yalçın küçük

TÜRKİYE ÜZERİNE TEZLER

1908-1978

2

NEZİH DANYAL'IN ÇİZGİSİYLE

YALÇIN KÜÇÜK

TÜRKİYE ÜZERİNE TEZLER

1908-1978

(Nezih Danyal'ın Çizgisiyle)

İKİNCİ KİTAP

TEKİN YAYINEVİ

İÇİNDEKİLER

BİRİNCİ BÖLÜM

Sayfa

YURT VE DÜNYA 17
Londra'da Arcos ve İstanbul'da Arkos 37
Ortak Düşman : İngiltere 86
Yeni Dost : İngiltere ya da Amerika 200
Birinci Bölüm İçin Ek 253

İKİNCİ BÖLÜM

SOĞUK SAVAŞI YAŞAMAK 258
Masal ve Terör : Birinci Gençlik Eylemi 277
Uluslararası Şebeke 332
Truman ve Marshall : İkinci ve Üçüncü Terör 364
Soğuk Savaş : Sonun Başlangıcı 438
İkinci Bölüm İçin Ekler 520

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

POLİTİKA YASALARI 533
Etki ve Tepki 547
Komünist Partiler : Oto-Likidasyon 585
Kemal'in Yasaları : İnönü Zaferi Var mı? ... 614
Durum Saptaması : Çerkez Etem ve Mustafa Suphi 654
Üçüncü Bölüm İçin Ekler 701

ÖNSÖZ

Bir zamanlar, eskiden, kumaş fiyatları ile terzi ücretleri pek dengesizdi. Kumaş için verilen, terzi için ödenene göre pek fazla idi. Kumaş fiyatları ile terzi ücretlerinin kumaş fabrikatörleri ya da ithalâtçılarının lehine bir dengesizlik gösterdiği zamanlarda, âdet oldu, oğullar babaların eski elbiselerini giydiler. Babaların, eskimemiş fakat modası geçmiş ve bir yüzü solmuş elbiseleri terzilere götürüldü. Söküldü, tersyüz edildi ve oğullara göre yeniden dikildi.

Babaların eskimiş fakat aşınmamış, solmuş fakat delinmemiş, modası geçmiş ancak hâlâ giyilebilen elbiselerinden oğullara yeni elbise yapmak, sanatını seven ve emeğine titiz terzilerin işi oldu. Çünkü böylesi, yeni ve kesilmemiş kumaştan elbise yapmaktan daha zor. Çünkü kumaşı teryüz yapmak yeterli değil. Babanın vücudunun bütün eğimlerini, açısını değiştirip ölçüsünü koruyarak, oğulun vücuduna uydurmak gerekli.

Türkiye Üzerine Tezler'in ikinci kitabında benzer bir işi yaptığımı düşünüyorum. Burada, modern Türkiye tarihini tersyüz ettim. Şimdiye kadar, önemli olarak, ne söylenmişse tersini kanıtlamaya çalıştım. Başardığımı sanıyorum. Mustafa Kemal, Nutuk'da, 1920 sonbaharında Gediz'de «yenildik» diyor. Yenilmediğimizi gösterdim. Üstelik Genel Kurmay Başkanlığı Harp Tarihi Dairesi yayınlarına dayanarak. İlkokul yurttaşlık bilgilerinde bile «İnönü Zaferi» anlatılıyor. İnönü'de «makus talihin» yenildiği söyleniyor. İnönü'de zafer değil ciddi bir çarpışma olmadığını gösterdim. Yine

Genel Kurmay yayınlarına göre ve diğer kaynaklara dayanarak.

Türkiye tarihinde bir Çerkez Etem Olayı, bir Mustafa Suphi Olayı ve bir İnönü Zaferi Olayı var. Her biri ayrı ayrı yerlerde ve ayrı ayrı tarihlerde anlatılıyor. Şimdiye kadar yapılmayanı yaptım: Hepsini beraber anlatmaya çalıştım. Başardığımı sanıyorum. Çünkü çok zor değil. Hepsi de 1920 yılı sonbaharında başlıyor ve 1921 Ocak ayı sonunda bitiyor. Üçü de iç içe. Şu anlamda: Çerkez Etem ve Mustafa Suphi'yi temizlemeye kararlı Anadolu İhtilâlcileri, temizlik hareketlerini maskeleyebilecek bir zafer arıyorlar. Mutlak yaratmak zorunluluğunu duyuyorlar. İnönü'de yaratıyorlar.

Hepsine bir arada bakmak gerekiyor. Bütüne birden bakmak üretici oluyor. Burada bunu yapmayı denedim. Türkiye'nin iç politika tarihi, solculuk tarihi ve dış politika tarihi hep yazıldı. Kimi ilerici kalemlerden, kimi en gericilerden. Ancak beraber ele alınmadı. Zaman zaman solculuk tarihi ile dış politika yan yana getirildi. Fakat burada da, her nedense, hep dış politika olarak sosyalist sistem ve somutunda Sovyetler Birliği ile ilişkilerin grafiği göz önünde tutuldu. Bu kitapta, Türkiye'nin iç politika ve solculuk tarihini, Sovyetler Birliği ile ilişkiler kadar, Batı dünyası ile yakınlık ve uzaklıklarının bir parçası olarak ele aldım. Şaşılacak bir uyum gösterdi.

Bu «şaşılacak» kelimesini biraz daha açayım. Bu kitabın hemen hemen her sayfasını yazdıktan sonra hayret ettim. İnsan kendi yazdığı sayfalar karşısında hayret eder mi, diye sorulabilir. Bunun için, kısaca, çalışma yönteminin açıklanması gerekli. Kısaca şöyle: Her araştırıcı, özellikle siyasal iktisatta, mutlak politik ve teorik bir problemle çalışmaya başlar. Genellikle, kafasındaki politik problemi, hiç açıklamaz. Teorik problemin ise mümkün olduğu kadar şekillenmesi gerekli.

Bundan sonra, okumaya ve düşünmeye başlar. Bunları kaydeder. Kaydetme usulü çeşitlidir. Kimisi defter tutar. Kimisi belleğine güvenir. Ben, yıllardır, 20×12 santim boyutunda kartlarla çalışırım. Bunları kodlar ve kartların her iki yüzüne sürekli not alırım.

Kartlar artarken, politik problem değişmez, ancak teorik problem şekillenir. Daha belli bir biçim alır. Kartların biriktiminin bir lojistik eğrisi vardır. Matematikçilerin deyimi ile. Gittikçe daha az kart eklenir. Bir müddet sonra da artık araştırma, buradaki işlemleriyle okuma ve düşünme, bitmiştir. Bu aşamada araştırıcı, yüklü bir dal gibidir. Bir başka açıdan söylendiğinde, doğuma hazırdır. Doğumun sıkıntıları içindedir.

Bundan sonra bu kartlar, iskambil kâğıdı gibi, karıştırılır. Tekrar tekrar incelenir. Nesnel bir sıraya girer. Bu sıralanma içinde, çalışmanın temel tezleri belirlenir, bölümler ayrılır. Ve yazım başlar. Yazım sırasında, araştırmacının çalışma odasında bu kartların kimyagerin laboratuarındaki bileşkenlerden hiç farkı yoktur. Bu kartlardaki bilgiler de nesneldir ve nesnenin parçalarıdır. Bunları değiştirmek mümkün olmaz. Çünkü değiştirmek tahrifat demektir. Bundan sonra yazım işi, zaman zaman sıkıcı, zaman zaman heyecan veren bir serüvendir. Doğum kadar sıkıcı, doğum kadar heyecan veren bir serüvendir. Heyecan veren serüven, aynı zamanda şaşırtıcıdır. Bu çalışmayı yazarken, geliştirilen teorik çerçeveye, biriktirilmiş kartların gösterdiği uyum karşısında son derecede şaşırdım.

Burada, «soğuk savaşın Türkiye'nin iç sorunu olduğunu» yazıyorum. Türkiye, nerede ise bütün dünyanın katıldığı İkinci Dünya Savaşı'nın dışında kalıyor. Faşizm ile demokrasi cepheleri arasında mekik dokuyor ve dokumasını savaşa girmeden tamamlıyor. Ancak savaş bitince, resmî tarihin söylediğinin tam aksine, dünya topluluğunun yalnız ve itibarsız bir ülkesi

oluveriyor. Bu yüzden Türkiye, İkinci Savaş biter bitmez yeni bir dünya savaşı özlüyor. Bunun kışkırtıcılığını yapıyor. İnanılmaz gibi görünüyor ama, bu kitapta inandırıcı dayanaklara kavuşturuluyor.

Sovyetler Birliği'nin Türkiye'den toprak ve üs istediği masalı, işte buraya geliyor. Türkiye Üzerine Tezler'in birinci kitabında, bunun bir masal olduğunu göstermeye çalıştım. Burada, zaman zaman yabancı dildeki asıllarıyla verdiğim belgelerle, kesinkes kanıtlıyorum. Bundan sonra Sovyetler Birliği'nin Türkiye'den toprak ve üs istediğini iddia edenler, bilgisizlik değil yalancılıkla suçlanacaklar.

Bütün bunların bir belli amacı olduğunu söylemeliyim: Türkiye'de hep dış faktör abartıldı. Osmanlı'nın son yüz yılından bugüne dek, ilericisinden en gericisine kadar, tüm iyiliklerle tüm kötülüklerin hep dışardan geldiği yazıldı. Burada bunun da tersi yapılıyor. İyilikler ve kötülükler için, iç faktör hep önemli oluyor. Ancak bunu göstermek için de, iç içe bir dış politika ve iç politika tarihi yazmak gerekli oluyor. Bu tarih içinde sosyalist mücadele tarihinin zaman zaman ön plana çıkarılması gerekiyor. Bunları yapmaya çalıştım.

Sosyalist mücadele tarihi denilince, 1920 yıllarının titiz ve dürüst araştırıcısı Mete Tuncay'a teşekkür borcumu dile getirmek zorundayım. Kitabının yeni baskısından çok yararlanmamın ötesinde, araştırmamın belli aşamalarında temkinle yürürken ve güven verici tutamaklar ararken Mete ile bazı noktaları tartışmak imkânını bulduğum için. Bunlar, yazdıklarımın hiç bir noktasını onayladığı anlamına gelmiyor. Çünkü görmedi. Ancak Vedat Nedim Bey'in, Şefik Hüsnü Bey ve Komintern ile ihtilâfa düştüğü için değil, Londra'da İngiliz polisinin Arcos şirketini basmasından ürkerek polise teslim olduğu tezini geliştirirken Mete Tuncay ile görüştüm. Kendisinde olan fakat yazmadığı, benim

de yazmadığım, bazı bilgileri nakletti. Bunun üzerine hipoteze daha güvenle sarıldım. Şu anda doğru olduğundan hiç kuşku duymuyorum. Bu ve benzer tartışmalar için Mete'ye teşekkür borçluyum.

Aynı şekilde fakat farklı düzeyde, Türk Tarih Kurumu Kütüphanesi Müdür Yardımcısı Figen Bilge ile Genel Kurmay Harp Tarihi Başkanlığı Kütüphanesi Müdürü, dostum, Yarbay Orhan Öcala ve Ankara'daki Amerikan Kütüphanesi yöneticilerine teşekkür borçluyum. Kütüphanecinin yardımı, araştırmacının zaman tasarrufu demek. Bu üç kütüphaneye ve yöneticilerine şükranlarımı sunuyorum.

Bunun dışında ve karşısında şunu da yazmak zorunluğunu duyuyorum: Anadolu'da görücü giden kadınlar, genellikle, bir fırsatını bulup, gittikleri evin mutfak ya da tuvalet gibi yerlerine uzanırlar. Misafir odasının gerçekleri yansıtmadığını bilirler. Gelin alınacak kız hakkında bir kanı edinebilmek için pek yabancıların gitmediği yerlere giderler. Türkiye'de bir kuruluş hakkında gerçekçi bir kanı edinmek için Anadolu'daki görücülerin yöntemini uygulamak gerek. Yabancılara pek açık olmayan yere gitmek gerek. Kuruluşların kütüphanelerine gitmek gerek.

Türkiye Üzerine Tezler'in ikinci kitabını yazarken bunu yaptım. Dışişleri Bakanlığı kütüphanesine gittim. Şaşırmadım fakat utandım: Her halde Çemişkezek vergi memurluğunun kütüphanesi daha düzenlidir ve daha zengindir. Türkiye'nin dış politikasının pejmürdeliğini anlamak isteyenler, başında aynı yıllarda aynı okuldan mezun olduğum bir profesörün bulunduğu Dışişleri Bakanlığı kütüphanesine gidebilir. İnsan utanıyor, ama, şaşırmıyor. Türkiye'nin Dışişleri Bakanlığı yerine başka ülkelerin Dışişleri Bakanlıkları düşünüyor ve araştırıyor. Kütüphaneye ne gerek var!

Türkiye'nin Dışişleri Bakanlığı bu durumda iken, diplomasinin alfabesi niteliğindeki kitaplardan da yok-

sun iken ve bu bakanlığın başında Siyasal Bilgiler Fakültesi'nden bir profesör var iken yine de kötümser olmamak gerek. Siyasal Bilgiler Fakültesi'nin dış ilişkilerle ilgili genç öğretim üyeleri son derece değerli çalışmalar yayınlamaya başladılar. Bu çalışmada, bunlardan çok yararlandım. Kuşkusuz yazdıklarının hepsine katılmadım. Kuşkusuz, bu değerli bilim adamları, benim yazdıklarıma da katılmayacaklar. Burası o kadar önemli değil. Önemli olan yararlanmak. Yararlandığım için şükran duyuyorum.

Yazarlık mesleğinin, belki de, en sevimsiz işlerinden birisi yazılanların düzeltilmesi olmalı. Burada bu işi, oğlum Ömer, okul arkadaşlarının çağırmasıyla Devrim, yaptı. İlk defa yaptı. İyi olduğunu ümit ediyorum.

Önsöz'ler, araştırmacının okuyucusuna hesap verdiği yerlerdir. En içten bir biçimde. Tezlerin birinci kitabında, yer yer ayrıntıya inmekle birlikte, Türkiye'nin 1908-1978 arası ekonomi politiğini yazmaya çalıştım. İkinci kitapta, tümüyle birinci kitabın kapsamı dışında kalarak, ayrıntıya indim ve özellikle dış politika üzerinde durdum. İkinci kitap ve yakında çıkacak olan birinci kitabın genişletilmiş üçüncü baskısı ile, 1920, 1930 ve 1940 yıllarını ayrıntı ile yazmış oluyorum. 1950, 1960, 1970 yıllarını ve özellikle ekonomisine ağırlık vererek yazmak gerekiyor. Bu, üçüncü kitap olacak.

Ne zaman yazacağımı bilemiyorum. Çünkü, 1980 yılında, esas olarak Türkiye aydını üzerindeki çalışmalarımı tamamlayıp kitap haline getirebilmeyi planlıyorum. Bu yüzden Tezler'in üçüncü kitabı başka bir zamana kalacak. Belki de 1900 yılından bu yana dünya ekonomi politiğinin yazımından sonraya.

Kumaş fiyatları ile terzi ücretleri arasındaki dengenin kumaş fabrikatörleri lehine olduğu zamanlarda, eskiden, oğullar babaların tersyüz edilmiş elbiseleri

ni giyerlerdi. Sanatını seven ve emeğine titiz terziler, babaların elbiselerinden oğullara yeni elbise yaparlardı. Bunların bazısı, yeni kumaştan elbise kadar güzel olurdu. Sanatını seven ve emeğine titiz terzilerin elinde. Ancak ne kadar güzel olursa olsun eski kumaştan yapıldığını, bir yanıyla, ele verirdi: Ceketin sol göğüs cebi sağ göğüs cebi olurdu. Sanatını seven ve emeğine titiz terziler, bunu önlemek için, sanatlarını gösterirlerdi. Göğüs cebini mutlaka solda açmaya çalışırlardı. Göğüs cebini solda, kalbin üstünde açmaya özen gösterirlerdi.

Aynısını yapmaya çalıştım. Başarabildim mi? Okuyacaklar.

Yalçın Küçük
Haziran 1979
Karakusunlar Köyü, Ankara

Tamer Atauz'a
Destça
y.k.

BİRİNCİ BÖLÜM

YURT VE DÜNYA

Tarih, sınıfların ve bireylerin içinde yaşıyor. Bilinse de; bilinmese de. Her sınıf ve her sınıfta bireyin tarihi var. Ister istemez bunu yaşıyor. Hiçbir sınıf veya hiçbir birey tarihin dışına çıkamıyor. Bu, insanoğlu için büyük bir kolaylık. Her büyük kolaylık gibi aynı zamanda büyük bir şanssızlık. Tarihi olduğu gibi yaşamak büyük bir şanssızlık oluyor.

Çok basit bir nedenle. Tarihi olduğu gibi yaşamak, tarihi bilim dışı yaşamağa yol açabiliyor. Tarihi bilim dışı yaşamak ise tarihe esir düşmek anlamına geliyor. Esir düşmemek için tarihi bilimsel olarak yaşamak gerek. Çok basit bir nedenle. Esir olarak yaşamamak için bilerek yaşamak gerekli. Bilerek yaşamak ise ancak bilimsel olarak yaşamakla mümkün. Tarihin özü ancak bilimsel olarak yaşanabilir. Tarihin özü yaşanmazsa, tarihin fışkısı yaşanır. Tarihin fışkısını yaşamakla, tarihi esir olarak yaşamak aynı anlama geliyor.

Tarihi bilimsel olarak yaşamak, tarihi yasalarıyla birlikte yaşamak demek. Yasa olmadan kaldıraç olmaz. Kaldıraç olmadan tarihin altında ezilmek kaçınılmaz. Ezilerek yaşamak esir olarak yaşamak demek. Bu yüzden tarihi bilerek yaşayabilmek için, tarihi özüyle yaşayabilmek için, tarihin fışkısını yaşamamak için tarihin yasalarını bulmak gerek. Bu ise tarihe bilimsel olarak bakmakla mümkün. Bu ise tarihe teorik olarak bakmakla

mümkün. Tarihe teorik olarak bakmadan tarihin özünü bulmak mümkün değil. Tarihin özünü bulmadan tarihin yasalarını elde etmek mümkün değil. Tarihin yasalarını elde etmeden tarihin kaldıracını tutmak mümkün değil. Tarihin kaldıracını tutmadan tarihi değiştirmek mümkün değil. Tarihi değiştirmeden, talihi değiştirmek de mümkün değil.

Hiçbir yerde pratik ve teorik, tarihte olduğu kadar içiçe değil. Hiçbir yerde uygulama ile bilim birbirine tarihte olduğu kadar yakın olmadığı için. Bu anlamda tarih, bütün bilimlerin kaynağı olduğu için. Tarih bütün bilimlerin kaynağı olduğu için tarihi mutlaka bilimsel olarak yaşamak gerekli. Eğer tarih bilimsel olarak yaşanmazsa tarihi yanlış yaşamak kaçınılmaz. Türkiye'de tarih, çok büyük ölçüde, yanlış olarak yaşanıyor. Türkiye'de tarihin yanlış ve bilim dışı yaşanmasının pek belirgin bir göstergesi var: Çözüm hep dışarda aranıyor. Sağdan sola çözüm hep dışarda aranıyor. Yeren de öven de hep dışarıya bakıyor. Esir eden de, kurtarmayı kendi üzerine alan da hep dışarıya el açıyor. Tarihi olduğu gibi yaşadıkları için. Tarihi bilimsel olarak yaşayamadıkları için. En sağdan en sola kadar, tarihi bilimsel olarak yaşayamayanlar sorunu da, çözümünü de, çok büyük ölçüde, tek yanlı denebilecek ölçüde, dışarda görüyorlar.

Çünkü Türkiye'nin tarihsel pratiğinde dış faktörler, iç faktörleri örtecek bir yoğunlukta görünüyor. Böyle bir yoğunlukta duruyor. Aslında böyle mi? Bu kitap, bir anlamda, bu soruya cevap arıyor. Bu kitap, aslında böyle olmadığını söylemek için yazılıyor. Daha açıkçası, Türkiye Uzerine Tezler'in ikinci kitabının tezlerinden birisi, Türkiye'de dış faktörün abartılarak yaşandığını ortaya çıkarmak oluyor. Bu yapılacak. Tezler'in ikinci kitabı, dış faktöre doğru bükülmüş çubuğu düzeltmek için diğer tarafa bükmeye çalışacak. Daha açıkçası ve dolayısıyla kısacası, burada da düzeltme işine devam ediliyor. Ancak tersine bükerek düzeltme. Zaten başka türlü düzeltme de olmaz. Olur ama, kalıcı olmaz. Eğer çubuk düzeltilecekse, düzeltmek için tersine bükmek gerekli.

Neden, Türkiye'nin tarihinde dış faktöre abartılmış bir yer veriliyor? Bu soruya çok çeşitli düzeylerde ve çok çeşitli açılardan cevap verilebilir. Cevaplardan birisi, Türkiye'de «aydının kökeni» ile ilgili. Bu cevap, uzun ve ayrıntılı. Türkiye'de aydının serüvenini incelemeyi gerektiriyor. Bu inceleme yapılıyor. (*) Fakat bitmeden de söylenebilecekler var. Şöyle: Türkiye'de çağdaş anlamda aydın, on dokuzuncu yüzyılın ortalarına doğru çıkmaya başladı. Türkiye'de aydın, «Tercüme Odası» ile filizlenmeye başladı. Tercüme Odası, tercüman yetiştirmek için kuruldu. Daha açıkçası «milli tercüman» yetiştirmek için kuruldu. On dokuzuncu yüzyılın ilk çeyreğinde Yunan bağımsızlığını elde edince Bab-ı Ali'de güvenilir tercüman sorunu en önemli sorun oldu. Daha önce Osmanlı'nın tercüman ihtiyacını çok büyük ölçüde İstanbul'un rumları karşılıyordu. Yunanistan bağımsızlığını elde edince İstanbul'un rumlarına güven kalmadı. Bunun üzerine «milli tercüman» yetiştirmek için Tercüme Odası kuruldu.

Tercüme Odasına, Dışişleri Bakanlığı'nın kuruluşu olarak bakmak pek yanlış olmaz. Tercüme Odası, büyüdü, gelişti ve sonunda bugünün dışişleri Bakanlığı oldu. Tarihi, böyle. Ancak Tercüme Odasının tarihi bundan ibaret değil. Çağdaş Türkiye'nin ilk büyük aydınları hep Tercüme Odasında yetişti. Başta Namık Kemal. Ve diğerleri. Yabancı dil öğrenip dış olayları incelemek Türkiye'de aydının kökeninde var. Türkiye'de aydın ilk önce dış faktörleri öğrendi. İlk önce dış faktörleri önemsedi. Giderek dış dünyayı, dış dünyadaki gelişmeleri ve Türkiye açısından dış faktörü öğrenmeyi öğrenmenin ve düşünmenin tümü saydı.

(*) 1978 yılı içinde başladığım Türkiye'de aydının serüvenini konu alan çalışmayı 1980 yılı içinde tamamlamayı umuyorum.

Türkiye'de «bilginin doğuşu» dış faktörle çok fazla yüklü. Bir abartmaya yol açacak kadar yüklü. Bunu açıklıkla ortaya koymak gerekli. Ancak bunu abartmamak gerekli. Bunu abartmak idealizm olur. Kaçınılmaz bir biçimde. Türkiye'de her sınıfta ve her sınıf içinde tüm bireylerde, dış faktörün abartılmasında aydının kökeninde, ilk bilgileri edinme sürecinden gelen etkileri görmek yararlı. Fakat bunu tek başına belirleyici bir düzeye çıkarmak çok zararlı. Aydının ilgi ve bilgi kaynağının çarpık olması, Türkiye'de her sınıfta ve bunun da ötesinde aydın olmayan halkta dış faktöre verilen abartılmış yeri açıklamaya yetmez.

Dış faktöre abartılmış bir yer vermek, Türkiye'nin tarihinden, Türkiye'de olduğu gibi yaşanan pratikten doğuyor. Nasıl doğmasın? Cumhuriyet öncesi yakın Türkiye'nin üç önemli olayı sorulsa her halde cevaplar, Tanzimat, Kanun-u Esasi ve Ikinci Meşrutiyet olur. Her halde Türkiye'de yüz kişiden doksanı, bu soruya bu cevabı verir. Bu cevabı verenlerin çok büyük bir bölümü ise bu üç önemli olayın nedenlerini Türkiye'nin dışında arar. Işin daha da ilginci bulur da.

Tanzimat Fermanı'nın okuyucusu «Büyük» Mustafa Reşit Paşa'nın diplomat olması işi kolaycılığa götürüyor. Mustafa Reşit, Londra ve Paris'te büyükelçilik yapıyor. Fransızlar da, Ingilizler de Mustafa Reşit'i pek beğeniyorlar. Fransız basını Mustafa Reşit'ten «paşa olmuş, fes giymiş M. Thiers» diye söz ediyor. Doğrusu Fransız standartlarına göre pek büyük bir övgü. Her halde Mustafa Reşit Paşa'nın «büyük» sıfatına lâyık görülmesi de bu tür övgülere dayanıyor. Çünkü Türkiye'de öyle Batılıların övmediği kimselere «büyük» sıfatı verilmez.

Tabii Fransızların Mustafa Reşit'ten «paşa olmuş, fes giymiş M. Thiers» diye söz etmeleri Mustafa Reşit Paşa'ya yakınlık duyduklarını gösteriyor. Kendi elçileri veya dışişleri bakanı gibi yakınlık duyuyor olmalılar. Ingilizler de öyle. Hatta Ingilizlerin Mustafa Reşit'e daha

da büyük bir yakınlık duyduklarını gösteren kayıtlar var. Gerçi biraz saygısızca düşülmüş. Londra'dan Lord Palmerston, Bab-ı Ali'deki Büyükelçisi Ponsonby'ye, Mustafa Reşit Paşa Gülhane Hatt-ı Hümayunu'nu okuduktan sonra, «Senin Hatt-ı Şerif büyük bir politik başarı oldu» diye yazmış. Londra'dan Lord Palmerston, Istanbul'da «Büyük» Reşit Paşa Gülhane Hatt-ı Şerifi'ni okuyunca, Istanbul'daki Büyükelçisi Ponsonby'yi kutlamış. Lord Palmerston, Hatt-ı Şerif deyimini «Hatt-ı Sheriff» olarak yazarak Osmanlıcaya aşina olduğunu da göstermiş. Tabii biraz saygısızca. Tabii bu yazışmasının yıllar sonra başkaları tarafından da okunacağını düşünseydi böyle yapmazdı. Her halde.

Yukardaki bilgiler Batılı kaynaklarda var. Kaynak göstermeyi gerektirmeyecek kadar bol miktarda var. Yerli kaynaklarda ise tamamlayıcı bilgiler var. Birisi şöyle: «Mustafa Reşit Paşa, 3 Kasım 1839'da, sabahleyin evinden çıkarken hane halkı ile helâllaşıyordu. O günün akşamı evine sağ salim döneceğinden emin değildi. Giriştiği işte gidip dönmemek ihtimali vardı. Paşa nereye gidiyordu? Uzak ve tehlikelerle dolu bir diyara mı? Yoksa kendisi hakkında verilecek bir hükmü dinlemeye mi? Ikisi de değil, sadece Padişahın tebaasına lütfettiği, ihsan buyurduğu hatt-ı hümayunu okumaya gidiyordu; işte bu hatt-ı hümayunun, halkta uyandıracağı tepkiden korktuğu için kuşkulu idi.» (Ord. Prof. Enver Ziya Karal, Gülhane Hatt-ı Hümayununda Batının Etkisi, Belleten, Ekim 1964, Cilt XXVIII, sayı 112, sayfa 581) Işler karıştı. Londra'nın kendisi için «büyük bir politik başarı» saydığı Tanzimat Fermanını okumak için evinden çıkan «Büyük» Vezir, hayatından kuşku duyuyor. Işler karışıyor. «Büyük» Vezir, Ingilizleri hayatından da mı çok seviyor? Yoksa «halk» anti-Ingiliz ve dolayısıyla anti-emperyalist mi? Her ikisi de değil.

Aslında «halk» Tanzimat Fermanının Ingilizler ile ortak yazıldığını bilmez. Aslında Mustafa Reşit de İn-

gilizlerin maaşlı adamı sayılmaz. Mustafa Reşit, Tanzimat Fermanını Osmanlı'yı batmaktan kurtaracak bir formül saydığı için okumaya gider. Bir de Osmanlı'da kurtarıcıların, o zamanki anlayışla ıslahatçıların genellikle öldürüldüğünü bildiği için korka korka, ölüme gidercesine gider. İlk ıslahatçı padişah Üçüncü Selim'in ıslahatlarını hayatı ile ödediğini bildiği için korka korka gider. Türkiye'de değiştirmek için yıkmak gerektiğini ilk defa görüp uygulayan devlet adamı Ikinci Mahmut'un sürekli ölüm korkusu içinde padişahlık ve de ıslahat yaptığını gördüğü için korka korka, ölüme gidercesine, gider. Ama halk «Büyük» Reşit Paşa'nın korkusundan habersizdir.

Ama halk tarihini yaşar. Olduğu gibi. Tarihini yaşarken belli bilgiler edinir. Ister istemez. Osmanlı'da «halk», 1830 yıllarında şöyle bir tarih kesiti yaşar: Osmanlı, kuzeyden Rus, güneyden ise Mehmet Ali'nin yayılma eğilimleri arasında sıkışmış durumda. Ne Rusya'ya, ne de kendi valisi Mehmet Ali'ye mukavemet gücü yok. Her ikisi karşısında da çaresiz. Tek çareyi Ingiltere'de görüyor. Ingiltere ise tüm on dokuzuncu yüz yıl boyunca belli bir politika izliyor. Özeti şöyle: Osmanlı, kendi sözünü dinleyecek kadar, zayıf fakat Rusya'nın güneye ve Akdeniz'e yayılmasını önleyecek kadar güçlü olmalı. Ingiltere henüz açıktan Osmanlı'yı yutamayacağını biliyor. Osmanlı hâlâ yutulmak için büyük bir lokma. Bu yüzden Ingiltere Osmanlı'yı ölmeyecek güçte tutmaya çalışıyor.

Osmanlı'nın Mısır Valisi Mehmet Ali ise ıslahatçı bir paşa çıkıyor. Mısır'da tarıma dayalı kapitalizmin temellerini atıyor. Daha sonra Suriye'den yukarıya doğru yayılmaya başlıyor. Yayılma zamanı oldukça şanslı. Ingiltere, 1830 yıllarında Avrupa'ya yayılan ihtilâllerle meşgul. Mehmet Ali'nin yayılması karşısında Osmanlı'ya yardım etmiyor. Yardım için Londra'ya gelen Namık Paşa'yı eli boş gönderdi. Namık Paşa'nın Ingiltere'nin yardım et-

memesi halinde Rusya'dan yardım isteneceğini bildirmesini «tehdit» kabul etmedi.

1833 yılının Nisan ayında Osmanlı'ya yardım için 5 bin kişilik bir Rus askerî kuvveti Beykoz'a çıktı. 1833 yılının Mayıs ayında Mehmet Ali ile yapılan Kütahya anlaşmasıyla Mehmet Ali'ye Suriye valiliği de verildi. Oğluna da Adana vilâyetinin vergi toplama hakkı hediye edildi. 1833 yılının Temmuz ayında Osmanlı ile Rusya Hünkâr Iskelesi anlaşmasını imzaladı. Buna göre iki ülke aralarında bir savunma paktı kurdular. Birine bir saldırı olursa diğeri savunacaktı. Savunmaya gelecek tarafın Rusya olduğunda kuşku yoktu.

1833 yılının tarihinden İngiltere dersler çıkardı. Osmanlı dersler aldı. Ama acısını içine atmasını bilen Ikinci Mahmut, Kütahya Anlaşması'nı kendisi ve Osmanlı için bir yüz karası sayıyordu. Bunun başta Ingiltere olmak üzere Avrupa tarafından kendisine zorla kabul ettirildiğini düşünüyordu. Ölmeden alnında hissettiği bu karayı aka çevirmeyi istiyordu. 1839 yılının Nisan ayında Mehmet Ali'ye karşı savaş açtı. Osmanlı Ordusu 23 Haziran 1839 tarihinde Nizip'de kendi valisi Mehmet Ali'nin orduları önünde perişan oldu. Padişah Ikinci Mahmut 29 Haziranda öldü. Mehmet Ali'ye Istanbul'a kadar uzanan kapılar tümden açıldı.

1839 Haziran ayında Mehmet Ali'nin kuvvetlerini durduran gücün Ingiltere olduğunu Osmanlı «halkı» bilir. Bilmesi için bilgin olması gerekmez. Yaşadığı için bilir. Ingiltere'nin de Osmanlı'yı ne Rusya'ya ne de ıslahatçı Mehmet Ali'ye bırakmayacağını bilir. Sezerek bilir. Eksik bilir. Osmanlı'nın içinde Osmanlı'yı kurtarmak isteyenlerin bulunduğunu pek bilmez. Bu yüzden Tanzimat'ta hep Ingiliz parmağı görür. 23 Haziran Nizip yenilgisinden hemen sonra 3 Kasım 1839 yılında Tanzimat Fermanı okununca, Mehmet Ali'yi durdurmada baş rolü oynayanların fermanın okunmasında da baş rolü oynadıklarını düşünmek çok kolay. Tanzimatı tüm ve yalnızca İngiliz par-

mağı ile açıklamaya gitmek oldukça kolay. Eğer tarih olduğu gibi yaşanırsa. Eğer tarih bilimsel olarak yaşanmazsa.

Ancak yenen düzen yayılır. Muzaffer olmayan, yenmeyen düzen yayılmaz. Büyük Fransız Devrimi, yapanların değil Napolyon'un seferleriyle yayıldı. Büyük Ekim Devrimi, faşizmi yendikten sonra tek ülkenin boyutlarını aştı. Mehmet Ali Nizip'te durduruldu. Fakat ıslahatçılığı, Tanzimat süreci ile, resmi politika haline geldi. Tanzimat ıslahatçılığı, kendi bürokrasisi ve bir anlamda kendi diktatoryası ile Kanun-u Esasi'ye kadar devam etti.

Kanun-u Esasi Istanbul'da ilân edildi. Gayet normal. Istanbul, Osmanlı'nın başkenti. Eski deyimle payitaht. Anayasa'nın, eski deyimle Kanun-u Esasi'nin başkentte ilân edilmesi gayet normal. 23 Aralık 1876 tarihinde. Bu da normal. Şu anlamda: Kanun-u Esasi ilân edilecekse bir tarihte edilecek. 22 Aralık da olabilir, 24 Aralık da. Ama ikisi de değil. 23 Aralıkta. 23 Aralık, hem 22 Aralık'tan ve hem de 24 Aralık'tan farklı. Çünkü 23 Aralık 1876 tarihinde İstanbul'da Istanbul Konferansı toplanıyor. Düvel-i Muazzama'nın, büyük devletlerin, temsilcileri 23 Aralık 1876 tarihinde Istanbul'da Istanbul Konferansı'nı aktediyorlar. Istanbul'da Istanbul Konferansı'nı düzenliyorlar.

Ne için mi? Tanzimat'tan hemen önce Osmanlı'dan Yunan koptu. Tanzimat sadece Mehmet Ali'ye karşı yenilginin sonucu değil. Aynı zamanda ve Mehmet Ali'ye yenilgiden önce, Mehmet Ali'ye yenilgiden çok daha önemli olarak, Yunan'ın kopmasının bir sonucu. Bu yüzden Tanzimat, bütün görüntülere karşın, çok önemli ölçüde, iç gelişmelerin sonucu. Yunan'ın kopması, Yunanistan'ın bağımsızlığını elde etmesi Osmanlı için, daha da açıkçası, Osmanlı «halkı» için bir dış sorun değil. Tümüyle bir iç sorun. Şu anlamda: O zamana kadar hep bağımsız devletleri içine katmış olan Osmanlı'dan ilk kez bir bağımsız devlet doğuyor. Osmanlı'yı yönetenler, Os-

manlı'nın yeni doğan aydınları ve Osmanlı «halkı» için hazmedilmesi pek zor bir gelişme. Bu anlamda bir iç gelişme.

Tanzimat'ın doğuşunda Yunan'ı kaybetmenin Osmanlı'da yarattığı tokat etkisi var. Çok önemli boyutta. Istanbul Konferansı'nda ise başka bir etki var. Osmanlı, 1876 yılının başında Bulgaristan'daki ayaklanmayı bastırıyor. Sert bir biçimde bastırıyor. Bir imparatorluk için başarılı sayılabilecek bir biçimde bastırıyor. Tepkisini de görüyor. Ingiltere tepki gösteriyor. Rusya tepki gösteriyor. Kendi açısından başarılı olan Osmanlı bu tepkiler karşısında geri çekilmek zorunda kalıyor. Ama geri çekilmek yetmiyor. Düvel-i Muazzama, Istanbul Konferansı'nı topluyor. Osmanlı'ya ders vermek için. Osmanlı'da acele olarak Kanun-u Esasi'yi ilân ediyor. Dünya âleme, Osmanlı içinde tüm milletlere yaşam hakkı olduğunu göstermek için. Bulgarlar, Sırplar ve tüm halklar, Osmanlı'nın Meclis-i Mebusanı'nda ülkeyi yönetmek için bir araya gelecekler. Avrupalılar, Rusya ile birlikte Osmanlı'nın Osmanlı topraklarını nasıl yöneteceğini görüşmek üzere Istanbul'da toplanırken 23 Aralık 1876 yılında toplar Kanun-u Esasi'yi ilân ediyor. Kanun-u Esasi top atışlarıyla Osmanlı'ya ilân ediliyor. Ancak asıl ilânat, Istanbul'da toplanan Düvel-i Muazzama'nın temsilcilerine.

Mithat Paşa'nın acelesi var. Anayasa şehidi Mithat Paşa'nın acelesi var. Başvekil Mithat Paşa'nın Kanun-u Esasi'yi 23 Aralık 1876 tarihine yetiştirmek için acelesi var. Mithat Paşa'nın ölümüne acelesi var. Bilmeden. Mithat Paşa da kendi tarihini ve kendi tarihiyle birlikte kendi talihini bilmeyerek yaşıyor. Olduğu gibi.

Abdülhamit, incelenmeye değer bir sultan. Soğukkanlılıkla incelenmeye değer bir sultan. Bundan sonraki kitapta yapılacak. Abdülhamit portresi kökünden değişmeyecek. Incelenmediği için hiç bir konu ya da olgu kökünden değişmez. Düzeltilir. Abdülhamit ayrıntı ile in-

celendiği zaman yine karşıda kalacak. Bunda hiç kuşku yok. Ama «karşı» biraz daha aydınlanacak.

Türkiye ilericilerinin adını «kızıl sultan» düzeyine yükseltikleri Abdülhamit öyle hafife alınacak türden bir padişah değil. Bugün de Türkiye politikasında, bilerek veya bilmeyerek Abdülhamit yöntemlerini uygulayanlar sayılmayacak kadar çok. Bu yöntemlerden birisi şöyle: Harcamak için önce yükselt. Abdülhamit politikada harcamak istediklerinin çoğunu önce yükseltmiş. Abdülhamit'in politikadaki yöntemlerinden birisi bu. Bir diğerinin adını ise bizzat kendisi koymuş: «Kurtlarla birlikte ulumak.» Abdülhamit, anılarında örneklerle «kurtlarla birlikte ulumak» ilkesini açıklıyor. Günlük anılarından alınmış bir paragrafla şöyle: «Mithat, Rüştü ve damat Nuri gibi kimselere nasıl itimat edebilirim? Ustelik bu son ikisi amcam Abdülaziz'in damadıdırlar. Bu adamlar, bir taraftan ismime 'Şevketlü!' ünvanını ilâve etmek için mübalâğalı bir şekilde ısrar ederlerken, bir taraftan da Kanun-u Esasi ile, Osmanlı İmparatorluğu'na medeniyet zaferini getireceklerini iddia etmeleri gülünç değil mi? Anlaşılan kurtlarla birlikte ulumak gerek! İyi de olsa kötü de olsa Meclis-i Mebusan'ı açmak ve Kanun-u Esasi'yi ilân etmek suretiyle, ifa edeceğim vazifenin ehemmiyetine inandığımı göstermeliyim.» (Sultan Abdülhamit, Siyasi Hatıram, Istanbul, 1975, sayfa 74) Anlaşılan Türkiye politikasında Sultan Hamit kadar, kararlı ve içten ikiyüzlü az bulunur.

Tanzimat, Kanun-u Esasi'ye kadar devam ediyor. İki koldan devam ediyor. Buna ikiyüzlü olarak da devam ediyor, demek mümkün. Bir kolunda veya bir yüzünde Fuad ve Ali Paşalar var. Tanzimat'ın iktidardaki bürokrasisini ya da diktatoryasını temsil ediyorlar. Sırayla sadarete gelip gidiyorlar. Öbür kolunda can düşmanları Namık Kemal ve Ziya Paşa var. Başkaları da var. Ama Tanzimat'ın kendi içinden yetiştirip çıkardığı muhalefeti en iyi bir biçimde önce Namık Kemal ve sonra Ziya

Paşa'nın isimleri temsil ediyor. Bugüne kadar getiriyor. Türkiye'nin ilerici düşünce ve hareketinin geçmişinde bir yanda Fuad ve Ali Paşalar ile diğer yanda Namık Kemal ve Ziya Paşa arasındaki çekişme yatıyor. Tanzimat bürokrasisinin iki kolu veya yüzü arasındaki bu çekişme zaman zaman Abdülhamit'e karşı muhalefet görünümü alıyor.

Mithat Paşa, başarılı bir yönetici. Tanzimat bürokrasisinin ilerici kanadının doğal başvekil adayı. Ancak Mithat Paşa'yı sadarete getirecek sultan yok. Yok ama, on dokuzuncu yüzyılın sonlarında Türkiye'nin devrimci aydını için sultanın olmaması bir engel sayılmıyor. 1876 yılı Mayıs ayında Sultan Abdülaziz, tahtından indirilip Beşinci Murad padişah yapılıyor. Abdülaziz, Abdülhamit'in amcası. Bir süre sonra bugünkü Kabataş Lisesi olan sarayında intihar ettiği ilân ediliyor. Etti mi, etmedi mi? Kimse bilmez. Öğrenmeye de değmez. Ama veliahtlıkları boyunca her an amcaları veya kendilerinden küçük kardeşleri tarafından öldürülmeyi bekleyen Osmanlı asilleri için intihar etmediğini düşünmek bile mümkün değil. Abdülhamit de istisna değil. Sonradan hep vesveseli, hep kuşkulu olduğu yazıldı. Osmanlı sistemi içinde olmaması mümkün mü?

Sultan Beşinci Murad, veliahtlığı süresince her anını sultanlık ile ölümü birlikte bekleyerek geçirdi. Buna sinir mi dayanır? Dayanmadı. Sultan Beşinci Murad, Mithat Paşa Cuntası tarafından sultanlığa getirildiği zaman deli idi. Belki de deli olduğu için sultan yapıldı. Ama fazla işe yaramadı. Veliaht Abdülhamit, deli olmamakla birlikte bir deli kadar uysal göründü. Ağustos 1876 yılında Mithat Paşa Cuntası bu kez Murad'ı indirip Abdülhamit'i sultan yaptı. Tam otuz üç yıllığına.

Abdülhamit, sultan olur olmaz ilk önce sultanlar değiştiren Mithat Paşa'dan kurtulmaya karar verdi. İlk iş Mithat Paşa'yı harcamak. Sultan Hamit yöntemlerine göre harcamak için önce yükseltmek. Bunun için 18 Ara-

lık'ta ilerdeki bir tarihte meşrutiyetin ilân edileceği ilân edildi. 19 Aralık'ta Mithat Paşa vezir-i azam yapıldı. Mithat Paşa, Osmanlı'nın ölmeyecek kadar güçlü olmasını isteyen Avrupa başkentlerine güven ve ümit veren bir kimseydi. Öyle oldu. Mithat Paşa vezir-i azam olunca Avrupa başkentlerinde Türk Lirasının değeri yükseldi. Osmanlı canlılık işareti veriyordu. Sultan Hamit ise «kurtlarla birlikte uluma» ile yetinmek; Cumhuriyet döneminde uzun yıllar grev hakkı için, uzun yıllar toprak reformu için, uzun yıllar ceza yasasının 141 ve 142 nci maddelerinin kaldırılması konularında olduğu gibi yalnızca «kurtlarla birlikte uluma» ile yetinmek istiyor ve Kanun-u Esasi'yi ilân etmeden de Mithat Paşa'dan kurtulmayı hesaplıyordu.

Olmadı. «22 Aralık'ta, bakanlar kurulu, Damat Mahmut'un evinde, anayasa tasarısının son görüşmesini yapmak için toplandı. Bu oturumda, anayasaya karşı olanlar, meşrutiyetin ilânını önlemek için son bir denemeye giriştiler. Bu bakanları destekleyen Cevdet Paşa, tahtta akıllı ve yetenekli bir hükümdar bulunduğundan meşrutiyetin ilânı gereğinin ortadan kalktığını ileri sürdü. Mithat Paşa, 'Sultan Abdülaziz'in tahttan indirilmesinin, saltçı yönetime son vermek arzusu gibi bütünüyle kutsal bir amaç uğruna olduğunu' ve bundan dolayı, meşrutiyetin hemen ilân edilmesi kararının kabinece kabul edilmemesi halinde, kendisinin görevinden ayrılacağını söyleyerek sert bir karşılık verdi. Mithat Paşa'nın uzlaşmaya yanaşmaması ve Türkiye'nin de katıldığı uluslararası konferansın açılışının yaklaşması, işi karara bağladı. Bakanlar Kurulu meşrutiyetin ilânını kabul etti.» (Yuriy Aşatoviç Petrosyan, Sovyet Gözüyle Jöntürkler, Ankara, 1974, sayfa 97) Mithat Paşa, istediğini elde etti. Vezir-i azamlığa yükseldi ve Kanun-u Esasi'yi ilân onurunu kazandı. Fakat acele ile olsa gerek önemli ödünler karşılığında. Abdülhamit'in istediği 113 üncü maddeyi de anayasanın içine koyarak.

Osmanlı'yı kurtarmak isteyen ve Osmanlı'nın kurtuluşunda dış faktöre olanca büyük ağırlık veren Osmanlı'nın yeni yetişen demokrat aydınları, dayandıkları sınıfların tüm tutarsızlığını ve yüreksizliğini yansıtarak, Anayasa'nın ilânını büyük devletlerin İstanbul'da düzenledikleri İstanbul Konferansı'nın açılışına yetiştirmek için acele ettiler. Bu aceleciliğin fiyatı olarak Abdülhamit'e istediği kimseyi yurt dışına sürme hakkını veren 113 üncü maddeyi kabul ettiler. Çok kısa bir süre sonra Abdülhamit bu maddeyi Mithat Paşa'ya uyguladı. Ruslarla yapılan 77 Savaşı nedeniyle Kanun-u Esasi de kaldırıldı. Yıllar sonra Mithat Paşa, Abdülaziz'i öldürmekten yargılandı. Abdülhamit, Mithat Paşa ve cuntasını idama mahkûm ettirdi. «Hürriyet Kahramanı» Mithat Paşa, Taif'de boğularak öldürüldü. 1884 yılında.

Ressam Münif, Mithat Paşa'nın boğuluşunun kötü bir tablosunu yaptı. Bir yaşlı fesli adamı, bir genç ve bıyıklı, fakat yine fesli adam boğuyor. Bu tablo uzun yıllar özgürlük isteyen evlere girdi ve asılı kaldı. Fakat bu kadar değil. Başka yerlere de girdi ve asılı kaldı. İşte şöyle: «Bilim, tecrübe ve danışma yoluyla devlet idaresinde yeni bir çığır açan Selim III'ün yetiştirmesi olan Mahmut II gibi, Abdülmecit gibi padişahlar, yenileşme yolunda bir çok adımlar atıp ülkeyi aydınlığa kavuşturmak istemişlerse de olaylar ve gerileme çağından beri sürüp gelen iç yıkıntılar, padişahların önlemesini olanaksız bırakmıştı. Devleti yıkılma yollarına götüren dördüncü devrin olayları, Selim III'ün iyi görüş ve düşünüş, bilgi ve sezişiyle birdenbire ters düşmüş, haksız akıtılan kanı, şehit edilme olayı devletin geleceğinde bir uyanıklık yolu açmıştır. Bu felâket Mahmut II'nin, Abdülmecit'in yetişmesinde önemli bir rol oynamıştır. Reşit ve Mustafa Fazıl Paşaların yetiştirmeleri olan büyük devlet ve siyaset adamlarımız, millet büyüğü Mithat Paşalar, Şinasiler, Kemal Beyler gibi devlet yolunda çalışan büyükler meydana getirmiş, bunların tümü, Selim III'ün açtığı cı-

ğırdan gidilmek yoluyla oluşmuştu. Siyaset yolunda Mithat Paşa'nın Edebiyat alanında Şinasi'nin, millet yolunda Kemal'in çocukları sayılan şimdiki inkılâpçı genç Türkler de hep o çığırın birer eseri olarak ortaya çıkmışlardır.» Bunları adına türkü yakılan «Kahraman-ı Hürriyet» Resneli Niyazi Bey söylüyor. (Resneli Niyazi Bey'in Anıları, Istanbul, 1975, sayfa 12) Hürriyet Kahramanı Onyüzbaşı Niyazi Bey'in bunları söylemiş olması, her halde Mithat Paşa ve Namık Kemal için çok büyük olur olmalı. Dahası da var. Niyazi Bey, Balkanlar'da dağa çıkıp gerillacılığa başlamasını, «Büyük Şehit Selim III'ten başlayıp yine ulusu yolunda şehit olan Mithat Paşa'nın tamamlanmasına çalıştığı o yeni çığırın» tamamlanması olarak görüyor.

Ama iş bu kadar değil. Türkiye'de dış faktörün abartılarak yaşanmış olması burada da kendisini gösteriyor. Niyazi Bey'in dağa çıkışında da kendisini yansıtıyor. Bu açıklanacak. Ama bu kadar da değil. Çok daha sonra da yaşandı. İkinci Dünya Savaşı'ndan hemen sonra Türkiye'nin çok partili düzene girmesi, Demokrat Parti ile «demokrasi» gelmesi de Türkiye'nin Batı Dünyasına açılmasına bağlandı. Türkiye'nin Birleşmiş Milletler'e girmesine veya Amerika Birleşik Devletleri'nden yardım istemesine bağlandı. Ne yazık. İlericisi de gericisi de aynı bağlamayı yaptı. Bundan sonraki bölümlerde bu yanlışlık da çürütülecek. Ve Türkiye tarihinden çıkarılacak.

Çıkarılması gerekli. Tarihi bilimsel olarak yaşayabilmek için ve tarihin akışını değiştirebilmek için gerekli. Ayrıca, on dokuzuncu yüzyılda ve yirminci yüzyılda Türkiye'de demokrasi için; yirminci yüzyılda artan ölçüde demokrasi, bağımsızlık ve sosyalizm üçgenini duyarak, bu üçlünün zamanın akışıyla orantılı olarak daha büyük bir güçle birbirine kenetlendiğini görerek mücadele edenlerin hakkını ve katkısını teslim etmek için de bunun yapılması gerekli. Burada yapılıyor. Başka yerde de yapılabilir.

Fakat tarih ilginçtir. Şu yazılanlar da: «Büyük devletlerin inkılâp talepleri hiç bitmiyor! Memleketimizin teşkilâtı hakkında hiç bir şey bilmedikleri halde, nasihatçı rolü oynamaktan vazgeçmiyorlar. Sefirler sanki hükümdar imişler gibi saraylarında oturuyorlar, ancak birkaç yüksek memurla münasebetleri oluyor ve oturdukları yüksek yerden hükümler veriyorlar. Memleketimize ait bütün bildikleri İstanbul ve adalardan ibarettir. Hayatımızın iç yüzü hakkında hiç bir fikirleri yoktur. Dinimizi tanımazlar, dilimizi anlamazlar. Bütün bunlara rağmen, tavsiyelerini muhakkak kabul ettirmeğe çalışırlar. Allahtan kendi aralarında da hiç bir zaman anlaşamazlar. Günümüze ait meselelerde, hepsi kendine göre ayrı bir fikir verir. Müşterek oldukları yegâne nokta şudur: «Efkârı umumiyede, sanki bütün inkılâplar, onların teklifleri ve baskılarıyla yapılıyormuş gibi bir tesir uyandırarak, bizi milletimizin önünde küçük düşürmek, buna mukabil hıristiyanları yükseltip, büsbütün azametlenmelerine vesile olmak.» Ilginç bir değerlendirme. Değerlendirmenin bir Osmanlı Imparatoruna, «Kızıl Sultan» Abdülhamit'e ait olduğu bilinince daha da ilginç oluyor. (Sultan Abdülhamit, Siyasi Hatıram, sayfa 110) Sultan Hamit, 1901 yılında günlüğüne bunları yazdırmış.

Dış faktörü inkâr etmek olmaz. Fakat abartmak da olmaz. Hep abartıldı. Çok çeşitli nedenleri var. Bazısına değinildi. Bazısına değiniliyor. Biri de şu: Dış faktörü abartmak kolaycılıktır. Bütün kötülüklerin ve bütün iyiliklerin dışardan geleceğini düşünmek ve buna inanmak çok büyük bir kolaycılık oluyor. Her kolaycılık gibi sınıfları ve daha da önemlisi sınıf mücadelesini inkâr etmek oluyor. Her kolaycılık, sınıf mücadelesini reddediyor. Nerede kolay bir çözüm varsa, mutlaka arkasında sınıf mücadelesinin inkârı yatıyor. Çok basit nedenle: Eğer bütün iyilikler dışardan gelecekse, içerde bir iş yapmaya gerek yok. Içerde bir mücadeleye gerek yok. Oturup beklemek yeter. Eğer bütün kötülükler dışardan ge-

liyorsa, içerde bir mücadeleye gerek yok. Üstelik içerdeki mücadele zararlı da olur. Çünkü içerdeki mücadele, «güç birliğini» bozar. Bu yüzden dış faktörü abartmak çok büyük bir kolaycılık oluyor. Sınıfların mücadelesini reddetmek oluyor. Sınıfların mücadelesini reddetmek ise sınıfları reddetmek oluyor.

Yapıldı. Görkemli 1961-1971 döneminin sonlarına doğru, «geri kalmışlık» teorisi, yerini «geri bıraktırılmışlık» teorisine bıraktı. Çok kolay oldu. İthal malı bu teori gelip kolaylıkla Türkiye'nin ilerici hareketine yerleşmeye çalıştı. «Geri bıraktırılmışlık» : Çok kolay. Bütün kötülükler geri bırakanlarda. Geri kalanlarda bir bütün olarak hiç kusur yok. Geri kalanlar bir bütün olarak temiz. Bu yüzden birlik içinde olabilirler. Kolaylık bu kadar çok.

Kolaylık bu kadar çok olunca yaygın da oluyor. Zaten kolaylık hiç bir zaman ezilenler için olmuyor. Hep ezenler için oluyor. Abdülhamit, günlüğünün 1902 yılına ait yapraklarına şunları düşürüyor. Tabii kendisi değil. Abdülhamit söylüyor. Kâtipleri yazıyor. Şöyle yazıyorlar: «Allah bize sulh ve sükûnet nasip etsin! Hiç bir memleketin bizim kadar buna ihtiyacı olduğunu zannetmiyorum. İdaremizin çok eksiği olduğu, memleketimizin gevşek çalışmalarının da, devletimizin içindeki ebedî ve tahammülsüz kaynaşmayı yaratmaya sebep olduğu malûmunuzdur. Fakat bizi herşeyden fazla felâkete iten, büyük devletlerin entrikalarıdır. Bu devletler, tabiiyetimizdeki milletleri, arka arkaya isyana teşvik etmek suretiyle, bizi her sene daha fazla sıkıntıya düşürmektedirler. Her sene, bu uğurda hiç faydasız sarfettiğimiz milyonlarla ne kadar lüzumlu şeyler yapılabilirdi. Fakat büyük devletler, geniş teşkilâtlı imparatorluğumuzu inşa edecek ne zaman bıraktılar ne de sükûnet! Gene büyük devletlerin sebebiyle halkımızı ilerletmeğe imkân bulamadık. Bütün bunlar bizim zayıf kalmamızın sebebi oldu. Bize de hiç olmazsa on senelik bir sulh tanınsa Japonların o kadar methedilen terakkilerini, biz de yapabilirdik. Onlar Avrupalıların pençelerinden uzak olduklarından, bize nazaran bahtiyardırlar, emniyet içinde yaşamaktadırlar. Maalesef biz, tam Avrupalı sırtlanların geçiş yerinde çadırımızı kurmuşuz.»

Kızıl Sultan Abdülhamit de «gene büyük devletler sebebiyle halkımızı ilerletmeğe imkân bulamadık» diyor. Abdülhamit'in de ilerlemeden yana olduğu anlaşılıyor. Japon kalkınmasına ve yirminci yüzyılın ikinci yarısında moda olan deyimle «Japon Modeli» kalkınmaya öykünmenin daha Hamit zamanında ortaya çıktığı görülüyor. Japon Modelinin uygulanamaması veya ilerlemenin gerçekleşmemesinin nedenini Abdülhamit şöyle açıklıyor: «Maalesef biz, tam Avrupalı sırtlanların geçiş yerine çadırımızı kurmuşuz.» Buna göre Türkiye'nin tüm şanssızlığının arkasında jeopolitik konumu yatıyor.

Abdülhamit de dış faktörü abartıyor. Kendi açısından pek de haksız olmayabilir. Gerçekten de bir Avrupalı sırtlan ile, İngiltere Kralı VII nci Edward ile, bir Doğu'lu sırtlan, Rus Çarı Nikolay II, Reval'de ortak çadırlarını kurunca Abdülhamit'in sonu çabuklaşıyor. İttihat ve Terakki dönemini konu alan bir Sovyet uzmanının araştırmasında şunlar yazıyor: «9-10 Haziran 1908 tarihlerinde Reval'de Rusya İmparatoru İkinci Nikolay ile İngiltere Kralı Yedinci Edward'ın görüşmeleri gerçekleşti ve görüşme süresince temel tema 'Makedonya'nın Kaderi' oldu. Makedonya'da düzenin yeniden kurulması için iki güçlü devlet tarafından çeşitli öneriler ileri sürüldü ve bunlar arasında Makedonya'ya emperyalist devletlerden 10-12 bin askerin gönderilmesi de vardı. İngiliz-Rus ortak reform planı, Makedonya'daki bütün hareketleri bütün belirtileriyle ortadan kaldırmayı da kapsıyordu. Bu maksatla İngiliz diplomasisi Makedonya'daki çeşitli ulusal gruplar arasındaki düşmanlıkları sonuna kadar kullandı ve Makedonya üzerinde hak iddia eden Balkan devletleri ara-

sında, Sırplar, Bulgarlar, Yunanistan ve Karadağlılar arasında, rekabeti teşvik etti.»

Sovyet kaynağı bu bilgileri veriyor ve kaldığı yerden devam ediyor: «Makedonya'ya yabancı kuvvetlerin çıkarılmasının yalnızca Makedonya'nın Türkiye'den koparılması sonucunu doğurmakla kalmayacağı aynı zamanda Türkiye'deki, beşiği İmparatorluğun Avrupa bölümü olan ihtilâlci hareketleri tümden yok edeceği gayet açıktı. Bu nedenle Reval Anlaşması'nın Türkiye'de çok şiddetli bir öfkeye yol açması ve geniş halk yığınlarında anti-emperyalist duyguların artmasının yeni bir iticisi işlevini görmesi tesadüfî değildi. Nitekim Jöntürkler, Reval Sözleşmesi'ni Türkiye devletinin çıkarlarına yeni ve ciddi bir tehdit olarak değerlendirdiler.» (G. Z. Aliev, Turtziya v Period Pravleniya Mladoturok 1908-1918, Moskva, 1972, sayfa 97) Bu değerlendirme de hareketsiz kalmadı.

Bundan sonrasını Resneli Niyazi'nin anılarından devam etmek gerek. Hürriyet Kahramanı Kolağası Niyazi Bey'in anılarında şunlar var: «Bu sırada Reval'de yapılan Rus Çarı ve İngiliz Kralı görüşmesinde ülkeyi parçalanma yönünden yapılan görüşme duyulmuş, İmparatorluğun çökme tehlikesi karşısında İttihat ve Terakki, Avrupa'ya karşı içteki gücünü gösterme zorunda kalarak şu bildiriyi Makedonya'nın bir çok bölgesindeki konsolosluklar aracılığı ile büyük devletlere sunmuştu.» Niyazi Bey'in anılarında bunlar var, bir de konsolosluklara gönderilen bildirinin metni.

Buna, bildiriden daha çok bir rapor demek daha doğru olacak. Avrupalıların Makedonya'ya müdahale etmemeleri isteniyor. Avrupalıların müdahalelerinin huzursuzluğu daha da artırdığı ve artıracağı belirtiliyor. Bir yerde şunlar söyleniyor: «Evet, üzülerek haber aldık ki İngiliz Dışişleri Bakanı Sir Edward Grey, Makedonya'da ayaklanmaların önlenmesi için oraya bağımsız bir genel vali atanmasının doğru olacağı düşüncesinde direnmiş

ve daha sonra da Petersburg Kabinesi (Çarlık Hükümeti) Makedonya probleminin uluslararası bir kuruluş yoluyla yönetilmesinin mümkün olacağını düşünüyormuş.» Bundan da anlaşılıyor ki, Niyazi Bey'i, belleği biraz yanıltmış. Sözünü ettiği bildiri, Reval Görüşmesi'nden sonra değil hemen önce ve Reval'de bir karar alınmasını önlemek amacıyla konsolosluklara postalanıyor.

Çok açık. Konsolosluklara postalanan bildiri şu iddiayı taşıyor: «Kesinlikle şunu şimdiden söyleyebiliriz ki bu iki türlü tedbirin ne biri, ne öbürü ve hatta ne de ikisi birden Makedonya'nın, Osmanlılık toplumundan büsbütün ayrılmasıyla sonuçlanacağı için İslâm ve Hristiyan bütün vatandaşlar, birlik olarak yurtlarını yabancıların el atmalarından koruma amacıyla kişisel ve siyasî özgürlüklerini bugünkü hükümetten almaya karar vermiştir! Bu amaçla da bugünkü idarenin baskısından faydalanan yüksek rütbeli ve yüksek makam sahiplerini bir kıyıya iterek 'Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti' adı altında birleşmişlerdir. Yukarıdaki istek dışında, herhangi bir kararı bütün millet kabul etmeyecektir.» (Resneli Niyazi Bey'in Anıları, sayfa 64-65-66) İttihat ve Terakki, duruma hâkim olduğunu, çeşitli ırkların ve çeşitli dinlerin İttihat ve Terakki Cemiyeti içinde birleştiğini iddia ediyor ve yabancı devletlere Makedonya'ya karışmamalarını söylüyor.

Bildirinin ve daha doğrusu raporun sonlarına doğru istek açıklıkla ifade ediliyor ve biraz daha çoğaltılıyor. Şöyle: «Makedonya'nın her yönden Türkiye'nin bir parçası olduğunu bildirir ve onun ayrı kabul edilmesini düşünemeyiz. Makedonya, tüm şiddetiyle sürdürülen bir baskı idaresine bürünmüş, topluluğun bir parçasıdır. O baskıyı Avrupa'nın karışmasına gerek olmadan ortadan kaldıracak da biziz. Ama Avrupa bize ve dolayısıyla insanlığa bir yardımda bulunmak istiyorsa, bize en önce yarayacak hizmet: Bir yönden Makedonya'daki her çeşit teşebbüslerden vazgeçmek, diğer yönden de Abdülha-

mit'in baskı idaresine bir an önce son vermesi için İstanbul üzerinde gerekli girişimleri yaparak, Makedonya'da her çeşit kötülüklerin önlenmesini sağlamak için Sofya, Atina ve Belgrat hükümetleri üzerinde etkisini göstermektir.» (Resneli Niyazi Bey'in Anıları, sayfa 75) İttihat ve Terakki, büyük devletlere «Makedonya'ya karışma ama Abdülhamit'e karış» diyor. Bu deyiş ise Mayıs 1908 tarihini taşıyor. Reval'den önce.

Burada Reval'in söz konusu edilmesi, biraz da, bu öncelikten dolayı. İttihat ve Terakki, büyük devletlere vaad ediyor: Makedonya'ya sükûnet getirebileceğini söylüyor ve güvence veriyor. Mayıs 1908 tarihinde. Ancak Reval'de Rus Çarı ile İngiliz Kralı bu vaadi ciddiye almıyor. Haziran 1908 tarihinde. Bunun üzerine ve Reval'den sonra İttihat ve Terakki karar veriyor. Dağa çıkmaktan başka bir çare kalmadığına. Ve Kolağası Niyazi Bey, verilen emir uyarınca, 150 kadar gerillasıyla Rumeli'de dağa çıkıyor. Hürriyet ilân edilmeden inmeyeceğini ilân ediyor. Temmuz 1908 tarihinde. Bir süre sonra yanına Enver Bey geliyor. Daha sonraki yılların meşhur Harbiye Nazırı Enver Paşa.

Dış faktör, burada Reval Sözleşmesi, karar anının geldiğini gösteriyor. Burada bir birikimin açılmasını başlatıyor. Etkisi var. Belli boyutlarda. Kolağası Niyazi ve Enver Bey Rumeli dağlarına çıkıyorlar. Hürriyet ilânı ile birlikte dağdan iniyorlar. Her biri kendi kaderini yaşamak için. Niyazi Bey kısa zamanda hak yoluna gidiyor. Tifo oluyor. Bakımsız ve ölüme hazır. Hastalıktan hareket edemediği bir zamanda bir Arnavut'un kurşunlarıyla ölüyor. Dağdan indikten beş yıl sonra. Hürriyeti getirememenin hayal kırıklığı içinde. Enver Paşa ise Hürriyeti bırakıp Turanı aramaya gidiyor. Önce Moskova'ya sonra Azerbeycan'a. Rusya'da karşı devrimci oluyor. Bolşevik Devrimine karşı savaşırken ölüyor. Aldığı kurşunlarla.

Yurt ve Dünya bir bütün. Birbirini etkiler. Dünyadaki gelişmeler, yurt içindeki gelişmeleri etkiler. Yurt içindeki gelişmeler de, zaman olur, dünyadaki gelişmeleri etkiler. Bu gayet açık olmalı. Açıklık şununla ilgili: Etki, mutlaka bir birikimi gerektirir. Daha önce bir birikim yoksa etki olmaz. Düz bir alana yöneltilmiş bir kuvvet fazla iz bırakmaz. Etki için mutlak bir ön birikim gerekli.

Mustafa Reşit Paşa Tanzimat'ı okurken, Mithat Paşa Kanun-u Esasi'yi ilân ederken belli ve zahmetli bir birikime dayandılar. Tarihi olduğu gibi ve bilimsel olmadan yaşadıkları için dış faktörü fazla abarttılar. Tanzimat'ı okuyarak veya Meclis-i Mebusan'ı açarak hem yabancıların müdahalesini önleyeceklerini ve hem de büyük devletlerin yardımlarını alacaklarını düşündüler. Ta-

rih, yirminci yüzyıla dönerken Osmanlı'nın devrimcileri de bu gelenekten kurtulamadı. Her yazdıklarının bir nüshasını yabancı konsolosluklara bıraktılar. Sadece kendilerinin okudukları ihtilâlci dergileri yabancı dilde, örneğin Fransızca çıkardılar. Kolağası Niyazi Bey, dağa çıkmadan önce, büyük devletlere uyarıda bulundular.

Büyük devletler bu uyarıları ciddiye almadı. Hazırlık vardı. Birikim vardı. Bu hazırlık ve birikimle, Reval'de İngiliz Kralı ile Rus Çarı, Makedonya üzerine sözleşince önce Niyazi Bey, sonra Enver Bey dağa çıktılar. İngiliz Kralı ile Rus Çarı'nın Reval'de Makedonya üzerine sözleşmesi, Türkiye'de ve özellikle Türkiye Makedonyası'nda belli bir birikimin kapağını açma işlevini gördü. İki subay dağa çıktı. Ve bundan 19 yıl sonra Londra'da İngiliz polisi, Sovyet ticaret delegasyonu ile Arcos şirketine baskın yapınca, 1927 yılında İstanbul'da illegal Türkiye Komünist Partisi'nin en yüksek yöneticisi olan Genel Sekreter Vedat Nedim, elindeki bütün belgelerle birlikte bütün bildiklerini gidip İstanbul polisine teslim etti. Böylece İstanbul'da komünist avı başladı. Hapishanelerin kapıları komünistler için açıldı.

Londra'da İngiliz polisi Sovyet ticaret delegasyonu ile Arcos şirketine baskın yaptı ve Türkiye'de «1927 Komünist Tevkifatı» başladı. Bu «tevkifat» ile ilgili olarak bu dönemi ayrıntılı olarak incelemiş olan Mete Tuncay şunları yazdı: «Türkiye'deki solun tarihinde, 1927-28 davasının bir takım özellikleri vardır. Bunlardan birincisi, hareketin o zamanki bütün belli başlı önderlerini kapsayışıdır. İkincisiyse, bu davanın ondan önceki ve sonraki kalabalık davalardan farklı olarak, sivil adliyede ve açık duruşmalarla yapılmış olmasıdır. Gerçekten, ilk büyük komünistlik davaları, resmen savunma mekanizması olmayan, astığı astık kestiği kestik istiklâl mahkemelerinde görülmüştür. Daha sonrakiler ise, nerede var onları aratmayan Askerî (Sıkıyönetim) mahkemelerinde ve kapalı duruşmalarla geçmiştir. 1927-28 davasında birçok

şeylerin açıkça söylenilmiş olmasına karşın verilen cezaların görece hafifliği, hiç şüphesiz, o dönemdeki yasalar kadar, bu doğallık ve açıklık koşullarıyla da ilgilidir.» (Mete Tuncay, 1927 Komünist Tevkifatı — İstanbul Ağır Ceza Mahkemesindeki Duruşma — Hazırlayan: Jülide Ergüder, İstanbul, 1978 içinde Sunuş yazısı, sayfa 7) Değerli bilim adamı Mete Tuncay, 1927 Tevkifatı dolayısıyla kesilen cezaların, alışılmış standartlara göre çok hafif olduğunu, saptıyor. Önemli bir saptama yapıyor. Alışılmışa veya «normal» sayılana göre bir sapmanın bulunması her türlü araştırma için önemli bir başlangıç. (*) Çünkü her araştırmada en büyük adımlardan birisi «neden» diye sorabilmektir. Beklenene veya alışılmışa göre bir sapma ortaya çıkınca «neden» sorusu hemen akla gelir. Doğrusu Mete Tuncay'ın da aklına gelmiş olmalı ki hemen cevabını da veriyor: «Verilen cezaların görece hafifliği, hiç şüphesiz, o dönemdeki yasalar kadar, bu doğallık ve açıklık koşuluyla da ilgili.»

Bu cevabın fazla inandırıcı olduğunu söylemek oldukça güç. Çünkü «doğal ve açık» yargı organının önüne çıkaran da siyasal iktidar. Eğer daha ağır bir ceza vermek isteseydi başka bir mahkemeye götürürdü. Bu davada başından hafif cezalar verilmek istendiği anlaşılıyor. Bunun için doğal ve açık bir mahkeme, mahkemenin sanıklarından birisinin çok sonradan yazdığına göre, «peygamber» gibi bir yargıç seçildiği anlaşılıyor. Bu davadan beraatle çıkan sanıklardan Şevket Süreyya Aydemir, daha sonra kaleme aldığı otobiyografik romanında, mahkeme ve hâkimi hakkında şunları yazıyor: «Ağır ceza mahkemesinin başında hem bir hâkim, hem büyük bir insan ve bir şahsiyet vardı. Mahkeme dosya-

---

(*) Bir başka yerde sapmaları gözlemenin ve bunlar üzerinde düşünmenin her türlü bilimsel çabanın ve yeni bilgi üretmenin başlangıcı olduğunu ileri sürdüm ve gösterdim. Bkz. Y. Küçük, Bilimlerin Sonu ve Bilimin Doğuşu, Yurt ve Dünya, Mayıs 1977, sayı 3.

larıyla onun, bir çölün bütün kumlarını elden geçirip, her kum tanesini güneşte ayrı ayrı tanımak isteyen bir masal kuyumcusu sabrıyla uğraştığını görüyordum.» (Şevket Süreyya Aydemir, Suyu Arayan Adam, Ankara, 1959, sayfa 451) Şevket Süreyya, aynı paragraf için düştüğü dipnotta şunları ekliyor: «1927'de İstanbul Ağır Ceza Mahkemesi reisi Sabri Bey, aylarca süren ve kırka yakın sanığı olan bir davanın, tavanlara varan dosyaları içinde bir peygamber sabrı ile uğraşan ve hisleri hakkında en küçük bir belirti vermeden, en kritik anlarda bile karşısındakinde, ancak itimat ve saygı uyandıran bir büyük insandı.» Şevket Süreyya Bey, son kez olarak komünistlerin arasında bulunmasına yol açan mahkemenin yargıcını aşırı bir heyecanla sevmişe benziyor. Otobiyografik romanının kovadis yoldaş?» başlığını taşıyan bu bölümünü, bu heyecan dolu sevgiyle ve şu cümleyle bitiriyor: «İstanbul tevkifhanesi kapısından çıkarken, artık kararımı vermiştim: Anadolu'ya dönecek ve orada yerleşecektim.»

Hiç kimse komünistlere hafif ceza verilmesine üzülmez. Tabii «hiç kimse» deyimi ile nehrin sol yakasında olanlar kastediliyor. Ancak 1927 yılında kesilen cezanın da hafif olduğunda herkes birleşiyor. Öyleyse ortada soru var. Soru olması her zaman iyidir. Tabii «her zaman» ile cevap arandığı süre kastediliyor. Artık soru sormanın ve cevap aramanın zamanı geldi: Acaba, 1927 Tevkifatı'na yol açan Vedat Nedim Bey'in elindeki evrakları polise teslim etmesi, şimdiye kadar hep ileri sürüldüğü gibi, Komintern ile Türkiye Komünist Partisi yöneticileri arasındaki ihtilâftan mı doğdu? Böyle bir ihtilâf olduğuna herkes inanıyor. Türkiye Komünist Partisi'nin «resmi» tezi böyle. Türkiye Cumhuriyeti'nin «resmî» tezi de böyle. Davanın baş aktörlerinin de resmî tezi böyle. Türkiye'de veya başka bir ülkede çok çeşitli tarafların düşünceleri bir noktada birleşiyorsa, bu düşüncenin doğruluğundan ciddi olarak kuşku duymak gerek.

Türkiye'de 1927 Tevkifatı'na yol açan olayın bir tarafta Komintern ve Şefik Hüsnü Bey ve diğer tarafta Vedat Nedim ve Şevket Süreyya Bey ve diğerleri arasındaki ihtilâftan doğduğuna çok büyük bir kuşku ile bakmak gerek. Başlangıçta çok büyük bir kuşku ile bakmak gerek. Böyle başlayıp sonunda reddetmek gerek.

Önce iş, tüm tarafların birleştiği düşüncenin gösterilmesinde. 1927 Tevkifatı Dramı'nın baş aktörünün anıları, bu konuyu, nerede ise, yok sayıyor. Baş Aktör yaşamını yazıyor ve tarih içinde de, belki de, yaşamının en önemli olayına hiç yer ayırmak istemiyor. Fakat pek mümkün değil. Bir paragrafçık da olsun bulunabiliyor. Şöyle: «Berlin'de tahsilimizi bitirip İstanbul'a döndükten sonra da bazı arkadaşlarla komünist partisini yaşatmaya çalıştık. Her komünist partisi gibi, biz de Moskova'daki Komintern'e bağlıydık. Ve zaman zaman bu Merkezden bizce uygulanması mümkün ve doğru olmayan bir takım direktifler alıyorduk. Ben, Şevket Süreyya Aydemir, İsmail Hüsrev Tökin, Burhan Belge bunlara karşı direniyorduk. Fakat parti disiplin kurallarına göre Moskova'nın emirlerine kayıtsız, şartsız uymak gerekliliğini bize hatırlatan Komintern mümessili Şefik Hüsnü karşısında, partiden çekilmekten başka çıkar yol bulamadık. Ve bu kararımızı bir toplantıda açıkça bildirdik. Böylece de parti ile ilgimizi kestik.» (Vedat Nedim Tör, Yıllar Böyle Geçti, İstanbul, 1976, sayfa 10) Dram'ın baş aktörü Vedat Nedim Tör'ün yazdıkları bundan ibaret. Herkesin kabul ettiği resmî tez bundan ibaret. «Komintern'in uygulanması mümkün ve doğru olmayan direktifleri» ve bunlara karşı çıkan TKP yöneticileri. Resmî tez, böyle. İlericisinden gericisine kadar herkes bu resmî teze sahip çıkıyor. Ve burada, Tezler'in İkinci Kitabı'nda, bu resmî tezin gerçekle en ufak bir ilgisi olmadığı gösteriliyor.

Vedat Nedim Bey'in paragrafı devam ediyor. Resmî tezin gösterilmesi için gerekli değil. Ama ilerde asıl önemli olanın, yapının, daha açıkcası 1920 yıllarında Tür-

kiye'nin ilerici hareketinin üzerine oturduğu temelin niteliğinin gösterilmesi açısından pek yararlı. Son cümleyi tekrarlayarak, şöyle: «Böylece de parti ile ilgimizi kestik. Fakat, aradan çok geçmeden bir ihbar üzerine tevkif edildik. İstanbul Ağır Ceza Mahkemesi'nde yargılanırken, ben, Başsavcı Kenan Beye ve Hâkim Sabri Beye gerçekleri bütün çıplaklığı ile anlattım. Bu davranışımdan dolayı bana 'muhbir' damgasını vurdular. Oysa ki ben, sadece vicdanımın emrettiği yoldan yürümüştüm. Doğruluğuna inanmadığım bir takım gösteriş hareketlerine körükörüne sürüklenmektense, Partiden ayrılmayı tercih etmiştim. Bu büyük kırılma karşısında içimde yine bir boşluğun açıldığını duydum: Bir ideolojik mihrabım yıkılmıştı.» Burada kesinlikle yanlış olan şu: İhbarı Vedat Nedim Bey'in yapmış olduğu artık mahkeme kararlarıyla da sabit. Kesinlikle doğru olan da şu: Vedat Nedim Bey, «inanmadığı» bir hareket içinde idi. Daha açıkçası TKP yönetiminin kadrosu ve ideolojisi «Kemalizmin sol kanadı» kadrosu ve ideolojisinden bir adım ileri değildi.

1927 Tevkifatı Dramı'nın önde gelen aktörlerinden ve zamanın TKP merkez yöneticisi Şevket Süreyya Bey'in de görüşleri biliniyor. Mete Tuncay'ın kaleminden: «Açıklamak istediğim ikinci nokta, 7 Ocak 1967 tarihinde Sosyalist Kültür Derneği'nde Türkiye'de Solun Tarihi üstüne verdiğim bir konferanstan sonra, söz alan merhum Şevket Süreyya Aydemir'in söyledikleriyle ilgili. Bilindiği gibi 1925'de İstiklâl Mahkemesi kararıyla 10 yıl ağır hapse mahkûm olan Şevket Süreyya Bey, birbuçuk yıl yattıktan sonra bir yasa değişikliği sonucu serbest bırakılmıştı. O gün konferansı izleyen tartışmada söylediklerinden anlaşıldığına göre Şevket Süreyya Bey hapisten çıkınca, TKP yönetiminde Vedat Nedim Bey'le birlikte çalışmaya başlamıştı. Aydemir, bu dönemde Komintern'le asıl kendisinin çatıştığını ve parti içindeki anlaşmazlığı yerinde soruşturmak amacıyla Türkiye'ye gelen Komintern temsilcisi Kitaigorodski'yi tersleyerek aynı gün geri dönmek zorunda bıraktığını ileri sürüyordu.» Görülüyor: Resmî tezde sadece Komintern'e karşı gelmiş olmak değil «ben daha çok karşı idim» ögesi de var. Mete Tuncay'ın bu anısı, 1920 yıllarında Türkiye'de ilerici hareketin üzerine oturduğu temelin niteliğini gösteren şu değerlendirme cümlesi ile tamamlanıyor: «1927 davasından sonra, TKP'nden kesinlikle kopan bu iki arkadaş dört yıl sonra Kadro'yu çıkarmaya başlayarak aşağı yukarı, partiliyken savundukları görüşleri bir dergi çevresinde sürdüreceklerdir.» (Mete Tuncay, 1927 Komünist Tevkifatı, sunuş yazısı, sayfa 14-15) Mete Tuncay, doğru bir noktaya parmak basıyor: «Kemalizmin sol kanadı» farklı örgüt biçimlerinde eylemini sürdürüyor.

Polis kaynaklarına göre ya da polisler tarafından yazılan kitaplarda da aynı tezler tekrarlanıyor. Bir süre TKP üyesi olduktan sonra karşı tarafı seçen Aclan Sayılgan, Vedat Nedim için, şunları yazıyor: «Vedat Nedim (Tör) yönetimindeki parti, Komintern'in (Moskova) emirlerine göre hareket etmeyip, Türkiye şartlarına göre mücadele yürütmek istiyorlardı. Esasen, 1927 yılı, TKP içinde kesin bir bölünmenin başlangıcı olmuştu. Vedat Nedim Tör, 1967 yılının başlarında araştırıcı doçent Mete Tuncay'a Komintern'in o zamanki müdahalelerinden yakınarak şunları söylemişti: 'Keşke Komintern'i dinleyip Partiyi batırsaydım. Yanlış emirler yüzünden çatışmalar oldu. Tramvay işçilerini ayaklandırmamızı istiyorlardı. Dinleseydim heder olurduk'.» Sayılgan, Tör'ün bu sözlerine kaynak olarak Yön Dergisi'nin 11 Ocak 1967 tarihli sayısını gösteriyor.

Şevket Süreyya Aydemir için de şunları söylüyor: «Sayın Şevket Süreyya Aydemir ile 6 Ekim 1964 günü Ankara'da Milk Pastanesi'nde yaptığımız bir sohbette, Kominternin kendileri hakkındaki isnadını kabullenerek şunları ifade etmiştir: 'Milliyetçilik isnadı doğruydu. Ben ilk gençlik yıllarında Turancıydım. Kızıl Elmayı bulmak

için Azerbaycan'a gitmiştim. Bugün aynı kampta değilim. Ama bende milliyetçiliğin ağır bir tortusu kalmıştır. 1925'lerde TKP'nin Siyasi Büro Sekreteri idim. TKP'de bağımsızlık mücadelesini Kominterne karşı ilk ben açmıştım. Aynı anda Dünya Komünist Partileri içinde milliyetçilik cereyanları başladı. Yurt dışında bulunan Dr. Şefik Hüsnü Değmer bu konuyla ilgili Komintern görevlisi olarak Çin'e kadar gitmişti. Kominternden bir yahudi gelmişti. Münakaşa ettik. Beni «yeni» gördüğü görüşlerimi Kominternde tartışmak üzere Moskova'ya davet etmişti. Tabiatiyle reddettim. Komünist partileri içinde milliyetçilik ilk defa TKP içinde başlamıştır. Bunu kendime bir paye vermek için değil, bir gerçeği tespit için söylüyorum'.» (Aclan Sayılgan, Türkiye'de Sol Hareketler, Istanbul, 1976, Üçüncü Baskı, sayfa 209 ve 217) Şevket Süreyya Bey, komünist partileri içinde «milliyetçilik» sapmasını başlatma «onurunu» kendisine ve Türkiye Komünist Partisi'ne ayırıyor.

Ve şimdi sıra, tüm TKP tarihinde Komintern ile ihtilâfli olarak gösterilen bu dönemde, çok dar olarak alındığında 1926 veya 1927 yılında, burada anlaşıldığı anlamda bir «milliyetçilik» sorunu olup olmadığının araştırılmasına geliyor. Bunu yapmadan önce de yer yer son derece önemli olabilecek bir yöntem sorununa değinmek gerekiyor. Bu yöntem sorunu şu: Türkiye'de ilerici hareketin çok eksik olan tarihi ve çok bol olarak yapılan değerlendirilmesi çok zaman tek başına ele alındı. İlerici hareket bir parçası olan bütünden koparıldı. Tarihi ve değerlendirilmesi, Türkiye tarihinin ve özellikle Türkiye'nin dış dünya ile ilişkilerinin dışında irdelendi. Çok az olan fakat çok değerli bazı çalışmalar da Türkiye ilerici hareketinin tarihini Türkiye'nin Sovyetler Birliği ile ilişkilerinin gelişmesinin getirdiği açıklık içinde inceledi. Bu tür incelemeleri, Türkiye'nin ilerici hareketinin tarihini tüm tarihten koparark ele alma denemelerine göre çok sağlıklı bir adım saymak gerekiyor. Fakat yetmiyor. Türkiye'nin ilerici hareketinin tarihini ve değerlendirmesini Türkiye'nin Sovyetler Birliği kadar önemli ilişkiler içinde bulunduğu ülkeler bütününde ele almak gerekiyor. Daha açıkçası bir bütüne oturtmak gerekiyor.

Tezler'in Ikinci Kitabı'nda bu yapılıyor. Bu bölüm, bir çok örnekle, soruna bütünsellik içinde bakma yönteminin ne kadar verimli bir yöntem olduğunu gösterecek. İlk örnek de 1927 Tevkifatı'nın incelenmesi olacak. Devam ediyor. Önce geriye dönerek. Bir nokta şu: Gerçekten 1924 yılında Komintern toplantısı, Türkiye Komünist Partisi'nin soldan ve çok sert biçimde eleştirilmesine sahne oluyor. Burada bu eleştiriye yer vermek gerekiyor.

Fakat önce 1924 yılının özellikleri hatırlanmalı. Bütünsellik için bu gerekli. Birinci özellik şu: 1924 yılı ilk sosyalist ülkede «Tek Ülkede Sosyalizm» döneminin başlangıcını simgeliyor. Sovyetler Birliği Komünist Partisi yöneticileri için 1923 yılıyla birlikte, çok özlenen Avrupa'da devrimin gecikeceği gerçeğinin kabul edilmeye başladığı görülüyor. Trotskiy, bunu göremeyenler arasında yer almaya devam ediyor. 1924 yılı Trotskiy'in tasfiye sürecinin de elle tutulur aşamalar kaydettiği bir yıl oluyor.

Tek ülkede sosyalizmi yaşatmak, bütün sosyalistlerin temel işlevi oluyor. Sovyetler Birliği'nin içinde ve dışında. Sovyetler Birliği dışında, özellikle işçi ve komünist partileri uzunca sürecek bir dönem tek ülkede sosyalizmi yaşatmanın gereklerine en büyük önceliği veriyor. Çok büyük bir doğallık ve çok büyük bir haklılıkla. Kuşkusuz bu haklılığın ortaya çıkıp benimsenmesinde Komintern, inkâr edilemez ve tekrarı mümkün olmayan bir rol oynuyor. Bu yüzden zamanında ve daha sonra Komintern'in bu politikasına yöneltilen eleştiriler havada kalıyor. Havada kalmaya mahkûm. Havada kalmaya mahkûm oluşunu anlamamak, sosyalizmi, tek ülkede sosyalizmi ve giderek dünya sosyalist sistemini ve bunların önemini kavramamak demek oluyor.

1924 yılı böyle bir yıl. Fakat bundan ibaret de değil. Tek sosyalist ülke Sovyetler Birliği ile en önde gelen emperyalist ülke olan İngiltere arasındaki ilişkiler açısından önemli yıllardan birisi. Önemi şuradan geliyor: Sovyetler Birliği, ilerde ayrıntıyla üzerinde durulacağı gibi, Türkiye ile aynı günde 1921 Mart ayında İngiltere ile bir anlaşma imzalıyor. İngiltere 8 Mayıs 1923 tarihinde Sovyet Rusya'ya bir ultimatom vererek Sovyetler Birliği'ni 1921 anlaşmasını ihlâl etmekle suçluyor. Suçlamanın konusu çok daha ilginç: Sovyetler Birliği'nin Doğu'da İngiltere aleyhinde propaganda eylemlerinden sorumlu tutulması. İngiltere, 1921 yılında Sovyet Rusya ile yapılan ticaret anlaşmasında Sovyetler Birliği'nin Doğu'da sosyalist propaganda yapmamayı taahhüt ettiğini ileri sürüyor. Lord Curzon'un imzasını taşıyan bu ultimatom Sovyetler Birliği'nde çok büyük bir heyecana neden oluyor. Buharin ve Trotskiy, ayrı ayrı, İngiliz ultimatomunun Sovyet Rusya'yı savaşa zorlamak amacıyla verildiğini ileri sürüyorlar.

Dışişleri Komiser Yardımcısı Litvinov'un imzasını taşıyan 11 Mayıs 1923 tarihli nota ile Sovyet Cumhuriyetleri Rus Federasyonu İngiliz ultimatomunu reddediyor. Reddedilen İngiliz ultimatomu, 16 Mart 1921 tarihli Sovyet-İngiliz Ticaret Anlaşması'nın hükümlerine dayandığını ileri sürüyor. Sovyetler Birliği, 16 Mart 1921 tarihinde, aynı tarihte, hem İngiltere ile hem de Kurtuluş Savaşı'nı başlatmış olan Türkiye ile anlaşma imzaladı. Aynı günde hem emperyalizmin lider ülkesiyle ve hem de emperyalizme karşı kurtuluş savaşı veren bir ülke ile anlaşma imzaladı. Aynı tarihlerde Sovyet Devrimi, yeni bir dönemine girdi. Aynı tarihte Sovyetler Birliği'nde NEP Dönemi başladı. Yeni ekonomik politikayı uygulamaya koyan NEP Dönemi, o zaman Sovyetler Birliği'nin içinde ve dışında bir çoklarının beklediği gibi kapitalizme dönüş değil, sosyalist devrime yeni enerjiler biriktirmek için disiplinli bir ricat ya da soluk alma dönemi oldu.

İşte bu dönemin başlangıcında ve aynı günde İngitlere ve Türkiye ile anlaşma imzaladı.

Daha ilerde bu konuya tekrar dönülecek. Şimdi İngiltere ile ilgilenmeye devam etmek gerekiyor. 16 Mart 1921 İngiliz Anlaşması, tek metin olarak ve İngilizce imzalanıyor. Bu metinde şöyle bir bölüm var: «Her iki taraf, karşı tarafa karşı düşmanca hareket veya teşebbüslerden ve kendi sınırları dışında, sırasıyla, İngiliz İmparatorluğu veya Rus Sovyet Cumhuriyeti kurumlarına karşı, doğrudan veya dolaylı resmi propaganda yapmaktan kaçınır ve daha özel olarak Rus Sovyet Hükümeti, başta Hindistan ve Afganistan bağımsız devleti olmak üzere Asya halklarının hiçbirini askeri, diplomatik veya herhangi bir eylem veya propoganda biçimiyle İngiliz çıkarları veya İngiliz İmparatorluğu'na karşı düşmanca eylemlere teşvik etme girişimlerinden imtina eder. İngiliz Hükümeti, Rus Sovyet Hükümeti'ne eski Rus İmparatorluğu'nu meydana getiren ve bugün bağımsızlığını sağlamış olan ülkeler için benzer ve özel bir taahhütte bulunur.» (Trade Agreement between His Britannic Majesty's Covernment and the Government of the Russian Socialist Federal Sovyiet Republic, 1921. Nakleden E. H. Carr, A History Soviet Russia, The Bolshevik Revolution 1917-1923, Üçüncü Cilt, Pengin Books, 1966, sayfa 288) İngiliz Hükümeti, anlaşmanın bu hükmüne dayanarak Sovyetler Birliği'nin Türkiye de dahil tüm Asya ülkelerinde sosyalizmi tümden unutması gerektiğini, İngiltere ticaret anlaşması ve ticaret yapmanın bedelinin bu olduğunu ve bunun ihlâl edildiğini ileri sürüyor.

Sovyet Rusya Hükümeti, 11 Mayıs'ta İngiliz Hükümeti'ne resmen cevap veriyor. 11 Mayıs 1923 tarihli Sovyet Notasının altında Dışişleri Halk Komiser Yardımcısı Litvinov'un imzası var. Sovyet cevap notasının sekizinci maddesi aynen şöyle: «İngiliz memorandumunun Doğu'daki sözde propaganda ile ilgili suçlamalarını ayrıntılı olarak tartışmakta hiç bir yarar yoktur. Bu suçlama-

lardaki temel yanılgı, bunların tümden temelden yoksun olmaları bir yana, Rusya tarafından Doğu'da üstlenilen görevleri yanlış anlamakta yatmaktadır. Suçlamalar, İngiliz Hükümeti'nin, Sovyet Hükümeti'nin kendine özgü bir Doğu politikası olmayacağı ve her yerde İngiliz teşebbüslerini desteklemesi gerektiği varsayımına dayanmaktadır. Sovyet Hükümeti asla böyle bir angajmana girmemiştir veya İngiltere ile böyle bir anlaşma imzalamamıştır ve Doğu Halklarıyla, bu halkların hakları ve çıkarlarına içten saygıya dayanan dostça ilişkilerin sürdürülmesi ve geliştirilmesini İngiliz-Rus anlaşmasının ihlâli olarak görememektedir. Eğer İngiliz Hükümeti, böyle bir politikanın kaçınılmaz olarak İngilizlere karşı olduğunu düşünüyorsa, ortaya çıkan anlaşmazlığı anlamak tamamıyla mümkündür. Maateessüf İngiliz Hükümeti, Doğu Politikasıyla ilgili olarak Sovyet Cumhuriyetleri'nden isteklerini spesifik hale getirmemiştir ve Sovyet Hükümeti'nin bu tür anlaşmazlıkların çıkmasını önlemenin yol ve yöntemlerinin tespit edilmesi için 27 Eylül 1921 tarihli nota ile yapmış olduğu öneriyi de cevapsız bırakmıştır. Böyle bir konferans için elverişli bir fırsat çıktığı zamanda bile, iki ülkenin dışişleri sorumluları Lozan'da özel olarak görüştükleri zamanda bile, Lord Curzon sadece genel şikâyetleri tekrarlamıştır ve bunları açıklamak ve tartışmaktan kaçınmıştır.» (X. J. Eudin - H. H. Fisher, Soviet Russia and The West 1920-27 - A Documentary Survey, Standford University Press, 1957, sayfa 225-226) 1920-1927 döneminde Sovyet Hükümeti'nin Batı ile diplomatik ilişkilerinin dökümanlarını içeren bir Batılı kaynak, Sovyet Hükümeti'nin 1921 Ticaret Anlaşması'nı İngilizler gibi anlamayı kesinlikle reddettiğini gösteriyor.

Litvinov'un cevap notasında Üçüncü Enternasyonel'in eylemleriyle de ilgili bir paragraf var. Şöyle: «İngiliz Hükümeti, Sovyet Hükümeti'nin asla Üçüncü Enternasyonel ile özdeş gösterilemeyeceğini sık sık açıklamış olmasına karşın, memorandumunda Üçüncü Enternasyonel'in eylemlerine atıf yapmayı zorunlu görmüştür. Bu konuyu birkaç kez açıklamış olan Sovyet Hükümeti, tıpkı üyeleri İngiliz Hükümeti içinde yer alan bazı siyasal parti veya diğer örgütlerin deklarasyonlarını tartışmak istemediği gibi, bu konunun tartışmasına tekrar dönmek istememektedir. Maliye Komiseri Sokolnikov'un komünist partilere para yardımı yaptığı ileri sürülen Üçüncü Enternasyonel'in bazı malî komisyonlarına katıldığı iddialarına gelince, Sovyet Hükümeti bu bilginin baştan sona kadar gerçek dışı ve hastalıklı muhbirlerin işi olduğunu açıklar.» Sovyet Hükümeti, her zaman olduğu gibi, burada da Üçüncü Enternasyonel'in eylem ve politikalarının ayrı olarak düşünülmesi gerektiğini vurguluyor.

Tabii ne İngiliz ultimatomunda ne de Litvinov'un cevap notasında yalnızca Doğu Halkları ile ilgili sosyalist propaganda ve hazırlıklar üzerinde duruluyor. Aslında bu konu, diğer temelli sorunlara renk verme işlevini üstleniyor. Kapitalist hükümetler, tıpkı cimriliği dindarlık olarak göstermek isteyen sofular gibi, ekonomik taleplerine ideolojik bir kılıf geçirmeyi pek seviyorlar. Lord Curzon'un ultimatomunda İngilizlerin durumu biraz böyle. İstediklerinin başında Çarlık Rusyası'nın borçları ile Ekim Devrimi'nden «zarar gören» İngiliz firma ve kişileri için Sovyet Hükümeti'nden tazminat koparmak yer alıyor. İngilizlerin NEP Dönemini tam bir restorasyon olarak değerlendirdiklerinde kuşku yok.

Litvinov'un cevap notası istenilen sonucu vermiyor. Sovyetler Birliği'nin çok önem verdiği İngiltere ile ilişkiler gerginleşiyor. 1924 yılının ilkbaharına kadar. 1924 yılı 14 Nisan'ında Londra'da konferans toplanıncaya kadar. İngiltere ve Sovyetler Birliği arasındaki tüm görüş ayrılıklarını gidermek amacıyla toplanan bu konferansı İngiltere Başbakanı Mac Donald açıyor. Fakat başlangıçtaki iyimserlik, konferansın başlangıcından itibaren dağılıyor. 1924 yazı, Sovyetler Birliği ile İngiltere arasındaki ilişkilerin çok gergin olduğu bir dönem. Konferans bir

sonuç vermiyor. İngiliz basını Sovyetler Birliği'ne karşı çok yoğun bir propaganda içine giriyor.

İşte tam bu sırada, Londra'da İngiltere ile Sovyetler Birliği arasında görüşmeler yapılırken Moskova'da da Komintern'in Beşinci Kongresi toplanıyor. Türkiye Komünist Partisi işte bu Kongre'de soldan ve sert eleştirilere muhatap oluyor. Türkiye Komünist Partisi'ne haklı ve gerçekçi eleştiriler yöneltiliyor.

Bu eleştirilerin niteliğine geçmeden önce bir noktayı daha açıklamak gerek: 1924 yazında, Londra'da İngiltere-Sovyetler Birliği Konferansı, Moskova'da Üçüncü Enternasyonel'in Beşinci Kongresi toplanıyor. İstanbul'da da bir konferans var. Türkiye ile İngiltere arasında İstanbul'da bir konferans yapılıyor. Bu Konferans için, Haliç Konferansı için, Türkiye'nin «resmî» dış politika tarihi sayılabilecek ve bu kitapta sık sık atıf yapılacak olan bir kaynak şu bilgileri veriyor: «Lausanne Andlaşması'nın 3 üncü maddesinin 2 nci fıkrasına göre, Türkiye ile Irak arasındaki sınır meselesinin halli için İngiltere ile yapılan görüşmeler, 19 Mayıs 1924'te, İstanbul'da eski Bahriye Nezareti binasında başlamıştı. Konferansa katılan Türk Heyetine Büyük Millet Meclisi Başkanı ve İstanbul Mebusu Fethi Okyar, İngiliz Heyetine de o sırada Irak Yüksek Komiseri bulunan Sir Percy Cox başkanlık ediyordu.» (A. Suat Bilge - Ahmet Şükrü Esmer - Mehmet Gönlübol ve diğerleri, Olaylarla Türk Dış Politikası 1919-1965, Ankara, 1969, sayfa 76. Bundan böyle bu kaynağı Olaylarla Türk Dış Politikası olarak anacağım. Y. K.) Cumhuriyet'in ilk yirmi yılında Türkiye'nin dış politikasının daima Sovyetler Birliği - Türkiye - İngiltere üçgeni içinde ele alınması gerektiğini gösteren bir «rastlantı» ortaya çıkıyor.

Aynı kaynak Haliç Konferansı'nda nelerin görüşüldüğü konusunda şu bilgiyi veriyor: «Konferansın ilk toplantısında Fethi Bey Türk görüşünü açıklamıştı. Fethi

Bey konuşmasında, Musul vilâyeti halkının üçte ikisinin Türklerden ve Kürtlerden müteşekkil olduğunu ve etnik sebepler dolayısıyla bu bölgenin Türk sınırları içinde kalması gerektiğini söylemişti. Bundan başka, Fethi Bey, Musul vilâyetinin coğrafî bakımdan da Türkiye'nin bir parçası sayılmak gerektiğini ileri sürmüştür. Birinci Dünya Savaşı sırasında, 1916 yılında İngiltere ile Fransa arasında imzalanan Sykes-Picot gizli andlaşmasında Musul bölgesi Irak'ın değil Suriye'nin bir parçası sayılmıştı. Öte yandan, Sevres Andlaşması'nın 64 üncü maddesinde ise Musul ne Irak'a, ne de Suriye'ye bırakılıyordu, bu vilâyet muhtar Kürdistan'a veriliyordu. Böylece, Fethi Bey, Musul vilâyetinin etnik, coğrafî sebeplerle Türk ve Kürt halklarının kaderlerini birleştirmiş bulundukları Türkiye Devleti'nin bir parçası sayılmak gerektiğini savunmuştur. Esasen, Misak-ı Millî'de de Musul Türk sınırları içine alınmıştı.» Demek ki Londra Konferansı ve Moskova'da Komintern Kongresi toplandığı zaman Lozan'dan sonra uzun süre Türkiye'nin en önemli dış politika sorunu olacak olan Musul için İstanbul'da Türkiye ile İngiltere karşı karşıya geliyor.

Konferansın başından itibaren İngiltere'nin zengin petrol yataklarına sahip Musul'u, imparatorluğu içinde tutmaya kararlı olduğu görülüyor. İngiltere o kadar kararlı görülüyor ki, Musul'u tümü tümüne garanti edebilmek için Konferans masasına oturduğu zaman bir de Hakkari vilâyetini istiyor. Bütün bunlar karşısında Türkiye'nin durumu ve tutumu ne oluyor? Türkiye - İngiltere ilişkilerinin bu dönemini inceleyen ayrıntılı bir çalışma şu cevabı veriyor: «Ocak 1924'de İngiltere'de Ramsay Mc Donald'ın başkanlığında bir İşçi Partisi Hükümeti'nin kurulması ve dış politikada yeni ve barışçı bir değişikliğin savunuculuğunu yapması, Türkiye'de İngiltere'nin Musul konusundaki tutumunun da yumuşayabileceği biçiminde değerlendirilmişti.» Tezler'in birinci kitabında yazıldığı gibi Mc Donald, 1923 Ekim ayında reformist uluslarara-

sı işçi hareketinin bir yöneticisi olarak İstanbul'u ziyaret etti. Bu ziyaretin 1924 yılında Türkiye'ye ayrı bir iyimserlik kaynağı olduğu anlaşılıyor. Yukardaki alıntı, kaldığı yerden devam ediyor: «Yeni Başbakan Mc Donald'ın daha önce 15 Ekim 1923'de Türkiye'yi ziyaret etmiş olması ve Türkiye'ye karşı daha anlayışlı olduğunun görülmesi, Ingiltere'deki hükümet değişikliğinin Türkiye'de ilgiyle karşılanmasına yol açtı. İstanbul'dan Mr. Henderson, Ingiliz Dışişleri'ne gönderdiği 29 Ocak tarihli bir raporda, özellikle Lord Curzon'un Dışişleri Bakanlığı'ndan ayrılmasından Türkiye'de 'rahatlama' duyulduğunu ve yeni hükümetin özellikle Irak sınırı görüşmelerinde Türkiye'ye karşı daha anlayışlı olacağının beklendiğini, fakat Ingiltere'de hükümet değişikliklerinin dış politikada ani ve köklü değişiklikler yapmadığının da kabul edildiği bildiriliyordu.» (Doç. Dr. Ömer Kürkçüoğlu, Türk-Ingiliz İlişkileri 1919-1926, Ankara, 1978, sayfa 291-292) Türkiye, İngiliz Adaları'ndan «hayırhah» ve yumuşak rüzgârlar bekliyor. Rüzgârın aniden esmeyeceğini ama eseceğini düşünüyor. Haliç Konferansı'nda Ingiliz emperyalizminin aç gözlülüğü ve doymak bilmez niteliğinin ortaya çıkmasına karşın 1924 yazında Ingiltere'ye karşı yumuşak bir bekleyiş içine giriyor.

İşte Ingiltere ile Sovyetler Birliği ilişkilerinin gergin, Türkiye ile Ingiltere ilişkilerinin Türkiye açısından yumuşama niyetlerini taşıdığı bir zamanda Komintern'in Beşinci Kongresi toplanıyor. Ve bu Kongre'de Türkiye Komünist Partisi, Türkiye'deki iktidara yumuşak davrandığı için soldan ve sert bir biçimde eleştiriliyor. Eleştiri, böylesine bir tarihsel kavşakta ortaya çıkıyor. Tarih hiç bir zaman rastlantı olmuyor.

Komintern'in Beşinci Kongresi'nin 25 inci oturumu 30 Haziran 1924 tarihinde yapılıyor. Ukrayna Delegesi D. Z. Manuilski söz alıyor. Türkiye Komünist Partisi'ni eleştiriyor. «Gerçekte proleterya ile burjuvazinin sınıfsal işbirliği yapmalarını savunan **Aydınlık'çı** yoldaşlarımızın yanlışları yeni değildir» diyor. Bununla kalmıyor ve ekliyor: «Eski Avusturya imparatorluğunu Ukraynalı Sosyal Demokratlarının ve Avrupa'nın Polonyalı Sosyalistlerinin tutumunu hatırlayan herkes, Türk yoldaşlarımızın yanlışının köklerinin ikinci Enternasyonal'in bütün sosyal-patriyotik ideolojisinde olduğunu anlayacaktır.» (Mete Tuncay, Türkiye'de Sol Akımlar 1908-1925, Üçüncü Basım, Ankara, 1978, sayfa 349) Türkiye Komünist Partisi, bir komünist partisi için çok ağır sayılacak bir kusurla, burjuvaziyle işbirliği yapmak ve sosyal-patriyotik olmak ile suçlanıyor.

Türkiye Komünist Partisi bu suçlamanın altından hiç bir zaman kurtulamadı. Bu suçlama unutuldu. Bir daha ağza alınmadı. Fakat Türkiye Komünist Partisi, «Kemalizmin sol kanatı» işlevini ve Kemalizme akıl vererek sola çekme alışkanlığını hiç bir zaman terketmedi. Komintern'de haklı olarak dile getirilen bu eleştiri, açılıp geliştirilemedi. Asıl yanlışlığın Kemalizmin sol kanadı işlevini yüklenmekten ileri geldiğini bir türlü kavrayamayan Türkiye Komünist Partisi, sürekli olarak «enternasyonalist» olduğunu kanıtlamak ihtiyacını duydu. Böylece ülke sorunlarının çözümünü Kemalizmden ve Kemalizmin siyasal örgütü sayılan Cumhuriyet Halk Partisi'nden bekledi. Bu bekleyiş içinde de ülke sorunlarıyla pek fazla ilgilenmedi. Anlamsız bir işbölümü ile ülke sorunlarını başkalarına bırakıp enternasyonalizmi kendi üzerine aldı. Kuruluşunun altmışıncı yılına yaklaşan bir siyasal örgütün, Türkiye Komünist Partisi'nin, üyelerinin özverisi ve katlandıkları zulüm ile karşılaştırılamayacak kadar az etkin olması gerçeğinin altında sürekli olarak başka bir ideolojinin, Kemalizmin, akıl hocalığını üstlenmesi yattı. Akıl hocalığını üstlenerek Kemalizmin savunuculuğunu yapması yer aldı. Türkiye Komünist Partisi, Kemalizmin resmi ideoloji olduğu bir toplumda, Kemalizmin sol kanadı işlevini üstlenerek bir adım daha atılamayacağını bir türlü kavrayamadı.

Manuilski, Türkiye Komünist Partisi'ni «Kemalizmin sol kanadı» olarak nitelemedi. «Türkiye'de Kemal Paşa'nın yabancı ordulara karşı verdiği bir dizi devrimci savaştan sonra, genç Türk burjuvazisi aşağıdan yükselen devrimci bir dalganın üstünde iktidara geldi» dedi. Türkiye Komünist Partisi, gerçekten de, genç Türkiye burjuvazisinin aşağıdan yükselen devrimci bir dalganın üstünde iktidara geldiğini pek az hatırladı. Manuilski «örneğin TKP'nin yayın organı **Aydınlık**'ta Komünist Partisini, yabancı kapitalizme karşı ulusal kapitalizmin gelişmesini desteklemeğe çağıran yazılar çıktığını» hatırladı ve hatırlattı. Bunun Ekim Devrimi öncesinde Rusya'da Struve'nin başını çektiği «legal marksizm» ile özdeş olduğunu söyledi. «Onun gibi, Türk yoldaşlarımızdan bazıları da, önceleri ülkelerindeki üretici güçlerin gelişmesinin çıkarlarını, kapitalizmin gelişmesinin çıkarlarıyla karıştırmak yönsemesinde göründüler» dedi.

Komintern'in Beşinci Kongresi'nde Manuilski'nin Türkiye Komünist Partisi'ne yönelttiği sert eleştirileri aynı Kongre'de TKP delegesi olarak bulunan Şefik Hüsnü göğüsledi. «Yoldaş Manuilski'nin TKP'yle ilgili düşünceleri doğru değildir. Böyle bir işbirliği eğilimi olmamıştır» diyerek önce eleştirileri reddetti. Fakat bu cümleden hemen sonra şunları söyleyerek kabul etti: «Parti yalnızca, devrimini bitirmiş burjuvazinin verdiği savaşın ancak ikinci aşamasında, burjuvaziye karşı izlenmesi gereken yol konusunda bir an için duraksamıştı.» (Mete Tuncay, Türkiye'de Sol Akımlar 1908-1925, sayfa 350) Eleştiriyi önce reddetti, sonra kabul etti ve konuşmasının bundan sonraki paragrafında şunları söyleyerek açıklamasını yaptı: «Yoldaşlar, izninizle, bu eğilimin ortaya çıkışın ıve ortadan kalkmasını kısaca açıklamak istiyorum. Emperyalizme ve gericiliğe karşı savaş (saltanatın, hilâfetin, feodal ayrıcalıkların ve bütün ortaçağ kurumlarının ortadan kaldırılması) anlaşmaların imzalanması veya saltanatın ilgası ve hilâfetin kaldırıldığının ilân edilmesiyle

sona ermedi.» Şefik Hüsnü «emperyalizme ve gericiliğe karşı savaşın» bitmediğini vurgulamak ihtiyacını duydu.

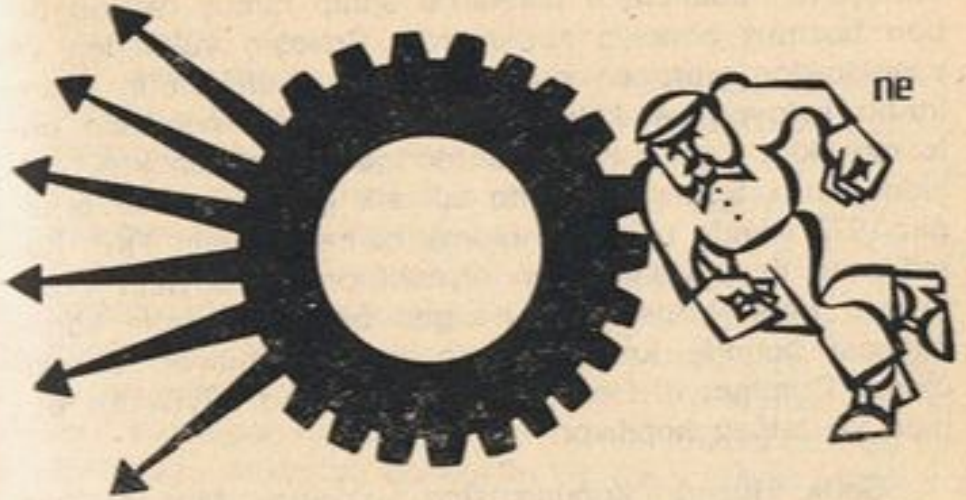

Her halde boşuna değil. Örneğin 1977 yılında olduğu gibi 1924 yılında da, Kemalizmin, kendisinden daha geri bir burjuva muhalefet ile karşılaşmasını Kemalizmi desteklemenin gerekçesi olarak gördü. 1924 yılı sonunda Kemalizmin karşısına Terakki Perver, bugünkü dille ilerleme Partisinin, muhalefetinin çıkması Kemalizmin yardımına koşmak için sık sık ortaya çıkan davetiyelerden birisi oldu. Şefik Hüsnü, Kemalist iktidarın yaptıklarını ve bu arada işçi ve emekçilerin haklarını gaspedişini anlattıktan sonra şöyle devam etti: «Burjuvazinin bu ezici egemenliğine karşı savaşmamak, proletaryanın ve çalışan kitlelerin çıkarlarına ihanet etmek anlamına gelirdi; partide de hiç kimse, ulusal burjuvaziyi emekçileri ezmede serbest bırakmak gerektiği fikrinde değildi. Fakat toplumsal güçlerin ilişkileri, sınıf çatışmasını eylem alanında son derece karmaşıklaştırıyordu; çünkü emperyalist kapitalizmle her türlü uzlaşmaya hazır olan fırsatçı ve gerici bir muhalefet, çok çabuk ve güçlü bir şekilde ortaya çıkmıştı. Yarım düzine büyük

günlük gazeteyi emrinde bulunduran bir muhalefet, uzlaşmaz milliyetçilere karşı etkili bir kampanya yürütüyordu; onları yabancı sermayeye güven vermemek ve Türkiye'nin Müslüman ülkelerde sahip olmuş olduğu itibarı bozmuş olmakla suçluyordu. Savaşın yükünden ve yasaklardan yıpranan çalışan kitleler muhalefetin oyunlarına kolayca yenildiler; ordunun yönetiminde bile anlaşmazlıklar çıktı. Bu koşullarda gericiliğin tehlikesi çok şiddetlidir.» Sonraki yıllarda sık sık görüleceği ve örneğin 1977 yılında pek açık olarak belireceği gibi TKP, Kemalizmin veya Kemalizmin siyasal örgütü sayılan Cumhuriyet Halk Partisi'nin daha geri bir muhalefetle karşılaşması halinde kraldan fazla kralcı kesiliyor. Sürekli olarak Cumhuriyet Halk Partisi'nden daha büyük bir paniğe ve telâşa kapılıyor.

Şefik Hüsnü, konuşmasına, «Yoldaş Manuilski'nin sözünü ettiği eğilim, böylesine karmaşık koşullarda ortaya çıkmıştı» diyerek devam ediyor. Bu noktadan itibaren TKP içinde iki eğilim olduğunu satırların arasından Komintern'e duyuruyor. Eğilimlerin birisi için şunları söylüyor: «Bu eğilimin etkisinde kalan yoldaşları, en çok, milliyetçilerce düzenlenen devlet ekonomisi yanıltmıştı. Nitekim bunlar, aslında dıştan borç almadan işleri yürütmek zorunda olduklarından, tekellerden devlet için gelir kaynakları yarattılar, devletin kapitalist işletmeleri için para yardımı sağladılar, gemiler satın aldılar, demiryolları, dokuma ve şeker fabrikaları kurdular, belediyelere haller, fırınlar, değirmenler vb. kurdurdular.» (Mete Tuncay, Türkiye'de Sol Akımlar 1908-1925, sayfa 351) Şefik Hüsnü, burada çözümleme gücünü ve diğer arkadaşlarından kendisini ayıran politik sezgisini belli ediyor. Daha 1924 yılında TKP içindeki etkin Kadro'cu kadroyu tarif ediyor. Anlaşılan bunun önemini ve komünist hareketi için taşıdığı tehlikelerin büyüklüğünü göremiyor. Ya da görüyor da üzerine gidemiyor. Türkiye'de ideolojik ve teorik yetersizlik nedeniyle, işçi sınıfı

hareketi adına ortaya çıkıp birkaç devlet işletmesinin rüşvetine dayanamayarak önce suyu bulandıracaklar ve sonradan da saf değiştirecekler olacağını çok önceden görüyor.

Şefik Hüsnü diğer eğilimi ise şöyle anlatıyor: «Buna karşılık, başka yoldaşlar için, milliyetçilerin ekonomik ve siyasal programı apaçıktı. Bu programın yalnızca Anadolu'nun orta burjuvazisinin çıkarlarına hizmet ettiğini ve yabancı sermaye kapitülasyonsuz yeni rejime kendini uydurur uydurmaz, zorlama devlet ekonomisinin kayıtsız şartsız ortadan kalkacağını; ya da yabancı sermayenin bağdaşığı olan fırsatçı ve muhalif burjuvazi uzlaşmaz milliyetçilere zafer kazanırsa, yeni bir kapitülasyon sistemi kurulacağını görüyorlardı.» Şefik Hüsnü'nün de içinde olduğu anlaşılan bu eğilim de Kemalistleri «uzlaşmaz milliyetçi» olarak değerlendiriyor. Aslında iki eğilim arasındaki farkın, çok büyük ölçüde, «kapitülasyonlu-kapitülasyonsuz yabancı sermayecilik» konusunda alınan tutumdaki farktan doğduğu görülüyor. TKP içindeki bu eğilim de Kemalistlerin yenilmesi halinde yabancı sermayenin kapitülasyonla birlikte geleceğini düşünüyor. TKP içindeki birinci eğilim, Kemalizmin «devlet ekonomisi» düzenlemesinden, ikinci eğilim de, yabancı sermayenin kapitülasyonlusuna karşı çıkmasından heyecân duyuyor. Aralarındaki fark da, kendilerinin sandıklarından da, azalıyor.

Buraya kadar söylenenler de, en azından, bir yanda Komintern ve Şefik Hüsnü Bey, diğer tarafta, TKP yönetimi ve Vedat Nedim Bey çekişmesini bir masal haline getiriyor. Ama hâlâ TKP yönetimi ile Komintern arasında ihtilâf tezi ayakları üzerinde duruyor. Hâlâ duruyor. Fakat 1924 yılında duruyor. 1927 yılında ise kesinlikle durmuyor.

Çünkü 1924 yılından 1927 yılına gelinceye kadar zaman da durmuyor. 1925 ve 1926 yılları yaşanıyor. Yaşa-

nan bu yıllar, geçmişi mazi yapıyor ve 1924 Kongresi'nde dile getirilen Komintern eleştirisini de unutturuyor.

Türkiye'de Kemalist iktidarın 1923 yılı Ekim ayında Türkiye'ye gelen Mc Donald'ın İngiltere Başbakanı olması nedeniyle beslemeye başladığı ham iyimserlik gerçekleşmiyor. 1924 yılının İngiltere'ye karşı yumuşak bekleyişi sonucunda 1925 yılının sonlarına doğru Türkiye Musul'u İngiltere'ye kaybediyor. Türkiye, Musul'u İngiltere'ye kaybetmesini Sovyetler Birliği ile yeni bir anlaşma imzalayarak «telâfi» etmeye çalışıyor. İlerdeki sayfalarda bunlar üzerinde ayrıca ve ayrıntı ile duruluyor. 1926 yılında ise İngiltere'de sendikal eylemler politik eyleme dönüşüyor. Genel Grev, kapitalist ülkede sosyalist iktidarın doğuşunun habercisi olarak değerlendiriliyor. Bunun üzerinde de, hemen, ilerdeki sayfalarda duruluyor. 1926 yılında, böylece, hem Türkiye'nin ve hem de Sovyetler Birliği'nin İngiltere ile ilişkileri gerginleşiyor. İşte tam bu sırada Komintern'den Türkiye Komünist Partisi'ne yeni bir «yazı» geliyor.

Bu belgenin doğru olmamasını temenni etmek gerek. Fakat aksi kanıtlanıncaya kadar doğru olduğunu kabul etmekten başka çare yok. Üstelik doğru olup olmaması da, tek başına, önemli değil. Çünkü bu belge zamanın tarihine pek uygun düşüyor. Başka bir deyişle 1926 veya 1927 yılının olaylarının akışı içinde yabancı gibi durmuyor. Bu belge, «Amerikan Gizli Belgeleri» arasında yer alıyor. 1926 yılında Komintern'den Türkiye Komünist Partisi'ne gelen bu yazı, Amerikan ajanları tarafından elde edilerek Washington'a gönderiliyor. 1926 yılında, Amerikan Ajanlarının Riga'da elde ettikleri bu belge «Komünist Enternasyonal Yürütme Kurulu Doğu Bölümü Sekreterliği» başlığını, 1 Temmuz 1926 tarihini ve 0/8/465.6 sayısını, Moskova çıkışını taşıyor. «Sorumlu Sekreter» Roy C. Pyatnisky imzasıyla «Türkiye Komünist Partisi Merkez Komitesine» gönderiliyor. «Türkiye'deki Komünist örgütlerinin bir süredir yaşadığı baskı ve boğulma durumundan kurtulmaya başladıkları yolundaki haberlerinizi mutlulukla aldık» diye başlıyor. (Orhan Duru, Amerikan Gizli Belgeleriyle Türkiye'nin Kurtuluş Yılları, İstanbul, 1978, sayfa 226) «Bütün Doğu Komünist partileri içinde, Doğu proleteryasının uyanması ve Doğu'nun İngiliz emperyalizminden kurtulması davasında önemli bir rol oynamak için göreve çağrılan tek parti Türk partisidir» biçiminde son derece övgü dolu cümlelerle devam ediyor.

Komintern'den gelen yazıda Türkiye'den alınan ve «mutluluk» duyulmasına yol açan haberler karşılıksız bırakılmıyor. Komintern de «iyi» haberler veriyor. Şöyle: «Bugün için, İngiliz emperyalizminin baskısı altında, İngilterece desteklenen Türk gericilerinin gizli çalışmaları karşısında Türk Hükümeti belki de Komünist partiye karşı aşırı baskı yapmak ve Komsomol örgütlerini boğmak gibi taktikleri uygulayamayacaktır. Hiç olmazsa bu yönde Kemalist Hükümet tarafından, SSCB'nin Ankara'daki temsilcilerine bir takım güvenceler verilmiştir.» Komintern'in «iyi» haberleri bununla da kalmıyor. Kemalistlerin Türkiye Komünist Partisi'ne «takdir duyguları» da dile getiriliyor. Şöyle: «Türk Hükümeti, Türk Komünist Partisi'ne yasal örgütlenme olanağı verilirse, devrimci yöntemlerle aşırı bir kampanyaya gireceğinden korkmuştur ve bugün de korkmaktadır. Bugünlerde ise, bir ölçüde Komünist Enternasyonalin sömürge sorunu konusundaki programını ve Komünist Partisi'nin ulusal-devrimci akım içindeki rolünü tanıdıktan sonra, Türk Komünist Partisi'nin çalışmalarını daha takdir eder bir eğilime girmiştir.» Eğer içerde sınıf mücadelesi geri plana atılırsa veya dış faktör içerdeki sınıf mücadelesini gölgeleyecek bir biçimde öne çıkarılırsa bir Komünist Partisi mutlaka burjuvazinin takdirlerini kazanır. Tezler'in birinci kitabında ileri sürüldüğü gibi eğer bu buruvazi Türkiye burjuvazisi gibi pek deneyimli olursa mutlaka ve mutlaka kazanır. Kazanıyor da.

1926 yılının yaz sıcağında Komünist Enternasyonal, Türkiye Komünist Partisi ile böylesine «iyi» haberler teati ettikten sonra bir önemli öğüt de veriyor: «Gene de, Türk Komünistlerine atfedilen tedhişçi eylemler ile Kemalist Hükümete yöneltilen suikastlar konusunda, genç Türkiye'nin devrimci çevrelerini ikna etmek bakımından Türk Komünist Partisi merkez komitesine çok şey düşmektedir. Komünist Enternasyonal yürütme kurulu, Türk Komünist Partisi'ne, Türk Hükümeti'ne dış politikasını tüm olarak desteklediği ve onun İngiliz ve başka emperyalizmlere karşı uğraşında yanında olacağı konusunda güven vermesini öğütler.» (Orhan Duru, Amerikan Gizli Belgeleriyle Türkiye'nin Kurtuluş Yılları, sayfa 227) Komintern, bir de Kemalizmin reformlarına sahip çıkması halinde Türkiye Komünist Partisi'nin pek güçleneceğini savunuyor: «Programını değiştirmeden, Türk Komünist Partisi, şimdi küçük burjuva görüşleri de olsa devrimci işçilerden kurulan bugünkü Türk Hükümeti'nin getirdiği iç reformlara karşı çıkanları reddederek ve onlarla mücadele ederek Türkiye'nin en güçlü siyasal topluluklarından biri durumuna gelebilir. Ki bu reformlar Marksist görüş açısından bile kabul edilebilir niteliktedir.» (Orhan Duru, Amerikan Gizli Belgeleriyle, sayfa 227) Bu belge, Türkiye Komünist Partisi ile Komintern arasındaki ihtilâf tezini tam bir masal düzeyine indiriyor. Bu araştırma, şimdiye kadar, bu kadarını sağlamış oluyor.

Ancak bir araştırmada durmak olmaz. Yeni bilgi üretilirken sonuna kadar gitmek gerek. Kemalist iktidara karşı izlenecek politika konusunda TKP ile Komintern arasında bir ihtilâf olmayabilir. Fakat Kemalist iktidara karşı izlenecek politika konusunda siyasal örgütün dışardaki sorumlusu ile içerdeki yetkilisi arasında ihtilâf olabilir. Daha açıkçası Şefik Hüsnü Bey ile Vedat Nedim Bey arasında ihtilâf olabilir. Var mı?

Kesinlikle yok. Kemalist iktidara karşı izlenecek politika konusunda Şefik Hüsnü Bey ile Vedat Nedim arasında kesinlikle bir görüş ayrılığı yok. Görüş ayrılığı olmadığının kanıtları var. Mete Tuncay, 1927 Komünist Tevkifatı için kaleme aldığı sunuş yazısında şunları söylüyor: «Şefik Hüsnü Bey yurt dışına kaçınca Moskova'ya giderek, oradaki Komintern örgütünde Türkiye kesimine bakan Baytar Ali Cevdet'le ilişki kurmuş ve TKP'nin Türkiye'deki çalışmalarını dışardan yönlendirmek istemiştir. İşte bu amaçla, Vedat Nedim Bey ve arkadaşlarını, 1926 yılıda (ayını ve gününü bilmiyorum) Viyana'da bir toplantıya çağırmıştır. Burada Vedat Nedim Bey TKP Kâtib-i Umumiliğine getirilerek yurt içindeki örgütün fiilen başına geçmiştir.» Araştırıcı Mete Tuncay'ın bilmediğini söylediği Viyana Toplantısı'nın tarihi 1927 Komünist Tevkifatı duruşmaların sırasında açıklık kazanıyor. Şöyle: «Vedat Nedim Bey, 1926 senesi Mayısında Viyana'ya gittiğini, Nazım Hikmet Bey'in de orada bulunduğunu, faaliyette bulunmadığı için kendisinin tenkid olunduğunu, bilmukabele bunun mümkün ve doğru olmadığı mütalâasında bulunduğunu söyledi.» (1927 Komünist Tevkifatı, sırasıyla, sayfa 13-14 ve 73) Çok açık: Vedat Nedim Bey, 1926 yazında Türkiye Komünist Partisi'nin Birinci Sekreterliğine getiriliyor. Getirilmesini sağlayan da Şefik Hüsnü Bey oluyor.

Arada bir «ihtilâf» var. Bu ihtilâf sadece «çalışma hızı» ile ilgili. Şefik Hüsnü hep sürekli çalışmadan ve eylemden yana oldu. (*) Viyana Toplantısı'nda Şefik Hüsnü ile beraber bulunan Nazım Hikmet de hep çalışmadan yana. Dakikasını boş geçirmemek için hasta olan bir kimse. Türkiye işçi sınıfının siyasal hareketinin tarihinde, önde gelen ve bilinen kişiler arasında, bu ikisi kadar çalışkanı ve Nazım kadar üretkeni az bulunur. Nazım'ın Türkiye aydını tarafından bu kadar çok sevilme-

(*) Daha sonraki yıllarda üye olmuş olan şair Attila İlhan, bir sohbetimizde, Şefik Hüsnü'nün bu özelliğini uzun uzun anlattı. «Allah selâmet versin, bizi bir dakika boş durdurtmazdı» dedi.

sinde Büyük Şair'in üretkenliğinin çok büyük bir rolü olmalı. Türkiye aydını Nazım ile sanki «zıtların birliğini» oluşturuyor. Ortalamasıyla ve bir eğilim olarak rüzgâra kapılmayı bir alışkanlık haline getiren, son derece ödüncü ve son derece verimsiz Türkiye aydını sanki boyun eğmez ve verimli Nazım ile kendi zıttını yaşıyor. Türkiye aydını kendi zıttını severcesine Nazım'ı seviyor.

Nazım'ın üretkenliği ise sonradan olmuyor. İşe başlarken üretken olmak için başlıyor. 1920 yıllarının başında, daha Viyana Toplantısı yapılmadan önce, «Rodos Heykeli» şiirini yazıyor. Şöyle :

Ayağına 45 numara Amerikan kundurası geçirmiş
bir Rodos heykeli gibiyim!
Sigorta şirketleri
sigortalıyor beni 101 seneye
Herkes
gözlerimin bebeğine sığmayan vücudumu
yekpare mermer sanıyor
Halbuki ben
dev gövdemin
kof bir alçı kalıp olduğunu biliyorum.
Biliyorum,
hesabettim :
Sayısı 10'lar evini doldurmayan senelerden sonra geniş
göğsüm çatlayacak!
Kafamda bunun yalnız bir ağrısı var, o da şu :
Buradan
oraya
gitmek için
asma köprü kuranlara,
Daha ben
cüsseme yaraşan putrelleri götürmedim!
Zaman az!
Geniş göğsüm
çatlayacak!

45 numara Amerikan kunduralarımla
dekametrelik adımlar atsam kâfi değil.
Koşmak lâzım,
Olimpiyat yarışlarında gibi koşmak,
KOOOOŞ-MAK!

Nazım Hikmet, işe girerken «Herkes / gözlerimin bebeğine sığmayan vücudumu / yekpare mermer sanıyor / Halbuki ben / dev gövdemin / kof bir alçı kalıp olduğunu biliyorum» / diyerek işe başlıyor. Çok güzel bir başlangıç. Bir çok kişi ya da örgüt böyle işe başlayamadığı için kof bir alçı kalıbı olarak kalmaktan kurtulamıyor. Ve 1927 Komünist Tevkifatı duruşmalarını çok iyi veren Vakit Gazetesi, 20 Teşrinisani 1927 tarihli sayısında, duruşmalara dayanarak Viyana Toplantısı'nda alınan şu kararı bildiriyor: «Viyana Kongresi, Türkiye'nin hal-i hazır vaziyetini müsellah işler görmeye elverişli addetmiştir. Kongre daha ziyade, amele fırkası, amele meslekî teşkilâtı, amele kooperatifleri, inkılâp mücahitlerine yardım cemiyetleri ihdasını lüzumlu görmüş, hükümeti ele geçirmeğe şimdiden teşebbüsü gayr-i kabil, lüzumsuz ve ziyanlı addetmiştir.» Mete Tuncay, sözü edilen Sunuş yazısında, bunu bugünkü dille şöyle özetliyor: «Viyana'da, Takrir-i Sükûn Kanunu'yla birlikte memleketin tuttuğu yeni yön değerlendirilmiş, iktidarla uzun vadeli bir mücadeleye girişme gereği üstünde anlaşılmış, ancak kısa dönemde bir darbeye kalkışmak yerine, işçiler arasında örgütlenme ve eğitim çalışmaları yapmak yoluna gidilmesi kararlaştırılmıştır.» Çok açık: Komintern ile TKP ve Şefik Hüsnü ile Vedat Nedim arasında hiç bir ciddi ihtilâf yok.

Öyleyse neden? Bir işçi sınıfı partisinin en yüksek görevlisi neden elindeki belgeleri götürüp polise verdi? Şimdiye kadar bir «ihtilâf masalı» ile bu soru, sorulmadan cevaplandırıldı. Ortaya çıkması bile mümkün olmadı. Şimdi ise ortada ve cevap bekliyor. Ortada bir ce-

vap da var. Polis kayıtlarına dayanılarak yazılan bir kitapta. Bu cevap, şimdiye kadar geçerli kabul edilen «ihtilâf masalı» ile karşılaştırıldığında biraz daha «ikna gücüne» sahip. Şöyle: «Vedat Nedim örneğinde ise durum şöyledir: Beyannamelerin Merkez Komitesi malûmatı dışında, Şefik Hüsnü tarafından şahsen dağıttırılması üzerine, zabıtanın ciddiyet ve ehemmiyetle meseleye el koyduğunu sezen Vedat Nedim, tanıdığı siyasî kısım baş memurlarından Şinasi Bey vasıtasıyle komünist arkadaşları hakkında ifşaatta bulunacağını Emniyet'e bildirmiştir.» (Dr. Fethi Tevetoğlu, Türkiye'de Sosyalist ve Komünist Faaliyetler, Ankara, 1967, sayfa 399) Burada «ikna gücü» olan tek düşünce Vedat Nedim'in korkusunun Vedat Nedim'i ihbarcılığa götürmesidir. Yoksa «zabıtanın ciddiyet ve ehemmiyetle meseleye el koyduğu» iddiası, eldeki diğer bilgilerin ışığında, bir polis böbürlenmesinden başka anlam taşımıyor.

Böylece sıra «Vedat Nedim'in Korkusu» sorununa geliyor. Korktuğunda hiç kuşku yok. Ama neden? Bunun için Türkiye'ye veya İstanbul'a değil, İngiltere'ye ve Londra'ya bakmak gerekli. 1926 ve 1927 yıllarında İngiltere'deki gelişmelerin çok kısa özeti şöyle: 1926 Mayısı'nda, TKP Viyana Toplantısı'nı yapıp Viyana Kararlarını aldığı bir zamanda, İngiltere'de maden işçilerinin grevi büyük bir genel greve dönüşüyor. Sendikal bir eylem, siyasal bir eyleme dönüşüyor. Sovyetler Birliği içinde İngiltere'de siyasal grev çok büyük bir coşku ile karşılanıyor. Ekim Devrimi ile birlikte her an beklenen ve 1923 yılından itibaren artık gelmeyeceği düşüncesiyle ilk ve tek ülkede sosyalist iktidarın sağlamlaştırılması düşüncesine yerini bırakan gelişmiş kapitalist ülkedeki devrimin başlaması biçiminde de ele alınıyor. 1926 yılında İngiltere'deki genel grev, en gelişmiş kapitalist ülkede sosyalist devrim ateşinin yanması olarak değerlendiriliyor. Coşku ile karşılanıyor.

Bu coşku ile Sovyetler Birliği, grevci işçilere açık-

ça yardım etmek istiyor. Grevci işçilerin yanında olduğundan kimse kuşku duymuyor. Fakat genel grev İngiltere'de sosyalist iktidarı vermeden sona eriyor. Geriye İngiltere ile Sovyetler Birliği ilişkilerinin son derece kötüleşmesi ve gerginleşmesi kalıyor. 1927 yılına İngiltere ile Sovyetler Birliği ilişkilerin çok gergin ve sert bir rüzgâr esiyor. 23 Şubat 1927 tarihinde İngiltere Dışişleri Bakanı Sir Austen Chamberlaine, Sovyetler Birliği'ne sert bir nota veriyor ve bu nota, teamüllere pek uymaz bir biçimde, verildiği günkü İngiliz gazetelerinde de yayınlanıyor. Litvinov ise üç gün sonra 26 Şubat 1927 tarihinde bu notayı cevaplandırıyor. «İngiliz notası» diyor, «Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği ile Büyük Britanya arasındaki ilişkilerin, tartışma kabul etmez bir biçimde tatminkâr olmadığı gerçeğini kaydederek başlıyor.» Litvinov, cevap notasında ilişkilerin çok gergin olduğunu vurguluyor.

Bu tarihte ise Türkiye ile Sovyetler Birliği ilişkileri son derece yakın bir dönemini yaşıyor. Buna birazdan sıra gelecek. Ancak burada şu söylenmeli: Türkiye'de Kemalist iktidar 1927 yılında Vedat Nedim Bey'in gelip teslim olmasından ve elindeki tüm belgeleri teslim etmesinden pek memnun görünmüyor. Duruşma için, sanıklardan Şevket Süreyya Bey'in deyimiyle «peygamber» gibi bir yargıç bulunmasını veya duruşma sonucunda Mete Tuncay'ın deyimiyle çok hafif cezalar verilmesini bu memnuniyetsizlik ile açıklamak gerekiyor. Daha doğru olacak.

1927 yılı başında Türkiye ile Sovyetler Birliği arasında yeni bir anlaşma imzalanıyor. İngiltere ile Sovyetler Birliği'nin ilişkilerinin gerginleştiği bir dönemde, 1927 yılı başında, Türkiye ile Sovyetler Birliği arasında Ticaret ve Denizcilik Antlaşması imzalanıyor. Birazdan sıra gelecek. Şimdi Londra'daki gelişmeleri özetlemeye devam etmek gerekiyor. 1927 başında Sovyetler Birliği'ne sert bir nota veren Dışişleri Bakanı Chamberlaine'in 1927

yılı ilerlerken kaynayan kazanın ateşini de yükseltmek istediği anlaşılıyor. Ve 12 Mayıs 1927 tarihinde Büyük Britanya Dışişleri Bakanı Chamberlaine'e danışan Büyük Britanya İçişleri Bakanı, Londra'da «Sovyet Evi» olarak bilinen binadaki Sovyet Ticaret Delegasyonu ile Sovyet Arcos Şirketi'ne baskın yapıyor. İngiliz yasalarına göre normal bir şirket gibi kaydını yaptırmış olan Arcos Şirketi ve Sovyet Ticaret Delegasyonu görevlilerin üstleri de dahil her yer aranıyor. İngiliz Hükümeti, bu baskını, bazı kayıp dökümanları bulmak için düzenlediğini ileri sürüyor.

Dört gün sonra, 16 Mayıs 1927 tarihinde, İngiliz Hükümeti adına yapılan açıklama kayıp dökümanın bulunamadığını ilân ediyor. Ancak İngiliz Hükümeti, ayrı ayrı Sovyet ve İngiliz dış politika tarihlerine Arcos Baskını olarak geçen bu baskın ile «büyük bir Sovyet casusluk örgütünün varlığını kanıtlayacak bol miktarda kanıt elde edildiğini» ve bu kanıtların «Sovyetler Birliği ile ilişkilerin kesilmesi için yeterli olduğunu» açıklıyor. (X. J. Eudin - H. H. Fisher, Soviet Russia and the West 1920-1927 - A Documentary Survey, sayfa 344) 24 Mayıs 1927 tarihinde ise Büyük Britanya Başbakanı, Avam Kamarası'nda Arcos Baskını konusunda açıklamalarda bulunuyor. İngiliz Başbakanı, bu baskınla, Sovyetler Birliği'nden düzenli olarak «yıkıcı döküman» getirildiğini, bunların «komünist ajanlara» verildiğini ve bunların Britanya İmparatorluğu, Kuzey ve Güney Amerika ile başka yerlerde kullanıldığını ileri sürüyor. İngiliz Başbakanı, «Ticaret Delegasyonu mensuplarıyla Arcos çalışanları arasında hiç bir fark bulunamadı» diye ekliyor.

Bir kaynakta Arcos Şirketi ile ilgili olarak şu bilgiler yer alıyor: «1920 Ekim ayında Londra'da Arcos adıyla bir Sovyet ticaret şirketi tescil edildi. Faaliyetinin ilk üç ayında İngiliz malları için 2 milyon İngiliz Lirası değerinde sipariş verdi.» (E. H. Carr, The Bolshevik Revolution 1917-1923, Üçüncü Cilt, 286) 1920 yılında İngiliz

ekonomisinde büyük bir durgunluk olduğu zaman kurulan Arcos Şirketi, İngiltere'ye verdiği siparişlerle İngiliz ekonomisinin canlanmasına ve Sovyetler Birliği ile İngiltere arasında iyi ilişkilerin kurulmasına katkıda bulundu. Fakat 1926 ve 1927 yılları gelince İngiliz Hükümeti, Arcos Şirketi'ni iki ülke arasındaki ilişkilerin kötüleşmesinin bahanesi olarak kullanmaya çalıştı. Arcos Şirketi, 1927 Mayıs ayında İngiliz burjuvazisinin cadı kazanı kaynatmak için seçtiği yer oldu. Cadı kazanı kaynadı ve 26 Mayıs 1927 tarihinde İngiltere Hükümeti, iki ülke arasındaki diplomatik ilişkileri kestiğini, 16 Mart 1921 tarihli Ticaret Anlaşması'na son verdiğini açıkladı ve İngiltere'deki Sovyet temsilcilerinin ülkelerine dönmesini istedi.

Londra'da Arcos Şirketi böyle bir ilginin kaynağı olurken dünyanın başka yerinde de başka bir ilginin konusu oldu. İstanbul'da yayınlanan 18 Kanun-u Sani 1928 tarihli gazeteler Türkiye Komünist Partisi Kâtib-i Umumisi Vedat Nedim Bey'in sorgusunu yazıyordu. İzleyenler arasında Vedat Nedim Bey'in «refikası madam» da bulunuyordu. Vakit Gazetesi'nde duruşma için şu ön bilgi veriliyordu: «Zabıtaca ilk muhakeme gününde olduğu gibi tedabir alındığından izdihama meydan verilmedi. Sâmilere mahsus mahale rahat rahat sığacak kadar sâmi içeriye bırakıldı. Kadınlara karşılıklı localar tahsis olunmuştu. Bu locaların birinde Vedat Nedim Bey'in refikası madam da muhakemeyi, bilhassa zevcinin isticvabını dikkatle dinliyordu.» Bugünkü dile çevrildiğinde dinleyicilerin rahatça izleyebilmeleri için çok sayıda dinleyici alınmadığı ve Vedat Nedim Bey'in karısının sorguyu dikkatle dinlediği yazılıyordu.

«Vedat Nedim Bey, Galatasaray'da, Berlin'de okuduğunu, iktisat doktoru diploması aldığını, komünist fırka Kâtib-i Umumisi olmak hasebiyle bazen 'Süleyman' müstear ismini kullandığını söyledi.» Gazete, haberin girişini böyle yaptı. Şöyle devam etti: «— Arcos Şirketi

mensubini tamamiyle komünist midir? — Komünist olanı da, olmayanı da vardır.» Duruşmada Vedat Nedim Bey'e yöneltilen ilk soru Arcos Şirketi ile ilgili oluyor. Vedat Nedim, Istanbul'daki Arcos Şirketi'nde çalışıyor.

Daha önce Şefik Hüsnü Bey'in de sorgusu yapılıyor. Soruların arasında birisi, Şefik Hüsnü Bey'in cevabıyla birlikte, şöyle: «— Vedat Nedim Bey'i Arcos Şirketi'ne siz tavsiye etmişsiniz? — Bu da biasıl ve esastır.» Şefik Hüsnü Bey, Vedat Nedim'i Arcos Şirketi'ne kendisinin tavsiye ettiği iddiasının asılsız ve esastan yoksun olduğunu söylüyor. (1927 Komünist Tevkifatı, sırasıyla, sayfa 68, 72 ve 37) Duruşmalar sırasında Arcos Şirketi ile ilgi bunlarla da sınırlı kalmıyor. Şevket Süreyya, sorgusu sırasında, Aydınlık Dergisi'nde bir süre Şefik Hüsnü Bey ile birlikte çalıştığını söylüyor ve devam ediyor: «Aydınlık'ta çalışanlar Şefik Hüsnü Bey'in daimî misafirleri idi. Vedat Nedim Bey'in evine daha iyi bir iş bulmak için gittim. — Nerede iş, meselâ Arcos Şirketi'nde mi? — Efendim, kendisinin çok tanıdığı vardır. Herhangi bir bankada, müessesede veya şirkette iyi bir iş bulabilirdi.» Duruşmanın sanıklarından Vedat Nedim ve Hamdi Şamilof'tan başka Şevket Süreyya da Arcos Şirketi'nde çalışıyor.

Ve korku dağları sarıyor. 1927 yılının ilk yarısında Ingiliz emperyalizmi Londra'da Arcos Şirketi'nde cadı kazanı kaynatmaya başlayınca, 1927 yılının ikinci yarısında Istanbul'da Arcos Şirketi'nin memuru ve aynı zamanda gizli Türkiye Komünist Partisi Genel Sekreteri Vedat Nedim Bey, elindeki belgelerle birlikte gidip polise teslim oluyor. Dış faktörle aşırı yüklü TKP Genel Sekreteri'nin, herhalde sıranın kendisine geleceğini düşünerek geçirdiği bunalımlı bir geceden sonra sükûneti polisin kucağında gördüğü anlaşılıyor.

Dış dünyadaki gelişmeleri yakından izleyen TKP Kâtib-i Umumisi Vedat Nedim Bey, biraz da Türkiye'deki

gelişmelerin nabzını izleseydi, belki de polise teslim olmaya gerek görmezdi. Türkiye'deki siyasal tansiyonun bir Komünist Tevkifatına ve üstelik de bunun, zorunlu olarak Sovyetler Birliği'ni bulaştıracak bir biçimde, yapılmasına elverişli olmadığını görürdü. Görürdü de biraz sakinlerdi. Herhalde polise teslim olduktan ve arkadaşlarının tutuklanmasına neden olduktan sonra bunu görmüştür.

Görüp görmediği bilinmiyor. Fakat Türkiye'yi yakından izleyenler arasında bunu görenler olmuştur. Türkiye'nin başkentinin Ankara olmasına karşın Istanbul'u başkent sayan ve bu çalışmada daha sonra Amerikan Dışişleri Bakan Vekili olarak da sahneye çıkacak olan Amerika Birleşik Devletleri'nin Türkiye Büyükelçisi Joseph Grew, bunu görenler arasında yer alıyor. Istanbul'dan Washington'daki Dışişleri Bakanı'na gönderdiği 25 Kasım 1927 tarihli raporunu Komünist Tevkifatına ayırıyor ve şöyle bitiriyor: «Şimdiye dek basın, son tutuklamalarla ilgili olarak Sovyet Büyükelçiliği, Konsolosluğu ya da öteki Sovyet kuruluşlarıyla bir ilişki kurmaktan kaçınmıştır. Bununla beraber Arcos Şirketi ile Sovyet Hükümeti arasındaki ilişki yadsınamaz, ama bu şirketin Londra'da başına gelenlerin burada tekrar edilmesi, ya da Paris'te olduğu gibi Sovyet Büyükelçisinin **Persona non grata** ilân edilmesi beklenemez, ancak gelecekteki incelemeler, ülkedeki akredite Sovyet temsilcileri için can sıkıcı olabilir. Nitekim son zamanlarda onların, Ankara'da etkileri ve nüfuzları azalmaya başlamış gibidir. Tutuklanan komünistlerin duruşması henüz başlamamıştır.» (Orhan Duru, Amerikan Gizli Belgeleriyle Türkiye'nin Kurtuluş Yılları, sayfa 230-231) Amerikan Büyükelçisi basının tutuklamaları Sovyetler Birliği'ne uzatmamalarına dikkat ediyor. Burada geçerken bir de şunun söylenmesi gerekiyor: Bu çalışmada, Tezler'in ikinci kitabında, Türkiye basınının inanılmaz derecede hükümet tarafından kontrol edildiği ortaya çıktı. Bu anlamda Türkiye basını kadar «sorum-

lu» davranan bir başka örnek bulmak zor. Özellikle 1940 yıllarında Türkiye «demokrasiye geçerken» ve dünya «soğuk savaşı yaşamaya» hazırlanırken bu daha belli olacak. Ortaya çıkacak.

TKP Kâtib-i Umumisi, dış dünya kadar iç dünyayı da yakından izleseydi 1927 yılının Türkiye'de, Sovyetler Birliği'ni de işin içine sokacak bir tutuklama kampanyasına elverişli olmadığını görürdü. Şu nedenle: 1927 yılı Şubat ayında Ingiltere Dışişleri Bakanlığı'nın Sovyetler Birliği ile ilişkileri gerginleştirmeyi amaçlayan notayı Sovyetler Birliği'ne vermesinden bir ay bile geçmeden Türkiye ile Sovyetler Birliği arasında Ticaret ve Denizcilik Anlaşması imzalandı. 11 Mart 1927 tarihinde imzalanan bu anlaşma şöyle başlıyor: «Bir tarafta SSCB, ve diğer tarafta Türkiye Cumhuriyeti, iki ülke arasında mutluluk vererek mevcut olan dostça ilişkileri güçlendirmeye, iki ülke arasındaki ekonomik ilişkilerin gelişmesini artırmaya ve her iki ülkede kendi yurttaşlarının karşılıklı olarak yerleşme koşullarını düzenlemeye istekli olarak, bir Ticaret ve Denizcilik Anlaşması imzalamaya karar vermişlerdir.» (Jane Degras, derleyen, Soviet Documents on Foreing Policy, Ikinci Cilt, 1925-1932, Oxfort University Press, 1952, sayfa 164) Ticaret ve Denizcilik Anlaşması'nın altıncı maddesi ise şöyle: «Bu anlaşmanın birinci maddesine uygun olarak diğer tarafın ülkesine giren âkit tarafların yurttaşları, en fazla müsaadeye mazhar ülkelerle aynı koşullarla, sanayi ve ticarî faaliyetlerde, fikrî ve bedenî emek kullanarak, çalışabilir.» Böyle bir anlaşmanın imzalandığı bir yılda İstanbul'daki Arcos Şirketi'nde çalışanlar için bir tutuklama kampanyasını başlatmak pek uygun olmayabilirdi.

Bu düşünceyi doğrulayan başka gelişmeler, ya da işaretler de var. Bu işaretler Hâkimiyet-i Milliye'de çıkan iki baş yazı ile ilgili. Başyazılar Siirt Mebusu Mahmut Soydan tarafından yazılıyor. Hâkimiyet-i Milliye'nin iktidarın resmî görüşünü yansıtmasının yanında Mahmut

Soydan'ın imzasını taşıyan yazıların doğrudan doğruya Mustafa Kemal'in kafasından çıktığına inanılıyor. Buradan kaynaklanan öneminden dolayı olsa gerek, polis kayıtlarına dayanan bir kitapta bugünkü dille yer alıyor. Bu yazılar gerçekten ilginç. Bir eğilim olarak Türkiye burjuvazisinin bakış açısını gösteriyor.

Hâkimiyet-i Milliye'nin 10 Eylül 1927 tarihli sayısında başyazının başlığı, «Rusya Hakkında.» Bu yazıda önce uzun uzun komünizm tehlikesinin Türkiye için ciddi bir tehlike sayılamayacağı anlatılıyor. Mustafa Kemal'in kafasından çıktığı varsayılan yazıda Mustafa Kemal pek emin görünüyor ve Türkiye'mizde bu mezhebin gönüllerde yer bulmasına ihtimal yoktur; çünkü içtimaî teşkilâtımız, âdât ve an'anatımız, kabiliyet ve temayülatımız, ihtiyacımız, elhasıl umumî hayatımız bu sistemin icabatına tevafuk etmemektedir» deniliyor. Bir de şunlar söyleniyor: «Bununla beraber komünizm mezhebinin bize göre muvafık bir idare sistemi olmaması ayrı bir şeydir, Sovyet Rusya'yı en samimi bir dost olarak kabul etmek de ayrı bir şeydir. Bu dakikayı anlamayanlardır ki ekseriye Türkiye-Rusya münasebatı meselesinde hatalı yollara sapmaktadırlar.» (Dr. Fethi Tevetoğlu, Türkiye'de Sosyalist ve Komünist Faaliyetler, sayfa 420-421) Önemli bir yazı olduğu muhakkak. Türkiye burjuvazisi açısından. Türkiye'de komünist hareket yoksayıldığı takdirde «en samimi dostluk» için kapıların açık olduğu haber veriliyor.

Ancak Türkiye'deki tutuklamalar ve özellikle Hâkimiyet-i Milliye'deki başyazı nedeniyle Pravda'da Komintern yöneticilerinden Kitaegorodski'nin bir yazısı çıkıyor. Hâkimiyet-i Milliye 24 Eylül 1927 tarihli, Mahmut Soydan imzalı ve «Türkiye ve Komünizm» başlıklı başyazı ile konuya tekrar dönmek ihtiyacını duyuyor. Başyazı önce Kurtuluş Savaşı sırasında Türkiye ile Sovyetler Birliği arasındaki dostluğun Ingiltere ve Amerika Birleşik Devletleri tarafından bozulmak istendiğini ileri sü-

rüyor. Sonra devam ediyor: «Hayretimizi en ziyade mucib olan şey, Türk ve Rust dostluğunu ihlâle çalışanların kendi aramızdan çıkmasıdır. Filhakika Moskova'da çıkan Pravda Gazetesi'nin Türkiye hakkındaki iki makalesi bu bedhah ruhların kendi içimizde de yaşadığını gösteriyor. Bu makaleleri yazan Rus muharriri Türkiye'de bir sınıf mücadelesi tasavvur ediyor.»

Başyazıda şöyle bir paragraf var: «Biz resmî Rusya'nın Türkiye'de bolşevizm teşkilât ve propagandasını himaye ve teşvik edeceğini zannetmiyoruz. Vakıa, Sovyet Rusya'nın gayelerini bilmez değiliz; ancak şunu da iyi biliyoruz ki, Rusya böyle bir faaliyetin hassasiyetimizi ne kadar tahrik edeceğinin, bundan başka Türk diyarının bu mezhebe müsait bir muhit-i faaliyet olmayacağını herkesten iyi takdir etmiştir.» Diplomatik dilde bu yazının «bir daha olmamalı» anlamına geldiğine şüphe yok. Şu paragraf da hem bu mesajı güçlendirmeyi ve hem de o anda Türkiye burjuvazisinin güven duygusu içinde bulunduğunu gösteriyor: «Hayalperest bazı eşhas veya zümrelerin faaliyetine gelince; onların mahdut te'sirlerinden korkacak bir vaziyette olmadığımızı söyleyebiliriz. Bununla beraber zabıtamızın, bolşevik ceryan ve tahrikatına aid en küçük bir nişaneyi bile azami bir dikkat ve ehemmiyetle takip ettiğini de hatırda tutmak lâzımdır.» Çok açık değil mi?

Ancak tarihçi için çok açık. O günü yaşayanlar için çok açık olmaması normal. Bu, pek doğru. Ancak pek unutulan ve pek doğru olan bir başka doğru daha var. Politika insafsızdır. Politika acımaz. Tüm uğraşlar içinde en insafsızı ve acımazı politikadır. Neden mi? Yasaları olduğu için. Zaman zaman fizik yasaları kadar kesin yasaları olduğu için. Politikacı bu yasaları bilimsel olarak bilmek durumunda. Bu yasalarla gününü ve gününün gebe olduğu gelişmeleri, en azından, sezmek zorunda. Bu anlamda politikacı «efendim yasaları ve gelişmeleri bilmiyordum» diyemez. Dese de mahkûm olmaktan kurtulamaz. Tabii yargılandığı mahkemede mahkûm olmaktan kurtulamaz. Tabii bir mahkemede mahkûm olup, bir başka platformda faaliyeti sürdürmek de mümkün.

Türkiye Komünist Partisi Kâtib-i Umumisi Vedat Nedim ve bazı yoldaşları, günün gebe oldukları gelişmeleri bilemedikleri için mahkûm oldular. Başka bir platformda, Kadro Dergisi içinde, politik faaliyetlerini sürdürmek üzere mahkûm oldular. 1927 yılında dış faktörle aşırı yüklü olarak günün gelişmelerini değerlendiremedikleri için, çok daha yerinde ve geçerli deyimle, somut durumun somut çözümlemesini yapamadıkları için korktular. Korktukları için teslim oldular ve mahkûm oldular. Bir politik platformda mahkûm oldular.

Korkmak, yalnızca hayvansal değil aynı zamanda entellektüel bir olgu. Korkunun bilmekle çok yakın bir ilgisi var. Ateşi bilmeyen veya kafasında ateş kavramı olmayan kimse ateşten korkmaz. Bu yüzden küçük çocuklar ateşten korkmazlar. Yanmayı öğreninceye kadar. Bu yüzden 12 Mart öncesi gençlik böylesine korkusuzdu. Çünkü henüz kafalarında bir 12 Mart kavramı yoktu. Bu yüzden bilmek ile korkmak arasında çok yakın bir ilişki var. Ancak ilişki sadece bu kadar değil. Korku ile inanç arasında da çok yakın bir ilişki var. İnançlı olanlar ateşi ne kadar iyi bilirlerse bilsinler ateşten korkmazlar.

Türkiye Komünist Partisi Kâtib-i Umumisi Vedat Nedim, inançlı olmadığı için korktu. Korktuğu için teslim oldu. İnançsızlık sonradan ortaya çıkmadı. Daha başında vardı. Türkiye Komünist Partisi'nin kuruluşuna katılanların çok büyük bir çoğunluğu, komünist ideolojiyi benimsedikleri için değil, Türkiye'yi içine düştüğü onur kırıcı durumdan kurtarmak, Türkiye'ye «batı topluluğu içinde onurlu bir yer sağlamak» için Türkiye Komünist Partisi'nin kuruluşuna katıldılar. Tıpkı kırk yıl sonra, 1960 yıllarında, önce «ekonomik kalkınmayı sağlamak» ve daha sonra da «ikinci kurtuluş savaşı» için Türkiye İşçi Par-

tisi'ne katılanlar olduğu gibi. Sosyalizmin, her aşamasında, sosyalizmi gerçekleştiren toplumlara dünya içinde onurlu bir yer sağladığı veya ekonomik kalkınmayı daha hızlı gerçekleştirdiği çok açık. Fakat sosyalizmin bunlardan başka ve bunlardan çok öte bir dünya görüşü olduğu da çok açık. 1920 yılında Türkiye Komünist Partisi'nin kuruluşuna katılanların çoğunda komünizmin ulusal bağımsızlıkla birlikte başka amaçları da olduğu inancı yoktu. Bu yüzden de inançsızlık ve korku vardı.

«Erzurum ve Sivas Kongrelerinden geçerek Ankara'ya kadar uzanan ulusal şahlanışın yankıları, Berlin Türk Kulübü'nde kader birliği yapan gençlerin iradesini bir çelik banyosu gibi güçlendiriyordu. Bütün bir düşman dünyaya karşı yokluklar ve yoksulluklar içinde savaşan Anadolu'nun masal kahramanları gibi ulu liderine, Mustafa Kemal'e dostluk elini uzatan tek devlet, 'Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri Birliği' olmuştu. Bu davranış Berlin'deki yüksek öğrenim gençliğini âdeta büyüledi: Nurullah Esat Sümer, M. Mermi, Mümtaz Fazlı Taylan, Vehbi Sarıdal, Nizamettin Âli Sav, Sadık Ahi ve daha şimdi adlarını hatırlayamadığım birkaç arkadaş, 'Türkiye İşçi ve Çiftçi Sosyalist Partisi'ni kurduk. 'Kurtuluş' adlı bir dergi de yayınlamaya başladık.» (Vedat Nedim Tör, Yıllar Böyle Geçti, 1976, İstanbul, sayfa 9) İlâve edilecek bir söz var mı? İki ayrı söz var: Birisi, bu liste içinden CHP için bakanlar ve yüksek bürokratlar çıktı. Çok büyük ölçüde burjuvazinin programı ile Türkiye Komünist Partisi'ne gelenler bu programın burjuvazi tarafından uygulandığını veya uygulanabileceğini gördükçe yerlerine döndüler. Türkiye Komünist Partisi'nin içinden çok az ihanetle karşılaşmasına karşın yönetici kadrolarının bu denli hızlı erimesinin en önemli nedenlerinden birisi bu olmalı.

Fakat tamamı değil. Tamamı, söylenecek ikinci ayrı sözde. Bu söz, çok daha önemli. Kurucu kadrolar ayrı, hiç bir yerde, hiç kimse komünist veya sosyalist olduğu için ilerici siyasal örgüte girmez. Girdikten sonra olur. Giriş nedeni de pek farklı olabilir. Toplumdaki adaletsizlikleri gidermek, hızlı kalkınma sağlamak, ulusal onuru yükseltmek, işçi ve emekçilerin gelir düzeyini yükseltmek, güzel sanatların önündeki engelleri kaldırmak, ayrı ayrı veya bazısı bir arada, komünist veya sosyalist örgüte girmek için gerekçe olabilir. Bunu normal saymak ve değerli gerekçe saymak gerekir. Fakat sadece bunları istemek veya bunları gerçekleştirmek için mücadele etmekle komünist veya sosyalist olunamayacağını da bilmek gerekir. Bu gerekçelerin biri veya birkaçı ile örgüte gelen, örgüt içindeki yoğun ideolojik ve teorik eğitimle ve bu eğitime paralel olarak yürütülen politik mücadele ile komünist veya sosyalist olur.

Bu nokta aynı zamanda Türkiye Komünist Partisi'nin «dramı» olur. Şu anlamda: Türkiye Komünist Partisi yöneticileri bu noktayı pek anlayamadılar. Anlamaları da pek kolay değildi. Çünkü kurucu ve yönetici kadronun önemli bir bölümü komünist olmaktan çok uzaktı. Türkiye Komünist Partisi içinde en önemli görevlerde bulundular, merkez komitesinin ideolojik çalışmalarla sorumlu üyesi oldular fakat bir türlü komünist olamadılar. İşte «dram» burada. Bu dramın kahramanlarından bir diğerinin yazdıklarından bir bölüm de burada: «Binaenaleyh, Birinci Dünya Harbi'nden sonra Türkiye'de cereyan eden şey, münhasıran askerî mahiyetli bir kurtuluş savaşından ibaret kalamaz. Bu askerî zaferden sonra, münhasıran ferdin çalışmasına dayanacak klasik bir liberal iktisat ülküsü de gaye olamaz. Bütün bu işler için ise, gizli bir ihtilâl partisine değil, normal ve kanunî yollarla gelişecek millî fikir hareketine, inşacı bir iktisat zihniyetine ihtiyaç vardır. Bu ise artık sosyalist veya komünist değil, millî görüştür. Millî bir fikirdir. Bu millî fikir hareketinin zemininde, Türk millî kurtuluş hareketinin, bütün şümulüyle izahı yatmalıdır.» (Şevket Süreyya Aydemir, Suyu Arayan Adam, Ankara, 1959, sayfa 444)

Bunları bir komünist partisi yöneticisi yazıyor. 1959 yılında mı? Biraz devam etmek gerek.

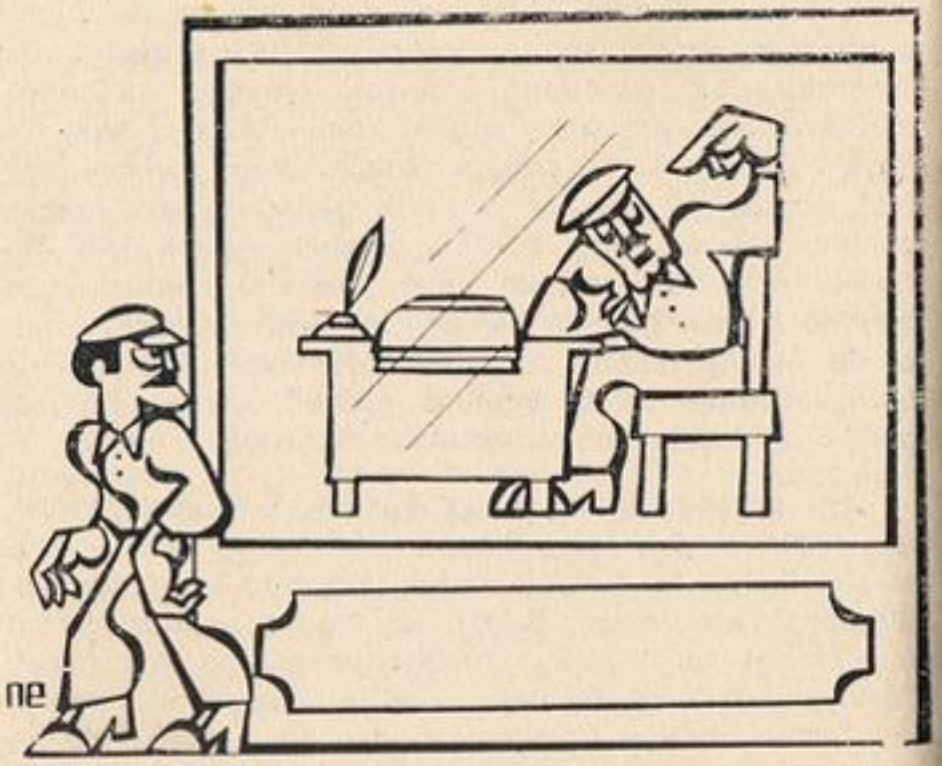

«Bu öyle bir harekettir ki, onun bütün kemaliyle tahakkuk ettirilmesi, yalnız bizim için bir gaye olmakla kalmaz. Aynı zamanda, bize benzer bütün yarı müstemleke ve hatta müstemlekeler için de bir örnek olabilir.» Türkiye'de aydın ve hatta «sokaktaki adam», dış faktörün aşırı yükü ile, sürekli olarak «dünyaya örnek» olmak ister. Belki dünyanın başka hiç bir yerinde «dünyaya örnek» olmak için böylesine yırtınan bir başka aydın topluluğu bulmak mümkün değil. (*) Hep «dünyaya

(*) Bu satırları yazdığım sırada Abdi İpekçi öldürüldü. Çok ve sert olarak eleştirdiğim Abdi İpekçi'nin ölümünden çok büyük üzüntü duydum ve artık Türkiye basınının daha az ilginç olacağını düşündüm. Türkiye bir büyük gazeteciyi kaybetti. Fakat Türkiye Başbakanı Ecevit üzüntüsünü «bütün dünyada sayılıyordu» diye ifade etti. Ne kadar acı!

örnek» olmak için çaba verilir, neden dünyaya örnek olunacağının gerekçeleri yazılır. Şevket Süreyya da aynı yolda yürümeye başlıyor ve şöyle devam ediyor: «Çünkü bütün iktisadî ve sosyal gelişmeleriyle bir millî kurtuluş hareketi, gerek Türkiye, gerek bize benzer memleketler için 'yeni bir çağ açan' tarihî bir nizam ifade eder. Bu hareket, ilk defa Türkiye'nin giriştiği ve ilk zafer misalini verdiği büyük ve mânâlı bir harekettir. Dünya tarihinin Birinci Dünya Harbi'yle başlayan mühim ve müstakil bir hareketidir.»

Biraz daha var: «Böyle bir harekette rehberlik rolü ise, millî kurtuluş hareketlerini, dünya ihtilâlinin bir peyki sayan komünist partisine değil, inkılâpçı; disiplinli ve müteşekkil, milliyetçi bir cumhuriyet partisine düşer.» Işte bu kadar. Komünist Partisi merkez yöneticisi, bir kalemde komünist partisini siliveriyor. Şevket Süreyya Bey, bunları 1959 yılında yazıyor ama 1927 Komünist Tevkifatı'ndan önce komünizm suçundan on yıla mahkûm olarak Afyon Cezaevi'nde bulunduğu zaman düşünüyor.

Cezaevlerinde insanlar böyle düşünüyor. Bazı kimseler için cezaevleri «gerçeği bulma» evleri oluyor. Fakat 1959 yılında bunları yazan Şevket Süreyya Bey'in gerçekten bunları Afyon Cezaevi'nde düşünmüş olduğuna inanmak gerekiyor mu? Öyle yazıyor. Şöyle: «Afyon Cezaevi'nde, adım adım ve parça parça beliren bu fikrî sentezlerin, ilk sezişlerini vakıa, İstanbul'da ve henüz tevkif ve mahkûm edilmeden evvel de az çok duymuş ve yazmıştım.» (Şevket Süreyya Aydemir, Suyu Arayan Adam, sayfa 445) Ve burada Şevket Süreyya Bey bir uzun dipnot açıyor ve şunları yazıyor: «Kitabın adı: Lenin ve Leninizm. Yazanlar: Şevket Süreyya ve Sadrettin Celâl. Aydınlık külliyatı No. 10. Sene 1924.» Kaynak gösteriyor ve ekliyor: «Bu kitabın benim tarafımdan yazılan kısmının 42 nci sayfasında bu fikir şöyle ifade edilmişti: «Bundan sonra da, satır sayısı olarak olmasa bi-

le, işçi sınıfı tarihî açısından bu talihsiz ve uzun dipnotu yazıyor.

Uzun ve talihsiz dipnot başlıyor: «Bize gelince; bizde imparatorluk zamanlarında memleketimizin hakikaten fena idare edilmesi, lüzumsuz muharebeler, kapitülasyonlar, memleketimizin yarı müstemleke halinde bırakmış ve iktisaden inkişafımıza mani olmuştur. Bütün bunların ve bilhassa harb-i umumi ve Yunan harplerinin tahribatı neticesinde, şimdi memleketimizdeki iktisadî seyr, menfî bir seyrdir. Yani memleketimiz şimdi bir 'sermaye terakümü' devri yaşamıyor. Memleket umumi bir fakirleşme, sefilleşme halindedir. Bizde henüz proleterya değil, işsizler, ihtisassızlar, hülâsa 'lumpen proleterya' artıyor. Nasıl ki iktisadî inkişaf dediğimiz hallerde, hakiki sanayi ve ticaret değil, ihtikâr (spekülasyon) hâkim olmaktadır. Binaenaleyh bizde ne sosyal demokrasi, ne de diğer şekil kütlevî hareketler için lâzım olan içtimaî zemin henüz ve tabiatiyle teşekkül etmemiştir. Memleketin zengin, sermayedar, ileri bir hale gelmesi şimdi günün tarihî bir vazifesidir. Bu vazife ise, disiplinli ve müteşekkil bir Cumhuriyet partisine düşer. Cumhuriyetin idame ve muhafazası için yapılacak her hareket, hatta ne kadar şiddetli bile olsa, doğrudur. Terakkiperverane, ileri bir harekettir.» Doğrusu burada gerçekten bir «dünyaya örnek» var. Dünyanın hiç bir yerinde, komünizm ve leninizm adına, komünizm ve leninizme böylesine soğukkanlı bir biçimde küfredilmemiştir. 1924 yılında ve Türkiye Komünist Partisi'nin bir yayınında.

Hiç şaşmamak gerekir. Böylesine bir dünya görüşüne sahip olanlar zamanı gelince, yanlışlıklarını düzeltip yerlerine dönerler. Zamanın 1927 yılında geldiği anlaşılıyor. 1927 yılında ideolojik zayıflık kişisel zayıflığa dönüşüyor. İnançsızlık korku olarak ortaya çıkıyor.

Ve tarihçi için bir soru daha kalıyor. Neden 1927 yılında? Bunun da cevabını araştırmak gerekiyor. Şimdi, bugünden bakınca, 1927 yılının ilginç olduğu görülüyor. Dışardan bakılınca da neden ilginç olduğu daha da açık oluyor. Bu açıklığı dile getiren bir yabancı yazarın değerlendirmesi şöyle oluyor: «1927 yılında bir dönüş noktasına ulaşılmış olduğu anlaşılıyor. Dönüş noktası, 1927 yılının üç olayı ile simgelendi. Bunlardan birisi, Kemal'in, 1919 yılında Anadolu'da milliyetçi hareketi örgütlemek için aniden ayrılışından sonra, bu kozmopolitan kenti ilk kez görmek üzere İstanbul'u ziyaret etmesi oldu. Ziyaret, bir sürgün dönemini sona erdirdi. Kemal coşku ile karşılandı. Şimdi daha güven içinde hissediyordu. Takrir-i Sükûn yasası 1929 yılına kadar uzatıldı ama İstiklâl Mahkemeleri kaldırıldı.» (Roderic Davison, Turkey, New Jersey, 1968, sayfa 133) 1927 yılının ikinci önemli olayını, aynı araştırmacı, şöyle dillendirdi: «İkinci olay, Kemal'in, 15-20 Ekim tarihleri arasında Halk Partisi'nin İkinci Kongresi'nde yaptığı altı gün süren muazzam konuşma idi. Nutuk, belgelere dayanarak, Mustafa Kemal'in 19 Mayıs 1919 tarihinde Samsun'a çıkışından beri geçen olayların yorumlaması oldu. Nutuk'ta geleceğe dönük bölümler de yer aldı ve Türk gençliğini ulusal bağımsızlığı ve Türkiye Cumhuriyeti'ni savunmaya çağıran bir bölümle sona erdi. Bu pasaj, o zamandan beri, sayısız öğrenci gençlik tarafından ezberleniyor, kamu binaları ve abidelere yazılıyor.»

1927 yılının üçüncü «olayı» ise bir başka türden: «1927 yılının üçüncü olayı, 28 Ekim tarihinde bir Belçikalı uzmanın yönetiminde yapılan Cumhuriyet'in ilk düzenli sayımı oldu.» (Roderic Davison, Turkey, sayfa 134) Gerçekten de 1927 yılında yapılan sayımın, bir sayımdan çok daha önemli sonuçlara sahip olduğu görülüyor. Şöyle: «Sayım, Cumhuriyet'in bazı acil ihtiyaçlarını da açığa vurdu. 4 milyondan fazla insan tarımsal işlerle uğraşıyor, fakat sadece 300 bini her türden sanayi işletmelerinde ve takriben 257 bini ticarette çalışıyordu. Yedi yaşından büyük nüfus 10 milyon 483 bin 529 idi.

ancak, bunun yalnızca yüzde onu okuma yazma biliyordu.» 1927 sayımının ortaya koyduğu bu çıplak gerçekler, yapılması gereken işleri de ortaya çıkardı. 1927 sayımı, bir nüfus sayımından daha çok bir program veya yapılması gereken işlerin listesini veren bir döküman işlevini gördü.

1927 yılında ilk nüfus sayımı yapıldı. Mete Tuncay, böyle bir sayımı hiç aklına getirmeden, 1927 Komünist Tevkifatı duruşmasının üç özelliğini sayarken «bunlardan birincisi, hareketin o zamanki bütün belli başlı önderlerini kapsayışıdır» diye yazdı. Sanki Kemalist iktidar, 1927 yılında bir başka sayım daha yapmak istedi. Ya da istemeden bir başka sayım daha yaptı.

1927 yılı her bakımdan önemli bir yıl oldu. 1927 yılının Nisan ayında toplanan Sovyetler Birliği Dördüncü Kongresi'nde Halk Komiserleri Konseyi Başkanı, diğer deyimle Hükümet Başkanı, Rıkov bir sunuş konuşması yaptı. Bu konuşmada şunlar da yer aldı: «Yakın Doğu'nun en önemli ülkesi olan Türkiye ile ilişkiler, 1925 Tarafsızlık ve 1927 Ticaret Anlaşmaları ile izlenen, 1921 Anlaşması'nın imzalanmasından beri yeterli olmuştur. İki devlet arasındaki ekonomik ilişkileri daha da geliştirmek zorunludur.» (X. J. Eudin - H. H. Fisher, Soviet Russia and the West 1920-1927 A documentary Survey, sayfa 366) Tarih, bu zorunluluğu doğruladı.

1927 Nisan'ından beş yıl sonra, 30 Nisan 1932 tarihli Izveztia Başbakan Molotov'un resmî kabülde yaptığı konuşmanın şöyle bittiğini yazdı. «Uluslararası alanda barışı tehdit eden gelişmelerin giderek kuvvetlendiği bir zamanda Moskova'yı ziyaretiniz özellikle önemlidir ve Sovyet-Türk dostluğunun, hem iki ülkenin çıkarları açısından ve genel olarak da barış hedefi bakımından taşıdığı çok büyük anlamı vurgulamaktadır. Bay Başbakan, Sovyetler Birliği Hükümeti ve Sovyet halkı, yeni Türkiye'nin tarihinde sizin oynadığınız çok önemli rolün tam bilincindedir. Sizin adınız, yeni Türkiye'nin önderi,

saygıdeğer Başkan Gazi Mustafa Kemal'in adıyla çok yakından bağlantılıdır. Adınız, Anadolu Savaşları, Lozan Görüşmeleri, ekonomik ve kültürel kalkınma programı ve Sovyet-Türk ilişkilerinin temel aşamaları gibi Türkiye Cumhuriyeti tarihinin önemli olaylarından ayrılamaz. Bu yüzden sizi burada, Sovyetler Birliği başkentinde özel bir memnuniyetle selâmlıyorum ve şahsınızda da kahraman Türk ulusuna en sıcak selâmlarımı sunuyorum. Bizim eski dostumuz Türk Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü Bey'e hoşgeldiniz demekten ayrıca mutluluk duyuyorum.» Bu sözler Türkiye Başbakanı İsmet İnönü'ye söyleniyor. 1932 yılında İsmet İnönü, Moskova'yı ziyaret ediyor. Bu ziyaret, Cumhuriyet ilk kırk yılında bir Türkiye Başbakanı'nın Sovyetler Birliği'ne yapmış olduğu ilk ve tek ziyaret olarak kalıyor.

Bu ziyaret 1932 yılında oluyor. Molotov'un yapmış olduğu konuşmanın başlangıç bölümünde ise şu sözler yer alıyor: «Sovyetler Birliği başkentine geliş gününüzü Sovyet-Türk dostluğunun gelişmesinde önemli bir gün olarak nitelememe izin veriniz. Her şeyden önce Sovyet Hükümeti yetkilileri, dost Türkiye Cumhuriyeti'nin, sizin gibi Bay Başbakan, en önde gelen siyasal liderleri ile doğrudan temas fırsatını buldukları için bu ziyareti önemli sayıyorum. Ayrıca, Sovyetler Birliği'ne, yeni Türkiye'nin siyasal düşüncesi, basını, ekonomisi ve kültürünü yetki ile temsil eden bir heyet ile gelmiş olduğunuz için bu ziyareti önemli sayıyorum. Heyetinizin Sovyetler Birliği'ni ziyareti, Sovyet kalkınmasının her yanını anlamak ve ekonomi, kültür, eğitim, bilimsel araştırma ve benzer alanlardaki Türk ve Sovyet Kurumları arasında doğrudan ilişki kurmak için birinci derecede öneme sahip olacaktır. Bu noktanın üzerinde duruyorum, çünkü, karşılıklı anlayış için karşılıklı bilgi gerekir ve karşılıklı anlayış da Sovyet-Türk dostluğunun sağlam temelidir.» Bu ziyaretin sonunda Türkiye ile Sovyetler Birliği arasında, Sovyetler Birliği'nin Türkiye'ye 8 milyon dolarlık kredi açmasını sağ-

layan bir anlaşma imzalandığı biliniyor.

Ve tarih, tıpkı 1927 yılı gibi 1932 yılının da önemli bir yıl olduğunu gösteriyor. Türkiye, devletçilik adı verilen politikada somut adımlar atıyor. Sanayi kalkınması ve planlamasına başlıyor. Devletçilik politikasının bu yanı Türkiye Üzerine Tezler'in birinci kitabında gösteriliyor. Devletçilik politikasının Serbest Fırka deneyiminden sonra ortaya çıktığı da biliniyor. İlerde daha da üzerinde durulacak. İlerde açıklanacak olanlara bir ip ucu olmak üzere burada şunun söylenmesi gerekir: Kemalist iktidar, Serbest Fırka'yı kapatmakla işin bitmeyeceğini biliyor ve görüyor. Serbest Fırka'nın, liderlerinin boyunu ve çapını aşan bir halk desteği ile çevrelendiğini yaşıyor. Tezler'in birinci kitabında kaynaklarıyla gösterildiği gibi Türkiye Komünist Partisi de, en kibar deyimi ile, Serbest Fırka'da ve kırk yıl kadar sonra moda olacak bir deyimle, «umut» görüyor. İşte devletçilik, biraz da, bu halk desteğinin rüzgârını çalmayı ve bunu tekrar iktidardaki partiye, Cumhuriyet Halk Partisi'ne, kanalize etme işlevini de üstleniyor. Bu işlevi de üzerine alıyor.

Böyle bir saptama ve böyle bir çözümleme, bakan gözlerin önündeki perdelerden birini daha yırtıyor. Türkiye'de 1978 yılında Ecevit Hükümeti'nin kurulması ve Türkiye'nin «Ecevit Mavisinin Karanlığına» girmesi, bakan gözlerin daha da derin görmesine yol açıyor. Türkiye'nin üzerine düşen Ecevit Mavisi'nin gölgesi, Türkiye tarihindeki bazı karanlıklara daha aydınlık olarak bakmayı sağlıyor. Gerçekten de 1932 yılı ve çevresinde Türkiye'nin ilerici siyasal hareketi fiilen «paralize» ediliyor. Fiilen felce uğratılıyor. Fiilen tasfiye ediliyor. Kendi kendisini fiilen tasfiye ediyor. Tıpkı 1978 yılında böyle bir kendi kendini tasfiye sürecinin tekrarlanması gibi. 1932 yılında İnönü'nün rolünü, 1978 yılında Ecevit oynuyor.

Ve tarihin akışının getirdiği bu açıklık açısından bakıldığında 1932 yılında çıkmaya başlayan Kadro Dergisi'nin burjuvazi açısından ne kadar soğukkanlı ve iyi planlanmış bir girişim olduğunu anlamak kolaylaşıyor. İdeolojik ve teorik açıdan son derece geri Türkiye ilerici hareketini tasfiye etmede ne kadar önemli bir rol oynadığını bugün daha iyi anlamak mümkün oluyor. Kadro Dergisi hareketi, Türkiye Komünist Partisi içinden doğuyor ve devam ediyor. Çıktığı anda bunun Türkiye komünist hareketi için ne büyük tehlikelere gebe olduğunu Şefik Hüsnü Bey görüyor. Tezler'in birinci kitabında, Kadro Dergisi çıkar çıkmaz kaleme aldığı çok sert eleştiriye değiniliyor.

Şefik Hüsnü Bey, 1932 yılında Kadro Dergisi'nin oynamaya hazırlandığı rolü görüyor. Ama görmesi gerekenlerin tamamını görüyor mu? Türkiye işçi sınıfının siyasal hareketi içinde hiç bir zaman eksik olmayan «CHP Komiseri» eğilimlerini görüp bunların karşısında çıkabiliyor mu? (*) Çıkmıyor. Daha 1927 yılında Vedat Nedim Bey'in İstanbul Emniyeti Siyasi Kısım Komiseri Şinasi Bey'e teslim olmasıyla polisin eline geçen belgeler arasında Şefik Hüsnü Bey'in Vedat Nedim'e gönderdiği direktifler de bulunuyor. Şefik Hüsnü Bey'in TKP Kâtib-i Umumisi Vedat Nedim'e gönderdiği direktifte, şu görüş de yer alıyor: «Aziz gibileri Sudi Bey'den, Refik İsmail'den beterdirler, zira bu gibileri amele arasına girerek amele gibi konuşur ve ameleyi iğfal ederler. Halk Fırkası'na arkadaş ithal etmek nokta-i nazarında da haklısınız.» Burada bulunanlar, Vedat Nedim ile Şefik Hüsnü arasında çok temelli sayılması gereken bir konuda da görüş ayrılığı olmadığını gösteriyor.

Şevket Süreyya Bey'in otobiyografik romanında «peygamber» gibi dediği yargıç Sabri Bey, duruşma sı-

---

(*) «CHP Komiseri» deyimini, yazılı olarak ilk defa, üyesi olduğum sırada 16 Ağustos 1977 tarihinde Türkiye İşçi Partisi yöneticilerine gönderdiğim yazıda kullandım. Daha sonra, Parti Tarihine Katkı adını taşıyan ve henüz kitap halinde yayınlamayı düşünmediğim çalışmamda geliştirdim.

rasında, Şefik Hüsnü Bey'e soruyor: «— Halk Fırkası'na arkadaş kaydı hakkında bir madde var.» Şefik Hüsnü Bey de cevap veriyor: «— Efendim, Vedat Bey'in mektubunda bu nokta-i nazar ileri sürülüyordu. Ben de münasip buldum ve bu suretle Halk Fırkası'na dahil olacak arkadaşlar, amele lehine bir cereyan uyandıracaklardı.» (1927 Komünist Tevkifatı - Istanbul Ağır Ceza Mahkemesindeki Duruşma, Istanbul, 1978, sayfa 38 ve 44) Şu CHP ile iktidara gelme hastalığından bir türlü kurtulmak mümkün olmuyor. Bu hastalığın Türkiye işçi sınıfının politik hareketinin «ince hastalığı» olduğu bir türlü anlaşılamıyor. Anlaşılamadığı sürece de siyasal hareket halsizlikten ve sarı benizlilikten bir türlü kurtulamıyor. Bu yüzden de ilerici siyasal hareket içinde «CHP Komiseri» eğilimleriyle mücadele etmek birinci derecede önem kazanıyor.

1927 yılından tekrar 1932 yılına gelmek gerekiyor. Peki 1932 yılında veya çevresinde zamanında Türkiye'nin ilerici hareketi olan Türkiye Komünist Partisi ne yapıyor? Bu yıllar, Türkiye işçi sınıfının politik hareketinin en karanlık dönemini meydana getiriyor. Elde yok denecek kadar az belge bulunuyor. (*) Bu yokluk için de 1978 yılında Bulgar gazetecisi Dimitır Şişmanov'un «Türkiye Işçi ve Sosyalist Hareketi - Kısa Tarih 1908-1965» adlı çalışmasının Türkçe çevirisi yayınlanıyor. Bu çalışmanın Türkiye işçi sınıfı tarihine yeni açıklıklar getirdiğini söylemek imkânsız. Ancak bu çalışmayı yayınlayan yayınevi, çalışmanın başına «Belge Yayınları» imzasıyla sekiz sayfalık bir «giriş» eklemiş durumda. Bu girişin en azından «çok ilginç» olduğunu söylemek gerek.

Burada şu bilgiler yer alıyor: «Enternasyonal'in sert

(*) Bu çalışmayı yaparken kendisiyle yaptığım tartışmalardan gerçekten yararlandığım değerli araştırmacı Mete Tuncay, bana, daha önce planlanmış olmasına karşın çok az belge bulunabileceğine inandığı için bu dönemi incelemekten vazgeçtiğini söyledi.

çizgi politikası izlediği ve 'sınıfa karşı sınıf' sloganını attığı dönemde, TKP yoğun bir propaganda faaliyeti yürütmeğe çalıştı. Ancak 1933'ten sonra, Sovyet-Türk ilişkilerinin sıcaklaşmasıyla birlikte, anti-Kemalist faaliyete ara verildi, Komintern'in Halk Cepheleri politikasını benimsemesiyle birlikte bu tutum daha da pekişti. Bazı kaynaklara göre 1937'de parti, yeniden örgütlenmek üzere dağıtıldı.» (Dimitır Şişmanov, Türkiye Işçi ve Sosyalist Hareketi, - Kısa Tarih 1908-1965 -, İstanbul, 1978, Giriş Yazısı, sayfa 9) Türkiye Komünist Partisi'nin, bazı kaynaklara dayanılarak, tasfiye edilmiş olduğu söyleniyor. Fakat bu kaynakların neler olduğu belirtilmiyor.

Bu kaynağın, Belge Yayınları'nın Giriş Yazısı'nın, önemi şurada: Türkiye Komünist Partisi'ni kötülemek amacını gütmüyor. Bu yüzden de, Türkiye Komünist Partisi'nin 1930 yıllarında kapatılmış olduğunu yazması «ilginç» oluyor. Kuşkusuz, bunun TKP açısından tepkiyle karşılanmaması da ilginç. Fakat başka ilginç noktalar da var. Belge Yayınları'nın Giriş Yazısı'nda şunlar da var: «Türkiye solu tarihi içinde en belirsiz dönem 1930'lardır. Bu konuda bilgi ancak sağcı yazarların, çeşitli tevkifatlara dayanan, ihtiyatla karşılanması gereken kitaplarında yer almaktadır. 1930'larda partiden atılan gruplar da varlığını sürdürdüğünden (bu grupların birinin başında, Şefik Hüsnü'nün komintern organlarında troçkistlikle suçladığı N. Hikmet vardı) ve bunların bir kısmı tekrar partiye döndüğünden, bu dönemdeki faaliyetler ve tutuklamalar hakkında yorumda bulunmak daha da güçleşmekte.» Giriş Yazısı'nın TKP açısından tepkiyle karşılanmayışını, bugünkü TKP yönetiminin Şefik Hüsnü Bey'i kötüleme kampanyasına denk düşmesi ile de açıklamak mümkün.

Fakat mümkün olması işi bitirmiyor. Gerçekten Türkiye Komünist Partisi, 1930 yıllarında tasfiye edildi mi? Gerçekten bir süre için de olsa, kapısına kilit asıldı mı? Nazım Hikmet'i, Komintern'de, şimdilerdeki anti-sovyet

suçlamasının o zamanki karşılığı olan troçkizm ile kim suçladı? Şefik Hüsnü mü, yoksa başkaları mı? Daha da önemlisi Nazım Hikmet neden suçlandı? Türkiye Komünist Partisi'nin tasfiye edilmesine karşı çıktığı için mi? Bu sorulara cevap aramak gerekiyor. Bugün cevap vermek zor oluyor.

Türkiye Komünist Partisi'nin 1930 yıllarında tasfiye edilmesi bir sorun olarak ortada duruyor. Bununla ilgili de elde kesin bilgi yok. Sadece böyle inanılması zor bir olayın başka ülkelerde örnekleri var. Daha ilerde değinilecek. 1940 yıllarında, İkinci Savaş yıllarında Amerika Birleşik Devletleri Komünist Partisi'nin Roosevelt'i desteklemesi için kendi kendisini tasfiye etmesi var. 1960 yıllarında Mısır Komünist Partisi'nin Nasır'ı desteklemek için kendi kendisini tasfiye etmesi var. 1970 başında Sudan Komünist Partisi'nin Numeyri'yi desteklemek için tasfiye kararı dolayısıyla parçalanması ve tasfiyeyi kabul etmeyenlerin hunharca öldürülmesi var. Türkiye için ise ciddi bir soru var: Türkiye Komünist Partisi, böyle onur kırıcı bir işde, ilk örnek mi oldu?

Bunu şimdilik güçlü bir hipotez olarak kabul etmek gerekiyor. İlerdeki çalışmalar, kuşkusuz, bu hipoteze açıklık getirmelidir. Çünkü böyle bir hipotez bile onur kırıcıdır. Herhangi bir ülkede ve tarihin herhangi bir yerinde.

Ortak Düşman : İngiltere

«17 Haziranda Ankara Palas'ta Dışişleri Bakanı'nın İran Şahı onuruna verdiği yemekten sonra, ayrı bir odada İçişleri Bakanı ve iki hanımla briç oynarken içeri ansızın, yanında İran'dan çok iyi tanıdığım iki general ile birlikte, Gazi girdi ve beni, yarım saatlik bir poker partisine çağırdı.» Ingiltere'nin Ankara Büyükelçisi Percy Loraine'nin 20 Haziran 1934 tarihinde Londra'ya çektiği ve Dışişleri Bakanlığı içinde bile gizli tutulmasını istediği telgraf böyle başlıyor. Gazi Mustafa Kemal ile, daha doğrusu Türkiye Cumhurbaşkanı ile İngiltere'nin, daha doğrusu Büyük Britanya'nın, Ankara Büyükelçisi Loraine arasındaki poker partisi uzun sürüyor. Akşam başlayan poker partisi sabahın dokuzuna kadar sürüyor. Türkiye Devlet Başkanı ile Ingiliz Elçisi arasında sabaha kadar süren kumar, Türkiye'nin dış politikasında da dönüşün başlangıcı oluyor. Ankara Palas'taki kumar ile Türkiye'nin dış ilişkilerinde birinci yeri Sovyetler Birliği kaybetmeye ve Ingiltere kazanmaya başlıyor.

Poker partisini İngiliz Elçisinin kaybetmesine rağmen dış politikada Ingiltere kazanmaya başlıyor. Tersinden söylendiğinden kumarı Mustafa Kemal kazanıyor; fakat dış politikada da Türkiye'nin kaybetme dönemi tarih sahnesine geliyor. Bulgar Komünist Partisi Merkez Komitesi Üyesi, Kültür Bakanı ve tarih doktoru Ludmilla Jivkova, Ingiliz arşivlerine dayanarak 1933-1939 yılları arasında Ingiliz-Türk ilişkilerini inceliyor. Bu son derece değerli incelemeyi ise bir kitap halinde yayınlıyor. Ludmilla Jivkova, Mustafa Kemal ile Percy Loraine arasındaki bir gecelik kumar partisini anlatan bu önemli belgeyi, kitabında Ingilizce olarak yayınlıyor.

Ingiliz Elçisi devam ediyor: «Tabiatıyla kabul ettim ama Majesteleri partiyi sabahın dokuzuna kadar uzattıkları için kendimi çok zor bir sınavda sandım. Bu uzun saatler süresince Gazi, bekleneceği gibi, tüm formalite duvarlarını ortadan kaldırdı ve vekarından hiç kaybetmeden, bana, bir kişisel dost ve yoldaş muamelesi yaptı. Pokeri son derece istekle oynuyordu ve çok büyük zevk alıyordu. Çok maharetle oynadı ve çok kazandı, fakat oyunu bitirince, kazananlar ve kaybedenler olmaması için fişleri karıştırdı.» (Ludmilla Jivkova, Ingiliz-Türk İlişkileri 1933-1939, Istanbul, 1978, sayfa 254) Sabahın dokuzunda herkes tapi olarak poker partisini bitiriyor ama Gazi, Ingiliz Elçisini bırakmaya niyetli görünmüyor. Elçiye, bu poker partisinin bir tesadüf mü, yoksa planlı

mı, olduğunu soruyor. Mustafa Kemal, poker yeteneğinden sonra İngiliz Elçisini bir de politikacılık dersinden imtihan ediyor. «Majesteleri benim üzerimde işleri tesadüflere bırakan bir kimse izlenimini bırakmadı, dedim.» Büyükelçi, ülkesine gönderdiği telgrafta böyle yazıyor ve Mustafa Kemal'in politikacılık sınavından geçiyor.

Türkiye Cumhurbaşkanı, önce sorusunu doğru cevaplayan İngiliz Elçisine bir «aferin» veriyor. Sonra elçinin yüzüne karşı uzun uzun elçiyi övüyor. Böyle bir elçinin Türkiye'ye gönderilmiş olmasının İngiltere'nin Türkiye'ye verdiği önemin bir işareti olduğunu söylüyor. Sonra da, Türkiye'nin ve kendisinin de bunu karşılıksız bırakmadığını belirtiyor. İşte, böyle: «Kendisi de derhal mukabele etmişti. Benim, Fethi Bey'in Londra'ya tayininin tümüyle kendisinin insiyatifiyle olduğunun farkında olup olmadığımı sordu. Bunu hemen hemen tahmin etmiş olduğumu söyledim. Majesteleri, Londra'da Kral'ın ve Sizin Fethi'ye gösterdiğiniz iyi kabulün kendisini çok mutlu ettiğini söyledi. Ben de Fethi'nin hiç şüphe yok Londra'da çok iyi bir izlenim bıraktığını ve bu tayinin mükemmel bir tayin olduğunu söyledim.» İngiltere Dışişleri Bakanlığı arşivindeki bu belgeye bakıldığında insanın nerede ise Serbest Fırka'nın Londra'ya Fethi Bey gibi münasip bir büyükelçi bulmak için feshedildiğine inanacağı geliyor.

Öyle anlaşılıyor: Çok zaman Türkiye'nin kaderi poker masasında konuşuluyor. Çok garip, Serbest Fırka kumarını oynayan Fethi Bey de hep poker masasında değerlendiriliyor. Gazi, 1934 yazında bir poker masasında Türkiye'nin Londra Büyükelçisi Fethi Bey'i övüyor. 1925 kışında ise bir başka poker masasında Türkiye'nin Başvekili Fethi Bey'i çekiştiriyor. Şöyle oluyor: «Yemekten sonra, köşkün büyük salonunda üç dört oyun masası kurulmuştu. Birinde Mustafa Kemal Paşa'yla birkaç arkadaş poker oynuyorduk.» Köşk, Çankaya Köşkü oluyor. Bunları da «zoraki diplomat» yazıyor. Devam edi-

yor: «Biraz ötemizde İsmet Paşa'yla Fethi Bey'in bulunduğu bir masada biridge partisi (briç kastediliyor, Y. K.) yapılıyordu. Gecenin ilerlemiş bir saati. İçeriye bir Yaverin girdiği ve usulcacık masamıza yaklaşarak Atatürk'e bir telgraf verdiği görüldü. Atatürk, elinden oyun kâğıtlarını bırakarak telgrafı aldı; dikkatle okudu ve hâlâ ayakta bekleyen Yavere çatık bir çehreyle 'Götürün bunu, Başvekile verin!' dedi. Hepimiz oyunu kesip gözlerimizi yanımızdaki masaya dikmiş ve Fethi Bey'in telgrafı şöyle bir göz gezdirdikten sonra Yaver Beye geri verip hiçbir şey söylemeksizin oyuna devam ettiğini görmüştük. Bunun üzerine Yaver ne yapacağını şaşırmış, bir elinde telgraf, tekrar bizim masaya yaklaşmıştı.» (Yakup Kadri Karaosmanoğlu, Politikada 45 Yıl, Ankara, 1968, sayfa 78) 1925 yılının ilk aylarında, gecenin geç saatinde çok önemli bir telgraf geliyor. Türkiye Cumhuriyeti Başbakanı okuyor ve briç oyununa devam ediyor. İsmet Paşa ile.

Söz sırası Atatürk'e geçiyor. Önemli telgraf yeniden poker masasından briç masasına gidiyor. Yakup Kadri devam ediyor: «Atatürk, 'şimdi de bunu İsmet Paşa'ya götürünüz!' dedi. Yaver döndü, telgrafı İsmet Paşa'ya verdi. İsmet Paşa, aldı; okudu, okudu ve birden ayağa kalkarak — hatta fırlayarak diyebilirim — telâşlı telâşlı etrafına bakındı; derken eline bir cıgara aldı, kibrit aradı; sonra vazgeçti, kendisini toparlayıp yerine oturdu.»

Bu sahne, herhalde, «Üçüncü İnönü Zaferi» için başlangıç oldu. Herhalde bu sahnenin etkisiyle Fethi Bey başbakanlığı kaybetti. İsmet Paşa başbakan oldu. İsmet Paşa, ilerde yeniden değerlendirilecek olan «Birinci ve İkinci İnönü Zaferleri» ve Lozan'dan sonra, ne yaman bir düzen kurucusu olduğunu bu sahneden sonra göstermek imkânını buldu. Bu sahneden sonra Başbakan oldu. Takrir-i Sükûn'u çıkardı.

Yakup Kadri, yazmayı, şöyle sürdürüyor: «Bu sahneyi göz ucuyla takibeden Atatürk, bize dönerek, yavaş-

ca 'İşte, iki adam arasındaki fark' dedi ve ilâve etti «Şeyh Sait Çeteleri Şemdinan'a gelip dayanmışlar!» Mustafa Kemal, 1925 kış gecesinde böylesine mahcup ettiği Fethi Bey'i 1934 yaz sabahında İngiliz Elçisine övdü. Sonra övmeyi sürdürdü.

Mustafa Kemal önce İngiliz Büyükelçisini övüyor. Elçinin yüzüne karşı. Sonra sıra İngiltere'ye geliyor. Şöyle: «Gazi İngiltere'ye çok büyük saygısı olduğunu ve İngiltere ile dostluk istediğini söyledi. Neden, birbirimize yaklaşmayalım? İngiltere, Türkiye'ye ve dostluğuna hiç değer vermiyor mu?» İşte Gazi bunları söyledi. İngiltere'nin Türkiye'yi küçük görmesinden yakındı. O kadar yakınmış olmalı ki Büyükelçi Percy Loraine «Türk dostluğunu önemsemediğimizi sanmıyorum» demek zorunda kaldı. Türkiye'nin topraklarının altmış milyonu besleyecek kadar geniş olduğunu ekledi. Elçi, Türkiye'nin geleceğinin çok önemli olabileceğine işaret etti.

Bundan sonra konuşma ağırlık merkezine doğru yöneldi. Büyükelçi ülkesine şunları yazdı: «Maamafih bu konuyla ilgili olarak bir noktayı belirtmeliyim ve Majestelerinin beni iyice dinlemesini isterim. Bugün Türkiye'nin en yakın dostu Rusya'dır, halbuki bizim Rusya ile ilişkilerimiz, doğrusunu söylemek gerekirse, kesinlikle yakın olmaktan uzaktır. Bu sözüm üzerine Gazi beni durdurmak için elini kaldırdı 'hım, eğer öyleyse, çok iyi' dedi. Görüşmenin can alıcı noktasının burası olduğunu hissettim ve tavrı, aşikâr bir biçimde, eğer biz, Türk-Rus yakınlığını İngiliz-Türk dostluğuna bir engel olarak görüyorsak, daha fazla devam etmede bir yarar yok, anlamına geliyordu.»

«Gazi'ye cümlemi bitirmeden veya düşüncemi ifade etmeden sözümü kestiğini ve her ikisini de tamamlamak istediğimi söyledim.» Londra'nın kapısı çalınınca Londra'nın elçisinin de cüretkâr olacağı anlaşılıyor. Elçi devam ediyor. Türkiye'nin Sovyetler Birliği (Elçi, Rusya diyor) ile dostluğundan söz ederken «bir suçlama ya da eleştiri, hatta yorum bile» kastedilmediğini söylüyor. Elçinin kastettiği şu: «Biz, Türkiye'nin dostluğu için Rusya ile rakip bir pozisyona gelmeye kesinlikle razı olmayız.» Elçi devam ediyor: «Eğer iki dostluk açık ve paralel çizgiler üzerinde birarada var olabiliyorsa, ne âlâ!» Büyük Britanya'nın Büyükelçisi şartlarını açıklıyor. Ne kastettiğinin anlaşılmasını Türkiye'ye bırakıyor. Mustafa Kemal de konunun tartışılmasını elçi ile Türkiye'nin sorumlu bakanlarına bırakıyor. Büyükelçi, Londra'ya, «bunu not alması için İçişleri Bakanı'na işaret etti» diye yazıyor.

Fakat İran Şahı'nın Ankara'yı ziyareti dolayısıyla yemekler yemekleri, poker partileri de poker partilerini izliyor. Bu yemeklerden ve dünya büyüğü devlet adamlarının poker masalarından sonra yazılan bu önemli belgeyi İngiliz Büyükelçisi şöyle tamamlıyor: «Bir gün sonra, İran Büyükelçiliği'ndeki yemekten sonra Gazi, beni, yine poker masasına çağırdı. Diğer oyuncular Şah, Başbakan ve Adalet Bakanı idi.» Bir büyükelçi için son derece şımartıcı bir poker masası olsa gerek. Devam: «Bu parti sabahın dört buçuğuna kadar sürdü.» Devlet büyükleri çok yorucu bir gece geçiriyorlar. Devam: «Bir ara, oyunda sadece Gazi ile ikimiz, her ikimizde de iyi eller, fakat Gazi'nin eli benimkinden daha kuvvetli olarak kaldığımızda, Gazi, seyircisi kalabalık masada bana doğru eğildi ve gösterişli bir şekilde ve hiç şüphesiz önceki sabah yaptığımız görüşmeyi kastederek 'birbirimize karşı oynadığımız zaman bizim gücümüzü görüyorsun, birleştiğimizde gücümüzün ne olacağını tasavvur edin' dedi.» Mustafa Kemal, artık, poker masasında İngiliz elçisini yenerek politik başarılar elde etmeye çalışıyordu.

1934 yazında Türkiye, poker diliyle, «üvertür» yaptı. Daha sonra, yine poker diliyle, «merdivenleri» çıkıp inecek ve daha sonra da, yine poker deyimiyle, «gel gel-

lere» başlayacak. Batı dünyası, teknik deyimiyle emperyalizm, 1934 yılında İngiltere, 1940 yıllarında Birleşik Amerika ve bu kitabın yazıldığı zaman, 1979 yılında Batı Almanya, Türkiye'nin ne kadar açılabileceğini görebilmek için fazla istekli görünmeyecek. İngiliz Dışişleri Bakanlığı arşivlerinde bulunan bu belgeden anlaşılıyor ki, 1934 yazında Türkiye'de açık poker oynanıyor. Gazi, İran Şahı, İsmet Paşa, Elçi Percy Loraine ve Türkiye'nin Adalet Bakanı açık poker oynuyor. Masada Adalet Bakanı da olduğu için kumar sayılmıyor.

Tezler'in birinci kitabında yazıldı. Bu kitapta daha da açık yazılacak. Türkiye'nin Batı dünyası ile her kucaklaşmasında ilk adımı Türkiye attı. Türkiye sürekli olarak Batı dünyası ile kucaklaşmak istedi. Sovyetler Birliği, sürekli olarak bunu bildi. Sürekli olarak, büyük bir sabır ve dikkatle Türkiye'nin emperyalizm ile kucaklaşmasını önlemeye çalıştı. Türkiye emperyalizm tarafından itildiği sürece Sovyetler Birliği ile dostluğun değerini anladı.

Türkiye'nin emperyalizm ile kucaklaşmak için yaptığı her hamleye Batı Dünyası, önce ve yine poker diliyle, «rölans» dedi. Türkiye'nin içerde ve dış ilişkilerinde bütün alternatiflerini yakması için beklemeyi tercih etti. 1978 ve 1979 yıllarında böyle yapıyor. Türkiye'nin kucaklaşmayı bile «onurlu» biçimde yapamaması için içerde ve dışardaki tüm tutamaklarını yıkmasını bekliyor. 1934 yazındaki poker partisinden sonra da öyle yaptı.

Şöyle yaptı: «İngiltere hükümeti 1934'te Atatürk'ün İngiliz Elçisiyle görüşmesinin ve İngiliz-Türk ilişkilerini iyileştirme yönünde Türkiye'nin ileri sürdüğü isteğin, İngiltere'nin Türkiye'yle kendisi için daha elverişli bir ticaret anlaşması imzalamasına yardım edeceğini umuyordu. İngiltere Dışişleri Bakanlığı, P. Loraine'e bu elverişli olanaktan yararlanmayı deneme talimatı verdi. Ama 1934'te İngiliz-Türk antlaşması imzalanamadı.» (Ludmila Jivkova, İngiliz-Türk İlişkileri, sayfa 54) Daha sonraki yıl

ve daha sonraki yıllarda imzalandı. 1934 yılında önemli açılım yapıldı.

Bu açılım ya da üvertür de sonuçlarını pek kısa zamanda gösterdi. 1935 yılında, Kasım ayında, Ankara'da 17 Aralık 1925 tarihli Türkiye ile Sovyetler Birliği arasında Dostluk ve Tarafsızlık Antlaşması'nı yeniden on yıl süre ile uzatan anlaşma imzalandı. Aynı yıl İngiltere ile Türkiye'nin bir kliring anlaşması olarak yorumladığı bir ticaret anlaşması gerçekleştirildi. Hükümet pek sevindi. Sevincini 1936 yılında Karabük Demir-Çelik İşletmesi'nin ihalesini bir İngiliz firmasına vererek gösterdi. 1936 yılı sonbaharında ise İngiliz-Türk Ticaret ve Kliring Antlaşması imzalanıp yürürlüğe kondu.

1930 yıllarının ortalarına doğru Türkiye'nin İngiltere'nin «dostluğuna sığınması» tesadüf değildi. 1930 yıllarının ortasına kadar İngiltere, Türkiye ve Sovyetler Birliği için ortak düşman idi. Türkiye, bağımsızlık savaşı verdi. Bu savaşta vuruşanlar Yunan askerleriydi. Ama Yunan askerlerinin İngiliz emperyalizminin kiralık muharipleri olduğunda en ufak kuşku yoktu. Bu yüzden Türkiye'nin bağımsızlık savaşı başta İngiltere'ye karşı idi. Büyük Ekim Devrimi'ni ve 1917 yılından itibaren yaşayan tek sosyalist devlet olan Sovyet iktidarını yıkmak isteyen güçlerin de başında İngiltere bulunuyordu. Bu yüzden İngiltere hem Sovyetler Birliği'nin ve hem de Türkiye'nin ortak düşmanı oldu.

1934 yılı ortalarına kadar. 1934 yılı ortalarına kadar Türkiye'nin dış ilişkileri Türkiye - Sovyetler Birliği - İngiltere üçgeni içinde gelişti. Böyle bir üçgenin çelişkilerini yaşadı. 1934 yılı ortalarına kadar her üç ülke için önemli gelişmeler hemen hemen aynı tarihi yaşadı. Bir: 16 Mart 1921 tarihinde Sovyetler Birliği Lenin'in pek önem verdiği iki anlaşmayı aynı günde imzaladı. 16 Mart 1921 tarihinde Sovyetler Birliği ile İngiltere arasında Ticaret Anlaşması gerçekleştirildi. 16 Mart 1921 tarihinde Sov-

yetler Birliği, İngiltere'ye karşı savaşan Türkiye ile karşılıklı yardımlaşma anlaşması imzaladı.

İki: Kasım 1925 tarihinde Cemiyeti Akvam, Musul'u fiilen Ingiltere'ye bırakan kararı aldı. Bir gün sonra Paris'te Türkiye ile Sovyetler Birliği arasında Dostluk ve Tarafsızlık Anlaşması imzalandı. Üç: 1940 yıllarında Missuri gemisinin Türkiye'ye gelmesinden çok önce, 1929 yılı sonbaharında bir Ingiliz Savaş Filosu Istanbul'u ziyaret etti. Filo komutanı Ankara'ya geçip Gazi tarafından kabul edildi. Türkiye'yi yönetenler bu Filo'nun ziyaretini, nerede ise, bir bayram sevinci ile kutladılar. Bundan çok kısa bir zaman sonra Türkiye ile Sovyetler Birliği arasında 1925 Anlaşması'nı yenileyen anlaşma imzalandı.

1930 yıllarının ortalarına doğru bu üçgen zamanını doldurma işaretleri göstermeye başladı. Ingiltere, Türkiye için düşman olmaktan çıkmaya başladı. Türkiye kapitalizmini başka bir korku sarmaya başladı. Bulgaristan Komünist Partisi Merkez Komitesi Üyesi Ludmila Jivkova, değerli çalışmasında, bu yeni korkuyu şöyle dile getirdi: «1934-1935 yılları döneminde Türkiye'nin olası bir Italyan saldırısından duyduğu korku, Türk dış politikası üzerine ağır basan bir etki yaptı. Bu durum, söz konusu yıllarda Türk dış politikasının Ingiltere ve Fransa'ya yönelmesine büyük ölçüde yardım etti. 1934 yılında Türkiye'nin bakışları daha çok Fransa'ya dönüktü fakat 1935'te yavaş yavaş Ingiltere'ye doğru yönelme başladı. Ingiltere ile Türkiye arasında başlayan yakınlaşma süreci, iki ülke arasında ilişkilerin 1935'ten sonraki yıllarda daha öte gelişmesine temel oldu.» Daha önce söylendi.

Bu «korku» sorunu üzerinde iyice açık olmak gerekli. Çünkü 1934 yılında Türkiye'nin dış politikasının yönünün değiştirilmesi için açılımların yapıldığının ortaya çıkarılması son derece önemli. Bir çok bakımdan. Tarihin bilimsel olarak yaşanması açısından. Türkiye'nin

ilerici düşünce sistemine ve giderek ilerici hareketine musallat olan Millî Demokratik Devrim Tarih Tezi'nin yıkılması açısından. MDD Tarih Tezi ile aynı anlamda Kemalist Tarih Tezi'nin tarihe karıştırılması için. Kemalist Tarih Tezi ile aynı anlama gelmek üzere Cumhuriyet Halk Partisi'nin Tarih Tezi'nin çürütülmesi için. CHP Tarih Tezi ile aynı anlama gelmek üzere Türkiye Tarih Tezi'ni ortadan kaldırmak için. Bütün bunlar için bu noktada çok açık olmak gerekli.

Burada da bir kaynak var. Doğrusu kaynak çok. Bunlardan birisi, Cumhuriyet Halk Partisi'nin milletve-

kili ve bir süre Cumhuriyet Halk Partisi'nin dış politika görüşlerinin belirlenmesinde etkili olan Profesör Dr. Halûk Ulman. Oldukça aydınlatıcı olan bir incelemesinde Halûk Ulman şunları yazıyor: «Türk dış politikasını yönetenler, 1923-1930 yılları arasındaki dönemde, bağımsızlığımız ve toprak bütünlüğümüz bakımından en çok Batı'dan korku duymuşlardır. Bu korku iledir ki, yönetim ve felsefe biçimi bakımlarından çok uzakta oldukları halde, Sovyetlerle daha Ulusal Bağımsızlık Savaşı sırasında başlayan diplomatik yakınlığı korumuş, hatta artırmışlardır.» Dr. Ulman, devam ediyor: «1934 yılından sonra, Türkiye'nin 1930'lara kadar Batılı devletlerin hepsinden duyduğu korkunun yerini, özellikle İtalya'dan duyulan korku almıştır. Türkiye'yi o zamana kadar birlikte yürüdüğü Sovyetler Birliği'nin dostluğuyla yetinmeyerek İngiltere ve Fransa'ya bağlanmaya iten, bu korkudur.» (Doçent Dr. Halûk Ulman, Türk Dış Politikasına Yön Veren Etkenler 1923-1968 I, Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi, Eylül 1968, Cilt XXIII Sayı 3, sayfa 244 ve 245) Halûk Ulman'ın yazdıkları doğru fakat aynı zamanda bazı doğrular gibi eğlendirici oluyor: Türkiye, Batı'dan korkunca Sovyetler Birliği ile dost oluyor, ancak, Batı ülkelerinden birisinden çok korkunca Batı ile kucaklaşıyor.

Kuşkusuz her eğlendirici olanın karşısında sadece eğlenmek olmaz. Biraz da düşünmek gerek. Düşünülürse görülür: 1930 yıllarının ortalarına doğru Türkiye burjuvazisi İtalyan Usulü Korku ile karşı karşıya geldiği zaman yurt içindeki korkularının bir bölümünü, şu veya bu şekilde, uzaklaştırmış görünüyor. İlerde tüm ayrıntısıyla değinilecek: Serbest Fırka ile halkın, işçi ve emekçi yığınların, nabzıyla birlikte tepkisini ölçüyor. Devletçilik ve «halkçılık» bu anlamda resmî politika oluyor. Kızgınlığın rüzgârını alabilmek için. Kadro Dergisi, kendisini komünist sanan entelijansiyayı Kemalizmin kanalına çekmek için bu dönemde çıkarılıyor. Bu işi, Türkiye Komünist Partisi içinde hiçbir zaman eksik olmayan CHP Komiserleri üstleniyor. Yeni nesiller yetiştirmek için Kemalizme ayak uyduramayan Darülfünun bu dönemde Üniversite oluyor. Kemalizm, siyasal örgütü CHP aracılığıyla işçi sendikalarının yönetimine mutemet adamlarını bu dönemde iyice yerleştiriyor. Kemalizm, bu dönemde, siyasal örgütü CHP aracılığıyla «işçi milletvekilleri» ile donanıyor. Kemalizm bu dönemde Türkiye'nin soluna «havuç ve sopa» politikasını, kendi açısından pek büyük bir başarı ile uyguluyor.

Türkiye Komünist Partisi içinde bir bölümü Kemalizmin devletçilik politikasını, 1960 yıllarında ön plana çıkarılan bir deyimle, «kapitalist olmayan yol» gibi görmeye başlıyor. Havuç, bunlar için işliyor. Bir bölümü ise baskıya dayanamıyor. Sopa bunlar için kullanılıyor. Ve işte bu dönem için ve çok ciddi bir hipotez olarak Türkiye Komünist Partisi'nin kendi kendisini tasfiye etmiş olabileceği görüşü ortaya çıkıyor. Dünya komünist hareketine düşman fakat bilgili bir kaynak, bu dönemde Türkiye Komünist Partisi için şunları yazıyor: «1920 yıllarının sonları ve 1930 yılları, Türk Komünistlerinin hemen hemen tümden kaybolma dönemi oldu. Bu, başka şeylerle birlikte, onların, Komintern toplantılarında gittikçe azalan bir biçimde temsil edilmeleriyle de görülüyordu. Komintern'in Beşinci Kongresi'nde hâlâ iki Türk Delegesi vardı. 1928 yılında toplanan Altıncı Kongre'de sadece bir Türk temsilci bulundu; 1935 yılındaki Yedinci Kongre'de ise hiç Türk temsilci bulunmadı ve Türkiye Partisi'nin varlığına bir atıf bile yapılmadı.» (Walter Z. Laquer, Communism and Nationalism in the Middle East, London, 1957, sayfa 212) Üye partilere ve eylemleriyle birlikte, onurlu ve özendirici bir yer ayırma geleneği olan Komintern'in 1935 yılındaki Kongresi'nde Türkiye Komünist Partisi'nin hiç sözü geçmiyor.

1930 yıllarının ortasında, yurt ve dünya'da, Türkiye burjuvazisinin İtalya'dan başka bir korkusunun kalmadı-

ğı ortaya çıkıyor. Bu noktanın gerçekten aydınlığa çıkması gerekiyor. 1930 yıllarının ortalarında Türkiye gerçekten İtalya'dan korkmaya başlıyor. Bu, kesin. Bu kesinlik sonucunda Türkiye, hızla Batı kampına doğru kaymaya başlıyor. Büyük bir istekle. İşte bu kesin değil. Kesin olmayan şu: İtalya'dan korkunca Türkiye'nin kesinlikle Batı kampına doğru yol almaya başlaması gerekmiyor. Böyle bir kesinlik veya zorunluluk yok. Türkiye, bütün yollar kapalı ve tek yolu Batı'ya açık bir kavşakta bulunmuyor.

Bir söz var. Güzel mi, güzel. Şöyle: Bir kimseyi büyü ile öldürebilirsiniz. Söz, böyle başlıyor. Şöyle devam ediyor: Eğer kahvesine yeterli ölçüde arsenik koyarsanız. Bu güzel sözden sonra sözü yine, İtalyan Korkusunu açması için, Halûk Ülman'a bırakmak gerekiyor: «24 Temmuz 1923 tarihli Lausanne Anlaşması Türkiye'nin — Irak ile olanın dışındaki — sınırlarını çizmiş; Boğazlar sorununu iyi-kötü bir düzene bağlamış; ekonomik, adlî ve kültürel kapitülasyonları kaldırmış olmakla birlikte, Türkiye Cumhuriyeti ile Batılı devletler arasındaki anlaşmazlıkların tümünü giderebilmiş değildi. Türkiye, artık iç düzenini rahatça kurup geliştirebileceği bir barışa kavuşabilmek için, bazı sorunların kesin çözümünü geriye bırakmak zorunda kalmıştır. Bunların en önemlileri Irak sınırı (Musul), Osmanlı borçları ve Yunanistan'la ahali değişimi sorunlarıydı. Bunlara sonradan ortaya çıkan Patrikliğin durumu, yabancı şirketlerin ulusallaştırılması ve yabancı okullarda yapılacak Türkçe öğrenim gibi başka bazı sorunlar da eklenince, 1923-1930 yılları arasındaki dönemde Türkiye ile Batılı devletler arasındaki ilişkiler çok gergin kalmıştır.» Bu gerginlik içinde 1930 yılına kadar bu sorunların çok büyük bir bölümü, şu veya bu biçimde, çözüme kavuşturuldu. 1930 yıllarına dönüldüğü zaman, sorunlar da, bu sorunların yol açtığı gerginlikler de, çok büyük ölçüde, geride kaldı.

Artık Türkiye, Batı ile sorunlarını büyük ölçüde çözdükten sonra Batı'ya Dönüşü başlatabilecek duruma geldi. Türkiye, İtalyan Tehlikesini saptamadan önce böyle bir duruma geldi. 1930 yıllarının başında Türkiye şu duruma geldi: «Bu sırada Türkiye'nin bağımsızlığına ve toprak bütünlüğüne ancak Batının desteğiyle savuşturulabilecek bir tehdit yönelmiş olmadığına göre, bu dönüşü güvenlik endişeleriyle açıklamak mümkün değildir. Bize kalırsa, bu dönüşü hazırlayan etkenlerin birincisi başta Atatürk olmak üzere Türk yöneticilerinin yönetim felsefesi, ikincisi de ülkenin ekonomik durumudur.» (Halûk Ülman, Türk Dış Politikasına Yön Veren Etkenler 1923-1968 I, sayfa 251) Ülman'ın Türkiye'nin dönüşünün gerekçeleri olarak ileri sürdüklerine katılıp katılmamakta serbestlik var. Ancak çok doğru bir saptama yaptığında hiç kuşku yok.

Türkiye, Batı ile kucaklaşmak için, 1930 yıllarının başında «tehlike arayıcılığına» çıkıyor. İkinci Dünya Savaşı'nın hemen bitiminde «tehlike arayıcılığını» tehlike yaratıcılığına döndürüyor. «Sovyet Tehdidi» masalını çıkarıyor. Fakat 1930 yıllarında tehlike yaratmak için çok fazla çaba sarfetmesine gerek kalmıyor. Bu çalışmada Türkiye'nin resmî dış politika tarihi olarak nitelenen bir kaynakta şu bilgiler yer alıyor: «Mussolini 19 Mart 1934'te İkinci Beş Yıllık Faşist Kongresi'nde yaptığı bir konuşmada, İtalya'nın tarihî emellerinin Asya ve Afrika'da olduğunu açıkça söylemişti. Bu konuşma Türk resmî makamlarının ve basınının şiddetli tepkilerine sebep olmuştur.» (A. Suat Bilge - A. Şükrü Esmer - M. Gönlübol - O. Sander - C. Sar - D. Sezer - H. Ülman, Olaylarla Türk Dış Politikası 1919-1965, Ankara, 1969, sayfa 120) Mussolini'nin bu sözlerini Türkiye üzerine alıyor. Türkiye'de İtalyan Korkusu başlıyor.

Türkiye'nin resmî dış politika tarihi sayılabilecek olan bu kaynakta başka bilgiler de bulunuyor. Bunlardan birisine göre, İtalyan Dışişleri Bakanlığı Müsteşarı Suvic, Türkiye'nin Roma Büyükelçisine, Mussolini'nin «Türkiye'-

yi istihdaf etmediğini ve gerek kendisinin ve gerekse İtalyan hükümetinin Türkiye'yi Asya telâkki etmediğini» söylüyor. 1856 Paris Anlaşması'ndan beri kendisini Avrupalı sayan ve ülkeler arası futbol karşılaşmalarında bile Asya grubuna konduğunda sorun çıkaran Türkiye, Mussolini'nin Asya ve Afrika'ya göz dikmesinden dolayı alınıyor. Ve bir Türkün cihana bedel olduğu kanısının yayılmak istendiği bir zamanda da korkuyor. Çünkü korkmak istiyor.

Fakat Mussolini de Türkiye'nin korkmamasını istiyor. Aynı kaynağa göre, Mussolini, 30 Mart 1934 tarihinde Türkiye'nin Roma Büyükelçisi ile yaptığı görüşmede şunları söylüyor: «Sizi samimiyetle ve katiyetle temin ederim ki nutkumda Türkiye'yi hiç kastetmedim ve bunu bir an bile düşünmedim. Bütün nutuk dikkatle okunduğu zaman maksadımın ne olduğu anlaşılabilir.» (Olaylarla Türk Dış Politikası 1919-1965, sayfa 120) Mussolini, «samimiyetle ve katiyetle» Türkiye'yi tehdit etmediğini söylüyor. Türkiye ise «katiyetle ve samimiyetle» tehdit edildiğine inanıyor. Bu inançla olsa gerek, Türkiye Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal, 17 Haziran 1934 akşamı, Büyük Britanya İmparatorluğu'nun Ankara Büyükelçisi Percy Loraine'i poker oynamaya çağırıyor. Poker partisini Mustafa Kemal kazanıyor. Fakat Atatürk, Percy Loraine'in parasını almıyor. Parasını geri veriyor ve «gel dost olalım» diyor. Bundan sonra da Türkiye'nin dış politikası İngiltere'nin dış politikasına ayak uydurmaya başlıyor.

Bu yüzden 1934 yılı önemli bir yıl oluyor. Bu yüzden de şimdi sıra 1934 yılından önceki dönemin irdelenmesine geliyor. Fakat bunu yapmadan önce de biraz durmak gerekiyor. Tarihte devlet adamlarının, iki ayrı ülkeden olsa bile, devlet adamlarının birbirini iyi tanımaları gerektiğini ve bir tarafın nazik davranışına diğer tarafın cevap vermek zorunda olduğunu göstermek gerekiyor. Mustafa Kemal, Percy Loraine'in pokerde kaybettiği parayı almıyor ya, Percy Loraine de zamanını bekliyor ve ülkenin Dışişleri Bakanlığı'na bir yazı yazarak, Atatürk'e, ünlü bir İngiliz üniversitesinden ünvan verilmesini istiyor.

Büyük Britanya'nın Ankara'daki Büyükelçisi'nin Mustafa Kemal'in bir yanını tanımış olduğu ortaya çıkıyor. Tabii yıllardır Türkiye'de çağdaş politikacılar içinde politik malzeme olarak kullanılan «dünyaca tanınmış» propagandasının en azından bir bölümünün Ankara'daki yabancı diplomatların önerisi ile hazırlandığı da ortaya çıkıyor. Diplomatların, görev yaptıkları ülkelerin yöneticilerinin «meziyet ve zaaflarını» bilmeleri, başarılarını etkiliyor. Percy Loraine'in, Mustafa Kemal'in İngiliz nişanlarına önem verdiğini bildiği anlaşılıyor.

Gerçi o zamanlar Mustafa Kemal'in sofrasının müdavimlerinden «zoraki diplomat» Yakup Kadri henüz anıların: yazmamış durumda. Fakat «iyi diplomat» bildiklerinin hepsini okuyarak öğrenmiyor. Bir bölümünü de yaşayarak veya görerek öğreniyor. Bu açıdan bakıldığında Büyük Britanya İmparatorluğu'nun Ankara Büyükelçisi Percy Loraine'in Yakup Kadri'nin siyasal anılarını yazılmadan çok önce görmüş olduğu belli oluyor.

Yakup Kadri, anılarının bir bölümünde Mustafa Kemal'in «mutlak hâkim» sanıldığı bir dönemde İsmet Paşa'dan nasıl çekindiğini anlatıyor. Mustafa Kemal, İş Bankası'nın hiç sınır tanımadan palazlanmasını engellemek isteyen kamu yöneticilerinin hesabını zamanın İktisat Vekili Mustafa Şeref'e ödetmek istiyor. Dürüst ve «devletçi» Mustafa Şeref'i Çankaya'ya çağırıp herkesin içinde azarlıyor. Celâl Bayar'a bakanlık hazırlıyor. Çankaya'da sofrada bulunan Yakup Kadri sahneyi anlatıyor: «İşte, ne olduysa bunun üzerine oldu. Atatürk kendilerinde hiç görmediğim bir öfkeye kapılarak elini masaya vurdu ve Mustafa Şeref Bey'i öylesine bir haşladı ki, zavallı adam neye uğradığını bilemedi. Yanıbaşımda otur-

düğu için görüyordum: Şakaklarından iri iri ter taneleri akıyor, elleri titriyordu. Nerede ise kalbinin küt küt attığını işitecektim. Arada bir bütün kuvvetini toplayarak kendini, ya da Bakanlığını savunmaya çabalıyor, fakat, kelimeler boğazının içinde düğümlenip kalıyor; yalnız şu iki üç sözü söyleyip duruyordu: '— Efendim, bendeniz, arzedeyim, bendeniz..' Hoş, daha fazla konuşabilse de Atatürk onu dinleyeceklerden değildi.» (Yakup Kadri Karaosmanoğlu, Politikada 45 Yıl, Ankara, 1968, sayfa 120-121) Çünkü Atatürk, Türkiye'de özel sektörcülüğün uzun süre kalesi olan İş Bankası'nın sınır tanımadan genişlemesini engellemeye çalışan bir dürüst bakanı haşlamakla meşguldü.

Bir dürüst bakanın «kellesi» yeniyor. Ismet Paşa buna çok kızıyor. Kızgınlığını, Atatürk'ün Yalova'da verdiği yemeğe çok geç gelerek gösteriyor. Herkesin bir kızma yöntemi ve bir de kızgınlığını belli etme biçimi olmalı. Mustafa Kemal, bu işe, Ismet Paşa'nın kızacağını biliyor. Gönlünü almak için Yalova'da yemeğe çağırıyor. Ismet Paşa da Atatürk'ü ve tabiatıyla sofrasının müdavimlerini saatlerce bekletiyor. Yakup Kadri, Mustafa Kemal'in durumunu anlatıyor: «Onda, ayrıca davetlilerini uzun süre ayakta tutmak zorunda kalmış bir ev sahibinin mahcupluğu da vardı. Ikidebir, bizden, daha doğrusu, bizimle birlikte bulunan hanımlardan Ismet Paşa namına özürler diliyor, 'Geç gelmiş. Gelir gelmez banyolara gitmiş. Köşküne henüz dönmüş. Giyiniyormuş. Nerede ise burada olacaktır. Mamafih, siz yoruldunuzsa buyurun oturun, ayakta durmayın..' gibi sözlerle onları avutmaya çalışıyordu. Böylece saat sekiz buçuğu, dokuzu, dokuz buçuğu bulmuş, nihayet ona doğru, Atatürk, bizleri çaresiz, sofraya buyur etmişti.» Bekleme sofrada da devam etti. Yakup Kadri de sahneyi çizmeye devam etti: «Akıbet, saat on buçukta, ya da onbirde, Başvekil Ismet Paşa'nın oda kapısından içeri girdiği ve sağına soluna bakmaksızın, asık bir çehreyle, gelip yerine otur-

duğu görüldü ve sofranın üstüne ağır bir sükût çöktü. Hiç kimsede ne bir ses ne bir nefes. Öylesine bir sessizlik ki, ben âdeta yürek çarpıntılarım işitilecek diye korkuyordum. Evet, yüreğim şiddetle çarpıyordu. Zira, o zamanlar, benim için Atatürk ile Ismet Paşa arasında hadise çıkması devrimin tehlikeye girmesi demekti.»

Oyle anlaşılıyor ki Atatürk «devrimin tehlikeye girmesi» karşısında politik esneklik gösterme gereğini duyuyor: «Işte, ben bu endişe içindeyken birdenbire Atatürk'ün sesi imdadıma yetişmişti. Bu sesin, hepimizi tehdidi altına alan gergin havayı gevşetebilecek tatlı, okşayıcı bir tonu vardı. Atatürk, Ismet Paşa'ya: '— Umarım ki, iyi bir banyo aldınız Paşam! diyordu ve muhatabının cevap vermeyişine aldırmayarak ilâve ediyordu: 'Banyodan sonra, belki, biraz daha dinlenmek isterdiniz. Ama, biz sizi bir an evvel aramızda görmek arzusuna kapılarak istical gösterdik. Kusura bakmayın! Ismet Paşa gene susmakta, ya da Atatürk'ün sözlerini işitmemezlikten gelmekte idi. Fakat, Atatürk, gene konuşmakta devam ediyordu: '— Nasıl bari su kâfi derecede sıcak mıydı? Bazı arkadaşlar, geceleri, gündüzden daha sıcak olduğunu söylüyorlar. Ben henüz tecrübe etmedim. Zaten doktorlar da fazla sıcak banyoya girmeme müsaade etmiyorlar. Onlara göre suyun harareт derecesi herkesin tansiyonuna uygun olarak ayarlanmak lâzım gelirmiş. Bilmem, sizin tansiyonunuzun ölçüsü nedir?'»

Devlet Başkanı, Başbakana «sizin tansiyonunuzun ölçüsü nedir» diye soruyor, Başbakan cevap vermiyor. Ustelik de sofrada gazete okumaya başlıyor. Yakup Kadri, yazıyor: «Ismet Paşa'dan gene ses çıkmıyordu. Yüreğim yeniden çarpmağa başlamıştı. Hele, biraz sonra sofrada hizmet edenlerden birine getirttiği 'Akşam' gazetesini çarşaf gibi açarak okumaya koyulunca bu çarpıntılar tahammül edilmez bir kerteye varmıştı.» (Politikada 45 Yıl, sayfa 123-125) Böyle Ismet Paşa kızgınlığını

tahammül edilmesi zor bir noktaya kadar uzattı. Mustafa Kemal de mülâyimlikte tahayyül edilmesi zor bir noktaya kadar uzandı. Bu uzatma ve uzanma arasında söz yine Ingiltere'ye geldi takıldı.

«Atatürk, bir müddet susmuş; gözlerinin ucuyla sağında, solunda ve karşısında oturanlara 'Bu ne acaip hal!' demek ister gibi bakıyordu. Fakat, sabrı gene taşmamıştı: '— Ne okuyorsunuz o kadar dikkatle?' dedi. 'Bizim Dizbağı Nişanı havadisini mi?' Bunun üzerine İsmet Paşa'nın, kendisiyle Atatürk arasındaki kâğıt perdenin ardından şöyle mırıldandığı işitildi: '— Dizbağı Nişanı mı? O da ne?' Atatürk gene aynı sükûnetle: '— Aaa, duymadınız mı?' dedi. 'Bir Amerikan gazetesinden naklen bütün dünya matbuatına yayılan havadisi? Ingiltere Kralı, bana Dizbağı Nişanı verecekmiş. Söylendiğine göre bu, Ingilizlerin en büyük nişanı imiş'. İsmet Paşa gittikçe soğuk bir tavırla: '— İyi ama, bunu size ne münasebetle vereceklermiş?' diye söylendi.» Ingiliz Emperyalizmine karşı bağımsızlık savaşı komutanı Mustafa Kemal'in aradan on yıl kadar bir zaman geçtikten sonra Ingiliz Imparatoru'nun Dizbağı Nişanı vereceği haberi üzerine fazla memnun olduğu görülüyor.

Ismet Paşa'nın «ne münasebet» ile ilgili sorusunu şöyle cevaplandırıyor: «— Bunu herkesten ziyade sizin bilmeniz lâzım gelir, Ingiliz milleti beni sever de ondan...» Mustafa Kemal, Ingiliz milletinin kendisini sevdiğine ve bu sevgiye dayanamayan Imparatorun da Mustafa Kemal'e Dizbağı Nişanı vereceğine inanıyor. 1930 yıllarının başlarında. Fakat İsmet Paşa buna pek inanmıyor: «Atatürk'ün mümkün olduğu kadar tatlılıkla söylediği bu söze karşı Ismet Paşa, dudaklarında istihzalı bir gülümsemeyle omuzlarını silkti. Bunun üzerine Atatürk'ün sesi de sertleşmeye başladı: '— Evet, Ingiliz milleti beni sever ve sevgisini Lloyd George'u düşürmek suretiyle ispat etmiştir.'» Atatürk bunu söylüyor fakat İnönü geri kalmıyor: «'— O meselenin haricî siyasetle hiçbir alâ-

kası yoktur. Lloyd George başında bulunduğu koalisyon kabinesini teşkil eden Partiler arasındaki ihtilâf yüzünden düşmüştür! Ve Ismet Paşa bunu söyleyip tekrar gazetesini okumağa başladı.»

Daha sonraki yıllarında protokol kurallarına saygısıyla ünlü Ismet Paşa, 1930 yıllarının başlarında Iş Bankası Grubu'nun eylemlerine karşı tepkisini protokol kurallarını alt üst ederek gösteriyor. Ancak bu gösteriş, bağımsızlık savaşının Komutanı Mustafa Kemal'in Ingiliz ünvanlarına belli bir eğilim gösterdiğinin tarih kayıtlarına geçmesine yol açıyor.

Tarihin bilinmesi için her zaman yazılı olması gerekmiyor. 1934 yılında Türkiye Mussolini korkusunu keşfediyor. Fakat 1930 yıllarının sonunda Faşit Almanya, Avusturya'yı ilhak ediyor. Ingiliz Dışişleri Bakanlığı'nın PRO, FO, 371/21930/407 numarayla kayıtlı arşiv belgesine göre Dışişleri Bakanlığı, Ankara'daki Büyükelçisi'ne Almanya'nın Avusturya'yı ilhak etmesi üzerine Türkiye'de ne gibi bir politika izlenebileceğini soruyor. Londra'dan 31 Mart 1938 tarihinde Ankara'ya gelen telgrafa Büyükelçi Percy Loraine'in verdiği cevap da aynı belgede yazılıyor. Percy Loraine, özetle, şöyle cevap veriyor: «Ingiliz Elçisi, cevabında, Türkiye'nin Ingiltere'yi faşist Almanya'nın Avrupa'da hegemonya kurma istek ve eylemlerine karşı koyabilecek tek güç saydığını belirtti. Ingiltere'nin silâhlanması Türkiye'nin bu inancını daha da artırıyordu. Ingiltere'nin her dikkat ve ilgi ifadesi Türkiye'ye kesin bir etki yaptığı için, P. Loraine, Kemalist Cumhuriyetin 15. kuruluş yıldönümünün kutlanacağı 29 Ekimde önemli bir Ingiliz bakanının Türkiye'yi ziyaret etmesini, aynı zamanda Kemal Atatürk'e özel bir ilgi gösterilmesini ve ünlü bir Ingiliz üniversitesinden kendisine ünvan verilmesini önerdi.» (Ludmila Jivkova, Ingiliz - Türk Ilişkileri 1933-1939, Istanbul, 1978, sayfa 143-144) Büyükelçi, dört yıl önce poker masasında kaybettiği parayı almayan Mustafa Kemal'in nezaketine, ülkesine, Musta-

fa Kemal'e bir «ünvan» verilmesini önererek cevap veriyor. Fakat aynı kaynaktan öğrenildiğine göre tutumlulukları ile ünlü İngilizler ünvan konusunda da pek tutumlu davranıyorlar: «Gerçekte, İngiliz hükümeti, Almanya'nın Avusturya'yı katmasının Türkiye üzerinde yaptığı etkinin giderilmesi yolunda P. Loraine'in ileri sürdüğü önerilerin hemen hemen hepsini reddetti.» İngilizler, Mustafa Kemal'e ünvan vermedi ve Cumhuriyet'in onbeşinci kuruluş yılı törenlerine ağırlıklı bir İngiliz bakanı göndermedi.

Ünvan sorunu bir yana. İngiltere'nin Ankara Büyükelçisi Percy Loraine'in 1934 ve 1938 yıllarında Londra'daki Dışişleri Bakanlığına gönderdiği telgraflar Mustafa Kemal'in sağlığında, 1930 yıllarında, İngiltere'nin Türkiye için bir «garip ilâç» niteliği kazandığını gösteriyor. Türkiye'nin yöneticilerinin gözünde İngiltere, her türlü korkuya çare niteliğini kazanıyor. Mussolini'nin tehdidi keşfedilip bir korkuya dönüştürülünce çare, İngiliz dostluğu oluyor. Hitler, Avusturya'yı ilhak edince Türkiye'nin yöneticileri yine korkularına çare olarak İngiltere'yi görüyorlar. Türkiye Üzerine Tezler'in Birinci Kitabı'nda yazıldığı gibi bir Sovyet Tehdidi masalı üretilip korku dalgası yaratılınca çare yine yorgun İngiltere oluyor. Ancak yerini Amerika Birleşik Devletleri'ne bırakıyor.

Bu noktaya 1930 yıllarının ortasında ulaşılıyor. Devletçiliğin özel teşebbüscülüğe dönüşmesinin çok açık bir boyut kazandığı, Halkçılık propagandasıyla geniş yığınların bir sermaye partisi olan Cumhuriyet Halk Partisi'ne bağlandığı, sendikal hareketin ilerici yöneticilerinden yoksun bırakıldığı, entelijansiyanın Kadro Dergisi'nin, kendi açısından, son derecede başarılı «tezleri» ile iktidardaki Cumhuriyet Halk Partisi'nin kadrosu haline getirildiği, Türkiye Komünist Partisi'nin üyesi Nazım Hikmet'i anti-sovyetizm iftirası ile Komintern'e curnal edip, çok büyük bir olasılıkla kendi kendisini tasfiye ettiği ve böylece kapitalizm ile emperyalizm karşısında bütün direniş kalelerinin teslim edildiği bir zamanda bu noktaya ulaşıldı. Herhalde rastlantı olmadı. (*) 1930 yıllarının ortalarından itibaren Türkiye'nin İngiltere'nin yörüngesine girmesini güçleştirecek ve engelleyecek bir iç güç kalmadı. Türkiye, gerçek veya yapay her türlü korkusunu İngiltere'ye yanaşarak yenmeye başladı.

Bütün bunlar ise on beş yılda gerçekleşti. Türkiye, kurtuluş savaşına İngiliz emperyalizminin yarattığı gerçek korku ile başladı. Kurtuluş savaşı sırasında Türkiye'nin en büyük korkusu, bir ülkenin daha İngiltere ile dost olması oldu. Türkiye, İngiltere'nin ortak ve doğal düşmanlarının İngiltere ile anlaşmasını veya böyle bir ihtimali en büyük tehlike saydı. Kurtuluş savaşının başında İngiltere, Türkiye ile Sovyet Rusya'nın ortak düşmanı idi. Türkiye, ortak düşman İngiltere'den duyduğu korku ile Sovyet Rusya'nın İngiltere ile anlaşmasından çok büyük ölçüde korktu. Bu korkusunu, ilk sosyalist devletin Türkiye'nin burjuva-demokrat yöneticilerinden başka hiç bir dostu olmamasını düşleyecek düzeye kadar çıkardı. 1920 yılında oluşmaya başlayan Türkiye - Sovyet Rusya dostluğunu, ilk sosyalist devletin İngiltere ile pazarlığında kullandığı bir malzeme olarak bile nitelendirdi.

1920 yazında Moskova'da Türkiye - Sovyet Rusya; Londra'da ise Sovyet Rusya - İngiltere görüşmeleri sü-

(*) 1930 yılının Serbest Fırkası'nın gördüğü kitlesel destek ile ayrı ve zıt sınıfsal konumda olan Türkiye İşçi Partisi'nin 1960 yıllarının başlarında görmeye başladığı kitlesel destek karşılaştırılabilirse, Cumhuriyet Halk Partisi'nin 1930'larda oynadığı rol ile 1960 yıllarının ortalarında başladığı «Ortanın Solu» taktiği ve 1970 yıllarında sürdürdüğü politika arasında büyük paralellikler bulunabiliyor. Bir önemli ayrılık, 1930 yıllarında Türkiye sermayesi hem havucu ve hem de sopayı, aynı siyasal örgütün, Cumhuriyet Halk Partisi'nin eline verdi. 1970 yıllarında ise ayırdı. Havucu, CHP'nin; sopayı ise başta MHP olmak üzere MC partilerinin eline verdi. Böylece CHP ile MC partileri işlevsel bir bütünlük kazandı.

rüyordu. Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti, Moskova görüşmelerinin uzaması üzerine sabırsızlandı. Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti, durumu görüşüp bir karar aldı ve bu kararı 2 Eylül 1920 tarihinde Moskova'daki Murahhas Heyeti'ne gönderdi. Ali Fuad Cebesoy, bu kararla ilgili olarak, Moskova Hatıraları'nda «2 Eylül 1920 tarihli kararı, taşıdığı ehemmiyet itibariyle aynen bu sütunlara geçirmek isterim» diyor. Gerçekten son derece «ilginç» çözümlemeleri olan bu kararın üzerinde şimdiye kadar bu denli az durulmuş olması şaşırtıcı.

Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti'nin 2 Eylül 1920 tarihinde alıp Moskova'daki temsilciliğine gönderdiği karar şöyle başlıyor: «Moskova'daki murahhas heyetimizin en son 29 Ağustos 1920'de vasıl olan raporlarından ve ahvali umumiyeden anlaşıldığına göre, Bolşevik Rusya'nın dahi kalbinde istirdatı mafat, Islâm ve Türk memalikinde hâkimiyet, mutlaka arzuları hükümran olmaktadır. Türkiye'nin halasını ve bahusus memaliki Islâmiye ile coğrafî ve siyasî irtibatını teshilden tevakki etmektedir. Bir de vesaiti harbiye ve fenniyece pek ziyade fakirleşmiş olduğundan bu hususta kısmı küllüsi Müslüman olmak üzere dünyanın her tarafından vukubulan müracaatları is'af edemiyecek bir halde bulunmaktadır. Ancak dahilî vaziyeti itibariyle Islâm âlemini tatmin etmek ihtiyacından henüz müstağni olmadığı gibi Garp devletleri ile muvazenei kuva husule getirmek için Islâm âleminde tahrikat yapmak iktidarını muhafaza ve izhar mecburiyeti de garplılarla ittifak husulüne kadar bakidir.» (Ali Fuad Cebesoy, Moskova Hatıraları, Istanbul, 1955, sayfa 75-76) Buradaki bir cümleyi olduğu gibi bugünkü dille yeniden yazmakta yarar olacak: «Türkiye'nin kurtuluşunu ve özellikle İslâm ülkeleri ile coğrafî ve siyasî bağlarını kolaylaştırmaktan çekinmektedir.» Ankara Hükümeti, Moskova Hükümeti'ni böyle değerlendiriyor. Devam ediyor: «Ancak iç durumu nedeniyle İslâm dünyasını tatmin etme ihtiyacından henüz kurtulamadığı gibi Batı devletleri ile kuvvet dengesi sağlamak için Islâm dünyasında tahrikat yapma gücünü koruma ve gösterme zorunluluğu da Batılılarla birlik sağlanıncaya kadar devam edecektir.» Mustafa Kemal'in başında bulunduğu Ankara Hükümeti, 1920 sonbaharında Sovyet Rusya'nın Türkiye'ye duyduğu yakınlığı sadece Sovyet Rusya'nın Ingiltere ile pazarlığında kullanacağı bir malzeme olarak görüyor. Sovyet Devrimi'nin Türkiye'ye silâh ve benzeri yardım yapamayacak kadar da yoksul düştüğü ileri sürülüyor.

Türkiye'nin Moskova Büyükelçisi Ali Fuad Paşa'nın anılarında yer alan bu belge üzerinde daha da durmak gerekiyor. Bu, yapılacak.. Ama yapmadan önce bu değerlendirmenin bu bölümünün gerçekle ilgisiin görebilmek için bir karşı anıdan bazı bölümler okumak da gerekiyor. Moskova'da kumandanlıktan olma Türk diplomatı bunları yazarken, Ankara'da yine kumandanlıktan geçme «Bir Sovyet Diplomatı» şunları yazıyor: «Vladimir Iliç yerinden kalktı, bize doğru geldi, Georgiy Vasil'yeviç ile dostça selâmlaştı, sağlığını sordu. Soran gözlerle bana baktı ve elimi sıktı.» Bunları anlatan, Semen Ivanoviç Aralov. 1922-1923 yılları arasında Ankara'daki Sovyet Elçisi. Georgiy Vasil'yeviç ise büyük Sovyet diplomatı ve Dışişleri Bakanı Çiçerin. Çiçerin, şeker hastası olduğu için Lenin, ilk iş olarak Çiçerin'in sağlığını soruyor. Sonra, iç savaşta komutanlık yapmış olan Aralov'a dönüyor: «Işte böyle baten'ka (dostum), savaşmak bitti, diplomat oldunuz. Haraşo!» (S. I. Aralov, Vospominaniya Sovetskogo Diplomata, Moskva, 1960, sayfa 35) Lenin, «lütfen oturunuz, 12 nci orduyu hatırlıyorum, iyi hatırlıyorum, fena döğüşmedi.» diyor. «Şimdi size büyük bir görev veriliyor» diye ekliyor. Aralov'un neden Türkiye'ye elçi seçildiğini anlatıyor. Türkiye'nin bağımsızlık savaşı verdiğini ve bu yüzden Merkez Komitesi'nin Aralov'u seçtiğini söylüyor.

Sonra, Aralov, Lenin'in şunları söylediğini yazıyor:

«Kuşkusuz, Mustafa Kemal Paşa sosyalist değil. Ama, görünüşe göre, iyi bir örgütçü, yetenekli bir komutan, ulusal burjuva devrimini yönetiyor, ilerici tabiatlı bir insan ve akıllı bir devlet adamı. Bizim sosyalist devrimimizin önemini anlıyor ve Sovyet Rusya'ya olumlu bir biçimde yaklaşıyor. İstilâcılara karşı kurtuluş savaşını yönetiyor ve ben, emperyalistlerin burnunu kıracağına, sultanı da tüm çetesiyle temizleyeceğine inanıyorum. Halkın ona güvendiğini söylüyorlar. Ona yardım etmeliyiz, ona yardım etmek Türk halkına yardım demektir. İşte sizin göreviniz. Türk hükümetine, halkına saygılı davranınız, büyüklük taslamayınız. İşlerine müdahale etmeyiniz. İngiltere, onların üzerine Yunanlıları saldırttı. Aynı İngiltere ve ABD bizim üzerimize bir sürü ülke saldırttı... Size ciddi iş düşüyor. Tevariş Frunze bugünlerde Ukranya Cumhuriyeti'nden Ankara'ya gidiyor. Herhalde Türkiye'de karşılaşacaksınız.» (S. I. Aralov, Vospominaniya Sovetskogo Diplomata, sayfa 35) Lenin, Türkiye'ye gönderdiği elçisine bu direktifi veriyor.

Lenin, yardım konusunda çok daha açık konuşuyor: «Biz de fakir isek de, Türkiye'ye maddî yardım yapabiliriz. Ve yapmalıyız.» Aşağı yukarı tarihin aynı zamanlarında genç sosyalist ülkenin hükümet başkanı, Ankara'ya gönderdiği elçisini bu direktiflerle yolcu ediyor. Genç Türkiye Hükümeti ise Moskova'daki elçisine, Sovyet Rusya'nın Türkiye ile yakınlığını İngiltere ile pazarlık masasında bırakacağını yazıyor. Ali Fuad Paşa'nın Moskova Hatıraları içinde yer alan Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti'nin 2 Eylül 1920 tarihli kararının okunması devam ediyor: «Garp devletleri ile anlaşma mukabilinde Türkiye'nin terk ve fedası imkânını muhafaza için bizimle kat'i bir taahhüde girişmemek, İslâm milletleri Türkiye'nin tesirine düşmemek için aralarında irtibata mani olmak. Ermeniler sebebiyle Garp Hıristiyan âlemi nezdinde Türkiye aleyhinde yerleşen telkinatı muzırrayı tahrik etmekten tevakki eylemek, kendilerine ve Garp

devletlerine karşı Türkiye'nin müstakil bir politika ittihazına mani olmak için bolşevizmi Türkiye dahilinde emrivaki haline getirip Türkleri müstakilen uyuşamıyacak bir hale sokmak, memleketin müdiranını bertaraf ederek Türkiye kuvvetinin idaresini Moskova'ya rapteylemek gibi hususattan ibarettir.» Lenin hangi direktifleri veriyor, Ankara Hükümeti hangi endişeler içinde bulunuyor? Bunlar, Ankara Hükümetine göre, Sovyet Rusya'nın politikası oluyor.

Ankara Hükümeti «Garp devletlerine karşı Türkiye'nin müstakil bir politika ittihazına mani olmak için bolşevizmi Türkiye dahilinde emrivaki», başka bir deyişle bir «oldu-bitti» haline getirleceği endişesini ortaya atıyor. Ne için mi? Türkiye'nin bağımsız bir politika izleyerek Batı ile «müstakilen uyuşamıyacak» hale gelmesini önlemek için. Türkiye yönetici sınıfları daha Kurtuluş Savaşı'na başlarken, daha Garp Emperyalizmine karşı savaşmaya başlarken şu Garp Emperyalizmi ile «müstakilen uyuşmak» hayalini hiç mi hiç bırakmadı. Bu, bir. İkincisi, Türkiye'yi yönetenler daha Kurtuluş Savaşı'nın başında sosyalist hareketi, «memleketin müdiranını bertaraf» edici, başka bir deyişle, «ülkenin yöneticilerini yok edici» bir eylem olarak görüyorlar.

İngiltere ile pazarlık konusuna gelince, daha açık bir biçimde, tekrarlanıyor. Şöyle: «İşte bu programı takip eden Bolşevikler, şimdiye kadar hiç bir fedakârlık mukabilinde olmayarak Türkiye'nin kendi ellerinde bulunduğu propagandasını yapmışlar ve bu propagandayı İngilizlerle pazarlıkta kıymetli bir mübadele metaı olarak kullanmışlar, Türkiye'ye bir kuruş vermeyerek onu avutabilmişler, Azerbaycan'ı kolayca işgal ve istismar etmişler, Türkiyenin Müslümanlarla irtibatını fiilen menetmekle beraber Ermeni davasını Ermeni lehine halledebilecek bir vaziyette olduklarını gerek Ermenilere ve gerek Garp âlemine izhar ve ispat eylemişlerdir. Bu müddet esnasında ümit ettikleri gibi Leh taarruzu metanetle hitam bu-

lur ve sonra Vrangel'i bastırarak manii dahili de bertaraf edilirse Garp devletleriyle müzakerata ve mesaili esasiye meyanında hiç bir taahhüt ile merbut olmadıkları Türkiye ve enkazı üzerinde umumi bir pazarlığa girişebileceklerdir.» (Moskova Hatıraları, sayfa 76-77) Genel olarak siyasal çözümleme yeteneği yüksek Kurtuluş Savaşı'nın yönetici kadrolarının bolşevik iktidarı ve sorunlarını hiç de anlamadıkları ortaya çıkıyor. Bolşevik iktidar için, İngiltere'ye karşı olmanın, her türlü endişenin üstünde olduğunu anlamıyor. Bu yüzden genç bolşevik iktidarın, Türkiye, İran, Afganistan ve Hindistan kuşağında, bırakınız burjuva - demokrat hareketleri, İngiltere ile sorunu olan her türlü iktidar ile dostluk ilişkileri kurmak istediğini anlamıyor. İngiltere'den duyduğu korku ile Sovyet Rusya'nın «Türkiye ve enkazı üzerinde» İngiltere ile pazarlık yaptığını düşünüyor.

Halbuki tarihin aynı zamanında Bolşevik Partisi ve Bolşevik Partisi'nin de üye olduğu yeni kurulan Komünist Enternasyonal, bunun tersinin doğru olduğunu göstermek için elinden geleni yapıyor. Yine 1920 yılında Komintern, «Sömürgecilik ve Ulusal Politika Sorunları ve Üçüncü Enternasyonal» adında bir kitap yayınlıyor. Kitabın yazarı, Pavloviç. Önemli bir kişi. Özellikle Doğu ve Türkiye ile ilgili sorunlarda etkili ve yetkili oluyor. Bu kitapta şu ilkeyi formüle ediyor: **«Sovyet Rusya'ya karşı savaş, ihtilâlci Doğu'ya karşı savaş demektir, ve bunun tersi de doğrudur. Doğu'ya karşı savaş, Sovyet Rusya'ya savaş demektir.»** (M. P. Pavloviç, Voprosı Kolonial'noy i Natsianal'noy Politiki i III Internassional, Moskva, 1920, sayfa 18, altı aslında çizili) Türkiye'nin Kurtuluş Savaşı yıllarında Türkiye'deki eyleme Komintern'in bakışı bu denli açık ve bu denli sınıfsal tonu bastırılmış durumda idi.

İlk sosyalist iktidarı yaşatmanın tarihsel zorunluluğu içinde bu bakış açısının sağlıklılığında da hiç kuşku yok. Ayrıca yaşanan günlerin somut savaşlarının ışığında da hiç kuşku yok. Komintern'in 1920 Kitabı, yaşanan günlerin yaşanan savaşlarının ortak kaynağa sahip olduğunu belirtiyor. Şöyle: «İngiltere ve Fransa için, Rusya'da Sovyet iktidarının kalıcı olarak kurulması, Doğu'daki ve hepsinden de önce Küçük Asya'daki tüm İngiliz - Fransız emperyalist planlarının yıkılması demektir. Bu yüzden Sovyet Rusya'ya karşı kudurmuş Leh köpeklerinin, uyanan Türkiye'ye karşı da, Klikya ve Suriye'deki Fransız birlikleri ile Mezopotamya'daki İngiliz kuvvetlerine yardım etmek için, Yunan köpeklerinin zincirlerinden serbest bırakılmalarının aynı zamana gelmesi boşuna değildir. Yine aynı zamanda İran'daki İngiliz birlikleri artırılmış ve Hindistan'da yükselen ihtilâlci harekete karşı mücadele etmek için her türlü yeni önlem alınmıştır.» (Voprosı Kolonial'noy i Natsianal'noy Politiki, sayfa 13-14) Sovyet Rusya'ya ve kurtuluş savaşı içindeki Türkiye'ye karşı düşmanlığın ortaklığı üzerinde duruluyor.

Fakat aynı metinde aynı düşünce bir de askerî açıdan belirtiliyor. Şöyle: «Neden, İngiltere ve Fransa Vrangel'i desteklemekle bu kadar ilgileniyor? Çünkü, eğer Kırım Vrangel'in elinde olursa, ihtilâlci Türkiye'nin arka cephesi tehdit karşısında kalır ve Sovyet Rusya Anadolu ihtilâlcilerinin yardımına koşamaz. Vrangel'i destekleyerek ve Kırım'da bir mevzi elde ederek İngiltere ve Fransa, Kızıl Anadolu Ordusunu ve Kemal'in kuvvetlerini arkadan vuracak asker çıkarma ve Karadeniz üzerinden Türkiye ile Sovyet Rusya'nın her türlü birleşmesini engelleme olanağına kavuşur. Diğer yandan da, Küçük Asya da istilâcı itilâf kuvvetlerinin eline geçerse bizim arkamız tehdit altına girer. Eğer emperyalist Avrupa, silâh ile, para ile ve ekmek ile Menşevik Gürcistan ve Taşnak Ermenistan'ı destekliyorsa, bunu, bu ülkeleri devrimci Rusya ve Kafkasya ile ihtilâlci Türkiye, İran ve Hindistan'ı ayıracak güçlü bir bariyer olarak kullanmak amacıyla yapıyor. Trakya'nın Yunanlılar tarafından işgali, ihtilâlci Türkiye ve Sovyet Rusya'yı devrimci Balkan-

lar'dan ayırmak amacını taşıyor.» 1920 yılında Komintern, Türkiye'ye ve Sovyet Rusya'ya böylesine bir sıcaklıkla bakıyor.

Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti ise Vrangel kuvvetlerinin ilerlemesini, Sovyet Rusya'yı Türkiye'ye yaklaştıracak bir gelişme olarak değerlendiriyor. 2 Eylül 1920 tarihinde Moskova'daki temsilciliğe gönderilen Hükümet Kararı şunları da içeriyor: «Bilâkis Leh taarruzu hakkında haberler onlarca düşünülecek bir nokta olduğu gibi Vrangel taarruzu neticesinde Müslümanların Bolşevik vaziyeti dahiliyesi üzerindeki tesiratı da yeniden kendisini hissettirecek bir amil yerine geçmiştir. Anapa civarında karaya çıkarılmış olan Vrangel kuvvetlerinin Kuban kazakları ve Bolşevik düşmanı olduğu gibi gerek Denikin ve gerek Bolşevikler tarafından aldatılmış olan Şimali Kafkasya İslâm ahalisi ile de münasebeti haseneleri vardır. Vrangel ileri yürüyüşü ile Kafkas şimendiferlerini katederse, Moskova'nın mebdei hayatiyesi olan Bakû petrolü ile kara irtibatı yeniden münkati olacak ve Müslümanların Vrangel'e fiilen muavenetleri halinde ise, Bolşevik âleminin Şark muvasalası ve Asya tehlikesi silâhı bertaraf edilecektir. Zaten Kafkasya'daki Müslüman milletleri halen Bolşevikliğe bir sene evvelki gibi mütemayil olmayıp son aylar zarfında hadis olan vukuat ve suistimalât ile ondan mütehaşi ve mutazarrır olduklarından Bolşevikler aleyhine vukubulacak tahrikata kolayca iltihak edebilirler.» Çok açık değil mi? Vrangel kuvvetlerinin Kafkasya İslâm halkları ile «münasebatı haseneleri», bugünkü dille, «iyi ilişkileri» olduğu belirtiliyor. Müslüman milletlerin artık bolşevikliğe bir yıl önceki kadar yakınlık duymadıkları ve bolşevizmden «mütehaşi ve mutazarrır» yine bugünkü dille, «korkup çekindikleri ve zarar gördükleri» için, bunların, «Bolşevikler aleyhine vukubulacak tahrikata kolayca iltihak» edebilecekleri yazılıyor. Bu ise şu anlama geliyor: «Londra'da pazarlık yapan bolşeviklerin karşısına müslümanları

harekete getirerek çıkarabiliriz.» Ankara Hükümeti, 1920 yılı Eylül ayında böyle düşünüyor.

Fakat düşünülen bundan ibaret değil. Eylül 1920 tarihli ve Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti imzasını taşıyan bu belgede, şimdiye kadar şaşılacak kadar az değerlendirilmiş ya da utanılacak ölçüde hiç değerlendirilmemiş iki önemli paragraf daha yer alıyor: «Bolşevikler bu programda kimsenin, yani bizim celbi teveccüh için ihtiyar ettiğimiz hattı hareketten müstefit olmuşlar ise de esas itibariyle henüz bize ihtiyaçtan müstağni bir hale gelememişler ve gerek hudutlarımızda ve gerek memaliki mütecavirede Türkiye'yi bolşevize edecek teşkilâtı tamamen ihzar etmekle beraber memleketimizi bolşevik inkılâbı ile henüz ellerine geçirememişlerdir.» Bu önemli paragrafın yeni nesiller için anlaşılmaz olduğunda kuşku yok. Yardım etmek gerekiyor ve özetle şu anlama geliyor: «Bolşevikler, bize yönelmelerini sağlamak için tuttuğumuz hareket biçiminden yararlanmışlarsa da henüz bize muhtaç olmaktan kurtulamadılar. Ayrıca, gerek sınırlarımızda ve gerekse çevre ülkelerde Türkiye'yi bolşevikleştirecek örgütü tümüyle hazırlamış olmakla birlikte henüz Bolşevik devrimi yaparak ülkemizi ellerine geçirmemişlerdir.» 1920 yılı sonbaharında Türkiye'yi «yönetmek için kurtarmaya çalışan kadrolar» genç sosyalist devlete, Türkiye'nin, güçlenmesi kesin Kuzey Komşusu'na böyle bakıyor.

Bundan da önemli bir sonuç çıkarıyor. (*) Bu sonucun formülasyonu şöyle oluyor: «Bu ihtimaller karşısında bulunan Bolşevikler Türkiye'de Komünist inkılâbı vücude getirmeyi acil ve halli lâzım bir çare addedecekler, fakat bunda muvaffak olamadıkları, yani Türk milletini bizim elimizden alamadıkları halde bizim arzularımızla iktifa ederek hakiki bir ittifak esasını temin ve tet-

(*) Bu belgeye ve bu pragrafa bu kitabın ilerdeki bölümlerinde tekrar döneceğim. Başka belgelerle birlikte «politika yasaları» üzerinde dururken tekrar değineceğim.

kike girişeceklerdir.» (Ali Fuad Cebesoy, Moskova Hatıraları, İstanbul, 1955, sayfa 77) Özetle şu anlama geliyor: «Bolşevikler, hemen Anadolu'da bir komünist devrimi yapmayı bir çare sayacaklar fakat bunda başarılı olmadıkları zaman bizim koşullarımızla bizimle dost olacaklar.» Mustafa Kemal'in başında bulunduğu Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti 1920 Eylül ayında böyle bir karar alıyor. Bu karardan, zorunlu olarak ve **inter alia,** bir «resmî» Türkiye Komünist Fırkası kurulması çıkıyor. Bu kararda, zorunlu olarak ve **inter alia,** Mustafa Suphi ile arkadaşlarının ölüm fermanı da yatıyor. İttihat ve Terakki düşmanlığını hiç aklından çıkaramayan ve bu yüzden de somut durumun somut çözümlemesinde pek yanılan Mustafa Suphi, Mustafa Kemal'in «resmî» Türkiye Komünist Fırkası'nı Mustafa Kemal düşmanı İttihat ve Terakki taraftarlarının bir hazırlığı sayıyor ve Mustafa Kemal'in yardımına koşuyor. Ölümüne koşuyor.

İşin bu yanı ilerde, ayrıntı ile, ele alınacak. Ancak burada ve geçerken, iki nokta üzerinde durmak zorunlu oluyor. Bir: Kurtuluş savaşı başında ve içinde Kemalistler, Batı ile dost olmak için değil, Sovyet Rusya ile dost olabilmek için Anadolu'daki komünist hareketi kontrol etmek ve bastırmak ve de gerekirse komünistleri öldürmek gerektiğini düşünüyorlar. Sınıfsal nedenlere ek olarak, bir de dış politika anlayışları nedeniyle ve daha işin başında komünist harekete karşı kesin bir tutum takınıyorlar. İki: İçerde komünist harekete karşı sert tutum ile Sovyet dostluğunu elde etmeye çalışma, Türkiye'de olmasa bile başka ülkelerde, Mustafa Kemal'in önemli bir katkısı sayılıyor.

Bu noktanın ise biraz açılması gerekiyor. İkinci Dünya Savaşı'nın sonlarında Roosevelt'in zamanlı ölümü Amerika Birleşik Devletleri yönetimini hazırlıksız yakalıyor. Roosevelt gibi rafine ve entellektüel sayılan bir kimsenin ölmesi ve yerine yardımcısı Truman adında bir

taşralı ve dar görüşlünün başkan olması Washington'da tıpkı Kennedy'in katledilmesinden sonra Texas'tan Johnson'un başkan yapılmasının yol açtığı şaşkınlığa ve karamsarlığa yol açıyor. Bu yüzden Washington bürokrasisi Missuri'den Truman'a yardım etmeye çalışıyor. Truman Potsdam Konferansı için Washington'dan ayrılmadan bir hafta önce, 27 Haziran 1945 tarihinde, Amerika Birleşik Devletleri Dışişleri Bakanlığı, yeni başkana, «Uluslararası Komünizm» konusunda bir memorandum sunuyor. Başka yanları daha sonra incelenecek olan bu memorandumda şu görüşler de yer alıyor: «Bir devletin, komünist olan ve yasaları ihlâl eden kendi yurttaşlarına yapacağı muamelenin Sovyetler Birliği ile ilişkileri etkileyeceğine inanmak işi tersinden almak demektir. Gerçekten de, Mussolini ve Kemal Paşa kendi komünist yurttaşlarına son derece haşin bir muamele yaparken bile Sovyetler Birliği İtalya ve Türkiye ile en samimi ilişkileri sürdürdü.» (Arthur M. Schlesinger, Jr., genel editör, The Dynamics of World Power - A Documentary History of United States Foreign Policy 1945-1973, Volume II, Eastern Europe and the Soviet Union, 1973 New York, sayfa 126) Amerikan dış politikasının önemli belgelerini bir araya getiren bu ciltte ve bu memorandumda bir sayfa sonra şu sonuç ifade ediliyor: «Sovyet hükümeti söz konusu olunca, Birleşik Amerika, Amerikan yurttaşı olan komünistlere karşı sert bir tutum alarak, bu ülke ile ilişkilerini güçlendirecektir.» Çok açık değil mi? Amerika Dışişleri Bakanlığı'nın bilgiç bürokratları Amerika Birleşik Devletleri'nin yeni başkanına Sovyetler Birliği ile ilişkileri geliştirmek için Amerikan komünistlerine sert davranmak gerektiğini ve bunun da Mustafa Kemal'in yolu olduğunu salık veriyorlar.

1920 yılı Eylül ayında Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti tarafından alınan ve Moskova'daki temsilciliğe bildirilen karar da dört sonuç içeriyor. «Evvelâ» diye başlayan birinci sonuç şu oluyor: «Evvelâ, Şark hudut-

larımızdan ve muhtelif mıntıkalardan teşkilâtı hafiye ile hulule çalışan komünist tahrikatına mukavemet ve cereyanı aleni ve mutedil olarak hükümetin yeddi idaresinde bulundurmak, bilhassa ordu içine Bolşevik teşkilâtı hafiyesinin girmesine mani olmak muktezidir.» Birinci sonuç, «teşkilâtı hafiye ile hulule çalışan komünist tahrikatına mukavemet», bugünkü deyişle, gizli örgüt ile girmeye çalışan komünist tahriklerine karşı koymak ve bu cereyanı açık ve ılımlı olarak hükümetin yönetiminde bulundurmak ve özellikle bolşevizmin ordu içinde örgütlenmesini önlemek olarak ortaya çıkıyor. «Saniyen» diye başlayan ikinci sonuç ise şöyle oluyor: «Bolşeviklere meseleyi anlattığımızı söylemek lâzımdır. Bolşevik aleyhtarı cereyanlar karşısında Şimali Kafkas, Azerbaycan, Arap, Hint ve bilumum Müslümanların leh ve aleyhinde bir hattı hareket ittihazı için bizim Bolşeviklerle müttefik olup olmadığımızı sual ettiklerini bildirmek icap eder.» İkinci sonuç, tüm islâm dünyasının Türkiye'ye Türkiye'nin Bolşeviklerle dost olup olmadığını sorduğunu kaydetmekle başlıyor. Daha sonra Türkiye'nin Bolşeviklerle dostluğunu pazarlık masasına getiriyor: «Filhakika gayri resmi ve beyanatımızdan istidlal ederek bütün Şark milletleri bizim Bolşeviklerle müttefik olduğumuzu zanneylemekte ve Bolşevik Rusya'dan ümit ve necat beklemektedir. Hakikate tevafuk etmeyen bu vaziyetin devamına imkân yoktur. Binaenaleyh arzu ettiğimiz veçhile müttefik olabilecek isek bunu derhal neticelendirip ilân etmek lâzımdır. Eğer ittifak akdi mümkün değilse bunu da serian bilmek ve ona göre hareket etmek mecburiyetindeyiz.» İkinci sonuçta dünya islâmlarının Türkiye'nin Sovyet Rusya ile dost olduğunu sandığı, bunun ise «hakikate uymadığı» belirtiliyor ve dost olunup olunamayacağının bir an önce ortaya çıkarılması isteyinor. «Salisen» ile başlayan üçüncü sonuçta Ermeniler aleyhine bir olup-bitti yaratmak için çıkacak ilk imkânın değerlendirilmesi gerektiği belirtiliyor. «Rabian»

diye başlayan dördüncü sonuç gerçekten de sonuçların sonucu oluyor: «Rabian, Ruslardan bir çok kıymetli metalibe intizar etmeyip bir kuruştan ve bir fişenkten başlıyarak Karadeniz'den nakliyata başlattırmak icap eder. Vesaiti harbiyeleri kâfi olmasa bile verecek altınları bulunduğuna şüphe yoktur.» (Moskova Hatıraları, sayfa 78) Türkiye'deki sosyalistlerin Moskova'dan para aldıkları yolundaki iddiaların kaynağı buraya kadar uzanıyor, olmalı. Mustafa Kemal'in başında bulunduğu Hükümet, daha 1920 yılının son baharında, «çok değerli isteklerin gerçekleşmesini beklemeksizin» bir kuruş veya bir fişenkten başlayarak Karadeniz'den yardımın gelmesi için sabırsızlanıyor. «Savaş araçları yeterli olmasa bile verecek altınlarının bulunduğunda kuşku yoktur» diyor.

Mustafa Kemal'in başında bulunduğu Millet Meclisi Hükümeti, Moskova'daki temsilciliğe böylesine sert bir direktif gönderiyor. Moskova'daki heyet, 16 Mart 1921 tarihinde Sovyet Rusya ile istenen anlaşmayı imzalıyor. Anlaşmanın altına Ali Fuad Paşa da imzasını atıyor. Ali Fuad Paşa, anılarında, bu anlaşmanın imzalanmasıyla ilgili olarak şunları yazıyor: «Aynı gün Londra'da Rusya ile Ingiltere arasında bir ticaret anlaşması yapılmıştı. Çiçerin'in hususi ricası üzerine Moskova muahedesinin imza tarihi değiştirilmemek şartıyla iki gün sonra, yani 18 Mart'ta neşir ve ilânına müsaade etmiştik.» (Ali Fuad Cebesoy, Moskova Hatıraları, sayfa 150) Sovyet tarafı, aynı gün imzaladığı iki anlaşmadan birisinin, Türkiye ile yapılan dostluk anlaşmasının ilânının iki gün ertelenmesini Türkiye tarafından rica etmek ihtiyacını duyuyor.

Türkiye tarafı bunu kabul ediyor. Ilânı geciktiriyor. Fakat tarih, ilânı geciktirilen başka gelişmelerin de olduğunu gösteriyor. Bu, şöyle oluyor: «Türkiye Komünist Partisi liderleri 28 Ocak 1921 tarihinde öldürüldüler. Fakat haberin yayınlanması için iki aydan daha uzun bir zaman geçti. Suphi ve yoldaşlarının katledilmesinden yedi hafta sonra 16 Mart'ta, Moskova'da, Sovyetler Birliği

ile Türkiye arasında dostluk anlaşması imzalandı. Ancak onbeş gün sonra, 2 Nisan'da, Tevada'nın mektubu Pavloviç'e gönderildi ve mektubun yayınlanmasının, anlaşmanın etkisini bozmamak ve Rusya'da olumsuz bir kamu oyu yaratmamak için bilerek geciktirildiğini düşündüren nedenler var.» (Walter Z. Laqueur, Communism and Natianalism in the Middle East, London, 1957, sayfa 211) Burada adı geçen Pavloviç, daha önce 1920 yılında Komintern'in kolonyalizm konusunda görüşlerini kitap halinde yazdığı belirtilen Pavloviç'tir. Pavloviç, Komintern içinde Türkiye ile ilgili en yetkili kimse olarak biliniyor.

Böylece Türkiye ile Sovyet Rusya arasında imzalanan dostluk ve kardeşlik anlaşmasının ilânının iki gün ertelendiği, Mustafa Suphi ve yoldaşlarının katledilmesinin açıklanmasının ise daha da gecikmiş olduğu ortaya çıkıyor. Bütün bunların da nedeni olması gerekiyor. Şimdi sıra buraya geliyor.

16 Mart 1921 tarihinde Sovyet Rusya, zamanın en büyük emperyalist ülkesi Ingiltere ile ve Ingiltere'nin başını çektiği emperyalist ülkelere karşı bağımsızlık savaşı veren Türkiye'yle ayrı ayrı iki anlaşma imzalama başarısını gösteriyor. Türkiye ile imzalanan anlaşmayı, her zaman tutucu görüşleriyle tanınmış politikacı-tarihçi Yusuf Hikmet Bayur bile «yakın şarkın en mühim hadiselerinden biri olan Moskova muahedesi» olarak niteliyor ve şunları söylüyor: «Bu muahede müzakerelerinin bir buçuk ay kadar süren son safhası dahi oldukça güçlüklere tesadüf etmiş; Türk murahhasları Misak-ı Milli'nin Sovyetler tarafından aynen kabulünü istemişler; muahedenin yalnız Rusya ile olmasında ısrar ve yeni bolşevikleşmiş Ermeni hükümeti murahhaslarını da ihtiva eden bir Kafkas heyetinin işe karışmasına müsaade etmemişler, Rus ricalinin mutavassıt olarak araya sokmak istedikleri o vakitler Moskova'da bulunan sabık Osmanlı ricali (Enver Paşa v.s.) veya Rusya Türklerinin hiç birisinin tavassutunu kabul etmemişler ve nihayet muahede Türk Millî Hükümeti'nin istediği hudutlar dairesinde imzalanmış ve ondan itiboren sarsılmaksızın devam eden Türk-Rus dostluğunun temelleri atılmıştır.» (Yusuf Hikmet Bayur, Türkiye Devletinin Dış Siyasası, İstanbul, 1938, sayfa 70) Türkiye ile yapılan anlaşmanın önemi hep vurgulanıyor.

Aynı tarihte Ingiltere ile yapılan ticaret anlaşmasının önemini ise bir Batı kaynağı şu şekilde anlatıyor: «1920-21 döneminde yeni Sovyet diplomatik politikasının en büyük tekil zaferi, 16 Mart 1921 tarihinde imzalanan ticaret anlaşması görüşmelerinin başarıyla sürdürülmesiydi. Her ne kadar Sovyet liderleri Sovyet cumhuriyetinin **de jure** tanınmasını amaçladılarsa da, anlaşmanın içerdiği **de facto** tanınma büyük bir zafer oldu. Ilâve olarak bu anlaşma, diğer Batı Avrupa devletleri ile ekonomik ilişkilerin kurulmasının yolunu açtı. Sovyet liderleri, bu anlaşmayı, Rusya ile Britanya arasında kesin barış anlaşmasını hazırlayan bir ateşkes olarak gördüler ve bu da hiç de temelsiz değildi.» (X. J. Eudin - H. H. Fisher, Soviet Russia an the West 1920-1927 - A Documentary Survey, Stanford University Press, 1967, sayfa 20) Ingiliz ticaret anlaşması bu kadar önemli görülüyor. Fakat biraz daha ayrıntılı bir bakış, bu anlaşmanın ticaret ile sınırlı bırakılmak istenmediğini ortaya çıkarıyor.

Aynı Batılı kaynak, Ingiliz ticaret anlaşmasının oluşumunu anlatırken, hemen bir sayfa sonra, şu bilgileri ortaya atıyor: «Mayıs ayının sonuna doğru (1920 Mayıs ayı, Y. K.) Krasin başkanlığındaki Sovyet delegasyonu nihayet Londra'ya geldi. 31 Mayıs'ta Ingilizlerle ilk toplantı yapıldı. Lord Curzon, ticaret anlaşmasına bir başlangıç olarak, Sovyetlerin Yakın Doğu, Iran, Afganistan ve Hindistan'da anti-Ingiliz propagandayı durdurmayı ga-

ranti etmelerinde ısrar etti.» (*) Aynı kaynakta ve aynı sayfada bunlara, bir de şu ekleniyor: «9 Haziran tarihinde Krasin, Sovyet Hükümeti'nin dış politikasını değiştirmeyi ve Britanya'ya düşman her türlü propaganda ve eyleme son vermeyi istediği cevabını verdi.»

1920 yılı dünya devrimi açısından hiç te parlak bir yıl olmadı. 1919 yılı başında Almanya'da Spartakus hareketi ve Alman kalkışması yalnızca Karl Liebknecht ve Rosa Luksemberg'in kaybıyla sonuçlanmadı. Batı Avrupa'da yakın bir devrim ümitlerinin solmasında da önemli bir rol oynadı. 1919 yazında Macaristan'da Bela Kun'un liderliğindeki kalkışma sonuçsuz kaldı. 1920 yazında ise Kızıl Ordu, Varşova kapılarında yenilgiye uğradı. 1920 yazında devrim umutları yüksek değildi. Somut durumun somut çözümlemesini gerçekten pek sağlıklı bir biçimde yapan Sovyet liderliği ve buna bağlı Sovyet diplomasisi iki başarılı anlaşma yaptı.

Bunun çok büyük bir başarı olduğunu kabul etmek gerek. Bu çok büyük başarıda Çiçerin'in rolünü hiç bir zaman ihmal etmemek gerek. Marksist mi, marksist. İhtilâlci mi, ihtilâlci. 1904 yılında Çarlık Dışişleri Bakanlığı'ndaki «hariciyeci» görevini kendi isteğiyle bırakıp Bolşevik olan bir kimse. Bunun önemini şöyle anlatmak mümkün: Böylesi kaç tane var? Türkiye'de kaç hariciyeci, sıkıntıdan eş değiştirmeyi yaygınlaştıran kurumu terk etmeye hazır. Çiçerin, hariciye mesleğini bırakıp bilimsel sosyalist kampa katılan ve dünyanın pek az tanıdığı insan türünden geliyor.

Heyecanlı mı? Kesinlikle hayır. Osmanlı Türkçesinde «müşkülpesent» denilen, Fransızcadan bozma Türkçede «rafine» sayılan, tarihe meraklı, şaşırtıcı bir hızla yeni dil öğrenen, diplomasi mesleğindeki alışkanlığını

(*) *Maalesef, değiştirilmesi pek zor bir alışkanlık sonucunda anti-Britiş kelimesi, Türkçeye anti-İngiliz olarak çevriliyor. Halbuki Britanya Krallığı, Galli, İrlandalı, İskoç ve İngiliz milletlerinden oluşuyor.*

devrime kadar menşeviklerle bolşevikler arasını bulmaya çalışarak sürdürmeye çalışan bir kimse. Ve şeker hastası. Türkiye'de «Sovyet diplomatı» Aralov, anılarında, Çiçerin'i pek güzel anlatıyor: «Geogriy Vasil'yeviç, genel diploması, uluslar ilişkiler tarihine vakıf idi, yeni dilleri alışılmamış bir çabuklukla öğreniyordu, müziği çok iyi biliyordu ve piyanoyu özellikle iyi çalıyordu. Bethoven, Mozart ve Çaykovskiy'in sonatlarını parlak bir biçimde çalarak Çin delegasyonunu nasıl şaşırttığını pek iyi hatırlıyorum. Çin'de iktidar sık sık değiştiği için Çin delegasyonunun kimlerden kurulu olduğunu şimdi hatırlamıyorum. Olay şöyle oldu: Çin elçiliğindeki yemekte, yabancı konukların hemen hepsi gitmişti. Geogriy Vasil'yeviç piyanonun başına geçti. Yüksek tavanlı büyük salon yarı karanlık ve tedirgin ediciydi. Geogriy Vasil'yeviç, Bethoven'in sonatlarından birini ezbere çaldı. Duyarak çalıyordu; sesler, insanın yüreğine işleyen bir biçimde yavaş, tatlı, hazin ve insanı mücadeleye, fedakârlığa davet edercesine ince, uzun parmaklarından dökülüyordu.» (S. I. Aralov, Vospominaniya Sovetskogo Diplomata 1922-1923, sayfa 37) Büyük Fransız Devrimi'nin bestecisi Bethoven'i çok iyi çalan Çiçerin, Büyük Ekim Devrimi'nin diplomasisini gerçekten usta bir vals dansçısı gibi uyguladı. Hakkının ve gereğinin, bütün bunlarla birlikte vazgeçilmez yerinin, tesbit edilmesi zorunlu oluyor.

Geogriy Vasil'yeviç Çiçerin'e mutlak ihtiyaç var. Ankara'daki Sovyet diplomatı, ihtiyaç duyulanı anlattı. Moskova'daki Anadolu diplomatı ise işin bir başka yanını anlatıyor. Ali Fuat Paşa, yine, yazıyor: «Stalin, bizi 22/23 Şubat gecesi kabul etmişti. Bu Sovyet Milletler Komiserinin o zamana kadar Türk devlet adamlarıyla yaptığı ilk mülâkattı. Rusça'dan başka bir lisan bilmediği için Rusçaya hakkıyla vakıf Sefaret Başkâtibi Aziz Bey'i de beraberimizde götürmüştük. Konuşmalarımız gayet samimi ve açık olmuş, gecenin geç saatlerine kadar sür-

müştü. Stalin o sıralarda barsaklarından rahatsızdı. Buna rağmen üzerimizde, yeni rejimin metin, iradeli, kuvvet ve kudret sahibi birinci derecede şahsiyeti tesirini bırakmıştı.» (Ali Fuad Cebesoy, Moskova Hatıraları, sayfa 139) Stalin, Türkiye'nin temsilcisine, düşüncelerini hiç bir kuşkuya yer vermeyecek bir açıklık ve dürüstlükle anlattı. Şöyle dedi: «İttifak akdedemeyiz. Çünkü İngilizlerle ticaret muahedesi yapacağız. Bundan maksat, ticaret muahedesi aleyhinde bulunan Fransa ile bu muahedenin taraftarı İngiltere'nin ve netice itibariyle Amerika'nın rekabetin itevlit etmek ve bunların bizlere karşı olan ittifakını parçalamaktır. Fakat asıl maksadımız olan mücadeleye kapalı veya açık olarak devam edeceğiz. Biz muhtaç bulunduğunuz maddeleri İngiltere'den alır ve Antanta'nın ittifakını parçalayarak mühim bir muvaffakiyet temin etmiş oluruz. Binaenaleyh bu ticaret muahedesine zarar verecek her şeyden tevakki etmek sizin de menfaatiniz icabıdır. İttifaktan maksadınız para, silâh ve insanca yardım ise bunu derhal yapacağız. Kardeşlik muahedesini imza ederiz. Çünkü onda ticaret anlaşmasına zarar verecek bir şey yoktur.» Stalin, açık ve dürüst konuşuyor.

Bir de doğru konuşuyor. Türkiye'de, bırakınız Sovyet dostluğunu, tümden tutucu sayılan bir tarih yazarı, siyasî tarih olarak şunları yazmak zorunluluğunu duyuyor: «16 Mart 1921 Antlaşması ile Sovyetler, Sevres Antlaşması'nı tanımayıp, 28 Ocak 1920 tarihli Misak-ı Milli'de belirtilen sınırlar içindeki Türkiye'yi tanıyorlardı. Antlaşmanın 4. maddesine göre, iki devlet, Doğu milletlerinin millî kurtuluş hareketleri ile Rus işçisinin yeni bir sosyal düzen kurma mücadelesi arasında ortak noktalar olduğunu kabul ve bütün milletlerin bağımsızlık, hürriyet ve arzu ettikleri hükümet sistemini seçme hakkını tanıyorlardı.» 16 Mart 1921 Anlaşması Türkiye için çok büyük öneme sahip oldu.

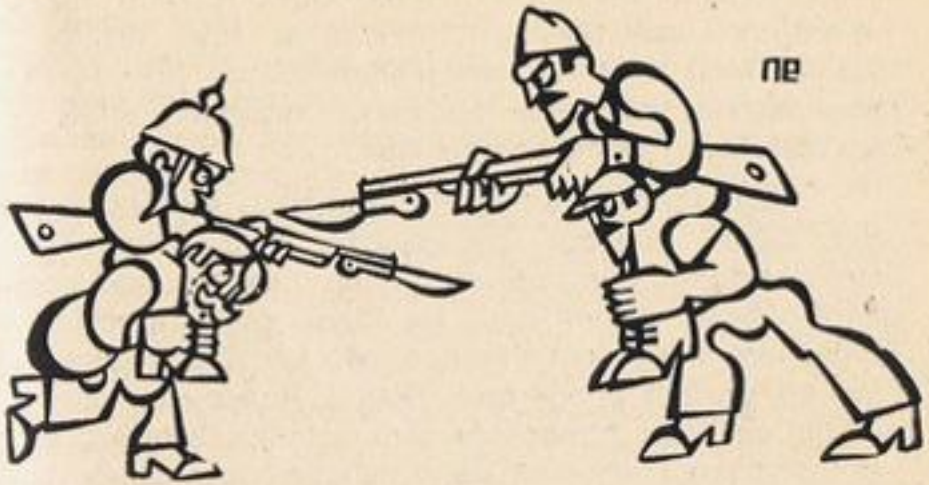

Tutucu tarih yazarı devam ediyor: «Bu antlaşmanın yapıldığı gün Sovyet hükümeti İngiltere ile de, istediği ticaret anlaşmasını yapmıştı. Bu sebeple, Türk-Sovyet antlaşmasından sonra Sovyetlerin Millî Mücadeleye yaptıkları yardım birdenbire artmıştır. Sovyetler Millî Mücadeleye hem askerî malzeme yardımında bulunmuşlar ve hem de para yardımı yapmışlar.» (Fahir H. Armaoğlu, Siyasî Tarih 1789-1960, Ankara, 1973, sayfa 628 ve 630) Tarihçi Armaoğlu, bu yazdıklarına, bir de dipnot ekliyor. Şöyle: **«Sovyet belgelerine göre,** Sovyetlerin yapmış oldukları yardımlar şöyledir: 1920 yazında 6.000 tüfek, 5 milyon kadar tüfek mermisi ve 17.600 top mermisi. 1920 Eylülüne 200,6 kg. külçe altın (Erzurum'da teslim edilmiştir.) 1921 Ocak-Şubat aylarında, 1000 atımlık top barutu, 4000 el bombası ve 4.000 şarapnel mermisi ile daha bazı askerî malzeme verilmiştir. 1921 yılı içinde yapılan yardım ise şöyledir: 33.275 tüfek, 57.986.000 tüfek mermisi, 327 makinalı tüfek, 54 top, 129.479 top mermisi, 1.500 kılıç, 20.000 gaz maskesi. 3 Ekim 1921'de de Jivoy ve Jutkiy adlı iki destroyer Trabzon'da Ankara Hükümeti'ne devredilmiştir. Nihayet 16 Mart 1921 antlaşmasından önce 10 milyon altın rublelik akçalı yardım anlaşması yapılmış ve bu akçalı yardım şu şekilde ve-

rilmiştir: Nisan 1921'de 4 milyon, Mayıs-Haziran 1921'de 1,4 milyon, Kasım 1921'de 1,1 milyon ve Mayıs 1922'de 3,5 milyon.» Mart 1921 Anlaşması'ndan sonra Türkiye'ye yapılan Sovyet yardımının azalmayıp arttığının altını çizmek gerekiyor. Daha sonrası için.

Tutucu tarih yazarı Fahir Armaoğlu, «Sovyet belgelerine göre», dünyanın ilk sosyalist hükümetinin Türkiye'nin kurtuluş savaşına yardımının 1920 yazında başladığını belirtiyor. Daha önce ise Büyük Millet Meclisi Hükümeti'nin 1920 sonbaharında Moskova'daki temsilciliğine bir direktif göndererek Sovyet Rusya ile anlaşmanın bir an önce tamamlanmasını istediği biliniyor. Sovyet Rusya'nın Türkiye ve islâm milletleriyle dostluğu Londra'da Ingiltere ile yapılan ticaret anlaşması görüşmelerinde pazarlık masasına getirmesinden endişe ediliyor. Türkiye'nin Londra'daki görüşmelerden haberdar olduğu veya hiç olmazsa Ingiltere'nin isteklerinin ne olabileceğini sezdiği anlaşılıyor. Haberdar olması mümkün görülüyor. Çünkü daha ilerde değinileceği gibi Omanlı'yı paylaşmaya karar veren Avrupa devletleri her noktada birbiriyle anlaşamıyor. Italya, daha işin başından itibaren, Avrupa devletleri arasındaki görüşme ve gelişmeleri Anadolu'ya sızdırıyor. Bu nedenle Türkiye'nin Londra görüşmelerinden istihbaratı olması muhtemel görülüyor. Ancak olmasa bile, Mustafa Kemal ve arkadaşlarının deneyimlerinin, çeşitli tarafların isteklerinin ne olabileceğini bilmeye yettiği ortaya çıkıyor. Ayrıca Mustafa Kemal ve arkadaşlarının kendilerini de, burjuva-demokrat bir hareket olarak kendilerinin de, ne isteyebileceklerini bildikleri saptanıyor.

Şöyle saptanıyor: «Rusya'nın mukadderatına hâkim olan Bolşevikler, antant devletleri ile muhtelif cephelerde harp halinde bulunuyorlardı. Emperyalist ve kapitalistlerin boyunduruğundan kurtulmak için uğraşan ve uğraşacak olan Şark milletlerine her türlü maddî ve manevî yardım ve müzahereti prensip olarak kabul ettik-

lerini cihan umumi efkârı önünde ilân etmişlerdi. Diğer taraftan Sivas Kongresi'nden (4 Eylül 1919) bir iki ay sonra Sovyet Rusya Hükümeti'nin Kafkas Bolşevik orduları Başkumandanı bulunan Yoldaş Chalva Eliava'yı Osmanlı İmparatorluğu'nun son durumunu incelemek üzere gizlice İstanbul'a göndermişti. Chalva Eliava, İstanbul'daki millî teşkilâtımız vasıtasıyla bizimle temasa geçmiş, emperyalizm cephesi karşısında Türk millî haklarını tamamıyla tanıyacaklarını, takviye edeceklerini ve süratle başlıyacaklarını bildirmişti.» (Ali Fuad Cebesoy, Moskova Hatıraları, sayfa 60) Çok açık değil mi? İlk sosyalist devlet, daha kurtuluş savaşının başlayıp başlamayacağı belli olmadan, üstelik başarısı konusunda ilk ip uçları bile yokken Türkiye'ye yardım yapmak istiyor.

Dahası var: Ilk sosyalist ülkenin Türkiye ile dost olmak istediğinden hiç bir «Osmanlı aydınının» kuşku duymaması gerekiyor. Mustafa Kemal de dahil, Kurtuluş Savaşı'nın yönetici kadrolarının tam anlamıyla birer «Osmanlı Aydını» olduklarında da kuşku olmaması gerekiyor. Yine böyle bir Osmanlı Aydını, Osmanlı'dan Cumhuriyet'e devrolunan tarihçi Yusuf Hikmet Bayur, Sovyet Rusya ile imzalanan 16 Mart 1921 Anlaşması'nı, daha önceki övgüsüne ek olarak bir de şöyle övüyor: «Bu tahlilden anlaşıldığı veçhile harbi umumide ezilerek münkariz olmuş Osmanlı İmparatorluğu'nun yerine memleketin bir kısmına hâkim olarak kaim olan Büyük Millet Meclisi Hükümeti parlak bir siyasî muzafferiyet kazanmıştır, 93 felâketinin malî, hukukî ve Şarktaki araziye ait neticelerini tamir ettikten maada büyük bir devletle sıkı, kuvvetli ve neticeleri itibariyle çok müsmir bir dostluk tesis ve kapitülasyonların ilgasını ve merdudiyetini ona tasdik ettirmiştir. Sovyetlere gelince onlar da çok kıymettar bir dostluk kazanmışlar ve can alacak en mühim yerleri olan Kafkasya'da garp büyük devletlerinin her türlü tehdit ve tazyik ihtimallerinden kurtulmuşlardır.» (Türkiye Devletinin Dış Siyasası, İstanbul, 1938,

sayfa 71) Bu anlaşma ile «93 felâketinin mali, hukuki ve Şarktaki araziye ait neticelerinin tamir» edildiği ve bunun büyük bir başarı olduğu kaydediliyor. «93 felâketi», 1877 yılında Rusya'ya karşı Osmanlı'nın yenilmesi oluyor. Bu yenilgi sonucunda, başta Kars ve Ardahan olmak üzere Doğu'da Rusya'ya toprak kaybediliyor. 16 Mart 1921 Anlaşması, bu «felâketi» bütün sonuçlarıyla unutturuyor. Böyle söyleniyor.

Fakat söylenmesi ve bilinmesi gerekenler bundan ibaret değil. Özellikle herhangi bir «Osmanlı aydını» için. İlk sosyalist devlet ilk büyük barış anlaşmasını, Brest-Litovsk'da ve 3 Mart 1918 tarihinde imzalıyor. Brest-Litovsk'un Bolşevik Devrimi içinde ayrı bir yeri var. Lenin'in somut durumun çözümlemesini yapmada ne kadar usta olduğunu, bu ustalığın doğru programlar, stratejiler ve taktiklerin geliştirilmesi için gerekli ustalık kadar önemli olması gerektiğini göstermesi açısından ayrı bir yeri var. Trotskiy'in yanılgısını, daha sonraki tarihlerde bir ölçüde abartılmış olsa da, göstermesi açısından önemi var. Brest-Litovsk genellikle bu tür önemleriyle algılanıyor. Bu yüzden daha çok Almanya ile yapılmış bir anlaşma olarak hatırlanıyor. Halbuki çok taraflı bir anlaşma. Taraflardan birisi de Osmanlı İmparatorluğu. Hatta Osmanlı İmparatorluğu temsilcilerinin gecikmesi, anlaşmanın imzalanmasını da geciktiriyor.

Osmanlı'yı Brest-Litovsk'ta Ayan Üyesi sabık Vezir-i Azam İbrahim Hakkı Paşa ile Süvari Birlikleri Komutanı Ekselans Zeki Paşa temsil ediyor. Brest-Litovsk'un altında bu iki Osmanlı Paşası'nın da imzası bulunuyor. Brest-Litovsky anlaşmasının dördüncü maddesi ise şunları yazıyor: «Rusya, Doğu Anadolu vilâyetlerinin derhal boşaltılmasını ve yasalara uygun bir biçimde Türkiye'ye iade edilmesini garanti etmek için elinden gelen her şeyi yapacaktır. Aynı şekilde Ardahan, Kars ve Batum bölgeleri, hiç gecikmeksizin, Rus birliklerinden temizlenecektir. Rusya, bu bölgelerin ulusal ve uluslararası ilişkilerinin yeniden örgütlenmesine karışmayacak ve bunu, özellikle Türkiye olmak üzere bu bölgelerin komşusu devletlerle anlaşarak yeniden örgütlenmeyi bu bölgelerde yaşayanlara bırakacaktır.» (Jane Degras, editör, Soviet Documents on Foreign Policy, Volume I 1917-1924, OXford University Press, 1951, sayfa 53) Dünyanın ilk sosyalist devleti, Kars ve Ardahan gibi Doğu vilâyetlerinden çekilmeyi ve bunları Türkiye'ye bırakmayı daha yenik ve batık Osmanlı döneminde kabul ediyor. Her «Osmanlı aydını» da bunu biliyor. Fakat yazılı tarihlerde bu noktanın bu denli üstü örtülü bırakılmasının nedenleri olması gerekiyor.

Dahası var. 13 Eylül 1919 tarihinde Çiçerin, Türkiye'nin İşçi ve Köylü'lerine bir çağrı yayınlıyor. Avrupa Devletleri size hep «hasta adam» dediler, diyor. «Sizi iyileştirmeyi hiç düşünmediler, fakat isteyerek sizi hep böyle sağlıksız bir durumda tuttular» diye ekliyor. Yine ekliyor: «Avrupa kıtasındaki görünüşte bağımsız varlığınızı, coğrafi konumunuz ve size saldıran haydutların kendi aralarındaki kavgaları sayesinde korudunuz. Sizi bendesi yapmak isteyen her büyük devlet, aynı amaçlı bir başka büyük devletin çıkardığı engelle karşılaştı ve böylece ölüm fermanınızın ilânı hep daha elverişli zamanlara ertelendi. Şimdi o zaman geldi.» Tekrar ekliyor: «İngiltere için, küçük ve büyük İslâm devletlerini esirleştirmek amacıyla zaptetme yolu açıldı. Şimdi İran, Afganistan, Kafkasya ve sizin vatan topraklarınızda serbestçe at oynatıyor.» Çiçerin, çağrısında bunları söylüyor.

Şöyle bitiriyor: «Bu yüzden Sovyet Rusya'nın İşçi ve Köylü Hükümeti, bütün bunları yaşamış Türkiye'nin işçi ve köylülerinin, böylesine önemli ve kritik bir zamanda, ortak güçlerle Avrupalı soyguncuları sürmek ve mutluluklarını sizlerin bahtsızlığı üzerine kurmaya alışmış olanları imha etmek ve ülke içinde güçlerini kırmak için, dost ellerini uzatacaklarını ümit etmektedir.» Sovyet Rusya, ortak mücadele için bu denli istekli dav-

ranıyor. Bundan iki ay sonra da, Ali Fuad'ın yazdıklarına göre, önemli bir Başkomutanı İstanbul'a gönderiyor.

Brest-Litovsk ile başlayan, çağrıyla devam eden, İstanbul'u ziyaret ile sürdürülen ilk sosyalist devletin Türkiye ile dostluk isteklerine Millet Meclisi Hükümeti, ilk cevabını 11 Mayıs 1920 tarihinde veriyor. Neden, 11 Mayıs 1920 tarihinde? Bu çalışmada Türkiye'nin resmi dış politika tarihi olarak nitelenen kitapta 11 Mayıs 1920 tarihinin «önemi» açıklanıyor. Şöyle: «Sovyetlerin dostluğunu sağlamak ve mümkün olduğu taktirde bu devlet ile bir ittifak andlaşması yapmak maksadıyla Ankara Hükümeti 11 Mayıs 1920'de (Bab-ı Ali temsilcilerine Sevros Andlaşması metninin tevdi edildiği gün) Moskova'ya bir temsilci heyeti gönderdi... Bekir Sami Bey heyetinin asıl amacı Sovyetlerle bir dostluk andlaşması yapmak imkânını araştırmak ve ihtiyacımız olan para ve her türlü malzeme yardımını temin etmek idi.» (Olaylarla Türk Dış Politikası 1919-1965, sayfa 21) Uzun davetlere ilk cevabın ve icap etmenin Sevres Andlaşması'nın esir edici koşullarının açıklandığı güne rastlaması herhalde rastlantı olmamalı. Böyle rastlamaların, rastlantı sayılamayacak kadar çok olduğu kabul edilmeli.

Türkiye, Batı Devletleri ile savaşırken bile çözümü Batı'da arıyor ve Batı'dan bekliyor. Sovyet Rusya, Batı Avrupa Devletlerinin açık veya dolaylı sömürgesi olan İslâm ülkelerinin Batı hegemonyasına karşı başkaldırmasını istiyor, teşvik ve tahrik ediyor. Emperyalizmin başı İngiltere, Doğu'nun müslüman halklarının uyanmasından ve bu uyanışta bolşevizmin oynayacağı etkin rolden endişe ediyor, çekiniyor ve bu rolün oynanmasını engellemek istiyor. İlk sosyalist devlet, emperyalist ülkeler arasında, sosyalist ülke ile ticaret yapma rekabetini artırarak ekonomik ve askerî ablukadan kurtulmayı planlıyor. Devlet olarak varlığını sürdürebilmek için, en azından savaşın yıkıntılarını onarıncaya kadar, bunu vazgeçilmez görüyor. İngiltere ise ticaret anlaşması karşılığında bolşevizmin Doğu halkları üzerindeki eylemlerinin durdurulmasını şart koşuyor.

Böylece 1920 Eylül ayında Bakû'da toplanan «Birinci» Doğu Halkları Kongresi'ni bir «ikinci» kongrenin neden izlemediği sorusuna kısmi bir cevap bulunuyor. Bu cevap başkaları tarafından daha önce veriliyor. Şöyle: «Kayıtlarında Doğu Halklarının Birinci Kongresi olarak geçirilmesine rağmen Bakû Kongresi'ni izleyen kongreler yapılmadı ve bu Kongre arkasında ciddi bir mekanizma bırakmadı. Bakû'da propaganda ve eylem kurulu kuruldu ve ilk raporunu 1920 Kasım ayında Enternasyonal Yürütme Komitesi'ne verdi. Aralık ayında, Rusça, Türkçe, Farsça ve Arapça dillerinde yayınlanacak **Doğu Halkları** dergisinin çıkacağı ilân edildi. Bundan sonra pek az kayıtlara rastlanıldı.» Bunları, Batı dünyasında saygınlığı olan «Bolşevik Devrimi» tarihçisi E. H. Carr yazdı. Yazdıklarından da şu sonucu çıkardı: «Kurul'un ve Dergisi'nin hızla ortadan kaybolması, kısmen, Mart 1921 tarihli İngiliz-Sovyet Ticaret Anlaşması'nın sonucu olabilir ve bu, Moskova'nın dışında etkin bir siyasal organ yaratmanın güçlüğünü gösteriyor.», (E. H. Carr, A History of Soviet Russia - The Bolshevik Revolution 1917-1923, Üçüncü Cilt, London, 1966, sayfa 269) Carr da, Doğu Halkları Kongresi'nin arkasının gelmemesini tümüyle İngiliz-Sovyet Anlaşması'na bağlamıyor. Daha doğrusu işin bu yanını pek önemli görmediği anlaşılıyor.

Aslında gerçekten de önemli değil. Çünkü bu Kongre başından itibaren önemli bir işlevi yerine getirecek bir yapıda görünmedi. Daha çok her türden ve her geçmişten insanın toplandığı, heyecanlı konuşmaların yapıldığı, başta İngiltere olmak üzere Batı'nın sömürgeci devletlerine karşı gövde gösterisi niteliğinin ağır bastığı bir toplantı oldu. Bakû Kongresi, Doğu Halklarının Büyük Ekim Devrimi ile dayanışmalarını simgeleyen bir büyük toplantı olarak tarihe geçti.

Bakû Kongresi, bu niteliğiyle hiç kuşku yok, İngiltere'nin ilk sosyalist devleti fiilen tanıması anlamına gelen 1921 Ticaret Anlaşması'nın imzalamasında etkili olmuştur. Etkisi, bir daha tekrarlanmamasıyla, ortaya çıkıyor. Anlaşmanın metni de böyle bir etkinin varlığını gizlemiyor.

Sovyet-İngiliz Ticaret Anlaşması'nın birinci maddesi şu hükmü getiriyor: «Her iki taraf, bir diğerine karşı herhangi bir biçimde abluka koymamaya ve bir ablukayı desteklememeye, Birleşik Krallık ile Rusya arasında, kendilerine tabi topraklardan herhangi bir devlete yasalara uygun olarak ihraç edilebilecek ve herhangi bir devletten kendi topraklarına ithal edilebilecek her türlü malın ticaretinin yeniden başlamasını önleyen mevcut engelleri derhal kaldırmaya, bu ticarete başka devletlerle yapılan ticarete göre daha kötü muamele yapmamaya, aynı şekilde, bu ticaretle ilgili banka, kredi ve mali operasyonlarla engel çıkarmamaya, zorunlu olduğu hallerde her ülkede genel olarak yürürlükte olan yasaları uygulamaya mutabakat ederler.» (Prof. Yu. V. Klyuçnikov-Prof. A. V. Sabanin, Meşdunarodnaya Politika Noveyşego Vremeni v Dogovorax, Notax i Deklaratsiyax Çast' III, Vıpusk I, Moskva, 1928, sayfa 96) Sovyet dış politikasının belgelerini yayınlayan Profesör Klyuçnikov ile Profesör Sabanin'in artık klasikleşmiş çalışmalarında 1921 Sovyet-İngiliz Ticaret Anlaşması'nın ilk sosyalist devlete yönetilmiş ekonomik ablukada önemli bir gedik açtığı okunuyor.

Fakat okunanlar bundan ibaret kalmıyor. Daha önce değinildi; Sovyet-İngiliz Ticaret Anlaşması tek dilden ve İngilizce olarak imzalandı. Bu anlaşma, yürürlük koşullarını daha başka bir deyişle, yürürlük ilkelerini açıklayan İngilizce metne dayanılarak daha önceki sayfalarda ele alındı. Aynı bölüm daha sonra yapılan Rusça çevirisinde ve Klyuçnikov ile Sabanin'in ortak çalışmasında da var: «Her iki taraf, karşı tarafa karşı düşmanca

hareket ve teşebbüslerden ve kendi sınırları dışında sırasıyla, İngiliz İmparatorluğu ve Rus Sovyet Cumhuriyeti kurumlarına karşı, doğrudan veya resmî propaganda yapmaktan kaçınır ve daha özel olarak Rus Sovyet Hükümeti, başta Hindistan ve Afganistan bağımsız devleti olmak üzere Asya halklarının hiç birini askerî, diplomatik veya herhangi bir eylem veya propaganda biçimiyle İngiliz çıkarları veya İngiliz İmparatorluğu'na karşı düşmanca eylemlere teşvik etme girişimlerinden imtina eder. İngiliz Hükümeti, Rus Sovyet Hükümeti'ne eski Rus İmparatorluğu'nu meydana getiren ve bugün bağımsızlığını sağlamış olan ülkeler için benzer ve özel bir taahhütte bulunur.» Bu bölüm, anlaşmanın başında yer alıyor. Bu yüzden Çiçerin'in, Moskova'da Ali Fuad Paşa'dan 16 Mart tarihli Türkiye-Sovyet Rusya Anlaşması'nın açıklanmasının iki gün ertelenmesini istemesi anlam kazanıyor. Ayrıca anlaşmanın bu bölümünde anti-İngiliz propaganda ve eylemden kaçınılacağının kabul edildiği yerler arasında Türkiye'nin ad olarak sayılmamış olması dikkati çekiyor. Herhalde İngiliz tarafının Türkiye'yi de, hukuk diliyle tadat etmek için, yoğun çaba harcadığı düşünülebilir.

Daha geniş düşünmek de gerekiyor. Sovyet-İngiliz Anlaşması, 16 Mart 1921 tarihinde imzalanıyor ve her ne hikmetse, İngiltere aynı gün Sovyet Rusya'ya bir nota veriyor. Nota, Sovyet tarafının, imzalanan anlaşmayı ihlâl etmesiyle ilgili. İngiltere, imzasını attığı gün yapılan anlaşmanın ihlâl edilmesinden yakınıyor. Yakınma Afganistan üzerinde yoğunlaşıyor ve Kabul'deki Sovyet temsilcisi Surits ile Afganistan'da ihtilâl peşinde koşan İttihat ve Terakki'nin üç paşasından Cemal Paşa'dan şikâyet ediliyor. «Hükümetim, Afganistan Hükümeti ile görüşmelerinde Sovyet Hükümeti'nin başlıca gayelerinden birisinin Afganistan yoluyla Hindistan'daki barışı bozmak için imkânlar elde etmek olduğuna inanmak için gayet sağlam dayanaklara sahiptir.» (Meşdunarodnaya Politi-

ka Noveyşego Vremeni, Moskva, 1928, sayfa 99) İngiliz notası bu görüşleri içeriyor. «Kabul'deki Rus elçisi Surits, Afgan Hükümeti ile görüşmelerinde Hindistan'ın Kuzey Batı sınırı boyunca yaşayan aşiretlere Sovyet Hükümeti'nin yapacağı yardımlara özel bir önem verdi.» Bunları da ekliyor. Daha da ekliyor: «Afganistan'daki misyonu Moskova'nın onayı ile kabul edilen ve kuşkusuz, gelişi, Afganlar arasında yalnız ulusal değil aynı zamanda dinsel heyecan uyandırması beklenen Cemal Paşa'nın» aşiret reisleriyle görüştüğü ve onlara Sovyet yardımı vaad ettiği ileri sürülüyor.

Cemal Paşa, kısa bir süre sonra, Gürcistan'dan geçerken bir ermeni kurşunu ile öldürülüyor ve tarih sahnesinden çekiliyor. İngiltere'ye cevabî notayı Çiçerin imzalıyor ve 18 Nisan 1921 tarihini taşıyor. «Bizim bakış açımızdan imzalanan anlaşma Büyük Britanya ile ilişkilerimizde bir dönüm noktasıdır ve bu ilişkilerin eski dönemi ile yeni dönemi arasındaki ayırıcı duvardır» diyor. (Merdunarodnaya Politika Noveyşego Vremeni, sayfa 101) Sovyetlerin, bu anlaşmaya verdiği önemi bir kez daha açıklıyor. «Bu anlaşmanın imza anından itibaren» diyor, «biz, anlaşmada öngörüldüğü gibi, özellikle Horn'un (İngiliz notasını imzalayan kimse, Y. K.) belirttiği yerlerde, Britanya çıkarlarına karşı düşmanca eylem veya propagandayı veya böyle eylemleri desteklemeye yol açacak herşeyi önlemek için elimizden geleni tümüyle yaptık». Sovyet notasında şu bilgi de yer alıyor: «Özellikle Afganistan'daki temsilci ve görevlilerimize anti-Britanya politikadan sakınmaları için direktif verilmiştir.» Öyle görünüyor ki, Sovyet-İngiliz Ticaret Anlaşması imzalanırken nota teatisi de kararlaştırılmış oluyor. Fakat bu arada Sovyet Rusya üç önemli anlaşmayı da imzalamış bulunuyor. 26 Şubat'ta İran, 28 Şubat'ta Afganistan ve 16 Mart 1921 tarihinde de Türkiye ile, benzer nitelikte dostluk ve kardeşlik anlaşmaları imzalanıyor.

Türkiye ile yapılan anlaşma şöyle başlıyor: «RSFSR

Hükümeti ve Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti, ulusların kardeşliği ve halkların kendi kaderiin kendisinin tayin hakkı ilkelerini paylaşarak, emperyalizme karşı savaşta aralarındaki mevcut dayanışmayı, aynı şekilde, iki halktan birisi için yaratılan bir güçlüğün diğerinin de durumunu kötüleştireceği gerçeğini ve iki tarafın karşılıklı çıkarlarına dayanan, sürekli ve kalbi ilişkiler ile kopmaz gerçek dostluğu kurmanın tümüyle coşku veren isteğini kaydederek dostluk ve kardeşlik anlaşmasını akdetmeye karar verdiler.» (Meşdunarodnaya Politika Noveyşego Vremeni, sayfa 94) Aynı anlaşmaya göre Sovyet Hükümeti, «Türkiye'yi ilgilendiren ve Büyük Millet Meclisi tarafından temsil edilen Milli Türk Hükümeti tarafından kabul edilmeyen hiç bir uluslararası kararı tanımayacağını» taahhüt ediyor. Bunun kurtuluş savaşının başındaki bir toplum için çok değerli bir taahhüt olduğunda kuşku yok.

Burası açık ve güzel. Yalnız açık olmayan ve olmadığı için de yeteri ölçüde güzel görünmeyen bir nokta kalıyor. İlk sosyalist devlet İngiltere ile yapılan anlaşmaya neden bu kadar önem veriyor? Bu noktanın açıklanması gerekiyor. Bunun için de Lenin'in «Ayrı ve İlhakçı Bir Barışın Derhal Sonuçlandırılması' Sorunu Üzerine Tezleri» başlangıç noktası oluyor. Lenin'in Ayrı Barış Sorunu Üzerine Tezleri'nin yirmincisi, (*) bugün bi-

---

(*) Lenin, burada ifade ettiği görüşlerini daha sonra çok daha açık olarak belirledi. Buna karşın buradaki görüşler çok daha yaygın. Bu görüşler bir parti toplantısında açıklandı ve daha sonra Ocak 1918 tarihinde olduğu gibi, konuşurmuş gibi, yayınlandı. Bu yüzden ciddi bir çeviri güçlüğü ortaya çıktı. Buraya Lenin'in bu önemli formülasyonunun ikisi İngilizce ve birisi Rusça olmak üzere üç biçimini alıyorum.

1. By concluding a seperate peace, w are freeing ourselves in the lagerst measure possible at the present moment *from bot warring imperialist groups; by utilizing their mutual enmity we utilize the war, which makes a bargain between them againts us difficult..*

le, Sovyet dış politikasının temel açıklamalarından biri sayılıyor. Lenin'in bu açıklamasının mümkün olduğu ölçüde dikkatli bir çevirisinin yapılması gerekiyor. Şöyle oluyor: «Ayrı bir barış anlaşması yaparak, **belli bir zaman kesitinde mümkün olan** en büyük ölçüde, savaşan her iki emperyalist gruptan da kurtuluyoruz, düşmanlıklarını ve savaşlarını kullanarak bize karşı aralarında pazarlık yapmalarını güçleştiriyoruz, kazanacağımız belli bir zamanda serbest kalan ellerimizi sosyalist devrimi sürdürmek ve güçlendirmek için kullanacağız..» Lenin'in, daha başından itibaren Sovyet dış politikasının temel açıklamalarını içeren sözlerinin, mümkün olan en dikkatli çevirisi böyle olsa gerek.

Bu sözleri de Lenin'in Tezleri'nin beşinci maddesiyle birlikte okumak gerek. Aynen şöyle: «Bütün bu durumlar bir arada ele alındığında, bunlardan, Rusya'da sosyalizmin başarısı için, sosyalist hükümetin serbest kalan ellerini önce kendi ülkesindeki burjuvaziye karşı

E. H. Carr, The Bolshevik Revolution 1917-1923, Üçüncü Cilt, sayfa 53.

2. In concluding a separate peace w free ourselves as much as possible at the present moment *from both hostile imperialist groups, we take advantage of their mutual enmity and warfare which hamper concerted action on their part against us, and for a certain period have our hands free to advance and to consolidate the socialist revolution...*

Lenin, Collected Works, 26 ncı Cilt, sayfa 448-449.

3. Zaklyuçaya separatnıy mir, mı v naibol'şem, vozmoşnoy dlya dannogo momenta, stepeni osvobojdaemsya ot obeih vrajduyuşih imperialistskih grupp, ispol'zuya ih vrajdu i voinu —zatrudnyayuşuyu im sdelku protiv nas,— ispol'zuem, poluçaya izvestnıy period pazvyazannıh ruk dlya prodoljeniya i zakrepleniya sossialistiçeskoy revolyutsii..

Lenin, O Vneşney Politike Sovetskogo Gosudarstva, Moskva, 1960, sayfa 29.

Bu üç metnin karşılaştırılması Carr gibi ciddi bir tarihçinin ve Lenin'in Toplu Eserleri'nin çevirmenlerinin her zaman titiz davranmadığını gösteriyor.

bir zafer kazanmak ve geniş kapsamlı kitlesel örgüt çalışmalarını başlatmak için, birkaç aydan az olmamak üzere, bir zaman aralığına sahip olması zorunluluğu, çok açık bir biçimde çıkmaktadır.» (Lenin, O Vneşney Politike Sovyetskogo Gosudarstva, Moskva, 1960, sayfa 25) Sosyalist hükümet, varlığını sürdürebilmek için zamana muhtaç. Bu, Lenin'in en değerli somut durumun somut çözümlemelerinden birisi. Gerek İngiltere ve gerekse Türkiye'ye yönelik dış politika yaklaşımlarının temelinde bu somut çözümleme yatıyor. Lenin, zamana muhtaç olduğunu görüyor. Marx da, Lenin de zamana duyulan ihtiyacı gözlemekte hiç yanılmıyorlar. Fakat her ikisi de ihtiyaç duyulan zamanın süresi konusunda sık sık yanılıyorlar. Burada Lenin, ihtiyaç duyulan zamanı birkaç ay ile ölçüyor. Halbuki zaman, birkaç yılın bile yetmediğini gösteriyor. Zaman, tek ülkeli dünya sosyalist sisteminin çok ülkeli dünya sosyalist sistemine dönüştüğü yıllara, İkinci Dünya Savaşı sonlarına kadar uzuyor.

Lenin, bu temel açıklamayı, 1918 yılının başında yapıyor. 1920 yılının Kasım ayında ise «Bizim Dış ve İç Durumumuz ve Parti'nin Görevleri» başlığını taşıyan konuşmasını yapıyor. Sovyet dış politikasının temel açıklamalarından birisi olarak pek önemli bir konuşma oluyor. Şöyle: «Rusya toprakları üzerinde, üç yıl, Britiş, Fransız ve Japon askerleri vardı. Bu üç devletten pek önemsiz bir kuvvetin bile yığılmasının, bize karşı, birkaç haftada olmasa bile birkaç ay içinde bir zafer kazanmalarına yeteceğinde hiç bir kuşku olamaz. Bu hücum, Fransız askerlerinin morallerinin bozuk olması ve Britiş (İngiliz) ve Japonlar arasındaki rahatsızlıklar sayesinde durdurabildik. Her zaman emperyalist çıkarlar arasındaki ayrılıktan yararlandık. İstilâcıları, yalnızca çıkarları onları ayırdığı ve böylece de bizim gücümüzü ve birliğimizi artırdığı için mağlûp ettik. Bu bize, bir nefes alma vakti sağladı ve Brest-Litovsk barış anlaşması zamanında Alman emperyalizminin tam bir zafer elde etmesini imkânsızlaştırdı.»

(Lenin, Collected Works, 31 inci Cilt, sayfa 412-413) Lenin, emperyalist güçler arasındaki çıkar ayrılıklarını değerlendirmeye büyük önem veriyor. Bunun üzerinde durulması gerekiyor.

Bunun üzerinde durulacak. Ancak, geçerken, Lenin'in bu açıklamasının Lenin'in ciddi ve yaratıcı öğrencisi Stalin tarafından da benimsenmiş olduğunun belirtilmesi gerekiyor. Lenin'den sonra ilk sosyalist devleti yaşatma onur ve becerisini taşıyan bir kuşağın lideri olan Stalin, 1920 yılında, yine Kasım ayında Bakû Sovyeti'nde konuşuyor. Ekim Devrimi'ni anlatıyor: «Bundan üç yıl önce, 25 Ekim (yeni takvim ile 7 Kasım, Y. K.) 1917 tarihinde, Petrograd Sovyeti'nin aktif üyelerinden bir küçük grup bolşevik biraraya geldi, Kerenskiy'in sarayını kuşatmaya, halen çözülmüş birliklerin kontrolünü ele almaya ve otoriteyi, toplantısına yeni başlamış olan İşçi, Köylü ve Asker Temsilciliklerinin İkinci Kongresi'ne vermeyi kararlaştırdı.» İş, böyle başladı. «O zaman bir çok kimse bizi, en iyisi, acaip kimseler, en kötüsü Alman emperyalizminin ajanları olarak gördü.» Stalin, işin başında nasıl değerlendirildiklerini böyle anlattı. Ekledi: «Uluslararası konumumuza gelince, bu döneme, Sovyet Rusya'nın tam tecrit dönemi denebilir. Sadece bizi çevreleyen burjuva devletleri Rusya'ya düşman değildi, Batı'daki sosyalist yoldaşlarımız da bize kuşku ile bakıyorlardı.» Böyle bir durumda sosyalist devletin nasıl yaşayabildiği sorusuna Stalin, şu cevabı verdi: «Bununla birlikte, en önemlisi Batı'nın emperyalistleri kendi aralarında ciddi mücadeleye girişmiş oldukları için, Sovyet Rusya bir devlet olarak yaşayabildi. Buna ek olarak Rusya'daki Bolşevik deneyimi alayla karşıladılar ve bir siyasal güç olarak doğal bir ölümle sonuçlanacağına inandılar.» Küçümsemeleri, sorunlarını yarattı. Aslında küçümsemekten başka da çareleri yoktu. Küçümsenmek de Bolşeviklerin kaderi ve bir anlamda da şansı oldu. Ekim Devrimi'nden önce de Çarlık polisi daha çok gürültülü ça-

ıştıkları için ilk planda Narodnikleri önemsedi. Bolşevikleri daha az ciddiye aldı. Lenin ise ne o zaman, ne de Almanya'nın sağladığı zırhlı trenle 1917 Nisan'ında Petrograd'a dönerken hiç komplekse kapılmadı.

Lenin de, Stalin de, emperyalistler arasındaki çıkar ayrılıkları üzerinde durdular. Durulması gerekiyor. Fakat hiçbir zaman abartmadan. Bu çıkar ayrılıklarına zamanın her kesitinde geçerli bir nitelik kazandırmadan. Emperyalistler arası çıkar ayrılıklarını zaman boyutu olmayan ve dolayısıyla her zaman aynı derinlikte var olan ayrılıklar olarak düşünmeden. Daha açıkçası, Kautsky'nin ültra-emperyalizm tezini reddederken, emperyalistler arası çıkar ayrılıklarını emperyalizmin kendi konjünktüründen bağımsız bir platforma çıkarmadan. Eğer bu yapılmazsa, emperyalistler arası çıkar ayrılıkları emperyalizmin konjünktürün bağımsız ve her daim aynı derinlikte, her daim kullanılabilir derinlikte, var olan ayrılıklar olarak görülürse, hüsranla karşılaşmak kaçınılmaz olur. Bir başka platformda «ekonomizm» ile karşılaşmak, bir başka planda ekonomizmi yaşamak ve bir başka alanda «oturup beklemek» kaçınılmaz olur.

Lenin ve Stalin, emperyalizmin iç çıkar ayrılıklarını sınırlık olarak görüyorlar. Bu, pek önemli. Hep geçici bir zaman için bu çıkar ayrılıklarından yararlanma söz konusu. Lenin, «Bizim Dış ve İç Durumumuz ve Parti'nin Görevleri» başlıklı 1920 tarihli konuşmasında devam ediyor: «Emperyalist rekabetin yoğunluğunu doğru olarak değerlendirdik ve kendimize, aralarındaki ayrılıklardan sistematik olarak yararlanarak bize karşı mücadelelerini önlememiz gerektiğini söyledik.» (Lenin, Collected Works, 31 inci Cilt, sayfa 413) Rekabetin yoğunluğunu doğru olarak değerlendirmek: Bu, büyük doğruları bilmek kadar, zaman zaman bunlardan çok daha önemli olabilen, bir iş ve beceri. Bunun çok iyi anlaşılması gerekli. Çünkü, «büyük doğruları» bilmek, eğer mevcut durumun, burada emperyalistler arası rekabetin yoğunluğunun, «doğru

değerlendirmesi» ile beraber gitmezse yarardan çok zarar verebilir. Tıpkı bir papağanın zaman zaman yardan çok zarar vermesi gibi.

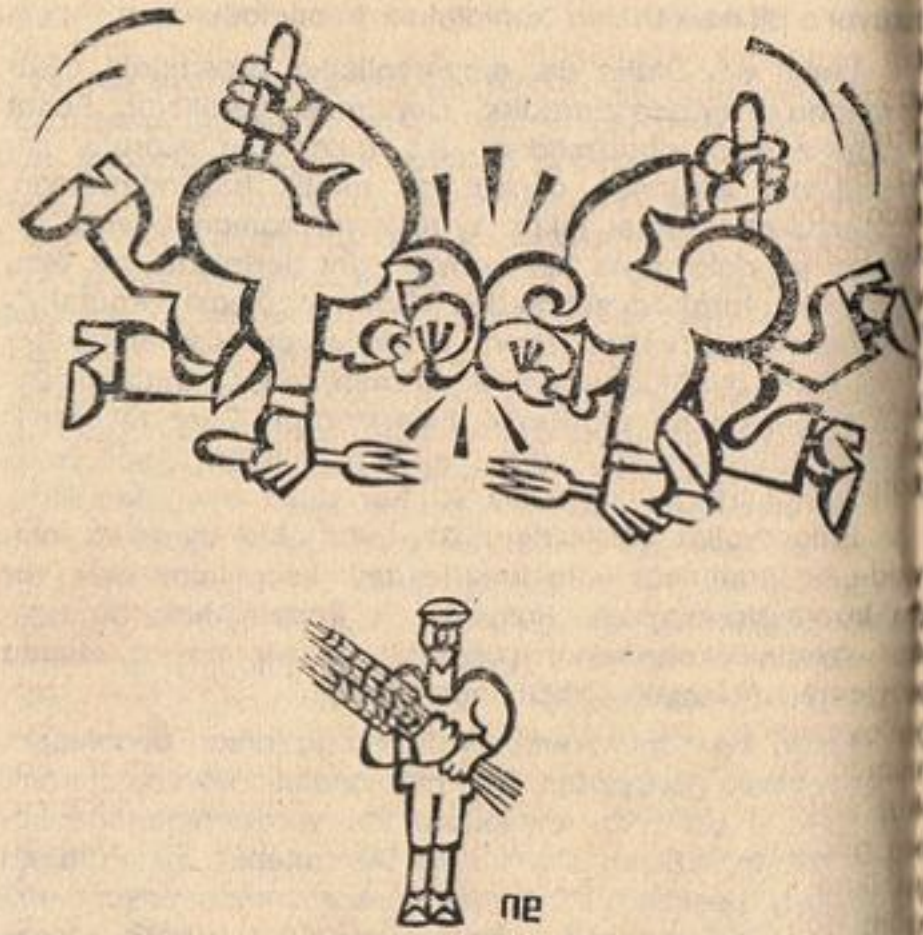

Emperyalistler arası rekabetin yoğunluğu zaman için de artar ve azalır. Her zaman aynı olmaz. Emperyalist ekonomilerin, bir arada ele alındıklarında, düşük konjünktür içinde bulundukları zamanlarda rekabetin yoğunluğu artar. Tıpkı iç dinamik açısından bakıldığında bir ülke ekonomisinin ekonomik bunalım içinde bulunduğu zaman ülke ekonomisi içinde egemen sınıflar arasındaki birliği sarsarak, **Leninist anlamda,** devrimin objektif koşullarından birisini yaratıyorsa, emperyalist ekonomilerin genel

bir durgunluk veya bunalım içinde olması da dış dinamik açısından devrimin veya sosyalist iktidarın nesnel koşullarından birisini ve pek önemlilerinden birisini oluşturuyor. Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra dünya böyle bir ekonomik konjünktür içindeydi. Sosyalist iktidarın yaşayabilmesinin dış dinamikle ilgili nesnel koşullarından birisini yarattı. İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra, Amerika Birleşik Devletleri ekonomisinin soğuk savaşı yaşatacak bir kalkış dönemine geçmesine kadar, yine böyle bir dönem yaşandı. Bu dönemde tek ülkeli dünya sosyalist sistemi, çok ülkeli dünya sosyalist sistemine dönüştü. Ve 1970 yıllarının ortalarında, 1917 yılından beri ilk kez bu açıklıkta, Afrika'ya, Angola'ya bir sosyalist ülkeden canlı ve sıcak yardım geldi. Yine emperyalist ekonomilerin bir bütün olarak ele alındıklarında, yeni bir bunalımı yaşadıkları bir zamanda.

Emperyalist ekonomiler bir bütün olarak veya içlerinde en güçlüleri, iktisatçıların deyimiyle, genişleme veya **boom** dönemlerini yaşıyorsa, emperyalistler arası çıkar ayrılıklarının kullanılabilir bir yoğunlukta olduğunu söylemek mümkün olmaz. Çünkü çıkar ayrılıklarını dengeleyebilecek bir güce sahiptirler, demek. Böyle bir durumda da çıkar ayrılıkları vardır. Ortadan kalkmaz. 'Fakat sistemin dışından kullanılamaz. Emperyalist sistemin en güçlüsü, kendi çözümünü, ekonomi veya ekonomi dışı ikna yöntemleri ile kabul ettirir. Ettiriyor da. Bu çözüm daha sonradan en güçlü emperyalist ülkenin tabanındaki toprağı eritse de.

Lenin 1920 Kasım ayında yaptığı konuşmasında, bir yerde, şunları söylüyor: «Böylesine karışık ve kesinlikle istisnai bir durumda sosyalist ülkenin, kapitalist ülkelerle ticari ilişkilere girmesi bizim varlığımızı garantileyen en önemli faktördür.» Bu kadar açık ve net. Bu açıklık içinde, daha sonra, 1921 Mart'ında imzalanacak Sovyet-İngiliz Ticaret Anlaşması'nı ve buna verilen önemi anlamak kolay.

Fakat henüz 1921 Mart'ı değil. Lenin, önceki yılın 1920 yılının Kasım ayında konuşuyor ve sosyalist ülkenin kapitalist ülkelerle ticarî ilişkiye girdiğinden söz ediyor. Bu ise Sovyet diplomasisinin en büyük başarılarından birisini hatırlatıyor. Gerçekten.

1920 yılı, zamanın en güçlü emperyalist ülkesi İngiltere için çok büyük ekonomik sorunlarla geçiyor. Ekonomi tam bir bunalım içinde. Satışlar durgun, kârlar düşük. İşte tam bu sıralarda, Lenin'in konuşmasından bir ay önce, Ekim 1920 tarihinde, daha sonra Türkiye'de 1927 Komünist Tevkifatı sırasında adı geçecek olan ve önceki sayfalarda ayrıntı ile üzerinde durulan bir şirket kuruluyor ve Londra'da ticaret siciline kaydını yaptırıyor: Arcos. Tüm-Rusya Kooperatif Topluluğu anlamına gelen All-Russian Cooperative Society kelimelerinin baş harflerinden oluşuyor. (*) Arcos'un eylemleri derhal etkisini gösteriyor. Satış ve ihracat sorunlarıyla başı dertte büyük İngiliz firmalarının umudu haline geliyor. Derhal siparişlere başlıyor. Londra'da, «City» denilen, bir zamanlar İstanbul'da Karaköy ve Bankalar Caddesi ile şimdi Şişli ve Levent arasının oynadığı rolü üstlenmiş bölgede büyük Rusya pazarının İngilizlere yeniden açıldığı izlenimini uyandırıyor. O sırada Londra'da Sovyet-İngiliz görüşmelerini yöneten Krasin, 1928 yılında yazdığı kitapta, «görüşmeler yeniden başladığı zaman Rus delegasyonu, arkasında oldukça güçlü bir İngiliz 'City' grubuna sahipti» diyor. 16 Mart 1921 tarihinde Sovyet-İngiliz

(*) Sovyetler Birliği'nde yayınlanan ve Türkçeye de çevrilen bir kitapta, 1920 yılları anlatılırken «Bu yıllarda Türkiye ile olan ticareti Sovyetler Birliği adına Arkos'un (Sovyet-İngiliz karma anonim şirketi) İstanbul şubesi ve Sovyet-Türk 'Russotürk' şirketi gerçekleştiriyorlardı.» deniliyor. Bu kesinlikle yanlış. Şirketin isminin İngilizce olmasından dolayı Sovyet-İngiliz Ortaklığı yanılgısına düşülmüş, olmalı. Bu kitapta buna benzer birçok maddi yanılgı var. TİP'in 1961 yılında kurulup, 1962 yılında tekrar açılması gibi. Ekim Devrimi Sonrası Türkiye Tarihi 1, İstanbul, 1978, sayfa 156.

Ticaret Anlaşması'nın imzalanmasında Mustafa Kemal'in endişelerinden çok Arcos'un İngiliz firmalarına verdiği parlak siparişler rol oynadı.

İngiliz Ticaret Anlaşması elde, Sovyet diplomasisi, boş durmadı. Britanya'ya açılan ticaret imkânlarını başka ülkeler için de kullanmayı denedi. Çok geçmeden, 20 Mart'ta Sovyet Dışişleri Komiser yardımcısı Litvinov, Başkan Harding'in göreve başlamasını gerekçe olarak kullanarak, Amerika Birleşik Devletleri'nin yeni başkanına ve Kongre'ye Merkez Komitesi'nin kutlama telgrafını ve iki ülke arasında ticaret ilişkilerinin başlatılması isteğini gönderdi. Bir yandan Amerika'nın iç işlerine karışma istekleri olmadığını, diğer yandan da, ilk sosyalist devletin büyük bir yatırım programı uygulamak zorunda olduğunu ve bu yüzden de sermaye mallarına önemli bir talep yaratacağını vurguladı. O sıralarda Rusya pazarına pek muhtaç görünmeyen Amerika Birleşik Devletleri, Sovyet açılımını reddetti. (*)

Amerika Birleşik Devletleri, o zaman için, Lenin'in senaryosunu oynamadı ama senaryoyu istekle oynayacaklar bulundu. Bir Batılı kaynak, çok sonra, bu anlaşma ile ilgili olarak şunları yazdı: «Anglo-Sovyet anlaşması Sovyet Devleti'ne uygulanan diplomatik afarozu sona erdirdi ve diğer devletler, bu yeni ticaretten doğacak yarardan paylarını alabilmek için hemen İngilizleri takip ettiler.» (Sovyet Russia and the West 1920-1927 - A Documentary Survey, sayfa 24) İlk izleyen de İtalya oldu. Daha 1919 yılında İtalyan Başbakanı Sforza, Güney Rusya'da bir kömür imtiyazı karşılığında iki ülke arasında ticaretin başlatılmasını kendi parlamentosuna önerdi. Ay-

(*) Fakat aynı Amerika Birleşik Devletleri, çok derin bir ekonomik bunalımı yaşarken, 1930 yıllarında, tüm antisovyetizme karşın Sovyet sanayileşmesinin gerektirdiği makinaları satmaktan geri duramadı. Ekonomisinin baskısına dayanamadı. Y. Küçük, Endüstrileşme Sürecinin Temel Sorunları - Sovyet Deneyimi 1925-1940, İstanbul, 1975.

nı yıl yeni Başbakan Vitti de Sovyet Rusya'ya uygulanan ticarî ablukanın kaldırılmasını istedi. Fakat İtalyan kapitalizmi o sıralarda bu denli yürekli davranamadı. Ancak Sovyet-İngiliz Ticaret Anlaşması imzalanınca 1921 Mayıs ayında iki ülke arasında görüşmeler başladı. 1921 Aralık ayında da iki ülke arasında Ön Ekonomik ve Siyasal Anlaşma imzalandı.

İngiltere ve Fransa'ya göre sonradan gelişmiş ve büyümüş İtalya, her sonradan görmüş gibi fırsatçı davranmak zorunluluğunu duyuyordu. Fakat ilk Sovyet Hükümeti'nin açtığı imkânlardan yararlanabilmek için gerekli ölçüde yürekli davranamadı. Başka türlü davrandı. Şöyle: «Öte yandan da, İtalyanlar, Türk Milliyetçilerine gizli bilgi veriyorlardı. Mustafa Kemal, İtilâf Devletlerinin kararlarını çoğu kez, İtalyanlar aracılığıyla önceden haber alabiliyordu. İtalyanlar, Türk Milliyetçilerinin özellikle Yunanistan'a karşı çeteler kurmasını teşvik ediyorlar ve İngiltere'ye karşı izlenecek tutum konusunda da telkinatta bulunuyorlardı.» (Ömer Kürkçüoğlu, Türk-İngiliz İlişkileri 1919-1926, Ankara, 1978, sayfa 122) İtalyanların, işin başından itibaren, Mustafa Kemal'e bilgi sızdırdığını belirten çalışmanın İngiliz arşivlerine dayanılarak hazırlandığını söylemek gerek. İtalya'nın verdiği «bilgiler» arasında 1920 yılında Londra'da devam eden görüşmelerde İngiltere ile Sovyet Rusya'nın Türkiye üzerine pazarlık yaptıkları iddiasının da bulunması mümkün. Vesveseli denecek kadar şüpheci olan Mustafa Kemal'in bu iddiayı ciddiye almış olması ve tüm politikasını bunun üzerine kurmuş olması da mümkün.

İtalya, Kurtuluş Savaşı'nın başından itibaren Türkiye'ye doğru veya yanlış istihbarat sağlıyor. Türkiye'yi çok sevdiği için mi? Kesinlikle hayır. Emperyalist soygundan kendi payına verilene razı olmadığı için. Anadolu'nun işgalinde Yunanistan'a verilen rolü, kendisi almak istediği için. Şöyle olduğu için: «Paris görüşmelerinde İngilizler, Batı Anadolu'nun İtalyanlar yerine Yunanlılar tarafından işgal edilmesini tercih ettiklerini açıkça belirtmişlerdir. Konferanstaki görüşmeler sonunda, İtalyan temsilcisinin muhalefetine rağmen, Fransız ve İngiliz temsilcilerinin desteği ve Amerikan temsilcisinin muvafakati ile şu karar alınmıştır: Yunanistan Anadolu'nun işgaline katılırsa bu devlete, Ayvalık, Soma, Kırkağaç, Alaşehir ve Kuşadası verilecektir; Yunanistan Anadolu'nun işgaline katılmaz, ya da Anadolu büyük bir devletin himayesi altına konulursa bu yerler bu büyük devletin işgal bölgesi dışında bırakılacaktır.» (Olaylarla Türk Dış Politikası 1919-1965, sayfa 7) İngiltere, Yunanistan'a göre çok daha güçlü olan ve kendine özgü emperyalist emellere sahip İtalya'ya fazla güvenmiyor. Kendi deneyimleriyle biliyor. İngiltere, «emaneten» girdiği Kıbrıs'tan bir daha çıkmadığını biliyor. Bu yüzden Anadolu'yu kendi adına işgal edecek kuvvet olarak Yunanistan'ı seçiyor.

Emperyalistler arası çıkar ayrılığı ilk sosyalist devlete yaradığı gibi Türkiye'nin kurtuluş savaşına da yardımcı oluyor. Türkiye'nin kurtuluş savaşı, Türklerden nefret eden, Türkleri Avrupa'dan atma ve cezalandırma aşkıyla yanan çok geniş bir Batı basını ve aydınını pek öfkelendiriyor. Etkin ve aydın okuyuculara hitap eden bir derginin 1920 Mayıs ayı sayısında şu kızgınlık okunuyor: «Böylece Türkler hem cezalandırılmaktan, hem de yola getirilmekten kurtulduklarını anlamış bulunuyorlar. Avrupa'daki çekişme Türk'ü bir kez daha kurtarmıştır. Avrupa'daki çekişmenin Türklerin yararına süreceği ve Avrupa devletlerinin soruna yapıcı bir çözüm getiremeyeceği artık anlaşılmıştır.» (Asia, Mayıs 1920, nakleden, Osman Ulagay, Amerikan Basınında Türk Kurtuluş Savaşı, İstanbul, 1974, sayfa 97) «Batı Medeniyeti», sonra «Kapitalizmi», sonra «Batı Demokrasisi», daha sonra «Batı Aydını» ve benzerlerini idealize edenlerin Osman Ulagay'ın bu değeri pek farkedilmeyen çalışmasını okumaları gerekiyor.

Batı dünyasının aydın ve seçkinleri, 1920 yılında, emperyalist devletler arasındaki çıkar ayrılıklarını görüp, Türkiye'nin cezalandırılamayacağına karar veriyor ve üzülüyorlar. Doğu'nun aydın ve seçkinleri, 1921 yılında, emperyalistler arası çıkar ayrılıklarından dolayı Türkiye'nin kurtuluş savaşını kazanacağını görüyor ve bundan sevinç duyuyor. Ünlü Sovyet Komutanı ve yöneticisi Frunze, 1921 yılının sonlarında Türkiye'ye geliyor. Önce gözlemlerini ve çözümlemelerini yazıyor. Zamanında yazılmış son derece ilginç ve değerli gözlemlerde bulunuyor: «Mustafa Kemal Paşa hükümeti olayların ilerde nasıl gelişeceğini bekleyebilirdi. Onun askerî durumu hiç de kaygı verici değildi. Nasıl olsa olaylar geriye dönmez, bizim yargımıza göre, Yunan kuvvetleri herhangi bir başarı elde edemezdi, artık. Onlar Antant'ın yardımına daha fazla bel bağlayabilirler miydi?... Diplomatik alanda evet, ama askerî alanda hiç bir zaman!» (Frunze'nin Türkiye Anıları - Kasım 1921 Ocak 1922, İstanbul, 1978, sayfa 10) Frunze'nin yargısının çok cesur olduğunu kabul etmek gerek. Tarih, bu cesur yargıyı doğruladı.

Somut durumun doğru değerlendirmesine dayandığı için, Frunze, bu yargısını ifade ettiği cümlelerini şöyle sürdürdü: «Antant'ın bu Yakın Doğu işi de tıpkı bütün öteki işleri gibi bir hiçti. İngiltere, Fransa, İtalya, hepsi de kendi çıkarlarını gözeten politikalarıyla, birbirleriyle ilişkilerinde çatışmaya başlamışlardı bile.» Artık İtilâf Devletleri pek ciddiye alınmıyor. Sovyet Hükümeti'nin elindeki bilgilere Ankara gezisinin olanaklarını ekleyen Frunze, bir de şu değerlendirmeyi yapıyor: «Yakın Doğudaki egemen durumunu sağlamlaştırmak isteyen İngiltere, bir taraftan Ankara hükümetine hoş görünmeye çalışırken bir yandan da Yunanistan, Fransa ve İtalya'nın kendisine destek olmasını sağlamak istiyordu. Elbette gerek bu oyunların, gerek İngiltere'nin Yunanistan'la yüzleşmesinin, yağmacı burjuvazi açısından iyi sonuçlar vermeyeceği muhakkaktı.» Frunze'nin dış dünya ile ilgili

gözlemlerinin özü böyle oldu.

Bunu, Frunze'nin «nihaî raporu» tamamladı. «Nihaî Rapor» da son derece gerçekçi başladı: «Moskova ile ilişki kurma konusu bir ara Türk Hükümeti ve Türk halkı için Batı Avrupa emperyalizminin saldırısına karşı en son ve tek sığınak olarak kabul ediliyordu.» (Frunze'nin Türkiye Anıları, sayfa 118) Ne kadar doğru! Sadece Hükümet ve Halk için mi? Tüm Türkiye aydını için ve gerçekten Frunze'nin deyimi ile «en son ve tek sığınak» oldu, bolşevizm. Bu, başka yerde yazılacak. Burada ayrıca ve ayrıntı ile ele almaya gerek yok. Şu kadarı yeter: Dünyada hiç bir zaman 1920 yıllarının başlarında, «Doğu Halkları» için, 1945 yılından sonra bütün dünya için, Alman faşizmine karşı kazanılan zaferden sonra bütün dünya için, bolşevizmin prestiji ile, bolşevizmin kurtarıcı saygınlığı ile boy ölçüşecek başka bir «cereyan» olmadı. 1920 ve izleyen ilk yıllarda Kurtuluş Savaşı'nın yöneticileri için Bolşevizmin cazibesini kırmak gerçekten zor ve beceri isteyen bir işti.

Frunze, Hükümeti'ne verdiği «nihaî raporu» sürdürdü. «Başlangıçta, özellikle Hükümet çevresinin ve yöneticilerin bize karşı davranışları son derece iyiydi. Tahmin edileceği gibi bizim onlara karşı gösterdiğimiz samimi ve yürekten dostluk düzeyinde değildi kuşkusuz. Bir güvensizlik seziliyordu.» Frunze, işçi sınıfı politikacısının yapması gerekeni yaptı. Sezdiğini yazdı. Sezmek, bilmenin gerekli ve mümkün olmadığı bir ortamda bir politikacının en büyük silâhı oldu. Olması da gerek. Frunze, nihaî raporunda şu gözlem ve görüşlerine de yer verdi: «Bu nedenle kesinlikle rahat olabiliriz ki, Türkiye tarafından Türkiye'nin başında Büyük Millet Meclisi bulunduğu sürece bize karşı hiç bir tehlike çıkmayacaktır. Şundan da emin olabiliriz ki, bizim genel çıkarlarımız bu güney komşumuzla dostluğumuzu sağlamlaştırmayı öngörüyor. Bu, orada, Karadeniz'in öteki yakasında da açık ve kesin olarak itiraf ediliyor.» (Frunze'nin Türkiye Anı-

ları, sayfa 125) Frunze gibi değerli bir Sovyet savaşçısı 1922 yılının başında yazdığı raporunda Türkiye ile dostluğu sağlamlaştırmanın Sovyet Devleti'nin genel çıkarlarının bir gereği olduğunu söylüyor.

Burada söylenmesi ve hatta tekrarlanması gereken nokta şu oluyor: İşin başından beri, önemli ölçüde içerdeki rejimden bağımsız olarak, Türkiye'nin Batı kampında olmaması Sovyet Devleti'nin dış politikasının temel ilkelerinden birisi olmuştur. Bu, önce genel olarak, Lenin tarafından konulan kapitalist ülkeler arasındaki birliği sürekli olarak bozma ilkesinin bir uzantısı sayılmalı. Özel olarak, Türkiye'nin ilk Sosyalist Devleti saran kuşak içinde olmasından ileri geliyor. Sovyet Devleti'nin, başından beri izlediği Türkiye ile ilgili bu politikanın son derece akılcı ve gerçekçi bir politika olduğunda hiç kuşku yok. Fakat yine hiç kuşku yok: Türkiye'nin de sosyalist bir düzene kavuşması halinde iki ülke arasındaki dostluk sağlam ve sıcak bir temele oturtulmuş olur. Türkiye, kapitalist üretim ilişkilerine sahip olduğu sürece ve dışa bağımlı işletmelerle ekonomik ilişkilerin artmasıyla, artan ölçüde, dostluğu Batı kampında arayacaktır ve aramıştır. Bu iki ucun arasında Türkiye, Batı devletlerinden gelen zorluklarla karşılaştığı ölçüde Sovyet dostluğunu hatırlayacaktır ve hatırlamıştır. Kurtuluş Savaşı'nın içinde böyle olmuştur. Ama Kurtuluş Savaşı'nın içinde bile, Sovyet Devleti ile en yakın dostluk ilişkilerinin sürdürüldüğü zamanda bile, Batı devletleriyle dostluk yollarını aramaktan vazgeçmemiştir. İşin başından itibaren böyle olmuştur. Ancak ilerde ayrıntıyla ele alınacak olan Milli Demokratik Devrim Tarih Tezi ve aynı anlama gelmek üzere Kemalist Historiografi, tarihi kararmış ve çarpıtmıştır.

Bu çalışmada, aydınlatma ve düzeltme işlevi yerine getiriliyor. Frunze'nin Türkiye'yi ziyaret ettiği sıralarda, daha sonra Ahmet Emin Yalman ile ilişkileri nedeniyle ve Yalman'ın anılarında tekrar karşılaşılacak olan bir garip Amerikalı, Julian E. Gillespie, Ankara'ya davet edi-

liyor. Gilespie, 2 Şubat 1922 tarihinde İstanbul'dan Washington'a Ankara ziyareti ile ilgili raporunu gönderiyor. Bu rapor da, çok yakın bir zamanda, Türkiye ile ilgili Amerikan gizli belgeleri arasında yayınlandı. Yayınlanmasıyla tarihin aydınlanmasına yardımcı oldu.

Daha sonra Türkiye ile ilgili gelişmelerde etkin olduğu görülecek olan Julian Gillespie, 2 Şubat 1922 tarihini atarak Washington'a gönderdiği resmî raporuna şöyle başlıyor: «İç bölgeye girmem için Türk Milliyetçi Hükümetinin gösterdiği liman olan **İnebolu**'ya gitmek üzere **Overton** zırhlısı ile 14 Aralık tarihinde İstanbul'dan ayrıldım. 15 Aralık tarihinde öğleden sonra saat 1 de **İnebolu**'ya geldim. 24 Saat sonra arabayla **Ankara**'ya hareket ettim. İnebolu'da memurlardan her yardımı gördüm. İçişleri Bakanlığı benim ülkeye girmem konusunda önceden telgraf çektiği için hiç bir zorlukla karşılaşmadım. İnebolu'dan gidişim 11 gün aldı. Devamlı kar yağışı nedeniyle yolları aşmak neredeyse olanaksızdı. Kastamonu'dan ayrıldıktan sonra **Ilgaz** dağlarını aşmak, kar içinde arabama yol açmak için 40-50 jandarma gerekti. On bir gün boyunca çevirmensiz, rehbersiz ve jandarmasız kaldım. Bununla beraber hiçbir zorlukla karşılaşmadım, eşkiyalık ya da düzensizlik belirtisi görmedim.» (Orhan Duru, Amerikan Gizli Belgeleriyle Türkiye'nin Kurtuluş Yılları, İstanbul, 1978, sayfa 147-148) Garip Amerikalı Julian, Ankara'ya gitmek için pek maceralı günler yaşamışa benziyor.

Ankara'da Garip Amerikalı Julian, İstanbul'dan raporunu yazıp Washington'a gönderiyor. Fakat bundan önce, daha Ankara'da iken Kurtuluş Savaşı sırasında İstanbul'da Amerikan Temsilciliği yapan ve bu hizmetlerinden dolayı İstanbul'da bugün de çalışan, ancak «Amerikan Hastanesi» olarak bilinen, «Amiral Bristol Hastanesi» kurulan Amiral Bristol'a bir mektup gönderiyor. Ankara'da bulunan ve İstanbul'a dönen gazeteci Clair Price ile. Clair Price, Ankara'da bir süre kalıyor ve Yunus

Nadi'nin Yeni Gün gazetesinde «Türkiye'nin büyük dostu Clair Price» olarak tanıtılıyor. Anlaşılan Kurtuluş Savaşı'nın içinde Türkiye'nin büyük dostları sanıldığından fazla imiş. Ankara'daki Garip Amerikalı Julian, Ankara'dan İstanbul'a dönen bu «Türkiye'nin büyük dostu Clair Price» ile İstanbul'daki Amiral Bristol'a resmi olmayan bir mektup gönderiyor. «Azizim Amiral» diye başlıyor. «Price yarın ayrılacağı için bu fırsattan yararlanarak size sansürsüz bir mektup yazıyorum» diyor. Falih Rıfkı Atay da bir kitabında, anı yazmayı, portakalın kabuğunu herhangi bir çöplüğe atıp içini sunmaya benzetiyor. Ankara'daki Garip Amerikalı Julian da Amirali Bristol'a gönderdiği «sansürsüz» mektupta hem portakalın içini, hem de kabuğunu gönderiyor. Resmi raporunda olmayacağı kadar açık oluyor. Bu yüzden Gillespie'nin 2 Şubat 1922 tarihli ve Washington'a postalanan resmi raporunu, 10 Ocak 1922 tarihinde Amiral Bristol'a yazılan mektupla birlikte okumak gerekiyor.

Gillespie, Amiral'e yazdığı mektupta, «**Ukrayna** heyetinden bir ya da iki gün sonra buraya geldim» diyor. (Amerikan Gizli Belgeleriyle Türkiye'nin Kurtuluş Yılları, sayfa 141) Gerçekten şaşırmamak mümkün olmuyor. İttihat ve Terakki'nin eteklerinden gelme Türkiye Kurtuluş Savaşı'nın yöneticilerinin, başta Mustafa Kemal'in, kendi ölçülerinde ve burjuva anlamda politik deneyimleri karşısında şaşırmamak gerçekten zor oluyor. Daha 1922 yılında geleceğin rejimi Sovyet ülkesinin güzide temsilcisi Ukrayna Heyeti Başkanı Frunze'nin Ankara'da bulunacağı zamanda, günün batmaya mahkûm güneşi Amerika Birleşik Devletleri'nin bir garip görevlisinin de Ankara'da bulunmasını sağlıyor. 1921 yılı sonu ve 1922 yılı başında Ankara nüfusunun, Amerika Birleşik Devletleri yurttaşları ile Malthus'cü bir artış gösterdiği bir zaman oluyor.

Ankara'daki Garip Amerikalı, Kemalist Historiografi uzmanlarını pek açığa çıkaran bilgilerini sansürsüz mektuubna saklıyor. «Ben Ankara'ya geldiğim zaman, Savunma Bakanı **Refet Paşa,** İnebolu'ya gidişi ve orada **Edwars, Henry** ve kumpanyası ile buluşması konusuyla ilgili olarak Meclis'te hafif ateşte kızartılıyordu.» Böyle yazıyor. Hafif ateşte kızartılmak, kebap olmak anlamına geliyor. Bu ise 1920 yıllarının Ankarasında iki eğilimi ön plana çıkarıyor. Emperyalizmle uyuşmak isteyenleri ve bir de bunlara karşı çıkanları. Ayrıca, sansürsüz mektuubnda ve daha sonra resmi raporunda, Kurtuluş Savaşına katılanlardan bazılarının kimlik kartının rengini açıklayan paha biçilmez bilgiler veriyor: «**Yusuf Kemal Bey, Rauf Bey, Fethi Bey, Dr. Adnan Bey ve Celâl Bey**'lerle tatmin edici bir çok görüşmeler yaptım. Malta'dan döner dönmez Bayındırlık Bakanı olan Rauf Bey, çok açık konuşuyor.» Burada adı geçen Celâl Bey, Kurtuluş Savaşı'nın meşhur Galip Hocası, daha sonra Cumhurbaşkanı ve Yassıada Mahkûmu Celâl Bayar oluyor. Rauf Bey ise yine meşhur «Hamidiye Kahramanı» Rauf Beyin kendisi oluyor.

Ankara'daki Garip Amerikalı elde ettiği değerli istihbaratı yazıya döküyor. Şöyle diyor: «Bolşeviklerin burada bir elçilikleri var, Afgan'ların da. Yeni Rus Büyükelçisi yolda. Bu elçi eskiden Riga'daydı ama adını unuttum.» Riga, Bolşevik Devrimi'nden hemen sonra Amerika Birleşik Devletleri'nin «sovyetolog» yetiştirmek için kulandığı kentin adı. Gillespie'nin adını unuttuğu elçi ise, Lenin'in Türkiye'de Frunze ile karşılaşabileceğini söylediği Aralov. Sovyet diplomatı Aralov, Gillespie'nin Ankara'da bulunduğu sırada Türkiye'ye geldi, Mustafa Kemal ile yakınlık kurdu ve yıllar sonra 1960 yılında Moskova'da «Bir Sovyet Diplomatının Anıları» adı altında Türkiye'de yaptıklarını ve izlenimlerini yazdı. 1967 yılında ise, Sovyetler Birliği'nde eğitim görmüş ve Türkiye'de Türkiye Komünist Partisi adını taşıyan kuruluşa katılmış ve sonra da çevirmen olarak sakin bir yaşamı bitirmiş Hasan Ali Ediz, Aralov'un anılarını Türkçeye çevirdi. Ediz'-

in çevirisi, Aralov'un anılarının 172 nci sayfasında şunlar var: «Bazı makamların teşvikiyle 'para yardımı ve aylık' isteyerek elçiliğimize başvuran 'komünist' maskesi takmış ajan-provokatörler de eksik olmuyordu. Biz bu ajanların foyasını meydana vuruyor ve elçilikten kovuyorduk.» Hasan Ali Ediz, böyle çeviriyor. Neden Rauf Bey'i korumak ihtiyacını duyuyor? (*) Çünkü Aralov'un yazdıkları böyle değil. Şöyle: «Rauf Bey'in kışkırtmasıyla 'komünist' maskesi takınarak ajan-provokatör rolünü üstlenen Türk jandarmaları bize başvurdular ve bizim elçiliğimizden 'para yardımı ile aylık' istediler. Bu ajanların maskesini indirdik ve elçilikten kovduk.» Ankara'daki Garip Amerikalı Gillespie'nin adını unuttuğu Sovyet Diplomatı Aralov, anılarında, Rauf Bey'i açıkça suçluyor ve hatta Sovyet Büyükelçilik binasının yakılmasının sorumluluğunu doğrudan doğruya Rauf Bey'de buluyor.

Gillespie'nin yazdıklarına bakılırsa Aralov'a hak vermemek imkânsız. Gillespie, resmî raporunda şu açıklamayı gerekli buluyor: «Ben işlerimin çoğunu Bayındırlık Bakanı Rauf Bey aracılığıyla yapmayı uygun buldum. Çok iyi İngilizce konuşuyor. Ayrıca açıklığı, dürüstlüğü ve içtenliğiyle beni etkisi altında bıraktı. Birkaç görüşmeden sonra benim bazı sorular vermem ve bu soruların yanıtlanması konusunda anlaştık. Soruların yanıtlarını almak için 30 gün beklemek zorunda kaldım.» Bunları resmî raporda yazıyor. Özel ve sansürsür mektubunda ise gerçekten ilgi çekici bilgiler sağlıyor. Sansürsüz, şöyle yazıyor: «Bu konularda Rauf Bey'le çeşitli görüşmelerim oldu ve kendisine yanıtlamak isterse diye

(*) Hasan Ali Ediz'in, neden Aralov'un metnini tahrif ettiğini, anlayamıyorum. Metnin bu bölümünde şu cümleler yer alıyor: «Po nauşeniyu Rouf-beya Turyetskaya jandarmeriya zasılala ko mne pod vidom 'kommunistov' agentov-provokatorov, kotorie trebovalı u pioipredstva 'denejnih subendiy i jalovaniya'. Mı razoblaçali etih agentov i viganyali ih.» S. İ. Aralov, Vospominaniya Sovetskogo Diplomata 1922-1923, Moskva, 1960, sayfa 157.

40 soru verdim. Bazı sorularıma yanıt alacağımı sanmıyorum. İşleri bilmece haline sokmak için 7 Ocak Cumartesi günü **Rauf Bey,** Meclis'e istifasını verdi. Meclis'te bir konuşma yapmadan bu istifası kabul edilmedi. İstifa nedeni olarak sağlık durumunu öne sürdü. Malta'da hapisteyken sağlığının bozulduğunu söyledi. 8 Ocak tarihinde onu gördüm, bütün sorularımın Dışişleri Bakanlığına verildiğini bildirdi ve Yusuf Kemal Bey'den bu konuda haber alabileceğimi söyledi. Bunu zaten biliyordum, ama sorduğum sorular için, Dışişleri Bakanlığının görevlendirilmesinin istifasıyla bir ilişkisi olup olmadığı konusunda meraklandım. İstifasının, Amerika'yla ilişkiler konusunda izlenecek politika ve bana verilecek yanıtlarda gerçeklerin açıkça yansıtılıp yansıtılmaması konusunda çıkan bir uyuşmazlık nedeniyle olduğu bana ima edildi.»

Gerçekten şaşırtıcı. Kemalist Historiografinin Bolşevik temsilcileriyle dolu olarak gösterdikleri zamanda Ankara'nın nüfusunun garip Amerikalılarla bir hayli artmış olduğu anlaşılıyor. Garip Amerikalı Gillespie, İstanbul'da Amerikan Hastanesi bırakan Amiral Bristol'a, Ankara izlenimlerini anlatıyor: «Bugün Birinci İnönü Savaşı'nın birinci yıldönümü... Bir askerî bando ile askerî geçit töreni yapıldı. Kent içinden askerî birlikler geçtikten sonra, Millet Meclisi binası önüne geldiler, burada Mustafa Kemal Paşa onları teftiş etti. **Miss Billings** ve ben görmeye gittik ve geçidi çok güzel izledik. Bazı milletvekilleri ve bakanlar bizi Meclis binasına çağırdılar. Paşa geldiği zaman bizi gördüğü belli oldu. Bize nazikçe selâm verdi. Geçit töreninden sonra Miss Billigns ve ben, Rauf Bey'i gördük ve Paşa'yı kutlamak istediğimizi bildirdik. Paşa herhalde memnun olmuştu ki bizi Meclis binasındaki özel kabul odasında görmekte ısrar etti. Benim onu ilk yakından görüşüm oldu.» Kurtuluş Savaşı'nın ortalarında Rauf Bey'in Ankara'da Amerikalıların özel temsilcisi gibi davrandığı görülüyor. Mustafa Kemal'in

de Amerikalıları görmekten özel bir memnunluk duyduğu ve bu memnunluğunu manen ve maddeten belli etmekten geri kalmadığı anlaşılıyor: «Mustafa Kemal Paşa üzerimde büyük bir etki yarattı. İnsanları yöneten bir görünüşü var ve belki mermere benzeyen soğukluğu ile olağanüstü meşgul hali nedeniyle, insan bu kadar yoğun olarak ne düşünmekte olduğunu kendi kendine soruyor. Ikimiz de, onu görmek istediğimiz için memnun olduğunu anladık, çünkü kısa görüşmemiz sırasında iki defa bize gülümsedi. Ayrıca Miss Billings'e bir yüzük yapmaya yarayabilecek üzeri süslemeli bir antik taş armağan etti.» Mustafa Kemal'in Ankara'daki Amerikalı hanıma değerli bir taş hediye etmesinin Gillespie'yi kıskandırıp kıskandırmadığı pek anlaşılmıyor.

Fakat Julian Gillespie'nin de Ankara'dan eli boş dönmediği saptanıyor. Gillespie'nin resmî raporu şu saptamaları yapıyor: «Milliyetçi Türk Hükümeti, gerçekten Birleşik Devletlerle yakın ticarî ilişkiler kurmak istiyor. Hem hükümet çevrelerinde, hem de halk arasında Amerikalılara karşı uygun bir davranış var. Bu tutumun nedenleri şunlardır: 1) Milliyetçi Hükümet hemen mali yardım istemektedir. Bu, verilecek bir imtiyaz karşılığı avans, kredi ya da özel bir borç biçiminde olabilir. 2) Hükümet yetkilileri, Amerikan sermayesi yatırım yaparsa Amerikalıların Misak-ı Milli'de yazılı amaçlara müdahalede bulunmayacağına, siyasal amaçlarla hareket etmeyeceğine inanmaktadır. 3) Ayrıca Avrupa,da, ilerde yapılacak bir barış konferansında ticarî ve iktisadî haklar konusunda sorun çıkabileceğinden çekinmektedirler. Bu durumda (Şu imtiyaz ya da bu ekonomik hak başkasına verilmiştir) diyebilmek istemektedirler. Açıkça ticari imtiyazların, Amerika gibi siyasal bir güç tarafından desteklenen güçlü finans gruplarına verilmesinden yanadırlar. Böylece Türkiye'deki yurttaşlarının haklarını korurken, aynı zamanda Milliyetçileri de korumuş olacaktır.» (Amerikan Gizli Belgeleriyle Türkiye'nin Kurtuluş Yılları,

sayfa 148-149) Enfes, doğrusu. Mustafa Kemal ve arkadaşlarının, Kurtuluş Savaşı'nın yönetici kadrolarının «bilgisiz olduğu» veya özellikle «ekonomi politik bilmediği» mazeretini ileri sürenler pek şaşıracaklar. Yabancı sermaye yatırımlarının ve verilecek ayrıcalıkların mutlak politik bağlantıyı da beraberinde getirdiği ve üstelik de iki taraflı beraberinde getirdiği pek iyi biliniyor. Amerika Birleşik Devletleri tekellerinin Türkiye'deki yatırımları ve dolayısıyla kârlarını korumak için Türkiye'yi de koruyacakları düşünülüyor ve bir politika haline getiriliyor. 1920 yıllarının başında. Savaş ateşinin ısıttığı günlerde.

İşler yalnızca genel planda ele alınmıyor. Somut adımlar var. Biri şöyle: «Türk Milliyetçi Hükümeti, **Musul** vilâyetinin, Arap değil Türk nitelikleri taşıdığını bildirerek kendilerine ait olduğunu öne sürüyor. Buralarda ve **Van** gölü çevresiyle **Erzurum**'daki petrol yatakları çok önemli sayılıyor, belki de bu ülkenin işlenmemiş en büyük kaynağı olarak kabul ediliyor. Bu yönde herhangi bir Amerikan grubu girişimde bulunursa olumlu muamele görecektir, sanırım.» Türkiye Cumhuriyeti petrolü de biliyor. Ne işe yaradığını pek bilmiyor: «Bu durumu, **Standard Oil** firmasının İstanbul temsilcisi **Mr. Millet Joplin**'e söyledim. Ve 22 Şubat tarihinde o sırada İstanbul'a gelmiş bulunan Dışişleri Bakanı Yusuf Kemal Bey'le bir görüşme yapmasını sağladım.» İşler, yalnızca sözde bırakılmıyor.

«Kilikya'da da Amerika ve Amerikan iş çevreleri konusunda olumlu bir eğilim var. Anadolu'nun en verimli köşelerinden biri olan Adana ovasının sulama projesi daha kimseye verilmiş değil. Hükümet bu projeyi incelemekte ve şimdilik Amerikan kapitalistlerinin bir öneride bulunmasını beklemektedir. Güvenilir kişilerden öğrendiğime göre böyle bir sulama projesi için büyük sermaye yatırımı gerekmeyecektir. Yalnız konuya Toroslardaki ırmakları denetim altına almak da girmektedir. Bu yapılır-

sa bütün Adana vilâyetini ve Mersin limanını kapsayacak elektrik elde etmeye yeterlidir. Savaş sırasında bu konuda Alman mühendislerinin hazırladığı özel bir raporu ele geçirmeye çalışıyorum.» Çukurova'nın limanı ve elektriklendirilmesi projesinin çok önceden başladığı anlaşılıyor. Böyle bir projenin bulunmasının Türkiye'de kapitalist eğilimlerin önemli bir ilerleme kaydetmiş olmasının işareti sayılması gerekiyor. Yıllar sonra Çukurova'nın elektriklendirmesi proesinin yine Amerika işbirliği ile gerçekleştirilmiş olduğu gerçekten ilgi çekiyor. Çukurova Şirketi, şu anda Türkiye'deki tek özel ve büyük elektrik üretim şirketi oluyor. Tarih ise çok aydınlatıcı oluyor.

Julian Gillespie yazmaya devam ediyor: «Adana vilâyetinde, modern tarım araçlarına ihtiyaç var. Savaş'tan önce Amerikan tarım araçları buraya girmiş. Adana Valisi **Hamid Bey**'in bana verdiği bilgiye göre Adana'daki tarım araçlarının yüzde 80'i Amerikan yapımı. **Mac Cormick** sabahları ve biçer-döğerleri burada çok iyi tanınıyor.» Gillespie, Adana Valisi ile de görüşüyor ve bilgi topluyor. Sonra «bu bilgi **International Harvester** firmasının İzmir'deki temsilcisine ulaştırıldı» diyor. Her bilgi gerekli olduğu ve görüldüğü yere gidiyor ve gönderiliyor.

Kurtuluş Savaşı'nın içinde ekonomi ile ve ülkenin modernleştirilmesiyle ilgi, sanıldığından ve gösterildiğinden çok yüksek. Herkes ilgileniyor. Kendi konusu olsa da olmasa da. Tabii Gillespie pek herkesle ilgilenmiyor. «İş çıkacak» olanlarla daha çok ilgileniyor ve görüşüyor: «Ankara'da iken İçişleri Bakanı **Fethi Bey**'le Amerikan tarım araçlarının getirilmesi, bunların uygulanması ve satılması konusunu görüştüm. Bu arada birkaç deney çiftliği kurulması ve devamlı sergi açılması konusunda Amerikan tarım araçları yapımcılarının ilgi duyabileceği belirtildi. **Fethi,** herhangi bir Amerikan grubu buna ilgi duyarsa, Hükümete ait topraklardan bedava

olarak birkaç yıllığına verilebilmesi için çaba harcayacağını söyledi.» Türkiye, Amerikan sermayesinin ilgi duyabileceği her kapıyı açmaya hazır görünüyor. Bunu bildiriyor. Bildirenler arasına sonraki yılların Serbest Fırka Reisi Fethi Bey de giriyor.

Gillespie, işi sözde ve sonra özel sohbetlerde bırakmak istemiyor. Rauf Bey aracılığıyla Büyük Millet Meclisi Hükümeti'ne soru soruyor, cevaplarını alıyor. İki soru ve iki cevap, yalnızca Türkiye-Amerika Birleşik Devletleri ilişkileri açısından değil, başka açılardan da aydınlatıcı oluyor. Gillespie soruyor: «Hükümet tarafından şimdi ne gibi yatırım ve yapım projeleri üzerinde durulmaktadır? Bunların hangileri Amerikan sermayesinin incelemesine açıktır?» Hükümet adına Bayındırlık Bakanı Rauf Bey cevap veriyor: «Hükümet tarafından incelenmekte olan projeler şunlardır: **Mersin Limanı, Adana Ovasının sulama projesi, Zonguldak ve Bayburt'un elektrik projeleri**... Şu projeler de hemen incelenecektir: **Bütün Karadeniz Limanları, bu limanları iç bölgelere bağlayacak demiryolları, bu bölgedeki madenler, Ankara - Sivas ve Sivas - Erzurum, Beyazıt - Erzurum - Trabzon, Trabzon - Rize demiryolları, Harput - Ergani - Mardin - Diyarbakır demiryolları.** Bu sayılan işlerin incelenmesi Amerikan sermayedarlarına açıktır.»

Bundan hemen sonra Amerika Birleşik Devletleri adına Julian Gillespie şu soruyu soruyor: «Hükümetin **Chester Projesi** ya da benzeri projelere karşı tutumu nedir? Hükümetiniz hangi koşullarda ve ne gibi şeyleri dikkate alarak Amerikan sermayedarlarına ya da sermayedar grubuna izin verilebilir?» Bu soruya Hükümet adına Bayındırlık Bakanı Rauf Bey şu cevabı veriyor: «Hükümet kendine getirilen her projeyi incelemeye hazırdır. Bu gibi konularda genel ve başlıca kural olarak şu formül benimsenmiştir: Bu projelerin hiç biri Türkiye'nin ekonomik ve siyasal bağımsızlığına zarar getirmemelidir. Özel koşullar ise somut bir öneri getirildiğinde hükümetçe be-

lirtilecektir.» (Amerikan Gizli Belgeleriyle Türkiye'nin Kurtuluş Yılları, sayfa 157-158) Böylece Türkiye'nin 1960 yılları sırasında uyanışı ile birlikte «büyük keşifler» peşinde koşarak «kaybolan yıllarını» telâfi etmek isteyen bazı aceleci araştırmacıların pek abarttıkları Chester Projesi de görüşülmüş oluyor.

Gerçekten de Amerikan finans gruplarına imtiyazlar vererek Amerika Birleşik Devletleri'nin himayesini kazanma politikası güden Kurtuluş Savaşı'nın yönetici kadroları, Gillespie'nin sorularından kısa bir süre sonra, 1923 yılının başlarında bir Chester imtiyazının altına imza atıyorlar. Böylece hem Amerika Birleşik Devletleri'nin ilgisini, hem koruyuculuğunu sağladıklarına ve hem de Batı devletlerini birbirine düşürdüklerine inanıyorlar. Amerika Birleşik Devletleri'nin Lozan Konferansları sırasında desteğini sağladıklarına da inanıyorlar. Amerika Birleşik Devletleri ise Lozan Anlaşması'nı onaylamıyor, bile.

Türkiye, daha Kurtuluş Savaşı'nın başında ve içinde Amerika ile içli dışlı olmak istiyor. Chester İmtiyazı, Türkiye burjuvazisi açısından, bu isteğin başarısız bir göstergesi olmaktan ileri gidemiyor. Bütün bunlara karşın Chester İmtiyazı'nın öyküsünü, o günleri yakından yaşamış ve bütün ömrü boyunca Türkiye'de Amerikan çıkarlarının uslanmaz bir savunucusu olmuş bir gazeteci tanıktan okumak gerekiyor. Öykü, şöyle başlıyor: «Lozan Konferansı'na ait fasılanın devam ettiği sırada umumi efkârın ilgisi iki mesele üzerinde toplanmıştı: Seçim hazırlıkları ve Chester Projesi..» (Ahmet Emin Yalman, Yakın Tarihte Gördüklerim ve Geçirdiklerim, Üçüncü Cilt, 1922-1924, İstanbul, 1970, sayfa 52) Seçim kararı, Meclis'te «ikinci grup» adıyla bir muhalefetin doğması nedeniyle alındı. Böyle bir karar ve Lozan Konferansı'nın sonuç alınmadan kesintiye uğraması belli bir kötümserliğin kaynağı oldu.

Fakat tam bu sırada, bu defa başka bir amiral, Ami-

ral Colby M. Chester ortaya çıktı da kötümser bulutların dağılmasını sağladı. Şöyle oldu: «Bu seçim hazırlığı ve Lozan Konferansı'ndaki fasıla devrinde ortalıkta iyimser ve rahat bir hava esmesinin başlıca sebebi, Amiral Colby M. Chester adında bir Amerikalı tarafından daha 1908 yılında ortaya atılan, onbeş yıl arkası bırakılmayan büyük projeye artık olmuş, bitmiş bir şey gözüyle bakılmasıydı. Bu projeye göre Amerikalılar, Merkezi ve Doğu Anadolu'da 4300 kilometrelik demiryolu hattı yapacaklardı, memleketi baştan başa imar edeceklerdi, Ankara civarında yepyeni ve modern bir şehir kuracaklardı. Demiryolları için bir zamanlar yapıldığı gibi, Devletten kilometre garantisi filân diye bir şey istemiyorlardı. Hattın iki tarafında yirmişer kilometrelik sahalarda bulunan maden imtiyazlarının kendilerine verilmesini yeter buluyorlardı.» Bunları yazan Ahmet Emin Yalman'a göre, anlaşılan, pek mütevazi istekte bulunuyorlardı. Yarım yüzyılı aşan gazetecilik ve yazarlık yaşamı boyunca başta Amerika olmak üzere sürekli olarak yabancı çıkarlarının savunucusu olmuş ve Türkiye'de hep «demokrat» tanınmış Yalman'a göre bu proje tipik bir emperyalist soygun projesi olmuyordu.

Bu projeyi, Kurtuluş Savaşı'nın Büyük Millet Meclisi kabul etti. Aslında proje, daha Büyük Meclis tarafından kabul edilmeden önce benimsendi. Bir «imdat kuvveti» sayıldı. Ahmet Emin Yalman, o günlerin havasını, her zamanki duygusallığı içinde bugünlere bıraktı: «Amiral Chester'in Amerika'nın çok mühim bir şahsiyeti bulunması, kurduğu Osmanlı-Amerikan gelişme şirketinde nüfuzlu adamların ve bu arada Panama Kanalı'nı yapan meşhur General G. W. Gothals'ın yer alması, herkeste tam bir güven yaratmıştı. Lozan müzakereleri esnasında Amerika hükümetinin Chester grubunu destekler gibi görünmesi ve bu grubun ciddiliği hakkında hiç bir taraftan bir itiraz sedası yükselmemesi, Amerika'nın Türkiye'nin iktisadî kaderine ilgi duyduğu, buraya yüzlerce

milyon dolar sermaye akıtacağı ve Avrupa emperyalizminin oyunlarına karşı bizim sıkı bir yol arkadaşımız kesileceği hakkında en küçük bir şüphe bırakmıyordu. Hele Avrupa devletlerinin iktisadî istekleri yüzünden Lozan'daki barış konuşmalarının fasılaya uğradığı bir devirde Amiral Chester grubunun oynadığı rol bizim için gökten inmiş bir imdat kuvveti etkisi yapıyordu.» Türkiye, Avrupa emperyalizminden yıldığı için Amerikan emperyalizmine kucak açıyordu.

Julian Gillespie'nin sorularını cevaplandırdığı zaman «Hamidiye Kahramanı» Rauf Bey, Bayındırlık Bakanı idi. Sorulara cevap verme yüzünden bir ara bakanlığı bırakti. Fakat Chester Projesi de dahil Gillespie'nin sorularına iyi cevaplar verdi. Ve Chester Projesi görüşülürken Başbakan koltuğuna oturuyordu. Bu nedenle de, Meclis'te projenin aleyhinde bulunanlara cevap verme işi de yine Rauf Bey'e düştü. Tabii bu kez Başbakan Rauf Bey olarak: «Projeye dair olan imalı sözlere, dış propagandalara önem verilmemelidir. Bütün memleketin demiryollarına ihtiyacı vardır, esaslı ulaştırma vasıtaları halkımıza yeni gelişme imkânları verecektir. Hattın askerî önemi büyüktür. Milletin yaptığı inkılâp temelinin son taşını da Meclis koymalıdır. Bu projenin gerçekleşmesi sayesinde askerî kudretimiz dört misli artacaktır. Projenin siyasî tesirleri daha da derindir. Eğer memleketimizin bir daha istilâya maruz kalmasını istemiyorsak, nüfusumuzu çoğaltmak, geliştirmek, hareketli bir hale koymak için bu fırsattan faydalanmalıyız.» (Ahmet Emin Yalman, Yakın Tarihte Gördüklerim ve Geçirdiklerim, sayfa 54) Başbakan Rauf Bey'den sonra yeni Bayındırlık Bakanı Muhtar Bey de konuştu ve eleştirilere cevap verdi. «Projenin bir kusuru varsa, o da çok iyi olmasıdır» dedi. Böylece 9 Nisan 1923 tarihinde Büyük Millet Meclisi 21 aleyhte oya karşılık 185 oyla bu projeyi onayladı.

Bu «çok iyi olmak» gibi bir kusuru olan bu projeyi kabul etme «başarısını» gösteren Hükümet, bu «başarı»

ile tüm Avrupa'nın «bütün hesaplarını altüst etti. Şöyle etti: «Türk iktisadî hayatında Amerika'nın daha barış meydana gelmeden, baş role geçtiğini ve Avrupalılara ait bütün hesapların altüst olduğunu belirten 9 Nisan kararı, Avrupa'da bir bomba tesiri yapmış, herkesi şaşırtmıştı. Hele Fransa'da kıyametler kopmuştu. Avrupa devletlerinin bizi iktisadî baskı altında tutmak ve iktisadî menfaatlerimize aykırı bir sulh imza ettirmek yolundaki emel ve ümitleri Chester projesi sayesinde suya düşmüş, cepheleri ikiye bölünmüştür.» Bunları Ahmet Emin yazdı. Ama bunlar 1923 Nisan ayında Türkiye'nin Kurtuluş Savaşı'nın yönetici kadrolarının düşünceleri. Hiç kuşku yok.

Kapitalizme karşı olmadan emperyalizme karşı olmak bir yana, emperyalizm olgusunun bile anlaşılamayacağını gösteren çok canlı bir örnek. Lenin, bir anlamda yalnızca Arcos Şirketi'nin Londra'daki siparişleri ile İngiltere'yi, Sovyet Devleti'ni **de facto** tanımaya çekebildi. Bir süre için emperyalist devletler arasındaki çıkar ayrılıklarını körükleyebileceğini biliyordu ve bunu başardı. Türkiye ise «çok iyi olmaktan» başka kusuru olmayan bir imtiyaz ile emperyalist cepheyi ikiye bölmeyi planladı ve böldüğüne inandı.

Anglo-sakson dünyasında sık sık kullanılan bir söz var: «It is too good to be true.» Türkçeye «doğru olmayacak kadar çok iyi» olarak çevrilebilir. Türkiye'nin «çok iyi» bularak kucakladığı Chester Projesi serüveni bu sözü hatırlatıyor. Dönemi çok yakından yaşamış olan Ahmet Emin yazıyor: «Büyük Millet Meclisi'nin kararından sonra anlaşmalar, Chester grubu adına Kanadalı Claytan-Kennedy ve Amiral Chester'in oğlu deniz binbaşısı Chester tarafından imzalanmıştır. Amerikan gazeteleri Türkiye'de yalnız demiryolları ve limanlar yapmak değil, orman ve madenleri işletmek ve yeni bir Ankara şehri kurmak yolunda imkânların Amerikalıların eline geçtiğine dair yayınlar yapmışlardır. Fakat Amerikan hü-

kümeti, aylarca müddet projeyi destekler gibi göründükten ve hiç ağzını açmadıktan sonra 20 Haziran 1923'de Amerikan Hariciye Müsteşarı Leland Harrison, gazetelere Amerika'nın Chester Projesi'ne ait işlerde bir rolü olmadığına, böyle işlere karışmanın ve garantiler vermenin Amerikan usullerine aykırı düştüğüne dair beyanatta bulunmuştur.» Bundan sonrasını izlemeye gerek var mı? Ahmet Emin, anılarının burasında noktayı koyduktan sonra bir ara başlığı açıyor. Pek acıklı: «Sönen Rüya».

«Sönen rüya», yüzlerce milyon dolarla ölçülen bir imtiyazın bitpazarında üçyüz bin dolara satılması olarak gerçekleşiyor. «Sönen rüya» şöyle görülüyor: «Bir aralık projeyi benimser gibi görünen Amerikan sermaye âlemi gitgide ilgisini kesmiş, 29 Ağustos 1923'de Chester grubu elindeki imtiyazı üçyüz bin dolar ücretle ve bu işde elde edilecek kârlardan yüzde on derecesinde bir paya karşılık bir Kanada grubuna satmıştır. Kasım 1923'de grup, Amerika'da ve Kanada'da sermaye bulmaktan ümidini keserek Londra ve Paris malî muhitlerine başvurmuş fakat netice alamamıştır. 17 Aralık 1923'de Nafia Vekili Muhtar Bey, Chester imtiyazının iptal edildiğini, bu meselenin Türk-Amerikan barış muahedesinin müzakeresi sırasında yeniden ele alınacağını ilân etmiştir.» Ve sönüyor: «Böylece en karanlık günlerde gönüllere ferahlık veren ve yurdun kısa zamanda Amerika'nın yardımıyla cennete çevrilmesi ümidi ile ilgisi olan çok tatlı bir rüya tamamıyla söndü.» İkinci Dünya Savaşı ile birlikte tekrar alevlenmek üzere «yurdun kısa bir zamanda Amerikan yardımıyla cennete çevrilmesi» rüyası sönüyor.

Dünya görüşü ve çıkar bağlantıları ne olursa olsun, Ahmet Emin Yalman, Türkiye'nin görmüş olduğu büyük gazetecilerden birisidir. Chester Projesi'ni, birkaç sayfa içinde, çok güzel anlatıyor. Farkına varmadan anlatıyor. Farkına varmadan, Chester Projesi'ni anlatırken, yirminci yüzyılın başlarında tekelci devlet kapitalizminin bir özelliğini ve emperyalist ülkeler arasındaki ayrılık ve dayanışmayı çok güzel anlatıyor. «Ekonomi politik» iki ilke, yaşamın yumuşaklığı içinde çok açık bir biçimde anlatılıyor. Bunlardan birincisi şu oluyor: Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra Türkiye, Avrupalı emperyalist devletlerin ilgi ve sömürü alanında kalıyor. Chester Projesi gibi çok çaplı bir proje, Türkiye'yi, Türkiye'yi «kurtaranların» da istediği gibi Amerikan emperyalizminin sömürüsüne açacak kadar kapsamlı bir proje, çok büyük bir ihtimalle Fransız ve İngiliz sermayesinin ısrarlı karşı koymasıyla Amerikan sermayesi tarafından terkediliyor. Pazarların tekelci karteller arasında paylaşılmasından sonra bir tarafın bu anlaşmayı ihlâl edici girişimlerinin tepki ile ve görüşülerek sona erdirilmesi gibi. Bu, oluyor. İkincisi ise, ne kadar büyük ve güçlü olursa olsun sermaye grupları emperyalist sömürülerini sürdürebilmek için mutlak kendi devletlerinin desteğine muhtaç görülüyor. Tekelci devlet kapitalizmi bu niteliğiyle ön plana çıkıyor. Tekelci devlet desteğini çekince, yüzlerce milyon dolarlık bir imtiyaz bitpazarına düşüveriyor. İmtiyazın sahipleri, daha sonra, Fransız ve İngiliz sermayedarlarının önünde de diz çöküyorlarsa da ne çare! Kurallara uymak gerek.

Ahmet Emin, hiç istemeyerek de olsa, bu gerçekleri çok güzel anlatıyor. Bu yüzden dört cilt halinde yayınladığı anılarından biraz daha söz edilmesini hak ediyor. Hiç kuşkusuz hak ediyor. Başarılı bir gazeteci oluyor. Vatan Gazetesi'ni kuruyor. İstanbul'da dış ticaretle ilgili büyük sermayenin sözcüsü oluyor. Aynı zamanda Kemalist oluyor. Korkuyor. Fakat İstanbul'da dış ticaretle ilgili büyük sermaye ile ilişkisini koparmıyor. Adnan Adıvar, Ali Fuad Paşa ve özellikle Rauf Bey ile dostluğunu ve yakın ilişkisini sürdürüyor. Fakat Terakki Perver Fırka'ya girmiyor. Girmiyor ama Takrir-i Sükûn ile başlayan dönemde ve bu dostlukları yüzünden İstiklâl Mah-

kemesi'ni boyluyor. Hem de Elâzığ İstiklâl Mahkemesi'ni boyluyor. Ahmet Emin, Elâzığ'a giderken pek korkuyor. Ölümüne gittiğine inanıyor. Elâzığ'a varınca şaşırıyor: «Böyle bir korkulu rüya gördükten sonra gerçek durumla karşılaşınca çok ferahladık. Hayretle şunu gördük ki Elâzığ İstiklâl Mahkemesi huzurunda yargılanan Türk gazetecileri çok garip bir çifte hayat yaşıyordu.» Gariplik şöyle: Gündüzleri mahkemeye gidiyor. Her gün bir idam kararı dinliyorlar. Geceleri ise «Elâzığ eşrafından Çar Sancaklı Ahmet Bey tarafından gazetecileri misafir etmek üzere gönül hoşluğuyla verilen, büyük bahçeli, güzel, serin konakta eğlenceli, canlı rahat bir sayfiye hayatı» geçiriyorlar. Yalnız değiller. «Mahkemenin başkanı, üyeleri, başsavcısı, diğer erkânı devamlı misafir» olarak bulunuyorlar. İçli dışlı bir mahkeme oluyor.

Pek şikâyet edilecek gibi değil. Fakat, Ahmet Emin «bir tek derdimiz vardı» diye yazıyor: «Mahkeme Başkanı Mazhar Müfit Bey (Mazhar Müfit Kansu, Y. K.) her sabah mahkemeye giderken, bize sabah kahvesine geliyor, gençliğini dolduran aşk maceraları anlatıyordu. Bunlardan her birinde çetin safhalar, mukavemetler vardı, fakat sonra hepsi çok güzel bir genç kadının her şeyi göze alarak Mazhar Müfit Bey'e teslim olmasıyla bitiyordu. Başkan, çoğu ancak hayal ve hasretlerini ifade eden bu uydurma hikâyeleri can kulağıyla yutar gibi görünen bir dinleyici grubu bulduğuna çok memnun görünüyordu. İstiklâl Mahkemesi'nin başkanı bu, kaderimiz elinde. Kendisine surat etmek, inanmaz görünmek haddimiz miydi? Ilgi belirtileri göstermekte birbirimizle yarış ediyorduk. Doğrusunu isterseniz, İstiklâl Mahkemesi'nde uğradığımız en ağır ceza, bu bitmez tükenmez aşk hikâyelerini dinlemek ve inanır görünmekti. Bunları birbirine bağlamak, memlekette o zaman mevcut hayat şartlarına ve imkânlarına sığdırmak tamamiyle imkânsız bir şeydi.» (Yakın Tarihte Gördüklerim ve Geçirdiklerim, sayfa 179) Ahmet Emin, İstiklâl Mahkemesi'nden, sabah

kahvesinde aşk ve seks hikâyeleri dinleme cezasını çektikten sonra beraat ediyor ve İstanbul'a dönüyor.

Ancak bu aşk ve seks masallarını dinlerken İstiklâl Mahkemesi Başkanına, bir daha gazetecilik yapmayacağına tövbeler ettiği de anlaşılıyor. Hükümet kapatılan gazeteyi açmıyor. Ahmet Emin de başka gazete çıkarmıyor. Bir ara sıkıntı ile «yabancı gazetelere yazı yazmamı, gazetecilik etmemek yolundaki taahhüdüme aykırı buluyor musunuz?» diye Başbakan İsmet Paşa'ya mektup yazıyor ama, cevap alamıyor. Çok rahat etmesin diye arada sırada sanık mı tanık mı olduğu belli edilmeden İstiklâl Mahkemelerine çağrılıyor ve bırakılıyor.

İşte böyle, Ahmet Emin gazetecilik yapamadan «Kartal'da Avukat Kocabaş Arif Bey'den kayınpederi Arif Bey'le» beraber kiraladıkları yalıda üzüntüden kendisini yiyerek bitirirken karşısına birdenbire «iyiliksever bir aziz» çıkıyor. Bu, tarihin cilvesi, Julian Gillespie'den başkası olmuyor. Bu «mesut» anı Ahmet Emin anlatıyor: «Amerika Sefareti Ticaret Ataşesi Julian E. Gillespie ile 1922'de Ankara'da bulunduğum sırada tanıştığımı ve dost olduğumu bundan evvel uzun uzadıya anlatmıştım.» (Yakın Tarihte Gördüklerim ve Geçirdiklerim, sayfa 198) Gillespie ise bunu yazmıyor ve saklıyor.» 'Bir gün bu dostum İstanbul Klübü'nde yanıma geldi ve şunları söyledi» diyor. Ve Ahmet Emin'in dostu Gillespie konuşuyor: «— Sen ne zamana kadar böyle boş gezecek ve üzüntüden kendin iyiyeceksin? Bir iş tutman lâzım. Hem geçim imkânı sağlamak, hem de memleketine faydalı olmak için en iyi çare, bir ticaret şirketi kurmandır. Ben bu şirkete birkaç mühim Amerikan şirketinin vekilliğini sağlayabilirim. Meselâ Goodyear lâstik şirketinin bir temsilcisi bu sırada İstanbul'dadır. Türkiye'de bir umumi vekil aramağa gelmiştir. Bu vekilliği sizin yeni şirketinize vermesi pek mümkündür. Bunun arkasından da seri halinde diğer değerli vekâletler gelebilir.» İşte böyle. Dostluk böyle. 1922 yılında Ankara'da kurulan dostluk en

dar zamanda yardıma koşuyor. 1923 yılında Chester Projesi ile Türkiye'yi kurtaramayan Gillespie bu kez Ahmet Emin'i içine düştüğü mali bunalımdan kurtarmaya çalışıyor.

Ve öyle görünüyor ki ne Fransız sermayesi ne de İngiliz sermayesi Amerikan sermayesinin Ahmet Emin Yalman'ı kurtarmasına itiraz etmiyor. Tabii Ahmet Emin de tek başına kurtulmaya razı olmuyor: «Vatan gazetesini idare etmekte çok dirayet gösteren kardeşim Rifat, tasfiyeden sonra kendi hesabına bir ihracat işi kurmuştu. Teklifi ona açtım, cazip buldu. Dostlarımızdan Necmeddin Molla Bey'in bacanağı olan Kemal Halil Bey'e işi açtık. Kendisi askerlik hayatında akıncı roller oynamış, Selânik'te İttihat ve Terakki hareketlerine de çok yakından karışmıştı. Karşımıza çıkan fırsatı kendisine söyler söylemez derhal değerini kavradı, dört elle buna sarıldı. Prensip kararı bir an içinde alındı. İlk adım olarak ellibin liralık sermaye bir araya geldi.»

Bundan sonra işler yürüdü ve Ahmet Emin ilerledi: «Ertesi gün Goodyear temsilcisi ile müzakereye giriştik ve anlaşmaya vardık. Bunu Dodge Brothers otomobilleri, Caterpillar Traktörleri, Sullivan Kompresörleri, Harnischfeger ekskavatörleri takip etti.» Amerikan malları Türkiye piyasalarına girmeye başladı. Gillespie ise ilgisini hiç eksik etmedi: «Bir taraftan da ben gazetecilik tecrübemi, gazeteler için otomobil, lâstik ve traktör ilânları hazırlamak için kullanmağa giriştim. Goodyear ve Dodge, kalite bakımından da çok çabuk tutundu. Acentelere ve müşterilere krediyle mal satmak lâzım geldiği için gittikçe artan satışlar, sermaye ve kredi imkânlarımızı aştı. Gillespie, hiç bir nevi menfaati olmadan, sırf kendi vazifesini görmek ve bize karşı dostluğunu belirtmek için tıpkı ortağımızmış gibi çalışıyor, her derdimize çare buluyordu.» Ahmet Emin ise ortağını bilmiyordu. Gillespie, yardıma devam ediyordu: «Taksitli otomobil ve kamyon satışları için kredi sağlayan Kemsley-Mellbourn adlı müessesesiyle bizi temasa getirdi ve Goodyear'ın da kredi hudutlarımızı genişletmesi için başarıyla araya girdi. Bu sayede kısa zamanda Amerika'dan en çok mal getiren Türk müessesesi haline geldik. Gillespie bir taraftan bize dostluk göstermekle beraber, Amerika'nın Türkiye'ye olan ihracatında yeni rekorlar kırmak imkânını da bulmuş oldu, böylece kendi vazifesinde de başarılar elde etti.» (Yakın Tarihte Gördüklerim ve Geçirdiklerim, Üçüncü Cilt, sayfa 197-198) Ahmet Emin, Gillespie'nin biraz da ortak olduğunu anlar gibi oldu.

Ankara'daki Garip Amerikalı Julian Gillespie, 1922 yılının Şubat başında Washington'a gönderdiği gizli raporunda Ahmet Emin ile 1922 yılında Ankara'da kurduğu ilişkileri yazmadı ama «bir kabine üyesinin» kendisine şunları söylediğini yazdı: «Biz Bolşevik değiliz ve olmayacağız. O kadar öteye itilmek istemiyoruz. Avrupa tarafından zorlanmadıkça, elimizden geldiği kadar Bolşevikleri kullanmak istemeyiz.» O yılların gelişmeleri, bunların, söylenmiş olduğunu gösteriyor.

1922 yılında Ankara'nın nüfusu Malthus'cu bir hızla artıyor. Yalnız Gillespie değil. 1922 yazında, bu kez Robert Imbrie, Ankara izlenimlerini gizli bir rapor olarak Washington'a bildiriyor. Bu raporda, Ankara'daki bir başka Amerikalının Türkiye'nin sol potansiyeli konusunda ve özellikle Kemalistlerin komünizme karşı tutumlarıyla ilgili olarak çok büyük bir rahatlık içinde olduğu görülüyor. Imbrie, raporunda, Anadolu'daki savaşın dinsel bir nitelik taşımamakla birlikte dünya müslümanlarının desteğini kazanmaya önem verdiğini ve bunu bir politika olarak uyguladığını ileri sürüyor. Devam ediyor: «Bu politikayı en çok destekleyen güç, Sovyet Rusya'dır. Dolayısıyla Rusya'nın Ankara üstünde büyük etkisi olması doğaldır. Sovyetler, Milliyetçi Hükümete 10 milyon altın ruble vermişler ya da kredi açmışlardır. Rusya bakımından bu destek Yunanlılardan destek ya da Türklere sevgi temeline dayanmamaktadır. Ne de ekonomik bir temeli vardır. Çünkü Sovyet Hükümeti Kemalist Hükümetin verebileceği herhangi bir imtiyazı kullanabilecek durumda değildir. Türk Hükümetinin ve Türk halkının **Komünizm** ya da Sovyetizm doktrinine inanmadığını, bunu desteklemeyeceğini, ancak belki zorunlu olarak kabul edebileceğini, Bolşeviklerin anlamış olması gerektir. Oyleyse Sovyet Rusya'nın desteği, Türklerin Orta Asya'daki dindaşları arasında karışıklık yaratma ve böylece Bolşevizm'e yer ayırabilme umuduna dayanmaktadır.» (Amerikan Gizli Belgeleriyle Türkiye'nin Kurtuluş Yılları, sayfa 181) Ankara'ya gelen Amerika Birleşik Devletleri'nin gayri resmi temsilcisi Imbrie'nin bu düşünceleri, öz olarak, Eylül 1920 tarihinde Ankara'dan Büyük Millet Meclisi Hükümeti'nin Moskova'daki temsilciliğine gönderdiği direktife benzemektedir. Öz olarak, aynıdır. Bu yüzden bunların Ankara'da Mustafa Kemal'e kadar uzanan en yetkili kişilerle görüşülerek yazıldığında hiç kuşku yoktur. Böyle olması gerekir.

Bunu, Imbrie'nin devam eden cümleleri de gösteriyor: «Milliyetçi Hükümetin en büyük destekçisi olması, Türklerin, Rusya'ya büyük bir güven ve sempati duydukları anlamına gelmemektedir. Tam tersine, Kemalistler Bolşevikleri her istediklerini almak için kullandıkları halde, Rus amaçlarından kuşku duymaktadırlar.» Mustafa Kemal, Sovyetler ile kurduğu dostluğu daima Batı ülkeleriyle ilişkilerinde bir koz olarak kullanmak istedi. Bunda hiç kuşku yok. Imbrie'nin, Ankara'da ve 1922 yazında en yetkili kişilerle görüşmüş olduğunda da kuşku yok.

Robert Imbre, Julian Gillespie'nin misyonunu tamamlıyor. Gillespie Ankara'da iken henüz Aralov Ankara'ya gelmemiş bulunuyor. Aralov hakkında istihbaratı vermek, bu yüzden, Robert Imbrie'ye düşüyor. Mustafa Kemal ile sık sık sohbet edebilen ve Mustafa Kemal'in önem verdiğini göstermek zorunluluğunu duyduğu Aralov'u, Ankara'daki Amerikalının kıskandığı anlaşılıyor. Şöyle yazıyor: «Buradaki Bolşevik elçiliğinde 60 kişi vardır, başlarında, kültürsüz ve eğitimi az ama enerjik bir kişi olan **Araloff** bulunmaktadır. Personel toptan mujik tiplidir. Türkler bunlara tepeden ve saklayamadıkları bir hoşnutsuzlukla bakmaktadır.» (Amerikan Gizli Belgeleriyle Türkiye'nin Kurtuluş Yılları, sayfa 182) Aralov'un anıları ise «Amerikan İstihbaratını» kesinlikle doğrulamıyor. Mustafa Kemal'in Aralov'u yanında ve çok önemli bir konuk olarak cepheye götürdüğünü ve sık sık Ankara'daki Sovyet Elçiliğini ziyaret ettiğini gösteriyor.

Imbrie, gizli raporunu, 1922 yazında kaleme alıyor. Fakat 1922 yazına girerken Avrupa'da önemli gelişmeler oluyor. Önemli gelişmelerden birisi 1922 Mayıs'ında Cenova'da toplanan konferans. Fakat bu konferansla ilgili olarak bu konferanstan da önemli bir gelişme var: 16 Nisan 1922 tarihli Rapallo Anlaşması. Cenova Konferansı ve Rapallo Anlaşması, Ankara'da da ilgi ile izleniyor. Aralov, anılarında, yazıyor: «Cenova Konferansı

toplandığı sırada, İtilâf Devletleri için beklenmedik bir olay oldu ve Rapallo fırtınası patladı; Kemal, birkaç kez bizimle Cenova konusunda sohbet etti.» (S. İ. Aralov, Vospominaniya Sovetskogo Diplomata 1922-1923, Moskva 1960, sayfa 121) Almanya ile Sovyet Rusya arasında imzalanan Rapallo Anlaşması ile ilgili olarak Mustafa Kemal, Aralov'a, «delegasyonunuzun İngilizlere karşı kazandığı parlak bir zafer, fevkalâde memnun oldum» dedi.

Dedikleri bundan ibaret değil. Dedikleri arasında şunlar da var: «Bir başka sohbetimizde Mustafa Kemal Cenova Konferansı'nın bir genel değerlendirmesini yaptı ve görüşmelerin kesilmesine karşın Konferansın, Sovyet diplomasisinin bir zaferi olduğunu söyledi. Cenova Konferansı ile bir meydan savaşı arasında benzetme yaparak, savaşın komutanı Çiçerin'in, hem Lloyd George hem de Barthou'nun farketmediği nefis bir kuşatma hareketiyle, Almanya ile Rapallo Anlaşması'nı imzalamak suretiyle, emperyalist cephede bir gedik açtığını söyledi.» (Vospominaniya Sovetskogo Diplomata, sayfa 122. Hasan Ali Ediz, kendi çevirisinin 133 üncü sayfasında, Mustafa Kemal'in söylediklerini tırnak içinde veriyor. Metnin aslında tırnak işaretleri yok. Y. K.) Cenova'da yapılan konferansı uzaktan seyretmek zorunda kalan Mustafa Kemal'in Aralov'dan hem bilgi aldığı, hem de değerlendirme yaptığı anlaşılıyor.

Bu çalışmada Türkiye'nin resmî dış politika tarihi olarak nitelenen kitapta Türkiye'nin Cenova Konferansı'na ilgisi şöyle anlatılıyor: «Mustafa Kemal bir yandan barış görüşmelerinin kendisi tarafından kesilmesi sorumluluğunu bertaraf etmeğe çalışırken, diğer yandan da Nisan 1922'de Cenova'da toplanacak olan Milletlerarası İktisat Konferansı'na Ankara Hükümetinin de davet edilmesini sağlamaya çalışıyordu. Fakat, Türkiye'nin bu konferansa katılması sadece Sovyet Dışişleri Komiseri Çiçerin tarafından desteklenmişti. Türkiye'nin bu konferansa davet edilmemesi, Türkiye'nin Paris ve Roma'daki temsilcileri tarafından protesto edilmiştir.» (Olaylarla Türk Dış Politikası 1919-1965, sayfa 48) Aralov, Türkiye'nin resmî tarihinden biraz farklı yazıyor. «Ben O'na (Mustafa Kemal'e Y. K.) Çiçerin'in İtilâf Devletleri temsilcilerinden Türkiye'nin de çağrılmasını istediğini, onların da, Türkiye'nin bir Küçükasya ülkesi, konferansın ise Avrupa konferansı olduğunu söylediklerini naklettim» diyor. Konferansa çağrılmayan Mustafa Kemal'in Konferansın tüm rüzgârını çalan Rapallo Anlaşması'ndan son derece memnun olduğu görülüyor. Normal de. Ortak düşmana karşı her zafer de ortaktır.

Rapallo Anlaşması, gerçekten de Sovyet Diplomasisinin ilk büyük zaferlerinden birisi oluyor. Usta, kıvrak ve becerikli bir diplomasinin genç Sovyet iktidarının kalıcı olarak yerleşmesinde çok büyük bir role sahip olduğunu Rapallo bir kez daha gösteriyor. Hiç kuşku yok, Rapallo başarısı için gerekli ortam 16 Mart 1921 Sovyet-İngiliz Ticaret Anlaşması ile hazırlanıyor. Mart 1921 tarihinden sonra Ocak 1922 tarihinde Cannes'da toplanan İtilâf Devletleri toplantısında, Krasin'in deyimiyle, City tarafından da desteklenen Lloyd George, Sovyet Rusya ile bir Genel Ekonomik Anlaşma yapılmasını öneriyor. 1922 yılının başında Sovyet Rusya ile uyuşma girişimlerinin başını İngiltere çekiyor. Bu nedenle Cannes Toplantısı, Cannes Kararları ile sona eriyor. Birinci maddede şunlar yazılıyor: «Uluslar, bir diğerine, mülkiyet, iç ekonomi ve yönetim sistemlerini dayandıracakları ilkeleri dikte etme haklarına sahip değillerdir. Her ulus kendi sistemini seçme hakkına sahiptir.» Cannes Kararları'nın son ve altıncı maddesi ise şu hükmü getiriyor: «Her ülke komşularına tecavüzden sakınma taahhütüne katılmalıdır.»

Cannes Kararları, Sovyet Rusya ile ilgili olarak ve Merkezi ve Doğu Avrupanın Ekonomik Kalkınması'nı görüşmek üzere Mart ayında Cenova'da bir konferans top-

lanması çağrısıyla birlikte alınıyor. Bu yüzden Cannes Kararları, ilk bakışta göründüğünden de büyük bir öneme sahip oluyor.

Cannes Kararları ve Cenova Konferansı çağrısı, Sovyet yönetiminde önemli bir sevinç kaynağı oluyor. Fakat Çiçerin, daha sakin ve temkinli görünüyor. 27 Ocak 1922 tarihinde toplanan Merkez Komitesi'ne sunduğu uluslararası durumla ilgili raporunda önemli yeri, Cannes ve Cenova işgal ediyor. «Thames Nehri'nin iki yakasında», diyor, Çiçerin «kapitalist dünyanın tüm siyasal zekâsını bulabilirsiniz.» (Jane Degras, derleyen, Soviet Documents on Foreign Policy Volum I 1917-1924, Oxford University Press 1951, sayfa 289) Devam ediyor: «Thames Nehri'nin devlet adamları ileriye bakabilirler ve yükselen yeni tarihsel güçleri koklamayı bilirler. Böyle bir tarihsel güçle anlaşma imzalamak ve böylece onun silâhını elinden almak.. İşte bu, geleneksel İngiliz politika sanatının şaikasıdır. Şimdiki başbakana bakın; Lloyd George esnektir, kendisini saran siyasal ve sosyal güçleri anlamaktadır ve kompromiye hazırdır. İngiltere'de ciddi iş çevrelerini temsil eden Lloyd George, bağnaz şoven unsurların, özel savaş zenginlerinin, İngiliz asker ve saray çevrelerinin muhalefetini yenmek zorundadır. Sovyet hükümeti ile uyuşma politikasının bu denli yavaş ve kesikli olarak gelişmesinin nedeni bu muhalefettir.»

Çiçerin, Merkez Komitesi'ne sunduğu raporunda «Bolşeviklerle ticaretin, Bolşevikleri silâhsızlandırmak ve Bolşevik tehlikesini azaltmanın en iyi yolu olduğu Lloyd George'un sürekli nakaratıdır» diyor. İngiliz basınının Sovyet Rusya ile anlaşma için üç gerekçe ileri sürdüğünü kaydediyor. Birincisi, «Rusya'nın ekonomik önemi»; ikincisi, askeri gücü ve üçüncüsü de «dünya ölçüsünde öneme sahip olan Rusya'nın Doğu üzerindeki siyasal etkisi» oluyor. Bu üç faktörün, Sovyet Hükümeti'nin Cenova Konferansı'na çağrılmasını sağladığını ve bunun da «Britiş geleneği için bir siyasal zafer» olduğunu söy-

lüyor. Ekliyor: «Rusya'ya barışçıl yollardan nüfuz etmeyi amaçlayan İngiliz iş çevrelerinin çıkarı kazandı.» İngiltere'nin arkasından Fransa'yı ve İtalya'yı sürüklemiş olması İngiltere için bir siyasal zafer olarak görülüyor.

Sovyet Dışişleri Komiseri temkinli görünüyor: «İsteklerimizin gerçekleştiğini görüyoruz ama yeni ve ciddi tehlike ile de karşı karşıyayız.» Çiçerin, İngilizlerle ekonomik işbirliğinin genç Sovyet ülkesini «ekonomik esarete» sokmasından endişe duyuyor. Ve İtalya'ya üzüntülerini belli ediyor: «Çıkarlarımız İtalya'nınkilerle çakışmaktadır. İtalya daha bağımsız olsa, İtalya büyük devletlerin baskısına boyun eğmese İtalya ile ekonomik ve siyasal ilişkilerimiz çoktan çok daha iyi olurdu.» Çarlık Hariciye Bakanlığı'ndaki diplomatlık mesleğini bırakarak bolşevik mücadeleye katılan Çiçerin'in diplomasi tarihi kadar ekonomi politiği de pek iyi bildiği görülüyor. Sonradan sanayileşmesini, ulusal birliğini tamamlayan ve bunun arkasından da emperyalist maceralara başlayan İtalya, hiç bir zaman şahsiyetli olamıyor. Çiçerin, «aynı bağımsız davranış eksikliğini, maalesef, modern devletlerin en güçlüsü Amerika Birleşik Devletleri de göstermektedir» diyor. 1920 yılları için yine değerli bir değerlendirme yapıyor.

Halk Komiseri Çiçerin, böyle bir değerlendirme ve bu değerlendirmenin arkasında Merkez Komitesi'nin desteğiyle Cenova Konferansı'na hazırlandı. Böyle bir değerlendirme yapıldıktan sonra konferanstan sonuç alma yerine konferansı bir platform olarak kullanmaya çalışma normal olacaktı. Normal oldu. Çiçerin, Konferans'ta Sovyet Hükümeti adına yaptığı konuşmada üç nokta üzerinde durdu. Önce genel bir silâhsızlanma istedi. Sonra Cemiyet-i Akvam'ın yeniden düzenlenmesini istedi. Sonra dünya altın rezervlerinin yeniden bölüşülmesini önerdi. Birinci istek, dünyanın barıştan yana bütün kişi ve güçlerine hitap etti. Üçüncü öneri, dünyanın yoksul ülkelerinin çıkarlarını savunma ile özdeşti. Ortadaki istek,

Cemiyet-i Akvam'ın yeniden düzenlenmesi önerisi ise, doğrudan doğruya Almanya'yı korumaya yöneilk oldu. Almanya, Birinci Savaş'tan yenik çıkan Almanya, Cemiyet-i Akvam'a üye değildi. Sovyetler Birliği'nin büyük diplomatı Çiçerin'in Cenova Konferansı platformunu, zamanının ezik ve yenik ülkelerinin haklarını savunmak için kullandı.

Ama bu kadar değil. Cenoza Konferansı sürerken 16 Nisan 1922 tarihinde Cenova'ya birkaç mil mesafede, Rapallo denilen güzel yerde, Rapallo fırtınası koptu. 16 Nisan 1922 tarihinde Sovyet Rusya ile Almanya Rapallo Anlaşması'nı imzalayarak tam diplomatik ilişki kurmayı kararlaştırdılar. 16 Mart 1921 tarihinde İngiltere'nin yeni Sovyet rejimini **de facto** tanımasından onbir ay sonra Almanya'nın **de jure** tanıması sağlandı. Sovyet diplomasisi ve Çiçerin, çok büyük bir başarı elde etti.

Cenova'da itilâf devletleri şaşırdılar. Savaşın bütün ekonomik yükünü Almanya'ya yükleme hesapları altüst oldu. Sovyet Rusya karşısında müttefik cephe önemli gedik verdi. Lenin'in kapitalist ülkeler arasındaki çıkar ayrılıklarını körükleme ilkesi bir kez daha ve başarı ile, yaşama geçirildi. İtilâf Devletleri için Cenova Konferansı'nı sonuçsuz kapatmak kaçınılmaz oldu. Görüşmelere Lahey'de devam etmek üzere ara verildi. Temmuz 1922 tarihinde Lahey'de Konferans devam etti. Fakat birdenbire sona erdirildi. Sovyetler, Konferans'ın aniden sona erdirilmesini, İngiltere ile Fransa arasındaki görüş ayrılığının derinleşmemesi ve açığa çıkmaması isteğine bağladılar.

Tezler'in İkinci Kitabı'nda, bu çalışmada, hep söylendi. 1920 yıllarında Türkiye-Sovyetler Birliği ilişkilerini İngiltere'yi de hesaba katarak irdelemek gerekiyor. Türkiye ile Avrupa ve özellikle İngiltere ilişkilerini de mutlaka Türkiye'nin genç Sovyet Devleti ile ilişkilerini de ele alarak değerlendirmek gerekiyor. 1922 yılı ve son-

ları ve 1923 yılına dönüş genç Sovyet Devleti ile Avrupa'nın başta İngiltere olmak üzere önde gelen ülkeleri tarafından **de facto** veya **de jure** tanındığı zamanlar oldu. Avrupa, Sovyet Devleti ile bir uzlaşma yolunu aradı. Uzlaşma, geçici de olsa, mutlaka karşılıklı oluyor. Sovyetler'in yumuşaması ise Sovyetler - Türkiye - İngiltere üçgeninde başka «yumuşamalar» da doğuruyor.

Tezler'in İkinci Kitabı'ndaki bakış açısına çok önemli ölçüde ters düşen, daha başka bir deyişle buradaki çözümlemenin çok dışında olan bir çalışma, ancak fiziksel düzenlilikte görülen bir uyumla gerekli malzemeyi veriyor. Mustafa Kemal'in de Avrupa'ya doğru «yumuşama» önlemleri aldığını yazıyor. Fakat Mustafa Kemal usulü önlemler, Sovyet önlemlerine benzemiyor. Başka türlü oluyor: «Lozan Konferansı toplandığı sıralarda, Mustafa Kemal'in ülkede yapı değişikliğinin hazırlıkları içinde olduğu görülmekteydi. 1 Kasımda saltanatın kaldırılması, 6 Aralıkda bir Halk Fırkası kuracağını açıklaması, 29 Ocakda Lâtife Hanım'la evlenmesi ve konuşmalarında kadının toplumdaki yerini işlemesi, toplumsal kalkınma fikrini halka yaymağa çalışması..» (Ömer Kürkcüoğlu, Türk-İngiliz İlişkileri 1919-1926, Ankara, 1978, sayfa 259) Sovyet Devleti'nin Batı ile uzlaşma gösterdiği bir yılda Mustafa Kemal Batılı olduğunu göstermeye çalışıyor.

Politikacı ve üstelik ihtilâl politikası ile uğraşan kimsenin özel yaşantısına dikkat etmesi gerekiyor. Özel yaşantısını politik yaşantısına esir etmese bile uydurmaya dikkat etmesi gerekiyor. Mustafa Kemal ile Lâtife Hanım evliliği, bu söylenenlerin canlı bir örneğini oluşturuyor. Mustafa Kemal, Başkumandan olarak İzmir'e girince dış ticaret ve levanten hayatta uzman İzmir burjuvazisi, Mustafa Kemal'e Lâtife Hanım'ı uygun buldu. İhracatçı, zengin, Abdülhamid'in sarayına edip göndermiş bir aileye mensup. Uşakızade Muammer Bey'in kızı, Aşk-ı Memnu'nun yazarı Halit Ziya Uşaklıgil'in yeğeni Lâtife,

İzmir'e giren Başkomutan Mustafa Kemal'in özel sekreteri oldu. Sonra da karısı oldu. Nikâh tarihini ise, artık bir politikacının nikâhlı karısı olacağı için, Türkiye tarihi belirledi.

29 Ocak 1923 tarihinde Lozan görüşmeleri kesin olarak kesintiye uğradı. Batı ile uyuşmaya çalışan Mustafa Kemal Lozan görüşmelerinin kesintiye uğramasından rahatsız olmadığını göstermek istedi. Pek rahat olmayan bir iş yaptı. 30 Ocak tarihli gazeteler Büyük Millet Meclisi Başkanı Mustafa Kemal ile Uşakızade Muammer Bey'in kızı Lâtife Hanım'ın nikâhlarının kıyıldığını yazdı. Mustafa Kemal, Avrupa başkentlerine pek olağan günler yaşadığını göstermek için kendi hayatında hiç de olağan olmayan bir iş yaptı. Nikâhta eski usule göre damat ve gelinin ikişer şahiti bulundu. Tabii şahitler de her ikisinin toplumdaki yerine uygun seçildi. Mareşal Fevzi Paşa ile Kâzım Karabekir Paşa, Mustafa Kemal'e, İzmir Valisi Mustafa Abdülhalik Bey ile Başyaver Salih Bey de gelin hanıma şahit seçildi. Mustafa Kemal'in şahitleri paşa'lardan, Lâtife Hanım'ın şahitleri ise bey'lerden seçildi. Şahitlerin ve de İzmir Kadısının önünde Mustafa Kemal «Kadı Efendi Hazretleri, biz Lâtife Hanım'la evlenmeğe karar verdik, Siz lütfen lâzım gelen muameleyi yapar mısınız» dedi. Kadı Efendi lâzım gelen muameleyi yaptı. Ancak tarih, bir tarafın şahitlerinin paşalardan diğer tarafınkinin beylerden seçilmesiyle varlığını sürdüren eşitsizliğe razı gelmedi ve bu evlilik uzun ömürlü olamadı.

Mustafa Kemal, Batı ile uyuşmak için Lâtife Hanım ile evliliğini zamana denk getirmekle yetinmedi. Başka işler de yaptı. Aynı kaynak yapılan bu başka işlerden birisini de şöyle anlattı: «Lozan Konferansı sıralarında, Mustafa Kemal'in giriştiği başka bir hareketin de, Anadolu'ya karşı Batı'da duyulan öteki kaygıları gidermek amacını taşıdığı düşünülebilir. Lozan öncesinde, Ankara Hükümeti'nin geniş çapta bir komünist tutuklamasına gi-

rişmesi, Batı'da Mustafa Kemal'in Bolşevik bir önder olduğu yolundaki son tereddütleri gidermek için yapılmış olabilir. Mustafa Kemal'in, böylece, İngiltere ve Batı'yla anlaşmak için ortada bir Bolşeviklik engelinin bulunmadığını göstermek istediği düşünülebilir.» (Türk-İngiliz İlişkileri 1919-1926, sayfa 260-261) Siyasal Bilgiler Fakültesi Öğretim Üyesi Ömer Kürkçüoğlu'nun bu çalışmasına göre Batı ile anlaşmak isteyen Mustafa Kemal, bir yandan, Lâtife Hanım ile evlenmeyi, diğer yandan da, komünistleri hapse atmayı gerekli ve uygun buluyor.

New York'ta yayınlanan New York Times Gazetesi, 15 Kasım 1922 tarihinde Moskova'da yayınlanan İzvestiya Gazetesi'nin 14 Kasım 1922 tarihli sayısındaki baş yazıya yer verdi. İzvestiya, baş yazısında, şunları söyledi: «Rus işçi sınıfı Türk komünistlerini ve Türk işçilerini yoldaşları olarak kabul etmekte, onların acı ve sevinçlerini paylaşmaktadır. Rusya proletaryası, emperyalizmin saldırılarına karşı desteklemiş olduğu ve ilerde de desteklemeye hazır olduğu yoldaşlarının insafsızca baskılara uğramasına seyirci kalamaz. Rusya Komünist Partisi'nin yanısıra bütün Rus işçi ve köylüleri, Türkiye'deki komünistlere ve Türkiye proletaryasına karşı Türk burjuvazinin uygulamakta olduğu baskı yöntemlerini şiddetle protesto ederler. Türk ve Rus halklarının ortak yararlarına olan dostluk ve işbirliği havasının sürdürülmesi için Ankara Hükümeti'nin Türk komünistlerine karşı uygulamakta olduğu sistematik baskıya derhal son vermesi gereklidir.» (Osman Ulagay, Amerikan Basınında Türk Kurtuluş Savaşı, İstanbul 1974, sayfa 208-209) 1922 yılının sonbaharında başlayan baskının protesto edilecek boyutlara ulaştığı anlaşılıyor.

Üzerinde durmayı da gerektiriyor. 1922 yılının sonbaharında toplanan Komintern'in Dördüncü Kongresi'nde de üzerinde duruluyor. Komintern Kongresi'nde Türkiye delegasyonundan Sadrettin Celâl konuşuyor. 19 Kasım 1922 tarihinde, Komintern'in Dördüncü Kongresi'nde Sad-

rettin Celâl şunları söylüyor: «Besbelli ki, İstanbul Grubunun yapmakta olduğu herşeyi sizlere anlatamam. Bununla birlikte, faaliyetinin niteliği hakkında bir örnek vermiş olmak için şu olayı anayım: Temmuzda bu grup, sermayenin genel saldırısına karşı bir Birleşik Cephe oluşturmak için İstanbul'daki en önemli işçi sınıfı örgütlerini bir toplantıya çağırdı. Fakat, o zamana dek bizim bu şehirdeki en yüksek sınıf-bilinçli işçi sınıfı örgütü saydığımız Beynelmilel İşçiler İttihadı, işçi sınıfının henüz hazır olmadığını, önce eğitilmesi gerektiğini ileri sürerek bu girişimi sabote etti. Ama biz, gerçekte buna karşı çıkanların önderler olduğunu ve eylemde birliğin gerçekleştirileceğini söyledik. Birleşik Cephe'yi kurmazsak, burjuvazinin bütün işçi örgütlerini birer birer ezeceğini de sözlerimize ekledik. Sonraki olaylar, bizim haklı olduğumuzu fazlasıyla kanıtladı.» (Bulletin of the IV th Congress of the Communist International, sayı 17, 25 Kasım 1922, Moskova. Aktaran, Mete Tuncay, Türkiye'de Sol Akımlar 1908-1925 Üçüncü Basım 1978, Ankara, sayfa 282) Sadrettin Celâl, aynı kaynakta yazıldığı gibi, konuşmasını şöyle tamamlıyor: «Yoldaşlar, şimdi söylediklerimden görebileceğiniz üzere Türkiye Komünist Partisi ve İstanbul Parti örgütü, Komünist Enternasyonalin talimatlarına uymuşlar ve ulusal kurtuluş hareketini her zaman desteklemişlerdir. Genel durumu gözönünde tutarak, çabalarının çoğunu proleteryanın örgütlenmesine ve eğitilmesine harcamışlar, geniş işçi kitleleri yararına demokratik reformlar yapılmasını istemişlerdir. Fakat burjuva milliyetçi hükümet sürekli olarak Parti'ye baskı yapmıştır; bugün de Hükümetin devrimci komünist hareketini silip süpürme kararlılığına tanık oluyoruz.»

Komintern'in Kongresi'nde 1922 yılı Kasım ayında Türkiye Komünist Partisi delegesi Sadrettin Celâl tarafından söylenen bu sözler, eğer tarih olduğu gibi değil de bilimsel olarak yaşanmak istenirse, çok açık oluyor. Açık olduğu kadar da öğretici oluyor: 1922 yılında Türkiye

Komünist Partisi, Garp Devletlerine karşı katıksız bir biçimde desteklediği Türkiye Kurtuluş Savaşı'nın yönetici kadroları tarafından ve Garp Devletleri ile anlaşmanın bir gereği olarak ezilmek isteniyor. Fiilen ezilmeğe girişimleri, baskı ve terör ile karşı karşıya getiriliyor.

Bu baskı ve terör karşısında o dönemde Komintern içinde ve Bolşevik Parti saflarında önde gelen bir yer tutan Radek'in değerlendirmesi ise Lenin'in emperyalist ülkeler arasında ve burjuvazi saflarındaki çıkar ayrılıklarından yararlanılması gerektiğini belirten düşüncelerinin kaba ve mekanik uygulaması oluyor. Çıkar ve görüş ayrılıklarını hesaba katarak hareket etme gereğini vurgulayan Leninist ilke, Komintern içinde Radek'in elinde, her emperyalist ya da burjuva kampta varolan iç çekişmeleri, emperyalizmin, burjuvazinin ve giderek sosyal demokrasinin «ikili yanı» edebiyatı ile renklendirmeye ve «ikili yana» baka baka emperyalizm, burjuvazi veya sosyal demokrasi karşısında renk körlüğüne dönüştürülüyor. «İkili yan» edebiyatı ile iki yana baka baka, emperyalizmin, burjuvazinin ve giderek sosyal demokrasinin gövdesini görmeme hastalığı doğuyor. Emperyalizmin, burjuvazinin ve giderek sosyal demokrasinin «ikili yanı» edebiyatı ile kendisi ve özü gözlerden uzak tutulunca hareketsizlik ve kuyrukçuluk kaçınılmaz oluyor. Her kim burjuvazinin, Cumhuriyet Halk Partisi'nin veya sosyal demokrasinin niteliği ile ilgili her soruya, bir papağan gibi, «ikili yan» edebiyatı ile cevap verirse önce burjuvazinin kuyruğuna takılıyor, daha sonra da burjuva dünya görüşü ve politikasının titrek bir savunucusu oluyor.

Komintern'in Dördüncü Kongresi'nde 20 nci oturumda, 23 Kasım 1922 tarihinde Radek konuşuyor. Ekim Devrimi'nde Almanya'da hapis olan fakat devrik Osmanlı yöneticileri Talât ve Enver Paşalar ile görüşüp Enver Paşa'nın Sovyet Rusya'ya geçmesini sağlayan Radek konuşuyor. Şöyle: «Yoldaşlar, Türkiye'de Komünistlere ya-

pılan baskılar, Türkiye'de daha yeni yeni gelişmeye başlayan sınıf mücadelesinin bir parçasıdır. Yalnızca işçi sınıfıyla genç burjuvazi arasında değil, egemen klik kampının kendi içinde de bir mücadele olmak zorundadır. Komünistleri koğuşturmaktan başlıca, İçişleri Bakanı Rauf Bey'le Refet Paşa'nın sorumlu oldukları ve yine onların İtilâf Devletleriyle uzlaşmaktan yana çıktıkları, Sultan'ın tahtından indirilmesine ise karşı koydukları sır değildir. Sultan'ın alaşağı edilmesinin Türkiye'de bir çekişme konusu olduğu bir sır değildir; sorun, devrimci ögelerin egemen sınıflara boyun eğip eğmeyecekleridir. Eğerlerse, Kemal Paşa yönetiminin işi bitmiş olacak ve Türk halkını en yüksek fiyatı verene parça parça satmayı öngören yeni bir politika uygulanacaktır. Fakat devrimciler yerlerini korumayı başarırlarsa, gerici paşaların ve yozlaşmış bürokrasinin saldırılarına karşı direnmek için kitleleri örgütleme girişiminde bulunmak zorunda kalacaklardır. Hangi tarafın kazanacağını bilemeyiz, fakat Türk Komünistlerine Türkiye'deki ulusal kurtuluş hareketini desteklemelerini salık verdiğimizden ötürü bir an pişman olmadık.» (Bulletin of the IV th Congress of the Communist International, sayı 20, 28 Kasım 1922, Moskova, Mete Tuncay, Türkiye'de Sol Akımlar, sayfa 289) Türkiye'deki komünistlere, karşılaştıkları terörü ağıt yakıp, abartılarak ortaya çıkarılan «iki klikten birisini destekleme» dışında hiç bir alternatif tanımayan bir dünya görüşü.

Bu dünya görüşünün bazı «nesnel dayanakları» olduğunda hiç kuşku yok. Daha açıkçası, böyle bir değerlendirmenin Ankara'dan alınan bilgilere dayanılarak kanıtlandırıldığında kuşku olmamalı. Ankara'daki Sovyet Diplomatı Aralov, anılarında, 1922 1 Mayıs'ın elçilikte kutlandığını yazıyor. Fotoğraf da var. Ankara'nın çeşitli fabrikalarında çalışan işçi ve ustalardan oluşan bir heyet Ankara'daki Sovyet Büyükelçiliğindeki 1 Mayıs kutlamalarına katılıyor. Bunun «resmi» bir izin olmadan

yapılamayacağı ve bu anlamda 1 Mayıs 1922 tarihindeki kutlamalarının resmi bir nitelik taşıdığı, hiç kuşku yok, söylenebilir. Söyleniyor.

Şimdi, 1922 yılında ve Ankara'da 1 Mayıs kutlamaları oluyor. Bu, hiç kuşku yok, Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti'nin izni ile oluyor. Kuşkusuz, Aralov da böyle düşünüyor. Yine kuşkusuz bir elçi olarak bunları ülkesine bildiriyor. Böylece görevini yapıyor. Fakat Aralov'un ülkesine bildirdiklerinin bundan ibaret olmadığı anlaşılıyor. Anılarında, Mustafa Kemal ile sık sık sohbet ettiğini yazıyor. Anılarında, Ankara'daki 1 Mayıs kutlamasından beş sayfa sonra, Mustafa Kemal'in, Büyük Millet Meclisi'nin görevinin Türkiye'nin kurtuluşu için, tüm Türk ulusunun müstevlilerden kurtarılması için mücadele eden milli teşkilâtı genişletmek olduğunu kendisine söylediğini yazıyor. «Bu büyük bir görevdi ve bu süre boyunca muhalefete tahammül etmek gerekti.» Mustafa Kemal, bunları söylüyor ve Aralov yazıyor.

Aralov'un, Mustafa Kemal'in ağzından, yazdıkları arasında bir de şu var: «Biz, amacımızı, ikna yoluyla ve fiilen de cephede başarı sağlayarak, gerçekleştiriyoruz. Biz, Refet Paşa'nın, Rauf Bey'in ve diğerlerinin hatalarını ve zararlı tutumlarını gösterdik ve göstermeye devam ediyoruz. Halk Fırkası'nı kuruyoruz ve Fırka'nın yardımıyla milletimizin düşmanlarını ortadan kaldırmayı düşünüyoruz. Fırka'ya düşmanlarımız da giriyor, fakat, onlar açığa çıkarılacak ve maskeleri indirilecektir. Gericiler milli hareketi durdurmak istiyorlar ama muvaffak olamayacaklar.» (C. I. Aralov, Vospominaniya Sovetskogo Diplomata 1922-1923, Moskva, 1960, sayfa 116) 1922 yılının yaz aylarında yapıldığı anlaşılan bu konuşmanın Aralov tarafından Moskova'ya bildirilmiş olduğunda kuşku yok. Aralov'un görevi, bu. Ancak Mustafa Kemal'in de bu görüşmeyi, Aralov'un Moskova'ya bildirmesi için yaptığında hiç kuşku yok. Herhalde Mustafa Kemal, Komintern'in toplantısında Sadrettin Celâl'in yakınmaların-

dan sonra Radek'in yapmış olduğu konuşmanın tam metnini görünce Aralov'la yapmış olduğu konuşmaların etkisini de görmüş olmalı ve kendi açısından yaptığı işten de memnunluk duymalı. Radek'in konuşmasında Aralov'un raporlarının kalın izlerini görmemek mümkün değil.

Şimdi, bir yandan resmen 1 Mayıs kutlanıyor, diğer yandan, Mustafa Kemal Aralov'a Rauf Bey ve Refet Paşa'dan bir «günah keçisi» çiziyor; yakında muhalefetin temizleneceğini söylüyor. Bir yandan da «Hükümet, 15 Ağustos 1922 tarihinde yapılması kararlaştırılan Türkiye Halk Iştirakiyun Fırkası'nın Birinci Büyük Kongresi için izin veriyor.» (R. P. Korniyenko, Rabocee Dvişenie v Turtsii 1918-1963 gg. Moskva, 1965, sayfa 39) Gerçekten de 15 Ağustos, daha sonra da 30 Ağustos geçtikten sonra Büyük Milet Meclisi Hükümeti, «muhalefeti temizleme» eylemlerini başlatıyorlar. Ancak temizlenenler, Mustafa Kemal'in Aralov'a söylediği, ya da söylemediği fakat Aralov'un anladığı muhalefet olmuyor. Başka bir muhalefeti temizleme girişimleri başlatılıyor.

«1922 Eylül ayında iktidardaki Ankara Hükümeti, THIF eylemlerinin yasaklandığını ilân etti. Eylül ve Ekim aylarında tüm Anadolu'yu bir baskı dalgası kapladı.» (Rapocee Dvişenie v Turtsii, sayfa 42) Üç yüzden fazla komünist ve sendika yöneticisi tutuklandı. Tutuklama Istanbul'da da sürdürüldü. «Istanbul'un sivil yönetimi TBMM Hükümeti'nin eline geçer geçmez Istanbul'daki Beynelmilel Işçi İttihadı polis tarafından kapatıldı ve yöneticileri tutuklandı.» 30 Ağustos Meydan Savaşı'ndan sonra Türkiye burjuvazisi Batılı devletlerle anlaşma ve uyuşmaya böyle hazırlandı. Genç Sovyet diplomasisinin Batı Avrupa ülkelerinde, geçici de olsa, tarih içinde çok önemli başarılar elde ettiği bir zamanda Türkiye'nin Kurtuluş Savaşı'nın yöneticileri, Batılı devletlerle uyuşabilmek için Türkiye'deki ilerici harekete önemli darbeler indirme gereğini duydular. Lâtife Hanım ile evliliğini bile Batı ile uyuşmaya göre ayarlayan Mustafa Kemal bu

sırada Ankara'daki Sovyet Elçiliğine sık sık uğrayıp sohbet etti. Burada, gelecek temizliği Batı ile hiçbir koşul olmaksızın anlaşma yanlısı Rauf Bey ve Refet Paşa ve diğerlerine mal etme başarısını gösterdi. Böylece bir «ikili yan» çözümlemesiyle burjuvaziyi desteklemeyi tek politika olarak görenler ve görmek isteyenler için gerekli dünya görüşü ve günah keçileri hazırlanmış oldu. Böylece «ikili yan» edebiyatı ile gerçekten bir taşla iki kuş vurma olanağı ortaya çıktı. Daha sonra ve 1925 Takrir-i Sükûn düzeni ile başlayan kapsamlı baskı döneminde sıra Rauf Bey, Refet Paşa ve arkadaşlarına gelince, temizlik sırası bunlara gelince, Mustafa Kemal bu kez de ilerici hareketin desteğini, daha doğru bir deyişle ilerici hareket içindeki CHP komiserlerinin kendinden geçmiş desteğini bulabildi.

Bütün bunlar, bir bütün olarak ele alındığında, etkisini göstermiş olmalı. Daha Lozan Anlaşması imzalanmadan Anglo-Amerikan dünyasının uslanmaz Doğu düşmanlarını karamsarlık kaplamaya başladı. 1923 yılının ilk aylarında Batı'nın çok etkili yayın organlarında çok etkili kalemlerden Türklük ve Islâmiyet düşmanı yazılar boy gösterdi. Amerika Birleşik Devletleri'nin Türkiye eski büyükelçisi Morgenthau, 10 Ocak 1923 tarihli New York Times gazetesinde üzüntüsünden patladı. Şöyle yazdı: «400 yıldır Türkleri Avrupa'dan kovmak için çaba harcayan Avrupalılar için Lozan, çok acı bir ders olmuştur. Türklerin Avrupa'dan kovulması şöyle dursun, Avrupalıların Türkiye'den kovulacağı anlaşılmaktadır.» Morgenthau, bu kendisi için son derece kahredici gelişmeye gerekçe olarak Avrupalıların kendi aralarında sağlam bir cephe oluşturamamalarını göstermektedir.

Ingiltere'de ise pek etkili kabul edilen London Times gazetesinin dış politika seksiyonu yöneticisi Sir Valentine Chirol ise çok daha büyük bir acı ile kıvranıyordu. Sir Valentine, Foreign Affaire dergisinin 15 Mart 1923 tarihli sayısında acısını dile getirdi: «Islâmiyet elin-

de kılıçla doğmuş tek dindir. İslâmiyet on üç yüzyıldır kılıç gücüyle ayakta durmakta ve kılıç, İslâm akidesinin bir sembolü haline gelmiş bulunmaktadır. Dört yıl önce Ceza Tanrıçası Nemesis'in pençesine düşmüş görünen Türkiye bir kez daha hakettiği cezaya çarpılmaktan kurtulmuş olup yeniden İslâmiyetin bayraktarlığını yapmaya başlamıştır.» 1923 yılının ilk aylarında «uygar Batı», ırkçı ve dinci bir isteri ile ve derin bir kötümserlikle Lozan Anlaşması'nın imzalanmasını bekliyor.

Aynı yılda ise Çiçerin, Mejdunarodnaya Jizn dergisinin ikinci sayısında «Lozanskaya Konferentsiya i Mirovoe Polojenie» başlığını taşıyan bir değerlendirme yazısı yayınlıyor. Dünya durumu içinde Lozan Konferansı'nı ele alan bu değerlendirmesinde Çiçerin, yıllar sonra doğrulanan bir görüşün savunucuları arasına giriyor. Çiçerin, 1923 yılında, şunları yazıyor: «Türk politikasının temel özelliklerinden birisi Amerika ve Amerikan kapitalistlerini tercih etmesidir. Türkiye, Amerika'dan, Batı Avrupa ülkelerinden beklediği kadar mütecaviz eylemler beklememektedir. Avrupa sermayesine göre Amerikan sermayesini Türkiye'de çok daha etkin bir duruma getiren Chester imtiyazı Lozan Konferansı'nda kendisini sürekli olarak hissettirdi ve Batılı ülkelerin, Türkiye'nin isteklerini dikkati çekecek ölçüde anlayışla karşılamalarında çok etkili oldu.» Mustafa Kemal, levanten İzmir'den dış ticaretle uğraşan zengin bir ailenin lisan bilen kızıyla evlenerek, komünistleri hapse atarak, Chester imtiyazını Amerika'ya vererek ve bir de görüşmelerin kesildiği bir sırada, yıllar sonra 1960 yılları araştırıcılarının birdenbire farkedip akıl almaz bir biçimde abartacakları, İzmir İktisat Kongresi'ni toplayarak Lozan'a hazırlandı. Ve tarihe Lozan'ı «Üçüncü İnönü Zaferi» olarak yazdırdı.

Türkiye Lozan'ı kazandı ve Cumhuriyet'i ilân etti. 1923 yılında. 1923 yılı Türkiye için Batı ile uyumlu bir dünya kurmada ciddi adımların atıldığı bir yıl oldu. 1923

yıllarının sonları ise genç sosyalist iktidarın dış politikasında karanlık bulutlara gebe göründü. Emperyalistler, Rapallo'da Sovyet Rusya ile Almanya arasında imzalanan anlaşmayı tersine çevirme girişimlerine başladılar. Kendi aralarında anlaşma yollarını aradılar. İtilâf devletleri Almanya'ya daha yumuşak davranmak ihtiyacını duydu. Almanya'da Sovyet dostluğundan uzaklaşmak için sakınca görmemeye başladı. İşte tam bu sıralarda Almanya'yı devrimci dalga sardı. Ancak 1923 yılında «Alman Ekim Devrimi» gerçekleşmedi. Almanya'da devrim başarıya ulaşmadı, büyük bir korku ve tepki bırakarak uzaklaştı.

Almanya'da devrimci dalganın gelip geçmesi etkisiz olmadı. Dalga iz bırakarak gitti. Dalga, emperyalist ülkelerde, artık Sovyetler Birliği olan dünyanın ilk sosyalist ülkesine karşı yeni tedbirler alma isteğini canlandırdı. 1924 yılı gerginleşerek geçti. Daha önceki sayfalarda yazıldı. 1924 yılında Türkiye, Batı ile uyuşma düşlerinin rehavetini yaşadı. Bu da daha önce yazıldı. 1925 yılı ise hem Türkiye ve hem de Sovyetler Birliği için Batı'dan esen tehlike rüzgârları ile dolu geçti. Batı'dan gelen tehlike ve bu tehlikenin her iki ülkeyi de ayrı ayrı hedef alması iki ülkenin yeniden birbirine yaklaşmasına yol açtı. İki ülke arasında güçlü dostluk anlaşması imzalandı.

Bu da, daha önce «Londra'da Arcos ve İstanbul'da Arkos» anlatılırken ele alındı. Büyük ölçüde ve ayrıntılı olarak ele alındı. Ancak Kemalist ve MDD Tarih Tezi'nin anlatılmasının mantıksal ve tarihsel zinciri içinde tekrar ele alınması gerekiyor. Tekrarlanmadan, tekrar ele alınması zorunlu oluyor. Hem tarihsel zinciri tamamlamak ve hem de geçerken, bazı tek yanlı değerlendirmelere işaret etmek, bunları çürütüp ortadan kaldırmak için.

Çürütülüp ortadan kaldırılması gereken tek yanlı

değerlendirmelerden birisi, Sovyetler Birliği Bilimler Akademisi tarafından hazırlanan ve 1968 yılında Noveyşaya Istoriya Turtsii adı altında yayınlanan Türkiye tarihinde yer alıyor. Bu tarihte şu değerlendirme var: «Sovyet Hükümeti, 1925 yılında Türkiye Cumhuriyeti'nin ciddi dış ve iç güçlükler geçirdiği bir sırada, özellikle de Musul anlaşmazlığı münasebetiyle, barış ilkelerine bağlılığını ve Türkiye'nin bağımsızlığına duyduğu saygıyı yeniden kanıtladı.» Burada kastedilen şu oluyor: «Batılı devletlerin entrikalarına karşılık 17 Aralık 1925'te Sovyetler Birliği ve Türkiye Cumhuriyeti arasında Dostluk ve Tarafsızlık Antlaşması imzalandı.» (Ekim Devrimi Sonrası Türkiye Tarihi I, Istanbul, 1978, sayfa 153) Bu anlaşmanın etkileri ise aynı Tarih Kitabı'nda şöyle anlatılıyor: «1925 Sovyetler Birliği - Türkiye Antlaşması, bu antlaşmanın Türkiye'nin uluslararası durumunun ve güvenliğinin güçlendirilmesi açısından taşıdığı büyük önemi oybirliğiyle kabul eden Türkiye basınında geniş ve olumlu yankılar uyandırdı. Dostluk ve Tarafsızlık Antlaşması, Türkiye'nin dış politik durumunun güçlenmesinde, Ingiliz-Italyan emperyalistlerinin askerî provakasyonlarının başarısızlığında ve Türkiye'nin uluslararası saygınlığının artmasında önemli rol oynadı.» 1968 yılında yazılıp 1978 yılında Türkçeye çevrilen Noveyşaya Istoriya Turtsii böyle yazıyor. Eksik yazıyor. Işin iki yanından yalnızca bir yanını yazıyor. Eksikliğin düzeltilmesi gerekiyor.

1968 yılından 1978 yılına on yıl geçiyor. Bundan sonraki bölümde ele alınacak olan Soğuk Savaş geride kalıyor. 1968 yılından bir yıl önce 1967 yılında Türkiye ile Sovyetler Birliği arasında, Türkiye tarafında Demirel ve Sovyet tarafında Kosigin'in başbakanlık dönemlerinde, kapsamlı bir ekonomik işbirliği anlaşması imzalanıyor. 1970 yılları, Soğuk Savaş döneminin geride kaldığı Yumuşama yılları oluyor. Soğuk Savaş'ın geride kalması, dünyaya, bugüne ve geçmişe yeniden bakmayı gerektiriyor. Tüm bu gereklilik içinde tarihe yeniden bakılıyor. Kuşkusuz Sovyetler Birliği içinde de bakılıyor. Dünyadaki yumuşama politikası içinde 1977 ve 1978 yıllarında her ikisi de Sovyetler Birliği Bilimler Akademisi tarafından ve Türkiye ile ilgili iki kitap yayınlanıyor. Değerli Türkiye uzmanı Sovyet bilim adamı A. M. Şamsuddinov'un editörlüğünde yayınlanan bu kitaplardan ikincisinin, 1978 yılında yayınlananın adı pek anlamlı: Problemı Istorii Tursii. Türkçesiyle, Türkiye Tarihi Sorunları adını taşıyor.

Birazdan bu iki kitaptan çok yararlanılacak. Şimdi, geçerken, Türkiye Tarihi Sorunları adını taşıyan kitapta yer alan incelemelerden, Potshveriya'nın incelemesinden bir paragraf aktarmak yeterli olacak: «1925 yılında Sovyetler Birliği ile Türkiye arasında Dostluk ve Tarafsızlık Antlaşması imzalandı. Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği açısından bu anlaşma, Batılı devletlerin bir örneği Locarno Anlaşması'nda görülen Sovyetler Birliği'ne karşı düşmanca politikalarını sürdürdükleri bir durumda, dünya barışı ve Sovyet sınırlarının güvenliğini sağlama mücadelesinin bir unsuru olarak kaçınılmazdı.» (*) (A. M. Şamsuddinov, derleyen, Problemı Istorii Turtsii, Sbornik Statey, Moskva, 1978, sayfa 163) 1978 yılında Sovyetler Birliği Bilimler Akademisi tarafından yayınlanan Türki-

(*) *Ekim Devrimi Sonrası Türkiye Tarihi I, adını taşıyan çevirideki Türkçe sorununa birazdan değineceğim. Bu kadar kötü bir çeviri olabilir. Burada, karşılık olarak, benim çevirime de itiraz gelebilir. Yukardaki paragrafı aynen yazıyorum:*

«V 1925 g. mejdu Sovetskim Soyuzom i Turtsiey bıl podpisan Dogovor o Drujbe i Neytralitete. Dlya SSSR etot dogovor bıl neobhodim kak vajnıy element v bor'be za obespeçenie vsobşego mira i bezopasnosti sovetskik granits v usloviyah vrajdebnoy Sovetskomu Soyuzu politiki zapadnıh derjav, odnim iz primerov çego bıli Lokarnskie dogovorı.» A. M. Şamsuddinov, Problemı Istorii Turtsii, Moskva, 1978, str. 163.

Çevirinin doğruluğunu merak edenler ya kèndileri çevirirler ya da bir bilene sorarlar.

ye Tarihi Sorunları adlı çalışma, daha önce yine aynı Bilimler Akademisi tarafından yayınlanan Türkiye Tarihi içindeki tek yanlılığı düzeltiyor. Gerekli olanı yapıyor.

1925 yılı Türkiye için önemli olaylara gebe olarak başlıyor. 1925 yılı sonunda Türkiye ile Sovyetler Birliği arasında Dostluk ve Tarafsızlık Antlaşması imzalanıyor. Bu antlaşma için, 1968 yılında Sovyetler Birliği'nde yayınlanan Türkiye Tarihi, «Türkiye basınında geniş ve olumlu yankılar uyandırdı» diyor. 1925 yılı başında ise Amerika Birleşik Devletleri, Türkiye basını ile ilgilenmek ihtiyacını duyuyor. 15 Ocak 1925 tarihinde, «Cumhuriyet Hükümeti» tarafından ülkesini hâlâ İstanbul'da temsil etmesine izin verilen Amerika Birleşik Devletleri'nin Türkiye Büyükelçisi Amiral Bristol ülkesine gizli bir rapor gönderiyor. Adını İstanbul'daki Amerikan Hastanesine veren Büyükelçi Bristol'un «Türk Basını Üzerine Rapor» başlığını taşıyan raporu gerçekten Türkiye basını ile ilgili pek ilginç ve eskilerin deyimi ile «mahrem» bilgiler ihtiva ediyor.

Tanin ve Hüseyin Cahit hakkında şu bilgileri, doğrudan doğruya Amerika Birleşik Devletleri Dışişleri Bakanına gönderiyor: «Hüseyin Cahit'in sahibi olduğu Türkçe Tanin'e gelince, durumu daha iyi, baskısı daha coktur. Hüseyin Cahit Bey'in son zamanlarda 9000 liraya güzel bir **Berliet** otomobil aldığı bana bildirildi. Bunun 6500 lirasını peşin olarak ödedi, geri kalanını gazetesinde ve başka yerel gazetelerdeki reklâmlarla karşılayacak.» (Orhan Duru, Amerikan Gizli Belgeleriyle Türkiye'nin Kurtuluş Yılları, sayfa 201) Ne kadar güzel değil mi? Coşku dolu Grunrisse'de Marx, somutun zenginliğinde soyutlama gereğinden söz ediyor. Gerçeği ya da doğruları bulmak için, somutun gelişmiş, karmaşık ve zengin olduğu durumlarda mutlaka soyutlama yapmak gerekli oluyor. Eğer somut gelişmiş ya da zengin değilse, ilişkiler ağı daha somut oluyor. Çıplak gözle de görülüyor. 1925 yılında çıplak gözle görülüyor. Türkiye basınının ilişkiler ağı açıkça ortada duruyor. Amiral Bristol, Türkiye'nin çok mücadeleci bir gazetecisinin güzel bir otomobil aldığını ve ödemenin bir bölümünün reklâmlar yoluyla yapılacağını yazıyor.

Amiral Bristol, 1925 yılı Ocak ayı raporunda, son yıllarda Paris'te «emigre» yaşayan «ilerici» ressam Abidin Dino'nun ailesi hakkında da bilgi veriyor. Son Telgraf gazetesinden söz ederken bilgi veriyor. Gazetenin sahibi «Suphi Nuri Bey, **Celâl Nuri** Bey'in kardeşidir, Celâl Nuri Bey Gelibolu milletvekili ve Türkçe **İleri**'nin yönetmenidir» diyor. Başyazar olarak da «aynı Suphi Nuri Bey'dir» diyor ve devam ediyor: «Girit'ten gelme eski bir aileye mensuptur, büyük babası Abidin Paşa, Epir valisi idi. Babası Nuri Bey, Jön Türkler tarafından senatör yapılmış ve bu görevi senatonun kaldırılmasına dek sürdürmüştür. Nuri Beyler, gene Giritli **Ahmet Saki** ve Agayef'lerle birlikte Balkan Savaşı'ndan önce Girit sorununu herkesten fazla karıştıranlar arasındaydı. Çok güçlü olduklarından, öyle bir hava yarattılar ki, Jön Türkleri Girit konusunda uzlaşmaz bir politika izlemeye götürdüler. Bu da Venizelos'un Sofya ile Balkan anlaşması yapmasına, o da Balkan Savaşı'na neden oldu.» Bu bilgilerden sonra şu bilgileri de veriyor: «Nuri Bey-

ler, şimdi biraz yumuşamış olmakla birlikte, radikal milliyetçidirler. Milliyetçiliği sömürerek servet yapmışlardır. Suphi Bey aynı zamanda **Stambol**'un yazarlarından biri olup orada bir Türk olmak nedeniyle Türk iç politikasını etkilemek üzere çalıştırılmaktadır, Nuri Beyler ana dilleri olan Rumcayı çok iyi bilirler, evlerinde Rumca konuşurlar.» Doğrusu pek ilginç bir milliyetçilik oluyor.

Fakat ilginç, ayrıca ilginç olduğu kadar kokuşmuş ilişkiler bitmiyor. Amiral Bristol, başyazarlığını o sırada Akşam Gazetesi yazarı ve İkinci Dünya Savaşı sonrasında Türkiye'nin Dışişleri Bakanı olan Necmettin Sadak'ın yaptığı günlük Fransızca La Volonté Gazetesi ve özellikle sahibi **Muzaffer Bey** hakkında da bilgi veriyor. Muzaffer Bey'in gücünü şöyle anlatıyor: «Eski asker. Eski büyük vezir ve Dışişleri Bakanı İzzet Paşa'nın yaveri. Fransızcayı yazabilecek kadar iyi bilmiyor. Çok güzel bir Türk hanımın kocasıdır. Kadının etkisi ile yabancı diplomatik çevrelerle ilişki kurmuştur. Bu konuda dedikoducu ağızlar pek çok söylenti çıkarmışlardır.» Amerikan Büyükelçisi Amiral Bristol, dedikodudan korkmuyor: «Dış ve iç politika konusundaki görüşlerine gelince, kendisiyle sık sık konuştuğum Muzaffer Bey tam bir oportünisttir. Çıkarları neredeyse, rüzgâra göre oraya döner. Gazetesini çıkarmak için her kapıyı çalmıştır. Şimdilik Alman Büyükelçiliğinden yardım görmektedir. Gerçekte bu büyükelçiliğin desteğiyle gazetesini yayınlamaktadır. Çoğu kez Ayazpaşa'ya gider oradan daktilo edilmiş haberleri alır ve değiştirmeden yayınlar.» Doğrusu Muzaffer için pek zahmetsiz bir gazetecilik oluyor ve herhalde bu tür gazetecilik pek eskimiyor.

Vatan Gazetesi sahibi ve başyazarı Ahmet Emin Yalman'ın, 1925 yılında başlayan Takrir-i Sükûn döneminde başının derde girdiği ve gazeteciliği tövbeler ederek bıraktığı daha önce yazıldı. Bu sırada, darda olduğu sırada, kendisini Amerikan Büyükelçiliği Ticaret Ataşesi Julian Gillespie'nin kurtardığı ve Ahmet Emin'in kısa bir

zaman içinde zengin bir ithalâtçı olduğu da yazıldı. Ahmet Emin, anılarında, bu işe şaştı ve şansının dönmesini 1922 yılında Ankara'da Gillespie ile dost olmasına bağladı. Belki buna inandı, belki de inanmak zorunda kaldı. Bilinmez. Bilinen şu: Ahmet Emin, Amiral Bristol'un 1925 Ocak ayında yazdıklarını bilemeden bu dünyadan ayrıldı. Amiral Bristol, Washington'daki yetkililere Ahmet Emin'i şöyle tanıtıyor: «Meslekten gazetecidir, henüz gençtir. Asıl öğrenimini Birleşik Devletlerde yapmıştır ve mükemmel İngilizce bilir. Genel Savaş sırasında İstanbul'da bazı roller oynamaya başlamış ve Türk Basın Birliği'nin başkanı seçilmiş. Almanların Alman Büyükelçiliği'ne yerleştirdikleri propaganda servisi ile Türk basını arasında bağlantı kurmuştur. O zaman Almanlar mahallî gazetelere kâğıt dağıtıyorlardı. Bu, daha çok Alman görüşünü yaymak için Türk gazetelerine sağlanan bir destekti. Ahmet Emin Bey bu dağıtımda aracılık yapmıştır. Koşullardan, o zaman yayınlanmaya başlayan Vakit gazetesi için geniş biçimde yararlanmıştır. Emin Bey ayrıca Genel Savaş sırasında Almanya'yı ve genel karargâhı ziyaret eden Türk basın heyetinin başındaydı. O sıralarda Almanlar ve mihver devletleri lehine heyecanlı konuşmalar yapmıştır.» Amerikan Büyükelçisi Ahmet Emin'i bir Alman yanlısı olarak çiziyor. Fakat transfer etmeyi de düşünüyor ve zor bulmuyor: «İç politika açısından görüşleri İttihat ve Terakki komitesine bağlıdır ama daima ılımlı bir partizan olmuştur, başkaları gibi saldırgan bir milliyetçi olmamıştır. Ilımlı bir biçimde milliyetçi akımı savunmuştur. Görünüşe göre Ahmet Emin Bey sadece gazeteci kalmak istemekte ve işini iyi yapmaya çalışmaktadır. Buraya kaydedelim ki ABD'deki öğrenimi onu Amerikan sempatizanı yapmıştır. Bu durum gazetesinde kimi zaman Amerikan görüşlerini savunmaya itmiştir.» Bu tür bir değerlendirmenin yapılmış olması, Takrir-i Sükûn Düzeni içinde İstiklâl Mahkemesi'ne çıkan, bir daha gazetecilik yapmayacağına söz ve-

rerek mahkûmiyetten kurtulan Ahmet Emin'in işsizliğine ve parasızlığına son vermek için Amerika Birleşik Devletleri'nin «dost elini» uzatması yeterli sayılıyor.

Amerika Birleşik Devletleri'nin İstanbul'da ikamet eden Ankara Büyükelçisi Amiral Bristol, Türkiye basınını yakından incelemek için uygun bir yılı seçiyor. 1925 yılında Musul Sorunu dolayısıyla Türkiye'nin İngiltere ile arası açılıyor. 1925 yılında Rapallo Antlaşması'yla sağlanan durum Lokarno Anlaşmasıyla sona erdiriliyor ve Batılılar Doğu'ya karşı bir harekette Alman topraklarını kullanabileceklerini bir anlaşma hükmü haline getiriyorlar. İşte tam bu sırada ve yine 1925 yılında, Sovyetler Birliği'ni çevreleyen bir ülkede Türkiye'de Şeyh Sait'in başını çektiği Kürt isyanı patlak veriyor. Dış dinamik ile iç dinamik birleşiyor ve gevşeyen ilişkiler pekiştiriliyor. Pek ani bir biçimde 1925 yılının son günlerinde Türkiye ile Sovyetler Birliği arasında Dostluk ve Tarafsızlık Antlaşması imzalanıyor.

Doğu'da Şeyh Sait isyanı Şubat 1925 tarihinde çıkıyor. Bu isyan ile Musul Sorunu iç içe giriyor. Bu konuda Profesör Halûk Ülman «bu isyan sırasında Batılı basın Türkiye'yi kürtlere karşı insanlık dışı davranışlarda bulunmakla suçlamış ve Kürdistan'ın muhtariyeti, hatta Musul'un da bu muhtar Kürdistan'a bırakılarak İngiliz-Türk anlaşmazlığının bu yoldan çözülmesi yönündeki öneriler birbirini kovalamıştır» diyor. Ekliyor: «Şeyh Sait isyanının Türkiye'yi Ulusal Bağımsızlık Savaşı'ndan bu yana dostça ilişkiler kurduğu Sovyetler Birliği'ne biraz daha yaklaştırdığı görülüyor.» (Doç. Dr. A. Halûk Ülman, Türk Dış Politikasına Yön Veren Etkenler 1923-1968 I, S.B.F. Dergisi, Eylül 1968, XXIII/3, sayfa 247 ve 248) Musul ihtilâfının sürdüğü bir sırada, İngiltere'nin Musul'un iade edilmesini isteyen Türkiye'nin reddedilmesi için her türlü çareye başvurduğu bir sırada Şeyh Sait isyanı İngiltere'nin arayıp da bulamadığı bir olay oluyor.

Tanınmış Sovyet tarihçisi A. F. Miller, 1948 yılında

yayınladığı Oçerki Noveyşey Istorii Turtsii adlı çalışmasında Şeyh Sait isyanında İngiliz ajanlarının rol oynadığını ileri sürüyor. 1925 yılına kadarki gelişmelere değindikten sonra şunları yazıyor: «Bunlarla birlikte burada İngiliz emperyalistlerinin ajanları faaliyete geçti. Bu dönemde Musul sorunu nedeniyle İngiliz-Türk ihtilâfı gergin bir aşamaya girdiği için İngiltere bir anti-Kemalist ayaklanmanın teşvik edilmesiyle çok yakından ilgiliydi.» (A. F. Miller, Oçerki Noveyşey Istorii Turtsii, Moskva, 1948, sayfa 151) Ancak Şeyh Sait isyanında İngiliz ajanlarının aktif bir rol oynadığını gösteren belge veya belgeler mevcut görünmüyor. 1919-1926 döneminde Türk-İngiliz ilişkilerini yıllar sonra açıklanan gizli İngiliz belgelerinden inceleyen bir Türk tarihçisi «bu konuda, İngiltere'nin kesin rolünü ortaya koyacak bir belgeye rastlayamadık» sonucuna varıyor. Ancak böyle bir sonucu, bu sonuca varan Türk tarihçisi bile yeterli saymıyor. Şunları ekliyor: «Bununla birlikte, İngiltere'nin Kurtuluş Savaşı'nın ilk bölümünde Kürtleri desteklediği göz önünde tutulduğunda, bu ilişkinin yeniden canlandırılmış olabileceği de düşünülebilir. Sonucu Türkiye'nin Musul'daki iddiasını zayıflatacak bir ayaklanmayı desteklemesi için, İngiltere'nin yeterli nedeni var, demektir.» (Doç. Dr. Ömer Kürkçüoğlu, Türk-İngiliz İlişkileri 1919-1926, Ankara, 1978, sayfa 310) Şeyh Sait isyanında İngiltere'nin çıkarı olduğu konusunda tarihçiler birleşiyor.

Miller, isyanın sonucu ne olursa olsun bu işten İngiliz emperyalistlerinin kârlı çıkacağını inandırıcı bir biçimde ortaya koyuyor. Şeyh Sait isyanının Musul Sorununun Cemiyet-i Akvam'a havale edildiği bir zamanda patladığını belirttikten sonra devam ediyor: «Tam bu sırada ortaya çıkan Şeyh Sait isyanı Ankara Hükümeti için ciddi bir tehdit oldu. Sait'in başarısı gerici bir hükümetin kurulmasına, Türkiye'de eski rejimin restorasyonuna ve bunların sonucu olarak da Türkiye'nin eskiden olduğu gibi yarı sömürge olarak Batı devletlerine

tabi duruma gelmesine yol açacaktı. Fakat Sait'in isyanının başarılı olmaması halinde bile Cemiyet-i Akvam'da Türk isteğinin reddedilmesi için uygun bir bahane bulunmuş olacaktı. İngiliz diplomasisi Kürtlerin Ankara'dan memnun olmadığını kaydederek, önemli ölçüde Kürtlerle meskûn Musul bölgesinin Ankara Hükümeti'nin yönetimi altına verilmemesi gerektiğini ileri sürebilecekti.» Bu durumda Şeyh Sait kazansa da kaybetse de herhalde İngiltere kazanıyordu.

İngiltere herhalde kazanıyordu. Dikkatli olması gerekti. Ayrıca gelişmeler İngiliz ajanlarının aktif rolünü gerektirmeyecek kadar olgunlaşmıştı. Ajan kullanmadan aynı sonucu alabilecek olan İngiltere, böyle bir durumda, ajan kullanmayacak kadar iktisat biliyordu. (*) Dışişleri Bakanlığı'nda görevli Bilâl Şimşir'in yine İngiliz belgelerini inceleyerek yazdığı çalışmada daha 1924 yazında Doğu'daki Kürtlerin her türlü hazırlığı yapıp hareket geçmeye hazır bir duruma geldikleri, planlarını görüşmek üzere İngiliz elçiliği ile temasa geçmek istedikleri ve bu isteğin Türkiye'deki İngiliz elçiliği mensupları tarafından reddedildiği belirtiliyor. (Bilâl Şimşir, İngiliz

(*) Dış faktör ile aşırı olarak yüklü Türkiye aydını, her yanlış bulduğu olayın arkasında yabancı parmağı veya ajanı aramayı bir düşünce alışkanlığı haline getirmiştir. Teori ve pratik geleneğin yoksulluğu içinde yabancı veya yerli ajan olmadıkça, yanlış veya zararlı işler yapılamayacağına inanır. Bunun tersini de yapar: Bir işin veya kişinin yanlış ve zararlı olduğunu gösterebilmek için mutlaka ajan arar. Gençlik eylemlerin ya da ayrılıkçı kürd hareketinin yanlış olduğunu söylemek için mutlaka bu eylemlerin liderlerini ajan yapar. 1960 yıllarının küçük burjuva gençlik eylemlerini, 1970 yıllarının küçük burjuva kürd şovenizmini doğrudan doğruya CIA'nin aktifine yazar. Kendi küçük burjuvalarını her türlü yanılgıdan aklar; CIA'ye emperyalizmden çok daha büyük bir güç vehmeder ve bütün bunlarla ataleti, dış faktörle aşırı yüklü dünya görüşünü, kendisine kafes yapar. Halbuki yabancı parmağı olmadan da, ajanların aktif eylemleri olmadan da, çok yanılanlar olabilir ve ajanlardan çok daha büyük zararlı işler de yapılabilir.

Belgeleriyle Türkiye'de Kürt Sorunu, Ankara, 1975, sayfa 10) İngiltere, Doğu'da bir hazırlık olduğunu kesinlikle biliyordu. Bu yüzden Kürtlerden gelen görüşme isteklerini reddetmeyi ve hazırlıklardan uzak kalmayı tedbirlilik saydı. Ajan kullanılmadan yapılacak işlere karışmamayı uygun gördü.

Ancak Şeyh Sait isyanı başlar başlamaz, Türkiye basınının ayaklanmada «İngiliz parmağı olduğu yolunda Ankara çevrelerindeki kanıyı» dile getirdiği görülüyor. Burada söylenmesi gereken bir nokta ortaya çıkıyor. Tek parti döneminde de, çok parti döneminde de hükümetin ağzına bu denli bakan Türkiye basını gibi bir başka basın bulmak mümkün görünmüyor. Özellikle dış politikada. Özellikle dış politika ile iç politikanın birleştiği yerlerde. Bunun örnekleri fazlasıyla görülecek. Yalnız şimdilik şu söylenmeli: Şeyh Sait isyanı çıktığı zaman basının bu işte İngiliz parmağı olduğunu yazması kesinlikle bir istihbarata dayanmaz. Burada basının, hükümet çevrelerinde böyle bir kanı olduğunu öğrenip yazması düşünülemez. Türkiye basını, Şeyh Sait isyanında İngiliz parmağı olduğunu ancak Hükümet isterse yazar. Başka türlü yazmaz. Bu, büyük ölçüde, bugün de böyle.

Bu yüzden Şeyh Sait isyanında İngiltere'nin parmağı olduğu iddiasını, 1925 yılından daha sonraki yıllara kalan Kemalist Hükümeti'n bir kamu oyu hazırlaması olarak düşünmek mümkün. Bu arada Sovyet tarihçilerinin zaman zaman Kemalist Historiografinin aşırı ölçüde etkisi altında kaldıklarını söylemek de mümkün. Fakat söylenmesi mümkün ve hatta gerekli olanlar bitmiyor. Tarihçi Ömer Kürkçüoğlu, İngiliz Dışişleri Bakanlığı arşivinde yer alan E 1360/1091/44, FO 371/10867, From: Foreign Office Memorandum (Mr. Morgan) kodlu bir belgeden söz ediyor. (Türk-İngiliz İlişkileri 1919-1926, sayfa 312 ve 313) Bu belgeden burada mutlak söz etmek gerekli oluyor. Belge 4 Mart 1925 tarihini taşıyor ve bir istihbaratı değil istihbarat da dahil Dışişleri Bakanlığı'nın

elindeki tüm bilgilere dayanılarak Londra'da ve Dışişleri Bakanlığı'nda hazırlanan bir raporu içeriyor. Buna göre İngiliz Dışişleri Bakanlığı'nda hazırlanan bu rapor, Türkiye'deki Kürt ayaklanmasının «doğrudan doğruya Türkiye tarafından planlanmış olabileceğini» iddia ediyor. (*) İngiliz Dışişleri Bakanlığı elemanları, Türkiye'nin Doğu'daki Kürt isyanını çıkarması için üç temel gerekçe ileri sürüyorlar.

Bu gerekçelerden ilki, asilerin elebaşlarının sınırı aşarak «kardeşlerini kurtarmak üzere» Musul'a girmeleri oluyor. İngilizler, önce Musul'a girileceğini ve sonra Kürtlerin bütün bölgeyi Türkiye'ye teslim edeceklerini düşünüyorlar. İkinci gerekçe olarak, Irak Kürtlerinin Türkiye'deki başarılı bir ayaklanmadan sonra kendilerinin de ayaklanmaları, Türkiye Kürtleri ile birleştikten sonra Ankara'ya bağlanmaları gösteriliyor. Üçüncü gerekçe olarak Türk Hükümeti'nin Kürt ayaklanmasını bahane ederek Irak sınırına asker yığması öne sürülüyor.

Üç gerekçe, daha sonra, irdeleniyor ve genişletiliyor. İngiliz Dışişleri Bakanlığı'nda hazırlanan «raporda, Türklerin Musul'u oradaki Kürtleri İngiliz denetiminde bırakmamak için almak istedikleri belirtiliyordu. Çünkü,

---

(*) Tezler'in İkinci Kitabı'nın bu sayfasını yazdığım şu sırada Türkiye Büyük Millet Meclisi, bundan dört ay önce Ecevit Hükümeti'nin on üç ilde ilân ettiği sıkıyönetimi uzatmayı ve bölücülük gerekçesiyle sıkıyönetimi Tunceli, Adıyaman, Diyarbakır, Mardin, Siirt, Hakkari illerini kapsayacak şekilde genişletme kararını görüşüyor. İran'a Humeyni'nin adına bağlanan devrimden bir süre sonra, önce dış basında, sonra Türkiye'deki büyük basında «İran olaylarını Türkiye'de tekrarlama tehlikesi» ön plana çıkarıldı. Sonra Genelkurmay Başkanı, Başbakan Yardımcısı Irak'a gitti. Daha sonra bir büyük gazete, Humeyni devriminden aylar sonra bir popüler gazetecisini İran'a göndererek bol bol İran'da Türkler ve Kürtler arasında savaş haberleri vermeye başladı. Ecevit, sıkıyönetimin genişletilmesine gerekçe olarak sınır illerinin güvenliğini gösterdi. Yıl, 1979 Nisanı. Yukardaki belge ise 1925 Mart tarihini taşıyor.

Musul Kürtleri, zamanla, İngiliz etkinliğinde bağımsız bir Kürdistan fikrinin çekirdeğini oluşturabilirdi. Böyle bir Kürt Devleti ise, şimdi Türkiye'nin yönetimi altında bulunan bazı toprakları da elde etmek isteyebilecekti.» İngilizler, bu nedenle de Türkiye'nin Kürt isyanını çıkarmış olduğunu düşünüyorlardı. Daha da ileri gidiyorlar: İngilizler, sınıra yaklaşıldığı zaman çok sayıda «kaçağın», asilerin arasına katılarak Irak'a geçeceğine ihtimal veriyorlar. İngilizler, eğer bu yapılırsa, şöyle bir haberle karşı karşıya geleceklerini düşünüyorlar: «Başarılı asiler, Musul'daki kardeşlerini kurtarmak kararlılığıyla ve kaçak Türk askerlerinin de yardımıyla, sınırı geçerek, muhtemelen Türkiye'ye teslim etmek üzere, Musul'u ele geçirmek istemektedirler.»

1925 yılı başında Türkiye'nin Doğu'sunda Şeyh Sait isyanı patlak verdi. Açıkça olmasa bile kapalı kapılar arkasında, bu isyandan dolayı, Türkiye İngiltere'yi; İngiltere de Türkiye'yi suçladı. Aynı suçlama Musul konusunda ise daha açık olarak sürüyordu. 1925 yılı sonbaharında Musul Sorunu Cemiyet-i Akvam'da görüşülüyordu. Aynı tarihte ise bazı Cemiyet-i Akvam üyeleri bir araya gelip örgütün genişletilmesini ele alıyorlardı.

Britanya, Fransa, Belçika, İtalya, Polonya, Çekoslovakya ve Almanya delegeleri 5 Ekim 1925 tarihinde Locarno'da bir araya geldiler. Gündemde Almanya'nın Cemiyet-i Akvam'a girmesi konusu vardı. Batılı devletler, Rapallo'da kaybettiklerini Locarno'da kazanmaya çalıştılar. Almanya'yı tekrar ittifaklarına almayı denediler. Bunun için Alman-Fransız ve Alman-Belçika sınırlarının anlaşmalarla garanti altına alınması gerekti. Bunu yaptılar. Doğu'da bir savaş çıkması halinde Fransız birliklerinin Alman topraklarından geçmesi sorununu da görüştüler. 16 Ekim 1925 tarihinde gerekli tüm anlaşmaları imzaladılar. Sovyetler Birliği, haklı olarak, Locarno Antlaşması'nı, Batı'dan abluka altına alınması şeklinde değerlendirdi.

Aynı yılda, 16 Aralık tarihinde ise Cemiyet-i Akvam'ın Konseyi, Musul sorununu İngiltere lehine çözen kararını aldı. 16 Aralık 1925 tarihinde Türkiye, Musul üzerindeki tüm iddialarını kaybetti. Kurtuluş Savaşı içinde kazanmaya alışmış Türkiye için Musul üzerindeki iddiaları kaybetmek ciddi bir kayıp sayılmalıydı. Cumhuriyet Hükümeti de böyle düşünüyor olmalı. 16 Aralık tarihinde Milletler Cemiyeti Konseyi'nde kaybeden Türkiye Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü Bey hemen Paris'e geçti. 17 Aralık 1925 tarihinde Paris'te Türkiye ile Sovyetler Birliği arasında Dostluk ve Tarafsızlık Anlaşması imzalandı. Bu kadar çabuk oldu.

Sovyetler Birliği, tarihinin ilk Tarafsızlık Anlaşması'nı imzaladı. Bunu derhal Afganistan ve İran ile yapılan Tarafsızlık Anlaşmaları izledi. Ancak bu kadar önemli bir anlaşmanın bu kadar acele ve ani bir biçimde imzalanması bir açıklamayı gerektirdi. 24 Aralık 1925 tarihli Pravda'da çıkan demecinde Litvinov gerekli açıklamayı yaptı. Şöyle dedi: «İki ülke arasındaki ilişkilerin resmen güçlendirilmesi ve bu anlaşmanın bu kadar acele imzalanmasının, Anglo-Amerikan basınında S.S.C.B. ile İtalya arasında Türkiye'ye karşı bir anlaşma imzalanacağı yolunda ısrarla yalan haber çıkmasından ileri geldiğini saklamayacağım.» Anlaşmanın bu denli acele imzalanmasının bir nedeni bu oldu. Diğeri ise şu: «Diğer yandan, Sovyet Hükümeti, bazı hükümetlerin Türkiye'yi Sovyetler Birliği'ne düşman kombinasyonlar arasına çekmeye çalıştıklarının farkındadır.» Cemiyet-i Akvam'daki Sovyet temsilcisi Rakovskiy, Avrupa basınında çıkan demecinde, «Türkiye anlaşması, bizim Locarno'ya cevabımızdır ve bununla ne tür anlaşmalar imzalanması gerektiğini ve gerçekten barışçı anlaşmaların nasıl olacağını fiilen gösterdik» dedi. Böylece Sovyetler Birliği, Britanya emperyalistlerine gerekli cevabı vermiş oldu.

Ancak Batılı devletler Locarno'da vardıkları anlaşmayı hemen uygulamaya koyamadılar. Almanya'ya Cemiyet Konseyi'nde sandalye verilmesine İspanya ve Brezilya itiraz etti. Bu yüzden 1926 Mart ayında yapılan görüşmeler başarısızlıkla sonuçlandı. Böyle bir başarısızlığı Sovyet diplomasisi hemen değerlendirdi ve 24 Nisan 1926 tarihinde Sovyetler Birliği ile Almanya arasında Tarafsızlık Antlaşması imzalandı. Rapallo Antlaşması'ndan dört yıl sonra Rapallo yeniden canlandırıldı. Batılı devletler, yeni Sovyet-Almanya Tarafsızlık Antlaşması'nı Locarno'nun torpillenmesi olarak değerlendirdiler. Uzun süre Locarno Ruhu'nun yaşayıp yaşamadığını tartıştılar.

Batılılar Locarno Ruhu'nun yaşayıp yaşamadığını tartışırken, yine Nisan 1926 tarihinde, Büyük Britanya'nın Ankara'daki Büyükelçiliğinden Londra'daki Dışişleri Bakanlığı'na yeni bir rapor geldi. Bu rapor, Türkiye'nin Batılılardan hayal kırıklığına uğradıkça Sovyet dostluğunu hatırladığını ve Sovyet dostluğunu da sürekli olarak Batılı devletlerle pazarlık aracı olarak kullanma alışkanlığında olduğunu bir kez daha gösterdi. Bu raporda Ankara'da Sir Ronald Lindsay, Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü Bey ile görüşmesini yazıyordu. Tevfik Rüştü Bey, İngiltere'ye, «en nüfuzlu dostuna — Mustafa Kemal'e — danıştığını söyleyerek» üç öneride bulunuyordu. (Türk-İngiliz İlişkileri 1919-1926, sayfa 315) Önerilerin ilki ve önemlisi şu oldu: «17 Aralık 1925 tarihli Türk-Sovyet Paktı ve 18 Şubat 1926'da parafe edilen Türk-Fransız Anlaşması'nın öngördüğü biçimdeki bir karşılıklı tarafsızlık yükleminin, Türkiye ve İngiltere arasında da alınması.» Türkiye, Musul'u kaybetmenin kamu oyunda yarattığı hayal kırıklığı unutulur unutulmaz İngiltere'ye dönüyor. Sovyetler ile yapılan anlaşmayı masaya koyarak aynının bir de İngiltere ile imzalanmasını öneriyor. Fakat Sir Ronald, pek oralı olmuyor. Tarafsızlık anlaşmalarının «propaganda» özelliği taşıdığını söylüyor ve Türkiye ile Sovyetler Birliği arasında imzalanan anlaşmayı da pek ciddiye almaz görünüyor.

Tevfik Rüştü, ikinci olarak, Türkiye'nin güneyinde

«kendi kendini yönetebilen, genç ve Türkiye gibi devrimci kişilikte» bir Irak Devleti görmek istediğini söylüyor. Üçüncü olarak Türkiye Dışişleri Bakanı, Büyük Britanya'nın Ankara'daki Büyükelçi Sir Ronald'dan, Irak petrolünden Türkiye'ye pay verilmesini istiyor. Sir Ronald ise tüm bu isteklerin Türkiye'ye yarım milyon sterling kadar bir ödeme yapılırsa karşılanacağı sonucuna varıyor. Tevfik Rüştü ise, daha sonraki görüşmelerde, bir milyon sterlingten azına razı olmayacağını belirtiyor. Büyük Britanya Dışişleri Bakanlığı arşivindeki belgeler bir süre Sir Ronald ile Tevfik Rüştü Bey'in yarım milyon ile bir milyon arasındaki sayılar üzerinde konuşup hoş vakit geçirdiklerini gösteriyor.

Bundan sonraki dönemde Türkiye Batılı devletlerle arasındaki tüm sorunları çözmek için elinden gelen çabayı eksik etmedi. Bu, daha önceki sayfalarda yazıldı. Burada tekrar edilmeyecek. Fakat daha önce gerektiği ölçüde yazılmayan bir önemli anlaşma var. 1929 tarihli Türkiye-Sovyetler Birliği Antlaşması. Bunun yazılması gerekiyor. Canlı olarak.

Yeni Dost: İngiltere ya da Amerika

Oyle görünüyor ki, 1929 Teşrinievvelini Türkiye bir filoyu karşılamanın coşkusu ile geçiriyor. 5 Teşrinievvel 1929 tarihli Akşam gazetesi, birinci sayfasında boydan boya, gazeteci dilinde sürmanşet denilen biçimde, bir haber veriyor: «İngiliz Başvekili Amerika'da». Türkiye, İngiliz Başbakanının 1929 yılı Ekim ayında Amerika'ya yaptığı seyahatten heyecan duyuyor. Bunun altında iki sütuna yerleştirilmiş bir başka haber görülüyor: «İngiliz Filosu Cumartesi Sabahı Geliyor.» Bu haberin altında bir başlık daha okunuyor: «Filoyu istikbal için bahriye kumandanlığı bir program hazırlamıştır.» Haber bir karartı ile süsleniyor. Karartının altında şunlar yazılı: «Başta Koyn Elizabet olduğu halde İngiliz Akdeniz Filosu.»

Buradaki «Koyn» kelimesi, İngilizce «Queen» kelimesinin Türkçesinin yerine geçiyor. Oyle anlaşılıyor ki, 5 Ekim 1929 tarihinden itibaren Türkiye, İstanbul'a gelecek olan İngiltere'nin Akdeniz Filosu'nu karşılamanın sevincini yaşıyor. Türkiye, İngilizleri İstanbul'dan kovuşundan on yıl bile geçmeden İngiliz donanmasını İstanbul'da sevinçle karşılamaya hazırlanıyor.

9 Teşrinievvel 1929 tarihinde, İstanbul'un en büyük gazetelerinden Akşam, sevincinden ne yapacağını bilemiyor. Altı sütunluk birinci sayfasının beş sütununa şöyle bir başlık oturtuyor: «Limanımıza gelecek İngiliz tayyare gemisi.» Bu başlıkla birlikte bir resim var. Siyah fakat deniz maviye boyanmış. Resmin altında ise, yanlışıyla doğrusuyla şunlar yazılı: «Cumartesi günü limanımıza gelecek olan Kurajös ismindeki tayyare gemisinin resmini dercediyoruz. Bu gemiden tayyareler uçurulacaktır.»

12 Teşrinievvel tarihli Akşam gazetesi daha da heyecanlı görünüyor: «İngiliz Filosu yarın limanımıza geliyor» diye haber veriyor. Haberin altına, Hükümet'ten geldiği belli olan bir alt başlık daha koyuyor: «İngiltere Hükümeti'nin Türkiye Cumhuriyeti'ne karşı hakiki bir dostluk nişanesi olan bu ziyaret hususi bir ehemmiyeti haizdir.» Tabii fotoğraf da eksik edilmiyor. Bir gün sonraki, 13 Teşrinievvel 1929 tarihli Akşam ise daha ayrıntılı bilgiler veriyor. Gazete, en üstten, «Amiral Field'in Ziyareti» kelimeleri ile filo komutanının adını duyuruyor. «İngiliz filosu bu sabah limanımıza geldi» diye büyük haberini de yazıyor. Bunun yeterli olmadığını düşünerek bir başlık daha koyuyor: «Bu ziyaret İngiliz Hükümeti'nin samimi dostluk hissiyatının bir tezahürüdür.» Oyle anlaşılıyor ki, o zamanlar, Türkiye'de makaleler haber başlıklarıyla yazılıyor. Makale haber metninde de devam ediyor: «İngiliz Hükümeti'nin, Türkiye Cumhuriyeti hakkında göstermek arzusunda bulunduğu samimi dostluk hissiyatının bir nişanesi olarak, Akdeniz İngiliz filosuna

mensup güzide gemilerden mürekkep bir kısım bu sabah limanımıza geldi. Filoya, Amiral Fild kumanda etmektedir.« Gazete, kamu oyunu yansıtıyor. Ya da kamu oyunu hazırlıyor.

Haber devam ediyor: «İngiliz deniz kuvvetlerinin en kıdemli amirali olan muhterem misafirimiz, iki gün sonra Ankara'ya kadar gidecek ve Reisicumhur Gazi hazretleri tarafından kabul buyurularak arzı tazimat edecektir.» Nedense Kemalist Historiografi, hep İkinci Dünya Savaşı sonrasında bir Amerikan filosunun İstanbul'u ziyareti üzerinde duruyor. 1929 yılında Türkiye'de böylesine bir heyecan yaratan İngiliz filosunun ziyaretinden hiç söz etmiyor. Haber devam ediyor: «Amiralin hükümet merkezine kadar gitmesi ve Gazi hazretleri tarafından kabul buyurulması filonun ziyaretine hususi bir ehemmiyet veriyor. Ecnebi mahafil, bu ziyareti Türkiye ve İngiltere arasında yeni ve hakiki bir dostluk devrinin bariz alâmeti addediyorlar.» Basın, mutlak hükümetten aldığı direktif ile, İngiliz dostluğu üzerine söz ediyor.

Bir gün sonra 14 Teşrinievvel tarihli Akşam gazetesinde Türk-İngiliz dostluğundan söz etme sırası karşı tarafa geçiyor. Gazete önce altı sütun olarak «Yavuz Zırhlısı Dün Denize İndirildi» haberini veriyor. Sonra «Amiral, Türk-İngiliz dostluğundan bahsediyor» başlığını koyuyor. Birinci sayfada, birinin altında «Amiral Fild ve yaverleri», diğerinin altında «Amiral Fild Cenapları vilâyetten ayrılırken» yazan iik karanlık resim yer alıyor. Haberde Amiral'in demeci bildiriliyor. Türkiye'nin bu çok önem verilen konuğu verdiği demeçte şunları söylüyor: «Filonun bu ziyaretinin esasen mükemmel olan Türk-İngiliz münasebatını daha ziyade iyileştireceğinden ve iki memleket arasındaki an'anevî muhadeneti takviye edeceğinden ümitvar bulunmaktayım.» Amiral hiç de ümitvar konuşmuyor.

Amiral bu demeci verdikten sonra İstanbul'un «kibar aileleri» ile birlikte sabaha kadar eğleniyor. Akşam gazetesi şu haberi de veriyor: «Dün gece İngiliz sefaretinde Amiral Fild cenapları ve maiyeti zabitanı şerefine bir ziyafet ve bunu müteakip te bir balo verilmiştir. Baloya vali ve şehremini Muhiddin B. Kolordu kumandanı ferik Pertev Paşa, bir çok mebuslar, erkânı askeriye ve bahriye, gazeteciler, şehrimizin kibar aileleri ve İngiliz tebaası davet edilmiştir. Balo sabaha kadar devam etmiştir.» Haberden anlaşıldığı gibi İstanbul'un kibar olmayan aileleri bu baloya davet edilmemişlerdir.

Bundan elli yıl öncesinin gazetelerinin incelenmesinden o zamanlarda baloların çok önemli olduğu ortaya çıkıyor. Galiba balolar, Cumhuriyetin ilk yıllarının simgesi sayılıyor. 18 Teşrinievvel tarihli Akşam gazetesi, artık bir Türk-İngiliz dostluk anlaşması imzalanmasından kuşku duymanın zamanının geldiğini gösteriyor. «İngiltere ile dostluk misakı aktediliyor mu?» diye bir başlık koyuyor. Bir de Ankara kaynaklı bir haber veriyor: «İngiltere ile muhadenet misakı yapılacağı hakkında burada malûmat yoktur.» Kamu oyunu iyice hazırladıktan sonra böyle bir haberi yavaş yavaş, okuyucuyu alıştıra alıştıra sunmak istiyor. Bunun için de İstanbul'un çok önemli bir derdine parmak basıyor. Ankara'da İngiltere ile bir barış antlaşması yapılacağı konusunda bir bilgi bulunmadığını ve bu şekilde barış anlaşması yapılmasının söz konusu olmadığını bildiren haberin hemen altında iki sütuna yerleştirilmiş bir başka haber yer alıyor: «Balolar nerede verilecek?» İstanbul'un büyük gazetelerinden Akşam bu başlığın altına bir başka başlık daha koyuyor: «Bütün tertip heyetleri bunu düşünüyor ve münasip bir yer bulamıyor.» Haber ise «Kış, balolar mevsimi yaklaşıyor» diye başlıyor. Şöyle bitiyor: «Herhalde bu sene yersizlik yüzünden bütün baloların tertip heyetleri müşkül vaziyettedir ve İstanbul'da birkaç bin kişi istiap edecek geniş salonlu bir yere ihtiyaç olduğu bir kere daha anlaşılmıştır.» Öyle görülüyor ki, 1929 yılında

İstanbul'un balosever «kibar aileleri» birkaç bini buluyor.

19 Teşrinievvel 1929 tarihli Akşam gazetesinin birinci sayfası yine İngiliz filosuna ayrılmış. Üç sütunluk bir haber başlığı: «İngiliz Tayyarelerinin Talimleri.» Haber bir de fotoğrafla süslenmiş. Fotoğrafın altında tarifi yer alıyor: «Koin Elizabeth dün Türk bayrağını çekerek filomuzu selâmlamağa hazırlanırken.» İngilizce «queen» kelimesi bu kez de «Koin» oluyor. Gazete, ayrı bir başlıkla, «Bu sabah yapılan talimler, sahillerde toplanan binlerce halk tarafından merakla takip edildi» haberini veriyor. Bir başka haber daha var: «İngiliz amirali tarafından bu akşam bir ziyafet, onu takiben gemide büyük bir balo veriliyor. Tayyareler yarın da talim yapacaklar.» Akşam gazetesi, gemideki balonun büyük olacağını önceden öğreniyor.

Başyazar Necmeddin Sadak, 22 Teşrinievvel tarihli

Akşam gazetesini bu ziyaretin değerlendirilmesine ayırıyor. Şöyle başlıyor: «Birkaç günden beri şehrimizde bulunan İngiliz filosu dün limanımızı terketti. Akdeniz filosunun, bilhassa Amiral Field gibi İngiliz bahriyesinin en ileri gelen erkânından bir zatın Türkiye'yi ziyaret etmesi umumi harpten beri ilk defa vuku buluyor.» Sonra İstanbul halkının, Hükümet'in ve Mustafa Kemal'in sevinçle karşıladığı bu filo hakkında bilgi vermek ihtiyacını duyuyor: «Vakıa, bu filo, İstanbul halkının büsbütün yabancısı değildir. Fakat, bu gemilerin, hafızamızda kalan eski irtisamı, mütareke devrinin feci hatıralarıyla karışıktır. O zamanlarla bugün arasına kalın bir hattı fasıl çizdik.» Daha sonraki yılların Dışişleri Bakanı Necmeddin Sadak, «bu gemilerin, belleklerimizde kalan eski resimleri, mütareke devrinin feci hatıralarıyla karışıktır» diyor. Sonra araya çizgi çekildiğini ekliyor. Bu filonun toplarını İstanbul'a çevirip 1920 başlarında İstanbul'u işgal eden filo olduğunu unutmak gerektiğini düşünüyor. Bu tür unutkanlıklar, dışişleri bakanı olmak için gerekli olmalı.

Amiral Türkiye'den ayrılıyor. Amiral ve filosunun ziyareti, Kurtuluş Savaşı'ndan sonra Türkiye'yi ziyaret eden ilk emperyalist ülke filosu oluyor. Mustafa Kemal bu ziyarete önem veriyor. Amiral, Ankara'ya gidiyor. Gazi ile görüşüyor. Sonra demeç veriyor: «Gazi Hazretleri kıymettar vakitlerinden bahşettikleri müddet esnasında bana ve büyükelçimize memleketin inkişaf ve terakkisi hakkındaki âli fikir ve mütalâalarını söylemek lütfunda bulundular.» Mustafa Kemal'in Amiral'e Türkiye'yi nasıl kalkındıracağını anlatmış olduğu anlaşılıyor.

İngiliz filosunun İstanbul'dan ayrılmasından kısa sayılabilecek bir süre sonra, 13 Kanunuevvel 1929 tarihli Akşam, tüm gazeteyi kaplayan büyük bir haber veriyor: «Gazi Hz. öğleden sonra geliyor». Haberin büyüklüğünden Gazi Hazretleri'nin İstanbul'u ziyaret etmeye aniden karar vermiş olabileceği izlenimi çıkıyor. Ayrıca

13 Aralık tarihli aynı Akşam gazetesinde tek sütunluk bir başka haber yer alıyor: «Muhterem misafirimiz öğle vakti geliyor.» Öğle vakti gelen misafir «M. Karahan» oluyor. Sovyet Dışişleri Halk Komiseri Vekili Karahan, Ankara'ya gitmek üzere, Karadeniz'den, «Dercinskız torpido muharribi» ile İstanbul'a geliyor. 15 Kanunuevvel tarihli Akşam, önce «Dün akşamki ziyafette çok samimi nutuklar irat edildi» haberini veriyor. Sonra devam ediyor: «Dün Aknra'ya vasıl olan Rus Hariciye Komiser Vekili M. Karahan, Başvekil Ismet, Meclis Reisi Kâzım Paşalarla Hariciye Vekili Tevfik Rüştü Bey'i ziyaret etmiş ve kendisine iadei ziyaret edilmiştir.»

O sıralarda Amerika Birleşik Devletleri'nin Ankara Büyükelçisi hâlâ İstanbul'da oturuyor. Büyükelçi, Joseph C. Grew adında meslekten bir diplomat. Bu kitapta Grew ve anılarıyla, sık sık karşılaşılacak. İkinci Dünya Savaşı'ndan hemen sonra zaman zaman Amerika Birleşik Devletleri Dışişleri Bakan Vekilliğini de yapan Graw'ün iki ciltte topladığı ve 1952 yılında yayınladığı anılardan çok yararlanılacak. Bu anıların da yardımıyla Sovyetler Birliği'nin Türkiye'den toprak ve üs istediği masalı bir kez daha çürütülecek. Bunlar, bundan sonraki bölümde yapılacak. Şimdi 1929 yılına ait Graw'ün anılarına bakmak gerekiyor.

İstanbul'da oturan Amerika Birleşik Devletleri'nin Ankara Büyükelçisi Joseph Grew, anılarında, hem gerçekten anılarını yazıyor, hem de Washington'a gönderdiği raporların bir bölümüne yer veriyor. Anılarının bir yerinde İstanbul'daki bir yemeği anlatıyor. Yemekte, «Atatürk'ün Dışişleri Bakanı» Tevfik Rüşdü Bey var. Anılar, bütün çirkinlikleri ve gerçekleri açıklıyor. Grew'ün anılarının bu bölümünde Tevfik Rüşdü Bey, «T. R.» olarak geçiyor. Şöyle geçiyor: «T. R., bana, yarınki **Akşam**'da Necmeddin Sadak imzasıyla fakat kendisinin bizzat telkin ettiği ve borçların iptaline karşı Birleşik Devletler'in tutumunu destekleyen bir makalenin çıkacağını söyledi.

Bu makalede dünya ekonomisinin yeniden düzenlenmesinde gerekli ekonomik fedakârlıkların bazı ülkelerin önerdikleri gibi yalnızca Amerika'nın sırtına yüklenmemesi ve ülkeler arasında oranlı bir biçimde paylaşılması gerektiği görüşü savunulacaktı. İyi. T. R.. içmiyordu ama yemekte Alice'e, yeter ki biz Türkiye'de kalalım, Hükümeti'nin Ankara'da mı, yoksa Konstantinopol'da mı oturmamıza zerre kadar önem vermediğini, Türklerin benim dostluğum ve öğütlerim olmadan muhtemelen işleri götüremeyeceğini ve kâğıda dökmeye değmeyecek bir yığın şey söyleyecek kadar cömert davrandı. Bu, öyle sanıyorum, bir Hükümet üyesinin, bir diplomatın başkent dışında oturması olayına onay damgasını vurmasının ilk örneğiydi.» (Joseph C. Grew, Turbulent Era - A Diplomatic Record of Forty Years 1904-1945, Vol. II, Boston, 1952, sayfa 909) «Atatürk'ün Dışişleri Bakanı» Tevfik Rüşdü, Amerikan Büyükelçisine «sensiz yaşayamam» diyor. (*)

(*) Grew'ün anılarında geçen bu bölümün yazıldığı gibi olduğuna inanıyorum. İlerde Tevfik Rüşdü'nün Sovyetler Birliği ile bir görüşmeden sonra İngilizlere söylediğini de yazacağım. Ancak gazetecilere, yazarlara, hariciyecilere ibret olsun diye ve çeviri zorlaması olarak anlaşılmaması için bu paragrafın İngilizcesini de aktarıyorum :

«T.R. told me that tomorrow there would appear in Akcham *an article which he himself had inspired, over the signature of Nejmeddine Sadik, supporting the attitude of the United States against the cancellation of debts, on the ground that any sacrifice in working out the economic rehabilitation of the world should be borne by the nations proportionately and sholud not be saddled on America alone as certain nations were trying to do. Good. T.R. was not drinking but he was expansive enough to say to Alice at the dinner that the government didn't care a hang whether we lived in Ankara or Constantinople so long as we stay in Turkey, that the Turks couldn't possibly get along without my frienship and counsel and a lot of other talk which isn't worth putting down on paper. But it's the first time, I imagine, that any member of the Government has ever placed the stam of approval on a diplomat's living away from the capital.»*

Bunlar 1932 yılında geçiyor. Anıların 1929 sonu ve 1930 başına rastlayan bölümünde ve Sovyetler Birliği Dışişleri Halk Komiser Vekili Karahan'ın Ankara ziyareti ile ilgili olarak ise çok ayrıntılı raporlar bulunuyor: Bunlar arasında şu bilgiler de var: «Gazi'nin aniden ve beklenmedik bir biçimde, İzmit Körfezi'ndeki favori sayfiyesi Yalova'ya gitmek üzere başkentten ayrıldığı hatırlanacaktır» (J. C. Grew, Turbulent Era, sayfa 841) Gazi, Sovyet temsilcisinin geldiği gün, bir Aralık ayının ortasında ve aniden Ankara'dan ayrılıp sayfiyeye gidiyor. Karahan'ı kabul etmemek ve görüşmemek için. Sovyetler Birliği'nin Gazi'nin İngilizlerle yakınlaşmasını bozmasını önlemek için.

Fakat istediğini yapamıyor. Burada söylenmesi gereken şu oluyor: İsmet Paşa Türkiye'yi Mustafa Kemal'den daha çok temsil ediyor. İsmet Paşa, Türkiye burjuvazisini Mustafa Kemal'den çok daha fazla temsil ediyor. Özellikle 1930 yıllarında. Mustafa Kemal, hem en çok İsmet Paşa'ya güveniyor ve hem de en çok İsmet Paşa'dan çekiniyor. Bu yıllarda Mustafa Kemal Çankaya'da sofrasının müdavimleriyle «Dil Tezi» veya «Tarih Tezi» gibi önemli işlerle uğraşıyor. İsmet Paşa egemen sınıflar koalisyonunun sınırları içinde Türkiye'yi yönetiyor. Bu yönetim için de Gazi, aniden ayrıldığı Ankara'ya yine aniden dönüyor. Gazi, Sovyetler Birliği Dışişleri Komiser Vekili Karahan'ı kabul ediyor. Çok büyük bir olasılıkla İsmet Paşa'nın zorlamasıyla.

Amerika Birleşik Devletleri'nin İstanbul'daki Ankara Büyükelçisi Grew, Karahan'ın Ankara ziyareti ile ilgili olarak ülkesine ayrıntılı raporlar gönderiyor. Ayrıntılı raporlarda ayrıntılı bilgiler yer alıyor: «Şimdi açıktır ki, Tevfik Rüşdü Bey'in bana, Karahan'ı kendisinin davet ettiğini — muhtemelen de etmiştir — söylemesine rağmen, bu özel zamanda Ankara ziyareti Sovyet Hükümeti'nin insiyatifi ile olmuştur.» Büyükelçi Grew, Sovyetler Birliği'nin biraz zorlama ile daveti yaptırdığını söylüyor

ve devam ediyor: «Ekim ayında İngiliz Filosunun Türk karasularına dostluk ziyareti yapmasının, bu ziyaretin hazırlanmasında önemli bir faktör olduğu kesine yakındır. Bu noktada bütün gözlemciler birleşiyorlar. 17 Aralık 1925 tarihli Türk-Rus Antlaşması'nı gözden geçirme zorunluluğu, ziyaretin bu özel zamana denk getirilmesi için aşikâr bir gerekçe oldu. Karahan'ın, elde ettiğinden daha bağlayıcı bir anlaşma ile dönmek istediğine genellikle inanılmaktadır ve Türk Dışişleri Bakanı'nın şimdiki tavrı, bir sıkıcı durumdan böylesine kolaylıkla kurtulmuş bir kimsenin rahatlamış halini yansıtıyor.» Sovyetler Birliği, Türkiye ile daima çok yakın dostluk ilişkileri kurmak istediler. Amerikan Büyükelçisi Grew'ün zamanında ülkesine gönderdiği raporlar da bunu doğruluyor.

«31 Ocak, Cuma, 1930» tarihli raporunda ise ziyaretin maksadını yorumluyor: «17 Aralık 1929 tarihli Rus-Türk Protokolu konusunda 18 ve 20 Aralık tarihlerinde gönderdiğim raporlarla ilgili olarak, daha sonra bana gelen bilgi ve yorumların, genel durum ile bu Protokol'un kapsamı ve amacı konusunda ilk düşüncelerimi doğrulama eğilimi gösterdiğini bildirmekten şeref duyuyorum». Her büyükelçi gibi söylediklerinin doğru çıktığını kâğıda geçirdikten sonra devam ediyor: «Bu protokol, alışılmış anlamda bir siyasal birlik meydana getirmemekle birlikte, sınırın her iki tarafında, haklı ya da haksız olarak var olan endişeleri şimdilik dondurmak için bir çeşit karşılıklı sigorta poliçesi olarak aktedildi. Bu meselede insiyatifin Sovyet Rusya'dan geldiği anlaşılıyor.» (J. C. Grew, Turbulent Era, sayfa 839) Bundan sonra da Sovyetler Birliği'nin endişesinin ikili olduğunu ileri sürüyor: «Birincisi, Türkiye'nin siyasal çıkar ve eğilimlerinin Batı'ya kayması karşısında artan ölçüde duyulan huzursuzluk; bu huzursuzluk, Ekim ayında İngiliz Akdeniz Filosu'nun Türkiye'de samimi bir biçimde karşılanmasıyla daha da arttı. İkincisi ise, özellikle Rusya'ya hedef alan bir Türk-Polonya-Romanya **Bloğu**'ndan du-

yulan derin korku.» Grew, Karahan'ın ziyaretini ve sonuçlarını değerlendirdikten sonra bir de genel sonuç çıkarıyor. Bu sonucun 1930 yılları başlarında Türkiye'nin iç ve dış politika eğilimlerini büyük ölçüde yansıttığında kuşku yok. Şöyle: «Meseleyi samimi olarak koyacak olursak, Türkiye, çorbasına yağın nereden geleceğini biliyor ve kapılarında Sovyet propagandasına izin vermezken, çıkarının, görece olarak güçlü komşusu ile anlaşmazlık yerine işbirliğinde yattığını çok iyi anlıyor.» Türkiye Cumhuriyeti, başından itibaren fakat 1930 yıllarına dönerken daha açık bir biçimde Batı ile uyuşmak istiyor. Ancak 1930 yıllarının başlarında hâlâ bu uyuşmayı Sovyetler Birliği ile işbirliği politikasını sürdürerek gerçekleştirmeye çabalıyor. Türkiye hep yüzü Batı'ya dönük olarak ve adımlarını arkaya doğru atarak Sovyet dostluğuna yöneliyor.

Grew, anılarına, şöyle not düşüyor: «Tahran'a gitmek üzere Ankara'dan henüz gelen Tevfik Rüşdü Bey için Japon Büyükelçiliğinde yemek. Alice evsahibesi. Yemekten sonra çok uzun bir görüşme yaptığım T. R., Saraçoğlu'nun Birleşik Devletleri'ne yaptığı ziyaret ve orada gördüğü iyi kabul ile ilgili olarak pek lirik konuştu.» Bunları söylüyor ve başka bilgi vermiyor. Saraçoğlu, Ikinci Dünya Savaşı sırasında önce Dışişleri Bakanı ve sonra Başbakan olan kimse. Aşırı ırkçı. İçerde ırkçıları koruyor. Alman Elçisine, Ikinci Savaş'tan tek istediğinin Sovyet rejiminin yerle bir edilmesi olduğunu söylüyor. Alman faşizminin yenilmesinden sonra, Alman Elçisinin memleketine rapor ettiği bu istek ve görüşme Sovyetler Birliği tarafından elde ediliyor. Türkiye'ye bildiriliyor.

Böyle bir kimsenin Amerika Birleşik Devletleri'ne yaptığı ziyaret hakkında bilgi sahibi olmak gerekiyor. Bu bilgi şöyle başlıyor: «1930'da Amerika Ticaret Müsteşarı Dr. Klein Türkiye'ye gelmişti. Türkiye'de pek çok dost edinmiş olan Ticaret Ataşesi Gillespie ile beraber Ankara'ya gitti ve temaslarda bulundu. Maksat, bir Türk

devlet adamını Amerika'ya çağırmak, Amerikan malî ve iktisadî âlemine tanıtmak, istikraz ve işbirliği imkânlarını yoklamaktı. O zamana kadar dış istikrazlar hakkında çekingen davranan millî hükümet, bu fırsatı cazip buldu. Uzun bir hastalık geçirmesi dolayısıyla kabineden ayrılmış bulunan eski Maliye Bakanı Saraçoğlu'na bu vazife verildi. Saraçoğlu İsviçre'den eski üniversite arkadaşı olan Mukdim Osman'ı yardımcı diye yanına aldı. Amerika hükümeti de Türkiye'deki Ticaret Ataşesi Julian Gillespie'yi mihmandarlığına memur etti. Bu seyahatin Amerika'da yeni iş imkânları açacağını ve temsil ettiğimiz fabrikaları bunlardan faydalandırmak icap ettiğini düşünerek ben de aynı zamanda Amerika'ya gittim. New York ve Amerika'da millî müesseselerle yapılan konuşmalardan bir çoğunda bulundum.» (Ahmet Emin Yalman, Yakın Tarihte Gördüklerim ve Geçirdiklerim, Cilt 3 1922-1944, sayfa 209) Ahmet Emin, artık, Amerika'da görüşmeler yaptığı müesseseleri «millî» sayıyor.

Ve Ahmet Emin, daha sonra Türkiye'ye Başbakan olan Saraçoğlu'nun Amerika seyahatini anlatıyor. Gündüzleri temas yaptıklarını geceleri ise, kapılarında «Burada yüz tane güzel taksi kızı var» veya «New York'un en şirin elli taksi kızı buradadır» yazılı dansinglere gittiklerini anlatıyor. Anılar, umulmadık cirkinleri ortaya dökülüyor. Irkçıların koruyucusu Saraçoğlu'nun aynı zamanda her önüne çıkan güzele âşık olan türden bir kimse olduğunu yazıyor. Canlı canlı: «Bir akşam Ellidokuzuncu sokakta açılan yeni bir dans yerinde âfet bir kızla karşılaştık. Kibar tavırlı, zarif, terbiyeli bir kızdı. Saraçoğlu buna vuruldu, kızın neşeli konuşma tarzına bayıldı. Kendisine şu fikir geldi: Serbest olduğu bir akşam kızın evine gidelim, iki arkadaşını çağırsın, biz de içki ve nevale getirelim, beraberce akşam yemeği yiyerek daha yakından tanışalım.» (Gördüklerim ve Geçirdiklerim, sayfa 210) Türkiye'nin Maliye eski Bakanı, müstakbel Başbakanı New York'un dansinglerinde hızlı bir çapkın oluveriyor.

Fakat işler pek kolay gitmiyor: «Kız teklifi şiddetle reddetti, böyle bir imkân olmadığını anlattı. Saraçoğlu'nun devamlı ısrarı üzerine bir kâğıt parçası üzerine bir adres yazıp eline verdi.» Saraçoğlu, kararlı olursa sonucu alacağına inanıyor. Başbakanlığa hazırlanıyor. Serüven şöyle gelişiyor: «Kararlaştırılan akşam içki bulduk, bol bol seçme yiyecek aldık, eski yılların alaturka çapkınlığına çıkan kimselere benziyorduk. Halimize kendimiz de gülüyorduk. Doğruca kızın verdiği adrese gittik. Burası kibar ve pahalı bir apartmandı, bir taksi kızının burada oturmasına ihtimal yoktu. Buna rağmen kızın verdiği adresteki numarayı taşıyan apartmana asansörle çıktık. Kapıyı çaldık. Karşımızda yaşlı, kibar tavırlı bir hanım bulduk, arkasından da ak saçlı sert bir erkek göründü. Kızın ismini sorunca, ikisi birden bize çıkıştı, bir dayak yemediğimiz kaldı.» Türkiye'nin başbakan adayı, dayak yemeden uzaklaşıyor.

Ancak peşini bırakmıyor. O gece pek kararlı görünüyor: «Utana utana uzaklaştık. Sokağa çıkınca adresi bir daha gözden geçirdik. Kabahatin bizde olduğuna, adresi yanlış okuduğumuza hükmettik, fakat tespit ettiğimiz yeni adreste aynı akıbete uğradık.» İkinci bozgunda da yılmıyor. İyice acıkıncaya kadar devam ediyor: «Üçüncü bir deneme de boşa çıkınca, kızın bize ders vermek için uydurma bir adres verdiğini ve bunu da birkaç türlü okunacak tarzda ustaca yazdığını anladık. Bu arada acıkmıştık, bir sinemaya gittik, elimizdeki nevalelerle karanlıkta karnımızı biraz doyurduk. Sonra doğruca dans yerine gittik, güzel kızı bulduk.»

İşte Türkiye'de «Atatürk'ün Dışişleri Bakanı» Tevfik Rüşdü, İsmet Paşa'nın hem Dışişleri Bakanı ve hem de Başbakanı Şükrü Saraçoğlu'nun bu Amerika ziyareti ile ilgili olarak Amerika Birleşik Devletleri'nin İstanbul'daki Ankara Büyükelçisi Grew'e lirik konuşuyor. Ahmet Emin de bu seyahatle ilgili verdiği bilgileri şöyle tamamlıyor: «New York'tan sonra Washington'a da Saraçoğlu'yla

beraber gittim. Bundan neşeli bir yol arkadaşı olamazdı. Amerikalılarla yapılan temaslarda makama uygun, hoş hikâyeleriyle kendisini dinleyenler üzerinde iyi tesirler bıraktı. Amerika'da herhalde bir hayli şey öğrenmişti. Dışişleri Bakanı olduğu zaman bundan faydalandı.» Herhalde başkaları da faydalandı. İkinci Savaş sırasında böyle bir kimsenin Dışişleri Bakanı ve Başbakan olması Türkiye ve dünya barışı için çok büyük bir şanssızlık oldu.

New York'lu dansingte çalışan kız, Türkiye'nin Maliye Eski Bakanı, müstakbel Dışişleri Bakanı ve Başbakanı Şükrü Saraçoğlu için büyük sorun yaratıyor. Ancak tarihçiler, bu olayın, iki ülkenin ekonomik ve siyasal ilişkileri üzerine herhangi bir olumsuz etki yaptığını kaydetmiyor. Fakat başka bir olay, bir müslüman Türk kızının din değiştirerek Hristiyan olması ortalığı çok ciddi ölçüde karıştırıyor. Amerika Birleşik Devletleri Senatosu'nun 1927 yılında Lozan Antlaşması'nı onaylamayı reddetmesine rağmen Türkiye'nin ısrarı ile kurulan ve geliştirilen Türkiye - Birleşik Devletler İlişkileri nerede ise kopma noktasına geliyor. Tarihçi Halûk Ülman, müslüman kızın din değiştirme olayının etkilerini şöyle kaydediyor: «İki cihan savaşı arasındaki devrede Türk-Amerikan münasebetlerini şöylece özetlemek mümkündür: Bu devrede iki devleti karşı karşıya getiren ilk olay, bir müslüman kızın din değiştirmesi üzerine çıkan bir anlaşmazlık yüzünden Bursa'daki bir Amerikan okulunun kapatılmasıdır. Birleşik Amerika, bu kapatılma olayına şiddetle itiraz etmiş ve bu itiraz Türkiye'de Amerika Birleşik Devletleri'nin Türk Devleti ile kurduğu münasebetleri hâlâ artık tarihe karışmış bulunan kapitülasyonların ayrıcalıkları devam ediyormuş gibi yürütmek istediği kanısını yarattığı için Türk basınında ağır yazıların çıkmasına ve iki devlet arasında uzun görüşmeler yapılmasına yol açmıştır.» (Dr. A. Halûk Ülman, Türk-Amerikan Diplomatik Münasebetleri 1939-1947, Ankara, 1961, sayfa 16) Anlaşılıyor: Amerika Birleşik Devletleri Senato-

su'nun Lozan Antlaşması'nı reddetmesi, Türkiye'de, müslüman kızın din değiştirmesine göre, hiç mi hiç tepki doğurmuyor.

Fakat Kemalist Türkiye, her ne pahasına olursa olsun, Birleşik Devletler ile ilişkileri geliştirmek istiyor. Dr. Ülman, aynı monografisinde, bundan sonraki gelişmeleri şöyle özetliyor: «Bu meselenin kapanmasından sonra iki devlet 1 Ekim 1929 tarihinde aralarında ilk ticaret antlaşmasını imzalamışlardır. Türkiye bu sırada iktisadî gelişmesi için gerekli yabancı sermaye bakımından Amerika Birleşik Devletleri'ne de ümitler bağlamıştı ve bu devletle yapacağı bir ticaret antlaşmasının Amerikan sermayesini Türkiye'ye çekmek bakımından çok faydalı olacağını düşünüyordu. Nitekim Türk hükümeti, 1931 yılı başlarında, Şükrü Saraçoğlu'nu Amerikan malî çevreleriyle Türkiye'ye yatırılacak özel Amerikan sermayesi konusunda temaslarda bulunmak ve 50-100 milyon dolarlık bir kredi temin etmek üzere Amerika'ya yollamıştır. Fakat ne 1929 antlaşması, ne de Şükrü Saraçoğlu'nun Amerika seyahati isteneni sağlayabilmiş ve Amerikan sermayesi Türkiye'ye rağbet etmemiştir.» Hiç bir tarihci, bu tarihte Amerikan sermayesinin Türkiye'ye rağbet etmemesini, Saraçoğlu'nun yetersizliğine ve akşamlarını Amerikan kızlarının peşinde geçirmesine bağlamıyor.

Üstelik de bu seyahat sanıldığı kadar da verimsiz olmuyor. (*) İngiliz Amirali'nin filosuyla birlikte Türkiye'-

(*) Dr. Ülman, bu bilgileri, bir dipnot ile çeşitlendiriyor. Şöyle: «Saraçoğlu'nun yaptığı bu seyahatin de Türkiye'nin Batıya bağlanmasından korkan Sovyetler Birliği tarafından endişe ile karşılandığına işaret etmek gerekir. Sovyet Dışişleri Bakanı Litvinof, 1931 yılı sonlarına doğru, bu endişe ile Ankara'yı ziyaret etmiştir. Litvinof'un bu ziyareti sırasında 17 Aralık 1925 Dostluk ve Saldırmazlık Paktı beş yıl müddetle uzatıldığı gibi iki devlet arasında iktisadi yakınlığı geliştirmek çareleri de aranmıştır. Aradan çok geçmeden, 1932 Nisanında, Sovyetler Birliği Türkiye'ye sekiz milyon dolarlık bir kredi açmış ve bu kredinin bir kısmı ile Kayseri Mensucat Fabrikası kurulmuştur.» (Türk-Amerikan Diplomatik Münasebetleri, sayfa 17.)

yi ziyareti'ni, kısa bir zaman sonra, Sovyetler Birliği Dışişleri Halk Komiser Vekili Karahan'ın Ankara'ya gelmesi izliyor. Saraçoğlu'nun Amerika'ya gitmesinden sonra da Litvinof Ankara'ya geliyor. Litvinof'un Ankara temasları verimli oluyor. Nisan 1932 tarihinde Başvekil İsmet Paşa, Tevfik Rüşdü Bey ile birlikte Moskova'ya gidiyor. İsmet Paşa, Moskova'da çok büyük hüsn-ü kabul görüyor. 30 Nisan 1932 tarihli İzvestia, yapılan resmî kabulde, Başbakan Molotov'un Başvekil İsmet Paşa'ya şöyle hitap ettiğini yazıyor: «Uluslararası alanda barışı tehdit eden gelişmelerin giderek kuvvetlendiği bir zamanda Moskova'yı ziyaretiniz özellikle önemlidir ve Sovyet-Türk dostluğunun, hem iki ülkenin çıkarları açısından ve genel olarak da barış hedefi bakımından taşıdığı çok büyük anlamı vurgulamaktadır. Başbakan, Sovyetler Birliği Hükümeti ve Sovyet halkı, yeni Türkiye'nin tarihinde sizin oynadığınız çok önemli rolün tam bilincindedir. Sizin adınız, yeni Türkiye'nin önderi, saygıdeğer Başkan Gazi Mustafa Kemal'in adıyla çok yakından bağlantılıdır. Adınızı Anadolu Savaşları, Lozan Görüşmeleri, ekonomik ve kültürel kalkınma programı ve Sovyet-Türk ilişkilerinin temel aşamaları gibi Türkiye Cumhuriyeti tarihinin önemli olaylarından ayrılamaz. Bu yüzden sizi burada, Sovyetler Birliği Başkentinde özel bir memnuniyetle selâmlıyorum ve şahsınızda da kahraman Türk ulusuna en sıcak selâmlarımı sunuyorum. Bizim eski dostumuz Türk Dışişleri Bakanı Tevfik Rüşdü Bey'e hoşgeldiniz demekten ayrıca mutluluk duyuyorum.» 8 Mayıs 1932 tarihli İzvestia ise İsmet Paşa'nın Moskova ziyaretiyle ilgili ortak bildiriyi yayınlıyor. İki ülke ekonomik, kültürel ve bilimsel alanlarda işbirliği yapmayı kararlaştırıyorlar. Bu işbirliğinin başlangıcı olarak Sovyetler Birliği, Sovyet sanayiinin en yeni ve modern makinalarını ithal etmesi için Türkiye'ye uzun dönemli 8 milyon dolarlık kredi açıyor.

Aslında artık burada biraz durmak gerekiyor. Dur-

mak için de Türkiye'nin resmî dış politika tarihinden bir alıntı yararlı olacak: «Sovyetler Birliği, 1930 yılından sonra **Status quo**'cu devletlere yönelen bir dış politika izleyen Türkiye'nin milletlerarası münasebetlerde dayandığı tek büyük devlet olmaktan çıkmıştı. Bununla beraber, Türkiye bu devletle iyi münasebetlerini devam ettirmiştir. Türkiye girişmiş bulunduğu sosyal ve iktisadî kalkınmasını gerçekleştirebilmek ve tehlikeli bir durum almaya başlayan dünya olayları karşısında askerî gücünü artırabilmek için Batılı devletler gibi Sovyetler Birliği'nin de yardımına muhtaçtı.» (Suat Bilgi, et. al. Olaylarla Türk Dış Politikası 1919-1965, sayfa 117) Açıkçası, Kemalist Türkiye, 1930 yılına, Batı ülkeleri ile önemli sorunlarını çözerek giriyor. Artık ilk tercihte Amerika Birleşik Devletleri, ikinci sırada Birleşik Krallık, Türkiye'nin dış politikasında önemli bir yere oturmak üzere davet ediliyor.

Fakat 1930 yıllarının başlarında bu devletler karşılıksız kalıyor. Amerikan sermayesi henüz Türkiye'ye büyük bir rağbet göstermiyor. Birleşik Krallık ise, herhalde, siyasal durumun daha da olgunlaşmasını bekliyor. Ancak bu bekleme içinde dış ve iç faktör beraberce Türkiye-Sovyetler Birliği dostluğunun bir süre daha canlı kalmasını sağlıyor. Türkiye, sanayi sermayesine dönüşmek zorundaki Anadolu ticaret sermayesinin zorlamasıyla ve devletçilik adı altında bir sanayileşme programı uygulamaya kalkışıyor. Büyük bir ekonomik bunalım içindeki Batı ekonomileri gerekli dış finansmanı sağlamada fazla istekli olamıyorlar. Sovyetler Birliği ise 1928 yılında başlattığı ilk Beş Yıllık Planı'nı «Pyatletka v Çetire Goda» sloganıyla dört yılda ve büyük bir başarı ile sonuçlandırıyor. Dört yılda Plan Hedeflerini aşan makina sanayii, Türkiye'ye makina satabilecek duruma geliyor.

Türkiye'nin iç dinamiği böyle bir gelişme gösterirken kapitalist dünya, yeni bir savaşa doğru hareketleniyor. Kapitalist dünya, revizyonistler ve anti-revizyonist-

ler olarak gruplaşmaya başlıyor. Birinci Dünya Savaşı'na son veren antlaşmalara bağlı olanlar statükocu veya anti-revizyonist oluyor. Bunu değiştirmek isteyenler ise revizyonist oluyor. 1932 yılı başında ise revizyonist ve anti-revizyonist devletlerin ortak bir pakt kuracakları haberleri dolaşıyor. «Resmî Tarih» şöyle yazıyor: «1933-1936 yılları arasında Türkiye ile Sovyetler Birliği sıkı bir işbirliği devresine girmişlerdir. Bunun başlıca sebebi, Avrupa'nın büyük devletleri arasındaki gruplaşma hareketinin yeni bir veçhe alması idi. 1932 yılında Mussolini'nin teşebbüsü ile revizyonist Almanya ve İtalya ile anti-revizyonist İngiltere ve Fransa arasında Dörtlü bir Parkt'ın imzalanmak üzere olduğu söyleniyordu. Böyle bir ihtimalin belirmesi Almanya ve İtalya'nın toprak iddialarında bulundukları devletlerde endişe uyandırmıştı. Türkiye de bu devletler arasında bulunuyordu.»

Türkiye'nin dış dinamiği de Türkiye'yi Batı'dan Doğu'ya itiyor. Türkiye, yine yüzünü Batı'ya çevirip Sovyet Dostluğuna yaklaşıyordu. Bu dönemde Sovyetler de Türkiye'nin dostluğuna daha çok ihtiyaç duyuyordu. Türkiye'nin resmî dış politika tarihi, bunu, şöyle yazıyordu: «Aynı şekilde, revizyonist ve anti-revizyonist devletlerin Milletler Cemiyeti dışında bir anlaşmaya varmaları, Sovyetler Birliği'ni de tabii olarak endişelendirmişti. Bu yüzden, Sovyetler Birliği, Türk Dışişleri Bakanı Tevfik Rüşdü Aras'ın tavassutu üzerine, Avrupa ve yakın Doğu'daki bütün komşuları ile Dörtlü Pakt devletlerine karşı işbirliği yapma teşebbüsüne girişmişti.»

1920 yıllarının başında Chester Imtiyazı ve diğer girişimlerle Türkiye, başta Amerika Birleşik Devletleri olmak üzere Batı'nın güçlü devletleriyle bağlantılar kurmak istiyor. Olmuyor. 1920 yıllarının ikinci yarısını, Batı devletleri ile arasındaki siyasal sorunları çözerek geçiriyor. 1930 yıllarının başında yeni girişimler yapıyor. Yine olmuyor. 1930 yıllarını ve özellikle ikinci yarısını Türkiye'nin içinde, Batı ile bağlantılar kurmasını engelle-

yecek unsurları temizlemekle geçiriyor. Bir anlamda 1930 yıllarının ikinci yarısı, 1920 yıllarının ikinci yarısının devamı oluyor. Bu anlamda 1940 yıllarının ikinci yarısı, 1930 yıllarının devamı ve belli bir eğilimin «kuvveden fiile çıkması» oluyor. Bütün bunlarla da Milli Demokratik Devrim Tarih Tezi tarihe karışıyor.

Bir nokta ne kadar vurgulansa yeridir. Abartma sayılmaz. Bu nokta şu: Türkiye, iki kez Sovyetler Birliği ile dostluk açılımı yaptı. Birisi, Kurtuluş Savaşı'nın başı. Diğeri ise 1966 veya 1967 yılı. İki dönem, birbirinden çok farklı. Dış ilişkiler açısından farklı. İç gelişmeler ve sorunlar açısından farklı. Farklılık çok ve zengin. Somut, karışık ve zengin. Bütün bunlar ortada. Ortada olan bir de şu: Her iki dönemde de sol düşünce, Türkiye tarihinin başka hiç bir döneminde olmadığı kadar, etkin. Sol düşünce etkin ve yalnız bu iki dönemde kütlesel bağlar kurabiliyor. Bu, bir rastlantı olamaz. Politikadaki etkinlik fizik bilimindeki etkinlikten ayrı düşünülemez. Politikada da, güç mutlak olarak etkiler. Güç varsa etki de vardır.

Etki yoksa güç de yoktur. Türkiye tarihinin bir başka ülkenin uydusu olma açısından en onur kırıcı dönemlerinden birisi olan 1950-1960 döneminde sol düşüncenin hiç bir etkinliği yoktu. Hiç bir gücü olmadı. Bu yüzden bu dönemde Türkiye'nin Amerika Birleşik Devletleri'nin bir uydusu olması rastlantı olamaz. Politikadaki etkinlik fizik bilimdeki etkinlikten ayrı düşünülemez. Yığınlara içerilmemiş bir programın etkinliği ve gücü olmaz. Kitlelerde somutlaşmış bir program yoksa, etkinlik ya da güç de yok, demek. 1950 yıllarında, entelijansiyasından öğrencisine, bilim adamından işçisine, memurundan köylüsüne kadar geçerli tek program Amerikancılık oldu. İlerici düşünce, sol akım, yok denecek kadar etkisiz ve güçsüz kaldı.

Bu anlamda 1930 yılları, 1945 yıllarının ikinci yarısının ve giderek 1950 döneminin hazırlayıcısı oldu. 1930 yıllarında, başından başlanarak, tüm ilerici düşüncenin kökü kazınmak istendi. İşçi örgütlerindeki ilerici kadrolar, CHP tarafından temizlendi. Çok derinden olmasa bile en azından tanışıklık anlamında bir sınıf mücadelesi kategorisi ile yakınlığı olan entelijansiya kırıldı. Bir kısmı yurt dışına gitti. Sonradan gelip onurlu mücadelelerine devam etmek için. Bir kısmı ise yurt dışında «emigre» yaşamı seçti. Bir daha Türkiye'nin kapılarına uğramamak üzere. Meydan Türkiye Komünist Partisi içinde iken, en önemli yerlerde bulundukları sırada da, komünist ideoloji yerine Kemalizmin savunuculuğunu yapan Şevket Süreyya ile Vedat Nedim'in Kadro Dergisi'ne bırakıldı. Kadro Dergisi, Cumhuriyet Halk Fırkası'nın «halkçılık» akımı ve yayınları, Halk Evleri uygulaması, Türkiye entelijansiyasının çok derinlere inememiş olan sınıf mücadelesi birikimini, çok büyük ölçüde, ortadan kaldırdı. Türkiye Komünist Partisi ise, çok büyük bir olasılıkla, kendi kendisini tasfiye etti. Fakat kesinlikle etkisizliği ve güçsüzlüğü seçti.

Böylece Türkiye'nin emperyalist blok içinde yerini almasını engelleyecek, en küçük bir güç bile kalmadı. İkinci Dünya Savaşı'ndan hemen sonra Türkiye burjuvazisi, bu engelsiz ve engebesiz yolda, ve bugünden bakıldığında şaşırtıcı bir hızla, emperyalist kampa yöneldi. 1930 yıllarının ortalarında ise, emperyalist dünyanın iç sorunları ile Türkiye kapitalizminin kendine özgü sorunları, 1945 yılından itibaren ortaya çıkanların daha önce çıkmasını önledi.

Sovyet Araştırmaları İle

MDD Tarih Tezi yıkıldı. Milli Demokratik Devrim Tarih Tezi'nde «Atatürk'ün Dışişleri Bakanı» Tevfik Rüşdü'nün önemli bir yeri var. Tabii Tevfik Rüşdü'nün yaptıklarının ve yazdıklarının da. Tevfik Rüşdü, çok son-

ra, 1961-1971 görkemli arayış döneminde yeniden keşfedildiği zaman, şunları yazdı: «Birinci Dünya Savaşı zamanında Osmanlı Devleti olarak kazanmak için bu savaşa girmemek yetişirdi. İkinci Dünya Savaşı'nda da, savaşın Balkanlara bulaşmasını önlemek yetişirdi. Bu zor değildi. Bunun için Atatürk sağ olmalıydı. Her şey, özellikle dış politika buna göre hazırlanmıştı. Ancak böylece, İkinci Dünya Savaşı sonunda Balkan Antantı ve Sadabad Topluluğu olarak hep birlikte dünyanın üçüncü kuvvetini temsil edecek ve bugüne kadar kimbilir ne kadar ileri gitmiş olacaktık.» (Dr. Tevfik Rüşdü Aras, Görüşlerim, İstanbul, 1968, sayfa 3) Gerçekten de, daha önce değinildiği gibi, «her şey» hazırlanmıştı ama Türkiye dünyanın üçüncü kuvvetini temsil edeceklerin arasına giremedi.

Girmesine de imkân yoktu. Türkiye, üçüncü kuvveti temsil edecek ülkeler arasına değil, girmek için hazırlandığı yere girdi. Ayrıca Sadabad Paktı ile yalnızca emperyalistler kampına girmek mümkündü. Bu Pakt ile ilgili olarak, değerli Bulgar Tarihçi Ludmila Jivkova «İngiliz diplomasisi paktın imzalanmasında kesin bir rol oynadı» diye yazdı. Pakt'ın kurucularından Irak, o zamanlar hâlâ İngiltere'ye bağlıydı. Jivkova şöyle devam etti: «Sadabad Paktı, sadece Arap halklarının ulusal kurtuluş savaşımına karşı değil, aynı zamanda Sovyetler Birliği'ne karşı yöneltilmişti. Pakt, bu ülkelerde Sovyet etkisini azaltmayı ve İngiliz hükümetinin izlediği SSCB'yi yalnızlığa itme politikasına yardımcı olmayı amaçlıyordu.» (Ludmila Jivkova, İngiliz-Türk İlişkileri 1933-1939, İstanbul, 1978, sayfa 131) MDD Tarih Tezi'nin veya aynı anlama gelmek üzere Kemalist Historiografinin sık sık göklere çıkardığı Sadabad Paktı böyle bir Pakt oluyordu.

İngiliz arşivlerine dayanarak yaptığı çalışmasında Bulgar Tarihçi ilginç bilgiler verdi ve şöyle devam etti: «Türkiye de kendisi için İngiltere'nin belirlediği rolü ve

paktın anti-sovyetik yönelimini çok iyi anlıyordu.» Çok iyi anladığı için de Sadabad Paktı'nı imzalar imzalamaz Dışişleri ve İçişleri Bakanları Moskova'ya gitti. İçişleri Bakanı aynı zamanda Cumhuriyet Halk Partisi Genel Sekreteri oluyordu. Bu yüzden önemli bir delegasyon gidiyordu. Bakanlar, Moskova'da Molotov ve Litvinov ile görüştüler. Ne görüştükleri ise Londra'da Birleşik Krallık arşivlerinde PRO, FO, 371/20861/1862 kod numaralı belgeye yazıldı. Çünkü «Atatürk'ün Dışişleri Bakanı» Tevfik Rüşdü, konuşmanın hepsini, Ankara'ya gelince Ankara'daki İngiliz Büyükelçisi Percy Loraine'e anlattı. Daha önce Mustafa Kemal'in poker oynadığı Büyükelçi Percy Loraine de bunları ülkesine bildirdi. Arşivlendi ve kodlandı.

Bu belgeden ve Aras'ın Loraine'e söylediklerinden, Moskova'daki Türkiye delegasyonunun Sovyetler Birliği'ni endişe etmeyi gerektirecek bir husus olmadığına ikna etmeye çalıştığı anlaşılıyor. Tevfik Rüşdü Aras, Molotov'a, «Türkiye, SSCB'yle ilgili yükümlerini yerine getirecek ve asla iki ülke arasındaki dostane ilişkileri sarsacak veya zayıflatacak adımlar atmayacak» diyor. Fakat, Percy Loraine'e söylediği kelimelerle, «bu yükümleri sürdürecek bir belge imzalamaya hazır olmadığını» da ekliyor. Tevfik Rüşdü, Percy Loraine'e, bir de Türkiye-Sovyet ilişkilerinde «hain bir çatlak» kaldığını söylüyor. «Hain bir çatlak» sözü, «Atatürk'ün Dışişleri Bakanı» Tevfik Rüşdü Bey'e ait oluyor.

Bilimde, eğilimler çok önemli. Bilimde, yasalar, eğilim olarak saptanabiliyor. Teoride de, bu yüzden, eğilimler çok önemli oluyor. Teorik bakış, aynı anlama gelmek üzere, teorik insan eğilimleri ve eğilimleri bozan ya da düzelten faktörleri görmeyi içeriyor. Teorik bakış ya da insanı, tek yanlı bakış ya da hayvandan bu özellik ayırıyor. Bilimde ve teoride, böylece, eğilimler önemli olunca, eğilimlerin başlangıcı ve de aynı anlama gelmek üzere gelişmenin embriyonik durumu çok daha

önemli oluyor. Büyük bilimsel çalışmalara yansıyan üstün bilim adamlarının yaratıcı soyutlama gücü, ya da aynı anlama gelmek üzere, sezgi gücü, burada kendisini belli ediyor. Bütün bunlardan da şu çıkıyor: Türkiye'nin emperyalist kampa geçişi, embriyonik halde, fakat bilimsel gerçeklik biçiminde 1930 yıllarında başlıyor. Kuşkusuz Mustafa Kemal'in sağlığında.

Böyle bir saptama, ya da aynı anlama gelmek üzere, bulgu, MDD Tarih Tezi'ni tarihe gömüyor. Ancak bu gömme işlemiyle de birlikte yine de yapılması gereken işler kalıyor. Bunlardan ilki ve burada pek önemlisi, MDD Tarih Tezi'nin tanımlanması oluyor. MDD Tarih Tezi'nin, aynı anlama gelmek üzere, Kemalist Tarih Tezi'nin belli başlı çizgileriyle çizilmesi gerekiyor.

MDD Tarih Tezi'nin ve aynı anlama gelmek üzere Kemalist Tarih Tezi'nin, birinci özelliği, temel özelliği, bir numaralı özelliği sınıf mücadelesini küçümsemesi oluyor. Aslında sınıf mücadelesini küçümsemek sınıfların varlığını reddetmek anlamına geliyor. Çünkü, **mücadele etmeyen bir sınıfın varlığını görmek ve göstermek çok zor.** Tabii bir şey'in var olması için, o şey'in varlığını görmek ya da göstermek zorunlu değil. Bir şey, kendi halinde, **kendiliğinde,** var olabilir. Ancak **kendisi için var-olabilmesi mücadele etmesine bağlı.** Varlığını duyurabilmesi için de, kendisi için varolması, aynı anlama gelmek üzere, mücadele içinde bulunması gerekli. Mücadele halinde olmayan bir şey'i, kabul ya da reddetmek arasında pek fark yok. Pratik anlamda pek fark yok.

Kemalist Tarih Tezi'nin, aynı anlama gelmek üzere, MDD Tarih Tezi'nin ve Kemalizmin Sol Kanadı olan TKP Tarih Tezi'nin birinci özelliği sınıf mücadelesini kabul etmemek, reddetmek veya küçümsemek. Birinci özellik, bu. Ancak bu özelliği saf halde bulmak zor. Aslında saf halde bir çok şey'i bulmak zor. Fakat sınıf mücadelesinin reddini görmek imkânsız. Kemalist Historiografi de, MDD

Tarih Tezi de ve Kemalizmin daima sol kanadı olarak kalmış olan TKP Tarih Tezi de, **sözde** sınıf mücadelesini hiç küçümsemez. Özellikle sonuncusu, daima Kemalizmin Sol Kanadı olarak kalan TKP Tarih Tezi, üstüne üstlük, **sözde** sınıf mücadelesini küçümsemez, sadece **abartır.** Fakat hepsi **fiiliyatta** sınıf mücadelesini reddeder. Nasıl reddeder? Sınıf mücadelesini şöyle reddeder: Bir kapitalist ülke ile, üstüne üstlük emperyalizme bağımlı olmaya mahkûm bir kapitalist ülke ile, emperyalizmin abluka altına almak için can attığı dünyanın ilk sosyalist devleti arasında güvenli ve sıcak dostluk olabileceği düşüncesini yayarak reddeder. Böylece söz konusu kapitalist ülkede, üstüne üstlük emperyalizme bağımlı olmaya mahkûm ülkede, ilerici düşünceye «hain bir çatlak» sokarak reddeder. Kapitalist bir ülke ile dünya kapitalizminin abluka altına almaya çalıştığı dünyanın ilk ve tek sosyalist devleti arasında sıcak ve güvenli bir dostluk olabileceğini ileri sürmek, bu kapitalist ülkede ilerici düşünce ve eylemde «hain bir çatlak» yaratmaktan başka bir anlama gelmiyor. Başka bir anlama gelmedi. Türkiye'de uzun yıllar bu yapıldı.

İlerici düşünce ve akımda «hain bir çatlak» yaratmak, sınıf mücadelesini reddetmek kadar, MDD Tarih Tezi'nin baş özelliğini yadsımak kadar, dış faktörü abartmakla da ilgili. Zaten biri diğeri ile çok ilgili. Biri diğeri ile ayrılmaz bir biçimde ilgili. Çünkü sınıf mücadelesini reddetmekle dış faktörü abartmak arasında pek büyük bir fark yok. Birbirine çok yakın. Ayrılmaz ölçüde yakın. Neden mi yakın? Şundan: İçerde sınıf mücadelesi reddedilirse, dış faktör rahatlıkla abartılır. Bütün iyilikler ve kötülükler dış dünyaya itilir. Bilim dışı bir tutumla bütün iyiliklerin cennete; bütün kötülüklerin cehenneme itilmesi gibi. Arada fark yok. Cennet de, cehennem de dışardadır. Yabancıdır. MDD Tarih Tezi'nde de bütün kötülükler dışardadır. Mustafa Kemal, her türlü yanılgının üstündedir. Mustafa Kemal sürekli olarak Sov-

yet dostluğundan yanadır. Ama «Ah, dış güçler!» Dış güçler yok mu? Emperyalizm yok mu? Kuşkusuz emperyalizm var. Ama kendi ülkesinde kendi partisini tasfiye edenler veya en azından eylemini durduranlar da var. Tabii Türkiye'nin kapitalistleri de var. (*) Emperyalizmin kötülüklerini sayarken, kendi ülkesinin kapitalistlerini beraat ettirmek, ilk bakışta dış faktörü abartmak, fakat gerçekte ve özde ise, sınıf mücadelesini reddetmek, demek oluyor. Tabii bunun sonucunda ise 1930 yıllarının sonunda ya da 1970 yıllarının aynı zamanlarında kendi partilerini tasfiye eden, sınıf mücadelesini reddedip dış çelişmeleri abarttıkları için, mavi renkli burjuvazinin peşine takılanlar oluyor. Günahları kendilerine ait. Günahlarını bulmak ise tarihçilere. Tarih, gelişme yasalarını araştırdığı için.

Bir toplum için «tarihsizlik talihsizliktir.» Çünkü tarih, gelişme yasalarını araştırır. Tarihin en kötüsü bile gelişme yasalarını, şu veya bu ölçüde, ortaya çıkarmaktan geri kalmaz. Gelişme yasaları ise kaldıraç gibidir. Kullanmasını bilenlerin elinde talihsizliği talih yapabilir. Bu yüzden her toplum için, tarihsizlik talihsizliktir. Bu anlamda Cumhuriyet dönemi ise son yıllara kadar gerçek bir talihsizlik olmuştur. Çünkü tarihsiz bir dönem olmuştur. Şu anlamda: Kemalist Historiografi de, MDD Tarih Tezi de, aynı anlama gelmek üzere, Kemalizmin

(*) Bundan sonraki bölümde bazı tarihsel paralellikler kuracağım. Zaten bu tarihsel paralellikler, belge yokluğu nedeniyle değerli araştırıcı Mete Tuncay'ı incelemekten alıkoyan bu karanlık dönemi, el yordamıyla da olsa, anlamama yardım etti. Bu paralelliklerden biri şu: Amerika'da McCarty'yi ve Mcartyism'i hep kınadık. Kınamaya devam edeceğiz. Fakat 1943 yılında Tahran Konferansı'nı çok büyük bir «ilerleme» sayarak kendi partilerini şeklen ve fiilen tasfiye edip Roosevelt'in kuyruğuna takılan Birleşik Devletler Komünist Partisi'ni kınamayacak mıyız? En dar zamanda sınıfını ve halkını öncüsünden yoksun eden, o zaman görece olarak güçlüce sayılan, Birleşik Devletler Komünist Partisi yöneticilerini lânetlemeyecek miyiz?

daima sol kanatı olan TKP Tarih Tezi de tam bir cehalete dayanmıştır. O kadar büyük bir cehalet ki, Kemalist Historiografi de, MDD Tarih Tezi de, aynı anlama gelmek üzere, Kemalizmin daima sol kanadı olan TKP Tarih Tezi de, 1950 seçimlerini ve sonuçlarını «karşı devrim» olarak nitelemiştir. Cumhuriyet Halk Partisi'nin 1950 yılını bir «karşı devrim» yılı olarak nitelemesi ve tarihe öylece geçirmek istemesi anlaşılabilir. Fakat Cumhuriyet Halk Partisi'ni de içine alan fakat herhalde aşan Kemalizm için ve Kemalist Historiografi için, bunu anlamak mümkün değil. Hele MDD yandaşları ve aynı anlama gelmek üzere TKP taraftarları için 1950 yılını İsa'nın doğumu ya da Muhammed'in göç yılı gibi bir ayrım yılı haline getirme zor anlaşılır. Daha doğrusu anlaşılmaz. Cehalete dayandığı ve bilim dışı olduğu için anlaşılmaz.

Anlaşılmadı. 1961-1971 görkemli arayış döneminde anlaşılmadı. Anlamayanlar, bağnaz anlayışlıları pek ikna edemediler. Ancak tohum attılar. Embriyonik halde gelişmeyi başlattılar. Eğilimler ortaya çıktı. Daha sonra 1971 sonrasının bir yandan gerileten, diğer yandan da, papağanlaştıran baskı döneminde sessizce araştırmalar ortaya çıktı. Sessiz; dünya görüşü olarak, burjuva veya dünya görüşü olarak bilimsel, araştırmalar çıktı. Ortak oldular: Eğilimin çok daha gerilerde başladığına parmak bastılar. Isteyerek ya da istemeyerek, fakat nesnel olarak parmak bastılar. Böylece daha 1961-1971 görkemli arayış döneminde sınırı İkinci Savaş'ın sonlarına doğru geriletirken, 1971 sonrasının yerli ve yabancı araştırmalarıyla daha da gerilere almak zorunda kaldılar.

Böylece MDD Tarih Tezi'nin üçüncü özelliği ortaya çıkmış oldu. MDD Tarih Tezi, oynak ve sürekli gerileyen bir sırat köprüsüne sahiptir. Karşı Devrimi, 1950 yılında başlattılar. Sonra beş yıl geriye aldılar. Bir süre sonra daha da geriye almak zorunda kaldılar. Yakında daha da geriye alacaklar.

Tezler'in Birinci ve İkinci Kitaplarında yazılanlar bunun için yeterli. Ama yeterli olsa da olmasa da başka araştırmalar da var. Özellikle son yıllarda Sovyetler Birliği'nde Türkiye üzerine yapılan ve yayınlanan çalışmalar var. Şimdi bunlardan söz etme zamanı.

Fakat önce başka bir söze gerek var. Sovyet araştırmalarının niteliği üzerinde kısa birkaç söze gerek var. Şundan dolayı gerek var: 1971 sonrasının papağanlaşma ve papağanlaştırma döneminde Türkiye'de düşünme ve araşıtrma başkalarına bırakılır, oldu. Düşünme ve araştırma başkalarına bırakıldı ve bir işaret üzerine basitleştirilmiş birkaç kelimeden oluşan cümleleri cırlak cırlak bağırma en büyük «ilerleme» sayıldı. Bir yandan Tercüme Odası alışkanlığından, diğer yandan da, islâmcı fıkh geleneğinden kurtulamayan Türkiye entelijansiyası sürekli olarak tartışmasız kabul edeceği kaynaklar aradı. Sürekli olarak kendisini ikinci sınıf kafa saydı.

Böyle bir anlayış içinde ve özellikle son yıllarda Sovyetler Birliği'nde yapılıp yayınlanan araştırmaları, tartışmasız son söz sayan bir eğilim doğmaya başladı. Herhangi bir yayın üzerindeki «Akademiya Nauk» ya da Bilimler Akademisi işaretini bilimdeki son söz sayma geleneği yerleşmeye başladı. O kadar ki, bu geleneği sermayeye dönüştürmek amacıyla bir yandan «Akademiya Nauk» işaretine Sovyetler Birliği'nde olmayan bir ağırlık verilirken, diğer yandan da, «SSCB Bilimler Akademisi» bir yazı kurulu ya da yazarlar topluluğu düzeyine çıkarıldı.

Bunların yapılmaması gerekir. Yapılmaması gerektiğini yapılanlar da gösteriyor. Sovyetler Birliği Bilimler Akademisi tarafından yayınlanan ve Türkçeye, Ekim Devrimi Sonrası Türkiye Tarihi olarak çevrilen Noveyşaya Istiroya Turtsii adlı çalışmanın bir yerinde şu paragraf yer aldı: «Bu dönemde Türkiye emekçilerinin çıkarlarını

tam tamına koruyabilecek bir tek yasal parti bile kurulmadı. 1961 Şubat'ında Türkiye İşçi Partisi kurulmuştu. Ancak bu parti emekçi kitleleri arasında ciddi bir etkiye sahip değildi. İlk dönemde bir politik mücadele programı bulunmayan TİP burjuva, milliyetçi unsurların büyük ölçüde etkisinde olan sendika birliklerinden çok farklı değildi. TİP'in ilk yönetimi, partiyi emekçilerden güven ve destek gören gerçek bir işçi partisi haline getiremedi. Bu yüzden de 1961 yılı sonuna doğru parti varlığına ara verildi. 1962 yılı başında ilerici kişilerden oluşan bir grubun girişimi üzerine TİP demokratik ilkelere dayanarak yeniden kuruldu.» (Ekim Devrimi Sonrası Türkiye Tarihi II, Istanbul, 1978, sayfa 118) Çok açık değil mi? Aslında olmadığı halde yazarı yerine bir de «SSCB Bilimler Akademisi» yazılan bir çalışma, 1961 yılında kurulan Türkiye İşçi Partisi'nin 1961 yılı sonunda önce kapandığını, sonra da 1962 yılı başında yeniden kurulduğunu yazıyor. Türkiye'de ilerici hareketle yakından veya uzaktan ilgili herkes biliyor: Bu iddianın gerçekle uzaktan veya yakından hiç bir ilgisi yok.

Ancak böyle bir maddi hata, «Akademiya Nauk» işaretinin değerini azaltır mı? Kesinlikle azaltmaz. Eğer iki koşul yerine getirilirse. Koşullardan birisi, her bilimsel çalışma gibi «Akademiya Nauk» çalışmalarının da tartışılır olduğunu kabul etmek. İkincisi, «Akademiya Nauk» yayınlarının niteliğini bilmek. «Akademiya Nauk» yayınlarının önemli bir çoğunluğu, Rusçada «Sbornik Statey» denilen türden yayınlar oluyor. Buna Türkçede «Makaleler Kitabı» demek mümkün. Önemli bir çoğunluğu çeşitli kimseler tarafından yazılmış ve birer bilimsel makale uzunluğundaki inceleme veya araştırmaların toplanmasından meydana geliyor. Bu yüzden de çoğunlukla «Akademiya Nauk» başlığı altında bir bütün sayılan bu tür kitapların çeşitli bölümlerinin bilimsel değerleri birbirinden farklı oluyor. Yazarının bilimsel yetkinlik ve titizliğine göre bazı bölümler, üstün bir bilimsel değer ta-

şırken, bazı bölümler aynı bilimsel başarıyı gösteremiyor.

Hatta daha sakıncalı durumlar da ortaya çıkabiliyor. Aynı «Sbornik Statey» içinde, «Akademiya Nauk» tarafından gözden geçirilmiş olmasına karşın, birbiriyle az veya çok çelişen görüşlere de rastlamak mümkün oluyor. Zaman zaman çelişki, öze kadar uzanabiliyor.

Bu söylenenler için bir örnek vermek gerekli. Örneğin irdelenebilmesi için de, örneği Türkçeye çevrilmiş «Akademiya Nauk» kitabından vermek gerekli ve zorunlu. Bu zorunluluk yerine getirilecek. Ancak bu yapılmadan da önce yerine getirilmesi gereken bir başka zorunluluk var. Bu, çeviri ile ilgili. Şöyle: Çeviri yapmak için bir dili bilmek yetmez. Buna ek olarak ve ikincisi,

Türkçeyi de bilmek gerekli. Buna da ek olarak ve üçüncüsü, çeviri konusunun da bilinmesi gerekli. Bütün bunlardan sonra da söylenmesi gerekli olan şu: Sovyetler Birliği'nde «Akademiya Nauk» tarafından 1968 yılında basılan ve tam adı «Enson Türkiye Tarihi» olan «Noveyşaya Istoria Turtsii» adlı kitabın çevirisi, bir çeviride bulunması gerekli ikinci ve üçüncü koşullar eksik olduğu için pek yetersiz kalıyor ve yanıltıcı oluyor.

Bu kitabın bir bölümünde şu görüşlere yer veriliyor: «CHP ile savaşımda Terakkiperverler Kürt şeyhlerini desteklediler ve 1925 yılındaki Şeyh Said isyanına yakınlık gösterdiler. Daha sonra İstiklâl Mahkemesi'nin de gösterdiği gibi, TCP'nin bazı yöneticileri, şeyhlerle sıkı ilişki kurmuşlar, onlara Kemalistlerle savaşta maddi ve manevi yardımda bulunmuşlardı.» (Ekim Devrimi Sonrası Türkiye Tarihi I, İstanbul, 1978, sayfa 130-131) «Akademiya Nauk» tarafından yayınlanan kitap, burada, Kemalist Tarih Görüşünü tekrarlıyor. Devam ediyor: «1925 tarihli Takrir-i Sükûn hükümet aleyhtarı örgütlerle savaşım için hükümete geniş haklar verdi. Yasanın iki yıl olarak saptanan yürürlük süresi, daha sonra iki yıl daha uzatıldı. Bu yasa uyarınca hükümet, TCP'nin faaliyetlerini yasakladı ve hemen hemen tüm muhalif basın organlarını kapattı. 1925 Mart'ında yeniden kurulan sınırsız hak ve yetkilerle donatılan İstiklâl Mahkemeleri, klerikal-gerici grupların ve örgütlerin dağıtılmasında etkin rol oynadılar.» Burada Takrir-i Sükûn düzeni ve İstiklâl Mahkemeleri için oldukça «olumlu» sayılması gereken bir anlatım görülüyor.

Alıntıda geçen «TCP», Terakkiperver Cumhuriyet Partisi kelimelerinin baş harfleri oluyor. Aslında Türkiye tarihinde böyle bir parti yok ve hiç olmadı. Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası oldu. Çevirmenin Rusçasından bugünkü dile olduğu gibi aktardığı anlaşılıyor. Halbuki «TCF» bir özel isim olduğu için «Parti» kelimesinin «Fırka» kelimesinin yerine kullanılmaması gerekiyor. Çevi-

rilerde özel isimlere çok dikkat edilmesi gerekiyor. Fakat hiç dikkat edilmiyor. Başka bir örnek, böylesi dikkatsizliklerin hangi boyutlara ulaştığını göstermesi açısından pek yararlı. «Akademiya Nauk» tarafından tek kitap olarak yayınlanan «Noveyşaya Istoria Turtsii» Türkçede iki kitaba dönüşüyor. Türkçesinin ikinci kitabında şöyle bir cümle yer alıyor: «Ülkede DP'den başka Ulusal Diriliş Partisi, Sosyal Adalet Partisi vb. gibi partiler ortaya çıktı.» (Ekim Devrimi Sonrası Türkiye Tarihi II, Istanbul 1978, sayfa 19) Buradaki Ulusal Diriliş Partisi, Nuri Demirağ'ın Millî Kalkınma Partisi'nin yeni adı olsa gerek. Millî Kalkınma Partisi, Ingilizceye, örneğin National Development Party olarak değil, fakat National Recovery Party biçiminde çevriliyor. Rusçaya da buna yakın bir anlamda çevrilmiş olmalı. Böylece «Kalkınma» kelimesi Rusçaya gidip Türkçeye dönerken «Diriliş» oluyor ve «Millî» kelimesi de, Milli Demokratik Devrim'in, Ulusal Demokratik Devrime dönüşmesinin yarattığı heyecan içinde yerini «Ulusal» kelimesine bırakıyor. Böylece anlaşılması pek güç bir durum ortaya çıkıyor.

Fakat biraz daha beklendiğinde ortaya çıkan tam bir çeviri trajedisi oluyor. Bir alıntı, trajediyi canlandırıyor. Şöyle: «Recep Peker Hükümeti, ülkedeki demokratik hareketi bastırmak ve özellikle yasal işçi ve sendikal örgütlerini dağıtmak için epey çaba harcadı. Aralık 1946'da Meclis İstanbul, Edirne, Tekirdağ, Çanakkale, Kırklareli ve Kocaeli vilâyetlerindeki askerî durumun altı ay daha uzatılmasına karar verdi. Sıkıyönetim Komutanlığı TSİÇP'yi ve birleşik sendikaları yasakladı. **Ses**, **Söz** ve **Sendika** gazetelerini kapattı. İktidar birkaç yüz kişiyi, özellikle TSİÇP'ni ve yasal bağımsız sendikaların lider ve militanlarını tutukladı. Tutuklananlar komünist faaliyetle suçlandılar ve askerî mahkemeye verildiler. 1947 yazında askerî mahkeme, kapalı kapılar ardında, 53'ler davasına ilişkin kararını açıkladı. TSEKP yöneticileri ve özgür sendikaların liderleri çeşitli hapis cezalarına çarptırıldılar». (Ekim Devrimi Sonrası Türkiye Tarihi II, sayfa 23-24) Doğrusu bu kadarı biraz fazla. Hem Türkiye'de okur-yazarlık adına, hem de Sovyetler Birliği'nde «Akademiya Nauk» adına biraz fazla.

Nasıl bir iş? Türkiye Sosyalist İşçi Çiftçi Partisi, kısaca, TSİÇP, yasaklanıyor ve yönetiicleri tutuklanıyor; fakat, Türkiye Sosyalist Emekçi Köylü Partisi, kısaca, TSEKP, yöneticileri mahkûm oluyor. Her türlü sorumsuzluğun daha büyüğü düşünülebilir mi? Önce çeviri sorumsuzluğu. Sonra da Türkçe sorumsuzluğu. Türkçe diye bir dilin olduğunu, üstelik saygıyı gerektirdiğini hatırlamak için bir cümleyi tekrarlamak zorunlu oluyor: «İktidar birkaç yüz kişiyi, özellikle TSİÇP'ni ve yasal sendikaların lider ve militanlarını tutukladı.» Bir partinin tutuklanması, dünyada ve Türkiye'de ilk kez oluyor. Öyle görünüyor ki, çeviriyi yapan veya çevirinin denetimini üstlenenler Türkçeyi ve çeviri konusunu hiç mi hiç bilmiyorlar. Şefik Hüsnü Bey'in 1940 yıllarının ortasında kurduğu TSEKP ile Kurtuluş Savaşı'nın başında kurulan Türkiye İşçi ve Çiftçi Sosyalist Fırkası, kısaca, TIÇSF, ile karıştırılıyor. Bu karışıklık içinde bir özel isimdeki «Sosyalist» kelimesi yer değiştiriyor. Rusçada bu çok doğal. (*) Türkçede ise hiç doğal değil. Bu arada «Fırka» kelimesi yerini yine «Parti» kelimesine bırakıyor.

Çeviri sorumsuzluğu bir yana, 1968 yılında yazılıp 1978 yılında Türkçeye çevrilen «Akademiya Nauk» yayınının Türkiye Tarihi'nin Takrir-i Sükûn düzenine pek de eleştirici olmayan bir gözle baktığı görülüyor. Bu düzen ile Şeyh Said isyanının bastırılması ve Terakkiperver Fırka'nın kapatılması olumlu olarak değerlendiriliyor. Soruna, burjuva-demokratik devrimlerin getirdiği ve sağladığı genel ilerleme açısından bakıldığında bu olumlu yaklaşım pek şaşırtıcı değil. Anlaşılan, «Akademiya Nauk»

(*) Rusçada, köpek kediyi ısırdı / kediyi köpek ısırdı / ısırdı kediyi köpek / köpek ısırdı kediyi / yazılabilir ve söylenebilir. Bunların hiç biri yanlış değildir.

tarafından yayınlanan «Sbornik Statey» içinde bu bölümün yazarı, soruna ve sorunlara, yalnızca bu açıdan bakıyor. Yalnızca bu açıdan bakılınca, burjuva-demokratik devrim ile sonrası arasında Çin Seddi olduğu varsayılınca, burjuva-demokratik devrimin yerleşip ilerlemesi açısından Takrir-i Sükûn ve Istiklâl Mahkemeleri gerekli görülebiliyor.

Fakat «Akademiya Nauk» yayını 1968 tarihli «Noveyşaya Istoria Turtsii», aynı soruna ve aynı yıla, başka açıdan da bakabiliyor. Ancak on beş kadar sayfa sonra ve şöyle: «Kürt isyanının özellikleri vardı. Kürtleri harekete geçiren güç köylülerdi. Ama yönetici güç, gerici, emperyalizm yanlısı üst tabaka, yani şeyhler, aşiret reisleri ve bazı derebeyleriydi. Kürt halkının asıl bölümü, ulusal baskıdan kurtulmak istiyordu ama üst tabaka önceki sınırsız haklarını yeniden elde etmek, Kürt halkının alt tabakalarını daha fazla sömürmek niyetindeydi. Bunun yanısıra üst tabaka, Kürtler arasındaki sınıf savaşını zayıflatmak, Kürtlerin sınıflara ayrılmasını önlemek istiyordu.» (Ekim Devrimi Sonrası Türkiye Tarihi I, sayfa 145) Burada «Akademiya Nauk» tarafından yayınlanan Türkiye Tarihi, baş kaldıran kitle ile bunların yöneticileri arasında bir ayırım yapıyor. Daha bilimsel ve daha gerçekçi davranıyor.

Birkaç sayfa sonra ise şu değerlendirme sunuluyor: «Ancak, 1925 yılındaki Kürt isyanı sırasında hükümet, Takrir-i Sükûn yasasına dayanarak büyüyen işçi ve sendika hareketini bastırdı. Gerici Türk yazarları bile bu yasanın amacının işçi örgütlerinin, sendika ve grev hareketini engellemek olduğunu itiraf ettiler.» (Ekim Devrimi Sonrası Türkiye Tarihi I, sayfa 147-148) Böylece aynı tarih kitabında birbiriyle, çok büyük ölçüde, çelişen iki değerlendirme yer almış oluyor. Birisi, Takrir-i Sükûn düzenine burjuva-demokratik devrim açısından bakıyor. Olumlu olarak bakıyor. Diğeri ise köylülük, milliyetler meselesi ve Kürdistan sorunu, işçi örgütlenmesi açısından

bakıyor. Eleştirici bir tutum alıyor. Ancak çok büyük bir olasılıkla bu değerlendirmeler farklı farklı kişiler tarafından yapılıp kaleme alındığı için de çelişkili bir durum ortaya çıkıyor.

«Sbornik Statey» türünden tarih kitaplarında böyle durumların ortaya çıkması kaçınılmazdır. Bunu bu tür kitapların en büyük zaafı saymamak gerekiyor. Zaaf ancak bilimsel çalışmaların bu yanını bir kenara itip «Akademiya Nauk» çalışmaları, düşünmeyi önleyen bir niteliğe büründürüldüğünde ve bu çalışmalar birkaç basit cümleye indirgenip papağan gibi tekrarlandığı zaman ortaya çıkıyor. Böyle bir durum Türkiye'de var. Ancak böyle bir durumun varlığı ile sorumluluğu birbirinden ayrılmalı. Sorumluluk hiç bir zaman Sovyet bilim adamlarına ve «Akademiya Nauk» yayınlarına yüklenemez.

Sovyetler Birliği'nde 1977 ve 1978 yıllarında, «Akademiya Nauk» tarafından ardarda iki «Sbornik Statey» yayınlandı. Türkiye üzerine. 1977 yılında çıkan «Politika i Ekonomika Sovremennoy Turtsii» adını taşıyor. Çağdaş Türkiye'de Politika ve Ekonomi sorunlarını inceliyor. Değerli Sovyet bilim adamı A. M. Şamsutdinov tarafından derlenen «Politika i Ekonomika» kitabında bilimsel değeri tartışmalı incelemelerin yanında emek ürün olan veya yeni bakış açısı getiren çalışmalar yer alıyor. (*)

(*) «Politika i Ekonomika» içinde Kornienko'nun «Osobennosti Dvişeniya Levih Sil i Problema Ih Edinstva» başlıklı incelemesi Türkiye'de sol hareketlerin özelliklerini ve birlik sorununu işliyor. Ancak hem Kornienko'nun 1965 yılında «Akademiya Nauk» tarafından yayınlanan «Raboçee Dvişenie v Turtsii 1918-1963» adlı kitabından hem de iki cilt halinde Türkçeye çevrilen 1968 tarihli «Noveyşaya Istoria Turtsii» adını taşıyan kitaptaki Türkiye solu yorumlarından ciddi ve önemli ölçüde ayrılıyor. Kornienko, «günümüzün küçük burjuva devrimciliği ve 'Türk sosyalizmi' ideolojisi, Doğan Avcıoğlu, Mehmet Ali Aybar, Behice Boran, Mihri Belli, Hikmet Kıvılcımlı ve bazı diğer 'solcu' akımların ideologlarının görüşlerinde ifadesini buluyor» diyor. (Politika i Ekonomika, sayfa

Yine Şamsutdinov tarafından derlenen ve 1978 yılında «Akademiya Nauk» tarafından yayınlanan «Problemi Istorii Turtsii», Türkiye Tarihi Sorunlarını ele alıyor.

1977 ve 1978 yıllarında Sovyetler Birliği'nde yayınlanan Türkiye üzerine bu iki «Sbornik Statey», Sovyet bilim adamlarının Türkiye ile ilgili yeni değerlendirmelere gerek duydukları izlenimini veriyor. 1977 yılına ait Politika i Ekonomika daha çok siyasal sorunlara ağırlık veriyor. Başka bir deyişle, Politika i Ekonomika, siyasal değerlendirmelerde gelenekleşmiş çerçeveyi aşarken Problemi Istorii Turtsii ekonomi alanında yeni değerlendirmeleri içeriyor.

Böylesi, herhalde, kaçınılmaz ve zorunlu. 1970 yıllarının Türkiye'si ile önceki yılların Türkiye'si arasında önemli çizgi farkları olmalı. Önemli özellik değişiklikleri olmalı. Her açıdan. Sınıflar, sınırlar arası güç dengesi ve bakış açıları bakımından önemli gelişmeler olmalı. Var. Bu, bir. İkincisi, 1970 öncesi dünya, daha önceki dünyadan farklı. Önemli özellik farkı var. Bir önemli fark, soğuk savaşın yerini yumuşamaya bırakmış olması. Günü yaşayanlar için, tarihi olduğu gibi yaşayanlar için, bu fark pek önemli görünmeyebilir. Gerçekte ise, aynı

---

66) Kornienko, saydığı isimleri «küçük burjuva devrimcisi» veya «Türk sosyalizmi» savunucusu olarak nitelemekle birlikte, Türkiye'de ilerici akım ya da düşünce alanında başka bir ismi hesaba katmıyor. Bu saydığı isimlerin görüşlerini, yine saydığı sıraya göre, ayrıntıyla ve yer yer eleştirici bir gözle inceliyor. İlk üçünün, Avcıoğlu, Aybar, Boran'ın, Türkiye'de ulusal burjuvaziye yer vermemekte birleştiklerine dikkati çekiyor.

Kornienko, daha sonra kısaca TSİP'den ve Ahmet Kaçmaz'ın Sovyetler Birliği Komünist Partisi'nin 25 inci Büyük Kongresi'ne çektiği telgraf ile Doğu Perinçek'ten söz ediyor. Bunlar ve «devrimci» gençlik örgütlenmesinin dışında legal ya da illegal fakat etkin bir örgütten söz etmiyor. TKP adı, otuz sayfaya yakın incelemenin sonunda ve sadece bir paragrafta geçiyor.

«Akademiya Nauk» tarafından yayınlanan «Politika i Ekonomika» söyledikleri kadar söylemedikleriyle de ilgi çekiyor.

anlama gelmek üzere, bilimsel olarak, çok büyük bir fark var. Öyle ki, özellikle Türkiye gibi soğuk savaşı hem başlatmış hem de yaşamış ülkelerde, soğuk savaşı pek sıcak olarak yaşamış ülkelerde, soğuk savaşın varlığı ilericiliğin tanımını bile etkileyebiliyor. «Soğuk savaş ilericisi» diye nitelenebilecek bir tür ilericinin ortaya çıkmasına yol açıyor. «Soğuk savaş ilericisi», ne denli «ilerici» olursa olsun mutlak önemli geri ideolojik unsurları özümlemiş bir kimse olarak ortaya çıkıyor. Bunu atması zor oluyor. Kimilerinin «küçük burjuva devrimciliği» diyerek eleştirdikleri, aslında «soğuk savaş ilericiliği» oluyor. 1970 yıllarında «soğuk savaş ilericiliği» veya «soğuk savaş sanatı» gibi yaşamın her koluna belli ve araştırılması gereken bir damga vuran soğuk savaş geride bırakılmış oluyor. Dünya ölçüsünde geride bırakılmış oluyor. Yerini yumuşamaya bırakıyor.

Bunun son derecede önemli olması gerekir. Dünya ölçüsünde soğuk savaşın geride kalmış olması yeni değerlendirmeleri zorunlu kılıyor. Bu, iki. Bir de üçüncüsü var. Türkiye ile Sovyetler Birliği ilişkilerinin almış olduğu durum var. Türkiye ile Sovyetler Birliği arasındaki ilişkiler sürekli bir gelişme gösteriyor. Türkiye ile Sovyetler Birliği'nin yakınlaşması dönüşü olmayan bir nehrin mecrasına girmiş bulunuyor. Bu, çok önemli. Ancak bu gelişmede önemli bir nokta daha var. Sovyetler Birliği ile Türkiye arasındaki ilişkilerin gelişmesinde dönüm noktası ne Millî Birlik Hükümetleri zamanına ne de İsmet Paşa'nın başbakan olarak sürdürdüğü CHP Koalisyonları dönemine rastladı. Gelişmede stratejik kararlar Süleyman Demirel'in Başbakan olduğu Adalet Partisi Hükümetleri zamanında başladı.

Dahası da var. Süleyman Demirel Başbakan olarak yaptığı onyedinci basın toplantısında, 7 Şubat 1970 tarihinde, şunları söylüyor: «Daha önce aktedilmiş olan bir anlaşmaya müstenit istihbarat uçuşları, Adalet Partisi'nin iktidar sorumluluğunu devralmasından kısa bir müd-

det sonra, 28 Aralık 1965 tarihinde durdurulmuş ve bu olay hükümetimizce ikili savunma tertipleriyle ilgili bütün anlaşmaların gözden geçirilmesi için bir vesile ittihaz edilmiştir.» (Doç. Dr. Oral Şander, Türk-Amerikan İlişkileri 1947-1964, Ankara, 1979, sayfa 196) Demirel, 1970 Şubat ayında çok ilginç bir iddia ile ortaya çıkıyor ve işin daha da ilginci tarihsel olaylar ve tarihçiler Demirel'i doğruluyor. Doğrulanan şu oluyor: 1960 Mayıs ayında Sovyetler Birliği semalarında uçan U-2 Amerikan casusluk uçağının düşürülmesi, Türkiye'deki üslerin Sovyetler Birliği'ne karşı casus uçuşları için kullanıldığını kesinlikle ortaya çıkardı. Bunun üzerine bunların durdurulduğu iddia edildi. Fakat görülüyor ki casus uçuşları, 27 Mayıs'tan sonra Milli Birlik Hükümetleri ve CHP Hükümetleri zamanında devam ettirilmiş. Bunlar Demirel başbakan olunca durdurulmuş.

Tarihçiler bunu doğruluyor. (*) Doğrulama ise hiç bir yerde durmuyor. Tıpkı aydınlığın yerinde durmaması gibi. Sovyetler Birliği ile yakın ilişkilerin kurulmasının Adalet Partisi Hükümetleri ile başlaması, başka doğrulamaları da gerektiriyor. CHP ve Kemalizmin Sovyet dostluğunu inhisarına alması sarsıntı geçiriyor. Tabii Kemalizm ile siyasal örgüt olarak CHP arasında özdeşlik ku-

(*) Demokrat yazar ve politikacı Cemal Reşit Eyüboğlu bir sohbetimizde, bana, şunları anlattı: Sovyetler Birliği Devlet Başkanı Podgorniy'in Türkiye ziyareti sırasında, Podgorniy elini İsmet Paşa'nın omuzuna götürerek «bize geleceksiniz, ama, Amerika size git deyince geleceksiniz» diyor. «Amerika git demeden gelin» diye ekliyor. İsmet Paşa bunu CHP Parti Meclisi'nde anlatıyor. Parti Meclisi üyesi Cemal Reşit Bey, üye arkadaşlarının şu açıklamayı pek önemsiz karşıladığını fakat kendisinin heyecanla Paşa'ya sorular sorduysa da Paşa'nın ağzından ilâve bir tek kelime daha alamadığını söyledi.

Demirel, bu olaydan sonra, başbakan oldu. Genel yumuşama içerisinde «git» işaretini almış olması mümkün. Fakat rolünü ve üstelik başbakanlığının ikinci ayında casus uçuşlarını durdurmasını inkâr etmek mümkün değil.

rulması da sarsıntı geçirmeye başlıyor. CHP mi, yoksa AP mi daha çok Kemalist, sorusu ortaya çıkıyor. Ciddiyetle ortaya çıkıyor. Çünkü bu soru ciddiyetle sorulmazsa Kemalizmin ne zaman hükümette ve ne zaman hükümet dışında olduğunu sormak zorunlu oluyor.

Bu gelişmeler içinde yeni değerlendirmeler kaçınılmazdır. Yeni değerlendirme yapılmazsa eskilerin varlığı başlı başına bir yenilik olur. Ancak buna gerek duyulmuyor. B. M. Podtshveriya'nın değerli incelemesi, önemli ölçüde, gerekli yeniliği sağlıyor. Potshveriya, «Osnovnie Etapı Sovetsko-Turyetskih Otnoşeniy» başlıklı incelemesinde Sovyet-Türk İlişkilerinin Temel Aşamalarını ele alıyor. Söze şöyle başlıyor: «İki ülke arasındaki ilişkilerin yarım yüzyılı aşan tarihinin çeşitli aşamalarının sağladığı deneyimler incelendiğinde, karşılıklı güven, sıkı işbirliği, iki tarafı ilgilendiren sorunların çözümü için ortak dil arayıp bulma isteğine dayalı ilişkilerin her iki taraf için de yararlı yegâne ilişkiler olduğu sonucuna ulaşmamak imkânsızdır. Böyle ilişkiler her iki tarafın çıkarlarına cevap verir. Bu ilişkiler, V. I. Lenin tarafından SSCB dış politikasının temeli sayılan ve Büyük Sosyalist Ekim Devrimi'nin zaferinin ilk gününden itibaren Sovyet diplomasisinin hayata geçirdiği ilkelerden çıkmaktadır.» (B. M. Potshveriya, Osnovie Etapı Sovetsko-Turyetskih Otnoşeniy, A. M. Şamsutdinov, sorumlu editör, Problemı Istorii Turtsii, Moskva, 1978 içinde, sayfa 161) Karşılıklı çıkar, Türkiye ile Sovyetler Birliği arasındaki yakın ilişkilerin temeli sayılıyor.

Sovyet bilim adamı, hemen sonra, şu görüşleri ileri sürüyor: «Bilindiği gibi, İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra C. Bayar - A. Menderes rejiminin geliştirdiği Batı ile askerî-siyasal işbirliği, tek yanlı dış ilişkiler, uluslararası arenada Türkiye'nin durumunu zayıflattı, ekonomik kalkınmasına darbe indirdi ve ülke maliyesinin temelini sarstı. Bu ve bazı diğer faktörlerin etkisiyle ancak 1960 yıllarında Türkiye'de iktidar çevreleri, Sovyet diplomasisi-

nin öteden beri istediği, Sovyetler Birliği ile ilişkileri geliştirme noktasına geldi.» (B. M. Potshveriya, Osnovie Etapı Sovetsko-Turyetskih Otnoşeniy, sayfa 161) Burada ilgi çekici üç nokta görülüyor. İlki, Türkiye'nin Batı ile askerî ve siyasal işbirliğinin Bayar-Menderes döneminde başlatılmadığı fakat geliştirildiği düşüncesi oluyor. Metinde «razvitoe rejimom C. Bayara - A. Menderesa» olarak geçiyor. İkincisi, Sovyetler Birliği ile ilişkilerin geliştirilmesinde Türkiye'nin ekonomik sorunlarının, daha açık bir deyişle, Türkiye kapitalizminin 1960 yıllarının ortasından itibaren içine girdiği pazar ve finansman sorununun öncelik taşıdığının belirtilmesi oluyor. Üçüncü olarak da, Sovyetler Birliği'nin öteden beri Türkiye ile ilişkilerini geliştirmek istediği, herhalde ve burada da tekrarlanıyor.

Porshveriya devam ediyor ve Sovyet-Türk ilişkilerinin dört temel aşamaya ayrılabileceğini belirtiyor. Bunlar şöyle :

«1 — İki ülke arasında ilişkilerin kurulmasından 1930 yıllarının ikinci yarısına (1935 yılının sonu ve 1936 yılının başı) kadar: Dostluk ilişkilerinin kurulması ve gelişmesi dönemi.

2 — 1930 yıllarının ikinci yarısından Türkiye'nin NATO'ya girişine (1951 yılı) kadar: İki ülke arasında ilişkilerin kötüleşme dönemi.

3 — 1951 yılından 1960 yıllarının başına kadar: Gerginliğin korunması dönemi.

4 — 1960 yıllarının başından bugüne kadar: Sovyetler Birliği ile Türkiye arasında, gerginlikten ilişkilerin iyileştirilmesi ve gelişmesi dönemine geçiş.»

1978 yılında «Akademiya Nauk» tarafından yayınlanan bu çalışma Türkiye ile Sovyetler Birliği arasında ilişkilerin kötüleşmeye başlamasını Mustafa Kemal'in sağlık yıllarına kadar götürüyor. İyileşmeye başlamasını ise 1960

yıllarının başına alıyor. Bu kadarı bile, bir ara Türkiye'yi saran ve şu günlerde de yeniden canlandırılmak istenen Millî ya da Ulusal Demokratik Devrim Tarih Tezi'ni bir kenara atmak için yeterli oluyor.

Sovyet bilim adamı, bundan sonra, dört temel aşamayı ayrı ayrı inceliyor. Kuşkusuz, iki ülke arasında ilişkileri başlatan 16 Mart 1921 tarihli anlaşma üzerinde özenle duruyor. Burada «bu anlaşma, Türk tarih biliminde, ülke için büyük öneme sahip ve Atatürk'ün en büyük diplomatik başarısı olarak değerlendiriliyor» diyor. Fakat söyledikleri bundan ibaret değil. Bu anlaşma ile ilgili olarak Potshveriya, Türkiye'deki papağanlaşma döneminin geride kalmasını hızlandıracak değerli değerlendirmeler yapıyor. Bir tarafı şöyle: «Sovyet-Türk yakınlaşması iki taraf için de yararlı ve zorunlu idi. Türkiye açısından bu anlaşma, Türk halkının emperyalist müdahaleye karşı silâhlı mücadelesini güçlendiren elverişli koşullar yarattı.» Diğer tarafı ise şu şekilde: «Rusya ve Türkiye'nin çok ağır koşullar içinde olduğu bir zamanda, iki ülkenin silâhlı müdahale ve ekonomik ambargoya karşı koyma zorunda olduğu bir dönemde ilişkilerin böyle bir gelişme göstermesinin, nesnel olarak, bilimsel yasaların bir zorunluğu ve kaçınılmaz olduğu vurgulanmalıdır. Ankara desteğe muhtaç idi. Moskova için de Türkiye'nin bir anti-sovyet güvenlik kordonu (sanitarnıy kordon) içine sokulmasına müsaade etmemek gerekliydi.» (*) (B. M. Potshveriya, Osnovie Etapı Sovetsko-

(*) Sovyet toplum bilimsel yazınında ve hatta marksist bilimsel sonucunda günlük dilde sık sık geçen zakonomerniy kelimesini tek kelime ile diğer dillere çevirmek kolay olmuyor. «Düzenli» demek kelimenin anlamını vermiyor. «Yasalara uygun» demek, kelimenin kuruluşuna uygun düşüyorsa da, insanlar tarafından yapılan yasalara uygunluğu akla getiriyor. Yukardaki aktarmada, «zakonomerniy» kelimesi, «bilimsel yasaların bir zorunluluğu» gibi dört kelime ile ifade ediliyor. Aynı güçlük başka dillerde de ortaya çıkıyor. Bu kelime İngilizceye «law-governed» veya «law-abiding» olarak çevriliyor. Fakat her iki halde de İngilizce cümle kuruluşunda yabancı kalıyor.

Turyetskih Otnoşeniy, sayfa 163) Doğrusu çok açık. Bu açıklığın yakın zamanlarda ortaya çıkmasının bir anlamı olmalı. Sovyet bilim adamları, Türkiye'nin anti-sovyet kampta olmamasının Sovyetler Birliği açısından önemini vurgulamak ihtiyacını duyuyorlar. 1921 yılında Atatürk ve Lenin arasındaki dostluktan ve sosyalist devrim ile ulusal kurtuluş savaşları arasındaki yakınlıktan önce bu noktaya işaret etmeye özen gösteriyorlar.

17 Aralık 1925 tarihli Dostluk ve Tarafsızlık Antlaşması için de, karşılıklı çıkar ve zorunluluk özenle ön plana çıkarılıyor. Hatta biraz daha ileriye gidiliyor. Daha önceki yayınlarda Türkiye'nin Musul Sorunu ile ilgili hayalkırıklığı ve Sovyetler Birliği'nin hazır bekleyen dost eli vurgulanırken şimdi madalyonun öbür yanı daha da çok aydınlatılıyor. Potshveriya şunları yazıyor: «1925 yılında Sovyetler Birliği ile Türkiye arasında dostluk ve tarafsızlık anlaşması imzalandı. Bir örneği Locarno Antlaşması'nda görülen Batılı güçlerin Sovyetler Birliği'ne karşı düşmanca politikalarının ortaya çıktığı bir zamanda, genel barışı ve Sovyet sınırlarının güvenliğini sağlama mücadelesinde önemli bir unsur olarak bu anlaşma, SSCB için, zorunlu idi.» Batılı devletler arasında gerçekleştirilen Locarno Antlaşması'nı, Sovyetler Birliği, kendisine yönelik düşmanca bir blokaj hareketi olarak değerlendiriyor. Tek sosyalist ülkenin Batı kapitalizmi ile uzlaşmaz çelişkisinin, Batı ile sürekli olarak uzlaşmak isteyen Türkiye'nin hayal kırıklığı ile karşılaştığı dönemlerde iki ülke arasında dostluk bağlarının güçlendiği görülüyor.

1930 yıllarına Türkiye, Batı ile uzlaşma yönünde önüne çıkan önemli sorunlarını, şu veya bu şekilde, çözümlemiş olarak giriyor. Potshveriya, 1930 yıllarının ilk yarısı için «Türk tarihçisi» Ahmet Şükrü Esmer'in 1959 yılında basılan Türk Diplomasisi kitabına atıf yapıyor ve Ahmet Şükrü Esmer'in, bu tarihlerde Türkiye'de «Batı'ya kayma» gözlendiğini yazdığını belirtiyor. Bu «Batı'ya kayma» politikasına karşın Sovyetler Birliği ile iyi komşuluk ilişkilerinin ve hükümetler arasında temasların korunduğunu kaydediyor.

Sovyet bilim adamı, bundan sonra, ikinci aşamaya geliyor ve şunları yazıyor: «1930 yıllarının ortasında başlayan ikinci aşamada Sovyet-Türk ilişkilerinde Türkiye'nin kendisini, anti-sovyet yönelişleri olan Batılı devletlerin politikalarına bağlamaya başladığını gösteren işaretler ortaya çıktı. Bu tür işaretlerden birisi, Türkiye'nin İngiltere'nin dış politika yörüngesine girmesi anlamına gelen Akdeniz 'Centilmenlik' mutabakatına katılması oldu.»

1930 yıllarının ortasında Türkiye'nin İngiltere'nin dış politika yörüngesine girmesiyle ilgili olarak Potshveriya'nın yazdıkları çeşitli kaynaklarda da doğrulanıyor. Örnek olarak, Tarihçi Halûk Ülman, Centilmenlik Antlaşması konusunda şu bilgileri veriyor: «Milletler Cemiyetinde İtalya'ya karşı zorlama tedbirleri alınmasını öneren devlet, İtalyan davranışından hem Doğu Akdeniz dengesi, hem de Afrika'daki sömürgelerinin güvenliği bakımından kuşku duyan İngiltere idi. Bu yolda bir karar alındıktan sonra da, İngiltere, bu kararı katılan Akdeniz devletlerine, İtalyan misillemesine karşı, bir yardımlaşma anlaşması önermiştir. Bu öneriyi kabul eden devletler arasında Türkiye de vardır. İtalyan-Habeş savaşı bittikten ve zorlama tedbirleri kaldırıldıktan sonra tarihe karışan bu anlaşma İngiltere, Türkiye, Yugoslavya, Yunanistan ve Fransa'nın bir İtalyan saldırısına karşı birbirlerine verdikleri güvenceden ibarettir ki buna **Centilmenler Anlaşması** adını veriyoruz.» (Doç. Dr. A. Halûk Ülman, Türk Dış Politikasına Yön Veren Etkenler 1923-1968 I, S.B.F. Dergisi, Eylül 1969, sayfa 252-253) Britanya, İtalya'nın Habeşistan'a saldırısını, Türkiye'yi kendi politik yörüngesine çekmek için kullanıyor.

Tanınmış Sovyet bilgini Miller de, 1948 yılında yayınladığı Türkiye Tarihi Üzerine Denemeleri'nde dönüşün başlangıcını saptıyor. «1935 yılının sonlarında ilk kez olarak, Türkiye'nin dış po-

litikasının temellerinde derin değişiklikler görülmeye başladı» diyor. İtalya'nın Habeşistan'a saldırısını ve Akdeniz'deki adalarında ve özellikle Rodos'ta yığınak yapmasını kaydediyor. «Türkiye'nin İtalya'ya karşı yaptırımlara katılması, İtalyan-Türk karşıtlığını derinleştirdi» dedikten sonra şunları ekliyor: «Böyle bir durumda Britanya Hükümeti, muhtemel bir İtalyan tehdidinin Türkler üzerinde yarattığı korkuyu kullandı ve Yunanistan ve Yugoslavya'nın da katıldığı Akdeniz Centilmenlik Mutabakatı'na Türkiye'nin girmesini sağlamayı başardı. Akdeniz Mutabakatı, İtalya'nın, İngiltere'nin Akdeniz Filosuna saldırması halinde karşılıklı yardımlaşmayı öngörüyordu. Bununla İngiltere, İtalya'ya karşı Türkiye'nin askerî desteğini elde etmekle kalmadı, aynı zamanda, Türkiye'yi tümüyle Britanya'nın dış politika yörüngesine çekti.» (A. F. Miller, Oçerki Noveyşey Istorii Turtsii, Moskva, 1948, sayfa 173-174) Türkiye, İtalya'dan korkup İngiltere'nin yörüngesine sığınmaya karar verdi.

1935 yılının yazında Britanya Hükümeti, Genelkurmay Başkanının hazırladığı raporu inceliyordu. Britanya Genelkurmay Başkanı, Orta Doğu ve özellikle Türkiye'yi incelediği 19 Temmuz 1935 tarihli raporunda «Türkiye'nin SSCB'yle sıkı ilişkilerini gevşetme denemeleri yaptığı ve bunun herhalde kendisini İngiltere'yle daha yakın ilişkiler kurmaya yönelteceğini» yazıyordu. (Ludmila Jivkova, İngiliz-Türk İlişkileri 1933-1939, sayfa 85) Bulgar Tarihçisi Jivkova, İngiliz arşivlerine dayanarak Ankara'daki Britanya Büyükelçisi Percy Loraine'nin 8 Mayıs 1936 tarihli raporunda, kendi Dışişleri Bakanına, «Türkiye'nin dış politika yapısında İngiltere'yle ilişkisi, Rusya'yla olan ilişkilerinden genellikle daha ziyade temel taşı olmaya başlıyor» diye yazdığını gösteriyordu.

Türkiye'nin, Britanya'nın yörüngesine girmesinde Sadabad Paktı önemli bir rol oynuyor. Bu Pakt, Türkiye'de MDD Tarih Tezi içinde, Türkiye'nin bloklar dışı ve tarafsız bir politika izlemede de öncülüğe sahip olduğunu göstermek için sık sık kullanıldı. Türkiye'nin İkinci Dünya Savaşı öncesinde bugünün tarafsız ülkelerine benzer bir politika izlediği anlatılırken, malzeme olarak, hep Sadabad Paktı kullanıldı. Halbuki Türkiye'nin «resmî» dış politika tarihinde bile Sadabad Paktı için şunlar yazıldı: «Pakt'ın imzalanması resmî çevrelerde ve basında olumlu karşılandı. Dört devlet başkanı arasında teati edilen telgraflarda Pakt'ın Orta Doğu'da barışın devamı için zaruri olduğu belirtiliyordu. Pakt, antirevizyonist devletler, özellikle İngiltere tarafından da olumlu karşılanmıştı. Aslında Pakt'ın imzalanması sırasında Irak hâlâ İngiliz nüfuzu altında bulunuyordu; bu yüzden, İngiltere'nin muvafakatını almadan Irak'ın Pakt'a katılması da mümkün olamazdı.» (Suat Bilge, et. al. Olaylarla Türk Dış Politikası 1919-1965, sayfa 116-117) «Resmî» dış politika tarihi, İngiltere'nin kurulmasına öncülük ettiği bir pakttan memnunluk duyduğunu böyle dile getirdi.

Bulgar Tarihçi Jivkova ise, Sadabad Paktı ile ilgili olarak, öyle dolambaçlı sözler kullanmak ihtiyacını duymadı ve açık yazdı: «Nitekim 8 Temmuz 1937'de Sadabad Paktı imzalandı. İngiliz hükümeti, imzalanın paktın, veya Yakın-Doğu Antantı adı verilen bu gruplaşmanın Britanya emperyalizminin Yakın-Doğu'da sarsılan mevzilerini güçlendireceğini umuyordu. İngiltere, söz konusu paktı, bu coğrafî bölgedeki politikasının âleti haline getireceğini ümit ediyordu. Yakın-Doğu Antantı'nda yönetici rol oynayan Türkiye ve Irak, aslında, Arap ülkelerinde İngiliz etkisinin iletkeni oldular.» (İngiliz-Türk İlişkileri 1933-1939, sayfa 130) Tahran'da Sadabad Sarayı'nda Türkiye, İran, Irak ve Afganistan arasında imzalanan bu Pakt konusunda Sovyet bilim adamı Miller ise şunları belirtti: «Aslında Pakt, barış amaçlarına ters düşen bir hüküm taşımıyordu. Fakat fiiliyatta Yakın-Doğu Antantı adı verilen bu gruplaşma Britanya politikasının bir âleti durumuna dönüştü. Yakın-Doğu Antantı'nda yönetici rolünü oynayan Türkiye, böylece Yakın-Doğu'da İngiliz etkisinin öncüsü oldu.» (Oçerki Noveyşey Istorii Turt-

sii, sayfa 184) Artık Türkiye'nin «yeri» belli olmaya başladı.

Türkiye'nin yeri belli olmaya başlarken dünya da yeni ve daha büyük bir savaşa hızla yaklaşıyor. Savaş altı yıl sürüyor. Türkiye'de, zaman zaman başka yerlerde fakat özellikle Kemalist Historiografi ve MDD Tarih Tezi'nde hep unutuluyor: Dünyanın altı yıl süren çok büyük bir savaştan geçtiği. Sanki geldi, geçti. Sanki İkinci Dünya Savaşı okyanusta gelip geçen çok büyük bir dalga. Denizde dalga gelip geçtikten sonra, denizin çok derinliklerindeki belli belirsiz etkileri hariç, geçmemiş gibi olur. Savaş ve özellikle dünya savaşları ise denizdeki dalgalara hiç benzemez. Derin etkiler bırakır. Yeni kanallar açar. Yeni dengeler kurar. Zaman zaman yeni düzenler veya hiç olmazsa düzenlemeler bırakır. Kimisi simgesel kimisi dünyasal. Bir örnek: İkinci Savaş'tan önce Cemiyet-i Akvam'ın merkezi Avrupa'da idi; sonra, Birleşmiş Milletler, kendisine merkez olarak Amerika Birleşik Devletleri'nde New York'u seçti. İkinci Savaş sonrasının yeni ve güçlü kuruluşları olan ve Dünya Bankası adıyla tanınan Uluslararası İmar ve Kalkınma Bankası ile Uluslararası Para Fonu, Washington'da Amerika Birleşik Devletleri Başkanlarının ikametgâhı Beyaz Saray ile aynı cadde üzerinde ve yürüyüş mesafesinde bir yere kondu. Bunlar bir dengenin değiştiğini göstermiyor mu? En azından simgesel olarak.

Bu dönem, bundan sonraki bölümde ele alınıyor. Fakat şimdilik, MDD Tarih Tezi'nde İkinci Savaş'ın unutulduğu burada dile getiriliyor. İkinci Savaş'tan önce Türkiye, Britanya'nın dış politika yörüngesine girmeye çalışıyor. İkinci Dünya Savaşı sonrasında, lider emperyalist ülkenin yörüngesine girmeyi bir politika haline getiren Türkiye'nin, Amerika Birleşik Devletleri'nin yörüngesine girmesi neden çok büyük hayret konusu oluyor? MDD Tarih Tezi'nde oluyor. Bir de «Ah Mustafa Kemal ölmeseydi!» türünden ikiyüzlü ağıtlara kaynak oluyor.

Böylesi ikiyüzlü ağıtlara karşı, Mustafa Kemal'in ölümünden yıllar önce Türkiye'nin politikasındaki kişisel etkinliğini yitirdiğini tekrarlamak gerekiyor.

Sovyet bilim adamı Potshveriya, sözü İkinci Savaş sonrasına getiriyor ve şunları yazıyor: «Savaş sonrası dönemde Sovyet-Türk ilişkileri sertleşti. Türkiye'nin savaş sırasında izlediği politikanın sonucu olarak Sovyetler Birliği'nin 1925 Dostluk ve Tarafsızlık Anlaşması'nın yenilemeyeceğini açıklaması, güney sınırını sağlamlaştırmak ve Sovyetler Birliği'nin güvenliğine Karadeniz boğazlarından gelecek tehditleri ortadan kaldırmak için ve yeni bir anlaşma imzalanması amacıyla yapılan Sovyet önerileri, herhangi bir tartışmaya bile gerek görülmeden reddedilmekle kalınmadı, aynı zamanda, anti-sovyet kampanyanın hızla artırılması için kullanıldı. Anti-sovyetizm gittikçe artırıldı ve Türkiye'nin iktidar çevreleri tarafından emperyalizmden yana politikanın gerekçesi olarak kullanıldı. Türkiye, İngiltere ile Amerika Birleşik Devletleri'nin kurduğu anti-sovyet blok içinde yer aldı. 1947 yılında Türkiye ile A.B.D. arasında askerî-politik işbirliğinin temellerini atan anlaşma imzalandı. Türkiye iktidar çevrelerinin emperyalizmden yana politikalarının mantıkî sonucu, Türkiye'nin 1951 yılında NATO'ya alınması oldu.» (B. M. Potshveriya, Osnovie Etapı Sovetsko-Turyetskih Otnoşeniy, sayfa 165-166) Türkiye, 1930 yıllarında Büyük Britanya'nın liderliğindeki emperyalist blokta yerini alma hazırlığına başlıyor. İkinci Savaş, de jure olarak da emperyalist blokta liderliğin İngiltere'den Birleşik Devletler'e geçişine vesile oluyor. Türkiye, aç ve hoyrat yeni lidere, daha daha büyük bir tutku ile sarılıyor. Sonunda NATO'ya kapanıyor.

Bundan sonra, 1951 yılından 1960 yıllarının ortalarına kadar Türkiye ile Sovyetler Birliği ilişkilerinin son derece gergin üçüncü dönemi yaşanıyor. Daha sonra da Potshveriya'nın peryodizasyonuna göre, dördüncü döneme giriliyor. Şimdi bu dördüncü dönem devam ediyor.

Burada bir noktanın tekrar vurgulanması gerekiyor. Bu vurgulamayı, Potshveriya'nın incelemesinden bir alıntı ile yapmak mümkün. Şöyle «C. Bayar - A. Menderes rejiminin son aylarında bile iki ülkenin hükümet başkanlarının karşılıklı ziyaretleri konusunda anlaşma sağlandı.» Menderes, 27 Mayıs'da iktidardan düşürülmesinden hemen önce Sovyetler Birliği'ni ziyaret edeceğini açıkladı. (*) Bu önemli bir nokta. Aynı zamanlarda, 27 Mayıs'tan önce, Türkiye'de bir Sosyalist Parti kuruldu. Bu da önemli bir nokta. Bu parti içinde sermayenin ve Cumhuriyet Halk Partisi'nin bilinçli ajanlarının bulunması, iyi niyetli bir çok dürüst unsuru da barındırmış olduğu gerçeğini unutturmaz. Hele 1960 yılında böyle bir örgütün kurulmuş olmasının iç ve dış politika açısından önemini de unutturmaz. Üçüncü olarak, 27 Mayıs'tan hemen önce bir planlama örgütünün nüvesi kuruldu. (*) 27 Ma-

(*) Dış faktör üle aşırı yüklü, teorik geleneği olmayan, köylü basitleştirmelerine alışkın, uzun zamanlara uzanan entellektüel geriliğiin fantazi ya da paradokslarla kapatmaya meraklı Türkiye entelijansiyası, Menderes'in Sovyetler Birliği'ne gitmeyi açıklamasını, 27 Mayıs tarihinde CIA tarafından düşürüldüğü tezinin gerekçesi ve dayanağı haline getirdi. CIA'nin, pek doğal bir biçimde, 27 Mayıs hazırlıklarından haberdar olmasını da buna ekledi. Böylece, içinde Türkiye entelijansiyasının da bulunduğu 1960 öncesi demokrat hareketlere haksızlık etti. Menderes'i beraat ettirmeye hizmet etti. CIA'nin gücünü abartarak yılgınlığa katkıda bulundu. Türkiye'nin içinde bulunanların mücadelesinin önemsiz olduğu kanısını yaydı. En önemlisi tarihsel zorunluluklardan habersizliğini gösterdi.

(*) Menderes'in Birleşmiş Millet aracılığıyla sağladığı Hollandalı plancı Prof. Tinbergen, 27 Mayıs'tan sonra kurulan Planlama Teşkilâtı'nın da danışmanı oldu. Muhalefetin «planlama» ısrarını kabul eder görünmek istemeyen Menderes, Tinbergen'i Elektrik Etüd İşleri İdaresi ile başında Demirel'in bulunduğu Devlet Su İşleri ile temasa geçirdi. Bunlar da içlerinde Sadun Aren, merhum Nejat Bengül ve Atilla Karaosmanoğlu'nun bulunduğu Siyasal Bilgiler Fakültesi kadrosu ile ilişki kurdular. 27 Mayıs'tan sonra, kendileriyle ilişki kurulanlar ön plana geçti. Bunlar da geçmiş günleri unut-

yıs, bu örgüt nüvesine dayanarak Devlet Planlama Teşkilâtı'nı ortaya çıkardı. Bu üç olgu ve bunlara eklenebilecek olanlar şunu gösteriyor: Dönemler, birbirine su geçirmez kompartımanlar olmuyor. 27 Mayıs, dış ilişkiler için de, daha önceki tohumların yeşerdiği bir dönemi başlatıyor. Tohumların filize dönmesini hızlandırıyor mu, yavaşlatıyor mu? Şu andaki araştırma ve düşünme birikimi içinde kesinlikle söylemek zor. Söylemek zor: Tarihsel zorunluluk olarak hızlandırdığında hiç kuşku yok. Fakat böyle ise, bu tarihsel zorunluluklar, 27 Mayıs'ı da yaratıyor. Kadrolar ya da partiler açısından ise hızlandırdığını söylemek oldukça zor. Çünkü Sovyetler Birliği ile ilişkileri ne Millî Birlik Hükümetleri, ne de Kemalizm'in «has» partisi, Cumhuriyet Halk Partisi Hükümetleri geliştirdi. Üstelik Millî Birlik Hükümetleri ile İsmet Paşa başkanlığındaki hükümetlerde Dışişleri Bakanlığına Selim Sarper ile Feridun Cemal Erkin getirildiler. İlki, Moskova Büyükelçisi; ikincisi, Dışişleri Bakanlığı Genel Sekreteri olarak, İkinci Dünya Savaşı sonunda Sovyetler Birliği'nin üs ve toprak istediği masalının yaratıcısı idiler. Bunlardan Feridun Cemal Erkin üzerinde, Tezler'in birinci kitabında duruldu. İkinci bölümde tekrar durulacak.

madılar, yedek subaylığını yapan Süleyman Demirel'i planlama uzmanı yaptılar. Hem Devlet Planlama Teşkilâtı Müsteşarı, hem de Ankara Sıkıyönetim Komutanlığı Kurmay Başkanı olan Sinasi Orel'den sonra da, müsteşar yapmak için Milli Birlik Komitesi Başkanı Cemal Gürsel'i önerdiler.

Planlama, Menderes'in Planlama Bakanlığı olarak kurduğu Koordinasyon Bakanlığı'nın bulunduğu; o zaman henüz açılmamış olan Meclis'in sağ kanatına yerleşti. Yeni plancıların ilk planlama kitapları da Başbakanlıktan getirildi. Menderes, gidip gelen Tinbergen'den ayrı olarak Memduh Yaşa'nın başkanlığında süreklı bir planlama nüvesi kurmuştu. O zaman popüler planlama kitaplarından oluşan küçük ve fakat yeterli bu kütüphaneyi Başbakanlıktan alıp Yeni Meclise teslim etmek bana düştü. Planlama Kütüphanesinin nüvesini bu kitaplar oluşturdu. Süreklilik kitaplarda da sürdü.

Çünkü buna lâyık. Çünkü, Türkiye'de ve dünyada, dünya barışı ve halkların kardeşliğine bu kadar düşman bir başka diplomat zor bulunur. İsmet Paşa, pek zor işi gibi bunu da yaptı ve dünyanın yumuşadığı bir zamanda bu uluslararası barışın hainini Türkiye Cumhuriyeti'ne Dışişleri Bakanı yaptı. Mutlak bilerek yaptı. Böylece Sovyetler Birliği ile dostluk ilişkilerini geliştirme işini, Demokrat Parti'nin devamlı olduğunu iddia eden Adalet Partisi'nin tek başına hükümet olma dönemine bıraktı.

Yine Problemı Istorii Turtsii içinde, Türkiye ile ilgili değerli yayınlarıyla tanınan P. P. Moiseev'in «SSSR-Turtsiya: Dolveka Ekonomiçeskogo Sotrudniçestva - Etapı i Terdentsii» adlı incelemesi yer aldı. Burada, Moiseev, Türkiye ile Sovyetler Birliği arasındaki yarım yüzyıllık ekonomik işbirliğini ve bu işbirliğinin aşamaları ile gösterdiği eğilimler inceliyor. Bu açıdan da daha önceki incelemeyi tamamlıyor.

Aslında sadece tamamlamıyor, aynı zamanda zenginleştiriyor. Moiseev, iki ülke arasındaki ekonomik ilişkilerin yarım yüz yılını, Potshveriya'nın siyasal ilişkiler tarihini dörde ayırmasına karşın, beşe ayırıyor. Moiseev şöyle başlıyor: «Birinci aşama, 1921-1930 yıllarını kapsamaktadır. Bu aşamanın başlangıç noktası, siyasal ve ekonomik alanlarda ilk temasların kurulduğu ulusal bağımsızlık hareketi yılları; son sınırı ise 1920 yıllarının sonu olmaktadır.» (P. P. Moiseev, SSSR-Turtsiya: Polveka Ekonomiçeskogo Sotrudniçestva - Etapı i Tendentsii, A. M. Şamsutdinov, Problemı Istorii Turtsii içinde, sayfa 174) Politik ilişkilerin ilk aşaması, 1935 yılının sonlarına kadar uzatılırken ekonomik işbirliğinin ilk dönemi 1930 yılında sona erdiriliyor.

Sovyet bilim adamı Moiseev, tüm 1930 yıllarını iki ülke arasındaki ekonomik ilişkilerin ikinci aşaması sayıyor: «Tüm otuzlu yılları içine alan iki ülke arasındaki ekonomik işbirliği tarihinin ikinci aşaması, ticarî müba-

delenin, 1927 yılı anlaşmasıyla başlayan 1931 ve özellikle 1937 anlaşmalarıyla sürdürülen birtakım sözleşmelerle, sözleşmesel ve hukukî temelinin kurulmasında karşılıklı anlayışa ulaşılması ve Sovyet-Türk ticaretinde ticarî tarafların yapısının değişmesi gibi niteliksel gelişmelere sahne oldu.» Burada, 1930 yıllarında, her iki tarafta da, ticareti yapan kuruluşların niteliklerinde bir değişme olduğundan söz ediliyor. Kısaca ele alınması gerekli oluyor.

Bunu, Moiseev'in kendisi yapıyor: «1920 yılları SSCB için NEP yılları oldu ve ancak dönemin sonlarına doğru ilk Sovyet beş yıllık planı ile sona erdirildi. Türkiye için de aynı dönem ekonomik 'liberalizm' dönemiydi ve bu dönemde ekonominin tüm alanlarında belirleyici rol özel insiyatife bırakıldı. Bu yüzden 1920 yıllarının sonlarına kadar ticarî-ekonomik ilişkilerin aktörleri olarak Sovyet tarafında özel nepmen'ler; diğer tarafta ise Türk tüccarlar veya onların arkasına gizlenen yabancı işadamları vardı. Her iki taraf da kâr peşine koşarken her türlü yollara başvurdu, iki ülkenin de ekonomisine doğrudan doğruya zarar vermekten kaçınmadı.» (P. P. Moiseev, SSSR-Turtsiya.., sayfa 175) Moiseev, 1930 yıllarında bu durumun her iki taraf için de değiştiğini düşünüyor ve ileri sürüyor. 1930 yıllarında her iki tarafın dış ticaret aktörlerinde bir nitelik değişikliği olduğundan söz ederken bunu kastediyor.

Değerli Sovyet araştırıcısı Moiseev'in bu görüşlerine katılmak mümkün değil. Önce Sovyet ekonomisindeki değişiklikle ilgili olarak ileri sürdüğü görüşlere katılmak mümkün olmuyor. Sovyet ekonomisinde nepmen'lerin etkisi ilk Pyatletka'dan daha önce kırılmaya başlandı. Bu, bir başka yerde gösterildi. (Y. Küçük, Endüstrileşme Sürecinin Temel Sorunları - Sovyet deneyimi 1925-1940, İstanbul, 1975) Türkiye'de ise 1930 yıllarının başında ekonomik Takrir-i Sükûn yasası denebilecek olan 1567 sayılı Türk Parası Kıymetini Koruma yasası çıka-

rıldı. Bu yasaya göre Türkiye'de dış ticaretin denetimi yönünde önemli adımlar atıldı. Ancak atılan adımlar hem özel insiyatifi ortadan kaldırmadı, hem de, daha çok 1930 yıllarının sonlarında ve özellikle Ikinci Savaş yıllarında oldu. Bu da bir başka yerde, Tezler'in birinci kitabında yazıldı. Bu nedenlerle 1930 yıllarının tümünde ve Türkiye'de dış ticaret ajanlarının yapısında değişiklik olduğu düşüncesini dikkatle ve tedbirlilikle karşılamak gerekli.

Türkiye - Sovyetler Birliği ekonomik ilişkiler tarihinin Moiseev tarafından yapılan peryodizasyonuna göre yarım yüzyıllık dış ticaretin üçüncü dönemi, 1939-1955 yıllarını içine alıyor. Şöyle yazıyor: «Üçüncü aşama, İkinci Dünya Savaşı yılları ile emperyalistler tarafından başlatılan 'soğuk savaş' yıllarını, 1939-1955 dönemini, kapsıyor. Bu dönem SSCB ile Türkiye arasında tüm ekonomik ilişkilerin fiilen tümden durmasıyla dikkati çekiyor.» Bundan hemen sonra dördüncü dönem başlıyor. Dördüncü dönem, Menderes iktidarının ikinci yarısını, İsmet Paşa koalisyon hükümetlerini kapsamına alıyor ve Süleyman Demirel'in ilk tam yıl hükümetiyle sona eriyor. Şöyle oluyor: «1956-1966 yılları arasında 11 yıl süren dördüncü dönemin başlıca ekonomik ilişki biçimi, Türkiye'nin ticaret hacminin yüzde 2-3 gibi mütevazi sayılabilecek boyutlardan biraz fazla olan, ihracat ve ithalât eylemleri oldu.» Bu dönem ticaret hacminin mütevazi boyurtlarda kalmasına karşın çok ilginç bir dönem oluyor. Ticaretin, zamanla, politik ilişkileri getirdiğini gösteriyor. Iktidarının ikinci döneminde Sovyetler Birliği ile ticari ilişkilere başlayan Menderes, iktidarının son aylarında, bu ayların son aylar olduğunu bilmeden, Sovyetler Birliği'ni ziyaret etmeyi planlıyor. Daha sonra bu ziyareti, önce ekonomik ilişkileri geliştirmeye başlayarak, Demirel yapıyor.

Ve Moiseev'in peryodizasyonunda beşinci dönem, Süleyman Demirel'in başbakanlığıyla başlıyor. Bu dönem

ticari ilişkileri geride bırakıyor: «Devlet arası ekonomik bağlantıların çok yönlü olarak geliştiği bir çağda Sovyet-Türk ilişkileri de yalnızca ticaretle sınırlı kalamazdı. Yeni, **beşinci aşama**, Sovyet-Türk ekonomik ilişkilerinde yeni bir sayfa, 25 Mart 1967 anlaşmasıyla açıldı.» (Moiseev, SSSR-Turtsiya.., sayfa 181) Bu anlaşma ile iki ülke arasında, teknoloji ve finansman alanları başta olmak üzere, kapsamlı bir işbirliğinin temelleri atılmış oldu.

Bu iki çalışma birbirini tamamlıyor. Karşılaştırıldığı zamanda Sovyet tarihçileri arasında pek tutulan peryodizasyon tartışmalarının ötesinde ipuçları getiriyor. Moiseev'in ikinci aşaması 1930 yıllarının tümünü kapsıyor ve ekonomik ilişkilerin ileri olduğu bir dönemi yansıtıyor. Potshveriya'nın ikinci dönemi, 1930 yıllarının ortasında başlıyor ve siyasal ilişkilerin kötüleşme sürecini içeriyor. Bu ikili ne anlama geliyor? Şu anlama geliyor: 1930 yıllarının ortasında Türkiye artık Ingiltere'nin yörüngesine girmeye kesin kararlı görünüyor. Ancak Sovyetler Birliği ile ekonomik ilişkilerini sürdürdüğü ve bu ilişkilerin verimli bir dönemini yaşadığı için siyasal kararını aynı kesinlikle uygulayamıyor. Siyasal arenada dalgalanmalar gösteriyor.

Sovyetler Birliği ile verimli ekonomik ilişkiler İngiltere'nin yörüngesine girme politikasını yavaşlatıyor. Zigzaglar çizmesine yol açıyor. Ancak politik karar tüm bu zikzaklardan sonra kendisini gösteriyor. Ancak kendisini göstermesi aynı zamanda ekonomik ilişkilerde de ortaya çıkıyor. Örnek olarak, 1936 yılında Ingiltere Kralı Sekizinci Edward, Türkiye'yi ziyaret ediyor. Yine 1936 yılında Ingiliz Brassert firması, Alman Krupp firmasının daha elverişli tekliflerine rağmen, o zaman için büyük bir ihale sayılan Karabük Demir-Çelik Tesisleri inşaatı işini alıyor. Bunun İngiliz Alexander Gibb Partners firmasının Istanbul limanı da dahil bir dizi ihaleye imza atması izliyor.

Ekonominin özü olan politika ve politik yöneliş ekonomik ilişkileri de arkasından getiriyor. 1930 yıllarının ikinci yarısında ortaya çıkan tablo, tersinden olma koşuluyla, 1950 yıllarının ikinci yarısında tekrarlanıyor. 1950 yılları, Potshveriya'nın üçüncü aşamasını meydana getiriyor ve Türkiye'nin büyük komşusu Sovyetler Birliği ile ilişkilerinin en gergin olduğu bir dönemi kapsıyor. Moiseev'in peryodizasyonuna göre ise 1950 yılları ortasından ikiye ayrılarak üçüncü ve dördüncü dönemleri tamamlıyor. Bunun da anlamı şu oluyor: Siyasal ilişkilerin çok gergin olduğu bir dönemde ekonomik ilişkilerin pek sınırlı ölçüde de olsa başlaması, iki ülke arasında yumuşamanın tohumlarını da ekiyor. Bu yumuşama, daha sonraları dünya çapındaki yumuşamanın bir parçası özelliğini kazanınca yeni bir hız kazanıyor. Ekonomik ilişkiler de mütevazi hacmini geride bırakarak önemli boyutlara ulaşıyor.

Böylece üzerinde özenle durulması ve zaman içinde geliştirilmesi gereken bir eğilim saptanmış oluyor. Ancak böyle bir eğilimin saptanmış olması, her eğilim etrafındaki dalgalanmaları ve yalpalamaları gözardı etmeye yol açmıyor. Daha doğrusu yol açmaması gerekiyor. Dalgalanma ve yalpalama en fazla İkinci Dünya Savaşı öncesinde ve süresince ortaya çıkıyor. Bu yolla da, sıra, İkinci Dünya Savaşı sırasında Türkiye'nin izlediği politikaya geliyor.

Birinci Bölüm İçin
Birinci Ek

İNGİLİZ ARŞİVLERİNDE TÜRKİYE :

British Embassy
in Turkey
Istanbul
February 24 th, 1937
Very Confidential
My Dear Secretary of State

Owing to the Bayram holidays everything in Angora, including all Government offices, is colased down from February 20 th to 26 th, and as I have a number of things to talk to Tevfik Rüştü Aras, I came here to

catch him on his return from the Balkan Entente Council.

Yesterday evening we had a long conversation over a wide range of topic and he, as is his wont, scanned pretty nearly every sector of the local and the world horizon.

The particular matter that I want to record however in thes letter are his remarks about Anglo-Turkish relations, and the Turkish view of the British position in the warld.

Engeland, he said, was not merely a world power; she was ubiquitous; her interests lay everywhere; now that the basic coincidence of Turkey's interests with those of the United Kingdom was established and the decision had been taken by the Turkish Government to mould their local policies in harmony qith the United Kingdom's world policy, Turkey was realizing that the possibilities for good, in every way, of cooperation with the United Kingdom were far greater even than she had dreamed them to be. On one side and other, political and economical necessities had created dependencies for Turkey, most of which irksom, some of which were dangerous. Turkey was now becoming alive to the fact that by co-operation with the United Kingdom and with British interests she could go very far towards liberating herself from these dependencies. She wished to travel along that path. After the political understanding between us, the first important step had been taken by the signature of the Brassert contract. That practically placed her future metallurgical development in the realm of Anglo-Turkish co-operation, and was the first decisive blow struck against the threatening shackels of German economic ascendency. The Turkish Government were determined that their part should be a 100 fulfillment of their obligations under the contract. England did not cheat: everyone else did, except perhaps America.

As regards big politics he and I, and he and others,

could talk all round the clock. But in view of the development that occurred in Anglo-Turkish relations since mü arrival here, there was one real, substantial thing and all the rest was theory, academics, debate or firills. The real thing was this; if, God forbid, there was to be another war, Turkey would fight on the side of England. Not at once, however. She would wait to see which side Italy came on. Not own forecast was that, when it came to the test, and after she had taken her time to work out the eventual profit or loss account for herself, Italy would fight with France against Germany. But once the Italian decision was taken, and whatever it was, Turkey came into the war; on England's side. That was the rock-bottom for Turkey.

Yours very sincerely
(Signed) PERCY LORAINE

Kaynak : Ludmila Jivkova, İngiliz-Türk İlişkileri 1933-1939, İstanbul, 1978, sayfa 262-263.

⁂

Türkiye'de
Britanya Büyükelçiliği
İstanbul
24 Şubat 1937
Çok Gizli

Azizim Dışişleri Bakanı,

Bayram tatili nedeniyle Ankara'da, Hükümet daireleri de dahil her yer kapalı olduğu ve Tevfik Rüştü Aras ile konuşacak çok şey biriktiği için, Balkan Antantı Konsey toplantısından dönüşünde yakalarım ümidiyle, buraya geldim.

Dün gece, her türlü konu üzerinde uzun bir görüş-

memiz oldu ve büyük bir tutkunlukla hep yaptığı gibi, yerel ve dünya ufkuna giren hemen hemen her konuyu bir bir gözden geçirdi.

Maamafih bu mektupta benim özellikle kayıtlara geçirmek istediğim sorun, Anglo-Türk ilişkileriyle ilgili görüşleri ile Britanya'nın dünyadaki pozisyonu konusunda Türk görüşüdür.

İngiltere'nin sadece bir dünya gücü olmadığını, her yerde hazır ve nazır olduğunu, çıkarlarının her yere uzandığını, Türkiye'nin çıkarlarının temelde Birleşik Krallık'ınkilerle çakıştığının artık tespit edildiğini, Türk Hükümeti tarafından yerel politikasını Birleşik Krallık'ın dünya politikası ile ahenkli bir hale getirme kararının alındığını; Türkiye'nin Birleşik Krallık ile sürekli olarak ve her biçimde işbirliği olanaklarının, şimdiye kadar hayal ettiğinden çok daha fazla olduğunu anladığını söyledi. Şu ya da diğer tarafta siyasal ve ekonomik zorunluluklar Türkiye'yi, bazısı rahatsız edici, bir kısmı ise tehlikeli bağımlılıklara itti. Türkiye artık, Birleşik Krallık ve Britanya çıkarları ile işbirliği yaparak, bu bağımlılıklardan çok büyük ölçüde kurtulabileceği gerçeğini görmeye başlamıştır. Bu yolu izlemek istiyor. Aramızdaki siyasal anlayıştan sonra, Brassert ihalesi ile ilk önemli adım atılmıştır. Bu, fiilen, Türkiye'nin demir-çelik alanındaki kalkınma imkânını, Anglo-Türk işbirliğine bağlamıştır ve Alman ekonomik yükselişinin tehdit edici engellemelerine karşı indirilen ilk büyük darbe olmuştur. Türk Hükümeti, ihalenin getirdiği sorumluluklarını, yüzde yüz yerine gerçekleştirmeye kararlıdır. Ingiltere aldatmaz; belki de Amerika hariç herkes aldatır.

Büyük politika sorunlarına gelince, O ve ben veya O ve başkaları her zaman konuşabilirler. Ancak benim buraya gelişimden beri Anglo-Türk ilişkilerinin gelişmesine bakılırsa, bir gerçek ve sağlam şey vardır ve diğerlerinin hepsi teori, akademik iş veya gevezelik ve teferruattır. Bu gerçek şey şudur: Eğer, Tanrı korusun, bir

yeni savaş olacak olursa, Türkiye İngiltere'nin yanında savaşacaktır. Maamafih hemen değil. Türkiye, İtalya'nın hangi taraftan savaşa gireceğini anlamak için bekleyecektir. Kendi tahmini değil, saat çalınca ve kendisi için kâr-zarar hesabını yapma zamanı tamamlanınca İtalya, Fransa ile birlikte, Almanya'ya karşı savaşacaktır. İtalya kararını verince ve bu karar ne olursa olsun, Türkiye, İngiltere'nin yanında savaşa girecektir. Bu Türkiye için işin esasıdır.

En derin saygılarımla

(imza)
PERCY LORAINE

İKİNCİ BÖLÜM

SOĞUK SAVAŞI YAŞAMAK

Birinci bölümün sonunda bir ek var. İngiliz Dışişleri Bakanlığı arşivlerinde duruyor. Bu ekte görülüyor: Türkiye Cumhuriyeti'nin Dışişleri Bakanı, bazılarına göre de, «Atatürk'ün Dışişleri Bakanı» Tevfik Rüştü Bey, 1937 yılı Şubat ayının 23 akşamında, Büyük Britanya İmparatorluğu'nun Ankara Büyükelçisi Percy Loraine'e, «Tanrı göstermesin» diyor, «eğer bir büyük savaş daha olacak olursa Türkiye, İngiltere'nin safında savaşacaktır.» Böyle diyor. Dediğine göre Türkiye önce bekleyecek. Türkiye önce İtalya ne yapacak diye bekleyecek. «Fakat bir kez İtalya karar alınca, bu karar ne olursa olsun, Türkiye savaşa girecek; ve İngiltere'nin yanında olacak.» Bunları söylüyor. Tevfik Rüştü «Tanrı göstermesin» dediği zaman bile İkinci Büyük Savaş'ı, Tanrı'nın göstereceğini herkes biliyor. Hemen hemen herkes biliyor. İkinci Dünya Savaşı geliyor. Türkiye savaşa girmiyor. Savaş boyunca Türkiye, İngiltere ve Müttefiklerin yanında savaşa girmeye çağrılıyor. Tekrarlanıyor. Genellikle çağrıyı kabul ediyor. Fakat savaşa girmiyor.

Bu, Türkiye'de ve özellikle Kemalist Historiografide, Türk diplomasinin büyük bir başarısı olarak gösterildi. Türkiye'nin savaşa girmemesi, Türkiye'nin övüncü yapıldı. Ancak Türkiye'nin savaşa girmemesini övünç ve böbürlenme kaynağı yapanlar, İkinci Savaş sonrasında iz-

ledikleri politikaya ters düştüler. Daha doğrusu, İkinci Savaş öncesinden beri gelen fakat sonrasında yeni derinlikler ve boyutlar kazanan politikaya ters düştüler. Şöyle oldu: İkinci Savaşa girmemekle, İkinci Savaş sonrasında Amerika Birleşik Devletleri'nin başını çektiği emperyalist kampta yer alma, birbiriyle çelişti. Birbiriyle tutarlı olmadı.

Türkiye'de yönetici sınıf bunu çok iyi bildi. İkinci Savaş boyunca Türkiye'nin sürekli olarak Almanya ile İngiltere arasında mekik dokuması, verdiği sözlerin tümünden cayması, İkinci Savaş sonrasında Türkiye'nin uygulamak istediği politikayı çok zorlaştırdı. Bunu, Türkiye burjuvazisinin «resmî» dış politika tarihi de yazdı. Şöyle yazdı: «Savaşın son anında Mihver devletlerine savaş ilân etmesi ile asli üyeleri arasında girmeyi bir hak olarak kazandığı Birleşmiş Milletler Teşkilâtı'nın kurulması amacıyla 25 Nisan 1945'te toplanan San Francisco Konferansı'nda, Türkiye, bu yalnızlığı belirli bir biçimde hissetmiştir. Kurulacak teşkilât esas olarak savaşı kazanan devletlerin bir teşkilâtı olduğu ve savaş sonu dünyasını bu devletlerin istek ve çıkarlarına göre yürüteceği için, savaş sırasında çatışmaya katılmaktan dikkatle kaçınan Türkiye, şimdi bu çekimserliğinin olumsuz etkilerini görmekten ciddi olarak endişe duymuştur.» (Suat Bilgi, et. al., Olaylarla Türk Dış Politikası 1919-1965, Ankara, 1969, sayfa 205) İşte bu kadar olur. Türkiye, İkinci Savaş'ın dışında kalıyor. Bunun sonucunda İkinci Savaş'ın bitimine yakın «Garp Âlemi» içinde kendisini pek «yalnız» hissediyor.

Türkiye'nin İkinci Savaş boyunca izlediği politikanın Türkiye'yi İkinci Savaş sonrasında ve Garp Âlemi içinde yalnızlık duygusuna soktuğu pek ön plana çıkarılmadı. Yukardaki aktarmada olduğu gibi pek «bilimsel» olarak yazıldı. Ancak altı çizilmedi. Vurgulanmadı. İmkânsız olduğu için vurgulanmadı. İmkânsızlık şurada: Vurgulama, savaş öncesi politika ve savaş sonrası özlemler-

le, savaşa girmeme politikasının çeliştiğini göstermek, demek. Bu ise imkânsız. Şu anlamda: Bundan bir sonuç çıkar. Türkiye'nin çıkarının savaştan yana olduğu sonucu çıkar. Mutlak olarak çıkar. Savaş boyunca her türlü ilgiye ve Adana ya da Kahire toplantıları gibi önemli olaylara sahne olan Türkiye, dünyanın en namlı diplomatlarıyla casuslarını toplayan Ankara, savaş bitince, savaşa girmediği için, «yalnızlık» hissederse, San Francisco toplantısında hiç de ilgiye mazhar olmazsa, Türkiye savaş ister. En azından çıkarı savaş kışkırtıcılığını gerektirir.

Mantık, bunu söylüyor. Marx da tüm yapıtlarında mantığın söylediği ile tarihin söylediklerinin bir ve aynı olduğunu ortaya koyuyor. Bu yüzden de mantık böyle söylüyorsa, tarihin de böyle olması gerekiyor. Çünkü mantık, tarihin özü oluyor. Özümlenmiş tarihe mantık demek gerekiyor. Ve buradan da şu çıkıyor: İkinci Dünya Savaşı'ndan hemen sonra tekrar bir savaşın başlamasında Türkiye çok büyük ve etkin bir rol oynadı. Kuşkusuz İkinci Savaş'tan hemen sonra dünyanın içine düştüğü savaş, soğuk savaş oldu. Türkiye bu savaşın çıkmasında çok önemli ve etkin bir rol oynadı.

Kuşku yok, Türkiye soğuk savaşı çıkarmadı. Türkiye'nin bir dünya savaşı çıkarmaya gücü yetmez. Üstelik kabul etmek gerek. Soğuk savaşı çıkarmak, sıcak savaşı çıkarmaktan da zor olmalı. Türkiye bu zor işte aktif bir rol oynadı. Tam İkinci Savaş bitmeden kolları sıvadı.

Bu söylenenler oldukça «yeni» sayılmalı. Üstelik dış faktör ile aşırı yüklü Türkiye entelijansiyası için oldukça da şaşırtıcı olmalı. Türkiye entelijansiyası, sınıf sözü etmeye alışık olmakla birlikte hâlâ sınıfsız düşünme alışkanlığından kurtulabilmiş değil. Sınıfsız toplumda ise herkes ve her şey iyidir. Sadece yabancılar kötüdür. Bütün kötülükler ve varsa bütün iyilikler onlardan gelir. Daha çok kötülükler onlardan gelir. Sınıfsız toplumda kötülükler yabancıdır. Hep yabancıların işidir. Sınıfsız düşünme alışkanlığı olan bir ülkede, bu yüzden, soğuk ya da sıcak savaş çıkaracak kötüler olmaz. Bu yüzden Türkiye'de soğuk savaşın dışarda çıkarıldığı ve Türkiye'nin kötüler dünyasına emperyalizm ile birlikte girdiği yazılır. Buna inanılır. Şimdi bu değişecek. Soğuk savaşın çıkışında da batışında da Türkiye'nin bir rolü olduğu kabul edilecek. Çıkışında çok aktif. Batışında ise daha çok pasif. Ama mutlak rolü olduğu görülecek.

Birleşik Krallık Dışişleri Bakanlığı belgeleri arasında, 1937 yılı Şubat ayının bir gecesinde Türkiye Dışişleri Bakanının, İngiltere'nin Ankara Büyükelçisi Loraine'e eğer savaş çıkarsa Türkiye'nin, İngiltere'nin yanında savaşa gireceği yazılı. Washington'da Birleşik Devletler Dışişleri Bakanlığı belgeleri arasında da değerli bilgiler bulunuyor. Bunlardan birisine, diğerleri ile birlikte, ilerde değinilecek. Ancak şimdi de değinmek gerekiyor. 1945 yılı başında Ankara'da Amerika Birleşik Devletleri Büyükelçisi olan Steinhardt, bu göreve, Moskova Büyükelçiliği'nden gelmiş bulunuyor. Tam bulunduğu sırada da Sovyetler Birliği Dışişleri Bakanı Molotov, Türkiye'nin Moskova Büyükelçisi Selim Sarper'e Sovyetler Birliği'nin 1925 tarihli Dostluk ve Tarafsızlık Antlaşması'nı yenilemeyeceği ve yeni bir anlaşma yapmaya hazır olduğunu söylüyor. Bu, 1945 yılı Mart ayında oluyor. Türkiye Molotov'un sözleri üzerine kendisini pek 'yalnız' hissediyor. Bu yalnızlık içinde dünya üstünde büyük bir «heyecan» yaratmaya çalışıyor.

Moskova Büyükelçiliği'nden Ankara'ya gelen Steinhardt, topladığı bilgileri, görüşleriyle birlikte ülkesine gönderiyor. Bir diplomat olarak yapması gerekeni yapıyor. Bunlar çeşitli gizlilik derecesinde oluyor ve yıllar sonra Amerika Birleşik Devletleri'nde yayınlanıyor. Steinhardt'ın bu raporu da Amerikan dış politika dökümanlarının yayınlandığı serinin 1945 yılı ile ilgili ciltlerin sekizincisinde yer alıyor. 26 Mart 1945 tarihinde Ankara'-

dan Washington'a gönderilen bu telgrafik rapor şöyle bitiyor: «Almanya'ya karşı savaşma konusunda pek isteksiz olan Türklerin, Britanya ile Sovyetler arasında bir silâhlı ihtilâfı hemen memnunlukla karşılayacaklarını ve büyük bir coşku ile kendilerini Britanya tarafında savaşa atacaklarını eklemek zorundayım. Onların Almanya'ya karşı herhangi bir zamanda aktif olarak savaşa girmek istemeyişleri, er veya geç Britanya ve Sovyetler'in Balkanlar'da çatışacaklarına ve Türkiye'nin dengeyi Britanya lehine çevirebileceği ve çevireceğine inanmalarından kaynaklanmaktadır. Görüldüğü gibi son üç yıl içinde Türkiye'nin de hayallerle vakit geçirdiğini gösteren bol kanıt var.» (*) (Foreign Relations of the United States - Diplomatic Papers 1945, Vol: VIII, Wash., 1969, sayfa 1228) Maha sonra da görülecek: Türkiye ilk zamanlarda Amerika Birleşik Devletleri'ni Sovyet tehditi masalına inandıramıyor. Bu nedenle bir süre sonra, bir yandan, dövünmesini artırıyor; bir yandan da, içerde komünist yaratarak, «iç tehlike» masalını da okumaya başlıyor. Böylece soğuk savaş için senaryoda Türkiye'ye düşen rol tamamlanmış oluyor. «Dış tehlike» ve bu yetmeyince «iç tehlike» bir araya geliyor ve Amerika Birleşik Devletleri'nin yeni pazar, yeni talep ve yeni nüfuz bölgeleri bilincine varmalarıyla Truman Doktrini doğuyor. Bunu Marshall Planı izliyor. Soğuk savaş da, öz olarak, Truman Doktrini ve Marshall Planı demek oluyor.

(*) *Merak edebilecekler için Steinhardt'ın bu raporunun son bölümünü İngilizce olarak da yazıyorum:*

«I feel obliged to add that the Turks, who have been most reluctant to take up arms against Germany, would almost welcome an armed conflict between Britain and the Soviets and would throw themselves into any such conflict on the British side with enthisiasm. Their reluctance to participate actively at any time in the war against Germany has been motivated by their conviction that Britain and the Soviets would sooner or later come into conflict in the Balkans and that Turkey could and would tip the scales in Britan's favor. Thus there has been ample evidence during the past 3 years that the Turks also have been engaged in wishful thinking.

Repeated to London as 21 and Moscow as 20.

STEINHARDT»

Eğer ileri sürülen tez doğru ise, ki doğruluğu gösterilecek, sadece dış politikada değil, içerde de, İkinci Dünya Savaşı sırasında ve hemen sonrasında izlenen politikayı da soğuk savaşı çıkarma planı çerçevesi içinde ele almak gerekecek. Tabii bu da bir gerekliliği mutlak olarak beraberinde getirecek. Çok partili ilişkilere geçmeyi, Türkiye'nin Birleşmiş Milletler'e girmesine veya «Amerikan demokrasisi» ile ilişki kurmasına bağlama alışkanlığına kökten son vermek gerekecek. Buna kökten son vermek gerekiyor. Çünkü iş burada kalmıyor. 1940 yıllarının ikinci yarısında iki partili A.B.D. düzeni ile ilişki kurulduğu için Türkiye'nin iki partili sisteme geçtiğine inanan «ilerici kafa», 1970 yıllarında, Ecevit'in, artık Amerika Birleşik Devletleri'nin Türkiye işlerini devrettiği Almanya ile ilişki kurmasından, ve otomatik olarak Türkiye'de komünist partisi bekliyor. Dış faktörle aşırı yüklü, pratik birikimi ile teorik geleneği zayıf Türkiye entelijansiyası, tüm kötülüklerle birlikte tüm iyilikleri de dışardan bekliyor. Bu bekleyişin değişmesi gerekiyor.

Böylece dış politika iç politika oluyor. Ancak burada da iki noktanın açıklığa kavuşturulması gerekiyor. Bunlardan birisi, Türkiye'nin İkinci Dünya Savaşı boyunca, Almanya ile İngiltere arasında sürekli yalpalamış olduğu. İkincisi ise İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra bir anti-sovyetizm kazanını kaynatmanın gerçek zorluğu. Soğuk savaşın özünde anti-sovyetizm var. (*) Anti-sovyetizm

(*) *Soğuk savaşın özünde anti-sovyetizm var. Bu yüzden «soğuk savaş aydını» olarak nitelendirdiğim bir tür aydında öz olarak ve mutlak anti-sovyetizm zehiri var. Bu yüzden 1945-1965 dönemi ilericisinde ve bu dönemden kalma*

kazanını kaynatmadan soğuk savaşı yerleştirmek imkânsız denecek kadar zor. Ayrıca İkinci Savaş sonrasında dünya kamu oyunda Sovyetler Birliği'nin ve Stalin'in prestiji o kadar yüksek ki, anti-sovyetizm kazanını kaynatmak imkânsız denecek kadar zor. Tarih, bütün bu «zor» engellerin aşıldığını gösteriyor. Tarihçi bugün gerçekten şaşırma ve hayret etme durumunda. Bu kadar kısa bir zaman aralığında bu iş nasıl yapıldı? Bunu soğukkanlılıkla bir uluslararası ihanet şebekesinin başarısı saymak gerekli. Burada da Türkiye'nin rolü önemli. Türkiye'de tarihçi, bunu çıkarmak zorunda.

Türkiye yalpalamış olmak için yalpalamadı. Çok tarafı birden «idare» ederken yalpaladı. Bu yalpalamanın kaynaklarıyla ilgili olarak Sovyet tarihçisi Korkhmazyan şunları yazdı: «İkinci Dünya Savaşı yıllarında Türkiye'de iktidar çevrelerinin dış politika çizgisinin eğilimini ve özelliklerini belirlerken, Türkiye'nin dış politikasının temel doğrultusunun, 1930 yıllarının ortasına kadar, ülkenin uluslararası durumunu güçlendirmek ve ulusal bağımsızlığını güvence altına alma yönünde hareket etmek olduğunu kaydetmek gerek. Fakat aynı zamanda emperyalist kampa yaklaşma eğilimleri de görüldü. İncelenen dönemde Balkan Antantı ve Sadabad Paktı gibi anlaşmalar imzalandı. İngiltere'nin Akdeniz politikasının yörüngesine girdi, daha sonra da Münih uyuşmasına yol açan emperyalist 'karışmazlık' (Nevmeşatel'stvo) politikasına katıldı. Bir yandan Türkiye'nin dış politikasındaki bu tür gelişmeler, diğer yandan faşist Almanya'nın yakın doğu politikasının aktifleştirmesi Türkiye'nin dış politika

---

ilerici aydında mutlak olarak anti-sovyetizm var. Bunun bir istisnası görülüyor. Bu istisnayı, henüz kitap halinde yayınlamayı düşünmediğim fakat sınırlı ölçüde okunan «Parti Tarihine Katkı» adlı çalışmamda gösterdim. Soğuk savaşı yaşamış olmalarına karşın Türkiye'de «Cuntacı eğilimler» anti-sovyet eğilimler taşımıyor. «Cuntacı eğilimler» herkesten daha çok iktidarı düşündükleri için.

doğrultusunun daha da belirlenmesinde önemli rol oynadı.» (R. S. Korhmazyan, Vneşnyaya Politika Turtsii v Godı Vtoroy Mirovoy Voynı, A. M. Şamsutdinov, Problemı Istorii Turtsii, Moskva, 1978 içinde, sayfa 137) Türkiye, İkinci Savaş öncesinde, bir yandan İngiltere'nin yörüngesine girme isteği, diğer yandan, Sovyetler Birliği ile verimli ekonomik ilişkileri dengelemeye çalışırken bir de faşist Almanya'nın «ilgisinin» etki alanına girdi.

1930 yılları boyunca Almanya'nın Türkiye ile ilgisi ekonomi alanıyla sınırlı kaldı. Almanya, politik etki yerine, ekonomik etkisiin artırmayı tercih etti. Bu, herhangi bir politik emel olmadığı anlamına gelmedi. Çünkü bu yıllarda «Alman Genelkurmayı, gelecek askerî hareket ile ilgili olarak hangi hazırlığı yaparsa yapsın, bunların hepsinde, Türkiye'ye stratejik bir yer verildi.» (R. S. Korhmazyan, Vneşnaya Politika Turtsii..., sayfa 137-138) Birinci bölümün sonundaki belgede de görüldüğü gibi Türkiye, Almanya'nın Türkiye'deki ekonomik ilgisinin bir politik niteliği olduğundan emindi ve bunu da İngiltere'ye sığınma için bir «koz» olarak kullanmak istedi. 1937 yılı başında Türkiye Dışişleri Bakanı, İngiltere'nin Ankara Büyükelçisi'ne Türkiye'nin bu «bağımlılıklardan» kurtulmak istediğini ve bunun için de İngiltere'ye bağlanmak istediğini söyledi.

Fakat İngiltere'ye bağlanmayı sağlayacak bir koz olarak Almanya'ya bağlanma bir mekik politikasından başka bir sonuç doğurmadı. 1939 yılında Türkiye, hiç bir dostuna güven vermeyen bir politika izlemeye başladı. Sovyetler Birliği ile İngiliz-Fransız bloğu arasında; bu blok ile de faşist Almanya arasında sürekli manevra yaptı, durdu. Fakat uzun sürmedi. İlk koptuğu da Sovyetler Birliği oldu. Sovyetler Birliği'nden kopuş, 1939 yılı Mayıs ayında imzalanan Türkiye-İngiltere Antlaşması'yla su yüzüne çıktı. Bunu 1939 Ekim ayında Türkiye - İngiltere - Fransa İttifak Antlaşması izledi. Bu anlaşma ile ilgili olarak Korhmazyan şunları yazdı: «19 Ekim 1939 tarihinde

İngiliz - Fransız - Türk İttifak Antlaşması'nı imzalayarak Türkiye, resmen Batılı devletlerin muharip olmayan bir müttefiki durumuna geçti. Aynı zamanda Türk Hükümeti, Almanya'nın Türkiye'nin yerini tamamen belirlediğini düşünmemesi için ve Batılı devletlerle yapmış olduğu anlaşmanın güya Türkiye'yi ihtilâfın dışında tutmaya yarayacağına inandırmak için, mümkün olan herşeyi yaptı.» Böyle bir tutum ise sadece faşist Almanya'nın Türkiye üzerindeki oyunlarını artırmasına yol açtı.

Savaş başlayınca ve faşist Almanya Fransa'ya hücuma geçince Türkiye, 1939 İttifak Antlaşması'nı unutuverdi. Büyük Britanya ve Fransa, antlaşmaya göre, Türkiye'den faşist Almanya'ya savaş açmasını istediler. Türkiye bu istekleri duymadı. Üstelik faşist Almanya, beklenmedik bir hızla Fransa'yı teslim alınca, yeni bir «hava» çalmaya başladı. «Almanya'nın Fransa'ya hücuma geçmesiyle birlikte İngiltere ve Fransa'nın, Türkiye'yi savaşa girmeye veya hiç olmazsa Almanya ile diplomatik ilişkilerini kesmeye çağırmalarına rağmen Türkiye Hükümeti savaşan gruplar arasında manevra fırsatlarını hiç kaçırmadı, olayların daha da gelişmesini bekleyerek hiç bir karar almamayı tercih etti. Alman başarısının görünmesi ise Türk Hükümeti'ni Almanya ile ilişkilerini iyileştirmeye yöneltti.» (R. S. Korhmazyan, Vneşnaya Politika Turtsii..., sayfa 140) Bir başka tarihçi de bunların neler olduğunu yazdı.

1939 Ekim ayında Türkiye - Fransa - İngiltere İttifak Antlaşması'na imza koyan Türkiye, çok kısa bir zaman sonra Fransa'nın faşist Almanya karşısında teslim olması üzerine yön değiştirdi: «Fransa'nın yenilmesinden sonra Türkiye'nin dış politikası daha da değişti. 1940 Haziran ayında Türkiye, Almanya ile ticaret anlaşması imzaladı. Ticaret Anlaşması her iki tarafta da 21 milyon Türk Liralık büyük bir ticaret hacmini öngörüyordu. Yunus Nadi tarafından çıkarılan Cumhuriyet Gazetesi, bu konuyla ilgili bir dizi yazıya yer verdi ve Almanya ile politik ilişkileri geliştirmenin kaçınılmaz olduğunu gösterdi.» (A. F. Miller, Oçerki Noveyşey Istorii Turtsii, AN SSSR, Moskva, 1948, sayfa 202-203) İş bununla da sınırlı kalmadı. Tanınmış Sovyet tarihçisi Miller, devamını şöyle yazdı: «Nihayet, Almanya'nın Sovyetler Birliği'ne saldırmasından dört gün önce, 18 Haziran 1941 tarihinde, Ankara'da, Türk-Alman 'Dostluk ve Saldırmazlık' Paktı imzalandı. Hitler için faşist kuvvetlerin Balkan kanadının güvenliğini sağlayan bu pakt SSCB'ne karşı savaş hazırlığının son halkası oldu. Türkiye için ise Hitler Almanyası'nın anti-sovyet politikasına katılmak demekti.»

Türkiye Haziran 1941 tarihinde faşist Almanya ile imzaladığı anlaşmanın ne anlama geldiğini biliyordu. Bunun bir tercih olduğunu da biliyordu. Bunun sonuçlarını da biliyordu. Bunun çok istediği İngiltere ve özellikle Amerika Birleşik Devletleri'nin yörüngesine girme işini zorlaştıracağını da biliyordu. Bunu biliyordu ve 1945 yılında «yalnız» olduğunu yaşamadan yalnız olduğunu bilmesi de, bu bilgiden ileri geldi. 1945 yılında çok istediği Batı dünyasında Türkiye'nin bir yer alması, vermiş olduğu güvensizlik izlenimleri nedeniyle, daha 1940 ve 1941 yıllarında zora sürülmüştü. Bu yüzden 1945 yılı ve sonrasında Türkiye'ye istediği yeri ancak yeni bir savaş verebilirdi. Sıcak savaş olmazsa, soğuk savaşa razı olmak gerekti.

Tarihçi Halûk Ülman, Türk-Amerikan ilişkilerinin bu dönemini incelediği monografisinde şunları yazdı: «Amerikan idarecilerinin bu sıralarda malî ve askerî bakımdan çok güç bir durumda bulunan İngiltere'ye yardım etmek için aldıkları en önemli tedbir 1941 Martında çıkarılan Ödünç Verme ve Kiralama Kanunu'dur. Bu kanun ile Amerikan Başkanına İngiltere'ye ve onunla birlikte savunmaları Birleşik Amerika'nın güvenliği için çok önemli olan bütün ülkelere her türlü savaş malzemesini kiralamak, ya da ödünç vermek yetkisi verilmiştir.» Ödünç Verme ve Kiralama Kanunu böyle çıkıyor. Bundan Türkiye de

yararlanıyor. Ancak Türkiye ile ilgilenmek, emperyalist ülkeler arasındaki mutabakatlara göre Ingiltere'ye ait olduğu için, başka bir deyişle, «Türkiye Masası» Ingiltere'de olduğu için, yararlanma dolaylı oluyor. (*) Şöyle oluyor: «Şuna hemen işaret etmek gerekir ki Türkiye bu kanundan ilk faydalanan devletlerin arasındadır. Ancak Başkan Roosevelt, Türkiye ile Ingiltere arasındaki yakın bağları göz önünde tutarak bu yardımın doğrudan doğruya Birleşik Devletler tarafından değil fakat Ingiltere'nin aracılığıyla yapılmasını uygun görmüş ve 1941 Martından itibaren Türkiye'ye devredilmek üzere Ingiltere'ye malzeme göndermeye başlamıştır.» Tarihçilerin bir kişisel özellik olarak İngiltere'nin sömürgeciliğinden tiksindiğini yazdıkları Roosevelt, «kurallara» riayet ediyor.

Ya Türkiye? Tarihçi Ülman devam ediyor: «Türkiye'nin 1941 Haziranında Almanya ile imzaladığı saldırmazlık paktı Ingiltere'den çok Birleşik Amerika'yı çok kızdırmış görünüyor. Nitekim Amerikan Dışişleri Bakanlığı'nın bu olup-bitti karşısındaki tepkisi Türkiye'ye yapılan yardımı kesmek olmuştur. Türkiye'yi Almanya'nın kucağına atmamak isteyen Ingiltere, Amerika Birleşik Devletleri'ni bu karardan vazgeçirmek için büyük gayretler sarfetmişse de başarı kazanamamıştır.» (A. Halûk Ülman, Türk-Amerikan Diplomatik Münasebetleri 1939-1947, Ankara, 1961, sayfa 35) Amerika kızıyor. Kısa bir süre sonra daha çok kızacak.

Türkiye ise «resmen» çok seviniyor. Almanya, Sovyetler Birliği'ne taarruza geçtiği sırada Türkiye'nin Dış-

(*) İlerde değineceğim. 1947 başında İngiltere, Amerika Birleşik Devletleri'ne bir mektup yazarak Türkiye Masası'nı Washington'a nakletmesini öneriyor. Bundan sonra ve Truman Doktrini ile A.B.D., Türkiye ile resmen ve dolaysız olarak ilgilenmeye başlıyor. Son yıllar içinde de Türkiye Masası, Washington'dan Bonn'a nakledildiyor. O zamanın belgeleri henüz yayınlanmadığı için bunun kesin tarihi saptanamıyor. Fakat bu nakilden çok sonra yapılan Guadalup Zirvesi nakli teyid ediyor.

işleri Bakanı, on yıl öncesi New York dansinglerinde genç Amerikan güzellerinin peşinde koşarak gerekli stajını yapan, Şükrü Saraçoğlu oluyor. Faşist Almanya'nın dünyanın ilk ve o zaman tek sosyalist ülkesine saldırması üzerine ve Von Papen'in anılarına göre, Türkiye Dışişleri Bakanı Saraçoğlu sevincini şöyle ifade ediyor: «Ce n'est pas una guerre, c'est une croissade». Kaynakta böyle geçiyor ve şu anlama geliyor: «Bu sadece bir harp değil, bu bir Haçlı Seferidir.» (Yuluğ Tekin Kırat, Ikinci Dünya Savaşında Türk-Alman Ticaretindeki Iktisadi Siyaset, Belleten, Ocak 1961, XXV 97, sayfa 101) Ve Almanya'nın saldırısı bir «Haçlı Seferi» olarak değerlendirilince «müslüman» Türkiye, bu haçlı seferinde tuzu bulunması için elinden geleni yapıyor. Amerika Birleşik Devletleri'nin çok daha büyük kızgınlığına razı olarak 9 Ekim 1941 tarihinde Almanya ile yeni bir ticaret anlaşması imzalıyor. Türkiye, savaş sanayiinde önemli olan kromu yılda 90 bin ton olarak, Almanya'ya satmayı taahhüt ediyor.

Amerika Birleşik Devletleri bu işe daha çok kızıyor. Fakat öyle anlaşılıyor ki Büyük Britanya'nın öğütleri ağır basıyor. Her şeye rağmen Ödünç Verme ve Kiralama düzeninden Türkiye, savaş sırasında, yararlanıyor.' Kuşkusuz Ingiltere üzerinden yararlanıyor. Fakat bir anlaşma imzalanmadan yararlanıyor. Anlaşma 23 Şubat 1945 tarihinde, Sovyetler Birliği'nin 1925 tarihli Dostluk ve Tarafsızlık Antlaşması'nı yenilemeyeceğini bildirmesinden önceki ayda imzalanıyor. Türkiye, Ödünç Verme ve Kiralama yasası gereğince Amerika Birleşik Devletleri'nden savaş boyunca almış olduğu 95 milyon dolarlık savaş malzemesinden kullanılmayanlardan Birleşik Devletler'in işaret ettiklerini geri vermeyi taahhüt ediyor.

Savaşın bitişine yakın Türkiye Birleşik Devletler ile Ödünç Verme ve Kiralama düzenini tasfiye edecek bir anlaşma imzalıyor ama savaşın bitmesine yakın elde edilen yeni bilgiler yeni açıklıklar da getiriyor. Sovyet kuv-

vetlerinin faşist Alman Dışişleri Bakanlığı'nın gizli dökümanlarına el koyması Türkiye'nin «resmî» istekleri hakkında dünya kamu oyuna yeni bilgiler sağlıyor.

Türkiye ile Sovyetler Birliği arasındaki ilişkilerin en gergin olduğu bir zamanın başlarında 9 Şubat 1947 tarihinde Moskova'da Konferans Salonunda Tüm-Birlik Konferans Bürosu tarafından düzenlenen konferansların birisi de Türkiye uzmanı Prof. A. F. Miller'e ayrılıyor. Miller, «Türkiye ve Boğazlar Sorunu» üzerinde konuşuyor. «Kısa bir süre önce yayınlanan, Alman Dışişleri Bakanlığı'nın Türkiye ile ilgili gizli dökümanları bazı Türk devlet adamlarının gerçek çehresini gösterdi» diyor.

Miller, konferansta, şunları söylüyor: «Dökümanlardan, Türkiye Dışişleri Bakanı Menemencioğlu'nun Almanların jurnalcisi rolünü oynadığı, Sovyetlerde ne olursa onlara söylediği, onlara, 'Rus sorununun Stalingrad'ın düşüşünü bitmiş bir iş sayarak, Stalingrad'tan kuzeye ilerlemek ve Kuybışev-Moskova demir yolunu kesmekten ibaret olduğunu' ve bunu 'Rus kuvvetlerinin ezilmesinin' izleyeceğini anlatarak akıl verdiği çıkmaktadır. Türkiye Başbakanı Saraçoğlu da, daha ileri gidiyor, Von Papen ile sohbetinde, 'bir Türk olarak Rusya'nın yokolmasını hararetle istediğini' ve 'Rusya'nın yıkılmasının, Führer için, yüz yılda bir rastlanan türden bir kahramanlık olacağını.... Rusya probleminin ancak Rusya'da yaşayan Rusların en az yarısının öldürülmesiyle çözüleceğini' söyleyerek küstahça bir eşek şakası (naglaya vihodka) yapma cesaretini kendisinde buluyor.» (A. F. Miller, Turtsiya i Problema Prolivov, Moskva, 1947, sayfa 20-21) 1930 yıllarının başlarında New York dansinglerinde Amerikan güzellerinin peşinde koşarak stajını yapan ve bundan sonra önce Dışişleri Bakanı ve daha sonra da Başbakan olan, Türkiye'de turancıların bir numaralı koruyucusu, Şükrü Saraçoğlu'nun bu sözleri söylediğinden kuşku duyulmuyor. Muhafazakâr Türk tarihçisi Fahir Armaoğlu da, Batılı kaynaklara dayanarak, Türkiye Başbakanı Şükrü Saraçoğlu'nun «27 Ağustos 1942 günü Alman Büyükelçisi Von Papen ile yaptığı bir görüşmede, bir Türk olarak Rusya'nın yıkılmasını hararetle arzu ettiğini ve böyle bir fırsatın bin yılda bir ortaya çıkabileceğini» söylediğini yazıyor. (Fahir H. Armaoğlu, Siyasi Tarih 1789-1960 Ankara, 1973, sayfa 736) Sovyetler Birliği'nin, 1925 tarihli Dostluk Antlaşması'nı yenilemeyeceğini bildirdiği bir sırada bu düşüncelere sahip bir kimsenin Türkiye Cumhuriyeti Başbakanı olduğunu hatırlamak gerekli oluyor.

Bütün bunlar savaş sona ererken ortaya çıkıyor. Fakat savaş sırasında da bazı gizli belgeler ortaya çıkarılıyor. Bu kez Almanya bu işi yapıyor. Türkiye ile yakınlaşmadan önce Fransız Genelkurmay'ından elde ettiği bazı çok gizli belgeleri dünya kamu oyuna açıklıyor. Bu belgeler Türkiye, Fransa ve İngiltere Genelkurmaylarının Kafkasya'daki Sovyet petrol tesislerinin bulunduğu bölgede üçlü askerî harekât planladıklarını gösteriyor. Türkiye, savaş öncesinde de, savaş sırasında da sürekli olarak Sovyetler Birliği'ne karşı askerî harekât düşünüyor. Sınıfsız bakış açısını hep belli ediyor. Ve Türkiye'deki yöneticiler için savaş ortakları önemli sayılmıyor .Fransa-İngiltere bloğu da olabilir; faşist Almanya da.

Savaş öncesinde Türkiye - Fransa - İngiltere Genelkurmayları, muhtemel bir savaşta, Kafkasya'daki Sovyet petrol bölgesinde askerî harekât planları yapıyor. Savaş sırasında olanlarla ilgili olarak ise, Korhmazyan, şu bilgiyi veriyor: «1942 kışında Türk Hükümeti, Almanya'nın o sırada beklenen Kafkasya harekâtına dolaylı destek sağlamak üzere Almanların Türk-Sovyet sınırına kuvvet yığma önerisine mutabakatını bildirdi. Maamafih SSCB ile Türk sınırına kuvvet yığma yalnızca Almanlara yardım anlamına gelmiyor, aynı zamanda Türk yönetici çevrelerinin, Alman kuvvetlerinden önce Sovyet Kafkasyasını ilhak etmek gibi kendi amaçlarına da cevap veriyordu.» (R. S. Korhmazyan, Vneşnaya Politika Turtsia.., sayfa 147) Fakat bütün bunlar birer plan ya da amaç olmaktan ileriye gidemedi.

Hitler, sınıfsal nedenler bir yana, Sovyetler Birliği'ne taarruzu başlatırken İngiltere'nin dayanabileceği son ümidi de yok edebileceğini düşünüyordu. Kendi ümidini bitirdi. Stalingrad savunması Hitler için sonun başlangıcını gösterdi. 1943 yılına girildiği zaman savaşın sonucu kesinlikle belli oldu. 1943 yılı başından itibaren Müttefik tarafı için tüm sorun savaşı kısaltmaya yöneldi. Savaşı kısaltma ise yeni cepheler açmayı gerektiriyordu.

Fakat çözümsel açıdan, sınıfsal nedenler bir yana, denilebiliyorsa da gerçekte hiç de bir yana konamıyor. Savaşı kısaltmak için Batı'da yeni bir cephe açılmasını Churchill hep savsaklıyor. Sınıf düşmanı Sovyetler Birliği'nin biraz daha tahrip edilmesini istediği için. Sınıf düşmanlığı, bir çok hesaba ağır bastığı için. Bu yüzden başka bir yerde cephe açılması üzerinde duruluyor.

Tarihçi Ülman, 1943 yılı başında yapılan Casablanca toplantısı hakkında şu bilgiyi veriyor: «İngiliz Başbakanı, Başkan Roosevelt ile 12-14 Ocak 1943'de Casablanca'da yaptığı görüşmeler sırasında Türkiye'nin savaşa katılması meselesini tekrar ortaya atmıştır. Bu görüşmelerin tutanakları yayınlanmamıştır. Ancak yazılan anılardan anlaşıldığına göre, Başkan Roosevelt Casablanca'da bu konuda kesin bir durum almamış ve Türkiye ile ilgilenmeyi her iki devlet adına da, İngiltere'ye bırakmıştır.» Başkan Roosevelt artık İngiltere'den her iki devlet adına Türkiye ile ilgilenmesini istiyor.

Ancak İngiltere, «İngiliz» usulü ilgileniyor: «Fakat aradan çok geçmeden bu ilginin mahiyeti hakkında İngiltere ile Birleşik Amerika arasında önemli bir anlaşmazlık çıkmıştır. Casablanca Konferansı'ndan iki ay kadar sonra Washington'a giden İngiliz Dışişleri Bakanı Eden ile yapılan görüşmeler sırasında, Amerika Dışişleri Bakanlığı, İngilizlerin Türkiye ile ilgilenmek konusunda Casablanca'da Başkan Roosevelt'den aldıkları sözü yalnız askeri meselelere değil, aynı zamanda iktisadi ve siyasi meselelere de teşmil ederek bu devleti yalnız kendi nüfuzları altında tutmak istediklerini sezmiştir. Nitekim İngiliz Hükümeti, Eden Londra'ya döndükten sonra, Amerikan Dışişleri Bakanlığı'ndan Başkan Roosevelt'in Türkiye ile ilgilenmeyi her alanda İngiltere'ye bıraktığını teyit etmesini istemiştir. Ancak Amerikan Dışişleri Bakanlığı Amerika Birleşik Devletleri'nin Türkiye karşısındaki hareket serbestisini İngiltere lehine sınırlamasını Amerikan menfaatlerine aykırı bulmuş ve Casablanca'da verilen sözün yalnız askeri meseleler için olduğunu söyleyerek, İngiltere'nin istediği gibi bir beyandan kaçınmıştır.» (A. Halûk Ülman, Türk-Amerikan Münasebetleri 1939-1947, sayfa 38-39) İngiltere'nin savaş gücünü artırmak için Ödünç Verme ve Kiralama yasası çıkaran Birleşik Devletler artık sadece İngiliz emperyalizminin askeri yükünü sırtlayan bir ülke olmak istemiyor. Türkiye ile ilgili somut planları olmamakla birlikte, bir savaşın yükünü de üstlenmesi söz konusu olduğu bir zamanda, tüm Türkiye'yi İngiltere'ye kapatmak istemiyor. Masraf eden yararlanır, ilkesini düşünüyor.

1943 yılının başında Casablanca, 1943 yılının sonunda ise Tahran toplanıyor. Tahran'da «üç büyükler», Stalin, Roosevelt ve Churchill, Türkiye'nin savaşa katılmasını kararlaştırıyorlar. Bu işi Türkiye'ye söyleme görevini Churchill'e veriyorlar. Churchill, Kahire'ye geçiyor ve İsmet Paşa'yı çağırıyor. Kahire'de İsmet Paşa'ya, savaşa katılma kararını tebliğ ediyor. Paşa, «peki» diyor. Sonradan oyalamak ve verdiği sözü yerine getirmemek üzere.

«Tahran» bu kadar mı? Ne yazık ki bu kadar değil. «Tahran» bundan öte. Aynı zamanda bir tasfiye operasyonunun gerekçesi. 1930 yıllarında Türkiye'de Türkiye Komünist Partisi'nin kendi kendisini tasfiye etmiş olduğuna dair güçlü işaretler var. Kesin kanıt yok. Çok büyük olasılıkla kendi kendisini tasfiye etmiş. Dolayısıy-

la çok büyük bir olasılıkla komünist partilerin kendi kendilerini tasfiye etmelerine öncülük ediyor. «Tahran» konferansı toplanınca, nasıl son yıllarda Türkiye'de «ilerleme» kelimesini telâffuz etmek bilimsel sosyalist sayılmak için yeterli sayılıyorsa, 1944 yılında da Amerika Birleşik Devletleri'nde «Tahran» kelimesi öyle bir işlev görüyor. Tüm işler bitiyor. «Üç büyükler» Tahran'da bir araya gelip savaşın sonunu almada anlaşmaya varınca CPUSA, Birleşik Amerika Devletleri Komünist Partisi, kendi kendisini tasfiye kararı alıyor. Resmen ve açıkça. Parti'ye gerek olmadığına karar veriyor. Roosevelt'i destekleyecek bir takım siyasal derneklere dönüşüyor. Kesinlikle böyle oluyor. Daha sonra soğuk savaşın en sıcak zamanında McCarthy'ciliğe yol hazırlıyor. McCarthy'cilik hep lânetleniyor. Ya kendi partisini lâğvederek buna meydanı bırakanlar?

Bu kitapta bunlara sıra gelecek. Şimdi zaman Tahran'da. Ve Tahran'da Türkiye Sorunu'nda. Aslında tam bu başlığı taşıyan bir inceleme var. Sovyet araştırmacısı A. İ. Ganusets'e ait. «Turyetskiy Vopros na Tegaranskoy Konferentsii» başlığını taşıyor. Ganusets, incelemesinin bir yerinde, şunları yazıyor: «SSCB, A.B.D. ve İngiltere hükümet başkanlarının bir araya gelmesinin temel amacı, ortak çaba ile savaş süresini kısaltmak sorununu çözmektir. Daha bu görüşmeden birkaç ay önce, sadece konferansın örgütlenmesi ve çalışma biçimini tartıştıkları sırada, 24 Haziran 1943 tarihinde Sovyet Hükümeti Başkanı İ. V. Stalin, Büyük Britanya Başbakanı W. Churchill'e, Avrupa'da ikinci cephenin açılması ve bununla doğrudan doğruya ilgili olan savaşın kısaltılması konusunda 'Batı Avrupa'nın işgal altındaki bölgelerinde ve Rusya'da milyonlarca hayatın korunmasından ve Sovyet Ordularının büyük kayıplarının azaltılmasından söz ettiğimizi unutmamak gerekir' dedi.» (A. İ. Ganusets, Turyetskiy Vopros na Tegaranskoy Konferentsii, A. M. Şamsutdinov, sorumlu redaktör, Problemı Istorii Turtsii,

Moskva, 1978, sayfa 154) 1918 yılında Büyük Britanya Hükümeti'nde bir bakan iken genç Sovyet devletine karşı askeri müdahalenin en ateşli savunucusu Churchill bu uyarılara kulak asmıyor.

Bu yüzden Churchill, Tahran'da Türkiye'nin savaşa sokulması ile ilgili kararın alınmasında ısrarlı oluyor. Bu karar alınıyor. Ancak Sovyet araştırmacısı Gasunets, bu görüşmeler sırasında, Stalin'in, «Türkiye'ye gelince, Türkiye'nin savaşa gireceğinden şüphe ederim; ne kadar baskı yaparsak yapalım savaşa girmez.» dediğini yazıyor. Araştırmacı Stalin'in bunları «olayların gerçek durumunun bilimsel açıdan sağlam bir değerlendirmesine» dayanarak ve bir de «Sovyet uzmanlarının başta Türkiye olmak üzere Yakın Doğu sorunlarıyla ilgili yüksek nitelikli çalışmalarından» yararlanarak söylediğini yazıyor. Stalin, aynı konferansta, Churchill'e bir de şunları söylüyor: «Bu politik ve askeri sorundur. Türkiye, Büyük Britanya'nın müttefikidir ve SSCB ile, A.B.D. ile dostluk ilişkilerini sürdürmektedir. Artık Türkiye'nin bizimle Almanya arasında oynamaması gerekir.» Stalin, ünlü gerçekçiliğini ve açıklığını burada da gösteriyor.

Bundan sonra Türkiye Cumhurbaşkanı İsmet İnönü Kahire'ye çağrıldı. Olaylar, tam Stalin'i doğrulayacak biçimde gelişti. Nasıl geliştiğini, burada «resmî» tarih olarak nitelenen çalışma da yazdı. «Konferansın sonunda İnönü prensip itibariyle savaşa katılmağa razı oldu. Türk hükümeti en geç 15 Şubat 1944'e kadar hava alanlarının Müttefikler tarafından kullanılmasına razı olup olmayacağını bildirecekti. Burada radar hazırlıkları da dahil olmak üzere, hava alanlarında çalışmalar başlayacak, Türkiye'nin savaşa katılmasını sağlayacak olan ortak plan hazırlanacak ve genel siyasî sonuçlar incelenecekti.» 1937 yılında İngiltere lehine ve gözü kara savaşa girmeyi vaad eden Türkiye şimdi almış olduğu kararı bir takım incelemelerle oyalıyordu.

Gelişme şöyle oldu: «Ocak 1944'te bir İngiliz heyeti

Ankara'ya geldi. İki taraf arasındaki müzakereler genellikle Türkiye'nin Müttefik devletlerden istekleri üzerinde cereyan etmiştir. Müzakereler devam ederken Churchill, Büyükelçi Knatchbull-Hugessen'e gönderdiği talimatta, Türkiye'nin müzakerelerde isteksiz davranması ve İngiltere'nin sağlayamayacağı miktarda yardım istemesi halinde, Türkiye'ye yapılan yardımın tamamen kesileceğini ve savaşın sonunda Türkiye'nin yalnız kalacağını Türk yetkililerine söylemesini bildirdi. Ayrıca, hava savaş gücünün gelişmesi sonucu, Boğazlar'ın artık İngiltere için çok önemli olmadığını ve Türkiye'nin her zaman Rus isteklerine karşı İngiliz desteğine güvenemeyeceğini ihtar etmesini istedi. Buna rağmen müzakereler bir sonuç vermedi ve İngiliz askerî heyeti 3 Şubat'ta Kahire'ye döndü.» (Suat Bilge et. al., Olaylarla Türk Dış Politikası, sayfa 191-192 ve 193) Bunlara bakıp da savaştan hemen sonra bir «Rus Tehditi» masalının ne kadar «zorunlu ve kaçınılmaz» olduğunu anlamamak mümkün değil. Bunları halk bilmiyor ama «yüksek bürokratlar» ve daha yüksek yöneticiler biliyor.

Bundan sonra da şöyle devam ediyor: «4 Şubat'ta yani Türk-İngiliz müzakerelerinin kesilmesinden bir gün sonra, İngiliz Dışişleri Bakanlığı, Amerikan Dışişleri Bakanlığı'na gönderdiği bir telgrafta, müzakerelerin kesildiğini bildirdi. Aynı telgrafta İngiliz-Türk ilişkilerinin dondurulduğu ve Amerika'nın da aynı hareketi yapması istenmekteydi. 7 Şubat'ta Steinhardt'a gerekli talimat gönderildi. Bunların bir sonucu olarak İngiltere 2 Mart'ta Türkiye'ye yapmakta olduğu silâh ve malzeme yardımını durdurdu. A.B.D. ise 1 Nisan'da Türkiye'ye yapılan Lend and Lease (Ödünç Verme ve Kiralama) yardımına son verdi.»

Bundan sonrası biraz daha onur kırıcı geçti. Türkiye'ye gelen Büyük Britanya'nın yeni Büyükelçisi Sir Maurice Peterson, Dışişleri Bakanı Hasan Saka'ya Yalta Konferansı kararlarını anlattı: Türkiye, 1 Mart 1945 tari-

hinden önce Almanya'ya savaş ilân etmezse, Birleşmiş Milletler'in kuruluş toplantısına, San Francisco Konferansı'na katılamayacaktı. Hasan Saka, anlatılanı anladı. Türkiye, nihayet, 23 Şubat 1945 tarihinde Almanya'ya savaş ilân etti. Aynı gün Hasan Saka Meclis'te şöyle konuştu: «Müttefiklerin son Kırım Konferansı'nın vermiş oldukları kararlar çerçevesi içinde İngiltere devleti tarafından Cumhuriyet hükümetine yapılan telkin şimdi memleket ve milletimize, Müttefikler davasına kesin yeni bir yardımda bulunmak imkânı ve fırsatını vermektedir.» Savaş bitince Türkiye, savaş ilân etti. Türkiye savaşı kazananlar safında, sözüne güven olmayan ve «yalnız» bir ülke oldu. Kendi yalnızlığından kurtulması, savaşı kazananlar kampında yeni bir savaş çıkmasına bağlı görüldü. Sıcak ya da soğuk, fakat mutlak savaş. Türkiye burjuvazisine savaş gerekti.

Masal ve Terör :

Birinci Gençlik Eylemi

Bu iş çok zor olmalı. Soğuk savaşı başlatmak çok zor olmalı. Çünkü soğuk savaşın özünde anti-sovyetizm var. Faşizmin yenilmesinde ise Sovyet halklarının, Sovyet yöneticilerinin, Stalin'in ve Stalin'den sonra dünya halklarının ismini en çok işitip, resmini en çok gördüğü Molotov'un büyük payı var. Bunu dünya biliyor ve böyle kabul ediliyor.

25 Nisan 1945 tarihinde San Francisco'da Dünya Örgütü'nün kuruluş toplantısı var. Toplantı'da bir de Türk gazetecisi var. Daha sonra anılarını yazıyor. Bilincin doğuşuna bilinçsizce yardımda bulunuyor. Açılışı şöyle anlatıyor: «25 Nisan 1945'de San Francisco Konferansı'nın perdesi şehrin opera binasında açıldı. Burada yer alabilen üç bin kişi tarihin en heyecanlı dramlarından birine

seyirci olacaklardı. Bütün şehir halkı, bütün Amerika orada bulunabilmek için can atıyordu. Hücum ancak askerî kordonla önlenebilmişti.»

Sonra delegeler gelmeye başladı. «Delegelerin arasında en ziyade Suudî Arabistan'ın delegeleri milli kıyafetleriyle göze çarpıyordu. Rudolf Valentino'nun filmlerini seyreden ve Şarklı Şeyh tiplerine âşık bütün kadınların gözleri onlardaydı. En çok alkışlanan da Molotov oldu. O gelince, bütün fotoğrafçılar etrafını aldı, dakikalarca resim çekildi.» (Ahmet Emin Yalman, Yakın Tarihte Gördüklerim ve Geçirdiklerim, Cilt 4, 1945-1970, İstanbul, 1971, sayfa 16) Ömrü boyunca anti-sovyet görüşler taşımış ve yazmış olan bir yaşlı gazetecinin San Francisco Konferansı'nda en fazla Molotov'un alkışlandığını yazmasının bir anlamı olmalı.

Bu anlamı, Soğuk Savaş Tarihi ile ilgili pek bilinen bir kaynakta bulmak mümkün. Fransız André Fontaine, «işin aslında, savaş boyunca tüm Amerikan milleti Rus müttefikine çılgınca âşık oldu» diye yazıyor. (André Fontaine, History of the Cold War - From the October Revolution to the Korean War 1917-1950, Pantheon Books, 1968, sayfa 172) Bu yargısını da bir takım Amerikan usulü verilerle destekliyor. Şunları ekliyor: «Aynı zamanda — Birleşik Devletler'in savaşa girmesinden altı ay önce — meşhur Gallup Kamuoyu Araştırması tarafından görüşü sorulan her 100 Amerikalıdan 73 ü savaşı Sovyetler Birliği'nin kazanmasını ümid ettiğini söyledi. Bir yıl sonra, sadece iki halkın kardeşliğini değil, aynı zamanda onların ideallerinin ortaklığını ve kültürlerinin benzerliğini göklere çıkaran konuşma ve haberleri saymak mümkün değildi.»

Sovyetler Birliği'ne ve halklarına sevgi bütün dünyaya ve Yeni Dünyaya yayıldı. Iyusif Stalin, Joseph Stalin oldu ve «Uncle Joe» (Co Amca) bütün Amerikalıların sevgilisi sayıldı. Buna karşı koymak mümkün değildi. O

kadar ki kamu oyundaki bu canlı sevgiye bilim adamları bile boyun eğmek zorunda kaldı. Savaş öncesinde Hitler ile bir anlaşma yaptığı ve asker kişilerin duruşmaları nedeniyle prestij sarsıntısı geçirmiş olan «Stalin'i Güzelleştirme» (prettify Stalin) işini üstlenen gönüllü bilim adamları çıktı.

Tabii «Stalin'i Güzelleştirme» işi, tam Amerikan Usulü yapıldı. Stalin'in Stalin; Sovyetler Birliği'nin de komünist olmadığı anlatılmağa çalışıldı. 1943 Haziran ayında Amerika Birleşik Devletleri'nde radyo konuşması yapan tanınmış İngiliz tarihçi Sir Barnard Pares «şu anda Rusya komünistten başka her şeydir ve orada kimse komünist olduğunu iddia etmiyor» dedi. Böylesine «bilimsel» sözler etti. Sovyetler Birliği'nin ne olduğunu söylemek ise Harward Üniversitesi'nden Ralp Barton Perry'e düştü. Pery, Sovyetler'in sürekli olarak marksist ideolojiden uzaklaştığını ve Amerikan anlamda «demokrat» olduğunu ileri sürdü. Ohio State Üniversitesi'nden Foster Rhea Dulles, Büyük Katerina'dan Tahran Konferansı'na kadar Amerikan-Rus (Sovyet) ilişkilerini ayrıntılı bir biçimde inceledi ve iki ülke arasında hiç bir sorun olmadığını gösterdi. Yale Üniversitesi'nden tarihçi George Vernadsky, 1939-1940 yıllarında Stalin'in izlediği dış politikayı savundu, bunun Almanya'ya karşı gerekli önlemler olduğunu anlattı ve «geçmiş yorumlarımızı yeniden gözden geçirmek ve olayların gelişmesinin gerektirdiği değişiklikleri yapmak sık sık gerekir» dedi. Bütün bunlar, Soğuk Savaşın Kaynakları ile ilgili bir Amerikan çalışmasında yer aldı. (John Lewis Gaddis, The United States and the Origins of the Cold War 1941-1947, sayfa 38-39) Tüm üniversiteler, etkili Harward ve Yale profesörleri, dünya halklarında ve Birleşik Devletler'deki Stalin sevgisine ayak uydurmak zorunluluğunu duyuyorlardı.

Söyledikleri ve yazdıkları pek ciddiye alınır türden değil. Gerçekte Stalin'i ve Sovyet düzenini karalıyorlar.

Fakat övdüklerini sanıyorlar. Burada, bu nokta hiç önemli değil. (*) Önemli olan soğuk savaşın özü olan antisovyetizmi başlatmanın güçlüğünü göstermek. Böyle yayın ve sözlerin yaygın olduğu bir ortamda bir «Sovyet Tehlikesi» masalı yaratmak pek zordur. Şu anda üzerinde durulan nokta budur.

Bu noktada hiç kuşku kalmaması gerekir. Tezler'in ikinci kitabında ileri sürülen soğuk savaşın başlatılmasında Türkiye'nin çok aktif bir rol oynadığı tezinin iyice anlaşılması için bu noktada hiç kuşku kalmaması gerekir. Ancak sadece bu kadar değil. Yeni araştırmalar için de bu gerekli. Soğuk savaşın aşırı baskısı içinde ve dünya barışı için en büyük ihanet sayılması gereken bir «Sovyet Tehditi» masalı içinde beyinler düşünmez oldular. «Sovyet Tehditi» bir kâbus gibi dünyadaki tüm beyinleri uyuşturdu. Ilericisinden gericisine kadar. Türkiye'de bu çok açık. Soğuk savaşı «ilerici» olarak, susarak, bekleyerek geçiren soğuk savaş aydınları, 1960 sonrasında sosyalist kadrolar halinde ön plana çıktıkları zamanda bu «Sovyet Tehditi» masalından kurtulamadılar. Hem sosyalist oldular ve hem de Sovyetler Birliği'nin Türkiye'den toprak ve üs istediğini ve Türkiye'yi tehdit ettiğini yazdılar, bir toplantıdan diğerine söylediler.

Ve bunu kendi eksikliklerinin üzerini örtmenin malzemesi yaptılar. «Ah, Sovyetler; Ah, O Stalin Türkiye'den toprak istemeseydi!» Bu masal, Türkiye'de burjuvazinin olduğu kadar Türkiye'nin soğuk savaş aydınının, ilericisinin, de işine yaradı. Tabii daha az ölçüde. Kendi

(*) Stalin'in ve Sovyet düzenin marksizmden ayrıldığı ve «demokrat» olduğu düşüncesi, yine Anglo-Amerikan yazınında, soğuk savaşın sonuna doğru Convergence Teorisi, iki sistemin yakınlaşması savı, olarak yeniden hortluyor. Hollandalı Prof. Tinbergen, iki sistemin de asıllarından ayrılarak birbirine yaklaştığı tezinin hararetli sanuvucu ve yayıcıları arasında yer alıyor.

eksikliklerini örtmenin, kendi eksikliklerini başka yerde aramanın dayanağı yapıldı.

Bu noktada hiç kuşku kalmaması gerekir. Türkiye'de ve dünyanın başka yerlerinde şu iki yıl, 1945-1947 dönemi, çok daha ayrıntı ile incelenmelidir. Ekonomisiyle, politikasıyla, kadrolarıyla ve her türlü entrikalarıyla incelenmelidir. Çok büyük açıklıklara gebe görünmektedir. Iki yıl gibi kısa bir zamanda, dünyanın bir savaştan çok büyük bir tiksinti ile çıktığı bir zamanda, Stalin ve Sovyet sevgisinin çok yüksek olduğu bir zamanda, soğuk savaşı başlatmada kimlerin «başarısı» ve kimlerin «başarısızlığı» olduğu araştırılmalıdır.

Amerika Birleşik Devletleri'nde de bu ihtiyaç duyulmaya başlıyor. Ilk adımlar var. Henüz sadece sorunun saptanmış olması var. Bunun bir örneği Harvard Üniversitesi tarihçisi E. R. May'in çalışmasında görülüyor. May, şunları yazıyor: «Ikinci Dünya Savaşı'nın hemen arkasından soğuk savaş geldi. Olayların bu yöne dönüşmesiyle ilgili olarak bir çok açıklama sunuldu. Bir süre Amerikalıların çoğu, bunun sadece, dünyaya komünizmi yerleştirmeye kararlı Sovyetlerin mütecaviz genişlemelerine karşı Birleşik Devletler'in karşılık vermesi olduğunu tartışmasız kabul etti. Fakat sonraları, gerginlik azalınca bir çoğu, soğuk savaşı gerçekte, Rusya'ya komşu ülkelere demokrasi ve kapitalizmi zorla yerleştirmeye çalışarak ve böylece bir güvenlik kordonu, **cordon sanitaire,** yaratıp Stalin'i tehdit ve savunma hareketlerine provoke ederek, Birleşik Amerika'nın çıkardığını ileri süren 'revizyonistlere' önem vermeye başladı.» (Ernest R. May, «Lessons» of the Past - The Use and Misuse of the History in American Foreign Policiy. Oxford University Press, 1973, sayfa 19) Iş burada açıklığa doğru kayıyor. Soğuk savaşı, Birleşik Devletler'in cıkarmış olduğu görüşü Birleşik Devletler'de de ağırlık kazanmaya başlıyor. Tabii bunun için Sovyetler Birliği'ne komşu ülkelere Amerikan demokrasisi ile kapitalizmi getirmek ve yerleştirmek zo-

runlu oluyor. Bunun için Türkiye'de ve benzer ülkelerde «Sovyet Tehditi» masalına gerek oluyor.

Türkiye hazır. İlerdeki sayfalarda görülecek. Türkiye hazır. Türkiye, Birleşik Devletler'de soğuk savaş hazırlığı bir politika haline getirilmeden önce hazır. Çoktan hazır. Önce hazır olduğu için, Türkiye «tehdit ediliyorum» diye bağırmaya başladığında, Birleşik Devletler'de kimse inanmıyor. Daha sonra 1945 Nisanında Roosevelt'in ölümünden sonra, hep gülen, «şen şakrak», senatör-

lükten ötesini hiç düşünmemiş Truman, hiç oturmayacağını sandığı Başkanlık koltuğuna oturunca, yavaş yavaş Amerikan yönetimini, dünya barışının düşmanı ve antisovyet bir yüksek yönetici şebekesi elde etmeye başlıyor. Bundan sonra Türkiye'deki Feridun Cemal Erkin - Edwin Wilson - Şükrü Saraçoğlu ekibinin işleri daha da kolaylaşıyor. Edwin Wilson, Steinhardt'ın yerine gelen yeni Amerikan Büyükelçisi oluyor.

Ancak birazdan Birleşik Devletler dış politika belgelerine dayanılarak gösterilecek. Feridun Cemal mı, Türkiye'deki Amerikan Büyükelçisi Wilson mu, Türkiye'nin Dışişleri Genel Sekreteri, bu pek anlaşılmıyor. Birleşik Devletler dış politika belgelerinden bu pek anlaşılmıyor. Çünkü çok iç içe.

Buna sıra gelecek. Şimdi soğuk savaşı çıkartmanın gerçekten zor olduğunu göstermeye devam etmek gerekiyor. Soğuk savaşın on yılını yazan ve çok bilinen bir kitapta şunlar yer alıyor: «İkinci Dünya Savaşı boyunca muhafazakârlar içinde ancak küçük bir azınlık, Sovyetler ile ittifak yanlısı liberal tutuma aykırı düştü. Stalin'in demeçleri ve eylemleri, herhangi bir ard niyete bağlanmadı. Hiç kuşkusuz Ruslar, Nazi tümenlerini ezerlerken Amerikalıların hayatlarını da kurtarıyorlardı ve Stalingrad'daki yalçın Sovyet savunması ve bunu izleyen Rusya yüzeyindeki çekiç darbesi harekâtı kahramanca bulundu ve Amerika'da genel bir hayranlık kazandı. Kamu oyu araştırmaları, Amerikan iş adamlarının çoğunun Savaş sonrası Rus niyetleri konusunda çok iyimser olduklarını gösteriyordu. New Deal karşıtı güçlü Luce yayınları (içlerinde Time, Life gibi dergilerin de bulunduğu muhafazakâr yayın imparatorluğu, Y. K.) Rus gizli polisinin 'hainleri ezmekle' görevli ve «FBI benzeri ulusal polis örgütü» olduğunu yazıyordu.» Filadelfiya orkestrası, «Yaşasın Sovyetler Birliği» adını taşıyan yeni Sovyet marşını çalmaya başladığı zaman, içlerinde Cumhuriyetçilerin de bulunduğu salon alkıştan inliyordu. «1945 Şubat ayında top-

lanan Yalta toplantısı, Birleşik Devletler'de bütün grupların anlaştıkları amaçlar etrafında toplanmış, müttefiklerin birliğinin bir zaferi sayıldı ve Yalta Ortak Bildirisi, Birleşik Devletler'de herkesin övgüsüyle selâmlandı.» (Eric F. Goldman, The Crucial Decade, 1945-1955, N. Y. 1956) Türkiye'nin Sovyet tehditi masalını «ihsas» etmeye başladığı Mart 1945 tarihinden bir ay önce yayınlanan Yalta Ortak Bildirisi, Amerika Birleşik Devletleri'nde böyle karşılandı.

Yalta Konferansı'nda Birleşik Devletler'i Roosevelt temsil etti. Son temsili oldu. Roosevelt, Stalin'i en iyi anlayan ve onunla işbirliği yapabilen ve hatta Stalin'e istediğini kabul ettirebilen kimse olmakla övünüyordu. İngiliz kolonyalizmini sevmiyordu. Churchill'den de bıkmış görünüyordu. Roosevelt anı bırakmadı. Oğlu Elliott'a anlattıkları anı oldu. Roosevelt, oğlu Elliot'a, «Başbakan» Churchill ile ilgili olarak şunları söyledi: «Başbakan savaş sonrasıyla ve İngiltere'nin ne olacağı sorunları ile fazla kafasını yoruyor. Rusların fazla güçlenmesinden çok ürküyor.» Fakat Roosevelt'in o zamanlar böyle bir sorunu olmadığı görülüyor. Şöyle devam ediyor: «Belki de Ruslar Avrupa'da güçlenecekler. Bunun kötü olup olmayacağı bir yığın faktöre bağlıdır. Ben, Avrupa'daki gerçek ya da hayali İngiliz çıkarlarını koruma gerekçesiyle Amerikan askerlerinin hayatlarını tehlikeye sokmak için bir neden görmüyorum.» (Elliot Roosevelt, As He Saw It New York, 1946, sayfa 185-186) Gerçekten de hem savaş sonrasında ve hem de Truman yönetimin ilk yıllarında Amerikan yurttaşı «çocuklarını cepheden memlekete getirme» endişesine çok büyük bir ağırlık veriyor.

Yalta'dan sonra Roosevelt ölüyor. Eleaner Roosevelt, hep şen-şakrak, Anadolu'da yaşamış olsa Anadolu insanının ince bir alayla «neşeli» olarak damgalayacağı, Missouri senatörlüğünden çok kısa bir süre önce başkan yardımcısı olan Truman'ı bulduruyor ve kendisine,

Başkan Roosevelt'in öldüğünü söylüyor. Okumayla arası hoş olmamakla birlikte kısa bir süre sonra «doktrin» sahibi olacak olan Truman, bu haber üzerine ne duyduğunu, anılarında yazıyor: «Haftalardır bu büyük lidere bir şey olmasından korkuyordum; hazırlıksız olduğum en kötü şey şimdi oldu.» (Harry S. Truman, Memoirs, Vol. I, New York, 1955, sayfa 5) Truman'ın korktuğu iş, Amerikan Cumhurbaşkanlığı, başına 1945 ilkbaharında geliyor.

1946 ilkbaharında ise Churchill, Birleşik Devletleri ziyarete giidyor. Fakat artık başbakan değil. Bir Anglo-Amerikan ve tecrübeli devlet adamı olarak. Ancak bir başbakan olarak yapamayacağını yapıyor. Başkan Truman'ın Missouri eyaletinde, Fulton kasabasında, küçük Westminster College'de bir konferans veriyor. Dinleyiciler arasında bir de cumhurbaşkanı var. «Neşeli» Truman, bir zamanlar uzaktan izlediği bu ünlü devlet adamının konferansını dinleme zevkini yaşıyor. Churchill de, tarihe «Demir Perde Konuşması» olarak geçen ve belki de soğuk savaşın en önemli konuşmasını yapıyor. «Demir Perde» kelimesi ilk kez bir insanın ağzından, Fulton'da telâffuz ediliyor. Daha 1918 yılından beri Sovyet iktidarının bu kanlı düşmanı, soğuk savaş için kamu oyu yaratma işini de üstleniyor.

Churchill, Sovyetlerin savaş istemediğini kabul ediyor. Fakat «savaşın meyvaları ile iktidar ve doktrininin sonsuz yayılmasını» istediklerini ileri sürüyor. Sovyetler yalnızca askeri güce saygı duyarlar, diyor. Bunun için bir ittifaka gerek olduğunu söylüyor. Ve Avrupa Kıtasına sözü getirerek «Kıtanın üzerine, Baltık'da Stettin'den Adriyatik'te Trieste'ye kadar uzanan bir demir perde inmiştir» diyor.

Churchill'in demir perde konuşmasının çok büyük bir etkisi olduğunu kabul etmek gerekli. Tam anlamıyla ortalığı karıştıran bir konuşma. Bu konuşmanın yapıldığı sırada Byrnes, Dışişleri Bakanı; daha sonra Dışişleri

Bakanı olacak olan Acheson ise ikinci adam oluyor. Acheson'un biyografisini yazan McLellan, tepkinin bir bölümünü, şöyle anlatıyor: «Acheson, Churchill'in konuşmasını tam bir felâket olarak değerlendirdi. Başkan, bir kez daha, Birleşik Devletler politikasının o günkü karışık durumna uygun olmayan ve de yarar getirmeyen bir pozisyonu tasvip eder bir görünüme sokulmuştu.» McLellan'ın kitabı resmî biyografi oluyor. Acheson söylüyor, diğeri yazıyor. Acheson, başkanın yeni bir oyuna getirildiğini ve neşeli başkanın da sık sık oyuna geldiğini düşünüyor. Aslında Truman yönetimin ilk yıllarında bu düşünce ve yansıttığı endişe pek yaygın.

Resmî biyografinin bu bölümü şöyle devam ediyor: «Birleşik Devletler politikasının konuşmadan ayırmak için Byrnes, Acheson'a, New York'ta Churchill için verilen resepsiyona katılmamasını emretti. Churchill'in konuşması, her ne kadar yönetim içindekilerin Sovyet davranışıyla ilgili özel düşüncelerini de yansıtıyorsa da, Acheson durumun bir anti-sovyet ittifakı gerektirdiğine kesinlikle ikna olmamıştı.» (David S. McLellan, Dean Acheson - State Deparment Years, New York, 1976, sayfa 88) Şimdiye kadar söylenenleri, bundan daha çok doğrulayan bir anı parçası olamaz. Artık, 1946 ilkbaharında, Amerikan yönetimi de soğuk savaşa yatkın. Fakat henüz hem yönetim içinde herkes ikna olmuş değil. Hem de kamu nu hazırlamak kolay değil.

Churchill'in Fulton'a çağrılmasından Truman'ın haberi vardı. Hatta çağrı mektubunun altına el yazısı ile daveti onayladığını belirtti. İlk bakışta bu onay, Truman'ın hiç kurtulamadığı taşra politikasının bir parçası gibi göründü. Küçük Westminster College'in başkanı mermi lâkabıyla bilinen «Bullet» McCluer, College takımında bir ara yıldız futbolculuk yapmış olan Harry Vaughan ile başbaşa verip her yıl yapılan Fulton konferanslarına, bu yıl iyice meşhur birisini araştırdılar. Hemşehrileri Truman başkan olunca, herhalde, Churchill'den daha az

meşhurunun kurtarmayacağını düşündüler. Harry Vaughan, Truman'a gitti ve onayını aldı. Acheson, Başkanın oyuna getirilmesini düşünürken bunları biliyordu.

Ancak Fulton'da yapılan «Demir Perde» konuşması başka tepkileri de getirdi. Truman'dan önce Roosevelt'in yardımcılığını yapan, Truman kabinesinde de bakan olarak kalan Henry Wallace, Birleşik Devletler'in savaş kışkırtıcılığına gittiğini düşünmeye başladı. Truman, Wallace'ı, Roosevelt'in New Deal takımının hâlâ yönetimde olduğunu göstermek için tutuyordu. Wallace ise New Deal düşüncesinin ölmeye başladığını, bunu ancak kendisinin canlandırabileceğini, gerçek bir Roosevelt izleyicisi olarak başkan olabileceğini düşünüyordu. Bu yüzden 1946 yılında New York'ta yapılan bir toplantıda, Amerika'nın dış politikasını şiddetle eleştirdi. Barışın tehlikeye girdiğini söyledi. Barışseverlerin harekete geçmesini istedi.

Kıyamet yeniden koptu. Truman, kendi bakanı Wallace'ın konuşmasını daha önceden görmediğini idia etti. Tabii Wallace da göstermiş olduğunu söyledi. Paris'ten Dışişleri Bakanı Byrnes «ya o, ya ben» diye telgraf çekti. Truman, Wallace'ı kabineden kovdu. Amerika Birleşik Devletleri Komünist Partisi'nin kendi kendîsini lâğvetmiş olduğu bir ortamda Henry Wallace Birleşik Devletler'deki demokrat ve barışseverleri toplamaya çalıştı. Beyhude.

Beyhude. Amerika, savaş sonrası çılgınlığa gömüldü. Atom bombasının yarattığı endişeleri «kara bomba» Jane Russel giderdi. Her tarafından sağlık akan anormal ölçülerde iri göğüslü Jane Russel «Outlaw», Kanun Dışı, rolünü oynuyordu. Jane Russel, sanki Amerikan oburluğunu simgeliyordu. «Outlaw» da sokaktaki Amerikalının boşalmasını. Bir yazar «her gecenin bir yılbaşı gecesine dönüşme olasılığı vardı» diye yazdı. (E. F. Goldman, The Crucial Decade, sayfa 41) «Gecekuşu yılı» ve-

ya «çılgınlık yılı» veya «hayal kırıklığı yılı» genellikle 1946 yılına verilen isimler oldu. Amerika gerçekten 1946 yılında ete duyduğu açlığı çok büyük bir oburlukla yaşadı. O kadar ki, 1962-1963 yıllarında Amerikan üniversite ve kolejleri bir öğrenci baskını ile karşı karşıya kaldılar. 1946 yılı Birleşik Devletler'de «bebek patlamasına», **baby boom,** şahit oldu. O yıl Birleşik Devletler'de çok çocuk doğdu.

Tahran Konferansı'nın verdiği heyecan ile ve Roosevelt'e duyulan aşkla Komünist Partisi kendi kendisini tasfiye ettiği için bu ahlâk dejenerasyonuna da karşı koyacak hiçbir güç kalmıyordu. «Çocukları cepheden memlekete getirme» endişesi, yerini sınırsız ve her türlü nezahattan uzak bir oburluğa bırakıyordu. Amerikan kamu oyu, gittikçe beyinleri pirzolalaştırılan Amerikan halkı, bu oburluğu korumak için artık herşeye «okey» diyecek bir duruma getiriliyordu. Birleşik Devletler'de bir tutku haline gelen oburluğu sürdürebilmek için başka ülkelere de «Amerikan yaşam biçimini» yaymak gerekiyordu. Bunun için soğuk savaş gerekti. Bunun için anti-sovyetizm gerekti.

Türkiye ise dünden hazır. Ve «resmî» tarih bu söylenenlere ne kadar uyuyor? Tezler'in ikinci kitabında Türkiye'nin resmî dış politika tarihi olarak nitelenen çalışmada şunlar yazıyor: «Türkiye 1945 yılı ortasında Sovyetler Birliği karşısında bağımsızlığını ve toprak bütünlüğünü korumaya çalışırken, Birleşik Amerika da uluslararası alanda önemli sorunlarla karşı karşıya bulunuyor ve Ikinci Dünya Savaşı'na katıldığı güne kadar izlediği dış politika geleneğine artık bağlı kalamayacağını anlamaya başlıyordu. Ancak, şurasını belirtmek gerekir ki, Amerikan kamu oyu bu sırada bu gerçeğin henüz farkında değildi ve dünyanın dört köşesine dağılmış olan çocuklarının geri dönmesinden başka birşey istemiyordu. Aynı biçimde, bu sıralarda, Amerikan yöneticileri de hâlâ savaş sonrası dünyasında barış ve güvenliğin uluslararası güvenliğin işbirliği yoluyla sağlanabileceğini umuyorlardı.» (Suat Bilge, et.al., Olaylarla Türk Dış Politikası, sayfa 208) Şevket Süreyya, dünya komünist partileri içinde milliyetçi hareketi ilk önce kendisinin başlattığını söyleyerek övündü. Türkiye de soğuk savaşı ilk önce başlatmış olmakla övünebilir. Pek güzel görülüyor: «Türkiye'nin «gerçeği» gördüğü bir zamanda, zavallı Amerikalılar «bu gerçeğin henüz farkında değildi.» Bunlara gerçeği göstermek, Türkün görevi olmalıydı.

«Gerçek» nerede bulunabilir? Her yerde. Burada gerçek Amerika Birleşik Devletleri, dış politika belgeleri arasında bulunacak. Merak eden gidip kendisi de bakabilir. Merak edenlerin bir kısmı yorulmasın diye, belgelerin bir bölümü, bu bölüme ek olarak da verilecek. Üstelik de Ingilizceden Türkçeye çeviri de herhangi bir tahrifat iddiasını ortadan kaldırmak için, bazısı hem Ingilizce ve hem de Türkçe verilecek.

Kaynak belli. Birleşik Devletler Government Printing Office, Devlet Matbaası, tarafından basılan, Foreign Relations of the United States - Diplomatic Papers serisini. Bu seride Amerika Birleşik Devletleri'nin dünyanın her yerindeki elçilikleriyle gizli yazışmaları ve konuyla ilgili memorandumlar, hazırlanan raporlar yer alıyor. Tabii hepsi değil. Gizliliklerini kaldırmada sakınca görülmeyenler. Fakat belgelerin incelenmesinden anlaşılıyor ki, çok büyük sayıda ve önemde belge yayınlanıyor.

Bu serinin 1945 yılına ait ciltlerinin sekizincisi ve 1219 uncu sayfadan itibaren Türkiye ile ilgili. Türkiye Dışişleri Bakanlığı'nın hic bir belge yayınlamaması karşısında önemli bir kaynak olarak duruyor. Aslında kaynakların incelenmesinden anlaşılıyor: Bunun dışında T.C. Dışişleri Bakanlığı ne yayınlayabilir ki? A.B.D. ile o denli içice ki, sıkılmamak mümkün değil.

Ilk belge, 767.68119/3-945: Telegram rumuzlu ve «Türkiye'de Büyükelçiden (Steinhardt) Dışişleri Bakanı-

na» başlığını taşıyor. Mart 1945 tarihli. Kısa: «Yugoslav Büyükelçisi bana, güvenilir bir kaynaktan, Yalta Konferansı'ndan sonra Molotov'un Moskova'daki Türk Büyükelçisine Sovyet Hükümeti'nin çok çabuk bir zamanda Montrö Sözleşmesi'nin gözden geçirilmesini istediğini öğrendiğini söyledi. Türk Büyükelçisinin Montrö Sözleşmesinin 'uluslararası bir sorun olduğu' cevabını verdiği söyleniyor.» Altında telgrafın Dışişleri Bakanlığına gönderildiği ve Moskova'ya da çekildiği yazılı. (Foreign Relations of the United States - Diplomatic Papers, 1945 Vol. VIII, Washington D.C., 1969, sayfa 1219. Bundan sonra bu kaynakla ilgili dip not vermeyeceğim.) Bu, ilginç, Ankara kaynaklı bir istihbarat ve Sovyetler Birliği'nin 1925 Dostluk Antlaşması'nı yenilemiyeceğini açıklamasından önce.

İkinci belge, Moskova'dan geliyor. Savaş zamanının Moskova'daki Birleşik Devletler Büyükelçisi Harriman'ın imzasını taşıyor. Harriman, Washington'a, 20-21 Mart 1945 tarihli Moskova gazetelerinin Sovyetler Birliği'nin 1925 tarihli Türkiye - Sovyetler Birliği Dostluk ve Tarafsızlık Antlaşması'nı yenilemeyeceğini Moskova'daki Türkiye Büyükelçisi Sarper'e söylediğini yazdığını, bildiriyor. Harriman'a göre, Molotov Sarper'e bir metin veriyor ve bunu ülkesine bildirmesini istiyor. Aynen şöyle: «Bu açıklamada, iki ülke arasında dostça ilişkileri sürdürme amacının gerçekleştirilmesinde 17 Aralık 1925 tarihli Türk - Sovyet Antlaşması'nın değerini kabul eden Sovyet Hükümeti'nin bununla birlikte, özellikle İkinci Dünya Savaşı'nda olmak üzere, ortaya çıkan köklü değişiklikler nedeniyle, antlaşmanın yeni durumlara uymadığını ve iyileştirmeye muhtaç bulunduğunu belirtmek zorunluluğunu duyduğu bildirilmektedir.» Aynı tarihte Washington'a bir başka telgraf geliyor. Bu da Harriman'dan önceki Moskova ve o sıradaki Ankara Büyükelçisi Steinhardt'tan. Ankara'daki Amerikan Büyükelçisi, Sovyetler Birliği'nin antlaşmayı yenilememe kararının «Türk Hükümeti tarafından filozofça kabul edildiğini» bildiriyor. Steinhardt'ın telgrafından, Türk Hükümeti'nin, antlaşmanın yenilenmeyeceğinin bildirilmesinin antlaşmanın normal ömründen birkaç ay öne alınmasını, Sovyetler Birliği'nin tam San Francisco Konferansı sırasında, yenilememe kararına, abartılmış bir önem verilmesini önlemek istediğine bağladığı anlaşılıyor. Anlaşılan Hükümet yetkilileri Amerikan Büyükelçisine bu bilgiyi veriyor.

Fakat Birleşik Devletler Dışişleri Bakanlığı belgelerinin incelenmesinden Harriman'ın aynı gün Washington'a yeni bir telgraf daha gönderdiği ortaya çıkıyor. Buna rapor demek mümkün. Bütün bilgiler ve sıcağı sıcağına burada var. Bu yüzden bu rapor, İngilizce ve Türkçe olarak ekte yer alacak. Yerli ve yabancı araştırmacılar, açık fakat kolaylıkla bulunmayan asıl kaynağa gitmeden, eke bakarak şu «Sovyet Tehditi» masalı hakkında bir karara varabilirler. Sarper'in kendi ülkesine neler bildirdiği henüz bilinmiyor. Ancak Sarper'in Molotov'la yaptığı konuşmayı ve elindeki tüm bilgileri Moskova'daki Amerikan Büyükelçisi milyarder Harriman'a anlattığı anlaşılıyor.

Bir açıdan iyi ki de anlatmış. «Moskova'daki Türk çevreleri Rusların antlaşmayı yenilemeyeceklerini bekliyorlardı ve Türk Büyükelçisi bir ya da iki ay önce hükümetine bu yönde rapor verdi.» Bunları Harriman yazıyor. Ankara'da Yugoslav Büyükelçisinin Amerikan Büyükelçisine verdiği istihbaratı Türkiye Dışişleri Bakanlığı'ndan öğrenmiş olduğu da büyük bir ihtimal olarak görülüyor. Molotov, bu işi biraz daha geç yapabileceğini, fakat Sarper'in görüşmek üzere ülkesine döneceğini öğrendiğine göre bunu şimdiden yaptığını, böylece Ankara'da Hükümet ile temas etme olanağı çıkacağını, Sarper, Harriman'a söylüyor; Harriman da ülkesine bildiriyor. Harriman, Serper-Molotov görüşmesinin havasını da yazıyor: «Molotov'un davranışı tutarlı olarak dostça ve samimi idi ve bu hareketinde bir kötü niyeti ya da Türkiye üzerinde baskı yapma eğilimini yansıtan en küçük bir iz

yoktu.» (*) Sarper, 1925 Antlaşmasının nasıl iyileştirileceğini Molotov'a soruyor. Molotov da çok açık olarak, Sarper'in Türk Hükümeti ile konuştuktan sonra Türkiye'nin ne düşündüğünü getirmesini istiyor.

Harriman, bu yöntemin, Sovyetler Birliği diplomasisinin başka ülkeler için de kullandığı bir yol olduğunu söylüyor. Önce karşı taraftan teklif alarak hareket serbestisini koruduğunu belirtiyor.

Harriman, Moskova'dan, birinci sınıf istihbarat gönderiyor. İki ülkenin temsilcileri arasındaki görüşmeyi, bir üçüncü ülkenin temsilcisi olarak ve olduğu gibi anlatıyor. Bir gün sonra Ankara'dan Washington'a gönderilen telgraf ise Steinhardt'ın pek geri kalmadığını gösteriyor. Önce Dışişleri Bakanlığının Genel Sekreteri ile konuşuyor. O zaman henüz Cevat Açıkalın. Genel Sekreter Açıkalın, Sarper-Molotov görüşmesinden, Amerikan Büyükelçisine, tırnak içinde bilgiler veriyor. 1925 Tarihli Dostluk Antlaşması'nı, Molotov, «modası geçmiş ve gözden geçirilmesi gerekli» olarak niteliyor. 1925 yılında «Sovyetler Birliği'nin bugün olduğu gibi Büyük Britanya ile bir antlaşması olmadığını ve Birleşik Devletler ile diplomatik ilişkisinin bile bulunmadığını» söylüyor. Açıkalın, Molotov'un Sarper'e, Sovyet Hükümetinin dünya koşullarındaki değişiklikleri göze alan, gözeten bir antlaşma imzalamaya hazır olduğunu söylediğini naklediyor. Buna ek olarak Steinhardt, Sovyet Büyükelçisi Vinogradov ile de görüşüyor. Vinogradov, alınan kararın «dostluğa aykırı» sayılmamasını ve yalnızca «anlaşmayı yenileştirmeyi» amaçladığını bildiriyor.

Fakat Steinhardt'ın diplomatik ya da istihbarat başarısı bunlardan ibaret değil. İsmet Paşa'nın görüşleri-

---

(*) Harriman'a göre Sarper-Molotov görüşmesinin havasını bildiren cümlenin İngilizcesini yazıyorum :

«Molotov's attitude was consistently friendly and correct, and there was no intimation on his part that the action reflected ill feeling or any tendency to bring pressure on Turkey.»

ni de ülkesine gönderiyor. «Gecenin geç saatlerinde, Cumhurbaşkanının özel sekreteri, Sovyet Hükümeti'nden Türkiye'nin bağımsızlığı ile bağdaşmayan 'Türk topraklarında üs isteme' gibi istekler gelmezse yeni bir anlaşma için görüşmenin, Türk Hükümeti'nin bir engellemesiyle karşılaşmayacağını sızdırdı.» (*) Amerikan Büyükelçisi 1945 yılı Mart ayında Cumhurbaşkanı İsmet İnönü'nün özel sekreterinden bilgi alabiliyor.

Burası başka bakımdan da ilginç. Başkan İsmet Paşa'nın yeni bir dostluk anlaşması için Sovyetler ile görüşmeye karşı olmadığı ortaya çıkıyor. Ancak böyle bir görüşme hiç bir zaman yapılamıyor. Neden yapılamıyor? Zamanla açıklık ve aydınlık gelecek. Öyle görünüyor: Çankaya Köşkü'nden Amerikan Büyükelçisine sızdırılan bilgiye göre eğer Sovyetler Türkiye topraklarında bir üs istemiyorsa, görüşme olabilecek. Amerikan Büyükelçisi Steinhardt, 26 Mart 1945 tarihinde, Washington'a bir başka ve uzun telgraf çekiyor. Bu istihbarat değil. Değerlendirme. Her diplomatın Steinhardt'ın bu değerlendirme raporunu okumasında çok yarar var. Olaylar, Steinhardt'ın değerlendirmesini önemli ölçüde doğruluyor. Steinhardt Sovyetler Birliği'nin 1939 Türk-İngiliz Antlaşması'ndan çok rahatsız olduğunu söylüyor. Savaşın patlaması, daha sonra, Sovyet-İngiliz ittifakı Sovyetler Birliği'ni rahatsızlığını belirtmekten alıkoyuyor. Steinhardt'a göre, Sovyetler Birliği'nin yaptığı gecikmiş bir rahatsızlığı ifade etmekten ibaret oluyor. Kuşkusuz keyif için değil. Steinhardt, «Sovyet Hükümetinin Türklerden toprak istemediğine inanıyorum» diyor. Burada hiç kuşkusu yok. Ameri-

---

(*) Deyim, «the President's confidential secretary intimated that» olarak geçiyor. Amerika Birleşik Devletleri'nin «adamı» olduğu anlaşılan kimse, Süreyya Anderiman. Özel sekreterlikten Tokyo Büyükelçiliği'ne terfi etti ve orada karısıyla birlikte intihar etti. Ne için intihar ettiği bilinmiyor. Karısının ruh hastası olduğundan ve o sırada Tokyo'yu ziyaret eden kadınlara aşırı düşkün Refik Koraltan ile ilgili bazı söylentilerin dışında hiçbir bilgi yok.

kan Büyükelçisi'ne göre Sovyetler Boğazlar'da güven istiyor, serbest geçiş istiyor, Karadeniz'de kıyısı olmayan ülkelerin Boğazlar rejimine karışmamasını istiyor. En önemlisi Türkiye ile karşı karşıya tüm sorunları görüşmek istiyor.

Türkiye kaçıyor. Steinhardt, Washington'a şunları yazıyor. 761.6711/3-2645 sayılı ve 26 Mart 1945 tarihli belgede: «Eğer hipotezim doğru ise, Sovyet Politikası, 1939 yılından beri hemen hemen hiç ayrılmadığı modelde devam edecek; yani Türk Hükümeti'ni eleştirme ve Sovyet basını ve radyosunda Türklere karşı ağır yayınlar devam edecek. Bunlar zaten başladı. Türkleri alerme edecek rivayetler yayılacak. Bunların ilki birkaç gün önce Türk sınırlarında Bulgar birliklerinin yığınak yaptığını bildiren Sovyet Deniz Ataşesi tarafından sirkülasyona koyuldu. Bu bilginin gerçeklere uymadığını, bana, Türk-Amerikan ve İngiliz yetkilileri söyledi. Bu taktiklerle Türklerin 'yumuşaması' sağlanınca Sovyet Hükümeti onların ikili görüşmelere başlayacağını umuyorlar.» Amerikan Büyükelçisi bunları yazıyor. Sovyet basınında çıkan ağır söz ve yazıların doğrudan doğruya Türkiye'yi ikili görüşmelere ikna etme amacını güttüğünü yazıyor. Bunun «tipik» Sovyet diplomasisi olduğunu da yazıyor.

İşin ilginç yanı, Amerikan Belgelerinden anlaşılıyor. Türkiye Cumhuriyeti yetkilileri de bunu böyle biliyorlar. Büyükelçisinin uzmanlığına ihtiyaçları yok. Dahası var: Türkiye Cumhuriyeti yetkilileri, Sovyetler Birliği'nin, bırakınız toprak istememesini, Türkiye ile bir savaşa girmeyeceğine kesinlikle inanıyorlar. Bu yüzden Türkiye'nin «Sovyet tehditi karşısında kahramanca direndiği» tam bir ikiyüzlülük örneği oluyor. Belgeler gösteriyor.

Steinhardt, tam bu sırada, Çekoslavakya Büyükelçiliği'ne atanıyor. Bunun için Türkiye Dışişleri Bakanı'na veda ziyaretini yerine getiriyor. Bakana soruyor. Bakan cevaplandırıyor. Bunları da 31 Mart 1945 tarihli telgrafında ülkesine bildiriyor. Dışişleri Bakanı Hasan Saka'nın

Sovyet tutumunun gerekçesiyle ilgili olarak söyledikleri arasında yenilik yok. Hatta bütün Sovyet davranışının Britanya'yı hedef aldığını söylüyor. Sovyet kararını, önce, «Sovyet Hükümeti'nin, Türk-Sovyet ilişkilerini Anglo-Türk ittifakına bakmaksızın bir bölgesel anlayış çerçevesi içine girdiğini, İngilizlere anlatma isteğine» bağlıyor. Sonra, dünyaya, Boğazlar meselesinin bir Karadeniz ülkeleri sorunu olduğunu bildirme isteğini ekliyor. İngilizlere, Sovyetler Birliği'nin Türkiye ile ilişkilerini ve Boğazlar sorununu ikili görüşmelerle çözmek istediğini bildirdiğini söylüyor. Bütün bunları Hasan Saka söylüyor ve Steinhardt yazıyor. Bunlara bir de Türkiye'yi ikili görüşmelere zorlayarak İngilizleri bir emri vaki ile karşı karşıya bırakma planını ekliyor.

Ekledikleri arasında bir de şu var: «Saka, Sovyet Hükümeti'nin, amacına ulaşmak için 'âdet haline getirdiği yöntemler' dediği yöntemlere başvuracağını ve basın, radyo ve diğer araçlarla Türk Hükümeti'nin çok sert bir biçimde eleştirilmesi ve kınanması dahil her türlü baskıyı denemede tereddüt göstermeyeceğini fakat silâha müracaat etmeyeceğini ifade etti.» (*) Gerek Amerikalılar ve gerekse Türkiye Dışişleri, Sovyetler Birliği'nin propaganda silâhını kullanmasını «âdet haline getirdiği yöntemler» sayıyorlar ve bunların Sovyet diplomasisinin bir parçası olduğunu biliyorlar.

Saka'nın bunu öyle aklına estiği için söylemediği de anlaşılıyor. Sovyetler Birliği'nin Almanya ve Doğu Avrupa'da çok sayıda asker tutması gerektiğine, savaşta çok

---

(*) Foreign Relations of the United States, 1945, Vol. VIII ve 1229-1230 uncu sayfada bulunan bu paragrafın İngilizcesini yazıyorum :

«Saka expressed the wiev that while the Soviet Government will resort to what he described as 'its customary methods' to achieve its end and will not hesitate to exert extreme pressure including violent criticish and denunciation of the Turkish Governmen through press, radio and by others means will not resort to armed force.»

kaybı olduğuna, ekonomik kalkınma için insan gücüne ihtiyaç duyduğuna ve Uzak Doğu'ya asker göndermek isteyeceğine dayandırıyor. Bu nedenlerle Türkiye ile bir savaşı, Sovyetler Birliği'nin düşünmediğine, Türkiye Dışişleri Bakanı Hasan Saka kesinlikle inanıyor. Bunlara bir de «bir tecavüzle dünyada olumsuz bir izlenim yaratmama isteğini» ekliyor.

Dahası var. Steinhardt gidiyor. Henüz yenisi, Edwin Wilson gelmemiş bulunuyor. Packer adında birisi, Amerika'nın Ankara Büyükelçiliği'nde maslahatgüzar olarak iş yapıyor. Diğerlerinden geri kalmamak istiyor. 28 Nisan 1945 tarihinde Washington'a bir telgraf gönderiyor. Şunlar var: «Dün Türkiye'nin Moskova Büyükelçisi Sarper ile yaptığım konuşmada, Sarper, Sovyetlerin Kars ve Ardahan'da bir toprak isteğini ileri sürmeğe niyetleri olduğuna inanmadığını, fakat, kendisinin ikili değil çok taraflı olduğunu vurguladığı Montrö Sözleşmesi'nin revizyonu için baskı yapacaklarına ihtimal verdiğini söyledi.» (*) Moskova'daki Türk Büyükelçisi o sırada hükümetiyle temaslar yapmak için Ankara'da bulunuyor ve bu arada Amerikan Büyükelçiliği yetkilileriyle temaslar yapıyor.

Packer telgrafının bir paragrafı da şöyle: «O, Moskova'da elçilikte, Rusların Birleşik Devletler, Büyük Britanya ve Türkiye'ye yönelttikleri basın eleştirileriyle ilgili bir araştırma yaptırdığını ve bu araştırmanın Anglo-Sakson güçlere yönelik eleştirilerin 'nicelik ve nitelik' açılarından Türkiye'ye yönelik eleştiirleri aştığını gösterdiğini söyledi.» Türkiye'nin Moskova'daki Büyükelçiliğinin de bilimsel yöntemlerle çalıştığı iddia ediliyor? Bu çalışma, Türkiye'ye yönelik eleştirilerin, diğerlerinden az olduğunu gösteriyor.

(*) Selim Sarper'in Ankara'da Amerikan Maslahatgüzarı Packer'e söylediklerinin de İngilizcesini yazıyorum :

«In the course of a conversation yesterday with the Turk Ambassador to Moscow Sarper informed me that he does not believe that the Soviets intend to advance any claim to Turk territory in the Kars or Ardahan areas but that he considers it probable they will press for a revision of the Montreux convention which he emphasized is multilateral not bilateral.»

Bütün bunlara bakılınca Türkiye açısından endişe edecek hiç bir noktanın olmadığı görülüyor. Dünyada da endişe değil umut yayılıyor. Umut yeni dünyada ve Dünya Örgütünün açılış toplantısında toplanıyor. Dışişleri Bakanı Türkiye'yi temsil ediyor. Feridun Cemal Erkin, delegasyonda yer alıyor. Ahmet Emin Yalman da gazeteciler arasında. Ahmet Emin, şunları yazıyor: «Sovyet Rusya'nın bizden bir takım isteklerde bulunmak ve mesele çıkarmak üzere olduğunu Mayıs ayının başlarında New York Times gazetesinin kulağı delik bir kadın yazarından haber alınca, derhal koştum, Dışişleri Bakanı Hasan Saka'ya her şeyi söyledim.» Çok ilginç, Türk gazetecisi Ahmet Emin, delik kulaklı ve Amerikalı kadın gazeteciden, Sovyetler Birliği'nin Türkiye'den toprak ve üs isteyeceğini, henüz böyle bir istek olduğunu Türkiye ortaya atmadan önce, öğreniyor. Bunu hemen orada bulunan Dışişleri Bakanı Hasan Saka'ya söylüyor. Ahmen Emin, Hasan Saka'nın «saçma» dediğini yazıyor. «Bizi şaşırtmak istiyorlar, ben böyle şeyleri yutmam» dediğini yazıyor. (Ahmet Emin Yalman, Yakın Tarihte Gördüklerim ve Geçirdiklerim Cilt: 4, 1945-1970, İstanbul, 1971) Gerçekten pek ilginç oluyor. Türkiye ve Birleşik Devletler Dışişleri Bakanlıklarının ayrı ayrı henüz böyle bir isteği icat etmedikleri bir sırada New York'ta kulağı delik bir kadın «olacakları» çok önceden biliyor. Doğrusu bu kadının kulağını nerede deldirmiş olduğu meraka değer.

Tarihsel olaylar ve olgular yanyana konulunca bu merakı giderici bir tablo çıkıyor. Dünya barışının bir numaralı düşmanlarından Feridun Cemal Erkin de, bu sırada, Türkiye delegasyonunun önde gelen bir üyesi olarak San Francisco'da bulunuyor. Öyle görünüyor ki, buradaki «performansı», kısa bir süre sonra, Feridun Ce-

mal'e Dışişleri Bakanlığı Genel Sekreterliğinin kapılarını açıyor. Feridun Cemal, daha sonra, San Francisco havasını, daha doğrusu, bir bölümünü şöyle yazıyor: «San Francisco'ya varır varmaz Hasan Saka, Molotov'a bir nezaket ziyareti yapmak istedi. Sovyetler Birliği Dışişleri Bakanı Türk dosyasını inceleyecek kadar vakit bulamadığını ifade ve Türk meslektaşına, iki memleket menfaatlerine ve ilişkilerinin iyileşmesine daha müsait bir antlaşma akdi için, mümkün ise, Ankara'nın düşündüğü tekliflerini bildirmesini telkin etti.» (Feridun Cemal Erkin, Türk-Sovyet İlişkileri ve Boğazlar Meselesi, Ankara, 1968, sayfa 251-252) Tezler'in birinci kitabında da çok kullanılan Feridun Cemal'in anılarıyla takviye edilmiş monografi çalışmasında «şecaat arzı» böyle başlıyor. İkinci kitapta, çok sınırlı ölçüde de olsa, bu itirafları yeniden kullanmak gerekiyor.

Şöyle devam ediyor: «Sovyetlerin, kendi niyetlerini açıklamaktan sistemli surette kaçınmaları karşısında, bu sözler, yeni müzakere açma ve hele karşı tarafın davetine uyarak Türkiye'yi kaygan bir yokuşa itmekten başka bir sonuç vermeyecek olan yeni teklifler yapma davetine katiyen iltifat edilmemesi lüzum ve intibaını bir defa daha teyid ediyordu. Herhalde Türk Heyeti tarafından Hükümete gönderilen raporda bu hükme varılmıştı.» Böyle hariciyeci pek bulunmaz. Teklif istemeyi bile hainçe bulan hariciyeci az bulunur. «Herhalde Türk Heyeti tarafından Hükümete gönderilen raporda bu hükme varılmıştı» diyor. Doğrusu çok büyük bir diplomasi örneği oluyor. Herhalde Amerika Birleşik Devletleri'nden Türkiye'ye gönderilen raporun yazarı Feridun Cemal olmalı. Kendi yazdığı raporu, anılarında, böyle ifade edecek kadar kendisine güven duyuyor.

Burada bir noktanın hatırlanması ve hatırlatılması gerekiyor. Sovyetler Birliği'nin Türkiye'den toprak ve üs istediği «masalı» ile ilgili olarak, Türkiye Dışişleri Bakanlığının kendi mensupları arasındaki yazışma veya ra-

porlar da dahil, yayınlanmış bir tek döküman, belge veya benzeri yok. Olayın kahramanlarından Feridun Cemal'in anıları var. Burada ne kadar belge olduğu tekrar görülecek. Olayın ikinci kahramanı Selim Sarper var. Ankara'da tek parti döneminin namlı bir matbuat umum müdürü iken aniden Moskova'ya tayin edilen, Moskova'da son derece kısa kalan fakat bu olayla tarihe geçmesini bilen bir Selim Sarper var. Birleşmiş Milletler'de baş delegelik yapıyor, soğuk savaşta hep Birleşik Devletler'in dümen suyunda kalıyor, dünyada «sovyet tehditi» üzerine konuşuyor ve konuşuyor; fakat, kahramanı olduğu olayı bir kez daha hatırlamıyor. Herhalde biraz sıkıldığı için olsa gerek. Bu yüzden Türkiye'ye «sovyet tehditi» masalını hep yabancı kaynaklarda araştırmak zorunlu oluyor.

Feridun Cemal, yukardaki paragrafta, kaldığı yerden devam ediyor: «Halbuki birkaç gün sonra Ankara'dan aldığımız haberler durumda bir değişiklik vuku bulduğunu gösteriyordu. Büyükelçi Vinogradov ile, tamamiyle resmî değilse bile, gayet samimi konuşmalara başlanmış ve temaslar, Ankara'da iki memleket arasındaki ilişkilerde mutlu gelişmeleri müjdeleyici bir intiba uyandırmıştı.» Tam San Francisco toplantısının yapıldığı sırada Türkiye ile Sovyetler Birliği arasında değil bir tehdit havası, dünya barışının bir numaralı düşmanı Feridun Cemal'in deyimiyle, «iki memleket arasındaki ilişkilerde mutlu gelişmeleri müjdeleyici bir intiba» vardı.

Feridun Cemal, anılarında, «Ankara'daki temaslardan faydalanan Vinogradov, Türk Hükümeti'ne yeni ufuklar ve cazip imkânlar sezdirmişti» diyor. Biraz sonra da «Ankara konuşmaları, yine Vnogradov'un imalarıyle, hatta, ittifak imkânlarının araştırılması sınırına kadar götürüldü» diye yakınıyor. (Feridun Cemal Erkin, Türk-Sovyet İlişkileri.., sayfa 252 ve 253) Bunların neler olduğu bilinmiyor. Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı bir tek belge bile yayınlamadığı için bunlar bilinmiyor ve ancak

Feridun Cemal, kendisini överken, bir nebze aydınlanıyor. Feridun Cemal, «şecaat arz» ederken, yiğitliğini anlatırken, bunları da sızdırıyor. Ragıp Paşa'nın «şecaat arz ederken merd-i kıpti sirkatin söyler» şiirini hatırlatıyor ve doğruluyor.

Fakat bu söylenenlere inanmak gerekiyor. Çünkü daha önceki sayfalarda yazıldı. Cumhurbaşkanı İsmet İnönü'nün özel sekreteri, bir gecenin geç vaktinde, Ankara'daki Amerikan Büyükelçisi'ne sızdırdı. Büyükelçi de Washington'a bildirdi. Bu yüzden belgelere geçti. Belgelerde «the President's confidential secretary intimated that» olarak geçti. Bunu yeni nesiller için «sızdırdı» olarak çevirmek mümkün. Daha doğrusu ve biraz da eskisi «mahremine tevdi etti» olmalı. İnönü'nün özel sekreteri, böylece, İsmet Paşa'nın, eğer bir üs veya benzeri istek yoksa, iki ülke arasında doğrudan görüşmelerden yana olduğunu tarihe geçirdi. Öyle anlaşılıyor ki, bu görüşmeler yapıldı. Öyle anlaşılıyor ki, iki taraf için de «mutlu gelişmeleri» içeren bir ittifaka doğru adım atıldı.

Öyle anlaşılıyor ki, Feridun Cemal'in Ankara'da olmaması, olumlu adımların atılmasında olumlu bir rol oynuyor. Yine öyle anlaşılıyor ki, bu yüzden de, yabancı kaynaklara bakılarak anlaşma adımının niteliği hakkında bilgi edinmek mümkün olmuyor. Feridun Cemal Ankara'da olmadığı için iş, Amerikalılardan gizli tutulabilmiş. Bu görüşmelerle ilgili ve bu tarihleri taşıyan, Amerikan kaynaklarında, yalnız bir belge var. Aynen şöyle: «Türkiye'nin Moskova Büyükelçisi, bana, kendisi buradayken Ruslarla bazı konuşmalar yapılmakla birlikte yeni bir Türk-Sovyet ittifakıyla ilgili kesin bir sonuca ulaşılamadığını bildirdi. Sarper, önem açısından Türk-Sovyet ilişkilerini çok aşan bir sorunun şu sırada çok iyi gitmeyen üç büyükler arasındaki ilişki olduğunu söyledi. 1939 yılında Türkiye'nin Rus ve Alman baskıları karşısında sağlam durmuş olduğunu ve şimdi baskıyla yola

getirilemeyeceğini söyledi. O, Rusya'nın kuvvete baş vuracaklarını sanmadığını söyledi. Sarper Moskova'ya 24 Mayıs'ta gidiyor.» Bu telgraf haberi de 22 Mayıs 1945 tarihini taşıyor. Ankara'daki Amerikan Büyükelçiliği Maslahatgüzarı Packer imzasını taşıyor ve Washington'daki Dışişleri Bakanına gönderiliyor. Öyle anlaşılıyor ki, ya Sarper görüşmelerin dışında tutulmuş; ya da Feridun Cemal'den birkaç gömlek farklı. Elindeki tüm bilgileri Amerika Birleşik Devletleri'nin memurlarıyla paylaşmıyor. Bu ikinci ihtimal daha büyük görünüyor.

Türkiye ile Sovyetler Birliği, her iki tarafın çıkarlarına ve yeni duruma uyan yeni bir anlaşmaya doğru yöneliyorlar. Buna, başkalarıyla birlikte, Feridun Cemal'in itirazı var. «Gerek dünya şartları ve uluslararası kamu oyunun durumu, gerek özellikle Türk-Sovyet ilişkileri bakımından, bu çeşit konuşmaların geleceğe bırakılması tercihe değer görünüyordu. Genel noktai nazardan San Francisco'da ortaya çıkması beklenen ortak güvenlik sözleşmesi yeni Türk-Rus antlaşmasının müzakeresi bakımından, hiç değilse nazarî olarak, daha müsait imkânlar yaratabilirdi.» Amerika Birleşik Devletleri'ndeki Feridun Cemal, Ankara'da Türkiye-Sovyet görüşmelerinin olumlu ve verimli gelişmesi üzerine, anılarında, 'bunları yazıyor. Şunları da yazıyor: «Türk bağışlarıyla süslenen Ankara konuşmaları, yine Vinogradov'un imalarıyle, hatta, ittifak imkânlarının araştırılması sınırlarına kadar götürüldü. Bir ittifak antlaşması imzalamak; âlâ, ama hangi amaç ile ve hangi mütecavize karşı? Görünüşe nazaran, her iki taraf yakında müzakeresini tasarladıkları Antlaşmanın derinliğine tartışılmasından ziyade birbirinin niyet ve eğilimlerini araştırmakla ilgili ve meşgul bulunuyorlardı. Bu temaslardan sonra Büyükelçi Sarper, Ankara'da sözle taslağı çizilen sözleşmeyi imzalamak ümidi ile Moskova'ya döndü. 7 Haziran 1945 günü, Türkiye'de başlanan konuşmaları yeniden ele almak ve sonuca götürmek maksadıyla Molotov'u ziyaret etti.» Tekrar da ol-

sa şunlar var: Kısa bir süre sonra Dışişleri Bakanlığını en önemli ve en üst memuriyet makamı olan Genel Sekreterliğe yükselecek Feridun Cemal, «hangi amaç ile ve hangi mütecavize karşı?» diyerek Türkiye-Sovyetler arasında yeni bir dostluk anlaşmasına karşı tutum alıyor. Moskova'da Sarper ile Molotov görüşmesinden önce. İkincisi, Sovyetler Birliği'nin 1925 Dostluk Antlaşması'nı yenilemeyeceğini açıklamasından iki ay gibi kısa bir zaman sonra imzalanmaya hazır bir sözleşme taslağı hazırlanmış durumda. Sadece bu durum, 1925 Dostluk Antlaşmasını yenilememenin düşmanca bir davranış olmadığını göstermeye yetiyor.

Fakat 7 Haziran 1945 tarihinden sonra Feridun Cemal - Selim Sarper ikilisinin uydurduğu bir yalanla bütün gelişmeler tersine döndürülüyor. Birazdan görülecek. Ancak önce yöntemsel bir sorun üzerinde durmak gerekli: Bütün bu söylenenlerden MDD Tarih Tezi ya da Kemalist Historiografinin nakaratı olan «Ah Atatürk ölmeseydi» yerine, bütün işleri «Feridun Cemal - Selim Sarper berbat etti» tezi mi geliyor? Kesinlikle hayır. Yerine gelen şu: Türkiye, sınıfsal yapısıyla, nesnel ve öznel durumuyla, Amerika Birleşik Devletleri'nin yörüngesine girmek istiyor. Türkiye bunun için bir savaşın çıkmasını da istiyor. Türkiye'nin birikimi bu yönde. Süreç bu doğrultuda. Şimdiye kadar bu süreç üzerinde duruldu. Şimdi dönüşü sağlayan, bardağa son damlayı akıtan veya doksansekiz, doksandokuz derecede kaynayan suyun altındaki sıcaklığı bir derece daha yükselten olay ele alınıyor.

İşin böyle ele alınmasında çok büyük yarar var. Birincisi, determinizmi bilmek, anlamak ve vurgulamak çok önemli. Nesnel durumu hesaba katmak vazgeçilmez bir gerek. Fakat bu gerek, kişilerin rolünü unutmaya yol açmamalı. Açarsa, tembel, yeteneksiz ve kısır kişiler ortaya çıkar. Determinizm, tembelliğin ve Oblomov türünden insanların ortalığı, sıraları ve ön safları doldurmasının gerekçesi olarak kullanılır. İş bu kadar basit değil. De-

terminizm, mekanizm değil. Tarihin nesnel olarak dönüş noktalarında inanmış, bilgili ve becerikli kişiler, sanıldığından fazla, etkili olabilirler ve olabiliyorlar. Feridun Cemal ile Selim Sarper, uluslararası barışın inanmış düşmanları olarak, burada olumsuz örneği sağlıyorlar. Dönüşü hızlandırıyorlar. Daha yaşlı nesilden İsmet Paşa ise, Osmanlı'nın son dönemlerinden kalma denge politikasını biraz değiştirerek hâlâ sürdürebileceği inancında. Bu yüzden ve bu inançla Sovyetler Birliği ile ikili görüşmelerde sakınca görmüyor ve önemli adımlar atılıyor. Bir süre sonra ise nesnel durumu İsmet Paşa da «anlıyor.» Ve daha 1950 yılında iktidardan düşmeden önce ateşli bir Amerikan politikası savunucusu oluyor.

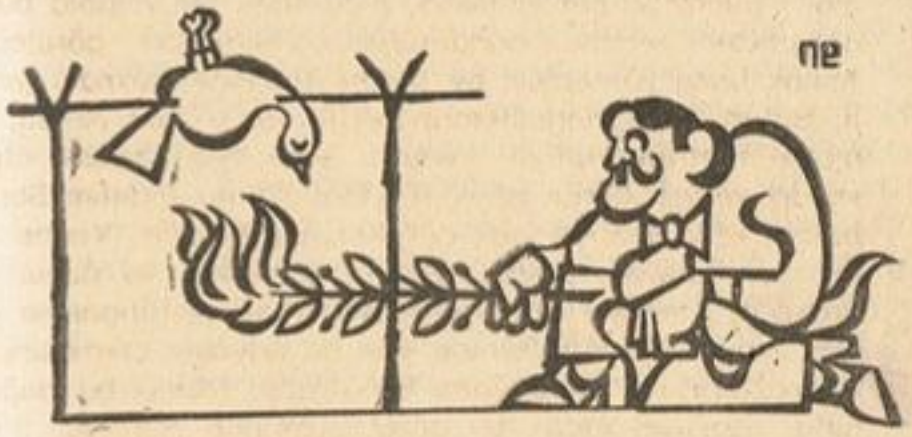

İkincisi, uluslararası barışın inanmış düşmanları var, ama, inanmış, bilgili ve becerikli dostları da var mı? Tarihî kayıtlara bakıldığında, var olduğu pek söylenemiyor. Varsa da, tarihe iz düşürecek kadar var olamamış. Ayrıca mutlak uluslararası barışın dostları olmuştur. Soru bu değil. Mutlak inanmış dostları da olmuştur. Soru bu da değil. İnanmış, bilgili ve becerikli dostları olmuş mu? Soru ve sorun da bu. Determinizmin bilgisizliğe, tembelliğe, bütün yenilgilerin kılıfını başka yerde arama alışkanlığına bir gerekçe olarak kullanılması yaygın bir eğilim haline geldiği için soru ve sorun, bu oluyor. Bu açı-

dan bakılınca da, Feridun Cemal - Selim Sarper ikilisiyle aynı zamanda tarihe iz düşürmüş inanmış, bilgili ve becerikli barış severlere pek rastlanamıyor. Pek rastlanamadığını gösteren trajik bir örnek var. Başka nedenlerle birlikte, gazetesi ve matbaası Amerika Birleşik Devletleri, Türkiye'de komünist olduğuna inandırmak için yakılan Zekeriya Sertel örneği var. Şöyle yazıyor: «Bu durum karşısında İnönü yılana bile sarılmaya razıydı. Sovyetlere karşı bir desteğe ihtiyacı vardı. İşte bu durum, Türkiye'yi Amerika'nın kucağına attı.» (M. Zekeriya Sertel, Hatırladıklarım 1905-1950 İstanbul, 1968, sayfa 258) İşte böyle. «Hep bu Stalin'in yüzünden!» Şu Sovyetler Birliği'nin Türkiye'den toprak ve üs istemesi, üstüne üstlük bir de tehdit etmesi masalı herkesin işine yarıyor. Türkiye burjuvazisinin işine yarıyor. Beraat ediyor. Çünkü «tehdit» olmasa Amerika'nın kucağına atılmayacak. Bu, bir. Sonra İsmet Paşa'ya da yarıyor. Çaresiz kalınca koskoca İsmet Paşa ne yapsın? İsmet Paşa da beraat ediyor. Bu, iki. Sonra inanmamış solcularla, inanmış fakat bilgisiz ve beceriksiz solcuların da işine yarıyor. «Ah şu Stalin Yoldaş hata etmeseydi!» Neler yapılmazdı ki? Böylece yapılmayanların ve yapılamayanların tüm yükünü, yük kaldırmaya alışmış Stalin'in omuzlarına yüklemek mümkün oluyor. Tembellik ve beceriksizlik beraat ediyor. Bu, üç.

Şimdi hepsini tersine çevirmenin zamanı gelip geçiyor. Türkiye burjuvazisinin, Sovyetler Birliği'nin Türkiye'den toprak ve üs istediği masalı ile ilgili olarak ortaya koyabildiği ve belge sayılabilecek tek bilge, olayların birinci derecede kahramanı Feridun Cemal'in anılarını da içeren monografisidir. Bu monografinin de şu kısa paragrafıdır. Şöyle: «Büyükelçi Sarper, Ankara'da sözle taslağı çizilen sözleşmeyi imzalamak ümidi ile Moskova'ya vazifesine döndü. 7 Haziran 1945 günü, Türkiye'de başlanan konuşmaları yeniden ele almak ve sonuca götürmek maksadıyla Molotov'u ziyaret etti. Görüşme esnasında Türk diplomatının Sovyetler Birliği'ne memleketi adına verdiği samimi ilişkiler teminatına cevaben Molotov, Sovyet dostluğunu kazanmak için Türkiye'nin gereken fiyatı ödemesi lâzım geldiğini bildirdi. Bu girişten sonra Molotov Rus dostluğuna karşılık olarak ne almak istediğini de tasrih etti. Evvelâ Türkiye, Kuzey komşusu yararına hudut tashihine rıza göstermeli ve Birinci Dünya Harbi'nden zaif ve yaralı olarak çıkmış olan Sovyetler Birliği'nin 1918 yılında komşusuna terk etmek zorunda kaldığı Kars ve Ardahan vilâyetlerini kendisine geri vermeli idi. İkinci şart olarak, Molotov, Türkiye'nin, Akdeniz'den gelebilecek bir taarruza karşı Çanakkale Boğazı'nı başarı ile savunma kudretinden şüphe göstererek Sovyet kuvvetlerine Boğazlar'da üs verilmesini ve iki taraf arasında Montreux Antlaşması'nın tadili için bir prensip mutabakatına varılmasını istedi. Bu talepler, tabiidir ki, Sarper tarafından reddedildi.» (Feridun Cemal Erkin, Türk-Sovyet İlişkileri.. sayfa 253) Feridun Cemal, Molotov'un Sarper'e isteklerini bir bir saydığını iddia ediyor.

Feridun Cemal'in bu iddiası çeşitli biçimlerde nitelenebilir. Feridun Cemal'in masal anlattığı söylenebilir. Fakat böyle bir niteleme bilimsel olmaz. Bir işin özünü ve yalın bir biçimde ortaya koymak anlamında bilimsel olmak gerekirse şöyle nitelemek zorunlu: Feridun Cemal yalan söylüyor. Yalan söylediği şimdi çıkacak. Yine Amerikan belgelerinde ve yüz kızartıcı bir biçimde.

Mart ayında Moskova'da yapılan Sarper-Molotov görüşmesi ile ilgili olarak yukarıda yazılanlar hatırlanmalı. Şunlar yazıldı: Görüşme hem Moskova'daki hem de Ankara'daki Birleşik Devletler Büyükelçileri anında öğrenildi ve Washington'a bildirildi. Böylece kayıtlara geçildi. Fakat Haziran ayında yapılan görüşmeler ile ilgili aynı Amerikan kaynaklarında pek bilgi yok. Moskova'dan hiç bilgi yok. Ankara'dan ise çok az. Ankara'dan Washington'a gönderilen 22 Mayıs 1945 tarihli ve Sar-

per'in 24 Mayıs'ta Moskova'ya döneceğini bildiren telgraftan sonra yayınlanan ilk telgraf 12 Haziran 1945 tarihini taşıyor. Amerika Birleşik Devletleri'nin yeni Ankara Büyükelçisi Edwin Wilson'un imzasını taşıyor. Bu telgrafta Wilson aynı gün çektiği bir telgrafa atıf yapıyor. Kaynak, bu telgrafın yayınlanmadığını belirtiyor ve özetini veriyor. Bu önceki telgrafında Edwin Wilson, 11 Haziran 1945 tarihinde Cumhurbaşkanı İsmet İnönü'ye itimatnamesini sunuşunu ve merasimden sonraki sohbetlerini anlatıyor. Yeni Büyükelçi, Cumhurbaşkanına, tam bir Amerikan sıcakkanlılığıyla, Türkiye - Sovyetler Birliği ilişkilerinden ne haber olduğunu soruyor. İsmet İnönü «bekliyoruz» cevabını veriyor. Ve, Amerikan kaynağına göre, aynen ekliyor: «Bağımsızlığımızı ve egemenliğimizi etkilemediği sürece Ruslarla herşeyi tartışmaya hazırız.» (*) Bu biraz ilginç. Türkiye Cumhurbaşkanı'nın 7 Haziran 1945 tarihinde yapılan Molotov-Sarper görüşmesinden 11 Haziran 1945 tarihine kadar haberdar olmaması ve Molotov'un toprak ve üs istediğini işitmemiş olması, gerçekten ilginç. İnanılmaz gibi görünüyor.

Birleşik Devletler'in yeni Ankara Büyükelçisi 12 Haziran 1945 tarihinde gönderdiği ve tam metni yayınlanan telgrafında, «bu sabah Başbakan bana dedi ki» diye başlıyor ve Şükrü Saraçoğlu'nun 11 Haziran gecesi Moskova'dan bir telgraf aldıklarını ve Sovyetler Birliği'nin belirli görüşleri ileri sürdüğünü söylediğini bildiriyor. Bu söylenenler doğru ise Selim Sarper'in bir saniye daha büyükelçilikte tutulması gerekiyor. Mart ayında Molotov'la yaptığı görüşmeyi sıcağı sıcağına Harriman'a anlatarak Washington'a aktaran Türkiye'nin Moskova Büyükelçisi, Haziran ayında yine Molotov ile yaptığı görüşmeyi ancak dört gün sonra telgrafla ülkesine bildiriyor.

(*) *İsmet Paşa'nın bu sözünün İngilizcesini yazıyorum : «We are prepared to discuss anything with the Russians so long as it doasn't affect our independence and sovreignty.» Foreign Relations of The United States, 1945, Vol. VIII, sayfa 1234.*

Bu olmaz. Bu ikisi bir arada olmaz. Buna çocuklar bile inanmaz.

Irkçı Şükrü Saraçoğlu, Moskova'dan gelen telgrafın metnini Wilson'a anlatmıyor. Sadece ve aynen «it smells bad» diyor. Türkçesiyle «fena korkuyor» anlamına geliyor. Fakat yeni Büyükelçi Wilson, gelir gelmez, bütün işleri bitirmek azminde görünüyor. Aynı telgrafta Dışişleri Bakan Vekili ile de görüştüğünü bildiriyor. Bakan Saka, Amerika'da olduğu için, Dışişleri Bakanlığına eski Aydınlık'çı ve komünist Nurullah Esat Sümer vekâlet ediyor. Nurullah Esat başka bir hava çalıyor. Nurullah Esat, Wilson'a, «mesele ciddi bir incelemeyi gerektirmektedir ve Sovyet görüşlerinin tartışma için kabul edilebilir bir temel sağlayıp sağlamayacağını belirtmek için birkaç günün geçmesi gerekecektir» diyor.

Bütün bunlardan şu çıkıyor. Bir: Sarper-Molotov görüşmesinin Türkiye'ye bildirilmesinin 11 Haziran'da yapıldığı gerçeklere uymaz. Hemen yapılmıştır. İki: Molotov'un belirli görüşler ileri sürdüğü kesinlikle uydurmadır. Üç: Türkiye Hükümet çevreleri kararsızdır. Görüşmeyi nasıl yorumlayacakları konusunda fikir ayrılığı vardır. İsmet Paşa, Sarper-Molotov görüşmesinden sonra da görüşmeden yanadır ve ümitlidir. Irkçı ve Hitler'in Sovyetler Birliği'ne hücumunu haçlı seferi gibi Hristiyan dünyası için kutsal ve inançlı bir savaşa benzeten Başbakan Şükrü Saraçoğlu, görüşmelerin kesilmesinden yanadır. Heyete Aydınlık Dergisi yazarlığı ve komünistlikle başlayan, ihanet etmeyen fakat terkeden Maliye Bakanı ve Dışişleri Bakanı Vekili Nurullah Esat ise, tahmin edileceği gibi, kararsızdır. Kısa bir süre sonra, başkaları karar verince, kararsızlığı geçiyor.

Açıkça ortaya çıkıyor: Sovyetler Birliği'nin Türkiye'den toprak ve üs istediği masalı Ankara'da ve Dışişleri Bakanlığında yazılıyor. Türkiye Dışişleri Bakanlığı ilk günler bu masala kendileri de pek inanmıyorlar. Bu yüzden de tutarlı ve ısrarlı bir biçimde savunamıyorlar. Da-

ha doğrusu pek savunmuyorlar. Bir örnek yine aynı Amerikan kaynağında görülüyor. 18 Haziran 1945 tarihinde Londra'daki Birleşik Devletleri Büyükelçisi Winant, Washington'daki Dışişleri Bakanına bildiriyor. Buna göre Winant, Ingiliz Dışişleri Bakanlığı yetkililerinden Molotov'un bir dördüncü talebi daha olduğunu öğreniyor. Fakat bu dördüncü talep öyle pek dördüncü talebe de benzemiyor. «Diğerlerini gereksiz kılabilecek» bir dördüncü talep hakkında ve tırnak içinde «Molotov'un ketüm olduğu» yazılıyor. «Türkler bu dördüncü talebin Anglo-Türk ittifakına son verilmesi olabileceğine inanıyorlar.» Belgede böyle yazıyor. Fakat Ingiliz Dışişleri bunu «ihtimal dışı» görüyor. Türkler, dördüncü talebin, ya da Türkiye'deki siyasal rejimin, Romanya ve Bulgaristan'da olduğu gibi Türk Hükümeti'nin yeniden yönlendirilmesine imkân verecek şekilde «değiştirilmesi» olacağına inanıyorlar. Anlaşılan «Türkler», bir Sarper-Molotov görüşmesinden herkesin nabzına göre bir kâbus çıkarmaya çalışıyor.

Aynı belgede bir de şu paragraf yer alıyor: «Bu konuyla ilgili olarak Peterson, yakın zamanlarda Dışişleri Bakanlığı Genel Sekreter Vekili ile Dışişleri eski Bakanı ve Londra Büyükelçisi Dr. Aras'ı elçilikte akşam yemeğine davet ettiğini telle bildirdi. Yemekten sonra Genel Sekreter Vekili, Peterson'u bir kenara çekti ve bir daha 'tanınmış Sovyet ajanı' olarak tanımladığı Aras'la birlikte yemeğe çağrılmamasını istedi.» (*) Burada adı

(*) *Bu utanç verici paragrafın aslını, İngilizcesini, yazıyorum :*

«In this connection Peterson wired that he recently invited to dinner at the embassy the Acting Secretary General of the Fonoff and Dr. Aras, former Formin and Abbassador in London. The Acting Secretary Gen took aside after dinner and requested that he not be invited again on the same occasion as Aras, describing the latter as 'this well known Soviet agent'.»

Foreign Relations of the Uniteded States 1945, Vol. VIII, sayfa 1236.

geçenlerden Peterson, o zamanki Büyük Britanya'nın Ankara Büyükelçisi Maurice Peterson; Dr. Aras, Mustafa Kemal'in hep «Doktor» diye hitap ettiği ve MDD Tarih Tezi'nde «Atatürk'ün Dışişleri Bakanı» olarak geçen Tevfik Rüştü Bey; Genel Sekreter Vekili ise dünya barışının inanmış düşmanı Feridun Cemal.

Feridun Cemal, belki de, Mustafa Kemal'in üç yakını Nuri Conker, Salih Bozok, Ali Kılıç'tan sonraki en yakını ikinci üç kişi arasına giren, Çankaya'ya davetsiz gidebilen ender kişilerden olan, Mustafa Kemal'in adını söylemeyip sadece «Doktor» dediği Tevfik Rüştü Bey'in «Sovyet ajanı» olduğuna gerçekten inanacak kadar beyinsiz ve bir yabancı ülkenin temsilcisine, kendi ülkesinde uzun yıllar Dışişleri Bakanlığı yapmış bir kimseyle aynı masaya oturmayacağını söyleyecek kadar da terbiyesiz değildir. Fakat bunu söylemeyi gerekli görüyor. Çünkü dışardan «Sovyet tehditi» tutmayınca içerde «Sovyet tehditi»ni yaratmak gerekiyor. Birazdan görülecek: İlk büyük öğrenci terörü, Tan'ın yakılıp yıkılması, başka nedenlerle birlikte içerde «Sovyet tehditi» masalını yaratmak için düzenleniyor. «Doktor» Aras'a Sovyet ajanı denmesi de bu nedenden ileri geliyor.

İlk büyük öğrenci terörüne gelmeden önce bir önemli belge kalıyor. Bu belge, bu bölüme ek olarak İngilizce ve Türkçe olarak veriliyor. Bu yüzden burada uzun uzun üzerinde durmaya gerek kalmıyor. Belge, 1930 yıllarında Türkiye'de büyükelçilik ve 1945 yazında Washington'da Dışişleri Bakan Vekilliği yapan Grew'ün anılarında yer alıyor. Türkiye'nin Washington Büyükelçisi Hüseyin Ragıp Baydur, 7 Temmuz 1945 tarihinde Birleşik Devletler Dışişleri Bakan Vekili Grew'ü ziyaret ediyor. Grew, görüşmeden sonra, görüşmenin tutanağını yazdırıyor ve arşivlere koyduruyor. Bir nüshasını da, anılarında yayınlamak üzere yanına alıyor. Bu belge işte o nüsha.

Baydur, önce, Dışişleri Bakanı Saka'nın üzüntülerini

bildiriyor. Saka, Washington'u ziyaret etmek istiyor ama son anda Boston'dan kalkan gemide yer bulduğu için Dışişleri Bakanı ile görüşmek üzere Washington'a gelemiyor. Dışişleri Bakan Vekili, tutanağa göre, Büyükelçiye teşekkür ediyor ve Saka'nın gelemeyiş «nedenini tümüyle anladığını» söylüyor. Sonra, kuşkusuz, söz Molotov'un isteklerine geliyor. Üç istek sayılıyor. Bunlar, sınır değişikliği, Boğaz'da üs ve Montrö'nün değiştirilmesi için ikili görüşmeler olarak belirtiliyor. Yalnız burada da bir dördüncü istek ortaya çıkıyor. Bu Londra'da ortaya çıkan değil. Şöyle: «Daha sonra Mr. Molotov Balkan devletlerinden de bazı talepler olabileceğini ekledi ve Büyükelçi bunu Bulgaristan'dan bir çeşit toprak isteği şeklinde yorumladı.»

Hüseyin Ragıp Baydur anlatıyor. Sovyet tehditinin ne kadar vahim olduğunu anlatıyor. Grew ise, tutanaklara göre, şu soruyu soruyor: «Büyükelçiye, Sovyet Hükümeti'nin istediği sınır iyileştirmesinin niteliğini belirleyip belirlemediğini ve taleplerin açık tehdit denebilecek gibi bir somut niteliği olup olmadığını sordum.» Bunun cevabı da tutanakta yazılı: «Büyükelçi, Molotov'un 1921 Antlaşması'nın Sovyet Rusya'nın zayıf olduğu bir zamanda yapıldığını söylediğini ve 'şimdi biz kuvvetliyiz' diye eklediğini cevaben bildirdi. Bundan çıkartılan açık anlam, Sovyet Rusya'nın Kars ve Ardahan vilâyetlerinin iadesini istediği idi.» Hepsi bu kadar. Hükümetten aldığı direktif üzerine Birleşik Devletler Dışişleri Bakan Vekili ile görüşen Türkiye'nin Washington Büyükelçisi Hüseyin Ragıp Baydur, açık tehdit sayılabilecek somut bir talep olup olmadığı sorusuna cevap olarak sadece Molotov'un «Now we are strong» dediğini söyleyebiliyor. Tüm «Sovyet tehditi» masalı Molotov'un «şimdi biz kuvvetliyiz» sözüne dayanıyor. Bunun dışında hiç bir dayanak yok.

Tek dayanak bu olunca biraz üzerinde durmak gerekiyor. Yalnız bu yapılmadan önce mümkünse yapılması gereken bir başka iş var. Kim bu Grew? Kişi olarak

kim? Amerika Birleşik Devletleri Dışişleri Bakan Vekilliğine kadar yükselmiş bir barışsever mi? Bir Ekim Devrimi hayranı mı? Tesadüfen böyle olabilir ve dolayısıyla Washington Sefiri Hüseyin Ragıp Bey'in vermiş olduğu bilgilerin bir bölümünü tutanaklara koymayabilir. Bu yüzden bu Grew'den emin olmak gerekiyor. Harward Üniversitesi'nden Prof. May, şu bilgiyi veriyor: «Amerikan diplomatlarının duayeni — Türkçeye 'şeyhi' olarak da çevrilebilir, Y. K. — Joseph C. Grew, Truman Başkan olduğu zaman Dışişleri Bakanlığı müsteşarıydı. Her ne kadar emeklilik yaşına yakın ve bir süre sonra da yerini Acheson'a bıraktıysa da, Grew, yönetime danışmanlık yapan karyer bürokratların tipik bir örneği sayılabilir. Birinci Dünya Savaşı sonrasında Rusya'da bolşevikler hakkında ne öğrenebilirse rapor etmesi için Danimarka'da görevlendirilmişti. Bolşeviklerle ilgili her şey ona itici geldi. Bütün bunların ötesinde bolşeviklerin, diplomasi yerine propaganda ve yıkıcı eylemlere başvurmalarını tiksindirici buluyordu.» Bunların hepsi Grew'ün değerlendirmeleri. Bolşeviklerin diplomasi yerine propaganda ve yıkıcı eylemleri seçtiklerini düşünüyor, bunlara inanıyor ve sonra da bolşeviklerden tiksiniyor. Dahası var: «Roosevelt yönetimi Sovyetler Birliği'ni tanımaya karar verince, o sırada Japonya'da Büyükelçi olan Grew, bu hareketi bir hata olarak kabul ediyor.» Burada da bitmiyor: «Almanya'da Hitler'in yönetimi almasına üzülüyor ama, aklına ilk gelen, bununla, Almanya'nın komünist olmak gibi daha büyük bir felâketten kurtarılmış olduğu oluyor.» (Ernest R. May, «Lessons» of the Past.., sayfa 23 ve 24) Profesör May, Truman yönetiminin yüksek bürokratlarını incelerken, Grew'ün kendi yazdıklarından böyle bir profili çıkarıyor. Bu yüzden de Grew'ün tutmuş olduğu tutanak inandırıcılık kazanıyor. Türkiye'nin Washington Sefiri Hüseyin Ragıp Bey, tercümanıyla birlikte gittiği Birleşik Devletler'in Sovyetler Birliği'ni, en kibar deyimiyle, hiç sevmeyen Dışişleri Bakan Vekili Grew'ü,

«Sovyet Tehditi» ile ilgili olarak bir zerre olsun ikna edemiyor.

Geriye «Sovyet Tehditi» masalının tek dayanağı olan Molotov'un «şimdi biz kuvvetliyiz» sözü kalıyor. Bu sözün söylendiğinden en ufak kuşku duymamak gerekli. Şundan dolayı: Ekim Devrimi iki büyük güven patlaması dönemi yaşadı. Bundan ilki, 1930 yıllarının başlarına rastlar. Beş Yıllık Planın dört yılda ve «Pyatletka v Çetıre Gode» sloganıyla başarıldığı, kır kesiminde kulakların; sanayi kesiminde kapitalist yolu araştıran bürokratların temizlendiği yıllarda «bolşevik her şeyi yapar» düşüncesi yayılmaya başladı. Bu, bir yanıyla, yeni Sovyet insanının kendine güven duyduğu, alnını dik tutmaya başladığı ilk yıllar oldu. Çok büyük bir güven patlaması yaşandı. Yaratıcılığın kapılarının zorlandığı ve yaygın kanının aksine engin bir tartışma dönemine girildi. Ama aynı zamanda iradeciliğin filizleri de görülmeğe başlandı. «Bolşevik her şeyi yapar» inancı, yeni ve sosyalist bir dil yaratma örneğinde olduğu gibi aşırı volantarist eğilimlere yol açtı. Aşırı determinist Stalin, Marksizm ve Lingüistik adlı incelemesiyle bu sağlıksız iradeci eğilimleri durdurmak istedi.

İkinci Dünya Savaşı'ndan hemen sonra aynı eğilimin tekrar canlandığı görülüyor. Bu kez daha büyük nesnel dayanaklar üzerinde. Hitler faşizmini yenme onurundan çok büyük bir pay Sovyet insanının alnına düşüyor. Sovyet sanayii ve teknolojisi, büyük bir sınavdan geçiyor. Sovyet düzeni çok büyük bir saldırıyı göğüslüyor. Daha önemlisi sona ermekte olan Büyük Savaş, tek ülkeli dünya sosyalist sistemini çok ülkeli dünya sosyalist sistemine çeviriyor. Bütün bunlardan «bolşevik her şeyi yapar» inancı yeniden ve daha yüksek bir biçimde doğuyor. Sovyet düzeni ve Sovyet insanı, çok haklı gerekçelerle, kendisini şimdi daha kuvvetli hissediyor.

Ancak «bolşevik her şeyi yapar» inancı, tıpkı 1930

yıllarının başında olduğu gibi iradeciliğin tohumlarını da taşıyor. İçerde bu en çok değer yasasının reddedilmesi eğilimleri olarak filiz veriyor. Bunun üzerinde tartışmalar oluyor. Büyük determinist Stalin bu eğilimleri de, daha sonraları yayınlanan, Sovyetler Birliği'nde Komünizmin Ekonomik Meseleleri adlı çalışmasıyla karşılamaya çalışıyor.

Molotov ile Sarper görüşmesi böyle bir dönemin başlarında oluyor. «Şimdi biz kuvvetliyiz» sözü, o sırada Sovyetler Birliği içinde yaygın inanca uygun düşüyor ve bu inancı yansıtıyor. Ancak bu kadar değil. Osmanlı'dan 1945 yılına kadarki Türkiye'nin dış politikasının bir yönünün gerçekçi değerlendirmesine de uygun düşüyor. Osmanlı'nın son zamanında ve bazı değişikliklerle Cumhuriyet döneminde Türkiye hep kuvvetlinin dostluğunu aradı. Herkes kuvvetlinin dostluğunu arar. Bu gayet açık. Fakat buradaki Türkiye'ye özgü farklılık bu değil. Türkiye, kuvvetli değiştikçe dostluğunu da değiştirmede alışılmamış bir manevra kabiliyeti sergiledi. İçinden çıktığı Osmanlı toplumunun bir aydını olan Mutsafa Kemal de, bir yandan, dünya kuvvet dengesinin çözülüp yeniden düğümlendiği bir dönemde Türkiye'nin başında olmasının; diğer yandan da, üstün siyasal yeteneklerinin, daima alabileceğinden daha azına razı olmayı ve yapabileceğinden daha çoğunu yapabilecek izlenimi vermeyi bir politika haline getirmesinin, avantajlarından yararlanarak bu manevralara daha ritmik bir görünüm verebildi. Bunlara kendi çeşnisini kattı. Fakat özünü değiştirmedi.

Sovyet Dışişleri Bakanı Molotov'un sözleri, bu gerçek duruma da uygun düşüyordu. Ve mutlak olarak Türkiye'nin dostluğunu amaçlıyordu. Bu amacın gerçekleştirilmesine yardımcı olacağı gerekçesiyle, Türk Hükümet üyeleriyle Birleşik Devletler yetkililerinin Sovyet diplomasisinin tipik yöntemleri olarak niteledikleri daha önceki sayfalarda yazılan, Sovyet yayın organlarında Türkiye'nin sert bir biçimde eleştirisi başladı. Buna sorumsuz

Gürcü profesörlerin Kars ve Ardahan ile ilgili gazete yazıları eklendi. Daha önceki belgelerde de görüldü: Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti üyeleri bu yayın ve yazıların, Türkiye'yi görüşmelere ikna etmekten başka bir amaç taşımadığından kuşku duymadılar.

Bu politika, genellikle başarıya ulaşmış olan bu yöntem, bir nedenle amacına ulaşmadı: Determinizm. Yoksa sorumsuz Gürcü profesörlerinin yazıp çizdiklerinden dolayı değil. 1930 yıllarında Türkiye'nin sınıfsal yapısındaki gelişmeler, sendikaların bağımsız işçi önderlerinden soyutlanması, Kadro Dergisi'nin Türkiye entelijansiyasındaki sınıf mücadelesi kavramlarını silmede başarılı olması, Cumhuriyet Halk Partisi'nin halkçılık programı, Türkiye Komünist Partisi'nin kendi kendine sahneden çekilmesi sadece keyif için bir araya gelmedi. Sadece tesadüfen aynı kısa zaman kesiti içine sığmadı. 1930 yılında en çok güvenilir ellerle başlatılan Serbest Fırka hareketinin, en beceriksiz ellerde, görmüş olduğu «halk desteği», Türkiye'nin deneyimli burjuvazisine yeterli dersleri verdi. Türkiye burjuvazisi iç ve dış güvencelerini almak zorundaydı. Türkiye'nin determinizmi, kendisini kapitalist ve emperyalist limanlarda güvence bulmaya götürecekti.

MDD Tarih Tezi ya da Kemalist Historiografi ve kendi kendine sahneden çekilmeden önce ve çok daha sonra tekrar sahneye çıktığı zamanda Kemalizmin Sol Kanatı olmaktan ileriye gidemeyen Türkiye Komünist Partisi değerlendirmeleri bir noktada birleşti: Determinizmin ihmal edilmesi. Bu yüzden de bütün süslü sözlere karşın Türkiye'ye materyalist bir gözle bakılamadı. Türkiye sorumsuz Gürcü profesörlerinin yazdıkları için değil, — ki bunu Türkiye'nin egemen güçleri hiç ciddiye almadılar — Türkiye'nin egemen sınıflar koalisyonu güvencesini emperyalist limanlarda gördüğü için Amerika Birleşik Devletleri'nin kucağına atıldı. Savaşın bitişinin sarhoşluğu içindeki Amerikan halkı bu kucağı açmaktan uzak dur-

du. Amerikan yöneticileri kısa bir süre kararsız kaldılar. İşte bu kararsızlığı yenmek için Türkiye burjuvazisi içte ve dışta «tehlikeler» ile dolu olduğunu göstermek zorunluluğunu duydu. Dışta Sovyet tehlikesi olacak. İçte de komünist tehlikesi. Böylece Türkiye'nin içten ve dıştan tehlikelerle sarılı olduğu gösterilirse, kovboy ruhlu Amerikan Halkı, bu pek ismini bile duymadığı uzak insanlara yardım kucağını açacak. Mantık, bu. Şimdi sıra bu mantığın iç tehlike sahnesinde.

İlk önce birinci perde. Bu birinci perdede Türkiye burjuvazisinin pek şanssız ve yoksul olduğunu söylemek gerekli. İkinci savaş biterken, Sovyetler Birliği'nin Batı sınırını oluşturan Doğu Avrupa'daki ülkelerin çoğunda dış düşman Alman faşizmine karşı zafer kazanılırken içerde de burjuvazi yenilgiye uğratılıyordu. İkinci Savaş'ın sona ermesiyle birlikte Doğu Avrupa'daki ülkelerin önemli bir bölümünde sosyalist veya komünist partiler, ya tek başlarına ya da ülkedeki etkin demokrat partilerle birlikte iktidar oluyorlardı. Avrupa'nın Doğusundaki ülkelerde burjuvazi ve emperyalizm için gerçek «tehlike» olduğu ortaya çıktı.

Sovyetler Birliği'nin güney sınırında İran ve Türkiye ile bu eksenin devamı sayılan Yunanistan'da durum farklı idi. Yunanistan Komünist Partisi KKE, 1941 yılında Yunanistan'ın faşist işgaline karşı, bazı partilerle birlikte Milli Kurtuluş Cephesi'ni, EAM, kurdu. EAM da kısa bir süre sonra Halk Kurtuluş Ordusu'nu, ELAS, yarattı. 1945 yılı EAM ve ELAS için çok önemli yıllar oldu. Churchill, şimdiki Andre Papandreu'nun babası Yorgo Papandreu'nun hizmetleriyle Yunanistan'ı Büyük Britanya'nın nüfuz alanı içinde tutmaya kararlıydı. 1945 yılı Şubat ayında Büyük Britanya, EAM ve İngilizlerin kurdurdukları Plastiras Hükümeti arasında Varkiza Antlaşması imzalandı. Antlaşma ELAS'ın dağıtılmasını ve silâhların teslimini öngörüyordu. Yunanistan Komünist Partisi, silâhlarının tamamını teslim etmese de, Antlaşmaya tam olarak uy-

du. Fakat ELAS içinden bazı gruplar kabul etmediler ve dağa çekildiler. 1945 yılı EAM ve ELAS kadroları için büyük ve acı bir terör yılı oldu. EAM, Varkiza Antlaşması'nın ilk yılında 1289 EAM ve ELAS mensubunun öldürüldüğünü, 6671 inin ağır yaralandığını, 33632 kişiye işkence yapıldığını ve 84931 kişinin tutuklandığını bildirdi. 1945 Aralık ayında Yunanistan Adalet Bakanı 48956 EAM ve ELAS mensubu hakkında kovuşturma yapıldığını açıklıyordu.

1945 yılı sonbaharında Yunanistan'daki gelişmeler Yunanistan'da da bir «iç tehlike» olduğunu gösteriyordu. Türkiye'nin doğusunda ve Sovyetler Birliği'nin güneyinde İran'da ise 1945 Kasım ayında Cafer Pişaveri ayaklanması başladı. Bu ayaklanma, Iran Komünist Partisi Tudeh'ten destek aldı ve 12 Aralık tarihinde Tebriz'de Muhtar Azerbaycan Cumhuriyeti'nin ilânına yol açtı. Bunu kısa bir zaman içinde Mahabad bağımsız kürt devleti izledi. Bütün bunlar 1945 yılı sonlarında Iran'da da bir «iç tehlike» olduğunu göstermeye yetti.

Türkiye ise «iç tehlike» açısından çok yoksul. 1930 yıllarında Türkiye Komünist Partisi, çok büyük olasılıkla, resmen; fakat kesinlikle fiilen ve kendi kendine sahneden çekilmiş durumda. Daha çok sanatçı-yazar türünden bazı kişi ve dar grupların çok büyük özverili ancak etkinliği çok sınırlı direnişlerinin dışında bir hareket yok. Bu durumda Türkiye burjuvazisi ya başkalarının iç tehlikesine ortak olma ya da «komünist tehlike» yaratmak zorunda kalıyor. Demokrat unsurlardan «komünist» yaratmak buradan doğuyor. Birinci büyük öğrenci terörü böylece hazırlanıyor. Çeşitli kaynakların araştırılması bunun ustaca hazırlandığını ve aktörlerin önceden belirlendiğini gösteriyor. Burada elde edilen başarı ile Türkiye burjuvazisi demokratlardan «komünist» yaratmayı bir yöntem haline getiriyorlar. (*)

(*) Türkiye burjuvazisi böylece bir taşla iki kuş vurmuş oluyor. Birincisi, güncel olanı, ve ihtiyaç duyduğu zaman «komünist tehlikesi» yaratabilmesi. İkincisi ise, yapısal olanı: Türkiye burjuvazisi böyle yaptığı için demokratlar da kendilerinin komünist olduğuna inanmaya başlıyor. Daha çekici görünüyor. Türkiye ilerici hareketinde en önemli karışıklıklardan birinin kaynağında, Türkiye burjuvazisiyle birlikte demokratların da kendilerini komünist sanmaları yatıyor.

Birinci büyük öğrenci terörü 4 Aralık 1945 tarihinde oldu. Buna genel olarak «Tan Olayı» deniliyor. Aslında tam bir sağ terör. Öğrencilerin aktif olarak katıldıkları ve rol aldıkları bir sağ terör. Üç büyükten ilki. Eğer Hatay mitingleri gibi apaçık dış politika ile ilgili olanlar bir kenara konacak olursa, Cumhuriyet döneminin ilk büyük kitlesel öğrenci eylemi. Bu eylem 4 Aralık 1945 tarihinde gerçekleştiriliyor.

Birkaç gün öncesinden gelişmeleri incelemekte yarar var. 1 Aralık 1945 tarihli Cumhuriyet Gazetesi'nin en büyük, en üstte ve dört sütunluk haberi oldukça anlamlı. Herhalde o günü olduğu gibi yaşayanlar için değil. Herhalde o günü bugün yaşayanlar için. Manşet şöyle: «İran Şahı Amerika'dan Yardım Talep Etti.» Haberin alt başlıkları ise «Amerika Azerbaycan'a müşahid olarak üç diplomat yolladı» ve «Moskova cevabi notasında İran'dan Azerbaycan muhtariyetini tanımasını taleb etti, Tahran'da büyük bir hayal sükûtu hüküm sürüyor» oluyor.

Aynı günkü gazetenin aynı sayfasındaki anlamlı haberler bundan ibaret değil. Yine bugün anlam kazanan, birinci sayfada, tek sütunluk bir haber var: «Moskova radyosunun bir gazetemizden yayınladığı makale». Bu tek sütunluk haberin de alt başlığı var ve şöyle: «Zekeriya Sertel'in fikirleri Moskova'da takdirle karşılanıyor». Türkiye'de komünist yaratmak için önce Moskova'nın takdirle karşıladığının yazılması gerekiyor. Cumhuriyet Gazetesi 1 Aralık 1945 tarihinde bu işe başlıyor. Haber: «Moskova Radyosu 28 (B.Y.U.M. - Fransızca 15.00 yayını) Istanbul'da çıkan Tan gazetesi başyazarı Sertel, bir başmakalesinde, bugünkü Türk hükümet ve meclisinin

Türkiye'yi idareye muktedir olmadığını, hükümet ve meclisde değişiklikler yapmak gerektiğini yazmaktadır.» Bu haberde kaynak olarak gösterilen «B.Y.U.M.», Basın Yayın Umum Müdürlüğü kelimelerinin baş harflerinden meydana geliyor. 1945 Türkiye'sinde komünist yaratabilmek için meclis ve hükümetin değişmesi gerektiğini söylemek yetiyor. Piyasa oldukça düşük. Bu tanıma göre, 1945 yılından sonra, Bayar, Menderes, İsmet Paşa, Ecevit, Demirel hep komünist olacaklar. Çünkü her biri ayrı ayrı zamanlarda hükümetin ve meclisin değişmesini istediler.

2 Aralık, 1 Aralık'ın devamı. 2 Aralık tarihli Cumhuriyet Gazetesi de 1 Aralık 1945 tarihli Cumhuriyet Gazetesi'nin devamı niteliğinde. Sol üst köşede üç sütunu kapsayan bir haber okunuyor: «Rusya'nın İran'dan İstekleri Anlaşıldı». Haberi okumadan alt başlıklardan isteklerin neler olduğu anlaşılıyor: «Münasip bir petrol imtiyazı verilir ve İran hükümeti tamamen değiştirilirse, Moskova tatmin edilmiş olacak ve İran'a karşı husumete nihayet verecekmiş!» Buradaki (!) işareti haberin alt başlığında yer alıyor. Bir gün önce Cumhuriyet'te yer alan Basın-Yayın Umum Müdürlüğü kaynaklı Zekeriya Sertel'in hükümetin değiştirilmesi önerisinin Moskova tarafından takdir edildiği haberi biraz daha anlam kazanıyor. Bir başka alt başlıkta da şunlar yazıyor: «Tahran'da bütün siyasî parti merkezleri kapatıldı. İngiliz-Amerikan kıtaları Şimalde sağlam surette yerleşiyorlar.»

Bu haber aynı günkü gazetenin birinci sayfasının üst köşesini başka bir haberle paylaşıyor. Üç sütunluk bir başka «manşet» haberin başlığı şöyle: «Eski Başbakan Celâl Bayar'ın kuracağı Parti». Bu haberin alt başlığında şunlar yazılı: «Celâl Bayar, dün: 'Parti kuruyoruz, bu, muhakkaktır, fakat birkaç gün geçmeden tafsilât veremem' dedi.» Anlamlı haberler bu kadar değil. Tek sütunluk bir haber başlığı: «Hakikatle alâkası olmayan dedikodular». Birinci sayfadaki tek sütunluk bu haberin alt başlığı ise

şöyle: «Zekeriya Sertel'in seçim hakkındaki iddiaları tamamen asılsızdır.» Haber okunduğunda Zekeriya Sertel'in İstanbul seçimlerinde CHP seçmenlerinden parti üyesi olmayan adaylara oy verenlerin partiden atıldığını yazdığı; halbuki «Partinin yetkili şahsiyetlerinin» Cumhuriyet Gazetesi'ne «Partiden olmayanlara rey verdiklerinden dolayı partiden çıkarılmış bir vatandaş yoktur. İkinci seçmenler, adaylar içinden. Partili olsun olmasın, namuslu, güvenilir, dürüst ve vatanını seven yurttaşı intihabda tamamen serbesttir» dediği anlaşılıyor. Yine öyle anlaşılıyor ki, 1945 yılı Aralık ayı başında Cumhuriyet Gazetesi, üç kurucusundan birisi olan Zekeriya Sertel ile uğraşmayı görev biliyor.

3 Aralık 1945 tarihli Cumhuriyet Gazetesi'nde Zekeriya Sertel ile doğrudan ilgili bir haber görülmüyor. Dört sütunluk en büyük ve üstteki haberin başlığı şöyle: «İstanbul'da seçim dün ikmal edilemedi». Eskiden seçimler iki dereceliydi ve uygun zamanda bitebiliyordu. Haberin ikinci başlığı seçimin neden tamamlanamadığını açıklıyor: «İkinci seçmenlerden 50 kişinin 'rey vermeğe gelmemesi nisabı temin edemedi, seçimin neticesi çarşambaya kaldı». Bundan sonraki ikinci önemli haberin başlığı ise şu şekilde: «İran'da Rus aleyhdarları işlerinden uzaklaştırılıyor». Bu «tehlike çanları» çalan başlığın alt başlığında şunlar yazıyor: «Tahran'da büyük bir diplomatik faaliyet hüküm sürerken, Meraga şehrine giren 'Demokratlar' da, valiyi ve garnizon komutanını idam ettiler». İki sütunluk bir değişik haber başlığı da şöyle: «Yeni partinin ismi ne olacak?» Haberin yine bir ikinci başlığı var: «Müessislerce istenen 'Kemalist Demokrat' isminin, hükümetçe kabul edileceği şüpheli görülüyor». Böylece zaman 4 Aralık 1945 tarihine dönüyor.

4 Aralık 1945 tarihli Cumhuriyet Gazetesi'nin birinci sayfası yeni parti kuruluşu ile yine İran olaylarına ayrılı. Üç sütunu kapsayacak bir şekilde ve «Yeni Parti için son hazırlıklar» başlığı altında, «Celâl Bayar, Cum-

huriyet Halk Partisi'nden çekildi» haberi veriliyor. Dört sütunluk bir başlıkta ise «İran'da Dünkü Durum» okunuyor. Burada «İngilizlerle Amerikalıların İran'a yeniden bir kısım kuvvetler getirdikleri şayiaları var» haberi yer alıyor. Aynı habere bir de şu başlık konuyor: «İran, Sovyetlerin notasına cevap vererek taleplerinde ısrar etti, Ruslar da İngiliz ve Amerikan notalarına cevap verdiler».

4 Aralık 1945 tarihli Cumhuriyet Gazetesi'nin birinci sayfası bu kadar değil. İki sütuna uzanan, günün olacak olaylarına ışık tutan anlamlı haberi şöyle: «Bizim yoldaşlar nihayet maskelerini attılar». Haber, alt başlıkla devam ediyor: «Fakat Türk milletinin sağ duyusu bunların yalancı demokratlığına ve sahte hürriyet âşıklığına aldanmayacak kadar kuvvetlidir». İşte açıklık kazanıyor: «Yalancı demokrat», Türkiye'de demokrattan komünist imal etme operasyonunda «komünist» anlamına geliyor.

Haber iki resimle takviye edilmiş. «Görüşler» Dergisi'nin kapağı ile, bu kapağın alt üst edilmişi yanyana konuyor. Derginin isminin baş harfi (G) süslü yazılmış. Birinci fotoğrafta bu var. İkincisinde ise tersi yer alıyor. Bir parmak, alt üst edilmiş bu harfin bir ucunu kapatıyor. Böylece süslü harf, tersine çevrilip bir tarafı kapatılınca bir orak âletine benziyor. Resmin alt yazısı da bununla ilgili. Şöyle: «Ya bunun çekici nerede?»

4 Aralık 1945 tarihli Cumhuriyet Gazetesi'nin birinci sayfasındaki bu başlık ve fotoğraflarla ilgili «açıklama» ise şöyle: «Dün bir okuyucumuz 'Görüşler' mecmuasıyla birlikte idarehanemize geldi. Mecmuayı masanın üzerine yaydı. Başlığını ters çevirerek parmağını üzerine bastı. O şekilde ki başlıktan bir harf değil, bariz bir orak resmi kaldığını hayretle gördük. 'Böyle (G) harfi olmaz, bu kasden böyle çizilmiştir' dedikten sonra sordu 'Ya bunun çekici nerede?» Sustuk. Cevabını gene kendisi verdi: 'Okuyunca anladım, içinde imiş!'» Daha

çok Zekeriya Sertel'in karısı Sabiha Sertel'in adına bağlanan «Görüşler» Dergisi ve «Bizim Yoldaşlar» diye nitelediği kimselerle ilgili 4 Aralık yayını böyle.

4 Aralık 1945 tarihinde gazetesini özenle çıkaranlar sadece Cumhuriyet Gazetesi yöneticileri olmadı. 4 Aralık 1945 gününü özenle değerlendirip Tan Gazetesi'ni yakıp yıkanların elebaşlarından birisi çok sonra şunları yazdı: «Bilhassa 4 Aralık 1945 günü Hüseyin Cahit Yalçın'ın Tanin gazetesinde neşredilen 'Kalkın Ey Ehl-i Vatan' başlıklı yazısı gençliğe büyük bir heyecan vermiş, yazı üniversitenin muhtelif yerlerine kesilerek yapıştırılmıştı. Sabahleyin üniversiteye gelen gençlerin ilk nazarı dikkatini çeken şey, duvarlara yapıştırılan bu yazı oluyor ve yazı önünde biriken gençler 'Bugün yürüyüş var!', 'Bugün miting var!' diye kulaktan kulağa fısıldıyorlardı. Zira miting bir gece önce kararlaştırılmış, fakat izin verilmez korkusuyla müsaade alınmamıştı.» (İlhan Darendelioğlu, Türkiye'de Milliyetçilik Hareketleri, İstanbul, 1977, sayfa 159-160) Bütün hazırlıkların tamam olduğu görülüyor.

Hüseyin Cahit Yalçın, birinci öğrenci terörüne, Cumhuriyet Gazetesi ile birlikte önemli katkıda bulunuyor. Hüseyin Cahit Yalçın'ın katkısı ile ilgili olarak, Zekeriya Sertel, anılarında, şunları yazıyor: «Bu durum açık olmakla beraber, gözlerime inanamadım. Hüseyin Cahit beni sever ve beğenir görünürdü. Her karşılaşmamızda bana iltifat etmekten geri kalmazdı. Daha bir gece önce kendisiyle bir suarede buluşmuştuk. Bana türlü diller dökmüştü. Demek bana böylece güleryüz gösterdiği anda, halkı kışkırtan yazısını matbaaya vererek bu davete gelmişti. İkiyüzlülüğün ve ahlâk düşkünlüğünün bu derecesine hâlâ şaşarım.» (Zekeriya Sertel, Hatırladıklarım) Zekeriya Sertel şaşmamayı sonradan öğrenir.

Belki de gazetecilerin çok çeşitli ilişkiler içinde olduğunu da öğrenir. Fakat herhalde Hüseyin Cahit Yalçın'ın ilişkilerini ve bu ilişkiler içindeki yerini ve önemi-

ni öğrenemez. Dolayısıyla bilemez. Halbuki öğrenmek ve bilmek gerek. Feridun Cemal'den öğrenmek gerek. Feridun Cemal, 1945 Mart ayında Sovyetler Birliği tarafından Dostluk Antlaşmasının yenilenmeyeceğinin bildirilmesinden sonra, fakat, San Francisco Konferansı'ndan önce geçen şu olayları hatırlıyor ve yazıyor: «Sovyet Büyükelçisi'nin telkin ettiği yalın düşünceli müzakere usulünün Türklerce kabul edilmemesini gerektirecek tehlikeler aşikâr idi. Bizzat bu satırların yazarı, M. Vinogradov nezdinde, çeşitli fırsatlarla, yararlı müzakereler için teması yenilemek imkânlarını yoklamıştı. Kendi evinde bir yemek davetinde vuku bulan bu görüşmelerden biri esnasında, Büyükelçi, Türk Hükümeti'nin Türk-Sovyet menfaatlarına en iyi uyacak teklifleri bulup Moskova'ya sunması lüzumunu âdeti veçhile tekrarlamıştı. Mr. Vinogradov bu vesile ile kendisine aziz olan ve karşılıklı ilişkileri güya düzeltmeye yarayacak çareler arasında en etkililerinden biri görünen şu konuyu hararetle ele almıştı: Türk basınının Sovyetler Birliği'ne karşı kampanyasına son vermek, ve, özellikle Tanin gazetesinin seçkin ve ateşli başyazarı Hüseyin Cahit Yalçın'ı susturmak.» Feridun Cemal'in yazdıklarından Hüseyin Cahit Yalçın'ın susması halinde Türkiye-Sovyetler Birliği dostluğunun güvenli bir biçimde kurulması yolunda önemli bir adım atılmış olacağı çıkıyor.

Devamı ve Feridun Cemal'in cevabı var: «Verdiğim cevapta, Türk basınının yayınlarında, Sovyet basınının her gün Türkiye'ye yönelttiği incitici yazılara mukabeleden başka bir hedef görmekte isabet olmadığını belirttim. Hüseyin Cahit Yalçın meselesine gelince, basın hürriyetinin, bize, gazeteler nezdinde herhangi bir müdahalede bulunmağa imkân vermediğini söyledim. Bu husus bir yana, Yalçın'ın Türk Heyetine San Francisco seyahatinde refakat edecek olan basın grubuna dahil bulunması neticesinde başkentten uzaklaşmasının, başyazar faaliyetini bir süre için kesmek suretiyle, bize, onun

günlük makalelerinin Sovyet basınında Türkiye'ye karşı alınan tavra ne derecede tesir ettiğini değerlendirmek fırsatını da vereceğini sözlerime ekledim.» (Feridun Cemal Erkin, Türk-Sovyet İlişkileri, sayfa 250-251) Hüseyin Cahit Yalçın'ın Feridun Cemal ile birlikte Birleşik Devletler'e gittiği, uzunca kaldığı ve Feridun Cemal'in «seçkin ve ateşli başyazarı» olduğu ortaya çıkıyor. Bunlar, değerli bilgiler.

Basın-Yayın Umum Müdürlüğü tarafından çıkarılan aylık «Ayın Tarihi», Aralık 1945 tarihine ait sayısında 4 Aralık ile ilgili şu kayıtları düşüyor: «Bu sabah 10 da önlerinde Türk bayrağı, Atatürk ve İnönü'nün resimleri; çelenkler ve 'hiçbir demokrat memlekette bizim memleketimiz kadar hürriyet yoktur' levhaları bulunduğu halde yirmi bine yakın üniversite, yüksek okul ve lise öğrencisi Divanyolu'nu ve Ankara Caddesi'ni takip ederek Tan gazetesi binası önüne gelerek binada tahribat yapmışlar, makina ve diğer tesisleri hasara uğratmışlardır. Tan gazetesinin levhasını indirerek yerine Atatürk'ün resmini koyan öğrenciler bundan sonra İstiklâl Marşı'nı söyleyerek Taksim'deki Cumhuriyet Anıtı'na çelenkler koymak üzere Sirkeci yoluyla karşıya geçmişlerdir.» (Ayın Tarihi, Aralık 1945, sayı 145, sayfa 4) İlk öğrenci terörü ile ilgili resmî kayıt böyle düşülüyor.

Resmî kayıt, 20 bin öğrencinin hareket halinde olduğunu belirtiyor. Olayın elebaşlarından birisi, «Köprüye gelindiği zaman 200'e yakın polis, talebenin Beyoğlu cihetine geçmesine mani olmak istiyor, fakat polis 20 binden fazla olan bir kitleye elbette mukavemet edemiyordu» diye yazıyor. Paragrafını şöyle tamamlıyor: «Bu esnada polis kordonunun da fayda vermediğini gören ilgililer, Köprüyü açıyor, buna rağmen gençler kayıklarla ve Atatürk köprüsü vasıtasıyla Bankalar, Yüksekkaldırım Caddelerinden Galatasaray'a çıkıyordu.» (İlhan Darendelioğlu, Türkiye'de Milliyetçilik Hareketleri, sayfa 161) Şimdiye kadar yazılanlar gösterdi ve bundan sonra yazı-

lacaklar daha da gösterecek. 4 Aralık, tam bir hükümet tertibidir. Bunda kuşku yok. Fakat kuşku olmaması gereken bir nokta daha var. Şu: Hükümet tertibi olmasına rağmen toplanan 20 bin öğrenci pek çok. O günün boyutlarına göre büyük bir öğrenci kitlesinin bir araya gelip hareket ettiği gayet açık. Herhalde bu açıklığın bir anlamı var. Bu eylem, bir hükümet tertibi olmasının yanında, öğrenci kitlesinin o zaman sahip olduğu ideolojiyi de yansıtıyor.

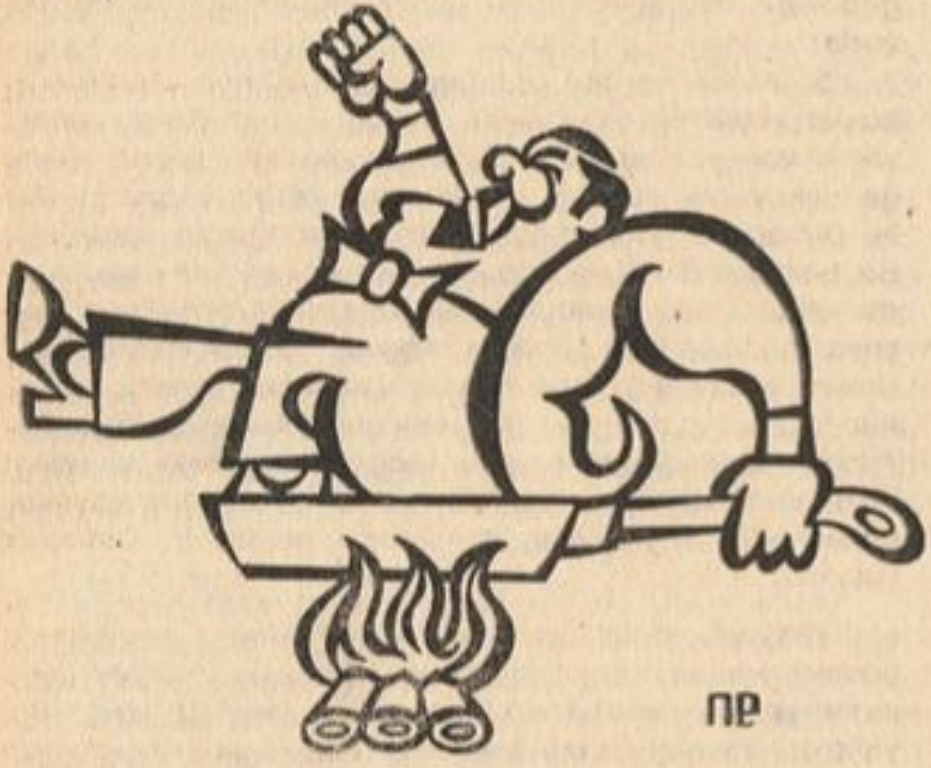

Resmi kayıt, Tan Gazetesi'ni yakıp yıkan öğrencilerden «bundan sonra İstiklâl Marşı'nı söyleyerek Taksim'deki Cumhuriyet Anıtı'na çelenkler koymak üzere Sirkeci yoluyla karşıya geçmişlerdir» diye söz ediyor. Fakat öğrencilerin çelenkleri taşırken etraflarını da tahrip ettikleri anlaşılıyor. 5 Aralık 1945 tarihli Cumhuriyet Gazetesi, sekiz sütun üzerinden «Üniversite Gençlerinin

Dünkü Nümayişi» başlığı ile çıkıyor. Bunun hemen altında «Tan ve Yeni Dünya gazeteleriyle Görüşler Dergisi'nin matbaaları ve 2 kitabevi nümayiş esnasında tahrip edildi» haberi yer alıyor. Yine sekiz sütuna yerleşiyor. Gerçekten de 4 Aralık günü, Taksim Anıtı'na çelenk koymaya giden öğrenciler rastladıkları iki kitabevine giriyorlar; Cumhuriyet Gazetesi alıyorlar, sonra kitabevlerini beğenmeyip tahrip ediyorlar; sonra da o günkü gazetede «Görüşler» ile ilgili yayını okuyup «Ya bunun çekici nerede?» sorusuna takılıyorlar ve çekici aramak için girdikleri «Görüşler» Dergisi'nin matbaasını tahrip ediyorlar.

5 Aralık tarihli Cumhuriyet'te öğrenci teröründen başka «Milli Şef dün Celâl Bayar'ı kabul ettiler» haberi yer alıyor. «İnönü, yeni kurulacak partinin liderini yemeğe alıkoyarak iltifatta bulundular». Haberin içeriği böyle. Bir başka haber başlığı da şu: «Boğazlar Meselesi». Bu başlığın alt başlığı da şöyle: «Rusya isteklerinde ısrar ettiğini bize bildirmiş». Bu önemli haberi Paris Radyosu bildiriyor ve habere kaynak olarak Basın-Yayın Umum Müdürlüğü gösteriliyor. Doğrusu öğrenci terörünün olduğu gün Paris Radyosu'nun, Sovyetler Birliği'nin Türkiye'ye isteklerinde ısrar ettiğini bildirmesi ve Basın-Yayın Umum Müdürlüğü'nün bunu gazetelere yayması, gazetelerin de sayfalarına koyması gerekiyor. Olduğuna şaşılmaz. Olmazsa şaşılır.

1945 yılı Aralık ayına ait «Ayın Tarihi», yeni öğrenci gösterisiyle ilgili kayıtlar taşıyor. Biri şu: «İstanbul gençlerinin dünkü tezahürleri haberi üzerine İzmir'de, Karşıyaka'da ve diğer bazı semtlerde öğrenciler memlekette son zamanlarda komünistlik lehine yapılan neşriyata karşı tezahürlerde bulunmuşlar ve duvarlara bu yolda beyannameler yapıştırmışlardır. Polis bu beyannameleri kaldırmıştır». İkincisi ise şu: «Bugün İpekçilik Enstitüsü civarında toplanan ilk bini aşan Bursalı genç, İpekçilik caddesini takiben Yeşil yolu ile Sedbaşı'na gelmişler ve so-

kaklarda rasladıkları Görüşler, Yeni Dünya gazete ve mecmularına ait afişleri parçaladıktan sonra bütün kitabevlerini gezmişler, buralarda Tan, Görüşler ve Yeni Dünya Gazetelerini yırtarak Cumhuriyet alanında toplanmışlardır». İzmir ve Bursa öğrencileri, İstanbul öğrencilerinin yolunda yürüyor. Bir gün arkadan.

1945 yılı Aralık ayına ait bir başka türlü kayıt da, Feridun Cemal'in anılarında yer alıyor. Şöyle: «İki memleket arasındaki ilişkilerin kötüleşmesi tehlikeli ihtilâtlara müsait ve uluslararası ölçüde önleyici bazı tedbirlerin alınmasını aynı oranda amir bulunuyordu. Bu alanda Türk diplomasisine düşen görev Amerika Birleşik Devletleri'ni ve Büyük Britanya'yı, Sovyet Hükümeti'ni ihtilâfa yönelen tehlikeli yürüyüşünde durdurmağa elverişli bir tutum almak zaruretine ikna etmek için uygun fırsatları kollamak, bulmak ve gerekirse yaratmak idi. Memlekette hiddet son haddine varmıştı. Komünizme karşı nefret bütün milleti saran bir kin halini almıştı.» (Feridun Cemal Erkin, Türk-Sovyet İlişkileri, sayfa 278) Tezler'in birinci kitabında da üzerinde durulan bu cümlelerden Dışişleri Bakanlığı Genel Sekreteri'nin öğrenci teröründen çok büyük sevinç duyduğu anlaşılıyor. Genel Sekreter, kaldığı yerden, devam ediyor ve kendisini açıklıyor: «Biraz evvel işaret edildiği gibi durumun artan gerginliği ve halkın coşkunluğu Amerikan ve İngiliz Büyükelçileriyle fikir teatisi lüzumunu ortaya koşmuştu.» Bu cümle, bir hükümet tertibi olan sağ terörün, Dışişleri Bakanlığının isteği üzerine düzenlendiğinde kuşku bırakmıyor. Başbakan Saraçoğlu'nun 2 Kasım tarihinde gelen Birleşik Devletler'in Montrö Sözleşmesi'ni uluslararası bir konferansta görüşmeyi öneren notasına 5 Aralık tarihinde yaptığı basın toplantısıyla cevap vermesi de bunu gösteriyor. Saraçoğlu, 5 Aralık tarihinde, «Amerikan görüşünün esas bakımından iyi olup, tatbikata ait şekil ve kayıtları zamanında tetkik edilmek üzere, bir tartışma ve görüşme zemini olarak kabule değer olduğu şüphesizdir.» diyor.

Amerika Birleşik Devletleri Dışişleri Bakanlığı belgeleri de bunun böyle olduğunu gösteriyor. Dışişleri Bakanlığı Genel Sekreteri Feridun Cemal, Ankara'daki Amerikan Büyükelçisi Edwin Wilson'a 4 Aralık olayının ve bundan sonrakilerin rejisörü gibi konuşuyor. Wilson, Feridun Cemal ile 2 Ocak 1946 tarihinde yaptığı konuşmayı 3 Ocak tarihinde ülkesine bildiriyor: «O, geçen Mart ayından beri SSCB tarafından uygulanan baskı sonucunda ülkenin sabrı taşarken Türk yetkililerinin, Türkiye'de müteceviz nitelikli bir olayı veya gösteriyi önlemeye kesin kararlı olduğunu söyledi. O, Sovyet baskısı sürerse ve bunu tahmin ediyor, Sovyet Gürcistan'ı için toprak talebi yapıldığından beri görüldüğü gibi Türk basınında sert cevap yazılarının çıkmasının ve ülkenin her yerinde vatansever gösteriler yapılmasının kuşkusuz olduğunu, fakat bunların düşmanca veya provokatif karakterli olmayacağını söyledi. Benim özel soruma cevap olarak, Ermenilere karşı hiç bir gösteri olmayacağından emin bulunduğunu söyledi.» (Foriegn Relations of the United States - Diplomatic Papers, 1946 Vol. VII, Washington, 1969, sayfa 805-806) Dışişleri Bakanlığı Genel Sekreteri, daha önce özgür olarak nitelediği basında ne tür yazılar çıkacağını ve ne tür gösteriler yapılacağını veya yapılmayacağını emniyetle biliyor.

Wilson, 8 Ocak tarihinde de Saraçoğlu ile konuşuyor. Aslında Birleşik Devletler diplomasi belgelerine bakılacak olursa bir Genel Sekreter Feridun Cemal, bir de Başbakan Saraçoğlu var. Arada Dışişleri Bakanı yok. Mutlak vardır ama, Amerikan Büyükelçileri hiç Dışişleri Bakanı ile görüşmek istemiyorlar. Pek mecbur kalmazlarsa da görüşmüyorlar. Diğer ikisi yeterli malzeme sağlıyor. Wilson, Saraçoğlu ile görüşmesini ve «gizli» damgasıyla Dışişleri Bakanına, Washington'a gönderiyor. Bu «secret» damgalı rapor şöyle başlıyor: «Dün benimle Türk-Sovyet ilişkileri hakkında konuşan Başbakan, Sovyet Hükümeti'nin Türkiye'deki ajanları tarafından ya-

nıltıldığına inandığını söyledi. O, bunların, Türkiye'nin yumuşatılacak hale geldiğini ve Moskova'dan basın ve radyo yoluyla dış baskılar yaparak, Ermeni ve Gürcü vb. iddialar için davul çalarak, ilâve olarak içerde komünist gazeteler kurup ve komünist propaganda yaparak rejimin çözüleceğini ve 'dost' bir hükümete imkân hazırlayacağını rapor ettiklerini düşünüyor. Türkiye'yi çok iyi bilmesi gereken Sovyetler'in böyle hatalar yapmasına hayret ediyor. Eylemlerinin sonucunda Türkler, Sovyet talepleri karşısında tümüyle birleştiler, diyor.» Türkiye Cumhuriyeti Başbakanı, bir zamanlar anıldığı şekliyle, Saraçoğlu Şükrü, 4 Aralık tarihinde gerçekleştirilen sağ teröre pek sevinmiş görünüyor.

Hükümet Başkanı, Sovyet isteklerinde kendisinin değiştirilmesi önerisinin de yer aldığını ileri sürmekten ayrı bir haz alıyor. Böylece Batı dünyasında, kendisine biçilen değerin artacağı inancında. Bu inancında pek haylaci olmayabilir. Ancak Hükümet Başkanı'nın sevincinin yalnızca kişisel olduğunu düşünmek olmaz. Bu hükümet tertibi ile, bir taşla iki kuş vurma hesabı güdülüyor. Batılılara, «bakın, Türkiye'de halkın tepkisini çekecek kadar önemli komünist faaliyet var» deniliyor. Sovyetler Birliği'ne yönelik olarak da «Kemal'in Yasası» bir kez daha işletiliyor. «Kemal'in Yasası» ilk uygulamasını Mustafa Suphi olayında gösterdi. Mustafa Kemal, komünistlerin tasfiyesinin Sovyetler ile dostluğu kolaylaştıracağına inandı. Burada bu yapılıyor. Komünist yoksa, demokrattan komünist imal edip bunlar tasfiye ediliyor. Saraçoğlu Şükrü, aynı konuşmada, Edwin Wilson'a şunları da söylüyor: «O, buradaki tepki ile, Türkiye'ye yönelik Sovyet taktiklerinin dengesini kaybettiği için, şu anda SSCB'nin bundan sonra neyi deneyeceği konusunda kararsız olduğunu söyledi. Saraçoğlu, onların, yeniden Türkiye'ye açılmadan önce Birleşmiş Milletler Örgütü toplantısının sonunu sabırla bekleyeceklerine inanıyor.» (Foriegn Relations of the Unites States, 1946 Vol. VII, sayfa 806

ve 807) Tan Gazetesi olayı, bir matbaa yakma veya bir kandırılmış öğrenci olayı değil; tam bir sağ terör niteliği taşıyor. Türkiye de, kendi soğuk savaşına hazırlanıyor. Soğuk savaş aydınlarını ve soğuk savaş ilericilerini yetiştirmeye hazırlanıyor.

Ve gayet ilginç: Olduğu gibi yaşanan tarihte de bunların ipuçları var. Tan olayının oluşumunda çok aktif ve önemli bir rol oynamış olan Cumhuriyet Gazetesi'nin, olayı hemen izleyen sayılarında, çok değerli malzeme var. Tarihi olduğu gibi yaşayanların bile gözlerine batacak ölçüde.

6 Aralık 1945 tarihli Cumhuriyet Gazetesi'nin birinci sayfası pek renkli. En büyük haber şu: «İzmir ve Bursa gençleri de dün tezahürat yaptılar.» Bu haberin göze batacak büyüklükteki özeti şöyle: «Komünistlik lehindeki neşriyat telin edildi, Atatürk anıtlarına gidilerek çelenk konuldu.» Bu büyük haberin yanında bir büyük haber daha okunuyor: «Başbakanın gazeteciler ile dünkü görüşmesi.» Başbakanın gazetecilerle sohbetinde şunlar oluyor: «Bir muhalif gazeteci ecnebilerden yardım gören solcu yayınlar hakkında sansasyonel ifşaatta bulundu.» Başkanının sohbetinde bir gazeteci ifşaatta bulunuyor. Başbakan da açıklama yapıyor: «Başbakan 'İstanbul gençliğinin nümayişi dolayısıyla tezvir yoluna sapan Tass muhabirinin hudud dışına atılması mütalâasına 'bunu düşünmedik bile' cevabını verdi.» Türkiye'nin demokrasi mücadelesinde ibret verici bir durum. Bab-ı Ali basını, ırkçı Saraçoğlu'nun bile gerisinde.

6 Aralık tarihli gazetedeki haberler bundan ibaret değil. Bundan ibaret olsa anlamlı olmaz. Değerli olmaz. Buraya geçirilmeye değmez. İki sütunluk bir haber başlığı şu: «Rusya, İran'ın talebini tekrar reddetti.» İki sütunluk ve «Boğazlar meselesi» olarak bildirilen bir başka haber de şu: «Başbakan dünkü beyanatında Amerikan ve İngiliz notalarıyla bizim görüşlerimizi anlattı.»

Bütün bunlardan sonra 7 Aralık 1945 tarihli Cumhuriyet Gazetesi'nin birinci sayfası karşısında şaşırmak imkânsız. Aslında şaşırmak gerek, fakat imkânsız. Hazırlıklar tamam. En büyük haber şu: «Rus ajansının yaptığı tahrik ve tezvirler». Dört sütuna uzatılan haberin alt başlığı şöyle: «Tass, 4 Aralık nümayişini hükümetin hazırladığını, nümayişçilerin Rusya aleyhinde sözler söylediklerini bildirdi.» Aynı gazetede Izvestiya'nın, Almanya'da İngiliz işgal bölgesinde Alman askerlerinin bulunduğunu bildirdiği haber veriliyor. Tabii haberden daha çok İngilizlerin cevabı yer alıyor. «İngiliz gazeteleri 'Bu isnadlar Rusya'nın memleketimize karşı takındığı tavrı gösteriyor ve mevcud güçlükleri artıyor' diyorlar:» Yine tabii «İran'da yeni karışıklıklar» haberi de eksik değil.

8 Aralık 1945 tarihli Cumhuriyet, bir adım daha atıyor. Tek sütun üzerinden Londra'da çıkan The Times gazetesinin «4 Aralık nümayişi» ile ilgili yazısına yer veriyor. The Times yazıyor: «Bu tezahürata, umumi durumun aldığı şekil üzerine bir zamandan beri hüküm süren ve İran hadiselerinin Türkiye'de birkaç solcu gazetenin çıkmasıyla aynı zamana tesadüf etmesi neticesi en had derecesine varan sinirliliğin sebebiyet verdiği şüphe götürmez. Son aylar zarfında Türk basınına verilen tam serbestlikten faydalanan bu gazeteler, Türklerin son derece tahrik edici telâkki ettikleri bir lisanı kullanmışlardır. Bu arada bu solcu gazetelerin gittikçe daha ziyade İngiliz aleyhtarı olduğu da kaydedilmelidir.» İlerde yer yer değinilecek. Batı'dan demokrasi bekleyen düşüncede olanların ibretle okumaları gereken bir gazete haberi.

Fakat dahası var. The Times'in haberini Anadolu Ajansı hazırlayıp veriyor. Hükümet, bunun bilinmesini istiyor. Ancak bu kadar değil. Aynı Cumhuriyet Gazetesi'nde, üç gün önce New York Radyosu'nun bir yayınına da yer veriliyor. Şöyle: «Dün İstanbul'da, bazı ayaklanmalar olmuştur. Ayaklananlar Rus taraftarı olduğu söylenen iki gazete matbaasını tahrip etmişlerdir. Takriben 20 bin

kişi olduğu tahmin edilen bu kalabalığın çoğunu talebe teşkil ediyordu. Polis bu ayaklanmayı anti-komünist bir nümayiş olarak vasıflandırmıştır. Bu ayaklanmalar Boğazlar meselesinin bahis mevzuu olduğu bir sırada ortaya çıkmış bulunmaktadır.»

Bu kadar da değil. Aynı tarihli, 8 Aralık 1945, Cumhuriyet Gazetesi'nde bir de Amerikan Radyosu'nun yayınına yer veriliyor. Çok açıklayıcı: «Evvelki gün büyük bir nümayiş yapan İstanbul gençlerinin Amerikan elçiliği binası önünden geçerken 'yaşasın hür Amerika!' diye bağırdıkları haber verilmektedir. Polis, Rus elçilik binasını kamyonlar dizmek suretiyle kordon altına almıştır.»

Bütün bunları 9 Aralık 1945 tarihli Cumhuriyet, düğümlüyor. Başlık şu: «Talebe nümayişine verilen manalar.» Bu bir manâ ifade etmiyor, ama, alt başlığında biraz açıklık var: «Fransız ajansı, bunu, dış siyasetle alâkalı zannediyor!» Bu da bir Anadolu Ajansı haberi. Hükümet istemese gazeteler yayınlamaz. Zaten France Presse muhabiri Londra'dan bildiriyor: «İstanbul'daki talebe nümayişleri hadiseleri ve İran'da Tudeh partisinin genişler gözüken tahrikleri, İngiliz dikkatini yeniden doğuya çekmiştir. İstanbul hadiseleri hakkında Rus ve Türk izahları birbirinden farklıdır. Bir taraftan bu hadiseler faşist ilhamlı ve Rus aleyhtarı bir tezahür gibi gösterilmekte, diğer taraftan ise bu tefsir reddolunmaktadır. Son zamanlarda Türkiye'de İngiliz aleyhtarı mahiyetli bir seri neşriyat başlamıştı. Üniversite öğrencileri bu şekilde neşriyat yapan gazetelere karşı tezahürlerde bulunmuşlardır.»

Mutlak olan şu: Herhalde haberlerin aslı bu kadar anlamsız değildir. Hükümet ve Anadolu Ajansı, bunu, tahrif ederken olduğundan daha anlamsız bir hale sokmuştur. Ancak bu anlamsızlıktan bir anlam çıkmaktadır. Olayın dış politika ile ilgili yanı çok açık olarak görülüyor. Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti'nin maksadı da çok açık

belli oluyor. Bir kez, büyük bir ayaklanmayı gerektirecek kadar bir komünist hareket olduğu izlenimini veriyor. Öyle görülüyor ki, Amerikalılar, bundan nümayişçilerin en çok kendilerini sevdikleri sonucunu çıkarıyorlar. İngilizler ise en çok kendilerinin beğenildiğini sanıyorlar. Türkiye ise bu sonuçtan çok memnun. Çünkü hem İngiltere'ye ve hem de Birleşik Devletler'e, Türklerin kendilerini ne kadar sevdiğini anlatmayı istiyor.

Bir de şu çıkıyor: Batı demokrasisi mi? Batı, arar-sa eğer, Batı demokrasisini yalnızca anavatanında arıyor. Batı basını ve yayını Türkiye'de gazete ve dergilerin yakılıp yıkılmasını umursamıyor. Hatta basına çok fazla özgürlük verilmesinden yakınıyor. Batı, özgürlükleri yok edenlerin, kendisinden olup olmadığına bakıyor. Çok açık bir biçimde. Fakat dış faktörle aşırı yüklü Türkiye entelijansiyası bunu görmek istemiyor. Missouri savaş gemisinin Türkiye'ye demokrasi getirdiğini sanıyor.

Uluslararası Şebeke

Türkiye, kendi soğuk savaşını hazırlıyor. Bu hazırlıkta başbakandan diplomata, gazetecisinden öğrencisine bir grubun rolü ortaya çıkıyor. Burada aynı hazırlığı başka yerde yapanların olduğu görülecek. Bir uluslararası şebeke, tüm ayrıntılarıyla olmamakla birlikte, çok kaba figürleriyle ortaya çıkacak. Şimdi sıra bunda.

Fakat önce biraz durmak gerekli. Şimdiye kadar tek başına, bağımsız bir olay olarak görülen Tan Olayının dış politika gelişmeleri içindeki yerine oturtulması önemli bir düzeltme. Bu, esas olarak, Tezler'in birinci kitabında yapıldı. Burada ayrıntıya inildi. Düzeltme açıldı ve geliştirildi.

Düzeltme her zaman iyidir. Fakat bazan o kadar iyi değildir. Özellikle platform çok engebeli ise düzeltme yapılırken çok dikkat etmek gerekir. Çünkü çok engebeli bir toprak parçası üzerinde yapılacak bazı düzeltmeler,

ne kadar doğru ve gerekli olurlarsa olsunlar, toprak parçasının tümünü görmeyi engellerler. Bu yüzden düzeltme bazan o kadar iyi değildir. Bir düzeltme yapılırken, nereden düzeltme yapıldığı açıklıkla ortaya konmalıdır.

Türkiye entelijansiyası, dış faktörle aşırı ölçüde yüklü olduğu için, bu, özellikle gereklidir. Dış faktörle aşırı ölçüde yüklü Türkiye entelijansiyası, Tan olayını tümden bir dış politika olayı olarak algılamaya, yapısal olarak, hazırlıklıdır. Halbuki Tan olayı, kesinlikle, salt bir dış politika olayı değildir. İç politika ile, ideoloji ile ve dar ticari rekabetle çok yakından ilgilidir. Bunun açıklanması gerekiyor.

Tan olayından sonra, Zekeriya Sertel, anılarında, şunları yazıyor: «Herkes gelip kederimize katılmak istiyordu. Gazetelerin hepsi gazetemize yapılan bu saldırıyı ayıplıyordu.» (M. Zekeriya Sertel, Hatırladıklarım 1905-1950, İstanbul, 1968, sayfa 272) Anılarını yazarken, bunları da yazan, Zekeriya Sertel'in hayal görmüş olduğu anlaşılıyor. Ya da hayal görmüyor, «kol kırılır, yen içinde kalır» diye düşünüp yazıyor. Sertel, Bab-ı Ali'yi savunuyor. Tarihi çarpıtıyor.

6 Aralık 1945 tarihli Tasvir Gazetesi'nde Cihad Baban yazıyor: «Türk gençlerinin duygularını iyice kavramak ve galeyanın içine namuslu bir iz'anla sokulmak lâzımdır. Dünyanın bütün hür memleketlerinde olduğu gibi, Türkiye'de de, herkes istediği gibi düşünür ve dilediği ideolojileri kendisine mal edebilir. Ne Türk vatandaşları ne de Türk gençleri, hiç bir kimseyi velev kendi düşüncelerine aykırı dahi olsa, başka türlü fikirler beslediklerı için muahaza etmeyi akıllarından geçirecek değillerdir. Fakat, son zamanlarda kızıl faşistlerin yaptıkları tahrikat, bir fikir ve ideoloji davası olmaktan çoktan çıkmış, memleketi birbirine katıcı, halkı birbiri aleyhine kışkırtıcı bir mahiyet almıştı.» Bir başyazar böyle başlıyor.

Mağdurların ders almasını söylüyor: «Bu zevat ideolojilerinde ve fikirlerinde samimi iseler, kendi başlarına

gelen akıbeti hoş karşılamak mecburiyetindedirler. Halkın sokakta bağırmasını, rejime küfretmek için toplanmasını istiyorlardı. Arzuları yerine geldi, fakat ne çare ki, onların fikirlerini paylaşmayan Türk gençlerinin infiali kendi başlarında patladı ve su destisi su yolunda kırıldı.» Bab-ı Ali'nin o sırada çok etkin yazarlarından birisi bunları yazdı.

Daha önceki sayfalarda Akşam Gazetesi başyazarı Necmeddin Sadak'ın Türkiye Dışişleri Bakanlığı'nın isteği üzerine yazılar yazdığı, belgelerle gösterildi. Herhalde Sadak, başyazar iken Dışişleri ile kurduğu ilişkilerin karşılığını, daha sonra Dışişleri Bakanı koltuğuna otururak aldı. 7 Aralık 1945 tarihli Akşam Gazetesi'nde başyazar Necmeddin Sadak, Tan olayını, doğruya en yakın olarak değerlendirdi: «Üniversite gençliği, kendi içinden kopan ani bir heyecanla millî varlığı tehlikeye koymak istidadını gösteren bir cereyana karşı ayaklanmıştır.» Tan olayı, bir sağ terör olayı idi; müstakbel Dışişleri Bakanı Sadak, sağ terör demesi mümkün olmadığı için «ayaklanma» diye yazdı.

Her dönemde bir ya da daha çok «yazar» olur. Ankara'daki büyükelçilikler, bunları, «hükümete yakın» olarak niteler. Yazdıklarını, çok büyük ölçüde, resmî gösüş olarak değerlendirirler. 1945 yılında Necmeddin Sadak, bunlardan biri oluyor. Devam ediyor: «Gençliğin tezahürlerine tek sebep, gittikçe cesaret kazanarak korkulu şekiller alan komünist propagandasıdır ve bilhassa bu propagandanın bu gençliği hedef tutarak kendine en elverişli saha sayması, âdeta benimsemeğe başlamasıdır. Gençlik buna karşı en haklı isyanı duymuştur.» Şimdi daha da açık oldu. Fakat Dışişleri Bakanlığının görüşü olarak, en açığını, yine Necmeddin Sadak yazdı. Aynı başyazıda şunları da yazdı: «Yine görüp biliyoruz ki komünistlik, yabancı istilâ ordularının, mutlaka ya önünden ya da arkasından geliyor.» Herhalde daha önce yazılanların tümünü doğruluyor.

8 Aralık 1945 tarihli Tanin Gazetesi'nde başyazar Hüseyin Cahit Yalçın yazıyor: «Üniversitelilerin ve bunu müteakip, bütün memleketin gösterdikleri hassasiyet ciddi bir memnuniyet ile karşılanmak icabeder. Bu, memleket lehinde sulh içinde kazanılmış bir muharebedir ki, düşmanlarımızın ümitlerini alt üst etmiş ve Türkiye hakkında ne kadar yanıldıklarını onlara göstermiş olacaktır.» Bu sözlerle, Başbakan Saraçoğlu'nun, Amerikan Büyükelçisi Edwin Wilson'a söyledikleri arasında, cümle yapısı hariç, hiç bir fark yok. Aynı mantık. Yurt «içinde kazanılmış bir muharebe» sevinci ve Sovyetler Birliği'nin «yanıldığı» düşüncesi, her ikisinde de var. Hüseyin Cahit Yalçın da, Tan olayının bir sağ terör olduğunu doğruluyor.

Tasvir, Akşam, Tanin görüldü. Sıra Vatan'a geldi. Bunun için o günün gazetelerine gitmeğe gerek kalmıyor. Ahmet Emin, anılarında yazıyor. Yirmi beş yıl sonra. Bir gazeteyi yakıp yıkmanın kahramanlık değil utanılacak bir iş sayılması gereken bir zamanda. Belki biraz kendisini de kurtarmaya çalışır. Fakat bunu yapmıyor ve şunu yazıyor: «O sırada Tan Gazetesi, Tan'la Vatan'ın aynı cephede bulunduğuna dair vakit vakit iddialarda bulunuyordu. Bu iddia, Görşler Dergisi'nin doğumu vesilesiyle de tekrar edildi. Her defasında yaptığım gibi, böyle bir cephe birliği olmadığını, iki gazetenin zıt cephelerde olduğunu şiddetli bir dille belirttim.» Bu, normal karşılanabilir. Cephe kurmak veya cephede birlik olmak bütün tarafların rızasını gerektirir. Ama iş burada kalmıyor. «Demokrat» başyazar ve gazete sahibi, anılarında, şunları da yazıyor: «Benim Ankara'da bulunduğum sırada Vatan'ın ilân sahifesinde Görüşler Dergisi'nin ilânı çıkmıştı. İstanbul'a telefon ederek, bu ilânın bir daha gazeteye geçirilmemesini arkadaşlardan rica ettim.» Ahmet Emin Yalman'ın Ankara'da bulunduğu sırada belli bir «koku» aldığı belli oluyor.

Anılarında, Vatan Gazetesi'nin 3 Aralık tarihli sayı-

sında çıkan bir haberi aktarıyor. Aynen şöyle: «İstanbul'da çıkan Görüşler Dergisi, İzmir umumi efkârı tarafından derin nefretle karşılanmıştır. Dergi sahibinin Celâl Bayar, Fuat Köprülü, Adnan Menderes ve Tevfik Rüştü Aras'ı yazı ailesindeymiş gibi göstermesi ilk önce hayret uyandırdı, derhal ortaya çıkan tertip, işin içinde, Zekeriya Sertel'in bir yalanından ve oyunundan başka bir şey olmadığını belli etti. Sertel ailesinin, artık gizlenmeğe imkân bulamadıkları davalarını açığa vurdukları anlaşıldı.» (Ahmet Emin Yalman, Gördüklerim ve Geçirdiklerim, Cilt 4, sayfa 48 ve 49) Yalman'ın ve Yalman ile birlikte yeni partinin kurucularının da bir «koku» aldıkları anlaşıldı. Yalman, bu haberi 3 Aralık tarihinde icat etti. 4 Aralık'tan bir gün önce.

Burada tekrar 4 Aralık tarihine ve Bab-ı Ali'ye dönmek gerekiyor. Olayın elebaşlarından birisi anlatıyor: «Halk, liseli gençler ve daha sonra işitip kafileye katılan üniversitelilerin yekûnu caddelere sığmaz olmuştu. Gençler her önünden geçtiği dükkândan bayrak istiyor ve Cağaloğlu'na gelindiği zaman kafilenin 20 binin üstünde ve ellerde de yüzlerce bayrak olduğu halde başında Yalman'ın bulunduğu Vatan Gazetesi'ne doğru yürümek istendiği 'Vatan'a, Vatan Gazetesi'ne' diye bağıranlardan anlaşılıyordu.» Göstericilerin ilk hedefinin Vatan olduğu görülüyor.

Fakat Vatan kurtuluyor. Şöyle oluyor: «Bu esnada Muharrem Ergin adındaki üniversiteli bir genç pencereye çıkıp, 'Arkadaşlar, Vatan Gazetesi bizim için asıl tehlike değildir, biz Tan Gazetesi'ni protesto için toplandık, Tan'a doğru yürüyelim' demesi üzerine, kafilenin yönü Tan'a çevrilmiş ve Vilâyet'in önünden Tan Gazetesi'nin bulunduğu Meserret Oteli'nin karşısına gelinmişti.» (Ilhan Darendelioğlu, Türkiye'de Milliyetçilik Hareketleri, sayfa 160) Vatan'ı kurtaran Muharrem Ergin, şu anda Edebiyat Fakültesi profesörlerinden olup, Milliyetçi Hareket Partisi'nin başyazarlığını yapıyor.

Vatan, son anda kurtarıldı. Vatan'ın son anda kurtarılmasının bir anlamı var. Hareket, bir dış politika ve bir Bab-ı Ali rekabeti, bir sağ terör olayı olduğu kadar bir iç politika olayı olarak hazırlandı. Yeni kurulmakta olan partiyi tutmaya kararlı Vatan ve Tan gazetelerine gözdağı vermek gerekiyordu. Bunun için planda Vatan da vardı. «Demokrat» Vatan son anda olanları görüp, demokrat unsurlardan komünist imal etme kampanyasına hızla katılınca, kendisini kurtarabildi. Böylece hedef, daha somut bir hale geldi. Sadece yeni kurulacak demokrat partiyi tutmak değil, aynı zamanda «demokrat» olmak da gerekli görüldü.

Ahmet Emin'in anılarının bu paragrafı, ibretle okunacak türden. Artık bir burjuva-demokratın demokrat olmasının imkânsızlığını sergiliyor. Artık dünya sosyalist sistemine dostça bakmadan demokrat olmanın imkânsızlığını gösteriyor. Kuşku yok, tersinden. Şunları yazarak: «4 Aralık 1945'de İstanbul'da yüksek tahsil gençliği, Beyazıt meydanında ellerinde bayraklar, Atatürk'ün ve İnönü'nün resimleri olduğu halde toplanarak sel halinde akınlar yaptılar. Tan, La Turquie, Yeni Dünya matbaalarını, Berrak ve 'A.B.C.' kitabevlerini tamamiyle tahrip ettiler. Hedef, yabancılar hesabına memleket aleyhine kundakçılık yapan gazeteler ve müesseselerdi. Yeni Dünya günlük gazetesiyle Görüşler Dergisi'nin yayınları eskilere katılınca, her şey taşkın bir hale geldi ve hareket aşırı solcu matbaalarla yabancı kızıl dergileri satan kitabevlerini içine aldı.» 1945 yılının sonunda demokrat yayın pek kalmadı.

Son olarak Cumhuriyet Gazetesi kalıyor. Cumhuriyet, Tanin'le birlikte, Tan olayının uygulanmasında en aktif rolü üstleniyor. Bunun bir nedeni, Tezler'in birinci kitabında gösterildi. Nadir Nadi, anılarında, yeni kurulan partinin sözcülüğünü, «Moskova ağzıyla» yazan Tan'a bırakmamak için tüm Bab-ı Ali'nin karar verdiğini yazdı. Tan ile diğerleri ve bu arada Cumhuriyet arasında bir

rekabet var. Ancak yalnızca Tan'ın yeni kurulacak partinin sözcülüğünü üstlenerek tiraji alması ihtimalinden doğmuyor. Başka nedenler de bulunuyor. Bir kez Zekeriya Sertel, Cumhuriyet'in kurucularından. Sonra ayrılıyor. Cumhuriyet, bir gelenek olarak, kendinden ayrılanları sevmez. (*) Fakat rekabet veya Cumhuriyet ile Tan arasındaki husumetin asıl kaynağı bu da değil.

Iki gazete arasındaki husumetin kaynağına, o günlerin önde gelen bir gazetecisi, anılarında, parmak basıyor: «İkinci Dünya Savaşı'nın en kritik günlerinden bir gün, Cumhuriyet Gazetesi'nde bir başyazı yayınlandı. Nadir Nadi tarafından kaleme alınan bu yazıda, 'Alman kudret ve birliği' ileri sürülmekte, 'doksan milyonluk Alman birliğine karşı durulamayacağı' iddia edilmekteydi.» Emin Karakuş, bu örneği verdikten sonra, genelleme yapıyor: «O günlerde Cumhuriyet Gazetesi sağı, Tan Gazetesi solu temsil ediyordu. O devrin sağcı yazarları bu gazetede toplanmışlardı. Muhterem Fevzi Toğay, Peyami Safa, Abidin Daver gibi yazarlar bu gazetede çalışırlardı. Cumhuriyet Gazetesi'nin Almanlarla ilgili haberlerde titizlik gösterdiği kimsenin gözünden kaçmazdı. Nadir Nadi'nin Alman egemenliğinin dünya için bir 'emrivaki' haline geldiğini ileri sürmesi, gazetelerde günlerce süren polemiklere neden olmuştu.» (Emin Karakuş, 40 Yıllık Bir Gazeteci Gözüyle Işte Ankara, Istanbul, 1977, sayfa 34) Savaş boyunca Cumhuriyet, faşit Almanya'nın savunuculuğunu üstlendi.

Bu savunuculuk faşist Almanya'nın belgelerinde de görülüyor. Almanya, Ikinci Dünya Savaşı'nın ilk yıllarında, Türkiye ile ilgili bir hayli araştırma ve inceleme yaptırıyor. Basın, ayrıntılı bir raporun konusu oluyor. Son derece kötü bir dille Türkçe'ye çevrilen bir kaynakta, bu raporun şu andaki tartışma konusuyla ilgili olarak şunları yazdığı bildiriliyor: «Fransızca nüshası La Republique ile birlikte **Cumhuriyet** ve **Tasvir-i Efkâr** 'Alman dostu' olarak nitelenir. Gerçi **Cumhuriyet** arasıra faşist politikasının bazı ögelerini eleştirmişti ama, Avusturya'nın ve Südetler bölgesinin Almanya'ya katılmasından başlayarak temelde bu politikayı onaylamıştı. Bu yüzden sol eğilimli **Tan** Gazetesi, **Cumhuriyet**'i 'Goebbels'in avukatı' olarak belirliyordu.» (Johannes Glasneck, Türkiye'de Faşist Alman Propagandası, Ankara, tarihsiz, sayfa 25-26) Savaşın sonunda Cumhuriyet'in tuttuğu taraf kaybediyor. Tan'ın tuttuğu taraf ise kazanıyor.

Halbuki kaybedenin kazanması için kazananın kaybetmesi gerekli. Bu yüzden Cumhuriyet için Tan'ın kaybetmesi zorunlu. Tan olayının bir katında da bu zorunluluk var. Başka zorunluluklar olduğu gibi. Emin Karakuş yazıyor: «Yeni partiyi kurma hazırlıkları hayli ilerlemişti. Zaman zaman Istanbul'dan Ankara'ya gelen Zekeriya Sertel de bu toplantılara katılırdı. Partinin sözcülüğü ilerde onun yönettiği gazeteye verilecekti.» (Emin Karakuş, Işte Ankara, sayfa 74) Şunları da yazıyor: «Adnan Menderes, Toprak Kanunu ile ilgili bir yazı kaleme almış, bu yazının Tan Gazetesi'nde yayınlanmaması üzerine Zekeriya Sertel'le araları açılmıştı. Adnan Menderes, bu yazısında yine Toprak Kanunu'na karşı çıkmıştı. Sertel, yazıyı yayınlamamakta kendi açısından haklıydı. Zekeriya Sertel'in yerini bu kez Vatan Gazetesi'nin sahibi Ahmet Emin Yalman aldı.

Geçerken, 1945 yılının son ayının özelliklerini özet-

(*) Bu noktanın biraz açılması gerekebilir. Cumhuriyet, ne kadar solda ya da sağda olursa olsun, bir yazarının Cumhuriyet'in solunda kalarak Cumhuriyet'ten ayrılmasını sevmez. Hazmedemez. Cumhuriyet hep solundan alıp sağına vermeye alışmış. Bir anlamda işlevini böyle tanımlamış. Bu yüzden bir yazar, Cumhuriyet'te yazarken, göklere çıkarılır; övülürken kelimeler yetişmez, fakat, Cumhuriyet'in soluna ayrılırsa, küfür için kelimeler bulunmaz. Cumhuriyet'te iken en büyük övgülere değer bulunan yazar, ayrılınca, CHP ile milletvekili pazarlığında anlaşmış bir başka yazarı tarafından ve Cumhuriyet'in birinci sayfasında «narsist» ilân edilir. Cumhuriyet solundan alır, sağına verir. Solundan ayrılanları hazmedemez. Bunu deneyimleriyle biliyorum.

lemek gerekiyor. Somutun zenginliğini ölçmek gerekiyor. Dramın yoğunluğunu sezmek gerekiyor. Şöyle görünüyor: Türkiye, emperyalist kampa iyice yerleşme hazırlığını yapıyor. Bunun için savaş kışkırtıcılığı dahil elinden geleni eksik etmiyor. Aynı zamanda demokrat görüş ve düşünceye karşı kitlesel bir terörü uygulamaya koyuyor. Başlatıyor. Buraya kadarın özetiyle, Türkiye'ye Amerikan Birleşik Devletleri'nin siyasal uydusu olmaya hazırlandığı bir sırada Türkiye'de demokrat harekete karşı bir terör uygulanıyor. (*) Aynı zamanda Türkiye'de yeni bir burjuva partisi kurulmasının hazırlıkları tamamlanıyor. Türkiye'nin su üzerinde kalabilen cılız solu, 1930 yıllarında olduğu ve 1970 yıllarının ikinci yarısında tekrarlanacağı gibi, bu burjuva partisiyle cephe kurma hesapları yapıyor.

Türkiye'nin «demokratları» ise bunu bir «suikast» olarak niteliyor. Ahmet Emin yazıyor: «Yeni Parti doğmak üzereyken koyu solcuların bir suikastine uğradı. Olay şudur: Komünist meyilleri çoktanberi malûm olan Bayan Sabiha Zekeriya, Ekim ve Kasım aylarında Ankara'da milliyetçi diye tanınan bazı kimselere başvurarak, dış dünyadaki fikir ve sanat hareketlerini memlekete aksettirmek için 'Görüşler' adında bir fikir dergisi çıkaracağını söyledi ve bu dergiye yazacaklarına dair bilhassa Demokrat Parti kurucularından söz almak istedi. Onlar da 'çıkmağa başlasın da görelim' yollu cevaplar verdiler. Bayan Sabiha Zekeriya, güya kesin vaad almış gibi Celâl Bayar, Adnan Menderes ve Fuat Köprülü'yü ilk sayısının ilk sahifesinde 'Görüşler' yazı ailesinin devamlı üyeleri diye gösterdi.» Böylece Türkiye'nin «demokratlarının» «suikast» ve solcularının da «cephe» dedikleri «şeyi» kurmak için adım atıldı.

Fakat Ahmet Emin atik davranarak bu suikastı önlemeye çalışıyor: «Bu manzara karşısında temeli yeni atılan partinin kötü bir suikasta kurban gideceğini düşündüm ve dergiyle hiç bir ilgileri olmadığını derhal ilân etmeleri hakkında Celâl Bayar, Adnan Menderes ve Fuat Köprülü'ye ikazda bulundum.» Fakat bu ikaz, istenileni sağlamıyor. Amerika Birleşik Devletleri'nin Türkiye'deki mutemet gazetecisi Ahmet Emin'in ikazı pek etkili olmuyor.

Başka bir ikaz gerekiyor. Emin Karakuş yazıyor: «Sertellerin yazılarından huzuru kaçan o dönemin ileri gelenleri, Istanbul CHP Parti müfettişi Alâeddin Tiridoğlu'nu görevlendirdiler. Tiridoğlu, Istanbul'a giderek CHP öğrenci yurtlarında kalmakta olan gençlerle ilişki kurdu. Onlarla yaptığı toplantılarda, Tan'a yöneltilecek saldırıların esasları saptandı. Öteki yurtlarda kalmakta olan gençlerle 'komünizmi tel'in' perdesi altında Tan'a hücum etmeye, onu yakıp yıkmaya karar verildi.» (Emin Karakuş, Işte Ankara, sayfa 99) CHP iktidarı, doğmakta olan Demokrat Parti muhalefetinin sınırlarını çizmeye karar verdi.

5 Aralık tarihli Cumhuriyet Gazetesi yazıyor: «Millî Şef dün Celâl Bayar'ı kabul ettiler.» Cumhuriyet'in «dün» diye haber verdiği tarih, 4 Aralık oluyor. Ve çok büyük tesadüf oluyor. «Millî Şef», yeni kurulacak partinin genel başkanını, bu partinin sözcüsü olacak gazetenin yakılıp yıkıldığı gün kabul ediyorlar. Çok büyük tesadüf olsa gerek. Fakat ne kadar tesadüf olursa olsun, tarihin intikamından kurtulamıyor. 5 Aralık tarihli Cumhuriyet Gazetesi yazıyor: «İnönü, yeni kurulacak partinin li-

---

(*) Çok acıklıdır. İlerde değinmeye çalışacağım. Dış faktörle aşırı yüklü Türkiye entelijansiyası Türkiye'nin çok partili düzene girişinin, varsa bütün sevabını, Amerika'ya hediye etti. Amerika, Türkiye'de demokrasi istermiş! İşte acıklı bir örnek :

«İnönü, Amerika'ya dayanabilmek için, lâfla olsun demokrat görünmeye çalışıyordu. Demokrasiden yana olduğuna dış âlemi de inandırmak zorundaydı. Çünkü Amerika, Türkiye'nin bir diktatörlük olmasını beğenmez görünüyor, demokratik bir düzene geçmedikçe, Türkiye'ye yardım elini uzatmayacağı izlenimiin veriyordu.»

Zekeriya Sertel, Hatırladıklarım, sayfa 259.

Gerçekten çok acıklı. Gerçekle hiç ilgisi yok.

derini yemeğe alıkoyarak iltifatta bulundular.» Başka ne yapabilirdi ki, İnönü?.

Ve en nihayet Zekeriya Sertel yazıyor: «Ertesi gün Celâl Bayar'la Adnan Menderes 'Görüşler' dergisiyle hiçbir ilgileri olmadığını gazetelerde ilân ettiler.» (Zekeriya Sertel, Hatırladıklarım, sayfa 270) Sertel'in «ertesi gün dediği, Tan'ı yakılıp yıkılmasından bir gün sonrası oluyor. Burjuva iktidarı, burjuva muhalefete sınır çiziyor. Yakıp yıkarak çiziyor. İktidarlar hep öyle yaparlar. Fakat ne yaptıkları her zaman pek anlaşılmıyor. Anlayamayanlar çok oluyor. Tan olayına rağmen «cephe» peşinde koşanlar veya bunu telâffuz etmeye cüret edemeseler bile, Demokrat Parti muhalefeti ve iktidarından çok umutlu olanlar oluyor. 1970 yıllarının ikinci yarısında bir başka burjuva muhalefeti ve iktidarı karşısında «umut» kesilenler olduğu gibi. Kesilenler, kesildikleri yerde kalıyorlar.

İkinci Dünya Savaşı sırasında Türkiye basını, Tan olayı dolayısıyla, gözden geçirilmiş oluyor. Büyük bölümü faşist Alman yanlısı Türkiye basını, savaş sırasında büyük ölçüde hükümetin sesini yansıtıyor. Tabii basının tümü, bir de bu yüzden, Alman yanlısı olmuyor. Örnek olarak Cumhuriyet ve Tanin var. Her ikisi de Tan olayında birleşiyor ve aktif rol alıyorlar. Fakat Nadir Nadi'nin Cumhuriyet'i Alman yanlısı bir politika sürdürürken Hüseyin Cahit Yalçın'ın Tanin'i sürekli müttefikleri savunuyor. Bunda, Hüseyin Cahit'in, İttihat ve Terakki döneminde başladığı politikada hep «İngilizci» kalmasının da rolü olmalı.

İkinci Dünya Savaşı boyunca, Almancısı ve İngilizcisi ile Türkiye basını hep manüple ediliyor. Hükümetin bu işle görevli bir genel müdürlüğü bulunuyor: Basın-Yayın Umum Müdürlüğü. Tarih araştırmasında, böyle kritik bir zamanda böyle önemli bir genel müdürlüğün başında kimin bulunduğu ilgi uyandırıyor. İlginin karşılığı şöyle: «Selim Sarper. Türkiye'de yöneticilerin çok

kısa biyografilerini veren bir çalışmada, 1899 yılında İstanbul'da doğan Selim Sarper'in Almanya'da lisede okuduğu yazılı. Hayata Adana'da Fransız Demiryolu'nda tercümanlık ile başlıyor. Cumhuriyet yüzüne gülüyor ve 1923 yılında Dışişleri Bakanlığına giriyor. «Hariciyeci» olarak ilk görev yeri ilginç: Moskova. Moskova'da ikinci kâtip olarak çalışıyor. Sarper'in ikinci görev yeri de ilginç: Berlin. Berlin'de konsolos olarak görev yapıyor. Stalin'in Moskova'sından Hitler'in Almanya'sına naklediyor. (Metin Tamkoç, A Bibliography on the Foreign Relations of the Republic of Turkey 1919-1967 and Brief Biographies of Turkish Statesmen, Ankara, 1968, sayfa 234-235) Sonra bu kadar dış görev yeterli sayılıyor.

Talih, Sarper'e bir daha gülüyor. Selim Sarper, Dışişleri Bakanlığında bir şube müdürü iken, Hitler'in Fransa'ya hücum ettiği bir zamanda, birdenbire Basın-Yayın Umum Müdürü oluyor: Haziran 1940. Savaşın sonucu belli oluncaya kadar bu görevde kalıyor. Zafer kesinleşince, talih, Sarper'e bir daha gülüyor. Bir karyer memuru olarak ikinci kâtiplik ve konsolosluk ile büyükelçilik arasındaki bir çok kademeyi atlıyor ve böyle bir dönemde Moskova'ya büyükelçi oluyor. 1944 yılında Moskova'da yapacağını yapıyor ve 1946 yılında ayrılıyor. Fakat Moskova hizmeti hiç unutulmuyor. Hep güzel görevler yapıyor. Demokrat Parti döneminde, Birleşmiş Milletler'de baş delege oluyor. Milli Birlik Hükümeti'ne Dışişleri Bakanı oluyor. Bu arada CHP'li oluyor ve 1961 seçimlerinde İstanbul'dan milletvekili yapılıyor. İsmet Paşa, diğeri gibi, bu 1945 yılı kahramanını unutmuyor. İsmet Paşa koalisyon hükümetlerinde de Dışişleri Bakanı olarak tutuyor. Sonra 1962 Mart ayında Sarper'i indiriyor. Onbeş gün kadar Turhan Feyzioğlu'nun gönlünü aldıktan sonra, bu göreve 1945 yılının diğer kahramanını, Feridun Cemal'i getiriyor. Tarih ne kadar öğretici? İsmet Paşa, on bir yıllık bir aradan sonra 1961-1965 arasında hükümete geliyor ve başbakanlık yapıyor. Bu arada kendisine iki dış-

işleri bakanı buluyor. Birisi Selim Sarper; diğeri ise Feridun Cemal.

Basın-Yayın Umum Müdürü, basını manüple ediyor. Radyoyu ise kontrol ediyor. İkinci Dünya Savaşı boyunca radyonun yayınını kontrol eden en üst kamu görevlisi Selim Sarper oluyor. Bir de direkt kontrol edilen Anadolu Ajansı var. Bir kaynakta da Selim Sarper'in Anadolu Ajansı'nda yaptığı işlere bir örnek var: «Başbakan Saydam, 4 Mayıs 1942'de, Anadolu Ajansı'nın bütün yahudi memurlarının — bunların toplamı 26 kişiydi — ertesi gün hemen işi bırakmaları buyruğunu verdi. Bu karar, hükümet içinde yapılan uzun tartışmalardan sonra verildi. Tartışmalar sırasında Basın Genel Müdürü Sarper, ajansın müttefikler taraftarı müdürü Muvaffak Menemencioğlu'na galip çıktı. Alman faşistleri, bunu yahudi aleyhtarı kışkırtmaları hesabına başarı saydılar ve Ankara'daki Büyükelçileri 'Anadolu Ajansı'nın çoğunlukla düşman tarafına karşı yakınlık duyan yahudi ögelerden temizlenmesinin haber dağıtımı üzerinde olumlu etkiler yapacağını' umut ediyordu.» (J. Glasneck, Türkiye'de Faşist Alman Propagandası, sayfa 26) Bu kaynak, berbat bir Türkçe ile çevrilmiş olmasına karşın, söylenenler anlaşılıyor.

Aynı kaynakta Selim Sarper'in, Alman saldırılarının en şiddetli anında, Alman hükümetinin çağrısına uyarak ve yanına bir gazeteciler heyetini de alarak Almanların «doğu cephesi» dedikleri, Sovyetler Birliği'ne hücum eden kuvvetlerini yerinde gördüğü de yazılı. İkinci Dünya Savaşı'nın kesin sonucu belli olunca, Moskova'ya Büyükelçi olarak gönderilen Sarper'in, savaş boyunca bir «Almancı» olduğu izlenimi çıkıyor.

Tabii savaşın kesin sonucu belirince izlenimler değişiyor. Kaybedeni kim patron sayar? Herhalde Sarper saymaz. Saymadığının işaretleri de daha önce verildi. 1945 Mart ayında Molotov ile görüşen Türkiye'nin Moskova Büyükelçisi Selim Sarper'in, görüşmeyi, sıcağı sıcağına

ve harfi harfine Birleşik Devletler'in Moskova Büyükelçisi Harriman'a anlatmış olduğu, Amerikan belgelerine dayanarak, yazıldı ve ekte de yer alıyor. Sarper hakkındaki bu kayıtların, sonraki yıllarda «işe yarayacağı» anlaşılıyor.

Hiç kuşku yok, Milli Birlik Komitesi'ni oluşturan genç ve yaşlı subaylar, Amerika Birleşik Devletleri'nin dış politika belgelerinde nelerin kayıtlı olduğunu bilmiyorlar. Fakat çok mu önemli? Kayıtlara bakılmadan da bilmek mümkün. 27 Mayıs sabahı radyodan okudukları, Türkeş'in sesiyle radyodan ilân ettikleri, 27 Mayıs ilânının bir nüshasını da Ankara'da Amerikan Büyükelçiliğinin bahçe kapısının altından atma saygı ve tedbirliliğini gösteren bu genç ve yaşlı subaylar bununla da yetinmiyorlar. Türkiye'de pek az yazılan diplomat anılarından birinde, bir emekli büyükelçi, eksik kalanı yazıyor: «Türkiye'deki 27 Mayıs Devriminin üzerinden iki aya yakın bir zaman geçmiş, Millî Birlik Hükümeti'nin NATO ve CENTO'ya bağlılığı dünyaya ilân edilmiş, eski dostlukların — ve de düşmanlıkların — olduğu gibi süreceği, Amerikan Hükümeti'nin tam güvenini kazanmış bir diplomat olan Selim Sarper'in Dışişleri Bakanlığına getirilmesiyle açıkça belli olmuştu, sanırım ki İran Şahı, Menderes ile Zorlu'nun Moskova'ya yakınlaşma siyasetine yöneldikleri kanısına varınca DP iktidarının askerî bir darbe ile düşürülmesinden rahatlık da duymuştu.» (Mahmut Dikerdem, Bir Büyükelçinin Anıları - Üçüncü Dünyadan, İstanbul, 1977, sayfa 30-31) Emekli Büyükelçi Mahmut Dikerdem, ilgiyle okunan anı ve yorumlarında çok sayıda Dışişleri yetkisinden söz ediyor. Fakat yalnızca Selim Sarper'den «Amerikan Hükümeti'nin tam güvenini kazanmış diplomat» olarak bahsediyor.

Moskova'da Selim Sarper, Ankara'da ise Edwin Wilson. Şebeke oluşmaya başlıyor. Bu oluşum içinde Feridun Cemal'in Dışişleri Bakanlığı Genel Sekreterliğine getirilmesi de var. Feridun Cemal, bunu anlatıyor: «Birkaç

hafta sonra Dışişleri Bakanlığı Genel Sekreterliğine terfi etmiş ve tehlike karşısında yapayalnız kalan Türkiye'ye yönelen Rus tehdidini etkisizleştirmek gibi o zaman başarılması hemen hemen imkânsız görülen bir vazifeyi hükümetin emri altında yürütme çetin görevine getirilmiştim.» Feridun Cemal, Türkiye'nin «yapayalnız» olduğunu yazıyor. Yalnızlıktan kurtulmasının hemen hemen imkânsız olduğunu düşünüyor. Fakat öyle görünüyor ki, «Tanrı» Feridun Cemal'e yardım ediyor. Kaldığı yerden devam ediyor: «Türkiye'ye vardığımda Amerika Birleşik Devletleri'nin yeni Büyükelçisi Mr. Edwin Wilson'un vazifesine başlamış ve birkaç hafta içinde Ankara çevrelerinde büyük sevgi sağlamış olduğunu öğrenmekle mutluluk duydum» Mr. Wilson, birkaç hafta içinde kendisini Ankara'da herkese sevdiriyor.

Fakat Feridun Cemal, daha önceden seviyor: «San Francisco yolu üzerinde, Heyetimizin New York'ta kısa ikameti esnasında Mr. Wilson ile iki defa görüşmek fırsatını bulmuştum. Bu ilk temaslar bana Amerikan Hükümeti'nin Türkiye'ye göndermeğe karar verdiği yeni temsilcinin seçkin ve üstün şahsiyeti hakkında inandırıcı bir fikir vermişti. Bu tayin iki bakımdan sevindirici idi. Evvelâ, Türkiye'nin harp esnasında tutum ve endişelerinin yetersiz anlaşılması yüzünden müttefikler çevrelerinde ve özellikle Londra ve Washington'da yükselen haksız tenkitleri ortadan kaldırmaya yarayacaktı.» Feridun Cemal, Wilson ile ne konuştu, bilinmez ama, Wilson'un da bir soğuk savaş kışkırtıcısı olduğunu anlamak için bu sözler yetiyor. Devam ediyor: «Büyükelçi, Amerikan demokrasisinin Türkiye hakkındaki dostluk hislerinin sadık sözcüsü olmuştur. O, hükümetleri tarafından gönderilen talimatın kayıtsız şartsız ifadesiyle yetinen sefirler sınıfına mensup değildi. Türkiye'deki şartlarla bağdaşmadığı için kendi düşüncelerini, kanaatlerini ve hatta gerçek Amerikan menfaatlerini zedeleyen talimatı olduğu gibi yerine getirmeyecek kadar cesaret, fikir istiklâli ve mes-

leki dürüstlük sahabi idi. Bu davranışı ile memleketi ve hükümeti için büyük bir aydınlık kaynağı, Türkiye için de feragatli ve sadık bir dost oldu.» (Feridun Cemal Erkin, Türk-Sovyet Ilişkileri, Ankara, 1968, sayfa 256) Bir dönemde, henüz Amerika Birleşik Devletleri'nde soğuk savaşın temel politika olmadığı zaman aralığında, Ankara'daki Amerikan Büyükelçisi Wilson'un kendi Dışişleri Bakanlığı ile çatıştığı yazılıyor. Tabii diplomatça.

Daha açık ve daha bilimsel olarak söylenenler de var. Daha önce de alıntı yapılan Profesör May'in çalışması bunlardan birisi. Profesör May, çalışmasında, soğuk savaşın başlatılmasında Atina, Ankara ve Tahran'daki Amerikan büyükelçilerinin ortalığı telâşa veren telgraf raporları üzerinde duruyor. «Henderson'un dairesi kanalıyla gelen mesajlar hep Rus planları ile ilgili uyarıları içeriyordu» diyor. Türkiye'den gelen telgraflar hakkında, ayrıca, şu bilgiyi veriyor: «Türkiye'den gelen telgraflar, Sovyet gayretlerinin artacağı ve hatta muhtemelen silâhlı işgale varacağını tahmin ediyordu.»

Profesör May, Sovyetler Birliği'nin Türkiye'ye verdiği Ağustos 1946 tarihli notası ile ilgili olarak Edwin Wilson'un tutumunu şöyle irdeliyor: «Türk yetkililerin Sovyet demarjını soğukkanlı karşılamalarına karşın, Wilson aynı davranışı gösteremedi. O, Ankara'dan, SSCB'nin 'Boğazlar sorununu Türkiye'nin bağımsızlığını yoketmek, Türkiye'de **mutemed** (friendly) bir rejim kurmak, böylece Baltık'dan Karadeniz'e kadar uzanan uydu devletler zincirinde eksik olan halkaya tamamlamak için kullandığını' rapor etti.» Profesör May, Wilson'un telgraf raporunda şunların da bulunduğunu yazdı: «Türkiye'nin bağımsızlığı, Birleşik Devletler için hayatî bir sorun olmuştur. Eğer Türkiye Sovyet kontrolü altına girerse böylece, İran Körfezi ve Süveyş Kanalı'na kadar uzanan bir alanda son engel de ortadan kalkmış olur ve ortaya insan tabiatının karşı koyamayacağı iştah kabartıcı bir durum çıkar. Bu olduğu zaman tava tekrar ateşe konmuş demek-

tir.» (E. R. May, «Lessons» of the Past, Oxford University Press, 1973, sayfa 36 ve 38) Çok açık değil mi? Ankara'daki Amerikan Büyükelçisi Edwin Wilson, Türkiye'deki savaş kışkırtıcılarını bile geride bırakıyor. En azından bir Amerikan bilim adamının bulgularına göre.

Edwin Wilson'un Washington'daki ilk muhatabı, Loy Henderson. Yakın Doğu ve Afrika Ofisi'nin başında bulunuyor. Yunanistan, Türkiye ve Iran işleri Henderson'un sorumluluk alanına giriyor. Henderson, daha önce Sovyet işleri ile görevliydi. Fakat Roosevelt zamanında aşırı Sovyet düşmanlığı nedeniyle buradan alındı ve Yakın Doğu işleriyle uğraşmakla görevlendirildi. Fakat bu işlerle uğraşırken de sürekli olarak Dışişleri Bakanlığı'nın üst yöneticilerini, Sovyet tehlikesini, Sovyetler Birliği'nin kapitalizme duyduğu nefreti, Sovyetler'e güvenilemeyeceğini anlamamakla suçladı. Böyle bir kimse, 1945 başından itibaren Yakın Doğu dairesinde tıpkı Sovyet işleri dairesinde çalışıyormuşcasına çalışma şansına kavuştu.

Dikkati çeken ve çekmesi gereken bir nokta var. Türkiye'de veya Amerika Birleşik Devletleri'nde soğuk savaş kışkırtıcılığı yapanlar, daha doğru bir deyişle, İkinci Büyük Savaş'tan çıkarken yeni bir savaşı, politikacılardan önce, tezgâhlamaya başlayan üst bürokratların hepsi, yıllar sonra terfi ediyorlar. Sarper, 27 Mayıs'ı, Dışişleri Bakanlığı Genel Sekreteri olarak buluyor ve bakan oluyor. Feridun Cemal bakan oluyor. Ismet Paşa, 1945 yılında kendisinden önce Amerika'nın uyduluğunu seçen bu iki memurunun hizmetlerini unutmuyor. Amerika Birleşik Devletleri de Loy Henderson'un hizmetlerini unutmuyor.

1957 yılında Türkiye'nin Suriye sınırına asker yığmasıyla iyice kızışan Suriye banalımı konusunda bilgi verirken, bir kaynak, şunları yazıyor: «Irak Kralı Faysal ve Ürdün Kralı Hüseyin, 22 Ağustos'da Türkiye'ye geldiler. İki kral arasında 23 Ağustos'da yapılan görüşmelere, daha sonra Türkiye Cumhurbaşkanı C. Bayar ve Başbakan A. Menderes de katıldı. Öte yandan ABD Dışişleri Bakanı'nın Orta Doğu işleri yardımcısı Loy Henderson da 24 Ağustos'da İstanbul'a geldi ve görüşmelere o da katıldı. Özellikle Henderson'un temasları, gerek birçok Arap ülkesinde ve gerekse Moskova'da tepkiler uyandırmıştır. Kahire, Henderson'u, 'hükümet darbeleri uzmanı' olmakla suçluyor ve 'ABD'nin Suriye rejimini içerden yıkamadığını görünce, şimdi komşularını bu ülke aleyhine kışkırttığını' öne sürüyordu.» (Ömer Kürkçüoğlu, Türkiye'nin Arap Orta Doğusu'na Karşı Politikası 1945-1970, Ankara, 1972, sayfa 104) 1945 yılında Washington'da Türkiye işleri, Sovyetler Birliği'nden nefret eden, ilerdeki yıllarda Orta Doğu ve Yakın Doğu'nun devlet başkanlarıyla aynı masaya oturan bir 'hükümet darbeleri uzmanı' Loy Henderson'un sorumluluğunda idi.

Henderson'un eleştirdiği üst yönetimde yer alanların birisi William L. Clayton idi. William L. Clayton, Amerikalıların «self-made man» dediği türden bir kimse. Kendi kendisini yetiştirmiş ve dünyanın en büyük tekstil ihracatçısı bir firmanın başına gelmiş. Açıkcası esas mesleğe ihracat ve ihracattan da sanayi devrimi ile İngiliz kolonyalizminin doğuşunda önemli bir rol oynamış olan tekstil ihracatı işinde üstünde kimse yok. Bu özelliği ile Roosevelt yönetimine önce danışman oluyor, sonra da, üst düzeyde bir hariciyeci.

Clayton, hariciyecilik yaptığı sırada ihracatçı olduğunu ve pazar sorunu bulunduğunu hiç unutmuyor. İlk planda gözünü diktiği, Büyük Britanya'nın pazarları oluyor. Amacı, bu pazarlardan Büyük Britanya'yı sürmek değil. Britanya'nın kendisine kapattığı pazarlara Amerikan mallarının da girmesini sağlamak. Bunun için «open door» politikasının savunuculuğunu yapıyor. «Açık kapı» politikası, daha İkinci Dünya Savaşı'nın başından itibaren Amerika Birleşik Devletleri'nin dış politikasının temeli oluyor. Savaşın başında İngiltere'ye yardım için

Ödünç Verme ve Kiralama yasası çıkarılırken Amerika Birleşik Devletleri, İngiltere'nin bundan yararlanması için açık kapı politikasını kabul etmesi koşulu getiriliyor. Daha sonraki yıllarda Clayton bu politikanın ateşli uygulayıcısı oluyor. (William Appleman Williams, Open Door Policy and the Cold War, Norman A. Graebner, The Cold War, 1976, D. C. Heath and Company, içinde, sayfa 51-52) Açık kapı politikası, Türkiye ve Yunanistan için, soğuk savaşın kapısını açan Truman Doktrini ile pazarın Amerika'ya devrine dönüşüyor.

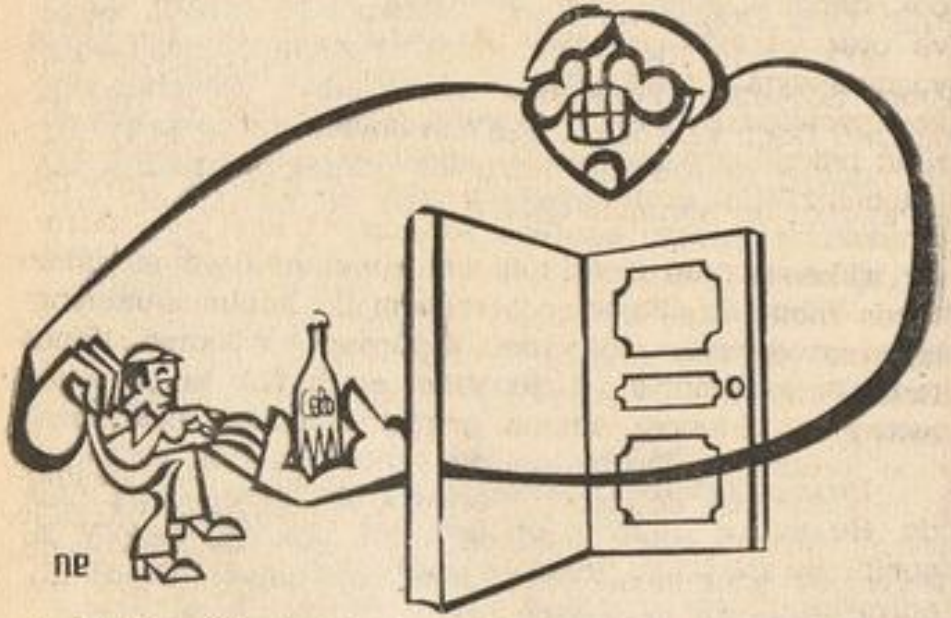

William Clayton'un bu görüşlerini en iyi anlayan kimse, hiç kuşku yok, Truman'ın Dışişleri Bakanlığı müsteşarı yaptığı Dean Acheson olsa gerek. Acheson, daha önce ve Roosevelt'in sağlığında, Hazine Bakan yardımcısı idi. Ancak Roosevelt'in ekonomik politikasını onaylamadığı için ayrıldı. Truman herhalde bunun için Acheson'u müsteşar yapmadı. Truman, Acheson'u müsteşar yaparken, fiilen Dışişleri Bakanlığını teslim ettiğini biliyordu. Çünkü 1945 ve hemen sonrası dünyasında Amerika Dışişleri Bakanları sürekli olarak ülke dışında oluyorlardı.

Acheson, 1944 yılında Temsilciler Meclisi'nde yapılan Savaş Sonrası Ekonomik Politika ve Planlama görüşmelerinde, görüşüne başvurulan kimseler arasında yer aldı. Herkesten daha çok savaş sonrasında Amerikan ekonomisinin bir depresyona girmesi tehlikesine parmağını bastı. 1944 yılında Temsilciler Meclisi'nin savaş sonrasının ekonomisi üzerinde kafa yoran özel komisyonun önünde konuşmaya şöyle başladı: «Ülkemizin ekonomik ve sosyal durumuna baktığımızda çok kötü bir zamanda olduğumuz açıktır. Ekonomik ve toplumsal sistemimizde çok önemli etkileri göze almadan, 1920 yıllarının sonu ve otuz yıllarının başındakine benzer bir on yılı tekrar yaşayamayız.» Böyle başlıyor. Temsilciler Meclisi'nin özel komisyonuna şunları söyleyerek devam ediyor: «Bu soruna baktığımızda bunun bir pazar sorunu olduğunu söyleyebiliriz. Bir üretim sorunu yoktur. Birleşik Devletler sınırsız bir yaratıcı enerjiye sahiptir. Önemli şey, pazardır. Ülkenin ürettiğinin tüketilmesinin ve üretime imkân veren mali düzenlemeler çerçevesinde satılmasının sağlanması gerekir.» (William Appleman Williams, Open Door Policy and the Cold War, sayfa 53) Ve Acheson ekliyor: «Gözünüzü yabancı pazarlara çevirmelisiniz.»

Bir uluslararası şebekeden söz ediliyor. Bu çalışmada. Bu şebeke, soğuk savaşın başlatılmasında önceliğe sahip. Şu anlamda: Sorunları, daha önce görüp formüle ediyorlar. Sorunları önceden ön plana çıkarıyorlar. Tabii sorunlarla birlikte kendileri de ön plana çıkıyor. Bu şebeke içinde bir bölümü ekonomik sorunu bütün çıplaklığıyla görüyor. Bir bölümü ise ekonomik sorunu görmüyor. Belki hissediyor. Fakat soğuk savaşı çıkarma gereğini duyuyor. Bunu politik olarak formüle ediyor. Ekonomik sorun çok altlarda kalıyor. Üstte görülen ve gösterilen ekonomik sorun olmuyor. Politik formülasyon olarak ortaya çıkıyor.

Özü boş politik formülasyonlar olur. Özü boş politik formülasyonların sahibi olurlar. Birden bu özü boş

politik formülasyonlarla göğe doğru yükselirler. Birden eskilerin deyimiyle «kazip» şöhret olurlar. Birden yükselirler. Çünkü birikim hazırdır. Çünkü zaman dönüşe gebedir. Burada insanlara «gözümüzü açtı» dedirtecek bir gerekçe gerekir. Bunu yapanlar olur. Birden «kazip» şöhret olurlar. Birden yalancı şöhret olurlar. Sonra yıllar geçer, daha önce gözleri açılanlar bile şaşarlar. Nasıl olup da bu tür politik formülasyonlarla gözlerinin açıldığına şaşarlar.

Amerikan diplomatı George Kennan bunlardan birisi. Kennan, soğuk savaşın başlatılmasında en etkili kişi olarak biliniyor. Tabii böyle söylenmiyor. Amerikan diplomasisinin duayeni olarak tanıtılıyor. Âlim-diplomat olarak isimlendiriliyor. Ve böylesine büyük bir ün bir telgraf ile başlıyor. Amerikan tarihinde «Long Cable» olarak adlandırılıyor. Kennan anılarında, bu kendisine tüm şöhret kapılarını açan ve milli piyangoda en büyük ikramiyeyi tutturmaya benzeyen bu uzun telgrafı nasıl yazdığını anlatıyor: «1946 yılı Şubat ayı ortalarında üşütmüştüm; ateş, sinüzit ve diş ağrıları ve bir de bunlara ek olarak aldığım sulfaların yan etkilerinin verdiği ıstırapla yatıyordum. Büyükelçi yine yoktu ve tümüyle ayrılma hazırlıkları içindeydi. Bu tür dertlerle yatağa kapanmış olarak, günlük telgraf akışı ve yatağıma getirilen cari işlerle uğraşmak ve tüm sorumlulukları mümkün olduğu kadar iyi bir şekilde yerine getirmek zorundaydım.» (George F. Kennan, Memoris 1925-1950, Boston, 1967, sayfa, 292) Kennan'ın ateşli bir soğuk algınlığından mustarip olarak yattığı yer Moskova. Büyükelçi Harriman, artık Moskova'dan ayrılıyor. Yerine birisi gelinceye kadar tüm işler maslahatgüzar olarak genç Kennan'ın omuzlarına düşüyor.

Bu arada Kennan'ın Amerikan Dışişleri Bakanlığı tarafından bir «sovyetolog» olarak yetiştirildiğini, bunun için Avrupa'ya gönderildiğini hatırlamak gerekiyor. İşte bu Kennan, Moskova'da soğuk algınlığından can sıkkın bir

biçimde yatarken günlük işlerle ve telgraflarla uğraşıyor. Bunlardan birisi Kennan'ın zaten sıkılmış canını daha da sıkıyor. Kennan «bu Rusların Dünya Bankası ile Uluslararası Para Fonu'na katılmakta isteksizlik gösterdiğini bildiren telgraftı» diyor. Tabii anılarında. Bu telgrafın Hazine Bakanlığı'nın telkini ile hazırlanmış olduğunu tahmin ediyor. Canı biraz daha sıkılıyor. «Washington'da hiç bir yerde savaş sonrasında Rusya ile işbirliği ümitlerinin, Hazine Bakanlığı'nda olduğu kadar gelişkin bir biçimde, aynı zamanda safça veya inatla (buna ilkel bir biçimde demek de mümkün) sürdürülmediğinin hatırlanması gerekir» diyor. Kennan'ın Hazine Bakanlığı'ndaki üst düzey bürokratların bu «kalın kafalılığına» çok kızdığı görülüyor.

Telgraf, Moskova'daki Amerikan Büyükelçiliği'ne, Sovyetler Birliği'nin neden Dünya Bankası ve Para Fonu'na katılmadığını soruyor. Elçiliğin görüşünü soruyor. Kennan, bu telgrafa çok kızıyor ama aynı zamanda «en sonunda rüya bozuldu» diyor. Telgrafı, Sovyetler Birliği ile işbirliği rüyasının bozulması olarak niteliyor. Daha sonraları ve soğuk algınlığının ateşi içinde yazdığı bu telgraftan sonra âlim-diplomat sıfatına lâyık görülen Kennan, Amerikan Dışişleri Bakanlığı'nın 1945 Mayıs ayında Sovyetler Birliği'ne Ödünç Verme ve Kiralama yasasına göre yapılan yardımları durdurduğunu unutuyor Truman'ın bile anılarında «benim en büyük hatam» dediği ve sorumluluğunu içlerinde Grew'ün de bulunduğu iki Dışişleri Bakanlığı yöneticisine yüklediğini hesaba katmıyor.

Katmayınca da daha kolay kızıyor. Kolay kızmanın ve kızgın olarak hareket etmenin bir yolu, bazı unsurları hesaba katmamaktır. Kennan, bu telgraf gelince, şöyle düşünüyor: «Dünya Bankası ve Uluslararası Para Fonu gibi konularda Sovyet görüşlerini anlatan birkaç rutin cümle ile sorunu geçiştirmede yarar yoktu. Burada gerçeğin tamamından azının hiç bir işe yaramayacağı bir durum vardı. Bunu istediler. Şimdi, Tanrım, is-

tedikleriin alacaklar.» Bunları düşünüyor ve «kalemime uzandım» diyor. Sonra açıklıyor: «Bu durumda kalem, benim çok zahmete katlanan ve yetenekli sekreterim Miss Dorothy Hessman idi.» Bundan sonra yatağında Kennan söylüyor ve sekreteri yazıyor. Ortaya «bir onsekizinci yüzyıl protestan vaazı gibi zarif bir biçimde beş ayrı bölüme ayrılmış sekiz bin kelimelik bir telgraf» çıkıyor. (George Kennan, Memoris, sayfa 294). Iki yüz kelimenin standart bir sayfa olarak hesaplandığı gözönüne getirilince bu «Uzun Telgraf» kırk sayfayı bulmuş oluyor.

«Bu gelişkin pedagojik çabanın Washington'daki etkisi tam bir sansasyon oldu» diyor. Telgrafın yazarı bunları söylüyor. Başkaları da. Acheson'un anılarında şunlar var: «Kennan'ın Sovyet dış politikasının niteliği ve motifleriyle ilgili olarak Moskova'dan gönderdiği uzun telgraf, Dışişleri Bakanlığı'nda Churchill'in konuşmasından daha etkili oldu. Savaş dönemi işbirliği yıkılmış, Büyükelçi Harriman ülkeye dönüyor ve geçici bir süre Moskova Büyükelçiliğini yöneten Kennan'a, Rusların neden böyle davrandıkları soruluyor. Kennan'ın cevabı, uzun ve inandırıcı bir çözümleme olarak 22 Şubat'ta geldi; Kremlin ile tatminkâr bir ilişkinin imkânsızlığı konusunda resmi görüşü kristalize etti.» David S. McLellan, Dean Acheson-State Departmant Years, New York, 1976, sayfa 88-89) Churchill'in konuşması, meşhur «Demir Perde» sözünün ilk kez kullanıldığı konuşmadır.

Kennan'ın uzun telgrafı gerekli ideolojik çerçeveyi sağlıyor. Artık Dışişleri Bakanlığı kararını vermiş durumda. Bütün kayıtlara bakıldığında görülecek. Çok büyük bir açıklıkla görülecek: Şimdiye kadar Sovyetler Birliği'nin Türkiye'den üs ve toprak istediğini ciddiye almayan Washington bundan sonra, herhangi bir belgeye dayanmamakla birlikte, inanmaya çalışacak. Böylece bir hazırlık zamanı geçecek. Çok uzun değil. Uzun telgraftan sonra kısa bir zaman gerekecek. Acheson anılarında bunu, ne kadar güzel, açıklıyor? Aldığı notlar arasında şöyle

bir paragraf yer alıyor: «Hükümetin görüşleri üzerinde çok derin etki yaptı ise de, Hükümetin harekete geçmesi için, Kennan'ın gösterdiği Sovyet niyetlerinin kendisini ispat ettiği bir yıla gerek oldu.» Bunun anlamı şu: Kamu yönetiminin diğer kollarını ve en önemlisi Amerikan kamu oyunu hazırlamak için bir yıllık zaman gerekti.

Fakat Kennan'ın yıldızının parlaması için artık zamana gerek yok. Kendisi yazıyor: «Moskova'dan gönderdiğim uzun telgrafın başarısı hayatımı değiştirdi. Artık ismim Washington'da biliniyordu. Insanların kafasına şimdiye kadar yaptığım işlerden başka düzeyde işlere uygun olduğum düşüncesi yerleşti. 1946 yılının Nisan ayında Washington'a nakledildim ve yeni kurulan National War College'e dış işlerle görevli komutan vekili atandım.» National War College, Türkiye'deki Milli Güvenlik Akademisi'nin babası oluyor. Kamu yönetimde yükselmesi ve stratejik yerlere gelmesi muhtemel asker veya sivil yöneticilerin eğitileceği bir yer olarak kuruldu.

Yıldızı parlıyor. Ve tam bir «moda» konferansçı oluyor. Her yere çağrılıyor. Bunlardan bir kısmını yazıyor: «Şimdi talebim yüksekti. Yalnız National War College'de değil, Deniz ve Hava Harp Okulları'nda, Deniz Akademisi'nde, Carlisle Barakaları'nda; Yale, Virginya, Williams ve Princeton kampuslerinde; Amerika'nın Doğusu'ndaki bir çok özel ve yarı özel grubun önünde konferans verdim.» (G. Kennan, Memoris, sayfa 307) Ve kapitalizmin talebin talebi doğurması olayı, Kenan'ın yaşamında da görülüyor. Truman, anılarında, şunları söylüyor: «Rus totaliteryanizmi karşısında hür dünyanın nasıl bir yol izlemesi gerektiği sorunu, geçen yıl içinde, bir çok kez dış politika danışmanlarım ile tartıştığım bir konu idi. Uzun vadeli görüşlerimizi geliştirmek için Dışişleri Bakanlığı'nda bir Siyaset Planlaması Grubu kurulmasını onayladım. En önde gelen Rusya uzmanlarından birisi olan George F. Kennan bu grubun başına getirildi.» (Harry S. Truman, Memoirs, Vol. II, 1946-1952, New York, 1956, say-

fa 101) Bu uzun telgrafla Kennan, soğuk savaşın planlama işlerini üstleniyor. Görülecek.

Soğuk savaşın başlatılmasında bu kadar etkin olan bu uzun telgrafta ne var? Ne olabilir ki? Ne olduğunu yazarı yazıyor: «Bugün bu telgrafı, dehşet dolu bir zevkle, yeniden okudum. İçindekilerin çoğu, tamı tamamına, paniğe kapılmış Kongre Komitelerinin veya Amerikan İhtilâlinin Kızları cemiyetinin, yurttaşları komünist suikastlerinin tehlikelerine karşı uyarmak için çıkardıkları broşürlere benziyordu.» (*) (George Kennan, Memoirs, 1925-1950, Boston, 1967, sayfa 294) Ve soğuk savaşın çıkması için Amerikan İhtilâlinin Kızları'nın çıkaracağı türden broşürlere gerek vardı. Çok açık değil mi?

Ateşli bir hastanın, daha sonraları nerede ise çocuklara cehennem masallarına benzeteceği bir rapor, soğuk savaşın çıkmasında etkili oluyor. Demek nesnel durum var. Fakat öyle görünüyor ki yazılmasında genç Amerikan diplomatının Sovyet diplomasisi ve özellikle Stalin'in kişiliği karşısında eziklik duymasının da bu raporun yazılmasında rolü var. İki türden ateş altında. Kennan, Stalin için bir soğuk savaş kışkırtıcısının söylemesi gerekenleri söyledikten sonra, «inanılmaz ölçüde keskin gözlem ve işine geldiğinde de, taklit gücü vardı» diyor. Kennan, bir politikacı olarak, herhalde Stalin'e duyduğu hayranlığın altında eziliyor. Kennan, politikacı ve devlet adamı Stalin'i anlatıyor: «Kuşkusuz, büyük, belki de müthiş (kısmen: büyük **çünkü** müthiş) bir politika hocasıydı. En etkileyici olanı geniş, şeytani taktik yeteneği idi. Modern zaman taktik sanatının daha büyük bir ustasını tanımadı. İddiasız ve sakin görünüş, tıpkı satrançtaki bü-

(*) *Bu paragrafın İngilizcesini yazıyorum :*

«I read it over today with a horrified amusement. Much of it reads exactly like one of those primers put out by alarmed congressional committees or by the Daughters of the American Revolution, designed to arouse the citizenry to the dangers of the Communist conspiracy.»

George Kennan, Memoirs, p. 294.

yük ustanın karşısındakini gafil avlayan ilk oyunu gibi, bu parlak ve dehşet veren taktik ustalığının sadece bir parçasıydı.» Bu görüşlerini, şüphe yok, Washington'a bildirmedi. Yerine, ürkmek için etrafına bakınan Washington yöneticilerine meşhur uzun telgrafı çekti.

Telgraf önce, Sovyetler'in görüşleri ile ilgili Kennan'ın görüşleriyle başlıyor. Kennan, Sovyetler'in dünyayı şöyle gördüğünü yazıyor: «Kapitalist dünya, kapitalist toplumun tabiatında olsun iç ihtilâflarla karşı karşıyadır. Bu ihtilâflar barışçıl uyuşmalarla çözülemez. Bunların içinde en önemlisi, İngiltere ile Amerika arasında olanıdır.» (Kennan, anılarının sonunda, uzun telgrafın bazı bölümlerini yayınlamış bulunuyor. Alıntılar, buradan yapılıyor. G. Kennan, Memoirs, sayfa 547) Uzun telgrafta tanımlanan «Sovyet Görüşleri» devam ediyor: «Kapitalizmin iç ihtilâfları, kaçınılmaz olarak, savaşları doğurur. Böylece ortaya çıkan savaşlar iki türlüdür. İki kapitalist ülkenin taraf olduğu kapitalistler arası savaş ve Sosyalist dünyaya karşı işgal savaşları. Kapitalizmin iç ihtilâflarından beyhude olarak kurtulmaya çalışan zeki kapitalistler sonuncu savaşlara meylederler.»

Uzun telgrafta Kennan bunların yanlış olduğunu söylüyor. Fakat bundan başka bir sonuç çıkarıyor. Şöyle: «Halbuki, tüm bu tezler, ne kadar temelsiz ve çürütülmüş olursa olsun, bugün yine cesaretle öne sürülüyor. Bunun anlamı ne? Bu, Sovyet parti çizgisinin Rusya'nın sınırları dışındaki durumun nesnel bir çözümlemesine dayanmadığı anlamına geliyor; gerçekten de bu çözümlemenin Rusya'nın dışındaki koşullarla hiç bir ilgisi yok, son savaştan önce varolan ve şimdi de varlığını sürdüren Rusya'nın temel iç ihtiyaçlarından doğuyor.» Böyle çok bilimsel bir açıklama yaptıktan sonra «işin esasına» geliyor ve «Kremlin'in dünya sorunlarına nörotik bakışının temelinde, Rusya'nın geleneksel ve içgüdüsel güvensizlik duygusu yatıyor» diyor.

Amerikan diplomasisinin «harika çocuğu» Kennan,

Sovyetler Birliği'nin nörotik olarak nitelediği kapitalist dünyayı değerlendirmesinin temelinde güvensizlik duygusu olduğunu yazıyor. Kendisine şöhret kapılarını açan uzun telgrafında. Fakat çok büyük bir ihtimalle bu yazdıklarını unutmuş olarak, Amerikan diplomasisi üzerine kaleme aldığı bir çalışmasında şunları ileri sürüyor: «Yarım yüz yıl önce bu ülkede insanlar, yaşadıkları dünya karşısında, Roma Imparatorluğu'ndan beri hiç bir halkın sahip olmadığını sandığım bir güvenlik duygusuna sahiptiler. Şimdi bu durum hemen hemen tersine çevrilmiştir. Şimdi bizim ulusal bilincimiz, bizim temel endişe kaynağımıza daha yakın olan ve bundan çok daha fazla zarar görecek durumda olan bir çok Batı Avrupa halkından bile fazla bir güvensizlik duygusunun etkisi altındadır. Şu anda bu değişikliğin önemli bir bölümü sübjektiftir. 1900 yılında bizim pozisyonumuzun güvenliğini abartmış olmamızın, gücümüze ve sorunlarımızı çözeceğimize mağrur bir güven duymamızın ve şimdi ise tehlikeleri abartıp yeteneklerimizi olduğunun altında görme eğilimimizin bir yansımasıdır.» Kennan, güvensizlik duygusunun yapay olarak ve 1950 yıllarına gelirken yaratıldığını söylüyor.

Gerçi yukardaki paragrafın devamı var. Şöyle: «Fakat bu değişikliğin çoğu objektif olarak gerçekliğini kaybetmez. 1900 yılında, siyasal ve askerî realiteler öyle bir durumda idi ki, bizim, yakın tehlike anlamında korkacağımız, görece olarak, çok az şey vardı; halbuki şimdi, önümüzde, samimiyetle kabul ediyorum, bana tehlikeli olarak, çok az şey vardı; halbuki şimdi, önümüzde, samimiyetle kabul ediyorum, bana tehlikeli ve son derece karışık gelen bir durum var.» (G. F. Kennan, American Diplomacy 1900-1950, New York, 1952, sayfa 9) Sanki bu cümleler, daha önceki cümlelerin etkisini azaltmayı amaçlıyor. Aslında ise tamamlıyor. Ikisi bir arada alınınca, «eskiden sosyalist bir ülke yoktu ama şimdi var» anlamını veriyor. Bu, soğuk savaşın dayanağı yapılıyor. Ancak 1900 yılına akan zaman kesiti ile 1950 yıllarına

uzanan zaman kesiti arasında Amerikan dış politikasındaki değişiklik tek başına yeryüzünde bir sosyalist sistemin doğuşu ile ilgili değil. Bu var. Fakat buna ek nedenler de var. 1900 yılına dönüşürken Amerika Birleşik Devletleri, ilk kez, Amerikan kıtasından çıkıyor ve Güney Asya'da Filipinler'de sömürge elde ediyor. Bunu da güvenlik endişelerine bağlıyor. Daha sonra gelişiyor. Özellikle iki büyük savaş arasında Amerikan ekonomisi emperyalist aşamayı yaşamaya başlıyor. Aynı zaman aralığında Orta Doğu'nun petrol yatakları zenginliklerini kanıtlıyor. Böyle bir durumda güvensizlik duygusunu yaratmak kaçınılmaz oluyor.

Ikinci Savaş biterken, Amerika Birleşik Devletleri yeni pazarlar elde etmek sorununu hissetmeye başlıyor. Bunu bilinçli olarak görenler oluyor. Bilinçsiz olarak duyanlar oluyor. Bir de bilinçli bir bilinçsizlikle formüle edenler çıkıyor. Kennan, uzun telgrafının sonuç bölümünde, şunları söylüyor: «Özet olarak burada, Birleşik Devletler ile sürekli bir modüs vivendi yapılamayacağı, toplumumuzun iç ahenginin parçalanmasının gerekli ve zorunlu olduğu, bizim geleneksel yaşam biçimimizin yok edilmesi gerektiği, Sovyet iktidarının güvenliği için devletimizin uluslararası otoritesinin tahrip edilmesinin zorunlu olduğu inancına fanatik bir biçimde bağlı bir siyasal gücün karşısındayız.»

Bunları söylemekle işini bitmiş saymıyor. Ekledikleri, bir politika düzenlemesine imkân verici türden. Şöyle: «Sovyet iktidarı, Hitler Almanyası'ndan farklı olarak ne şematiktir ne de maceracı. Sabit planlara göre hareket etmez. Gereksiz risk almaz. Aklın mantığından etkilenmez, fakat, kuvvetin mantığına çok duyarlıdır. Bu yüzden, bir noktada güçlü bir mukavemetle karşılaşınca kolaylıkla geri çekilebilir ve genellikle de çekilir.» Bunların ne anlama geldiği açık olmalı. Üstelik, bu sonuç, Churchill'in Fulton'da yaptığı konuşmanın mesajından hiç farklı değil.

Ama uzun telgrafta bir farklı nokta var. Aynen şu şekilde ifade edilmiş: «Halkımızın Rusya sorununun realitelerine göre eğitilmesini sağlamalıyız. Bunun önemini ne kadar vurgulasam yeridir. Basın tek başına bu işi yapamaz. Bu, esas olarak, mecburen daha deneyimli ve ilgili pratik problemler hakkında daha iyi enformasyona sahip hükümet tarafından yapılmalıdır. Bu işte, tablonun çirkinliği karşısında duraksamamalıyız.» Kennan, anti-sovyetizmin ve komünist tehlikesinin bir hükümet kampanyası haline getirilmesini öneriyor. Kenan'ın özü boş uzun telgrafı herhalde bu önerisi nedeniyle heyecan yaratmış olmalı.

Bundan sonra olaylar hızla gelişiyor ve hazırlık tamamlanıyor. Kennan'ın uzun telgrafından bir ay sonra, Amerika Birleşik Devletleri yöneticileri, bundan iki yıl kadar önce Türkiye'nin Washington Büyükelçisi Mehmet Münir Ertegün'ün ölmüş olduğunu hatırlıyorlar. Şimdiki Cosmos Klübü'nün başkanı Ahmet Ertegün'ün babası, ölünce Amerika Birleşik Devletleri'nde gömülüyor. Fakat 1946 yılı Mart ayında Birleşik Devletler Başkanı Truman, Dışişleri Bakanı ve diğer yöneticileri, Ertegün'ün cesedini mezardan çıkarıp Türkiye'ye göndermeyi kararlaştırıyorlar.

Bu karar ilk önce hayret uyandırıyor. Bir kaynakta yazıldığı gibi: «Olen diplomatların cenazelerinin memleketlerine harp gemileri ile gönderilmesi normal bir diplomatik nezaket kuralı sayılmakla beraber, bu iş için dünyanın en büyük zırhlılarından birinin seçilmesi, başlangıçta, siyasi çevrelerde hayret uyandırmıştır.» Daha sonra ise hayret ortadan kalkıyor. Halûk Ülman, hayretin neden kalktığını anlatıyor: «Oysa bugün bu Amerikan hareketinin Sovyetler Birliği'ne karşı yapılmış bir gösteri olduğuna şüphe yoktur. Son yıllarda yayınlanan anılardan anlaşıldığına göre, Sovyetler Birliği'nin İran konusunda uzlaşmaz bir tavır takındığını görünce, daha 1945 yılı sonlarında Amerikan Donanma Bakanı Forrestal Akdeniz'e

önemli bir Amerikan deniz kuvveti gönderilmesini istemişti. Ancak, Başkan Truman'ın da tasvibini kazanan bu teklif Sovyetleri tahrik etmek istemeyen Dışişleri Bakanı Byrnes tarafından beğenilmemişti. Öyle anlaşılıyor ki Missouri'nin Türk Büyükelçisinin cesedini İstanbul'a götürmek bahanesiyle Akdeniz'e yollanması Amerikan Donanma ve Dışişleri Bakanlıkları arasında bulunan ortalama yoldur ve Amerikan notasının Sovyet makamlarına verildiği gün açıklandığına göre bu ortalama yola Amerikan Hükümeti'nin 4 Mart toplantısında varılmış olması muhtemeldir.» (Halûk Ülman, Türk-Amerikan Diplomatik Münasebetleri 1939-1947, Ankara, 1961, sayfa 73 ve 74) Ülman'ın bu yararlı çalışması, tamamlanmış olduğu tarihin de etkisiyle, henüz soğuk savaşın klişelerinden kurtulamamış görülüyor.

Akdeniz'e donanma göndermek isteyen ve bu olmayınca, Türkiye'nin Washington Büyükelçisi Ertegün'ün cesedini gönderen Birleşik Devletler Donanma Bakanı Forrestal'ın bu hevesine, Halûk Ülman'a göre, «Sovyetler Birliği'nin İran konusunda uzlaşmaz bir tavır takınması» gerekçe oluyor. Fakat bir Amerikalı bilim adamı Forrestal'ın davranışı ile ilgili olarak tam ters görüşler savunuyor. Şöyle: «Savunma işlerinde Truman, Donan Bakanı James V. Forrestal'ı değiştirmedi ve gittikçe Forrestal'a dayandı. Hem bir Katolik ve hem de bir yatırım bankacısı olarak Forrestal, şiddetli bir anti-komünist idi. En azından daha 1945 Mayıs ayında, bir arkadaşına, Sovyet komünizminin «nazism veya faşizm kadar demokrasiyle bağdaşmaz olduğunu' söylüyordu ve sürekli olarak bu söylediklerinin doğru olduğunu kanıtlamak için malzeme peşindeydi.» (E. May, «Lessons» of the Past, sayfa 20-21) Soğuk savaşın hazırlık döneminde, kısa aralıklarla Henry Wallace ve Byrnes gibi, farklı ölçülerde de, anti-sovyetizmi bir politika olarak benimsemekte güçlük çeken bakanlar, Truman kabinesinden uzaklaştırıldı.

Missouri, Türkiye'ye bir büyükelçinin cesedini getir-

di. Fakat bunun için gelmedi. Missouri'nin İstanbul'a girdiği gün, Truman Ordu Günü dolayısıyla Şikago'da konuştu. Şunları söyledi: «Gözlerimizi Yakın ve Orta Doğuya çevirdiğimiz zaman vahim meseleler arzeden bir bölge ile karşılaşıyoruz. Bu bölgede geniş tabii kaynaklar vardır. En işlek kara, hava ve deniz yolları buradan geçmektedir. Bu bakımdan büyük iktisadî ve stratejik önemi vardır. Fakat bu bölgedeki milletlerin hiçbiri ne yalnız, ne de birlikte, kendilerine yöneltilecek bir tecavüze karşı koyabilecek kadar kuvvetlidirler.» Başkan Truman, bu sözleri, Missouri, İstanbul'a girerken söylüyor. Hiç kuşku yok, bu sözler, Truman Doktrini'ni nüve halinde içeriyor.

Uluslararası şebekeden Birleşik Devletler'in Ankara Büyükelçisi Edwin Wilson da, Missouri'yi böyle anlıyor. Nisan 1946 tarihinde Ankara'dan Washington'a gönderdiği telgrafın son paragrafında şu raporu veriyor: «Missouri'nin ziyaretinin etkilerinin Türkiye sınırlarının ötesinde de hissedildiğini gösteren işaretler vardır. Ortodoks Başpiskoposunun, bu ziyareti, Birleşik Devletler etkisinin artık bölgede kendisini göstereceği ve bu yüzden de Ortodoks Kilisesi içinde Sovyet etkisinin yayılmasına mukavemet etmede yürekli davranabileceği şeklinde değerlendirdiğini belirten güvenilir raporlar gelmektedir. İstanbul'daki Bulgar çevreleri de, bu seyahatin, hiç şüphesiz Bulgaristan'daki muhalefetin durumunu güçlendireceğini bildirdiler. Missouri'nin ziyareti, etkisi içinde oynandığı tiyatroya çok aşan, şu ölçüde gelmez, olayların niteliğine bürüneceğe benziyor.» O günlerdeki İstanbul basınının tutumunu ise, yüz kızarmadan nakletmek mümkün görünmüyor. Sanki Türkiye'nin en büyük bayramı. Bir tanesinde şuna benzer ve sekiz sütunu kaplayan bir başlık var: «Yeşilköy açıklarında gemiye ilk çıkan muhabirimizin izlenimleri.» Bu kadarı yeter.

Fakat yüz kızartıcı nedenlerin sınırsız olduğu anlaşılıyor. Amerikan belgelerinde Wilson'un Nisan telgrafın-

dan sonra 4 Mayıs 1946 tarihinde göndermiş olduğu bir kısa telgrafı yayınlanıyor. Aynen şöyle: «Dışişleri Bakanlığı Genel Sekreteri dün, bana, Paris'teki Türkiye Büyükelçisi'nin iki gün önce, diğerleriyle birlikte Dışişleri Bakanı Byrnes'e takdim edildiği zaman, Bakan'ın kolundan tuttuğunu, bir kenara çektiğini ve son derece dostane bir biçimde konuştuğunu rapor ettiğini söyledi. Genel Sekreter Birleşik Devletler'in Türkiye'yi ve Türkiye'nin sorunlarını, önceleri muhtemelen iyi bilmediğini fakat şimdi Türkiye ile ilgili olarak çok iyi bir yerde olduğunu, Türkiye'yi etkileyen sorunlara büyük ilgi ve Türkiye'ye gerçek ve samimi dostluk duyduğunu söyledi. Erkin, Türk Hükümeti'nin, Bakan Byrnes'in sözlerinden mütehassis olduğunu ve şükran duyduğunu ekledi.» (Foreign Relations of the United States, 1946 Vol. VII, sayfa 823) Amerikan Dışişleri Bakanı'nın Paris'te yapılan bir toplantıda Türkiye Büyükelçisi Numan Menemencioğlu'nun kolundan tutması ne büyük sevinç yaratıyor! Feridun Cemal, sevincini, Wilson'a aktarıyor; Wilson da kayıtlara geciriyor. MDD Tarih Tezi'nden heyecan duyanlar için, Wilson'un kayıtlara geçirmiş olması çok iyi oluyor.

Feridun Cemal, yalnızca Byrnes'in Menemençioğlu'nun kolunu tuttuğu için sevinmiyor. Bundan bir haz duyduğu belli. Ancak Wilson'la birlikte Missouri'nin İstanbul'a gelişinin ve Truman'ın Şikago konuşmasının, henüz adı konmamış yeni bir politikanın habercisi olduğunu tahmin ettiği kesin. Sevinci, bu tahminle de ilgili.

Ancak çok acıklı. Missouri'nin ziyaretinden başka sevinç duyanlar var. Türkiye'nin ilericileri. İstenirse buna, o zamana göre, Türkiye'nin komünistleri de demek mümkün. Salt, Missouri geldiği için sevinmiyorlar. Tabii böylesi beklenemez. Fakat Missouri'nin taşıdığı cesedi göremedikleri için seviniyorlar. Dış faktörler aşırı olarak yüklü oldukları için ümitleniyorlar. Missouri'nin demokrasi taşıdığını düşünüyorlar. Burjuvazinin ilericiliğini yitirdiğini kabul etmedikleri için ümtleniyorlar. Bir papağan

gibi burjuvaziye «cephe» önermekten bıkmadıkları için yanılıyorlar.

Truman ve Marshall :

İkinci ve Üçüncü Terör

Şimdi sıra buraya geldi. Kısaca. Bundan sonra Truman Doktrini ile Marshall Planı ele alınacak. Her ikisinin çerçevesi içine düşen ikinci ve üçüncü teröre sıra gelecek. İkinci terör Mehmet Ali Aybar'ın ismiyle ilgili. Üçüncüsü, Behice Boran, Niyazi Berkes, Pertev Boratav ve Muzaffer Şerif ile. Bunlara geçerken de Esat Adil ve Şefik Hüsnü'den söz etmek gerekiyor. 1946 yılının iç ve dış gelişmelerini çözümlemek için. Çok açık deyimle özünü ortaya çıkarmak için. Yanılgılarıyla. «Eksiği ile, fazlasıyla.»

Wilson'un, Byrnes'in Paris'te Numan Menemencioğlu'nun kolunu tutmasından Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti'nin çok mütehassis olduğunu ve şükran duyduğunu, kendi hükümetine bildirdiği tarih, 1946 Mayıs ayı başları. Mayıs ayı ortalarında ise Türkiye Sosyalist Partisi kuruluyor. Mahkeme kayıtlarını kitap haline getiren çok hacimli bir çalışma, Türkiye Sosyalist Partisi'nin kuruluşu ile ilgili şu bilgiyi veriyor: «Onbeş yirmi senelik bir tevakkuf devresinden sonra 1946 senesi 14 Mayısında Esat Adil Müstecabi tarafından Türkiye Sosyalist Partisi kurulmuştur. Bir müddet sonra bu partinin Sosyalist Partisi maskesi altında bir Komünist Partisi olduğu söylenmiştir. Esat Adil kısa bir zamanda muhtelif işçi gruplarını temsil eden birtakım sendikalar teşkiline muvaffak olmuş, propaganda organı olarak Gerçek Gazetesi'ni çıkarmıştır. Fakat bu fazla devam edememiş, bu süratli ilerlemeyi gören CHP iktidarı aynı sene içinde bütün sendikaları kapatmış, idare-i Örfiye komutanlığı da partiyi faaliyetten men etmiştir.» (Remzi Balkanlı, Mukayeseli Basın ve Propaganda, Ankara, 1961, sayfa 501-502) Esat Adil, dört yıl yargılanıyor ve berat ediyor. Burası, ayrı.

Esat Adil, tek kalmıyor. Polis kaynaklı yayınlar, maalesef, bu döneme ait sınırlı kaynak olma özelliklerini koruyor. Bunlarda o zamanın ilericileri arasında geçen mektuplaşmalar veya raporlar yer alıyor. Yanlışlığı iddia edilmedikçe bunları kaynak olarak kullanmak zorunlu oluyor. Aksi halde, bilgisizliğe razı olmak gerekecek.

Esat Adil, tek başına kalmıyor. Şefik Hüsnü Bey de bir ay kadar sonra Türkiye Sosyalist Emekçi ve Köylü Partisi'ni kuruyor. Tabii bu durumda şaşıranlar oluyor. Gayet normal. Şaşıranlar, güvendikleri ve kendilerinden daha eski olanlara soruyorlar. Bu da çok normal. Birikim ve kadroların değeri ancak böyle ortaya çıkar. Şahap Kıvılcım, Türkiye Sosyalist Partisi içinde yer alan, tanınmış ilericilerden Hüsamettin Özdoğu'ya mektup yazıyor ve «ne için iki tane sosyalist partisi var?» diye soruyor. Hüsamettin Özdoğu'nun 11 Ağustos 1946 tarihini taşıyan mektubu polisin eline geçiyor. Bir polis kaynaklı kitap bu mektubu yayınlıyor. Hüsamettin Özdoğu «bugün işçi sınıfının partileri olduklarını idida eden 'sosyalist partileri' senin tahmin ettiğin gibi, iki tane değil, hatta yedi tanedir» diyor. Türkiye'nin «demokratları», 1977 yılında işçi sınıfını temsil ettiğini iddia eden partilerin sayısının beş olmasına dayanarak, her gün bir sabahleyin uyanınca bir de yatmadan önce olmak üzere iki kez, «sol bölünmüştür» türküsünü söylediler. Büyük bir hazla. Bu türkü, yedi parti varken, 1946 yılında söylenmedi. Demek o zamanlar bilinmiyormuş. Çünkü o zamanlar Cumhuriyet Halk Partisi, Türkiye'nin demokratları için, 1977 yılında olduğu kadar «umut» değilmiş. Bunun için söylenmemiş. Olsa gerek.

Hüsamettin Özdoğu, bu partileri sayıyor: «Türkiye Sosyalist Partisi, Türkiye Sosyalist Emekçi ve Köylü Partisi, İşçi ve Çiftçi Partisi, Türk Sosyal Demokrat Partisi, Sosyalist İşçi Partisi, Sosyal Adalet Partisi, Liberal Sosyalist Partisi'dir.» Sonra bunların beşinin gerek kad-

roları, gerek programları bakımından işçi sınıfı partileri olamayacağını ve «burjuva partileri tarafından maskelenerek amele sınıfının inkılâpçı hareketini önlemek için ileri atılmış birer tuzak» olduklarını belirtiyor. Eskilerin yazılarında, özel mektuplarında ve hazırladıkları raporlarda geçen «inkılâpçı» kelimeleri, genellikle, komünist anlamına kullanılıyor.

«Ben şimdi sana, benim dahil olduğum Türkiye Sosyalist Partisi ile Doktor Şefik Hüsnü'nün Başkanlık ettiği Türkiye Sosyalist Emekçi ve Köylü Partisi arasındaki farkı ile ikiliği izaha çalışacağım. Sana bunu izah ederken dedikodudan mümkün mertebe sakınmak ve işi daha ziyade 'nazari olarak' ispat etmek isterim.» Özdoğu, ispatı şöyle yapıyor: «Bugün memleket dahilinde beliren, 'Demokrat hareketlerden istifade etmek' ve bu hareketler esnasında kitlelerin meydana çıkaracağı «İnkılâpçı elemanlarla' el ele vererek 'Harekâtın genişlemesine, büyümesine' çalışmaktır. Bunun için eski sistem 'grupçu, sektancı, dedikoducu' faaliyetimizi bir tarafa bırakarak 'muayyen ve aktif bir kadro kurmağa' ve bu suretle genişlemek istidadında bulunan «İşçi harekâtını' tanzim etmeğe çalışmalıyız ve bu hareketin bize müzahir olacak 'birçok cereyanları' desteklemeliyiz. İşte benim fikrim budur.»

Buna engel olarak gördüğü eğilimi şöyle açıklıyor: «Birçok senelerdenberi yalnız arkadaşlar arasında mücadele ile iktifa edip 'sınıf mücadelesini' unutan birkaç eleman, bu hareket tarzını bir türlü hazmedemediler ve yeni hadiselere uyamadılar. Çünkü, eski grupçu zihniyet onları senelerce kasmış ve kavurmuştu. Onlar birkaç kişiden başka, kimsenin inkılâpçılığına inanmayacak kadar, kör bir zihniyetin pençesine kapılmışlardı. Bunlar inkılâpçılıktaki inhisarlarında o kadar ileri gitmişler ki, nihayet bunu iddia ederken gülünç mevkie de düşmüş bulunuyorlar. 'Biz yirmibeş senedir inkılâpçıyız. Binaenaleyh inkılâp hareketleri bizimle kaimdir' diyorlar. Ben inkılâpçılığın sene ile tartıldığını şimdiye kadar hiç görmedim ve işitmedim. Senelerin fazlalığı inkılâpçılığı tezkiye etmez. İnkılâpçılar, seneleri ileri sürerek değil, bugünkü hareket hatları ile kitlelerin malı olmaya çalışmalıdırlar. Senelerin sayısı ancak burjuva aparatında makam maaşları yahut tekadüye stajları bahis mevzuu olduğu zaman ileri sürülür.» (Fethi Tevetoğlu, Türkiye'de Sosyalist ve Komünist Faaliyetler, Ankara, 1967, sayfa) 553) Hüsamettin Özdoğu'nun Şefik Hüsnü Bey'i eleştirdiği açık. Mektubunda, bir yerinde, «ikinci bir partiyi biz kurmadık, onlar kurdular» diyerek hiç kuşku bırakmıyor.

«İki partinin birleşmesi, teklifle olmayacaktır. Birleşmeyi, amele sınıfının kendisi halledecektir. Çünkü biz ve her iki parti de, amele sınıfının açık mahkemesi önünde bulunuyoruz. Hangimiz ona, daha iyi hizmet eder, onun menfaatlerine uygun hareketler yaparsak, şüphesiz o da o tarafa doğru akacak ve bu suretle ağırlaşan terazinin kefesi diğer kefeyi havaya kaldıracaktır.» Fakat mümkün olmadı. Bu gerçekçi iyimserlik gerçekleşmedi. Gerçekçi yanı şurada: İşçi sınıfının belirleyiciliğine bırakılmasında. İyimser yanı da şurada: Burjuvazinin demokrasi getireceğine, daha doğru bir deyişle, dünya dengesinin demokrasi getireceğine inanılmasında.

Bu, Şefik Hüsnü Değmer'de çok daha açık. «Eksiği ile, fazlasıyla» Türkiye ilerici hareketinin en çaplı ve en özverili liderlerinden, birisi olan, Şefik Hüsnü Bey'in raporunda çok daha açık. Şefik Hüsnü Bey, Türkiye Sosyalist Emekçi ve Köylü Partisi'ni 19 Haziran 1946 tarihinde kuruyor. Fakat Parti, yılı tamamlayamıyor.

Bir süre Türkiye Komünist Partisi üyeliğini de yapan Aclan Sayılgan, 15 Aralık 1946 tarihinde İstanbul Sıkıyönetim Komutanlığı'nın Şefik Hüsnü Bey'in evinde bulduğu bir raporu yayınlıyor. Şimdiye kadar sahte olduğu iddia edilmeyen bu raporun Türkiye ilerici hareket tarihinde önemli bir belge olduğunu kabul etmek gerek. Öne-

mi birkaç açıdan. Birincisi, Türkiye ilerici hareketin tarihinin özellikle karanlık olan sayfalarıyla ilgili bazı ipuçları getiriyor. İçerdeki bilgilerin böyle bir özelliği var. İkincisi, eğer bu rapor ve dolayısıyla bu raporda yer alan çözümlemeler doğru ise, Türkiye ilerici hareketinin kapısı bu rapordaki çözümlemelerin ciddi olarak eleştirisiyle açılacak. Başka çare yok. Bu açıdan da önemli.

Şöyle başlıyor: «Harp başlangıcında durum şöyle hülâsa edilebilir: Hükümet, teşkilâtlanma gayretlerine karşı esasen mevcut sıkı yasağı bir kat daha sıkıştırmıştı. Her türlü teşebbüs daha ilk hamlede önleniyor ve müteşebbisler tedhiş, tevkif, nefy vesair suretlerde faaliyet edemez bir hale konuyordu. Amele sınıfı tam bir teşkilâtsızlık içinde bocalıyordu. Faaliyetsiz ve idaresiz bir tarzda sürünen tek tük meslek birlikleri de ortada kalmıştı. Küçük burjuvazi ve gençlik de aynı durumda idi.» Bu çalışmada söylenenlere tamı tamamına uyuyor. Savaş sırasında ve tabii savaşın hemen sonrasında ilerici hareketin etkinlik düzeyinin son derece düşük olması ile Türkiye'nin emperyalist yörüngeye girme girişimlerinin karşısına hiç bir engelin çıkmaması arasında, bu çalışmada, kurulan bağlantıya tıpa tıp uyuyor.

Üstelik gösterilen gerekçede det am bir uyum var: «İnkılâpçılar harpten az evvel kabul etmiş oldukları yeni taktik mucibince, gizli teşkilâtlarını yok denecek dereceye icra etmişlerdi.» Bu herhalde, bu çalışmada güçlü bir hipotez olarak ileri sürülen, 1930 yıllarının sonlarına doğru Türkiye Komünist Partisi'nin kendi kendisini tasfiye etmeye karar verdiği düşüncesinin doğrulanması oluyor. Şefik Hüsnü, ilk paragrafında, savaş sırasında ilerici hareketin etkinlik düzeyinin oldukça düşük olduğunu rapor ediyor; ikinci paragrafta ise savaş öncesinde gizli örgütün yok denecek düzeye indirildiğini belirtiyor. Açık örgüt bulunmadığı için, bu karar, örgütün tasfiyesinden başka bir anlama gelmiyor.

Bundan sonra Türkiye solunun ezeli hastalığı tekrar

boy veriyor: Cumhuriyet Halk Partisi'nin içine girip içinden düzeltmek. Herhalde Halk Partisi'nin kendi sağından gelen muhalefetin sürekli olarak Halk Partisi'ne sızmalardan söz etmesi, biraz da, bu eğilimden kaynaklanıyor. Şefik Hüsnü Bey, kaldığı yerden, devam ediyor: «Buna mukabil tasavvur edilen Halk Partisi'ne ve Halkevlerine girmek işi, ancak çok küçük mikyasta başarılabilmiştir. Bunların yegâne faaliyetleri münevver gençlik arasında umumi karakterde bir sol ajitasyon yapmaya ve bazı sol neşriyatı (gazete ve mecmua) desteklemeye inhisar ediyordu. Bizzat kendileri de edebî bir marksist mecmua çıkarıyorlardı.» (Aclan Sayılgan, Türkiye'de Sol hareketler, 1976, Istanbul, sayfa 262) Raporda, Yeni Edebiyat Dergisi'nin Hükümet tarafından 1941 yılı sonlarında kapatıldığı bildiriliyor.

1944 yılı sonlarında, müttefikler safında savaşa katılmak için kampanya açılması kararlaştırılıyor. Bu şöyle ifade ediliyor: «Bu senenin sonlarında, halk arasında, memleketimizin müttefikler yanında harbe girmesi aleyhinde şiddetli ve sistemli bir propaganda yapılıyor ve bu yolda hükümette müttefikler tarafından yapılacağı anlaşılan tekliflere mukavemet etmesi ve yanaşmaması için bir zemin ve ideoji hazırlanıyordu. SETA (*), bu fırsatı, vaziyet almaksızın geçirmenin, bir hata olacağını takdir etti. Ve ileri sürülen harp aleyhindeki fikirlere karşı hareketimizin tenkidlerini ve müstacelen harbe girmemiz lüzumu hakkında görüşlerini ihtiva eden bir beyanname kabul ve neşretti. Maateessüf, bu beyanname, geniş mikyasta dağıtılamadı. Fakat, tesirsiz kaldı da denemez.»

Aynı zamanlarda «Demokratik Savaş Cephesi» kurma kararı alınıyor. Böyle bir kararda Tahran Konferan-

(*) Türkiye Komünist Partisi ile ilgili yayınlarda geçen bu SETA'nın nelerin kısaltılmışı olduğunu bilmiyorum. Merkez Komitesi anlamına geliyor. Bazı kaynaklar SETA yerine SEKA yazıyorlar. Bu, Rusça Merkez Komitesi kelimesinin baş harflerinin telâffuz ediliş biçimini andırıyor.

sı'nın etkili olduğu görülüyor. Amerika Birleşik Devletleri'nde yöneticilerine, Komünist Partisi'ni tasfiye ettirecek kadar heyecan veren Tahran Konferansı, Türkiye'de de içinde «Halk Partisi'ne de yer verecek faşizme ve vurgunculara karşı» bir cephe girişimlerine hız katıyor. Şöyle: «Faşizme karşı birleşmiş müttefik devletler haklarından bilhassa Tahran anlaşmalarından beri göze çarpacak bir tarzda inkişaf eden bütün terakkiperver anti-faşist grup ve teşekküllerden mürekkep demokrasi ve kurtuluş cephelerini, takip ettikleri geniş müterakki milli birlik siyaseti gözönünde tutularak memleketimizde de her türlü sol temayüllü grupları ve namuslu terakkiperver yurtseverleri içine alacak ve hatta faşizme gönül vermiş ve yabancı faşist hükümetlerin ajanları ile düşüp kalkmış unsurların ve bilhassa Saraçoğlu gibi bu yolda en ileri gitmiş idarecilerin temizlenmek suretiyle, Halk Partisi'ne de yer verecek faşizme ve vurgunculara karşı Demokratik Mücadele Cephesi altında bir teşekkül yaratmağa çalışmak kararlaştırılmıştı.» Saraçoğlu ve benzerleri temizlenince Halk Partisi de temizlenmiş oluyor. 1930 yıllarında Saraçoğlu'nun o kadar önemli olmadığı unutuluyor.

Belki de unutulmak isteniyor. Kaldığı yerden devamı oldukça anlamlı: «Bu teşebbüse girişilirken memleketteki soygun ve vurgunculuk ve rüşvet havası içinde yer yer birtakım ileri görüşlü muhalefet gruplarının teşekkül ettiği, halkı açlığa ve sefalete mahkûm eden bu gidişe ön ayak olan ve bunu âdeta teşvik eden Halk Partisi'nin ağır mesuliyetlerine iştirak etmekten çekinerek bu partiye karşı hiç değilse Fırka mensupları arasında iki muhalif mihrakın mevcut olduğu, onun için zeminin olgunlaşmakta olduğunu gösterdiği, alınan kararda işaret edilmiştir.» Pek az değişiyor. Cephe kurmaya karar verirken Halk Partisi'ne özenli ve güvenli bir yer bırakılıyor.

Şefik Hüsnü Bey'in her «inkılâpçıda» mutlak olması gereken heyecanlı bir iyimserliğe sahip olduğu muhakkak. Bu olmazsa, «inkılâpçı» olmaz. «İnkılâpçı» olmak,

papaz olmaktan çok farklıdır. Mutlak heyecan ve mutlak belli ölçüde iyimserlik olacak. Fakat raporun sonuç bölümünün girişinde yer alan şu paragrafı biraz fazla bulmamak mümkün değil. «Saflarımıza onbinlerce işçi, köylü ve münevverin ve emekçi sanatkârın akın edeceğini teşhir eden birçok emareler mevcuttur. Ve bu perspektif o kadar barizdir ki, birçok mevki sahibi şahsiyetler son zamanda fırsat düştükçe bizden yarının idarecileri diye bahsetmeye koyulmuşlardır.» Biraz fazla iyimserlik. Otuz yıl kadar sonra böyle bir iyimserlik dalgası yine esti. Fakat bu dalga, daha çok, iç dinamiğin gerçekçi olmayan ve eksik değerlendirilmesinden kaynaklandı. 1940 yıllarının ortasındaki iyimser dalga ise, büyük ihtimalle, dünya dengesine dayanıyor. Dış faktörle aşırı yüklü ilericiliğin doğal sonucu oluyor.

Raporun sonuç bölümü altı madde halinde toplanmış. Altıncı madde, acı acı düşündürüyor. Düşündürmesi gerekli: «Bu gayeye kısa bir zamanda erişmek imkânı vardır. Zira pek muhtelif çevrelerde hoşnutsuzluk ve serbestçe içini dökmek ve toplamak ihtiyacı o kadar yayılmıştır ki; bütün bu savaş idarelerinin bir Demokrat Cepheye doğru akıp kabarmasını sağlamak, ortaya önünde durulmaz bir siyasî kuvvet çıkarmak için yeter. Böyle bir kuvvetle Halk Partisi'nin kendi varlığını tehlikeye koymaksızın kafa tutabileceği tasavvur bile edilemez.» Yirminci yüzyılın ortasında, evrensel boyutları içinde, demokrat unsurları abartmak. Bu, bir. Halk Partisi'ne, Halk Partisi'nin kendinde bulmadığı bazı özellikleri izafe etmek. Bu, iki. Zamanla değişiklik çok değil.

Yukardaki paragraf altıncı maddenin tamamı değil. Altıncı maddenin ve bir polis kaynağında yazıldığına göre, tüm raporun sonu şöyle: «Bir taraftan Halk Partisi'nin idare edici kadrosu, başta Saraçoğlu ve arkadaşları olmak üzere şüphe götürmez bir tarzda Sovyetlere aleyhtar ve Londra'nın Sovyetler Birliği ile dostluk ve işbirliği siyasetine açıktan açığa hasımdır. Bundan ötürü, iki

büyük anglo-sakson demokrasisi de Türk Hükümeti'nin ömrünü bir gün bile uzatmaya yardım etmek şöyle dursun, idare mekanizmasının demokratlaştırılması hususunda nüfuzlarını kullanmak suretiyle içerdeki demokrat kuvvetler cephesini desteklemek zorundadırlar. Bunun da memleketteki tek fırka hâkimiyetinin ve otoriter idarenin yıkılmasını ve Türkiye'deki hakiki ve fiili demokrasi devresinin açılmasını çabuklaştıracağı besbellidir.» Bu kadar. «Büyük Yanılgı» bu kadar. Daha büyüğü olabilir mi?

Missouri'nin demokrasi getireceği umuluyor. Halbuki Missouri, New York'taki Cosmos Kulübü'nün şimdiki başkanı Ahmet Ertegün'ün babasının cesedini getiriyor. 1946 yılı ilkbaharında. 1946 yılı yazında ise, Türkiye'nin kışkırtıcılığını yaptığı savaş hazırlıkları, çok önemli aşamalarını geride bırakıyor. Amerika Birleşik Devletleri diplomatik belgelerinde 15 Ağustos 1946 tarihinde Ankara'daki Büyükelçi Wilson'un Washington'a gönderdiği bir rapor yer alıyor. Ilk paragrafı şu: «Bu sabah Dışişleri Bakanlığı Genel Sekreterini gördüğümde, bana, Boğazlar konusunda Sovyetler'e verilecek cevabın müsveddesini okudu. Bu müsveddenin henüz Hükümet tarafından onaylanmadığını ve sadece kendi görüşlerini yansıttığını açıkça söyledi. Fakat kendi tecrübemden, Erkin bir müsvedde hazırlayınca bunun genel olarak Türk Hükümeti'nin görüşü olacağını biliyorum. Nitekim daha sonra Dışişleri Bakanı ile görüştüğümde bu müsveddenin kendi görüşleri olduğunu ifade etti.» 1946 yazında, Ankara'daki Amerikan Büyükelçisi, Sovyetler Birliği'ne verilecek bir cevap notasını diğer bakanlardan, başbakandan, cumhurbaşkanından önce öğreniyor. Bu, bir. Ikincisi, Amerikan Büyükelçisi, Feridun Cemal'in görüşlerine, Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti'nin görüşleri olarak bakıyor. Bu, iki. Mesafe oldukça fazla. Katedilmiş mesafe çok fazla.

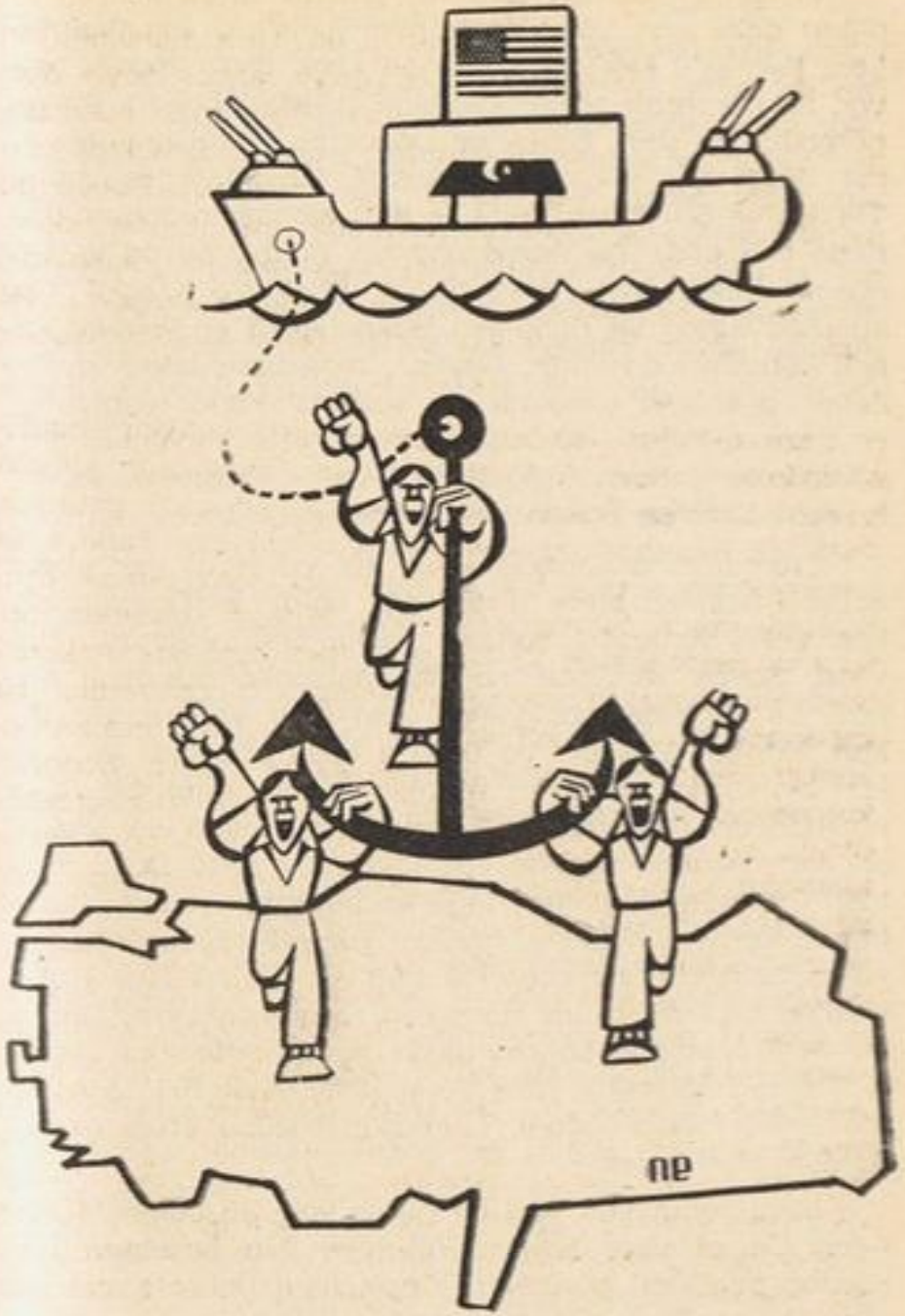

Belgeler arasında yine 15 Ağustos tarihi taşıyan bir diğeri daha var. Washington'dan Paris'teki Dışişleri Bakanı Byrnes'e çekilmiş. Üstünde «çok gizli» işareti taşıyor. İlk paragrafı şöyle: «Sadece Dışişleri Bakanı Byrnes görebilir. Dışişleri, Savaş ve Donanma Bakanlıklarının en üst düzeydeki yöneticileri, çeşitli toplantılardan sonra, Türkiye ve Sovyetler Birliği ile ilgili bir memorandum üzerinde anlaştılar. Bu memorandumu bugün Savaş ve Donanma Bakanlarıyla ben bizzat Başkan'a sunduk. Bu sunuşta Savaş ve Donanma Bakanlığının en yüksek rütbeli subayları da vardı. Başkan, memorandumda tavsiye edilen politikayı onayladı ve 'sonuna' kadar uygulamaya hazır olduğunu söyledi. Başkan, sizin yapabileceğiniz yorumların alınmasını özellikle istedi.» Telgrafın altındaki imza Dışişleri Bakan Vekili Acheson'a ait.

Truman'ın anılarında şöyle bir paragraf yer alıyor: «Türk Hükümeti bizim tavsiyemizi sordu ve Dışişleri Bakan Vekili Acheson, sorunu, benim önüme getirdi. Dışişleri, Savaş ve Donanma Bakanlıklarına durumun dikkatli bir biçimde incelenmesi için emir verdim. Üç Bakan, Kurmay Başkanı ile birlikte hızla çalıştılar ve sağlam bir vaziyet almamızı ittifakla tavsiye eden bir rapor hazırladılar. Bakanlar ve Kurmay Başkanları ile toplandık ve masamın üzerine yazdığımız bir Orta Doğu haritası üzerinde durumun değerlendirmesini yaptık. Sunulan tavsiyeyi onayladım. Sağlam vaziyet alma görüşümüzü müttefiklerimizle koordine ettik ve derhal Türk Hükümeti'ne bildirdik. Türk Hükümeti, aynı zamanda, Britanya ve Fransa'dan benzer görüş ve destek aldı.» (Harry S. Truman, Memoirs, New York, 1946, sayfa 97) 15 Ağustos tarihli memorandum, Truman'ın sözünü ettiği memorandum olsa gerek.

Memorandumda yeni bir görüş yok. Şu anlamda: Feridun Cemal veya Edwin Wilson'un işin başından beri savuna geldikleri görüşler Birleşik Devletler'in resmî görüşü oluyor. Başlangıç şu: «Bizim görüşümüze göre, Sov-

yetler Birliği'nin temel amacı Türkiye'nin kontrolünü sağlamaktır. Eğer Sovyetler Birliği, görünüşteki Boğazlar'ın ortak savunması gerekçesiyle Türkiye'ye silâhlı kuvvet sokmaya muvaffak olursa, bu kuvvetleri Türkiye'nin kontrolünü sağlamak için kullanacağına inanıyoruz. Eğer Sovyetler Birliği, Türkiye'nin kontrolünü sağlama amacına ulaşırsa, Sovyetler Birliği'nin Yunanistan ve tüm Yakın ve Orta Doğu'nun kontrolünü elde etmesini önlemek, imkânsız olmasa bile, son derece güçleşecektir.» Soğuk savaşın bu artık herkesce bilinen nakaratı, 1946 Ağustos ayında Amerika Birleşik Devletleri'nin resmî politikası haline geliyor.

Memorandumun sonu, değişikliği vurguluyor: «Bizim görüşümüze göre, barışı koruma ümidi, en iyi bir biçimde, SSCB, Türkiye ve diğer güçlere, Birleşmiş Milletler'in Sovyet tecavüzünü durdurmada başarılı olmaması halinde, Birleşik Devletler'in silâhlı tecavüzü Amerikan silâhlarının gücüyle karşılamak için diğer ülkelerle ortak hareket etmede tereddüt etmeyeceği inancının bildirilmesiyle sağlanır.» Artık Birleşik Devletler, Birleşmiş Milletler Orgütü'ne besler göründükleri güveni de bir kenara atıyor. Soğuk savaş, Türkiye'yi ortasına alarak başlıyor.

Bir memorandum yazılınca gerisi geliyor. 23 Ağustos 1946 tarihinde, Ortak Kurmay Başkanı, Oramiral William Leahy, Savaş ve Donanma Bakanları'na bir memorandum yazıyor. «Çok gizli» işaretli. Sadece Türkiye ile ilgili. «Stratejik açıdan Türkiye, Doğu Akdeniz ve Orta Doğu'nun en önemli askerî unsurudur.» Bunu bildiriyor. «Orta Doğu'da ve 'demir perde' sınırındaki Sovyet olmayan önemli ulusların inancı ve siyasal güveni, Birleşik Devletler güvenliği için, ölçülemese bile önemli bir faktördür.» Bir de bunu bildiriyor. Eğer Türkiye konusunda Sovyetler Birliği, bir «başarı» elde edilirse, bu inancın büyük ölçüde etkileneceği ve «Büyük Britanya dahil» bir çok ülkenin durumunun zayıflayacağını yazıyor.

Bunlar yazılınca da sonuçlar kendiliğinden geliyor. Birinci sonuç, «Sovyet gayretlerine karşı başarılı bir karşı koymanın» Türkiye Hükümeti ve halkının isteğinin devamlılığına bağlı olduğu noktasında toplanıyor. Ikinci sonuç aynen şöyle: «Birleşik Devletler halkı, bu memorandumunun konusu olan durumla ilgili olarak iyi bilgilendirilmiş olmaktan uzaktır ve Birleşik Devletler güvenliğinin gereklerine uygun herhangi bir hareket, nihai olarak, Amerikan halkının kavrayışına ve desteğine bağlıdır.» Amiral Leahy, düzenlenen politikanın, Amerikan halkının yabancısı olduğunu açıkça yazmış oluyor. Bu, kuşkusuz, Amerika'da kamu oyu hazırlığını gerektiriyor. Kennan da, Moskova'dan gönderdiği uzun telgrafta aynı ihtiyacı öne sürmüştü.

Üçüncü sonuç, Britanya'nın yakın güvenlik sorununun Birleşik Devletler'inkinden daha acil olduğu şeklinde ifade ediliyor. Bu üç sonuçtan, üç politika kararı çıkarılıyor. Birincisi şöyle: Türkiye'nin ekonomik ve askeri durumunu güçlendirmesi için Birleşik Devletler'den askerî olmayan malzeme satın almasının teşvik edilmesi. Ikinci sonuç şu: «Türkiye'nin Birleşik Devletler'den silâh, askerî uçak ve diğer askerî malzeme satın almasına izin verilmesi.» Üçüncüsü ise aynen şöyle: «Türklere yardım etme amacıyla, subay dahil, seçme ABD teknisyenlerinin gönderilmesini tavsiye etme işinin incelenmesi.»

Ortak Kurmay Başkanı, çok hızlı hareket ediyor. Türkiye'ye seçme Amerikan teknisyeni ve tabii subayı gönderilmesini istiyor. Bir nedeni olmalı. Bir Amerikan kaynağında Leahy'in hızlılığının nedeni yazılı. Olduğu gibi: «Sovyetler Birliği'ne karşı sert bir politika izlenmesini savunan ilk Truman danışmanlarından birisi olarak Leahy, 1945 yılının sonlarında, Ruslarla anlaşma yollarını arayan herkesi teslimiyetci olarak görmeye başlamıştı bile. Byrnes, Çin iç savaşını Çiang Kay Şek'i hükümete komünistleri almayı özendirerek çözmeye çabalayınca, Leahy günlüğüne, Dışişleri Bakanı'nın bakanlıktaki 'komünistlerin' etkisi altında olup olmadığı sorusunu düştü.» (John Lewis Gaddis, The United States and the Origins of the Cold War 1941-1947, New York, 1972, sayfa 280 Oramiral William Leahy, böyle bir kimse. Türkiye bir yana, Washington'daki Dışişleri Bakanlığı'ndaki «komünistlerin» Bakan Byrnes'i kontrolları altına aldığını düşünecek kadar kendisine hâkim. Bir süre sonra Byrnes görevinden ayrılıyor ve yerine General Marshall getiriliyor.

1946 yılı yazı geride bırakılırken, artık hem Amerika Birleşik Devletleri ve hem de Türkiye Cumhuriyeti yöneticileri, iki yüzlülüğü geriye atmış durumdalar. Çok daha samimi bir düzeydeler. Çok daha içten bir ilişki içindeler. Sadece birbirlerine karşı değil. Kendi kendilerine de. Bir süre önce hem kendi kendilerini ve hem de birbirlerini Sovyetler Birliği «tehditi» ile korkutmaya çalışıyorlardı. Şimdi geride kaldı. Artık buna gerek yok. Artık bundan sonrası, önce ve özellikle Amerikan halkını ve sonra dünya kamu oyunu Sovyet tehditi masalı ile korkutmak. Bundan sonraki iş, bundan ibaret. Bundan sonraki iş, bundan ibaret olunca, hem kendilerine karşı ve hem de birbirlerine karşı daha içten davranmak zorunluluğu ortaya çıkıyor. Artık birinci aşama geride kalıyor.

Oramial Leahy, Türkiye'nin stratejik olduğunu, Türkiye'nin «Sovyet kontrolu» altına girmesinin bütün Orta Doğu'nun ve üstelik Büyük Britanya'nın durumunu sarsacağını söylüyor ya, artık söyleyenlerden hiç kimse bu söylenenleri ciddiye almıyor. Insan aklı için en kolay oyunlardan birisi olan «domino oyunu» kurulunca artık nasıl kurulmuş olduğu pek ciddiye alınmıyor. Belgelerde bir kanıtı var. Büyükelçi Wilson'un 9 Eylül 1946 tarihinde Washington'a gönderdiği telgrafta okunuyor. Wilson, Dışişleri Bakanı Hasan Saka'ya, Sovyetler Birliği'nden bir haber olup olmadığını soruyor. Saka, olmadığını söylüyor, fakat, Wilson'u da pek istihbaratsız bırakmak istemi-

yor. İyi ki de öyle yapıyor. Saka, Wilson'un kayıtlara geçirdiğine göre Wilson'a, Sovyetler Birliği'nin önünde üç yol olduğunu ifade ediyor. Birincisi, «Türkiye'ye hücum etmek.» Saka, bir yolun bu olduğunu ileri sürüyor ve devam ediyor: «Buna, kendi değerlendirmesine göre, SSCB'nin şimdi bir savaşa hazır olmadığı ve genel bir ihtilâfı yaratma riskini istemediği için, hiç ihtimal vermediğini söyledi.» (*) Sovyet Tehditi masalının bir kampanya olarak, yeni doğan çocuktan mezara hazırlanan ihtiyara kadar herkesin kafasına sokulmak istendiği bir zamanda, Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanı, Sovyetler Birliği'nin bir savaş istemediğine kesinlikle inanıyor. Tarih, 9 Eylül 1946.

Saka'ya göre Sovyetler Birliği'nin izleyeceği ikinci yol Montrö için uluslararası konferans toplanmasını istemek. Buna da ihtimal vermiyor. Üçüncü yol, Saka'ya göre, «daha elverişli bir zamana kadar sorunu **statüko**da bırakmak.» Türkiye'nin Dışişleri Bakanı izlenecek yolun bu olduğu kanısında. Tehdit masalının bir kampanya haline getirildiği zamanda.

Doğrusu şu İngilizlere ve Amerikalılara, dünya barış severleri «teşekkür» borçlu. En azından bir açıdan. Yapılan görüşmelerin kayıtlarını tuttukları için. Ve aradan yıllar geçtikten sonra gizli kayıtları açıkladıkları için. Hiç kuşkusuz, Türkiye Dışişleri de kayıt tutmuştur. Fakat bir belge bile açıklamıyor. Açıklasa, çok büyük bir aydınlık gelecek. Ne kadar tahrif edilirse edilsin, çok büyük bir

---

(*) Amerikan belgelerindeki bu bölümün İngilizcesini yazıyorum :

«Saka said de had no info whatsoever. In his view Soviets have three courses open to them: 1. To attack Turkey. This he ragards most unlikely as USSR, in his judgement, unready for war at present and undesirous run risk general conflict.»

Bu bir telgraf metni olduğu için kısaltmalar var. «info», information yerine geçiyor ve «to», «the» veya «of» gibi takı ve ekler yer almıyor.

aydınlık gelecek. Bunun örneği var. Şimdiye kadar konuyla ilgili yayınlanmış bir tek «belge» var. Soğuk savaş kışkırtıcısı ve dünya barışının düşmanı Feridun Cemal'in anılarıyla karışık monografisi. Kim okursa okusun, fakat dikkatli okusun, Feridun Cemal'in anılarına dayanarak Sovyetler Birliği'nin Türkiye'den toprak ve üs istemediğini kanıtlayabilir. Çok büyük ölçüde.

Birazdan Türkiye'ye dönülecek. Şimdi, Leahy'nin, Amerika Birleşik Devletleri Ortak Kurmay Başkanı Oramiral Leahy'nin, Amerika Birleşik Devletleri Dışişleri Bakanlığı'nın komünistlerin işgali altında olduğunu düşünen William Leahy'nin, Türkiye'ye bir «askeri misyon» gönderme önerisi üzerine gelişmeleri ele almak gerek. 12 Eylül 1946 tarihinde Washington'daki Dışişleri Bakan Vekili, Paris'teki Dışişleri Bakanı Byrnes'e bir telgraf çekiyor. Türkiye ile ilgili. Hem de çok. Şöyle: «Şu anda Birleşik Devletler'in Türkiye'ye bir askeri misyon (İngilizcesiyle, military mission) göndermesinin tavsiye edilebilirliği konusunda çok ciddi kuşkularımız var. Türkiye'nin henüz böyle bir istekte bulunmadığını biliyoruz. Şimdi bu konuyla ilgili bir karar almamanın daha iyi olacağına inanıyoruz. İlerde Türkiye bir çeşit Amerikan askeri misyonu isteyecek olursa, istenen misyonun türüne, dünya durumuna ve diğer faktörlere bakarak, bir karar verebiliriz.» (Foreign Relations of the United States, 1946 Vol. VII, sayfa 213) Çok ilginç. Bu telgrafta bir cümle de şu: «Bunu, uygun göreceğiniz bir zamanda ve uygun göreceğiniz bir biçimde, Molotov ile görüşme zahmetine katlanabileceğinizi varsayıyoruz.» Bir cümle de şu: «Bu mektubu, Savaş Bakanı ile Donanma Bakanlığı müsteşarına okudum. Her ikisi de tümünü onayladılar.» İmzalayan, William Clayton. Tekstil ihracatçılığından Dışişleri Bakanlığı yöneticiliğine gelen ve en önemli sorunun pazar sorunu olduğunu düşünen kimse. İşadamı-haricîyeci, Sovyetler Birliği'ni tahrik etmede yavaş yavaş gitmek gerektiğine inanıyor, olmalı.

Byrnes'in Clayton'a cevabı 24 Eylül tarihli. «Çok gizli» ve çok acele telgrafta «bir kelime ile, her yolla dostlarımıza yardım yapmalıyız ve ya çaresizlik ya da başka nedenlerle bizim savunduğumuz ilkelere muhalefet edenlere yardım etmekten sakınmamalıyız» düşüncesi var. «Aklımda, yardım etmemizin son derece önemli olduğu iki ülke, Türkiye ve Yunanistan var.» Bundan sonra Ortak Kurmay Heyetinin 24 Ağustos tarihinde hazırladığı ve kendisine askerî kanallardan gönderilen bir memorandumdan söz ediyor ve onayladığını söylüyor. Bu memorandum henüz yayınlanmış değil.

Dışişleri Bakanı'nın telgrafının devamı şöyle: «Bu konuyu cumartesi günü Bevin (Ingiltere'de İşçi Hükümeti'nin Dışişleri Bakanı, Y. K.) ile görüştüm ve Türkiye ile ittifakı nedeniyle Britanya'nın Türkiye'ye doğrudan askerî malzeme göndermesini, Birleşik Devletler'in de artıkların satışı, krediler ve benzeri yollardan yapılabilecek ekonomik yardımı sağlamasını telkin ettim. Eğer Türkler, birkaç seçme Birleşik Devletler teknisyeni isteyecek olurlarsa, bu isteği karşılamadan yana olacağım.»

Burada tekrarlanması gereken nokta şu: Büyük Britanya veya Birleşik Devletler, hangisi olursa olsun, hiç bir zaman Türkiye'nin üzerine atılmadı. Şu anlamda: Esas olarak Türkiye burjuvazisi ve yöneticilerin isteklerinden daha büyük bir istek göstermedi. Sürekli olarak isteğin Türkiye'den gelmesini bekledi. Cumhuriyet tarihinin bütün olayları bunu gösterdi. Esas olarak. Kuşkusuz, esas anlaşmalar yapıldıktan sonra, Türkiye'deki Amerikan görevlilerinin Türk mahkemelerinin dışına çıkarılması isteği, Birleşik Devletler'den gelmiştir. Bu mümkün. Fakat kastedilen bu değil. Kastedilen şu: Türkiye'nin Büyük Britanya veya Birleşik Devletler'in siyasal yörüngesine girme sürecinde belli başlı tüm adımlar, ilk önce, Türkiye tarafından atıldı. Burada da böyle oluyor. Askerî misyon için Türkiye'den istek gelmesini beklemek tercih ediliyor. Bu bekleyişte bir güven duygusu var. Bu da kuş-

kusuz. Nasıl olsa Türkiye burjuvazisi ister. Bir süre sonra.

Byrnes'in telgrafında önemli bir cümle var. Şu: «Yunanistan'daki siyasal durum, kuşkusuz, Türkiye'dekinden çok daha az tatminkârdır.» Kastedilen Türkiyed'e bir etkin komünist hareketinin olmaması. Birleşik Devletler yetkililerinin, 1945-1947 dönemi, tüm görüşlerinde bu nokta açık. Bu nokta, ilerde görülecek, Truman Doktrini'nin Türkiye'yi kapsayacak bir biçimde ilân edilmesinin önündeki en önemli güçlük olarak çıkıyor. Türkiye'de savaş kışkırtıcıları da bunu biliyorlar. Bu yüzden sürekli komünist yaratmaya çabalıyorlar. Daha önce örnekleri verildi. Daha çok örnekleri olacak.

Şimdi sıra tekrar Türkiye'den çekilen telgrafta. 15 Ekim 1946 tarihini taşıyor. «Gizli» işareti üstünde. «Dışişleri Bakanlığı Genel Sekreteri, Boğazlar konusunda Sovyet notasına verilecek Türk cevabının son müsveddesini gösterdi.» Böyle başlayınca şaşmak mümkün değil: Yazan, Edwin Wilson. Devam eden de Edwin Wilson: «Başbakan ve Cumhurbaşkanı onayladılar ve bu yüzden 17 Ekim tarihinde yapılacak Bakanlar Kurulu toplantısında değişme ihtimali yok.»

Eylül sonunda Birleşik Devletler Dışişleri Bakanı Byrnes, «Yunanistan'daki siyasal durum, kuşkusuz, Türkiye'dekinden çok daha az tatminkârdır» dedi ya, bakın 15 Ekim tarihli telgrafta Feridun Cemal, Edwin Wilson'a ne diyor: «Erkin, bana, tüm ülkede Sovyet ajanlarının çok aktif bir biçimde, kahvehanelerde, Türkiye ile Rusya arasındaki güçlüklerin Sovyetler'in önerdikleri gibi iki ülke arasındaki görüşmelerle kolaylıkla çözülebileceği, fakat Türkiye'nin, Birleşik Devletler ve Birleşik Krallık gibi emperyalist gericiler tarafından görüşmelerden alıkonulduğu türünden hikâyeler anlattıklarını söyledi. Bu kampanyanın, aşırı sol basında Rüştü Aras gibi Sovyet yanlısı kimseler tarafından ustaca desteklendiğini ekle-

di.» (*) Feridun Cemal'in sırdaşı Edwin Wilson'a söyledikleri arasında bir de şu «itiraf» yer almış: «Erkin, doğrudan görüşmeleri daha keskin bir hale getiren ikinci Sovyet notasının, birincisinden daha zekice ve tehlikeli olduğunu düşünüyor.»

1945 Mart ayında Sovyetler Birliği ile görüşmeye taraftar olan İsmet Paşa da artık kesinkes yerini almış durumda. İsmet Paşa'nın da, Saraçoğlu'nun da, Feridun Cemal'in de şimdilik tek endişeleri, Sovyetler Birliği'nin görüşme önerilerini nasıl geriye çevirecekleri. Bir de Amerika Birleşik Devletleri'nde hâlâ var olan sorunları ve tereddütleri nasıl yenecekleri. Artık başka endişeleri yok.

Biraz rahatlamış görünüyorlar. Feridun Cemal'in, Tevfik Rüştü Bey'i, «tanınmış Sovyet ajanı» olmaktan çıkarıp «Sovyet yanlısı» yapmasından belli. Ama tam rahatlamış oldukları da söylenemez. Bir kez mutlak bir komünist hareket olduğunu göstermek zorunluluğunu duyuyorlar. Bunu özellikle Birleşik Devletler yetkililerine ve bu yolla da Amerikan halkına kanıtlamak zorundalar. Burada Tevfik Rüştü Bey'in ismini kullanmak işlerine geliyor. Tevfik Rüştü Aras'ın, Menderes ile uzak akrabalığı ve ayrıca bu yıllarda Demokrat Partililer ile Sertel'ler arasında ilişki kurmak istemesinin de etkisi var. Ayrıca «cephe» düşüncesinden vazgeçmeyen ilericilerin, Mustafa Kemal'in yakınlarına düşkünlükleri de etkili. Bu nedenlerle soğuk savaş eşiğinde, Türkiye'deki ilericiler için Atatürk'ün İçişleri Bakanı Cami Baykut ile «Atatürk'ün Dışişleri Bakanı» Tevfik Rüştü pek önemli iki isim. Verilen önem burjuvazinin önem vermesine yol açıyor.

(*) *İbret olsun diye, bu paragrafın aslını yazıyorum :*

«Erkin tells me Soviet agents very active throughout country spreading stories in coffee houses that difficutties between Turkey and Russia could easily be arranged by direct conversations between two countries which Soviets have proposed but Turkey being prevented from holding such conversations by imperialists reactionary US and UK. This campaing being subtly abetted in extreme left-wing press by such pro Soviet peope as Rüştü Aras.»

Edwin Wilson'un 15 Ekim 1946 tarihli telgrafı, görüşme isteğinde ısrar eden Sovyetler Birliği notasına verilecek cevap notasının 17 Ekim 1946 tarihinde Bakanlar Kurulu'nda görüşüleceğini haber veriyor. Aynı telgraf, Erkin'in, Türkiye'deki tüm kahvehaneleri dolduran Sovyet ajanlarından dertli olduğu ve bunlara Tevfik Rüştü Bey'in yardım ettiğini de rapor ediyor. 17 Ekim 1946 tarihinde bir başka olay daha oluyor: Emekli Mareşal Fevzi Çakmak, İstanbul Valiliği'ne verdiği bir dilekçe ile «İnsan Hakları Cemiyeti» adında bir dernek kurduklarını bildiriyor. Mareşal Çakmak, «aşağıda isim ve adresleri bildirilen arkadaşlarla birlikte İstanbul'da bir İnsan Hakları Cemiyeti adı ile gayri siyasî bir cemiyet kurduğumuzu bildirir ve icabeden kanunî muamelenin yapılmasını dileriz» diyor. Tabii çok kısa bir zaman içinde dediğine pişman ediliyor. Çakmak'ın komünistlerle işbirliği yaptığı 1947 yılı başında iktidar basınının şiddetli bir kampanyasına konu oluyor. Bitiyor.

Mareşal'ın İstanbul Valiliği'ne verdiği listede ve ikinci sırada «Eski Hariciye Vekili Tevfik Rüştü Aras» yazılı. Üçüncü sırada ise, daha sonraki yılların tanınmış anti-komünisti ve Hasan Ali Yücel - Kenan Öner davasının kahramanı «Avukat Kenan Öner» var. Dokuzuncu sırada «Gazeteci Sabiha Zekeriye Sertel» ve arkasından da, 27 Mayıs'tan sonra Millî Emniyet mensubu olduğu ortaya çıkan, Menderes'in akrabası «Tüccar Mehmet Özdemir» yer alıyor. Kurucular görev bölüşümü sırasında Fevzi Çakmak'ı «reis», Tevfik Rüştü'yü de «umumi kâtip» yapıyorlar. Ancak üç ay sonra CHP Hükümeti ve basının açtığı şiddetli kampanya sonunda dernek hiç bir iş yapmadan felce uğratılıyor. Mareşal'ın «hain komünistler» tarafından kandırılmış olduğu kabul ve ilân ediliyor. İş bitiyor.

17 Ekim 1946 tarihinden dört gün sonraki 21 Ekim

1946 tarihinde, başında daha sonraki yıllarda askerî darbeler uzmanı ünvanı alacak olan Loy Henderson'un bulunduğu Dışişleri Bakanlığı'nın Yakın Doğu Dairesi, Türkiye ile ilgili bir memorandum hazırlıyor. Bu memorandum görüşülüyor, onaylanıyor ve «Hükümet Politikası» olarak diğer bakanlıklara ve ilgili yerlere gönderilmesi kararlaştırılıyor. Bu memorandumun paragraflarından birisi şu: «Çok şükür, Türkiye'nin kendisi, şimdiki ve gelecek Sovyet baskılarına sağlam bir şekilde mukavemet etmeye kararlı görünüyor. Bütün bilgiler Türk Hükümeti ve halkının dış politikada birlik olduğunu göstermektedir. Türkiye'de, Yunanistan, Iran ve Çin'de olduğu gibi kendi durumlarını savunmayı güçleştiren görüş ayrılıkları yoktur. İlâve olarak Türkiye, bu Sovyetler Birliği de olsa, mütecavizin işini güçleştirecek türden, görece olarak etkin bir askerî güce sahiptir.» Bu memorandumla, artık insiyatifin Washington'a geçtiği açık. Birleşik Amerika politikalarını planlayanlarda, artık, Türkiye'nin emin ve ucuz bir karakol olduğu düşüncesi yerleşmiş durumda. Tarih: 21 Ekim 1946.

İçerde solculuk yok; görece olarak etkin bir ordu var, ilâve olarak, anti-sovyetizm var. Türkiye soğuk savaşın ön safına yerleşmek için gerekli özelliklere sahip. Bu özellikleri, 1930 yıllarından beri hazırlamağa başladı. Hep birlikte. Kadro Dergisi ile, halkçılık programı ile, sendikal hareketteki CHP operasyonları ile, grev yasağı ile, yeni ceza kanunu ile ve Türkiye Komünist Partisi'nin kendi kendisini tasfiye etmesi ile. Hep birlikte. 1930 yıllarının ortasında yoğunlaşan hazırlık, 1940 yıllarının ortasında acı meyvelerini veriyor.

Artık soğuk savaş Türkiyesi'nin resmi çizilmiş durumda: «Stratejik olarak Türkiye, Doğu Akdeniz ve Orta Doğu'daki en önemli faktördür. Coğrafi durumu itibariyle Türkiye, Sovyet siyasal ve askerî etkisinin Doğu Akdeniz ve Orta Doğu'ya akacağı şişenin boğazındaki tapayı meydana getirmektedir. Türkiye'nin, Rusya'nın kontrolü altına girmesi, şu anda Sovyet kontrolü altındaki alandan görece uzaklıkları nedeniyle Rus eylem ve baskılarından nisbeten özgür olan Suriye, Lübnan, Irak, Filistin, Ürdün, Mısır ve Arap Yarımadası açısından Sovyet ilerlemesi önündeki barajın kalkması demek olacaktır. Ayrıca, mevcut hükümetleri Sovyetler Birliği ve ajanlarının karşısında dayanmada büyük güçlüklerle karşılaşan Yunanistan ve Iran'ı da tehlikeli, belki de hayatî ölçüde hedef haline getirecektir. Sözü edilen ulusların hiçbiri Türkiye kadar istikrarlı ve birleşik bir hükümet ve sosyal düzene sahip değildir ve bunların hiçbirisi, Türkiye düştükten sonra Sovyet baskısına dayanamaz.»

Truman Doktrini, ilânından önce, oluşturulmuş durumda. Çok açık: «Bu elverişli koşullara karşın, tek başına bırakıldığında Türkiye'nin SSCB karşısında durmasının imkânsızlığı açıktır. Nüfusunun yetersizliği bir yana, Türkiye, büyük bir güce karşı koyacak ekonomik ve endüstriyel kaynaklardan yoksundur.» Bu ekonomik yardım demektir. «Salt askerî taraftan, bugünkü koşullarda Türkiye'nin savunma için gerekli modern silâh ve malzemeyi kendisinin yapma gücü yoktur.» Bu da askerî yardım demektir. Memorandum, şimdilik, bunun, Büyük Britanya tarafından sağlanmasını istiyor. Şöyle bitiyor: «Türklerin istedikleri zaman, teknik askerî ekspertiz ve askerî eğitim sağlanması, Birleşik Devletler politikasına ters düşmez.»

Bundan sonraki adımın tarihi, 29 Ekim 1946. Cumhuriyet'in kuruluşunun 23 üncü yıldönümünde, Amerikan Dışişleri Bakanı Müsteşarı, Mr. Cohen, Mr. Henderson, Mr. Matthewvs ve General Hilldring, Washington'da toplanmışlar ve şu kararı almışlar: «Türkiye ve Yunanistan'a silâh, Birleşik Krallık tarafından sağlanmalıdır. Birleşik Krallık'ın bu maksatla ihtiyaç duyduğu silâhlara sahip olmaması halinde, bu silâhlar Birleşik Krallık'a, Birleşik Devletler tarafından sağlanacaktır.» (Foreign Relations of the United States, 1946, Vol. VII, sayfa 255) Hepsi bu

kadar. Bir de şu var: 1946 yılının Aralık ayı ortasında Sıkıyönetim, yeni kurulan, sosyalist partileri kapattı. Yöneticileri tutukladı. Büyük bir kampanya açıldı. Fakat kampanyada boy hedefi olarak komünistler değil, onlarla, «cephe» işlerine bulaşan eski politikacılar seçildi. Evlerden toplanan mektuplarla ilericilerle «demokratlar» arasında bağlar kurulmaya çalışıldı. İç politika malzemesi yapıldı. Bir de dış politika malzemesi yapıldı. Deneyimli Türkiye burjuvazisi, Amerika Birleşik Devletleri'nin Türkiye'yi öyle «solcusu» olmayan bir ülke olarak görmesinin «para getirmeyeceğini» sezdi. Seziyordu. Bir de bunun için kullandı.

1947 yılına geçerken bir noktanın açılması gerekiyor. Açılması gereken nokta, yukardaki «hepsi bu kadar» deyimi ile ilgili. Bu deyim, Türkiye'de, sosyalizm, barış ve demokrasi uğruna, büyük bir özveriyle mücadele edenlerin bulunduğunu yadsımıyor. Tam tersine. Bunlar var. Büyük bir özveri var. Ancak nesnel nedenlerin yanında önemli ve inkârı mümkün olmayan öznel nedenlerle birlikte, etkinlik az. Son derece az. Örneğin 1940 yıllarında, 1920 yıllarıyla karşılaştırılamayacak kadar az. Yoksa mücadele var. Mücadele olduğu için mücadele eden sınıflar da var. Fakat etkinlik az. Mücadelenin var olduğunu, fakat etkinliğin az olduğunu söylemek ise önemli. Aynı zamanda yararlı. «Muzaffer geçmiş» veya «utkan tarih» edebiyatına göre çok daha yararlı. Çok daha saygılı. Çünkü muzaffer olmayan geçmişe utkan tarih gözüyle bakılırsa, eksiklikler görülmez. Yol açılmaz.

Etkisizliği, yalnızca öznel nedenlerin yetersizliğiyle açıklamak, maceracılığa götürür. Bu yol tehlikelidir. Revizyonizmin batağında biter. Ancak etkisizliği, yalnızca nesnel nedenlerle açıklamak aynı ölçüde bataktır. Batağa götürmez. Bataktır .Çünkü tüm eksiklikleri başka yerde ve nesnel nedenlerde aramak, kendine dönüp kapanmak demektir. Olduğu yerde kalmak demektir. Tembellik demektir. Tarikatçılık demektir.

Açılması gereken nokta, bu. Şimdi açıldı. Eklenmesi gereken de şu: Soğuk savaş içinde Türkiye'nin ilericileri de Sovyetler Birliği'nin Türkiye'den toprak istediğine inandı. Inandı ve böyle yazdı. Daha önceki sayfalarda yazıldı. Bir ölçüde işe yaradı. Etkisizliğin gerekçesi yapıldı. «Ah şu Stalin Yoldaş, toprak istemeseydi!» Neler yapılmazdı. Nesnel nedenler ellerine düştü. Olmayan nesnel nedenlere sarıldılar. Tembellik ettiler. Tüm soğuk savaş yıllarını Sovyetler Birliği'nin Türkiye'den toprak istediğine inanarak geçirdiler.

Eklenmesi gereken şu: Soğuk savaşın başında özveriyle görevlerini yaptılar. Şefik Hüsnü'nün başında bulunduğu Türkiye Sosyalist Emekçi ve Köylü Partisi tarafından çıkarılan Ses Gazetesi, bir Sovyet kaynağına göre, 26 Ekim 1946 tarihli sayısında şunları yazdı: «Sovyet notalarında endişe ve huzursuzluk kaynağı olabilecek ne savaş tehditi ne de toprak talebi vardır.» (A. F. Miller, Turtsiya i Problema Prolivov, Moskva, 1947) Bunun, o zaman için etkinliği sınırlı da olsa, tarihsel bir görevin yerine getirilmesi anlamına geldiğinde kuşku yok. O zaman için etkinliği sınırlı da olsa, onurlu bir iş olduğunda da kuşku yok.

TSEKP'nin çıkardığı Ses Gazetesi'nde bunların yazılmasından üç gün sonra Washington'da Truman Doktrini'nin özü olan bir karar alındı ve Türkiye'ye askeri malzeme sağlanması ve bunun da Büyük Britanya tarafından üstlenilmesi üzerinde görüş birliğine varıldı. Kimler görüş birliğine vardı? Amerika Birleşik Devletleri Dış Politikasını yönetenler görüş birliğine vardı. İngiltere'nin haberi? Kayıtlara göre yok, görülüyor. Ayrıca Büyük Britanya'nın böyle bir karara tepkisinin ne olacağının da düşünülmediği anlaşılıyor.

Büyük Britanya'nın tepkisi, istenirse buna cevabı da denilebilir, 21 Şubat 1947 tarihinde geliyor. Gelen cevap Truman Doktrini'nin isminin koyulmasını sağlıyor. Yoksa

Truman Doktrini isimsiz olarak, bir anlamda da «illegal» olarak, 1946 yılı sonbaharından itibaren yürürlükte. Böyle düşünmek mümkün. Gerekli de.

Olayların görgü tanığı ve o günlerde Amerikan yönetimi içinde bulunan bir gazeteci, soğuk savaşın resmen başlatıldığı «onbeş hafta» ile ilgili kitabında, 21 Şubat 1947 tarihini de anlatıyor: «Washington'daki Britanya Büyükelçisi Lord Inverchapel'in özel kalem müdürü telefon etti ve hemen bir randevu istedi.» (Joseph Marion Jones, The Fifteen Weeks, New York, 1964, birinci baskı, 1955, sayfa 4) Bu arada Truman Doktrini'nin en canlı ve güvenilir kaynağının bu kitap olduğunu belirtmek gerek. Tarih belli fakat gün cumartesi. «Acheson, zorunlu olmadıkça cumartesi geç saatte Dışişleri Bakanının bakanlığa gelmesi konusunda isteksiz davrandı.» Telefon konuşmasında, randevu isteğinin önemli olduğu anlaşılıyor. Fakat cumartesi olduğu için başka bir formül bulunuyor.

«Bunun üzerine Acheson, Britanya Büyükelçiliği birinci kâtibi H. M. Sichel'in derhal notaların kopyalarını getirmesini, Yakın Doğu ve Afrika İşleri Dairesi Başkanı Loy Henderson ve Avrupa İşleri Dairesi Başkan Vekili John D. Hickerson ile tartışmasını ayarladı. Dairede yapılacak bütün işler hafta sonunda tamamlanacaktı ve pazartesi sabahı Büyükelçi, Bakan Marshall'ı ziyaret edip notaları resmen verebilecek ve sorunu tartışabilecekti. Bu arada Bakan ve Başkana bilgi verilecekti.» Acheson böyle bir düzenleme yaptı. Yaptığı zaman Büyük Britanya'nın biri Türkiye ve diğeri Yunanistan ile ilgili iki notayı Birleşik Devletler'e vereceğini ve notaların mahiyetini öğrenmişti.

İngiliz Sichel notaları getirdi ve Henderson okumaya başladı. Daha sonraki yıllarda askeri darbeler ünvanını alacak olan Henderson, okudukları karşısında heyecanlandı. Öyle ki «Henderson, artan bir heyecanla iki notayı okurken, Sichel'in getirdiği bilgilerin ciddiyet ve

anlamını tamamıyla kavrayıp kavramadığını merak etti.» Avrupa Dairesi Başkan Vekili Hickerson da okudu. Okuyunca şu kanıya vardı: «Büyük Britanya, bir saat içinde, tüm yükü ve görkemiyle dünya liderliği işini Birleşik Devletler'e devretmişti.» (J. M. Jones, The Fifteen Weeks, sayfa 6 ve 7) Birleşik Krallık'ın, 21 Şubat 1947 tarihinde, Amerika Birleşik Devletleri'ne verdiği biri Türkiye, diğeri Yunanistan ile ilgili iki notayı okuyan iki Amerikan yetkilisinin tepkileri, görgü tanığına göre, böyle oldu.

Büyük Britanya İmparatorluğu, Türkiye ve Yunanistan'ın sorumluluğunu üzerinden attı, Amerika Birleşik Devletleri'ne devretti. Amerika Birleşik Devletleri, bunu, dünya liderliğinin devri olarak anladı. Bir Amerikan yaratığı için bu anlayışta fazla şaşırtıcı bir nokta yoktu. Birleşik Devletler, Monroe Doktrini ile, Amerika Kıtası'nı kendi nüfuz bölgesine ayırdı. Truman Doktrini ile, şimdi, Asya ve Avrupa'nın tam ortasında, Afrika'ya açılan bir yerde, iki eski uygarlığın, Türkiye ile Yunanistan'ın, yükü ve görkemiyle, tüm sorumluluğunun kendisine ait olduğunu ilân ediyordu.

Tarih rastlantılarla doludur. Aslında rastlantı yoktur. Rastlantı, kökü görülmeyen fakat aynı kökten olan iki olgunun denk düşmesidir. Bu yüzden derinliğine bakabilenler ve görünüşe takılmayanlar için rastlantı yoktur. 21 Şubat 1947 tarihinde de böyle olmuştur. Washington'da Büyük Britanya Büyükelçiliği iki nota tevdi ederken, Londra'da Britanya Hükümeti yeni bir Beyaz Kitap yayınladı. Kitabın adı, «1947 Yılı Ekonomi Raporu». The Times Gazetesi, bu Beyaz Kitabı «Bir Britanya Hükümeti tarafından yapılan en rahatsız edici açıklama» olarak niteledi. Rapor, 1946 yılının açığının tahmin edilen 328 milyon poundu aştığını ve 450 milyonu bulduğunu belirtiyor. 1947 yılı için gayet kötümser bir ekonomik tablo çiziyor. 1947 yılında ödemeler dengesi açığının en iyimser tahminlerle 350 milyon poundu aşacağı tahmin edi-

liyor. Üstelik dolar bölgesiyle ilgili ödemeler dengesinin daha da kritik olduğu görülüyor. Durum böyle iken, Birleşik Devletler Türkiye'nin askerî malzeme ihtiyacıyla İngiltere'nin, ekonomisiyle de kendisinin ilgilenmesini uygun buluyor. Ingiltere, bunun tersini tercih ederdi, ama, artık pek tercihi sorulmuyor.

İki notadan önemli sayılan, Yunanistan ile ilgili olanı. Britanya, açık kapı bırakmıyor. Notada, Mart 1947 tarihinden itibaren Ingiltere'nin Yunanistan'daki askerlerini çekmeğe başlayacağını bildiriyor. Tabii artık ekonomik yardım da bitiyor. Türkiye ile ilgili olanı ise kısa. 15 Ekim 1946 tarihinde Dışişleri Bakanı Byrnes'in, İngiliz Hükümeti'ne, Birleşik Devletler'in Türkiye'ye ekonomik yardım için elinden geleni yapmayı vaad ettiği hatırlatılıyor. Ayrıca Türkiye'nin kendi olanakları ile ekonomik kalkınmasını veya silâhlı kuvvetlerini güçlendirebileceği, fakat aynı zamanda ikisini birden yapamayacağı belirtiliyor. İngiltere'nin, Türkiye için malî taahhütlere girmesinin, bundan böyle mümkün olmadığı da açıkça yazılıyor.

Büyük Britanya, notalarını verdiği zaman General Marshall henüz yeni atanmış durumda. Bu yüzden işler Acheson'un elinde. Acheson biyografisindeki deyişle: «Marshall, Bakan olarak duruma hâkim olmakla meşgul olduğu ve bir hafta sonra Moskova'ya ayrılacağı için, Yunanistan ve Türkiye ile ilgili yeni Amerikan politikasını formüle etmek, Acheson'a düştü.» Acheson'un omuzlarına düşen yeni işlevi nasıl değerlendirdiği de, resmi biyografisinde yazılı. Şöyle: «Acheson, Britanya'nın hemen hemen yarım yüzyıl uluslararası ilişkilere getirdiği istikrar ve düzene hayran olduğu için, Batı'nın özgürlük ve güvenliğinin açıkça gelip dayandığı dünyanın bu bölgelerinde İngiltere'nin yerine geçmenin ne demek olduğu konusunda hiç tereddüdü yoktu.» (D. S. McLellan, Dean Acheson, sayfa 114 ve 115) Dean Acheson, Büyük Britanya'ya aratmayacak bir «istikrar ve düzen» için işe koyuldu.

Derhal Beyaz Saray'a telefon etti. Truman'a notaları anlattı. Sonra Princeton'da olan Dışişleri Bakanı General Marshall'a telefon etti. Bilgi verdi. Sonra Dışişleri Bakanlığı'nda, konuyu incelemek için bir komite kurdu. Başına da, tabii, George F. Kennan'ı getirdi. Soğuk savaşın «harika diplomatı» Kennan işe koyuldu. Birazdan görülecek. Plan, Kennan'ı bile aşacak.

Çalışmalar yapıldı. 27 Şubat 1947 tarihinde, Truman, Kongre'deki her iki partinin önde gelenlerinden oluşan bir grubu Beyaz Saray'a çağırdı. Artık, karar verilmiş; kamu oyunun hazırlanmasına başlanmış durumda. Bir kaynakta «neşeli, basit zevkleri olan, sınırlı kültüre sahip, fakat iyi poker oynayan ve düşüncelerden çok eylemle ilgili» olarak tanımlanan Başkan Truman da karar vermiş durumda. (A. Fontaine, History of the Cold War, sayfa 238) Truman, anılarının bu sayfalarında, kararlılığını yazıyor. Tam, soğuk savaşın tarihini yazan Fontaine'in, Truman tanımlamasına uygun biçimde yazıyor.

Truman yazıyor: «Yunanistan yardıma muhtaçtı, acil olarak muhtaçtı, büyük miktarda yardıma muhtaçtı. Bunun alternatifi Yunanistan'ın kaybı ve demir perdenin Doğu Akdeniz'e de çekilmesi demekti. Eğer Yunanistan kaybedilirse, Türkiye, komünizm denizinde tutulması zor bir karakol durumuna gelecekti. Aynı biçimde eğer Türkiye Sovyet baskılarına boyun eğerse, Yunanistan'ın durumu son derece tehlikeli bir hal alacaktı.» Adına «Doktrin» yazılan, basit zevkli, kültürsüz ve Anadolu insanının ince deyişi ile «neşeli» olarak tanımlanabilecek olan Truman'ın katkısı açık. Daha önce Dışişleri Bakanlığı veya Genelkurmay Başkanlığı'nda hazırlanan memorandumlarda, Türkiye, domino oyununda önemli halkayı meydana getiriyor. Truman ise şimdi Yunanistan'a öncelik tanıyor. Truman'a göre, Yunanistan düşerse, Türkiye komünizm denizinde yüzermiş.

Bu kadar mı? Çok önemli bir katkı daha var. «Neşeli» Truman'a ait. Şöyle: «Yunanistan ve Türkiye, hem

içten ve hem dıştan komünist tehditiyle karşılaşan ve henüz özgür olan ülkelerdir.» (H. S. Truman, Memoirs, Volume II, sayfa 100 ve 101) Bu katkının önemi açık. Türkiye içerden de komünist tehditi altındaymış. Zihniyet, bu. Türkiye'de Feridun Cemal ve benzerlerinin, bu zihniyeti doğru göstermek için demokratlardan komünist imal etmeye çalıştıkları, daha önce görüldü. Tekrar görülecek. Unutmamak gerek: Truman Doktrini, Mart 1947 tarihini taşıyor. Öyleyse Nisan 1947 tarihinde de görülmesi gerekiyor. Görülecek.

Artık kararını vermiş olan Truman, şaşılacak bir biçimde, almış olduğu kararın riskini biliyor. Fakat alınması gerekli olduğunu düşünüyor. Şöyle: «Böyle bir kararın riskleri, büyük bir ulus için, eğer özgürlükleri yaşatacaksa, alınması gerekli risklerdi. Marshall ve Acheson'un getirdiği ve birlikte gözden geçirdiğimiz incelemeler, ciddi risklerin söz konusu olduğunu apaçık ortaya koydu. Fakat bunun alternatifi, bizim güvenliğimiz ve her yerdeki hür milletlerin güvenliği için felâkete razı olmak demekti.»

27 Şubat tarihinde Beyaz Saray'da toplantı başladı. Marshall ve Acheson'un getirdiği incelemeler bir de Kongre'nin önde gelenleriyle ele alındı. Sözü, Marshall başlattı. General Marshall, bilinen hikâyeyi anlattı. Büyük Britanya'nın şemsiyesini çektiğini; eğer Yunanistan ve Türkiye'ye yardım yapılmazsa, Sovyet kontroluna gireceklerini anlattı. Etkiyi, bir kaynak, şöyle yazdı: «Marshall'ın kuru ve kısa, renksiz konuşması, kuşkulu kongre üyelerini etkileyemedi ve kongre üyeleri karamsar bir biçimde 'İngiliz kestanelerini ateşten almak bize mi düşüyor' diye homurdanmaya başladılar.» (J. L. Gaddis, The United States and the Origins of the Cold War 1941-1947, sayfa 348) Bir başkasının kestanesini ateşten almak, anglo-sakson dünyasında oturmuş bir deyiş. Kongre üyeleri İngilizlerin yiyecekleri kestaneler için Amerikalıların maşa gibi kullanılmasından ve ellerinin yanmasından kuşku duyuyorlar.

Sonra geçiyor. Çünkü «Dean Acheson, konuşmak için izin istedi. Dışişleri Bakanlık Müsteşarı, dünyanın bağdaşması imkânsız ideolojilerle bölünmüş olduğunu, Roma ve Kartaca günlerinden beri görülmemiş bir durumun ortaya çıktığını, canlı bir biçimde resmetti.» Sonra, aklına nasıl geliyorsa, öyle bir domino oyunu oynadı. «Yunanistan, Türkiye, İran veya Yakın Doğu ve Akdeniz bölgesinin herhangi bir ülkesinde komünizmin kazanacağı bir zafer, hızla, Avrupa'daki tüm Batı yanlısı hükümetlerin yıkılmasına yol açabilecekti. Dünya yüzeyinin üçte ikisinin, dünya nüfusunun dörtte üçünün Rus kontrolü altına girmesi Amerikan güvenliğini son derece tehlikeli bir duruma sokacaktı.» Bunları da Acheson söyledi. Hazine Bakan Yardımcılığından gelme Dışişleri Müsteşarı, Yunanistan ve Türkiye'nin durumunu açık artırmaya çıkardı. Söyledikleri bu kadarıyla ikna edici olmasaydı, herhalde, Türkiye ve Yunanistan'ın cihana bedel olacağını ilân edecekti.

Truman Doktrini'nin Kongre'den geçmesinde en önemli rolü, Cumhuriyetçi Parti'den Senato Dış İlişkiler Komisyonu Başkanı Arthur K. Vanderberg oynadı. Demokrat Başkanın, soğuk savaşın ilânında, en sadık Cumhuriyetçi yardımcısı oldu. Senatör Vanderberg'in «partizan» olmayan tutumu, Senato'daki karşı koyma eğilimlerini zayıflattı. Vanderberg'in «partizan» olmayışı, Amerikan usulü bir partizan olmayış idi. Diğer partinin başkanını desteklemek anlamına geliyordu. Yoksa Vanderberg çok partizandı. Soğuk savaşın resmî ilânı yaklaşırken şu sözleri ifade etti: «Amerikan halkını cehennemle ürkütmek.» (Norman A. Graebner, editör, The Cold Wor, sayfa 55) Soğuk savaş için bu son derece gerekli oldu. 1945 yılında Sovyetler Birliği'nin ve Stalin'in prestiji çok yüksekti. Amerikan bilim adamları, Sovyetler Birliği ile Amerika Birleşik Devletleri'nin nasıl birbirine benzedikleri, nasıl gerçek dost oldukları üzerine yayınlar yapıyorlardı. San Francisco Konferansı'nda en çok Molo-

tov alkışlanıyordu. Bütün bunlardan sonra, aradan iki yıl gibi, çok kısa sayılacak bir zaman geçmeden bir soğuk savaşı başlatmak için mutlak bir cehennem korkusu yaratmak gerekti.

Bu bir zincirdir. Dış politikaya aşırı yükü verip Tahran Konferansı'ndan sonra Amerika Birleşik Devetleri Komünist Partisi'ni resmen ve fiilen tasfiye eden Amerika Birleşik Devletleri Komünist Partisi yöneticilerinin, bu zincirde, rolü ve ihaneti büyüktür. Bu bir zincirdir. Komünist Partisi, kendisini, feshetmiştir. Arkasından Amerikan halkının gözleri ve kalpleri, iri göğüslü «kara bomba» Jane Russel ile doldurulmuştur. 1946 yılında Amerika Birleşik Devletleri'nde çok çocuk doğmuştur. Bunu soğuk savaşın ilânı izlemiştir. Bu bir zincirdir. Arkasından McCarthy gelmiştir. Ve zincir bütündür. Bu zincir başka yerlerde de görülür. Türkiye'de daha önce görülmüştür. 1930 yıllarının ortasıyla 1940 yıllarının ortasında görülmüştür. Bir de 1968 ile 1978 arasında yaşanmıştır.

Acheson, yaptıkları işin, «İngiliz kestanelerini kurtarmak» operasyonundan ibaret olmadığını söyledi. Yaptıkları işin «hür halkların komünist tecavüz ve yıkıcılığa karşı mukavemet gücünü artırarak Birleşik Devletler güvenliğini korumaya yönelik soğukkanlı ve gerçekçi çaba harcama işi» olduğunu söyledi. Bununla bitmedi. Tarih, 27 Şubat 1947 tarihini, Acheson için, yorucu bir gün olarak yazdı.

«27 Şubat gecesi Acheson, yirmi kadar dış politika muhabiriyle bir off-the record toplantı yaptı.» (J. M. Jones, The Fifteen Weeks, sayfa 144) Dean Acheson, Washington'un dış politika muhabirlerine, yazılmamak kaydıyle, olanları ve olacakları anlattı. Büyük Britanya'nın verdiği notaları ve Truman'ın kararını anlattı. Truman, Yunanistan ve Türkiye'ye yardım için, Kongre'ye başvuracaktı.

Böylece her türlü hazırlık tamamlanmış oldu. Fakat

olayın tanığı, son anda çıkan bir güçlüğü yazdı. Bu güçlüğün burada da yazılması gerekli. Olduğu gibi şöyle: «Geçerken, tarihin garip bir cilvesini kaydetmek gerekli. Genel olarak kuşatma politikasının beyni kabul edilen George Kennan, 6 Mart öğleden sonra işlerin nasıl gittiğine bakmak için War College'den Dışişleri Bakanlığına geldi ve kendisine müsveddesi hazırlanan Truman'ın mesajının bir kopyası gösterildi. Buna itiraz ettiğini söylemek, tepkisini hafifletmek olur. Hem mesajın tonuna ve hem de önerilen özel eyleme, şiddetle itiraz etti.» (J. M. Jones, The Fifteen Weeks, sayfa 154 Uzun telgrafı ile soğuk savaşın keşfine ve Sovyetler Birliği'ni «kuşatma» politikasının oluşturulmasına en büyük katkıda bulunan Kennan, Truman için hazırlanan mesaja, şiddetle itiraz ediyor. Ne için mi? Şunun için: «Yunanistan'a ekonomik yardım yapılmasının lehindeydi ve askerî yardımın ise mümkün olduğu ölçüde küçük tutulmasını istiyordu. Türkiye'ye her çeşit yardım yapılmasına karşı idi.» Kennan, Türkiye'nin Truman Doktrini'nin kapsamına alınmasına itiraz etti. Bu itirazın ise Türkiye'de demokrasi olup olmamasıyla hiç bir ilgisi yoktu.

Görgü tanığı, bundan sonrasını da çok canlı yazdı: «Kennan, en çok mesajın tonuna ve ideolojik içeriğine, birbirine karşı iki yaşam biçimi tablosu çizilmesine ve hür haklara yardım için açık taahhüde girilmesine itiraz ediyordu. Ruslar savaş ilân ederek bile cevap verebilirler! Kennan, itirazlarını bir çok kimseye ve en sonunda Acheson'a söyledi. Artık vakit çok geçti. Karar verilmişti ve genel olarak onaylanmıştı.» İşte böyle. Politikada böyle olur. Yolu açanlar zaman zaman aşılır.

Yolu açanlar, yolu açarlar. Açtıkları zaman şunu düşünürler: Yol açılmıştır, bundan sonra, kendilerinin yazdıkları tarife göre pişirilecektir; veya kendi yazdıkları senaryo oynanacaktır. Böyle düşünülür ve fakat her zaman böyle olmaz. Senaryo, işe yaradığı ölçüde kullanılır. Senaryonun sadece işe yaradığı kısmı kullanılır. Ken-

nan, uzun telgrafı yazdığı zaman ve uzun telgrafın yarattığı sansasyona bakarak, gerçekten büyük keşiflerde bulunduğunu düşünmüştür. Kennan'ın böyle düşünmesi kolaylaştırılmıştır. Buna ihtiyaç vardı. Sonra Kennan aşılmıştır. Artık ya aşıldığını kabul edip, bir kenara oturup sıradan bir diplomat olacaktır. Buna razı olmazsa, kendisini aşanları aşmaya çalışacaktır. Bu ikinci yol, şöhrete açıktır.

Zaman ve bu çalışma, Tezler'in Ikinci Kitabı, Kennan'ın hangi yolu izlediğini gösterecektir. Kenan, bu olayların çerçevesi dışında önemli olduğu için değil. Böyle bir önemi yok. Ancak Kennan'ın başına gelenler başkalarının da başına gelmiştir; geldi, gelir ve gelecektir. Dünyanın her yerinde. Insanlar bazan şaşar: Bu söylenenlerde övülecek ne var, diye. Sonra ya şaştığına şaşar ve şaştığın unutmaya çalışır. Ya da şaşmaya devam eder. Birinci yolun sonunda kendisi de inanır. Bu yol bir süre gider. Mutlak çıkmaz sokaktır.

Kennan, anılarında, itirazlarından söz ediyor. Üstelik Truman Doktrini ilân edildikten sonra da itiraz etmeye devam ediyor. National War College'de 14 ve 28 Mart 1947 tarihlerinde yapılan seminerlerde itirazlarını açıklıyor. Anılarında şunları yazıyor: «Türkiye'deki durumun Yunanistan'daki durumdan temelli olarak farklı olduğuna işaret ettim. Türkiye'de ciddi bir komünist sızma yoktu, mukayese edilebilir bir gerilla eylemi yoktu. Türkiye'nin korkmak için korkudan başka bir nedeni yoktu.» (G. G. Kennan, Memoirs 1925-1950, sayfa 316) Türkiye'nin durumunu böyle görüyor. Truman ise mesajında içten ve dıştan komünist tehlikesinden söz ediyor. Türkiye'deki soğuk savaş kışkırtıcılarına Türkiye'de komünist tehlikesi olduğunu göstermek düşüyor. Demokratlardan komünist imal ederek.

«Ben» diyor, Kennan, «Türkiye, artan ölçüde komünistlerin kontrolundaki birimler tarafından sarılırsa, durumunu sürdürmesinin tabii, daha güç olacağına işaret ettim. Bu yüzden Yunanistan'a yardım, Türkiye'deki istikrarın desteklenmesi için de önemliydi.» Yunanistan'a yardım, Türkiye'ye yardım demek olacak. Kennan, bunu savunuyor ve Türkiye'de içten bir komünist tehlikesi olmadığı için Truman Doktrini'nin kapsamına Türkiye'nin de alınmasının Sovyetler Birliği'ni tahrik etmekten başka bir anlama gelmediğine inanıyor. «Türkiye sorununa bu şekilde bakılmasının, Türkiye'ye özel bir yardım programını akılcı bir dayanaktan yoksun bıraktığının kaydedilmesi gerekir» diyor.

Nerede ise, Türkiye etkin bir komünist hareketten yoksun olduğu için, Truman Doktrini'nin dışında kalacak. Ayrıca Türkiye burjuvazisinin deneyimini hiç küçümsememek gerek. Alışkanlığı ve birikimi hiç unutmamak gerek. Türkiye, dış faktörle yüklü. Bir geleneği var. Osmanlı'nın son yüzyılını kapsayan. En azından. Hep dış anlaşmalar para ile olmuş. Şu anlamda: Osmanlı her politik antlaşmayı imzalayınca mutlak bu anlaşmaya bir

de parasal bölüm eklenmiş. Genellikle Türkiye'ye yeni bir kredi şeklinde. Bu, Türkiye burjuvazisinin geleneğinde var. 1945 yılından itibaren Amerika Birleşik Devletleri'nin şemsiyesine girmeye çalışıyor. 1947 yılında istediğine ulaşacak. Bunun için hazırlığı var. Nasıl bir hazırlık? Bunun için plan hazırlıyor: 1947 İktisadi Kalkınma Planı. Sonra Max Thornburg Türkiye'ye geliyor. Aynı yılda. Basılmamış 1947 Kalkınma Planı'nın bir İngilizce özeti Thornburg'a veriliyor. (Y. Küçük, Planlama, Kalkınma ve Türkiye, İstanbul, 1978, sayfa 386) Thornburg'tan 500 milyon dolarlık Amerikan yardımı isteniyor. O zamana göre çok büyük bir miktar.

Türkiye burjuvazisi buna hazırlanıyor. Artık Amerikan emperyalizmi de soğuk savaşa karar veriyor. Ama son anda bazı etkili kimseler, Türkiye'de etkili bir komünist eylemi olmadığı gerekçesiyle, Türkiye'yi ilgi alanının dışına çıkarmak istiyorlar. Bunun önlenmesi gerek. Atlantik Okyanusu'nun iki yakasında da önlenmesi için çalışma gerek. Çalışma, komünist olduğunu ve tehlikenin büyüklüğünü göstermekle mümkün.

Anılar iyi ki varlar. Şarkıcılar değil ama bilim adamları anılara borçludurlar. Soğuk savaş döneminde Amerikan Dış Politikasında etkin bir yönetici olarak ortaya çıkan «Çips» lâkabıyla maruf Charles Bohlan, Truman'ın mesajı hemen okunmadan önce, Bakan Marshall ile birlikte Paris'te. Anılarında yazıyor: «Paris'te, Başkan'ın Kongre'ye Truman Doktrini'ni öneren mesajının hazırlanmış metnini aldık. Mesajda Sovyetler Birliği'nin ismi geçmiyordu, fakat, doktrinin temel amacının, Sovyetler'in hür milletleri yıkıcı eylemlerle düşürmeye yönelik çabalarını durdurmak olduğunda kuşku yoktu. Hazırlanan metin, General Marshall ve bende, söylevde biraz fazla şatafatlı anti-komünizm olduğu izlenimini bıraktı.» (Charles E. Bohlen, Withees to History 1929-1969, New York, 1973, sayfa 261) Birleşik Devletler Dışişleri Bakanı General Marshall bile Truman Doktrini'ne dayanak yapılan anti-komünizmi fazla buluyor.

Fakat bu kadarı pek önemli değil. Önemli olan bundan sonraki paragraf: «Marshall ve ben, Truman'ın fazla edebiyat yaptığını düşündük. Marshall düşüncelerimizi, telgrafla, Washington'a bildirdi. Başkan dahil Amerikan yönetiminin, iyice tartılmış düşüncesinin, eğer komünist tehlikesi vurgulanmadığı taktirde Senato'nun doktrini onaylamayacağı şeklinde olduğu cevabını aldı.» Daha önce sözü edilen, Amerikan halkını cehennem ile ürkütme burada da ortaya çıkıyor. Bütün bunlara karşın, özellikle Türkiye ile ilgili kısmı Amerikan Kongresi'nin onaylamama olasılığı yüksek görülüyor. Amerikan halkı ve bir ölçüye kadar bundan etkilenen Amerikan parlamenterleri yeni bir savaştan çekindikleri için. Bunun savış kışkırtıcılığı demek olduğunu bildikleri için. Bu yüzden mesajda ve Kongre'deki görüşmelerde Türkiye mümkün olduğu kadar sessiz geçiştiriliyor. Sanki Yunanistan'ın arkasına gizleniyor.

Ve basit zevkli, kültürsüz, Anadolu insanının ince bir alayla «neşeli» dediği türden bir kimse olan Truman, 12 Mart 1947 tarihinde Senato ve Temsilciler Meclisi'nin ortak toplantısında mesajını okuyor. Şöyle diyor: «Amerikan dış politikasının, kendilerini boyunduruk altına almak için silâhlı azınlıklar tarafından sarfedilen gayretler ve dış baskılara karşı koymaya çalışan hür milletleri desteklemek amacına yönelmesi gerektiği kanısındayım.» Bunları söylüyor. Tabii Türkiye burjuvazisi için de oldukça zor bir sorun yaratmış oluyor. Şimdi Türkiye'de «silâhlı azınlıklar» bulmak gerekecek. Bu kadarı bulunamıyor.

Truman, böyle iki ülkenin adını veriyor. Yunanistan ve Türkiye. Bunları kurtarmak için de 400 milyon dolarlık yardım istiyor. Ayrıca, bu devletler isterse, sivil ve askerî personel de gönderilecek. Tabii bu iki ülkeden gelenler de Birleşik Devletler'de eğitilecek.

Truman doktrini okundu. Amerikan Kongresi'nin bir oturumunda. Kongre'nin tepkisi ayarlanmış durumda. Fa-

kat ya halkın tepkisi. Ne kadar ayarlanırsa ayarlansın, Amerikan sisteminde parlamenterler halkın tepkisini hesaba katmak zorunda. Halkın tepkisini ise, görgü tanığı naklediyor: «Mart'ın 20 si çevresinde yapılan, biri Denver Üniversitesi'nin National Opinion Research Center, diğeri Dr. Gallup'un National Institute of Public Opinin tarafından düzenlenen iki kamu oyu araştırması, halkın yüzde 75 i oranında oldukça yüksek bir düzeyde olmak üzere, Başkan'ın önerisinin bilindiğini gösterdi ve Yunanistan ile Türkiye'ye ekonomik ve malî yardım için büyük bir destek olduğu ortaya çıktı. Fakat ister askerî danışmanlar isterse malzeme biçiminde olsun, askerî yardım konusunda önemli bir isteksizlik vardı. Kamu oyu yoklamalarının birisi beşe üç, diğeri ise dörtten biraz aza karşı üç oranında halkın askerî yardıma karşı olduğunu gösterdi. Böyle düşünenler ikiye bir oranında askerî malzeme göndermenin Rusya ile savaşı 'daha çok ihtimal dahiline sokacağına' inanıyordu. (J. M. Jones, The Fifteen Weeks, sayfa 179) Genel olarak Amerikan halkı Truman Doktrini'ne karşı önemli bir isteksizlik gösterdi. Halk, yeni bir savaş ve özellikle Sovyetler Birliği ile savaş istemiyordu. Yunanistan ile Türkiye'ye asker ve askerî yardım göndermeyi ise Sovyetler Birliği ile savaşa davetiye çıkarmak şeklinde değerlendiriyordu.

Daha açık ve anket tekniğinde istenen cevabı zorlayıcı türden sorularda ise durum biraz daha değişikti. Böyle istenen cevabı zorlayıcı sorunun birisi şöyle idi: «Rus baskılarına karşı Türkiye'nin savunmasını güçlendirmek için» Türkiye'ye «askerî malzeme» veya «askerî uzman» gönderilmesi gerekli mi? Verilen cevapların yüzde 43 ü, olumlu; yüzde 41 i ise olumsuz oldu. Böyle çok açık ve zorlayıcı sorulardan birisi ise şu idi: «Eğer komünistler silâh zoru ile kendi hükümetlerini kontrollarına almaya çalışırlarsa, böyle ihtilâlleri bastırmaya çalışan hükümetlere yardım etmek bizim politikamız olmalı mı, olmamalı mı?» Bu soruya cevap verenlerin yüzde

47 si, «bizim politikamız olmalı», yüzde 37 si «olmamalı» düşüncesini savundu. Sorular, hem savaş kışkırtıcılığını üstleniyor ve hem de Yunanistan ve Türkiye'de silâh zoruyla hükümete gelmeye çalışan komünistler olduğunu yaymaya çalışıyordu. Türkiye burjuvazisi şanssız bir durumda idi. «Silâh zoru ile» veya yine aynı sorudaki ifade ile «ihtilâl» ile hükümete gelmeye çalışan bir komünist hareketin olmaması, Truman şemsiyesine girmeye ve Amerikan yardımı almayı tehlikeye düşürecekti.

İki yıllık tüm hazırlığa karşın Amerikan halkı hâlâ soğuk savaş cehennemine girmemişti. Ayrıca İkinci Savaş, Amerikan Hükümeti ve kamu oyunda, doğru veya yanlış belli, adı konmamış bazı «doktrinlerin» yerleşmesine yol açtı. Amerikan Hükümeti ve etkili kamuoyu oluşturacak araçlar nedeniyle Amerikan halkı bir tür «örgüt hastalığına» tutuldu. Eğer bazı örgütler kurulabilirse, eğer dünya ölçüsünde stratejik örgütler yaşatılabilirse, İkinci Dünya Savaşı gibi bir savaşa veya İkinci Dünya Savaşı öncesindekine benzer büyük bir ekonomik bunalıma bir daha rastlamak mümkün olmayacaktı. Amerikan yönetici sınıfı buna inandı ve inandırdı. O kadar ki, hatırlanacak, Kennan'ın uzun telgrafına da Sovyetler Birliği'nin Dünya Bankası veya Uluslararası Para Fonu'na girmeme kararı, Amerikan yöneticilerinin şaşkınlığına yol açtı. Amerikan yöneticileri, Dünya Bankası ve Para Fonu ile dünya ekonomisinin bunalımsız bir biçimde işletileceğine inandı. Kendi açısından bu inancı pek yanlış çıkmadı. Bir süre bu iki örgüt Amerikan ekonomik düzeninin «hür» dünyada kabul görmesinin ve kapitalist dünya ekonomisinin ciddi bunalımlarla karşı karşıya gelmeden varlığını sürdürmesinin araçları oldular. Özenle.

Dünya Bankası ve Uluslararası Para Fonu, Amerikan yönetici sınıfının «örgüt hastalığına» iki örnek oldu. Bir üçüncüsü ve çok daha önemlisi, hiç kuşku yok, Birleşmiş Milletler idi. Amerikan halkı Birleşmiş Milletler ile ilgili aşırı ümitlerle dolduruldu. Kendi yöneticilerine ve iç-

güdüsel olarak kendi burjuvazisine güvenmeyen Amerikan halkı için bir güven kaynağı yaratmak gerekti. Amerikan halkı için bir güven kaynağı yaratmak gerekti. Amerikan halkı için Amerikan yönetici sınıflarının «biz bir daha savaş çıkarmayız» demeleri pek inandırıcı değil. Tıpkı 1960 yılında Türkiye'nin burjuvazisinin Türkiye halklarına «biz bir daha ekonomik bunalım görmeyeceğiz» demesinin inandırıcı olmaması gibi. Bu yüzden, hatırlanacak, Devlet Planlama Teşkilâtı ve bu örgütün başına getirilen üniversitede kalsalar pek öyle farkedilmeyecek türden asistanlar hakkında akıl almayacak bir propaganda yapıldı. Bir anlamda, tıpkı Kennan'a yapılanlar gibi. Amerika Birleşik Devletleri'nin yönetici sınıfı da öyle yaptı. Kendine duyulmayan güveni, Birleşmiş Milletler Örgütü ile ilgili abartılmış bir güven yaratarak telâfi etmeye çalıştı.

Ve soğuk savaşı başlatırken de karşısındaki en önemli güçlüklerden birisi bu oldu. Gerek Kongre'de görüşmeler sırasında ve gerekse kamu oyunda Birleşmiş Milletler varken, Amerika Birleşik Devletleri'nin Yunanistan ve Türkiye'deki «sorunlar» ile kendisini meşgul etmesi yadırgandı. Kabul edilmesi zor oldu. Kongre kayıtlarına göre, Dr. Gallup 28 Mart 1947 tarihinde yaptığı kamu oyu araştırmasında «Türkiye ve Yunanistan'a yardım meselesinin Birleşmiş Milletler'e havalesine taraftar mısınız?» sorunu sordu. Cevapların yüzde 56 sı «evet» oldu. 13 Nisan tarihinde aynı soruyu tekrar sordu. Verilen cevaplarda «evet» oranı yüzde 63 e çıktı. (Congessional Records, 80 th Congress, Vol 93, Part 3, sayfa 3386; nakleden, Halûk Ülman, Türk-Amerikan Diplomatik Münasebetleri, sayfa 95) Mart ayı ve Nisan başında Amerika Birleşik Devletleri'ndeki «hava» çok açıktı. Bir: Amerikan halkı, Yunanistan ve Türkiye'ye askeri yardıma karşıydı. İki: Bunun Sovyetler Birliği ile savaşa yol açmasından korkuyordu. Üç: Silâhlı komünist ayaklanması olması halinde fakat yine de Amerikan halkının yarısından azı Yunanistan ve Türkiye işlerine Birleşik Devletler'in karışmasını onaylayabilecekti. Dört: Amerikan halkı, eğer Yunanistan ve Türkiye'de bir sorun varsa, bunun Birleşmiş Milletler içinde çözülmesini istiyordu.

Mart'ta ve Nisan başında Amerika Birleşik Devletler'inde «hava» böyle olunca, aynı zamanda Türkiye'deki «hava» merak konusu oluyor. Burada da anılar yardımcı. Kim tarafından yazılırsa yazılsın. Ne kadar saklamak isterlerse saklasınlar, yine de saklanmak istenen görünüyor. Türkiye'de yönetici ve politikacı anıları çok fazla olmadığı için gazeteci anıları daha çok işe yarıyor. Bir de gazeteciler, herhalde, anılarını yazarken gazete koleksiyonlarına bakıyorlar. Nisbeten daha doğru oluyor. Her zaman değil.

Ahmet Emin Yalman'ın anısında şu bilgi var: «4 Mart 1947 tarihli gazetelerde Amerikan Cumhurbaşkanı Truman'ın Amerika'nın Türkiye'ye ve Yunanistan'a yardım hakkında mühim beyanatı çıktı.» (Ahmet Emin Yalman, Yakın Tarihte Gördüklerim ve Geçirdiklerim, Cilt 4, sayfa 107) Tabii Ahmet Emin tarihi biraz karıştırıyor. 13 Mart olsa gerek. Fakat burası hiç önemli değil. Çünkü tarih biliniyor. Önemli yanı başka. Ahmet Emin Yalman, bu yarım yüzyıllık Amerikan hizmetkârı, hiç istemeden çok büyük açıklıklara yardım ediyor. Hiç istemeden. Şunları yazarak: «Tam bu sırada Ankara'da komünistlere ve Sovyet emperyalist baskısına karşı şiddetli öğrenci hareketleri aldı yürüdü. Yapılan toplantılarda Sovyet emellerini destekleyen 'Marko Paşa' dergisinin sayıları yırtıldı, yakıldı.» Ne kadar açık? Amerika yöneticileri sıkıntıda. Türkiye yöneticileri sıkıntıda. Türkiye'de komünist tehlikesi olduğunu ispat etmeleri gerekli. İşte «tam bu sırada» öğrenci eylemleri başlıyor.

Şu ana kadar ilerici açıdan yazılmış tarih ve siyasal ekonomi çok az. Kaynaklar en çok, bilimsel bir de-

yimle, «muhafazakâr» bilim adamlarına ait. Fakat bunlar, kuşku olmasın, zaman zaman çok büyük açıklık getiriyorlar. Inanılmaz ölçüde açıklık sağlıyorlar. Muhafazakâr tarihçi Fahir Armaoğlu'nun yaptığı gibi: «Amerikan Kongresi 22 Mayıs'da Yunanistan'a 300 milyon ve Türkiye'ye 100 milyon dolarlık bir yardım yapılmasını kabul etti. General Markos'un komünist ayaklanmasının Yunanistan için doğurduğu tehlike daha büyük göründüğünden, bu memlekete daha fazla yardım yapılmasına karar verilmişti.» (Fahir H. Armaoğlu, Siyasi Tarih 1789-1960, sayfa 767) Işte böyle. Türkiye'de bir komünist ayaklanması olmadığı için daha az dolar aldı. Halbuki Türkiye burjuvazisi daha çok dolar istiyordu. Halbuki Amerika Birleşik Devletleri, komünist tehlikesine yüksek dolar veriyordu.

Bunu bile bulması kolay olmadı. Marko Paşa dergisinin sayılarının yakılıp yıkılması bu dolarların elde edilmesinde önemli bir rol oynadı. Marko Paşa'yı Aziz Nesin ile Sabahattin Ali çıkardı. Çok büyük başarı kazandı. «Marko Paşa, satışını altmış bine kadar çıkardı. O vakit Türk basınında bu başarı kimseye, hatta gündelik gazetelere bile nasip olmamıştı.» (Zekeriya Sertel, Hatırladıklarım, sayfa 292) Devamı var: «Artık iktidarın rahatı kaçmıştı. Polis sinirlenmişti. Bu iki genç, onlara göre, ortalığı birbirine karıştırıyorlardı. Bunlara göz açtırmamak gerekti. Savcılık ilk fırsatta bir bahane bulup Marko Paşa'yı kapattı. Onlar 'Merhum Paşa' adıyla yayınlarına devam ettiler. Savcı onu da kapattı. Onlar da bu kez dergilerine 'Malûm Paşa' adını taktılar. Polis artık bu kadarına dayanamadı. Bu gençler iktidarla alay ediyorlardı. Buna alışılmamıştı. En iyi işi kısa yoldan kestiler: Derginin çıkmasına engel olamıyacaklarını anlayınca, yoktan bir nedenle Sabahattin ve Aziz Nesin'i tutukladılar. Böylece Marko Paşa'nın çıkmasını önlediler ve bu gençlerin ağızlarını kapattılar.» Türkiye'ye de «demokrasi» böylece dergileri yırtıp yakarak ve çıkaranları hapse atarak girmeye başladı. Halbuki Türkiye burjuvazisi için demokrat hareketten komünist yaratmak gerekti.

Amerika Birleşik Devletleri'ne yaklaşmak kolay olmuyor. Bunun için dergi yırtıp, dergi yakmak gerekli. 1947 yılı Mart ayında yapılıyor. Dergi yırtıp yakarken Türkiye, Amerika Birleşik Devletleri'ne daha çok bağlanıyor. Ayın Tarihi, 1947 yılı Mart ayına ait sayısında, şu haberi kaydediyor: «A.B.D. Dışişleri Bakanı George C. Marshall ile Türkiye Dışişleri Bakanı Hasan Saka arasında New York - Türkiye Pan American World Airways direk servisi başlaması üzerine tebrik telgrafları teati edildi.» Bu iş, 3 Mart 1947 tarihinde oluyor. Hasan Saka, General Marshall'a, şu tebrik ve teşekkür telgrafını çekiyor: «Yurtlarımız arasında bu derece seri bir ulaştırma yolu kuruluşundan dolayı Amerika Birleşik Devletleri Hükümeti'nin gösterdiği memnunluğa Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti bütün kalbiyle iştirak eder.» (Ayın Tarihi, Mart 1947, sayı 160, sayfa 8) Telgraf bu işin kolay olmadığını gösteriyor. Şöyle: «İlk muntazam sefer uçağının Türkiye'ye varışını sevinçle selâmlayan umumi efkârımız, bu yolun işletilmesinin temini uğrunda yetkili Amerikan servislerinin yenmek zorunda kaldıkları teknik zorlukları da tamamiyle idrak etmiştir. Dışişleri Bakanlığının bize, bu yeni kolaylığın faydalarını sağlayan müessir müdahalesinden dolayı, şahsen ekselansınıza müteşekkirim.» Böylece Pan American Hava Yolları, Türkiye ile Amerika Birleşik Devletleri'nin daha kolay birbirine bağlanmasını sağlıyor. Oyle anlaşılıyor ki, bundan sonra, Amerika Birleşik Devletleri'nden Türkiye'ye gelenler çok olacak.

Uçaklar «heyet» taşıyacak. «Heyetler» gelip, gidecek. Türkiye ile Amerika birbirine daha yaklaşacak. Ve Türkiye'de daha çok dergi yakılıp yıkılacak. 1947 Nisan ayı bunu gösteriyor. Hem daha çok «Amerikan Heyeti» gelip gidiyor; hem de dergi yıkılıyor. Çünkü Truman Doktrini, Amerikan Kongresi'nde görüşülüyor.

2 Nisan 1947 tarihli Cumhuriyet Gazetesi «İzmir dün çok heyecanlı bir gün yaşadı» başlığı ile çıkmış. Birinci sayfada büyük büyük yazılı: «Bir tarafta Başbakan beklenen mühim nutkunu söylerken diğer tarafta Celâl Bayar 20.000 kişinin sevgi gösterileri arasında şehre varıyordu.» Birinci sayfa, Başbakan Recep Peker'i evinde, muhalefet lideri Celâl Bayar'ı mitingte gösteren fotoğraflarla süslü. Bir de Başbakan Peker'in nutku var. Günün önem ve anlamına uygun: «Amerika'nın, dünya politikasını güderken Türkiye'ye ayırdığı derin dostluk payının değeri büyüktür. Bu dostluğun fiili yardıma doğru açılıp genişlemesine de yalnız Türkiye'nin kuvvetlenmesi fikrinin değil, dünya sulhuna hizmet edecek asil bir anlayışın hâkim olduğu mânasını alıyoruz.» Bu da açık sayılmalı. Türkiye, sadece kendisine yardım edildiğini kabul etmiyor. Türkiye «dünya sulhuna» katkıda bulunduğu için de yardım aldığını düşünüyor. Dünya sulhuna katkıda bulunabilmek için önce dünya barışını bozmak gerek. Hizmet için önce bozmak gerekli.

Recep Peker, İzmir'de bunları söylemekle yetinmedi. Bir de şunu söyledi: «Yardım konusu üstünde Amerika'da uyandırılmak istenen menfî cereyanların ve memleketimizde bu yardımın Türkiye istiklâline zarar vereceği hakkındaki fikirlerin her ikisinde de yurdumuzun menfaatlerine aykırı maksatlar güden, görünmez propaganda kaynaklarının tesiri olduğunu kabul ediyorum.» Başbakan'ın bu demeci, daha önce yazılanları doğrulayıcı nitelikte. Başbakan, Amerika'da, Türkiye'ye yardım konusunda «menfî cereyanlar» olduğu kanısında. Herhalde gereği yapılacak.

Aynı gazetede «Milletlerarası İmar Bankası ve Biz» başlıklı bir haber yer alıyor. Hazine Genel Müdürü Sait Naci Ergin'in açıklaması duyuruluyor: «Amerika'da iki anlaşma imzaladıktan sonra yurda dönen Hazine Umum Müdürü izahat veriyor.» O zamanlar henüz Milletlerarası İmar ve Kalkınma Bankası'na, Dünya Bankası deme-

nin alışkanlık haline gelmediği anlaşılıyor. Bir başka haberin konusu da dört Dışişleri Bakanı'nın toplantısı. «Dört saat görüşüldü, Molotov, Gl. Marshall'a cevap verdi» başlıklı haberde içerikle ilgili olarak «bermutad hiç bir kararа varmak mümkün olmadı» bilgisi veriliyor.

3 Nisan tarihli Cumhuriyet Gazetesi, sekiz sütun üzerinden «Demokratlar seçime girmiyorlar» haberi ile açılıyor. Birinci sayfada iki Celâl Bayar, bir Recep Peker fotoğrafı görülüyor. Recep Peker ile ilgili haberin başlığı şöyle: «Başbakanın İzmir'de gençlik ve tüccarla hasbihalleri». Başbakan söze şöyle başlamış: «İstanbul Üniversitesi gençliği ile konuşup İzmir'e uğradıktan sonra sizleri, Ege'nin yüksek eğitim gençliğini selâmlamayı kendim için bahtiyarlık sayarım.» Başbakan, sonra devam etmiş: «Milliyet duygusunda ve millet anlayışında bir ve beraber olan gençlik müfrid sağ ve müfrid sol her cereyana arkasını dönen ve yalnız millî bir Türk birliğinin desteği olan gençlik, yurdu, istikbalin bütün tehlikelerinden kurtarmak için derin bir vasıtadır. Size, bu derin milliyetçilik aşkının bütün hayatınızda rehber olmasını diler ve kalbimin bütün harareti ile selâmlarım.» «Müfrid» kelimesi, bugünkü dilde kullanılan, karşılığı «aşırı» kelimesi ile değiştirilirse alışılmış bir cümle meydana çıkıyor. Tabii «aşırı sağ» ve «aşırı sol» deyimlerinin son yıllarda keşfedilmemiş olduğu da ortaya çıkıyor. Aynı gazetede üç sütunluk büyükçe bir haber daha okunuyor: «Sovyet Rusya Atina'daki elçisini geri çağırdı.»

Cumhuriyet Gazetesi'nin 4 Nisan tarihli sayısı, baştan başa «DP beklenen beyannamesini yayınladı» haberi ile çıktı. Celâl Bayar «kanunlarda istediğimiz tadilât yapılmazsa Meclis'ten çekilmek zorunda bile kalabiliriz» dedi. Gazete'nin birinci sayfasında DP Genel İdare Kurulu üyelerinin vesikalık fotoğrafları var. Aynı sayıda bir başka haber şu: «Yardım projesi, Ayan Umumi Heyeti'ne verildi.» O tarihlerde Birleşik Devletler Senatosu'na, Osmanlı'dan kalma bir alışkanlıkla «Ayan» de-

niliyor. Tabii tüm dünyayı atlatan haber içeriği okunuyor: «Amerika'da yapılan bir ankette halk yardım lehine rey verdi.» Bu yetmiyor, daha iyimser haberler de bulunuyor: «Ayrıca rey verenlerin yüzde 49 u yardımın münhasıran Türkiye'ye yapılmasını istediler.» 5 Nisan, Recep Peker'in «seçime girmemek milli vazifede bir sabotaj yapmak hareketidir» demecine tanık oluyor.

Türkiye'nin Birleşik Devletler'in ekonomik, siyasal ve askeri denetimi altına girmesi ile Türkiye'de «demokrasi» arasında hiçbir ilişki yok. Türkiye'de CHP ve DP ekseni etrafında oluşan ve gelişen «demokrasi» deneyimi doğrudan doğruya Türkiye'nin iç dinamiği ile ilgili. Türkiye'de resmî ideoloji, Mustafa Kemal ve İsmet Paşa'nın sürekli olarak demokrasi istediklerini yazar. Bu, kelime anlamında ve önemli ölçüde, doğru kabul edilmeli. Şu nedenle: Daha başından itibaren Cumhuriyet burjuvazisi, bir eğilim ve bir bütün olarak, iki partili yönetimi denemek istedi. Terakkiperver Fırka ile Serbest Fırka'nın ortaya çıkmış ve sonra kapanmış olmalarını başka türlü açıklamak mümkün değil. Çok fazla istense, kurulmaları önlenebilirdi. Özellikle Serbest Fırka, birinci kitapta ayrıntılı olarak incelendiği gibi, yukardan kuruldu.

Fakat gerçekten siyasal deneyimi ve bilinci yüksek Türkiye burjuvazisi için bir önemli oyun kuralı oldu: «Demokratlar» solla ve sosyalistlerle bağlantı kurmayacak. Bu vazgeçilmez koşul olarak ortaya çıktı. Bunda Türkiye burjuvazisinin kendi durumunu ve bastığı toprağı hiç bir zaman sağlam hissetmemesinin rolü var. Türkiye burjuvazisi, sınıfsal güç dengesinde hiç bir zaman rahat hissetmedi. Bunun için de soluna karşı oyun repertuarını sürekli olarak zengin tuttu. Kendi iktidar koalisyonunda bir taraf kesin ağırlığı elde edemediği için de sürekli ürkek oldu. Bu ürkeklik içinde sürekli olarak iki partili demokrasiyi denemek istedi. Bir koşulla: Sol ile bağlantı olmayacak.

Terakkiperver denemesi kapanırken, Türkiye'nin ilerici hareketine ağır darbeler indirildi. Serbest Fırka deneyinde, Serbest Fırka'nın gördüğü halk desteği ürküttü. «Sızma» edebiyatı o zaman da çıktı. İlericilerin ve Türkiye Komünist Partisi üyelerinin Serbest Fırka'ya sızdıkları ısrarla ve ciddiyetle iddia edildi. Tan Gazetesi yakıldığı gün İsmet Paşa Köşk'te Celâl Bayar'ı kabul etti. Tan'ın yakılışını birlikte izlediler. Mareşal Çakmak'ın sol perspektifi olan demokratlarla ilişki kurması ve bazı mektuplarda Menderes'in isminin geçmesi 1947 başının en önemli siyasal olayı oldu. Çok sonra Ecevit, «Ortanın Solu» politikasına, Adalet Partisi'ne «duvar çekme» önerisini yaparak başladı. Adalet Partisi, kendi sağına; Ecevit, kendi soluna duvar çekecekti. Hükümete yaklaşırken Ecevit, en fazla solun sızmasına müsaade ettiği için eleştirildi. Kendi az sağından. Daha sonra Bülent Ecevit, Hükümete iyice adımını attıktan sonra, kendi partisinin kollarını, sızmalara karşı titiz davranmadıkları için azarladı.

1945 yılının birikimi, 1975 yılının birikiminden farklı idi. Demokrat Parti kurucuları, zamanlarına göre, son derece başarılı burjuva politikacılar olarak göründüler. Mesajı anladılar ve sınırı iyi gördüler. Celâl Bayar ve arkadaşları, Terakkiperver ve Serbest Fırka deneyimlerini iyi inceleyerek yola çıktılar. Türkiye burjuvazisinin, solla içli dışlı olmaya izin vermediğini iyi anladılar. Bu konuda çok dikkatli davrandılar. Tabii Tan ve Çakmak olaylarından sonra. Bir de dış dünyayı iyi değerlendirdiler. Türkiye'nin Birleşik Devletler'in şemsiyesine girmek için bu kadar istekli olduğu ve Birleşik Devletler'de de aşılması oldukça güç engellerin buulnduğu bir zamanda hükümetin Serbest Fırka deneyini tekrarlayamayacağını gördüler.

Türkiye'de CHP ve DP ekseni üzerindeki demokrasi kendi iç sınıfsal mantığının sonucu olarak ortaya çıktı. Türkiye burjuvazisi, iktidarından hiç bir zaman emin

olmadı. Sürekli olarak güvensiz bir iktidar yaşadı. İşçi sınıfının politik örgütlenmesinden bu denli korkmasının arkasında bu güvensizlik yattı. Bu yüzden sürekli olarak, işçi ve emekçi muhalefetini olduğu gibi, kendi halinde tutarak kanalize edebileceği bir ikinci burjuva partisi peşinde koştu. Türkiye ilerici hareketi, bunu anlamada, sürekli olarak güçlük çekti. Iki neden önemli oldu. Dış faktörle aşırı yüklü olması, bunu anlamasını güçleştirdi. Somut durumdaki değişmeleri sağlıklı bir biçimde değerlendirememesi, bunu anlamasını güçleştirdi. Ekim Devrimi'nin, burjuvazinin bilincine soktuğu derslerin de etkisiyle, burjuvazinin demokratlığını yitirdiğini çözemedi.

Çok açık yazmalı: Mutlak belli bir teorik içeriğe kavuşturamadı. Fakat demokrasi — bağımsızlık — sosyalizm üçgenini, burjuvazi, karşıtı olduğu sınıftan daha önce gördü. En azından Türkiye'de. Bunda Türkiye burjuvazisinin, Türkiye işçi sınıfına göre, daha yüksek politik deneyime sahip olmasının rolü var. Işçi sınıfının politik mücadelesiyle uğraşanların işçi sınıfı politikasının dışında kalmalarının da rolü var. «Bizim bilimimiz var» sözü, aslında son derece doğru olan bu söz, işçi sınıfının politik mücadelesini, kitap okumayan üniversite öğretim üyelerinin bilimselliğine çevirdi. Bilimle ilgisini kesmiş Osmanlı ulemasını hatırlattı. Böylece mücadeleyi kuruttu. Bu yüzden bu üçgeni ve bu üçgenin mekanik değil bir kimyasal bileşim meydana getirdiğini önce burjuvazi gördü. Oldukça önceden.

Açılması gerekli: Bunu görmek ve bunun bir kimyasal bileşim olduğunu sezmek de bir anlama sahip. Bu anlam şu: Üç mücadele ve bu üç mücadelenin sahipleri, mücahitler, birbirinden ayrılamıyor. Daha açıkçası, sosyalist mücadeleye adımını atmamış bir demokrat mücahit mümkün olmuyor. Bu yüzden bu üçünün bileşiminde belirleyici olan sosyalist mücadele oluyor. Belirleyici olan, sosyalist platform ve perspektif oluyor. Sosyalist platform

olmayınca, demokrat alan son derece daralıyor. Bu yüzden burjuvazi demokrat alanı, bir «bataklık» gibi geniş tutabilmek için, bir yandan sosyalist örgütlemeyi bastırmaya, diğer yandan da, sosyalistlerin demokratlarla ilişki kurmasına set çekmeye büyük özen gösteriyor. Bir anlamda dram da burada çıkıyor. Sosyalistler, bu senaryoyu kabul edip, sürekli demokrat bir giysi ve kuşkusuz demokrat bir ideoloji ile çıkmaya çabalıyorlar. Sosyalist mücadeleye oto-sansür koyuyorlar.

Bunun kendi içinde tutarlı bir senaryo olduğunu kabul etmek gerek. Senaryoyu yazan ve oynatan burjuvazi. Bu yüzden iktidarından güven duymuyor. Bu yüzden sürekli olarak ikinci ve sınırlı bir parti deneyiminin peşinde koşuyor. Ve yine bu yüzden sürekli olarak emperyalist ülkelerin şemsiyesi altına girmeye çalışıyor. Büyük Britanya veya emperyalist dünya liderliğini Birleşik Devletler'e devrettiğinden sonra, Birleşik Devletler ile askeri, siyasi ve ekonomik bağlantılar kurmak, Türkiye burjuvazisi için bir güvenlik sorunu. Dış güvenlikten önce iç güvenlik sorunu. Türkiye burjuvazisinin iç güvenlik sorunu olmasa, kendi yarattığı dış güvenlik sorunu da olmaz.

Daha önceki sayfalarda yazıldı. Polis kayıtlarında Şefik Hüsnü Bey'in hazırladığı iddia edilen ve aksi ileri sürülmemiş olan 1946 tarihli bir rapor, Türkiye'nin Anglo-Sakson dünyası ile ilişki kurmasının Türkiye'ye demokrasi getireceği düşüncesini içeriyor. Çok açık bir biçimde. Türkiye'ye CHP ve DP ekseninde bir demokrasi getirilmesinde, varsa, tüm onurlu yerin Amerika Birleşik Devletleri'ne verilmesinin belki de dayandığı ilk belge bu oluyor. Çok acı. Bilim dışı olmasının yanında oldukça acı. Tarihin acı bir cilvesi. Bundan sonra yayıldığı anlaşılıyor. Ve okullara giriyor. «Bilimsel» çalışmalarda yer alıyor. Bir örnek: «Kesinlikle belgelenmemiş olmakla birlikte, Türkiye'nin 1945 yılında yeniden çok partili düzen denemesine girmesini, Sovyetler Birliği karşısında

Amerikan desteğini kazanmak isteğine bağlamak yanlış olmayacaktır, sanırız.» (Doç. Dr. Halûk Ülman - Dr. Oral Sander, Türk Dış Politikasına Yön Veren Etkenler, SBF Dergisi Mart 1972, XXIII/3, sayfa 4) Burada doğru olan tek nokta böyle bir tezin «kesinlikle belgelenmemiş» olduğu. Belgelenmesine de imkân yok. Çünkü aslı yok.

Birleşmiş Milletler'in kuruluş toplantısı San Francisco'dan, Truman Doktrini ve bunun izleyicisi Marshall Planı'na kadar, Türkiye'nin kapsam içine alınmasında, Türkiye'de demokrasi olup olmadığı hiç bir biçimde ve ciddi bir endişe konusu olarak ortaya çıkmadı. Truman Doktrini'nin tartışılması sırasında ileri sürülmedi, değil. Sürüldü. Itiraz edenler çeşitli itiraz gerekçelerine bir de bunu eklediler. Fakat kesinlikle Türkiye'de ve tabii Yunanistan'da demokrasinin olup olmaması, Türkiye'nin Truman Doktrini veya Marshall Planı kapsamı içine alınmasında belirleyici ve hatta önemli bir yere sahip olmadı.

Truman Doktrini'nin Dışişleri Bakanı General Marshall'ın yaşamını ve politikasını inceleyen bir kaynak, geçerken, Truman Doktrini'ne yöneltilen eleştirileri de özetliyor. Bu tür özetler yararlı oluyor. Çünkü önem sırasını, olduğu gibi veriyor. Ağaçlara bakmaktan ormanı görememe tehlikesini azaltıyor. Uzun da olsa, aktarmak yararlı olacak.

Şöyle: «Truman Doktrini'ne muhalefetin büyük kısmı, siyasal yelpazenin aşırı sol ve sağından geldi. Solun tutumunu tahmin etmek kolay. Truman, doğru olanı, Birleşmiş Milletler'in Yunanistan'ın bölünmesini engelleyemediğini söyledi, fakat, böylece Birleşmiş Milletler'i çiğnediği ve savaş öncesinde görülen türden ve dünya hükümeti kurulduğundan beri modası geçmiş tek yanlı eylemlere başladığı hissini yarattı. Florida Senatörü Claude Pepper ve Idaho Senatörü Glen H. Taylor bunları söyledi ve tek yanlı eylemlerin, geçmişte olduğu gibi, sadece savaşa götüreceğini belirtti. Liberallerin bir diğer

argümanı Yunan Hükümeti'nin anti-demokratik, yolsuzluklarla yüklü ve gerici ve bir demokrasi ülkesi olmayan Türkiye'nin savaşta tarafsız kaldığı üzerinde yoğunlaştı. Truman yönetiminin bunlara katılmaktan başka yapacağı pek az işi vardı ve diplomaside ülkelerin rejimlerini daha önemli sorunlar karşısında ihmal etme zorunluluğunun ortaya çıktığını ve burada önemli sorunun Yunan ve Türk haklarının demir perdenin bu tarafında tutulması olduğunu söyleyebildi.» (Robert H. Ferrell, George C. Marshall, as Secretary of State 1947-1949, New York, 1966, sayfa 84 ve 85) Daha açıkçası, Türkiye'nin emperyalizmin uydusuna girmek için gösterdiği çabalarda karşısına çıkan ilk güçlük, Ikinci Savaş sırasında Müttefikler tarafında savaşa girmemiş olması oldu. Daha da önemlisi, verdiği sözleri tutmaması ve Alman cephesindeki konjüntüre göre sık sık Alman faşizminin muharip olmayan bir müttefiki durumuna girmesi oldu.

Doktrin'e ikinci önemli itiraz, bunun açıkça Sovyetler Birliği'ni savaşa kışkırtmak olduğu idi. Amerika Birleşik Devletleri içindeki eleştirilerin büyük bir bölümü burada yoğunlaştı. Bu, daha çok Truman Doktrini'ne Türkiye'nin de alınmasında kristalleşti. Türkiye'nin böyle bir politikanın içine sokulmasını, iki yıllık hazırlık dönemine rağmen, Amerikan halkına anlatmak çok zordu. Bu yüzden Truman yönetimi, gerek mesajı Kongre'ye sunarken ve gerekse tartışmalar sırasında Türkiye'nin adını mümkün olduğu kadar az geçirmeye özen gösterdiler. Sanki Türkiye yoktu.

Bu nokta bir çok tarihçi tarafından yeterli ölçüde ve çok zaman da doğrulukla değerlendirilemedi. Tarihçi Oral Sander'in yazdıkları bir örnek: «Kısaca şu söylenebilir: II. Dünya Savaşı'ndan sonra Türkiye üzerinde Sovyet tehditi olmasa da, Başkan Truman aynı nitelikte bir doktrin ilân edecekti. Türkiye, Truman Doktrini içinde ikinci derecede önemli bir devletti. Yunanistan'ın içinde bulunduğu bunalım Türkiye'nin durumundan çok daha

önemli olduğu için, Truman'ın mesajında Türkiye'nin ye-r. çok azdır.» (Doç. Dr. Oral Sander, Türk-Amerikan İlişkileri 1947-1964, Ankara, 1979, sayfa 15) Türkiye üzerinde bir Sovyet tehditi olmadığı düzeltmesi yapıldığında, ilk önce, Doç. Dr. Oral Sander, çok doğru söylüyor. Her ne hal olursa olsun bir Truman Doktrini ilân edilecekti. Amerika Birleşik Devletleri, kendi ekonomik ve politik nedenlerle ve özellikle kapitalist dünyanın liderliğinin değişme süreci içinde ve bunun için, bir soğuk savaş çıkarmak zorunda idi. Tabii soğuk savaş sıcak savaşı göze almadan olmaz.

Ancak Doçent Sander'in ileri sürdüklerinin bundan sonrası düzeltilmeye muhtaç. Daha önce, Truman Doktrini oluşturulurken Amerikan Dışişleri Bakanlığı içinde gefiştirilen belgelere dayanılarak gösterildi. Amerikan emperyalizmi için Türkiye'nin «önemi», Feridun Cemal ve Saraçoğlu gibileri bu tarafta; Acheson, Clayton, Henderson gibileri öbür tarafta, bir uluslararası şebekenin çabaları sonucunda ortaya çıktı. Öyle ki, Yunanistan'ın önemi bile Türkiye'nin öneminden türetildi. Fakat «sunuş» yapılırken ve Amerikan halkı cehennem masallarıyla ürkütülürken önem sırası tersine çevrildi. İki nedenle. Bir: Türkiye'de ciddi ve etkin bir komünist hareketi yoktu. Yunanistan'da ise bir hareket vardı. İki: Türkiye'ye Truman Doktrini ile birlikte silâh ve Amerikan askeri göndermek, açıktan açığa, Sovyetler Birliği'ne savaş davetiyesi çıkarmak demekti. Bunun ise 1947 yılında Amerikan halkına kabul ettirilmesi çok zordu. Bu yüzden tartışmalarda Türkiye'nin adı mümkün olduğu kadar arka plana itildi. Ayrıca beyinleri gittikçe pirzolalaştırılan Amerikan halkına, «Hristiyan uygarlığının» ve demokrasisinin beşiği sayılan Yunanistan'ın bugünkü evlâtlarını kurtarmayı anlatmak, «barbar» ve Avrupa'dan yüzyıllardır atılamayan Türklerin yardımına koşmayı anlatmaktan çok daha kolaydı.

Truman Doktrini'ne yöneltilen üçüncü itiraz, bunun

sonunun alınamayacağı oldu. Zamanında yapılan bu itirazı, bir Amerikan bilim adamı, yıllar sonra çok daha iyi formüle etti. Şöyle yaptı: «Truman Doktrini'nin metni, Sovyetler Birliği tarafından tehdit edilecek devletlere yapılacak askerî yardımın niteliği konusunda herhangi bir açıklık taşımamaktadır. Fakat Türkiye'ye yardım programının spesifik biçimi, askerî yardımın hibe olarak ve çok cömertçe yapılacağını gösterdi. Orta Doğu ülkelerine mesaj çok açıktı: Kendini Sovyet ya da komünist tehditi altında ilân et, Amerikan nezareti altına koy ve böylece modern silâhları ya hibe olarak ya da çok düşük fiyatla, eğitimi de bedava olmak üzere elde edersin.» (J. C. Hurewitz, Middle East Politics-Military Dimension, New York, 1969, sayfa 837, nakleden Oral Sander, Türk-Amerikan İlişkileri, sayfa 35) İşin bu yanı, o zamanlar böylesine açık bir biçimde ifade edilmemekle birlikte, eleştirenler tarafından çok açık bir biçimde görüldü. Üstelik bu tür eleştiriyi daha çok siyasal yelpazenin sağında yer alanlar yaptı. Siyasal yelpazenin sağında olanlar, Amerikan vergi yükümlüsünün ödediği vergilerin böylesine bir politika ile Sovyet sınırlarına dışardan jandarmalık yapmak için kullanılmasından rahatsızlık duydular.

Böylece içerde «komünist tehlikesi», emperyalizme bağlanmak için, daha somut olarak Amerika Birleşik Devletleri'nin siyasal, askerî ve ekonomik güdümüne girmek için gerekli gerekçelerin en başında yer aldı. Daha açıkçası emperyalizme bağlanmak, çeşitli ülkeler burjuvazilerinin bir iç güvenlik sorunu oldu. Bir anlamda, bir iktidar sorunu oldu. Bu, bağımsızlık mücadelesiyle sosyalizm mücadelesinin birbirinden ayrılmazlığının en somut dayanaklarından birisi oldu. Pek görülmedi. Pek anlaşılması istenmedi. Anlaşıldığı yerde de yarım anlaşıldı. Bağımsızlık mücadelesinin, giderek, sosyalist mücadeleye dönüşeceği düşünüldü. Tıpkı demokrasi mücadelesinin sosyalist mücadeleye dönüşeceğinin düşünülmesi gibi.

Bu, demokrasi mücadelesi ile sosyalist mücadele arasına veya bağımsızlık mücadelesi ile sosyalizm mücadelesi arasına sokulmak istenen «aşama» kavramının kısmen kabulü, kısmen reddi demekti. Bir yanda demokrasi mücadelesi, diğer yanda bağımsızlık kavgası ve öbür yanda da sosyalist mücadeleyi ayrı ayrı aşamalar olarak düşünmenin kısmen kabulü ve kısmen de reddi oluyordu. Halbuki Truman Doktrini'nin ve daha genişiyle Soğuk Savaş'ın burada yapılan çözümlemesi, böyle bir kısmen kabul ve kısmen red anlayışını da geride bıraktı. Demokrasi, bağımsızlık ve sosyalizm mücadelesi, yapanlar açısından da birbirinden ayrılmaz bir bütünlükle ortaya çıkmaya başladı.

Burjuvazi, demokrat olanları komünist olarak göstererek bu çığırı hızlandırdı. Demokrat mücadelenin alanını son derece daralttı. İlerici hareketin içine ve sosyalist ideolojiye, demokrat ögeleri ve demokrat ideolojiyi olduğu gibi soktu. Demokrat hareket veya ideoloji, komünist ya da sosyalist bayrak altında ileri çıktı. Türkiye'de ilerici hareket en büyük dramını böyle yaşadı. Farkına varmadan, Bir burjuva-demokrat hareket olan Kemalizm'in «sol kanatı» olarak doğan Türkiye ilerici hareketi, Ikinci Dünya Savaşı'nın sonundan itibaren başlayan demokratlardan komünist imal etme süreci içinde, kendi ideolojisini geliştirmede çok yetersiz kaldı. Doğal olarak bu ideolojiyi kendisine miras alan Türkiye İşçi Partisi'nin ilk programı, 1963 yılındaki Beş Yıllık Kalkınma Planı'nı pek aşamadı.

Nisan 1947 tarihindeki gelişmeler, söylenenlere uygun oldu. Zaten söylenenler de, başkalarıyla birlikte bu gelişmelere dayandı. Somuttan ve somutun zenginliğinden çıktı. 6 Nisan tarihli Cumhuriyet Gazetesi, yukarda belirtildiği gibi, Truman Doktrini'nin tartışılması sırasında Amerikan yöneticilerinin Türkiye'yi sessiz geçirmek istediklerini sergiledi. Birinci sayfada «Yardım Projesi» başlıklı haberde, Ayan'da «Türkiye ve Yunanistan'a yapılacak

yardım hakkında Amerikan Dışişleri Bakanlığı'nın verdiği izahat» yer aldı. İzahat şöyle: «Mevcut malûmata göre şimdilik Türkiye'de, istiklâlinin temelini yıkacak silâhlı gruplar bulunmamaktadır. Son 18 ay zarfında Türkiye'ye yapılan muhtelif şekildeki tazyikler herkesçe o kadar malûmdur ki, bunları tafsilâtlariyle tekrar etmeyi lüzumsuz görmekteyiz.»

Bunun dışında birinci sayfanın haberleri pek çeşitli. «Demokratların Izmir Mitingi dün yapıldı» başlıklı haberde, Celâl Bayar'ın nutkunun 69 dakika sürdüğü, ayrı bir haber başlığı olarak, okuyucuya duyuruluyor.. «Moskova Konferansı tekrar çıkmaza girdi» haberi ile Truman'ın «yeni bir hitabe ile» Amerika'nın «silâh kuvveti veya gizli nüfuz usulleri kullanan mütecavize» kesin bir vaziyet takınması gerektiğini bildiren sözleri yanyana okunuyor. Üç sütunluk bir birinci sayfa haberi de şu oluyor: «Fenerbahçe Vefa'yı dün 3-1 mağlûp etti». Bir de fotoğraf: «Yukardaki resimde dünkü maçtan heyecanlı bir safha görülmektedir.»

7 Nisan 1947 tarihli Cumhuriyet Gazetesi, dört ilde seçim yapıldığını ve CHP adaylarının kazandığını bildiriyor. «Celâl Bayar dün DP'nin iktisadî programını anlattı» haberi, bunu, dengeliyor. Bir başka haber başlığı ise şu: «Ruslar korku içinde.» Londra'da bir yorumcu bunları düşünmüş, Anadolu Ajansı haber yapmış ve Cumhuriyet Gazetesi okuyucuya iletmiş. Alt başlığı şöyle: «Ruslar hakikaten muhtac ve korku içindedirler. Moskova'da fakirlik bariz bir şekildedir.» Bu haberi bir başka haber tamamlıyor: «Galatasaray - Beşiktaş dün 1-1 berabere kaldılar.»

8 Nisan tarihli Cumhuriyet Gazetesi, Celâl Bayar'ın Ege ilçelerinde gezisini yazıyor. Bir de dört sütunluk bir haber veriyor. Başlık şöyle: «Amerikan yardımı için Rusya'nın noktai nazarı.» Alt başlık şu: «Güvenlik konseyindeki Rus temsilcisi nihayet dün Moskova Hükümeti'nin hoşnutsuzluğunu açığa vurdu.» Birleşmiş Milletler'deki

o zamanki Sovyetler Birliği temsilcisi, şimdiki Dışişleri Bakanı Andrey Gromıko, bir başka alt başlığa göre, «Gromyko, Amerika'nın Türkiye'ye yardım etmesi için hiç bir sebep bulunmadığını anlattıktan sonra 'Türkiye harp sırasında Müttefiklere katılmadıktan başka üstelik Hitler'e de yardım etmiştir' dedi.» Aynı tarihli gazete «Moskova radyosunun bir münasebetsizliği daha» başlıklı bir haberde de «Ara seçimlerimiz dolayısıyla gene bütün kin ve garazını ortaya döktü» diyor.

Daha önce yazıldı. Yukarda. Truman Doktrini'ne karşı Amerika Birleşik Devletleri içindeki eleştirilerin başında, savaşta Türkiye'nin Müttefiklerinin yanında yer almaması oldu. Gromıko'nun bu sözleri, dolayısıyla, etkili olacaktı. Etkili olması kaçınılmazdı. Kaçınılmaz olduğunu 9 Nisan tarihli Cumhuriyet Gazetesi gösterdi. En büyük haber başlığı şu oldu: «Son harpte Türkiyenin Müttefiklere yardımları.» Bu başlık. Şu da alt başlık: «Hükümetimiz yakında bir 'Beyaz Kitap' neşrediyor.» Türkiye, savaş sırasında, Müttefiklere yaptığı yardımları kitap haline getirmek zorunluluğunu duyuyor.

Aynı tarihli gazete bir başka haberinde yardım ile ilgili olarak «Amerikan Ayanında müzakereler» olduğunu bildiriyor ve «Vandenberg dünyayı tehdit eden tehlikeyi açıkladı» diyor. Vandenberg'in Amerikan halkını cehennem masallarıyla korkutma kampanyası, Türkiye'de yansıma buluyor. «Yardım planını reddettiğimiz takdirde her taraftan serbest geçit açmış oluruz.» Böylece Türkiye ve Yunanistan'a yardım yapılmazsa, her taraftan açılmış geçitlerden, komünizm her tarafa yayılacak.

10 Nisan 1947 tarihli Cumhuriyet Gazetesi, haber açısından renkli. Bir büyük haber: «İngiltere'den beş yüz av uçağı satın aldık.» Bunun göze batan bir yorumu var: «Müdafaa uçaklarının satın alınması Başkan Truman'ın yardım teklifiyle alâkalı.» Bunun dışında ise Truman Doktrini ile ilgili ve «Amerikan Yardımı» başlıklı tek sütunluk bir küçük haber var. İçeriği pek hoşa gitmemiş. Şu-

nu içeriyor: «Wallace yardımı harbe yol açabilecek mahiyette bulunuyor.» Roosevelt'in Truman'dan önceki başkan yardımcısı Henry Wallace, Truman Doktrini'ne karşı kampanya yürütüyor. En önemli tezi, Truman Doktrini'nin yeni bir savaşı kaçınılmaz yapacağı. Aynı haberi hoşa gitmez yapan, içinde bir de şunun olması: «Acheson, Gromyko'nun sözlerini tefsirden imtina etti.»

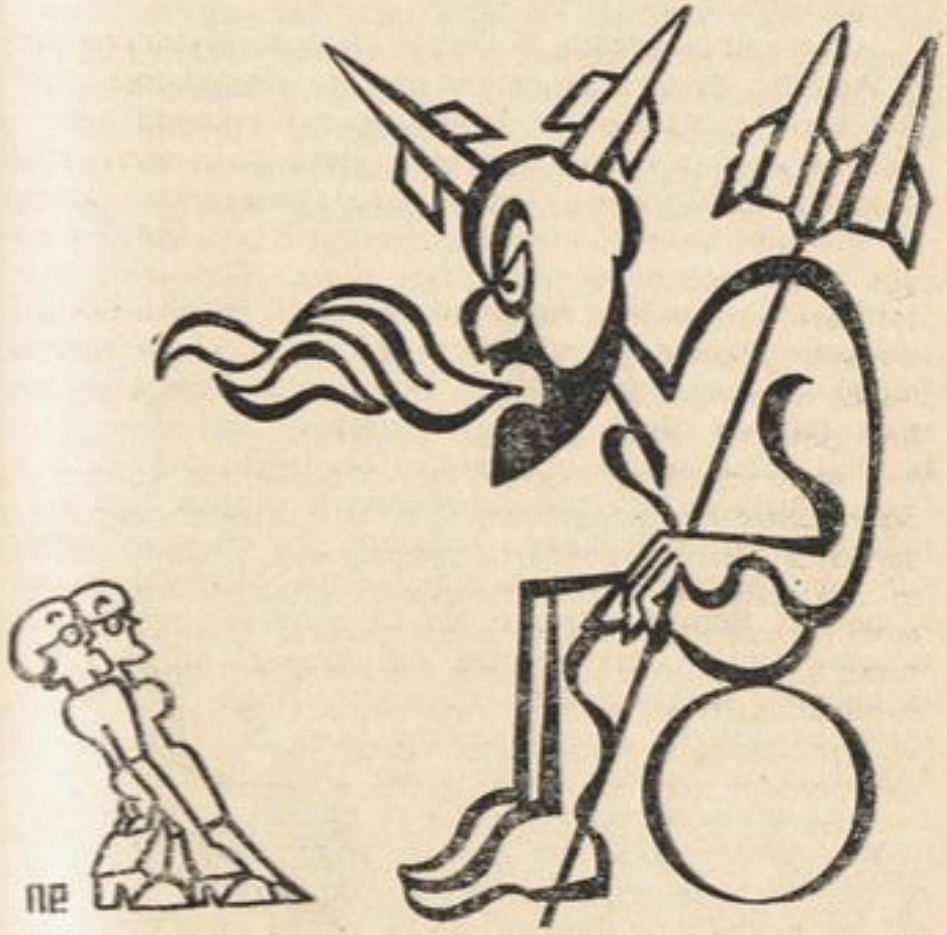

Bir gün sonraki 11 Nisan 1947 tarihli gazetede ise sekiz sütun bir habere ayrılmış: «Amerikan yardımının gayesi ifşa edildi.» İfşaat da büyük büyük yazılmış: «Ame-

rikan Ayanında dün hedefin Rus ilerlemesini durdurmak olduğu bildirildi.» Korku artık politika oldu. Türkiye'nin yeri ise cihana bedel sayıldı. Ayan Meclisi'nde Conelly «Türkiye ve Yunanistan düşerse, Italya da bu tecavüz sistemine kurban gidecek, ondan sonra hedef Fransa olacaktır» dedi. Bu arada «memleketimize gelen Amerikalı profesör Briggs dün, Ankara Hukuk Fakültesi'nde mühim bir konferans verdi.» Bir başka haber «Yunan çetelerine karşı taarruz» başlığını aldı. «Uçaklar ve tanklar harekâta iştirak ediyorlar, çetelerin saklandıkları dağlara havadan kuvvetler indirildi.» Bu haberin hemen yanında bir başka haber yer aldı: «Atina'da iki Türk sanatkârının konseri.» Habere göre «Mithat Fennmen ve Orhan Borar büyük muvaffakiyet kazandılar.» Fotoğrafları da var.

Günler sevindirici haberlerle dolu. 12 Nisan 1947 tarihli gazetede en büyük haber şu oldu: «Trablusgarb, Türkiye ile birleşmek istiyor.» Çok önemli olmalı: «Kahire'de bulunan Şeyh Senusi Hazretleri Cumhuriyet muhabirini kabul ederek çok mühim beyanatta bulundular.» Oyle anlaşılıyor ki, Libya yöneticileriyle dostluk tam Truman Doktrini görüşülürken başlamış. Bir de şeyh fotoğrafı var. Altında yazılı olanlar: «Şeyh Mehmed Idrisul Mehdiyyül Senusi Hazretlerinin Cumhuriyet için imzaladıkları resim.» Uzerinde imza var. Aynı günkü sevindirici haberler devam ediyor: «Güreşcilerimizin Prag'da ilk muvaffakiyetleri.» Birinci sayfayı Şeyh Mehmed Idrisul Mehdiyyül Senusi'den başka Yaşar Doğu ile Celâl Atik'in fotoğrafları süslüyor. Fotoğraf altında yazılı olanlar: «Aslan güreşcilerimizden Atik ve Yaşar Doğu hasımlarını yendiler.» Bundan başka Ayan'da Truman Doktrini'nin görüşülmesinin sürdüğü ve bu arada «sulh Sovyetler Birliği'nin komünist diktatörlüğü tarafından tehdit edilmektedir» dendiği öğreniliyor. Bir başka haberde «Yunan çeteleri çember içine alındılar» deniliyor ve «temizleme hareketi inkişaf ediyor» diye bildiriliyor.

Türkiye'de ise Yunanistan'dakine benzer bir «temizleme» hareketi yok. Truman Doktrini, Birleşik Devletler Kongresi'nde görüşülürken Amerika Birleşik Devletler ve Türkiye burjuvazilerinin karşılaştıkları önemli güçlüklerden birisi bu eksiklik oldu. 13 Nisan 1947 tarihli Cumhuriyet Gazetesi ise dört sütuna yaydığı bir önemle «On Amerikan saylavı dün Ankara'ya geldi» haberini verdi. «Misafirler sorulan suallere cevaben 'Rus genişlemesine bir son verme zamanı gelmiş ve hatta geçmiştir' dediler.» Aynı günkü gazetede bir büyük haber daha var. Üç sütunluk: «'Sovyet Cenneti'nden kaçıp gelen Ermeniler». Habere göre Suriye'den Ermenistan'a gidip bir Ermeni grubu Ermenistan'dan kaçarak Türkiye'ye sığınmışlar. «Cennet Firarisi Ermeniler», haber başlığına göre, «Çekmediğimiz ıstırap kalmadı, meğer hakiki cennet bizim bırakıp gittiğimiz yerlermiş» demişler. Cumhuriyet böyle yazıyor.

Bir tesadüf sonucu olsa gerek, 13 Nisan tarihli gazete pek de ciddi sayılamayacak başlıklar kullanıyor. Bir diğer haber başlığı şöyle: «Wallace'ın Herzeleri». Bu, birinci sayfada yer alan bir haberin başlığı. Devamı şöyle: «Eski Başkan muavininin nutukları Amerika'da esefle karşılandı.» İçeriğinde ise Wallace'ın şunları söylediği yazılı: «Komünizm, para ve silâhla durdurulmaz. Kapitalizmle komünizmin harbe hacet kalmaksızın ihtilâfı halledeceklerine eminim.» Demecin Türkiye ve Yunanistan ile ilgili bölümü de var: «Milleti temsil etmeyen ve düşmanla işbirliği yapmış generaller tarafından idare edilen bir hükümetin irtica rejiminin yüz kızartıcı suistimallerine karşı haykıran 16 yaşındaki çocukları idam etmek için mi hürriyet isteniyor? Hür işçi sendikaları ile bir çok esaslı hürriyetlerin kaldırıldığı bir memlekette, Rus hudutları üzerinde bir milyona yakın mevcudu bulunan bir Türk ordusunu elde tutmak için mi hürriyet isteniyor?» Roosevelt'in Başkan Yardımcısı Henry Wallace, bunları, Ingiltere'de Manchester'de bir işçi toplantısında söylüyor.

Cumhuriyet'in haberinde bir nokta doğru. Wallace'in bu sözleri Birleşik Devletler'de tepkiyle karşılandı. Tepki, Amerikan usulü. Herkes bir kâğıt kalem alıp Truman'a tepkilerini yazdı. Bazısı da telgraf çekti. Gerald Smith, Truman'a çektiği telgrafta, Wallace'ı yemek istediğini bildirdi ve «Lütfen Henry Wallace'ı yalnız bırak, o, benim yemeğim» dedi. Bozuk heceleme ile yazan bir başka Amerikan yurttaşı «Son yılların en büyük haini» dedi. Bir Kongre üyesi, Truman'a, Wallace'ın okuması için mesajını Rusça bastırmasını salık verdi. Texas Temsilciler Meclisi, Wallace'ın görüşlerini reddettiğini karara bağladı.

Başkanlığının ilk yıllarında «Hata yapmak Truman'a mahsustur» veya «Ah şimdi Truman hayatta olsaydı buna ne derdi?» türünden atasözlerinin çıkmasına yol açan neşeli Truman, bu telgraflardan çok neşelendi. Hepsine ayrı ayrı cevap verdi. Texas Temsilciler Meclisi'ne «kararınızı büyük bir mutlulukla okudum» diye cevap yazdı. Kendisine «onun derisini soy ve Parti'den yürüt» cinsinden bir telgraf çeken Melton adında birisine «Henry Wallace ile ilgili olarak aldığım on ikinci telgraf olan telgrafınız için çok müteşekkirim, Avrupa'daki bu antika hakkındaki görüşlerinizden ayrıca memnunum» diye karşılık gönderdi. Telgraflar ve cevapları, soğuk savaşın eşiğinde, Amerika Birleşik Devletleri'ndeki kültür ve uygarlık düzeyini göstermesi bakımından önem kazandı. Fakat Wallace'ın konuşmasının Türkiye'deki demokrasiye bir katkısı olduğunu söylemenin imkânı kalmadı.

14 Nisan tarihli gazete, boydan boya, «Ankara'daki Türk-Amerikan Görüşmeleri» haberini verdi. Ankara'dan Istanbul'a giden Amerikan saylavları «Türkiye'ye yapılacak yardım, herhangi bir memleketin tasdikine tabi olmayacak. Biz vetoyu nazarı itibare almayacağız» demişler. Aynı safhada «Wallace'ın Türkiye'ye dair sözlerine cevap» başlıklı büyük bir haber daha yer alıyor. «İngiliz efkârı umumiyesi birkaç gündenberi demeçler ve-

ren Wallace'ı hayalperest diye tafsifle geçmektedir.» Bu haber, Londra kaynaklı ve Anadolu Ajansı damgalı. Wallace'ın Türkiye ile ilgili sözlerine Londra'dan birisi cevap veriyor ama kim olduğu anlaşılamıyor.

Uygun bir günde 14 Nisan tarihli aynı gazetede «Amerika'da grevlere karşı tedbirler» haberi de yer alıyor. Soğuk savaş her yerde tüm unsurlarıyla geliştiriliyor. «Sendikaların siyasi faaliyetlerini yasak eden kanun tasarısı bugün Mümessiller Meclisi'ne veriliyor.» Özenli haberin bir de resmi var. Altında şunlar yazılı: «Amerika'da son grevlerde polis nümayişçileri dağıtırken.»

15 Nisan tarihli Cumhuriyet, «Amerika'da tartışmalar devam ediyor, yardımın lehinde bulunan maruf bir Ayan üyesi 'niçin saklıyoruz, bu bir yardım değil, Türkiye ile askeri ittifaktır' dedi» haberi ile çıkıyor. Bunun yanında bir başka önemli habere yer veriyor: «İstanbul'a gelecek Amerikan Filosu Napoli'den ayrılıyor.» Haberde filo komutanının fotoğrafı da var.

15 Nisan 1947 tarihli Cumhuriyet Gazetesi, Amiral Bieri komutasındaki bir Amerikan Filosunun İstanbul'a gelmek üzere Napoli'den ayrıldığı haberini okuyucusuna iletirken, aynı tarihte Ankara'daki Amerikan Büyükelçiliği'nden Washington'a çekilen bir telgrafta, daha önceki bir telgrafın Erkin'e gösterildiği ve Dışişleri Bakanlığı Genel Sekreteri Feridun Cemal Erkin'in «açıklanan düşüncenin tatminkâr bir biçimde çalışacağını söylediği» bildiriliyor. Amerikan kaynakları henüz bu telgrafı yayınlamıyorlar. Sadece bu kadarlık özetini veriyorlar. (Foreign Relations of the United States, 1947, Vol. V., sayfa 144) Böylece bu telgrafla, üzerinde bu kadar tartışma yapılan Truman Doktrini «kurtarılmış» oluyor.

Bu, ilginç ve anlamlı bir hikâyedir. Daha önce söylenenleri tutuyor. Daha önce söylenenlerin bir bölümü şu: Büyük Britanya veya Birleşik Devletler, Türkiye'yi yörüngelerine almak için öyle çok ateşli isteklerle orta-

ya çıkmadılar. Hep Türkiye'nin ateşli bir istekle ortaya çıkmasını beklediler. Hep nazlandılar. Zaman zaman «rest» çektiler. Zaman zaman Türkiye'ye «ne yapalım, öyleyse kalsın» dediler. Sonuçtan çok emin olarak. Hem Türkiye'nin öteden beri ateşli isteklerle ortaya çıktığını bildiklerinden ve hem de Türkiye'deki adamlarından, Türkiye Cumhuriyeti nüfus cüzdanı ve pasaportu taşıyan adamlarından emin oldukları için sonuçtan emin oldular.

Yayınlanan gizli Amerikan belgelerine göre bu hikâye 4 Nisan 1947 tarihinde başlıyor. 4 Nisan tarihinde, Washington'da olan Birleşik Devletler'in Ankara Büyükelçisi Edwin Wilson, Ankara'daki elçilik görevlerinden Herbert Bursley'e, üzerinde «özel» yazan bir telgraf gönderiyor. İlk paragrafı şöyle: «Türk Büyükelçisi dün beni görmek istedi ve bana, Hükümetinden aldığı ve onların Yunanistan ve Türkiye'ye yardım tasarısına tepkisini gösteren bir telgraf okudu. Özü, şimdiki haliyle tasarının Türkiye'de uygulanacak bir denetim ilkesini içerdiği ve böyle olduğu sürece yardımı kabul etmeyecekleridir.» Türkiye, son anda, tasarının Türkiye'nin egemenlik haklarını zedelediği düşüncesine varıyor ve Hüseyin Raşıp Baydur'dan, tasarının değiştirilmesi için harekete geçmesini, aksi halde yardımı kabul etmeyeceklerini Birleşik Devletler yetkililerine bildirmesini istiyor. Bu çok «tecrübeli» Büyükelçi de, yetkili olarak Washington'da, Ankara Büyükelçisi Wilson'u buluyor.

«Ben, Baydur'a, artık tasarıda kelime değişikliği yapmanın imkânsız olduğunu söyledim. Ona, benim görüşüme göre, tasarının Birleşik Devletler'e Türkiye'de bir denetim uygulama imkânı vermediğini izah ettim.» Bunları söyleyen Wilson. Şunları söyleyen de Wilson: «Türk Hükümeti'nin itiraz ettiği tasarının üçüncü bölümünün a paragrafının söylediği, Türkiye'nin Birleşik Devletler memurlarının yardımın kullanılış biçimini izlemelerine izin vermeye mutabakatını sağlamaktan ibarettir.»

Wilson, Baydur'a, şunları da söylüyor: «Büyükelçiye Yunan ve Türk durumlarının birbirinden tamamen farklı olduğunu söyledim. Yunanistan çöküntünün eşiğindedir ve fiiliyatta Birleşik Devletler'den maliyesini, ekonomisini ve benzerlerini yeniden örgütlemek üzere misyon istemiştir. Birleşmiş Milletler Kurtarma ve Rehabilitasyon Yardımına benzer bir biçimde ve Birleşik Devletler görevlilerinin kontrolunda başka yardımlar da olacaktır. Buna benzer hiçbir şey Türk Hükümeti tarafından istenmemiştir ve buna benzer hiçbir şeyin yapılması Birleşik Devletler tarafından düşünülmemektedir.» Bir de şunları ekliyor: «Büyükelçiye, Yunanistan ile Türkiye programlarının farklı biçimde ele alınacağını vurgulamak için Dışişleri Bakanlığı'na, Türkiye'de yardımın kullanılışını izleyecek misyonun başına benim getirilmemi tavsiye ettiğimi de söyledim.» Wilson, işin başında kendisinin bulunacağını Türkiye öğrenirse, egemenlik sorununun ortadan kalkacağına inanıyor. İnancı da doğru çıkıyor.

Ama nasıl? Şöyle: «Erkin'i ziyaret et ve benim bu mesele ile ilgili görüşlerimin böyle olduğunu söyle.» Bu cümleye şunu eklemiş: «Bunlar kişisel düşüncelerimdir ve Bakanlık dairelerinde hiç kimseyle görüşmedim.» (Foreign Relations of the United States, 1947, Vol. V, sayfa 139) Fakat telgrafın sonunda şunlar ekli: «Yukardakileri dikte ettirdikten sonra Bakan Vekiline gösterdim ve ileri sürülen düşüncelere katıldı ve aynı şekilde Kongre Komitelerine anlattı. Fakat bunlar senin bilgin içindir ve bu aşamada Bakanlığı işe sokma; çünkü daha sonra tasarı tadil edilebilir.» Erkin'e, ek olarak, bir de şunların söylenmesini istiyor: «Erkin'e ilâve olarak de ki, eğer Birleşik Devletler'in Türkiye'de denetim yapma düşüncesi veya niyeti olduğuna inansam, Bakanlığa, tasarıdan Türkiye'nin çıkarılmasını tavsiye ederdim.» İşte böyle oluyor. Eğer çok ısrar olursa, Türkiye'den yana ve Türkiye'nin dostu Wilson, kendi hükümetine, tasarıdan Türkiye'nin çıkarılmasını önerecek. Türkiye, böyle bir öne-

rinin yapılmaması için çok büyük fedakârlıklara razı olur. Oluyor.

Buna cevap, 9 Nisan tarihli bir telgraf var. Ankara'dan Bursley, Washington'da Wilson'a çekiyor. Ancak tam metni yayınlanmamış. Çok kısa bir özeti yayınlanmış. Bursley o sabah Feridun Cemal ile görüşmüş. Feridun Cemal yine mütehassis olmuş. Wilson'un çabalarından dolayı. Bursley'den bunları Wilson'a bildirmesini istiyor. Ayrıca «Türk Hükümeti'nin Büyükelçi'ye, izleme ve rapor etme konusunda her türlü kolaylığı sağlayacağını» bildirmesini istiyor. Ne de olsa Büyükelçi'nin adı Wilson. Edwin Wilson olunca, Feridun Cemal'e göre, egemenlik sorunu kalmıyor. «Iki yakın dost» arasında işler böyle gelişiyor. Aynı telgrafta Bursley, Feridun Cemal'in tasarıda geçen «idareci» (administrator) kelimesini sevmediğini de yazıyor.

Bu egemenlik kavgası da burada çıkıyor. Yunanistan'da «misyon başkanı» olunca Türkiye Hükümeti, Türkiye'de «idareci» kadrosuna razı olmuyor. 13 Nisan 1947 tarihinde Wilson, Bursley'e gizli bir telgraf çekiyor. «9 Nisan tarihli telgraf cesaret verici» diye başlıyor. «Idareci» kelimesinin tasarıda kalmadığını, yerine «misyon başkanı» kadrosunun konduğunu bildiriyor. «Yasadaki amaçlar için misyon başkanı olarak ben atanacağım ve fonksiyonlarım üçüncü bölümün a paragrafında yazılanlar, yani, verilen yardımın kullanılmasını izlemek olacak» diyor. Telgrafın sonunda şu var: «Lütfen bunu gayri resmî olarak Erkin'e söyle; çünkü, 'idareci' kelimesinden çok rahatsız olmuştu.» Wilson, Erkin'in üzülmesine dayanamıyor. Bu telgrafa Ankara'dan verilen 15 Nisan tarihli cevapla Türk Hükümeti'nin, tabii bu telgraflarda Erkin'in, durumdan tatmin oldukları bildiriliyor. Böylece «Truman Doktrini kurtuluyor.» Bir ara Türkiye kabul etmeyeceğini söyledi. Birleşik Devletler de «peki, öyleyse» dedikten sonra tatminkâr bir sonuca ulaşıldı.

Tatminkâr bir sonuca ulaşıldığı gün, İstanbul'u zi-

yaret etmek üzere bir Amerikan filosu Napoli'den ayrılıyor. 16 Nisan tarihli Cumhuriyet Gazetesi'nin birinci sayfasındaki en önemli haberin «Wallace kurşuna dizilmeli» haberi olduğu anlaşılıyor. Bu sözler Birleşik Devletler'de dile getiriliyor. Aynı yerde söylenen bir başka güzel söz de şu oluyor: «Wallace'ın sözlerine verilecek en iyi cevap projenin biran evvel kabul edilmesiidr.» Kuşkusuz, bu sözlerin güzelliği, gazetenin verdiği önemden çıkıyor.

17 Nisan tarihli Cumhuriyet, Filistin ile ilgili haber veriyor. «Dün dört tedhişçi Yahudi ansızın idam edildi.» O sırada işler bugünkünün biraz tersi. Terörist hareketleri yapanlar yahudiler. «Siyonistler her tedhişciye mukabil 10 Ingiliz subayı öldüreceklerini ilân ettiler.» Bir Bir başka haberde de bir Amerikan parlamenterinin «komünizm bir hükümet sistemi değil, bir cinayet sistemidir» dediği var. 17 Nisan tarihli gazete idam ve cinayetler üzerinde duruyor.

17 Nisan tarihli yerli gazetelerde yok. Fakat Amerikan gazetelerinde var. Başkan Truman'ın danışmanlarından Bernard Baruch, 16 Nisan tarihinde Güney Carolina'da, Columbia kentinde bir konuşma yapıyor. Konuşmayı gazeteci Herbert Bayard Swope'e hazırlatıyor. Bu Birleşik Devletler'de yaygın bir âdettir. Politikacıların söylev yazıcıları (speech writer) bulunur. Söylevi verecek kimse temel çizgileri söyler. Politikayı belirler. Uygun deyimleri bulmak ve etkili bir konuşma hazırlamak, söylev yazıcılarının işidir. Örnek şu: Truman'ın Kongre'ye mesajını ve Marshall'ın, Marshall Planı'nı haber veren Harward Universitesi konuşmasını, soğuk savaşın Onbeş Haftası'nı anlatan J. M. Jones yazdı. Truman'ın etkili danışmanlarından Bernard Baruch'un Columbia konuşmasını Herbert Bayard Swope yazdı. Bu konuşmada şu cümle yer aldı: «Kendimizi aldatmayalım, bugün bir soğuk savaşın ortasındayız.» Böylece ilk kez «soğuk savaş» deyimi, 17 Nisan tarihinde bütün dünyaya yayıldı. Yay-

ma işini Walter Lippman üzerine aldı. Bir çok gazetede birden yayınlanan fıkrasında «soğuk savaş» deyimini kullandı ve resmî bir özellik kazandırdı.

18 Nisan tarihli Cumhuriyet Gazetesi, ilk kez iki gün önce kullanılan soğuk savaş deyimine uygun bir havada çıktı. Dört sütunluk en büyük haber «Yardım Projesi Ayanda salıya reye konuyor» başlığı kondu. Üç sütunluk bir habere «Hasan Ali Yücel - Kenan Öner davası başladı» başlık oldu. Başka bir üç sütunluk haberde «Türk milliyetçiliğinin karakter ve istikameti ne olmalıdır» sorusu ortaya atıldı. Bu haberin alt başlığında «Milli Türk Talebe Birliği'nin tertip ettiği dünkü toplantıda Hamdullah Suphi mühim bir konuşma yaptı.» yer aldı. Kenan Öner'in, Hasan Ali Yücel'i boy hedefi seçerek başlattığı antikomünizm kampanyası ve gençlik örgütünün milliyetçilik toplantısı aynı güne rastladı. Rastlantı mı?

Rastlantı yok. Hazırlık var. 19 Nisan tarihli Cumhuriyet Gazetesi «iki parti arasındaki gerginlik yavaş yavaş tavsamaya başladı» haberini verdi. CHP ile DP birbirine karşı yumuşuyor. Buna çok dikkat etmek gerekli. CHP ile DP veya CHP ile AP, birbirine karşı ne zaman yumuşak bakarlarsa mutlaka bir hazırlık içindeler. Bir gün sonra görülecek. Birbirine karşı yumuşamalarının başka bir hedefe karşı gerilmekten ileri geldiği görülecek. Ancak 19 Nisan'da başka bir yerde gerilme olduğu görülüyor. «Churchill'in Rusya'ya karşı mühim nutku» aynı tarihli gazetede yer alıyor. Churchill «Rusya'ya karşı siyasetimiz zayıflıktan ileri gelen korkakça bir yatıştırma siyaseti olmamalıdır» diyor. Gazete haberine göre Churchill, aynı konuşmasında, Henry Wallace'a da hücum ediyor ve «gizli komünist» sıfatını lâyık görüyor.

Rastlantı olmadığı 20 Nisan 1947 tarihli Cumhuriyet Gazetesi'nde görüldü. Tabii olay, 19 Nisan'da oldu. Böylece Birleşik Devletler Senatosu'nda Truman Doktrini'nin oylanmasından üç gün önce Türkiye'de komünist

kaldığı veya var olduğu kanıtlandı. Cumhuriyet Gazetesi, «İzmir gençliği komünizm aleyhinde miting yaptı» diye başlık attı. Başlığın altına da «Yurdumuza komünizm ruhu giremez, kahrolsun komünizm» diye bir başka başlık koydu. Bundan sonra da, görülebilecek bir biçimde, şunları yazdı: «Ellerinde bayraklar ve Atatürk'ün resimleri olduğu halde Cumhuriyet meydanında toplanan gençler, bundan sonra 'Zincirli Hürriyet' gazetesinin basıldığı matbaaya gittiler, mevcut gazeteleri alarak parçaladılar.»

Gazete haberine göre, Zincirli Hürriyet Dergisi'nin basıldığı yerde konuşan bir öğrenci şunları söyledi: «Komünizm aleyhindeki bu toplantıya İstanbul kaçağı İzmirli Hürriyet (Zincirli Hürriyet'i böyle yazıyor, Y. K.) gazetesinden bazı parçalar okuyarak başlıyoruz. Bu gazete geçen sene Aralık ayında İstanbul yüksek tahsil gençliğinin komünizme karşı yaptığı ayaklanma mitingini bir tahakküm hareketi telâkki ediyordu. Yurdunu komünizm dünyasının suçlu ağzından korumak için ayaklanan gençliğe karşı bu gazetenin kullandığı hüküm ne kadar utandırıcıdır. İzmir gençliği komünizm haykırmalarına karşı susmayı asla hatırından geçiremez.» İzmir gençliği, 4 Aralık 1945 tarihinde İstanbul gençliğinin yaptığı «ayaklanma» mitingine «tahakküm» denilmesini hazmedemiyor ve Truman Doktrini'nin Senato'da onaylanmasından üç gün önce bu hazımsızlığını eyleme çeviriyor.

Cumhuriyet Gazetesi'nin ayrıntılı haberi devam ediyor: «Bu sırada İnönü ve Atatürk Liselerinden gelen bisikletli öğrenciler kendilerinin de daha büyük topluluklar halinde bu mitinge kabul edilmelerini ve arkadaşlarının biraz bekletilmesini rica etmişlerdir. Bu sırada başka bir genç söz alarak 'yurdumuza komünist ruhu girmeyecektir, burada bulunan topluluk namına kahrolsun komünizm diyorum' demiş. 'Kahrolsun komünizm' sesleri yükselmiştir.» İnönü ve Atatürk Liseleri öğrencileri, bisikletleriyle ve belki de başlarında öğretmenleriyle mitinge katılıyorlar. Gazetede yer alan fotoğrafa bakıldığın-

da hazırlığın oldukça mükemmel göründüğünü söylemek mümkün. Gençlik, sanki bir 19 Mayıs törenindeki gibi provalı bir görünüme sahip.

«Ellerinde bayraklar ve Atatürk'ün fotoğrafları olduğu halde meydandan ayrılan gençler 'savulun kızıllar, gençlik geliyor' şiirini hep bir ağızdan söylemişler ve İzmirli Hürriyet (gazete böyle yazıyor, Y. K.) gazetesinin basıldığı matbaaya giderek orada durmuşlardır. Zabıta daha evvel burada tedbir almış bulunuyordu. Birkaç talebe matbaanın merdivenlerine çıkmışlar, kilitli kapıları iterek açmışlar ve cumartesi münasebetiyle kapalı bulunan matbaaya girmişler, ortada gördükleri 'Zincirli Hürriyet' gazetesinin paketlerini alıp bunları pencereden gençlik gruplarına atmışlardır. Gazeteler parçalanmış ve bu esnada 'dağ başını duman almış' marşı söylenmiştir.» Bu kadar. Yıl, 1947. 1967 yılından yirmi yıl önce. Türkiye gençliği kitlesel olarak bu durumda. Bu gençlik, kitlesel olarak demokrat eylemler yapmaya başlamasından on yıl sonra «sosyalist» eylemler yapmaya başladı. Ya da öyle sandı. Ne büyük bir hız ve ne büyük bir dram.

Cumhuriyet Gazetesi'nin haberinin sonu: «Vilâyet makamı, gençlerin yaptıkları tezahürlerde kanunsuzluk tespit edilmediğini bir gazetenin sualine cevaben bildirmiştir.» Amerika Birleşik Devletleri'nden geldiği iddia edilen demokrasi, herhalde, ancak bu kadar olur. «Galatasaray ile Vefa dün berabere kaldılar.» Gazete'de yer alan önemli haberlerden birisi de bu. Birinci sayfada. Üç sütuna yerleştirilmiş.

21 Nisan tarihli gazetede bu olaydan hiç haber yok. Sanki olmamış gibi. Sadece Amerikan Senatosu'na hitap eden bir olay gibi görünüyor. Türkiye'de ayaklanma halinde bir komünist hareket olmasa bile gençliğin eylemlerine hedef olabilecek bir hareketin varlığı kanıtlanmış oluyor. Fakat Zincirli Hürriyet'i kimin yayınladığı veya nasıl bir yayın olduğu konusunda en küçük bir bilgi bile verilmiyor. Halbuki Zincirli Hürriyet'e yönelik öğrenci terörü, ilerde, Türkiye'nin ilerici hareketinde bir süre en ön planda yer alacak bir ismi ön plana çıkarıyor.

Kısaca şöyle: Polis kaynaklarına dayanan ve sağ öğrenci terörlerinin hazırlayıcıları arasında bulunan Darendelioğlu'nun hazırladığı kitapta şu bilgiler var: «Mehmet Ali Aybar, İstanbul'da 'Hür' adında bir solcu gazete çıkarmağa başlamış fakat gazete bir müddet sonra kapatılmıştı.» (İlhan Darendelioğlu, Türkiye'de Milliyetçilik Hareketleri, sayfa 181) Ahmet Emin Yalman da, anılarının dördüncü cildinde, Aybar ile ilgili şunları yazıyor: «24 Ağustos'ta Üniversite Devletler Hukuku Doçenti Dr. Mehmet Ali Aybar, 'Kâğıt Üzerinde Demokrasi' başlıklı bir yazıyla Vatan sütunlarında yer aldı ve bir müddet liberal ruhlu bir bilgi adamı edasiyle yazı yazmağa devam etti.» Yalman'ın sözünü ettiği Ağustos ayı 1945 yılının. Sözünden Aybar'a yazdırdığına pişman olduğu anlaşılıyor.

İlhan Darendelioğlu, Yalman'ın ima ettiğini, açık açık yazıyor: «Hür isimli gazetenin çıkışı, bir müddettir yazı yazdığı Vatan Gazetesi'nin, sayfalarını Aybar'a kapamış oluşu yüzündendi.» Sonra devam ediyor: «Bu gazete, Aybar'ın tereddütle karşılanan hüviyetini açığa vurmuş, önce üniversite yönetmeliğine aykırı hareket ettiği gerekçesi ile fakülteden uzaklaştırılmış, daha sonra ise Örfi İdare gazeteyi resmen kapamıştı.» Gazete hakkında da şu bilgileri veriyor: «Hür Gazetesi'nin ilk sayısı 1 Şubat 1947 Cumartesi günü neşredilmişti. Hür, aşırı sol, marksist, hatta komünist temayüllü bir gazete olarak ancak 6 sayı çıkabilmiş, çıktıktan 1,5 ay sonra resmen kapatılmıştı.»

İşte Zincirli Hürriyet, bu «hatta komünist temayüllü» gazetenin sıkıyönetim tarafından kapatılması üzerine İzmir'de Aybar tarafından çıkarılıyor. Polis kaynaklı kitapta Zincirli Hürriyet ile ilgili olarak şu bilgi var: «5 Nisan 1947 tarihinde ilk sayısı çıkan Zincirli Hürriyet Gazetesi'nin Hür'den de aşırı sola ve Sovyet dostluğuna

yönelmiş olan muhtevası İzmir gençliğinin büyük çapta infialine sebep olmuştu.»

Truman Doktrini'nin Senato'da oylanmasından üç gün önce tertip edilen, Cumhuriyet tarihinin ikinci sağ öğrenci terörü hakkında bu polis kaynaklı kitapta verilen bilgilerin bundan sonraki bölümü ile Cumhuriyet Gazetesi'nde çıkanlar kelime kelime birbirine uyuyor. Ancak ek olarak şu bilgi yer alıyor: «Daha sonra hükümet meydanından geçerek Kemeraltı'na gelen gençler müvezzilerden aldıkları Zincirli Hürriyet Gazetesi'ni yakmışlardı. Burada İstiklâl Marşı'ndan sonra büyük bir vekar içinde dağılan gençlerden bir grup tekrar matbaaya giderek, matbaa sahibine bir mektup bırakarak, bu gazeteyi basmakta devam ettiği müddet içinde doğabilecek hadiselerden mesul olmayacaklarını hatırlatmışlardı.» (Ilhan Darendelioğlu, Türkiye'de Milliyetçilik Hareketleri, sayfa 183) Terörün tam olmasına özen gösteriyorlar.

21 Nisan tarihli Cumhuriyet'te Zincirli Hürriyet Olayı ile ilgili tek bir satır yok. Fakat 22 Nisan tarihli gazetede var. Çünkü önce, yedi sütuna uzatılan bir haber var: «Amerikan Yardımı Ayanda reye konuyor.» Truman Doktrini, 22 Nisan tarihinde Birleşik Devletler Senatosu'nda oylanacak. Truman, Doktrini'ni, «içten ve dıştan» yıkıcı faaliyetlere karşı düzenledi. Yunanistan ile Türkiye'yi kapsamına aldı. Bu gerekçe ile. Şimdi son derece yönetilmiş Türkiye basınının, Truman'ı doğru çıkarmak görevi değil mi? Sonra tarih ne der? Türkiye burjuvazisi, dağlarında komünist çeteler barındıran Yunanistan karşısında neden tümden aşağılık kompleksine kapılsın? Türkiye'de de içten ve dıştan «komünist tehlike» olduğunu göstermek Türkiye basınının görevi değil mi? Görevi. 22 Nisan tarihli Cumhuriyet Gazetesi'nde görülüyor. «Truman'ın dünkü nutku» veriliyor. Truman, Cumhuriyet Gazetesi'ne göre, «Milletler totaliterlik veya demokrasi arasında bir intihab yapmak zoru karşısında bulunmaktadır» buyuruyor. Birinci sayfada bir başka baş-

lıkta, tamamlayıcı olsa gerek, «Rus basının hezeyanları» okunuyor.

21 Nisan tarihli Cumhuriyet Gazetesi'nde Zincirli Hürriyet Olayı ile ilgili hiç bir iz yok. Fakat 22 Nisan tarihli Cumhuriyet'te var. 22 Nisan'da Senato'da oylama var. Cumhuriyet Gazetesi'nde ise büyükçe bir haber var: «İzmir gençliğinin komünizm aleyhindeki nümayişi.» Üç sütuna yatırılan haberin başlığı böyle. Bir de fotoğrafla süslenmiş. Haberin içeriği ise, aynen, şöyle: «İzmir gençlerinin komünizm aleyhinde bir nümayiş yaptıklarını ve 'Zincirli Hürriyet' gazetesinin basıldığı matbaaya giderek, ellerine geçirdikleri gazeteleri parçaladıklarını bildirmiştik. Yukardaki resim, nümayiş esnasında, ellerinde Atatürk'ün fotoğrafları bulunduğu halde İzmir caddelerinden geçen gençleri göstermektedir.»

23 Nisan, Türkiye'de egemenlik bayramı. Fakat 1947 yılı 23 Nisan'ı, Cumhuriyet Gazetesi'nden edinilen izlenime göre, Türkiye'de bir başka türlü kutlanmış. Bütün gazeteyi kaplayan «sevinçli haber» bir başka. Şu: «Amerikan Ayanı yardımı kabul etti.» Tasarının 23 oya karşı 67 oyla kabul edildiği bildiriliyor. Gerçek de böyle. Bu oylama, Truman yönetimi için oldukça büyük bir başarı. Çünkü Birleşik Devletler siyasal tarihinde «Sekseninci Kongre» olarak bilinen bir durum var. Kongre'nin her iki kanadında da Cumhuriyetçiler ezici bir sonuca sahip. «Neşeli» Truman'ın başkanlığının ikinci yılı olan 1946 seçimlerinde durum bu hale geldi. Demokrat Başkana, Cumhuriyetçi Senato yeşil ışık yaktı. 67 olumlu oyun 35 i Cumhuriyetçilerden, 32 si Demokratlardan geldi. Red oylarının da 16 sı Cumhuriyetçi, 7 si Demokrat oldu.

23 Nisan tarihli gazete bir başka «sevinçli haber» daha getiriyor. Şöyle: «Amerikalıların Yurdumuzdaki Tetkikleri». Türkiye'deki Amerikan Yardımının kullanış alanlarını ve Türkiye kapitalizminin yatırım önceliklerini, en az bir on beş belirlemede önemli bir role sahip olan «Thornburg Raporu» yazarı Max Weston Thornburg'un

tam bu sırada Türkiye'de olduğu anlaşılıyor. 23 Nisan tarihli gazete şu haberi veriyor: Ankara 22 (telefonla) - 20 nci Asır Fonu müessesesi namına Türkiye'nin bütün hayati sahalarında geniş ölçüde tetkikler yapmağa memur edilen heyetin başkanı Maks Westo Thornburg (böyle yazılmış, Y. K.) yarın İstanbul'a hareket edecektir.»

Bir başka çalışma, Thornburg'un bu tetkikleri yaparken nasıl kolaylıklarla karşılaştığını, şu sözlerle ifade ediyor: «Thornburg, öyle hafife alınacak bir kimse değil. Bakanlar bile Thornburg için 'özel rapor' hazırlıyor. Ayrıca bir 'özel' kuruluş adına rapor hazırlayan bir kimseye henüz yayınlanmamış olan 1947 İktisadî Kalkınma Planı'nın İngilizce bir özeti veriliyor. Bu özette 1947 Kalkınma Planı'nda olmayan değerli ve ayrıntılı bilgiler var.» (Y. Küçük, Planlama, Kalkınma ve Türkiye, İstanbul, 1978, sayfa 386) Örgü tam örülüyor. Hiç kuşku yok.

24 Nisan tarihli Cumhuriyet Gazetesi, «sevinçli haber» vermeye devam ediyor. Yedi sütun üzerindeki başlık şöyle: «Amerika'nın Türkiye'ye Yeni Yardımları». Henüz eskisi yok, ama, yenisinden söz ediliyor. Şu olsa gerek: «Milletlerarası Bankadan Türkiye'ye 500 milyon dolarlık bir ikraz yapılması tetkik ediliyor.» Daha önce söylenenlerin burada tekrarlanması gerekiyor: Türkiye halkı ve aydını, temel bilimleri ve bilgileri, romancılardan aldılar. Osmanlı'dan beri. Siyasal çözümleme ve bilgileri de gazete köşelerinde her gün yazan fıkra yazarlarından öğrendiler. Daha kolay olduğu için. Daha kolayın, çok zaman, daha çok yanlışı içerdiğini düşünmeden.

Gazetelerin köşelerini tutan fıkra yazarlarından öğrenilen siyasal çözümleme ve bilgilerin içinde Türkiye yöneticilerinin ekonomiyle ilgilenmediği ve ekonomi bilmediği var. Hem de çok var. Çok büyük bir yanlış olarak var. Doğru, pek az yerde, yanlışın bu kadar karşıtıdır. Osmanlı'dan beri Türkiye'yi yönetenler sürekli olarak ekonomi ile ilgilendiler. Şu anlamda: Dış dünya ile

yaptıkları her teslimiyet anlaşmasını paraya çevirmeyi düşündüler. Türkiye'de, halk arasında, «sattılar» deyimi var. «Maçı sattı» veya «bizi sattı» türünden kullanışlarına sık sık rastlanıyor. Bu söz hiç bir zaman dış politikada olduğu kadar, başka bir yerde, doğru değildir. Osmanlı'dan beri Türkiye'de Batı dünyası ile anlaşma yapmak, bir anlamda, «satış yapmak» demektir. Örneği çok. Hatırlatmak için bir tane: Musul'u kaybeder kaybetmez. Türkiye, Büyük Britanya ile pazarlığa başlıyor. Hem de son derece küçük rakamlar üzerinde. Burada ise rakam büyük. Truman Doktrini ile teslimiyet gerçekleştirilirken, Türkiye, 500 milyon dolar ile başlıyor. Daha sonra bu rakam da aşılıyor. Hemen olmuyor. Daha sonra oluyor.

24 Nisan 1947 tarihinin «sevinç dolu» haberleri sürüyor. Cumhuriyet'te büyük bir haber görülüyor: «Güreşçilerimiz geldiler». Çok büyük bir sevinç: «Avrupa üçüncülüğü kazanan pehlivanlarımız, Yeşilköy'de ve Sirkeci'de büyük bir törenle karşılandılar, omuzlarda taşınarak Taksim'e kadar götürüldüler.» Gerçekten çok büyük bir sevinç. Güreşçiler, Galata Köprüsü'nü bir insan selinin omuzlarında geçiyorlar. Sonra Yaşar Doğu, bir balkondan halkı selâmlıyor. Fotoğrafları var.

25 Nisan'da yine sevinç var. Biri şöyle: «Moskova Konferansı akamete uğradı.» Diğeri ise şu: «Amerikan Filosu sularımıza giriyor». Bu haberin altında şunlar yazılı: «Dost filo Yunan sahilleri ile Çanakkale arasında manevralara başladı.» Artık bütün kartlar açık.

Bundan sonra ise tarihin önemi yok. Cumhuriyet Gazetesi, dört sütun üzerinden haber veriyor: «Dost Amerikan Filosu bu sabah 8 de geliyor.» Nadir Nadi, bu vesile ile bir başyazı yazmış: «Hoş geldiniz.» İçinde şunlar okunuyor: «Birleşik Amerika'nın Akdeniz donanmasına mensup Koramiral Bieri komutasında bir filoyu bugün misafir olarak limanımızda karşılıyoruz. Dost milletin güzide denizcilerini sevgi ile selâmlarız.» Eskilerin deyimi ile, son derecede veciz bir yazı.

Sonra yedi sütunu kaplayan bir başlık: «Dost Amerikan Filosu İstanbul'da.» Bugün Cumhuriyet Gazetesi, çok büyük bir gazetecilik de yaptı. Şu şekilde: «Filoyu Yeşilköy açıklarında karşılayan ve ilk olarak Dayton'a çıkan arkadaşlarımızın intibaları». Cumhuriyet Gazetesi muhabirleri ilk olarak Filo'dan Dayton gemisine çıkmışlar. Öyle söylüyorlar. Fakat başkaları daha önce çıkmış olabilir. Çünkü aynı günkü gazetenin bir başka başlığı şöyle: «İstanbul dün filoyu hararetle karşıladı.» Bunlar içinden Filo'ya daha önce çıkanların bulunması mümkün.

Birinci sayfa tümüyle Filo'ya ait. Bir başka başlıkta şu var: Filo emekli bir deniz başçavuşu da getirdi.» Başçavuşun neden getirildiği de yazılı: «20 sene evvel İstanbul'da evlenmiş olan Filipinli çavuş, bu kadar uzun bir gaybubetten sonra karısını ve çocuklarını görmeğe geliyor.» Sevindirici bir durum, fakat, sevinmek mümkün değil. Bir de başyazı var. Başyazının başlığı şöyle: «Türk topraklarının ve istikbalinin garantisi.» Bu kadarı, herhalde, yeter. Mutlak yeter. Tarihin öğretici ve utandırıcı olduğunu görmek için de yeter.

Nisan ayı böyle biter. 1947 yılı henüz bitmez. 1947 yılının son ayı, bütün diğer yıllarda olduğu gibi, Aralık. 1947 yılı Aralık ayında bir başka sağ öğrenci terörü var. Ankara Üniversitesi Rektörü Şevket Aziz Kansu'ya karşı. Aslında hedef, Dil-Tarih ve Coğrafya Fakültesi'nin «solcu» öğretim üyelerine karşı. Behice Boran, Niyazi Berkes, Muzaffer Şerif ve Pertev Boratav'a karşı. Bu olay, «Solcu Profesörler Olayı», Tan Olayı ile Zincirli Hürriyet Olayı'nın bir devamı. Aynı zincirin üç halkasından birisi. Bir yanı, mutlak olarak, dış politika ile ilgili. Türkiye'de komünist tehlikesi olduğunu göstermekle ilgili. Bunun için demokratlardan komünist imal etme sürecinin bir parçası. Tan Olayı, Türkiye'de komünist tehlikesi olduğu konusunda İngiliz ve Amerikan yöneticilerini uyarmak için düzenlendi. Zincirli Hürriyet Olayı, Truman Doktrini'ni haklı göstermek için planlandı. Solcu Profesörler Olayı, Marshall Planı'ndan önemli bir pay almak için sahneye kondu. Tarih bunları gösteriyor. Hepsi, dış tarihe, inanılmaz bir uyum gösteriyor. Tabii dış tarihe uyum gösterirken, Tezler'in İkinci Kitabı'nda, burada, ileri sürülen Türkiye'de komünist tehlikesinin varlığını gösterme zorunluluğuna da uyum gösteriyor. Bu olmazsa, diğer uyumun bir anlamı olmaz. Amprisizm bakış açısının ilk bulgularını aşmaz.

Ancak hepsi bu kadar değil. Bu üç büyük olayı, bu üç büyük sağ terörü, sadece dış politika olayı olarak görmek, doğrunun içini boşaltmak olur. Eksiklik tamamlanırken doğrunun içi boşaltılmış olur. Doğru, soğuk savaşın Türkiye'nin bir iç sorunu olduğudur. Soğuk savaş Türkiye'nin iç dinamiği ile ilgilidir. Şöyle, olması mümkün olmayan, bir modelle de söylenebilir. Söylenmek istenenler. Eğer Türkiye, aynı sınıfsal güçler dengesine sahip olsa ve aynı zamanda bir Birleşik Devletler ekonomisi kadar güçlü olsa, soğuk savaşı kendisi çıkarırdı. Gücü yetmediği için yardım istedi. Tabii soğuk savaş, sadece Türkiye istediği için olmadı. Birleşik Devletler'in ekonomik, politik ihtiyaçlarının bir gereği oldu. Fakat böyle olması, Türkiye'nin isteğini ortadan kaldırmıyor.

Bu üç sağ öğrenci teröründe dış dinamik ile iç dinamiği birbirinden ayırmak mümkün olmuyor. Şu söylenebilir. Türkiye, McCarthy'ciliğe de öncülük ediyor. Türkiye burjuvazisi bu üç sağ terörün sonuçlarını tüm 1950 yıllarında topluyor. Tam bir yılgınlık. İlericiler safında tam bir yılgınlık. Tam bir sessizlik. Tam bir karanlık. Hiç bir ışık yok. İlerde değinilecek olan Barış Derneği çıkışından başka hiçbir çıkış yok. Barış Derneği ve 51 Tevkifatı gelişmelerinden sonra ise tam bir sessizlik. Meydan tümüyle soğuk savaşın.

Soğuk Savaş :
Sonun Başlangıcı

Türkiye'de ilericilerin demokrat hareketlere, gerektiğinden fazla, ümit bağlaması biraz da bu «pratik» ile ilgili. Herkes köşesinde. Demokrat hareketin çıkıp ortalığı düzeltmesi bekleniyor. Bir anlamda beklentilere uygun gelişmeler oluyor. Burada da, bir üçlü gelişme zinciri ortaya çıkıyor. Birincisi, Siyasal Bilgiler Fakültesi Fikir Kulübü ve 1956 Aralık başında Turhan Feyzioğlu Olayı. İkincisi, 1958 ve 1959 yıllarının Türkiye Milli Talebe Federasyonu Olayı. Üçüncüsü ise 28 ve 29 Nisan Olayları. Üçü de, artan ölçüde hükümetlere karşı. Artan ölçüde siyasal iktidarın baskı aygıtlarıyla çatışmaya giriyor. Üçü de demokrat öğrenci hareketleri. Artan ölçüde kitleselleşiyor ve üçünde de demokratların ilerisinde olanların hiçbir rolü ve etkinliği yok. İlericiler, belli ve doğası gereği elle tutulması imkânsız birikimin dışında, bu üç olayın da seyircisi. (*) Türkiye'nin, 1960 sonrası «sosyalist kadroları», büyük ölçüde bu demokrat hareketleri, 1945-1947 dönemi terörünün ezikliği ve soğuk savaş ideolojisinin baskısı altında, seyredenler arasından

(*) 1950 yıllarının ikinci yarısından itibaren ortaya çıkan bu üç olay, gençlik kitlesinin demokratlaşmasında çok önemli bir yere sahip. Özellikle yüksek öğrenim gençliğinin demokrat bir bilince kavuşmasında bu üç olayın önemine, hiç bir kapalı dernek çalışması ulaşamaz. Bu, bir. İkincisi, bu olayların bazısında, sendikal hareket ile örgütsel ve organik bağlar vardı. Türkiye Milli Talebe Federasyonu'nun bir üst örgüt olarak kurduğu Türkiye Milli Gençlik Teşkilâtı toplantılarına bazı sendikalar katılırdı. Türkiye Milli Gençlik Teşkilâtı'nın kurul toplantılarına katılan bazı sendikacıları ve bu arada şimdiki Çalışma Bakanı Bahir Ersoy'u hatırlıyorum. Türkiye yüksek öğrenim gençliğinin demokrat bilince ulaşmasında önemli yere sahip olan bu üç öğrenci olayında da, yönetici ve örgütleyici olarak bulundum. Gerekirse, zamanın gazete, dergi ve diğer belgelerine dayanarak, tarihin bu kesitini de yazmak mümkün. Gerekirse.

çıktı. Bu da, demokrat hareketlerin boyutunun abartılmasına yol açtı ve sosyalist ideolojinin gerekli hızda oluşturulmasını engelledi.

Bu yüzden soğuk savaş, sona erdikten sonra da, «soğuk savaş ilericileri» olarak bir süre daha devam ediyor. Özellikle anti-komünizm ve anti-sovyetizm olarak. Çünkü soğuk savaş buna dayanıyor ve soğuk savaş ilericisi bunu taşıyor. Öyle ki, Türkiye politik hareket tarihinin en önemli olaylarından birisi olan 1961-1971 Türkiye İşçi Partisi de, soğuk savaş ideolojisini barındıran yönetici kadrolarıyla, anti-sovyetizm ve anti-komünizmi bir politika olarak sürdürüyor. Parti belgelerinde sürdürüyor. Yönetici kadroların sınırlı yayınlarında sürdürüyor.

Aslında buna fazla şaşmamak gerek. Geçmişin izlerinden kurtulmak o kadar kolay değil. Marx ve Engels, bunu, Alman İdeolojisi'nde yazdılar. Her yeni üretim biçimi, yer yer, içinden çıktığı biçimin işaretlerini taşıyor. Geçmiş, ideolojide ve alışkanlıklarda izlerini sürdürüyor. Lenin, bunun için de, geçmişin alışkanlıklarının kazınması için de, proletarya diktatörlüğünü gerekli görüyor. «SolaKnat» Komünizmi - Bir Çocukluk Hastalığı'nda hem alışkanlığın gücünü kırmak için proletarya diktatoryası gerektiğini, hem de burjuva toplumuna özgü olumsuz izlerin ancak proletarya diktatörlüğünde uzun ve sabırlı bir süreç sonunda kazanabileceğini vurguluyor. (V. I. Lenin, Collected Works, Cilt 31, sayfa 24 ve 115) Çok açık bir biçimde.

Lenin, geçmişin alışkanlıklarından kurtulmak için şiddet gerektiğini söylüyor. Paradoksal bir biçimde, 12 Martın sağ şiddetinden sonra, geçmişin bazı olumsuz izleri kaybolmaya başlıyor. 12 Mart öncesinde ilerici düşüncenin içine sinmiş olan anti-sovyetizm, tümüyle, gericiliğin bir parçası haline geliyor. Kuşkusuz, bu gelişmede etkili olan başka faktörler de var. Uluslararası ilişkilerin yumuşaması, bunlardan birisi. Bir diğeri, yumuşa-

manın ve 1961-1971 görkemli döneminin anti-emperyalist kampanyalarının etkisiyle, fakat bunlarla birlikte en başta Türkiye kapitalizminin ekonomik sorunlarının baskısıyla, Türkiye'nin sosyalist dünya ile ekonomik ilişkilerini geliştirmesi. Bu, anti-sovyetizmin, bir devlet politikası olarak kullanılması imkânını ortadan kaldırmamakla birlikte, inandırıcılığını büyük ölçüde azaltıyor. Bütün bunlara ek olarak, milyonlarca Türkiyeli işçinin Avrupa'da çalışması ve yurda dönmesi, enternasyonalist bir bakış açısının nesnel temellerini oluştururken «dış düşman» masalını da daha etkisiz yapıyor.

Soğuk savaş resmen en çok kızıştığı ve sıcak savaşa en çok yaklaştığı zaman bitiyor. Savaş, kızıştığı zaman yumuşuyor. Soğuk savaş, en çok Küba bunalımında kızıştı ve sıcak savaşa yaklaştı. Türkiye, Küba bunalımının tam ortasında yer aldı. Fakat pasif olarak. Kurban bayramındaki kurbanlık koyun gibi. Küba bunalımının en kızgın saatlerinde zamanın Sovyetler Birliği Komünist Partisi Birinci Sekreteri ve Başbakanı Hruşof, Amerika Birleşik Devletleri Başkanı Kennedy'ye mektup yazarak Küba'ya hücum etmeleri halinde Türkiye'yi yerle bir edeceklerini duyurdu. 1945-1947 yılları arasında ve daha sonra Sovyet tehditi masalı ile soğuk savaş kışkırtıcılığı yapan Türkiye burjuvazisi bu açık «tehdit» karşısında sesini bile çıkaramadı. Olayın üstüne bile gidemedi.

Sesini çıkarması, olayın üstüne gitmesi imkânsız. Türkiye'de Amerikan üsleri ve Sovyetler Birliği'ne yönelik füzeler olduğunu Birleşik Devletler bile inkâr etmiyor. Türkiye'yi de, Sovyetler Birliği'ni asıl tehdit eden bu üsler ve füzeler. Küba bunalımı, Türkiye'deki Jüpiter füzelerinin kaldırılmasıyla sonuçlandı. Türkiye'nin itirazlarına rağmen. 1947 yılındaki Truman Doktrini, daha sonra bu Doktrin'e göre yapılan ikili anlaşmalar, Marshall Planı ve bunların uzantıları, özet olarak 1945-1947 yılları arasındaki Türkiye'nin yoğun savaş kışkırtıcılığı, gerçekten Türkiye'yi iki kez savaşın eşiğine getirdi. Biri, 1947 yılından on yıl sonra, Suriye bunalımında. Diğeri on beş yıl sonra, Küba bunalımında. İlki, soğuk savaşın sonunu haber verdi. İkincisi ise, bitirdi. Bitirme şu anlamda: Otomobil sürücüsünün gazdan ayağını çekmesi anlamında. Şoför gazdan ayağını çekince de otomobil bir süre devam eder. Soğuk savaş da bir süre devam etti. Hem uluslararası ilişkilerde bir süre daha devam etti. Hem de ilerici düşüncede bir süre daha devam etti. Yalnız Türkiye'de mi? Kesinlikle hayır. Dünyanın, sosyalist dünya hariç, her yerinde. Avrupa'da ve Amerika'da. Özellikle Asya'da ve Afrika'da.

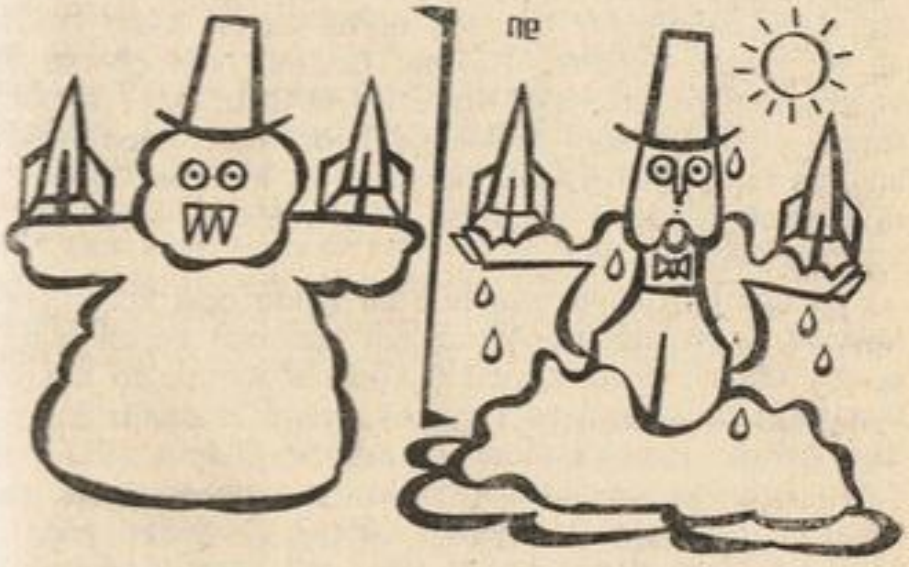

Sıralanacak olursa, Amerika Birleşik Devletleri'nin doktrinleri şöyle: Monroe Doktrini, Amerika kıtasını, Amerika Birleşik Devletleri'nin nüfuz bölgesi ilân ediyor. Truman Doktrini, ilk kez, Büyük Britanya'nın gönülsüz isteği ile, Yunanistan ve Türkiye'yi Amerikan nüfuz bölgesine sokuyor. İlk kez Birleşik Devletler, Amerikan Kıtasının dışına çıkıyor. Truman Doktrini'nin bu kadar heyecan

yaratması ve dünya liderliğinin ilân edilişi olarak sayılması bu yüzden. Tabii Yunanistan ve Türkiye'yi almakla dünya lideri olmak mümkün değil. Bunlar, kapı. Avrupa'nın kapısı. Ancak Avrupa'nın kapanan kapısı. Amerika Birleşik Devletleri, Türkiye ve Yunanistan'ı kendi bölgesi ilân etmekle, Avrupa'yı sosyalizme kapadığını düşünüyor.

Birleşik Devletler, Truman Doktrini'nden sonra, Eisenhower Doktrini'ni ilân ediyor. Bu da resmen ve açıkça Orta Doğu'yu Amerikan bölgesi olarak ilân etmek oluyor. Eisenhower Doktrini, bir anlamda, ölü doğuyor ve ilânından bir yıl gibi kısa bir zaman sonra, Irak Devrimi ile ilk darbeyi yiyor. Ancak Amerikan doktrinleri mantığı asıl darbeyi, Küba Devrimi ile alıyor. Amerika Birleşik Devletleri, kalbinin biraz altından darbe alıyor. Küba Devrimi karşısında Amerika Birleşik Devletleri'nin çaresizliği ve daha sonra Domuzlar Körfezi fiyaskosu, Monroe Doktrini'ni ciddi bir soru haline getiriyor. 1962 Küba bunalımı ise bu soruyu eyleme döküyor. (*) Monroe Doktrini'ni tümden gecersiz yapmasa bile, soğuk savaşı yumuşamaya dönüştürüyor.

Ancak bu dünya resminde bir nokta açık kaldı. Türkiye ve Yunanistan'ın, Avrupa'nın kapanan kapısı olması çok önemli değil. Kapanan kapı ile Avrupa'da sosyalizmi önlemek, kesinkes önlemek, mümkün değil. Sosyalizm Avrupa topraklarından da fışkırır. Ustelik 1947 başında Avrupa, sosyalizm için elverişsiz de sayılmaz. Bu durumda ne olacak? Amerika Birleşik Devletleri yöneticileri de böyle düşünüyorlar. 1947 yılı başında Avrupa'-

(*) Küba'nın, Che Guevara'nın katkısıyla Latin Amerika'da bazı başarısız devrim denemelerinden sonra Afrika Kıtası'nda Angola'da oynadığı aktif rol, bu tarihsel dizi içinde ayrı bir anlam kazanıyor. Angola iç savaşı ve devrimi karşısında Amerika'nın kapıldığı panik ve panikten öte çaresizliği, yeni bir dönemi gösteriyor. Birleşik Devletler, artık doktrin icat edecek gücü bulamıyor. Doktrin icat etmek de bir güce gerektiriyor.

nın sosyalizm için elverişli bir ortam yarattığını düşünüyorlar. Sosyalizmden büyük korkuları ile, İkinci Savaş ile birlikte, tek ülkeli dünya sosyalist sisteminin çok ülkeli sosyalist sistemine dönüşmesinin verdiği ürküntüyle, Avrupa'yı, sosyalizm için, olduğundan da daha olgunlaşmış görüyorlar. Bunu önlemek gerektiğini düşünüyorlar. Böyle düşünüyorlar. Buldukları çarenin adı, Marshall Planı oluyor.

Marshall Planı ilân edildiği zaman Büyük Britanya Başbakanlığını, İşçi Partisi'nden Attlee işgal ediyor. Attlee, anılarında, bir söze yer veriyor. Güzel bir söz. Şu: «İyi bir köpeğiniz varsa, kendiniz havlamayınız.» İngilizlere uygun bir söz. Attlee şunu ekliyor: «Benim fevkalâde güzel bir köpeğim vardı.» Kastettiği, Dışişleri Bakanı Ernest Bevin. Çeşitli kaynaklarda fizik yapısı nedeniyle bir file benzetilen, Büyük Britanya'nın sendikacılıktan gelme Dışişleri Bakanı Ernest Bevin. Bir kaynağa göre işçi sendikacılığı yöneticiliğinden gelme Büyük Britanya Dışişleri Bakanı Ernest Bevin, Birleşik Amerika'nın askerlikten gelme ilk Dışişleri Bakanı General Marshall'ın 5 Haziran 1947 tarihinde Harward Üniversitesi'nde yaptığı konuşmayı işitince yatağından fırlıyor. «Bu dönüm noktasıdır» diye bağırıyor. Sıçrıyor ve gecenin geç saatinde tüm Dışişleri Bakanlığını ayağa kaldırıp çalışmaya koyuyor.

Marshall Planı'nın mucidinin kim olduğu Amerikalılar arasında tartışma konusu. Bu tartışmada en az iddialı olan General Marshall'ın kendisi. Iddiasız olmada pek haklı. Oyle yaratıcı bir kişiliği yok. 1902 yılı ile 1947 yılı arasını üniforma sırtında geçirmiş. Hep geç terfi etmiş. General Pershing'in protejesi olmuş. Geç terfi etmesine rağmen Birleşik Devletler silâhlı kuvvetlerinin en üst düzeyine kadar çıkmış bir kimse. Az ve kuru konuşan bir kişiliğe sahip. Karısından başka hiç kimseye, ilk adı olan «George» diye hitap etme izni vermiyor. Hep mesafeli. Çalışma arkadaşlarına küçük ismi ile hitap etmeyi seven Başkan Roosevelt, Ordu Generali Marshall'a

«George» diye hitap etmiş. Marshall «beni 'George' diye çağırdığını hatırlıyorum.. Bir daha yaptığını sanmıyorum.. Çünkü pek istekli olmadım» diyor. (Robert H. Ferrell, George C. Marshall as Secretary of State 1947-1949,. New York, 1966, sayfa 19) General Marshall, küçük ismiyle hitap eden Başkan Roosevelt'i cevapsız bırakmış.

Çeşitli kaynaklar Başkan Truman'ın Marshall'a «tapındığını» yazıyorlar. Çok sevdiği anlaşılıyor. Daha önceden tanışıyorlar. Truman, senatörlükten daha ötesini hiç düşünemeyen bir kimse. Ikinci Savaş sırasında bir gün General Marshall'a başvuruyor. Birinci Savaş'tan kalma bir yedek albay rütbesine sahip. Marshall'dan, senatör olarak, savaşa katılmasını sağlamasını rica ediyor. Marshall da Truman'a olmayacağını söylüyor ama Truman ısrar ediyor. Marshall, parlamentoda yapılacak çok iş olduğunu tekrar belirttikten sonra «Senatör, üstelik bu genç insanların savaşı, sizin gibi yaşlı kazıklara ihtiyacımız yok» diye ekliyor. Tabii «neşeli» Truman cevapsız bırakmıyor ve «General Marshall ben sizden daha gencim» diyor. Marshall'ın cevabı ise «evet ama ben generalim, siz ise ancak bir albay olursunuz, olduğunuz yerde durun» (*) oluyor. Herhalde Truman bunun için Marshall'ı çok seviyor.

1947 yılı başında da Truman, Marshall'ı Dışişleri Bakanı yapıyor. Marshall bundan önceki yılı, fevkalâde temsilci olarak iç savaşın sürdüğü Çin'de geçiriyor. Burada, Çin sorununu, komünistlerle milliyetçileri ortak bir hükümete razı ederek çözmeye çalışıyor. Daha sonra 1949 yılında Çin Halk Cumhuriyeti'nin kurulmasının önlenememesini, Marshall'ın bu politikasına bağlayanlar oluyor. Fakat soğuk savaşın tam açılımını yapacağı sırada bir sıcak savaş kahramanının Dışişleri Bakanlığına getirilmesi genel beğeni ile karşılanıyor. Ayrıca, sanıldığının aksine, generallerin uzman çalışmasına ve işleri uzmanlara havale etmeye aşırı tutkuları Birleşik Devletler'de iyice bilindiği için, Dışişleri bürokrasisini de sevindiriyor. Marshall da atanması onaylanır onaylanmaz, tüm işleri müsteşar Acheson'a bırakıp Amerika dışına çıkıyor. Tabii konferanslara.

(*) *Birleşik Devletler'de sadece orgenerallere «general» denir. Truman, bir senatör veya albayın, Türkiye'deki hesapla bir orgeneralden daha genç olabilmesine akıl erdirememiş görünüyor.*

Truman'ın Doktrini'ni ilân eden Kongre Mesajını da, Marshall'ın Harward Üniversitesi konuşmasını da, Dışişleri Bakanlığı'nın söylev yazarı J. M. Jones hazırladı. Jones, daha sonra, Marshall'ın böyle bir ihtiyacı 15 Nisan 1947 tarihinde Moskova'da Stalin ile yaptığı görüşmeden sonra duyduğunu yazdı. Bu görüşme ile ilgili olarak Jones, şunları yazdı: «Truman Doktrini ile Birleşik Devletler'in Yunanistan ve Türkiye'ye yardımları bütün dünyada ateşli tartışmaların ve Birleşik Devletler Kongresi'ndeki görüşmelerin konusu olmasına rağmen, ne Marshall ne de Stalin tarafından söz konusu edildi.» Anlaşılan Stalin'in bu konuyu sessiz karşılaması, Marshall'ı endişelendirdi.

Dönüşte uçakta hep bu konuyu düşündü ve tartıştı. Jones, şunları yazdı: «Washington'a dönerken uçakta Dışişleri Bakanı, delegasyonunun üst düzeydeki üyeleriyle Moskova'dan alınacak dersleri görüştü. Hepsi Sovyetler Birliği'nin Avrupa'nın parçalanmasını beklemek için durduğunu ve Avrupa'nın canlanması için Birleşik Devletler'in harekete geçmesi gerektiğinde birleştiler. Sorun, ne ve nasıl yapılmalı? sorusuydu.» (Joseph Morion Jones, The Fifteen Weeks, sayfa 223) Marshall, bu soru ve sorunla Washington'a döndü.

Uzman çalışmasına meraklı General Marshall, döndüğünden bir gün sonra, 29 Nisan 1947 tarihinde, uzun telgrafı ile soğuk savaşa önemli katkısı olduğu bilinen Kennan'ı çağırdı. Kennan, anılarında, şunları yazdı: «Bir gün sonra beni odasına çağırdı. Benim için, daha önce

planladığım gibi bu yılın sonuna kadar War College'de kalmamın mümkün olmayacağını söyledi. Bakanlığa gelip, gecikmeden Siyaset Planlama Grubunu kurmam gerekliydi. Avrupa karışıklık içinde idi. Birşeyler yapmak gerekiyordu. Eğer insiyatifi kendisi almazsa, bir başkası alacaktı.» (George Kennan, Memoirs, sayfa 325-326) Marshall, Kongre tarafından aşılmaktan ve eleştirilmekten çekiniyordu.

Birleşik Devletler Dışişleri Bakanı, Avrupa'nın karışıklık içinde ve tam bir yıkımın eşiğinde olduğunu düşünüyor. Avrupa'da bir savaş kazanılacak; Avrupa'nın bir tarafı, Amerika'nın da katkısıyla, diğer tarafını yenecek ve sonunda Avrupa tümüyle yenilginin eşiğine gelecek. Stalin ile görüşmesinden, Birleşik Devletler'in çiçeği burnunda Dışişleri Bakanı bu sonucu çıkarmış olmalı. «Birşeyler yapmalı.» Böyle düşünmüş olmalı. «Ama ne?» General'in bu soruya verilecek cevabı yok. Fakat uzmanları var. İşi, Kennan'a havale ediyor. Kennan'a boş bir defter veriyor. İçini doldurması için. Birçok tarihçinin ve Kenan'ın yazdığı gibi, Komutan Bakanın bir tek şartı var. Defterin doldurulması için. Şu: «Birçok tarihçinin doğru bir biçimde naklettiği gibi, kendine özgü bir tavırla bana verilecek bir tek tavsiyesi olduğunu ekledi ve 'boş teferruattan sakın' dedi.» (*) Marshall'ın istediği sonunda oluyor. Marshall Planı, gerçekten bir boş teferruat olmuyor.

Tarihin akışını bir süre durduruyor. Kültürsüz ve neşeli Truman, belki de kültürsüzlüğünden gelen bir güçle, Marshall Planı'nın işlevini, en kederli bir biçimde ya-

(*) Marshall, Kennan'a, «Avoid trivia» diyor. Trivia, hem çok önemsiz ayrıntı ve hem de içi boş doğru anlamına geliyor. Örneğin Kennan, Avrupa'yı kurtarmak için «eğitime önem verme» veya «Fransa ile Almanya arasında güç ve eylem birliği» önerisi ile çıkmış olsa, içi boş doğruları söyleme anlamında trivia ile uğraşmış olacak. Faiz oranının düşürülmesini önerse, teferruat ile uğraşmış olacak. Türkiye'de trivia çok, fakat Türkçede kelimesi yok. Yaratmak gerekli.

zıyor: «Marshall Planı, tarihe, Amerika'nın dünya barışına en büyük katkısı olarak geçecektir. Şimdi dünyanın, bir Marshall Planı olmadan Batı Avrupa'yı komünizmin tiranlığından kurtarmanın güç olduğunu anladığını sanıyorum.» (Harry S. Truman, Memoirs, sayfa 119) Hiçbir olay, Truman Doktrini ve Marshall Planı'nda olduğu kadar, dışa bağımlılığın sınıfsal dayanağını açıklamıyor. İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra çok net bir biçimde ortaya çıktı: Dışa bağımlılık, iç dinamik ve içerdeki sınıfsal hareketle çok yakından ilgilidir. Dışa bağımlılık, içerdeki gerçek veya abartılmış veya imal edilmiş komünizm tehlikesiyle, çok önemli ölçüde, ilgilidir. Bu yüzden bunun tersi de doğrudur. Bağımsızlık da iç dinamikle ve içerdeki sınıfsal hareketle çok yakından ilgiliidr.

Savaştan Fransa ve Büyük Britanya büyük dolar açığıyla çıktılar. 1947 yılına Büyük Britanya, çok büyük bir ekonomik bunalım ile girdi. 1946-1947 kışı ise, sorunları derinleştirdi. Kış, yolları kapadı, demiryolları çalışmaz oldu, maden ocakları işletilemedi. Londra, günde beş altı saatlik elektrik ile yetinmek zorunda kaldı. Kömür, Avrupa'nın galip iki büyük ülkesinin en kıt ve en çok ihtiyaç duyulan maddesi oldu. Almanya'nın kömürü ve Alman ekonomisinin canlandırılması, Büyük Britanya'nın öncelik listesinde baş yeri aldı.

Kış Fransa'yı da vurdu. Don, tahıl hasatını yok etti. Fransa, tahıl bulmak veya aynı anlama gelmek üzere, dolar bulmak zorunda kaldı. Fiyatlar yükseldi. Komünist Parti hükümette yer aldı. Fransa'da Savunma Bakanlığı bir komünistin elinde idi. İtalya'da ise komünist hareket güç kazanmaya devam ediyordu. Daha önemlisi, savaş sırasında sona erdirilen Komünist Enternasyonal'dan sonra savaşın bitimiyle birlikte kurulması zorunlu hale gelen Komninform'a, kapitalist ülke komünist partilerinden Fransa ve İtalya Komünist Partileri katıldı. Bu, Birleşik Devletler'in kolaylıkla hazmedeceği bir durum olmaktan uzaktı. Özellikle Birleşik Devletler Dışişleri Bakanlığı'nın .

Özel ve ayrı nedenlerden dolayı. Bunun için bir nebze Dışişleri Bakanlıkları üzerinde durmak gerekli. Tezler'in birinci kitabında, bir ölçüde, duruldu. Türkiye örneğinden hareketle Dışişleri Bakanlıklarının en önemli ve en etkin ekonomi bakanlıkları olduğu belirtildi. Gayet normal. Dış ilişkilerin özünde ekonomi olunca, Dışişleri Bakanlıklarının, özde birer ekonomi bakanlığı olması kaçınılmaz. Ekonomi disiplininin gereklerinden habersiz bir kadronun elinde bir ekonomi bakanlığı. Böyle ama, burası çok önemli değil. Ekonomi disiplininin gerekleri çok önemli olmadığı için. Kaldı ki, tüccarlar veya büyük kapitalistler ya da Türkiye'deki saygı yüklü deyimle, «tanınmış iş adamları» da ekonomi disiplininin gereklerinden yoksunlar. Fakat işlerini yürütebiliyorlar. İsteyen uzman kullanarak. Dışişleri Bakanlıkları da, ülkenin diğer bakanlık ve kuruluşlarındaki uzmanların bilgilerini süzgeçten geçiriyorlar.

Bunlar birinci kitapta söylendi. Şimdi eklenecek iki nokta var. Birisi, tüm bakanlar içinde ve bir eğilim olarak, bakanlıklarının işlerinin gidişini en az etkileyebilen bakanlar, herhalde, Dışişleri Bakanları olmalı. Bir nedeni çok açık ve çok inandırıcı: Çok geziyorlar. İşleri gereği çok geziyorlar. Gezdikleri için de işler, bakanlık bürokrasisinin elinde kalıyor. Türkiye'de genel sekreterin, Birleşik Devletler'de müsteşarın. İkinci nokta, tümüyle olmasa da, bu elde kalış olgusuna dayanıyor. İkinci nokta şu oluyor: İç ve dış bağlantılarıyla kapitalist ideolojinin en fazla saklı tutulduğu yerler, Dışişleri Bakanlıkları oluyor. Bu, bir ampirik bulgu. Fakat mutlak olarak açıklayıcı dayanakları olmalı. Birisi, diplomasi kadar üretimden uzak bir mesleğin olmaması. Hep bir masa başında kripto okuyup kripto yazarak ve «jeopolitik», «güç», «denge», «esnek mukabele» gibi hiçbir zaman kullanılabilir tanımlara kavuşturulamayan gevşek kavramlarla çalışarak geçirilen zamanlar diplomatik kadroları tutuculuğun yuvaları haline getiriyor. (*) Üzerinde daha çok düşünülmesi gerekiyor.

Tekrar tekile ve Birleşik Devletler Dışişleri Bakanlığı'na dönmek zamanı geliyor. Amerika Birleşik Devletleri silâhlı kuvvetlerinin özel arşivlerini kullanarak şimdiye kadar yaygın olanın dışında sonuçlar çıkaran ve Marshall Planı'nın Kaynakları'nı araştırma konusu yapan yeni bir Amerikan çalışması şunları yazıyor: «1945 yılı başlarında, zamanın Dışişleri Bakanı Edward R. Stettinius Başkan Roosevelt'e, 'Fransa'ya, dünya işlerinde eski pozisyonunu kazanmasında yardım edecek' ve 'Fransız prestijine ödün verecek' ve ilâve olarak, 'Fransa'ya o andaki fiilî gücüne göre' değil de 'potansiyel güç ve etkisine göre' davranacak bir politika önerdi ve Roosevelt de bunu onayladı. Bu öneri, Dışişleri Bakanlığı'nın, Fransa'nın, Londra'daki Avrupa Danışma Komisyonu'nda temsil edilmesi, Alman işgaline Fransa'nın katılması, Almanya'nın kontrolü için kurulan örgütlerin üçlü nitelikten dörtlü niteliğe çıkarılması, Alman teslim belgesinin tam metninin bir de Fransızca yazılması ve imzada Fransa'nın da bulunmasıyla ilgili istekleri konusunda bir Başkanlık kararı alma çalışmaları sırasında yapıldı.» (John Gimbel, The Origins of the Marshall Plan, Stanford, 1976, sayfa 36) Dışişleri Bakanlığı'nda Avrupa Dairesi yöneticisi Hickerson'un yazıp SWNCC'ye (State-War-Navy Coordinating Committee, Dışişleri-Savaş-Donanma Bakanlıkları Koordinasyon Komitesi) gönderdiği 29 Kasım 1945 tarihli bir memorandumda «Fransa'nın Avrupa Kıtasında de-

---

(*) Daha çok Birleşik Devletler ve tabii Türkiye Dışişleri Bakanlığının yansıttığı bu düşünceler, daha somuta bakmama da yol açtı. Son otuz yılın Türkiyesi ne gösteriyor? Türkiye'de tüm bakanlık ve kuruluşlar, zaman zaman, kendi Jön Türklerini yaratıyor. Bir Dışişleri Bakanlığı müstesna. Bu çarktan geçtikten sonra da ilerici dünyasını koruyebilen bir tek isim biliyoruz. İki küçük kitapçık halinde çıkan anılarını yararlanarak okuduğum, Mahmud Dikerdem. Ne kadar az ve ne kadar acı!

mokrasinin kalesi» olarak yeniden canlandırılma düşüncesi, Birleşik Devletler Dışişleri Bakanlığı'nın temel politikası olarak belirlendi. Birçok zikzakla karşılaşmasına karşın bu Amerikan politikasının bugüne kadar değişmediğini söylemek mümkün.

Dışişleri Bakanlığı, bu yüzden, özellikle Fransa'da komünist hareketin genişlemesine büyük bir endişe ile baktı. Marshall Planı'nın ilânında bu endişe önemli bir rol oynadı. Hem kaynaklık etti ve hem de yarattığı sorunlarla Marshall Planı'nın ilânını çabuklaştırdı.

Fransa, Alman işgal kuvvetleri arasına girince, doğal olarak, Alman sorununun en güçlü engellerinden birisi olarak ortaya çıktı. Daha doğrusu en güçlü engeli oldu. Fakat bu engel, bütün soğuk savaş kışkırtıcılığı döneminde ve soğuk savaş süresince, Sovyetler Birliği olarak gösterildi. Profesör John Gimbel, Amerikan Kara Kuvvetleri'ne ait arşivleri özel bir izinle inceleyince, şu sonuca vardı: «Fransız eylemleri nedeniyle Potsdam sonrası Alman çıkmazı ile karşılaşan ve işgalin, Amerikan doları cinsinden yüksek maliyeti karşısında şaşıran Ordu ve Clay, iki yıl Fransa'yı uyuma zorlamak için manevra yaptı, durdu. Fakat Dışişleri Bakanlığı, hem Fransa'ya yaptırım uygulamayı ve hem de Almanya'da en önemli sorunun Fransa olduğunu açıkça kabul etmeyi reddetti. Bunun yerine Dışişleri Bakanlığı bürokratları, Rus niyetleri ve uzun dönemli hedefleri konusunda kuşku ifade ettiler ve bunu, Ordu'nun protestolarına rağmen, Ordu'nun Rusya'nın Berlin'de Potsdam anlaşmasını uygulamak için işbirliği yaptığı konusundaki kanıtlarına rağmen yaptılar.» (John Gimbel, The Origins of the Marshall Plan, Stanford University Press, 1976, sayfa 274) Çalışmada, Ordu arşivlerine dayanıyor ve burada adı geçen Clay, Almanya'daki Amerikan işgal komutanı Lucious Clay oluyor. Başkası değil.

Dışişleri Bakanlığı ile Savaş Bakanlığı ve Ordu arasında ihtilâf var. Dışişleri Bakanlığı, belki de Amerikan

aydınındaki aşırı Fransız hayranlığı ile, Fransa'cı bir politikadan yana. Öncelik, Fransa'ya. Savaş Bakanlığı ve Ordu, mutlak Ordu ile büyük sermaye arasındaki organik bağlar ve doğası gereği belli bir Alman hayranlığıyla, Almanya'nın canlandırılmasından yana. Almanya'cı. Arada çatışma var. Çatışmada Almanya ile ilgili olarak emperyalizmin uyumsuzluklarının da rolü büyük. Almanya ne olacak? Bir tüketim malları üreten ekonomi olarak tutulabilir mi? Sermaye malları üreten sanayileri tümden silinebilir mi? Sonra işgal kuvvetleri çok büyük ölçüde Alman sanayiine ait hisse senetleri topladı. Birleşik Devletler'den Alman teknolojisini incelemek üzere ekip üzerine ekip getirildi. Bunun için ayrı örgütler kuruldu. Sonra dünya ekonomisinin, kapitalist dünya ekonomisinin, iç kenetlenmesi tümden ihmal edilebilir mi?

Ordu, büyük sermaye ile kenetlenmiş yapısıyla ve bu anlamda, üretime yakınlığıyla, bunları gördü. Açıkça olmasa da gördü. Avrupa'yı güçlü Alman ekonomisinin omuzlarına yükleme politikası, nüve olarak, Amerikan Ordusu'nda vardı. Bu yüzden Savaş Bakanlığı Almanya'ya eski başkanlardan Herbert Hoover'in başkanlığında bir heyet gönderdi. Hoover, sermaye malları sanayii başta olmak üzere, Alman ekonomisinin derhal canlandırılmasını öneren bir rapor hazırladı. Rapor, Dışişleri Bakanlığı'nın ve bu arada Birleşik Devletler'de kurulmuş olan Üçüncü Dünya Savaşı'nı Önleme Dernekleri türünden kuruluşların tepkisini çekti. O zamanlar, Birleşik Devletler'de Alman ekonomisiyle faşizm ve İkinci Savaş arasındaki ilişkiyi görenler, daha sonraki yıllardakine göre şaşırtıcı ölçüde, daha çoktu. Soğuk savaş üniversiteleri, soğuk savaş bilim adamları, sanatı ve romanları, dünyanın her yerinde bu ilişkiyi gözlerden uzak tutmayı görev bildi. Görevini yaptı.

Alman ekonomisinin hızlı bir biçimde canlandırılmasını isteyenler, Amerikan ekonomisini düşünenlerdi. Başka ne beklenebilir? Avrupa ekonomisi çöküntü içinde

olursa, Amerikan ekonomisi depresyona girmekten kurtulabilir mi? Kesinlikle kurtulması mümkün değil. Bu yüzden Marshall Planı'nın asıl kaynağının Almanya'cılarla Fransa'cılar arasındaki mücadele olduğunu söyleyen Profesör Gimbel bile «Amerikan politikasını belirleyenlerin bir ekonomik resesyondan duydukları korkudan etkilendiklerini inkâr etmek doğru olmaz» diye yazdı. (J. Gimbel, The Origins of the Marshall Plan, sayfa 270) Bu nedenle de Marshall Planı, birden fazla mucidi bulunan icatlara benzedi. Aynı anda birçok kimsenin birden aklına düştü.

General Marshall'ın bakanlık hayatını konu alan kaynak bir de şunları yazdı: «Marshall Planı'nın ilk önce kimin aklına geldiğini söylemek güçtür. Bir tarihçinin çıkarabileceği en iyi sonuç, Avrupa'nın durumu o kadar açıktı ki, Plan'ın, Dışişleri Bakanlığı'nın içinde ve dışında birçok yazarı oldu.» (Robert Ferrell, George Marshall as Secretary of State, sayfa 104) Bunlardan birisinin Acheson olduğunda, bütün araştırıcılar ortak görüşteler. Acheson, Truman Doktrini oluşturulup henüz açıklanmadan önce, daha 5 Mart 1947 tarihinde SWNCC'ye yazı yazarak henüz kendisi aranan ve dolayısıyla adı konmamış Marshall Planı için çalışmaların başlamasını öneriyor. Savaş Bakanı Patterson ile Donanma Bakanı Forrestal'a başvurarak Yunanistan ve Türkiye'ye yardım tartışmalarının kendisini «dünyanın başka yerlerinde de benzer bir biçimde Amerika'dan malî, teknik ve askeri yardım gerektirebilecek durumların» incelenmesinin zorunluluğuna ikna ettiğini belirtti.

Bunu 5 Mart 1947 tarihinde yaptı. Tarihçiler aynı tarihte Clayton'un da bir memorandumu bulunduğunu belirttiler. Bu yüzden olsa gerek dünyanın en büyük tekstil ihracat firması Anderson and Clayton Company'nin sahibi William Clayton, Marshall Planı'nın babası olduğunu iddia ediyor. Doğrusu durumu itibariyle, böyle bir Plan'ın gerçek sahipliğine, en çok uluslararası şebekeden

Clayton'un yakın olduğunda kuşku yok. Clayton, o sırada Acheson gibi Dışişleri Bakanlığı müsteşarı. Gerçi Amerikan Dışişleri Bakanlığı geleneğinde iki müsteşar yok ama, Clayton'a da, yanına bir de «ekonomik işlerle görevli» sıfatı eklenerek müsteşarlık pozisyonu verilmiş. Nedeni çok basit: Bu, Amerikan usulünde «self made man», bu kendisini yetiştirmiş tekstil kralının, karısı eğer müsteşar olmazsa Washington'da oturmayacağını söylemiş, inat etmiş, bunun üzerine yeni bir müsteşarlık kurulmuş. Tarihçiler böyle yazıyor.

Amerikan generalleri ve belli bir eğitimden sonra Türkiye'de generaller de, uzman çalışmalarına ve brifinglere pek meraklıdırlar. (*) Amerikan iş adamları da memorandum yazmaya. Uçakta, yemek masasında birkaç sayfayı doldururlar ve yardımcılarına tartışıp geliştirmeleri için verirler. Yazdıklarına da çok önem verirler. Sanki her biri yeni bir ışık. Clayton'un 5 Mart tarihli memorandumu da öyle. Özeti ise şöyle: «Britanya, dünya lideri olarak kayıyor. Bu boşluğu ya Rusya ya da Birleşik Devletler dolduracak. Eğer Rusya doldurursa, on yıl içinde yeni bir savaş olur. Birleşik Devletler dünya liderliğini almak zorundadır. Bu, eğer Amerikan halkı, bu rolü desteklemek için şoke edilmezlerse imkânsızdır. Başkan, Amerikan halkını, her gün Dışişleri Bakanlığına gelen telgraflardaki gerçekleri söyleyerek, şoke edebilir.» (John Gimbel, The Origins of the Marshall Plan, sayfa 13) Burada da Amerikan halkını ürkütme ihtiyacı var. Bu, üstüne basıla basıla belirtilen ihtiyaç, McCarthy'ciliğin bir yanılgı olmadığını, sistemin o zamanki ihtiyacı olduğunu, çok iyi gösteriyor.

Büyük tekstil ihracatçısı ve Birleşik Devletler Dışişleri Bakanlığı müsteşarlarından Clayton, sadece genel söz söylemekle yetinmiyor. Artık karmakarışık bir hal

---

(*) 12 Mart Generalleri hep brifing yaptılar ve kelimeyi, yaygınlaştırdılar.

alan ve tam bir arap saçına benzeyen domino oyununu oynadıktan sonra sonuca ulaşıyor: «Eğer Yunanistan ve Türkiye baş eğerse, Orta Doğu kaybedilecek, Fransa komünizme teslim olacak ve Fransa giderken bütün Batı Avrupa ve Kuzey Afrika gidecek. Başkan ve Dışişleri Bakanı, Amerikan halkı ve Kongresi'ni dünya barışı için mücadeleye çağırmalıdır. Birleşik Devletler, ciddi olarak tehdit edilen milletlere, mali, teknik ve idari yardım sağlamalıdır. Kongre 5 milyar dolar ayırmalı ve bir Milli Savunma Konseyi kurularak bu fonlar, Birleşik Devletler'in hayati ihtiyaçlarının gerektiği gibi dağıtılmalıdır.» İş adamı diplomat böylece doğrudan doğruya eyleme geçiyor.

Ancak Clayton'un bu memorandumunun çok sınırlı kişilere ulaşabildiği anlaşılıyor. Acheson, yıllar sonra kendisiyle yapılan bir mülâkatta, haberdar olduğunu söylüyor. Fakat fazla etkili değil. Ama zarar yok. Clayton memorandum yazmasını seviyor ve bir yenisini yazıyor. Bu yeni memorandumu dolayısıyla Clayton'un protejelerinden daha sonra Birleşik Devletler'in Ankara Büyükelçisi George McGhee, Clayton için, «Marshall Planı'nın gerçek babası» diyor. Ne büyük tesadüf, soğuk savaşın başlamasında etkili olduğu söylenen uzun telgrafı Kennan, üşütmüş hasta yatarken yazıyor. Clayton da, Marshall Planı'nın babalık tartışmasına yol açan memorandumunu yine üşütmüş ağır bir grip geçirirken kaleme alıyor.

Hem Truman'ın sonradan doktrin olan mesajını ve hem de Marshallın hemen plan olan Harvard Üniversitesi konuşmasını yazan Jones ise, gördükleri ve bildiklerini, şöyle yazıyor: «19 Mayıs'a doğru Kennan, Bakan'ın istediği raporunu kaleme alıyordu ve Avrupa'ya yardım konusu, Bakan ile Acheson arasında ve Acheson'un üst düzey uzmanlarının toplantılarında günlük ciddi tartışmalarda ele alınıyordu. Aynı gün Clayton, altı hafta süren Avrupa gezisinden döndü. Esas olarak yün üzerindeki gümrük oranını yükselten bir yasayı veto etmesi için Başkan'a baskı yapmak için dönmüştü ve Başkan bu yasayı veto etti. Fakat kafasını en çok işgal eden sorun, Avrupa'nın tehlike çanlarını çalan durumuydu ve konuyla ilgili olarak uçakta dört sayfalık bir memorandum yazmıştı.» Büyük tekstil ihracatçısı tam bir iş adamı gibi davranıyor. Yün ithalâtını zorlaştıracak gümrük artırımı yasasının iptalini sağlıyor ve bu arada Avrupa pazarlarını düşünerek bir memorandum hazırlıyor.

Tüm araştırıcılar bu memorandumun, daha önceki Mart ayı memorandumunun benzeri olduğunda birleşiyorlar. Fakat daha etkili oluyor. Joseph Marion Jones devam ediyor: «Ağır bir gripten mustarip olarak dönüşünden sonraki ilk günlerini acil yün sorunuyla geçirdi ve sonra 23 Mayıs'ta yatağa düştü ve 27 Mayıs'ta tekrar Bakanlığa geldi. Bu arada Clayton'un memorandumunu yakın çalışma arkadaşlarının dışında dağıtmadığı veya Avrupa'nın imarı sorununu fazla deşmediği anlaşılıyor. Bakanlığa dönünce memorandumunu bir notla birlikte Acheson'a gönderdi ve Bakan ile bir görüşme düzenlemesini istedi. Bu memorandum ve bunu izleyen görüşme, hem Bakan Marshall'ın Harvard Üniversitesi konuşmasının içeriğinde ve hem de muhtemelen bu konuşmayı yapma kararını almasında çok etkili oldu.» (J. M. Jones, The Fifteen Weeks, sayfa 246-247) Böylece Birleşik Devletler'in ekonomik sorunları, soyut düzeyde olduğu kadar somut olarak da, Marshall Planı'nı etkilemiş oldu. Kişi düzeyinde de etkilemiş olduğu ortaya çıktı.

Clayton'un kısa memorandumu ile Kennan'ın başında bulunduğu Siyaset Planlama Grubu'nun ayrıntılı ve akademik soğukluktaki raporunun tartışılması birbirinin içine girdi. Kennan, raporunda, Birleşik Devletler için üç alternatif olduğunu yazdı. Birinci alternatif Sovyetler Birliği ile savaş yapmaktı. Bunu düşünmek imkânsız, dedi. İkinci alternatif, Bolşevizmin alabildiğine genişlemesine razı olmak idi. Bunu da kabulü imkânsız olarak gördü. Üçüncü alternatif, Amerikan dış politikasını, Bolşevik kazanımlarını durduracak bir biçimde düzenlemek ola-

rak formüle edildi. Bu daha sonraki yıllarda «kuşatma politikası» adını aldı. Bu politikanın arkasında bekleyip zaman kazanma fikri yer aldı. Çünkü tüm Batılı sovyetologlar gibi Kennan da, Sovyetler Birliği'ne, senaryosunu kendilerinin yazdığı bir oyunu seyredercesine bakmaktan geri kalamıyordu. Kennan'a göre gelecek on veya on beş yıl içinde Stalin ölecekti ve bundan sonra Sovyetler Birliği'nde iç mücadele başlayacak ve Sovyetler zayıf düşecekti. Bu yüzden zaman kazanmak gerekti.

Başında Kennan'ın bulunduğu Siyaset Planlama Grubu, uygulanacak dış politikanın sadece askeri hareket ve stratejiye dayanmasını istemediler. Böyle bir politikanın Sovyet propagandasının inandırıcılığını artırmaktan başka bir sonuç vermeyeceğini gördüler. Bir de şunu gördüler: «Salt anti-komünizm hiç de akıllıca bir politika değildir.» Nedeni çok açık. Dünyanın karşılaştığı karışıklar yalnızca komünistlerin eylemlerinden doğmuyor. Temelde ekonomik hastalıklar var. Ayrıca «moral sağlamlığının derinden bitişi» var. Bu öyle bir durum ki, komünistler olmasa bir başka radikal eyleme ve hükümete yol açar. Bu yüzden Birleşik Devletler için akıllıca politika, ekonomik yardım ile bu toplumların sağlığa kavuşmasına yardım etmekten ibaret oluyor.

Fakat bunlar «tek başına Amerikan ekonomik yardımının herhangi bir ülkeyi komünist olmaktan kurtaramayacağını altını çize çize vurguladılar.» (Eric F. Goldman, The Crucial Decade, America 1945-1955, New York, 1956, sayfa 72) Amerikan yardımı, canlanmak için bir başlangıç rolü oynayabilir. Bu ülkelerde komünizmi önlemek için, bir yandan, bunların komünizme karşı; diğer yandan da, pek öyle büyük olmayan ameliyatlarla ekonomilerinin düzelmeye elverişli olmaları gerekir. Özde ve gerektirdiği eylem programında, Kennan raporu ile Clayton memorandumu birbiriyle birleşir. Arada aynı eylem programının, bir iş adamı ve bir de akademik yaşama meraklı iki kişi tarafından yazılması sonucunda ortaya çıkacak fark var.

Bundan sonrası ise kısaca şöyle: General Marshall, konuşmasını 16 Haziran tarihine göre ayarladı. 5 Haziran 1947 tarihinde yapılacak Harvard Üniversitesi diploma törenine katılmayı düşünmedi ve özür diledi. Ancak sonra birden Avrupa'da işlerin hızla kötüye doğru gittiği korkusuna kapıldı. Birkaç güvenilir gazeteciye haber verildi. Cambridge'de 5 Haziran konuşmasını yaptı. Ve Dışişleri Bakanlığı tepkinin oluşması için bir süre geçmesi gerekeceğini düşündü. Fakat öyle olmadı. Sendikacılıktan gelme Britanya Dışişleri Bakanı Bevin, Attlee'nin benzetmesiyle Attlee'nin köpeği, heyecanlandı, heyecanlandırdı ve işi çabuklaştırdı.

Tarih, bazı zaman noktalarında yoğunlaşıyor. 12 Temmuz 1947 tarihi de, böyle tarihin yoğunlaştığı kesitlerden birisi. Üç önemli olaya tanıklık ediyor. Biri şu: 12 Temmuz 1947 tarihinde Türkiye ile Amerika Birleşik Devletleri arasında Yardım Antlaşması imzalandı. Truman Doktrini'nin bir sonucu olarak imzalanan bu anlaşma, bundan sonra yapılan tüm «ikili antlaşmalar» dizisinin babası oldu. Antlaşma «Türk Hükümeti, Türkiye'nin hürriyetini ve bağımsızlığını korumak için ihtiyacı olan güvenlik kuvvetlerinin takviyesini temin ve aynı zamanda ekonomisinin istikrarını muhafazada devam maksadıyla Birleşik Devletler Hükümeti'nin yardımını istediğinden» diyerek başlıyor. İsteğin Türkiye'den geldiği kayıtlara geçiriliyor. Devamla, 22 Mayıs 1947 tarihinde kabul edilen Truman Doktrini'nin gerektirdiği yardım yasasının, «Birleşik Devletler Başkanı'na, Türkiye'ye her iki memleketin egemen bağımsızlığına ve güvenliğine uygun şartlar dairesinde, böyle bir yardımda bulunmak yetkisi verdiğinden» bu antlaşmanın imzalandığı belirtiliyor.

Hükümlere göre bir «misyon şefi» tayin ediliyor. İlk misyon şefi, uluslararası şebekeden Birleşik Devletler'in Ankara Büyükelçisi Edwin Wilson oluyor. Misyon Şefi, antlaşmaya göre, «peyderpey yapılacak olan muayyen

yardımının kayıt ve şartlarını Türk Hükümeti temsilcileriyle danışarak tespit» yetkisiyle donatılıyor. Türk Hükümeti, misyon şefine, yapılan yardımın kullanılışı ve ilerleyişi hakkında rapor, bilgi ve gözlem türünden istenen her kolaylığı sağlamayı taahhüt ediyor. Gözlem veya eski deyimi ile müşahede yapacaklar arasında Amerikan basın ve radyo mensupları da var. Antlaşmada bunlar için ayrıca bir hüküm var: «Türk Hükümeti, Birleşik Devletler Basın ve Radyo temsilcilerine, bu müşahadelerini tam olarak bildirmelerine müsaade edecektir.» Bu hükmün bir de uzantısı var: «Türk Hükümeti bu yardımın amacı, kaynağı, mahiyeti, genişliği, miktarı ve ilerleyişi hakkında Türkiye'de tam ve devamlı yayın yapacaktır.» Türkiye, soğuk savaş ideolojisini yaymak için, büyük hırsını bir de ikili bir anlaşmanın maddesi haline getiriyor.

12 Temmuz antlaşmasının bir de dördüncü maddesi var. Sonradan çok önemli olduğu anlaşıldı. Birinci paragrafı şu: «Bu anlaşma gereğince Türkiye Hükümeti tarafından elde edilen her madde, hizmet veya malûmatın emniyetini sağlamak azminde bulunan ve bunda aynı derecede menfaattar olan Türkiye ve Birleşik Devletler Hükümetleri, badelmüşavere, bu uğurda diğer Hükümetin lüzumlu addedebileceği tedbirleri, karşılıklı olarak, alacaklardır.» İkinci paragrafı ise şöyle: «Türkiye Hükümeti, Birleşik Devletler Hükümeti'nin muvafakati olmadan, bu neviden hiçbir madde veya malûmatın mülkiyet veya zilyetliğini devredemeyeceği gibi, aynı muvafakat olmadan Türkiye Hükümeti'nin subay, memur veya ajanı sıfatını haiz bulunmayan bir kimse tarafından bu maddelerin veya malûmatın kullanılmasına veya bu malûmatın bu sıfatı haiz olmayan bir kimseye açıklanmasına ve bu maddeler ve malûmatın verildikleri gayeden başka bir gayede kullanılmasına müsaade etmiyecektir.» İşte bu madde. Bu maddeye dayanarak ve bu maddeyi hatırlatarak 1964 yılında Birleşik Devletler Başkanı Johnson,

Türkiye Cumhuriyeti Başbakanı İsmet Paşa'ya hakaret dolu bir mektup göndererek Türkiye'nin planlandığı belirtilen Kıbrıs çıkartmasını önledi. «Yapamazsınız» dedi. Türkiye yapmadı.

12 Temmuz 1947 tarihinde İsmet İnönü'nün de imzasını taşıyan ikili antlaşma on yedi yıl sonra İsmet İnönü'ye gönderilecek hakaret dolu bir mektuba dayanak oldu. 12 Temmuz tarihinde İsmet Paşa'nın yayınladığı ve sonradan tarihe «12 Temmuz Beyannamesi» olarak geçen açıklama, hâlâ Türkiye politika tarihinin en az işlenmiş konularından birisi olarak kaldı. Bu «beyanname» ile Cumhurbaşkanı İsmet Paşa, muhalefet partisi başkanı Celâl Bayar ile Başbakan Recep Peker'i birkaç kez bir araya getirdiğini açıkladı ve «siyasî partilerin hangisi iş başına gelirse gelsin onlar idare mekanizmasında çalışanların haklarına ve itibarlarına karşı adaletli bir zihniyet alacaklarına inandıracaklardır» dedi. Bu beyanname ile Demokrat Parti, iktidarın «meşru adayı» olarak göründü.

12 Temmuz beyannamesinin son paragrafında İsmet Paşa şunları söyledi: «Vatandaşlarıma Hükümetle ve iktidar partisi ile muhalefet partisi arasında görüşme ve araya girme safhalarını olduğu gibi anlatmış olduğumu ümit ederim. Varmak istediğim netice, başlıca iki parti arasında temel şartın, yani emniyetin yerleşmesidir. Bu emniyet, bir bakımdan memleketin emniyeti mânasını taşıdığı için benim gözümde çok ehemmiyetlidir.» Bu emniyetin, Türkiye burjuvazisi için, çok önemli olduğunu kabul etmemek imkânsız. Burjuvazi, CHP ile DP veya AP ile CHP arasındaki güvene çok önem veriyor. 12 Temmuz beyannamesi şöyle sona eriyor: «Bu beyanatımı, neşrinden önce, Başbakanla Muhalefet Lideri görmüşlerdir.» Böyle bitiyor.

Fakat acaba İsmet Paşa doğru mu söylüyor? Görenler yalnızca Başbakan Peker ile Demokrat Parti Ge-

nel Başkanı eski Başbakan Celâl Bayar mı? İsmet Paşa anı bırakmadığı için bilmek çok zor. Bu zorluk içinde bir başka anıda, şöyle geçerken yazılan, bir küçük paragraf bulmak ise çok değerli. Türkiye'nin «en büyük iş adamı» Vehbi Koç'un anısında şöylesine küçük bir paragraf var: «1946-50 arasında DP'nin hızla gelişmesi, DP erkânının demeçleri CHP'yi büyük endişeye düşürdü. Memlekette huzursuzluğu yatıştırmak için İnönü meşhur 10 Temmuz bildirisini yayınlamak zorunda kaldı. Bu arada bildiriyi bana da okuyarak görüşümü sordu. Çok isabetli olduğunu söyledim. Bu bildiri o sırada biriken bunalımı gidermişti.» (Vehvi Koç, Hayat Hikâyem, İstanbul, 1974, sayfa 135) Vehbi Koç, beyanname tarihini 10 Temmuz olarak hatırlıyor. Ya yanlış hatırlıyor ya da bu tarih, Cumhurbaşkanı İsmet İnönü'nün Ankara Ticaret Odası Başkanı Vehbi Koç'a beyannamesini okuyup onayını aldığı gündür.

Böylece, Türkiye politika tarihi açısından son derece önemli sayılması gereken bir açıklığa adım atılmış oluyor. Türkiye'nin Amerika Birleşik Devletleri ile imzaladığı güne denk getirilen 12 Temmuz Beyannamesi'nin ilân edilmeden önce, Türkiye'nin «en büyük iş adamı» tarafından görüldüğü ve onaylandığı ortaya çıkıyor. Bu açıklığa doğru önemli bir adım. Ancak açıklık hiç bir zaman bir adım olarak kalmıyor. Daha doğru bir deyişle bir adım olarak kalmaması gerekli.

Bu nokta çok önemli. Bu nokta, 1950 yılında iktidardan inenlerin bürokratlar olduğu konusunda süregelen yanılgıyı bir daha çürütmek için çok önemli. Ayrıca Türkiye burjuvazisinin siyasal deneyim gücünü ölçmek için de önemli. Tan Gazetesi'nin yakılıp yıkıldığı gün Cumhurbaşkanı İsmet Paşa, yeni kurulacak burjuva muhalefet partisinin liderini kabul etti. Çankaya Köşkü'nde. Rastlantı mı? Türkiye'nin bağımsızlığını ipotek altına koyan ilk ikili antlaşmayı imzaladığı gün, Cumhurbaşkanı İsmet Paşa, burjuva muhalefet partisinin emniyetini güven altına aldığını ilân etti. Türkiye burjuvazisi kendi güvenini Birleşik Devletler'e ipotek ettiği gün, kendi muhalefetinin de güven altında olduğunu ilân etmek gereğini duydu. Anılar ise bu güven ilânının daha önce Türkiye'nin «en büyük iş adamı» tarafından onaylandığını ortaya çıkardı.

Bu kadar mı? Tarihçiler bundan sonrasını araştırmak durumunda. Görevleri, bu. Bu görevi kolaylaştırmak için bir ipucu verilebilir. Şöyle: Demokrat Parti, iktidarın hemen eşiğine geldiği zaman, kendi içinden o zamanki deyimle «müfrit» ve şimdiki deyimle aşırı bir grubu temizliyor. Aşırılıkları Cumhuriyet Halk Partisi'ne karşı daha sert bir politika izlenmesini istemelerinden. Bunların içinde ve önde gelen bir yerde şimdiki CHP Uşak Senatörü var. Bunlar, daha sonra ve önce, Türkiye'de orta sermayenin görüşlerini savunan muhafazakâr bir politik hareketi oluşturdular. Osman Bölükbaşı'nın liderliğinde bu hareket kitlesel bir desteğe de kavuştu. En sonunda bu hareket, örgüt olarak, Milliyetçi Hareket Partisi'ne dönüştü. Zaman içinde.

1950 yılının hemen öncesinde Demokrat Parti'den tasfiye olanlar bir broşür yayınladılar. «Broşürde verilen bilgiye göre, Cumhurbaşkanı İnönü'nün muhalefeti tutan konuşması, DP Ankara İl Başkanı Üzeyir Avunduk ve CHP'nin milyonerlerinden Vehbi Koç arasında geçen bir konuşmayla başlamıştı.» (Emin Karakuş, İşte Ankara, sayfa 138) Üzeyir Avunduk, Tezler'in birinci kitabında işaret edildiği gibi, İttihat ve Terakki'nin dayanaklarından zengin Avundukzade'lerden. Atatürk Türkiyesi'nde İttihatçıların bir bölümü asılırken İttihatçı zenginleri de iflâsın eşiğine getirildi. Avundukzade'lerin talihi Celâl Bayar'ın Cumhurbaşkanı olmasıyla birlikte yeniden açıldı.

Broşürde başka ilginç bilgiler de var. Cumhurbaşkanı İnönü, demokrasi tarihinde tarafsızlığını göstermek için, yurt içi gezilerine Demokrat Parti Muğla Milletve-

kili Nuri Özsan'ı da alırdı. «Ben aynı zamanda parti başkanıyım, partinin içindeki müfritleri halledeyim, fakat ya siz, meselâ, Yusuf Kemal Tergînşenk işini nasıl halledeceksiniz?» dediği yazılı. (*) Bir de İnönü ile konuştuktan sonra Celâl Bayar'ın arkadaşlarına söyledikleri var: «CHP'nin bir kısım mensupları, İnönü'nün bu yoldaki tutumunu beğenmiyor, onu kararından vazgeçirmek için baskı altında tutuyorlardı. Hatta CHP Genel Başkan Vekili Hilmi Uran'ın istifa tehditinde bulunduğunu öğrendim. Arkadaşlar, bu yeni durum karşısında biz İnönü'yü tutmaya mecburuz, ona yardım etmek, onu teşvik etmek durumundayız. İnönü, rica ederim bana yardım ediniz, bana inanınız, bu iiş sonuçlandıracağım, dedi. Dün akşam köşkten ayrılırken merdiven başına kadar yürüdü. Celâl Bey, aman bana yardım et, diye ricalarda bulundu.» Broşür bunları iddia ediyor.

Celâl Bayar'ın yaptığı iddia edilen konuşmasında CHP Genel Başkanvekili Hilmi Uran'ın adı geçiyor. Hilmi Uran, anılarında, 12 Temmuz Beyannamesi üzerinde uzunca duruyor. Şunları yazıyor: «Sayın İnönü, yazdığı resmi nutuklara son şeklini vermezden önce birçok sayıda tabettirerek onları yakın arkadaşlarına göndermek ve onlardan mütalâa istemek itiyatında idi. Bu mütalâaları her vakit büyük dikkatle dinler ve iltifata değer telâkki ettiği kısımlar için nutku üzerinde tadiller yapardı. On iki Temmuz Beyannamesi de böyle olmuş ve ilk tasavvur edilen şekil tabedilerek arkadaşlara verilmişti ve galiba ileriye sürülen mütalâalarla ilk tasavvur edilen şekil hayli tadile uğramış olacaktı ki, evrakım arasında bulduğum

(*) Bu söylenenlerin doğru olup olmadığını tarihçiler araştıracak. Ben, doğru olabileceğine inanıyorum. Henüz kitap halinde yayınlamayı düşünmediğim Parti Tarihine Katkı adlı çalışmamda Halk Partisi Genel Başkanlarının ilişki kurdukları «muhalefet» partilerinden bazı «aşırı» unsurları tasfiye etmelerini isteyişlerinin bir başka örneğini gösterdim. Kimse aksini iddia edemiyor.

müsveddeyi, neşredilmiş olan Beyanname'den hayli farklı buldum.» (Hilmi Uran, Hatıralarım, Ankara, 1959, sayfa 474) Hilmi Uran, itirazların Recep Peker'den ileri geldiğini ve kendisinin Peker'i yumuşatmaya çalıştığını iddia ediyor.

Uran'ın yazdıklarından iki paragraf daha almak aydınlatıcı olacak. Birisi şu: «Eğer Millet Partisi mensupları, politik havanın bu yüzden yumuşamasına dahi tahammül edemiyerek Cumhurreisinin bu müdahalesini iktidarla Demokrat Parti arasında bir muvazaa olarak gördüklerini ilân etmemiş olsalardı ve eğer Demokrat Parti liderleri bu muvazaa isnatlarına ehemmiyet vermiyerek Beyanname'nin telkin ettiği havaya uymak yolunu tutmuş olsalardı, o vakitki sert parti münasebetlerinin yumuşatılmasına İnönü'nün himmeti ve hizmeti çok büyük olacaktı ve beyanname de daha büyük bir ehemmiyet kazanmış olacaktı.» Demek ki «aşırı muhalefet» etkili oluyor. Bu yüzden Türkiye burjuvazisi, «aşırı» sağ ve «aşırı» sola hep duvar çekmek istiyor.

Fakat etkili olması için uygun bir ortam bulması gerekli. Şöyle: «Fakat kanaatım odur ki, Millet Partisi mensuplarının, Cumhurreisi tarafından yapılan böyle bir müdahaleyi muvazaa olarak görmeleri isnadı dışında da büyük bir kısım Demokrat Parti mensupları, iktidarla kendi aralarındaki münasebetin yumuşamasına zaten taraftar değillerdi ve böyle bir yumuşamayı, partilerine mensup büyük kitlenin hoş görmeyeceği bakımından, tehlikeli görüyorlardı. Gerçi Millet Partisi isnadının, Demokrat Parti mensupları üzerinde tahriki olmamıştı denilemez. Bununla beraber, bence Beyanname'nin umulan yumuşak havayı o vakit sağlayamamış olmasını, daha ziyade, Demokrat Parti'nin içinden ve hatta liderleri zihniyetinden gelen tepkide aramak daha doğru olur. Nitekim bunu takip etmiş olan bazı hadiseler de bu görüşe hak verdirecek mahiyettedir.» (Hilmi Uran, Hatıralarım, sayfa 470 ve 471) Çok güzel.

Birleştirildiğinde şu geçici «modeli» kurmak mümkün: Burjuvazi, iki burjuva partisi arasında bir pakt yapılmasını istiyor. Paktın unsurları açıkça görülüyor. Soğuk savaşa girerken, CHP ile DP arasında barış içinde bir arada yaşama ve bunun için de yumuşama gerekli sayılıyor. Bunun için, bir yandan, işçi sınıfının politik hareketine kayabilecek her türlü demokrat hareket üzerinde mutlak bir terör üzerinde anlaşılıyor. Aynı şekilde orta ve daha küçük sermayenin her tarafa kayabilecek muhalefeti de bir uca itilmek isteniyor. Sermaye bunda kararlı görülüyor. Ancak, sermayeye karşı muhalefetini Halk Partisi'ne karşı muhalefet olarak algılayan geniş halk kitlelerini bu pakta ortak etmek zor görünüyor. CHP ile DP arasındaki anlaşma bu nedenle tam olarak uygulanamıyor. (*) Fakat büyük ölçüde uygulanıyor. Bir eği-

(*) Tarih tekerrür etmez. Ancak tarih araştırması, toplumun gelişme yasalarını çıkarmaya yönelir. Burada, Türkiye politikasında dramın yoğunlaştığı 1945-1947 dönemini, oldukça ayrıntı ile ve bir bütünlük içinde incelemeye çalışıyorum. Dramın yoğunlaştığı bu zaman kesitine bugünden bakıyorum. 1975-1977 dönemi ile benzer eğilimler gösterdiğine inandığım için bu yoğunlukta ele alıyorum. 1945-1947 döneminde bir kısım demokratların, tabii kendilerini sosyalist sanan demokratları kastediyorum, Mareşal Çakmak'ı Millet Partisi'ne bakışları, daha sonraki dönemde aynı türden demokratların Milli Selâmet Partisi'ne bakışına pek benziyor. Tezler'in birinci kitabında Ecevit'i İsmet Paşa'nın öğrencisi olarak nitelemiştim. Düzelteceğim. Celâl Bayar'ın öğrencisi. Ecevit de halk kütlelerinin muhalefetini sermayenin istediği sınırlar içinde tutma işlevini üstleniyor. 1977 seçimlerinden önce 12 Mart komutanlarının CHP ve AP arasında paylaşılmasının bir anlaşma sonucu olduğunu sanıyorum. Başbakan Demirel'in, seçimlerden hemen önce, Ecevit'e suikast yapılacağını bir mektupla bildirmesi, bana, 12 Temmuz 1947 beyannamesini hatırlatıyor. CHP ise Hükümete gelince Lockheed de dahil tüm yolsuzluk soruşturmalarını bilinçle bir kenara koyuyor. DP hükümete gelince, CHP'nin başlattığı Amerika yanlısı politikayı hızlandırıyor. CHP Hükümete gelince AP'nin politikasını aşarak uyguluyor. Her iki örnekte de sosyalist hareket ve demokrat hareket etkisizlik çağını yaşıyor.

Bunlar daha ayrıntı ve doğrulukta ancak zamanın oturmasından sonra yazılabilir.

lim olarak işlevini yerine getiriyor.

Bu «model» şimdilik geçici olarak kabul edilmeli. Daha ayrıntılı çalışmalara ihtiyaç var. Fakat 12 Temmuz tarihinde bir üçüncü önemli olayın olduğunu göstermek için ayrıntılı çalışmalara gerek yok. Ne olduğunu, ilgili her kaynakta bulmak mümkün. Olan şu: «Marshall Planı adı verilen Avrupa Kalkınma Projesi'nin ilk hazırlığı 12 Temmuz 1947'de Paris'te toplanan 16'lar Konferansı çalışmaları ile başlamıştır.» (Oral Sander, Türk-Amerikan İlişkileri 1947-1964, sayfa 46) Haziran ayının başında General Marshall Harvard Üniversitesi'nde konuşunca, bir ay sonra, 16 ülke Paris'te bir araya gelip Avrupa Ekonomik İşbirliği Komitesi'ni, CEEC, kuruyorlar. Bu komite sonradan bir örgüt oluyor, Paris'te bir şatoya yerleşiyor, arada bir isim değiştire değiştire Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma örgütü, OECD, adında karar kılıyor. Marshall Planı için ve Avrupa'yı komünizmden kurtarmak amacıyla kurulan OECD, Marshall Planı'nın işi bitince işlevsiz kalıyor ve ne yapacağını şaşırıyor. Son yıllarda dünya kapitalizminin her sorununu çözmeye talip olarak kendisine bir işlev bulmaya çalışıyor. Enerji Ajansı'nın kurulmasına, bu yüzden, öncülük etti. En son olarak da Türkiye'nin kurtarılmasını üzerine aldı. Şu sırada OECD içinde 17 kapitalist ülke bir araya gelerek Türkiye'yi kurtaracak acil kredileri ve bu kredilerin koşullarını görüşüyorlar.

1947 yılında işleri daha kapsamlı idi. Fransa ve İtalya'yı komünizmden kurtarmayı planlama işiin üstlendi. Artık Avrupa'da Almanya'nın canlandırılmasının da kaçınılmaz olduğu düşünülüyordu. Ancak Almanya, Fransa, İtalya ve İngiltere ekonomileri kurtarıldıktan sonra canlandırılmalıydı. Aksi halde Alman ekonomisi, yine karşı koyulmaz genişleme istekleriyle ortaya çıkabilecekti. 1947 yılı 12 Temmuz tarihinde Paris'te bu maksatla toplantı yapıldı ve bu toplantıya Türkiye de katıldı.

Her katılan ülke bir rapor ve daha doğru deyişle bir

fatura ile ortaya çıktı. Türkiye de aynını yaptı. Dışişleri Bakanı Necmeddin Sadak, daha sonra yaptığı bir konuşmada, Türkiye'nin hazırladığı raporda ne olduğu konusunda bilgi verdi. Bilgi şu: «Bu bilgilere göre, memleketimizin gerek ziraat, gerek madenler vs. gibi iptidai maddeler istihsalâtını Avrupa'ya müessir bir şekilde faideli olabilecek bir dereceye çıkarmak için, planın yürürlük süresince, 1 Temmuz 1947 fiyatlarına göre 615 milyon dolarlık malzemeye ihtiyaç bulunduğu tespit edilmiştir.» Gerçekten şu Türkiye burjuvazisi bir harika! Çok özverili. 615 milyon dolarlık malzemeyi «ilkel maddeler üretimini Avrupa'ya etkin bir biçimde yararlı olabilecek bir dereceye çıkarmak için» istiyor.

Ancak Amerikalı uzmanlar, Türkiye'nin bu kadar başkalarını düşünmesini pek anlayamıyorlar. Şöyle: «Amerikalı uzmanlar başlangıçta Türkiye'ye ekonomik yardım yapılması konusunda fazla istekli olmamışlardır. Uzmanların bu ülke hakkında hazırladıkları raporda, Türkiye, tarım ve maden bakımından Avrupa kalkınmasına yardım edebilecek bir ülke sayılmış, altın ve döviz stokları ilk 15 ay için yeterli görüldüğünden makinaların satın alınmasında kendisine yalnız 'rüçhan' hakkı tanınmıştır. Ayrıca, Marshall Planı'nın, ulusal bir ekonomiyi geliştirme planı değil, savaştan yıkık çıkmış Avrupa'nın yeniden kurulması planı olduğu belirtilerek, Türkiye'nin savaşın yıkıcılığını görmediği, Avrupa ülkelerinin çoğunun karşılaştığı ekonomik kalkınma sorunları ile kıyaslanacak sorunlarla karşı karşıya olmadığı anlatılmıştır.» (Oral Sander, Türk-Amerikan İlişkileri, sayfa 47) Amerika Birleşik Devletleri, Türkiye'yi Marshal Planı'nın kapsamı içine almayı düşünmüyor.

Birleşik Devletler, Türkiye'nin Avrupa'nın kurtuluşuna katkıda bulunmasını gerekli görmeyince, Türkiye de Avrupa'yı kurtarmaktan vazgeçiyor. Marshall Planı, Avrupa'yı komünizmden kurtarmayı amaçlıyor. Türkiye, Avrupa'yı kurtarmaktan vazgeçip kendisini kurtarmaya ka-

rar veriyor. Türkiye burjuvazisi, Marshall Planı'nın kapsamına girebilmek için kendisini komünizm tehlikesinden kurtarmayı uygun görüyor. Bunun için önce yine komünizm tehlikesi yaratmak gerekiyor. Demokratlardan komünist imal etme süreci tekrar başlatılıyor. 1947 yılı Aralık ayında. 1947 yılı Aralık ayının 19 tarihinde Başkan Truman Marshall Planı'nı Amerikan Kongresi'ne sunuyor. Birleşik Devletler'de «ciddi» Washington Post gazetesi bu kararı «bizim hür dünyamızın hayatta kalma operasyonu» olarak niteliyor. Türkiye de operasyona katılmak istiyor ve 1947 yılı Aralık ayında Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Olayı düzenleniyor. İçlerinde Amerika Birleşik Devletleri'nde eğitim görmüş olanların da bulunduğu «solcu hocalar» için düzenlenen gösteri, tam bir sağ terör niteliğini alıyor. Üçüncü öğrenci terörü böylece tezgâhlanıyor.

Şimdi sıra bunda. Tarihin şaşmazlığı şaşırtıcı bir uyum içinde. 1947 yılında Türkiye burjuvazisinin, resmi ilk «kalkınma planı» yapması da bir rastlantı gibi görünmüyor. 1947 yılında «planlama» her işte kendisini gösteriyor. 1947 yılının başında, Millî Eğitim Bakanı Reşat Şemsettin Sirer, Millet Meclisi Maarif Komisyonu'nda uzun bir konuşma yaparak Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi'ndeki «solcu hocalar» ile ilgili «geniş açıklamalar» yapıyor. 1946 yılında ele geçirilen ve Şefik Hüsnü'ye ait olduğu iddia edilen raporda Ankara'da yayınlanan Yurt ve Dünya ile Adımlar dergilerinden söz edilmesi bu açıklamaların eksenini oluşturuyor. Bakan Sirer, komisyonda üç günlük bir kampanya sürdürüyor.

«Üç gün süren görüşmeler esnasında, Prof. Tahsin Bangugoğlu, Prof. Sadi Irmak, Tezer Taşkıran, Fahri Kurtuluş, Emin Soysal, Nurettin Unen, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültelerinde olup bitenleri, solcu hocaların talebeler arasındaki yıkıcı faaliyetlerini sert bir dille tenkit» ediyorlar. (İlhan Darendelioğlu, Türkiye'de Milliyetçilik Hareketleri, sayfa 197-198) 12 Mart'tan Milliyetçi Cephe hükümetine geçiş döneminde Başbakanlığa getirilen

«Acul» Sadi Irmak komisyonda şunları söylüyor: «Bu üç hoca, Behice Boran, Pertev Boratav, Niyazi Berkes, iş başına geldikleri takdirde kuracakları sokak mahkemeleri vasıtasıyle idam edecekleri milliyetçilerin listesini taşıyorlar. Bunların eseriyle ve lisanlarıyle Moskova radyosunun lisanı arasındaki müşabehet ve müşarekete dikkatinizi çekerim» diyor. Sadi Irmak, bu iki derginin yayınlarıyla Moskova radyosu arasında benzerlik ve ortaklık görüyor.

1 Mart 1947 tarihinde Ankara Üniversitesi'nin çeşitli fakültelerinden bir grup öğrenci Millî Eğitim Bakanı'na bir dilekçe yazıp konuşmasına teşekkür ediyorlar, bu öğretim üyelerinin üniversiteden çıkarılmasını istiyorlar ve mektuplarını «kökü hariçte olan ve memleketimizi yabancı ellere teslim edecek bu idealin peşinde koşan kimselerin faaliyetlerine çok kısa bir zamanda son verilmesini saygılarla rica eder, ellerinizden öperiz» diyerek bitiriyorlar. Ama hükümetin planlaması biraz zaman istiyor. Truman Doktrini'nin görüşülmesi sırasında Zincirli Hürriyet Olayı ile yetiniliyor. «Solcu hocalar», 1947 yılı Aralık ayına saklanıyor. Marshall Planı'na.

«Acul» Sadi Irmak, «solcu hocalar» ile ilgili olarak «sokak mahkemeleri vasıtasıyla idam edecekleri milliyetçilerin listesine taşıyorlar» diyor. Zekeriya Sertel ise, anılarında, tam tersini yazıyor. Şöyle başlıyor: «Polisin hışmına uğrayan yalnız biz solcular değildik. Birara polis, Ankara'da üniversite öğretim üyelerine de musallat oldu. O vakit Ankara Üniversitesi'nde Behice Boran, Niyazi Berkes, Muzaffer Şerif, Pertev Boratav gibi ilerici gençler vardı. Pertev Boratav'ın dışındakiler Amerika'da sosyoloji okuyarak yetişmişlerdi. Dönüşlerinde Ankara Üniversitesi'ne doçent olarak girmişlerdi. İleri görüşlü, zeki, bilgili gençlerdi. Ankara'da 'Yurt ve Dünya' adında bir de dergi çıkararak fikirlerini yaymaya çalışıyorlardı. Politikayla uğraşmaz, etliye sütlüye karışmaz bilgin kimselerdi. Memleket sorunları üzerinde incelemeler yapıyor ve bu konudaki fikirlerini yazıyorlardı.»

Şöyle bitiriyor: «Ama polis devleti, bu değerli gençleri bir daha üniversiteye sokmadı. Dergilerini de kapattı. Onlara bilim yolunda hayatlarını kazanmak olanağı bırakmadı. Onlar da İstanbul'a geldiler, bizim etrafımızda toplandılar. Tan Gazetesi'nde yazılar yazdılar, yeniden bir dergi çıkarıp yayın yapmaya çalıştılar. Ama polis, onları rahat bırakmadı. Sonunda bıktılar.» (Zekeriya Sertel, Hatırladıklarım, sayfa 244) Zekeriya Sertel'in «bıktılar» hükmü, Behice Boran için doğru değil. Boran, Barışseverler Derneği ile mücadeleyi sürdürmeyi deniyor. Fakat bundan sonra ve 1951 Tevkifatı'nın dağıtıcı havası içinde soğuk savaşın sessizliğini yaşıyor. Sendikal hareketten doğan Türkiye İşçi Partisi, 1962 yılında bazı aydınları çağırıncaya kadar.

Barışseverler Derneği'ne sıra gelecek. Şimdi sıra 1947 yılı Aralık ayında. Aralık ayı Cumhuriyet Gazetesi'nde «komünist tahrikatının önlenmesi için 80,000 kişi silâh altına çağrılıyor» haberi ile başlıyor. Haber birinci sayfada ve Fransa ile ilgili. İkinci gün Türkiye ve komünizmle ilgili bir haber var. Birinci sayfada ve şu başlıkla: «Resmî dairelerdeki komünistlerin tasfiyesi için bir heyet kurulması istendi.» Aralık ayı, Türkiye'de komünist tehlikesinin büyük olduğunu göstermekle başlıyor. Aynı gazetenin en büyük haberi ise «CHP'nin Yeni Programı Kurultayda» başlığını taşıyor. Tasfiye Kurultay'da isteniyor. «CHP, bir köylü partisi olmağa doğru gidiyor», aynı haberin alt başlıklarından birisi. Bir başka ve destekleyici haber şu: «Amerikalı yol mühendisleri dün uçakla geldiler.»

3 Aralık'ta CHP Kurultay'ı ile ilgili olarak «programın laiklik maddesi çok sert tartışmalara sebep oldu, bu maddeyi beğenmeyen bazı hatiplerin sözleri şiddetli bir infial havası yarattı» haberi var. Tabii komünizmle ilgili haber eksik değil: «Mısır'da komünist subayların hazırladıkları ihtilâl» üç sütunluk bir haberin başlığı. Alt başlığında sonuç veriliyor: «Rejimi devirmek isteyenler yaka-

yı ele verdiler.» Komünistlerle ilgili olarak Türkiye ihmal edilmemiş. «Hasanoğlan Köy Enstitüsü» başlıklı haberin alt başlığında «Milli Bakanlığı tarafından yayınlanan bir tebliğde yüksek kısım öğrencilerinin diğer okullara nakli uygun görüldüğü bildiriliyor.»

«Kurultayda dün beklenen seçimler yapıldı» ve «Fransa'da komünistler hezimete uğradılar», 4 Aralık tarihli gazetenin birinci sayfasında yer alan iki haber oldu. 5 ve 6 Aralık tarihli gazete, yine Fransa'da komünistler ve çarpışmalar ile ilgili haberlerle dolu. 7 Aralık'ta önemli haberlerden birisi şu: «Fransız Millî Meclisinde komünist lideri Thorez'in sözleri yuhalarla karşılandı.» 10 Aralık'ta sıkıyönetim kaldırılmasının kararlaştırıldığı; 11 Aralık tarihli gazetede ise Balıkesir'e bir Amerikan uçağının mecburi iniş yaptığı bildiriliyor. Askerî uçağın mürettebatı paraşütle atlamış. Uçak sonra pilotsuz olarak yere inmiş. Uçağın «içinde bulunan iki köpek kazadan salimen kurtuldu». Haberi tamamlıyor. Yanında ise şu haber var: «Amerikan yardım heyeti başkanı şehrimize geldi.» Türkiye «heyetler çağına» giriyor.

12 Aralık 1947 tarihli Cumhuriyet Gazetesi'nin sol baş köşede en büyük haberi «komünistler İtalya'da da son kozlarını oynuyorlar» ile başlıyor. «Komünistler, Kuzey İtalya'da iktidarı ele almayı ve ayrı bir hükümet kurmayı tasarlıyorlar, hükümet cezri tedbirler aldı». Artık herhalde sıra da Türkiye'ye geldi. Ve gerçekten de Ayın Tarihi, artık sıranın Türkiye'ye geldiğini gösterdi. «Bir işler olacak.» 12 Aralık tarihinde yapılan Ankara Hukuk Fakültesi Öğrenci Derneği Genel Kurulu şu kararı aldı: «Milli bünyemizi yıkmaya çalışan komünizmle fikrî mücadele hususunda Atatürk'ün ölmez vasiyetini şu anda bir kere daha duymaktayız: 'Komünizm her göründüğü yerde ezilmeli! Varlığımızın hikmeti vatan için yaşamak, gerektiğinde ölmektir.» Hazırlık başlıyor.

Aynı günkü Tasvir Gazetesi'nde Cihad Baban «Milliyetçi Türk Gençliğine Muvaffakiyet Dileriz» başlıklı baş-

yazısı ile hazırlık kampanyasına katılıyor. Başyazı gayet açık: «Türk gençlerinin, millî mevzulardaki hassasiyetini hepimiz biliriz, yeni bir misalini de evvelki günkü beyannamelerinde gördük, gayet vakur ve temkinli bir eda ile, komünistlikle mücadele edeceklerini ve bu mücadelede fikir davasından ayrılmayacaklarını ifade ediyorlar.» (Ayın Tarihi, sayı 169, Aralık 1947, sayfa 9 ve 151) Tasvir, Cumhuriyet'ten bir gün önce işe başlıyor.

13 Aralık tarihli Cumhuriyet, bir gün önce İtalya komünistlerine ayırdığı yeri, aynen Türkiye «komünistlerine» ayırıyor. 13 Aralık'ta, sol başta «Gençliğin Komünizmle mücadele kararları» haberi yer alıyor. «İstanbul Hukuk Derneğinden sonra Talebe Birliği ve Ankara Hukuk Derneği de birer beyanname yayınladılar.» Bunlar büyük büyük basılıyor. Şu da öyle: «Diğer taraftan Demokrat Parti sözcüsü, komünistlerin partiler içindeki faaliyetlerinden bahisle alâkalıları ve halkı ikaz ediyor.» Demokrat Parti, model anlaşmaya uygun davranıyor.

13 Aralık tarihli Cumhuriyet Gazetesi'nde yer alan İstanbul Üniversitesi Talebe Birliği Başkanlığı'nın açıklaması ise, o tarihte demokrat ve ilerici düşünce ile eylemin etkinliğini gösteren son derece acı bir belge olarak duruyor. Şöyle: «İstanbul'da halen mevcut sıkıyönetimin kaldırılması hususunda hükümetçe karar alındığı gazetelerde okunmuştur. Sıkıyönetim dolayısıyla sinmiş gibi görünen komünizm propagandacılarının mezkûr karar neticesinde serbest meydan bulacaklarını zannederek aşırı faaliyet göstereceklerini tahmin etmekteyiz.» Yüksek öğrenim gençliği tam bir polis kafası ve bilinciyle beyanname yayınlıyor.

Devamı var: «Son günlerde üniversite muhitinde belli başlı münakaşalara konu teşkil ettiği Talebe Cemiyetlerince Birliğimize bildirilen ve Birlikçe de müşahade edilen komünizm faaliyeti ve bu faaliyetin âkıbeti hususunda Birliğimizin kendine düşen vazifeyi yapmakta tereddüt

etmeyeceğini ve memleket düşmanlığı telâkki ettiğimiz komünizmle her yönden mücadele edebilecek kudrette olduğumuz Türk efkâr-ı umumiyesine bildirmeyi vatan borcu telâkki ederiz.» Adam Smith'in «görünmez eli» harekete geçti. Yüksek öğrenim gençliği, Cumhuriyet ve Tasvir Gazeteleri, «komünizme karşı» birleşti. 1947 yılı Aralık ayında. Marshall Planı'nın Amerika Birleşik Devletler Kongresi'ne sunulduğu ayda.

Birleşenler bu kadar değil. 13 Aralık 1947 tarihli Cumhuriyet Gazetesi'nin haberlerinden birisi şu: «Ankara 12 (Telefonla) - Profesör Fuad Köprülü, bilhassa son zamanlarda komünist ajanlarının tahriklerinden her iki partinin sakınması lüzumunda ısrar eden mütalâalar ileri sürmektedir. Demokrat Parti sözcüsü, son yazılarından birisinde, bu maskeli komünistlerin, bir aralık Demokrat Parti saflarına da sızmış olduklarını ileri sürmüş ve Cumhuriyet Halk Partisi safları arasında hâlâ kışkırtıcılık ettiklerinden şikâyette bulunmuştur.» Cumhuriyet Gazetesi böyle başlıyor ve Tasvir Gazetesi karşısında bir günlük gecikmeyi kapatmak için Fuad Köprülü'nün «yarınki Kudret Gazetesi'nde çıkacak başyazısını» haber yapıyor.

Cumhuriyet Gazetesi devam ediyor: «Muharrire göre 1 — Bu şüpheli neşriyatı yapanlar, çok defa isimleri meçhul kimselerdir. Sermayelerini nasıl buldukları da şüphelidir. 2 — Bunlar ilk bakışta hürriyet ve demokrasiyi müdafaa eder görünür, Demokrat Parti'yi, iktidar partisiyle uyuştuğundan, yahut yanlış hareket ettiğinden dolayı tenkit eder; Demokratların, kapitalistler partisi olduğunu iddia eder. 3 — Demokrat Parti, demokrasi prensiplerine sadık olsaydı, memlekette sol partiler kurulmasına şiddetle muhalefet etmemesi lâzım geldiğini, üstü kapalı şekilde ileri sürerler. 4 — Demokrat Parti'nin dış siyasette iktidar partisiyle mutabık olması işlerine gelmez. 5 — Bolşevikleri açıktan açığa methetmezlerse de, Amerikan emperyalizminden, Amerikan yardımının Türkiye'yi müstemleke safına koyacağından dem vururlar.»

Demokrat Parti'nin demokrasi anlayışı iktidara gelmeden yıllar önce açıklığa kavuşturuluyor. Fuad Köprülü ve Demokrat Parti, bunlarla yetinmeyip bir de «tarife» veriyor: «Elinize geçen herhangi bir gazetede, yukarıda saydığımız şeylere tesadüf ederseniz, onun komünist âleti olduğuna derhal hükmediniz. Bize bu tarzda telkinlerde bulunmaya kalkanlar varsa, onların, Moskof ajanı vatan hainleri, yahut bilmeyerek onlara âlet olan zavallılar olduğunu yüzlerine haykırmakta tereddüt etmeyiniz. Bu gibi meş'um propagandalar karşısında daha uyanık olmak ve hıyanet çehrelerini saklayan maskeleri yırtmak, her Türk için mukaddes bir vatan borcudur.» Türkiye'nin Amerikan yörüngesine girmesiyle Türkiye'de «demokrasi» arasında bağlantı kuranlar Köprülü'yü tekrar okuyabilirler.

Fakat okunacak malzeme oldukça zor. Bunlaraan birisi 14 Aralık tarihli Cumhuriyet'in başyazısı. Nadir Nadi imzalı ve «Komünizmle Savaşırken» başlıklı başyazının ilk paragrafı «aydın başarılar» dileyerek bitiyor. Şu şekilde: «Yüksek öğretim gençliğinin komünizm tehlikesine karşı ciddi bir mücadele açtığını memnunlukla haber alıyoruz. Millî varlığımızı yok etmek amacını güden bir düşmana sınırlarımızın ötesinde zararsız bir hale sokabilecek yegâne kuvveti ancak fikir ve iman gençliğimizde arayacağımıza göre teşebbüs doğrudur ve yerindedir. Yarınki büyüklerimiz demek olan bugünkü yüksek öğretim nesillerine savaşlarında aydın başarılar dileriz.»

Yazıdan, Nadir Nadi'nin böyle bir kampanyanın neden böyle yeniden başlatıldığını açıklamak ihtiyacı duyduğu anlaşılıyor. Kampanyayı ve zamanını savunuyor: «İlk bakışta gençliğin teşebbüsünü belki lüzumsuz göstermek isteyenler çıkacaktır. Türkiye'de komünizm propagandası yasak edildiği ileri sürülerek, tek taraflı bir savaşın uygunsuzluğu üzerinde belki gizlice durulacaktır. Fakat düşmanın pek yakınımızda bulunduğu ve açık emellerini yürütmek için her çareye başvurduğunu hatırlayanlar bu

sinsi iddialara kulak asmayacaklar, gençliği mücadelesinde desteklemekten geri kalmayacaklardır.» Nadir Nadi, böyle bir kampanyanın uygunsuzluğunu «gizlice» söyleyeceklere açıkça cevap veriyor. Önceden.

14 Aralık tarihinde bir başka savunma daha yapılıyor. Bu da hükümetten geliyor. 14 Aralık tarihinde Ulus Gazetesi'nde «Türk Gençliğinin Uyanıklığı» başlığı ve «Ulus» imzasıyla bir yazı çıkıyor. Bir savunma yazısı: «Once, İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi öğrencilerinin güzel ve yerinde hareketi ile yüreklerimiz ferahladı. Sonra, bunu Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi öğrencilerinin kararı takip etti. Bütün Türk gençlerinin bu uyanıklık tezahüründe beraber olduklarında şüphe yoktur. Gençlerin bizi çok mütehassis eden hareketi şudur: Komünizm cereyan ve propagandaları karşısında, kendiliklerinden teşebbüse geçmişlerdir. Komünizmin hayal cenneti vaadeden aldatıcı propagandalarını iflâsa mahkûm etmeye karar vermişlerdir». İktidardaki partinin resmî yayın organında kampanya ile ilgili olarak «kendiliklerinden teşebbüse geçmişlerdir» demek ihtiyacının duyulması son derecede anlamlı.

Kampanya, «millî bir kampanyadır. Avrupa'yı kurtarma mücadelesine izin verilmeyen Türkiye kendisini kurtarmaya karar verince «milli» bir kampanya açıyor. Gençliğin, basının kampanyasına devlet radyosu da katılıyor. Yine 14 Aralık tarihli Cumhuriyet Gazetesi «üniversite gençliği komünizmin aleyhinde evvelce yaptığı bir nümayiş esnasında» alt yazılı bir fotoğrafla çıkıyor. Sonra da haber veriyor: «Dün akşamki Radyo Gazetesi, Atatürk'ün aziz emanetini yüreğinde taşıyan Türk gençliğinin komünizmle mücadele için giriştiği asil hareketi ve alınan şerefli kararları bahis mevzuu ederek neşriyatta bulunmuştur.» Cumhuriyet, Köprülü'nün bir başka gazetede çıkacak yazısın ıokuyucusuna duyurduktan sonra bir gece önce radyoda yapılan anti-komünizm propagandasını da sütunlarına geçirmek ihtiyacını duyuyor.

Şöyle yazıyor: «Radyo Gazetesi, bundan sonra, Ankara Hukuk Fakültesi öğrencilerinin yayınladığı beyanname ile Kudret Gazetesi'nde çıkan Fuad Köprülü'nün makalesinden bazı parçalar okumuş, memleket gençliğinin bu asil heyecan ve kararının muvafık, muhalif bütün gazeteler tarafından takdirle karşılandığını tekrarlayarak Ulus'ta çıkan bir yazıdan şu parçaları okumuştur: 'Gençlerin bu kararı, bu andı, kızıl suratlarına bir şamar, orak ve çekiçlere bir tırpandır.'»

Burada bir ara durmak ve bir noktayı tekrarlamak gerekli: Tan Olayı, Zincirli Hürriyet Olayı ve Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Olayı, birer öğrenci olayı olmaktan uzaktır. Birbirinden bağımsız da değildir. Türkiye'nin soğuk savaş dönemi ve iki partili demokrasi çağına geçiş için distemli hazırlık zincirinin halkalarıdır. CHP iktidarı, belki de daha deneyimsiz bulduğu DP iktidarını her türlü «tehlike» ihtimalinden korumak istemiştir. İçgüdüsel olarak bunu yapmıştır. Dış politika gerekleriyle bir bütünlük içinde yapmıştır. Ve Aralık ayının ilk yarısında gerekli hazırlıklar bir «millî» politika olarak tamamlandı. 19 Aralık tarihinde Başkan Truman, Kongre'ye bir mesaj göndererek, Marshall Planı'nı açıkladı. Türkiye, Birleşik Devletler'de hazırlanmış raporlarda Türkiye'nin Marshall Planı'nın kapsamının dışında tutulmak istendiğini biliyor. Artık genel ve «millî» kampanyanın bir somut hedefe yöneltilmesi zamanı geliyor. 19 Aralık tarihinde Truman'ın bir mesajla Kongre'ye Marshall Planı'nı sunduğu gün Millet Meclisi'nde yapılan görüşmeleri 20 Aralık tarihli Cumhuriyet Gazetesi şu başlıkla haber veriyor: «Dil-Tarih Fakültesindeki Sol Temayüllü Hocalar». Gerçekten tarihin böylesine bir uyum göstermesi şaşırtıcı oluyor. Haberin başlıkları şöyle: «Bazı milletvekilleri Fakültenin derhal lâğvını teklif ettiler, Millî Eğitim Bakanının görüşmelerin gizli olması teklifi reddolundu, neticede tali bir komisyon kuruldu.» Gazete, «dünkü müzakerelerde konuşanlardan» diyerek Emin Soysal, Nureddin Ünen, Tahsin Banguoğlu

ve Fahri Kurtuluş'un fotoğrafları ile haberini süslüyor. Habere göre Nureddin Ünen, Ankara Üniversitesi Rektörü Şevket Aziz Kansu'ya «bu üç hoca komünist mi, hümanist mi, sosyalist mi veya bolşevik mi?» diye soruyor. Yine habere göre, Şevket Aziz Kansu «ben faniyim, bunu kanun tayin etsin» cevabını veriyor.

Tan Olayı, İstanbul'da; Zincirli Hürriyet, İzmir'de ve şimdi de Ankara'da. Türkiye'nin üç büyük kentinde. Gözler önünde. Gazete, dergiler ve en sonunda üniversite. Üniversite, 21 Aralık tarihinde Tasvir Gazetesi'nde Cihad Baban'ın «emniyet teşkilâtı» içeren başyazısında. Başyazının başlığı, «Ankara Üniversitesi'nde Solculuk Meselesi.» Amacı ise Ankara Üniversitesi Senatosu'nu tehdit etmek. Ayrıca «tehlike» ve büyüklüğü hakkında dış ve iç dünyayı yanıltmak. Şöyle: «Türkiye'de de komünist ajanlar var. Sağlam olan bünyemizi kemirmek ve inkıraza mahkûm etmek için çeşitli şekillere bürünerek çalışıyorlar. Emniyet teşkilâtımız daha iyi bilir, aralarında cer hocası, öğretmen kılığına bürünenler var. Meclisin dünkü encümen toplantısında sayın Sadi Irmak'ın açıkladığı gibi Ankara Dil-Tarih Fakültesi'nden mezun olup hocalığa gidenlerden sol sesler gelmeğe başladı. Tehlike yayılıyor.»

Cihad Baban «ne yazık ki, Ankara Üniversitesi Senatosu, bu millî davada kendisinden beklenen hassasiyeti matlup şekilde gösterebilmiş değildir» diyor. Sonra göreve çağırıyor. Şu cümlelerle: «Gençliğin hassasiyetini büyük bir sevgi ile karşılıyoruz. Çanakkale'de, Sakarya'da vatan için ölen Türk gençleri, bugünkü hassasiyetleriyle, aynı vatan vazifesini yaptıklarını bilmelidirler. Türk milliyetçiliği, her doktrinin, her kanaatin üzerinde müşterek ve mukaddes bir mefhumdur. Ankara Üniversitesi'nin de bu şuuraltında tereddütten kurtulmasını ümit ederiz.»

Cihad Baban Ankara Üniversitesi Senatosu'nun tereddütten kurtulmasını istiyor. Fakat acil cevap işçiler-

den geliyor. 22 Aralık tarihli Cumhuriyet «işçilerimiz komünizmi tel'in ettiler» haberini veriyor. Habere göre «basın teknisyenleri bu zehirin bünyemize asla giremiyeceğini belirttiler.» Aynı gazetede dört sütunluk ve iki fotoğraflı bir büyük haber var: «Galatasaray - Fenerbahçe 2-2 berabere kaldılar.» Bir diğer haber ise şu: «Meclis milletvekili aylıklarına zam yapmayı dün kabul etti.» Meclis ile ilgili bir başka haber başlığı: «Komünistlere dair Meclis'e verilen takrir.» Bir milletvekili bir önerge vererek «diğer devlet dairelerinde çalışan komünistlerin gizli faaliyetlerini önleyici ne gibi tedbir alınmıştır?» diye soruyor. Bu haberin devamında şöyle bir cümle var: «Milli Eğitim Komisyonu, bu sabah toplanarak sol temayüllü profesörler meselesi üzerinde görüşmelerde bulunmuştur.»

25 Aralık tarihli Cumhuriyet Gazetesi'nin birinci sayfasına bakıldığında Türkiye'nin yönetici sınıflarının yine «aşağılık kompleksi» içine düştükleri görülüyor. Sağ üst köşede bir haber başlığı: «Yunan çetecileri bir kukla hükümet kurdular.» Bu başlık altında şunlar alt başlık oluyor: «Yeni durum karşısında Amerika'nın tedbirler alacağı ve Akdeniz filosunu Yunan sularına göndereceği tahmin ediliyor.» Bir başka habere göre ise «Iran'da durum karışık». Karışık olan durumda «kabine bir türlü kurulamıyor.» Daha da karışık göstermek için olsa gerek, alt başlık şöyle: «Şah, Sovyet Büyükelçisi'ni kabul etti.» Yunanistan'da ve Iran'da «komünist tehlikesi» var. Türkiye ise bu açıdan pek yoksul. «Tehlike» açısından yoksul, fakat, «nefret» açısından pek zengin. Doğrusu da bu olmalı. Bir açıdan yoksul olunca diğer açıdan zengin olacak. Türkiye «nefret» açısından zengin. Cumhuriyet Gazetesi'ne göre. Yunan çetecilerinin hükümet kurdukları haberin hemen altında yine üç sütunluk bir haber var. Başlığı şöyle: «Gençliğin komünizme karşı duyduğu nefret.» Yunanistan ve Iran'daki komünizme karşı Türkiye'de «nefret» var. Büyük puntolarla yazılmış: «Talebe

Birliği tarafından dün tertip edilen toplantı çok heyecanlı oldu, muhtelif hatipler komünizmin içyüzünü anlattılar.»

Bu «nefret» toplantısı şöyle olmuş: «Millî Türk Talebe Birliği tarafından tertip edilen 'Türk Gençliği komünizmle nasıl mücadele etmelidir?' mevzulu konferans dün saat 15 te Marmara Lokali'nde verilmiş, toplantı yüksek tahsil gençliğinin gösterdiği büyük hassasiyetle ve izhar olunan hararetli tezahüratla 3 saat devam etmiştir.» Toplantıyı, MTTB yöneticilerinden Dündar Kalyoncuoğlu açmış ve şöyle demiş: «Bugün dünyaya yayılmak isteyen sinsi bir ideoloji vardır ve bunun adı komünizmdir. Bütün dünya bu ideoloji ile mücadele halindedir ve Türk milleti de bu savaşa katılmalıdır.» Bu işin bir «savaşa katılma» işi olduğunu biliyorlar. Oldukça «bilgili» bir gençlik. Yüksek öğrenim gençliği, sınıfsal konumu gereği, demokrat olmak durumunda. Fakat kesinlikle değil. Üstelik kitlesel olarak değil. Bu işlerde siyasal iktidarın, devletin ve polis örgütünün etkin bir parmağı olduğunda kuşku yok. Ama burjuva iktidarları, burjuva devlet aygıtı ve polis örgütü, imkânı olsa, her zaman aynı etkin parmağı harekete geçirmek istiyor. Ancak, sadece sınıfsal konumu gereği değil aynı zamanda bilinci ile demokrat olan bir yüksek öğrenim gençliği kitlesi karşısındd, her zaman istediğini yapamıyor.

1947 yılında yüksek öğrenim gençliği demokrat bilince sahip olmaktan çok uzak. Bu bilinci, on yıl sonra almaya başladı. Soğuk savaşın ortasında. Demokrat bilinci almaya başlamasından bir on yıl sonra ise kendisini sosyalist olarak görüp, sosyalist sandığı eylemlere girişti. Çok hızlı sayılması gerekli bir gelişme içinde kaçınılmaz bir karışıklık kaynağı. Ve hâlâ Türkiye ilerici hareketinin en önemli sorunlarından birisinin de kaynağı. Hâlâ en önemli sorunlardan birisi şu: Demokrat ideoloji ile sosyalist ideolojinin birbirinden ayrılması. Net bir biçimde.

25 Aralık tarihli «nefret» toplantısına katılanlar öğrenci gençlik ile sınırlı değil. Bu da «millî» bir «nefret» kampanyasına benziyor. Cumhuriyet Gazetesi'nin haberine göre «Talebe Birliği Başkanından sonra İstanbul Gazeteciler Cemiyeti adına muharrir arkadaşımız Bahadır Dülger konuşmuş» ve şöyle demiş: «Bugün Yunanistan'da kardeş kanı dökülmesinin tek sebebi oraya komünizmi sokmamak, bu kızıl kuvvete esir olmamak içindir. Biz, komünistliği bu mahiyette gördüğümüz için ona düşmanız. Onunla boğuşacak, maddi ve manevi kuvvetlerimizi kullanarak ona karşı koyacağız. Bu mevzuda affımız, müsamahamız, kayıtsızlığımız olmayacaktır.» Türkiye'de Yunanistan'da olduğu gibi «tehlike» olmasa bile Türkiye, Yunanistan'ın tehlikesine ortak oluyor.

Fuat Köprülü, katılamadığı için özür telgrafı çekiyor. CHP Milletvekili Fahri Kurtuluş'tan sonra İstanbul Milletvekili Cihad Baban kürsüye geliyor ve toplantının anlam ve önemini açıklıyor. Şunları söyleyerek: «Bu toplantıyı 15 gün önce yapmış olsaydık, Ankara Üniversitesi'ndeki hocalar rezaletine şahit olmazdık. Komünizmle mücadele davası, Türk milletinin bekası davasıdır.» Cihad Baban, on beş gün önceki rezaletten söz ederken herhalde kafasında iki gün sonrası için planlanan rezalet var. Cumhuriyet Gazetesi'nin haberinin son cümlesinde planlı rezaletin ipuçları var: «Hatiplerin çok alkışlanan ve zaman zaman coşkun tezahürata vesile veren bu nutuklarından sonra yüksek tahsil gençleri de komünizm aleyhinde heyecanlı söylevler vermişlerdir.»

Gelişmeleri, bugünü ve sorunlarını çözümleyebilmek için, tekrardan kaçınmamak gerekli. Tekrar şu: Türkiye'de yüksek öğrenim gençliği, tarih içinde yakın denilebilecek bir zamana kadar ve kitlesel olarak faşizan bir ideoloji ve eylem bütünlüğü içinde oldu. Anti-komünizmin vurucu gücü oldu. Bundan kurtulmanın gerektirdiği ideolojik ve eylem çatışmasını yeterli ölçüde yaşamadan 1961-1971 döneminden geçti. Bu yetersizlik nedeniyle 1971

sonrası dönem, faşist bir gençlik kitlesine tanıklık etti.

27 Aralık 1947 tarihli Cumhuriyet Gazetesi ise «Yunan asileri taarruza geçti» haberini verdi. Haberin önemli yanı şu olsa gerek: «Komünistler devlet dairelerinden çıkarılıyorlar». Bu haber Anadolu Ajansı tarafından düzenlenmiş. İçeriği şöyle: «Yunan hükümet daireleri bütün komünistlerden temizlenecektir. Gonatas, Papendreu ve Zervas'ı öldürmek için tertip edilen komplo mensuplarına dağıtılacak olan silâh ve cephanenin, bir daktilonun ve bir gece bekçisinin yardımı ile Atina temyiz mahkemesinin salonuna saklandığının meydana çıkarılması üzerine komünistlerin devlet dairelerinden uzaklaştırılmasına karar verilmiştir.» Bu haber 27 Aralık tarihli Cumhuriyet Gazetesi'nde yer alıyor. Komünistler temyiz mahkemesine kadar girmişler. Temizlenecekler. 27 Aralık 1947 tarihli Cumhuriyet ile 4 Aralık 1945 tarihli Cumhuriyet arasında fark yok.

Ayın Tarihi'nde 27 Aralık 1947 tarihi ile ilgili bir «Ankara Valiliği Tebliği» var. Bu tebliği buraya almak gerekli. Başlıyor: «Ankara yüksek öğrenim okullarına mensup bir gençlik kitlesi ellerinde Türk Bayrağı ve Atatürk'le İnönü'nün fotoğrafları ve bazı yaftalar olduğu halde ve komünizm aleyhinde tezahürde bulunmak maksadıyla 27/12/1947 gününün erken saatlerinden itibaren muhtelif istikametlerden yürüyüşe başlamışlardır. Bunlardan bir kısmı Ulus Meydanı'na gelerek âbide etrafında toplantılarına bir miting mahiyetini vermek istediklerinden zabıtanın tertibatıyla karşılaşmışlar ve komünizmle bu cereyanı güdenler hakkındaki nefretlerini bir ağızdan ilân ederek Samanpazarı istikametine yönelmişlerdir.» (Ayın Tarihi, sayı 169, Aralık 1947, sayfa 25) Zabıta, Ulus'tan Samanpazarı'na gönderiyor.

Devam ediyor: «Yolda diğer bir gençlik topluluğu ile karşılaşan bu gençlik kafilesi, yürüyüşe devamla Cebeci Meydanı'nda toplanmışlar ve orada bu konu üzerinde konuşan birkaç genci dinledikten sonra aralarından

bazılarının muhalefetine rağmen Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi önüne kadar ilerlemişler ve konferans salonunda tezahürlerine devam etmek üzere fakülte binasında bu salona girmişlerdir. Bu sırada içlerinden mahdut bir kısmı rektörün bulunduğu kata çıkıp öğretim üyelerinden bazıları hakkında bir karar alınmamış olmasını ileri sürerek aleyhte konuşmuşlar, rektörden çekilmesini isteyerek kendisinden istifa ettiğini bildiren bir kâğıt almışlardır.» Böylece Türkiye Yunanistan'dan geri kalmadığını gösterdi. Türkiye de, demokratlardan komünist imal edip kamu kuruluşlarından tasfiye etmeye başladı. Tabii Türkiye'de olan biraz «alaturka» oluyor.

Resmî bildiri bunu pek fazla açıklamıyor. Bir polis kaynaklı çalışmada gerekli ayrıntıların bir bölümü var. Yüksek öğrenim gençliğinin ellerindeki dövizler arasında «Üniversitede komünist hoca istemiyoruz», «Yalnız üniversitede değil, diğer dairelerden de komünistler temizlenmelidir» dikkati çekiyor. (İlhan Darendelioğlu, Türkiye'de Milliyetçilik Hareketleri, sayfa 199) Gençlik de Yunanistan'dan geri kalmayı içine sindiremiyor. Üstelik kararlı görünüyor. Bir dövizde de şunlar yazılı: «Komünistleri siz ezemiyecekseniz Türk gençliği ezecektir, çünkü kararlıdır.»

Resmî bildiride Rektör Aziz Kansu'nun istifasıyla ilgili ayrıntı da yeterli değil. Polis kaynaklı çalışmada şu var: «İzdihamın şiddeti yüzünden birçok masa, sandalyeler parçalanmış, ellerine istifa mektubunu alan gençler ise geride kalan arkadaşlarına rektörün istifa ettiği müjdesini veriyorlardı. Şevket Aziz Kansu da güçlükle ve arka koridorlardan geçilerek bir otomobille fakülte binasından uzaklaştırılıyordu. Rektörün fakülteden çıkabilişi ancak emniyet kuvvetlerinin havaya ateş etmeleri ve itfaiyenin talebeler üzerine su sıkmasıyla mümkün olabilmişti.» Polis kaynağı, eyleme katılan öğrenci sayısını onbeş binden fazla gösteriyor. Elebaşı olarak da uzun süre CHP milletvekilliği yaptıktan sonra bağımsız olan Mehmet Ali Arıkan gösteriliyor.

Ancak polis kaynaklarına geçen bilgilerin de eksik olduğunu söylemek gerek. 28 Aralık tarihli Cumhuriyet Gazetesi'ndeki bilgiler çok daha ayrıntılı ve canlı. Şöyle canlı: «Gençler, Şevket Aziz Kansu'dan istifasını ve 'Kahrolsun Komünistler!' diye kendileriyle birlikte bağırmalarını istediler. Rektör, her iki arzuyu de müteaddit defalar yerine getirdi. İstifa ettiğine dair sözü kâfi görülmediğinden yazılı istifası alındı. Daha sonra, pullu bir kâğıda istifa yazdırıldı.» Bu bir öğrenci eylemi değil bir sağ terör idi.

Polis kaynağında şu bilgiler de verildi: «Gençler rektörün uzaklaştırıldığını gördükleri halde hâlâ dağılmak istemedikleri anlaşılıyordu. Bir müddet sonra ise Ankara Valisi İzzettin Çağpar da toplantı mahalline gelmiş, gençleri teskin etmek istemişti. Gençler valiyi de aralarına alarak Etnografya Müzesi'nde Atatürk'ün muvakkat kabri huzuruna gelmişlerdi. Etnografya Müzesi önünde İstiklâl Marşı'nı müteakip vali söz almış ve 'şimdi istediğiniz oldu, bana verdiğiniz sözü tuttunuz ve dağılınız' demişti.» Cumhuriyet Gazetesi, bunu şöyle, düzeltiyor: «Vali İzzettin Çağpar da hadise mahalline gelmişti. Gençler, Atatürk'ün muvakkat kabrini ziyaret etmek istiyorlardı. Vali, bunu temin etti. Birlikte muvakkat kabre gidildi. Burada Dr. Kemal Satır gençlerle bir konuşma yaptı.» CHP, hem hükümet aygıtı ile ve hem de yöneticileri ile sağ terörü düzenliyor ve uygulamasını yakından izliyor.

28 Aralık tarihli Cumhuriyet Gazetesi'nde yer alan bilgiler bunlardan ibaret değil. Ankara Valiliği'nin açıklaması, şu bilgiyi de içeriyordu: «Bunu müteakip fakülteden çıkan gençlik kafilesi milli marşlar söyleyerek Atatürk'ün muvakkat kabrinin bulunduğu müzenin önünden bir ihtiram geçişi yaparak ve yürüyüşe devamla yolları üzerinde bulunan Türkiye Gençler Derneği merkezi önünde ve içinde bazı tezahüratta bulunduktan sonra Ulus Meydanı'na gelip komünizm aleyhine nefret duygularını

tekrarlayarak dağılmışlardır.» Cumhuriyet, buna, şunları eklemiş: «Gençler, Denizciler caddesine akarak, küçük bir binanın merdivenle inilen iki odasını işgal eden Türkiye Gençler Derneği merkezindeki kâğıtları ve kitapları ve diğer eşyayı darmadağın ettiler.»

Daha da var. İzmir'den alınan haber var: «9 Eylül Gençlik Derneğinin hazırladığı toplantı bugün Halkevinde yapılmış, gençler komünizmi tel'in etmişler, komünizmin görüldüğü yerde ezileceğini söylemişler, and içmişlerdir. Birkaç genç, Ankara Üniversitesi'ndeki hocaların işten çıkarılmalarını ve adalete verilmelerini, İzmir'de Voroşilov adının değiştirilmesini istemişlerdir.» Dahası var: «Yunan komünistleri kanun dışı ediliyorlar.» Yine birinci sayfada ve Ankara'daki terör ile birlikte.

Bu kadar da değil. 28 Aralık tarihli Cumhuriyet, sanki bir «özel» sayı olarak hazırlanmış. Beşinci sayfada, oldukça büyük şu başlık okunuyor: «Hollywood'daki Komünistler.» Şöyle başlıyor: «Hollywood'un tanınmış artist, muharrir ve rejisörleri arasında komünistlik propagandası yapanlar bulunduğuna dair yapılan şayialar üzerine Amerikan Hükümeti'nce tahkikat yapılmış ve tahkikat, komünistliğin Hollywood'a bulaşmadığını belirtmiştir.» Bu, «millî» olduğu kadar «milletlerarası» bir kampanyadır. Soğuk savaş, bütün cephelerde ve bütün bölgelerde harekete geçiyor.

Komünistliğe bulaştıkları iddia edilen bazı aktörlerin sözleri var. Olduğu gibi nakletmek gerekli. «Gary Cooper demiştir ki» diye başlayan paragraf şöyle: «Bazı eserleri, komünistlik koktuğu için kabul etmedim. Fakat ben, Carl Marx'ı okumadım. Onun için komünistlik hakkında bilgim, ağızdan ağıza dolaşan lâkırdıdan ibarettir. Bu lâflar, bana komünistliği sevdirmemiştir. Çünkü komünistliğin geriliğini açıklamıştır.»

Türkiye'de «solcu hocalar» üniversiteden uzaklaştırılırken Hollywood'da kovboy filmlerinin unutulmaz kahramanı Robert Taylor, alınan ifadesinde, şunları söylüyor: «Şayet içimizde komünist varsa, yapılacak şey onu ya Rusya'ya yahut başka bir tatsız memlekete sürmektir.» Cumhuriyet Gazetesi, bu önemli haberini, şu cümle ile tamamlıyor: «Umumiyetle elde edilen kanaat, en meşhur artistlerin siyasi meselelere pek akıl erdiremeyecekleri merkezindedir.»

Basın, Hollywood'daki «komünistler» sorununu böylece çözüp rahatladıktan sonra tekrar Türkiye ve Yunanistan'a dönüyor. 29 Aralık tarihli Cumhuriyet, «Yunanistan komünistlerden temizleniyor» haberiyle birlikte Ankara'da Milli Eğitim Bakanlığı binası yangınıyla ilgili olarak «binanın komünistler tarafından yakıldığını ileri süren Fahri Kurtuluş'un bilgisine müracaat edilecek» haberini veriyor. Bu arada «Galatasaray, Bratislava'yı 3-1 yendi» haberi de var. Fakat bir süre sonra Fahri Kurtuluş, Milli Eğitim Bakanlığı binasının yanmasıyla ilgili olarak «benim bilgim yok» diyor. Önemli değil. Önemli olan sağ terör kampanyasının ateşine zamanında odun atabilmek.

Bu 30 Aralık tarihli gazetede de yapılıyor. Birinci sayfanın haberleri bir operetin oyuncuları gibi konuşuyorlar. Biri şu: «Boğazlar üzerinde Rus emelleri gine tazeleniyor.» Diğeri şu: «Yunan kukla hükümeti, Sovyet nüfuzunu Boğazlar'a ve Ege denizine uzatmak niyetiyle kuruldu.» Bir üçüncüsü ise şu: «Milli Eğitim Bakanlığını komünistler mi yaktı?» Bu haberin alt başlığı ise şu: «Dr. Fahri Kurtuluş bugün Ankara Savcılığında dinlenecek, fakat doktor kendisinde vesika bulunmadığını söylüyor.» Doktor vesikasız olduğunu söylüyor ama, iddiaları ve asılsız suçlamaları gazetelerin birinci sayfasından okuyucuya sunuluyor.

1947 yılının son günlerinde düzenlenen bu sağ terör karşısında tek dürüst ve onurlu ses, İstanbul Üniversitesi Senatosu'ndan geldi. Senato'nun aldığı kararı Rek-

tör Sıddık Sami Onar, bir telgrafla, Ankara Üniversitesi Rektörü Şevket Aziz Kansu'ya bildirdi. «Omuzlarına aldıkları bu ödevi şerefle yapmakta olan Türk üniversitelerinin mesaisini hırpalamağa matuf her türlü hareketleri takbih ile karşılayan İstanbul Üniversitesi size saygı ve sevgilerini sunar» dedi.

Ankara Üniversitesi Senatosu ise kendi rektörüne sahip çıkma onurunu gösteremedi. Yayınladığı açıklamada şöyle dedi: «Asil ve temiz duygularla hazırlandığından şüphe edilmeyen bu nümayişte gençlik arasına sokulduğu anlaşılan karıştırıcı ve bozguncu unsurların tesiri ile Ankara Üniversitesi Rektörünün, şahsının ve onun şahsında üniversitenin vekar ve haysiyetinin ve kanun otoritesinin zedelenmesine müncer olan esef verici olayları Senatomuz takbih eder.» Aynı açıklamada ekledi: «Bu nümayişe vesile teşkil ettiği beliren üniversite öğretim üyeleri kovuşturması bakımından Senatonun bugüne kadar yaptığı işlemlerin safhaları ayrıca açıklanacaktır.» Bir süre «solcu hocalar» üniversiteden uzaklaştırıldı. Bu açıklandı. Ankara Üniversitesi Senatosu, sağ terörün «asil ve temiz duygularla hazırlandığından şüphe» etmedi.

Nadir Nadi'nin «iyi olmadı» başlıklı yazısı, Ankara Üniversitesi Senatosu'nun açıklamasına benzerlik gösterdi. Once gençliğe saygı ve bağlılık belirtildi: «Devrimiz problemleri üzerinde kafa yoran, heyecanlı, atılgan, savaşçı bir gençlik, yarın atacağımız ileri adımların başlıca teminatı sayılır. Milli varlığımızı tehdit eden tuzaklara karşı üniversite saflarından yükselen gür ses bu itibarla bizi sevindirmiştir.» Gençliğin yaptığı işe şu şekilde itiraz etti: «Kanuna aykırı olmadığı halde fikirlerinden ötürü bir adamı alaşağı etmeğe gelince, bu da devlet nizamına karşı isyan bayrağı çekmek kadar, belki ondan da uygunsuz bir harekettir.» Bu yazının çıktığı gazetede ise bir fotoğraf ile iki sütunluk bir haber daha yer alıyor. Zamanı yine pek anlamlı: «Sabahattin

Ali Ağır Ceza Mahkemesi'nde.» Marko Paşa Dergisi'nde çıkan «Adliye Koridorlarında» başlıklı yazısından dolayı Sabahattin Ali tutuklanıyor ve duruşmasının gizli yapılması oybirliği ile kararlaştırılıyor.

1947 yılı bitti. Bu sağ terörün çok etkili olduğunu 1948 yılı gösterdi. Amerika Birleşik Devletleri görüş değiştirdi. Türkiye'nin Marshall Planı kapsamına alınması kararlaştırıldı. Gerekli anlaşma 4 Temmuz 1948 tarihinde Türkiye ile Birleşik Devletler arasında imzalandı. 1947 yılında Birleşik Devletler ile Türkiye ve Yunanistan'ı etkisi altına alan soğuk savaş, 1948 yılından sonra Avrupa'ya yayıldı. Bundan sonrası ise hızlı bir şekilde fakat sıkıcı bir tek yönlülük içinde gelişti.

1947 yılını izleyen on yıl içinde dört önemli olay var. İkisi bir yanda. Diğer ikisi diğer yanda. Bir yanda olanlar şunlar: Sovyetler Birliği'nin atom bombasını başarı ile patlatması. 1949 yılında. Çin'de Komünist Partisi'nin iç savaşı kazanarak Çin Halk Cumhuriyeti'ni kurması. 1949 yılında. Diğer yanda olanlar ise şunlar: Kuzey Atlantik Antlaşması Örgütü'nün, NATO, kurulması. Kore'de savaşın başlaması. Bir yandaki iki önemli gelişmeye iki ağır cevap. Bu on yılın sonunda ise yine iki önemli olay var. Biri bir yanda, diğeri diğer yanda. Bir yanda dünyada ilk kez olmak üzere Sovyetler Birliği tarafından uzaya sputnik gönderilmesi. Bunun karşısında ise Amerika Birleşik Devletleri'nin Eisenhowor Doktrini'ni ilân etmesi. Bir yanda sputnikin uzaya çıkması, diğer yandan Orta Doğu'ya Eisenhower Doktrini'nin inmesi, bir anlamda, soğuk savaş döneminde sonun başlangıcı oldu. Sputnik büyük bir başarı oldu. Eisenhower Doktrini ise başarısızlığa mahkûm doğdu.

Sovyetler Birliği'nde atom bombasının patlatılmasıyla Çin'de Komünist Partisi'nin iç savaşı kazanıp iktidara gelmesinde Türkiye'nin bir dahli olmadı. NATO'nun kuruluşu ve Kore Savaşı ise Türkiye'yi yakından ilgilen-

dirdi. Türkiye, NATO'ya girmek için başvurdu. Reddedildi. Bunun üzerine Amerikan askerlerinin yanında Kore savaşına katıldı. Tekrar NATO'ya başvuruldu. Yine olmadı. Tarihinin en büyük komünist tutuklamasını yaptı. Sonra NATO'ya girdi. Iç içe.

Türkiye, NATO'ya ilk başvurusunu 11 Mayıs 1950 tarihinde yaptı. 14 Mayıs 1950 tarihinde seçim oldu. Seçimde 27 yıllık CHP hükümeti kaybetti, dört yıllık DP hükümeti kazandı. Türk Barışseverler Cemiyeti, 21 Mayıs 1950 tarihinde kuruldu. Seçimlerden bir hafta sonra. Ekim 1951 tarihinde Birleşik Devletler ve Birleşik Krallık Genel Kurmay Başkanları, Türkiye'nin NATO'ya girişi konusunda görüşmeler yapmak üzere, Ankara'ya geldiler. 26 Ekim 1951 tarihinde, Dr. Sevim Tarı ile, 1951 Komünist Tevkifatı başladı. İlginç bir nokta: Barışseverler Cemiyeti kurucu ve yöneticilerinin hiç birisi bu çok sanıklı Komünist Tevkifatı kapsamına girmedi.

Barışseverler Cemiyeti Başkanı Behice Boran, belki

de bu nedenle, fakat herhalde çok büyük bir haklılıkla, 1950 yılından yirmi altı yıl sonra şunları yazdı: «1961 Türkiye'sinde işçi sınıfının sosyalizmi hedef alan yasal partisinin oluşturulmasını kolaylaştıracak, ideolojik ve politik düzeyde belirleyici rol oynayacak önemli bir birikim yoktu. Sol tümüyle hep baskı altında tutulmuş, illegalitenin zor şartlarında yürütülmüş parti hareketi cılız kalmış, hatta 1950'den sonra bir dağılma hali göstermişti. Örneğin, Portekiz'de Nisan 1974 devriminden sonra görüldüğü üzere, illegal şartlarda örgütlenip etkin bir güç kazanmış bir partinin legaliteye çıkışı gibi bir durum yoktu.» (Behice Boran, Türkiye İşçi Partisi 1961-1971, Yürüyüş Dergisi, Temmuz 1976, sayı 67, sayfa 8) Öyle görünüyor ki, Türkiye Komünist Partisi, 27 Mayıs 1960 sonrasında olduğu gibi 14 Mayıs 1950 seçiminin hemen sonrasında da gizlilik içinde kalmayı tercih etti. Bunda 1930 yıllarında alınan eylemsizlik kararından sonra gerekli hızla örgütlenemeyişin rolü olmalı.

Barışseverler Cemiyeti, bu yüzden, soğuk savaşın ilk yıllarında soğuk savaşa karşı ilk ve son girişim oldu. Direnme isteğini gösterdi. Etkili olamadı. Kitlesel bir boyut kazanamadı. Aynı tarihte dünyanın her yanında kurulan barış derneklerinin en cılızı ve belki de en kısa ömürlüsü oldu. Türkiye'nin Kore Savaşı'na girişini protesto ettiği için yöneticileri tutuklandı. Dernek çalışması durdu.

Türkiye'de Barışseverler Cemiyeti'ni, Ankara Üniversitesi'nden uzaklaştırılan dört öğretim üyesinden Türkiye'de kalan Behice Boran, 12 Mart döneminde Nurhak Dağları'nda öldürülen Sinan Cemgil'in babası Adnan Cemgil, mimar Nevzat Özmeriç, avukat Vahdettin Barut, avukat Osman Faruk Toprakoğlu, heykeltraş Turgut Pura, mimar Affan Kırımlı, dekoratör Reşat Sevinçsoy ve ev kadını Muvakkar Güran kurdular. Büyük bir yalnızlık içinde kaldılar.

Kuşkusuz göreceli olarak. Yakın ve Orta Doğu'da

kurulan barış derneklerine göre. 1949-1951 dünyanın çeşitli yörelerinde barış derneklerinin kurulup eyleme geçtiği bir dönem oluyor. Barış dernekleri daha çok «Stockholm Çağrısı» için imza topluyorlar. Lübnan'da açık bir biçimde Komünist Partisi'nin insiyatifi ile kurulan dernek, barış amacına koyulan imzaların çeşitliliği bakımından en başarılılarından birisi oluyor. Bunlar arasında bir eski cumhurbaşkanı, beş eski başbakan, imza zamanının bakanları, müftü, ortodoks patriği gibi Lübnan toplumunun belli başlı kişileri yer alıyor. Dünya Paris Konferansı'na gönderilen delegasyonda ise baro başkanları, kadın hakları dernekleri yöneticileri, kızılhaç genel başkanları bulunuyor.

Suriye'de barış derneğinin açtığı imza kampanyasının 265 bini aştığı kaydediliyor. Belki sayı tek başına pek önemli değil. İmza edenlerin arasında başkanı da dahil Suriye Parlamentosu'nun yarısından fazlası var. Suriye Patlamentosu ne yaptığını bilerek bu işe giriyor. O kadar ki Şam Hükümeti, Berlin Gençlik Festivali'ne katılacak Suriye Delegasyonu'nun hareketini engellemeye kalkınca, Parlamento başkanı Rüştü el-Kâhya'nın girişimi ile karar alıyor ve hareketi sağlıyor. Mısır'daki kampanyada ise Mısır'ın Moskova eski büyükelçisi «kızıl paşa» Kâmil Bindari, «Nil'in Kızları» adını taşıyan Mısır kadınlarının kitlesel örgütünün yöneticileri, Vafd Partisi'nin bazı milletvekileri ön planda yer alıyorlar.

Diğer Orta Doğu ülkelerinde de benzer bir durum var. Türkiye'ye pek benzemeyen bir durum var. Bu durum, 1945-1947 döneminde uygulamaya konan sağ terür eylemlerinin, burjuvazi açısından, istenen ölçüde etkin olduğunun bir kanıtı sayılmalı. Bir yandan, bu harekete katılan bir avuç insanın yürekliliğini gösteriyor. Diğer yandan demokrat bilincin cılızlığını gözler önüne seriyor. Bu durum, herhalde, dünyanın hiçbir yerinde gözden kaçmıyor. Herhalde Türkiye'ye, üretici güçlerinin gelişme düzeyinin çok gerisinde siyasal progamlar öneril-

mesinde bu cılızlık etkili oluyor. Eğer bu saptama doğru ise, buna kızmamak gerekli. Fakat bu bakış açısını mutlak değiştirmek gerekli. Herhalde değişecek.

Türkiye'nin Amerikan askerlerinin yanında savaşmak üzere Kore'ye silâhlı kuvvet göndermesini sadece Barışseverler Cemiyeti protesto etti. Türkiye burjuvazisi NATO'ya alınmasını kolaylaştıracağı ümidiyle Kore savaşına taraf oldu. Türkiye, NATO'ya alınması için ikinci başvurusunu, Kore'ye silâhlı kuvvet gönderme kararından hemen sonra yaptı. Türkiye'nin Kore savaşına katılması, Birleşik Devletler içinde Türkiye'nin NATO'ya alınmasına karşı koyanlara karşı en önemli silâhlardan birisi oldu. Ayrıca Türkiye'de Türk askerleri yetiştirmenin Amerika Birleşik Devletleri için en ucuz ve en ekonomik bir biçimde silâhlı kuvvetlerinin gücünü artırma yöntemi olduğu kanısı yaygınlaştı. Bu kanının yaygınlaşması, itirazları hesaba katmama eğilimini güçlendirdi.

Türkiye'nin NATO'ya alınması isteği, iki ayrı yönden gelen güçlü bir muhalefet ile karşılaştı. Bunlardan birisi, Birleşik Devletler'de dış politikanın planlayıcılarının muhalefeti oldu. Sovyetler Birliği'nin kuşatılması politikasını icat edenler, bu kuşatmayı, Sovyetler Birliği'ni bir savaşa zorlamak sınırına kadar uzatmayd itiraz ettiler. Birleşik Devletler Dışişleri Bakanlığı Siyaset Planlama Grubu Başkanı Kennan, daha NATO kurulmadan Dışişleri Bakanı Marshall'a, şu görüşleri iletti: «Ayrıca, Kuzey Atlantik Bölgesi'nin bir parçası olmayan herhangi bir ülkenin Pakt'a katılması için teşvik edilmesinin bizim politikamız olmaması gerektiğini söyledim. Bu ilke, eğer kabul edilirse, kuşkusuz Yunanistan ve Türkiye'yi ve muhtemelen de İtalya'yı dışarda bırakıyordu. Bunun arkasında yatan düşünce, Sovyet liderlerine ülkelerinin mütecaviz bir kuşatma ile karşı karşıya olduğu izlenimini vermekten kaçınmanın gerekli olduğu idi.» (G. Kennan, Memoirs, sayfa 411) Kennan bunları yazılı olarak Bakana bildirdi.

Şunları da ekledi: «Yunanistan ve Türkiye'deki rejimin anti-komünist olduğu doğrudur. Bana göre, bunu ve sadece bunu, Pakt'a katılmanın bir ölçütü haline getirmek tehlikeli bir başlangıç olacaktı.» Bu başlangıç oldu. Tarihçi Oral Sander, 1951 ve 1952 yılında, Birleşik Devletler'de Türkiye'nin NATO'ya alınması karşısındaki muhalefetin etkisini yitirmesi sırasında ve buna paralel olarak Amerikan Kongresi'nde yapılan görüşmeleri ve Türkiye'nin NATO'ya alınması lehinde ileri sürülen gerekçeleri sıralarken birinci sıraya şunu koydu: «Türk halkı komünist tehdit ve sızmasına karşı mücadelede kararlıdır.» (Oral Sander, Türk-Amerikan İlişkileri, sayfa 61) Tırnak içine alınan bu sözler, Amerikan yöneticilerine aittir.

Türkiye burjuvazisinin omuzlarına «düşen görev» ise, Amerikan Kongresi'ndeki iddiayı gerçek haline getirmektir. Bunun için aynı tarihlerde Türkiye'ye dönmek gerekli. 1951 Tevkifatı'na dönmek gerekli. 1951 Tevkifatı'nda TKP üyesi olarak tutuklanıp 1 yıl 3 ay hapis cezası alan ve bundan sonra «karşı tarafa» geçen Aclan Sayılgan, polis kaynaklarının da yardımıyla, Türkiye'de Sol Hareketleri yazdı. Yazısını ilerletti. Şimdi en faşist yayınlarda yazıyor. Kitabında ise şunları yazıyor: «Gerek 1944, gerekse 1946 tevkifleri, Türkiye Komünist Partisi'nin bütün elemanlarını meydana çıkaramadı. Nitekim Zeki Baştımar ve Muzaffer Şerif Başoğlu yönetimindeki Ankara hücreleri gizli kaldı.» Aclan Sayılgan, burada 1947 yılı Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi «solcu hocalar» olayındaki dört kişiden birisi olan Muzaffer Şerif için bir dipnot düşüyor. Şöyle: «Muzaffer Şerif Başoğlu, bugün sosyal psikoloji alanında dünya çapında bir otoritedir. ABD'nde yaşar. Galiba Amerikan vatandaşı da olmuştur. Kendisini 1944 yılında Ankara'da mevkuf bulunurken devrin Reisicumhuru İnönü'nün delâleti ile Roosevelt Amerika'ya davet etmiştir.» (Aclan Sayılgan, Türkiye'de Sol Hareketler, 1871-1973, İstanbul, 1976, sayfa 307) Bu

söylenenlerden kuşku duymak gerekli. (*)

TKP üyeliğinden «karşı tarafa» geçen Aclan Sayılgan, polis kaynaklarına da dayanarak yazdığı kitabında şöyle devam ediyor: «1944'te olsun, 1946'da olsun Zeki Baştımar kısa bir süre mevkuf kalmasına rağmen parti teşkilâtını ele vermedi. Yalnız 1948'den sonraki dönemde, 1951 tevkifatına kadar süren faaliyetlerin siyasi polisin kontrolünde olduğu muhakkaktır. Zira Ankara teşkilâtına siyasi polisin 1946'da Necdet Günçakın'ı, 1948 tarihinde Sabahattin Özbay isimli ajanları soktuğunu biliyoruz. Keza siyasi polisin TKP'nin İzmir il teşkilâtına 1944'te Yusuf Etik'i, 1946'da Şükrü Dinsel'i, 1948'de de İbrahin Turan ile Behçet Şener'i sızdırdığı meydana çıkmış hakikatlerdendir.»

Aynı kaynakta şu bilgiler de var: «Sevim Tarı (sonra Mihri Belli ile evlendiği için Sevim Belli, Y. K.) 19 Eylül 1951'de uçakla Türkiye'ye geldi. Zeki Baştımar'a Festival ve Avrupa faaliyetleri hakkında geniş tafsilât verdi. 26 Ekim 1951 günü yeni talimatı havi olarak Galata'dan vapurla Marsilya'ya hareket ederken tevkif edildi ve böylelikle 1951-1952 tevkifatı başlamış oldu.» (Aclan Sayılgan, Türkiye'de Sol Hareketler, sayfa 317-318) 1951 Tevkifatı'nın Sevim Tarı ile başlaması ve Sevim Tarı'nın tutuklu bulunduğu sırada yine tutuklu olan Mihri Belli'ye yazdığı uzun ve ayrıntılı bir mektubun polisin eline

---

(*) Bu söylenenlerin bir bölümünden kuşku duymak gerekli. Doğru olanlar şunlar: 1947 olaylarındaki burjuvazinin suçlamalarında Muzaffer Şerif'in adı geçmiyor. O sırada Türkiye'de olup olmadığını bilmiyorum ve araştırmayı da gerekli görmedim. Ancak Behice Boran, yakın dostluk dönemimizde, bana, ayrıntı ile Muzaffer Şerif'i anlattı. «Ona hayrandık» dedi. «Fikri liderimizdi» dedi. «Gitmesini istemedik, bir yıllığına gitti, bir daha dönmedi» diye ekledi. Orada kilisede evlenmiş. Muzaffer Şerif çocuğu sevmezmiş. Amerika'daki çocuk patlamasına denk gelmiş olmalı, her yıl bir çocuğu olmuş. Karısı Carolyn ile birlikte yazılmış Social Psychology adında bir kitabı var. Dip notlarda «Sherif and Sherif» olarak atıf yapılıyor.

geçmesi; duruşmalarda bu mektubun içeriğinin aleyhte kullanılması, solculukla dedikoduculuğu birbirinden ayırtedemeyen kafalar için uzun ve ahmakça senaryolara konu oldu.

Halbuki Sevim Tarı'nın Türkiye'ye geldiği tarihlerde ve tutuklandığı ayda Türkiye'nin başka misafirleri de var. Şunlar: «Türkiye'nin Atlantik Paktı'na girişi ile ilgili olarak ve Orta Doğu güvenliği konusunuda görüşmek üzere, ABD ve İngiltere Genelkurmay Başkanları Ekim 1951'-de Ankara'ya geldiler. Görüşmelerde NATO'nun yapısı, işleyiş biçimi, Türkiye'nin rolü ve hangi komutanlığa bağlanacağı konuşulmuş ve Türkiye ile Yunanistan'ın ittifaka biran önce girmeleri ile bir Ortadoğu Komutanlığı kurulması kararına varılmıştır. Bu karara uygun olarak 4 devlet, İngiltere, Fransa, ABD ve Türkiye, 13 Ekim 1951'-de Komutanlığın kurulması için Mısır'a müracaatta bulunmuşlar, 10 Kasım'da da bu Komutanlığın dayanacağı ilkeleri açıklamışlardır.» (Oral Sander, Türk-Amerikan İlişkileri, sayfa 78) Bu bilgiler ışığında hatırlanması gereken noktalar ise şunlar: Türkiye'de polisin TKP faaliyetlerini bildiği iddiası var. Tutuklamaları, Birleşik Devletler ve Birleşik Krallık Genelkurmay Başkanlarının Türkiye'nin NATO'ya alınmasına karar verdikleri bir zamana denk getiriliyor. Rarstlantı olduğunu söylemek çok zor.

Orta Doğu Komutanlığının kurulmasının kararlaştırılması, Türkiye'nin NATO'ya alınmasında ortaya çıkan bir diğer güçlü muhalefeti ortadan kaldırıyor. Bu muhalefet İngiltere'den geliyor. Birleşik Krallık, bir Orta Doğu Komutanlığı kurulmasını istiyor. Bunda Türkiye'ye etkin bir rol düşüyor. Ve Türkiye'nin NATO'ya girmesinin bu etkin rolü yerine getirmesini engelleyeceği düşüncesiyle, itiraz ediyor.

Şimdi sıra burada. Ancak geçerken söylenmesi gerekenler var. Şu: Türkiye'de solculukla dedikoduuculuğu karıştıranlar bu olaylardan ve bunlara ekleyebildikleri

bazı şanssız gelişmelerden dolayı Sevim Tarı ile Mihri Belli'yi çok suçlamışlardır. Bu suçlamaları haklı gösterecek hiçbir mantıki ve belgesel dayanak mevcut değil. Bu, bir. Ancak ikincisinin yanında, bu birincisi pek o kadar önemli değil. Ikincisi şöyle: Bir yanlışı yapanı, bir zararlı sayılan hareketi yapanı, polislikle suçlamak kadar gerici ve zararlı bir hareket olamaz.' Böyle bir suçlama, zararlı sayılan hareketin zararından çok daha büyük ve vahimdir. Şunun için: Zararlı hareketin sadece polislerden geleceği inancını yaydığı için. Aynı mücadele içinde olanlara gereksiz bir kuşku ve birbirine güvensizlik tohumu ekmesi ayrı. Asıl vahim olan teorik ve ideolojik zarar.

Şu nedenle: Yanlış sayılan hareketi yapanın polis olduğunu iddia etmek, polis olmayanın yanlış yapmayacağına inanmak demektir. Bu ise bütün süslü sözlere rağmen, sınıf kavgasına, ideolojik mücadele ve teorik çaba gereğine inanmamak demektir. Öyle değil mi? Sadece polisler yanlış yapıyorlarsa, polislerin dışındakiler için ideolojik mücadeleye ve teorik tartışmalara gerek var mı? Yanlışı polisle ve polisi yanlışla özdeşleştirmek, Türkiye ilerici hareket ve düşüncesinin kangrenlerinden birisidir. Polis olmadıkları kabul edilen tüm ilericilerin, kendiliklerinden, doğruda birleşeceklerini düşünmek de, Türkiye'-de ilerici düşünce ve hareketin sarılık hastalığıdır. Kansızlık nedenidir.

Bu hastalık eskidir ve devralınan mirasta vardır. Fakat etkisini yitirmekle birlikte devam eder, durur. Bu hastalığın etkisinden, 12 Mart'ın hemen öncesinde ön plana çıkan, yanlış bir mücadele çizgisinde dürüstçe ve mertçe hayatlarını kaybeden öğrenci liderleri de kurtulamadılar. Çünkü çok kolay. Yanlışı göstermektense polis demek, çok kolay. Tembel kafalar için bundan kolayı olamaz. Bu, bir kısırlaştırıcı mirastır ve etkisi gittikçe azalmaktadır.

Türkiye'nin Orta Doğu Komutanlığına razı olması

Türkiye'nin NATO'ya girmek isteğinin karşılaştığı muhalefeti büyük ölçüde azaltmaktadır. Türkiye'nin Orta Doğu ülkeleri ile ilişkilerini inceleyen bir monografi ise Orta Doğu Komutanlığı projesini şöyle anlatmaktadır: «İngiltere, Ikinci Dünya Savaşı'nda Süveyş üssünün değerini görmüştü. Ancak, savaştan sonra, Mısır'la Ingiltere arasında Süveyş konusunda anlaşmazlık doğmuştu. Mısır, Ingiltere'ye Süveyş üssünü veren 1936 Andlaşması'nı ortadan kaldırmak istiyordu. Ingiltere ise Orta Doğu'da birleşik bir komutanlık kurmak suretiyle Süveyş'teki varlığının devamı için çalışmaktaydı.» (Ömer Kürkçüoğlu, Türkiye'nin Arap Orta Doğusu'na Karşı Politikası 1945-1970, Ankara, 1972, sayfa 33-34) Batılılar ve bu arada Büyük Britanya, Süveyş'te varlığını devam ettirmek isterse, herhalde, Türkiye'ye önemli iş düşer.

Aynı monografide devamı şöyle: «Ingiltere'nin bu fikrini, 1950 Haziranında patlak veren Kore savaşından sonra, Orta Doğu'daki Ingiliz üslerinin Batı savunma sistemine bağlanması gereğine inanmaya başlayan ABD de destekledi. Üçüncü Batılı büyük devlet olan Fransa da, Orta Doğu'yla ilgili 25 Mayıs 1950 tarihli Üçlü deklarasyonu birlikte imzaladığı iki müttefiki ABD ve İngiltere'yi bu projede destekledi. ABD, Ingiltere ve Fransa, Orta Doğu Komutanlığı fikrinin önderliğini yaparlarken yanlarına Türkiye'yi de aldılar. Çünkü, Türkiye, gücü ve coğrafî yeri dolayısıyla bölgenin savunması için gerekli olduğu gibi, Orta Doğu'lu ve müslüman bir ülke olarak, Orta Doğu Komutanlığı projesinin 'Batı damgası' taşımasını da önleyecekti.» Tabii burada bazı değişiklikler gerekli. «Batı savunma sistemi» deyiminde ya da içeriğinde bir değişiklik gerekli. Doğrusu, Batı kapitalizminin sosyalizme karşı savunma sistemi, olmalı. Yine doğrusu, Türkiye'yi yanlarına aldıkları değil, Türkiye'nin yanlarına gittiği olmalı.

Bu sonuncusunu, bir başka monografide bulmak mümkün. Şöyle: «Türkiye'nin NATO'ya alınmasında en

büyük itiraz İngiltere'den gelmiştir. Bu devlet, Türkiye ve Yunanistan'ın doğrudan doğruya Avrupa yerine, Orta Doğu savunma planı içine alınmasını istiyordu. ABD ile ittifak kurmayı dış politikasının temeli haline getiren Türk yöneticileri ise, NATO'ya kıyısından köşesinden ilişmek isteği ile İngiltere'nin bu teklifini benimsemiş, ancak bunu, Ingiltere'nin niyetinin aksine, NATO'ya girmek için bir basamak olarak görmüştür.» (Oral Sander, Türk-Amerkan İlişkileri, sayfa 75) Türkiye, Birleşik Devletler ile bir antlaşma yapabilmek için her fiyatı ödemeğe razı oluyor.

Türkiye, bilerek ve isteyerek, Amerika Birleşik Devletleri'nin siyasal, askerî ve hepsinden ötesi ekonomik uydusu oluyor. Bir «ulusal burjuvazi» arayıp, yoksa yaratıp, sonra bu «ulusal burjuvazi» ile ulusal cephe kurmak için hep «ilerleme» nakaratı tutturanlar ve bunun için de sosyalist mücadeleye oto-sansür çekenler, bu monografileri okumak durumundadırlar. Okumadan olmaz. Okumadan ancak nakarat olur. Halbuki nakarat değil, önce okumak gerek. Türk-Amerikan Ilişkileri'ni konu alan monografideki şu paragrafı da: «NATO tarafından teklifi reddedilen Türkiye, Orta Doğu Komutanlığı ile ilgili temaslar sürerken, ABD'ne bir kez daha ittifak teklifinde bulundu. 1951 Şubat ayı sonunda Türkiye'nin Washington Büyükelçisi F. C. Erkin, ABD'nin 1939 tarihli Türk-Ingiliz-Fransız ittifakına katılarak, iki ülke arasında doğrudan bir ittifakın kurulmasını teklif etmiştir. Işin aslına bakılırsa, Türkiye'nin istediği, Washington'un kabul edeceği herhangi bir düzenleme içinde ABD ile, bağlayıcı hükümleri olan bir antlaşma imzalamaktı. ABD'nin 1939 ittifakına katılmasını istemesi ise, Amerikan Hükümeti'nin böyle bir düzenlemeye ciddi bir biçimde el atabileceği ümidiydi.»

Bu ümit gerçekleşmedi. Çünkü, «bu teklif, 1939 ittifakının Sovyetler Birliği'ne karşı yapılmadığı ve içine Yunanistan'ı almadığı gerekçesiyle, ABD tarafından red-

dedilmiştir.» Bunun üzerine Türkiye, «üç büyük» devletle birlikte ve 1951 Komünist Tevkifatı'nın başladığı ayda ve NATO'ya alınmasını kolaylaştıracağı ümidiyle Mısır'a Orta Doğu Komutanlığı'na katılması için resmen teklif yaptı. Kral Faruk'un Mısır'ı bile, «üç büyük» devlet ile bu üç büyük devletin düzeyine inmiş olan Türkiye'nin yaptığı teklifi, incelemeye gerek görmeden, anında reddetti.

Ne kadar anlamlı ve hazin! Fakat Türkiye burjuvazisi ayakları pek havada görünüyor. «Üç büyük» devletle birlikte Osmanlı'dan kopmuş Mısır'a böyle bir öneride buulnmaktan pek memnun görünüyor. Türkiye Dışişleri Bakanlığı, teklifin Mısır'a verildiği tarihte yaptığı açıklamada şunları da bildiriyor: «Türkiye Hükümeti, Orta Şark'ta sulh ve istikrarın korunması ile ilgileri müsellem bulunan ve bunu temin için gereken maddî imkânlara malik olan Birleşik Amerika ve Fransa Hükümetleriyle mutabık olarak, dost Mısır Hükümeti nezdinde mezkûr projeyi desteklemeyi kararlaştırmış ve bu kararı tatbiken, Kahire'deki Büyükelçisi, projenin İngiltere Büyükelçisi'nce Mısır Hükümeti'ne tevdiinden sonra, 13 Ekim günü, Birleşik Amerika ve Fransa Büyükelçileri gibi, Mısır Hariciye Nazırı'nı ziyaret ederek dostane tavsiyelerde bulunmuştur.» Kimbilir nasıl bulunmuştur? Bir süre sonra bu «dostane tavsiyelerde» bulunan Büyükelçi, Mısır'dan kovulmuştur.

Persona non grata ya da istenmeyen adam ilânı değil. Doğrudan doğruya kovulma. Persona non grata ilânında, diplomat-diplomatik dokunulmazlığını korumaya devam ediyor. Türkiye'nin «dostane tavsiyelerde» bulunan Büyükelçisi, tüm diplomatik ayrıcalıklarından soyuluyor ve Mısır'dan çıkarılıyor. Bunları, bu olayları doğrudan doğruya yaşayan ve kovulma olayından sonra elçiliğin sorumluluğunu yüklenen Mahmut Dikerdem yazıyor. Bunun başka bir örneğinin de olmadığını yazıyor.

Şunları da yazıyor: «Hulûsi Fuat Tuğay'ın Kahire Bü-

yükelçiliği'ne atanması da ilginç bir hikâyedir. Tugay, Deli Fuat Paşa lâkabıyla tarihimize geçmiş Müşir Fuat Paşa'nın oğlu idi. Tıp öğrenimi yapmış ve Birinci Dünya Savaşı'nda orduda doktor olarak hizmet görmüştü. Kendisi yakışıklı bir Çerkes erkeği idi ve Çerkeslere özgü olduğu söylenen nitelikleri karakterinde taşıyordu. Dürüst ve mert olduğu kadar duygularına çabuk kapılan, açık sözlü, cesur, sert ama şefkatli, bir kişiliği vardı. Eski Mısır Kralı Fuat'ın kızkardeşi Prenses Nimet'in kızı Prenses Emine ile evlendikten sonra doktorluğu bırakarak Hariciye mesleğine girmişti. Anadan kalma büyük serveti kadar, kültürü, görgüsü ve köklü terbiyesi ile de tanınmış olan Prenses Emine ile Hulûsi Fuat Tugay'ın ince zevki, sosyete hayatına uymaktaki mahareti birleşince, o zamanki hariciyemizin gözde ve temsil yeteneği yüksek çifti meydana gelmiş oluyordu.» (Mahmut Dikerdem, Bir Büyükelçinin Anıları - Orta Doğu'da Devrim Yılları, İstanbul, 1977, sayfa 18) Dikerdem «onların verdiği davetler kordiplomatik arasında olay yaratır, herkes Türk Sefareti'ne çağrılmaya can atardı» diye yazıyor.

Şunları da yazıyor: «Dış temsilcilerimiz genellikle pinti denecek kadar tutumludurlar. Bu yüzden, temsil görevini lâyıkıyla yerine getirene az rastlanır. Öyle sefirler görülmüştür ki, Cumhuriyet Bayramı gibi masrafı devlet kesesinden ödenen davetler dışında konuk ağırlamaktan bucak bucak kaçarlar. Bazılarının da eşleri ortalığa çıkarılamayacak kadar görgüsüz ve rüküş olduğundan temsil yetenekleri zayıf kalmıştır.» Mısır Kralı Faruk'un kuzeni Prenses Emine ile Müşir Fuat Paşazade Hulûsi Fuat Tugay, genel eğilime ters düşüyor.

«1951 yılında Kahire Büyükelçiliğimizi meşgul eden belli başlı iki olay, Kral Faruk'un düğünü ile Orta Doğu Savunma Paktı projesi oldu. Faruk'un bir küçük burjuva kızı olan Neriman'la evlenmesi, yıkılmak üzere olduğu hissedilen bir tahtın kurtarılması için yapılmış son ve umutsuz bir çabaya benziyordu.» Öyle görünüyor ki

Faruk'un düğünü daha zor bir sorun yaratıyor.

Mahmut Dikerdem, bu sorunu ve çözümünü de yazıyor: «Bir yandan büyükelçinin önerisi üzerine hükümetimiz Kral Faruk'a bir çift ipek halı armağan eder ve hediyeyi General Cevdet Sunay'ın başkanlığındaki bir heyet eliyle Kahire'ye gönderirken, öte yandan Büyükelçimizin eşinin evlenme törenine hangi sıfatla katılacağı, yani Türkiye Büyükelçisi'nin eşi mi, yoksa Kralın kuzeni olarak mı törendeki yerini alacağı konusu incelenmeye başlandı.» Bu önemli sorun Prenses Emine'nin törene iki kez katılması kararlaştırılarak çözüldü. Şöyle oldu: «Sonuçta Bayan Tugay'ın önce yabancı devlet temsilcilerinin eşleriyle birlikte ve Batılı giysisiyle kutlanmaya gitmesi, sonra da Kralın kuzeni sıfatıyla ve yüzünü yaşmakla örterek törende hazır bulunması uygun görüldü. Düğün gecesi Abidin Sarayı'nın görkemli salonlarında verilen suareye kordiplomatik davetli idi. Türk Sefiresinin başında taşıdığı çok değerli elmas taç göz kamaştırıyordu.» (Mahmut Dikerdem, Bir Büyükelçinin Anıları, sayfa 22) Fakat Neriman'la evlilik Faruk'un tacını korumaya yetmedi.

Mahmut Dikerdem, diğer sorun olan Orta Doğu Komutanlığı projesiyle ilgili olarak da şu değerli değerlendirmeyi yaptı: «İngiltere Hükümeti, NATO Antlaşması'yla Avrupa'nın güvenliği sorununu çözüme bağladığına inanan Amerika'nın Orta ve Uzak Doğu'ya ayak basmaya hazırlandığını ve bu bölgede Sovyet nüfuzunun yayılmasına set çekecek her türlü kombinezona ilgi duyacağını biliyordu.» Deneyimli Ingiliz politikası bu iş için önce, Türkiye'nin çok istediği NATO'ya katılma girişiminde kapıları tıkadı. Türkiye, soğuk savaşın ilk yıllarında, Araplar ile dost olmak isterken, Ingiltere'nin yanında yer aldı.

Arap milliyetçiliğinin şiddetinden de payını aldı. Bu da şöyle oldu: «Ingiliz kıtalarını henüz Süveyş Kanalı'ndan çıkaramamış olmanın acısını duyan Mısır halkı ve

tüm Arap dünyası, özellikle İngiltere'nin yanında Türkiye'yi görünce şiddetle aleyhimize döndü. Basında alaylı, tahkir edici yazılar, karikatürler yayınlandı. Bunların en ağırı Kahire'deki Rose El-Yusuf dergisinde görüldü. Bu derginin yayınladığı bir karikatürde Türkiye Cumhurbaşkanının, tasması Amerika'nın elinde olan, bir köpek resmi ile simgelenmesi, büyükelçiliğimizin Mısır Hükümeti nezdinde sert bir protestoda bulunmasını gerektirdi.»

Orta Doğu Komutanlığı projesi gerçekleşemedi. Fakat Türkiye'nin NATO'ya girme isteği gerçekleşti. 1952 yılında. 1952 yılında Mısır'da askeri darbe de gerçekleşti. General Necip, Faruk yönetimine son verdi. Arkadan Yarbay Nasır ön plana çıkmaya başladı. Prenses Emine'nin emlâkı, bütün Kral ailesi mensuplarının emlâkı gibi sorun olmaya başladı. Büyükelçi Fuat Tugay, elçilik mensuplarının ve Türkiye Dışişleri Bakanlığı'nın örtemediği densizliklerini sürdürdü. Nasır'a ders vermeye kalktı. Mısır'dan diplomatik bütün hakları alınarak kovuldu. Türkiye ile Mısır ilişkisi tam sertleşti. Bir süre sonra Türkiye politikasında yeni parlayan ve birdenbire güçlenen Fatin Rüştü Zorlu'nun kardeşi Rıfkı Rüştü Zorlu, Kahire'ye büyükelçi atandı. Türkiye, Mısır'ı içine alacak yeni bir pakta hazırlanıyordu.

Monroe Doktrini, Lâtin Amerika'ya; Truman Doktrini ve bu doktrinin aslı Marshall Planı, Avrupa'ya; Eisenhower Doktrini ise Orta Doğu'ya düştü. Ancak Eisenhower Doktrini Orta Doğu'ya düşmeden önce Bağdat Paktı doğdu. Bağdat Paktı ölü ve öldürücü doğdu. Pakt'ın mimarı Türkiye Başbakanı Adnan Menderes ile taşaronu Irak Başbakanı Nuri Sait Paşa, imzalarından birkaç yıl sonra birer askeri darbe sonucunda hayatlarından oldular.

Bağdat Paktı, Orta Doğu Komutanlığı projesinin yerini alacak biçimde geliştirildi. Nasır'ın sırdaşı Hasaneyn Heykel de bunu böyle yazdı. Şöyle yazdı: «Faruk döneminde Amerikalılar, Ingiliz, Fransız ve Türklerle birleşe-

rek Middle East Treaty Organisation, METO, adı altına, Mısır'a bir savunma paktı önermişlerdi. Ona hemen 'me too' yani 'ben de' Paktı adı takıldı ve ömrü çok kısa sürdü. Yeniden yürürlüğe girmesi istenince, ismi değiştirildi ve Middle East Defense Organisation, Orta Doğu Savunma Teşkilâtı, adını aldı. Ne de olsa, başarısızlığına rağmen, Amerikalılar için Sovyetler Birliği'ni askeri üslerle kuşatacak anlaşmalara varmak bakımından son derece önemliydi. Silâh satın alma misyonu Amerika'dayken, bir askeri Islâm Paktı fikri yeniden ortaya çıktı.» (M. Hasaneyn Heykel, Kahire Dosyası, Ankara, 1974, sayfa 18) Mısır Devrimi'nden hemen sonra silâh satın almak için Birleşik Devletler'e giden Mısır Heyeti'ne önerilen bu Askeri Islâm Paktı çok ilginç: «Böyle bir anlaşma en modern Islâm ülkesinin başkenti Ankara, en kalabalık Islâm ülkesinin başkenti Karaçi, en ilginç Islâm ülkesinin başkenti Kahire gibi, üç başkenti ilgilendirecekti.»

İlgilendirecek başka yanlar da vardı. Truman gidip yerine Eisenhower Başkan olunca, Birleşik Devletler Dışişleri Bakanlığı koltuğuna da soğuk savaşın simgesi sayılması gereken John Foster Dulles oturdu. Dulles, ayrıca bir pakt manyağı idi. Kahire'ye gitti ve Nasır'la özel olarak görüştü, konuştu. Nasır'ın sırdaşı Heykel'e göre, «kollektif güvenlik paktlarının ve özellikle Orta Doğu Savunma Örgütü yani MEDO'nun gerekli rolünden söz açarak Mısır'ın bu pakta katılmasının önemli bir karar olacağını umduğunu söyledi.» Yine Heykel'e göre, Nasır nedenini sorunca, «Sovyetler Birliği'ne karşı» cevabını aldı. Nasır, Sovyetler Birliği ile hiçbir sorunları olmadığını söyledi. Sovyetler Birliği, Mısır'dan 7500 kilometre uzaktaydı. İngiltere ise 70 yıl Mısır'da kalmıştı.

Nasır, Dulles'e başka sözler de söyledi ve bu sözleri, Nasır'ın sırdaşı Heykel, olduğu gibi yazdı. Nasır bir komünist tehlikesi olduğuna inanıyordu, fakat bu tehlikeden paktlar yapılarak kurtulmanın mümkün olduğuna inanmıyordu. Nasır şöyle diyordu: «Ama bizim için ken-

dimizi komünist tehlikesinden kurtarmanın en iyi yolu acaba nedir? Sovyet Rusya ile sınırdaş olmadığımıza göre, komünist saldırısı o yoldan gelmez. Fakat iç cepheden başlayabilir. Onun için aslında sınırlarımızı değil, iç cephemizi korumamız gerekir.» (Hasaneyn Heykel, Kahire Dosyası, sayfa 22-23) Dulles, Nasır'ı böyle bir pakta ikna edemedi. İçerdeki komünist tehlikesini hallettiğine inanan Türkiye Başbakanı Menderes ise dünden hazırdı.

Ancak tek başına Türkiye ile bir Orta Doğu Paktı imkânsız. Menderes de bunu biliyor. Bu yüzden Irak'a ve Başbakanı Nuri Sait Paşa'ya güveniyor. Ancak Nuri Sait Paşa, kendisine o kadar güvenemiyor. Arap dünyasında Nasır'ın artan prestijinden korkuyor. Bu yüzden de Türkiye'yi ve Menderes'i önce Nasır'la anlaşmaya zorluyor. Mahmut Dikerdem yazıyor: «Nuri Sait Paşa, Menderes hükümetinin Amerika ile uyuşarak gerçekleştirmeye koyulduğu yeni bir Orta Doğu askeri paktına Irak'ın ilk katılan Arap devleti olmasını tehlikeli buluyor, Irak'tan önce Mısır'ı Türkiye'nin kolları arasına atmayı deniyordu. Paşa bu işi kolay hatta mümkün olmayacağını iyi bilen, son derece zeki ve tecrübeli bir devlet adamaydı. Ne var ki, o da kaderini Batılı devletlere, özellikle İngiltere'ye bağlamıştı. Menderes'in İngiltere ve Amerika'nın desteğine güvenerek Irak üzerinde yaptığı baskıya uzun süre dayanamayacağını anlamış, Türkiye'nin aceleciliğini önlemek çareleri arıyordu.» Menderes ise Nuri Sait Paşa'yı yakmaya kararlı görünüyordu.

Nuri Sait Paşa'nın direnişini kırmak için Menderes, Nasır'a kur yapmaya başladı. Yerli yersiz demeçlerle Nasır'ı övdü. Sonra yakını, Ankara Valisi Kemal Aygün'ü gönderdi. Sonra büyük bir gazeteciler heyeti gönderdi. Sonra bu heyetin başına Ali Fuad Cebesoy'u koydu. Sonra bu heyeti, Mısır'a giderken, Ankara garından uğurladı. Sonra Mısır'daki ziyafetlerde heyet başkanı ve bağımsızlık savaşı kahramanlarından Ali Fuad Paşa, «Kar-

deş Mısır'a Türk kızlarını gelin göndermeye hazırız» dedi. Sonra Mısırlılar «Yaşa! Hepsini alınız!» diye cevap verdiler. (Mahmut Dikerdem, Bir Büyükelçinin Anıları, sayfa 108-109 ve 116) Ama işe yaramadı. Hiçbir sonuç çıkmadı.

Bağdat Paktı, Mısır'sız, imzalandı. Yine Mahmut Dikerdem yazdı: «Bağdat Paktı'nın imzalandığı haberi Mısır'da kızılca kıyameti kopardı. O güne kadar Türk hükümetinin zorlamalarıyla yaratılmaya çalışılan dostluk havası yerini ve ne yazık ki bayağıca bir Türk düşmanlığına bıraktı. Nasır'dan ve 'sahibinin sesi' görevini üstlenmiş El-Ahram başyazarı Hasaneyn Heykel'den aldığı işaret üzerine, Mısır basını ve Arap sesi radyosu Türkiye'ye o denli ağır saldırılarda bulunuyordu ki, bir Türk temsilcisinin sinirlerinin bozulmaması olanaksızdı.» Nasır, Bağdat Paktı'nı ya da Bağdat Yönetimini yıkmak için mücadeleyi başlattı.

Oldukça şanslı bir biçimde. Bağdat Paktı'nın dışında kalıp içine girerek. Bunun da nasıl olduğunu Hasaneyn Heykel yazdı. Şöyle: «Her söyleneni not almış, bütün belgelerin fotoğrafını çekmiş Iraklı bir bakan, Beyrut'tan geçerken, bizzat Başkan Nasır'a vermek istediği bir paketi olduğunu, adamlarımızdan birine söylemişti. Bu bilgiyi Arap milliyetçilerinin başkanına, bu milliyetçiliğe olan bağları ve ona karşı girişilen suikastı önlemek için tevdi ettiğini belirten bir yazıyı da pakete eklemişti.» (Hasaneyn Heykel, Kahire Dosyası, sayfa 49) Bu olay 1956 Nisan ayında ve Tahran'da yapılan bir Bağdat Paktı bakanlar toplantısından sonra oldu. Ve hep devam etti: «Başlangıçta bu belgelerin doğruluğunu kabul etmekte biraz tereddüt edildi. Ama gelişen olaylar bunların sahte olmadıklarını ispat etti. Aynı kimşe tarafından gönderilen sonraki raporlar, hayati bilgiler taşıyordu. Bu istihbarat böylece, Irak ihtilâlinden sonra Bağdat Paktı'nın yıkılmasına kadar sürdü.» Herhalde bu istihbarat, Irak İhtilâli'ni ve Bağdat Paktı'nın yıkılmasını kolaylaştırdı.

Bağdat Paktı'nı Süveyş Kanalı bunalımı izledi. Süveyş Bunalımı, çok kısa bir zaman sonra, Eisenhower Doktrini'nin doğuşuna yol açtı. Truman Doktrini, Büyük Britanya'nın Birleşik Devletler'e bir mektup yazarak Türkiye ve Yunanistan'ı «boşaltma» kararını bildirmesi üzerine ilân edildi. Yerine Birleşik Devletler geçti. Süveyş Bunalımı ise İngiltere'nin Fransa ve İsrail ile anlaşarak Süveyş'e saldırması üzerine başladı. Bu saldırı sonrasında İngiltere ve Fransa, Orta Doğu'yu da, siyasal olarak, «boşaltmak» zorunluğunu duydular. Eisenhower Doktrini ile yerlerini Birleşik Devletler'e bıraktılar.

Süveyş Bunalımı, İsrail'in Mısır'a saldırması ile başladı. Şöyle oldu: «İsrail'in Mısır'a saldırısı, bu ülkeyle İngiltere ve Fransa arasında Ekim ayının ortalarında Fransa'da yapılan gizli görüşmelerde kararlaştırılmıştı. Bu görüşmelerde, İsrail'in 29 Ekim'de Mısır'a saldırmasına karar verildi. Bu saldırı üzerine, İngiltere ve Fransa, İsrail askerlerinin, Kanal'ın sol kıyısına ulaşmaları için gerekli zamanı bırakmak amacıyla, 30 Ekim'de her iki tarafa da ultimatom vereceklerdi. Bu ultimatomu İsrail kabul edecek ve askerlerini Kanal'dan 15 km. geriye çekecekti. Bunun üzerine İngiliz ve Fransız hava kuvvetleri, 31 Ekim'den itibaren Mısır hava alanlarını bombardıman edecekler ve 6 Kasım günü, yani ABD'nde Başkanlık seçimlerinin yapıldığı gün, Mısır'a asker çıkarmaya başlayacaklardı.» (Ömer Kürkçüoğlu, Türkiye'nin Arap Orta Doğusu'na Karşı Politikası, sayfa 86-87) Gelişme, büyük ölçüde, hazırlanan plana uygun oldu. Fakat plan ters olduğu için, ters tepti.

Süveyş Bunalımı süresince Türkiye, Amerika Birleşik Devletleri'nin bile yapmadığını yaptı. İngiltere'nin yanında yer aldı. Bir Sovyet değerlendirmesinde belirtildiği gibi: «Yakın Doğu bunalımının yeni aşaması Süveyş Bunalımı ile ilgili olarak Türkiye'nin tutumu, emperyalizmden yana dış politikasının yeni bir kanıtı oldu. Türkiye, 1956 Sonbaharında Mısır'a yöneltilen üçlü tecavüzü kı-

namayan tek Yakın Doğu ülkesi olarak kaldı ve hatta fiilen mütecavizlerin tarafında yer aldı.» (C. Hakov, Turtsiya i Blijnevostocnıy Krizis, A. M. Şamsutdinov, der, Politika i Ekonomika Sovremennoy Turtsii, Moskva, 1977, sayfa 87) Türkiye, Süveyş Bunalımı nedeniyle, Bağdat Paktı üyesi İngiltere'nin yanında yer alabilmek için Bağdat Paktı'nın diğer üç üyesi Pakistan, Irak ve İran'dan da ayrı düştü. Pakistan, Irak ve İran, üçlü tecavüzü kınamak zorunluluğunu duydular.

Bunalım yepyeni gelişmelere yol açtı. Diyalektik gelişmelere yol açtı. Kuşatmanın kuşatılmasına yol açtı. Süveyş Bunalımı, Nasır'ı Mısır'dan alıp dünya ölçeğine çıkardı. Hem kapitalist dünyaya ve hem de Nasır Örneği ile sosyalist dünyanın gözü önüne. Bunun ne demek olduğunu Büyükelçi Mahmut Dikerdem çok güzel yazdı. Şunları yazdı: «Nihayet 1956 Ekiminde İngilizlerle Fransızların İsrail'le birlikte Süveyş Kanalı'na yaptıkları saldırı, Sovyet ultimatomu üzerine durdurulunca, Nasır uluslararası bir devlet adamı sıfatıyla dokunulmazlık kazandı. Mısır emekçi halkı açısından bunun bedeli, tepesinde balyoz gibi duran bir baskı rejimi oldu. Antiemperyalist dış politika gereği Mısır'da güç kazanan toplumcu akımları Nasır, yaşamı boyunca ezmeye çalıştı.» (Mahmut Dikerdem, Bir Büyükelçinin Anıları, sayfa 61) On yıl kadar önce Sovyetler Birliği'ni kuşatma stratejisinin kıvılcımından doğan ve bunu aşan soğuk savaş, Nasır örneği ile kuşatmanın kuşatılması politikasına yol açtı.

Büyükelçi Dikerdem, Nasır Örneği ile ilgili olarak, devamla, şunları yazdı: «Hatta İsrail tehlikesi karşısında ya da kanalın millileştiirlmesi ve Aswan Barajı konularında olduğu gibi, Batı devletlerine kafa tuttuğu, sosyalist bloka yanaşır göründüğü zamanlarda bile Arap solcularıyla işbirliğini reddetti.» Mahmut Dikerdem, Nasır Örneği ile ilgili Sovyetler Birliği'nin tutumunu ise şöyle özetledi: «Sovyetler ise Nasır'ın baskı rejimini, şoven mil-

liyetçiliğini, dış politikasında uyguladığı 'tarafsızlık' ve 'askeri bloklara katılmama' ilkelerinin yüzü suyu hürmetine görmezlikten gelmeyi genel stratejilerine uygun buldular.» Nasır Örneği, «kapitalist olmayan yol» çizgisinin bir edebiyat haline gelmesine yol açtı.

Soğuk savaş içinde bir dış politika ihtiyacını karşılayan bu «kapitalist olmayan yol» tezi, hiçbir bilimsel dayanağının kalmadığı bir zamanda yaygınlaştırıldı. Sosyalist yol ile kapitalist yol arasında bir «kapitalist olmayan yol» yoktu. Sovyet teorisyenleri bunu, Lenin'den alarak belli bir dış politika hedefine teorik bir çerçeve sağlayabilmek için geliştirdiler. Başarılı olamadı. Teorik bir çaba olarak başarılı olamadı. Daha önce Mustafa Kemal Türkiyesi ve daha sonra Nasır Mısır'ı, sağladıkları örneklerle, kapitalist olmayan yolun kapitalist yol olduğunu gösterdiler. Soğuk savaş, ilerici düşünceye, başka örneklerde görüldüğü gibi ilerici olmayan unsurlar soktu. Zorunlulukla.

Süveyş Bunalımı ile ortaya çıkan gelişmelerin bir diğeri Eisenhower Doktrini oldu. Başkan Eisenhower, 5 Ocak 1957 tarihinde Kongre'ye bir mesaj göndererek Orta Doğu'da Büyük Britanya ve Fransa'dan boşalan yeri doldurmak gerektiğini ileri sürdü. Bu mesaj, 'General Eisenhower'e de bir doktrin kazandırdı. Doktrin, tam Eisenhower'e ve soğuk savaşa lâyık bir kültür düzeyini yansıttı. Eisenhower «Rusya'da Çarlık devrinde de Bolşevikler devrinde de yöneticilerin daima Orta Doğu bölgesini ele geçirmeğe çalıştıklarını» ileri sürdü. Orta Doğu'nun üç büyük dinin doğum yeri olduğuna işaret etti. Eisenhower «bu kutsal yerlerin, Tanrı'yı reddeden materyalist düşüncenin egemenliğine terkedilmesinin tahammül edilmez bir şey olduğunu» iddia etti. Böylece Eisenhower Doktrini doğdu. Fakat ölü doğdu.

«Sovyetler Birliği ve diğer barışsever ülkeler Eisenhower Doktrini'ni, Amerikan emperyalizminin ulusal-ba-

ğımsızlık hareketlerine karşı mücadelede kullanacağı bir silâh olduğunu söylediler ve takbih ettiler. Yakın Doğu ülkelerinden sadece Lübnan ve İsrail ile tabii Bağdat Paktı ülkeleri Doktrini olumlu karşıladı. Türkiye yönetici çevreleri Eisenhower Doktrini'nin Bağdat Paktı'nı güçlendireceğini ve bu ülkelerin Yakın Doğu'da etkinliklerini artıracağını ümit ettiler.» (C. Hakov, Turtsiya i Blijnevostoçnoy Krizis, sayfa 88) Bu ümit de ters çıktı.

Eisenhower Doktrini'nin ilânından hemen sonra 1957 yılı Şubat ayında önce Ürdün karıştı. Kral Hüseyin, herhalde Eisenhower Doktrini'nden aldığı cesaretle kendi başbakanını, komünistlere karşı gevşek davranmakla suçladı. Sonra 1957 Ağustos ayında Suriye'de Genelkurmay Başkanı General Nizamettin'in emekli olup yerine Albay Bizri'nin gelmesini, başta Amerika Birleşik Devletleri ve sonda Türkiye olmak üzere Batı dünyası çok büyük bir sorun yaptı.

Bunun üzerine Irak Kralı Faysal ve Ürdün Kralı Hüseyin İstanbul'a geldiler. Türkiye Cumhurbaşkanı ve Başbakanının ve bir de Amerika Dışişleri Bakan Yardımcısı, daha önce uluslararası şebeke anlatılırken tanıtılan Loy Henderson'un katılmasıyla, toplandılar. «Hükümet darbeleri uzmanı» sıfatını da kazanmış olan Loy Henderson, Washington'a dönünce, Dışişleri Bakanlığı Suriye'nin komşusu ülkelerin, Suriye'nin, «uluslararası komünizmin kurbanı olmasından ve bölgenin bağımsızlık ve bütünlüğü için bir tehlike teşkil etmesinden derin endişe» duyduklarını açıkladı. (Ömer Kürkçüoğlu, Türkiye'nin Arap Orta Doğusu'na Karşı Politikası, sayfa 104) Bu açıklamadan sonra, Küba Bunalımı hariç, soğuk savaşın en gergin noktalarından birisi ortaya çıktı. Türkiye, Suriye'ye saldırmaya hazırlandı. (*) Soğuk savaş şiddete doğru tırmandı. Şiddet yumuşamının tohumlarını da içerdi.

Soğuk savaşın bu noktasında Türkiye, Suriye'ye saldırmaya hazırlandı. Bir Sovyet kaynağı, bu hazırlık ile ilgili olarak, şunları yazdı: «1957 yılında, ABD ve İngiltere'den kaynaklanan ağır emperyalist baskının hedefi Suriye oldu. Suriye'ye karşı emperyalist provakasyonun merkezinde ise, Le Monde Gazetesi'nin deyimi ile 'Batı'nın Yakın Doğu'da en güçlü temsilcisi rolünü oynamaya çalışan' Türkiye yer aldı. Suriye'ye karşı düşmancva kampanya Suriye sınırında silâhlı kuvvet yığmakla takviye edildi. Askeri müdahale planları, Amerikan danışmanlarla birlikte Türk Genelkurmayı tarafından hazırlandı.» (C. Hakov, Turtsiya i Blijnevostoçnıy Krizis, sayfa 88) Türkiye'nin Suriye'ye müdahale hazırlıkları, kararlı ve sert karşı koyması ile durduruldu. Sovyetler Birliği'nin kararlı tutumu, dünya barışını kurtardı.

Bu nokta gayet açık olmalı. Türkiye'nin müdahale hazırlıkları konusunda hiç bir kuşku kalmamalı. Bunun için de, o sırada Moskova'daki Amerikan Büyükelçisi «Çip» lâkabıyla meşhur Charles Bohlen'in anıları yeterli kanıt sayılmalı. Şöyle: «Türkler, Sovyetler'in kendi üzerlerinden uçtuğundan emin görünüyorlardı ve Birleşik Devletler'e bir memorandum göndererek Suriye'ye bir tedip hareketi yapmayı istediklerini bildirdiler ve yardım talep ettiler. Washington'a gönderdiğim telgrafta Türkiye'ye yakın bir tehdit konusunda kuşkularım olduğunu ve Sovyetler'in Türk hava savunmasını ihlâl edip etmediklerinin araştırılması gerektiğini ifade ettim.» (Charles E. Bohlen, Witness to History 1929-1969, New York, 1973, sayfa 435. Burada geçen «preventive strike» deyimini

---

(*) Mahmut Dikerdem o sırada Büyükelçi olarak Ammana gitmeden önce Genel Sekreter Melih Esenbel'in «hiç bir askeri hareket olacağı yok, rahatça görevinin başına dönebilirsin» dediğini yazıyor. «Ben de Kral Hüseyin'e Türkiye'nin komşularına karşı hiçbir kötü niyet beslemediğini söylemekle yetindim» diye ekliyor. Türkiye'nin Suriye'ye saldırma niyeti olmadığı izlenimini doğuruyor. Doğru değildir.

Mahmut Dikerdem, Bir Büyükelçinin Anıları, Ortadoğuda Devrim Yılları, sayfa 176.

«tedip hareketi» olarak çevirdim.) Charles Bohlen'in anılarından, Türkiye'nin Suriye'ye tecavüze hazırladığı, bunu Amerika Birleşik Devletleri'ne bildirerek müsaade istediği, Birleşik Devletler'in de Moskova'daki Büyükelçiliğine sorarak görüşlerini sorduğu kesinlikle ortaya çıkıyor.

Bohlen, «Suriye'ye karşı muhtemel hücum konusuna gelince, şunları yazdım» diyerek devam ediyor. Şunları yazıyor: «Türkler'in Suriye'ye karşı tedip hareketi istekleri, eğer Birleşik Devletler tarafından desteklenirse, mevcut koşullar içinde, en yüksek derecede tehlikelidir ve böyle bir olay karşısında Sovyet tepkisinin ne olacağını tahmin etmeye cüret edemem. Bu, her türlü tehlikelere ilâve olarak, Mısır ile düşmanlıkların yenilenmesi gibi bir özel tehlikeyi de beraberinde taşımaktadır.» Amerika Birleşik Devletleri'ne Moskova Büyükelçiliği'nden gönderilen değerlendirmeler, Sovyetler Birliği'nin Türkiye'nin Suriye'ye müdahalesine izin vermeyeceğini ve bunu karşılıksız bırakmayacağını açıklıkla ortaya koyuyor.

Bu açıklık da diplomatik çevrelerin bilgisi içinde kalmıyor. Sovyetler Birliği Komünist Partisi Genel Sekreteri Hruşof, New York Times Gazetesi'nin tanınmış muhabiri James Reston'u 9 Ekim 1957 tarihinde Moskova'da kabul ediyor ve şunları söylüyor: «Askerlerini Suriye sınırına çekmekle Türkiye, bizimle olan sınırında boşluklar açıyor. Bunu yapmaması gerekir. Çünkü çok zayıftır. Bir savaş halinde Türkiye bir gün bile dayanamaz. Savaş patlak verirse, biz Türkiye'nin yakınındayız; siz, Amerikalılar, ise değilsiniz. Silâhlar patlayınca, roketler uçmaya başlayabilir, o zaman da düşünmek için vakit artık çok geç demektir.» (Ömer Kürkçüoğlu, Türkiye'nin Arap Orta Doğusu'na Karşı Politikası, sayfa 107) Sovyetler Birliği'nin 1945 yılında Türkiye'yi tehdit ettiği masalını bir sakız gibi çiğneyenler burada ve 1962 Küba Bunalımı sırasında Sovyetler Birliği'nin tutumu ile ilgili olarak ağızlarını açamıyorlar. Belki de ağızlarını açtıkları zaman ağızlarındaki sakız yere düşeceği için.

Suriye Bunalımı, soğuk savaşta sonun başlangıcı oluyor. Küba Bunalımına kadar sürüyor. Soğuk savaşın başlamasında Türkiye çok aktif bir rol oynuyor. Türkiye burjuvazisi, kendi sınıfsal korkusu ile Amerika Birleşik Devletleri'nin güvencesine sığınmak ihtiyacını duyuyor. Bunun için savaş arıyor. Türkiye burjuvazisi, 1957 Suriye Bunalımı sırasında da çok aktif bir rol oynuyor. Suriye'ye saldırarak soğuk savaşı sıcağa çevirmek için gayret gösteriyor. Burada Türkiye kapitalizminin içine düştüğü ekonomik sorunlar ve bunalım çok önemli bir rol oynuyor. 1957 yılında Türkiye, son on yılın en ağır ekonomik bunalımını yaşıyor. Amerika Birleşik Devletleri'nden 300 milyon dolarlık yardım sağlayarak bu ekonomik bunalımdan kurtulmak istiyor.

Türkiye, Suriye'ye saldıramıyor. Fakat 1958 Ağustos kararları ile ekonomik istikrar önlemlerini alıyor. Birleşik Devletler'den istediği ekonomik yardımı sağlıyor. Ancak Suriye Bunalımı, Birleşik Devletler için olduğu kadar Türkiye için de öğretici oluyor. Artık bir tecavüz için Birleşik Devletler'in gücünün yetmediğini, hem Birleşik Devletler'e ve hem de Türkiye'ye gösteriyor. Bu ise soğuk savaşta sonun başlangıcı oluyor. Türkiye burjuvazisi, deneyimli Türkiye burjuvazisi, gerekli dersleri çıkarıyor. Bundan çok kısa bir zaman sonra Menderes, Sovyetler Birliği'ni ziyaret etmeye karar veriyor. Türkiye'de bir sosyalist parti kuruluyor. Türkiye bir planlama deneyimine ihtiyaç duyuyor.

1957 Ekim ayı sonun başlangıcı. Suriye Bunalımı ile. Fakat sadece Suriye Bunalımı değil. Bir de Sputnik var. Şöyle var: «Sovyetler Birliği 1957 yılı Ekiminde Sputnik'i, yani ilk yapma uydusunu uzaya gönderdikten ve böylece Amerikan topraklarının dokunulmazlığını ortadan kaldırdıktan sonra ABD'nde başlayan paniğin ilk yardımına koşan da, yine Türkiye olmuştur. ABD bu olay üzerine ortaya çıkan füze boşluğunu (missila gap) kapamak

için 1957 Aralığında yapılan NATO Bakanlar Konseyi toplantısında orta menzilli Amerikan füzelerinin Avrupa'ya taşınmasını ve NATO üyelerinin topraklarında çekirdekli başlık stoku yapılmasını önermiş ve bu öneriyi o toplantıda en çok destekleyen devlet Türkiye olmuştur.» (Halûk Ülman - Oral Sander, Türk Dış Politikasına Yön Veren Etkenler, SBF Dergisi, Mart 1972, XXVII/1 sayfa 8-9) Sputnik, Suriye Bunalımı gibi Amerika Birleşik Devletleri'ne gücünün sınırlarını öğretiyor. Türkiye, barut fıçısını ülkesine çağırıyor.

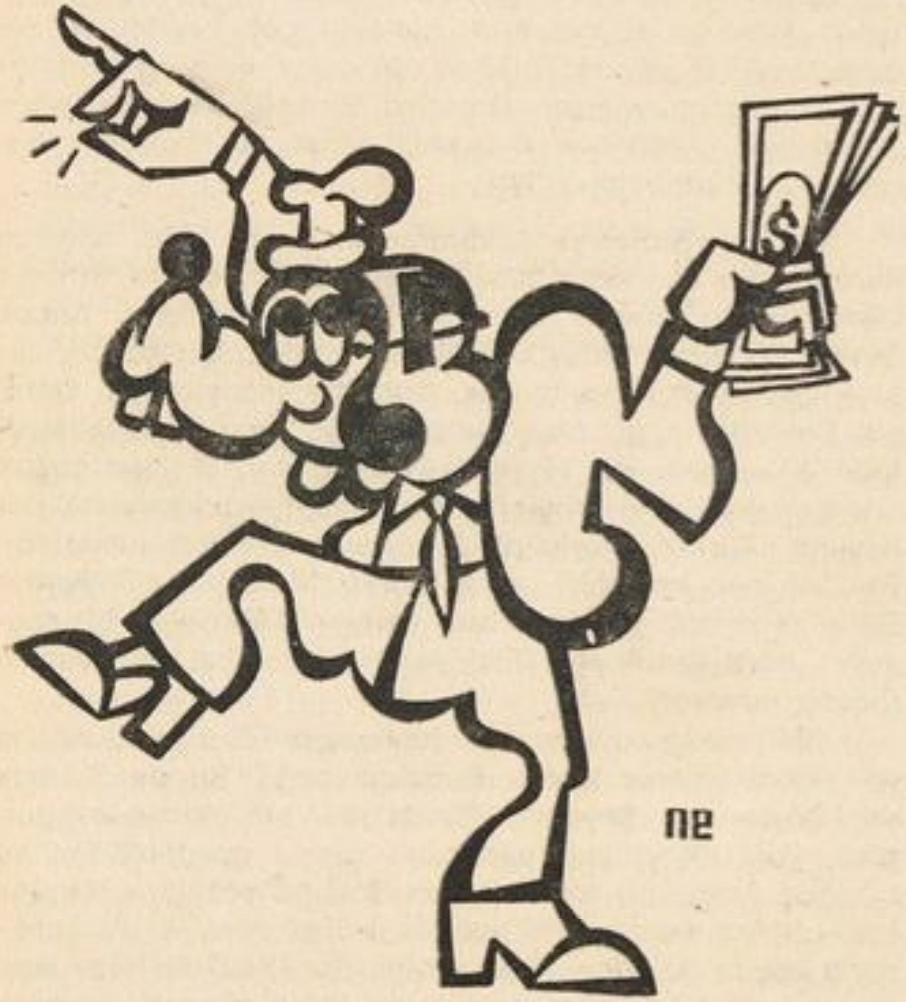

Daha sonra barut fıçıları sökülecek. Şöyle: «Bunun sonunda iki devlet arasında 1958 Kasımında bir ikinci anlaşma daha yapılmış ve İzmir yakınındaki Çiğli'de 15 füzelik ibir Jüpiter rampası kurulmuştur. Bilindiği gibi, bu rampa, Birleşik Amerika uzun menzilli füzelerini geliştirdikten ve Akdeniz'e Polaris denizaltıları soktuktan sonra, 1962 Küba bunalımı sonucu Washington ile Moskova arasında yapılan pazarlığa bağlı olarak kaldırılacaktır.» Bunun öyküsü ise, çok kısa olarak, bundn sonraki ve sonuncu bölümde bulunacaktır.

İkinci Bölüm İçin
Birinci Ek

AMERİKA BİRLEŞİK DEVLETLERİ GİZLİ BELGELERİNDE SARPER-MOLOTOV GÖRÜŞMESİ :

MOKOVA BÜYÜKELÇİSİ HARRIMAN'IN 21 MART 1945 TARİHLİ GİZLİ RAPORU

761.6711/3-2145 : Telegram
The Ambassador in the Soviet Union (Harriman)
to the Secretary of State

Moscow, March 21, 1945-11 p.m.
(Received March 22-7:05 a.m.)

853. Background of Russian denunciation of Soviet-Turkish treaty of friendship, in so far as apparent in Moscow, is as follows :

According to the protocol of November 7, 1935 the treaty itself was renewed for 10 years, to be prolonged by tacit consent for further 2-year periods unless denounced 6 months before exiry. If therefore the treaty were not to remain operative until at least November

7, 1947 it would have to be denounced by one party or the other by May 7 of this year, at the latest.

It has been anticipated in Turkish circles in Moscow that the Russians would whist to denounce the treaty, and the Turkish Ambassador has advised his Government to this effect 1 or 2 month ago. There were indeed a number of points in respect to which it had not proved possible for one side or other to observe the letter of the agreement or of its various protocols, and parts of it had clearly become of doubtful applicability to present circumstances.

The denunciation itself was therefore not a surprise but the circumstances in which it took place were unexpected. The Turkish Ambassador had arranged to return to Turkey for a period of consultation which was expected to last several weeks. He was scheduled to depart March 25. On March 19 he told Kavtaradze that he would be glad to call on Molotov to say good-by although he had nothing to discuss with him. To his surprise, he was invited to call the same day. Molotov informed him of the denunciation of the treaty and told him that the Soviet Government had intended to take this step at a somewhat later date but in view of his impending departure had decided to act at once, in order that he might be able to discuss Turkish-Russian relations with his Government against this background. Molotov's attitude was consistently friendly and correct, and there was no intimation on his part that the action reflected ill feeling or any tendency to bring pressure on Turkey.

The Ambassador inquired Molotov's views as to the ways in which the present treaty might be «improved». Molotov was unwilling to commit himself on this point and said that after the Ambassador had talked with his Government he would be glad to learn how the Turkish Government felt on this point.

By way of bacground to this Russian move, it may be said that the information reported in Ankara's message to the Department on March 9, 7 p.m., repeated to this mission as No. 12, to effect that Molotov had expressed to the Turkish Ambassador the Soviet desire to discuss revision of the Montreux Convention was substantially correct. This conversation took place 3 or 4 weeks ago. When the Ambbassador pointed out to Molotov that the Montreux Convention was an intertanional agreement to which a number of other countries, including Japan, were parties, and tnat this would complicate a discussion of revision, Molotov said that he hoped the Turkish Ambassador would not make too much of a point of the necessitiy of consulting the Japanese. The Ambassador replied by pointing out that Turkey was at war with Japan and that he had no intention of defending Japanese interests. Molotov appeared to attached much significance to this statement and greeted it with satisfaction, saying that it was a distinct step in advance. The Ambassador thereupon reitareted that his remark was based on the state of the Turkish relations with Japan and did not imply a view of his Government as to the modalities of possible discussions looking toward the revision of the convention.

In the view of this Embassy, the main factors underlying Soviet policy toward Turkey at this moment are probably (a) the Soviet desire to obtain a revision of the rejime of the Straits more favorable to Russian prestige and security than the present one and (b) the assumption that such revision will probably not be readily acceptable to Turkey and that considerable pressure may therefore eventually have to be applied.

In denouncing the teraty at this time the Russians undoubtedly have in mind the anticipated discussion of the Montreux Cohvention at first meeting of the Foreign Ministers of the three Allies. The denunciation of the

treaty makes it possible for them to insist on the early redefinition, in a new agreement, of their relations with Turkey, and thus opens up a channel of pressure on the Turkish Goverment which may prove useful as the question of the Straits again comes under discussion. The Soviet-Bulgaria policy seems pointed in the same direction. It is evidently Russian tactics to maneuver the Turks into coming forward first with their ideas on the redefinition of Turkis-Russian relations. What will come after that is impossible to predict, but the Russians would of course then be free to accept or to criticize the Turkish suggestion as thel liked, and issues might bu raised in the course of these discussions which would provide opportunities for the exertion of strong political pressure. This in turn opens several possibilities. Turkey might be asked, for example, to accept, in advance of any broader discussions, a given set of Soviet views with respect to the regime of the Straits, on the assumption that it wolud be difficult for any outside power to challenge or ignore a program advanced by the two countries most directly concerned.

Sent to Deparment as 853 repeated to Ankara as 18.

HARRIMAN

Kaynak : Foreign Relations of The United States - Diplomatic Papers 1945, Vol. VIII, The Near East and Africa, Washington D.C. 1969, sayfa 1221-1223.

∴

761.6711/3-2145 : Telgraf
Sovyetler Birliği'ndeki Büyükelçi'den (Harriman), Dışişleri Bakanına

Moskova, Mart 21 1945 - Öğleden sonra 11
(Mart 22, öğleden önce 7:05 alındı)

853. Rusya'nın Sovyet-Türk dostluk antlaşmasını iptal etmesinin arkasında yatanlar, burada, Moskova'da, görüldüğü kadarıyla, şöyledir :

7 Kasım 1935 tarihli porotokolla antlaşma, sona erme tarihinden altı ay önce iptal edilmemesinin 2 yıllık bir dönem için yeniden uzatıldığı anlamına geldiği kabul edilerek, on yıllık bir dönem için yenilenmişti. Bu yüzden antlaşmanın 7 Kasım 1947 tarihine kadar yürürlükte kalmaması için, en geç bu Mayıs'ın yedisinden önce bir veya diğer taraf tarafından iptal edilmesi gerekecekti.

Moskova'daki Türk çevreleri, Rusların antlaşmayı iptal etmek isteyeceklerini tahmin ediyorlardı ve Türkiye Büyükelçisi bir ya da iki ay önce kendi Hükümetine böyle bir rapor gönderdi. Gerçekten, bir veya diğer tarafın antlaşma metnine veya çeşitli protokollarına uymalarını imkânsızlaştıran bir sürü nokta çıktı ve antlaşmanın bazı bölümlerinin şimdiki koşullara uygulanabilirliği açıkça kuşkulu bir nitelik aldı.

Bu nedenle iptalin kendisi sürpriz olmamakla birlikte beklenmedik bir durumda meydana geldi. Türkiyé Büyükelçisi, birkaç hafta sürecek bir danışma dönemi için Türkiye'ye dönmeye hazırlanmıştı. 25 Mart'ta ayrılacaktı. 19 Mart'ta, Kavtaradze'ye, tartışılacak bir sorunu olmamakla birlikte Molotov'u allahaısmarladık demek için ziyaret etmekten memnun olacağını söyledi. Aynı gün ziyaret edebileceği söylenince şaşırdı. Molotov, kendisine, iptal kararını bildirdi ve Sovyet Hükümeti'nin bu adımı daha ileri bir tarihte atmayı düşündüğünü ancak, Büyükelçi'nin hemen ayrılması karşısında, bu gelişmelere göre Hükümeti ile Türk-Rus ilişkilerini görüşebilmesine imkân sağlamak için derhal hareket ettiğini söyledi. Molo-

tov'un hali tutarlı bir biçimde dostça ve dürüst idi ve davranışında bu hareketin bir kötü niyeti yansıttığı veya Türkiye'ye baskı yapma eğilimi taşıdığı konusunda en küçük bir ima bile yoktu.

Büyükelçi, bu antlaşmanın «iyileştirilme» yolları konusunda Molotov'un görüşünü öğrenmek istedi. Molotov bu noktada kendisini bağlamak istemiyordu ve Büyükelçi'nin Hükümeti ile görüşmesinden sonra Türk Hükümeti'nin bu konuyla ilgili olarak ne düşündüğünü öğrenmekten memnun olacağını söyledi.

Gelişmelerin bu noktaya kadar gelişi ile ilgili olarak, Ankara'nın 9 Mart öğleden sonra Bakanlığa gönderdiği ve 12 Numara ile buraya geçirilen ve Molotov'un Türkiye Büyükelçisi'ne, Sovyetler'in Montrö Konvansiyonu'nun revizyonunu istediğini bildiren mesajın, öz olarak doğru olduğu söylenebilir. Bu konuşma 3 veya 4 hafta önce oldu. Büyükelçi, Molotov'a, Montrö Konvansiyonu'nun, Japonya da dahil, birçok ülkenin taraf olduğu bir uluslararası antlaşma olduğunu ve bu durumun bir revizyon tartışmasını güçleştireceğini söylediği zaman Molotov, Japonya ile görüşme zorunluluğunu Türkiye Büyükelçisi'nin bir mesele olarak ortaya atmayacağını ümit ettiği cevabını verdi. Büyükelçi de cevap olarak, Türkiye'nin Japonya ile savaş halinde olduğunu ve Japon çıkarlarını savunma niyeti olmadığını belirtti. Molotov'un bu ifadeye fazla önem verdiği görüldü ve bunu, ileriye doğru açık bir adım olduğunu söyleyerek, memnuniyetle karşıladı. Bunun üzerine Büyükelçi hemen, sözünün Türkiye'nin Japonya ile ilişkilerinin içinde bulunduğu duruma dayandığını ve Konvansiyonun revizyonuna yönelik muhtemel tartışmaların biçimi konusunda Hükümetinin görüşlerini içermediğini ifade etti.

Büyükelçiliğimizin görüşüne göre, şu anda Türkiye ile ilgili Sovyet politikasını oluşturan temel faktörler, muhtemelen, (a) Sovyetler'in, Rusya'nın prestij ve güvenliğine şimdikinden daha elverişli bir Boğazlar rejimi revizyonu sağlamayı istemeleri ve (b) böyle bir revizyonun Türkiye tarafından hemen kabul edilmeyeceği ve bu nedenle de sonunda önemli baskı uygulamak zorunluluğunun doğabileceği varsayımıdır.

Antlaşmayı bu zamanda iptal ederken, hiç şüphe yok, Rusların aklında, üç Müttefik Dışişleri Bakanının yapacağı ilk toplantıda Montrö Konvansiyonu ile ilgili beklenen tartışma bulunmaktadır. Antlaşmanın iptali, Türkiye ile ilişkilerinin yeni bir anlaşmada bir an önce yeniden belirlenmesinde ısrar etmeleri imkânını vermektedir ve böylece Boğazlar sorunu tekrar tartışma masasına geldiğinde Türkiye Hükümeti üzerinde baskı kanallarını açmaktadır. Sovyet-Bulgaristan politikası aynı yöne yönelmiş görünmektedir. Türklerin, Türk-Rus ilişkilerinin yeniden tanımlanması konusunda düşüncelerini açıklamak için gerekli adım atmalarını sağlamak amacıyla manevra yapmak, açık Rus taktiklerindendir. Bundan sonra ne geleceğini tahmin etmek imkânsızdır ama, şüphesiz Ruslar, istedikleri biçimde, Türk önerilerini kabul etme veya eleştirmede serbest kalacaklar ve tartışmalar sırasında güçlü siyasal baskıya imkân veren sorunlar çıkabilecektir. Örneğin Türkiye'nin, daha geniş tartışmalara girmeden, Boğazlar rejimi ile ilgili, birtakım Sovyet görüşlerini kabul etmesi, en çok ilgili iki ülkenin ileri sürdüğü bir programa, bir dış gücün itiraz etmesi veya bu programı inkâr etmesi güç olacağı düşüncesiyle, istenebilir.

853 Numara ile Bakanlığa gönderildi ve 18 Numara ile Ankara'ya geçirildi.

HARRIMAN

İkinci Bölüm İçin
İkinci Ek

TÜRKİYE'NİN WASHINGTON BÜYÜKELÇİSİ BAYDUR'UN, SOVYETLER BİRLİĞİ'NİN TOPRAK İSTEDİĞİ İDDİASINI AMERİKA BİRLEŞİK DEVLETLERİ DIŞİŞLERİ BAKAN VEKİLİ GREW'A BİLDİRDİĞİ GÖRÜŞMENİN TUTANAĞI

Date : July 7, 1945

SUBJECT : Soviet-Turkish Relations.
PARTICIPANTS : Turkish Ambassador, Mr. Huseyin Ragip Baydur; Acting Secretary, Mr. Grew.

The Turkish Ambassador called on me thes morning with his secretary, who acted as interpreter, and, after some preliminary talk concerning the success of the San Francisco Conference, the Ambassador said that the Turkish Foreign Minister wished him te express to me his great regret that, ewing to the early sailing from Boston on a ship on which he had found accommodations, he had been unable to stop in Washington and this had been a great disappointment to him as he had looked forward to his visit here. I thanked the Ambassador for his message and said that I fully unsderstood the reasons which obliged his Foreign Minister to abandon his plans to stop in Washington.

The Ambassador then turned to the conversation which had taken place in Moscow some three weeks ago between Mr. Molotov and the Turkish Ambassador in which the former had stated the Soviet demand for (1) a rectifiaciton of the Turco-Soviet frontier, (2) a demand for bases on the Dardanelles, and (3) a bilateral modification of the Montreux Treaty. Subsequently Mr Molotov had added that there might be also certain re-

quirements from the Balkan states, which the Ambassador interpreted as some sort of a territerial demand from Bulgaria.

The Ambassador said that he had come to see me for the purpose of ascertaining the attitude of the American Government towards this situation.

I said to the Ambassador that this Government is very definitely concerned with any threat to the peace which might fall within the purview of the United Nations organization. For the present we understood that the conversations had been a friendly exchange of views and that no concrete threats had been made. The Ambassador asked me whether, if the Soviet Government should demand that we cede to the Soviet Union the cities Boston and San Francisco, we should not consider such a demand as a threat, and he also asked whether we felt that such a demand could be a matter for negotiation. I replied definitely in the negative but asked the Ambassador whether the Soviet Government had specified the nature of the frontier rectification which it desired and whither the demands were yet of such a concrete nature as to be regarded as open threats. The Ambassador replied that Mr. Molotov had stated that the Treaty of 1921 had been negotiated at a time when Soviet Russia was weak and he added, «Now we are strong.» The obvious implication was that Soviet Russia desired the return of Vilayets of Kars and Ardahan.

The Ambassador then said he wished me to know — and he felt sure that in the light of my own friendship for and knowledge of the Turkish Republic I would know this myself — that Turkey would not cede one inch of territory and that if Soviet Russia should appropriate such Turkish territory Turkey would immediately fight. A situation would thus bu created which was totally

contrary to the spirit and letter of all that had been achieved at San Francisco.

The Ambassador then went on to say that the Turkish Government felt very strongly that strong representations by the United States in advance of possible trouble would have o powerful effect on the Soviet Government. He understood that I had told Lord Halifax (British Ambassador) that the American Government would support the proposed démarche of the British Government in Moscow but that later Ambassador Edwin C. Wilson (American Ambassador) at Ankara had informed the Turkish Foreign Office that the matter would bu further studied and had implied that I had made no such statement.

I immediately told the Ambassador that Mr. Wilson was quite right; I had had no conversation on this subject with Lord Halifax, whom I had not seen officialy since his return from San Francisco. (The Ambassador was clearly referring to my conversation with Mr. Balfour which I had said that we would prefer to delay action on this matter until after San Francisco Conference and that if action were to be taken there would presumably be plenty of time between the close of the San Francisco Conference and the meeting of the Big Three. Mr. Balfour, however, said that his Government hoped that we would at least support the British action with some step of our own. Mr. Balfour happened to call on me a few moments after my conversation with the Turkish Ambassador and definetly corroborated my understandin of what I had said to him. He said he had reported my position accudately to his Government and that no indication had been given of any commitment whatever on my part.)

I then said to the Ambassador that he must know very well himself that we have been following this situation with concern; that I hoped that the subject might

be discussed at the coming meeting of heads of govermen tand that, for that purpose, the President had been fully briefed on all the information in our possesion. I personally believed that much more could be accomplished by a direct talk between the Prisident and Marshall-Stalin than could bu accomplished by any formal representations made in Moscow. In any case, I thought that the matter could better be left without action on our part until we could learn whether it will have been discussed at the Berlin meeting, and the result. I said that this Government, as a friend both of Turkey and the Soviet Union, would naturally be glad to be of assistance in arriving at a peaceful solution of the problem. The Ambassador must understand that this was in no respect an offer of mediation but merely a statement of our feneral attitude in all such situations. The Ambassador said that he understood my position perfectly but he wished to repeat with ail possible emphasis that Turkey would cede no territory and was prepared to fight if necessary.

My attitude in the conversation clearly indicated my sympathy with Turkey's possition but no commitment of any kind was made or implied.

Kaynak : Joseph C. Grew, Turbulent Era - A Diplomatic Records of Forty Years 1904-1945, Vol. II, Boston, 1952, sayfa 1470-1473.

Tarih : 7 Temmuz 1945

KONU : Sovyet-Turk Ilişkileri
KATILANLAR : Bay Hüseyin Ragıp Baydur, Türkiye Büyükelçisi;
Bay Grew, Bakan Vekili.

Türkiye Büyükelçisi, yanında tercümanlığını yapan sekreteri ile, bu sabah ziyaretime geldi ve San Francisco Konferansı'nın başarısı üzerine bazı sözlerden sonra Büyükelçi, Türk Dışişleri Bakanı'nın, yer bulduğu geminin Boston'dan erken hareket etmesi nedeniyle Washington'a gelemediği için derin üzüntülerinin ve buraya gelmeye çok sabırsızlandığı için de büyük hayal kırıklığına uğradığının bildirilmesini kendisinden istediğini söyledi. Getirdiği mesaj için Büyükelçiye teşekkür ettim ve Dışişleri Bakanını Washington'a gelme planlarını terk etmeye zorlayan nedenleri bütünüyle anladığımı söyledim.

Bundan sonra Büyükelçi, üç hafta kadar önce Moskova'da Molotov ile Türkiye Büyükelçisi arasında geçen ve bunda Molotov'un (1) Türk-Sovyet sınırının düzeltilmesi, (2) Çanakkale Boğazı'nda üslerle ilgili istek ve (3) Montrö Antlaşması'nın değiştirilmesi için ikili görüşmeleri içeren Sovyet talebini ifade ettiği görüşmeye geçti. Bunların ardından Molotov, Balkan devletlerinden de bazı ihtiyaçlar olabileceğini ekledi ve Büyükelçi bunu Bulgaristan'dan bir tür toprak isteği olarak yorumladı.

Büyükelçi, bu konuyla ilgili Amerikan Hükümeti'nin tutumunu tespit etmek için beni görmeye geldiğini söyledi.

Büyükelçiye, Hükümetimin Birleşmiş Milletler örgütünün ilgi alanına girebilecek durumlarda barışa gelebilecek her türlü tehditle çok yakından ve kesinlikle ilgili olduğunu söyledim. Şimdiki durumda dostça görüş alışverişinin yapıldığı ve somut bir tehditin yer almadığı görüşmelerin olduğunu görüyoruz. Bunun üzerine Büyükelçi, bana, eğer Sovyet Hükümeti Boston ve San Francisco'nun kendisine verilmesini isteyecek olsa, bunu bir tehdit olarak sayıp saymayacağımızı sordu ve böyle bir talebin bir görüşme konusu yapılıp yapılamayacağını da sordu. Kesinlikle olumsuz olarak cevap verdim ve Büyükelçiye, Sovyet Hükümeti'nin istediği sınır düzeltmesinin niteliğini belirtip belirtmediğini ve henüz isteklerin açık tehdit olarak sayılacak ölçüde somut nitelik alıp almadığını sordum. Cevap olarak Büyükelçi, Molotov'un, 1921 Antlaşması'nı Sovyet Rusya'nın zayıf olduğu bir zamanda yaptığını söylediğini ve «Şimdi biz kuvvetliyiz» diye eklediğini ifade etti. Bu sözden açıkça çıkan Sovyet Rusya'nın Kars ve Ardahan vilâyetlerinin geri verilmesini istediği olmalıydı.

Arkasından Büyükelçi, benim, Türkiye'nin bir karış toprak vermeyeceğini ve eğer Sovyet Rusya bu kadarcık bir Türk toprağını da alacak olursa Türkiye'nin derhal savaşacağını bilmemi istediğini ve Türkiye'ye olan kişisel dostluğum ve Türkiye Cumhuriyeti hakkındaki bilgilerim ışığında bunu bilmediğimden de emin olduğunu söyledi. Bu durumda San Francisco'da tüm başarıların ruhuna ve lâfzına tümden ters bir durum yaratılacaktı.

Bundan sonra Büyükelçi, Türk Hükümeti'nin, muhtemel sıkıntılardan önce Birleşik Devletler'in sağlam bir tutum almasının Sovyet Hükümeti üzerinde çok güçlü bir etki yapacağına candan inandığını söyleyerek devam etti. Benim, Lord Halifax'a (Washington'daki Britanya Büyükelçisi) Amerikan Hükümeti'nin, Britanya Hükümeti'nin önerdiği Moskova'da demarş yapmayı destekleyeceğini söylemiş olduğumu öğrendiğini ancak sonradan Edwin C. Wilson'un (Ankara'daki Amerikan Büyükelçisi) Ankara'da Türkiye Dışişleri Bakanlığı'na konunun, daha incelenmekte olduğu ve benim böyle bir ifadede bulunmadığımı bildirdiğini söyledi.

Büyükelçiye, derhal, Bay Wilson'un çok doğru olduğunu anlattım; San Francisco'dan dönüşünden beri resmen hiç görüşmediğim Lord Halifax ile bu konuda hiçbir konuşmam olmamıştı. (Büyükelçi, açıkça, Bay Balfour ile yaptığım ve bu konuda San Francisco Konferansı sonrasına kadar herhangi bir harekette bulunmamayı tercih

ettiğimizi ve eğer harekete geçmek gerekirse, görüleceği gibi, San Francisco Konferansı'nın kapanışı ile Üç Büyükler toplantısı arasında bol miktarda zaman olacağını söylediğim görüşmeye atıfta bulunuyordu. Maamafih, Bay Balfour, Hükümetinin, bizim, Britanya'nın hareketini en azından bazı adımlar atarak destekleyeceğimizi ümit ettiğini söyledi. Bay Balfour, Türkiye Büyükelçisi ile görüşmemden çok kısa bir zaman sonra ziyaretime gelecek oldu ve benim kendisine ne söylemiş olduğumla ilgili görüşlerimi kesinlikle doğruladı. Benim pozisyonumu Hükümetine doğru olarak rapor ettiğini ve benim herhangi bir taahhütte bulunduğum konusunda hiçbir işarette bulunmadığını söyledi.)

Durumu endişe ile izlediğimizi çok iyi bilmesi gerektiğini, konunun Hükümet Başkanları arasında yapılacak olan toplantıda görüşülebileceğini ümit ettiğimi ve bu amaçla Başkan'ın mevcut bilgilerle tamamen brif edildiğini Büyükelçiye ifade ettim. Başkan ile Mareşal Stalin arasında doğrudan görüşmelerle, Moskova'ya formel bir görüş bildirmeye göre, çok daha olumlu sonuçlar alınabileceğine, kişisel olarak, inanıyorum. Herhalde, konunun, Berlin'de görüşülmüş olup olmadığını ve sonuçlarını öğreneceğimiz zamana kadar bizim tarafın hiçbir eylemde bulunmaksızın, bırakılmasının daha iyi olacağını düşünüyordum. Hem Türkiye'nin ve hem de Sovyetler Birliği'nin bir dostu olarak Hükümetimin, sorunun bir barışçı çözüme ulaşmasında yardımcı olmaktan memnun olacağını söyledim. Büyükelçi, bunun bir arabuluculuk önerisi olmadığını, böyle durumlardaki genel tutumumuzun bir ifadesi olduğunu anlamalıdır. Büyükelçi, durumumu çok iyi anladığını, ancak Türkiye'nin toprak vermeyeceğini ve eğer gerekirse savaşmaya hazır olduğunu mümkün olduğu ölçüde vurgulamak istediğini söyledi.

Bu görüşmede benim tutumum, Türkiye'nin durumuna duyduğum sempatiyi açıkça gösterdi fakat hiçbir türlü taahhüte girilmedi veya ihsas edilmedi.

İkinci Bölüm İçin
Üçüncü Ek

BASIN CEHALETLE Mİ, YOKSA BİLEREK Mİ TAHRİFAT YAPIYOR?

Ankara 22 Mayıs 1979

Sn. Turhan Aytül
Yazı İşleri Yönetmeni
Milliyet Gazetesi
Istanbul

Turhan Bey,

«Türkiye'yi Titreten Yıllar» dizinizin bugünkü parçasını okuyunca, Size, bu mektubu yazmak zorunluluğunu duydum. Doğrusu hazırlamış olduğunuz dizinin tamamını okuyamadığım için üzgünüm. Hem gazetelerde dizi yazı okuma alışkanlığını edinemediğim ve hem de bu ara, yazdığınız konuları da içeren bir kitabı bitirmek üzere olduğum için, «Türkiye'yi Titreten Yıllar» dizisini okuyamadım. İlerde kitap halinde çıkınca okurum.

Dizinizin 22 Mayıs tarihli bugünkü kısmını okuyunca, bu mektubu yazmak zorunda kaldım. Şu nedenle: Yazdıklarınız yanlış. Okuyucunuzu önemli ölçüde yanıltıyor. Bunları düzeltmek zorundayım. Siz de bu zorunluluğunu duyarsanız, bu mektubu yayınlayabilirsiniz. İyi olur. Yayınlamanızı kolaylaştırmak için kısa tutacağım. Mümkün olduğu ölçüde.

Dizinin bugünkü kısmında yukarda, başlığın da üstünde, gazetecilerin deyimiyle, şöyle bir çıkma var: «Sovyet Elçisi Vinogradov, Dışişleri Bakan Yardımcısı'ndan, Başbakan Saraçoğlu'nun düşürülmesini bir ziyafette istedi. Bakan vekili derhal ziyafeti terketti. Bu bir skandaldı. Dışişleri Genel Sekreteri de Elçiyi çağırıp bir güzel haşladı.» Yazınızın içinde de şunlar var: «Olay bir

skandaldı. Bu olayı o günlerin Dışişleri Bakanlığı Genel Sekreteri olan Feridun Cemal Erkin şöyle anımsıyordu: «Bundan sonra Feridun Cemal'in ağzından şunları yazıyorsunuz: «Patavatsız diplomatı büroma çağırdım ve öfkemi belirten bir konuşma yaptım. Büyükelçi bu konuşmanın sonucundan bir hayli tedirgin ve kuşkuluydu...» Böyle devam ediyor. Kuşkulu Büyükelçi'nin Sovyet Büyükelçisi Vinogradov olduğu iddia ediliyor.

Bütün bunlara kaynak göstermiyorsunuz. Gösterdiğiniz kaynak, Feridun Cemal Erkin oluyor. Aslında bu düzeltmenin Feridun Cemal tarafından yapılması gerekli. Yapmıyor ve yapmayacak. Fakat mutlak yapılması gerekli.

Feridun Cemal Erkin, anılarında, böyle bir olay anlatıyor. Şöyle yazıyor: «Likörlerin ikram edildiği anda ecnebi Elçi, Sümer'in koluna girerek kendisini tenha bir köşeye götürmüş ve.... netice olarak, kendi değerlendirmesine göre, iki memleketi ayıran müşküllerin başlıca sebebinin Kremlin'in Saraçoğlu Hükümetine güvensizliğinde aramak gerektiğini gayet mahrem bir sır olarak Bakana tevdi etmiş. Şayet bu hükümeti daha makbul bir kabine ile değiştirmek mümkün olsaymış bütün gerginlik kendiliğinden uçar gidermiş.» (Feridun Cemal Erkin, Türk-Sovyet İlişkileri ve Boğazlar Meselesi, Ankara, 1968, sayfa 276) Feridun Cemal'in anılarında Nurullah Esat Sümer'in ziyafeti bir protesto havası içinde terk ettiğini gösteren bir işaret yok.

Bunun yerine sözü geçen elçiyi, Dışişleri Bakanlığı'na çağırdığı ve «hiddetli ve sert» bir biçimde Bakan Vekiline söylenenlerin doğru olup olmadığını sorduğu var. Şu da var: «Nihayet, Diplomat, sefarette cereyan eden gayet samimi ve her türlü şekil ve resmilikten yoksun bir hasbihal esnasında Bakana bazı şahsi görüşler belirtmekte sakınca görmediğini ve bana naklolunan sözlerin gerçekten kendi düşüncelerini aksettirdiğini itiraf etti.»

Şimdi soru şu: Kim bu kimse? Olayın «kahramanı» Feridun Cemal, anılarında, «ecnebi elçi» veya «diplomat» veya «ecnebi temsilci» diyor. Fakat isim vermiyor. Bu sıfatlarla, sözü geçen kimsenin Sovyet Büyükelçisi Vinogradov olması imkânsız. Çünkü kendisi de büyükelçilik yapmış olan Feridun Cemal ve diğer diplomatlar için büyükelçilik sıfatı çok önemli. Bir kez bu sıfatı alan oldu mu, hep «büyükelçi» diye hitap edilir. Bu yüzden Vinogradov olması imkânsız. Fakat Türkiye'de hep öyle kullanılıyor, Feridun Cemal de buna ses çıkarmıyor.

Ancak yabancı ülkelerin gizli belgeleri bunun Vinogradov olmadığını kesinlikle gösteriyor. Örneğin gizli Amerikan diplomatik belgeleri kesinlikle gösteriyor. Bugün yayınlanmış durumda. Şunu gösteriyor: Türkiye'nin en bunalımlı sayıldığı yıllarda, daha açık bir deyişle, Türkiye'nin kendisini bunalım içinde göstermeye çalıştığı yıllarda, Feridun Cemal Erkin, her konuyu Bakan'dan, Başbakan'dan ve Cumhurbaşkanı'ndan önce Ankara'daki Amerikan ve İngiliz elçiliği yetkilileriyle görüşüyor. Onlar da kayıtlara geçiriyorlar. Buradan da Türkiye'deki araştırıcıların öğrenmesi olanağı doğuyor. Bunların bir bölümünü, şu günlerde tamamlamak üzere olduğum kitapta, asılları ile birlikte yayınlayacağım. Bu nedenle uzatmak istemem.

Ankara'daki Amerikan Büyükelçisi Edwin Wilson, 22 Ocak 1946 tarihinde, Washington'daki Dışişleri Bakanı'na 761.67/1-2246 numaralı telgrafı çekiyor. Telgrafta «secret» işareti var. «Gizli» işaretli telgraf şöyle başlıyor: «Dışişleri Bakanlığı Genel Sekreteri'ne göre Sovyetler, Türkiye'ye karşı yeni bir politika izliyorlar.» Telgraf şöyle devam ediyor: «O, şunları anlatıyor. Birkaç gün önce Bulgaristan Elçiliği Müsteşarı Antonov, Dışişleri Bakan Vekili Sümer'e bir yemek vermişti. Yemekten sonra Antonov, Sümer'i, bir kenara çekerek yaptığı konuşmada Türk-Sovyet ilişkilerinin iyileştirilmesi ümidini ifade etti. O, güçlüklerin kaynağının Sovyetler'in bugünkü

hükümete güvenmemeleri olduğuna inandığını söyledi ve eğer Saraçoğlu Hükümet Başkanlığından uzaklaşırsa bir güçlük kalmayacağını belirtti.» (Foreign Relations of the United States - Diplomatic Papers, 1946, Vol. VII, sayfa 810 ve 811) Feridun Cemal'in Amerikan Büyükelcisi Wilson'a sıcağı sıcağına anlattığı hikâyede eski Aydınlık'çı ve Türkiye Komünist Partisi üyesi Nurullah Esat'ın ziyafeti terketmesi yok. Kuşkusuz, Bulgaristan Büyükelçiliği'nde yatmadı. Yemekten sonra ayrılmıştır.

Erkin'in Wilson'a anlattıklarında öyle bir sertlik de yok. Hatta Feridun Cemal, Antonov'a, Ingilizcesi ile, «if this statement had been made on behalf of Soviets it could be regarded as item of information», Türkçesiyle, «eğer bu sözler Sovyetler adına söylenmişse bir istihbarat sayılabilir» diyor. Antonov ise, Ingilizcesi ile, «he had dona so only as expression personel view because important to Bulgaria to see improvement in Turco-Soviet relations», Türkçesiyle, «Bulgaristan için Türkiye-Sovyet ilişkilerinin iyileşmesi önemli olduğu için sadece kişisel görüşünü açıkladığını» söylüyor. Feridun Cemal'e istediği «fırsatı» vermiyor.

Bütün bunların kaynağı ise Feridun Cemal'in kendisi. Ancak anılarında yazdıkları değil. Yabancılara söyleyip de onların kayıtlarında yazılanlar. Bu, işin bir yanı. Bir de başta yanı var. Bu yan şöyle: Ikinci Savaş sona ererken Türkiye'de Başbakanın Şükrü Saraçoğlu, Dışişleri Genel Sekreterinin de Feridun Cemal olması, Türkiye ve dünya barışı için çok büyük bir şanssızlıktır. Buna inanıyorum. Yakında belgeleriyle de göstereceğim. Saraçoğlu'nun Hitler, Sovyetler Birliği'ne saldırınca, Almanlara, «bu bir haçlı seferidir» diyerek sevincini ilân ettiği biliniyor. Saraçoğlu, tek isteğinin Sovyetler Birliği'nin haritadan silinmesi olduğunu kayıtlara geçiriyor. Böyle birisine, siz olsanız, güvenir misiniz?

Feridun Cemal'e gelince. Yakında belgeler yeniden

konuşacak. Soğuk savaşın nasıl ve kimler tarafından kışkırtıldığı ortaya çıkacak. Bir örneği, daha önce yayınlanan bir kitabımda, Feridun Cemal'in anılarından almıştım. Tekrarlıyorum. 1946 Şubat ayında Ankara'da Büyük Britanya Büyükelçisi'nin ziyafetinde «Sovyet Büyükelçisi Vinogradov, Dışişleri Bakan Vekili Nurullah Sümer'le birlikte pist üzerinde gayet samimi ve neşeli bir sohbete dalmış bulunuyorlardı.» (Feridun Cemal Erkin, Türk-Sovyet İlişkileri, sayfa 281) Feridun Cemal, buna çok kızıyor. Şöyle: «Iki komşu memleket arasındaki münasebetlerin, özellikle son yıllardaki durumu, Vinogradov'un girişmiş olduğu sıcaklıkta sarmaş dolaşa katiyen müsait değildi.» Bir başka kızgınlık nedeni daha var: «Sovyetlerle münasebetimizin hali, Majeste Kral'ın Sefaret binasının Türk-Rus flörtü için ideal sahne olarak seçilmesine şüphesiz müsait değildi.» Hem «Sovyet Tehditi» masalı hazırlanacak, hem de «Türk-Rus flörtü» sözü edilecek. Bir de Majeste Kral'ın sefaretinin itibarı korunmak istenecek.

Sonra mı? «Eşimle beni evimize götüren aroba içinde uzun zamandan beri kolladığım fırsatı bana verdiğini sezmeğe başladığım olaydan dolayı şuurumda henüz itiraf edilmemiş bir sevinç duyuyordum.» Işte böyle, ama, devamı var: «Ertesi sabah Başbakan Saraçoğlu'ya müracaat ederek bazı görüşlerimi arzetmek üzere Cumhurbaşkanımız nezdinde özel bir toplantı hazırlamalarını rica ettim.» Bundan sonrası da var: «Her iki lider telkinimi kabul ve bu kararlarının uygulanması vazifesini de bana tevdi ettiler.» Bütün bunlar Feridun Cemal'in anılarında yer alıyor.

Turhan Bey,

Soğuk savaş geride kaldı. Soğuk savaş edebiyatı da geride kaldı. Dünyanın her yerinde, hiç kuşkusuz, Amerika Birleşik Devletleri'nde de bilim adamları şimdi olaylara bir başka açıdan bakıyorlar. Soğuk savaşı, Amerika Birleşik Devletleri'nin çıkardığını söylemeye va-

rıyorlar. Ben de bu işte Türkiye'nin çok önemli bir rolü olduğunu kanıtlamakla meşgulüm. Yaptığımı sanıyorum.

Saygılarımı sunarım. Başarılar dilerim.

Yalçın Küçük

Orta Doğu Sitesi
Karakurşunlar Köyü
Balgat - Ankara

Ekle ilgili not : Bu mektubumu, yazarken de, buraya koyabileceğimi düşündüm. Tabii yayınlanması halinde buraya koymam söz konusu olmayacaktı. Şimdi ek olarak sunuyorum. İki nedenle. Birincisi, tahrifatın her zaman bilgisizlikten ileri gelmediğini göstermek için. Bilerek de tahrifat yapılıyor. İkincisi, tahrifat yapanlar, hiçbir zaman büyük sayıdaki traja güvenmemeli. Tahrifat yapıldığını göstermek için büyük sayıdaki traja gerek yok.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

POLİTİKA YASALARI

Mısır Kralı Faruk, küçükken elektrikli trenle oynamayı çok severmiş. Ancak kralın oyuncağı da olsa elektrikli trenler sık sık bozulurmuş. Kralın bozulan elektrikli trenlerini tamir etmek için Saraya bir elektrik ustası alınmış. Bu genç elektrik ustasının adı, Antonio Polli. İtalyan usta. Polli ile Faruk dost olmuşlar. Daha sonra Faruk, Polli'yi «Bey» yapmış. Ayrıca Polli, Kral Faruk'un «Özel İşleri Özel Sekreteri» ünvanını almış.

Bütün bunları Hasaneyn Heykel yazıyor. Ve ekliyor: «Kralın poker partilerini, gece hayatını, kaçamaklarını tertipleyen hep bu Polli idi. Kısa zamanda çok güçlenmiş, hatta bir ara Mısır'ın asıl sahibi olmuştu. İhtilâlden sonra bir lokanta açmış ve söylentiye göre, Kralın emrinden halkın emrine geçmişti. O gece, Kral mesajında İskenderiye yakınlarında bir Amerikan destroyeri olup olmadığını sormuş, gerekirse güvenliğini sağlamak için ona binmesine olanak verilmesini istemiştir. Bu mesajı Polli yardımcısı Eli vasıtasıyla Amerikalılara iletmiştir.» (Hasaneyn Heykel, Kahire Dosyası, Ankara, 1974, sayfa 15) O gece, Mısır'da Nasır devrimi gecesi. Kral Faruk'un sefahat için saraydan «kaçamaklarını» düzenleyen Polli Bey, Faruk'un tahtından emniyet içinde kaçmasını da üzerine alıyor. Ancak bu işi daha kirli bulmuş olmalı ki, yardımcısına yaptırıyor.

Kahire'deki Amerikan Büyükelçisi Caffery, Faruk'un Özel İşleri Özel Sekreteri Polli Bey'in yardımcısı Eli'nin eliyle Faruk'tan bir mesaj alıyor. Fakat bir mesaj daha alıyor. Herhalde bu ikinci mesajı alınca, ilk önce, «giden ağam, gelen paşam» diye düşünüyor. Yine Hasaneyn Heykel yazıyor: «Askerî tedbirlerle birlikte siyasî çaba harcanmaktaydı. Nasır bir iç sorun olan ihtilâlin yalnız Mısır'ı ilgilendirdiğini, Mısır'da yaşayan yabancıların güvenlik ve çıkarlarını etkilemeyeceğini, dünyanın bilmesini istiyordu. İşte bu nedenle, hükümet darbesi günü, sabahın üçünde, Amerikan Büyükelçisi'ne, ihtilâlin amaçlarını aydınlatıcı bilgiler veren bir mesaj gönderdi.» Bu mesajı, Kahire'deki Amerikan hava ataşesini tanıyan Nasır'ın darbe arkadaşı Ali Sabri götürdü.

Nasır, Amerika Birleşik Devletleri'ne güvence vererek darbesini yapıyor. Fakat bir süre sonra Birleşik Devletler'den duyduğu güvensizliği göstermek ihtiyacını duyuyor. Bunun için en uygun yolu seçiyor. En uygun yol, sahibi yerine, sahibinin sesi ile dalaşmak oluyor. Bunun için ortaya çıkan hiçbir fırsatı kaçırmıyor. Nasır, Türkiye'nin Kahire Büyükelçisi ve Kral Faruk'un kuzeni Prenses Emine'nin kocası Hulûsi Fuat Tugay'ın devirdiği her çamı büyük bir sorun haline getiriyor. Büyükelçi Tugay, çam devirmede çok cömert davranıyor.

Mahmut Dikerdem, devrilen çamlardan birisini yazıyor ve çam Kahire Operası'nda devriliyor: «Nasır küçük salonda bulunan sefirlerin elini teker teker sıkarak Tugay'a yaklaştığında 'Hello' diyerek elini uzatmış. Tugay'ın elleri arkasında imiş, uzanan eli sıkmadan işaret parmağını Nasır'ın yüzüne doğru sallayarak 'You didn't behave like a gentleman with your press attacks' demiş ve sözleri çevrede bulunan öteki sefirler tarafından da duyulmuş. Nasır neredeyse Sefirimizi tokatlayacakmış, fakat derhal arkasını dönerek odadan çıkmayı yeğ tutmuş, öfkesinden operada daha fazla kalamayarak makamına dönmüş ve Devrim Konseyi'ni hemen o gece top-

lantıya çağırmış.» (Mahmut Dikerdem, Bir Büyükelçinin Anıları - Orta Doğuda Devrim Yılları, İstanbul, 1977, sayfa 77-78) Mahmut Dikerdem, bu olayı bir gün sonra Kahire'deki Ataşe Sıtkı Ulay'dan öğreniyor.

Şöyle oluyor: «Nasıl cereyan etmiş olursa olsun, ben olayı ertesi sabah, bir pazar günü Büyükelçiliğimiz Ataşemiliteri Yarbay Sıtkı Ulay'ın, sonradan MBK üyesi, erken saatte evime gelmesiyle öğrendim. Cumartesi gecesi olup bitenden benim gibi habersiz olan Ataşemiliterimizi pazar sabahı saat yedide İhtilâl Konseyi'nin toplandığı binaya çağırmışlar. Orada İçişleri Bakanı Yarbay Zekeriye Muhiddin, olayı Sıtkı Ulay'a anlatmış ve Büyükelçimizin derhal Mısır'dan ayrılmasını sağlamak üzere, hükümetimize gizlice telgraf çekmesini istemiş. Ataşemiliterimiz de oradan doğruca bana gelmiş.» Yarbay Sıtkı Ulay, bundan birkaç yıl sonra, 27 Mayıs 1960 tarihinde Menderes rejimine son veren Milli Birlik Komitesi içinde yer alıyor. Sıtkı Ulay'ın, darbeci subayların neler yaptıklarını ve güçlerinin ne olduğunu yerinde görmüş olduğu anlaşılıyor.

27 Mayıs 1960 sabahında Ankara'da ne olduğunu bir Batılı kaynak yazıyor: «Amerikan yöneticileri, 1960 İhtilâli'nin NATO'ya da, Birleşik Devletler'e de karşı olmadığını öğrenmekten memnundular. 27 Mayıs sabahı saat dörtte ilk önce radyoda okunan ve ihtilâl cuntasının Türkiye'nin ittifaklarına sadık olduğunu bildiren silâhlı kuvvetler manifestosunun bir nüshası Ankara'daki Amerikan Elçiliği'nin giriş kapısının altından içeriye atılmıştı.» (Ferenc A. Vali, Bridge Across the Bosphorus - The Foreign Policy of Turkey, The Johns Hopkins Press, 1971, sayfa 127) Nasır, darbesini yaparken, yakın arkadaşlarından birisini Amerikan Büyükelçiliği'ne gönderiyor. Türkiye'nin askerleri de bunu ihmal etmiyorlar. Ancak Türkiye'nin 27 Mayıs darbesini yapan subayları, kendi geleneklerine de ihanet etmiyorlar. Genç Osmanlılar ve daha sonra Jön Türkler, hazırladıkları her bildirinin

birer kopyasını büyük devletlerin konsolosluklarına dağıtıyorlar. 27 Mayıs da geleneği sürdürüyor. Kavaklıdere'deki Amerikan Büyükelçiliği'nin bahçe kapısından içeri bir bildiri atıyor. 27 Mayıs sabahının çok erken saatlerinde.

27 Mayıs'la Menderes rejimine nihaî darbeyi indirenler, Birleşik Devletler yöneticilerine güvence vererek işe başlıyorlar. Bu, kesin. Bir başka kesinlik daha olmalı. Bu, Türkiye'de ilerici düşünce ve entelijansiyanın bazı özellikleri ile yakından ilgili. Türkiye entelijansiyası dış faktör ile aşırı ölçüde yüklü. Bir de teorik geleneği zayıf. Teorik geleneği zayıf olduğu için de paradokslara pek meraklı. 27 Mayıs ile ilgili olarak da. Menderes rejiminin Amerika Birleşik Devletleri ve özellikle CIA tarafından düşürüldüğü inancı var. 12 Mart 1971 Muhtırası ile Süleyman Demirel'in de yine Birleşik Devletler tarafından düşürüldüğü fantazisinin olması gibi. (*) Her ikisinde de gerekçeler benziyor. Menderes'in Sovyetler Birliği'ni ziyaret etmeye karar vermesi ve Demirel'in Sovyetler Birliği ile 1967 yılında dönem açan bir ekonomik işbirliği imzalaması gerekçe olarak gösteriliyor. Demirel'in haşhaş ekimini yasaklaması için Birleşik Devletler'den gelen baskılara kısmen karşı koyması ve 1 Mayıs 1960 tarihinde Sovyetler Birliği tarafından düşürülen U-2 casus uçağının Türkiye'den uçtuğunun anlaşılması ve zamanın hükümetinin U-2 uçuşlarını durdurması ek gerekçeler olarak gösteriliyor. Inandırıcılığı da var.

12 Mart Hükümeti, haşhaş ekimini yasakladı. İlk kabinede, Amerika Birleşik Devletleri'nden hiçbir zaman bağımsız hareket etmeyen Dünya Bankası'nın önde gelen bir Türk uzmanı ile 27 Mayıs ile ilgili tüm kaynaklarda davranışları kuşkulu olarak nitelenen bir emekli albayın başbakan yardımcılıklarına getirilmesi de inandı-

(*) *İşin daha da garip yanı, galiba, Demirel de buna inanıyor.*

rıcılığını artırıyor. 27 Mayıs'ın ilk kabinesinde Fahri Korutürk'ün Dışişleri Bakanı olarak ilân edilmesine rağmen son anda bir değişiklikle Birleşik Devletler'in en çok güvendiği diplomatlardan birisi sayılan Selim Sarper'in bakan yapılması da inandırıcılığı güçlendiriyor.

Bir kaynak Selim Sarper'in ilk açıklamalarıyla ilgili olarak şu bilgiyi veriyor: «Yeni rejimin Dışişleri Bakanı Selim Sarper, 1 Haziran'da verdiği demeçte, ABD ile askerî ittifak da dahil olmak üzere Menderes rejimi tarafından imzalanan bütün uluslararası anlaşmalara bağlı kalınacağını söylemiş ve U-2 olayına zımmen atıfta bulunarak, Amerikan uçaklarının Türk üslerini kullanmaları sonucu bu üslerin Sovyetler Birliği tarafından bombalanacağı tehditini de dikkate almayacaklarını belirtmişti.» (Doç. Dr. Oral Sander, Türk-Amerikan İlişkileri 1947-1964, Ankara, 1979, sayfa 201) Bu demeç 2 Haziran 1960 tarihli New York Times gazetesinde yayınlanıyor. Aynı kaynakta dipnotta şunlar ekleniyor: «Bu sözler, 27 Mayıs Devrimi'nden önce yasaklanmış bulunan U-2 uçuşlarının yeni yönetim sırasında tekrar başladığına dair daha önce belirtilen kuşkuyu güçlendirmektedir.»

Bütün bunlar var. Fakat bütün bunlardan, 27 Mayıs'ta Menderes rejiminin Amerika Birleşik Devletleri ve özellikle CIA tarafından düşürüldüğü sonucunu çıkarmak için bir gerek yok. Böyle bir sonuç, Menderes rejiminin yıpranmışlığını, Türkiye'deki demokrat mücadeleyi, 1957 yılından itibaren Türkiye ekonomisinin derin bir ekonomik bunalım içine girdiğini ihmal etmek demektir. Böyle bir sonuç Türkiye'yi yok saymak demektir.

Halbuki Türkiye var. Fakat 1960 Türkiyesi'nde Birleşik Devletler için bir endişe kaynağı yok. Menderes rejimi gidecek. Bunu, Birleşik Devletler yöneticilerinin görmemesi imkânsız. Ancak Birleşik Devletler için «giden ağam, gelen paşam» diye düşünmek kaçınılmaz. Tarihçi Oral Sander, yukarda sözü edilen çalışmasında, bunu

çok doğru bir biçimde ortaya koyuyor. Şöyle: «Her şeyden önce, Amerikan yöneticilerinin, Menderes rejimi, ister seçim, ister başka yollarla düşsün, yeni gelecek iktidarın Amerikan karşıtı olamayacağını tahmin ettikleri söylenebilir. Menderes rejiminin izlediği politika konusunda Amerikan Kongresi'nde beliren endişeleri yatıştırmak amacıyla Uluslararası Güvenlik İşleri Danışmanlarından Oramiral E. B. Grantham, 1959 Nisanında Kongre'de yaptığı bir konuşmada, Türk ordusunun son derece güvenilir olduğunu, siyasal düşüncelerle hareket etmediğini; muhalefet partisinin ise kuvvetli komünizm karşıtı bir tutum içinde bulunduğunu, her iki büyük partinin de dış politikada aynı görüşü paylaştıklarını ve bütün bu nedenlerle, ne olursa olsun, Türkiye'nin izlediği dış politikada herhangi bir değişiklik olmayacağını belirtmiştir.» Ve haklı çıkmıştır.

Çünkü 27 Mayıs öncesinde Menderes tarafından izlenen dış politikanın alternatifi hiç ileri sürülmedi. Yoktu. Amerikan dış politikası Türkiye için «millî» dış politika oldu. Demokrat hareketin dış politikası ile Menderes hükümetlerinin dış politikası arasında bir fark yoktu. Sol ise hiç yoktu. Hiçbir etkinliğe sahip değildi. Böyle bir durumda Birleşik Devletler'in endişe etmesi için bir neden olmaz.

Alternatif olmadıkça endişe de olmaz. Eleştirmedikçe de alternatif olmaz. Alternatif olmadığı gerekçesiyle eleştirmekten vazgeçmek, alternatif olmaktan vazgeçmek demek. Çünkü alternatif olmak, alternatif politikayı, kitlelere ve derinlemesine yaymakla mümkün. Bu ise birdenbire olmaz. Israrla ve sürekli çaba ile olur. 1950 yılı Mayıs ayında kurulan çok kısa ömürlü Barışseverler Cemiyeti'nden ve 1951 Tevkifatı'ndan sonra Türkiye'de Menderes'in dış politikasının bir alternatifi yoktu. Soğuk savaş ve baskıcı rejim alternatifi yok etti.

Alternatifi yok etme, politikanın temel yasalarından birisi. Burjuva politikasının temel yasalarından birisi. Yön-

temi farklı. Baskı ile oluyor. Ya da baskısız da olabiliyor. Ecevit örneğinde olduğu gibi. Bülent Ecevit'in muhalefet yıllarındaki bütün stratejisi, burjuvazinin ve emperyalizmin endişe duyabileceği, bir alternatifi ortadan kaldırmak oldu. Başarı ile yerine getirdi. Hükümete gelirken burjuvazi ve emperyalizmin endişe kaynağı bütün direnç mevzilerini kendisine bağladı. Bunu 1978 başında tamamladı. 1978 yılında ve 1980 yılına dönerken, geleceğe bakmadan, Türkiye burjuvazisinin ve Amerika Birleşik Devletleri'nin hiçbir endişesi kalmadı. Endişesi kalmadığı için de ambargo ve Türkiye'nin istediği ekonomik yardımlar konusunda bu kadar yavaş davrandı.

Halk sadece somut değil, aynı zamanda soyuttur. Halk desteği de öyle. Somut halk desteği hiçbir işe yaramaz, eğer soyut değilse. Eğer belli bir programı yoksa. Belli program eleştiri demek. Program olmadan eleştiri olmadan program olmaz. Program olmadan alternatif olmaz. Program olmadan eleştiri ve alternatif olmaz. Bu yüzden eleştiriyi yasaklamak programı inkâr etmek ve alternatifi boşa çıkarmak demek. Aynı şekilde halkı ve halk desteğini boşa çıkarmak demek. Bu yüzden, Menderes rejimine karşı muhalefet dış politika açısından bir programdan yoksun ve içi boş bir muhalefetti. Bu yüzden yerine geçen rejim, sahip olduğu halk desteği ile, eskisinden daha fazla Amerikan yörüngesinde bir dış politika izleme şansına sahip oldu.

Ancak belli bir zaman süresi için. Çünkü halk kitlelerinin en büyük öğretmeni, yanılgıları ve hayal kırıklıklarıdır. Bu anlamda kendi pratiğidir. Kitlelerin pratiği soyutunun yerini almaz. Ancak kitlelerin soyutu mutlaka kitlelerin pratiğinden çıkar. Bu yüzden 27 Mayıs ile birlikte daha Amerikan uydusunda bir dış politika, dünya ve Türkiye pratiği içinde yerini yumuşamanın oluşumuna bıraktı.

Robert Kennedy ise soğuk savaşın en sıcak ve aynı zamanda en soğuk Onüç Günü'nü kapsayan anıların-

da şunları yazdı: «Rusların önerileri akla aykırı değildi ve Birleşik Devletler veya NATO müttefikleri için bir kayba yol açmıyordu. Geçen onsekiz ay içinde birkaç kez Başkan, Dışişleri Bakanlığından, Jüpiter füzelerinin sökülmesi için Türkiye ile anlaşmaya varılmasını istedi. Bunların artık modası tamamen geçmişti ve bizim Akdeniz'deki denizaltılarımız Türkiye için çok daha büyük bir koruma sağlıyordu.» (Robert F. Kennedy, Thirteen Days - A memoir of the Cuban Missile Crisis, New York, 1968, sayfa 94) Robert Kennedy, anılarında, değerli bilgiler sağlıyor. Küba Bunalımı sırasında, Sovyetler Birliği'nin Türkiye'deki Jüpiter füzelerinin sökülmesini istediğini ve Başkan Kennedy'nin ise bunları sökülmüş olduğunu sandığını yazıyor. Çünkü Başkan Kennedy çok daha önceden bunların sökülmesini istemiş.

Anılar devam ediyor: «Başkan'ın ısrarı üzerine Dışişleri Bakanı Rusk, 1962 yılı baharında yapılan bir NATO toplantısından sonra bu sorunu Türk temsilcileri ile görüştü. Türkler itiraz ettiler ve sorun olduğu gibi kaldı. 1962 yazında Rusk Avrupa'da iken, Başkan Kennedy sorunu bir daha ortaya attı. Dışişleri Bakanlığı, Türkiye'yi daha fazla üstelemenin doğru olmayacağına inandığını söyledi. Fakat Başkan bu görüşe katılmadı. Başkan, bu sorun hükümet için siyasal problemler yaratacak olsa bile, füzelerin sökülmesini istedi. Dışişleri Bakanlığı yetkilileri sorunu tekrar Türkler'le tartıştılar ve hâlâ itiraz ettiklerini görünce, peşini bıraktılar.» Bunları da Başkan Kennedy'nin kardeşi ve sırdaşı ve ağabeyi gibi siyasal suikastla hayatını kaybeden Robert Kennedy yazdı.

Birleşik Devletler Dışişleri Bakanlığı üst düzey bürokratlarının, Başkan Kennedy'nin direktifini savsaklamak için Türkiye'den gelen itirazları abartmış olmaları mümkün. Ancak 27 Mayıs ve bunu izleyen İsmet Paşa koalisyonları zamanında Türkiye'nin, 1957 yılında Sputnik'in atılmasından sonra Türkiye'ye yerleştirilen füzelerin sökülmesine ısrarla karşı koydukları çok açık. Böyle-

ce 27 Mayıs darbesinden sonra da Türkiye'nin soğuk savaşı kızıştırmaya devam ettiği ortaya çıkıyor.

Böylece yumuşamanın oluşumuna katkıda bulunuyor. Diyalektik bir biçimde. Suriye Bunalımı soğuk savaşta sonun başlangıcı oluyor. Küba Bunalımı ise soğuk savaşın sonunu gösteriyor. Şöyle: «1962 Küba bunalımı bloklararasında norm yaratarak yumuşamaya geçişi simgeleyen soğuk savaş çatışmalarının bir örneğidir. Gösterdiği tırmanma eğilimi, ön plana çıkardığı tehlike tohumları ve karar vericiler üzerindeki etkisiyle Karayiplerdeki çatışma, güç ilişkileri yerine geçecek yeni oluşumların gereğini hem bir kez daha vurguladı, hem bu oluşumları hızlandırdı.» (Halûk B. Gerger, Avrupa'da Soğuk Savaş - Çatışma - Yumuşama İlişkisi: Yumuşamanın Kuramsal Bir Çözümlemesi, Basılmamış Doktora Tezi, Ankara, 1979, sayfa 82. Siyasal Bilgiler Fakültesi Öğretim Üyesi Dr. Halûk Gerger'in bu çalışmasını, bu kitabın yazımının sonuna doğru okuyabildim. Önemli ölçüde yararlandım.) Soğuk savaşın sonu ile ilgili Suriye ve Küba Bunalımları, Türkiye ile çok yakından ilgili. Soğuk savaşın doğumunda ve Suriye Bunalımında Türkiye son derece aktif. Küba bunalımı sırasında Türkiye'nin durumu ise Steinbeck'in İnsanlar ve Fareler romanının kahramanını hatırlatıyor. Ölümün eşiğinde ölüm tehlikesini algılayamıyor.

Emperyalizmin önde gelen ülkesi Birleşik Amerika bilerek, emperyalizmin «ileri karakolu» Türkiye ise, Fareler ve İnsanlar romanının kahramanı gibi algılayamadan ölümün eşiğine geldiği zaman, soğuk savaş yumuşamayı doğuruyor. Doğurarak sona eriyor. Soğuk savaş yumuşamayı doğuruyor ve sona eriyor.

Ancak soğuk savaş, kendisinden vere vere yumuşamayı doğuruyor. Bunun anlamı şu oluyor: Yumuşama, soğuk savaşın damgasını taşıyor. Bunu, bir genç araştırıcı güzel dillendiriyor: «Yumuşama soğuk savaştan doğmuştur. Bir başka deyişle soğuk savaş içinde yumu-

şamanın tohumlarını taşıyan bir tarihsel dönemdi; aynı biçimde yumuşama da içinde soğuk savaşın tohumlarını taşımaktadır.» (Halûk B. Gerger, Avrupa'a Soğuk Savaş - Çatışma - Yumuşama İlişkisi, sayfa 54-55) Yumuşama, soğuk savaşın izlerini taşıyor. Bu, bir. Emperyalizmin Avrupa Savunması anlamına geliyor. Bu, iki. Bunlardan da bir sonuç çıkıyor: Yumuşama geçici bir düzenlemedir.

Küba Bunalımı üzerine Robert Kennedy yazıyor: «Başkan Kennedy Sovyetler Birliği'nin savaş istemediğini anladı ve onlar da bizim silâhlı çatışmalardan kaçınmak istediğimizi anladılar.» (*) Bu karşılıklı anlayış, yumuşamanın ebesi oldu. Fakat her zaman olduğu gibi ebe, şiddet oldu. Bu karşılıklı anlayış gerçekten nükleer savaşın başlama anında doğdu. Daha önce doğmadı. Soğuk savaş çok öldürücü bir sıcak savaşa dönüşeceği anda, yerini yumuşamaya bıraktı. Küba Bunalımı biter bitmez Sovyetler Birliği ile Birleşik Devletler başkentleri kelime anlamı «kızgın hat» olan fakat Türkçeye «kırmızı telefon» olarak çevrilen «hot line» ile bağlandı. İki ülkenin yöneticileri birbirine telefonla bağlandı. Karşılıklı olarak savaş istemediklerine inandıkları için telefonla bağlandılar. Savaş istenmiyorsa savaşı önlemek mümkün. Yanlışlıkla savaş yapılmasını önlemek de mümkün. Eğer telefonla konuşulursa. Buna inanıldı.

Küba Bunalımı, yumuşamayı doğurdu. Küba Bunalımı içinde ve muhtemelen bir orta yerde Türkiye yer aldı. O kadar yer aldı ki, bazı Batılı yorumcular tüm Küba Bunalımının Türkiye'deki Amerikan füzelerinin sökülmesini sağlama amacından doğduğunu söyleyecek kadar ileri gittiler. Bunlara göre, Sovyetler Birliği, Türkiye'deki Amerikan füzeleri karşısında bir pazarlık imkânı yaratmak için Küba'ya füze vermeyi denediler. Yine bunlara göre, Birleşik Devletler Türkiye'deki Jüpiter füzelerini sökmeye razı olunca, bundan vazgeçtiler.

(*) *Bu cümlenin aslını yazıyorum :*

«President Kennedy understood that the Soviet Union did not want war, and they understood that we wished to avoid armed conflict.»

Robert F. Kennedy, Thirteen Days, New York, 1968, p. 125.

Bunlar «model» meraklısı Batılı yorumcuların görüşleri. Bir yana. Ancak yorumlar ne olursa olsun inkârı mümkün olmayan bir nokta var: Türkiye, bunalımın ortasında. Örnek olarak Washington'da, Beyaz Saray'da ve Başkan Kennedy'nin başkanlığında yapılan en üst düzeydeki toplantılarda. Robert Kennedy'nin anılarında: «Yürütme Komitesine birçok kez katılmşı olan Adlai Stevenson cumartesi öğleden sonraki toplantıda bulunmak için New York'tan gelmişti. Hava hücumu konusunda hep kuşkulu davrandı; fakat cumartesi toplantısında, birkaç gün önce bana şöyle bir anlattığı düşüncesini, yani, Sovyetler Birliği'ne Küba'daki füzeleri çekmeleri halinde bizim de Türkiye ve İtalya'daki füzeleri çekeceğimizi ve Guantanama deniz üssünü terkedeceğimizi kesinlikle bildirmemiz gerektiğini ısrarla savundu.» Robert Kennedy, devam etti: «Başkan, Stevenson'un önerisini reddetmekle birlikte, Türkiye ve İtalya'daki Jüpiter füzelerinin değerleri konusunda uzun zamandan beri tereddütü olduğunu ve Dışişleri Bakanlığı'ndan bunların sökülmesi için görüşmelere geçmelerini istediğini, ancak şimdi böyle bir öneriyi yapmak için zamanın uygun olmadığını ve Rus tehditi altında Guantanama Körfezi üslerini terkedemeyeceğimizi söyledi.» (Robert Kennedy, Thirteen Days, sayfa 49 ve 49-50) Başkan Kennedy, Türkiye'deki Jüpiter füzelerinin sökülmesiyle ilgili olarak Birleşik Devletler'in Birleşmiş Milletler Daimî Delegesi Adlai Stevenson'un önerisini reddetti.

Fakat Başkan Kennedy, Türkiye'deki Jüpiter füzelerinin sökülmesiyle ilgili olarak Sovyetler Birliği Komünist Partisi Birinci Sekreteri Nikita Hruşof'un isteğini kabul etti. Nasıl olduğunu yine Robert Kennedy yazdı. Başkan Kennedy ve Dışişleri Bakanı Rusk, Robert Kennedy'nin Sovyetler Birliği'nin Washington Büyükelçisi Dobrı-

nin'i görmesini istediler. Kennedy yönetimi sırasında ve tüm Kennedy yönetimi içinde, Kennedy ailesi de dahil, en güvenilir ve en demokrat olan, hiç şüphe yok, Robert Kennedy idi. Bunu, Büyükelçi Dobırin de biliyordu. Robert Kennedy, Dobırin'e telefon etti. Şöyle yazdı: «Akşam üzeri saat 7:15 de Büyükelçi Dobırin'e telefon ettim ve Adalet Bakanlığına gelmesini rica ettim. Saat 7:45 de odamda buluştuk.» (Robert Kennedy, Thirteen Days, sayfa 107) Buluşunca bunalımı çözme üzerinde görüştüler. Artık çok öldürücü bir savaşın eşiğinden dönme süreci başlamış görünüyor.

Robert Kennedy görüşmeyi anlatıyor: «Bizim Türkiye'deki füzeleri sökmemiz sorununu ortaya attı. Böyle bir tehdit altında **quid pro quo** veya herhangi bir düzenleme olamayacağını ve son çözümlemede bunun NATO tarafından verilmesi gerekli bir karar olduğunu söyledim. Mamafih, devam ettim, Başkan Kennedy, uzun bir zamandan beri, bu üsleri Türkiye ve İtalya'dan sökmek için sabırsızlanıyor. Bir zaman önce bunların sökülmesini emretti ve bizim değerlendirmemize göre bunalımdan kısa bir zaman sonra bu üsler kalkmış olacak.» (Robert Kennedy, Thirteen Days, sayfa 108-109) İşte böyle. Hruşof'un isteği üzerine Başkan Kennedy, Türkiye'deki füzelerin kısa bir zaman sonra kaldırılmış olacağını bildiriyor. Sovyetler Birliği Başkanın kardeşi Robert Kennedy'nin sözüne güveniyor. Gerçekten de kısa bir süre sonra Amerika Birleşik Devletleri, Türkiye'deki Jüpiter üslerini sökü yor.

Başka çaresi de yok. Bir başka kaynak yazıyor: «26 Ekim akşamı ve 27 Ekim sabaha karşı Beyaz Saray'a, her ikiis de 26 Ekim tarihini taşıyan ve Sovyet Başbakanı Hruşof tarafından imzalanmış iki mektup geldi. Uzun ve duyarlı olan birincisi Küba'da füzelerin bulunduğunu kabul ediyor ve Amerika'nın karantinayı kaldırması ve adayı işgal etmeyeceğini taahhüt etmesi halinde sökü leceğini bildiriyor. Resmi bir dille yazılmış ikinci mektup

ise Küba ile Türkiye arasında bir paralellik kurmaya çalışıyor: **Küba'daki füzeler Türkiye'deki Amerikan füzelerinin sökülmesi karşılığında kaldırılacak. Eğer Birleşik Amerika, Küba'yı işgal etmeyeceğini taahhüt ederse, Sovyetler Birliği de Türkiye'yi işgal etmeyeceğini taahhüt edecek.»** (Feranc Vali, Bridge Across the Bosphorus - The Foreign Policy of Turkey, the John Hopkins Press, 1971, sayfa 128) Robert Kennedy ise bu sırada ağabeyi Başkan Kennedy'nin aklına gelenleri yazıyor: «Başkanın düşünceleri dünyanın başka bölgelerine kaydı. Berlin'de, Türkiye'de ne olacaktı? Küba'ya hücum ettiğimizde, Ruslar da karşılık vererek Türkiye'ye hücum ettiğinde, Türkiye'de füzeler ateş edecek mi, ateş etmeli mi?» (Robert Kennedy, Thirteen Days, sayfa 98) Türkiye böylesine Küba Bunalımı içinde ve ortasında bir yer aldı.

Soğuk savaş ile Türkiye, Steinbeck'in Fareler ve İnsanlar romanının kahramanı düzeyine indirgenmişti. Türkiye, tehlikeyi algılamayan, tehlikeyi anlayamayan, ölümü kavramayan bir toplum olmuştu. Bu dönemde Türkiye'nin başında, Türkiye'yi İkinci Savaş'a sokmayarak güya Türkiye'yi büyük bir tehlikeden kurtaran İsmet İnönü Başbakan olarak bulunuyordu. Aslında bu dönemde Türkiye'nin başında Türkiye'yi soğuk savaşın içine sokan, hatta soğuk savaşı başlatan İsmet İnönü Başbakan olarak bulunuyordu. Öylesine bilerek. Bilerek ve isteyerek olmalı. Çünkü soğuk savaşın başlatılmasında etkin rol oynayan uluslararası şebekeden Selim Sarper ile Feridun Cemal'i, birbirinin arkasından Dışişleri Bakanı yapan İnönü'dür. Ve aynı İnönü, 1962 yılı Ocak ayında Sovyetler Birliği'nin Türkiye'ye dostluk ve barış çağrısını, Türkiye'nin başka bir sisteme bağlı olduğu ve dış politikasını değiştirmesinin mümkün olmadığı gerekçesiyle reddediyordu. Fareler ve İnsanlar'da olduğu gibi. Bir ay sonra, 1962 yılı Şubat ayında Sovyet Amirali Sergey Gorşkov, Türkiye'nin NATO yardımına fazla güvenmemesi gerektiğini duyuruyordu. Bir nükleer savaşta Türkiye, en kısa bir

zamanda, yardım kullanamayacak duruma gelecekti. Bunlar basında yer aldı. Fakat Türkiye, Fareler ve İnsanlar'ı yaşadığı için etkili olmadı.

Hruşof'un, 26 Ekim 1962 tarihini taşıyan ve «Azizim Bay Başkan» diye başlayıp, «Bunlar Benim Önerilerimdir, Bay Başkan» diye biten mektubunda şu paragraf yer aldı: «Küba nedeniyle endişelisiniz. Deniz üzerinden kıyılarınızdan 90 mil ötede olduğu için endişeli olduğunuzu söylüyorsunuz. Fakat Türkiye bizim komşumuzdur. Bizim nöbetçilerimiz bir aşağı bir yukarı adımlayarak birbirini gözetliyor. Siz, bize aynı hakkı tanımazken, kendi ülkeniz için güvenlik ve tecavüzî olarak nitelediğiniz silâhların kaldırılmasını istemeye hakkınız olduğuna inanıyor musunuz?» Başbakan Hruşof, Türkiye'nin bir silâh deposu haline getirildiğini yazıyor.

Ve şu öneriyi yapıyor: «Tecavüzi» olarak nitelediğiniz silâhları Küba'dan çıkarmaya razı oluyoruz. Bunu ve bu taahhütü Birleşmiş Milletler'de yapmaya razıyız. Sizin temsilcileriniz de, Birleşmiş Milletler'de, Sovyet Devleti'nin endişe ve kaygısını akıllarında tutarak, aynı şekilde Türkiye'deki benzer silâhları boşaltacaklarını açıklayacaklar. Haydi, bu taahhütleri ne zaman uygulamaya koymamız gerektiği konusunda bir anlaşmaya varalım.» Hruşof böyle bir anlaşmanın bütün dünyada çok büyük bir rahatlığa yol açacağını ve bundan sonra da iki ülke arasındaki anlaşmazlıkların çözümüne bir örnek olacağını belirtiyor.

Öneriler bundan ibaret değil. Devamı var. Daha önemli bölümü var: «Güvenlik Konseyi'nde, Sovyet Hükümeti'nin Türkiye'nin sınırlarının bütünlüğüne ve egemenliğine saygı duyduğu, işlerine karışmayacağı, Türkiye'yi işgal etmeyeceği, böyle bir işgal için topraklarını **place d'armes** olarak kullandırmayacağı, Türkiye'ye Sovyet topraklarından veya Türkiye'nin komşularından bir tecavüzü başlatmak isteyenleri engelleyeceği konularında ciddi taahhütte bulunduğunu, açıklayacaktır.» Bir tek koşulla: «Birleşik Devletler Hükümeti de aynı açıklamayı, Güvenlik Konseyi'nde ve Küba ile ilgili olarak yapacaktır.» Aksi takdirde? Aksi durumda, durum çok açık. Birleşik Devletler Küba'ya hücum ederse, Sovyetler Birliği de Türkiye'ye hücum edecek.

Etki ve Tepki

Robert Kennedy, Küba Bunalımı ile ilgili Onüç Günü, bunalımdan altı yıl sonra yayınladı. Ancak Adlai Stevenson'un önerisi ve Beyaz Saray'da en üst düzeydeki görüşmelerin ortasında Türkiye'nin yer alışı, zamanında Amerikan basınına yansıdı. Türkiye'de tepki yok. İki açıdan. Bir: Tehlikenin fark edildiğini gösteren bir tepki yok. İki: Sovyetler Birliği'nin anlamı çok açık olan açıklamaları karşısında tepki yok. Daha önce Sovyet Tehditi masalını çıkarmış bir ekip, başbakan ve dışişleri bakanı olarak iş başında iken hiçbir tepki yok.

Tepkinin olmaması çok anlamlı. 1962 yılında Türkiye soğuk savaşı bir daha çıkarmak için kışkırtıcılık yapamaz. 1945 yılında Türkiye burjuvazisi, kendi iç dinamiğinin zorlamasıyla, emperyalist kampa sığınmak için savaş kışkırtıcılığı yaptı. Yerini aldı. Artık daha fazlasına gerek yok. İkincisi, Sovyetler Birliği Komünist Partisi Birinci Sekreteri Nikita Hruşof'un, Birleşik Devletler Başkanı John Kennedy'ye gönderdiği 26 Ekim 1962 tarihli mektupta yazıldığı gibi tehdit eden Sovyetler Birliği değil; Türkiye. Türkiye'deki üsler ve atom başlıklı füzeler, doğrudan doğruya dünya sosyalist sistemini ve Sovyetler Birliği'ni tehdit ediyor. Bu yüzden de tepki yok.

O sırada Türkiye'de başka türden ve başka kaynaktan gelen tepki var. Şöyle: «1961 yılında Devlet Bakanlığının isteği üzerine Ankara Radyosu'nda 'Vatandaş Dikkat, Su Uyur Komünizm Uyumaz', 'Komünist Türk ve Müslüman Kıyafetine Bürünerek Arana Girer', 'Komünizm Tatlı Dille Arkadan Sokan Bir Yılandır' v.b. 'kamu

yararı spotları' yayınlanmıştır.» (Uygur Kocabaşoğlu, TRT Öncesi Dönemde Radyonun Tarihsel Gelişimi ve Türk Siyasal Hayatı İçindeki Yeri, Basılmamış Doktora Tezi, Ankara, 1978, sayfa 506) Radyonun önemli program veya haberlerinden önce bir kadın spiker «Komünizm Tatlı Dille Arkadan Sokan Bir Yılandır» diye veya benzer bir biçimde dinleyicileri uyarıyor. Böyle bir uygulama, Türkiye'de 27 Mayıs'tan sonra başlıyor ve dünyada soğuk savaş sona erdikten sonra devam ediyor. Çok önemli. Bir araştırmacı için.

Uygur Kocabaşoğlu, konuyla ilgili olarak yaptığı bir seminerde, bu spotların spikerlere imza karşılığında okutturulduğunu ve radyo arşivinde yapmış olduğu çalışmalarda daha sonraki dönemde pek ilerici olan bazı spikerlerin bu tür spotların altına «okundu» yazıp imzaladıklarını saptadığını anlattı. Değerli çalışmasında ise şunları yazdı: «İncelenen dönemde (1960-1964 Y. K.) Ankara Radyosunun Eğitim ve Kültür Yayınları çerçevesinde ve **Bir Konumuz Var** adlı programın kapsamında 'Ben Bir Zaman Onlardandım', 'Maskelerin Arkasındaki Gerçek', 'Komünist Çin'den Niçin Kaçtım?', 'Utanç Duvarı Yıldönümünde Berlin', 'Macaristan' v.b. adlar altında anti-komünist programlar hazırlanmıştır.» Yumuşama dönemine girilirken Türkiye'de anti-komünizm en kaba biçimde devlet politikası oluyor.

Bir araştırmacının üzerinde durması gerekiyor. Dr. Kocabaşoğlu, bulgularını şöyle özetliyor: «Bu programların başlıca üç özelliği olduğu söylenebilir. İçerik yönünden bu programlardaki duygusal öğeler fikir öğelerinden ağır basmaktadır. Komünizme yöneltilen eleştirileri bilimsel ya da ciddi bir temele oturtmak için herhangi bir çaba harcanmadığı görülmektedir. İkinci dikkat çeken nokta, bu programların biçim yönünden oldukça başarılı birer radyo programı görünümünde oluşudur. Üçüncü nokta ise, bu programların Macaristan'dan Batı'ya geçenlerin sesleri, Macar, Kübalı, Alman öğrencilerle yapılan mülâkatlar v.b. Ankara Radyosu'nun kendi olanaklarıyla sağlayamayacağı ses ve efektlerle yüklü oluşudur. Bütün bunlar, söz konusu programların yabancı kaynaklardan sağlanan verilerle hazırlandığını göstermektedir.» Ve devam ediyor: «Nitekim, Ankara Radyosu Diskotek ve Kitaplık Şube Müdürlüğü Arşivinde VOA (Voice of America, Amerika'nın Sesi, Y. K.) tarafından hazırlanmış Tactics of Communism (Komünizmin Taktikleri) adlı beş kutu ses bandı ve bu bantlarda Filipinli, Hintli, Endonezyalı, Finlandiyalı pek çok kişinin kendi sesinden komünizmi eleştiren görüşlerinin bulunması bu değerlendirmeyi güçlendirmektedir. İlginç olan bir başka nokta da, VOA'ca banda alınarak Ankara Radyosu'na gönderilen seslerin program haline getirilmemiş, fakat değişik programlarda kullanılabilecek renkli program malzemesi olarak saklanmış olmasıdır.»

İlginç olan bunların yapılması değil. Üstelik Amerika Birleşik Devletleri'nden gelmesi de değil. İlginç olan bunların, dünyada soğuk savaşın sona erdiği bir zamanda Türkiye'de birdenbire başlaması ve önemli bir yoğunluğa ulaşması. İlginç olan, anti-komünist devletin, anti-komünizmi açık ve kaba bir politika haline getirmesi. Üzerinde durulması gereken nokta burada. Bir tablo bu noktanın üzerinde durulacak kadar önemli olduğu inancını güçlendiriyor.

TURKIYE'DE DERNEK İSTATISTIKLERI

Yıllar	Sosyal Yardım	Din	Cami Yaptırma	İşçi	Komünizmle Mücadele
1958	510	3483	156	360	—
1959	584	4098	236	390	—
1960	635	4821	283	408	—
1961	656	4993	305	443	—
1962	719	5220	384	490	—
1963	806	5677	533	539	9

1964	886	6133	668	601	20
1965	1102	6370	863	649	61
1966	1262	7259	1328	738	91
1967	1393	7856	1889	853	118
1968	1520	8419	2311	995	141

Kaynak : Ahmet N. Yücekök, Türkiye'de Dernek Gelişimleri 1946-1968, Ankara, 1972, sayfa 150.

Bu tabloya Sosyal Yardım Dernekleri veya İşçi Sendikaları, normal gelişmeyi gösterebilecek birer standart olarak alındı. Din veya Cami Yaptırma Dernekleri'nin gelişmesi, bunlara bakılarak değerlendirilebilir. Komünizmle Mücadele Dernekleri'nin kuruluşu ve hızla tarih sahnesine çıkışı ise 1963 yılında oluyor. İki yıl sonra ise her ile bir tane düşecek kadar Komünizmle Mücadele Derneği kurulmuş durumda. Ayrıca gerek Din veya Cami Yaptırma Dernekleri ve gerekse Komünizmle Mücadele Dernekleri'ndeki sıçrama 1964-1966 yılları arasına rastlıyor.

Bir noktanın daha açılması gerekiyor. Komünizmle Mücadele Derneği, 1963 yılında İzmir'de kuruluyor. 1965 yılında yapılan Genel Kurul'da Genel Başkanlığı, polis kaynaklarını serbestçe kullanarak kitap yazabilen İlhan Darendelioğlu getiriliyor. İlhan Darendelioğlu, şunları yazıyor: «Aynı yıl içinde Dernek kurucularından Zeki Efeoğlu ve iki arkadaşı, İzmir'de Karşıyaka'daki evinde istirahat etmekte olan Reisicumhur Cemal Paşa'yı ziyarete gitmişler, derneğin fahri başkanlığını teklif etmişlerdi.» (İlhan Darendelioğlu, Türkiye'de Milliyetçilik Hareketleri, İstanbul, 1977, sayfa 400) Şöyle devam ediyor: «Bu teklif karşısında memnuniyetini bildiren Cemal Gürsel 'Elbette kabul ederim, komünizmle mücadelede asıl vazifeliler bizler olmalıyız' demiş ve basına verilmek üzere de fahri başkanlığı kabul ettiğine dair imzalı ve antetli bir belge vermişti.»

En kaba biçimde sürdürülen anti-komünizm politikası devlet başkanına kadar tırmandı. Türkiye'de bir Cumhurbaşkanı Komünizmle Mücadele Derneği «fahrî» Genel Başkanı oldu. Gerçi daha sonra özellikle artık muhalefette olduğu için sağ duyusunu gösterebilen İsmet Paşa'nın sert tepkisi sonucunda 1965 Temmuz ayında ayrılmak zorunda kaldı ama önemli olan ayrılması değil kabul etmesi idi.

1960-1961 ders yılında 4.548 öğrenciye sahip olan İmam-Hatip Okulları'nın öğrenci sayısı on yıl içinde on bir kat artarak 1970-1971 ders yılında 49.308 e çıktı. Türkiye'de kapitalistleşmenin en hızlı olduğu bir zamanda İmam-Hatip Okulları için gösterilen talep çarpıcı bir hızla arttı. Bu, kapitalizmin gelişirken yıkmasına karşı bir tepki sayılmalı. Fakat sadece böyle bir tepki değil. Sadece kapitalizmin gelişmesine karşı gösterilen bir tepki değil. Aynı zamanda kapitalizme gösterilen tepkiye karşı tepki.

TRT öncesi radyoculuğu konu alan araştırmada bu noktaya parmak basılıyor. Doğru bir biçimde ve şöyle: «İncelediğimiz dönemin, 1960-1964, radyo yayınlarında görülen özelliklerinden birisi de 'anti-komünist' içerikli programların geçmiş dönemlerle kıyaslanmayacak derecede artış göstermesidir. Bu gelişme, radyonun giderek daha fazla bir' eğlencelik' aracına dönüştürülmesi gerçeği ile birlikte genel olarak geniş kitlelerin bilinçlenmesine, özel olarak ise sol düşüncenin güçlenip örgütlenmesine karşı bir önlem olarak değerlendirilebilir. Nitekim, dünyada anti-komünizm silâhının etkisini yitirmeye başladığı, soğuk savaşın giderek hızını kaybettiği bir dönemde, Türkiye'de anti-komünist yayınların artmış olması gerçeğini daha çok ülkenin iç dinamiklerinde, emperyalizm olgusunu unutmadan, aramak doğru olur.» (Uygur Kocabaşoğlu, TRT Öncesi Dönemde Radyonun Tarihsel Gelişimi ve Türk Siyasal Hayatı İçindeki Yeri, sayfa 503-504) Gerçekten de soğuk savaşın sona erdi-

ği ve yumuşamanın başladığı bir dönemde Türkiye'de anti-komünizmin en ilkel, en kaba ve en açık bir biçimde bir devlet politikası haline getirilmesi doğrudan doğruya Türkiye'nin içindeki gelişmelerle ilgili. Türkiye'de sosyalizmin örgütlenmesi ve tarihinde görülmemiş bir biçimde kitlelere mal olmaya başlamasıyla ilgili.

Tarihte görülmemiş olaylar tek tek durmuyorlar. Mutlaka başka görülmemiş olaylarla birlikte ortaya çıkıyorlar. Bir erkek veya kadın sesinin durup dururken ve arada bir devlet radyosundan «Komünizm Tatlı Dille Arkadan Sokan Bir Yılandır» veya «Komünist Türk ve Müslüman Kıyafetine Bürünerek Arana Girer» diye söylenmeye başlanması gerçekten tarihte görülmemiş olaylardan birisi. Ve bu 1961 yılında başlıyor. Devlet Bakanlığı, radyodan, arada bir böyle söylenmesini istiyor. Radyonun kadın-erkek spikerleri de imza karşılığında bunu yapıyorlar. 1961 yılından başlayarak.

1961 yılında Türkiye İşçi Partisi kuruldu. TİP, 1961-1971 dönemindeki yaşamı ile Türkiye'nin son yetmiş yıllık tarihinin en önemli siyasal hareketlerinden birisini oluşturdu. Türkiye İşçi Partisi, yaptıkları kadar doğurduğu ve yol açtığı tepkilerle son yılların en önemli siyasal örgütü oldu.

Türkiye İşçi Partisi, bir değil birçok tepkinin sonucunda doğdu. Doğumunu yakından bilmek durumunda olan Kemal Sülker yazdı: «İşçiler 1960'tan sonra, burjuva partilerinin yedeğinde gitmekten ve işveren çevrelerinin egemenliğindeki partilerden Meclis'e girmeyi dar bir kadro ile de olsa istemekten, çok kez reddedilmekten bıkıp usandıklarını söyler olmuşlardır. Böylece eski DP'liler, CHP'liler ve bağımsızlar kendi sendikalarının ve Sendikalar Birliği'nin toplantılarında bu konuyu konuşup tartışmaya başlamışlardır. Sonunda pek çok işçi sendikası yöneticisi bir işçi partisi kurulmasında fikir birliğine varmışlardır.» (Kemal Sülker, 100 Soruda Türkiye'de

İşçi Hareketleri, Üçüncü Baskı, İstanbul, 1976, sayfa 158) Sendikacılar, Türkiye İşçi Partisi'ni Meclis'e girmek için kuruyorlar.

Kurucularının çoğu, «1947 Sendikacısı» denilen türden. Grev hakkı ve toplu sözleşme süreci olmayan bir düzende sendikacılık yapmak, cambazlıktan pek farksız. Tabandaki işçilerin çok haklı istekleri var. Bunları yerine getirmek için çalışmak gerek. Ancak fazla çalışmak da olmaz. Çünkü işiç temsilcisi sendikacının hiçbir güvencesi ve silâhı yok. Bu yüzden, bırakınız kendi güvenliği ya da dürüstlüğü, tabandaki işçinin haklı şikâyetlerinin küçük bir bölümünü kabul ettirmek için de işverenle iyi geçinmek durumunda. Bu yüzden «1947 Sendikacısı» tam bir cambaz. Pek az istisnasıyla bunların çoğu bugüne kadar geldi. Kişisel dürüstlüğünü koruyabilenler pek az oldu. (*)

Türkiye İşçi Partisi'ni kurmaya karar verenler, sonradan güçlükle karşılaşıyorlar. Şöyle: «Fakat parti genel başkanlığını isteyen Nuri Beşer'in bu isteği yerine getirilmeyince Beşer AP'ye girmiş, Seyfi Demirsoy CHP'li kalmayı yeğ görmüş, fakat diğer sendikacılar bir işçi partisi kurmada karar kılmışlardır.» Işin üzerinde durulması gerekli yanı şurada: TİP Genel Başkanı olmayı isteyen sendikacı istediği olmayınca Adalet Partisi'ne giriyor. Türkiye İşçi Partisi'nin ilk Genel Başkanı ise Avni Erakalın oluyor. Avni Erakalın da 1961 seçiminde Yeni Türkiye Partisi'nden milletvekili adayı oluyor.

Türkiye İşçi Partisi'nin kuruluşunda diğer partilerin listesinden milletvekili seçilmeye duyulan tepkinin önemli rol oynadığı anlaşılıyor. Ancak bir başka tepkinin daha olduğu görülüyor: «Türkiye İşçi Partisi'ni kurma fikri işçilerden gelmiş, işçiler kendi aralarında parti kurmaya karar vermiş ve kurucu olarak da yalnız işçiler görev

(*) Türk-İş, TİP ve DİSK'in kurucusu olan ve TİP'in ilk Genel Sekreteri Şaban Yıldız, kişisel dürüstlüğünü koruyabilen ve tanıyabildiğim pek az «1947 Sendikacısı» örneğinden birisi oldu.

almış, kendilerine yardımcı olan okumuşların kurucu gösterilme isteklerine ısrarla karşı koymuşlardır.» (Kemal Sülker, 100 Soruda Türkiye'de İşçi Hareketleri, sayfa 160) Türkiye İşçi Partisi'nin aydınlara karşı duyulan önemli bir tepki ile birlikte doğduğu anlaşılıyor.

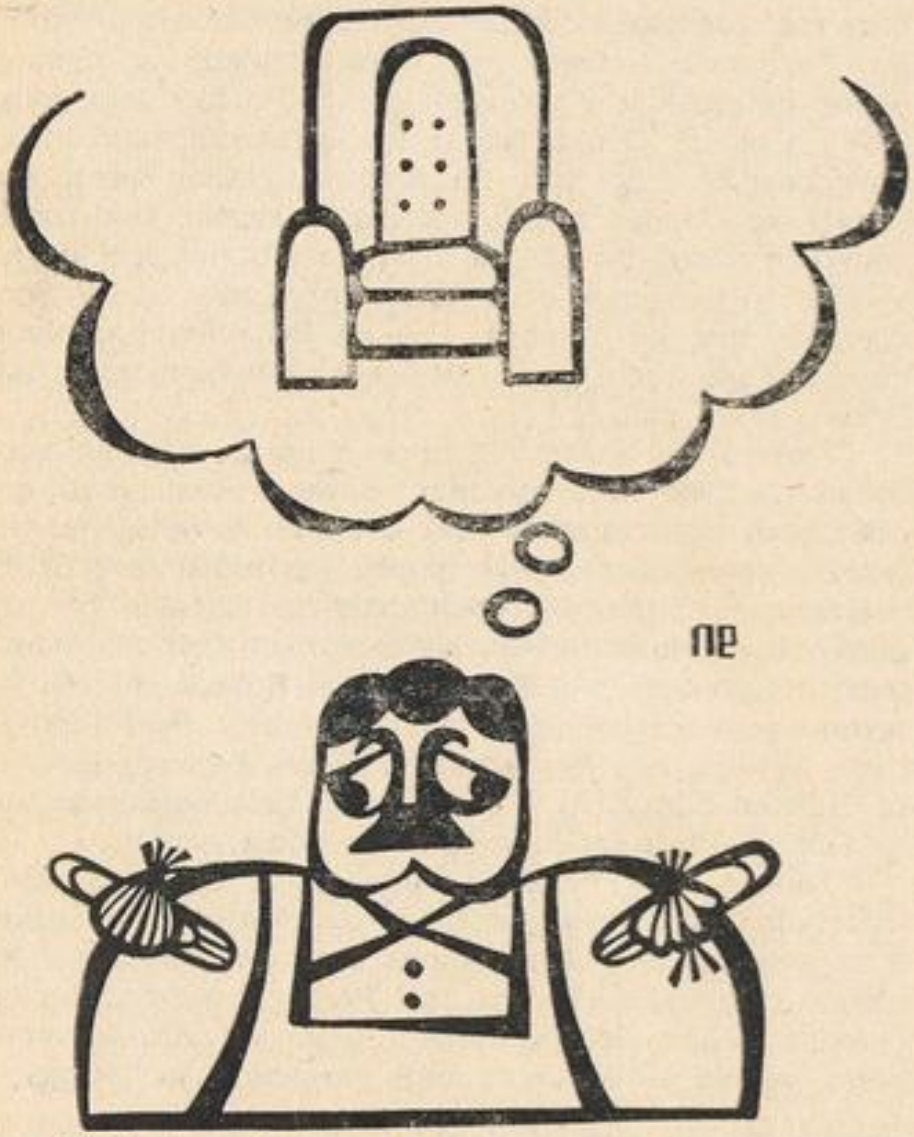

1961 yılının başında TİP doğdu. 1961 yılının sonunda YÖN doğdu. TİP, Türkiye'nin «ilerici işçi» hareketi

olarak doğdu. YÖN, Türkiye'nin «ilerici aydın» hareketi olarak doğdu. Zamanında birbirine «düşman» politik hareketler olarak gelişti. Böyle algılandı. Şimdi bakıldığında bazı düzeltmeler gerekiyor. TİP ve YÖN «düşman kardeşler» olarak gelişiyorlar. Birbirini, 1961-1971 döneminin koşullandırması içinde, inanılmaz ölçüde etkilemiş oldukları ortaya çıkıyor.

Etkileme işin başında başlıyor. Türkiye'de ilerici hareketlere dost olmayan bir bilim adamı yazıyor: «Aybar'a parti liderliğinin teklif edilmesi YÖN'ün 'sosyalist' bildirisini yayınlamasından sadece birkaç hafta sonra ve YÖN'ün sosyalizmi geliştirmede öncülüğü aldığının belli olmasıyla birlikte ortaya çıktı.» (Kemal H. Karpat, Socialism and Labour Party of Turkey, The Middle East Journal, Srpring 1967, sayfa 159) YÖN'ün çıkması, Türkiye İşçi Partisi kurucusu ve yöneticisi sendikacıların aydınlara karşı duydukları tepkiyi yumuşattı.

Kemal Sülker, TİP kurucu ve ilk yöneticilerinin Genel Başkan olarak bir aydın arayıcılığına merak salmalarını YÖN ile açıklamıyor. Doğrudan doğruya Çalışanlar Partisi kurulması çalışmalarına bağlıyor. Şöyle yazıyor: «Çalışanlar Partisi kurulması fikri, Ocak 1962'de Türk-İş Temsilciler Meclisi'nde ve Çalışma Bakanlığı Meclisi toplantısında açıklanmıştır. 1962 Ocak ayında Türk-İş Başkanı Seyfi Demirsoy, yeni bir parti kurma gereğini savunmuştur.» Şunları ekliyor: «TİP yetkilileri Ankara'da bu yeni kuruluşu önlemede başarı sağlayamayınca, parti yürütmenin sendika yürütme olmadığı gerçeğini tecrübe ile denemiş olarak partiye lider arama konusunu ele almışlardır.» Bu olay 1962 yılı Ocak ayında oluyor.

1962 yılı Ocak ayında bir başka olay daha oluyor. TİP Genel Başkanlığı kendisine verilmediği için kuruculuktan vazgeçen ve Adalet Partisi'ne giren Türk-İş Genel Başkanlarından Nuri Beşer, işçi kenti Zonguldak'tan gelme AP milletvekili olarak Ankara'da İzmir Caddesi'ndeki Anadolu Klübü'ne gidiyor. Anadolu Klübü, cumhuriyet

bürokrasisi ile parlamenterlerini birleştiren bir yer olarak kurulmuş, sonra yönetici olduklarına kendi kendilerini inandırmak isteyen parlamenterlerin gitmek zorunluluğunu duydukları resmi havalı bir klüp olarak gelişmiş. İşçi milletvekili Nuri Beşer işte bu klübe gitmiş, iddiaya göre Silâhlı Kuvvetlere küfretmiş ve orada bulunan askerlikten ayrılma Iller Bankası Genel Müdürü Selâhattin Babüroğlu ile yumruklaşmış. Olay birdenbire büyük olay oldu.

Adalet Partisi, hızlı hareket etti ve Silâhlı Kuvvetlere küfrettiği iddia edilen milletvekilini hemen kovdu. Birkaç gün sonra TIP Genel Başkanlığı verilmediği için AP'den milletkevili olan Nuri Beşer'in dokunulmazlığı kaldırıldı. Nuri Beşer hapse mahkûm oldu ve cezaevine girdi. Selâhattin Babüroğlu, Silâhlı Kuvvetleri koruduğu için bir dokunulmazlık kazandı. Ancak 1965 yılında AP iktidar olunca görevinden ayrıldı. Fakat 1971 12 Mart'ında Demirel bir Silâhlı Kuvvetler Muhtırası ile düşürülünce Babüroğlu bakan oldu.

TIP, kendisine bir genel başkan aramaya işte böyle bir Ocak ayında karar verdi. Bu arayış, YÖN'ün çıkışı ve bildirisi ile yakından ilgili. Bir kez Çalışanlar Partisi kurma girişim ve çalışmalarında YÖN Dergisi kurucu ve yakın yazarları aktif olarak rol oynadı. Ikincisi, Türkiye İşçi Partisi kurucusu sendikacılar, Türk-İş Temsilciler Meclisi toplantısında, Çalışanlar Partisi kurulması düşüncesine karşı ciddi çaba gösterdiler ve etkili oldular. YÖN Dergisi ile Çalışanlar Partisi iç içe ortaya çıktı. Çalışanlar Partisi girişimi kısa bir süre sonra küllendi. YÖN ise ilk zamanlarında çok hızla yükselen bir başarı grafiği çizdi.

Bir yabancı araştırmacı YÖN'ün başarı grafiğinin seyriyle ilgili olarak şunları yazdı: «YÖN bir aydın boşluğunu doldurmuştur; başlangıçtaki başarısı, trajının 30.000 e çıkmasına yol açmış, o tarihlerde politik-ideolojik bir süreli yayın için korkunç bir rakamdır bu, ama sonradan önemli ölçüde düşmüştür. 1965 yılında haftada 6-7 bin

dolayında basıldığı görülmekteydi.» (Prof. Dr. Jacob M. Landau, Türkiye'de Aşırı Akımlar - 1960 Sonrası Sosyal ve Siyasal Çekişmeler, Ankara, 1978, sayfa 75) Aynı araştırmacı, devamla, başlangıç dönemindeki şaşırtıcı başarı ile ilgili olarak şu çözümlemeyi yaptı: «Baştaki başarının en azından bir bölümü, YÖN'ün birinci sayısında yayınlanan iki sayfalık **bildiri**'den ötürüydü. Bu bildiri Türkiye dışında da tartışıldı. Profesör Frank Tachau tarafından İngilizceye, Profesör René Giraud tarafından da Fransızcaya çevrildi. Bildiri tümüyle özgün değildi; ilkelerinin bazıları, otuz yıl önce Kadro'da belirtilmişti, geri kalanlar da o zamandan bu yana tartışılmaktaydı. Gene de, en azından üç bakımdan gözlerin açılmasına neden oldu: İçeriği, zamanı ve imzalayanların nitelikleri.» YÖN, oldukça geri sayılabilecek bir platformda çok geniş sayılması gerekli bir aydın desteği ile çıktı.

Bu destek, TIP kurucusu sendikacıların aydınlara duydukları tepkiyi yumuşatmış ve onları bir aydın genel başkan aramaya itmiş, olmalı. Nasıl bir genel başkan aradıkları bilinmiyor. Bilinen genel başkan aradıkları. Ve sanıldığı gibi doğrudan doğruya Mehmet Ali Aybar'a gitmiyorlar. Çeşitli almaşıkları kendi aralarında tartışıyorlar. Gerçekten de çok «çeşitli» isimler üzerinde duruyorlar. Kemal Sülker yazıyor: «Bu dönemde lider olarak şu isimler üzerinde durulmuştur: Prof. Z. F. Fındıkoğlu, Ali Rıza Arı, Dr. Ekmel Zadil, Mehmet Ali Aybar, Orhan Arsal, Sabahattin Zaim, Sedat Erbil, Yaşar Kemal, Sabri Esat Siyavuşgil, Esat Tekeli, Nadir Nadi, Esat Çağa.» (Kemal Sülker, 100 Soruda Türkiye'de İşçi Hareketleri, sayfa 164) Bir başka paragrafta Sülker, Prof. Cahit Talas, Prof. Sadi Irmak ve Cemil Sait Barlas üzerinde de durulduğunu yazıyor. Üzerinde durulan isimler arasında birçok işçi düşmanı yer alıyor.

Mehmet Ali Aybar'ın genel başkanlık teklifini hemen ve kolaylıkla kabul etmediği anlaşılıyor. Yine Kemal Sülker yazıyor: «İstanbul Üniversitesi Devletler Hukuku Do-

çenti iken ve yedek subay olduktan sonraki yayınları ve davranışları ile işçilerin dikkatini çeken Mehmet Ali Aybar'la TİP yöneticileri birçok kereler evinde, yazıhanesinde ve Parti merkezinde temaslar yapmışlardır. Aybar daima işin önemini ve hatta çeşitli tehlikelerini belirtmiş, Parti Genel Başkanlığını kabul ettiği takdirde başlayacak hücumları söylemiş ve memleket hizmetinde çok şeyin başa gelebileceğini hatırlatmıştır. Bunun sonunda sendikalar Mehmet Ali Aybar'ı, Aybar da sendikacıları ikna etmiş ve durum varılan anlaşmaya göre basına duyurulmuştur.» Mehmet Ali Aybar'ın Genel Başkan olmasıyla birlikte Türkiye İşçi Partisi'ne aydınlar akmaya başladı. TİP, aydın eksikliğini kısa bir zaman içinde giderdi.

Aybar'la birlikte önemli sayıda aydının katılmasıyla TİP, hızlı sayılabilecek bir gelişmeye şahit oldu. Hem o zamana kadar tabu sayılan sorunları ele hem de toplantılarına yapılan taşlı sopalı hücumlarla kitlelerce tanınmaya başladı. Türkiye İşçi Partisi'nin aydınlarca kabul edilmesi ve kitlelerce tanınmasında, hiç kuşku yok, Mehmet Ali Aybar'ın önemli katkıları oldu. (*) Ancak aynı katkılar bir müddet sonra Türkiye'de sosyalist hareketin önüne aşılması ve bunun için de yıkılması gerekli engeller olarak çıktı. Marx'ın çok güzel benzetmesinde olduğu gibi. Simyanın, kimyanın önüne engel olarak çıkması gibi.

Mehmet Ali Aybar, Türkiye'de sosyalist hareketin

(*) 1962 yılı yazında ilk Beş Yıllık Plan, Yüksek Planlama Kurulu'nda görüşülüyordu ve koalisyon hükümetleri zamanı olduğu için, bugünlerde moda deyimle, genişletilmiş YPK toplantıları yapılıyordu. Hepsinden önce Ekrem Alican ile Turhan Feyzioğlu arasındaki çekişmelerden koalisyon yıkılacak olurdu. İsmet Paşa, saatlerce Alican'ı bekler, bu sırada diğer bakanları ve plancıları meşgul ederdi. «Hep «Koçero ne yapmış yine?» diye sorduğunu hatırlıyorum. Herkes Doğu'daki şaki Koçero'nun ne yaptığını anlatırdı. Başbakan İsmet Paşa «yok yok onu demiyorum, öbürü ne yapmış?» derdi. Bunun üzerine sohbet TİP Genel Başkanı Mehmet Ali Aybar'ın o günkü demecine kayardı.

simyacısı oldu. Kimya öncesi, bir diğer ve daha doğru deyişle, bilim öncesi dönemi oldu. Türkiye'de sosyalist hareketin bir büyüleyici dönemini temsil etti. Orada kalamadı. Kalamadığı için de sosyalist hareket kendi bilimselliğine akarken, parçalayıcı bir set olarak karşısına çıktı. Ve «Yoğurt Sosyalizmi» türünün ortaya atılmasına neden oldu. Tanınmış romancı Yaşar Kemal, ANT Dergisi'nin 25 Mart 1969 tarihli sayısında şunları yazdı: «Her toprak parçasının halkı, yoğurdunu kendince yer. İşte bu önemlidir. Sosyalizmin metodunu bir toprak parçasına, bir halka uygularken, bu halkın nasıl yoğurt yediğini bilmeliyiz. Yoğurdunu Yunus'ca, Pir Sultan, Dadaloğlu, Nasreddin Hoca, Koca Sinan'ca yiyen bir halkın sosyalizmi de kendince olur.» O sırada önde gelen bir TİP üyesi olan Yaşar Kemal devam etti: «Halkları, onların yoğurt yiyişlerini de bilmeden yeni dünyanı onun üzerine kuramazsın. Türkiye'de halka sırtını dönmüş, sosyalizm adına birtakım ucubeler düşünenler var. Ne yazık ki böylesi insanlar birer gerçek. Geçide gittikçe yaklaşıyoruz. Ak koyun kara koyun belli oldu olacak. Şimdilik ferman okunmuyor tozdan dumandan ama, bir lider var, Mehmet Ali Aybar var. Halkın sonsuz yaratıcılığına gitmek isteyen, halkın yoğurt yiyişine varmak çabasında olan.» Aybar'ı kendisine hep yakın ve bağlı kalmış bir romancı böyle anlattı.

1970 yılında yayınlanmış bir çalışmada ise en doğrusu yazıldı. Şöyle yazıldı: «Gerçekte Aybar, politik mücadelesinin başından beri Batıdaki anlamıyla gerçek burjuva özgürlükleri için didinmiş bir kimseydi.» (Dr. Çetin Yetkin, Türkiye'de Soldaki Bölünmeler 1960-1970, Ankara, 1970, sayfa 39) Tezler'in ikinci kitabının daha önceki bölümlerinde de yazıldı: Türkiye burjuvazisi, Türkiye'de demokratlardan komünist imal etmeyi bir meslek haline getirdi. Türkiye'de demokratların çoğu sosyalist olarak mücadele etti. «Sosyalist» olduğunu sanan bir demokrata «demokrat» demek, hakaret sayıldı. Bu konu-

da yeterli titizlik gösterilmemesi, Türkiye'de sosyalist hakaretin en büyük dramlarından birisini yarattı.

1961-1971 döneminin en güçlü iki akımı TİP ve YÖN hareketleri oldu. Çok önemli ortak eğilimler gösterdi. Her ikisi de sosyalistlerin milliyetçiliği üzerinde aşırı vurgu ihtiyacını duydu. Bunun, uzun yılların baskısıyla birlikte soğuk savaşın bir bilim dışı ürünü olduğunda kuşku yok. Bilim dışılık şuradan geliyor: Uzun yılların baskısıyla soğuk savaşın zorlamalarına karşı koyulamıyor. Olduğu gibi yaşanıyor. Olduğu gibi yaşandığı için de sosyalizmin özü yerine, «İkinci Kurtuluş Savaşı» gibi sosyalist mücadelenin çeşitli sonuçlarından birisi en ön plana çıkarılıyor.

Her iki eğilim de, Türkiye'yi tanıyıp bilmeye çok aşırı ve abartılmış bir önem veriyor. Somut, gerektiğinden daha büyük bir önem kazanıyor. Türkiye tarihi ve Türkiye'nin ekonomik ve toplumsal yapısı çok ciddi merak konusu oluyor. Bunda, 1961-1971 döneminin uzun bir cehalet döneminin arkasına gelmiş olmasının rolü var. Ama hepsi bu kadar değil. Sosyalistlerin milliyetçiliğine ve ülkelerini düşünür olduklarını göstermeye aşırı titizlik, somuta düşkünlüğe de yol açıyor.

Her iki eğilim sonucu olarak bir daha güçlü ve ortak eğilim ortaya çıkıyor: «Yer altı ve yer üstü kaynakları işlenmiş, sanayileşmiş, güçlü ve mutlu Türkiye». Her iki akım da «Güçlü ve Mutlu Türkiye» programının kıskanç savunucusu oluyor. Kıskançlık çok yönlü. Önce burjuvaziye karşı. Burjuvazinin «Güçlü ve Mutlu Türkiye» yaratamayacağı ısrarla ileri sürülüyor. Hem mutlu ve hem de güçlü Türkiye yaratamayacağı özenle belirtiliyor. Yoksa sadece mutlu Türkiye'nin yaratılamayacağı değil. Aynı kıskançlık karşılıklı olarak da ileri sürülüyor.

Rusya'da 1898 yılına kadar kırk ya da elli yıllık ilerici harekete, ideolojisi, teorisi ve pratiği ile narodnik eğilimler hâkim oluyor. Örgütlü ve etkin bir işçi sınıfı hareketinin yokluğunda zalimlere karşı suikastlara dayanan

bir politik hareket gelişiyor. Rusya'nın **sui generis** özellikler taşıdığı, kapitalizmin gelişmediği ileri sürülerek özverili bireylerin çok iyi hazırlanmış terörü devrimci pratiği oluşturuyor. Rusya Sosyal Demokrat İşçi Partisi, buna tepki olarak doğuyor. «Legal Marksistleri» de, doğal olarak, içine alarak doğuyor. Ancak Rusya Sosyal Demokrat İşçi Partisi ve «Legal Marksistler» bir tek istisnası hariç, doğruda duramıyorlar. Tek istisna, kuşkusuz, Lenin oluyor.

Narodnik devrimci pratiğe bir tepki olarak gelişen Rusya Sosyal Demokrat İşçi Partisi, doğruda duramıyor. Hemen ekonomizm ve arkasından da menşevizm batağına gömülüyor. Yanlışı görüp doğruda duramadıkları için. Narodnik devrimci pratiğin yanlışını görüyorlar, bu anlamda doğruyu görüyorlar, fakat doğruda duramıyorlar. Narodnik devrimci pratiği reddederken, içine düştükleri ekonomizm ile tüm devrimci pratiği reddediyorlar. Rusya Sosyal Demokrat İşçi hareketi, küçük burjuva devrimci pratiğini reddederken, işçi sınıfı dalkavukluğu yapıp oturup beklemekten başka bir sonuç doğurmayacak olan ekonomizm hastalığına yakalanıyor. Lenin, buna karşı çıkıyor. «Ne Yapmalı» ile. «Ne Yapmalı» ile Lenin, Rusya Sosyal Demokrat İşçi hareketini doğruda durduruyor. Çok kısa bir zaman sonra «Ne Yapmalı» ile «ben çubuğu tersine büktüm» diyor. Doğruda durabilmek için çubuğu tersine bükmek gerekiyor. Böylece Leninizm, tepkiye tepkinin tepkisi olarak doğuyor. Kuşkusuz kendi tepkisini de doğuruyor: Menşevizm.

1971 sonrası Türkiye sosyalist hareketi, kendi geçmişine tepki olarak gelişiyor. Fakat doğruda duramıyor. YÜRÜYÜŞ Dergisi'nin 1975-1978 yılları arasındaki üç yıllık yayını dışında doğruda durabilmek için ciddi bir çaba da gösterilmiyor. Bu yüzden 1971 sonrası sosyalist harekete «Yaşasın Enternasyonalizm» veya «Yaşasın İşçi Sınıfı» veya senede bir gün boşalmak için «Haydi 1 Mayıs'a» sloganları damgasını vuruyor. Kendi geçmişine tep-

ki ile Türkiye sosyalist hareketi, 1971 sonrası dönemde Türkiye somutu ile ilgilenmeyi en büyük günah ve sapma sayıyor. Türkiye'nin sorunları üzerinde çalışma yerini, «işçi sınıfının iş ve eylem birliği» tartışmalarına bırakıyor. Böyle bir tartışma için de, sosyalist mücadelenin ilkokulları için yazılmış çeşitli kitapları çevirip Türkçede yayınlamak yeterli oluyor.

1971 sonrasında Türkiye sosyalist hareketi, kendi geçmişine tepki ile Türkiye'den uzaklaşıyor. Güçsüzlüğe doğru yol alıyor. Ancak 1961-1971 görkemli dönemi Türkiye sosyalist hareketine tepki, yalnızca daha sonraki yıllarda ortaya çıkmıyor. Zamanında da tepkisi hazırlanıyor: 1965 yılı Nisan ayının başında Alparslan Türkeş, Muzaffer Özdağ, Rıfat Baykal, Ahmet Er ve Dündar Taşer, Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi'ne girdiler. CKMP değişmeye ve Milliyetçi Hareket Partisi'ne dönüşmeye başlamış oldu. Sosyalist hareketin kitlelere yayılmaya başlaması ile birlikte anti-komünizm kaba bir devlet politikası haline getirildi ve burjuva legalitesini aşarak solun üzerine yürüyecek faşist örgüt için hazırlık başladı.

Fakat tepki bu kadar da değil. Bir yabancı araştırmacının şu gözlemi, herhalde ilginç olmalı: «CKMP'nin 1965'ten sonraki ve 1969'dan sonra MHP olarak yaklaşımı, 20. yüzyıl Avrupa sağının tipik bazı ideolojilerini yansıtır. Türkiye örneğinde ise, gerçekten siyasal önemi olan belki tek sağcı ideolojidir. İlginçtir ki, duruma koyulan teşhis ve radikal reform gereği açısından CKMP-MHP ideolojisi, TİP'in aynasıdır. Ancak, önerilen çözümler ve bunların gerçekleşme yöntemleri önemli ölçüde farklıdır.» Aynı yabancı araştırmacı bir de şu gözlemi yapıyor: «MHP'nin 1969 tüzüğü yüzeyde, tarih farkı ve MHP'nin anti-komünist çizgisi dışında, TİP'in 1961 tüzüğünden çok farklı değildir.» (Prof. Jacob Landau, Türkiye'de Aşırı Akımlar, sayfa 309 ve 304) Bu yabancı gözlemler şu anlama geliyor: «TİP, bir ayna gibi, kendi karşıtına da Türkiye'nin sorunlarını yansıtıyor. MHP de TİP'in ortaya koyduğu sorunları kabul edip bunlara, kendi ideolojisi çerçevesinde, çözüm bulma zorunluluğunu duyuyor.

MHP, 1961-1971 görkemli dönemine bir tepki olarak ve bu dönem içinde ortaya çıkıyor. «Milliyetçi» profesör Mehmet Kaplan, daha önce yazılmış yazılarını bir araya getiren kitabını 1969 yılında yayınlarken «Büyük Türkiye Rüyası» adını koymayı ihmal etmiyor. Aynı yabancı araştırmacı, bu bilgiyi verdikten sonra, şöyle yazıyor: «Milliyetçiler, kapsamda ve hedef ve stratejide Türk solunun programına karşı Türkiye'nin geleceği için genel bir plan önermektedirler. Türk solunun bir dizi çözüm getirmesi gibi, milliyetçiler de Türkiye'yi yeniden 'Büyük' yapmak ve komünizmle savaşmak için, ki bu ikisi milliyetçiler arasında yegâne birleştirici unsur olarak görülmektedir, bir plan demeti sunmuşlardır. Kimi milliyetçiler 'bilimsel sosyalizm'e bir karşılık olarak 'bilimsel milliyetçilik' tezini savunmuşlardır. Başkaları ise Üçüncü Reich'ın milliyetçi sosyalizm ile hiçbir ilgisi olmadığını, ama sosyo-ekonomik kalkınmaya ağırlık vererek halka yarar sağlayan bu tür milliyetçilikte yoğunlaştığını anlattıkları 'milliyetçi toplumcu düzen'in savunucusu olmuşlardır. Bu da sosyo-ekonomik kalkınmayı tekelleştirme savındaki Türk soluna karşı hazırlanmış bir karşılık görünümündedir.» Türkçeye son derece beceriksizce aktarılan bu sözlerin anlamı, herhalde, anlaşılıyor. Faşist hareketin, sosyalist hareketin önemli tezlerinden birisi olan ekonomik ve toplumsal kalkınmaya sahip çıkmaya çalıştığı görülüyor.

Gerçekten de Türkiye'de sosyalizm, kalkınma programına abartılmış bir yer vererek kitlelere yaklaştı. Sosyalist harekete dostça bakamayan bir bilim adamı bunu şöyle anlattı: «Türkiye'de sosyalizm, 1960 devriminden sonra, ekonomik yaşamın akılcı bir örgütlenmesi yoluyla hızlı modernizasyonu sağlamak için hem bir ideoloji ve hem de bir eylem yöntemi olarak ortaya çıktı.

Başta üniversite profesörleri, öğretmenler, yazarlar, gazeteciler ve eski tüfek marksistler olmak üzere kent entelijansiyasının bir bölümü sosyalizmin sözcülüğünü üstlendi. Üretimin artırılması, ekonomik ve siyasal yaşama artan ölçüde halk katılması, işe saygı ve özellikle sosyal adalet ve bunların devlet planlaması ile gerçekleştirilmesi bu sosyalizmin başlıca amaçları oldu.» (Kemal Karpat, Socialism and the Labour Party of Turkey, The Middle East Journal, Spring 1967, sayfa 157) Kalkınma ve planlamaya o kadar önem verildi ki 12 Mart ile birlikte sıkıyönetim mahkemesinde yargılanan 1961-1971 dönemi TİP'in bazı üst yöneticileri, savunmalarını TİP'in «devletçi» ve «plancı» olduğu tezine dayandırdılar.

Kalkınma ve planlamaya, bunların birleşimiyle de devletçiliğe aşırı ve abartılmış bir yer vermede TİP ve YÖN hareketleri arasında hiçbir fark olmadı. Tıpkı «kapitalist olmayan yol» tezinde TİP ve YÖN arasında hiçbir fark olmaması gibi. Ayrıca başlangıçta var olan bazı farklar da zaman içinde ortadan kalktı. Türkiye İşçi Partisi, başından beri Türkiye'de politik olarak üzerinde durmaya değer bir ulusal burjuvazi olmadığı görüşünü savundu. YÖN için, ilk başta, ulusal burjuvaziye ayrılmış bir yer vardı. Fakat YÖN Dergisi'nin çözümlemelerinde zaman içinde ulusal burjuvazi kayboldu. Aynı şekilde YÖN, işin başından itibaren «Türk Sosyalizmi» görüşüne sahip oldu. Açıkça veya üstü kapalı olarak bir «Türk Sosyalizmi» arayışı içine girdi. TİP, ilk hareket ederken böyle bir arayıştan uzaktı. Fakat daha sonra «Türk Sosyalizmi» arayışına TİP sahip çıktı.

Mehmet Ali Aybar'ın TİP Genel Başkanı olması ve Türkiye İşçi Partisi'nin aynı zamanda Türkiye entelijansiyasının partisi haline gelmesiyle birlikte TİP ile YÖN arasında bir **modus vivendi** gerçekleşti. 1962 yılı başındaki soğuk savaş yerini geçici olduğu belli bir anlaşmaya bıraktı. Aslında bu, 1960 yıllarının bu güçlü iki akımı için de bir zorunluluktu. YÖN'ün prestiji yüksekti.

Fakat hitap ettiği, yazı ve istihbarat ile destek aldığı tüm entelijansiya TİP'li veya TİP sempatizanı idi. Bu yüzden bir modus vivendi zorunluluk oldu ve 1965 seçimlerine kadar sürdü.

1965 Ekim ayında yapılan genel seçimler, 1961-1971 döneminin bu güçlü iki hareketi arasında ortak noktaları artırdı. Ulusal burjuvazinin yokluğu ve «Türk Sosyalizmi» arayışlarında çok büyük bir ortaklık ortaya çıktı. Fakat 1965 Ekim seçimleri, Türkiye'de ilerici hareketi dağıtıcı sonuçları da beraberinde getirdi. 1965 Ekim seçimleri ile ideolojik ve teorik açıdan hazırlıksız Türkiye sosyalist hareketi çözemeyeceği bir sorunla karşı karşıya geldi. 1965 genel seçimleri ile, Türkiye entelijansiyasının yıllanmış gözağrısı, Türkiye entelijansiyasının burjuva ma'şukası, Cumhuriyet Halk Partisi'nin iktidarın çok uzağına düştüğü anlaşıldı. Seçimler, Adalet Partisi'nin ezici başarısıyla sonuçlandı. Artık CHP ile hükümet olmak, Türkiye küçük burjuvaları için çok uzak göründü. (*) Bunun dışında, ikinci sonuç olarak, Türkiye İşçi Partisi 15 milletvekili ile umulmadık bir başarı elde etti. İlk kez sosyalist hareket parlamentoya girdi. Sayı küçüktü ama sendikacıları parlamentoya sokma endişesinden doğmuş TİP'in ilk genel seçimlerde on beş milletvekilliği sağlaması bütün hesapları altüst edecek türden bir gelişme oldu.

Ekim seçimleri, iktidar sorununu tartışma masasına getirdi. Türkiye ilerici hareketi hiçbir ideolojik ve teorik hazırlığı olmadığı bir zamanda iktidar sorununu tartışmak zorunda kaldı. Dağıtıcı darbe buradan geldi. YÖN,

---

(*) Türkiye küçük burjuvazisi ve özellikle entelijansiyası hükümet etmeyi, geleneksel olarak, pek sever. Kendisini aldatırcasına sever. CHP'nin hükümete uzak düştüğü 1965 yılından on yıl sonra CHP'nin hükümete yaklaştığının anlaşılması üzerine, Türkiye entelijansiyasının çok büyük bir bölümünün, çifte hüviyet kartı ile, CHP'li olması da bu tutkulu sevgiden kaynaklanıyor. 1975 yılından sonra Türkiye sosyalist hareketinin aydın sıkıntısı çekmesi de aynı kaynaktan doğuyor.

açıkça cuntacılığa geçti. TİP, seçimle iktidara gelinebileceğini ve gelineceğini ciddi ciddi ortaya attı. Türkiye İşçi Partisi'nin «başa güreşme» sloganı işte bu zaman çıktı. Ve seçimle iktidara gelme tartışması o kadar uzatıldı ki, Türkiye İşçi Partisi'nin tüm sözcüleri seçim sonuçlarını garantili görerek, burjuvazinin seçimi kazanmış TİP'e iktidarı vermemesi halinde izlenecek yöntemi tartışmaya başladılar. Açık veya kapalı bir biçimde 1973 seçimleri, «başa güreşme» veya kaderi belirleme seçimleri olarak nitelendi.

1973 seçimlerine gelindiği zaman Türkiye İşçi Partisi kapatılmıştı. Bu yüzden 1973 seçimlerinden TİP çıkamadı. Bunun yerine emekçi ve halk iktidarı edebiyatı ile ve hiç kuşku yok, TİP'in sağladığı yatay birikimi kullanarak bir sermaye partisi olan CHP çıktı. 1965 seçimlerinden sonra ise TİP, 1973 seçimlerinde kendisini iktidara getirecek oyların hesabına düştü. TİP'in, YÖN Dergisi'nden «Türk Sosyalizmi» arayışlarını olarak buna sahip çıkması, bu hesap nedeniyle oldu. 1960 yıllarının Türkiyesi'nde işçilere dayanarak seçimle iktidara gelmek mümkün mü? Kesinlikle mümkün değil. Peki nasıl mümkün? «Türk Sosyalizmi» ile. 28 Ağustos 1966 tarihinde İstanbul'da yapılan Fatih İlçe Kongresi'nde TİP Genel Başkanı Aybar şunları söyledi: «Sınıflar arasındaki kuvvet ilişkilerini, iç ve dış etkenleri iyi hesap ederek, emekçi halk yığınlarını bilinçlendirerek, örgütleyerek emekçilerin politik kuvvet dengesine ağır basmalarını sağlayacağız. Demek ki, Türk sosyalizminin kitabını, a'dan z'ye kadar her günkü mücadelemizle, bizler, yani Türkiye İşçi Partililer hep beraber yazacağız. Ve de yazmaktayız.»

«Türk sosyalizmi» yazmak için duyulan bu istekle işçi sınıfından yalnızca lâfola söz edilmeye; ağırlığı emekçilere kaydırılmaya, köylülük ön plana gelmeye, Kürt köylüsü üzerinde özenle durmaya başlandı. Yoğun bir halk edebiyatı ve halkın horlandığı tezi ortaya çıktı. Aybar'ın «horlanma teorisi», bilimsel teorinin tüm önermelerinin yerine geçecek oldu.

«Türk sosyalizmi», Türkiye İşçi Partisi için, seçimle iktidara gelme hesaplarından doğdu. Seçimi kazanmak için yapılacak çalışmaların aynı zamanda burjuvazinin iktidarı vermemekte direnişini kırmak için de gerekli olduğu öne sürüldü. Mehmet Ali Aybar'ın Genel Başkanlığı zamanında da TİP'in ideolojisini yapma işlevini üstlenen Behice Boran, bu tezi, şöyle açıkladı: «Egemen sınıflar ve onların iktidardaki partileri, iktidarı emekçi sınıfların partisine devretmek istemeyecektir, ama devretmemek ellerinde olacak mıdır? Buna muktedir olacaklar mıdır? Durumun tahlili ve hesabı yapılırken, yalnız karşı tarafın ve Amerika'nın gücünü, müdahale ihtimalini dikkate almak yanlıştır. Sosyalist hareket ve bütün ileri güçler de durumun ayrılmaz birer unsurudur. Mesele, sınıf ve zümrelerin karşılıklı güçleri meselesidir.» (Behice Boran, Türkiye ve Sosyalizmin Sorunları, İstanbul, 1968, sayfa 223) Boran, karşılıklı güç dengesinin emekçi sınıfların lehine çevrilmesi ile sorunun çözüleceği görüşünü savundu. Kaldığı yerden şöyle devam etti: «Emekçi sınıflar yeterince örgütlenip politik güç kazanırsa, Anayasadan yana örgütler ve çevreler Anayasa hak ve hürriyetlerini cesaretle savunursa, egemen sınıflar ve onların iktidarı, sosyalist TİP'nin seçimlerle iktidara gelmesini önleme fırsatını ve kendilerinde bunun için gerekli gücü bulamazlar.»

«Türk sosyalizmi» seçimle iktidara gelme heyecanından doğdu. 1961-1971 döneminde iktidar perspektifi Türkiye sosyalist hareketini hazırlıksız yakaladı. Belki de içgüdüsel bir tepki ile 1971 sonrası sosyalist harekette iktidar perspektifi tümden yok oldu. Bu yokluk da, 1971 sonrasında sosyalist hareketi kısırlığa, etkisizliğe, kendi içine kapanışa, Türkiye'den kopmaya götürdü. İktidar perpektifi olmayan her hareketin yoksullaşacağını, 1971 sonrası sosyalist hareket yaşadı.

İktidar perspektifi, her politik hareketin **sine qua non** özelliğidir. **Olmazsa olmaz** özelliğidir. İktidar perspektifi

olmazsa, politik hareket olmaz. Klüp olur, dernek olur. Ancak hazırlıksız ve sabırsız, olgunlaştırılmamış ve ham, sağlam hesaba dayanmayan ve gerçekçi olmayan iktidar perspektifi de her politik hareketi sulandırır. 1971 sonrasında sosyalist hareketin bir iktidar perspektifine sahip olmaması, sosyalist mücadeleyi kuruttu. 1965 Ekim seçimleri sonrasında sosyalist hareketin ham iktidar perspektifi ise sosyalist mücadeleyi sulandırdı.

1966 Ağustos ayında yapılan Fatih İlçe Konferansı'nda Aybar şunları da söyledi: «Her toplumun kendine özgü tarihsel şartları ise başka başka olduğundan, sosyalizmin kuruluşunda bu etkenlerin ayrı ayrı değerlendirilmesi gerekir ki, bu da sosyalizmde kitapçılığa, taklitçiliğe, dogmacılığa asla yer bırakmaz.» Böylece TİP Genel Başkanı «Türk Sosyalizmi» sevdasıyla «kitapçılığa» diyerek bilimsel sosyalizmin temel kitaplarının bir kenara konması gerektiğini savunuyor. Giderek, hep bilindiği gibi, Proudhon'un okunmasını istiyor.

1965 Ekim seçimleri ile Cumhuriyet Halk Partisi'nin iktidarının artık yakın gelecek için söz konusu olmayacağının ortaya çıkması, TİP'in on beş milletvekili ile parlamentoya girmesi radikal Türkiye aydınları için iktidarın kısa bir yoldan ele geçirilmesi sorununu gündeme getiriyor. Kısa yolun 27 Mayıs ile bir örneği var. 27 Mayıs, kısa yolun ne olduğunu gösteriyor. Fakat Türkiye İşçi Partisi, on beş milletvekili ile girdiği parlamento yoluyla iktidara gelebileceği görüşünü savunuyor. İhtilâlci-demokrat aydınlar için TİP'nin yol olarak gösterdiği yolun, yol olmadığının gösterilmesi gerekiyor. İhtilâlci-demokrat YÖN, bu işlevin doğal sahibi oluyor. Bu YÖN için kaçınılmaz.

TİP ve YÖN, ulusal burjuvazinin yokluğunda, «kapitalist olmayan yol» tezinde ve «Türk Sosyalizmi» arayışlarında birleşmiş iken başka noktalarda sert bir biçimde birbirinden ayrılıyor. Bir noktada daha birleşme ol-

masa bile yakınlaşma ortaya çıkıyor. Sosyalist devrimde işçi sınıfının öncülüğü konusundaki tartışma da arka plana atılmış oluyor. Çünkü TİP, seçimle iktidara gelebilmek için emekçi kitlelere ve köylülüğe, yer yer işçi sınıfını unutturabilecek bir ağırlık veriyor. Türkiye İşçi Partisi, bilimsel sosyalizmin gereği olduğu için fakat bütün risklerini alarak şimdiye kadar bastırılmış olan Kürt halkının demokratik haklarının savunulmasını gündeme sokuyor. Doğu Mitingleri, bilimsel sosyalizmin bir gereği olduğu kadar önemli bir seçim potansiyeli taşıdığı için de yapılıyor. YÖN ise asker-sivil bürokrasinin «devrimci» geleneğini daha büyük bir cüretle işliyor.

TİP Genel Başkanı Mehmet Ali Aybar ile YÖN Dergisi için **deus ex machina** Doğan Avcıoğlu, kendi kişisel iradelerinin hiçbir zorlaması olmadan, birbirinin zıttını meydana getiriyorlar. Zıtlık, bir noktada yoğunlaşıyor. Bürokrasi üzerindeki tartışmada yoğunlaşıyor. Aybar, «kapı kulu» kavramını ve «ceberrut devlet» anlayışını ortaya atıyor. Hiçbir inandırıcılığı olmayacak bir biçimde ve tüm sınıfsal mantığı bir kenara atarak bürokrasiyi tüm kötülüklerin kaynağı yapıyor. Avcıoğlu ise bürokrasiyi, tüm iyiliklerin kaynağı düzeyine çıkarıyor. Yine hiçbir inandırıcılığı olmadan. Nasıl Aybar ve tabii TİP entelijansiyası, bürokrasinin tüm kötülüklerin kaynağı olduğunu kanıtlamak için Osmanlı tarihini çarpıtarak yorumlamaya çalışıyorlarsa, Avcıoğlu ve YÖN yazarları da tüm iyiliklerin kaynağının bürokrasi olduğunu gösterebilmek için Cumhuriyet tarihini çarpıtıyorlar. Bir küçük burjuva, bir asker-sivil devrimci hareketi olarak görüp göstermeye çalıştıkları Mustafa Kemal hareketini, ve tabii Mustafa Kemal'in kendisini idealize ediyorlar.

Bunların kişisel tercihle bir ilgisi yok. Görkemli ve yaratıcı 1961-1971 dönemindeki tartışmaların da pek öyle kişisel bir yanı yok. Seçilen yol ile ilgisi var. Yapılmak istenenle ilgisi var. Hepsinden öte durum saptamasıyla ilgisi var. Belki de durum saptamasıyla hepsinden

daha çok ilgisi var. Aybar da, Avcıoğlu da belli bir durum saptamasından yola çıkıyorlar. Belli bir durum saptamasının yanıltıcılığı ile yoldan çıkıyorlar. Yoldan çıkma, en hafifletilmiş deyimleriyle, şöyle: Aybar, ideolojik, teorik ve örgütsel bütünlüğü içinde bir işçi sınıfı partisi oluşturmadan, işçi sınıfı içinde disiplinli ve yaratıcı bir örgütlenmeye gitmeden, iktidar sevdasına köylülüğe ve köylülüğün ideolojisine dayanmak istiyor. «Horlanma» edebiyatı ve bürokrasi düşmanlığı her yerde köylülüğün ideolojisi olmuştur. Avcıoğlu ise, kaldıraç işlevini görecek bir işçi sınıfı partisi olmadan genç subayları radikalize etmeye çalışıyor.

Birbirinin karşısındalar. Fakat her ikisi de sağdadır. Sınıf mücadelesinde «sağ» veya «sol» işçi sınıfının sınıfsal ittifaklarına karşı alınan tutum ile belirlenir. İşçi sınıfının, hiçbir sınıfsal ittifak yapmadan iktidara gelebileceğini savunmak sol sapma olur. Ancak ittifak adına işçi sınıfının iktidarı almasında işçi sınıfının arka plana atılması sağ sapma olur. Bu belirleme içinde, TİP Genel Başkanı Aybar ile YÖN hareketinin lideri Avcıoğlu'nun iktidara geliş reçeteleri sağda kalmaktadır. Çünkü her ikisinde de işçi sınıfı çok arkada kalmaktadır. Her ikisi de sağda kaldıkları için birbirinin de karşısında kalmaktadırlar. Bu yüzden de birbirini ortadan kaldırmak zorunda kalmaktadırlar.

1965 Ekim seçimlerinden sonra ve 1966 yılından itibaren TİP ile YÖN hareketi arasında amansız bir mücadelenin başlaması bu yüzden oldu. Bugün için inanılmaz görülebilir ama, Türkiye'de ilericiler birbiriyle mücadeleye iktidar perspektifi yüzünden başladılar. Ve bu mücadele TİP ile YÖN arasında başladı. 1960 yıllarında legale çıkmayı deneyemeyecek kadar güçsüz olan Türkiye Komünist Partisi bu mücadeleye kadar sesini çıkarmadı. Ancak bu mücadele ile ve özellikle TİP zayıf düşmeye başlayınca TKP ses vermeye başladı. Ancak verilen sesler, açıklık sağlamaktan çok, net olan tarafları karıştırmaya yaradı. Çünkü TİP ile YÖN arasında mücadele başlayınca, Türkiye'de Milli Demokratik Devrim tezinin taraftarları, başlarında Türkiye Komünist Partisi'nin eski yöneticilerinden Mihri Belli olmak üzere, Türkiye İşçi Partisi'ne karşı çok büyük bir saldırıya geçtiler. «Kemalizmin sol kanadı» olan MDD taraftarları, doğal olarak YÖN hareketinin destekçisi oldular. Hem YÖN Dergisi'ndeki yazılarında TİP yöneticilerini polislik veya ajanlıkla suçladılar; hem de önce TİP örgütü içinde yıkıcılığa başladılar ve bunu öğrenci eylemleriyle birlikte TİP binalarını basmaya kadar vardırdılar.

MDD tezi, Çetin Yetkin'in güzel özetlemesi ile, şöyle: «Türkiye bugün sosyalist bir mücadele yapacak aşamada değildir. Türkiye'nin feodal yapısı ve yarı bağımlı olması buna engeldir. O halde önce anti-feodal ve anti-emperyalist mücadele verilmelidir. İlk sorun demokratik özgürlüklerin ve bağımsızlıkların sağlanmasıdır. Sosyalizme ancak bu aşamaya gelindikten sonra geçilecektir. Anti-emperyalist mücadele, devrimci eylemin "milli" olmasını gerektirir. Bu nedenle anti-emperyalist mücadeleye, işçi sınıfından başka bütün öteki 'milli' güçler de katılacaklardır. Sınıflar arası ittifak, bir güçbirliği söz konusudur.» (Çetin Yetkin, Türkiye'de Soldaki Bölünmeler, sayfa 19) MDD taraftarları, Türkiye İşçi Partisi'ne Türkiye'nin sosyalist devrim aşamasında olduğunu ve anti-kapitalist mücadele ile anti-emperyalist mücadelenin birbirinden ayrılamayacağını savunduğu için içerlemektedirler.

Türkiye Komünist Partisi, «Kemalizmin sol kanadı» olarak hep MDD taraftarı oldu. Ancak Türkiye'deki MDD taraftarları, başlarında TKP eski yöneticilerinden Mihri Belli olmak üzere, Türkiye İşçi Partisi'nin karşısında ve YÖN hareketi yanında yer aldılar. Yurt dışındaki Türkiye Komünist Partisi Genel Sekreteri Zeki Baştımar, Mihri Belli ile, 1951 Tevkifatı kalıntısı hesaplarını temizleyememiş olduğu için, Mihri Belli ve YÖN hareketinin karşısında yer aldı. Türkiye İşçi Partisi'nin yanında yer aldı.

Ve yurt dışında Milli Demokratik Devrim hareketinin «iç yüzü» ile ilgili bir broşür çıkarttı. Bu broşürde MDD tezini yurt içinde savunan Mihri Belli'yi sert bir biçimde eleştirip MDD tezini savundu. Böylece 1965 Ekim sonrasında başlayan tartışmayı anlaşılmaz bir hale soktu.

1950 yıllarının ortalarına kadar ve kitlesel olarak anti-demokrat bir bilinç ve eylem içinde olan yüksek öğrenim gençliği, 27 Mayıs öncesinde yavaş yavaş demokrat eylem ve bilinç içine girdi. Türkiye Milli Talebe Federasyonu Olayları ve 28-29 Nisan Eylemleri, 27 Mayıs öncesi sıkıyönetim altında Direnme Girişimleri yüksek öğrenim gençliğinin mücadeleciliğini artırdı. Türkiye İşçi Partisi'nin hızlı sayılabilecek gelişmesiyle birlikte öğrenim gençliği, kendisinin «sosyalist» olduğuna inanmaya başladı. Ancak MDD hotlamasıyla bunu kustu. Dışardan YÖN hareketinin hücumlarıyla, içerden ise Aybar'a karşı yüzde yüz haklı fakat beceriksizce yönetilen muhalefet ile zayıf düşen Türkiye İşçi Partisi, yüksek öğrenim gençliğinin terörist eylemleri için antreman alanı oldu. TİP, «sosyalist devrim» dediği için MDD yazarları tarafından takbih edildi; TİP yöneticileri yüksek öğrenim gençliğinin fiili ve fiziksel tecavüzlerinin hedefi oldu.

Türkiye'nin sosyalist mücadele tarihinin bir dramı olsa gerek. MDD taraftarları ve yüksek öğrenim gençliği, sosyalist kelimesine sansür koydu. Burjuvazinin yanında ve burjuvazinin önünde. «Sosyalist» kelimesi, «devrimci» kelimesiyle örtüldü. Türkiye İşçi Partisi, «sosyalist» kelimesinin onurunu yüksek tutmak için mücadele etti. Çetin Yetkin, Türkiye İşçi Partisi'nin **alâmet-i farikasının** «sosyalist ve anti-emperyalist mücadeleyi birbirinden ayırmak olanaksızdır» ilkesi olduğunu yazdı. (Dr. Çetin Yetkin, Türkiye'de Soldaki Bölünmeler, sayfa 17) Çok doğru yazdı. TİP için anti-emperyalist mücadele anti-kapitalist mücadeleden ve dolayısıyla tek kelime ile, sosyalist mücadeleden ayrılamaz. Bu, gerçekten Türkiye tarihinin ve Türkiye pratiğinin bir ürünü olmalı. Çünkü başka ülke-

lerin tarihinde bir Kemalizm Deneyimi yok. Türkiye'nin sosyalistleri, Kemalizm'in Hatırı için, anti-kapitalist mücadele ile anti-emperyalist mücadeleyi birbirinden ayırmanın ne anlama geldiğini bilmek durumundalar. Sosyalist mücadelenin önüne bir «aşama» koymanın ne anlama geldiğini seziyorlar.

Çetin Yetkin, devamla, şunları yazdı: «TİP içindeki bütün kümelerin özümsedikleri bu son düşünceye daha sonraları TİP dışında kalan bazı sosyalistler ile partiden çıkarılan ya da kopan bir grup karşı çıkmışlar ve Milli Demokratik Devrim kümesini oluşturmuşlardır. Gerçi, bugün TİP içinde çok sayıda milli demokratik devrimci vardır ama, gerek partinin bugüne değin gelen genel çizgisi, gerek parti tüzük ve programının milli demokratik devrimcilerce eleştirilmesi, gerekse bu kümenin TİP yöneticilerinin tümüne karşı olmaları ve bir bölümünün partiye üye bulunmaması nedenleriyle bu kümeyi TİP dışında ele alacağız.» Çok ilginç ve çok değerli bir paragraf. Değeri, gerçeği yansıtmasından ileri geliyor. Şuradan ileri geliyor: TİP, «sosyalist ve anti-emperyalist mücadeleyi birbirinden ayırmak olanaksızdır» ilkesine sıkı sıkıya sahip çıkmasına karşın TİP içinde bunun tam karşıtı görüşte olan MDD taraftarları da bulunuyor. O kadar ki, 1970 Mayıs ayında basılan kitabında Dr. Yetkin, MDD taraftarlarını TİP içine koyup koymamakta tereddüt ediyor. Bu da Türkiye entelijansiyasının bir dramı olmalı.

1970 Kasım ayında toplanan TİP Dördüncü Kongresi, «Türk Sosyalizmi» görüşlerini de, MDD Tezini de mahkûm etti. Sosyalist hareketin önünü açacak kararlar aldı. Ancak zaman, iyice tartışılmadan ve teorik derinliğine oturtulmadan alınan kararların pek kalıcı olmadığını gösterdi. Bu, Türkiye sosyalist hareketinin bir kez daha zayıflatıldığı bir zamanda çok net bir biçimde ortaya çıktı. Türkiye sosyalist hareketi, TİP ile YÖN arasındaki mücadelede zayıf düşünce MDD piyasaya çıktı. Türkiye sos-

yalist hareketi, bundan on yıl kadar sonra, bu kez de Ecevit Hareketi ile, daha açıkçası Ecevit'in Mavi Dalgası ile, zayıflayınca ortalığa yine MDD çıktı. Bu kez Millî Demokratik Devrim yerine Ulusal Demokratik Devrim etiketiyle ve açıkça Türkiye Komünist Partisi damgasıyla çıktı.

Türkiye'de gene «sosyalist» kelimesine sansür kondu. Burjuvazinin yanında ve önünde. Bu kez «devrimci» kelimesiyle değil. Bu kez «demokrat» kelimesiyle. Türkiye sosyalist hareketi, bu kez Ecevit'in Mavi Dalgası ile sarılıp zayıflatılınca, UDD ortalığa yayıldı. Böylece MDD veya UDD bir zaafiyet işareti olduğunu gösterdi. Ancak zayıf, sağlıksız vücutlarda yuva yapan ve gelişen bir mikrop olduğunu gösterdi. Bu anlamda işleri kolaylaştırdı. Ne zaman MDD veya UDD gözlenebiliyorsa, sosyalist hareketin hastalık geçirdiğine hükmetmek, mümkün oldu. Bu son hastalığa, 1970 Kasım ayında «Türk Sosyalizmi» ve MDD tezlerini mahkûm edenlerden de katılanlar oldu. 1975 yılında yeniden kurulan TİP, üç yıl «sosyalist devrim» programını savunduktan sonra 1978 yılında MDD tezini eleştirmeyi suç saydı. Kendisini inkâr etti. Bu kez kendisini kustu.

1961-1971 görkemli döneminde Türkiye, Türkiye'yi sarsan on yıl yaşadı. Bu on yıl üzerinde soğukkanlılıkla durulması gerekli. Bu on yılın üzerine övgünün ya da sövgünün şalı çekilmemeli. Bu on yıl bir laboratuar gibi ele alınmalı. Bu on yıl titizlikle incelenmeli. Bu on yıl, büyük dersleri saklıyor. Ancak bu on yıla sahip çıkmakla ve soğukkanlı incelemekle çıkabilecek.

Bu on yıl Türkiye'de iktidar ateşinin tutuştuğu bir dönem oldu. Bu, yalnızca sosyalist hareketin içinde olanlar için böyle olmadı. Bunun dışında olanlar için de böyle oldu. Bunun karşısında olanlar için de böyle oldu. Bu yüzden önce herkes TİP'li oldu. Sonra herkes MDD'ci oldu. Sonra profesörler öğrencilerin peşine takıldılar. Öğ-

retmenler öğrencilerin talebesi oldular. Bu yüzden en akıllı kalemlerden bile «gençler demokrasisi» türünden yazılar çıktı. Bu yüzden 12 Mart gerektiğinden çok daha şiddetli oldu. Şiddetli iktidar ateşini söndürmek için şiddetli oldu. Güçlü olduklarına inananlara güçsüzlük aşısı yapmak için şiddetli oldu. Bu aşı tuttu.

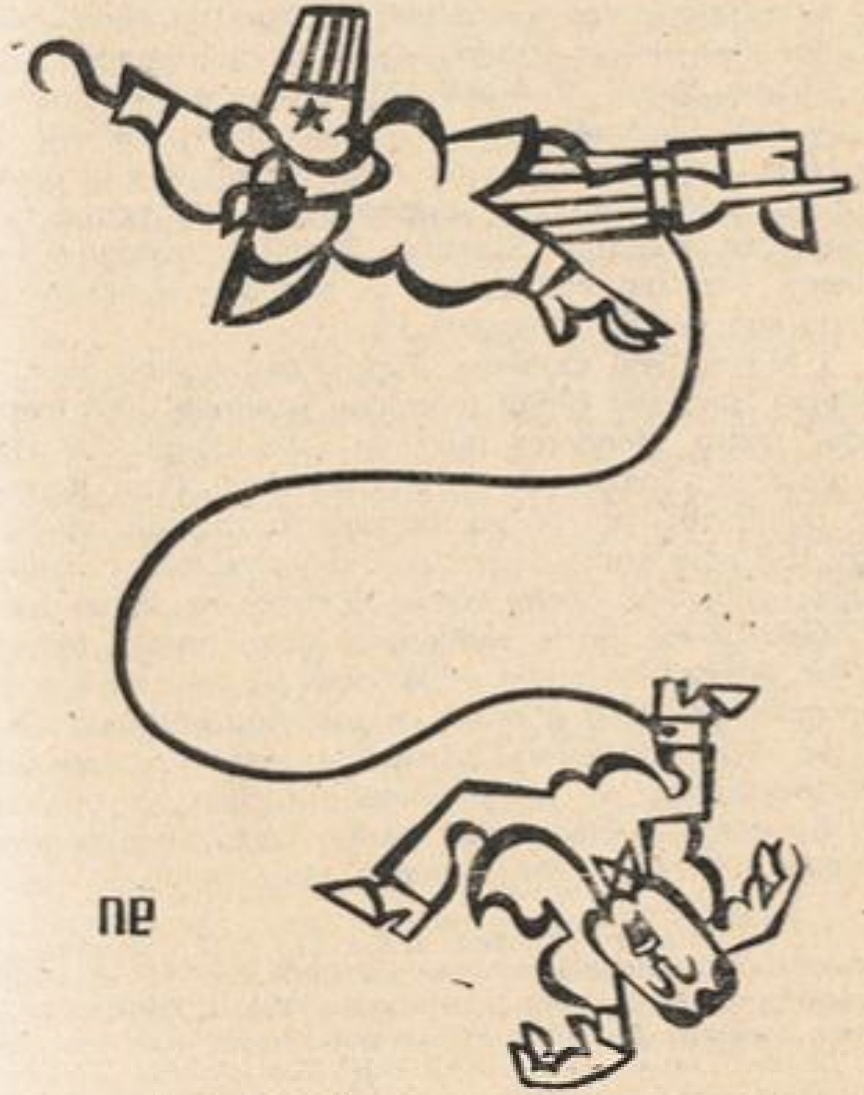

İşte böyle bir on yıl yaşandı. Bu on yılın ortasında 1966 yılı yer aldı. 1965 yılının sonunda Adalet Partisi ezici bir çoğunlukla hükümete geldi. Süleyman Demirel, sosyalistlerin en sert ve en aşağılayıcı bir tepkisiyle karşılaştı. Süleyman Demirel işe, Türkiye Cumhuriyeti Başbakanı olarak 7 Şubat 1970 tarihinde yaptığı onyedinci basın toplantısında şunları söyledi: «Daha önce aktedilmiş olan bir anlaşmaya müstenit istihbarat uçuşları, Adalet Partisi'nin iktidar sorumluluğunu devralmasından kısa bir müddet sonra, 28 Aralık 1965 tarihinde durdurulmuş ve bu olay hükümetimizce ikili savunma tertipleriyle ilgili bütün anlaşmaların gözden geçirilmesi için bir vesile ittihaz edilmiştir.» Bu söylenenlrden, U-2 uçaklarının Türkiye'den kalkarak Sovyetler Birliği üzerinde casus uçuşları yapmalarına, Demirel'in başbakanlığının ikinci ayında son verildiği anlaşıldı. (*)

1 Mayıs 1960 tarihinde, Türkiye'den kalkan bir U-2 uçağının Sovyetler Birliği toprakları üzerinde düşürülmesinden sonra, Menderes rejiminin yasakladığı; Millî Birlik rejiminin yeniden izin verdiği ve İsmet Paşa Koalisyon Hükümetleri'nin, Kıbrıs bunalımına rağmen, sürdürdüğü U-2 uçaklarının Sovyetler Birliği üzerinde casusluk uçuşları yapmaları Adalet Partisi Hükümeti'nin ilk iki ayında durduruluyor. Böyle özetlenince daha çarpıcı oluyor. Bu, bir. İkincisi ise şudur: «Ekonomik ve teknolojik bağların gelişmesi, 1960 yıllarının ilk yarısında başlayan Sovyet ve Türk devletleri arasındaki ilişkilerin tedricen normalleştirilmesi ve iyileştirilmesi sürecinin bir sonucudur. Bu çerçeve içinde 1965 yılında başlayan ekonomik temaslar, 25 Mart 1967 tarihinde Moskova'da, iki ülke

(*) Bu satırları yazdığım sırada SALT II anlaşmasının bir parçası olarak ABD, Türkiye semalarından U-2 uçaklarını uçurma isteğinde bulundu. Başbakan Ecevit, Birleşik Devletler'e, Sovyetler Birliği ile anlaşmasını önerdi. Muhalefet Lideri Demirel buna şiddetle karşı çıktı. Hiç kimseye sorulmadan izin verilmemesi gerektiğini söyledi. Bu arada «bunları 14 yıl önce biz yasaklamıştık» dedi. Bu kararı hatırlatıyor.

arasındaki ekonomik ve teknolojik bağların kapsamlı bir biçimde geliştirilmesinin temellerini atan ve SSCB'nin Türkiye'nin dış ekonomik ilişkilerinde bugünkü yerini almasını, başta ulusal sanayi olmak üzere Türkiye ekonomisinin gelişmesine katkıda bulunmasını sağlayan anlaşmanın imzalanmasına yol açtı.» (N. G. Yakubov, Sovremennıy Etap Sovetsko-Turyetskogo Ekonomiçeskogo i Tehniçeskogo Sotrudniçestva, A. M. Şamsutdinov, derleyen, Politika i Ekonomika Sovremennoy Turtsii, Moskova, 1977 içinde, sayfa 230) 1967 Mart ayında Başbakan Demirel ile Başbakan Kosigin'in Moskova'da imzaladıkları anlaşmayı 1921 Mart ayında yine Moskova'da imzalanan Türkiye - Sovyet Rusya Dostluk Antlaşması'ndan sonraki en önemli belge saymak gerek. İkisi de dönem açtı.

Her iki antlaşmanın imzalandığı zamanda da Türkiye'de derinlemesine olmasa bile yatay olarak çok yaygın bir sosyalist hareket vardı. Bunu başka türlü söylemek de mümkün: 1921 Mart ayı ve 1967 Mart ayı, Türkiye'de sosyalizmin prestijinin en yüksek olduğu, Türkiye entelijansiyasının, **naiv** bir biçimde de olsa, sosyalizmin ateşi ile tutuştuğu bir dönemdi. Bunu bir başka türlü de söylemek mümkün: Sosyalizm ateşi, aydınlardan kitlelere doğru yayılma eğilimi gösteriyordu. Bu, burjuvazi için endişe kaynağı oldu. Burjuvazi, baskı yöntemlerinin dışında önlemler alarak sosyalist hareketi, kendi doğrultusundan saptırma ihtiyacını duydu. Biraz daha ileriye götürerek bunu şöyle söylemek de mümkün: Türkiye tarihinde sadece bu iki dönemde Türkiye burjuvazisi, sosyalist harekete karşı özgün tertipler içine girdi. 1921 Mart ayından çok kısa bir zaman önce 1920 sonbaharında Mustafa Kemal, «resmî» Komünist Fırkası'nı kurdu. 1967 Mart ayından cok kısa bir zaman önce, 1966 yılında, Bülent Ecevit «Ortanın Solu» kitabını yayınladı.

Bu nokta yerli ve yabancı araştırmacı ve yorumcular tarafından hep ihmal edildi. Sovyet bilim adamları da bu

noktayı ihmal ettiler. Adalet Partisi Genel Başkanı Süleyman Demirel'in, Başbakan oluşunun ilk iki ayı içinde U-2 uçuşlarını yasaklaması ve ilk iki yılında Sovyetler Birliği ile çığır açan bir anlaşmayı imzalaması, bir yandan, uluslararası yumuşama ile açıklandı. Eksik bir açıklama. Daha önce de gösterildi. Yumuşama ilk önceleri, Türkiye'nin iç dinamiğinin etkisiyle Türkiye'ye ters geldi. Diğer yandan, Türkiye ekonomisinin sorunlarıyla açıklandı. Bu da eksik kaldı. Hem yumuşama ve hem de Türkiye kapitalizminin ekonomik sorunları, pazar ve finansman problemleri, Türkiye'nin Sovyetler Birliği'nin dostluk çağrısına olumlu cevap vermelerinde etkili oldu. Hiç kuşku yok, bunlar doğru. Fakat eksik. Demirel'in Sovyetler Birliği'nin dostluk ve yardımlaşma elini tutuşunu açıklamaya yetmez. Eksiklik ancak, Türkiye'deki sosyalist hareketin etkinliğiyle doldurulabilir.

Bu dönemde Türkiye İşçi Partisi, çok etkin bir anti-Amerikan kampanya sürdürdü. Başta Sovyetler Birliği olmak üzere sosyalist ülkelerle ticaretin ve ekonomik ilişkilerin Türkiye'ye büyük yararlar sağlayacağını inandırıcı bir biçimde kitlelerin önüne getirdi: YON, anti-Amerikan politikasını «Coca-Cola Zehirdir» kampanyalarına kadar uzattı. Sovyetler Birliği ile dostluğun sürekli ve kararlı savunucusu oldu. Bunlar, anti-Amerikan politika ve Sovyetler Birliği ile dostluk, Türkiye entelijansiyasının ve Türkiye İşçi Partisi'nin götürebildiği ölçüde işçi ve emekçi kitlelerin programı haline geldi.

Program haline gelince, korkmamak gerek. İşçi ve emekçi kitlelere mal olmuş ve entelijansiya tarafından benimsenmiş bir program olunca, korkmamak gerek. Gerisi çok kolay olmasa bile çok zor da değil. Kitlelere mal olmuş program, karşısındakileri bile etkiler. Karşısındaki bile etkisinden kurtulamaz. Demirel de kurtulamadı.

Türkiye'nin dış politika yönelişlerini, kendi iç dinamiğinin dışında ele almaya çalışmak, hep eksik kalmaya mahkûm. İç dinamikleri içinde de sadece ekonomik so-

runlarını düşünmemek gerekir. Mutlaka Türkiye kapitalizminin ekonomik açmaz ve açılımlarının yanında Türkiye işçi sınıfının siyasal hareketinin etkinlik grafiğini gözetmek gerekir. Bunlar yapılmazsa çözümleme ve yapılan tahminler yanlış çıkar. Buna bir örnek de verilebilir. Bu kitapta değerli çalışmalarından yararlanılan siyasî tarihçi Ömer Kürkçüoğlu şunları yazdı: «Türkiye'nin bizatihî Arap ülkelerine yakınlaşma olayı, geniş ölçüde, 1960'ların ortalarında çıkan Kıbrıs buhranı dolayısıyla Batı'ya karşı duyulan tepkilerin bir sonucuydu. Ancak duygusal yönü ağır basan bu tepkilerin, zamanla ilk şiddetini kaybederek yumuşaması tabiiydi. Nitekim, Türkiye'de Batı aleyhtarlığının öncülüğünü yapan çevrelerin gittikçe şiddet eylemlerine yönelmesi sonucu kamu oyunda yalnızlığa itilmesi, Batı aleyhtarı sloganların da artık başlangıçtaki kadar yankı bulmadığını gösteren bir belirti sayılabilirdi. Böyle olunca, Batı'ya duyulan tepkilerin sonucu olarak Arap ülkelerine yakınlaşma seyrinin devam etmeyeceği ortaya çıkmaktadır. Yani, 1960'ların ortalarından itibaren Türkiye'nin Orta Doğu Arap ülkeleriyle ilişkilerinde görülen gelişmenin, geçici ve sınırlı bir nitelik taşıması kaçınılmazdır.» (Dr. Ömer Kürkçüoğlu, Türkiye'nin Arap Orta Doğusu'na Karşı Politikası 1945-1970, Ankara, 1972, sayfa 184) Kaçınılmaz olarak doğru çıkmadı.

Çünkü ilerici hareketle dış politika arasında haklı ve doğru bir ilişki kuruldu. Türkiye'nin yüksek öğrenim gençliği, 1960 yıllarının sonlarına doğru, Türkiye'de «devrimci» koşulları eksik görerek El-Fetih saflarında çarpışmak için Filistin'e gittiler. Halkların kardeşliğini gösterdiler. Kıbrıs Bunalımı değil ama bunun etkisi olmalı. Ancak bu iki önemli etkiden sadece birisi. Diğeri Türkiye kapitalizminin pazar ve finansman sorunu. Türkiye kapitalizmi 1970 yıllarına dönerken, ürettiği dayanıklı tüketim malları için iç pazarın genişleme hızının daraldığını görmeye başladı. Buna bir de 1970 yıllarının ikinci yarısından son-

ra dış finansman sorunu eklendi. Türkiye, sadece Arap ülkelerine daha fazla yakınlaşmakla kalmadı. Anayasasındaki açık hükmü, Türkiye'nin bir laik devlet olduğu hükmünü, unutarak «müslüman» bir ülke oldu. Türkiye Cumhuriyeti Anayasasına göre kesinlikle mümkün olmayan bir şekilde çeşitli «islâm» örgütlerine üye yazıldı. Ekonominin katı mantığı zorladı.

Hem ekonomi zorladı ve hem de ilerici hareket. İkisi birden ve şöyle: «Türkiye, uzun yıllar Arap ülkelerine karşı, Batı'lı büyük devletlerle işbirliği halinde görünmenin olumsuz sonuçlar doğurduğunu anlamış bulunuyordu. 1958 Lübnan çıkarmasında ABD'nin İncirlik üssünden yararlandığı hatırlanacak olursa, Türkiye'nin 1970 Ürdün buhranı sırasında, Amerikan Altıncı Filosu'na limanlarından yararlanma izni vermemesinin önemi kendiliğinden ortaya çıkmaktadır. Öte yandan, 1957 yılında da Suriye ile Ürdün arasında gerginlik ortaya çıkmış ve Türkiye, Suriye karşısında takındığı tutumla, buhranın bir Türkiye-Suriye anlaşmazlığı haline gelmesine yol açmıştı. 1970 yılında ise, yine Suriye ile Ürdün'ün karşı karşıya geldiği bir buhran ortaya çıkmış, fakat bu sefer Türkiye, 1957'deki yanlışı tekrarlamamıştır.» (Dr. Ömer Kürkçüoğlu, Türkiye'nin Arap Orta Doğusu'na Karşı Politikası, sayfa 181-182) Çünkü Türkiye'nin ekonomik sorunları zorluyordu. Çünkü 1960 yıllarının ortasında Türkiye'de Amerikan Altıncı Filosu'na karşı çok etkin ve sert kampanyalar sürdürülmüştü. Demirel'in aynı kampanyayı bir daha göğüslemesi zor olmalıydı.

Tek başına ekonominin zorlaması yetmedi. 1978 yılında Ecevit Hükümeti, ekonominin çok daha şiddetle zorlamasına rağmen ve hatta bununla birlikte, içerde sosyalist hareket etkinliğini yitirmiş olduğu ve «Haydi 1 Mayıs'a» sloganları ile içi boşaltılmış eylemlere merak sardığı için, olanca hızıyla Batı'nın ve özellikle Amerika Birleşik Devletleri'nin siyasal yörüngesi içine girdi. Türkiye'nin sorunları, Paris'te veya başka Batı başkentinde,

üçüncü sınıf uluslararası memurların önünde görüşülür ve karara bağlanır oldu. Tek başına ekonomik zorlama, sadece itti. Etkin bir sosyalist muhalefet olmadığı için, Türkiye, dış politikadaki kazanımlarını kaybetmeye başladı.

Hiç kuşku yok, dış politika dış gelişmelerle de ilgilidir. Türkiye'nin dış politikasındaki gelişmeleri yalnızca Türkiye'nin iç gelişmeleriyle açıklamak imkânsız. Küba Bunalımı, gerekli açıklayıcı gelişmelerin başında yer alıyor. Sadece uluslararası yumuşamanın başlatıcısı olduğu için değil. Bundan da ötede, Türkiye'ye getirdiği mesaj nedeniyle. Küba Bunalımı, Birleşik Amerika'nın Türkiye'nin kaderiyle son derecede ilgili konularda, Sovyetler Birliği ile görüşmeler yaptığını ve belli sonuçlara ulaştığını gösterdi. Türkiye'nin, Türkiye'den sökülmesine karşı çıktığı Jüpiter füzeleri, Sovyetler Birliği'nin kararlı isteği karşısında, Birleşik Devletler tarafından ve Türkiye'ye sorulmadan Türkiye'den söküldü.

Böyle bir durumda Türkiye burjuvazisi, Sovyetler Birliği'nin ısrarlı dostluk çağrılarına kayıtsız kalamadı. 1960 yıllarının ilk yarısında karşılıklı ziyaretler başladı. Süleyman Demirel'in başbakanlığının ikinci ayında U-2 casus uçaklarının uçuşlarına izin vermemesi, Türkiye açısından atılmış ciddi bir adım oldu. Bu ciddi adım hemen karşılığını gördü. Demirel'in U-2 uçuşlarıyla ilgili kararından bir yıl sonra, tarihte ilk kez bir Sovyetler Birliği Başbakanı Türkiye'yi ve Ankara'yı ziyaret etti. İstihbarat kaynaklarından da yararlandığı anlaşılan bir Batılı çalışma, Kosigin'in Ankara ziyareti ile ilgili olarak şunları yazdı: «Kosigin'in Ankara ziyareti, bir Sovyet başbakanının yapmış olduğu ilk ziyaret oldu. Hava alanında çok sayıda Türk ve Sovyet bayrağı ile «Hoş Geldiniz' dövizi vardı. Fazla bir merak ve geleneksel misafirperverlik vardı; fakat aşırı bir nefret veya sevgi görülmüyordu. Ziyafet sonrası demeçlerde geleneksel dostluk sözü edildi; ama, gözlemciler havanın kibar ve vakur

olmasına karşın, genel olarak soğuk olduğunu belirttiler. Türkiye'deki muhalefet, bu fırsatı, parti çıkarları için sömürmedi ve Kosıgin de konuşmalarında aşırı ölçüde tedbirli davranarak daha çok ekonomik ilişkileri geliştirme zorunluluğu üzerinde durdu. Kosıgin, iki ülke arasında ihtilâflı bir sorunun kalmadığını ve Türk liderlerinin ilişkileri geliştirmek istediklerini bildiren açıklamalarına Moskova'da güvenildiğini söyledi.» (W. Laqueur, The Struggle for the Middle East - The Soviet Union the Mediterranean 1958-1968, London, 1969, sayfa 21) Kosigin, Ankara'da, bir de şunu söyledi: «Böyle bir gelişmenin Türkiye'nin bir başka devletle ilişkilerinin kötüleşmesi pahasına olması gerektiğine inanmıyoruz.»

Sovyetler Birliği Başbakanı Kosıgin, Türkiye ile Sovyetler Birliği arasındaki iyi ilişkilrin gelişmesinin, Türkiye'nin bir başka devletle ilişkilerinin kötüleşmesi anlamına gelmeyeceğini söyledi. Bunu 1966 yılı sonlarında Ankara'da ifade etti. Ancak Türkiye'deki sosyalist hareket, Türkiye'nin Amerika Birleşik Devletleri ile ilişkilerinin kötüleşmesi gerektiğini düşünüyordu ve 1967 yılında bu amaca yönelik mücadelesini yoğunlaştırdı. 11 Haziran 1967 tarihinde yapılan Adana II Kongresi'nde konuşan Türkiye İşçi Partisi Genel Başkanı Aybar, Türkiye'de Amerikan üslerinin bulunmasının ülkeyi bir «barut fıçısı» haline getirdiğini söyledi. Aynı yılın Ekim ayında İstanbul'u ziyaret eden Amerikan Altıncı Filosu, erlerini karaya çıkaramadı. Güçlü bir muhalefet ile karşılaştı. Karaya çıkanlar denize atıldı. Filo'nun subayları helikopterle Yeşilköy'e gitmek zorunda kaldılar. Türkiye'deki sosyalist hareketin yürüttüğü anti-emperyalist kampanya burjuva politikacıları da etkisi altına aldı. Türkiye'nin NATO'ya girmesi için ilk başvuruyu yapan İsmet İnönü, 1967 Aralık ayında yapılan CHP İstanbul Gençlik Kolları Kongresi'nde «NATO, Amerika tarafından, hükümlerini hep Türkiye aleyhine veren bir askerî ceza mahkemesi gibi kullanılmıştır» demek zorunda kaldı.

Ve Başbakan Demirel, 1967 yılı Eylül ayında önce Romanya'yı, sonra da Sovyetler Birliği'ni ziyaret etti. Her iki ziyarette de yanına karısı Nazmiye Demirel'i ve Nazmiye Demirel'in kuaförü Nuh Akgün'ü aldı. Türkiye'deki muhalefet, Nuh Akgün üzerine günlerce ve aylarca süren bir kampanya açtı. Halbuki bu ziyaretten döndükten sonra Ankara'da New York Times Gazetesi'ne bir demeç veren Demirel, ziyaretinin «Sovyet-Türk ilişkilerindeki düşmanlığın son izlerini de ortadan kaldırdığını» söyledi. Ortak Bildiri ise «iki ülke arasındaki sorunlara yapıcı yaklaşımın olumlu sonuçlar doğurduğunu» açıkladı.

Bu gelişmeler, açıkça formüle edilen bir hedef olarak görünmese de, Türkiye'nin Birleşik Devletler ile ilişkilerinin azalmasına ve soğuk savaştaki durumuna göre «kötüleşmesine» yol açtı. Aynı kaynak bu gelişmeyi şöyle özetledi: «Doğu-Batı ilişkilerindeki detant ile, bir tehlike anında CENTO'nun pratik değeri tümden şüpheli bir duruma girerken, Türkiye'deki Amerikan askerî varlığı da çok zayıfladı. Yirmi yılda 1,9 milyar dolara ulaşmış olan Amerikan ekonomik yardımı 1968 yılında 59 milyon dolara indi ve 1972 yılına kadar tamamen kalkacaktı. Böyle bir durumda Sovyet etkisinin artması kaçınılmazdı.» (Walter Laqueur, The Struggle for the Middle East, London, 1969, sayfa 27) Amerikan ekonomik ve askerî yardımının giderek ortadan kalkma dönemine girdiğini Türkiye'de burjuva politikacıları anlayamadı ve bir türlü kabul edemedi.

Batılı istihbarat kaynaklarından da yararlandığı anlaşılan aynı çalışmada 1960 yıllarındaki Sovyet dış politikasının Orta Doğu'daki bir hedefinin gerçekleştiği kaydedildi. Gerçekleşen hedef şöyle ifade edildi: «Türkiye ve İran, belli ölçüde, nötralize edilmiştir.» Aynı çalışma bu gelişmenin Batı'da nasıl karşılandığını ise şöyle yazdı: «Türkiye ve İran'ın dış politikasındaki değişme, öfkenin tamamen yok olduğu söylenememekle birlikte, Ba-

tı'da öfke ile karşılanmadı. Bu da, büyük ölçüde, global güçler dengesindeki değişmenin ve bu ülkelerin Sovyetler Birliği'ne yakınlıklarının bir sonucuydu.» (W. Laqueur, The Struggle for the Middle East, sayfa 182) Dünyadaki yumuşama, Sovyetler Birliği'nin güney sınırında emperyalizmin ileri karakolu işlevini üstlenmiş iki ülkenin nötralizasyonunu da beraberinde getirdi.

Aynı nitelikte bir başka Batılı kaynak bu gelişmeyi daha özet ve daha açık bir biçimde yazdı. Şöyle dedi: «Yeni Sovyet yönetimi Orta Doğu'da Sovyet atılımını başlatınca, dikkatini ilk önce Kuzey Kuşak ülkelerine çevirdi. Türkiye ile ilişkileri iyileştirmek için bilinçli bir çaba başladı ve Sovyetler, Türkiye'nin desteğini alabilmek için Kıbrıs politikalarını değiştirdiler. 1966 Eylül ayında Kosigin Ankara'yı ziyaret etti ve Sovyetler'in yapmayı düşündüğü bir demir-çelik tesisi ile diğer sanayi projelerini içeren 200 milyon dolarlık bir kredi anlaşması imzalandı. Anlaşmanın Sovyet kredisinin, Türkiye'nin Batı'da pazar bulmada güçlük çektiği bazı ürünleriyle ödemesini öngörmesi ilgi çekiciydi.» (Robert O. Freedman, Soviet Policiy Toward the Middle East Since 1970, New York, 1975, sayfa 21-22) Kuzey Kuşak ülkeleri deyimi ile özellikle İran ve Türkiye kastediliyor. Türkiye ve İran, Afganistan ve Hindistan ile birlikte sosyalist olmayan dünyanın Sovyetler Birliği'ni kuzeyden saran ülkeleri meydana getiriyor.

İran ile ilgili olarak da şunları yazdı: «İran ile Sovyet ilişkileri daha hızlı bir biçimde iyileşti. 1965 Temmuz ayında Şah, Sovyetler Birliği'ni resmen ziyaret etti ve 1966 Ocak ayında, bir dizi sanayi projesi için Sovyetler İran'a 288,8 milyon dolarlık kredi açtı. Diplomatik açıdan çok büyük öneme sahip olan anlaşma ise, aynı tarihte, İran gazına karşılık Sovyetler'in İran'a 110 milyon dolarlık, küçük silâhları ve taşıma araçlarını içeren, askerî malzeme vermeyi kararlaştırması oldu.»

Komünist Partiler :

Oto-likidasyon

1968 yılında Sovyetler Birliği'nde, «Akademiya Nauk SSSR» tarafından bir kitap yayınlandı. Yazarı, V. İ. Danilov ve kitabın adı ise, Srednie Sloi v Politiçeskoy Jizni Sovremennoy Turtsii. Bu kitapta, 27 Mayıs öncesinde ve 27 Mayıs darbesi sırasında Çağdaş Türkiye'nin Siyasal Yaşamında Orta Tabakalar inceleniyor. Danilov, Türkiye'de yayınlanmış kaynaklara ve günlük basına dayanarak Türkiye Milli Talebe Federasyonu Olayını, 28-29 Nisan Eylemlerini ve tabii 27 Mayıs'ı işliyor. Özellikle öğrenci eylemleri konusunda belli bir boşluğu doldurarak yararlı bir iş yapıyor.

Ancak bu kitabın değeri, buradan kaynaklanmıyor. Danilov'un çalışmasının önemi, içerdiği yanlışlıklardan ve bu yanlışlıkların zamanından ileri geliyor. Yanlışlıkların zamanı, kitabın yayınlandığı tarih olan 1968 yılı oluyor. Bu kitap, dördüncü ve son bölümünde 27 Mayıs Hükümet darbesinden sonra Millî Birlik Komitesi içindeki görüş ayrılıklarını alıyor. Yanlışlıklar burada yoğunlaşıyor.

Sovyet Bilim Adamı Danilov, 27 Mayıs'ta yönetime gelenlerin sınıfsal çözümlemesini yapıyor ve şunları yazıyor: «Bizim görüşümüze göre, askerî yönetiminin kimin çıkarını yansıttığını anlamada, yönetimlerinin birinci döneminde defalarca toprakağası-burjuva kodamanlarını çıkarlarına dokunmaları ve onların hoşnutsuzluğu ve muhalefetleri ile karşılaşmaları önemli olgulardır. Bunlarla birlikte, kır ve kent emekçilerinin yükünü tereddütsüz hafifleten bazı önlemler alındı. Bu reformlar, ne kadar mütevazi olursa olsunlar, doğal olarak, nüfusun büyük bir bölümünün ve özellikle orta tabakaların tasvibini aldı.» (V. İ. Danilov, Srednie Sloi v Politiçeskoy Jizni Sovremennoy Turtsii, Moskva, 1968, sayfa 121) Danilov, 27 Mayıs askerî yönetiminin birinci dönemi ile Kasım ayında Millî Birlik Komitesi'nin 14 üyesinin tasfiye edildiği zamana

kadar geçen dönemi kastediyor. Ve anlaşılacağı gibi, geniş yığınların onayını olan reformların yapılmasını 14'lere bağlıyor.

Açık bir biçimde. 14'lerin liderliğini Alparslan Türkeş'e veriyor ve bunları «radikal subaylar» olarak tanımlıyor. Sovyet Bilim Adamı Danilov, Albay Türkeş'te ilerici bir «radikal subay» imajı arıyor ve buluyor. Şöyle devam ediyor: «Daha başka reformlar yapmaya çalışan radikal subayların durumunun yeteri ölçüde güçlü olmadığı ortaya çıktı. Devrimin tüm amacını, müfiis Bayar-Menderes grubunu toplayıp yerine mümkün olduğu kadar çabuk olarak ve temel politik doğrultuyu değiştirmeden bir diğer burjuva-toprak ağası grubunu yerleştirmede gören subaylara yenildiler.» Ve şöyle açıklık kazandırıyor: «Milli Birlik Komitesi'nin muhafazakâr kanadı, esasında, gizli örgüte son anda katılan yüksek rütbeli subaylardan meydana geliyordu ve liderliğini General C. Gürsel ile C. Madanoğlu yapıyordu. MBK içinde radikal eğilimli subayların başında Albay A. Türkeş bulunuyordu.» (*) Sovyet Bilim Adamı Danilov, 1968 yılında Albay Türkeş'i «radikal» olarak niteliyor.

V. İ. Danilov, «radikal kanat» ile «muhafazakâr kanat» arasında karşılaştırma yaparken Londra'da yayınlanan ve oldukça muhafazakâr görüşleriyle tanınan Economist Dergisi'nin 1960 yılına ait 6117 sayılı nüshasında yer alan şu değerlendirmeyi naklediyor: «Türkeş grubunun 27 Mayıs'tan sonra yaptıkları tüm açıklamalarından bu grubun Gürsel grubu ve yandaşlarına göre çok daha solda olduğu açıkça görülmektedir. Türkeş taraftarları,

(*) *Bu paragrafın aslını yazıyorum :*

«Konservativnoe krılo KNE sostoyalo v osnovnom iz vısşih ofitserov, primknuvşix v pocledniy moment k zagovoru, i vozglavlyalos' generalami C. Gürsel i C. Madanoğlu. Radikal'no nastroennıh çlenov KNE vozglavlyal polkovnik A. Türkeş.»

V. İ. Danilov, Srednie Sloi v Politiçeskoy Jizni Sovremennoy Turtsii, Moskva, 1969, str. 122.

temel olarak, tarım reformu, grev hakkı, ulusal eğitim, konut ve sosyal güvenlikten söz etmektedirler.» Danilov bu görüşlere katılıyor. Ayrıca Albay Türkeş'in şu sözlerine yer veriyor: «On yıllık iktidar döneminden sonra Demokrat Parti'ye güvenmiyoruz ama, aynı zamanda, Cumhuriyet Halk Partisi'ne de hiç sempati duymadık ve duymuyoruz.»

Sovyet Bilim Adamı, çözümlemesini, sürdürüyor. Şöyle: «MBK içindeki grupların partiler konusundaki görüşleri, bu partilerin kendilerine karşı tutumlarını belirledi. C. Gürsel grubu, burjuva partilerinin desteğini garantiledi. Haziran ortasında CHP ve CKMP yöneticileri ortak bir şekilde MBK'nin iktidarı partilere devretme görüşünü onayladıklarını açıkladılar. Burjuva-toprak ağası kodamanlar, yalnızca Gürsel grubunun iktidarı başlarında kendilerinin bulunduğu partilere devretme görüşünü beğenmekle kalmıyorlar; aynı zamanda, mutedil subayların ciddi toplumsal ve ekonomik reformlara karşı olumsuz tutumu ve dış politikayı eski doğrultusunda muhafaza etme isteklerinden de hoşlanıyorlardı.»

Danilov, buradan, dış politikaya geliyor ve şunları yazıyor: «MBK içinde sert tartışmalara yol açan sorunlardan birisi de dış politika oldu. Daha askeri hareket hazırlanırken bile muhafazakâr subaylar Türkiye'nin dış politikasının değişmeyeceği konusundaki görüşlerini kabul ettirmeyi başardılar. Bunun sonucunda Türkiye'nin askeri bloklara bağlılığı konusunda birçok resmi açıklama yapıldı. MBK adına radyodan okunan ilk bildiri, askeri yöneticilerin diğer açıklamaları ve özellikle Dışişleri Bakanı Selim Sarper'in 2 Haziran demeci bunlar arasında idi.» Sovyet Bilim Adamı, böylece muhafazakâr subayların hem son anda gizli örgüte girdiklerini ve hem de daha önceden dış politika konusundaki görüşlerini kabul ettirdiklerini ileri sürmüş oluyor. Albay Türkeş, bu arada, 27 Mayıs sabahı radyodan okuduğu, «NATO'ya ve CENTO'ya sadakat» yemininin sorumluluğundan kurtuluyor.

V. I. Danilov, 1968 yılında Albay Türkeş'in ilericiliğini kanıtlamaya devam ediyor ve Albay'ın, Moskova'da yayınlanan Novoe Vremya Dergisi'nin 1960 yılına ait 32 nci sayısında çıkan, demecine yer veriyor. Şöyle diyor: «Şimdi daha güçlü olduğumuz için Batı birliği çerçevesi içindeki durumumuzu değiştirmemiz gerekir. U-2 türünden maceraların bir daha tekrarlanmaması için tedbir alıyoruz.... Biz, sadece Batılı müttefiklerimizle değil diğer devletlerle de iyi ilişkiler ve eğer mümkünse iyi anlaşmalar istiyoruz... Biz Ruslarla her zaman iyi dost olduk ve onlarla ilişkimizde iyi niyetle doluyuz.» Bunları Albay söylüyor. 1960 yılında Novoe Vremya yazıyor ve 1968 yılında Sovyet Bilim Adamı Danilov tekrarlıyor.

«Radikal eğilimli subaylar milliyetçiliğin açık savunucuları idi.» Bu kaydediliyor. Daha sonra Sovyet Bilim Adamı Danilov, Sovyetler Birliği Komünist Partisi programından milliyetçilik ile ilgili paragrafı aktarıyor. Burada ezilen halkların milliyetçiliğinin iki yanı olduğu vurgulanıyor. Bundan sonra şöyle devam ediyor: «Bu niteleme, Türkeş grubuna da uygulanabilir. Bir taraftan, onun milliyetçiliği ülkenin kalkınmasını önleyen Batı emperyalizminin baskısına karşıdır ve bu anlamda Türkiye için ilerici bir özelliğe sahiptir. Diğer yandan, iç politikada milli azınlıkları Türkleştirmek gibi dar milliyetçi bir tutum olarak ve çok zamanda dış politikada anti-sovyet bir yol izleyerek gericiliğin ekmeğine yağ sürerler.» (V. I. Danilov, Sredie Sloi v Politiçeskoy Jizni Sovremennoy Turtsii, sayfa 129) Böylece Türkeş grubundan Batı emperyalizminin rahatsızlık duyacağı ifade ediliyor.

Sonra şöyle bağlanıyor: «Radikal subayların içerde reform yapma girişimleri ve daha bağımsız bir dış politika ile ilgili açıklamaları, Batı'nın emperyalist çevrelerinde endişe yaratmaya başladı. Birçok kaynağa göre, NATO Komutanı General Norstad'ın Temmuz ayında ve CIA Direktörü A. Dulles'ın da Kasım ayında Ankara'yı ziyaretleri, MBK içinde radikal subayların etkin olmasına ve böylece Türkiye'nin dış politikasının değiştirilmesine müsaade etmeme niyeti ile açıklanıyordu. Türkiye'nin, Batılı 'dostlarının' bu ilgisini, MBK içindeki mücadeleyi değerlendirirken hesaba katmaması mümkün değildi. Maamafih bu mücadeledeki en önemli yere, dış değil iç sorunlar sahip oldu.» Böylece 14'ler tasfiye edildi. Türkiye de iç reformlardan ve daha bağımsız bir dış politikadan yoksun kaldı.

Hiç kuşku yok, 1968 yılında «Akademiya Nauk» tarafından yayınlanan çalışmasında Sovyet Bilim Adamı V. I. Danilov, Albay Türkeş'te bir Albay Nasır görmek istiyor. Bunun için 1960 yılında MBK içindeki gruplaşmalarda doğru ile yanlışı yanyana getiriyor. 1968 yılında Albay Türkeş'in bulunduğu konum bile Danilov'u çözümlemesindeki yanlışlardan alıkoyamıyor. Aslında Sovyet Bilim Adamı Danilov, pek Albay Türkeş ile de ilgili görünmüyor. 1960 yıllarının ikinci yarısında Albay Nasır, prestijinin altın çağını yaşıyor. Albay Nasır «kahraman» sayılıyor. Soğuk savaştan çıkışın ilk yıllarında ve belli bir geçiş döneminde ülkesindeki komünistlere kan kusturan Albay Nasır, empryalist kuşatmayı tersine çevirmede belli bir işlevi üstleniyor. Dönem, Albay Nasır, Nukrumah, Bin Bella ve benzerleri ve özellikle Albay Nasır dönemi olarak görülüyor. «Kapitalist olmayan yol» böyle bir görüş ile program oluyor. Batı toplumsal yazınının «azgelişmiş ülke» dediği kapitalistleşmenin aşağı merdivenlerindeki toplumlarda sosyalist devrimin önüne Albay Nasır'ın Hayaleti giriyor.

Danilov, aynı çalışmasında, «TIP, büyük ölçüde, orta tabakaların çıkarlarını yansıtıyor» diyor. (V. I. Danikov, Srednie Sloi v Politiçeskoy Jizni Sovremennoy Turtsii, sayfa 139) Türkiye Komünist Partisi'nden ise pek söz etmiyor. Bu sessizlikle Batılı kaynaklarla birleşiyor. Orta Doğu'daki Komünist Partileri inceleyen ve Batı'da yayınlanmış bir kaynakta şöyle deniliyor: «Bundan sonraki sayfalarda Türkiye Komünist Partisi'nin tarihi kısa

bir özet olarak verilecektir. Onun siyasal dönemi, şimdi, daha ayrıntılı bir anlatımı gerektirmemektedir.» (Walter Z. Laqueur, Communism and Nationalism in the Middle East, London, 1957, sayfa 205) Eğer komünist tehlikesini abartma eğiliminde olan Batılı kaynaklar bile Türkiye Komünist Partisi'nden böyle söz ediyorsa ve o dönemde gerçekten etkin Türkiye İşçi Partisi'nin orta tabakaların çıkarlarını yansıttığına inanılıyorsa, Türkiye'de bir Albay Nasır arayışını anlamak kolaylaşıyor.

1957 yılında yayınlanmış yukardaki Batılı kaynak, Batı istihbarat örgütlerinden de yararlanarak, Orta Doğu ülkelerindeki komünist partilerinin üye sayısı ile ilgili olarak şu tabloyu veriyor:

Komünist Partilerinin Üye Sayısı

Ülkeler	Üyeler
Mısır	7000- 8000
İsrail	4000- 5000
Lübnan	8000-10000
Suriye	10000
Ürdün	1000- 2000
Irak	3000- 5000
Sudan	1000- 1500
Türkiye	3000

Türkiye'deki ilerici haiekete dostça bakamayan bir araştırmacı, 1940 yıllarında Türkiye'deki inanmış solcuların sayısının bini geçmeyeceğini ileri sürüyor. (Kemal H. Karpat, The Turkish Left, Journal of Contemporary History I, 1966, sayfa 177) Amerika Birleşik Devletleri'nde Stanford Üniversitesi içinde Hoover Institution, her yıl uluslararası komünist hareketlerle ilgili bir yıllık çıkarıyor. Bu yıllıklar çeşitli komünist partileri hakkında standart sayılan bilgileri veriyor. Yearbook of International Communist Affairs 1972, TKP hakkında şu bilgileri veriyor: «Türkiye Komünist Partisi, TKP, 1920 yılında İs-

tanbul'da kuruldu. Kısa bir zaman sonra, biri Anadolu'da diğeri Sovyet Azerbaycanı'nda emigre'ler (mülteciler, Y. K.) arasında kurulan ilk iki Türk komünist örgütün kalıntıları mezcedildi. 1925 yılından itibaren illegal çalışan ve çok sert bir şekilde bastırılan TKP hiçbir zaman güçlü bir örgüt kuramadı ve ülkenin siyasal yaşamında önemsiz bir güç olarak kaldı. Parti'nin 1200 ile 2000 arasında üyesi ve 10000-15000 sempatizanı olduğu tahmin edilmektedir. 1970 yılında Türkiye'nin nüfusu 35 milyon 600 bindir.» (Yearbook of International Communist Affairs 1972, Hoover Institution Press, 1972, sayfa 237) Kapitalist ülke yöneticilerinin dünyadaki komünist hareketlerin gücünü bu kaynağa bakarak değerlendirdiklerini tahmin etmek güç değil. Bu kaynağın da Batılı istihbarat kaynaklarının derlediği bilgilerden yararlandığını da tahmin etmek güç olmamalı.

1972 yılına ait Yearbook of International Communist Affairs, 1971 yılında Alman Demokratik Cumhuriyeti'nde yayınlanan Neues Deutschland Dergisi'nde yer alan Yakup Demir'in (Zeki Baştımar) demecinin bazı bölümlerine de yer verdi. Bu demeçte Yakup Demir Türkiye işçi sınıfının «Atatürk'ün zamanındakine göre çok daha güçlü ve deneyimli olduğunu» söylüyor. Yakup Demir'e göre Türkiye işçi sınıfı iktidara gelecek ve «gerçekten demokratik bir yönetim» kuracak ve bu yönetimle «burjuva-demokratik devrimi tamamlama» görevini yerine getirecek. Öyle anlaşılıyor ki Türkiye Komünist Partisi, Türkiye işçi sınıfına, Atatürk'ün zamanında yapılamayanları yapma görevini veriyor. Yakup Demir, bu görev yerine getirilince, «sosyalizme giden yol açılacak» diyor.

MDD tezi ve «Kemalizmin sol kanadı» olma niteliğini hiçbir zaman bırakamayan Türkiye Komünist Partisi, sürekli olarak, işçi sınıfının sosyalist mücadelesini erteleme işlevini üstleniyor. Mutlak bir aşama olacak. Bu, Türkiye Komünist Partisi'nin bir türlü gelişememesinin ve hiçbir zaman etkin bir güç olamayışının en temel neden-

lerinden birisi olmalı. Türkiye sosyalist hareketinin, doğru veya yanlış hesaplarla, fakat mutlaka sosyalist iktidarı düşündüğü 1961-1971 döneminde etkin bir güç haline gelebildiği unutulmamalı. Bu yüzden Türkiye Komünist Partisi, tarihinin hiçbir anında, 1961-1971 dönemi Türkiye İşçi Partisi'nin etkinlik düzeyine yaklaşamadı.

1977 yılına ait Yearbook of International Communist Affairs, Türkiye nüfusunu 40 milyon 988 bin ve Türkiye Komünist Partisi üye sayısını ise 2 bin olarak gösterdi. (Yearbook of International Communist Affairs 1977, Hoover Institution Press, 1977, sayfa XVII) 1977 yıllığında İtalyan Komünist Partisi'nin üye sayısı 1 milyon 806 bin, Fransa'nın 550 bin, İspanya'nın 150 bin, Büyük Britanya'nın 29 bin ve İzlanda Komünist Partisi'nin ise 2,200 olduğu belirtiliyor. 2,200 üyeli İzlanda Komünist Partisi, 1974 seçimlerinde oyların yüzde 18,3 ünü ve 60 sandalyelik parlamentoda ise 11 sandalyeyi alabiliyor. 1977 yılına ait Yıllık, Türkiye Komünist Partisi'nin kendisinden en çok söz ettirmeyi ve nerede ise yasallığı sağlamayı başardığı bir zamanı kapsıyor.

Türkiye'de «Kemalizmin Sol Kanadı» olarak ortaya çıkıp etkin bir siyasal güç olmak imkânsız. Siyasal güç, kitlelerde belli ve karşılanamayan ihtiyaca cevap vermekle gelişir. «Kemalizmin Sol Kanadı» için böyle bir imkân yok. Kemalizmin, önce tam bir burjuva radikalizmi ve daha sonra burjuva ideolojisinin kendisi olarak, sahipleri var. «Kemalizmin Sol Kanadı» için ve bir parti hareketi olarak pek yer yok. Sınırlı sayıda üye ile bir klüp ya da dernek olarak yer var.

Bu, Türkiye Komünist Partisi'nin kronik hastalığıdır. Gelişememesinin en önemli nedenlerinden birisidir. Ancak kesinlikle tek neden değildir. Türkiye burjuvazisi, hiçbir zaman kendisini güven içinde hissetmedi. Hiçbir zaman iktidarından emin olmadı. Bu yüzden Türkiye burjuvazisi, kendi soluna karşı suikastlerle dolu zengin bir repertuar geliştirdi. Bu repertuar içinde 1951 Tevkifatı özel bir yere sahip.

Daha önce üzerinde duruldu. 1951 Tevkifatı, içerisine sızdırılan ajanlarla bilinen Türkiye Komünist Partisi'nin eylemlerini, dış politika açısından en uygun bir zamanda savcı önüne çıkarma girişimi olarak başladı. Ancak mutlak olan bir nokta var: 1951 Tevkifatı, öyle sadece dış politika endişeleriyle uygulamaya konmuş bir operasyon değil. Doğrudan doğruya iç dinamikle ilgili yanı var. Soğuk savaşın en kızgın dönemine girerken Türkiye'de yeni bir «düzen» oluşturma planı ile çok yakından ilgisi var. Bu düzen, Türkiye'de eylem ve düşünceyi yasaklamayı değil, düşünmeyi bir süreç olmaktan çıkarmayı amaçlıyor. Bu amacın, başarı ile, yerine getirildiğinin kabul edilmesi gerekli. Türkiye'de aydın, işçi ve emekçi, tarihinin her dönemine göre, en az 1950 yıllarında düşündü. Dünyada emperyalizmin altın çağını, soğuk savaşın en azgın dönemini yaşadığı 1950 yıllarında Türkiye aydını, işçisi ve emekçisi, beynin ancak beyin salatası olarak bir işlev gördüğünü düşünmeye başladı.

1951 Tevkifatı ve iki yıl kadar süren duruşmalar, bir «düzen» oluşturma operasyonunun parçalarıydı. Oluşturulmak istenen düzeni, Temyiz Markemesi Ceza Genel Kurulu'nun, Esas 1/102 karar 74 sayılı ve 6 Ekim 1952 tarihli kararından da anlamak mümkün. Karar şöyle: «Sanık okulun umumi helâsı duvarına kurşun kalemle yazdığı 'Ey Komünizm, senden güzel bir şey var mı? Yaşa! Varol!' yazılarının mahiyet ve medlülleri itibariyle komünistlik lehinde propaganda mahiyetinde bulunduğu aşikâr iken umumi bir yere yazılmış olan bu yazıların öğrencilerin pek çoğu tarafından okunacağı düşünülmeksizin bazı mütalâalarla beraat kararı verilmesinin yolsuzluğundan birinci ceza dairesince bozulan hükme karşı ısrar üzerine Ceza Genel Kurulu'nca; sanığın mektep helâsının duvarlarına komünizm lehinde yazılar yazdığı toplanan delillerle sübuta ermiş ve bu itibarla fiilen propaganda veya övmek olup olmadığının araştırılması iktiza etmemiş ve bozma varid bulunmuş iken bazı mütalâalar ser-

diyle beraat kararında ısrar edilmesinin yolsuzluğu bakımından hüküm bozulmuştur.» (Remzi Balkanlı, Mukayeseli Basın ve Propaganda, Ankara, 1961, sayfa 438) Çok açık değil mi? Bir öğrenci okulun helâsına «komünizm senden güzel bir şey var mı?» diye son derece çocuksu bir cümle yazıyor. Kurşun kalemle. İlk mahkeme, işi öğrenci heyecanı ile değerlendirmiş olmalı, beraat kararı veriyor. Temyiz'in ilgili Ceza Dairesi, ceza istiyor. İlk mahkeme beraat kararında direniyor. Temyiz'in Ceza Genel Kurulu'na gidiyor. Ve ceza kesiliyor. Bir yeni düzenin hukuku oluşturuluyor.

1951 Tevkifatı, dış politika ile ilgili. Bu kadar değil. İç düzenle ilgili. Bu kadar da değil. Aynı zamanda iç politikayla da ilgili. 1951 Tevkifatı duruşmaları sonuçlandırılırken zamanın Başbakanı Adnan Menderes, 1953 yılı Ocak ayında Gazi Antep'te konuştu. Şöyle konuştu: «Biz hükümet programımızda bildirmiş olduğumuz gibi komünistlikle memleket hayrına yaptığımız ciddi mücadeleler geniş neticeler vermiştir. İktidara geldiğimiz zaman da bir sürü komünist gazeteler çıkıyordu. Yeni iktidarın vaziyete hâkim olamayacağını düşünerek işi azıtmışlardı. Kanunlara yeni hükümler koyduk, hâkimlerimize yeni kıstaslar verdik. O günden bugüne hepsi avucumuz içindedir. Bunların bir kısmını kanunların pençesinde tahkikata tevdi etmiş bulunuyoruz.»

Şöyle devam etti: «Tevkifhane ve hapishane dışında memleket içinde kalan bakiyelerinin kimler olduğunu ve nerede neler yaptığını sarahatle bilmekteyiz. Memleketimizin havası komünistler için teneffüs edilemez bir hava olmuştur. Bu bakımdan komünizmle mücadelelerde şu sırada şikâyet edeceğimiz bir durum mevcut değildir.» Böylece komünizm sorununu halletmiş olduğunu söylüyor. Bunu da şunun için söylüyor: «Ancak hürriyet düşmanlarını sayarken ilk olarak komünizme temas etmek ve bilhassa hürriyetlerimize ve memleketimize düşman bütün cereyanların uzaktan ve yakından bu kaynağa men-

sup olduğunu bilmek lüzumu vardır.»

Menderes'in bu konuşmasından beş gün sonra, Ankara Savcılığı harekete geçti ve Türk Milliyetçiler Derneği'nin Ankara'daki genel merkezini mühürledi. O sırada Genel Başkanı, yakın bir zamanda Milliyetçi Hareket Partisi'ne katılan ve AP Genel Başkan Yardımcısı Saadettin Bilgiç'in kardeşi Sait Bilgiç olan Türk Milliyetçileri Derneği, daha sonra kurulan Komünizmle Mücadele Dernekleri'nin öncüsü idi. Derneğin 80 e yakın şubesi 24 saat içinde ve Ankara Sulh Ceza Mahkemesi'nin telgraf yazısı üzerine kapatıldı. Kapatma gerekçesinde Türk Milliyetçiler Derneği'nin din ve ırk esasına göre kurulup eylem yaptığı belirtildi. İş bu kadarla da kalmadı. Sait Bilgiç, Demokrat Parti Isparta Milletvekili idi. Derneğin bir başka faal adamı Tahsin Tola da DP Isparta Milletvekili idi. Ocak ayı dolmadan her ikisi de Demokrat Parti'den ihraç edildi. (İlhan Darendelioğlu, Türkiye'de Milliyetçilik Hareketleri, sayfa 290) Demokrat Parti, «aşırı sol» ve «aşırı sağ» için tedbir alıyordu.

Alınan tedbirler burada da kalmadı. 1953 yılı Mayıs ayında yapılan DP Kırşehir Kongresi'nde Adnan Menderes, Cumhuriyet Halk Partisi'ni övdü. İsmet Paşa da çeşitli konuşmalarında Adnan Menderes'ten «Başvekil muktedirdir» veya «Başvekil ehliyetlidir» diye söz etmeye başladı. Yakup Kadri Karaosmanoğlu, siyasal anılarında, Adnan Menderes ile İsmet İnönü'nün, yakınları Safa Kılıçoğlu ve Ekrem Amaç aracılığıyla mektup alışverişi yaptıklarını yazdı. Adnan Menderes'in, o sıralar çok yakını ve Yeni Sabah Gazetesi sahibi Safa Kılıçoğlu aracılığıyla, CHP II Başkanı Ekrem Amaç'ın eliyle İsmet İnönü'ye gönderdiği mektubun son bölümünde şunlar yazıldı: «Memleketi alâkadar eden öyle meseleler olur ki, yine memleketin âli menfaatları namına kendi kabine arkadaşlarıma dahi anlatamam. Bu gibi incelikleri bu memlekette anlayabilecek tek adam İsmet Paşa'dır. Vaktiyle Atatürk'le kendisinden başka kimsenin bil-

mediği birçok hadiseler cereyan etmiştir. Ben de kendi parti grubuma anlatmadığım şeyleri İsmet Paşa ile görüşebilirim.» (Yakup Kadri Karaosmanoğlu, Politikada 45 Yıl, Ankara, 1968, sayfa 218) Hiç kimsenin bilmediği ve anlayamayacağı incelikleri İsmet Paşa'nın bilip anladığı ciddi bir iddia olmalı.

Bugünden geriye bakıldığında 1953 yılının inceliklerle dolu bir yıl olduğu kabul edilmeli. 1953 yılında, 1951 Tevkifatı sonuçlandırılıyor. Türk Milliyetçiler Derneği kapatılıyor. Bir «Millî Tesanüt Birliği» kuruluyor. Çok ilginç: «Tesanüt», dayanışma demek. «Birlik» de birlik anlamına geliyor. Ve böylece bir kez daha «Birlik» ve «Dayanışma» yanyana geliyor. Yanyana getirenler, «Millî Tesanüt Birliği» kuranlar, İstanbul ve Teknik Üniversite rektörleri, Ticaret ve Sanayi Odaları, Tüccar Derneği, Tabipler Odası, Muallimler Birliği, Gazeteciler Cemiyeti, Mühendisler Birliği ve çeşitli işçi sendikaları ve öğrenci örgütleri. Kısacası tüm «ulus» orada.

Bu da 1953 yılında oluyor. 1953 yılında Başvekil Menderes ile «Ana Muhalefet» Başkanı İsmet İnönü birbirine övücü sözler söylüyorlar. 1953 yılı Haziran ayı sonunda ise Ankara'da Millet Partisi Kongresi yapılıyor. 1953 yılı Temmuz ayının başında ise «muktedir başvekil» Menderes, Millet Partisi'ni kapatma kararını alıyor. Millet Partisi kapatıldı. Millet Partililer, bu kapatılma operasyonun CHP ile DP arasında bir anlaşmanın sonucu olduğunu ileri sürdüler. Bunda çok haksız olduklarını söylemek mümkün değil. CHP, bu tür muvazaalı işlerde deneyim sahibidir. CHP, burjuva sınıf çıkarlarını, dar parti çıkarlarının üstünde tutar. CHP için «devleti düşünen parti» denmesi buradan kaynaklanıyor. Nitekim Millet Partisi'nin kapatılması olayında da, bir parti olarak Cumhuriyet Halk Partisi'nin çıkarlarını savunan Genel Sekreter Kasım Gülek, Millet Partisi'nin başına gelenler nedeniyle Demokrat Parti'yi sert bir biçimde eleştiriyor. Fakat CHP yöneticileri derhal bir bildiri yayınlayarak işi «inkılâpların

muhafazası lüzumu» sorununa çekiyorlar.

1953 yılında ve tam bu olayların gelişmesi sırasında, Türkiye'nin yakınında ve Türkiye ile çok yakından ilgili iki «olay» daha kaydedildi. 1953 yılı Mart ayında, görkemli sanayileşme atılımı ile Hitler faşizminin saldırısına karşı özverili savunmayı yöneterek tek ülkede sosyalizmin sağlam bir temel üzerinde gelişmesine ve giderek dünya sosyalist sistemine dönüşmesine en çok katkıda bulunanların başında yer alan Büyük Sosyalist Lider Yisuf Visarinoviç Stalin öldü. Mart ayının başında. Mayıs ayının sonunda ise Sovyetler Birliği Türkiye'ye dostluk ve ticari ilişkileri geliştirme çağrısında bulundu.

Türkiye'nin at gözlüğü takmış tarihçileri, Sovyetler Birliği'nin bu dostluk çağrısını, iki aydan daha kısa bir zaman önce, Stalin'in ölümüne bağladılar. Böyle bir bağlama ile Sovyetler Birliği'nin İkinci Savaş sonunda Türkiye'den toprak talebinde bulunmaktan vazgeçtiği izlenimini vermeye çalıştılar. Önemli bir değişiklik olmalı! Bir değişiklik olmalı ve Sovyetler Birliği «hatasını» anlamış olmalı! Böylece hem İkinci Savaş sonunda Sovyetler Birliği'nin Türkiye'den toprak istediği masalı bir gerçeklik kazanmış olacak ve hem de bunun sorumluluğu bir kişinin omuzlarına yüklenecek. Bir taşla birçok «kuş» vurulmuş olacak.

Türkiye'nin at gözlüğü takmış burjuva tarihçileri tarihçileri tarafından yazılmış olan bu senaryonun, Türkiye'nin «soğuk savaş ilericileri» tarafından da pek benimsendiği söylenmeli. Ayrıca bu senaryonun gerçekle hiçbir ilişkisi olmadığı da söylenmeli. Birçok nedenle. Bir kez, at gözlüğü takmış burjuva tarihçiler de bilirler: Sovyetler Birliği gibi örgütlenmesini bilimsel temellere oturtmuş bir toplumda, ne kadar önemli ve yaratıcı olursa olsun, bir kişinin ölümünden bu kadar kısa bir zaman sonra, bir başka ülkeden toprak istemekle toprak istememek arasında çok büyük sayılması gereken bir değ-

şiklik olamaz. Bir yerde sosyalist sistemi sürekli olarak «bürokratik bir örgütlenme» olarak nitelemek; diğer yerde, iki aydan daha kısa bir zaman içinde bir uçtan diğer uca politika değişikliğinden söz etmek, mümkün olamaz. Akla sığmaz. Bu yüzden, Sovyetler Birliği'nin 1953 Mayıs ayı içinde Türkiye'ye yaptığı dostluk çağrısının, Yusuf Visarinoviç Stalin'in ölümü ile hiçbir ilgisi yok. Stalin ölmese de aynı dostluk çağrısı yapılabilirdi.

İkincisi, İkinci Savaş sonrasında Sovyetler Birliği, Türkiye ile dostluk anlaşmasını daha sağlam temellerde yenilemek için, Türkiye'ye notalar verdi. Amaç, Türkiye'nin emperyalist kampa kaymasını önlemekti. Bu amaç gerçekleşemedi. Türkiye, soğuk savaşın Sovyetler Birliği'ni kuşatma politikası içinde çok aktif ve önemli bir yer aldı. Sovyetler Birliği'nin 1953 yılı Mayıs ayında dostluk çağrısını yaptığı zaman, Türkiye, Sovyetler Birliği'ni kuşatma politikası içinde yeni bir aktivite içinde idi. Tezler'in bu kitabında, Türkiye'nin resmi dış politika tarihi olarak nitelenen bir çalışmadan alınacak bir paragraf, hem at gözlüklü tarihçilerin masalını ortaya çıkarabilecek ve hem de soğuk savaş ilericilerini uyandıracak nitelikte. Şöyle: «Türkiye, Yunanistan ve Yugoslavya arasında yapılan üçlü görüşmeler sonunda 28 Şubat 1953'de Ankara'da üç devletin Dışişleri Bakanları olan Fuat Köprülü, Stefanopulos ve Koca Popoviç arasında bir Dostluk ve İşbirliği Anlaşması imzalanmıştır. Yunan ve Yugoslav parlamentoları anlaşmayı, 23 Martta, oybirliği ile tasdik etmişlerdir. Yugoslav parlamentosunda yapılan görüşmeler sırasında Başkan Yardımcısı M. Kardelj anlaşmanın İtalya'ya açık olduğunu ve Triyeste anlaşmazlığının çözülmesinden önce bile İtalya ile Yugoslavya arasında işbirliği yapılabilceğini söylemiştir. Öte yandan, Türkiye Büyük Millet Meclisi de anlaşmayı 18 Mayıs'ta, muhalefetin de tam desteğiyle ve oy birliğiyle onaylamıştır.» (Suat Bilge, et. ala. Olaylarla Türk Dış Politika Tarihi 1919-1965, Ankara, 1969, sayfa 257) İşte böyle.

1953 yılı Mart ayından Mayıs ayına emperyalizm yeni «kuşatma kuşağı» oluşturuyor.

Soğuk savaş döneminin «pakt manyağı» ABD Dışişleri Bakanı John F. Dulles'in insiyatifi ile NATO Bakanlar Konseyi'nde görüşülerek yeni bir pakt hazırlanıyor. Yeni paktın adı, Balkan Paktı. Emperyalizm, Türkiye'de Ankara'ya çöreklenmiş sürekli olarak Bağdat, Tahran, Şam, Kahire, Atina ve Belgrad gibi başkentlere kement atıyor. Balkan Paktı'nın amacı ve hedefi Yugoslavya, Yugoslavya'yı emperyalist sisteme bağlamak. İşte bu sırada ve 30 Mayıs 1953 yılında, Sovyetler Birliği, Türkiye'ye dostluk çağrısında bulunuyor. Türkiye yöneticileri bu işten, tıpkı İkinci Savaş sonrasında olduğu gibi son derece rahatsız oluyorlar. Türkiye kamu oyundan saklıyorlar. Türkiye'de yaşayanlar Sovyetler Birliği'nin bu barış taarruzunu, on gün sonra Paris radyosundan öğreniyor. Türkiye Hükümeti, Temmuz ayı içinde Sovyet dostluk notasına cevap verdi. Bu, herhangi bir vaadi olmayan fakat sıkıntılı bir cevap oldu. Ancak bu kez Sovyet dostluk notası, hemen Türkiye ile ilişkilerin yumuşamasına yol açmamakla birlikte, önemli ölçüde amacına ulaştı. Balkan Paktı, ciddi bir pakt olamadı. Kısa bir zaman sonra Balkan Paktı, tarihin derinliklerine gömüldü. Hiçbir iz bırakmadan.

1953 yılında Sovyetler Birliği'nin Türkiye'ye dostluk çağrısı, Türkiye Komünist Partisi'nin dağıtıcı bir darbe yediği zamana denk geldi. Türkiye Komünist Partisi, burjuvazinin bu ağır darbesinden sonra kendine gelmekte güçlük çekti. O kadar ki, 1960 yılından sonra legale çıkıp aktif olmayı bile deneyemedi. Sadece deneyememekle kalmadı. Anlamsız fakat anlaşılması zor olmayan bir kompleksin etkisiyle hareket etti. Sosyalist dünyada, Türkiye içindeki sosyalist hareketle ilgili olarak kuşku uyandırmayı bir politika haline getirdi. «Kemalizmin sol kanadı» olan ve ideolojik açıdan Türkiye İşçi Partisi'nin çok sağında kalan TKP, 1961-1971 dönemi Türkiye İşçi Par-

tisi'ni ve bu dönemde kendi önünde kalan tüm ilerici hareketleri, Sovyetler Birliği Komünist Partisi'nin dünya işçi sınıfı hareketi içindeki yerini anlayamamakla suçladı. (*) Yurt dışındaki Türkiye Komünist Partisi'nin dışında Türkiye'de, Sovyetler Birliği ile dostluğu, kendi politikalarının temel ilkeleri haline getiren akımların olmadığı görüşünü savundu.

«Kemalizmin sol kanadı» ideolojisiyle güçlü bir komünist hareket oluşturulamayacağını TKP bir türlü anlayamadı. Ancak bunu, komünizme düşman olanlar bile gördü. Batı dünyasında Orta Doğu'daki komünist partiler hakkındaki «standart» bir çalışmada ve Mısır komünist partisiyle ilgili olarak şunlar yazıldı: «Şu anda komünizmin en fazla korkması gereken, Kemalizmin bir Mısır versiyonudur. Böyle bir rejim, Komünizmin gelişeceği koşulları ortadan kaldırır. Bu yüzden Mısır Komünizminin geleceği Kahire Hükümeti'nin iç reformları yapma istek ve yeteneğine bağlıdır. Kemalizm, muhtemelen, Mısır'daki Komünizmin, Türkiye'de olduğu gibi, güçsüzlüğe mahkûm olması anlamına gelecektir.» (Walter Z. Laqueur, Communism and Nationalism in the Middle East, London, 1957, sayfa 62) Batı dünyasının Orta Doğu'daki komünist hareketleri uzmanı, bu hükmü 1957 yılında yayınlanan kitabında yazdı. 1957 yılında Nasır, henüz tam bir Kemalist çizgiye girmekten uzaktı.

Türkiye, Türkiye'de sosyalist hareketi hazırlıksız olduğu bir zamanda önemli sorunlarla karşı karşıya bırakan 1965 Ekim seçimlerine hazırlanırken Mısır Komünist Partisi, kendi kendisini tasfiye kararı aldı. Mısır Komünist Partisi, «800-1000 arasındaki üyelerini, bireysel olarak, 1962 yılında Cemal Abdül Nasır tarafından kurulan ve ülkenin tek legal politik grubu olan Arap Sosyalist Birliği'ne katılmaya zorladı.» (Yearbook of international Communist Affairs 1972, Hoover Institution Press, 1972, sayfa 301) Mısır'da uzun yıllar bir marksist politikacı olarak tanınan ve «Kızıl Binbaşı» olarak bilinen, Mısır Barış Konseyi Genel Sekreteri ve Mısır Komünist Partisi Başkanlık Kurulu Üyesi Halid Muhyi el-Din, Arap Sosyalist Birliği Merkez Komitesi'ne girdi ve milletvekili seçildi.

Mısır Komünist Partisi ihanet etti ve kendi kendisini tasfiye etti. İhanet zincirinde bir halka oldu. Aynı halka, birkaç yıl sonra, Türkiye 12 Mart dönemine girerken Sudan'a takılmak istendi. Bu yüzden Sudan Komünist Partisi ikiye ayrıldı. Merkez Komitesi'nden Ebu Isa, Ahmet Süleyman, M. İbrahim Cafer, Numeyri'nin yönetimine katılarak Sudan Komünist Partisi'ni tasfiye etmeye razı olup, karar verdiler. Genel Sekreter Mahcup, buna karşı çıktı. Mahcup, Mısır'da olduğu gibi Sudan'da da,

---

(*) 1975 yılında Türkiye İşçi Partisi yeniden kurulunca Türkiye Komünist Partisi'nin bu suçlamaları daha açık ve kaba bir nitelik aldı. TİP'ni, «yeni Titoculuk» veya «milliyetçi» olma veya «enternasyonalist» olmama ile suçladı. TKP sözlüğünde «enternasyonalist olmama», Sovyetler Birliği'ne düşmanlık anlamına geliyordu. TİP, üç yıl kadar bu suçlamalara karşı durdu. Ancak 1978 yılı başından itibaren bu suçlamaları kabul edip, üç yıl TİP'nin ideolojisini oluşturan YÜRÜYÜŞ Dergisi yazarlarına çevirerek işin içinden sıyrılmaya çalıştı.

bu kez Cafer Numeyri'nin liderliğinde tek bir politik hareket düşüncesine karşı koydu. Bunun üzerine Numeyri, Mahcup'un başını çektiği kararlı komünistleri tevkif etmeye başladı. Böylece Mahcup taraftarlarını hazırlıksız bir iktidar denemesine zorladılar. Türkiye, 12 Mart döneminin ilk aylarını yaşarken, Lenin Ödülü sahibi Mahcup idam edildi.

Mısır Komünist Partisi'nin kendi kendisini tasfiye etmesi renksiz bir oyun olarak gelişti. Sudan Komünist Partisi'nin tasfiye operasyonu ise bir trajediyi doğurdu. Marx, tarihte her şeyin iki kez olacağını yazdı. Sudan'da trajedi oynandı. Amerika Birleşik Devletleri'nde ise komedi sahnelendi. 1943 yılında Tahran Konferansı'ndan sonra, 1944 yılı Mayıs ayında ABD Komünist Partisi de kendi kendini tasfiye kararı aldı. Silâhlı Kuvvetler içinde 10 bin ve bunun dışında 80 bin üyesinin parti üyeliği ortadan kaldırılarak, yeni kurulan Komünist Siyasal Derneklere kayıt olmalarını istedi.

Roosevelt ölünce ve Truman aniden Birleşik Devletler'in başkanı olunca, Dışişleri Bakanlığı, bir güvensizlik havası içine girdi. «Uluslararası Komünizm» konusunda bir memorandum hazırlayıp Başkan Truman'a verdi. Bunda, Komünist Partisi'nin lâğvedilip Komünist Siyasal Dernekler kurulurken Komünist Partisi için «Marksist programını önemli ölçüde sulandırdı ve savaş sırasında ve sonra potansiyel 'faşistler' hariç tüm diğer sınıflarla işbirliği yapmaya hazır olduğunu ilân etti» denildi. (Arthur M. Schlesinger, Jr., editör, A documentary History of the United States Foreign Policy 1945-1973, Volume II, New York, 1973, sayfa 121) Burada «önemli ölçüde sulandırdı» deyimi biraz hafif kalıyor.

ABD Komünist Partisi'nin tasfiye operasyonunu, Parti yöneticilerinden Earl Browder yönetti. Bir konuşmasında şunları söyledi: «Biz, Tahran Anlaşması'nın ve Anglo-Sovyet-Amerikan Koalisyonunun yaşama geçirilmesi

mücadelesine katılmayan ve bu mücadeleyi desteklemeyen herkesten kopmaya hazırız. Bu koalisyonun gerçekleşmesi için mücadele eden herkese işbirliği elini uzatmaya hazır olmalıyız. Eğer J. P. Morgan (Amerika'nın en zengin üç-dört ailesinden birisi, Y. K.) bu koalisyonu destekler ve bunu açıklarsa, bir komünist olarak ben, onun elini sıkarım ve bunu gerçekleştirmek için ona katılırım. Sınıf ayrılıkları veya siyasal gruplaşmalar, bu sorunun bir tarafını yansıtmanın ötesinde, şu anda hiçbir öneme sahip değildir.» Oto-(tasfiyeci Earl Browder, Tahran Konferansı'ndan hareketle yola çıktı.

Fakat orada kalmadı. Şunları da söyledi: «Birleşik Devletler'de marksistlerin politikası, Birleşik Devletler'de bir savaş sonrası kapitalist kalkınma perpektifinin bütün sonuçlarını göze almak, bu temele dayalı bütün planları değerlendirmek ve Tahran politikasını gerçekleştirecek ölçüde geniş ve etkin bir milli birlik içinde ülkenin en demokrat ve ilerici çoğunluğu ile aktif olarak işbirliği yapmaktır.» Marksistlerin işi, böylesine geri bir düzeye indiriliyor. Çok açık bir biçimde. Böyle bir düzeye indirilince de, hiç kuşku yok, Komünist Partisi'ne gerek kalmıyor.

Amerika Birleşik Devletleri Komünist Partişi, Tahran Konferansı sonuçlarını yaşama geçirmek için verilecek mücadele ile kendi programı arasında bir uyuşmazlık görmüş, olmalı. Bunun için kendi programını ve örgütsel varlığını feda etmeden çekinmiyor. Böylece çok kısa bir zaman sonra, iri göğüslü Kara Bomba Jane Russel ile başlayan ve McCarthy Engizisyonu ile devam eden beyinleri uyuşturma politikası sırasında Amerikan işçi sınıfı ve emekçilerini, partisiz ve rehbersiz bırakıyor. Ayrıca Küba ve Kolombiya Komünist Partilerine de olumsuz örnek oluyor. Bu Partiler de ABD Komünist Partisi örneğini izleyerek kendi kendilerini tasfiye ediyorlar.

Bir yıl sonra, 1945 yılı Nisan ayında, Chaiers du Communisme'de yayınlanan yazısında Fransa Komünist Par-

tisi yöneticilerinden J. Duclos, ABD Komünist Partisi'nin bu tasfiyeciliğini sert bir biçimde eleştiriyor. Duclos, «Browder liderliğinde izlenen yol, fiilen, Birleşik Devletler işçi sınıfının bağımsız partisinin likidasyonu ile sonuçlanmıştır» diyor. Uzun yıllar Komünist Enternasyonal'in Yürütme Komitesi'nde bulunmuş olan Duclos şunları da söylüyor: «Amerikan Komünistleri, diplomatik karakterde bir döküman olan Müttefik Hükümetlerin Tahran Deklarasyonu'nu, Birleşik Devletler'de savaş sonrası dönemi için sınıf barışına dayalı bir siyasal platforma dönüştürerek, Tahran Deklarasyonu'nun anlamını en kökten bir biçimde tahrif ediyorlar ve eğer gerekli cevap verilmeyecek olursa Amerikan işçi hareketine oportünist hayallerin tehlikeli tohumlarını ekiyorlar.» Duclos'un çok gerçekçi sözler söylediğini zaman gösteriyor. Amerika Birleşik Devletleri, kendi kendisini tasfiye ettiği zamanki gücüne ve üye sayısına, bugüne kadar ulaşamıyor. Soğuk savaşta, Amerikan işçi sınıfı ve emekçilerini rehbersiz bırakmanın sorumluluğunu taşıyor.

Soğuk savaşa girerken ABD Komünist Partisi, kendi kendisini tasfiye ediyor. Soğuk savaştan çıkarken Mısır Komünist Partisi, kendi kendisini likidite etti. İkinci Savaşa girerken de Türkiye Komünist Partisi aynı işi yaptı. Elde edilen bilgiler Türkiye Komünist Partisi'nin, dünyada kendi kendisini tasfiye eylemlerinde ilk örneği sağladığını gösteriyor. Ancak Türkiye Komünist Partisi'nin bu dönemi ve tasfiye eylemi ile ilgili bilgiler, son derecede az olarak bulunuyor. Bilinenlerden birisi şu: Türkiye Komünist Partisi'nin eylemlerine son verdiği zaman, üyesi Nazım Hikmet'i, anti-sovyet ve trotskist olmakla suçlayarak partiden ihraç ettiği döneme denk geliyor. Bu ikisi arasında bir ilişki olup olmadığını söylemek güç. Ancak, Nazım'ın tasfiyeye karşı çıktığı, bir hipotez olarak ortaya atılabilir.

Kemal'in Yasaları

Türkiye Komünist Partisi'nin eylemine son vermesi, 1930 yıllarında oldu. Hangi yılda olduğu kesin olarak, bilinmiyor. 1930 yıllarının ikinci yarısında ve 1937 yılında olması mümkün. Herhalde ikinci yarıda. Ve tabii 1930 yıllarında.

1930 yılları, Tezler'in Birinci Kitabı'nda ayrıntı ile yazıldı. Daha da yazılacak. Burada üzerinde ayrıca durmak için bir neden yok. Burada sadece 1930 yıllarının niteliğini tekrarlamağa ihtiyaç var. 1920 yıllarına ve 1920 yıllarının başlarına geçebilmek için. 1930 yılları Mustafa Kemal'in politika yasalarından birisini çok açık bir biçimde ortaya çıkarıyor. «Kemal'in Yasaları» içinde «Alternatifleri Yok Etme» 1930 yıllarında bütün çarpıcılığıyla ortaya çıkıyor. Hem 1930 yıllarının başlarında ve hem de sonlarına doğru.

Sezgi, bir politikacının vazgeçilmez silâhıdır. Sezgi, bazan Türkçe'de kullanılan Fransızcası veya İngilizcesiyle «intuition», politikacının bilgi öncesidir. Her politikacının işine yarar. Politikacının olduğu gibi, sınıfların da sezgisi vardır. Ve kesinlikle «Tanrı vergisi» bir özellik değildir. Sezgi, bir deneyim birikimin sonucudur. Bu yüzden, sezgi, henüz bilgiye dönüşmemiş deneyimin özüdür. Bu yüzden, pratiği olmayan veya aynı anlama gelmek üzere, deneyim birikiminden yoksun sınıf ya da politikacıların sezgisi yoktur. Politika ise bütün bilimlerin sonrasıdır.

Politikacının veya sanatçının sezgisi, çok zaman bilim adamına ışık tutar. Bu yüzden anı ya da edebiyat okumak ve diğer sanat türlerini izlemek, bilim adamı için vazgeçilmez bir kaynaktır. Her türlü bilim adamı için. Bir örnek, politikacı-sanatçı Yakup Kadri Karaosmanoğlu'nun anılarında ortaya çıkıyor. Serbest Fırka'nın neden kurulduğu sorusu ile ilgili olarak, güçlü bir sezgi ile, şun-

ları yazıyor: «Şu halde, öyle sanıyorum ki, Atatürk, bir muhalefet partisinin kurulmasına yol açarken yukarda tahmin ettiğimiz niyetlerden başka, o keskin 'intuition' kudretiyle sezinlediği yeraltı gericilik hareketlerini meydana çıkarmak maksadını gütmüştü ve bununla, aynı zamanda, devrim nizamının memlekette yerleşmiş olduğu zehabına düşmüş bulunan Halk Partisi'yle hükümeti uyarmak istemişti. Fakat, gerek bu Parti, gerek o hükümet bütün olup bitenlerin sorumluluğunu Fethi Bey'in üzerine atıp, onu ve arkadaşlarını sorguya çekmekle yetinmişti.» (Yakup Kadri Karaosmanoğlu, Politikada 45 Yıl, Ankara, 1968, sayfa 104-105) Gerçekten, Yakup Kadri adına, üstün bir sezgi. 1930 yıllarının başlarında Mustafa Kemal'in alternatifleri yok etme niyeti ile «devrim nizamını», bir başka deyimle Cumhuriyet Düzenini, yerleştirme endişesini, çok büyük bir ustalıkla, seziyor.

Burada söylenmesi gereken şu: Alternatifleri yok etme ile düzeni yerleştirme, bir arada bulunuyor. Bir arada bulunmak durumunda. Alternatifleri yok etme, düzeni yerleştirme için **sine qua non.** Olmazsa olmazı. 1930 yılları içinde, hiç kuşku yok, Cumhuriyet rejimi, kendi düzenini yerleştirdi. Bugüne kadar gelen düzen, 1930 yıllarında yerleştirilen düzen oldu. Eğer bu düzenin yerleşme tarihi olarak 1935 yılı alınacak olursa, bu düzen hiçbir tehditle karşılaşmadan, 1965 yılına kadar devam etti. 1950 seçimi veya 1960 Devrimi, bu düzeni tehdit etmedi. Bir anlamda, çürüyen yanlarını tamir ederek, güçlendirdi. Ancak her ikisi de, güçlendirirken bu düzeni tehdit edecek tohumları da doğurdu. Bunlar, önce yavaş yavaş, sonra diyalektik bir hızla gelişti. 1965 Ekim seçiminden sonra, Türkiye İşçi Partisi'nin ve bunun yanında YÖN hareketinin iktidar perspektifi ile bu düzen, ilk kez bir tehditle karşılaştı. Bir yanda Ecevit'in Orta'nın Solu; diğer yanda, Türkeş'in MHP hareketi ve yine bir yanda, 12 Mart; diğer yanda 1974 yılında doğup ölen Ecevit'in «umut Hükümeti» veya bir yanda Milliyetçi Cephe

Hükümeti; diğer yanda «oyun içinde oyun» düzenleriyle ve kendilerini sosyalizmin yedd-i emini sayanların ihanetiyle Devrimci İşçi Sendikaları Konfederasyonu'nun sosyalist özünü atıp CHP'nin bir yan örgütü haline getirilmesi, hep bu tehdite karşı alınan önlemler manzumesini oluşturdu. Burjuvazi hep ikili yaklaştı. Bu iki yaklaşımın burjuvaziden kaynaklandığını göremeyenler ise kör oldular. Bittiler.

Yakup Kadri, devamla, şunları yazdı: «Bununla beraber, hâlâ düşünürüm ki, Fethi Bey, muhalefet hareketini birdenbire miting meydanlarına dökmemiş ve muhalefet lideri vazifesini on kişilik grubu ile Meclis içinde yerine getirmek yolunu tutmuş olsaydı acaba başarıyı kolaylıkla elde edemez miydi? Yukarıdan beri söylediğim gibi Fethi Bey'i sevenler, hatta Halk Partili milletvekilleri arasında bile pek çoktu ve bunların yavaş yavaş Serbest Fırka grubuna katılmaları hiç de ihtimalden uzak değildi.» Karaosmanoğlu, bunları yazdı ve Fethi Bey'in, bu görüşlerine katılmadığını ekledi. Her ikisi de haklı. Yakup Kadri şundan haklı: Önerdiği yolu, aşağı yukarı, Celâl Bayar ve Demokrat Parti izledi. Bayar, Okyar'ın başarısızlığından ders alarak yola çıktı ve sürekli güven vererek hareket etti. Fethi Bey, şundan dolayı haklı: Fethi Bey'in girişiminde henüz düzen yerleşmemişti. Cumhuriyet düzeni, 1930 yıllarında yerleşti. Bayar, Okyar'ın başarısızlıklarından ders alırken, böyle elverişli bir siyasal konjönktürde hareket ediyordu.

1930 yılında Mustafa Kemal görmek istedi ve gördü. Mustafa Kemal'in gördüğünü, Birleşik Devletler'in Türkiye Büyükelçisi Grew de gördü. Ne gördüğünü anılarında yazdı: «Fethi Bey'i karşılamak için İzmir tümden ayağa kalktı ve hükümetin izlediği politika ile aldığı önlemleri onaylamadığını göstermek için uygun bir fırsat bulduğu inancıyla Fethi'yi bir muzaffer kahraman gibi karşıladı. Halk Partisi'nin yerel gazetesinin yazı işleri binasıyla matbaası ve **Anadolu** hücuma uğradı, tahrip edil-

di; bir kişi öldü, birçoğu yaralandı; basındaki haberlere göre 300 kişi tutuklandı. **Milliyet**'in, olayı komünist çapulcularla katillere mal etmesi ve hiçbir siyasal öneme sahip olmadığını ileri sürmesi, Türk basınında geleneksel olarak rastlanandan daha çocukca bir davranış oldu.» (Joseph C. Grew, Turbulent Era - A Diplomatic Record of Forty Years 1904-1945, Vol. II, Boston, 1952, sayfa 866) Büyükelçi Grew, 24 eylül 1930 tarihinde, Birleşik Devletler Dışişleri Bakanı Stimson'a gönderdiği raporda da, Gazi'nin iki kez Anadolu Ajansı'na demeç vererek Cumhuriyet Halk Fırkası ile kendisi arasında tarihi bağları açıklamak zorunluluğunu duymasına dikkati çekti. Büyükelçi bundan, Gazi'nin, «a second party is an excellent thing, but be careful» sonucunu çıkardığını yazdı. «Ikinci bir parti kurmak fevkalâde bir iştir ama dikkatli olmak gerek.» On beş yıl sonra Celâl Bayar, Fethi'nin serüveninden ders alarak, dikkatli davrandı.

Amerika Birleşik Devletleri'nin Türkiye Büyükelçisi Grew, Fethi Bey'in sürdürdüğü kampanyadan ve görmüş olduğu ilgiden, on beş yıla gerek olmadan zamanında da, dersler çıkarıldığını yazdı. Çıkaran Cumhuriyet Halk Fırkası ve şöyle: «Aynı zamanda Halk Partisi'nin bir baştan başa yeniden örgütlenmesi başladı. Eğer çıkardığım sonuçlarda yanılmıyorsam, bu yeniden örgütlenme Halk Partisi'ni, faşist ilkelere dayalı bir siyasal-eğitim örgütüne dönüştürecektir ve faşizmin Türkçesi 'Yeni Kemalizm' olacaktır.» (*) 1930 yıllarında düzeni yerleştirme gayretleri, 1930 yılının başlarında başladı.

Gerçekten de öyle oldu. 1912 yılında kurulmuş olan Türk Ocağı, 10 Nisan 1931 yılında kapanmaya zorlandı,

---

(*) Bu paragrafın aslını yazıyorum :

«At the same time, a thorough reorganization of the Peoples Party was undertaken. If I am right in my conclusions, this reorganization will develop the People's Party into a politico-educational organism based on Fascist principles; Fascism translated into Turkish will equal a 'New Kemalism'».

Josepf Grew Turbulent Era, Boston, 1952, p. 880.

276 şubesiyle ve tüm gayri menkulleri ile birlikte Cumhuriyet Halk Fırkası'na katıldı. Halkçılık bu sırada, Halk Fırkası'nın ilkelerinden birisi oldu. Halkevleri bu sırada kuruldu. Kadro Dergisi bu sırada çıktı. Darülfünun bu sırada bir yasa ile İstanbul Universitesi oldu. Türk Dil Kurumu bu sırada kuruldu. Türk Tarihi Kurumu bu sırada kuruldu. Mustafa Kemal'in «Büyük Müzik İnkılâbı» bu dönemde başladı. Mustafa Kemal, 1934 yılında Büyük Millet Meclisi'ni açarken «bir ulusun yeni değişikliğine ölçü, musikide değişikliği olabilmesi, kavrayabilmesidir» dedi. «Bugün dinletilmeğe yeltenilen musiki yüz ağartacak değerde olmaktan uzaktır» dedi. Bu söylevden bir gün sonra da radyolarda Türk müziği yayınları kalktı. (*)

Bütün bunlar Fethi Bey'in kampanyasından sonra oldu. Ancak bunlara gelmeden bir başka «olay» daha oldu. Amerikan Büyükelçisi Grew, bu olayın etkisini, bir yabancının duygusuzluğu içinde yazdı. Şöyle yazdı: «Bunun arkasından Menemen Olayı geldi. Bu defa Hükümet, bu olayı, kendi yararına kullanmaya hazır ve kararlı idi. Şimdi Fethi'nin kampanyasından, tahmin ettiğimizden daha fazla yaralanmış olan hükümet için, prestijini yeniden kazanmak amacıyla kullanılabileceği altın bir fırsat doğmuştu.» Duygusuz yabancı, Menemen Olayı sırasında yedek subay Kubilay'ın gereksiz bir telâş ile işi büyüttüğünü, resmî basının ileri sürdüğü gibi kafasının koparılıp bir sopaya takıldığı veya kanının içildiği gibi süslemelere inanmamak gerektiğini rapor etti.

Hiç kuşku yok, Serbest Fırka ile Menemen Olayı'nın aynı zaman kesiti içine düşmesi, düzeni yerleştirmek ve yerleştirirken belirlemek isteyenlerin çok işine yaradı. O kadar işe yaradı ki «acaba?» diye sormak mümkün. Böyle bir çözümleme ile karşılaştıktan sonra «acaba bu işte bir parmak var mı?» diye soracaklar mutlak olacak.

(*) Bir süre sonra Mustafa Kemal, sevdiği Rumeli türkülerini radyodan dinleyememeğe dayanamadı ve «Büyük Müzik İnkılâbı» biraz sulandırıldı. Türküler başladı.

Bu soru, yanlış olmasa bile mutlak olarak gereksizdir. Geri bir çözümleme düzeyine işaret eder. Çünkü politikada önemli olan her zaman «altın fırsatlar» yaratmak değildir. Bu riskli ve her zaman mümkün olmayan bir yoldur. Politikada, tabii burjuva politikasında, önemli olan «manüple etmek» ve kendi akışı içinde çıkacak olan fırsatları kullanmaktır. Türkiye entelijansiyası bunu bir türlü kavramak istemediği için her siyasal gelişmenin çözümlemesini yapmaktansa, beyinleri kısırlaştıran «polis düğümleri» arayıp çözmeyi tercih etmiştir.

Türkiye burjuvazisi ise bunu yapmadı. Fethi'nin kampanyası ile ayağa kalkan bilinçsiz işçi ve emekçi yığınlarına, Menemen'de kurulan idam sehpalarında sallanan dervişlerin cesetlerini sundu. Bilinçsiz işçi ve emekçiler, burjuva politikacısı Fethi'yi görmek için ayağa kalktılar ve darağaçlarında sallanan gericilerin ayaklarını gördüler. Ayağa kalkış ile sehpada sallanan ayaklar arasındaki bağlantıyı içgüdülerine yerleştirdiler.

Düzenini yerleştirmek isteyen Türkiye burjuvazisinin yaptıkları bununla sınırlı kalmadı. Devam eden senaryoyu, Selim İlkin yazdı: «İlk ağızda basın ele alındı ve C. Serbest Fırka yanlısı gazetecilerin bazı önemlileri gözaltına alındı. Bunu işçi kesimi takip etti. Uzayan bazı grevler, Valiler yardımıyla sona erdirildi. Muhalif olan bazı işçi kuruluşları lâğvedildi. C. Serbest Fırka saflarına sızdığı ileri sürülmüş olan 'sol' çevreler saptanarak tutuklandı.« (S. Ilkin, Devletçilik Döneminin Ilk Yıllarında İşçi Sorununa Yaklaşım ve 1932 İş Kanunu Tasarısı, teksir, 1978, sayfa 8) Aynı çalışmanın başka bir yerinde, bu kitapta tekrar karşılaşılacak olan, Kâzım Özalp'ın raporlarından söz etti: «İzmir olayları üzerine bu yörede inceleme yapmakla görevlendirilmiş olan Kâzım Özalp, Mustafa Kemal'e verdiği raporda, C. Serbest Fırka'nın kuruluşu öncesinde, burada olan sol'un, bu parti içinde hareket ettiğinden yakınmıştır. Bir bölümü salt işçi hareketleri izlenimini vermesine rağmen, geniş çapta tutuklamalar yapılmıştı.»

Türkiye Komünist Partisi'nin Serbest Fırka içine girmekten övündüğü, Tezler'in Birinci Kitabı'nda yazıldı. Herhalde Kâzım Özalp, övünmeyi bir gelenek haline getiren Türkiye Komünist Partisi'nin bu davranışını öğrendi. Cumhuriyet Halk Fırkası ise bunu büyüttü. Tüm işçileri «komünist» yaptı. Fethi Bey, bu işi pek anlayamadı ve anlayamadığını da Meclis Kürsüsü'nde ifade etti. Şöyle ifade etti: «Cumhuriyet Halk Fırkası'nda anlayamadığım bir zihniyet var. Amele, Halk Fırkası'na mensup oldukça iş yolundadır. Vakta ki bu Amele, Halk Fırkası'na inhisap hakkını Serbest Fırka istimale başlar; o zaman iş değişir. Derhal iktisadî meslekler ihtilâfı meydana çıkar. Devletçilik ve Liberalizm nazariyeleriyle bu meselenin halli çareleri aranır. Efendiler, nazariyeler ihtilâfile bu meseleyi hal için zahmet çekeceğimize, amelenin neden gayri memnun olduklarını tahkik etsek daha doğru olur, zannederim. Rica ederim, iktisadî menfaatını hangi fıkra programiyle daha iyi temin olunacağını fark ve temyiz etmek hakkını hiç kimseden nezetmiyelim. Bilumum ameleyi komünist telâkki etmek doğru mudur?»

Selim Ilkin'in yazdıklarını, Meclis tutanaklarına dayanarak, Mahmut Goloğlu devam ettirdi. Serbest Fırka Genel Başkanı Fethi Okyar, Meclis Kürsüsü'nde ve çaresizlik içinde, kendisini savunurken şunları söyledi: «Bir partilinin, balo daveti için valiye verdiği cevabı ben de nezaketsizlik olarak kabul ederim, fakat bunu parti suçu sayarak bildiri yayınlayamam. Bir haydutun üzerinde fotoğrafım çıkmış diye eşkiyalıkla da suçlandık. İçimizde tekkeciler, yeşil bayraklılar, komünistler, anarşistler varmış. Bütün kötülükleri biz yapıyormuşuz, çünkü Vasıf Bey böyle söylemiştir.» (Mahmut Goloğlu, Devrimler ve Tepkileri 1924-1930, Ankara, 1972, sayfa 297-298) Fethi Bey'in bu sözleri ise salondaki milletvekillerinden birisinin sataşmasına yol açmıştır.

Yerinde duramayıp sataşan milletvekili Celâl Bey'den başkası değil. Celâl Bey (Bayar) yerinden «gerçek üze-

rine söylenmiştir» diye bağırıyor. Fethi Bey, hafif yılgın ve hafif müstehzi «gerçektir, öyle olması gerekir» diye cevap veriyor. Celâl Bey «kuruluşun niteliğini gösteren bir gerçektir» diye ısrar ediyor. Fethi Bey «evet» kuruluşumuz çok kötüdür» diyor. Celâl Bey, alayı anlıyor ve yeni deliller savuruyor. «Silâhlı olarak gitmişlerdir.» Fethi Bey, artık tam yılgın bir havaya bürünüyor ve «iyi olmak hassası size mahsustur» diye dayanmaya çalışıyor. Sonra, inanmadan günah çıkaran bir hristiyan gibi, konuşuyor: «Celâl Bey, biz kusurlu adamlarız, hem de çok kusurlarımız vardır. Meselâ, memurları suçladım, oysa ki onların mazur olduklarını biliyorum, aldıkları emirleri yaptılar. Sonra Gazi ile birlikte resimlerimizin dükkânlara asılması da suç. Partimizi Gazi'nin emriyle kurduk demek, günah. İllâ ki bizi Gazi'ye karşı göstermek istiyorlar. Değiliz, Gazi'ye karşı Türkiye'de parti olamaz.» Bunları söylüyor ve söyledikten sonra yapılması gerekeni yapıyor. Mebuslarını topluyor. Serbest Fırka'nın feshi için karar alıyor. 1930 yılı Aralık ayının 17 tarihinde Serbest Fırka'nın feshedildiği ilân ediliyor.

Fakat Serbest Fırka Olayı bitmekle bitmiş olmuyor. Politikada öyle olmaz. Serbest Fırka'nın kapatılmasıyla işler bitmez. Serbest Fırka'nın bitişi, bir terörün başı olur. Burada «sembol hedef» Serbest Fırka taraftarı Yarın Gazetesi'nin sahibi Arif Oruç'tur. Oruç, 1931 Haziran ayında bir «laik, Cumhuriyetçi Çiftçi ve İşçi» Fırkası kurmak istiyor. Selim İlkin yazıyor: «Oruç aleyhine yürütülen kampanyada, onun C. Serbest Fırka yanlı tutumundan çok, kurtuluş savaşı dönemindeki 'sol' çevreler içindek rolü kullanılmıştır. Parti kurma istemi ise hükümetçe 'keenlem yekun' addedilmiştir. Temmuz 1931'de kabul edilen, geniş kapsamlı Basın Kanununun çıkmasından sonra, birçok muhalif gazete gibi Yarın Gazetesi» de kapatılmıştır. Arif Oruç, Çerkez Ethem'in Kuvvayi Seyyare Komutanlığı sırasında Eskişehir'de daha sonra Ankara'da çıkan Yeni Dünya Gazetesi'nin yöneticilerinden birisi. Ön-

celeri Çerkez Ethem'in gerilla kuvvetleri ve Bolşevizm lehine yayınlar yapıyor.

Serbest Fırka'nın kapanmasından sonra Arif Oruç'un günü değil geçmişi hatırlanıyor. Arif Oruç bir sembol hedef seçilerek gerçek bir terör yaratılıyor. 1931 yılı Ağustos ayında Cumhuriyet Gazetesi, «Vatan Haini Arif Dün İki Gençten Dayak Yedi» başlığıyla Arif Oruç'tan haber veriyor. Son Posta ise Eylül ayında «Yarın Sahibi Lokanta Açmaya Karar Verdi» haberini duyuruyor. Kurtuluş savaşının bu başarılı gazetecisinden en son olarak bu haber işitiliyor.

Fakat Serbest Fırka Olayı bitmekle bitmiyor. Basına terörle de iş bitmiyor. Bir parti kurma girişimini «keenlenyekun», başka bir deyişle, sanki hiç yokmuş gibi saymakla da iş bitmiyor. 1945 yılından sonra burjuvazinin partileri çiftleşerek çoğaldığı için ve 1965 yılından sonra Türkiye'nin sosyalistleri iktidarı düşünmeye başladıkları için, 1970 yılına dönerken ve 1970 yıllarında burjuvazi işçi ve emekçilere, sopa ile umudu farklı farklı örgütlerle sundu. CHP ile MHP burjuvazinin iki kolu oldu. Aynı gövdeden ve daha özel olarak aynı kalpten kan alan iki kol oldu. 1930 yıllarında ise böyle bir çeşitliliğe imkân yoktu. İşçi ve emekçi sınıflara sopa ile umudu, tek el veya tekel sundu. Her ikisini de Cumhuriyet Halk Fırkası sundu. Bir yandan tutuklamalar devam ederken, Selim İlkin'in çalışmasına göre, 30 Mart 1931 tarihli Cumhuriyet Gazetesi'nde şu haber yer aldı: «Halk Fırkası son teşkilâtında ameleyle yakından alâkadar olmaya karar vermiştir. Bu sebeple yeni intihabatta, Fırka namzetleri arasında ameleden bazı kimseler de bulunacaktır. Bu suretle Meclis'te on kadar amele mebus olacaktır.»

Meclis'te on kadar mebus bulundurmak kolay bir iş değil. Cumhuriyet Halk Fırkası'nın o zamana dek örgütlü işçi hareketiyle ilişkisi olmadığı için kolay değil. Bundan sonra oluyor. Nasıl olduğu Tezler'in Birinci Kitabı'n-

da yazılıyor. Fakat mebus seçme işi ayrı. Bu işin bir bölümünü Memduh Şevket Esendal üstleniyor. Zonguldak'a gidiyor ve «amele» arasından okur-yazar ve arkadaşlarının itimat ve muhabbetini kazanmış olanları» arıyor. İstanbul'daki arama işi ise Cevdet Kerim İncedayı'ya düşüyor. Ve şöyle oluyor: «İşçi kesiminin gerçek bir örgütlenmeden yoksun oluşu, İstanbul gibi iş yerlerinin geniş bir alana dağınık bulunduğu bir yörede, işçi milletvekili adaylarının seçim şekli, bir bakıma 'masallardaki esrarlı vakaları' andırmıştır. Cevdet Kerim, kimliğini saklayarak geniş bir işçi kesimiyle temasa geçerek, adayları tespit etmeye çalışmıştır.» Mustafa Kemal'in bir ara bir kadın milletvekili görmek istediği sonucunda «devlet kuşunun» Satı Kadın'ın başına konması gibi, bu arama sonucunda da aynı «devlet kuşu» işçi tulumu giymekten başka hiçbir özelliği olmayan bazı amele'nin başına konuyor.

Serbest Fırka bitmekle bitmiş olmuyor. «Ameleden» birkaç mebus yapmakla da iş bitmiyor. Tezler'in Birinci Kitabı'nda yazıldığı gibi, tam Takrir-i Sükûn döneminde iki yıl grev hakkını içeren bir tasarının meclis komisyonlarında gezdirilmesi gibi, yeni iş yasası tasarıları hazırlanıyor. Belli bir oyalama döneminden sonra 1936 yılında grev ve sendika hakkını alıp götüren bir tasarı kanun oluyor. İşte bu sırada Türkiye Komünist Partisi eylemine son veriyor. Ne zaman ve nasıl, henüz bilinmiyor. Ancak 1935 yılında toplanan Komintern'in yedinci kongresinde Türkiye Komünist Partisi temsil edilmiyor. Türkiye Komünist Partisi'nin sözü de edilmiyor. Türkiye Komünist Partisi, kendi kendisini tasfiye eden Komünist Parti zincirinin bilinen ilk örneği oluyor.

Kemal'in Yasaları : İnönü Zaferi Var mı?

İdeoloji önemlidir. Program çok önemlidir. İdeoloji ve program, ne yapılması gerektiğini göstermesi açısından, çok önemlidir. Ama bu kadar mı? Bu kadar değil. Bundan fazla. İdeoloji ve program, bir de somut durumun çözümlemesi için çok önemlidir. Somut durumun somut çözümlemesi çok önemlidir. Çünkü somut durumun her çözümlemesinden bir eylem programı çıkar. Doğru veya yanlış. Mutlak çıkar. Somut durumun çözümlemesi «doğru» ise, «doğru» bir eylem programı çıkar. Yanlış ise yanlış bir eylem programı çıkar.

Yanlış eylem programı öldürücü olabilir. Her zaman değil. Siyasal açıdan ya da fizik açıdan öldürücü olabilir. Türkiye Komünist Partisi Kâtib-i Umumisi Vedat Nedim Bey, 1926 yılında dünyayı yakından izledi. Türkiye'nin somut bir çözümlemesini yapamadı. Yaptığı yanlış çıktı. Londra'da Büyük Britanya polisinin Arcos Şirketi'ne baskın yapmasından, İstanbul'da İstanbul polisinin İstanbul'daki Arkos Şirketi'ne hücum edeceği sonucunu çıkardı. Halbuki Türkiye'de böyle bir hava yoktu. Vedat Nedim Bey bu havayı çözemedi. Sıranın İstanbul'daki Arkos Şirketi'ne geldiğini düşündü. Somut durumun somut çözümlemesinden böyle bir sonuç çıkardı. Bu sonuçtan da bir eylem programı çıkardı. Türkiye Komünist Partisi'nin Kâtib-i Umumisi olarak, elindeki belgelerle birlikte, İstanbul polisine teslim oldu.

Somut durumun somut çözümlemesini doğru dürüst yapamaması, Türkiye Komünist Partisi'nin Kâtib-i Umumisi Vedat Nedim Bey'in bir «komünist» olarak komünist hayatını sona erdirdi. Fizik hayatı devam etti. 1932 yılında Kadro Dergisi'nin kurucusu olarak, burjuvaziye, bir ara Komünist Partisi'ne girmiş olmaktan doğan, borçlarını ödedi. Yaşamı sürüyor. Fizik olarak. Büyük bankaların aranan bir «kültür danışmanı» olarak. Anadolu halkının çorap nakışları üzerindeki incelik ve ustalığı yayıyor. Bu da saygı değer bir yaşam. Kimsenin itirazı ve saygısızlığı olamaz.

Vedat Nedim, somut durumun somut çözümlemesini yaptı, fakat, yanlış yaptı ve sonunda bir «komünist»

olarak politik yaşamını sona erdirerek yanlışlığının içinden çıktı. Mustafa Suphi ise İttihat ve Terakki düşmanlığından bir türlü kurtulamadığı için, 1920 sonunda ve 1921 başında somut durumun somut çözümlemesini doğru olarak yapamadı. Hayatını kaybetti. Siyasal hayatını ise siyasal örgütü ile sürdürdü.

İttihat ve Terakki'ye düşman olmak mümkün. Kimse itiraz edemez. Ancak Mustafa Suphi için İttihat ve Terakki düşmanlığı, çok zaman somut durumu görmesini engelleyen bir perde oldu. Aklından hiç çıkaramadı. O kadar çıkaramadı ki, 1920 sonlarında Mustafa Kemal'in kurdurduğu ve kurduğu «resmi» Türkiye Komünist Fırkasını, İttihat ve Terakki taraftarlarına mal etti. Böylece İttihat ve Terakki ile Anadolu hareketi arasında bir hesaplaşmanın başladığını düşündü. Bu hesplaşmada Mustafa Kemal ile yanyana hareket edebileceğini düşündü. Bu düşünce ile Mustafa Kemal'e yazdı. Halbuki Anadolu hareketi, Mustafa Suphi hareketinin idam fermanını imzalamıştı. Mustafa Suphi, yürekli yoldaşlarıyla birlikte hayatını kaybetti.

Politikacı için somut durumun somut çözümlemesini yapmada yanılma çok önemlidir. Zaman zaman öldürücü olabilir. Mustafa Suphi, İttihat ve Terakki ile Mustafa Kemal hareketinin aynı nitelikte olduğunu kavrayamadı. İkisi de burjuva hareketiydi. Biri diğerinin devamı idi. Özde bir fark yoktu. Sınıfsal bir fark yoktu. Politik bazı farklar vardı. Bu farklardan dolayı hesaplaşma mümkündü. Ancak daha sonra. Önce içerdeki ve dışardaki komünistlerle. Burada, İttihat ve Terakki ile Mustafa Kemal arasında bir fark olmayacak. Önce komünistlerle. 1920 sonu ve 1921 başlarında. İttihat ve Terakki ile hesaplaşma bekleyecek. Bekleyebilir. Bekledi. İzmir Suikastı'na kadar.

Burjuva politikacısı için olay yaratmak her zaman kolay olmaz. Olay yaratmak risklidir. Fakat oluşmakta

olan olayları «manüple etmek» çok az risklidir. İzmir Suikastı da böyle. İzmir Suikastı'nı planlayıp hazırlayacaklar olur. Bırakınız hazırlasınlar! Fakat, planlarını uygulamalarına kesinlikle müsaade etmeyiniz. Nitekim öyle oldu. İzmir Suikastı, hiç kimsenin burnu kanamadan, açığa çıkarıldıktan sonra ve Anadolu Ajansı aracılığıyla Mustafa Kemal bir mesaj yayınladı. Bu mesajda şöyle haykırdı: «Benim naçiz vücudum bir gün elbet toprak olacaktır. Fakat Türkiye Cumhuriyeti ilelebet payidar kalacaktır ve Türk milleti emniyet ve saadetini zamin prensiplerle medeniyet yolunda yürümeğe devam edecektir.»

Sonra kendisini İzmirliler ziyarete geldi. İzmirlilere de şöyle konuştu: «Hasımlarımız düşünebildikleri menfur çarelere istedikleri kadar tevessül etsinler. Onların mezbuhane hareketleri bizim inkılâp ateşimizi söndüremez. Onların kendilerini hüsrana, zaman zaman milleti ıstıraba düçar eden akılsızlıklarına acıyorum. Cumhuriyet hükümetimizin demir pençesi ve İstiklâl Mahkemesi âliyesinin yed-i adaleti vaziyete tamamen hâkim bulunuyor. Muhterem halka onların adilâne icraatı neticelerine sükûnetle intizar buyurmalarını tavsiye ederim. Yaşasın Millet! Yaşasın İnkılâbımız!» (Kandemir, İzmir Suikastının İçyüzü, İstanbul, 1955, sayfa 7) Mustafa Kemal, sayın halka, İstiklâl Mahkemesi'nin âdil uygulamasının sonuçlarını sükûnetle beklemelerini tavsiye ediyor.

Mustafa Kemal'in kendisi, pek tavsiyelerini ciddiye almıyor. İstiklâl Mahkemesi'nin sonuçlanmasını pek öyle sükûnetle bekleyemiyor. İzmir Suikastı'nı düzenleyenlerle birlikte mahkeme önüne Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası yöneticileri, Ali Fuad Paşa, Kâzım Karabekir Paşa ve diğerleri de çıkarılıyor. Sorgusu sırasında, Kâzım Karabekir, «parti kurdurmamak hükümetin elinde idi; oysa ki, kurulurken cesaret verenlerin başında hükümet vardı» diyor. Mustafa Kemal, Kâzım Karabekir'in böyle konuşmasına müsaade ettikleri için, İstiklâl Mahkemesi'ne çok kızıyor ve Mahmut Goloğlu, çeşitli anılara daya-

narak yazıyor: «Çeşme'de bulunan Mustafa Kemal Paşa, Kâzım Karabekir Paşa'nın bu sözlerini duyunca çok sıkıldı ve böyle bir konuşmaya müsaade ettikleri için de İstiklâl Mahkemesi'ne kızdı. Mahkeme Kurulu'nun Çeşme'ye getirilmesini emretti. O gece verilecek baloya çağrılmak bahanesiyle İstiklâl Mahkemesi Çeşme'ye getirildi. Mustafa Kemal Paşa onları, balo salonunun yanındaki bir odaya aldı ve çork sert bir şekilde azarladı. Mahkeme Kurulu'nun artık baloda duracak hali kalmadı. Mustafa Kemal Paşa'nın önünden geçip gitmeye de cesaret edemedi. Pencereden atlamak suretiyle ancak dışarıya çıkabildiler ve kimseye görünmeden İzmir'e gittiler.» (Mahmut Goloğlu, Devrimler ve Tepkileri, sayfa 204) İstiklâl Mahkemesi üyelerinden ve pencereden kaçanlardan Kılıç Ali, anılarında, İstiklâl Mahkemesi'ne isim aranırken «Terör Mahkemesi» deyimi üzerinde de durulduğunu belirtiyor.

Pencereden kaçmasına rağmen İstiklâl Mahkemesi, terör uygulamasında kusur etmiyor. 1926 yılında ait Millet Meclisi tutanakları altı mebusun asıldığını kaydediyor. Ancak Türkiye'de sadece mebuslar asılmıyor. Mustafa Kemal, bir suikast teşebbüsü ile en çok mağdur göründüğü bir sırada, tüm burjuva rakipleriyle hesaplaşmayı unutmuyor. Terakkiperver Fırkası, daha başka bir deyişle, bir-iki yıl öncesinin «mebus paşalar» sorununun kahramanları ile, Hüseyin Rauf Bey, Kâzım Karabekir ve Ali Fuad Paşa gibi kurtuluş savaşının ünlü isimleri ile nihaî hesaplaşmasını yapıyor. İşi burada da bırakmıyor. İzmir Suikastı'nı inceleyen İstiklâl Mahkemesi, aklın kabul etmede güçlük çekeceği bir bağlantı ile, ülkede kalan ve Cumhuriyet Halk Fırkası içinde erimeyen ünlü İttihat ve Terakki politikacılarının ayrıca yargılanacaklarını karara bağlıyor. Bunun için Ankara'da ayrı bir İstiklâl Mahkemesi kuruluyor.

İstiklâl Mahkemesi, İttihat ve Terakki'yi «kaldırılmış Anayasa'nın gösterdiği şekil ve usule aykırı olarak ve

tamamen keyfi bir kararla Türk milletini Dünya Savaşının alevleri içine» atmakla suçluyor ve İttihat ve Terakki'nin son Kâtib-i Mesulü ve İaşe Nazırı Kara Kemal'i baş hedef seçiyor. Şöyle suçluyor: «Kara Kemal Bey'in esas

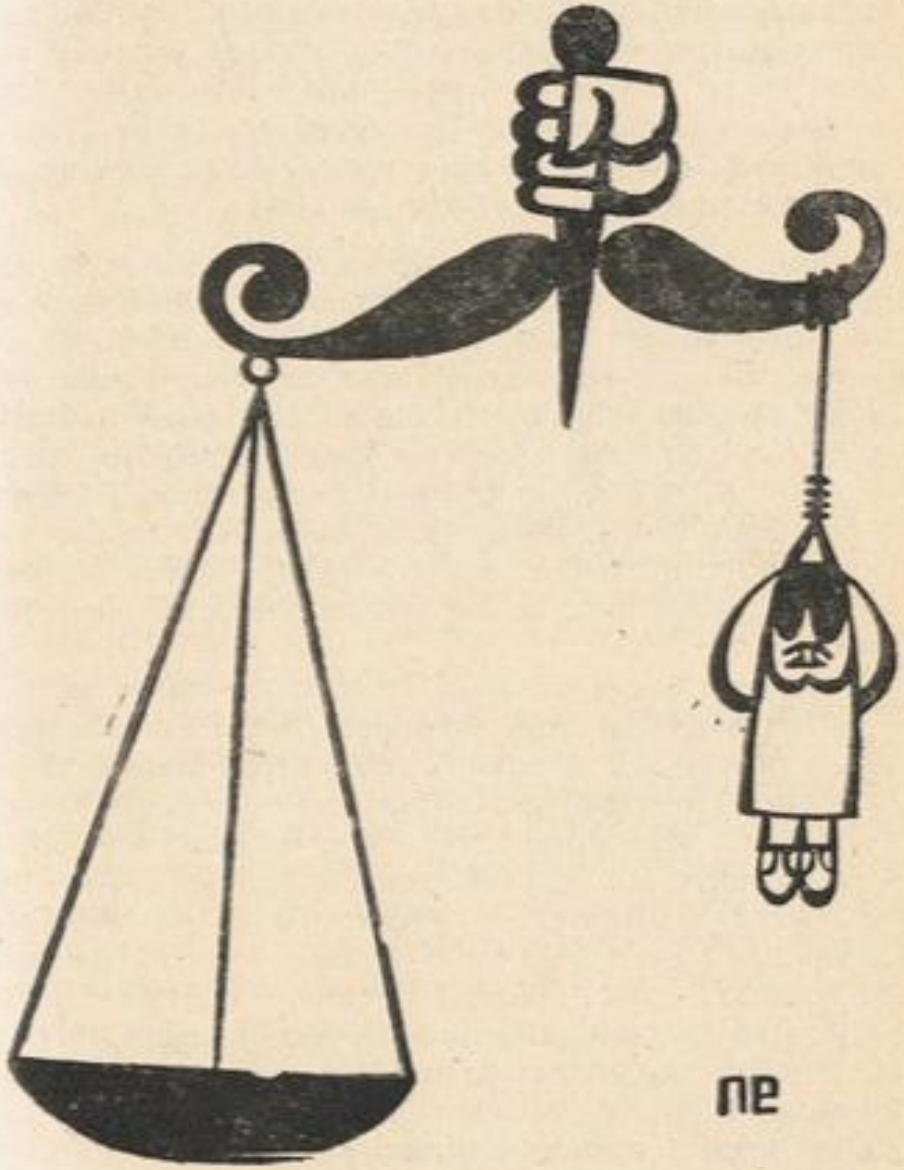

amacı; kendisinin şimdilik başka bir ad altında çalıştık-

tan ve durumun gelişmesinden sonra savaş sorumluluğu ile ilgili liderleri tekrar iktidara getirebilmek kuşkusundan ibaretti. Kongre kararı ile kapatılan Parti'yi yeniden canlandırmak için Kara Kemal Bey'in ilk teşebbüsü burada başlamış ve tabancayı beynine sıktığı dakikaya kadar amacına varmak için menfi ve karanlık yollardan giderek bir an bile bu aşırı isteğinden ayrılmamıştır.» Kara Kemal, yakalanmamak için tabancayı beynine dayıyor. Kemal Tahir, Kurt Kanunu romanında bu dönemi konu alıyor ve Kara Kemal'i idealize ediyor.

Türkiye'nin Büyük Britanya ile Musul sorununu sonuca bağladığı bir sırada başta İttihat ve Terakki'nin Maliye Nazırı ve tüm politik hayatını Büyük Britanya çıkarlarının savunmasına ayırmış Cavit, Dr. Nazım, eski Ardahan Mebusu Hilmi olmak üzere önde gelen İttihatçıların önemli bir bölümü idam sehpasına götürülüyor. Mustafa Kemal, 1930 yılına gelirken, başta Büyük Britanya olmak üzere Batı devletleriyle ve içerde tüm burjuva rakipleriyle hesaplaşmasını tamamladığına inanıyor. Serbest Fırka denemesi biraz da bu hesaplaşma inancından doğuyor.

Mustafa Suphi ise Mustafa Kemal'in İttihat ve Terakki ile hesaplaşmasını gerçekleştiğinden altı yıl önce yapacağı hesabına dayanarak yola çıkıyor. Mustafa Suphi böyle bir hesapla yola çıktığı zaman, Mustafa Kemal Türkiye'deki komünizan hareketlerle hesaplaşmayı planlıyor. Bu plan, çok açık bir biçimde, Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti'nin, Moskova'daki temsilciliğine gönderdiği 2 Eylül 1920 tarihli kararda ifadesini buluyor. Bu kararda TBMM Hükümeti bir durum değerlendirmesi yapıyor ve Bolşevik iktidarının izleyeceği çeşitli ihtimaller üzerinde durduktan sonra şöyle devam ediyor: «Bu ihtimaller karşısında bulunan Bolşevikler Türkiye'de Komünist inkılâbı vücude getirmeyi acil ve halli lâzım bir çare addedecekler, fakat bunda muvaffak olamadıkları, yani Türk milletini bizim elimizden alamadıkları halde bi-

zim arzumuzla iktifa ederek hakiki bir ittifak esasını temin ve tetkike girişeceklerdir.» (General Ali Fuad Cebesoy, Moskova Hatıraları, İstanbul, 1955, sayfa 77) Bu, çok acımasız bir karar olmalı. Mustafa Kemal ve arkadaşları, Sovyet Rusya'nın Türkiye ile, Türkiye'deki sosyalist hareketin güçsüz olması halinde dostluk kuracağına inanıyorlar.

Mustafa Kemal böyle bir durum değerlendirmesi yapıyor ve bundan daha acımasız bir eylem programı çıkarıyor. Eylem programının «evvelâ» diye başlayan birinci maddesi, aynı karara göre, şöyle oluyor: «Evvelâ, Şark hudutlarımızdan ve muhtelif mıntıkalardan teşkilât-ı hafiye ile hulûle çalışan komünist tahrikatına mukavemet ve cereyan-ı âleni ve mutedil olarak hükümetin yedd-i idaresinde bulundurmak, bilhassa ordu içine Bolşevik teşkilât-ı hafiyesinin girmesine mani olmak muktezidir.» Açık ama bugünkü dille özetlemek gerek: Özellikle Doğu sınırlarından ve gizli bir örgüt halinde Bolşevizmin girmesine engel olunacak; açık ve ılımlı bir komünist hareket olacak, bu hareket hükümetin kontrolunda bulundurulacak. Komünist akımların Ordu'ya girmesine kesinlikle müsaade edilmeyecek.

Bu kadar açık. Hiç kuşku yok. Mustafa Suphi'nin böyle bir karardan bilgisi olması pek mümkün değil. Ancak bilgili olup olmamak pek önemli olmuyor. Daha önce de yazıldı. Sezgi, bilgi öncesini oluşturuyor. Tarih ise bilimsel bilgiyi meydana çıkarıyor. Bu yüzden tarih, olmayacak zaman noktalarını yanyana getirirken, acımasız davranıyor ve bir politikacıda bilgi kadar sezgi de arıyor. Bulamadığı zaman duygulu davranmıyor.

Mustafa Kemal'in imzasını taşıyan Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti'nin bu Makyavelli Kararı, 2 Eylül 1920 tarihini taşıyor. Tarih ise, 2 Eylül'ün yanına 4 Eylül tarihini getiriyor. Mustafa Kemal, Nutuk'da, konuşuyor: «Baylar, 4 Eylül 1920'de Tokat Milletvekili bulunan Nazım Bey, seksen dokuz oya karşı doksan şe-

kiz oy ile Meclis'çe İçişleri Bakanlığına seçildi. Nazım Bey, dakika geçirmeksizin büyük bir ivedilikle bakanlık katına gidip işe başladı. Sonra, Bakanlar Kurulu'nun Başkanı da bulunmam dolayısıyla, beni görmeye geldi.» (Atatürk, Söylev, Ikinci Cilt, Ankara, 1978, sayfa 369) Nazım Bey, Ankara'da kurulmuş olan Komünist Partisi'nin, o günkü deyimle Halk İştirakiyun Fırkası'nın yöneticisi. Halk İştirakiyun Fırkası, birazdan Mustafa Kemal'in suçlamalarından da anlaşılacağı gibi, özgün bir Komünist Partisi. Mustafa Kemal'in, kısa bir süre sonra kurdurduğu, «resmî» Türkiye Komünist Fırkası ile ilgisi yok. Mustafa Suphi'nin Bakû'da kurduğu Türkiye Komünist Partisi'ne göre bir önceliğe sahip. Meclis, Mustafa Kemal'in adayına karşı, Nazım Bey'i İçişleri Bakanı seçiyor.

Kurtuluş savaşının ilk zamanlarında bakanları Meclis doğrudan doğruya kendisi seçiyor. Mustafa Kemal devam ediyor: «Ben Nazım Bey'i kabul etmedim. Yüksek Meclis'çe güvenilen ve seçilen bir bakanı kabul etmemekle yaptığım işlemin niteliğini ve önemini kuşkusuz biliyordum. Ama, yurdun büyük çıkarı beni böyle yapmaya zorluyordu. Doğal olarak, bu davranışımın nedenini açıklayıp tanıtlayacağıma ve açıklamalarımın yüksek Meclis'çe de önemli görüleceğine güveniyordum.» Mustafa Kemal, Büyük Millet Meclisi Hükümeti'nin Başkanı olarak, aynı Meclis'in seçtiği bir bakanı tanımıyor.

Nutuk'da, bu davranışının gerekçesini, Nazım Bey'i suçlayarak şöyle açıklıyor: «Bu kişinin, Halk İştirakiyun Partisi diye, ağırbaşlılıktan uzak, yalnız çıkar sağlamak amacıyla bir parti kurma girişiminde bulunduğunu ve o partinin başında ulustanımaz eylemler yapmak düşüne kapıldığını kuşkusuz duymuşsunuzdur. Bu kişinin yabancı örgütlere çaşıtlık ettiğine de yüzde yüz inanıyordum. Nitekim, sonradan İstiklâl Mahkemesi birçok gerçekleri ortaya koymuştu.» Anlaşılacağı gibi, bu Türkçe Mustafa Kemal'e ait değil. Bu, Türk Dil Kurumu Türkçesi. Yazılanları bugünkü neslin anlayabilmesi için olsa gerek, Söylev'in arkasına bir Türk Dil Kurumu Türkçesinden Türkçeye sözlük koymuşlar. Bu sözlüğe göre «çaşıtlık etmek», casusluk yapmak anlamına geliyor. Mustafa Kemal, Halk İştirakiyun Partisi yöneticisi ve Kurtuluş Savaşı döneminin Meclis'çe seçilmiş İçişleri Bakanı Nazım Bey'in casusluk yaptığını söylüyor. Bu iddia hiçbir zaman kanıtlanmamış bir iddia olarak duruyor.

Şimdiye kadar yazılanların ışığında, Büyük Millet Meclisi Hükümeti'nin 2 Eylül 1920 tarihli kararı ile Büyük Millet Meclisi'nde Halk İştirakiyun Fırkası adayı Nazım Bey'in, Mustafa Kemal'in adayına karşı, İçişleri Bakanı seçilmesinin, burjuva ihtilâlcisi Mustafa Kemal ve arkadaşlarını nasıl bir «eylem programı» ile karşı karşıya bırakacağı açık olmalı. Mantıksal olarak açık olmalı. Mantıksal olarak açık olması gereken şöyle olmalı: Mustafa Suphi'nin Bakû'da kurduğu Türkiye Komünist Partisi ile Anadolu'daki komünist örgütlenmelerini ortadan kaldırmak. Çerkez Etem'in komutasındaki Kuvvay-i Seyyare'yi zaptü rapt altına almak ve naiv popülist, başka bir deyişle, safdil halkçı özelliklerini kazımak. Bunlar yapılması gereken işler olarak ortaya çıkıyor. Mantıksal açıdan.

Ancak şimdiye kadar söylenenlerin ışığında, 1920 Devrimi'nin yöneticilerinin kişisel özellikleri de ortaya çıkmış olmalı. Bu özellikler en çok Mustafa Kemal'de var. Ayrıca tarihçi, gerçeği yeniden yazıp yaratırken, eksiğini tamamlar. Mustafa Kemal ve arkadaşları aşırı kuşkucu kişiler. Büyük bir gerçekçilikle bu aşırı kuşkuculuğu, aşırı tedbirliliğe çeviriyorlar. Aşırı tedbirli ihtilâlci aranırsa tarihte, Mustafa Kemal ve arkadaşlarını göstermek gerek. Bunun da altını çizmek gerek: Mustafa Kemal, hem Kurtuluş Savaşı'nda ve hem de sonrasında, hep alabileceğinden daha azını aldı; hep yapabileceğinden daha eksiğini yaptı.

Mantıksal olarak yapılması gerekenlere devam etmek gerek. 1920 sonbaharında Anadolu'da somut durum şöy-

le: Anadolu'da prestiji en yüksek akım Bolşevizm. İlerde örnekleri verilecek. 1920 tarihinde Anadolu'da Bolşevizm olarak Komünizm bir kurtarıcı ışıktır. Bunun için 1919 ya da 1920 yıllarının başlarında Türkiye'nin en yetenekli aydınları kendilerini Komünist sanıp Komünist Partisi'ne girmişlerdir. Sonradan adı konacak bir akımın, Kemalizm'in, taraftarları olarak Komünist Partisi'ne girmişlerdir. Ne büyük bir yanlışlık! Hâlâ kalıntıları temizlenemiyor. Fakat mantıksal olarak Mustafa Kemal ve arkadaşları «yanlışlık» yapmıyorlar. Prestiji bu kadar yüksek bir akımın özgün örgütlerinin kökünü kazırken, yerine sahtesini koymak zorunluluğunu duyuyorlar. Mantıksal olarak.

Hepsi bu kadar değil. 1920 yılında Anadolu'da bir büyük prestij daha var. Mustafa Kemal her defasında Ankara kapılarında karşılıyor. Bitmek bilmeyen iç isyanları bastırmaya hep Çerkez Etem'in gerillaları çağrılıyor. Çerkez Etem'in prestiji çok yüksek. İttihat ve Terakki'nin müslüman toplumlarda İttihat ve Terakki türünden burjuva-demokratik ihtilâller için geliştirdiği Teşkilât-ı Mahsusa'nın çok sayıdaki mensubundan sadece birisi olan Etem'in yıldızı parlıyor. Etem, Balıkesir'i kurtardıktan sonra yaptıklarıyla ilgili olarak, anılarında, «Bize Teşkilât-ı Mahsusa kurslarında zaferin herşeyden önce halkı safına almak ve ümitli olmak olduğu öğretilmiştir» diye yazıyor. (Cemal Kutay, Çerkez Etem Dosyası, Birinci Cilt, İstanbul, 1977, sayfa 227) Etem, yaptıklarıyla, halk arasında kendi prestijinin yükselmesiyle birlikte düzenli ordu yerine gerilla kuvvetlerinin propagandasını da yapmış oluyor.

Mantıksal olarak, Türkiye Komünist Partisi'nin ve disiplin altına alınmaya mukavemet etmesi halinde Çerkez Etem'in ortadan kaldırılmasıyla, Mustafa Kemal ve arkadaşlarının işleri bitmiyor. Mantıksal olarak yerlerine, sahtelerinin konması gerekiyor. Ve mantıksal olarak gerekli olan tarihsel olarak gerçekleşiyor. Türkiye Ko-

münist Partisi'nin yerine «resmî» Türkiye Komünist Fırkası kuruluyor. Başkanı, Mustafa Kemal'in kendisi. Çerkez Etem'in Kuvvay-i Seyyare'sinin yerine Yeşil Ordu kuruluyor. Bütün bunlar, 1920 yılının sonbaharı ile 1921 yılının kışında oluyor. Tarih sahnesine çıkıyor ve sonra işlevlerini yerine getirmiş olarak kayboluyorlar.

Türkiye tarihinin bu en karışık ve henüz çözülmemiş 1920/21 kışı yeniden kurulurken, tarih, mantıksal olarak yeniden yazılırken bir noktanın daha eklenmesi gerekiyor. Bu nokta şu: Politika acımasızdır. Böyle ince senaryolara kanmaz. Böyle ince senaryolarla doymaz. Politika acımasızdır ve açtır. Mutlak «başarı» ister. Etem, 1 Ocak 1921 tarihinde İnönü'de İsmet Bey'e çektiği telgrafı şöyle bitiriyor: «Tarih beni az ve sizi çok lânetleyecektir. Baki ilk selâm.» (Yunus Nadi, Çerkez Etem Kuvvetlerinin İhaneti, İstanbul, 1955, sayfa 105) Anılarında, kendisini, çaresiz ve bilgisiz göstermeye çalışan Etem, burada çok cüretli ve bilge konuşuyor. Politika «başarı» istiyor. Ve işte politikanın «başarı» istediği tam bu tarihte, «İnönü Zaferi» çıkıyor. İnanılmayacak gibi.

Eğer tarihin bilim dışı, Tanrı'nın Lütfu türünden, yardımların olabileceğine inanılmazsa, İnönü Zaferi'nin olmaması gerekiyor. Başka bir deyişle, İnönü Zaferi olmasa, Mustafa Kemal ve arkadaşları bunu yaratırlar. Yaratmak zorundalar. Daha başka bir deyişle şöyle: Bu ince senaryonun çok kötü bir biçimde oynanarak sırıtmasını önlemek için Mustafa Kemal ve arkadaşlarının İnönü Zaferine ihtiyaçları var. Mantıksal olarak ihtiyaçları var.

Tarihsel olarak ise İnönü Zaferi yok. İnönü bucağında bir Meydan Muharebesi ve İnönü Zaferi yok. Buna karşın Gediz'de, bir zafer olmasa bile, bir başarı var. Buna karşın Gediz'de, kesinlikle, bir yenilgi yok. Nutuk'ta ise şunlar var: «Baylar, dalgalı, düzensiz ve komutasız birtakım savaşlardan sonra, bildiğiniz üzere, Gediz'de yenildik.» (Atatürk, Söylev, İkinci Cilt, Ankara, 1978, sayfa 367) Mustafa Kemal, Büyük Nutuk'ta, «Gediz'de

yenildik» diyor. Fakat söyledikleri tarihe denk düşmüyor. Çerkez Etem'in söyledikleriyle ise tümden çelişiyor. Çerkez Etem, anılarında, şunları söylüyor: «Bizler Gediz'de düşmana millî ordunun mevcudiyetini ispat için dövüşmüştük. Zafer de kazanmıştık. Böylelikle gayemize vasıl olmuştuk. Fakat bu netice yanlış tefsir edilmiştir. Zannedilmiştir ki bu taarruzu mevki hırsı ile yaptık. Bu asla doğru değildir.» (Cemal Kutay, Çerkez Etem Dosyası, Ikinci Cilt, İstanbul, 1977, sayfa 20) Gediz Taarruzu'nu öneren Çerkez Etem, bundan, «zafer» olarak söz ediyor.

Mustafa Kemal, Nutuk'ta, şunları yazdı: «Batı Cephesi Komutanı, iki piyade tümeni ile Etem Bey'in Gezici Kuvvetlerini Gediz'deki Yunan Tümeninin üzerine gönderebilecekti. Bu savaştan parlak bir sonuç alacağını çok umuyordu.» Bu sırada Batı Cephesi Komutanı, Kurtuluş Savaşı'nın «üç büyük paşası» olarak bilinen Mustafa Kemal Paşa, Kâzım Karabekir Paşa ve Ali Fuad Paşa'dan üçüncüsü. Gediz Taarruzu, Ali Fuad Paşa'nın Batı Cephesi Komutanlığı dönemini sona erdiriyor. Mustafa Kemal, Nutuk'ta devam ediyor: «Genelkurmay Başkanlığı Batı Cephesi Komutanlığı'nın bu önerisini kabul etmedi. Çünkü, düşman ordusu bütünü ile bizim ordumuzdan kuvvetli idi. Biz, daha ordumuzu kurmuş ve düzene sokmuş değildik.» Gediz Taarruzu'nun yapılmasına karşı çıkan Genelkurmay Başkanı, Albay Ismet Bey. Gediz Taarruzu'ndan sonra Ali Fuad Paşa, Moskova'ya temsilci göndermek gerekçesiyle Batı Cephesi Komutanlığı görevinden alınıyor. Ismet Bey, hem Genelkurmay Başkanı ve hem de Batı Cephesi Komutanı oluyor. İlerde görülecek, Batı Cephesi Komutanı olarak Genelkurmay Başkanı'na, Inönü Zaferi ile ilgili «başarı» telgrafı çekiyor.

Çerkez Etem Olayı ya da Çerkez Etem Oyunu'nun bir yanı Nizami Kuvvetler, ya da başka deyişle düzenli ordu ile Kuvvay-i Seyyare, veya bugünkü dille gezginci

kuvvetler, arasındaki rekabetten kaynaklanıyor. Yunus Nadi, Çerkez Etem'in Ismet Bey'e çektiği 1 Ocak 1921 tarihli telgrafta, Çerkez'in «A gözünü sevdiğim biçareler! Talim ve terbiye ile 93'tenberi kazandığınız en ufak muharebeyi gösterebilecek vaziyette olsanız, bu iddianıza o kadar hayret ve taaccüp etmiyeceğim» dediğini ileri sürüyor. Yunus Nadi, Kurtuluş Savaşı ile ilgili güvenilir bir tanık olmaktan çok uzak. Ancak tanıklığı resmî tarih kayıtlarını zenginleştiriyor. Bu çerçeve içinde Çerkez Etem'in, bu telgrafta, düzenli ordu ile 1877 savaşından beri hiçbir savaş kazanılmadığını söylediğini ileri sürüyor. Gerçekten de söylüyor.

Yunus Nadi, Kurtuluş Savaşı Anıları'nı 1924 yılında yazıyor. Çok ilginç bir rastlantı ile, Yunus Nadi'nin Anıları, çok üstünkörü ve kısa bir biçimde ele alınan Gediz Taarruzu ile sona eriyor. Daha doğrusu, bundan sonrasını da yazmayı vaad ederek, sona eriyor. Yazamıyor. Bu yüzden yakın bir tarihte yayınlanan anıları, Yunus Nadi'nin mirasçılarının kurduğu yayınevinin şu notu ile son buluyor: «Yazık ki Yunus Nadi, anılarının yazmayı vaadettiği bölümünü, yazmaya vakit bulup tamamlayamamıştır. Ama mutlulukla belirtelim; daha sonraki yıllarda Atatürk Söylev'i yazarak, büyük boşluğu doldurmuştur.» Fakat pek öyle görünmüyor. Gediz Taarruuz söz konusu olunca Yunus Nadi'nin Anıları ile Mustafa Kemal'in Söylev'i arasında mutlu bir ilişkinin bulunduğunu iddia etmek pek zor.

Atatürk, Nutuk'ta, Gediz mağlûbiyetinden söz ediyor. Yunus Nadi, böyle bir mağlûbiyetten söz edemiyor. Anıları'nı Nutuk'tan üç yıl önce yazmış olduğu için Mustafa Kemal'in mağlûbiyet tezine sahip çıkamıyor. 1920 yılı sonları ve 1921 yılı başlarının tartışma ve kavgalarını bildiği için olsa gerek, bir «orta yol» ile idare ediyor. Şöyle: «İddialar o kadar karışıktır ki bu Gediz Taarruzu'nun nasıl geliştiği ve nasıl nihayet bulduğu bile o sıralarda bir türlü anlaşılamamış, kalmıştı.» (Yunus Na-

di, Kurtuluş Savaşı Anıları, İstanbul, 1978, sayfa 393) Bir sayfa sonra da «Uşak'ın düşmesinden ve Gediz Taarruzu'nun bilinen neticesinden sonra» diye devam ediyor. Yunus Nadi'nin Anıları'ndan «Gediz Taarruzu'nun bilinen neticesinden» ne anlaşılması gerektiğini, doğrudan doğruya anlamak mümkün değil.

Fakat «satır araları» okunduuğnda bir anlam çıkarmak mümkün. Baştan alındığında satırlar şöyle: «Iddialar o kadar karışıktır ki bu Gediz Taarruzu'nun nasıl geliştiği ve nasıl nihayet bulduğu bile o sıralarda bir türlü anlaşılamamış, kalmıştı. Reşit Bey'in iddiasına göre düşman bozulmuştu. Eğer takip olunsa muvaffak olunurdu. O oturup kalktığı yerde 'gâvuru tepeledikti ama nizamiye kuvvetlerinin bozgunu, vaziyeti bozdu; zaten bunlarla harp olmaz' diyordu. Etem'in pek sesi çıkmıyorsa da Reşit'in işi gücü, ordu teşkilâtının Kuvvay-i Seyyare usulüne kalbi için var kuvvetiyle propaganda etmekten ibaret kalıyordu. Yapılan şey ise bu kadar basit bir propaganda olmayıp ordu hakkında ve tahsisen bazı kumandanlar aleyhinde mütecaviz bir mahiyet almakta devam ediyordu.» Burada adı geçen Reşit, Çerkez Etem'in ağabeylerinden birisi oluyor. Kuvvay-i Seyyare komutanlarından. Mustafa Kemal'in güvenine sahip.

Çerkez Etem'in Kuvvay-i Seyyare'si ile düzenli ordu düşüncesi arasında bir rekabetin olduğu çok açık. O tarihe kadar Kuvvay-i Seyyare, Salihli'de Yunan'ı durdurarak, birçok isyanı bastırarak çok yüksek bir prestij sağlamış durumda. Nizami Kuvvetler ise ciddi bir başarısızlık kompleksi içinde. Ayrıca Etem'in gerillaları daha bakımlı. Karınları doyuyor, ayaklarında ve üstlerinde giyecekleri var. Nizami Kuvvetler ise tam tersi. Nizami Kuvvetler içinde firar çok. Bütün bunlara bakıp, Kurtuluş Savaşı'na sonradan katılmasına rağmen düzenleyici niteliği dolayısıyla hızla Genelmurmay Başkanlığı'na yükselen Albay Ismet Bey'in Kuvvay-i Seyyare'nin varlığından rahatsızlık duyacağı çok açık. Bu yüzden Kuvvay-i Seyyare'nin muhtemel bir başarısından çok büyük ölçüde endişeleneceği de açık.

Kâzım Bey, daha sonraki yılların Orgeneral Kâzım Ozalp'ı, Batı Cephesi'nin önde gelen komutanlarından birisi. Gediz Taarruzu'nun içinde ve ön planda. Aynı zamanda Cumhuriyet ile birlikte yükseliyor ve Cumhuriyet döneminin saygı değer kişilerinden birisi oluyor. Sözlerine güvenmek gerekiyor. 1962 yılında, Yakın Tarihimiz Dergisi'nde, Gediz Taarruzu'nu anlatıyor. Şöyle anlatıyor: «Kuvvay-i Seyyare kumandanı Çerkez Etem ve arkadaşları, Gediz bölgesinde münferit bir durumda bulunan Yunan tümenine karşı taarruz edilmesini istiyor ve bunda birtakım faydalar tasavvur ediyorlardı. Garp Cephesi Kumandanı Ali Fuad Paşa da böyle bir taarruzun faydalı olacağı kanaatinde idi. Erkân-ı Harbiye-i Umumiye ise buna taraftar değildi.» Buraya kadarı, bütün kaynaklarda aynı. Farklılık bundan sonra başlıyor.

Mustafa Kemal, Nutuk'ta, «Genelkurmay Başkanı İsmet Paşa ile Batı Cephesi Komutanı Ali Fuad Paşa, durumu yerinde bir daha inceledikten sonra karar vermek üzere, saldırıyı geri bırakmıştı. Amα, birkaç gün sonra saldırıya karar verildiği Cephe Komutanlığınca verilen bilgiden anlaşılmıştır.» diyor. Gediz Taarruzu sırasında Ertuğrul Grubu Komutanı Kâzım Bey, daha sonraki yılların Orgeneral Ozalp'ı, bunun tersini yazıyor: «Neticede cephe kumandanı Ali Fuad Paşa, Erkân-ı Harbiye-i Umumiye'nin de muvafakatini sağlayarak taarruza karar verdi.» (Yakın Tarihimiz, Ağustos 1962, Cilt 11, sayı 23, aktaran, C. Kutay, Çerkez Etem Dosyası, Ikinci Cilt, sayfa 7) Bu karar üzerine taarruz hazırlığı başlıyor.

Kâzım Bey, daha sonraki yılların Orgeneral Kâzım Ozalp'ı, anlatıyor: «Kuvvetlerimizi Kütahya'dan kuzeye doğru hareket ettirdik. Benim emrimdeki kuvvetler düşmanın cephe ve sağ kanadına doğru taarruz edecek.

Kuvvay-i Seyyare de düşmanın daha sağ kanadına ve kanadın gerilerinde tazyikte bulunacaktı. Düşmanın ricatı halinde de yolunu kesecekti.» Bundan sonra taarruz başlıyor: «Kuvvetlerimizi sessiz ve gürültüsüz Efendi Köprüsü denilen mevkie kadar yanaştırdık. 23-24 sabahı taarruza geçtik. Hava yağmurlu ve sisli idi. Arazi de çok dağlık..» Sonra «ricat emri» geliyor. Şöyle: «Akşama kadar muharebe şiddetle devam etti. Düşman, mevzilerinde sebat ediyordu. Gece de taarruza devam edilmesine dair emir verdim. Ben bu emri verdikten sonra Garp Cephesi Kumandanından ricat için bir emir geldi.» Garp Cephesi Komutanı Ali Fuad Paşa, Yunan'ın dayandığını görüyor ve «çekilme» emri veriyor. Komutan emir verirse, yerine getirilir.

Nitekim İnönü Bucağı'nda böyle oldu. Birazdan «İnönü Zaferi» ile ilgili olarak çok ayrıntılı bilgi verilecek. Şimdilik çok kısa bir bilgi yeterli olacak. Bu bilgi Genelkurmay Başkanlığı Harp Tarihi Dairesi tarafından yazılan «Türk İstiklâl Harbi» tarihinden alınıyor. «Birinci İnönü Zaferi» ile ilgili olarak şöyle bir bilgi yer alıyor: «Böylece, 11 Ocak sabahı iki taraf kuvvetleri birbirinden haberi olmadan biri doğu, diğeri batı istikametinde çekilmişlerdi.» (Genelkurmay Başkanlığı Harp Tarihi Dairesi, Türk İstiklâl Harbi II nci Cilt Batı Cephesi 3 üncü Kısım Birinci, İkinci İnönü, Aslıhanlar ve Dumlupınar Muharebeleri 9 Kasım 1920 - 15 Nisan 1921, Ankara, 1966, sayfa 219) «Birinci İnönü Zaferi» iki taraf kuvvetlerinin birbirinden habersiz olarak çekilmeleriyle doğuyor.

Genelkurmay Başkanlığı Harp Tarihi Dairesi'nin aynı yayınına göre Yunan tarafının çok kayıp verdiği şöyle anlaşılıyor ve kanıtlanıyor: «Bu sırada İnönü Bucağı tapu memurluğunun Batı Cephesine gelen bir yazısında 'Yunanlıların 11 Ocak 1921 saat 01.20'de birçok yaralı ve ölülerini geri taşıdığı; saat 05.20'den itibaren de büyük kısmı ile Bozöyük istikametinde çekilmeye başladığı Bozöyük'ten gelen köylü Numan Ağa'nın sözüne dayanı-

larak' bildirilmekte idi. Bu haberin doğruluğu kabul edilebilirdi. Fakat yine de incelemeye muhtaç görülüyordu. Keşif faaliyetlerinin daha çok genişletilmesi ve hızlandırılması gerekiyordu.» (Türk İstiklâl Harbi II nci Cilt Batı Cephesi 3 üncü Kısım, sayfa 217) Çok açık: Köylü Numan Ağa, Yunan tarafının çekildiğini görüyor ve İnönü Bucağı Tapu Memuru da bunu Cephe Komutanlığına bildiriyor.

«İnönü Zaferi» üzerinde durulacak. Kemal Atatürk ve İsmet İnönü, İnönü Bucağı'nda «zafer» ve Gediz'de ise «mağlûbiyet» olduğunu ileri sürdüler. Şimdi tekrar Gediz'e dönme zamanı. İnönü'ye daha sonra gelinecek. Şimdi Gediz'e ve Batı Cephesi Komutanı Ali Fuad Paşa'nın «ricat emri» verdiği yere dönme zamanı. Kâzım Bey anlatmaya devam ediyor: «Ben muharebeye başladığımız zamandaki yerimde, yani Kütahya ile Efendi Köprüsü arasındaki sırtlardayım. En son 61'inci Tümen kıt'aları çekilirken, topçu ateşiyle takip edilmemeleri dikkati nazarımı çekti.» Savaşta çekileni top ateşi ile kovalamak gerekiyor, fakat gereken görülmüyor. Kâzım Bey, anlatmayı sürdürüyor: «Tam bu esnada, bir köylü koşarak geldi, 'Ben, dedi, size geliyorum. Yunanlılar bütün gece çekildiler, şimdi Gediz'de hiçbir Yunanlı kalmamıştır.» Ali Fuad Paşa, çekilme emri verdiği zaman, Yunan tarafı da çoktan çekilmeye başlamış.

Gediz Taarruzu'nda Ertuğrul Grubu Komutanı Kâzım Bey, bundan sonra, ne yaptıklarını da yazıyor: «Bunun üzerine, benim ve İzzettin Bey'in karargâhında ne kadar asker varsa ve mekkarelere de er bindirerek süratle Gediz'e doğru yola çıkardım. Gediz, yaya üç saat ötede idi. Bunlar, hep atlı gidiyorlardı. Gediz'e girmelerini emrettim. Ve oradan da düşman hangi istikametten gitmişse keşif yayıp rapor göndermelerini, benim de biraz sonra orada bulunacağımı bildirdim. Vaziyet birdenbire, Allah'ın inayeti ile çok iyiye dönmüştü.» Tabii işlerin birdenbire iyiye dönmesinde, Allah'ın inayeti kadar, köylü-

nün haber vermesinin rolü de var. Tabii savaşanların da rolü var. Şiddetli bir çatışmanın olduğunda hiç kuşku yok. Çerkez Etem, anılarında, çok şiddetli çatışmaların olduğunu ifade ediyor. Kayıplardan çıkıyor: «Gediz muharebesinde verdiğimiz şehit ve yaralı sayısı, şimdiye kadar, Demirci muharebesi dahil verdiğimiz kayıpların en ağırı idi: 200 şehit ve 500 yaralı vermiştik. Bu, sadece Kuvvay-i Seyyare'nin kaybı idi. Nizami fırkaların şehit ve yaralı sayısı bunların haricinde idi. Düşmanın zayiatı bizimkinin asgari iki misli idi. Halbuki o müdafaada, biz taarruzda idik.» Söyledikleri doğru ise gerçekten çok sert çatışmalar olmuş.

Kâzım Bey, sadece Gediz'e girme emri vermekle kalmıyor. Şunları da yapıyor: «Oradan geçen telgraf teline, benim seyyar telgraf makinesini bağlattım, Kütahya merkezinden, Ankara'ya ve Erkân-ı Harbiye'ye kadar, yolu süratle açmalarını istedim. Makine başında, Mustafa Kemal, İsmet ve Fevzi Paşalar haber bekliyorlardı. Onlara bütün cereyan eden ahvali anlattım. Ve Gediz'e hareket edeceğimi söyledim.» Doğrusu, Mustafa Kemal'in Gediz'de bir mağlûbiyetten söz etmesi, tüm inandırıcılığını yitiriyor. Kâzım Bey ise Gediz'e gidiyor: «Ben de Gediz'e gittim, 61 inci Tümen ile Kuvvay-i Seyyare'ye mensup kuvvetler de oraya vardılar ve Gediz'in güneyinde ilerleyerek düşmanla temas ettiler.» Böylece nizami ve seyyar kuvvetler, beraberce Gediz'i kurtarıyor.

Gediz'in kurtarılmasında, Yunan tarafının çekildiğini haber veren bir köylünün katkısı büyük oluyor. Bu köylünün, 12 yaşlarında Ahmet adında bir çocuk olduğu anlaşılıyor. Genelkurmay Başkanlığı Harp Tarihi Dairesi tarafından yayınlanan bir başka ciltte şunlar yazıyor: «Sabaha karşı Gediz'den gelen 12 yaşlarında Ahmet adında bir Türk çocuğunun, Yunanlıların gece Gediz'den çekildikleri haberini saat 08.00 sıralarında 159 uncu Alaya ulaştırması üzerine alay komutanı bu haberi derhal grup komutanına telefonla bildirdi. O da, telefonla cephe ko-

mutanından önce Ankara'da Büyük Millet Meclisi Başkanı Mustafa Kemal'e arzetti.» (Genelkurmay Başkanlığı Harp Tarihi Dairesi, Türk İstiklâl Harbi II nci Cilt Batı Cephesi 2 nci Kısım 4 Eylül 1919 - 9 Kasım 1920, Ankara, 1965, sayfa 326) Genelkurmay Harp Tarihi, burada Ertuğrul Grubu Komutanı Kâzım Bey'in, Cephe Komutanı Ali Fuad Paşa'dan önce Mustafa Kemal Paşa'ya haber vermesini biraz kuşkuyu çekecek bir biçimde yazıyor. Halbuki Kâzım Bey, sözü edilen yazısında, Ali Fuad Paşa'yı bulamadığını özellikle belirtiyor.

Genelkurmay Başkanlığı Harp Tarihi Dairesi tarafından yayınlanan bu cilt, 400 sayfadan fazla. Bunun içinde Gediz Taarruzu ile ilgili bölüm 13 sayfa kadar. Böylesine «tartışmalı» bir muharebeye bu kadar az yer ayrılması ilgi çekici. Fakat başka çare de olmadığı anlaşılıyor. Çünkü Genelkurmay Başkanlığı tarafından yayınlanan Türk İstiklâl Harbi de, Gediz Taarruzu konusunda Mustafa Kemal'in Nutuk'ta söylediklerinin tersini söylemek zorunda kalıyor. Buradan da kısa tutmak zorunluluğu doğuyor.

«Türk İstiklâl Harbi II nci Cilt Batı Cephesi 2 nci Kısım» adını taşıyan cilt, 1965 yılında yayınlanmış. Kâzım Bey'in Gediz'i anlatması ise 1962 yılında olmuş. Genelkurmay Başkanlığı'nda tarih yazan emekli subaylar ise Orgeneral Kâzım Özalp'a kızmış görünüyorlar. Çünkü Gediz Taarruzu için ayrılan çok kısa bir bölümü bile şöyle bir paragraf koymayı unutmuyorlar: «Bu taarruzun yapıldığı 24 Ekim günü ve gecesi 11 nci Tümen ile Ertuğrul Grubu Komutanlığı arasında telefon irtibatı kurulamamış ve dolayısıyla grup komutanı muharebenin seyri üzerinde hiçbir etki gösterememişti.» Bu, herhalde, Kâzım Özalp'ın Gediz Taarruzu ile ilgili olarak doğruları yazmış olmasının cevabı oluyor.

Genelkurmay Başkanlığı Harp Tarihi Dairesi'nde, yıllardır süren İstiklâl Harbi tarihini, hiçbir tarih eğitimi olmayan emekli subaylar yapıyor. Yapılan işten, çok zen-

gın bir arşivin bulunduğu anlaşılıyor. Fakat ne yazık ve ne anlaşılmaz bir iş! Tarihi ile bu kadar çok övünen bir devlet, savaş tarihi arşivlerini resmi tarihçilerin dışında hiç kimseye açmıyor. Bu resmi tarihçilerin çoğu ise, bırakınız tarih yazmayı, tırnak içine bile nasıl alınacağını bilmiyorlar. Bir belgede yer alan raporu hem özetleyip, hem değiştirip, hem de tırnak içine alıyorlar.

Türkiye'de çok devlet kurulmuş. Türklerin örgütçü bir ulus olduğunda hiç kuşku yok. Sadece örgütçü değil. Aynı zamanda kayıtlara düşkün bir ulus. Osmanlı demek, kayıt demek. Kurtuluş savaşı da öyle. Mustafa Kemal ve arkadaşları kadar kayıtçılığa düşkün bir başka ihtilâlci kadro bulmak güç. Her anlarını fotoğrafa kaydetmişler. Mümkün olduğu kadar film çektirmişler. Çok yazışmışlar. Hepsi duruyor. Cumhurbaşkanlığı arşivlerinin zengin bir kaynak olduğu anlaşılıyor. Ne güne duruyor? Neden açılmıyor? Türkiye ne garip bir ülke haline getiriliyor? Türkiye tarihini incelemek için ya Büyük Britanya ya da Birleşik Amerika veya başka bir ülkenin arşivlerine bakmak gerekiyor. Türkiye'deki arşivler ise, sanki farelerin kemirmelerine bırakılıyor. Universitelerin tarihçileri ise böyle bir garabeti büyük bir suskunlukla karşılıyorlar.

Nerede örtme varsa, saklanmak istenen gerçekler var, demek. Nerede suskunluk varsa, buna iştirak var, demek. Savaş tarihi arşivlerini, tarih eğitimiyle hiçbir ilgileri olmayan, emekli subaylara açmak, tarihi örtmeye çalışmak, demek. Ancak tarihi örtmek o kadar kolay değil. Hele mesleğin profesyonelleri değilierse, hiç mümkün değil. Genelkurmay Harp Tarihi Dairesi'nde de mümkün olmuyor. Çok ısrarla ve çözümü bilinen bir bilmeceyi çözerce okunursa Türk istiklâl Harbi ciltlerine dayanarak «İnönü Zaferi» olmadığını göstermek mümkün oluyor. Aynı şekilde Gediz Taarruzu'nun bir yenilgi olmadığı da çıkıyor.

Şöyle yazıyor: «Gediz Taarruzu'nun yapıldığı bu gün-

lerde Yunanlılar, Türk kuvvetlerinin 8000 er, 28 makineli tüfek, 16 ağır ve hafif top mevcudunda olduğunu tahmin etmekte idiler. Bu sebeple, Kütahya istikametinde yapacakları bir taarruzla Türkleri geri atacaklarını sanmışlardı. Ayrıca 24 Ekim günü, Türk topçusunun ateş faaliyetinin artması, Türklerin 25 Ekim günü de taarruza devam edeceklerinin belirtisi addedildi. Bu taarruzu karşılamak için cephane durumları yetersiz olmakla beraber, 2 nci Tümen ve kolordu ile telsiz irtibatı sağlanamamıştı. Bu sebeple 13 ncü Yunan Tümeni 24-25 Ekim gecesi, iki kol halinde Hamidiyehanı istikametinde çekilmeye başlamıştı. Tümen, 25 Ekim'de Hamidiyehanı'na geldi.» (Türk Istiklâl Harbi II nci Cilt Batı Cephesi 2 nci Kısım, sayfa 325) Bu bilgiler, Yunan Genelkurmay Başkanlığı Harp Dairesi yayınlarından aktarılıyor ve Yunan çekilmesini mazur göstermeye çalışıyor.

Şunları da yazıyor: «Yunanlıların durumundan habersiz olan Ertuğrul Grubu, Batı Cephesi Komutanlığı'ndan aldığı emir gereğince 24/25 Ekim gecesi çekilmeğe başlamıştı.» Fakat köylü çocuğu Ahmet'in haberi üzerine çekilme durduruluyor ve Kâzım Bey karşı hareketi başlatıyor, Gediz'in alındığını kabul ediyor. Şöyle: «Gediz'e saat 09.00 sıralarında ilk önce Emet Müfrezesi, arkadan da 61 inci Tümen girdi ve bir alayını Çeltikçi yönünde bıraktıktan sonra diğer iki alayı ile Gediz'in birkaç kilometre güneybatısında tahkimata başladı.»

Mustafa Kemal, Nutuk'ta ve Gediz Taarruzu'nu anlatırken, bir belgeye yer veriyor. Metin içinde yer alan bu belge «Çavdarhisar, 27/28.10.1920» tarih ve mahrecini, «Genelkurmay Başkanlığına» hitabını ve «Batı Cephesi Komutanı Ali Fuad» imzasını taşıyor. Ali Fuad, bu telgrafında, «usta, silâhlı ve donatılmış bin erin ivedi olarak, özellikle Ankara'daki birliklerden, bu uygun değilse en yakın yerden verilmesini» istiyor. Ikinci paragrafta şunları yazıyor: «Yürüyüşler ve savaşlar, giydirilebilen erlerin de elbiselerini, ayakkabılarını parçalamış; kar ya-

ğan dağlarda erler, dünden beri, çıplak ve yalınayak kalmıştır. Cephe Komutanlığı Vekilliği elinde hiçbir şey olmadığından özellikle kaput, ayakkabı, pamuklu, elbise, yelek, kuşak kısacası havanın etkilerinden korunmak için ne verilmek gerekse on beş bin üzerinden tez elden gönderilmesini önemle buyruklarınıza sunarım.» (Atatürk, Söylev, II nci Cilt, sayfa 368) Mustafa Kemal bu belgeyi verdikten sonra devam ediyor: «Baylar, Batı Cephesi Komutanı Ali Fuad Paşa'nın daha Gediz Savaşı'nın yapılmakta bulunduğu bir sırada okuduğumuz bu telyazısı kapsamının, özellikle bunda sezilen anlamın ve anlayışın pek çok dikkate değer görülmesi olağandır, sanırım.» Mustafa Kemal'in Nutuk'ta söyledikleri, burada da, tarihe denk düşmüyor. Bu telgrafın çekildiği tarihte Gediz Taarruzu başarı ile sonuçlanmış durumda. 27/28 Ekim gecesi Gediz'in güneybatısında Uşak'ın girişinde Hamidiyehanı'nda Yunan'la çok sert çarpışmalar oluyor.

Hamidiyehanı'ndaki sert çarpışmalar için Ali Fuad acele bin er ve biraz ayakkabı ve kaput istiyor. Mustafa Kemal, Nutuk'ta, devamla şunları yazıyor: «Söz konusu telyazısı, Bakanlar Kurulu'nda okunduktan sonra altına şu çıkma yazılmıştı: Bakanlar Kurulu'nda incelendi. İleri sürülen nedenler ve olaylar akla yatkın bulunmadı. Doğal olarak gerekli yardım yapılacaktır. Üçüncü Alaydan, tasarlanan kuvvet gönderilecektir. İsmet.» Buradaki «İsmet», İsmet Bey'in yerine geçiyor.

Gediz'de nizami kuvvet erlerinin çok yoksul bir durumda olduklarını Etem de yazıyor. Anılarında şunlar var: «Gediz Taarruzu'nda nizami kıtaatın ayağında çarık yoktu. Biz de aynı membalara istinat ettiğimiz halde, ayakları çıplak askerimiz mevcut değildi. Bunları cebir suretiyle toplamış olduğumuz iddiası da doğru değildir. Tekrar edeyim ki bizim kuvvetlerimiz daha çok mahalli halkın evlâtları idiler ve aileler de çocuklarını çıplak ayakla muharebeye göndermiyorlardı.» (Cemal Kutay, Çerkez Etem Dosyası, Ikinci Cilt, sayfa 25) Nair Popülist

Etem, doğrunun yanına açıkça sırıtan yalanı da katıp yazıyor.

1920 yılının burjuva ihtilâlci kadroları, çok fazla dillendirerek dikkatleri çekmemeye çalışarak, Çerkez'in gelri toplama yöntemine itiraz ettiler. Zorla toplanmasına bir itirazları yoktu. Işbirlikçi olsun olmasın, tüm zenginlerden zorla bağış alınmasına itiraz ediyorlardı. Bu itirazı çok açık olarak yapmadılar. Bugün bile çok açık söylenmiyor. Çünkü itiraz ederek bir başka vergileme yöntemi olduğunu propaganda etmek istemiyorlar.

Bilinçsiz «küçük zabit» Etem ise, gurbet ilde yaşlılık döneminde yazdığı anlaşılan anılarında, kendisine yöneltilen suçlamaların niteliğine bakmadan hepsine karşı savunmaya geçiyor. Pek tutarsız oluyor. Anılarında doğruyla yanlışı ayırmak zor oluyor. «Tekrar edeyim ki bizim kuvvetlerimiz daha çok mahalli halkın evlâtları idiler ve aileler de çocuklarını çıplak ayakla muharebeye göndermiyorlardı.» diyor. Sanki «mahalli halk» çocuklarını bayrama gönderiyor ve giydirip süsleyerek yolluyor. Bu söylenenlere herhalde çocuklar bile inanmaz.

Söyledikleri arasında inanılması gerekenler, hiç kuşkusuz, çok. «Yalnız şurası muhakkaktır ki, Kuvvay-i Seyyare kendi emrindeki kıtaatın ihtiyaçlarını, o günkü ahval ve şeriat içinde daha iyi ve tatminkâr şekilde temin ediyordu.» Bu, herhalde doğru olmalı. Şu da, Kurtuluş Savaşı ile ilgili değerli bir bilgi sayılmalı: «Kuvvay-i Seyyare'nin nizami kıtaata tercih edilmiş olduğu bir tahminden ibarettir. Kuvvay-i Seyyare'de harbeden askerlerin tabi oldukları iaşe ve ibate hükümlerini ben, daha evvel çalıştığım Teşkilât-ı Mahsusa nizamnamesinden almıştım.» Osmanlı'nın Teşkilât-ı Mahsusa'sı, Etem'in aracılığıyla, gerilla kuvvetlerine örnek oluyor.

Bazı değişiklikler de yaptığını söylüyor: «Bazı farklarla bizler, jandarma efradına nasıl maaş verilir de yiyeceklerini kendileri temin ederlerse, bunun yerine maaş

vermiyorduk, fakat askerlerimizin ihtiyaçlarını merkezî idare ve levazım ile temin ediyorduk. Bunu da devlet hazinesinden almıyorduk. Zaten devlet hazinesinin verebileceği herhangi birşey de yoktu.» (Cemal Kutay, Çerkez Etem Dosyası, Ikinci Cilt, sayfa 24) Etem, devlet hazinesinden almadığını söylüyor. «Bunları cebir suretiyle toplamış olduğumuz iddiası da doğru değildir» diyor. Üstelik erlerinin giyimi ve kuşamı yerinde. Bunun kaynağı ne?

Safdil halkçı ve gerilla lideri Etem'in anıları, resmi tarihçilerin yazdığı tarihe benziyor. Tabii tersinden. Çerkez Etem'in anılarında da tutarsızlıklar cömertçe yer alıyor. Çerkez Etem, anılarında, söylemek istemediğini de söylüyor. Anılarının bir başka yerinde yazıyor: «Bu arada bir de bana sık sık yükletilen zorla para toplama ithamı vardır. Ben, devlet hazinesinden para almıyordum. Askerimi asgari yaşama şartları içinde geçindiriyordum. Hali vakti yerinde olanlardan para topluyor, vatanın müdafaasına harcıyordum.» (Cemal Kutay, Çerkez Etem Dosyası, Birinci Cilt, sayfa 247) Nasıl topladığına da bir örnek veriyor. «Manyas'taki hadiseleri bastırdıktan ve emniyet tedbirlerini aldıktan sonra Bursa'ya doğru yola çıktık. Karacabey kazasında geceledik. Burada büyük çiftlik sahiplerinden olan Galip Paşa'dan Levazım Zabitim Muharrem Bey beş bin lira senelik aidat istemişti.» Galip Paşa «Sultan Hamid devrinin Arnavut Paşalarından idi. Uzun zamanlar imtiyazlı olduğu için devlete vergi vermemişti.»

Çerkez, bu kadarını biliyor. Aynı zamanda Balıkesir Müdafaa-i Milliye Cemiyeti azası ve Karesi Mebusu Vehbi Bolak da orada idi. «O da iane topluyordu. Başka yapacak hiç birşey yoktu. Bir yurt varlığını korurken, herkes elinde olanla katılacaktı.» Böyle yazıyor. Fakat Galip Paşa, bu yazılanları anlamıyor. Vehbi Bey'in istediklerini bile vermiyor. Vehbi Bey de «Etem Beyefendi» diyerek Çerkez'e şikâyet ediyor. Şöyle: «Burada en büyük

çiftliğin sahibi olan Galip Paşa'dan 1500 lira istedik, listeye o şekilde yazdık, vermiyor, çok diyor. Beri tarafta fakir bir köylü, çift hayvanını zevkle, gururla satıyor, alın da namusumuzu kurtarın, diyor. Böyle şey olur mu?» Vehbi Bey, Çerkez Etem'e soruyor.

Fakir köylü, namusundan başka kaybedecek birşeyi olmadığı için, namusuna düşkün oluyor. Çerkez Etem, Levazım Zabiti Muharrem Bey'e, 5 bin liraya 1500 lira daha eklemesini emrediyor. Fakat Galip Paşa yine kabul etmiyor. Çerkez Etem ayrıca rica ediyor. Galip Paşa yine kabul etmiyor ve Çerkez Etem'e çıkıyor. Şöyle oluyor: «Galip Paşa beni görmeye geldi. İstenilenin iane olduğunu, bunun da arzuya tabi bulunduğunu, Sultan Hamid'in bile kendi ailesine imtiyaz tanıdığını söyledi.» Bunun üzerine Çerkez Etem «güldüm ve dedim ki» diye yazıyor ve devam ediyor: «Sultan Hamid bu imtiyazları verdiği için memleket bu hale geldi.. Bu iane değil, namus ve şeref borcu... Ve sen, derhal bu parayı vereceksin. Hem de örnek olacaksınız. Şimdi rahat düşünmeniz için size müsait bir yer hazırlatalım.»

Çerkez Etem, büyük toprak sahibi Galip Paşa gibi toplumun «üst katlarına çıkmış» kimselerin, mahzenlerde daha rahat düşüneceklerini, her neredeyse, öğrenmiş bulunuyor. Bunu anlatıyor: «Ve Galip Paşa'nın, Hükümet dairesinde alt katta misafir edilmesini emrettim. Iki saat sonra Galip Paşa'nın kâhyası 6500 lirayı getirdi. 5000 lirası için levazım şubemiz, 1500 lirası için de mebus Vehbi Bey makbuz verdi.» Mahzenlerde, Galip Paşa'nın, hem rahat ve hem de çabuk düşündüğü anlaşılıyor.

Gerilla kuvvetlerinin, düzenli kuvvetlere göre, daha bakımlı ve daha kuşamlı olduğu kesinlikle ortaya çıkıyor. Bunların mali kaynakları hakkında da birtakım ipuçları elde edilmiş oluyor. Ve burada yazılanları, kesinlikle, ipuçları olarak kabul etmek gerekiyor. Türkiye'nin son yirmi yıllık açılım döneminde, bir veya iki ipucunu ger-

çeğin tümü olarak gören ve göstermeye çalışan «geç kalmış» bilim adamlarıyla sık sık karşılaşıyor. Bu yüzden daha sabırlı araştırmalara kadar Çerkez Etem'in gelir kaynaklarıyla ilgili olarak burada yazılanları ipucu olarak görmek zorunlu oluyor. Çerkez Etem'i bir «hain» saymanın imkânsızlığı yavaş yavaş belli oluyor. Fakat Çerkez Etem'in bir hain olmadığı ortaya çıkar çıkmaz, bir saat sarkacı gibi bırakılınca öbür uca gidip, Çerkez'i idealize etmek için hiçbir neden bulunmuyor. Çerkez Etem'i «maceracı» olarak nitelemenin de, Çerkez Etem'de erken gelşmiş bir «komünist» bulmanın da hiçbir inandırıcılığı yok.

Nazım Hikmet'in yakın akrabası Ali Fuad Paşa, Çerkez Etem'e hep yakınlık duyuyor. 27/28 Ekim gecesi Hamidiyehanı önündeki şiddetli çarpışmalar için Ankara'dan bin asker ile bol miktarda kaput istiyor. Türk sltiklâl Harbi Tarihi, Hamidiyehanı önündeki kuvvet durumunu şöyle yazdı: «13 üncü Yunan Tümeninin Gediz'i boşaltığı haberi üzerine, derhal Hamidiyehanı istikametine çevrilen 1 inci Kuvvay-i Seyyare emredilen bölgeye geldi ve 61 inci Tümen Komutanından, 190 ıncı Alayın kendisiyle işbirliği yapmasını istedi. Bolşevik Taburu ile 159 uncu Alaydan bir tabur da 190 ıncı Alay yakınlarında bulunuyordu.» (Türk İstiklâl Harbi II nci Cilt Batı Cephesi 2 nci Kısım, sayfa 329) Burada adı geçen Bolşevik Taburu, Sovyet Rusya'dan gönderilen bir tabur değil. Bir taburun adı.

Taarruzu Çerkez Etem başlatıyor: «Etem Bey, Hamidiyehanı'nda bulunan 13 üncü Yunan Tümenine 190 ıncı Alayla birlikte 27 Ekim günü öğleden sonra taarruza başladı. Bu taarruzu, 190 ıncı Alay, Muhipler, Çeltikçi istikametinde, 1 inci Kuvvay-i Seyyare ise bir kolla Erdoğmuş-Asaklar, diğer bir kısım kuvvetle de Vakıf-Gölcük-Yeniköy istikametlerine yönelttiler.» Çarpışma şiddetli oldu, ancak 190 ıncı Alay geç kaldı: «1 inci Kuvvay-i Seyyare'nin üç saat devam eden taarruzu çok şiddetli

oldu. Güneş batmadan önce Pehlivanağa Müfrezesi Asaklar batısındaki yüksek sırtları işgal etti. 190 ıncı Alay bu taarruza dört saatlik bir gecikme ile katılabildi. Bu sebepten onunla irtibat hayli güç oldu.» Burada adı geçen Pehlivanağa Müfrezesi, Kurtuluş Savaşı'nın sayısız kahramanlarından ve Çerkez Etem'in en yakın savaş arkadaşlarından Parti Pehlivan'ın başında bulunduğu birlikler oluyor. Parti Pehlivan, Çerkez Etem ile birlikte Yunan'dan geçit isteyerek Türkiye'yi bırakmaya razı olmuyor. İsmet Bey kuvvetlerine de teslim olmuyor. Çerkez Etem ile anlaşarak, Yunan kuvvetlerinin arkasına geçiyor, Yunan'a karşı çete savaşlarını sürdürüyor ve çok büyük yararlıklar gösteriyor. Sonunda Yunan'a karşı savaşırken ölüyor.

Türk İstiklâl Harbi, Hamidiyehanı çarpışmasını şöyle bitiriyor: «27/28 Ekim gecesi devam eden muharebe topçu, bomba, makineli tüfek ve piyade ateşleri ile çok şiddetli cereyan etmişti. 28 Ekim sabaha karşı 190 ıncı Alay geri çekilmeye başladı. Bunun üzerine I inci Kuvvay-i Seyyare de çekilmek zorunda kaldı.» Hamidiyehanı'ndaki çekilmeyi Genelkurmay Başkanlığı tarafından yayınlanan tarih böyle yazıyor. Sonuçlarını da şöyle yazıyor: «Yunanlılar, Hamidiyehanı'nda yapılan muharebede Türk kuvvetlerinin çekilmesi üzerine 31 Ekim'de üç koldan tekrar Gediz istikametinde ilerlemeye başladılar.» İlerlemenin sonucu da «aynı gün Gediz'e varan bu kuvvetler herhangi bir mukavemet görmeden şehre girdiler.» (Türk İstiklâl Tarihi, II inci Cilt, Batı Cephesi 2 nci Kısım, sayfa 330) Bu konuda başka hiçbir bilgi yok. Neden Gediz karşı koymadan Yunan'a bırakılıyor. Bu konuda hiçbir bilgi yok. Sadece aynı sayfada şu var: «Böylece 24 Ekim 1920'de başlayan ve iki ay kadar süren Gediz harekâtından sonra iki taraf kuvvetleri, bir başarı elde edemeden eski mevzilerine çekilmek zorunda kalmış ve 13 üncü Yunan Tümeninin kendiliğinden çekilmesi üzerine Gediz kasabası Türkler'e bırakılmıştı.»

Pek inanılacak gibi değil. Kurtuluş savaşında ve her anında destanlar yaratmakla övünen bir tarih, Gediz Taarruzu söz konusu olunca, «aptal Yunan Gedjz'i Türkler'e bıraktı» demeye denk bir tarihçilik örneği veriyor. Genelkurmay Başkanlığı tarafından yayınlanan Türk İstiklâl Harbi, Mustafa Kemal'in Gediz'de mağlûbiyet tezini doğrulayamayınca «Gediz kasabası Türkler'e bırakılmıştı» demekle yetiniyor. Bütün bunlar, Çerkez Etem'e ve kuvvetlerine karşı yöneltilecek bir saldırının hazırlığı oluyor. Kuvvay-i Seyyare'nin prestijini kırmak için Gediz'de mağlûp olmak gerekiyor. Çerkez Etem'in, bir yanda, komünist örgütlerin, diğer yanda, ezildiği sırada da ise tam tersine bir «zafer» gerekiyor. İşte bu sırada «İnönü Zaferi» tarih sahnesine çıkıyor.

Yakup Kadri Karaosmanoğlu, 6 Nisan 1921 tarihli Ikdam Gazetesi'nde «İnönü Zaferi yahut Metristepe'den Görülen Şeyler» başlıklı bir yazı yazıyor. Anılarında, bu yazı ile ilgili olarak, Refet Paşa ile arasında bir tartışmanın geçtiğinden söz ediyor. Gediz Taarruzu'ndan sonra Ali Fuad Paşa Batı Cephesi Komutanlığı'ndan kaydırılıyor. Batı Cephesi Komutanlığı ikiye bölünüyor. Genelkurmay Başkanı İsmet Bey, aynı zamanda, Batı Cephesi Komutanı oluyor. İçişleri Bakanı Refet Bey de, aynı zamanda, Güney Cephesi Komutanı yapılıyor. Ancak cephenin tümü dar olduğu için birbirinin içine giriyor. İşte bu Refet Bey, Yakup Kadri'ye şunları söylüyor: «Birinci İnönü Zaferi münasebetiyle İsmet'i bir millî kahraman mertebesine çıkaran makalenizi okudum. Çok şairaneydi doğrusu o yazınız. Fakat hakikatle hiçbir alâkası yok.» (Yakup Kadri Karaosmanoğlu, Politikada 45 Yıl, Ankara, 1968, sayfa 32) Güney Cephesi Komutanı, İnönü Zaferi için «hakikatle hiçbir alâkası yok» diyor. Şaşırtıcı bir durum ortaya çıkıyor.

Karaosmanoğlu da şaşırıyor ve «şu halde Mustafa Kemal Paşa'nın İsmet Paşa'ya çektiği tebrik telgrafı da sizce bir şiirden mi ibaret?» diye sormak ihtiyacını du-

yuyor. Sözü edilen telgraf içinde «Türkün makus talihini yendiniz» ifadesinin geçtiği telgraf. Refet Paşa, buna, şu cevabı veriyor: «Ona ne şüphe! Bahsettiğiniz telgrafı yazanın da sizin edebiyat arkadaşlarınızdan biri olduğunu bilmiyor musunuz?» Burada kastedilen ise Hamdullah Suphi Tanrıöver. Türkiye tarihinin şimdiye kadar önemli sayılan bu telgrafını, gerçekten de Hamdullah Suphi yazıyor ve Mustafa Kemal imzalıyor.

Refet Paşa, «İnönü Zaferi» için pek inançlı görünmüyor. Bu açık. Bir başka Kurtuluş Savaşı Komutanı da, çok dikkatli fakat çok anlamlı ifadeler kullanıyor. Ali Fuad Paşa, İnönü Zaferi'nin sonuçları için şunları yazıyor: «Yunan taarruzunun mahiyeti her ne olursa olsun, neticede Ankara hükümetinin haricî ve dahilî düşmanlara karşı kazanmış olduğu bir muvaffakiyettir. Murahhaslarımızın Londra Konferansı'na gitmeğe hazırlandıkları bir sırada vaziyetimizi kuvvetlendirici bir hadise olarak da telâkki etmek yerinde düşüncedir.» (Ali Fuad Cebesoy, Moskova Hatıraları, sayfa 117) Ali Fuad Paşa, «İnönü Zaferi» ile ilgili olarak «haricî ve dahilî düşmanlara karşı» bir muvaffakiyet deyimini kullanıyor. Londra Konferansı'ndan tam önce olmasını da ayrıca kaydediyor.

Fakat bu yazdıklarını, bir paragraf önce, yazdıklarıyla birlikte okumak gerekiyor: «10 Ocak 1921'de İnönü mevkilerinde Garp Cephemiz düşman taarruzlarını muvaffakiyetle tardederek muzaffer olmuştu. Bundan daha evvel cephenin merkezinde başlayan Çerkes Etem ve kardeşlerinin isyanı da tamamiyle tenkil edilmişti. Belki de İnönü mevzilerine karşı Yunanlıların taarruzu askerî bir görüşle yapılmış bir taarruz olmaktan ziyade Çerkes Etem isyanını kolaylaştırıcı ve takviye edici bir hareket de olabilirdi.» Ali Fuad Paşa, İnönü'de bir Yunan taarruzu olduğu konusunda kuşku saçıyor.

Kurtuluş savaşı döneminden sonra tüm Cumhuriyet döneminde pek fazla itibarını yitirmemiş iki komutan, İnönü Zaferi'ne inanmıyor. Biri çok açık. Diğeri ise üstü kapalı olarak. Ancak bu iki komutanın inançsızlıklarını çok

güvenilir kanıt saymamak gerekiyor. Çünkü her ikisinin de İsmet Paşa ile bir türlü göremedikleri hesapları var. Bu yüzden bu inançsızlığı sadece bir hipotez olarak kabul etmek, tedbirlilik olacak.

Gediz Taarruzu, belli bir maksat için kullanılıyor. 1920 yılı sonbaharında gerilla kuvvetlerinin bir işlev gördüğü, bu işlevin çok önemli olduğu inancı kökten kazınmak isteniyor. Bunun için bu sırada, gerilla kuvvetlerinin Yunan ile karşılaşmasının ve karşılaşması halinde de bir başarı sağlamasının önlenmesi zorunlu oluyor. Eğer önlenemezse, karşılaşmanın mağlûbiyet getirdiği görüşünü yaymanın zorunluluğu da buradan doğuyor. Bu yüzden, İnönü savaşlarını konu alan Genelkurmay Başkanlığı Türk Istiklâl Harbi «Gediz taarruzunda, ordu birliğine olan ihtiyaç ve zaruret kesin olarak bir defa daha ortaya çıkmıştı» diyor. (Türk Istiklâl Harbi II nci Cilt Batı Cephesi 3 üncü Kısım, Ankara, 1966, sayfa 42) 1920 yılının sonbaharı ile kışı Kuvvay-i Seyyare ile yurt içi ve yurt dışı komünist örgütlerin ezilmesine ayrılmıştı.

Mustafa Kemal ve arkadaşları, 1920 sonlarında, yapmakta oldukları burjuva devriminin gerekleri açısından, sağlam bir toprağa basmaya başladıklarını hissediyorlar. Bunun için zamanın bir «temizliğe» elverişli olduğunu düşünüyorlar. Mustafa Kemal ve arkadaşları, öyle sıradan ihtilâlci değiller. Bu işe ciddiyetle eğiliyorlar. Bu işe başlarını koymuşlar. Kişisel bir mücadele yapmıyorlar. Şu açık ve tekrar olarak söylenmeli: Kurtuluş savaşının iç çekişmeleri arasında kişisel hiçbir yan yok. Bunun anlamı şu değil: Kurtuluş savaşında kişiler yoktu. Bu anlam çıkmamalı. Hiç kuşkusuz kurtuluş savaşını yönetenler de, yapanlar da insandı. Cesur, korkak ve yurtsever veya hain, ya da özverili ve hırsız, bütün bu özellikler insanlar için. Hiç kuşku yok, her türlü kişisel çıkar merakı vardı. Ancak olayların akışını bu kişisel merak etkilemedi. Çerkez Etem ile Mustafa Kemal veya İsmet Paşa ile Ali Fuad Paşa arasındaki çekişme, hiçbir zaman kişisel merak ile belirlenmiş, bir çekişme olmadı. Mutlaka kişisel özellikler etkili oldu. Fakat çekişen, kökten olmasa bile, bakışlardaki ayrılıklardı.

1920 sonlarındaki hesaplaşma, bakış açılarındaki farklılıkların hesaplaşması oldu. Derin ya da sığ fakat mutlaka önemli farklılıkların hesaplaşması yapıldı. Bu durumda Kurtuluş Savaşı'nı yönetenler bastıkları toprağı sağlam gördüler. Hiç kuşku yok, büyük risk aldılar. Bunu biliyorlardı. Çerkez Etem'i temizlerken risk aldılar. Fakat bu hesaplı bir risk idi. Bu hesapta, 1920 sonbaharı veya 1921 kışında bir Yunan saldırısı yer almadı.

Harp Tarihi Dairesi Arşiv No. 4/4478 Dosya No. 6 kod numarasıyla bir belge var. Daha önce de söylendi. Bu ve benzeri belgeler yalnızca Harp Tarihi Dairesi'nde tarih yazıcılığı yapan emekli subaylara açık. Bu belge, «İnönü Zaferi» öncesinde Batı Cephesi Komutanlığı ve Genelkurmay Başkanlığı'nın bir Yunan taarruzu beklemediğini gösteriyor. Komutanlık ve Başkanlık bir durum saptaması yapmış ve «Yunanlıların büyük ölçüde taarruzu beklenemez» sonucuna varmış. (Türk Istiklâl Harbi II nci Cilt 3 üncü Kısım, sayfa 154) Bu durum saptamasıyla Çerkez Etem'i isyana, ya da çok büyük bir tercihle Yunan'a geçmeye tahrik ediyor.

«Birinci İnönü Muharebesi'nin kayıt ve tesbitini tamamlarken, Çerkes Etem ve biraderlerinin son maceralarını ve akıbetlerini de zikretmek muvafık olur. Bu akıbetin çok feci ve iğrenç olduğunu söylemeğe bile hacet yoktur.» Bunları, Yunus Nadi yazıyor. (Yunus Nadi, Çerkes Etem Kuvvetlerinin Ihaneti, Istanbul, 1955, sayfa 121) Kaldığı yerden devam ederek şunları da yazıyor: «İsmet Bey asileri iki üç gün takip ettikten sonra, âdeta Allah'tan gelen bir ilhamla, 'Bu esnada Yunan taarruz ederse?' vehmiyle, sür'atle Kütahya'ya döndüğü zaman, bunlar da sanki ordu kendilerinden çekiliyormuş gibi fakat çok da ciddi taarruza cür'et edemiyerek Kütahya'ya bile doğru gelmişlerdi. İsmet Bey tam Kütahya'ya geldiği zaman, gerçekten Yunan taarruzunun haberi de yetişmiş olduğundan, orada ancak beş altıyüz kişilik bir birlik bıra-

karak, diğer kuvvetleriyle ve geceyi gündüze katarak, durmadan İnönü'ne koşmuş ve yetişmiştir.» İnönü'de bir «zafer» ve bir de soyadı kazanan İsmet Bey, «Ya Yunan saldırırsa» diye evham ediyor ve İnönü Zaferi'ne zor zoruna yetişiyor.

İnönü savaşı öncesinde yapılan durum saptaması «Kuzeyden güneye uzanan Batı Cephesi Komutanlığının cephe hattı 200 km. yi geçmemektedir» diyor ve «Yunanlılar, bu cephenin herhangi bir kesiminde üstün kuvvetler, en az üç tümenli bir kolordu toplayarak harekât ve taarruza başlayabilirler» hipotezi ile başlıyor. Ancak bunu reddediyor. Şöyle: «Fakat, İtilâf Devletleri, en aşağı 50 000 kişilik bir kuvvetle Yunan ordusuna fiilen yardım etmezlerse Türk ordusunun biraz mukavemet ve fedakârlığı karşısında büyük ölçüde ve devamlı bir taarruza henüz yeterli olmayan Yunan ordusu, yalnız başına böyle bir taarruzu başaracak yerde, Marmara ve İzmir kıyılarından uzaklaşmakla zayıflamaya ve kesin olarak yenilmeye mahkûm olur.» Yunan'ın bir taarruza hazır olmadığına bu kadar büyük bir kesinlikle inanılıyor.

Batı Cephesi Komutanlığı ile Genelkurmay Başkanlığı'nın İnönü Savaşı'ndan önceki durum değerlendirme raporunda şunlar da yer alıyor: «Yunanlılar, işgal edeceği arazide her şehir ve kasabada kuvvet bulunduramayacağından, halkın vatansever hareket ve teşebbüsleri, Yunanlıların harekât ve geri ulaştırmasını tehdit edebilir.» Bu yüzden askeri durum incelenince «Yunanlıların büyük ölçüde taarruzu beklenemez» sonucuna varılıyor. Buna bir de siyasal değerlendirme ekleniyor: «Yunanlıların 1921 başlarındaki iç siyasi durumları böyle bir harekete, belki daha uzun bir zaman için elverişli görülmemektedir.» (Türk İstiklâl Harbi, II nci Cilt, 3 üncü Kısım, sayfa 155) 1920 yılı sonu ile 1921 başlarında, Anadolu ihtilâlcileri bastıkları toprağı sağlam hissediyorlar. Temizliğe başlayabileceklerini düşünüyorlar.

Daha sonraki yıllar, tarih bilgi biriktiriyor. Biriken bilgiler ise Mustafa Kemal ve arkadaşlarının, İnönü Savaşı öncesindeki durum değerlendirmesinin oldukça gerçekçi olduğunu gösteriyor. Anadolu'nun savaş deneyimi yüksek ihtilâlcileri, bilgi ve sezgilerine dayanarak, 1920 sonlarında somut durumun çözümlemesini yapıyorlar ve bir

Yunan saldırısı olamayacağı sonucuna varıyorlar. Bu, doğrulanıyor. Genelkurmay Başkanlığı tarafından yayınlanan Türk İstiklâl Harbi, İnönü Savaşı'nda Yunan tarafının amacı olarak, bir Yunan Tarih Ansiklopedisine dayanarak, şu özet bilgiyi veriyor: «Bilecik, Karaköy, Bozöyük, Eskişehir kesimlerinde toplanmakta olan Türk kuvvetlerini dağıtmak; bu bölgede bulunan harp malzemesi, demiryolları ve köprülerini tahrip etmek; Yunan ordusu savaşçılığını ispat etmek amacını güden mahdut hedefli bir taarruzdu. Harekât, Bozöyük-Bilecik demiryoluna ve ihtiyaç halinde İnönü'ye kadar ileri götürülecek; görevlerinin bitiminden sonra kıtalar, yalnız muharebe meydanından malzemenin geriye taşınması için yeter bir süre yerlerinde kalacaklardı.» Genelkurmay Başkanlığı Harp Tarihi Dairesi'nin tarih yazıcısı emekli subaylarının özetlemesine rağmen son derece açık.

İsmet Bey'e bir soyadı kazandıran «Yunan Taarruzu», Yunan kaynaklarına göre, «ihtiyaç halinde İnönü'ye kadar» gidip gelme olarak planlanıyor. Bunun için kaydedilen «Yunan kayıpları ise, Yunan Tarih Ansiklopedisi'ne göre, 8 subay ve 49 er ölü; 9 subay ve 145 er yaralı tümü 211 olarak tespit» ediliyor. (Türk İstiklâl Harbi, II nci Cilt 3 üncü Kısım, sayfa 247) Türkiye'nin kayıpları ise daha az. Aynı kaynağa göre «6 Ocak 1921'den 12 Ocak 1921'e kadar süregelen bu muharebedeki Türk kayıpları; 4 subay, 117 er şehit, 12 subay, 85 er yaralı, 5 subay, 29 er esir, toplam 252 kayıp» olarak hesaplanıyor. Doğrusu, her iki tarafın kayıplarıyla ilgili resmî kayıtlar ciddi bir çarpışma izlenimi vermiyor. Bu kayıp tablosuna bakıp da bir zaferden söz etmek ise, kesinlikle mümkün görünmüyor.

Kayıp durumu böyle. Halbuki Harp Tarihi Dairesi Arşiv No. 4/4478 Dosya No. 1 kod numaralı yerde bulunduğu bildirilen Batı Cephesi Komutanlığı'nın 11 Ocak 1921 tarihli emrinde şunlar yazıyor: «Şimdiye kadar alınan raporlara göre iki günlük kanlı ve şiddetli muharebelerde düşmanın, Türk kıtalarının mukavemeti karşısında çok sayıda kayıplara uğrayarak 10/11 Ocak 1921 gecesi kuzeybatıya doğru geri çekildiği anlaşılmıştır.» Türk İstiklâl Harbi adını taşıyan serinin ilgili cildinde de bu sözler tırnak içine alınarak veriliyor. Halbuki, asıl belgeden özetlenerek yazılıyor. Özetlemek, bilimsel alışkanlığı olmayan kalemlerde, değiştirmeyi de içerebilir. Bu yüzden aslında ne yazdığı bilinmiyor.

Burada «Türk kıtalarının mukavemeti karşısında çok sayıda kayıplara uğrayarak» Yunan kuvvetlerinin çekildiği ileri sürülüyor. Genelkurmay Başkanlığı Harp Tarihi Dairesi tarafından yayınlanan Türk İstiklâl Harbi, ya teorik veya pratik savaş bilgisi olan hiçbir kimse tarafından okunmuyor; ya da teorik veya pratik savaş bilgisi olanlar son derece az. (*) Çünkü bu özetlemenin bir paragraf üstünde şu cümle var: «İyi bir keşif yapılamaması ve temasın devam ettirilmemesi yüzünden Yunanlıların çekildiği, zamanında anlaşılamamış, bu yüzden 11 Ocak günü Yunanlılar, takibe uğramadan kolayca muharebeyi keserek İnönü mevziinden geri çekilmişlerdi.» (Türk İstiklâl Harbi, II nci Cilt 3 üncü Kısım, sayfa 220) Muharebede «temas», başka temaslara benzemez; ateşle olur. Savaşta ateş yoksa temas da yoktur. Karşı tarafın çekildiğini anlamaya yetecek kadar bile bir temasın olmadığı bir karşılaşmada, «zafer» pek çok akla gelir.

İsmet Bey, 12 Ocak 1921 tarihli emrini şöyle bitiriyor: «Ben 12 Ocakta İnönü istasyonunda bulunacağım. Telefon irtibatı sağlanıncaya kadar tümenlerin ve süvari grubunun oraya bir emir subayı göndermelerini rica ederim.» Aynı gün akşam saat yedide, Batı Cephesi Komutanı İsmet Bey Genelkurmay Başkanı İsmet Bey'e verdiği raporda «9 ve 10 Ocak 1921 günü yapılan İnönü Meydan Muharebesi sonunda, düşmanın süratle geri çekildiği, çekilme istikametlerinin tayine çalışıldığı, ileriye keşif

(*) *Türk Silâhlı Kuvvetleri'nin teorik ve pratik savaş yeteneğini, Kıbrıs'ta, yaşayarak görme imkânını buldum.*

kıtaları sürüldüğü, 2 nci Süvari Grubunun 12 Ocak 1921'-den itibaren cephe ilerisinde sürüleceği, cephe birliklerinin 12 Ocak 1921'de, ileri harekâta başlayacağını» bildiriyor. Bu belge de tırnak içinde özetleniyor. Bu belgenin önemi şuradan geliyor: «İnönü Meydan Muharebesi» deyimini ilk kez, Batı Cephesi Komutanı İsmet Bey, Genelkurmay Başkanı İsmet Bey'e gönderdiği raporda kullanıyor.

İnönü'de İsmet Bey, «İnönü Meydan Muharebesi» kazanmak için arşiv belgelerine iz düşerken Ankara da böyle bir «zafer» için duyduğu açlığı saklamıyor. Bu tür hareketlerde zaman zaman, harekete katılan kadroların tümü bir «zafer» ihtiyacını duyuyorlar. Tabii mülkiyetli toplumlarda bir «zafer» yaratılınca mutlak bir sahip bulmak gerekiyor. Mülkiyeti kutsal sayan hareketler de zafer de özel mülkiyete yazılıyor. Zafere duyulan ihtiyaç kollektif olmasına rağmen, zafer özel mülkiyete kaydediliyor.

İsmet Bey'in şansı burada. Ankara'da zafere duyulan bir ihtiyaç var. O kadar ki, İttihat ve Terakki'nin silâhlı kalkışmaya yönelmesinde Tunalı Hilmi ile en çok payı olan Muhittin Bey, Bursa Milletvekili olarak, «İnönü Zaferi» karşısında o kadar heyecan duyuyor ki, yerinde duramıyor, Meclis kürsüsüne çıkıyor ve Namık Kemal'den bir beyit okuyor: Şöyle: «Biz ol alihimemi-erbabı-ceddü-içtihadız kim / Cihangirane bir devlet çıkardık bir aşiretten.» Yunan'dan toplam 8 subay ve 49 er ölünce, Muhittin Bey, Osmanlı'nın kuruluşunu ve fetihlerini hatırlıyor. «Bir aşiretten dünyayı zapteden bir devlet çıkardık» demeye getiriyor.

Bunun üzerine Mustafa Kemal de dayanamıyor ve ayağa kalkıyor, konuşuyor. Şöyle konuşuyor: «Arkadaşlar, Muhittin Baha Bey'in gayet kıymetli sözlerinin bende hasıl ettiği hislere tercüman olmak üzere bir iki kelime arzedeceğim. Milletimiz bugün mazisinde olduğundan çok

daha ümitlidir. Kendilerinin tabiri veçhile cennetten vatanımıza nikran olan merhum Kemal demiştir ki.» Burada, Mustafa Kemal, Namık Kemal'in şu beytini okuyor: «Vatanın bağrına düşman dayadı hançerini / Yoğ imiş kurtaracak baht-i siyeh maderini.» Namık Kemal, kara talihli ananın kurtarıcısı olmadığını söyleyip yakınıyor. Buna M. Kemal cevap veriyor: «İşte ben bu yüksek Meclisin huzurunda ve bu yüksek Meclisin reisi sıfatiyle ve yüksek heyetini teşkil eden bütün âzanın her biri namına ve bütün millet namına diyorum ki» diyor ve Namık Kemal'den ilham ile kendi beytini okuyor: «Vatanın bağrına düşman dayasın hançerini / Bulunur kurtaracak baht-ı siyeh maderini». Gerçekten de Kurtuluş Savaşı'nın edebiyatı, İnönü bucağında doğuyor.

Mustafa Kemal, İsmet Bey'e bir telgraf gönderiyor «İnönü Meydan Muharebesi'nde Batı Cephesi kıtalarının uğurlu ve ezici komutanız altında gösterdikleri kesin galibiyetten dolayı zatı devletlerine ve kahraman ordumuzun bütün komutanlarıyla subay ve erlerine» Büyük Millet Meclisi'nin kalpten kutlamalarını sunduğunu yazıyor. Tabii İsmet Bey de cevabını veriyor. Şöyle: «Tanrının yardımı ile İnönü Meydan Muharebesi'nin kazanılmasından dolayı Büyük Millet Meclisi'nin içten tebrik dilekleri ordu'nun bütün subay ve erlerini minnet ve şükrân hisleriyle doldurup taşırmıştır. Alınyazımızı kesin bağımsızlıkla üzerine almış olan Büyük Millet Meclisi'ne kayıtsız şartsız itaattan aldığı manevi ve kutsal feyz ile, topraklarımızın kurtarılması görevini yapacağına ordunun kesin inanmış bulunduğunu, yüksek başkanlığınıza arz ve temin ederim.» İsmet Bey, bu; kutlanırken bile bağlılığını en abartmalı kelimelerle dile getirmeyi unutmuyor.

Haksız değil. Çünkü böylesine kolay bir «zafer» ve soyadı bulmak pek zor. Bir taraftan dört, diğer taraftan da sekiz subayın kaybı ile bir «İnönü Meydan Muharebesi» yazılıyor. Fakat Genelkurmay Başkanlığı Harp Tarihi Dairesi'nin tarih yazıcısı emekli subayları ne kadar

çalışırlarsa çalışsınlar, böyle bir zaferin olmadığını gizleyemiyorlar. Gerçi İnönü Bucağı'ndaki olaylar saati saatine yazılmış olmasına rağmen İsmet Bey'in ne zaman çekilme emri verdiği pek ortaya çıkarılamıyor. Ancak 10 Ocak anlatılırken bir paragrafa rastlanıyor. Şöyle: «Bugünkü muharebelerde, geri çekilme emri vaktinde kıtalara ulaşamadığı ve birliklerin cephedeki kritik durumunun etkisi altında bulunduğu bir sırada cephe karargâhının İnönü istasyonundan İnönü köyüne ivedi çekilmesi gerideki birlikler arasında yanlış yoruma sebep olmuş ve morallerini sarsmıştı. Özellikle tümenlerin kıta ağırlıklarının, vaktinden önce dağınık bir halde ve birçok eşya bırakarak geriye çekilmesine sebep olmuştu.» (Türk İstiklâl Harbi II nci Cilt 3 üncü Kısım, sayfa 211) Cümle bozukluğu, herhalde, bozguna yakın bir geri çekilmeyi hem yazma ve hem de yazmama isteğinden doğuyor.

İnönü Bucağı'ndaki çarpışmalar, bir zafer bir yana ciddi ve düzenli bir savaşın bile olmadığı sonucuna doğru yol alıyor. Burada, Harp Tarihi Dairesi Arşiv No. 6/2132 Dosya No. 39 kod numarası veriliyor ve şunlar yazılıyor: «Bir kısım personelin cepheden Eskişehir'e kadar geri gitmeleri buradaki halkı telâş ve heyecana düşürmüştü.» Lenin, eğer ricat zorunlu ise «disiplinli ricat» üzerinde durur. Politikada zaman zaman «disiplinli ricat» sağlamış olmaktan övünür. İsmet Bey'in, komutası altındaki kuvvetlere, bir zafer bir yana, bir «disiplinli ricat» bile sağlayamadığı anlaşılıyor. Bunu, Türk İstiklâl Harbi tarihinin ilgili ciltleri yazıyor. Şöyle yazıyor: «Bu sırada durum, gerçekten endişe verici idi. Özellikle halk zafer haberleri beklerken iki gündenberi süregelen muharebelerde sahra ve ağır topların gürültüleri Eskişehir'de heyecan yaratıyordu.» Gerçekten halk zafer bekliyordu.

Halka zafer gerek. Fakat zafer yok, sessizlik var: «Akşam karanlığı ile beraber cephedeki muharebe faaliyeti durmuş ve top sesleri kesilmişti. Yunanlılar tarafında da derin bir sessizlik hüküm sürmeye başlamıştı.» Sessizlikle sabah oldu. 11 Ocak 1921 sabahı. Batı Cephesi Komutanı, 11 Ocak 1921 tarihinde izlenecek hareketi Genelkurmay Başkanına bildirdi. Genelkurmay Başkanı bunu onayladı ve bir emir haline getirdi. Hem Batı Cephesi Komutanı'nın raporu ve hem de Genelkurmay Başkanı'nın emri Harp Tarihi Dairesi Arşiv No. 4/4478 Dosya No. 1 kod numarası ile saklı tutuluyor. Sadece 11 Ocak 1921 tarihi için Genelkurmay Başkanı'nın Batı Cephesi Komutanı'na gönderdiği emrin özeti yayınlanıyor. Bu özette Genelkurmay Başkanı İsmet Bey, Batı Cephesi Komutanı İsmet Bey'e icabında demiryollarını da tahrip ederek «ricat emri» veriyor. Genelkurmay Başkanlığı Harp Tarihi Dairesi'nde görevli emekli subaylar tarafından «özet» hale sokulan bu «ricat emri» şöyle :

«1. Bugün (10 Ocak 1921) saat 11.00'de başlayan ve 24 üncü Tümenin Teke sırtlarından Rızapaşa köyüne çekilmesi, 4 üncü ve 11 inci Tümenlerin de İnönü doğusuna alınmasıyla biten muharebenin sonucu henüz anlaşılamamış ise de, Batı Cephesinin bu bölgede şimdi toplanmış olan kısımlarının düşmanı ne dereceye kadar durdurmayı başarabileceği kestirilememektedir.

2. Durum Eskişehir'in başarı ile savunulmasına imkân vermiyorsa, Batı Cephesi özellikle topçu ve makineli tüfek malzemesini elden çıkarmadan ve kıtaların büsbütün elden çıkmasına yer vermeyecek şekilde, birlikleri Eskişehir doğusuna almalıdır. Bu sırada Seyitgazi - Sivrihisar - Ankara istikametinin özellikle asi Etem kuvvetlerine karşı örtülmesi ve muhafazası için batıdan Ankara'ya gelen istikametlerin tıkanması gözönünde tutulmalıdır.

3. Batı Cephesi emrindeki demiryolu araç ve gereçlerinin düşman eline bırakılmaması ve Eskişehir'deki harp silâh, araç ve gereçlerine ait tezgâh, avadanlık ve mühimmatın da emniyetle geriye alınmasının sağlanması ve bırakılacak demiryollarının esaslı olarak tahrip edilmesi gereklidir.

4. Eskişehir'in elden çıkması halinde de doğrudan doğruya düşman tarafından ciddi bir taarruza uğranılmadıkça, Güney Cephesi, şimdi bulunduğu durumda kalacak ve süvari tümenini, memleket içine sarkması umulan Etem kuvvetlerine karşı kullanabilecek şekilde kendi sağ kanadında bulunduracak ve Batı Cephesi sol kanadı ile irtibat kuracaktır.

5. Düşmanın üstün kuvvetlerle taarruzu halinde, Güney Cephesi kıtalarını kaptırmayacak ve gereçlerini elden çıkarmayacak surette demiryolları üzerinde tahripler yaparak yavaş yavaş Afyonkarahisar - Konya istikametinde çekilmelidir.»

Çok açık. Güney Cephesi Komutanı Refet Bey, bütün bunları çok yakından biliyor. Bu yüzden Yakup Kadri'ye, İnönü Zaferi iddialarının gerçekle hiçbir ilgisi olmadığını söylüyor. Son emir, tam bir ricat emri oluyor. 10 Ocak tarihinde Batı Cephesi Komutanı İsmet Bey'in 11 Ocak tarihinde Genelkurmay Başkanı İsmet Bey'in emri ile kuvvetler çekiliyor.

İşte bu çekilme sırasında Batı Cephesi Komutanlığına, İnönü Bucağı Tapu Memurluğu'ndan bir yazı geliyor. Bu yazıda «Bozöyük'ten gelen köylü Numan Ağa'nın sözüne dayanılarak» Yunan'ın çekildiği bildiriliyor. Bu yazı, herhalde, Türkiye'nin değil ama İsmet Bey'in makus talihini yeniyor.

Durum Saptaması :

Çerkez Etem ve Mustafa Suphi

Şimdi tekrar geriye. 1921 yılı Ocak ayı başlarından, 1920 yılı Eylül ayı başına. 2 Eylül 1920 tarihinde Büyük Millet Meclisi Hükümeti, Sovyet Rusya ile dostluk anlaşmasını çabuklaştırma ve aynı zamanda komünist hareketi ezme kararını aldı. 4 Eylül tarihinde Büyük Millet Meclisi'nde, Mustafa Kemal'in adayına karşı Halk İştirakiyun Fırkası yöneticisi Nazım Bey İçişleri Bakanı se-

çildi. Nazım Bey'in İçişleri Bakanı olması Mustafa Kemal'i çok korkuttu. Mustafa Kemal, Nutuk'ta, Nazım Bey'i casuslukla suçladı.

Şöyle devam etti: «İşte baylar, bu Nazım Bey, kendisi ve arkadaşları aracılığı ile yaptığı sürekli propagandalar sonucunda ve bize karşıcıl olmaya hazırlananların, ulusun yüksek çıkarlarını unutarak, yaptıkları yardımlarla İçişleri Bakanlığına geçirilmişti. Böylece Nazım Bey, hükümetin bütün iç yönetim örgütünün başında, yurda ve ulusa değil, ancak paralı uşağı olduğu kimselerin yararına en büyük hizmeti yapabilecek duruma gelebilmişti.» (Atatürk, Söylev, Ikinci Cilt, sayfa 370) Mustafa Kemal, hiçbir tarihsel dayanağa tutunmadan, çok ağır konuşuyor. Şunları ekliyor: «Kuşkusuz baylar, bunu kesinlikle uygun göremezdim. Onun için İçişleri Bakanı Nazım Bey'i kabul etmedim ve çekilmek zorunda bıraktım.» Mustafa Kemal, burada, pek inandırıcı da olamıyor.

Meclis, Mustafa Kemal'e rağmen, Nazım Bey'i İçişleri Bakanı seçiyor. Herhalde Nazım Bey de bunu biliyor. Mustafa Kemal de. Mustafa Kemal, Nazım Bey'in «karşıcıl olmaya hazırlananlar» tarafından İçişleri Bakanı yapıldığını söylüyor. Buradaki «karşıcıl» Türk Dil Kurumu Türkçesinde «muhalif» kelimesinin karşılığı oluyor. Muhalefete hazırlananlar, Mustafa Kemal'in itirazı ile, bir önemli bakanlığı bırakmaya razı olmazlar. Başka bir etki gerekli. Bunu bulmak, bu kitabın kapsamını aşar. Ancak bu kitabın kapsamı içine giren kaynaklarda Nazım Bey'in istifasıyla ilgili başka görüşler var. Değinmekte yarar var.

«Ankara'ya hareket ettiğimi Ali Fuad Paşa bildirmiş olmalı ki, istasyonda, hiç beklemediğim ve ummadığım halde bizzat Mustafa Kemal Paşa tarafından karşılandım. Halbuki Ali Fuad Paşa'ya kimseyi rahatsız etmemesini, takatsız ve hasta olduğum için kalbimde samimi olarak mevcut olan hürmet hislerimi izhar edemezsem

mustarip olacağımı arzetmiştim. Buna rağmen, beni cidden seven Paşa, haberim olmadan hasta olarak Ankara yolunda olduğumu bildirmiş. Trenimiz Polatlı'da odunu bittiği için fazlaca beklemişti. Ben de bu sırada takatsızlıktan uyumuşum. Ankara'ya ancak istasyona girerken gözlerimi açabildim. Hemen ve çok acele hazırlandım. Kalabalığı görünce şaşırdım. Mustafa Kemal Paşa yine kendisinin şahsî misafiri olmamı ısrarla ve samimiyetle istedi. İtiraz ettim. İyileştiğim anda arzularını emir telâkki ettiğimi söyledim. Müsaade etti. Düşündüğüm ve kendisine evvelce yazdığım gibi yakın dostum tüccar Arif Aslan Bey'in evine indim.» Tahmin edileceği gibi bu anıların yazarı, Çerkez Etem. Çerkez devam ediyor: «Arif Aslan Bey'in evi, Ankara'nın o tarihte pek nadir büyük bağ evlerinden birisi idi. Keçiören'de idi. Bir köşk kadar rahat ve genişti. Yerli Ermeni zenginlerinden birisinin imiş. Bana alt katı tamamen tahsis ettiler. Keşke etmese idiler ve keşke Ankara'ya hiç gelmese idim.» (Cemal Kutay, Çerkez Etem Dosyası, Birinci Cilt, sayfa 340) Etem, ziyaretçilerin çokluğundan ve karıştığı işlerden sıkılıyor ve sonradan pişman oluyor.

Karıştığı veya kendi iddiasıyla «karıştırıldığı» işlerden birisini şöyle anlatıyor: «Fakat birkaç gün sonra hiç istemediğim halde Dahiliye Vekâleti'ne seçilen Tokat Mebusu Nazım Bey meselesine âdeta zorla karıştırıldım. Ben Nazım Bey'i tanımıyordum. Mustafa Kemal Paşa, Nazım Bey'i değil de Refet Bey'i bu makamda istiyormuş. Nazım Bey vatan için tehlikeli fikir ve hareketlerin sahibi imiş. Ekseriyet bu düşüncede idi ve bunlar içinde eskiden dostum olan Diyarbakır Mebusu Hacı Şükrü Bey de vardı.» Çerkez Etem'in, yalan yazdığı gösterilemese bile, yer yer eksik yazdığı belli oluyor. Devam ediyor: «Hacı Şükrü Bey hemen Nazım Bey'e gider ve 'Etem Bey çekilsin diyor' der. O da istifa eder. Ertesi sabah Mustafa Kemal Paşa geldi, bir münasip fırsatını getirerek teşekkür etti.»

Çerkez Etem, Halk İştirakiyun Fırkası Lideri Nazım Bey'in İçişleri Bakanlığı'ndan düşürülmesinde etkili olduğunu iddia ediyor. Öylesine iddia ediyor ki, Mustafa Kemal'den sonra, Nazım Bey'in de ziyaretine geldiğini söylüyor. «Daha sonra bizzat Nazım Bey geldi, izahat vermek istedi, şaşırdım» diye yazıyor. Nazım Bey'e şunları söylediğini iddia ediyor: «Beyefendi.. Ben hiçbirinizi tanımıyorum. Benim yegâne arzum birbirine inanan ve güvenen insanların memleketi idaresidir. Ben askerim ve siyasete karışmam.» Hem Mustafa Kemal'in ve hem de Nazım Bey'in, bu konuyla ilgili olarak Çerkez'i ziyaret ettiklerine inanmamak için bir neden yok. Ama Nazım Bey'e söylediklerini iddia ettiği sözler pek inandırıcı görünmüyor. Çünkü anılarının bir başka yerinde, yaptıklarından pişmanlık duyarak sorumluluğu atmaya çalışıyor. Şöyle: «Ben, bana anlatılanları, anlatanların şahsiyetine göre hükümlendirmek ve kıymet biçmek vaziyetinde idim. Nazım Bey'in memleketin mevcudiyeti için tehlike addedilecek faaliyetlerini söyleyenler başta Mustafa Kemal Paşa olmak üzere tanınmış şahsiyetlerdi. Kendisine, Meclis'in intihap etmesine rağmen vazifesine başlamaması haberini, memleket için muhataralı addederek, gönderdim. Eğer Nazım Bey masum ise kabahat bende değildir. Ne diyebilirim? Tarih hükmünü versin.»

Etem, İsmet Bey'e çektiği telgrafların birinde «tarih beni az, sizi çok lânetleyecektir» diyor. Çerkez Etem'in yaptıkları olmalı. Çerkez Etem, tarihten korkuyor. Mustafa Kemal, en azından Çerkez Etem'in iddiasına göre, Çerkez Etem'in vurucu gücüne ve yüksek prestijine dayanarak, Ankara'daki özgün komünist hareketinin lideri Nazım Bey'in çıkışı püskürttükten sonra, Eylül ayının ortalarına doğru, üç ay önce gelen bir mektubu cevaplandırmak ihtiyacını duyuyor. Bunun için bir mektup kaleme alıyor. Mektubun üzerine bir tarih koyuyor: 13.9.1336. Gerçekten tarih hiç yan çizmiyor. Bu tarih, 13 Eylül 1920 oluyor. Mektubun hitap kısmı biraz uzun ve şöyle: «Ba-

kû'da Türkiye İştirakiyun Komitesi Merkez Heyeti Başkanı Mustafa Suphi Bey ve azadan Mehmet Emin Yoldaşlara». Mustafa Kemal, Ankara'daki Halk Iştirakiyun Fırkası lideri Nazım Bey ile hesaplaştıktan sonra Bakû'daki Türkiye Iştirakiyun Fırkası Başkanı Mustafa Suphi Bey'e bir mektup yazıyor. «Aynı hedefe yürüyen Türkiye Iştirakiyun Teşkilâtı'yla tamamen işbirliği edebilmek için Büyük Millet Meclisi'ne tam yetkiye sahip bir temsilci göndermenizi rica eder ve bu vesile ile samimi hürmet ve selâmlarımı sunarım» diye yazıyor. Mustafa Suphi Bey, bu mektup üzerine, sevinçle geliyor. Olümüne geliyor. Koşa koşa geliyor.

— «Siyah gece
«Beyaz kar
«Rüzgâr
«Rüzgâr.»
— Trabzon'dan bir motor açılıyor
— Sa-hil-de ka-la-ba-lık!
— Motoru taşlıyorlar
— Son perdeye başlıyorlar!
— Burjuva Kemalin omuzuna binmiş
Kemal Kumandanın kordonuna
Kumandan kâhyanın cebine inmiş
Kâhya adamlarının donuna
— Uluyorlar
— hav.. hav.. hak... tü
— Yoldaş unutma bunu
Burjuvazi
ne zaman aldatsa bizi
böyle haykırır :
— hav.. hav.. hak... tü
— Gördün mü ikinci motoru?
— İçinde kim var?
— Arkalarından gidiyorlar.
— İkinci motor birinciye yetişti
— Bordaları bitişti

— Motorlar sarsılıyor
— Dalgalar sallıyor
Sallıyor dalgalar.
— Hayır
iki motorda iki sınıf çarpışıyor.
— Biz
Onlar!
— Biz silâhsız
Onlar kamalı
— tırnaklarımız
— Kavga son nefese kadar
— Kavga
— Dişlerimiz ellerini kemiriyor
— Kamanın ucu giriyor
— girdi...
— Yoldaşlar, ey!
artık lüzum yok fazla söze :
Bakın göz göze
— Karadeniz
On beş kere açtı göğsünü,
On beş kere örtüldü.
On beşlerin hepsi
Bir komünist gibi öldü.

Nazım, sonradan, böyle yazdı. Mustafa Suphi, Mustafa Kemal'e bir mektup yazdı. 15 Haziran 1920 tarihli. Süleyman Sami ile Türkiye'ye yolladı. Mustafa Suphi, Süleyman Sami'yi, Anadolu'da açık bir örgütlenme için izin verilip verilmeyeceğini sormak üzere Mustafa Kemal'e yolladı. Mustafa Kemal, Nazım Bey'den kurtulduktan sonra, 13 Eylül 1920 tarihinde, cevabını gönderdi. Cevabında «amaç ve ilke yönünden bizimle tamamen birlik olan Türkiye Iştirakiyun Teşkilâtı'ndan maddi ve manevi yönden hakkıyla yararlanabilmemiz için teşkilâtınızın sadece Büyük Millet Meclisi Başkanlığıyla irtibat kurma ve muhafaza eylemesi gerekir» dedi. «Aynı hedefe yürüyen Türkiye Iştirakiyun Teşkilâtıyla tamamen işbirli-

ği edebilmek için Büyük Millet Meclisi'ne tam yetkiye sahip bir temsilci göndermenizi ve Büyük Millet Meclisi tarafından Azerbaycan Hükümeti'ne temsilci olarak Bakû'ya gönderilmiş Memduh Şevket Bey'le ilişki kurmanızı ve işbirliği eylemenizi rica eder ve bu vesile ile samimi hürmet ve selâmlarımı sunarım» dedi.

Mustafa Kemal, 13 Eylül tarihinde Mustafa Suphi'ye yazdı. 16 Eylül tarihinde ise «Batı Cephesi Kumandanı Ali Fuad Paşa Hazretlerine» yazdı. Ali Fuad Paşa'ya daha uzun yazdı ve üzerine «kişiye özel» işareti koydu. Ali Fuad Paşa'ya yazdığı mektubun dört numaralı maddesinde şunlar yer aldı: «Bolşevikler aynı zamanda memleketimizde Bolşevik teşkilâtı kurmak için olağanüstü faaliyete başlamışlardır. Bakû'ya gönderdikleri Mustafa Suphi ve arkadaşları vasıtasıyla Türkiye Komünist Genel Merkezi'ni meydana getirdiler. Tamamen Bolşevik fikirlerine kazanılan saf ve saf olmayan kişileri sahilin her noktasına çıkardıkları gibi, içeride de Eskişehir ve Ankara'ya kadar göndermişlerdir. Amaçları memlekette bir sosyal devrim yapmaktır. Bu halde memleket doğrudan doğruya üçüncü Enternasyonale yani Rusya'ya bağlı olacağından Bolşevikler hiçbir taahhüt ve yardıma lüzum kalmaksızın bizi kendilerinden ayrılmış bir hale getirmiş ve Batılılarla politik pazarlıklarında daha güçlü durum elde etmiş olacaklardır. Memleketimizin fikir ve devrim taraftarı olan veya bu perde altında türlü amaçlar peşinde koşan adamları da bu durumu farketmeksizin Bolşevik teşkilâtını kolaylaştırmaktadırlar.» (Rasih Nuri İleri, Atatürk ve Komünizm, İstanbul, 1970, sayfa 157) Mustafa Kemal'in üç gün arayla yazdığı iki mektup birbirine hiç uymuyor.

Tabii «uymuyor» demek oldukça hafif oluyor. Mustafa Kemal Paşa'nın 16 Eylül tarihli mektubunun sekizinci ve son maddesi şöyle başlıyor: «Açıklamamdan anlaşılmıştır ki, kayıtsız şartsız Rus tabiyeti demek olan dahildeki komünizm teşkilâtı amaç olarak tamamen bi-

zim aleyhimizdedir. Gizli komünizm teşkilâtını her suretle durdurmak ve uzaklaştırmak zorundayız. Mecliste yeni olarak meydana çıkan halk zümresi bizim tanıdığımız arkadaşlardır. Bunlar memlekette bir sosyal devrimin — kısmen olsun — gereğine inananlardır. Bu teşebbüsün nedenlerini sarmalayamamaktadırlar. Hükümetten ayrı bir zümre yapmaktan vazgeçirmek istedik, mümkün olamadı. Fakat şimdi halkçılık programı altında hükümetçe bir program kabul ettik. Halk zümresi kendiliğinden dağılmış gibidir.» Mustafa Kemal, hükümetin kontroluna alınınca bir karşı hareketin dağıldığını yazıyor, bu deneyimi aktarıyor ve devam ediyor: «Hacı Şükrü Bey gibi birçok arkadaşlar gizli bir tarzda başladıkları Yeşil Ordu teşkilâtı ile oynadılar. Bunu durdurmalarını kendilerine ihtar ettim. Kendi arzularını kolaylıkla desteklemek isteyen birtakım kimseler hileli bir tarzda komünizm ve benzeri teşkilâtına taraftar olduğumu daima yayıyorlar, fakat yanlıştır. Durum arzettiğim gibi Doğu ve Batı ile belirli bir sonuca varmadan devrimden kaçınmak ve bu münasebetle Mustafa Suphi Yoldaşa yazdığım gibi ne yapılacak ise hükümet vasıtasıyla yapmaktır. Tabiatıyla komünizm ve Bolşevizme açık olarak aleyhtarlığı uygun görmem.» Mustafa Kemal, bu kadar karşı olduğu ve tehlikeli bulduğu Bolşevizme karşı açıkça karşı çıkmayı uygun görmüyor. Bunun üzerinde durmak gerekiyor.

Bunun üzerinde durulacak. Fakat durmadan önce Mustafa Kemal'in Ali Fuad Paşa'ya çektiği ve Tezler'in Birinci Kitabı'nda da sözü edilen bir telgrafından bahsetmek gerekli oluyor. Bu telgraf «Sevgili Yoldaş! Doğrudan doğruya Üçüncü Enternasyonal'e bağlı ve esas programına dayanan bir Türk komünist partisi teşkil edilerek İçişleri Vekâleti Genel Emniyet Şubesinin 18 Ekim 336 tarihli resmî ilmuhaberi hükümetçe onaylanmıştır» diye başlıyor. Şöyle sona eriyor: «Parti resmen kurulmuş olan faaliyetini tanzim ettiğinden ve eskiden kurulmuş olan gizli Yeşil Ordu teşkilâtı dahi partiye dönüştüğünden

dolayı artık bolşevizm, komünizm fikir ve esasları üzerinde hiçbir cemiyet veya heyetin fotoğraflı belge ve yetkinamesi olmaksızın kim olursa olsun bir kişinin faaliyette bulunması da bırakılmayacaktır. Keyfiyet içişlerine bildirilmiştir.» Komünizme ve bolşevizme karşı olan Mustafa Kemal, bir «resmî» Türkiye Komünist Fırkası kuruyor ve başına geçiyor.

Bu telgrafın kendisi kadar tarihi de anlamlı: 26 Ekim 1920. Bu tarihin anlamı ise şurada: 24 Ekim tarihinde Batı Cephesi Komutanı Ali Fuad Paşa, Gediz Taarruzu'nu başlattı. 25 Ekim'de Yunan Gediz'den çekilmeye başladı. Gediz Taarruzu'nun Ertuğrul Grubu Komutanı Kâzım Bey, bunu haber alınca, makina başında Mustafa Kemal'e durumu bildirdi ve Çerkez Etem'in Kuvvay-i Seyyare'si ile birlikte Gediz'e girdi. Mustafa Kemal, daha sonra Nutuk'ta, Gediz'de mağlûbiyet olduğunu iddia etti. 26 Ekim 1920 tarihinde ise Batı Cephesi Komutanı'na «Sevgili Yoldaş» diye başlayan bir telgraf çekerek «resmi» Türkiye Komünist Fırkası'nın kurulduğunu bildirdi.

Bu sıralarda Mustafa Kemal'in bir mektup daha yazdığı anlaşılıyor. Çünkü Çerkez Etem, anılarında, şu bir ifadeye yer veriyor: «Bu arada Mustafa Kemal Paşa'dan bir mektup aldım. 'Muhterem Etem Beyefendi' diye başlıyor, 'Muhterem Yoldaş' diye bitiyordu.» Doğruluğundan kuşku duyulmayan bu mektubun içeriğini, Etem, şöyle özetliyor: «Şark Cephesi'ndeki zaferimizden sonra Bolşeviklerle münasebetlerimizin daha sağlam esaslara girdiğini, Ankara'da kurulan üçüncü enternasyonale bağlı merkeze kendisinin, benim ve Refet Bey'in alındığını, Yeni Dünya Gazetesi'nin Eskişehir'den Ankara'ya naklinin çok muvafık olacağını, Hakkı Behiç Bey'in bu hususta daha tafsilâtlı mektup yazdığını ilâve ediyordu.» Yeni Dünya Gazetesi, Kasım ayı sonlarından itibaren «idâre-Yeni Dünya Matbaası» adresi ile Ankara'da çıkmaya başlıyor. Bu nedenle Mustafa Kemal'in Çerkez Etem'e mektubunun Ekim sonu veya Kasım başında yazılmış olması gerekiyor.

Mustafa Kemal Nutuk'ta Yeşil Ordu'yu Çerkez Etem ve kardeşlerine yüklüyor ve Yeni Dünya Gazetesi'ni de Yeşil Ordu'ya mal ettikten sonra «Eskişehir'de çıkarttıkları Yeni Dünya Gazetesi ile de düşünce ve amaçlarını saldırgan bir dille yayımlatıyorlardı» diyor. Eskişehir'de yayınlanan Yeni Dünya Gazetesi'ni görenler pek az. Ancak bir yayınevi, «resmi» Türkiye Komünist Fırkası'nın yayın organı olarak çıkan Yeni Dünya Gazetesi'nin bazı sayılarını eski ve yeni harflerle yayınlamış bulunuyor. Mustafa Kemal'in başında bulunduğu «resmi» Türkiye Komünist Fırkası'nın 22 Teşrinisani 1336, bugünkü deyişle 22 Kasım 1920, tarihli 58 inci sayısında «dün Kuvvay-i Seyyare muhabir-i mahsusumuzdan aldığımız telgrafnamede, Milli Kahramanımız Etem Yoldaş kuvvetlerinin karşısında bulunan Yunanlıların mağlûp ve münhezim olarak bütün hatt-ı harp üzerinde ric'at eylemekte olduklarını» bildiren haberler yer alıyor. Büyük puntolarla da şöyle başlıklar yazılıyor: «Mücahid-i Muhterem Etem Yoldaş Gece Şehrimizi Teşrif Etmişlerdir.»

Yıl sonuna doğru «Etem Yoldaş» ile ilgili haberler azalıyor ve sonunda kayboluyor. Fakat Yeni Dünya'nın bu sayılarında bile o zamana göre son derece ikirciksiz bir biçimde Bolşevizmin başarılarını belirten yazılara rastlanıyor. Bunun da rastlantı olmaması gerekiyor. Çerkez Etem, anılarında, Mustafa Kemal'den «resmi» Komünist Fırkası'na girdiğini bildiren mektubu ve bundan sonra da «resmi» Fırka'nın Kâtib-i Umumisi Hakkı Behiç Bey'den Yeni Dünya ile ilgili ayrı bir mektubu aldığını yazdıktan sonra şöyle devam ediyor: «Bu devrede Arif Oruç Bey'i tanımış, matbaa alması için para vermiş, Yeni Dünya Gazetesi'ni çıkarmasını temin etmiştim. Cümlemiz, Bolşeviklerin ilân ettikleri her milletin hürriyet ve haklarının tanınacağı vaadinin samimiyetine inanmıştık». Bu dönemde Bolşevizmin prestiji çok yüksek.

1920 yıllarında Bolşevizmin prestiji, bütün dünyada ve özellikle Türkiye gibi ülkelerde çok yüksek. O sırada Bolşevizm, komünist olmayanlar için de, bir ümit ışığı

olarak görülüyor. Komünist olmayanlar için de komünizm bir kurtarıcı olarak görülüyor. Çerkez Etem, aynı yerde, şunları da yazıyor: «Bizim o zamanki halet-i ruhiyemiz, ne olursa olsun bir yere tutunmak mecburiyetinde idi. Hiçbir yerden güler yüz ve ümit görmüyorduk. Sadece Bolşevikler alâkadar oluyor idiler. Millet Meclisi ilk sefaret heyetini Rusya'ya göndermişti. Lenin'in bütün milletlere hürriyet vaadeden beyannamesi elden ele dolaşıyordu.»

Bu tarihte komünizmin ve komünizmin o tarihte somutlaşmış biçimi olan Bolşevizmin prestiji çok yüksek. İstanbul'daki Amerikan Yüksek Komiseri Amiral Bristol'un Washington'daki Dışişleri Bakanı'na gönderdiği 18 Mart 1920 tarihli şu gizli rapordan da anlaşılıyor: «İşgal'den önce Cuma günü, Türk İlâhiyat Okulu'nda, Dar-ül Hikmet-ül Islâmiye'de, Milliyetçilerin gizli bir toplantı yaptıkları bildirildi. Bu toplantıya çok sayıda hoca ve milliyetçi militanlar katılmışlardır. 1914'te cihad ilân eden Şeyh-ül İslâm ve Fetva Emini'nin hazır bulunduğu bildirilmiştir. Bu toplantıda yıkıcı barış koşullarına muhalefet etmek için ne gibi önlemler alınabileceğinin tartışıldığı ve Bolşeviklikten yana bir bildiri yayınlamanın kararlaştırıldığına inanılıyor. Güya müttefikler bu toplantıdan haberdar olmuş ve bu da hareketleri çabuklaştırmış. Bildirildiğine göre İngilizler daha sonra Şeyhülislâm'a anti-Bolşevik bir bildiri yayınlamasını emretmişler, o da Kur'an'ın komünizmi kapsamadığını söyleyerek reddetmiş.» 1920 yıllarında İstanbul'un din adamları bile Bolşevizmden yana görünmek zorunluluğunu duyuyorlar.

Aynı tarihlerde Yunus Nadi, Roros'ta tutuklu arkadaşı Aydınlı Sarı Hüseyinoğlu Ahmet Bey'den şu tür mektup aldığını kaydediyor: «Mal mülk, tek santim istemiyorum. Tek memleketimiz bize gelsin ve oraları Yunanlıların mülevves ayaklariyle çiğnenmekten kurtulsun da.. Ciddi söylüyorum Nadi Bey, Yunanın defedilmesi hesabına vicdanen kani olmadığım Bolşevikliğin memleketimizde hüküm sürmesine ve bütün mal ve mülkümüzden

bizlere bir zerre kalmamasına razıyım.» Aydınlı Sarı Hüseyinoğlu Ahmet Bey, Kurtuluş Savaşı öncesinde ve ilk yıllarında Türkiye'de aydının içinde bulunduğu durumu yansıtıyor.

Aydının içinde bulunduğu bu durum, iki türlü sorun yarattı. Birincisi, Türkiye Komünist Hareketi'nin komünizme «vicdanen kani olmayan» aydınlara dayanmasına yol açtı. Komünizme inanmayan aydınlar Türkiye Komünist Partisi'ne doldu. Komünizmin sadece yabancı boyunduruğundan kurtarıcı işlevlerinin cazibesine kapıldılar. Komünizmde, henüz adı konmamış Kemalizm'i aradılar ve bulduklarını sandılar. Işin daha da dramatik yanı, ilk ülkede sosyalist iktidarın emperyalist abluka ile karşı karşıya kaldığı ve bu ablukaya karşı mücadelenin en önemli görev sayıldığı bir zamanda, komünizmin yabancı boyunduruğundan kurtarıcı işlevinin hep vurgulanması oldu. Bir başka ve daha önemli dramatik yan da Türkiye Komünist Partisi yöneticilerinin aydınların bu durumunu anlayamamaları oldu. Türkiye aydınının bir bölümü, Türkiye Komünist Partisi içinde komünizme yabancı unsurlar olarak kaldılar ve zaman içinde, bir yandan, baskı; diğer yandan da Kemalizm'in ilk düzenlemelerinin çekiciliğiyle, komünist hareketten ayrıldılar. (*) Takrir-i Sü-

---

(*) Yargıtay Başsavcı Yardımcısı R. Balkanlı, kitabında, şunları yazdı:

«Vaktaki, 1925'de Şeyh Sait İsyanı üzerine Takrir-i Sükûn Kanunu çıkmıştır. Artık bundan sonra Aydınlık Mecmuası ve Orak Çekiç Gazetesi de kapatılmıştır. Komünist Fırkası da gizli bir fırka haline gelmiştir. Şefik Hüsnü kaçmış, Şevket Süreyya, Sadrettin Celâl ve 14 arkadaşı tevkif olunmuşlardır. Bunlar içinde meşhur sinir doktoru Rasim Adasal, Profesör Selâhattin Batu da mevcuttu. Bilâhare bunların hepsi İstiklâl Mahkemelerine sevkedilmişler, Şevket Süreyya on seneye, Sadrettin Celâl yedi seneye, diğerleri de buna mümasil hapis cezalarına mahkûm edilmişlerdir. Doktor Rasim Adasal ve Selâhattin Batu ise berat etmiştir. Bu hadiseden sonra Komünist Partisi'nin münevver elemanları dağılmıştır.»

R. Balkanlı, Mukayeseli Basın ve Propaganda, Ankara, 1961, sayfa 497.

kûn bu ayrılma ve yarışma sürecinde önemli bir rol oynadı. Takrir-i Sükûn aynı rolü bir de 12 Mart'ta oynadı. 12 Mart öncesinde de Türkiye'de sosyalizmin yabancı boyunduruğundan kurtarıcı işlevi, aşırı ölçüde, vurgulandı. 12 Mart öncesinde de Türkiye sosyalist hareketine, sosyalizme vicdanen inanmamış aydınlar doldu. Demirtaş Ceyhun, Yağmur Sokağı romanında, bu inanmamış sosyalist aydınları başarı ile çizdi. Bir de bu ortamda yetişen kısır ve robot partili Zekeriya'yı başarı ile çizdi.

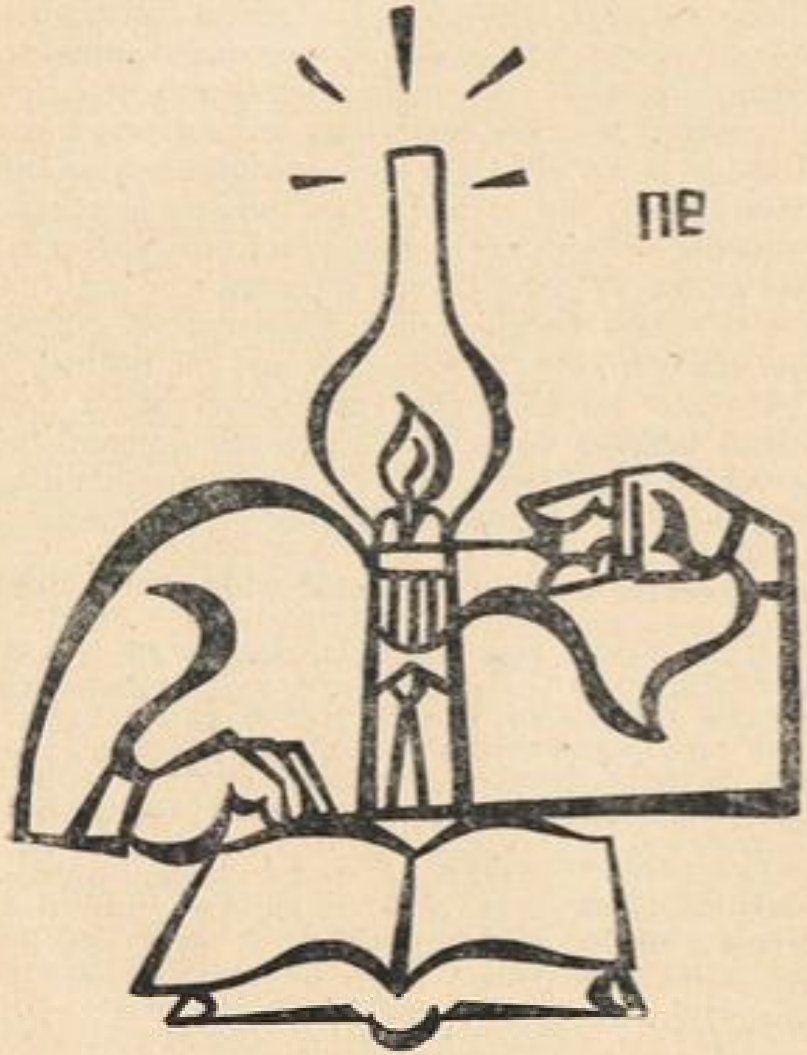

Aydının içinde bulunduğu bu durum, burjuva ihtilâlcileri için de sorun yarattı. Burjuva ihtilâlcileri komünizme karşı açıkça bir cephe alamayacaklarını gördüler. Bu yüzden kontrol altına alarak ve birtakım kukla örgütlerle devam ettiği izlenimini vererek ortadan kaldırmayı denediler. İşte kurulup kurulmadığı bile gerçek bir tartışma konusu olması gereken Yeşil Ordu düşüncesi, bu amaçla, ön plana çıkarıldı. İşte Mustafa Kemal'in başında olduğu «resmi» Komünist Fırkası bu amaçla kuruldu. Kamu vicdanında kuklaların asılları kadar işe yaradığını veya daha başka bir deyişle asıllarının aranmasına gerek olmadığı inancını yaratabilmek için İnönü Zaferi bulundu. İnönü Zaferi olmasa, mutlak, kuklalar farkedilir.

Mustafa Suphi, Kurtuluş Savaşı öncesinde ve ilk yıllarında Türkiye'deki aydının içinde bulunduğu bu durumu çok ciddiye alıyor. Buna inanıyor. Somut durumun somut çözümlemesini yaparken çok büyük ölçüde yanılıyor. Mustafa Kemal ve arkadaşlarının, bastıkları toprağı sağlam hissedip riskli bir temizlik operasyonuna karar verdikleri 1920 Eylül ayında Bakû'da toplanan ve Türkiye Komünist Fırkası'nın Birinci Kongresi sayılan Kongre'de şunları söylüyor: «Türkiye'deki son vakaları tetkik etseniz, gelen arkadaşları dinleseniz, fırkanıza gönderilen mektupları görseniz, memleketimizin son ümidinin Bolşevizmde olduğu kanaatini anlarsınız.» (Hikmet Bayur, Mustafa Suphi ve Millî Mücadeleye El Koymaya Çalışan Başı Dışarda Akımlar, Belleten, Ekim 1971, sayfa 625) Muhafazakâr tarihçi Prof. Hikmet Bayur, TKF Birinci Kongre Bakû Eylül 1920, adını taşıyan dökümana dayanarak aynı konuşmada Mustafa Suphi'nin şunları da söylediğini yazıyor: «Rusya proletaryası öyle bir inkılâp ordusu vücuda getirdi ki cihanı hayran bıraktı. İşte bu inkılâp şimdi demir ellerini Şarka uzatıyor, Şark siyaseti, Üçüncü Beynelmilelin ruznamesinde birinci maddeyi teşkil ediyor... Türkiye Komünist Kongresi Rusya'-

dan uzanan bu demir elleri tutabilecek kuvvetler yetiştirecek ve fırkamız yalnız Türkiye'de değil bütün Şark'ta inkılâbın alemdarı olacaktır.»

Mustafa Suphi, Üçüncü Enternasyonel'in gündeminin birinci maddesinde Doğu Siyasetinin bulunmasını da Türkiye'de devrimci durumun varlığının bir kanıtı olarak alıyor. Bütün uyarılara rağmen Türkiye'ye dönmekte, bu yanılgı dolu coşku, önemli bir rol oynuyor. Türkiye'ye çok iyimser olarak dönüyor. Kars'a geldiği zaman iyimserliğinde hiçbir eksilme görülmüyor. Kars'ta, Moskova'ya giden Ali Fuad Paşa da bulunuyor. Mustafa Suphi, Ali Fuad Paşa ile görüşmek istiyor. Ali Fuad Paşa, anılarında, «Ankara'da iken resmî dosyalardan bu zata ve teşkilâtına dair bazı malûmat almıştım, fakat bir defa da kendisini dinlemek herhalde faydalı olacaktı» diye yazıyor. «2 Ocak 1921'de ziyaretime geldi» diye yazıyor.

«Tekrar görüşmek temennisi ile veda ettiği zaman, intibalarım şunlar olmuştu» diyor ve yazıyor: «Mustafa Suphi'yi şöhret ve ihtiras peşinde koşan zeki, kurnaz ve azim sahibi bir şahsiyet gibi görmüştüm. Rusya'daki Bolşevik liderlerinin muvaffakiyetlerini yakından tetkik fırsatını bulan bu zatın, bir gün gelip Türkiye'nin Lenin ve yahut Stalin'i olması ihtimalini hatırından geçirdiği muhakkaktır. Komünizme inanıyor, fikir ve prensiplerini kendi siyasetine bir vasıta yapmak istiyordu. Mustafa Kemal Paşa ve arkadaşlarının harici düşmana karşı mesaisini tasvip ediyor ve bundan müstağni kalamıyordu. Haricteki İttihatçıların memlekete girmemeleri ve dahilde İttihat ve Terakki fırkasının her ne suretle olursa olsun ihya edilmemesi hakkındaki Mustafa Kemal Paşa'nın noktai nazarına tamamiyle iştirak ediyordu. Belki de daha ileri giderek ya Mustafa Kemal Paşa ile ve yahut arkadaşları ile komünizmin tatbikine başlamayı bile hatırından geçiriyordu. Mustafa Suphi, her ihtilâlci ve inkılâpçı gibi sakin, kurnaz ve kuvvetli bir şahsiyet gibi görünmeğe çalışıyordu.» (Ali Fuad Cebesoy, Moskova Hatıraları, İstanbul, 1955, sayfa 41) Mustafa Suphi, öldürüldüğü ayın başında, bir başka ihtilâlci üzerinde bu izlenimleri bıraktı.

Mustafa Suphi, 28 Ocak 1921 tarihinde Karadeniz'de, yoldaşlarıyla birlikte, boğularak öldürüldü. Aynı tarihte Ankara'da Halk İştirakiyun Fırkası mensupları tutuklandı. Aşağı yukarı aynı tarihte, Mustafa Kemal Yeşil Ordu dosyasını İstiklâl Mahkemesi'ne verdi. Şöyle bir yazıyla: «İzinli olarak veya görevle giden bazı milletvekilleri tarafından Genelkurmay Başkanlığının 19 Ocak tarih ve 647 numaralı tezkeresiyle sunulan Yeşil Ordu Teşkilât ve Talimnamesi ve o konudaki Merkez Ordusu Kumandanlığının yazısı, Vekiller Heyetinin 23.1.1921 tarihindeki toplantısında okunarak, tasdiklik suretleri ilişikte gönderilmiştir.» Böylece aynı tarihlerde Yeşil Ordu ve mensupları hakkında kovuşturma başlamış oldu.

Aynı tarihlerde, 2 Şubat 1921 tarihinde, Hâkimiyet-i Milliye Gazetesi'nde şu ilân çıktı: «Hâkimiyet-i Milliye Gazetesi Müdürlüğüne; Memleketteki fikir cereyanlarını ilmî bir mecrada yürütmek ve bu hususta halkı tenvir etmek üzere, teşkiline teşebbüs ettiğimiz Halk İştirakiyun Fırkası, bu sırada memleketin pek muhtaç olduğu vahdet-i amal ve efkâr-ı muhafaza maksadıyla bugünden itibaren terk-i faaliyet etmiştir. Gazetenizde ilânı mercudur. 1 Şubat 1337. Tokat Mebusu Nazım, Karahisar Mebusu Mehmet Şükrü.» İçişleri Bakanlığından düşürülen Nazım Bey, «eylem ve düşünce birliğini koruma» gerekçesiyle Ankara'daki Komünist Partisi'nin faaliyetine son vermek zorunda kalıyor.

2 Şubat 1921 tarihinde, Çerkez Etem, anılarında, Nazım Bey'in seçildiği İçişleri Bakanlığı görevinden kendi isteği üzerine ayrıldığını yazıyor. Bir de şunu yazıyor: «2 Şubat 1921 tarihini ölünceye kadar unutmayacağım.» Çerkez Etem'in gerçekten 2 Şubat 1921 tarihini ölünceye kadar unutmasına imkân yok. Çünkü politika ve ta-

rih pek acımasız. Çerkez Etem yazıyor: «2 Şubat 1921 tarihini ölünceye kadar unutmayacağım. Bu, benim, Yunanlılardan dört ay kadar evvel kurtardığım Susığırlık'a onlara iltica etmiş bir hüviyetle tekrar dönmemin acı tarihidir.» Gerçekten de Ocak sonu ve Şubat başı acı bir tarihtir.

Üstelik Ocak sonu ve Şubat başı, Türkiye'de dramın yoğunlaştığı bir tarihtir. Ve buradaki sorumluluk tarihseldir. Kişisel sorumluluk tartışması, pek anlamlı değildir. Buna rağmen yapılmıştır. Özellikle bazı yayınlarda Mustafa Kemal'i bu tarihsel sorumluluktan kurtarmak için özel bir çaba harcanmıştır. Novıy Vostok, Yeni Doğu, Dergisi'nin 1922 yılına ait Şubat sayısında çıkan bir inceleme bu tür çabalara bir örnek oluşturuyor. Burada şöyle yazılıyor: «Türk Spartakçılar, 1920 Eylül ayında Bakû'da toplanan Türk Komünistlerin Birinci Kongresi'ne de katıldılar. Bunlardan ikisi Türkiye Komünist Partisi Merkez Komitesi'ne seçildi ve 28 Ocak 1921 tarihinde Trabzon burjuvazisi tarafından hunharca katledilen Mustafa Suphi ve 15 Yoldaşı ile birlikte kayboldular.» (Dr. Koz'min: Raboçee Dvişeniya v Turtsii, Novıy Vostok, Şubat 1922, sayfa 158) Burada Rusçası ile «Trapezendskaya burjuaziya» deyimi kullanılıyor. Mustafa Suphi ve arkadaşlarının katledilmesinin sorumluluğu «Trabzon burjuvazisi» denilen bir burjuvaziye mal ediliyor.

Bu, 1922 yılında. 1922 yazında Başkomutanlık Meydan Savaşı kazanılıyor. Bundan sonra Türkiye burjuvazisi Batı ile anlaşmak için masaya oturuyor. Görüşmeler, 1923 yılında oluyor. 1923 yılında Moskova'da, Mustafa Suphi ve arkadaşlarının anısına, 28-29 Kanunusani 1921 adını taşıyan küçük kitap çıkarılıyor. Bu kitapçıkta Mustafa Suphi ve arkadaşlarıyla ilgili anılar toplanıyor.

İlk anı, Şerif Manatof'a ait. Türkiye'de Temyiz Mahkemesi Başsavcı Yardımcısı olan R. Balkanlı, Halk İştirakiyun Fırkası hakkında, «bu fırkayı eski valilerden Nazım Bey, eski mebbuslardan Şeyh Servet Efendi, kitap-

çı Ahmet Akif, Mütekait Binbaşı Baytar Salih Hacıoğlu kurmuşlar ve Nizamettin Nazif ve daha birtakım gençler de bu partinin faal birer elemanı olmuşlardır» dedikten sonra ekliyor: «Bu partinin tahrikçileri Şerif Manatof, Zeynetullah Nüşirevan gibi Sovyet Sefareti'yle ilgili kimselerdi ve bu bir Komünist Partisi'dir.» Mustafa Suphi'yi son olarak gören komünist de Şerif Manatof oluyor. Çünkü Manatof da Kars'a kadar geliyor. Ancak Ankara Hükümeti, Şerif Manatof'un daha fazla ilerlemesine izin vermiyor.

Şerif Manatof'un Mustafa Suphi ile ilgili olarak 1923 yılında yazdıkları çok ilginç. Kısa fakat çok ilginç: «1920 senesi güz aylarında Suphi'ye Bakû'da tesadüf ettim. O pek az değişmişti. Teşkilâtı büyümüş, arkadaşları çoğalmıştı.» Bu rastlantı, Kongre zamanında olsa gerek. «Suphi Türkiye'ye gitmek fikriyle hastalanmış fakat bir parça tereddüt ediyordu. Kemal tarafından benim mevkufiyetim ve Türkiye'den nefyolunmam meselesi onun tereddütünü daha da artırdı.» (Mustafa Suphi ve Yoldaşları, İstanbul, 1977, sayfa 27) Şerif Manatov'un tutuklanması ve Türkiye'den sürülmesi, Mustafa Suphi'de kuşku yaratıyor.

Anlaşılan Şerif Manatof, Mustafa Suphi'yi Türkiye'ye gitmekten caydırmaya çalışmış. Şöyle devam ediyor: «Fakat 'ben Kâzım Karabekir Paşa ile muharebe ediyorum, o beni davet ediyor' diyordu.» Manatof, Suphi'ye Mustafa Kemal'e güvenmemesi gerektiğini söyleyince Suphi'nin kendisinin Karabekir tarafından çağrıldığını ileri sürdüğü anlaşılıyor. Bunun üzerine Şerif Manatof, «Türk paşalarını siz bilmiyor değilsiniz, onların sözüne inanmaya gelmez, onlar eski kurtlardır» diyor. Suphi, bunun üzerine, «o halde bir parça bekleyelim» demiş. Fakat fazla beklemiyor.

Manatof, şöyle yazmaya devam ediyor: «Ben Karabekir'i Suphi'ye gayet istidatlı bir asker, pek kurnaz bir

«diplomat diye tavsif ettim. Fakat yoldaşları Suphi'yi Türkiye'ye gitmeye tamamen ikna etmişler, tarafımdan verilen malûmatın ona hiç tesir etmediğini hissettim. Artık Suphi Türkiye'ye gitmek için karar vermişti. Mdıvani tahtı riyasetindeki bizim heyet hareket etti. Bu defa Kars'a, oradan Ankara'ya gidecektik. Suphi ailesi ve bir nice yoldaşı ile bizimle beraber Gümrü'ye ve andan Kars'a geldi. Kars'ta Karabekir ve gerek onun adamları, gerek bizim heyeti, gerek Suphi ve yoldaşlarını tantanalı surette kabul ettiler. Orada birkaç gün kaldık. Kars'ta iken Mdıvani Heyeti ve Suphi ve arkadaşları için Ankara'ya gelmeye Kemal Paşa'dan müsaade geldi. Yalnız benim için seyahat memnun olduğu anlaşıldı. Ben Bakû'ya avdet edecek oldum. Bana müsaade edilmediğine Suphi müteessir oldu.» Mutlaka olmuştur. Her an endişeli olması gerekli.

Mustafa Suphi'nin belli bir durum saptamasından sonra Türkiye'ye hareket ettiği anlaşılıyor. Şerif Manatof'un anılarından da bu çıkıyor. Ortaya çıkan sonucun, Bakû'da kurulan Türkiye Komünist Partisi'ni bütün tarihi boyunca etkilemiş olması mümkün. Tarih, olduğu gibi yaşanırsa, bu etkileme kaçınılmaz. Halbuki tarihi olduğu gibi yaşamamak gerek. Tarihi, bilimsel olarak, yaşamak gerek. Manatof'un çok kısa anılarında bunun da ipuçları var. Şunlar da var: «Suphi, bütün eski hayata düşman olduğu gibi, İttihatçıları da hiç beğenmezdi. Bir gün İttihatçılar hakkında uzun uzadıya pek ciddi surette hiddetle beyan-ı mütalâada bulundu. İttihatçıların rüesasını istihzai kelimelerle yâdetti.» Türkçesiyle, İttihatçı liderlerle alay etmiş.

Şerif Manatof'un yazdıklarında ipuçları var. Düzeltilmeye muhtaç yanlar da var. Tanin Gazetesi, bir ara, Tarihî Mektuplar'ı yayınladı. Tanin Gazetesi'nin 15 Kasım 1944 tarihli sayısında İttihatçı Liderlerden Dr. Nazım'ın, İzmir Suikastı sonrasında asılan İttihatçıların ünlü Maliye Nazırı Cavit'e yazdığı mektup yayınlandı. Bunda şun-

lar var: «Mustafa Suphi'yi elbet hatırlarsın. Selânik'te inikat eden İttihat ve Terakki Umumi Kongresi'nde Anadolu'dan murahhas olarak gelmiş ve İktisat Nezareti'ne getirilmemiş olduğu için bilâhare bize muhalif bir vaziyet almıştı.» Düzeltilmesi gerekli olan nokta şu: Mustafa Suphi'nin İttihatçılara düşmanlığı biraz da kendi geçmişine düşmanlık oluyor.

1923 yılında Moskova'da yayınlanan 28-29 Kanunisani 1921 adını taşıyan kitabın bir de çok kısa girişi var. Bu da ilgi çekici. Şunlar yazılı: «Mustafa Suphi, bilhassa son senelerinde bütün ateşiyle proleteryanın kurtuluşuna vakfınefis etmiş sağlam bir kafa idi.» Mustafa Suphi'nin proleterya davasına sarılmasının son senelerine ait bir gelişme olduğu kaydediliyor. Şu bilgiler de veriliyor: «Elan berhayat olan pederi Valiliklerde bulunmuş Ali Rıza Bey'dir. Validesi Samsun Sancağı Belediye Reisi Esbakı Halil Hilmi Efendi'nin kerimesi Memnune Hanımdır.»

Mustafa Suphi varlıklı bir aileye mensup. Paris'te okuyor. Bir Fransız kaynağı şunları yazıyor: «Jöntürk devriminden hemen sonra Mustafa Suphi'yi diğer birçok Osmanlı aydını gibi Paris'te görüyoruz. Burada Siyasal Bilgiler Okulu'nun derslerini izliyor. Bu dönemlerde İttihatçı çevrelere çok yakına benziyor. Hükümet gazetesi Tanin'in muhabirliğinin yanında, Türk elçiliğince beslenen Osmanlı öğrenciler birliğinin yönetimini de yürütüyor. Paris polisinin bir raporuna göre, bu birliğin bazı üyelerinin görevi Paris'te yaşayan İttihat ve Terakki muhaliflerini izlemekti.» (Paul Dumont, Bolchevisme et Orient-Le Parti Communist Turc de Mustafa Suphi 1918-1921, Cahiers du Monde russe et soviétique, oct-dés. 1977, sayfa 378. Bu incelemeyi, arkadaşım Selim İlkin sağladı ve arkadaşım Mehmet Ali Kılıçbay, benim için okuyarak, kartlara geçirdi.) Mustafa Suphi'nin bir İttihatçı geçmişi olduğu kesin.

İttihat ve Terakki'den Ekonomi Bakanlığını istediği

de kesin görünüyor. Aynı incelemede şunlar da yazılıyor: «Ekim 1911 tarihinde Mustafa Suphi, İttihat ve Terakki'nin Selânik'te toplanan Üçüncü Kongresi'ne Ekonomi Bakanlığını elde etmek amacıyla katılmıştır. İsteğini elde edemeyince, belki o sıralarda eski koruyucularına karşı dönmüştür. İttihatçılarla çatışmasının gerçek nedenleri bilinmiyor; fakat çok sert tartışmaların geçtiği düşünülebilir. Çünkü onu kısa bir süre sonra hareketin dışında bir eylem içinde görüyoruz.» İttihat ve Terakki'nin ateşli taraftarı Mustafa Suphi, bundan sonra ateşli karşıtı oluyor.

Aynı inceleme devam ediyor: «Kopuş 1912 Ağustos ayında tamamlanıyor. Bundan sonra Mustafa Suphi, eski bir mebus, Ferit Tek ve meşhur bir ideolog, Yusuf Akçora tarafından kurulan Millî Muşrutiyet Fırkası içinde çalışmaya başlıyor. Bu örgütün başlıca amacı, pantürkist çevrelerin geliştirdiği ekonomik, toplumsal ve politik doktrinler üzerinde çalışarak İttihat ve Terakki'yi 'millîci kanadından' yakalamaktı. Mustafa Suphi, özellikle, örgütün yayın organı İfham Gazetesi'nin yazı işlerinde çalışıyordu.» Mustafa Suphi, İttihat ve Terakki'den ayrıldıktan sonra pantürkist akımlara katıldı.

Mustafa Suphi, İttihat ve Terakki'ye karşıt Millî Meşrutiyet Fırkası içinde çalıştı. İttihat ve Terakki, Suphi'yi hapsetti. Suphi, Sinop'ta hapis yattı. Kaçtı. Rusya'ya gitti. Savaş çıktı. Savaş esiri sayıldı. İşte bu sırada komünizmle tanıştı. Komünist oldu.

Ancak Mustafa Suphi'yi kaderi yalnız bırakmadı. Mustafa Suphi'nin komünizmi benimsediği sırada İttihat ve Terakki Liderleri de Bolşevizm olarak tanımaya başladıkları komünizme merak sarmaya başladılar. Talât Paşa'nın bu konudaki görüşleri ve Mustafa Kemal ile yazışmaları Tezler'in Birinci Kitabı'nda yer aldı. 11 Mart 1919 tarihli New York Times Gazetesi'nde, İttihatçılara hâkim olan eğilim kadar Amerika Birleşik Devletleri'nde «liberal» burjuvazinin seviyesini gösteren şöyle bir haber yer

aldı: «Türk milliyetçiliğinin tamamen ortadan kalkmakta olduğu şu günlerde şurada burada dağınık halde bulunan İttihat ve Terakki komitacılarının tek umudu Bolşevizmin ülkeye yayılmasıdır. Türkler Bolşevizmin iktisadî, sosyal ve siyasî doktrinlerinden ve pratiğinden hiçbir şey anlayamazlar. Fakat Bolşevizmin doktriner yanını bir tarafa bırakarak onu yalnızca bir yağma ve katliam biçimi olarak kabul edersek bu işlerde yüzyılların tecrübesine sahip Türklerin, Bolşevizmi kolaylıkla benimseyeceklerini söyleyebiliriz. Yüzyıllardan beri Asya ve Avrupa'yı haraca keserek binlerce Ermeni, Rum, Arap ve Suriyeli'nin kanına girmiş bulunan katiller sürüsünün böyle bir Bolşevizmi gayet kolay kavrayarak derhal uygulamasına geçmeleri doğaldır. Bu uygulamanın en renkli ve heveslı unsurları da hiç şüphesiz ki Kürtler olacaktır.» Her zaman Birleşik Amerika'da ortanın üstündeki kültür ve bilgi düzeyine hitap etmiş olan New York Times Bolşevizm ve Türkler hakkında böylesine «bilimsel» olabiliyor.

Ancak İttihat ve Terakki Liderlerinin Bolşevizme bir kurtarıcı olarak bakmalarının emperyalist dünyada da bilindiğini gösteriyor. İttihat ve Terakki'nin çaplı ve temkinli Lideri Talât, çok fazla hareket edemeden Almanya'da Ermeni kurşunu ile öldürülüyor. Enver ise Sovyet Rusya'ya ve Kafkasya'ya geçiyor. Bakû'da toplanan Doğu Kurultayı'na Mustafa Suphi ile birlikte ve aynı safta katılıyor. Bu Kurultay'ın sonuçlarını Ali Fuad Paşa şöyle değerlendiriyor: «Bakû Kurultayı, Üçüncü Enternasyonalin Anadolu harekâtına yardım etmesi kararına yeni birşey ilâve etmiş sayılamazdı. Buna mukabil Şark milletlerinin mümessilleri huzurunda Anadolu işçi ve köylülerini müstakil teşkilât ile nizamlı olarak toplanmalarını tavsiye etmişti. Yani, hariçte Üçüncü Enternasyonal'e bağlı olarak kurulan ve yirmi, otuz azadan mürekkep bulunan Mustafa Suphi Yoldaşın reisliğindeki komünist partisi etrafında birleşmelerini istemişti. Mustafa Suphi, bu maksatla Anadolu'ya geçecekti. Bundan başka En-

ver Paşa da programının esası idareyi halka götürecek olan bir Halk Şûra Fırkası'nın resmen Anadolu'da kurulması teşebbüsüne geçmişti. Bu fırkanın alelâcele Bakû'da hazırlamış olduğu programını Türkiye'de faaliyete geçecek arkadaşlarına göndermişti.» Bu değerlendirmeye göre Bakû'daki Kurultay önemli sorunları da beraberinde getirdi.

Mustafa Suphi, kendisi gibi Bolşevizme koşan İttihat ve Terakki mensuplarına karşı Bakû'da bir mücadele başlattı. Bu mücadeleyi kazandığı anlaşılıyor. Çok büyük bir ihtimalle Ankara'da kurulan «resmî» Türkiye Komünist Fırkası'nı Anadolu'da Enver'in kurmayı planladığı Halk Şûra Fırkası sanıyor. Acele etmesi bu yüzden. İttihat ve Terakki'ye karşı Mustafa Kemal ile bir «ittifak» kuracağını düşünüyor, olmalı. O yüzden çok sayıda bir delegasyon ve sevgili karısı ile birlikte yola çıkıyor. Bütün uyarılara ve ters işaretlere rağmen seyahatten vazgeçmemesi, aynı özden gelen İttihat ve Terakki ile Heyet-i Temsiliye Hareketi arasındaki ayrılıkları abartmasına dayanıyor. Burjuvazinin iç ayrılıklarını abartmak ölümcül seyahatlere yol açabiliyor.

Halbuki bu tarihte Enver Paşa'nın Anadolu'da hiçbir örgütü yok. Bu kesin. Mustafa Suphi'nin ölüm yolculuğuna çıkmaya hazırlandığı saatlerde Enver Paşa Berlin'den Moskova'daki Halil Paşa'ya yazdığı mektupta şunları söylüyor: «Şükrü'ye yazdığım talimatta memleket dahilinde doğrudan doğruya bize merbut arkadaşlar arasında bir parti teşkilâtı kurmak ve bunu icabında memlekette vaziyete hâkim olacak şekilde müsellah olarak hazırlamaktır. Ben şimdi Talât Paşa ile çalışıyorsam da, artık biz öyle kendi etrafında toplanacak olanların âleti gibi değil, belki icabında kendimiz vaziyete hâkim olacak bir şekilde hazırlanmamız taraftarıyım.» Daha sonra da Moskova'ya geldiğinde Ali Fuad Paşa aracılığıyla Mustafa Kemal'den izin istiyor. Enver, Ali Fuad Paşa'yı ziyaret ediyor, izin istiyor; mümkün olmadığı cevabını alınca,

çok üzülüyor. Ali Fuad Paşa yazıyor: «Dikkat ettim, göz pınarlarında iki damla yaş tanelenmişti. Onları bana göstermemek için pencereye doğru yürüdü. Sonra tekrar geriye dönerek sordu.» (Ali Fuad Cebesoy, Moskova Hatıraları, sayfa 184) Sorduğu şu: «Şûralar fırkasının teşkiline zamanın müsait olmadığından bahsettiniz. Halbuki Yeşil Ordu teşkilâtı yapılmadı mı ve resmen komünist partisi teşkil edilmedi mi?»

Birinci Dünya Savaşı'nın Başkomutanı Enver Paşa da, Mustafa Suphi gibi, Yeşil Ordu'yu da, «resmî» Komünist Fırkası'nı da anlayamıyor. Anlamaları da biraz zor. Çünkü şimdi Ankara'da, en az kendileri kadar hırslı ve en az kendileri kadar ülkesini ve de en az Mustafa Suphi ile Enver kadar, kendi egosunu seven Mustafa Kemal, duruma hâkim olmaya başlıyor. Türkiye'nin genç burjuvazisinin zengin oyun repertuarı Mustafa Kemal'in eline geçmiş bulunuyor.

Ankara'da duruma hâkim olmaya başlayan Mustafa Kemal'i belki de en iyi şu belge tanımlıyor. Bu belge «gayet mahremdir», şimdiki dilde «çok gizlidir» işaretini taşıyor. «Ser Yaveri Hazreti Şehriyarı Naci Bey Efendiye» hitap ediyor. Teşrinievvel 1918 tarihini taşıyor. Ekim 1918. «Fahri Yaveri Hazreti Şehriyarı Mustafa Kemal» imzasıyla bitiyor. Padişahın «fahri» yaveri Mustafa Kemal'den Baş Yaveri Naci'ye gidiyor. Şöyle: «Talât Paşa kabinesinin mefluç bir halde, Tevfik Paşa Hazretlerinin muayyen bir kabine teşkilinde müşkülâta maruz bulunmakta olduğunu haber alıyorum. Ordular muharebe kudretinden mahrum ve zaten kuvayi mevcude müdafaadan aciz bir hale getirilmiştir. Düşman her gün daha müsait ve ezici şurut ihraz etmektedir. Müttefiken olmadığı takdirde münferiden ve behemehal sulhü takarrür ettirmek lâzımdır ve bunun için fevt olunacak bir an dahi kalmamıştır. Aksi takdirde memleketin kâmilen elden çıkması ve devletimizin gayri kabili telâfi mehalike maruz kalması baid-ül ihtimal değildir. Muhterem padişahımı-

za olan sadakat ve merbutiyetim ve vatanımın temini selâmeti itibariyle arzederim ki Tevfik Paşa Hazretleri filhakika müşkülâta tesadüf etmişlerse Sadaretin derhal İzzet Paşa Hazretlerine tevcihi ve müşarunileyhin de esası Fethi, Tahsin, Rauf, Canbulat, Azmi, Şeyhülislâm Hayri ve acizlerinden mürekkep bir kabine teşkil etmesi zaruridir. Zevatı mezkurenin vücuda getireceği kabine vaziyete hâkim olabileceği zannü itikatındayım. Tevfik Paşa Hazretleri size isimlerini söylediğim zevata müracaat ettiği takdirde mazharı teshilât olabilir, zannederim. Münasip ise bu zevatın Şevketmeap Efendimize arzını rica ederim.» (Hikmet Bayur, 1918 Bırakışmasından Az Önce Mustafa Kemal Paşa'nın Başyaver Naci Bey Yolu ile Padişaha Bir Başvurması, Belleten, Temmuz 1957, sayfa 563-564) Mustafa Kemal, Padişah'tan İzzet Paşa'nın Başbakan ve kendisini de Bakan yapmasını istiyor.

Gerekçe şu: Artık mücadele imkânsız. Savaşmak imkânsız. Bir an önce barış yapmak gerek. Eğer barış gecikirse ülkenin tamamı elden çıkar. Bir kabine gerek. Başında İzzet Paşa olmalı. Fethi Bey, Rauf Bey, Canbulat Bey olmalı. Tabii Mustafa Kemal olmalı. Bunların «duruma hâkim olacağını» sandığını yazıyor. Mustafa Kemal ise duruma tam hâkim olunca, bunlardan Canbulat asılıyor. Rauf Orbay ise mahkûm oluyor. Yurt dışında olduğu için kurtuluyor. Fethi Bey de Serbest Fırka'yı kuruyor.

Padişah'ın «fahri» yaveri Mustafa Kemal, Padişah'tan İzzet Paşa'yı Başbakanlığa getirmesini rica etti ve «Sadaretin derhal İzzet Paşa Hazretlerine tevcihi» için Baş yaver aracılığıyla Padişah'a istida yazdı. Padişah ise İzzet Paşa başkanlığında bir heyeti, 1920 Aralık ayı başlarında Mustafa Kemal ile görüşmek üzere Bilecik'e gönderdi. Bununla ilgili olarak Mustafa Kemal de Nutuk'ta şöyle yazdı: «İzzet Paşa'nın istek ve önerisi üzerine kendileriyle Bilecik'te buluşmaya karar verdiğimizi anımsarsınız. Kurul, ayın dördünden beri beni Bilecik istas-

yonunda bekliyordu.» 5 Aralık 1920 tarihinde, Kurtuluş Savaşı tarihinde Bilecik Buluşması olarak geçen görüşme oldu.

«Konuşmanın kimi evrelerinde Ankara'dan bizimle birlikte gelen kimi milletvekili arkadaşları da bulundurdum. İstanbul'dan gelen kişilerin sağlam hiçbir bilgi ve görüşleri olmadığı, birkaç saat süren konuşma ile anlaşıldı. En sonu, İstanbul'a dönmelerine izin vermeyeceğini ve birlikte Ankara'ya gideceğimizi kendilerine bildirdim.» İki yıl önce başbakanlığa getirilmesini istediği İzzet Paşa için Mustafa Kemal bu düşüncelerini dile getirdi. Ve ekledi: «Beklemekte bulunan trenle yola çıkıldı. 6 Aralık 1920'de Ankara'ya geldik. İstanbul Kurulu'nu, istekleri dışında alıkoymuştum; ama bunu kamuya duyurmayı yararlı bulmadım. Çünkü, İzzet ve Salih Paşalardan ve öbür kişilerden Ulusal Hükümet işlerinde yararlanmayı düşünerek onurlarını korumak istedim.» Mustafa Kemal böyle onur koruyor. Ankara Hükümeti ile görüşmek üzere gelenleri Ankara'da tutarak onurlandırıyor.

8 Kanunuevvel 1336, başka bir biçimde 8 Aralık 1920, tarihli Yeni Dünya Gazetesi'nin başyazısını Arif Oruç yazdı. «Resmi» Komünist Fırkası'nın yayın organında Arif Oruç, başyazısına «Muazzez Misafirlerimiz» başlığını koydu. Başyazı başladı: «Bu, ne büyük vakıadır? Ne iftihara değer bir hadisedir? Biz zaten İzzet Paşa, Salih Paşa gibi zevatın İstanbul'da kerhen ikamet eyledikleri-ni biliyorduk.» Yeni Dünya'ya göre, İzzet Paşa İstanbul'da tiksinerek oturuyormuş. Böylece zorla Ankara'ya getirilerek tiksinerek oturdukları yerlerden kurtulmuş oluyorlar. Tabii Yeni Dünya zorla değil, büyük bir gönül rahatlığı içinde Ankara'ya geldiklerini yazıyor. Başyazı şöyle son buluyor: «Anadolu istiklâli artık son merhaleye vasıl olmuş bulunuyor. Esasatı çoktan tespit edilip vaktiyle âleme ilân edilen istiklâl davamız hakkında burada fazla söz söylemeyi zait addeyleriz. Bu memleket

şüphesiz kurtulmuştur. Komünist Yeni Dünya, Türkiye Komünistlerinin şükranını muazzez misafirlerine iblağ eylemekle şerefyap olur.»

İzzet Paşa Heyeti Bilecik'e gelmeden hemen önce Çerkez Etem yine hastalanıyor. Istıraplarını dindirmek için bol ilâç alıyor. Bundan sonrasını kendisi anlatıyor: «Dozunu mu kaçırdım ilâcın, yoksa bedenim artık bu tahammülsüz meşgaleye bir de ruhî buhranın inzimam etmesiyle mukavemetini kaybetmesinin tesiri ile mi, bilmiyorum, ertesi gün öğleden sonrasına kadar derin bir uyku ile yatakta kalmıştım. Bazı sesler arasında gözlerimi açtım ve gördüğüm manzara beni şaşırttı. Karşımda, yüzünde derin bir teessürün izleriyle Mustafa Kemal Paşa, yanında Doktor Adnan ve Doktor Suat ve Doktor Emin Beylerle ağabeyim Reşit Bey, Paşanın Kalem-i Mahsus Müdürü Hayati Beyler vardı.» (Cemal Kutay, Çerkez Etem Dosyası, Ikinci Cilt, sayfa 143) Çerkez Etem, yatakta doğrulmak istediğini fakat başaramadığını yazıyor.

Mustafa Kemal Paşa, Doktor Adnan Adıvar'a dönüyor: «Doktor... Etem Beyefendiyi esaslı bir muayene ediniz. Dün böyle birşeyi yoktu. Ben de buna istinaden İstanbul heyetini Bilecik'te beraber karşılayacağımızı alâkalılara bildirdim. Behemahal birlikte gitmemiz icap ediyor. Çok rica ederim, bedeni kuvvetlendirici tedbirleri acilen alınız.» Bunları söylüyor. Doktorlar bir gün sonra, Etem'i, Bilecik'e gidebilecek hale getiriyorlar. Yola çıkılıyor. Fakat Etem Bilecik'e gitmiyor. İzzet Paşa Heyetini karşılamaya giden tren Eskişehir'e girince Kuvvay-i Seyyare'nin istasyonda tertip aldığını görüyor. Kuvvay-i Seyyare Tevfik Bey'in emri ile ve İstanbul Heyetini karşılamak için buraya geldiğini söylüyor. Etem, burada, «çok memnun oldum» diye yazıyor. «Bu hareket bana İsmet Bey'le Tevfik Bey arasındaki ihtilâfın bir hal noktasına vasıl olduğu kanaatini verdi.» Tevfik Bey, Çerkez'in ağabeylerinden birisi ve Kuvvay-i Seyyare Kumandan Vekili.

Şöyle devam ediyor: «Fakat ne yazık ki, henüz kahvaltımı ederken yanıma gelen yaverim, iki zabitin benimle hususi olarak görüşmek ısrarlı arzusunda olduklarını bildirdi. Merak ettim ve kendilerini yanıma getirmesini emrettim. İsimlerini şu anda da ifşa edemem. Birincisinin halen mütekaid miralay olduğunu, ikincisinin de ticaretle meşgul olduğunu öğrendim.» Iki subay Çerkez Etem'e geliyorlar ve Çerkez Etem'in yazdıklarına göre, şunları söylüyorlar: «Bunları söyleyeceğiz ve derhal buradan uzaklaşacağız. Buralarda fazla kalmayınız, mümkün olan süratle Kütahya'ya kıt'alarınızın başına gidiniz. Eğer burada kalacak olursanız İstanbul Heyetinin gelmesinden sonra çok mühim hadiseler cereyan edecektir ve hayatınız mevzubahistir.»

Fakat Istanbul Heyeti gelmeden de önemli olaylar geçiyor. Tren, Bilecik'e hareket ediyor. Nasıl hareket ettiğini, Etem'in anılarında Etem'in bir «adamı» şöyle anlatıyor: «Efendim.. Paşa'nın treni hareket etti. Sizin yanınızdaki mebuslar istasyona geldikleri zaman tren kalkmak üzere idi. Sadece Kılıç Ali Bey bindi, diğerleri yetişemediler. Işaret ettiler, hatta koştular, fakat tren beklemedi.» Istanbul Heyeti için Bilecik'e gidecek olan tren, Çerkez Etem'i ve karşılama heyetinde olan Celâl Bayar, Eyüp Sabri, Hakkı Behiç ve Hacı Şükrü Bey gibi milletvekillerini almadan ve hareket saatinden üç saat önce aniden yola çıkıyor. Bunun üzerine Etem, anılarında, şunları yazıyor: «Anlaşılıyordu ki, artık benim Eskişehir'de kalmam için hiçbir sebep yoktu. Ne yapacaktım? Mustafa Kemal Paşa beni yanına almak için bunca ısrarına rağmen neden almadan Bilecik'e hareket etmişti? Bu suale cevap verebilmek o gün için elbetteki mümkün değildi. Bugün de tamamen izah edecek vaziyette değilim.»

Aslına bakılırsa Mustafa Kemal'in de pek açıklayacak durumda olmadığı anlaşılıyor. Mustafa Kemal de anılarında, Nutuk'un ilgili bölümünde, şunları söylemekle-

yetiniyor: «O gece İsmet Paşa'nın karargâhında, Kâzım Paşa, Celâl Bey ve Hakkı Behiç Bey'in yanında Reşit ve Etem Beylerle konuşacaktık. Onun için Reşit Bey, Etem Bey'in hasta olduğunu söylerken, görüşmek üzere karargâha gelebileceğini de sözüne eklemişti. Yemekten sonra karargâha gittik; ama Etem Bey gelmemişti. Reşit Bey'e ne zaman geleceğini sordum. Verdiği yanıt şu idi: 'Etem Bey bu dakikada kuvvetlerinin başındadır.' Bu sözlere karşın yine de soğukkanlı bulunmayı ve görüşmeyi yeğ bulduk.»

Birbirini tutmuyor. Etem'in yaptıkları ile söyledikleri de, yüzde yüz birbirini tutmuyor. Etem, anılarında kendisini, bakış açısı dar ve hevesleri sınırlı bir kimse olarak göstermeye çalışıyor. Mustafa Kemal'in, Çerkez Etem'in bazı kimseleri etkilemeye çalıştığı iddiasına karşılık, Çerkez Etem, çok mütevazi görünmeye cabalayarak şunları yazıyor: «Ben kimse üzerinde hâkimiyet tesirine çalışmadım. Bazıları bende böyle bir imkân ve kıymet görmüş olabilirler. Hata ettiklerini zaman göstermiştir.» (Cemal Kutay, Çerkez Etem Dosyası, İkinci Cilt, sayfa 27) Çerkez Etem Dosyası'nı hazırlayan muhafazakâr tarihçi Cemal Kutay da aynı izlenimi güçlendirmeye özen gösteriyor. Şöyle tanımlıyor: «Etem, 196 boyunda idi. Emirlerinde çalıştığı şahsiyetlerden Eşref Sencer Kuşcubaşı, Rauf Orbay, Ali Fuad Cebesoy kendisini terbiyeli, itaatli, sakin, şahsî hiçbir iptilâsı olmayan, cesur ve atak, askerlik mesleğine ve vazifesine bağlı olduğunu söylerler.» (Cemal Kutay, Çerkez Etem Dosyası, Birinci Cilt, sayfa 44) Etem, mütareke döneminde Bandırma'da dinleniyor. Şu nedenle: «1918 başlarında, yine Teşkilât-ı Mahsusa'nın kadrosu içinde olarak Uceymi Paşa Sadun ile Irak harekâtında hizmet etti. Yine yaralandı ve hasta olarak baba evine döndü. Mütareke ilân edildiği zaman Etem Bandırma'da idi.» Rauf Orbay, Batı Cephesi kurulmadan önce Etem'i buldu ve gerilla savaşına özendirdi.

Anılarında yazdı: «Hamidiye Kahramanı Rauf Bey'in beni vazifeye çağırması üzerinden hemen hemen altı ay geçmişti. En büyük tehlikenin belirdiği Ege havalisinde sağlam bir cephe tutmuştuk. Şimdi şu defterin bir satırına sığan netice için oluk gibi kan döktük ve kahramanlıklar yarattık.» Devam etti: «Bu sağlam müdafaa hattının kurulmasıdır ki, Ali Fuad Paşa'ya Heyet-i Temsiliye'yi Ankara'ya davet ve hatta Büyük Millet Meclisi'ni toplama hazırlığı imkânını verdi.» Şöyle sürdürdü: «1919 Kasım sonlarına doğru Sivas'tan Ankara'ya gelen Heyet-i Temsiliye'nin de tamimi ile İzmir Millî Cephesi merkezlerinde ve bütün Anadolu vilâyetlerinde mebus seçimlerine başlanmıştı.»

Türk İstiklâl Harbi tarihi, mütevazi görünmeye çalışan Çerkez Etem'i, son derece önemsiz bir kimse haline getirmeye çalışıyor. Genelkurmay Harp Tarihi Başkanlığı tarafından yayınlanan ve «İstiklâl Harbinde Ayaklanmalar» adını taşıyan ciltte şunlar yazılıyor: «Süvari eri olan Etem, okur-yazar olduğundan, talimgâha ayrılmış ve başçavuş olarak terhis edilmişti. Daha sonra, Balkan Harbi sırasında, İstanbul'a gelerek o zaman Bakırköy'de olan Süvari Subay Okulu'nu bitirmiş, bir süre sonra da teğmen olmuştu. Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra Etem, Bandırma'ya ailesinin yanına gitmiş, bu suretle fiili askerlik hizmeti burada son bulmuştu.» (Genelkurmay Harp Tarihi Başkanlığı, Türk İstiklâl Harbi VI ncı Cilt, İstiklâl Harbinde Ayaklanmalar 1919-1921, Ankara, 1974, sayfa 212) Etem'in hizmetleri ise şöyle anlatılıyor: «Etem, İzmir'in Yunanlılar tarafından işgalinden, 15 Mayıs 1919, sonra memleketin çeşitli yerlerinde kurulan yöresel direnme örgütleri arasına katılarak, bir kısım atlı kuvveti ile Salihli Cephesini kurmuş, kendisini Salihli Cephesi Komutanı ilân etmişti. Sonradan Etem'in bu kuvvetlerine Kuvve-i Seyyare adı verilmişti.»

Aynı tarih cildi, Çerkez Etem'in «hizmetleri» için bir paragraf daha ayırdı. Bu paragrafla şunları ekledi: «Ete-

min, ayaklanmaların bastırılmasında, özellikle Anzavur kuvvetlerinin yenilip dağıtılmasında, Düzce, Adapazarı ve daha sonra Yozgat ayaklanmalarının bastırılmasında, Ankara'nın ve Ankara Hükümeti'nin korunmasında hizmetleri olmuştu.» Bundan hemen sonra da şunları yazdı: «Ne yazık ki, bu hizmetlerinden dolayı aşırı bir gurura kapılan Çerkez Etem, kardeşleri olan Yüzbaşı Tevfik ve milletvekili Reşit'le beraber, aynı kutsal amaç uğrunda işbirliği ettikleri Ankara Hükümeti'ne cephe alıp vatan ve ulusu savunmak için emir ve komutalarında bulundurmayı başardıkları kuvvetlere dayanarak birtakım hayallere kapıldılar. Etraflarındaki ikiyüzlü ve hain kimselerin kışkırtmalarına da kapıldılar ve bu suretle en buhranlı günlerin yaşandığı bir zamanda memleketin başına büyük işler açtılar.» Memleketin başına büyük işler açan Çerkez Etem'in hizmetlerinin de buna imkân verecek düzeyde olması gerekli.

Bu hizmetlerin bir bölümüne, aynı tarih cildi içinde, fakat Yozgat isyanı anlatılırken değiniliyor. Şöyle: «Düzce ayaklanmasını da başarı ile bastırdıktan sonra, Çerkez Etem Müfrezesi Salihli Cephesi'ne dönmek üzere Adapazarı'na gelmiş ve Eskişehir civarına nakline başlanmıştı. Bir süre için de Ankara'ya çağrılan Çerkez Etem daha önce Eskişehir'e giderek bir kısım kuvvetleri cepheye göndermeye başladı. Halbuki, Genelkurmayın düşüncesi, Yozgat ayaklanmasını yine Çerkez Etem kuvvetlerine bastırtmaktı. Bu hava içinde Çerkez Etem Ankara'ya biraz da isteksiz gelmişti. Fakat Ankara'da Mustafa Kemal Paşa başta olmak üzere Fevzi Paşa, Albay Ismet ile konuşmalar sonunda Yozgat ayaklanması hakkında görüş birliğine varıldı. Çerkez Etem, bir iki gün Ankara'da özel olarak misafir edilerek kendisine sevgi gösterileri yapıldı.» (Türk İstiklâl Harbi VI ncı Cilt İstiklâl Harbinde Ayaklanmalar, sayfa 150-151) Çerkez Etem, Batı Cephesi'ni boş bulundurmak istemiyor. Bu yüzden Yozgat isyanını bastırmaya fazla istekli görünmüyor.

Çerkez Etem, o sıralarda bir Yunan saldırısından endişe ediyor. Bunun için Yozgat isyanının bastırılmasında rol almak istemiyor. İkna ediliyor ve Türk İstiklâl Harbi tarihinin altıncı cildi, kaldığı yerden devam ediyor: «Çerkez Etem'in yanıldığı husus şu idi: Gerçi Ankara'da Büyük Millet Meclisi'nin açılmasından beri iki aya yakın bir süre geçmişti. Fakat mevcut kuvvetlerle, Yunan cephesi kurulmuş, Istanbul Hükümeti'nin ve İngilizlerin yardım ve teşvikleriyle yer yer ortaya çıkan ayaklanmalarla uğraşılmış, esasen bütün olanaklardan yoksun ve çok zor koşullar altında çalışmalar yapılmıştı. O kadar ki, Çerkez Etem gibi atılgan olduğu kadar, cahil bir kısım efe ve çete reisleri dahi, millet için faydalı olduğu sürece yer ve zamana göre idare edilmekte idi. Gerçekte Etem, Ankara seyahatinden sonra, Mustafa Kemal'i yoketmenin veya Ankara Hükümeti'ni elindeki büyük ve yenilmez sandığı kuvvetleriyle ortadan kaldırmanın mümkün olacağını kendi aklınca düşünmüştü. Işte bu dar görüşledir ki, onun bundan yedi ay sonra Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti'ne karşı geldiği ve ayaklandığı görülecektir.»

Bu satırların çok sonra yazıldığı muhakkak. Bu satırların Genelkurmay Başkanlığının tarih yazım işlerinde istihdam ettiği emekli subayların kaleminden çıktığı da muhakkak. Bu yüzden bir tarihsel değerden yoksun. Fakat başka bir değere sahip: Bir bilinci yansıtıyor. Bu bilincin 1920 yılı sonbaharında Anadolu'daki burjuva ihtilâlcilere egemen olduğunu düşünmek mümkün. Burjuva ihtilâlcileri, Çerkez Etem kuvvetlerinde, yeni kurulmakta olan düzene karşı bir tehdit görüyorlar. Mevcut hiçbir kaynak, Çerkez Etem ve kardeşlerinin Mustafa Kemal ve arkadaşlarının yerini almayı planladıklarını göstermiyor. İçlerinden geçirmiş olabilirler. Mümkün. Ancak açığa çıkmış hiçbir hareketlerinden söz edilemiyor. Ancak bunlara rağmen, Mustafa Kemal ve arkadaşları, Çerkez Etem kuvvetlerinin varlığını, Ankara Hükümeti'ni ortadan kaldır-

maya yönelik bir tehdit olarak görüyorlar. Bu, çok açık.

Bunda çok haksız olduklarını söylemek mümkün değil. Çerkez Etem kuvvetlerinin varlığı ile Ankara Hükümeti, birbiriyle fazla uyumlu görünmüyorlar. Kısa bir süre «barış içinde bir arada» yaşıyorlar. Kazanan taraf, Mustafa Kemal ve arkadaşları, bu uyumsuzluğu gölgeleyebilmek için Çerkez Etem'e görülmemiş itibar gösteriyorlar. Sonra çatışma kaçınılmaz oluyor. Mustafa Kemal ve arkadaşları, bir zaman görülmemiş itibar göstermelerini, açıklamak ihtiyacını duyuyorlar. Bunun için Genelkurmay Başkanlığının Türk İstiklâl Harbi tarihi, «millet için faydalı olduğu sürece yer ve zamana göre idare edilmekte idi» diye yazıyor.

İzzet Paşa Heyetini karşılamak için Bilecik'e giden trenin, Çerkez Etem ile içlerinde Eyüb Sabri ve Celâl Bey gibi milletvekillerinin de bulunduğu birçok karşılayıcıyı almadan ve aniden Eskişehir'den ayrılışı, 1920 Aralık ayının başında oluyor. Bu tarihte artık ipler iyice gerginleşiyor. Fakat kopmuyor. İzzet Paşa Heyeti, zorla Ankara'da ikamete götürüldükten sonra da kopmuyor. Anlaşılan «idare» etme dönemi henüz sona ermemiş.

Çerkez Etem, Kütahya'yı karargâh seçiyor. Ankara Hükümeti, Kütahya'ya beş kişilik bir milletvekili heyeti gönderiyor. Etem ile görüşüp bir anlaşma sağlama gerekçesiyle. Bu beş kişilik heyet, Kılıç Ali, Vehbi, Eyüb Sabri, Celâl ve Reşit Beylerden oluşuyor. Vehbi, Galip Paşa olayı sırasında Çerkez Etem'e başvuran ve daha sonra bakan olan Vehbi Bolak. Eyüb Sabri, Eskişehir'de Bilecik trenini kaçıranlardan birisi. Celâl, daha sonraki yılların başbakanı ve cumhurbaşkanı. Reşit ise, Çerkez'in milletvekili olan ağabeyi. Milletvekili Heyeti, Çerkez Etem'le görüşüyor ve görüşme sonucunu 26 Aralık ile 27 Aralık gününü birbirinden ayıran gece Ankara'da Büyük Millet Meclisi Hükümeti Başkanı Mustafa Kemal'e, telgrafla bildiriyor. Resmî tarihler, Çerkez Etem Ayaklanması dedikleri ayaklanmanın başlangıç tarihini 27 Aralık olarak veriyorlar.

Milletvekili Heyetinin telgrafı, Harp Tarihi Arşivi, No. 4/4478 Dlp. 46, G. 4, Kls. 2484, Do. 96, F. 39, kod numarasıyla saklanıyor. İstiklâl Harbinde Ayaklanmalar adını taşıyan altıncı ciltte de, yine tırnak içinde ve yarım sayfalık bir metin yer alıyor. Bu iki paragraflık metnin birinci paragrafından hiçbir anlam çıkmıyor. İkinci paragrafı ise aynen şöyle oluyor: «Güvenliği kurmak için, komutanlık otoritesinin sarsıldığı bildirilen Albay Fahrettin'in değiştirilmesi ve Albay Refet'in İçişleri Bakanlığına dönmesine kadar Albay Kâzım'ın, Albay Fahrettin'in yerine getirilmesini ve yahut, Albay Refet'in bir an önce İçişleri Bakanlığı görevine dönmesini, 12 nci Kolorduya herhangi bir tarafsız komutanın atanmasını memleketin esenliği için istemişlerdir. Sorunun ruhu bu son maddedir.» (İstiklâl Harbinde Ayaklanmalar, sayfa 234) Genelkurmay Başkanlığı tarafından yayınlanan ve yine Genelkurmay Başkanlığı arşivlerine dayanan Türk İstiklâl Harbi tarihinde, beş milletvekilinin telgrafı böyle bildiriliyor.

Mustafa Kemal, Nutuk'ta, bu telgrafı «kaydediyor» ve şöyle devam ediyor: «Bunlardan çıkan anlam nedir baylar? Oraya giden arkadaşlarımızın tümünün bu anlamı kavrayamayacakları düşünülebilir miydi? Öyle ise, biraz önce belirttiğim gibi Kütahya'ya giden Kurul tutuklanmıştı. Bu yazılan şeyler, kendilerine zorla yazdırtılıyordu. Bunun böyle olacağını Kurul gitmeden önce biliyordum.» Fakat yıllar sonra bile Genelkurmay Başkanlığı Harp Tarihi Dairesi bilmiyor. Çünkü Genelkurmay Başkanlığı tarafından yayınlanan tarih ciltlerinde Mustafa Kemal'in bu iddiasını doğrulayacak bir kayıta rastlanmıyor. Üstelik yukarıda aktarılan metne bakıldığı zaman da, bu metnin zorla yazdırılma gerekçesini anlamak mümkün olmuyor.

Aslında Nutuk'ta kaydedilen metin de, Genelkurmay Başkanlığı tarafından yayınlanan tarih ciltlerinde yer alan metin de, eğer Yunus Nadi'nin yayınladığı metin asıl ka-

bul edilirse, asıl metne uymuyor. Her üçü de bu bölüme ek olarak veriliyor.

Beş milletvekilinin telgrafı, bütün anlaşmazlığın çözüldüğünü gösteriyor. Şöyle başlıyor: «Etem ve Tevfik Beylerle şimdi görüştük. Orada iken arkadaşlar önünde bahis konusu olan konuşmaları tekrar ederek, usûl ve inzibat dahilinde hareket ve Büyük Millet Meclisi'nin kararlarına harfiyen riayet edilmesini söyledik. Bunun için anlaşmazlık varid olamayacağını ve işlerin tamamen bu şekilde cereyan edeceği cevabını aldık.» Telgraf devam ediyor ve son paragrafta şunlara yer veriyor: «Emniyet ve itimadın fiilen teessüs ve devamı için, vaziyeti bu şekle soktukları iddia edilen Fahreddin ve Refet Beylerden Fahreddin Bey'in daima düşmana ganimet bırakmakla kumanda mevkiinin sarsıldığını ve bundan başka düşman karşısında kuvvetlerin iftirakına sebebiyet verdiğini ileri sürerek artık başka bir yerde çalışmasına ve Refet Bey Dahiliye Vekâletine dönünceye kadar, şahsen tanıdıkları ve güvendikleri Kâzım Bey'in, Fahreddin Bey'in yerine getirilmesine vatanın selâmeti namına müsaade buyurulmasına veya Refet Bey'in Dahiliye Vekâletine dönmesinin süratlendirilmesiyle bu takdirde herhangi taraf-sız bir zatın 12 nci Kolorduya tayinini tasvip etmenizi temenni etmektedirler.» En büyük istek «daima düşmana ganimet bırakmakla kumanda mevkiini» sarsan Fahrettin Altay'ın başka bir göreve aktarılması oluyor.

Tamı tamamına şöyle bitiyor: «Hissettiğimize ve kanaatimize göre, meselenin hal noktası buradadır. Bu noktai nazardan meselenin yüksek ve müdebbir tedbirlerinizle hal buyurulmasını vatanın selâmeti namına bilhassa istirham ederiz efendim. Kılıç Ali, Vehbi, Eyüb Sabri, Reşid, Celâl.» Beş milletvekilinden oluşan Kurul, Etem'le yaptığı görüşmeden sonra, «meselenin hal noktası» olarak Çerkez Etem'e güven verici bazı önlemlerin alınmasını öneriyor. Mustafa Kemal, ise, Nutuk'ta, bu telgrafla ilgili olarak ve tekrarla, şöyle konuşuyor: «Öyle ise, biraz önce belirttiğim gibi, Kütahya'ya giden Kurul gerçekten tutuklanmıştı. Bu yazılan şeyler, kendilerine zorla yazdırılıyordu. Bunun böyle olacağını, Kurul gitmeden önce biliyordum. Bu yüzdendir ki Reşit Bey, Kâzım Paşa'yı birlikte götürmek için üstelediği halde, görüşmeler sırasında iyi bir rastlantıyla soluma oturan Kâzım Paşa'ya gitmemesi gerektiğini sezinletmiştim. Çünkü Kâzım Paşa'yı geçici olarak değil, temelli tutuklayıp imzasını kullanmaktan çok yararlanabilirlerdi.» Çerkez Etem, Kâzım Özalp'ı Fahrettin Bey'in yerine öneriyor. Mustafa Kemal ise «tutuklayacaklardı» görüşünü savunuyor. Nutuk'ta, beş kişilik milletvekili heyetine, o gece, «Telinizi yarın Bakanlar Kuruluna sunacağım» cevabını verdiğini yazıyor.

Nutuk ve Genelkurmay Başkanlığı tarafından yayınlanan Türk İstiklâl Harbi, bütün çabalara rağmen, birbirini tamamen desteklemiyor. Altıncı ciltte, Kütahya'daki milletvekillerinin gönderdiği telgraf, önemli ölçüde değiştirilip ve tam metin izlenimiyle özet olarak yayınlandıktan sonra, yine Harp Tarihi Dairesi arşivlerinde bulunan Mustafa Kemal'in 27 Aralık tarihinde Refet ve İsmet Beylere çektiği telgraf «özet» olarak yayınlanıyor. Kütahya'dan gelen telgraf ile Refet ve İsmet Beylere gönderilen telgraf aynı sayfaya konuyor. Doğrusu da bu. Çünkü bu ikinci telgraf, birincisinin cevabı oluyor.

Güney Cephesi Komutanı Albay Refet ile Batı Cephesi Komutanı Albay İsmet'e çekilen 27 Aralık tarihli telgrafın özeti şöyle: «Kütahya'daki kurulun cevabı Kuvve-i Seyyare işinin artık barış yoluyla ve siyasetle çözümünün mümkün olamayacağını ispat etmiş ve sorunun kuvvet zoruyla çözümlenmesi gereği ortaya çıkmıştır. Bunun son safhasını şimdiden Meclis'e bildirmeye ihtiyaç yoktur. Başarı ile sonuçlandırırsak, Meclis'in, yaptıklarımızı onaylayacağı kuşkusuzdur. Haklı olduğumuzu ispat edecek yeteri kadar belge ve delillerimiz mevcuttur.» (Türk

İstiklâl Harbi VI ncı Cilt, İstiklâl Harbinde Ayaklanmalar, sayfa 234) Ne kadar öğretici bir telgraf. Bir: Çerkez Etem isyan etmiyor. Her ne pahasına olursa olsun isyana zorlanıyor. İki: Çerkez Etem'e karşı savaş, Meclis'e haber verilmeden açılıyor. Üç: «Başarı» mutlak olarak gerekli görülüyor. Dört: Mustafa Kemal, haklı olduklarını, belge ve delillerle fakat sonucu aldıktan sonra kanıtlayabileceğini, cephede doğrudan doğruya savaşacak arkadaşlarına, inandırmaya çalışıyor.

Bu telgraf, «özet» olarak şöyle devam ediyor: «Albay Ismet, Eskişehir'i bir kuvvetle güven altına alarak, kuvvetinin çoğu ile derhal Kütahya'yı; Albay Refet de bütün süvari ve fazla piyade ve topçu ile Altıntaş'ı işgal etmeli; ondan sonra Kuvve-i Seyyare'ye bütün istekler dikte ettirilmeli ve bir taraftan da dağılmalarını sağlamak için propagandalar yapılmalıdır.» Bu kadar. Telgraf bu kadar değil. İş ve düğüm bu kadar. Çerkez Etem'in tam anlaşma olduğunu düşündüğü bir zamanda Albay Refet ve Albay Ismet kuvvetlerine taarruz emri veriliyor.

29 Kanunuevvel 1336, yeni biçimiyle 29 Aralık 1920, tarihli ve 83 sayılı Yeni Dünya Gazetesi, 28 Kanunuevvel 1336 tarihine ait iki «resmî tebliğ» yayınlıyor. Biri şu: «Bütün cephelerde şayan-ı işar bir hadise olmamıştır.» Bütün cephelerde bildirilmeye değer bir olay olmadığı haber veriliyor. «Beyanname-i Resmî» ise Türkiye Büyük Millet Meclisi Reisi Mustafa Kemal imzasını taşıyor. Aynen şöyle: «Hiçbir kimse hiçbir sebep ve suretle Hükümet-i Merkeziyenin malûmatı olmaksızın kuvvet toplamağa mezun değildir. Bu beyannemenin tebliği tarihinden evvel bu yolda teşebbüste bulunmuş olanlar varsa derhal kendilerini ve maksad-ı teşebbüslerini doğrudan doğruya bana bildireceklerdir. Aksi taktirde bu gibi müteşebbislerin asayiş-i dahil-i memleketi ihlâl ve Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti'ni izrar ve ahal-i masume-i memleketi iğfal töhmetleriyle itham olunacaklarını beyan ve ilân eylerim.» Bu açıklama herkese açıktı. Fakat asıl

hedefi Çerkez Etem'di. «Küçük zabit» Çerkez Etem'in sinirlerini bozup, Mustafa Kemal ve arkadaşlarını haklı gösterecek bir harekete zorlamayı amaçlıyordu.

27 Aralık günü Meclis'e haber vermeden Çerkez Etemin üzerine yürüme emri veren Mustafa Kemal, Çerkez Etem'i istediği yere getirebildi. Çerkez Etem'den bir telgraf geldi. Mustafa Kemal derhal Meclis'i topladı. Gizli toplantı yapıldı. Çerkez Etem, anılarında, bu telgraf ve Meclis'in gizli toplantısı hakkında şunları yazdı: «Sonradan öğrendim ki hafi celsede Meclis'in büyük ekseriyeti beni müdafaa eder ve yakın mazide gösterdiğim fedakârane hizmetleri ortaya koyarak meselede benden başka günahkârlar ararken bu telgraf okunmuş ve birçok mebuslar haklı olarak bana muğber hale getirilmiş.» (Cemal Kutay, Çerkez Etem Dosyası, Ikinci Cilt, sayfa 168) Etem, telgrafının, kendisinden yana birçok milletvekilini «haklı» olarak aleyhine çevirdiğini kabul ediyor.

Bu telgrafı, beş kişilik milletvekili kurulu Kütahya'da iken yazıp çekiyor. Şöyle diyor: «Mebus beylerin istisnasız hepsi müteessir idiler. Hiçbirisinin, hatta Kılıç Ali Bey'in bile fiili bir hadise istemediğini bugün dahi söyleyebilirim. Fakat onlar dahi, verilmiş kesin kararlara bahaneler arandığına, zannederim, daha sonra kaani oldular.» Doğru. Verilmiş kararlara gerekçe aranıyor. Bunun sağlanmasında Çerkez Etem, elinden geleni yapıyor. Elinden gelen şu: «Hayatımın en büyük hatasını o gece, sabaha karşı, herkes istirahat için kendilerine ihzar edilen odalara çekilmesinden sonra yaptım.» Ne yaptığı da şu: «Ağabeyim Reşit Bey'e hiç bahsetmeden ve bilhassa ondan gizlice, Meclis Riyasetine ağır bir telgraf çektim.»

Çerkez Etem, bu telgrafı ile, Mustafa Kemal'in kendisi için yazdığı senaryoyu oynuyor ve yaptıklarını inkârda önemli bir adım atıyor. Şöyle başlıyor: «Bu israf ve ihtirasla dolu şartlar altında millet ve devletin artık harbe tahammülü kalmamıştır. İstanbul'dan gelen ve tevkif

edilen Sulh Tavassut Heyeti'nin muvafık ve müsait şartlar altında geldikleri muhakkak olduğuna göre, bu heyetin serbest bırakılarak sulh konuşmalarının çabuklaştırılmasını bütün asker ve millet efradına tercüman olarak bildiririm.» Bundan sonra şöyle devam ediyor ve bitiriyor: «Ankara'da toplanan Meclis'in ne şekilde toplandığını tabii hepimiz biliyoruz. İlk icraatı da bu fakir milletin sırtından kendilerine senede üçyüz bin küsur lira tahsisat yapmaları olmuştur ki, senede içlerinde yüz lirayı bir arada gören pek azdır. Şimdi bol bol dalkavuklukla meşguldürler. Gelen yüksek heyetin hemen İstanbul'a iadesi maruzdur.» Çerkez Etem, Izzet Paşa Heyeti'nin serbest bırakılmasını ve barış imzalanmasını istiyor.

Etem, anılarında, bu telgrafla ilgili olarak «bunu neden ve niçin yaptım? Hâlâ makul bir cevap veremem» diyor. »Asabım çok bozulmuştu» diyor. Ve bozulmaya devam ediyor. Bu ilk telgraf üzerine Meclis, Etem'in işinin bitirilmesi fakat hayatının bağışlanması kararını veriyor. Bu kararı Etem'e bildirme görevini de İsmet Bey'e veriyor. İsmet Bey de 31 Aralık 1920 tarihinde uzun bir telgrafla Etem'e yazıyor. İsmet Bey, Çerkez Etem'e öğüt veriyor. «Kdmuta ve siyasal mücadele hayatında sırası geldiği zaman çekilmesini bilen adam, memlekete az bir zamanda yeniden hizmet etme, fikirlerini yaptırma durumuna gelir» diyor. (İstiklâl Harbinde Ayaklanmalar, sayfa 313) Şöyle bitiriyor: «Telgrafımın bir tertip ve pazarlığa vesile addedilmemesi ve alınan düzenlerin ciddi olmadığının kabul buyurulması yanlış olur. Son selâm.»

Etem ise daha kızgın cevap veriyor. «Çok maşallah, siz de hiç kusur etmediniz. Hepimizden akıllı olduğunu söylediğiniz Reşit Bey değil midir ki, saflığı ile bu fırsatları verdi. Fakat ne yapayım, kardeş. Yoksa bana kalsaydı ne Mustafa Kemal Meclis Başkanı olurdu ve ne de sen şimdi benim idamıma ferman okuyabilirdin ve ne de Ankara Millet Meclisi koridorlarındaki çeşitli şekil-

lerdeki silâhlıları, o Mustafa Kemal'in diktatörlüğünü işaret edebilirdi.» Genelkurmay Başkanlığı tarafından yayınlanan Altıncı Cilt'te sadece bu iki telgrafın tam metni okunabiliyor. Etem'in telgrafı şöyle bitiyor: «Ah zavallı, fesatla bulanmış vatanseverler! Biçare Millet Meclisi de sizin askeri sahte şöhretlerinizi anlamış değil. Bundan ötürü vatanseverlik hissim şu hitapta bulunmamı emrediyor. Bana karşı emniyet veren bir durum alınız, aksi halde hakikat ve hak muvaffak olacaktır. Tarih bana az, size çok lânet edecektir. Baki ilk selâm.» İsmet Paşa «son selâm» gönderiyor. Çerkez Etem «ilk selâm» üzerinde ısrar ediyor. Son defa selâmlaşıyorlar.

Çerkez Etem bu maksadını çok aşan telgrafları çekiyor. Çekmeden önce de çekiliyor. Çerkez Etem, vuruşmamak ve savaşmamak için çok özen gösteriyor. Nutuk'ta Mustafa Kemal yazıyor: «Kuvvetlerimiz, yürüyüş buyruğunu alır almaz, hemen Kütahya'da bulunan ayaklanmış Etem kuvvetleri üzerine yürüdüler. 29 Aralık 1920 günü Kütahya'ya girdiler. Üç gün sonra da Batı ve Güney cephelerinden yürüyüşe geçen bütün kuvvetlerimiz, Kütahya'nın 30-40 kilometre ilerisinde ve Gediz genel doğrultusunda bir kesimde birleştiler. Ayaklanan Etem, kuvvetlerini hiçbir yerde durdurmayı ve direnmeyi göze alamadan Gediz üzerine çekilmişti.» Mustafa Kemal ve Genelkurmay Başkanlığı tarafından yayınlanan Türk İstiklâl Tarihi, Çerkez Etem'in çektiği ilk kızgın telgrafı «ayaklanma» sayıyor. Nutuk'ta geçen «ayaklanan Etem» deyimi, bu telgrafa dayanıyor. Yoksa silâhlı bir ayaklanmaya değil. Telgraflı ayaklanmaya.

Çerkez Etem'in «telgraflı ayaklanması» resmen 27 Aralık 1920 tarihinde başlıyor ve 4 Şubat 1921 tarihinde sona eriyor. Bir aydan fazla sürüyor. «2 subay, 12 er şehit» oluyor. (İstiklâl Harbinde Ayaklanmalar, sayfa 258) Bu şehit hesabı bile ciddi bir çatışma olmadığını, kesinkes gösteriyor. Çerkez Etem kuvvetleri sürekli olarak çekiliyor. Bu çekilme süreci içinde en savaşkan birlikler,

Çerkez Etem'in de onayı ile, Hükümet kuvvetlerine katılıyor. Bolşevik Taburu, böyle yapıyor. Kaplan Naci böyle yapıyor. Parti Pehlivan böyle yapmıyor. Parti Pehlivan, Türk İstiklâl Harbi tarihine göre, «teslim olmayı bir yüz karası sayarak işgal altındaki araziye geçip Yunan gerilerinde baskınlar, sabotajlar yapmak suretiyle Yunanlılara devamlı güçlükler yaratarak Millî Türk Hükümetine bu yolda hizmete devam etti. Sonunda Yunanlıların bir baskınına uğrayarak öldürüldü.»

Kuvvay-i Seyyare böylece tarihe karıştı. Kurtuluş Savaşı'nın burjuva ihtilâlcileri, halkçı ve köylü tohumlar taşıyan bir gezginci kuvveti dağıttılar. Bu hareketin prestijini kolaylıkla dağıtamayacaklarını biliyorlardı. Bu prestiji dağıtmak için Çerkez Etem ve arkadaşlarının Yunan'la birlik olduğunu söylemek zorunda idiler. Söylediler. Uzun süre inanıldı. Halbuki hiçbir dayanağı yoktu. Dün de bugün de Çerkez Etem'in Yunanlılar ile birlik olduğuna dair en küçük bir iz bile yok. Naiv popülist «küçük zabit» yokolmaya mahkûm olduğu bir harekette yokolmasını kolaylaştıracak yanılgılarla kendisini yoketmek isteyenlerin işlerini kolaylaştırdı.

Burada söylenenler ve yazılanlar, Kuvvay-i Seyyare ve Çerkez Etem ile ilgili olarak şimdiye kadar söylenmiş ve yazılmış olanlarını yeniden ele almak için bir başlangıç olmalı. Yoksa ve kesinlikle son söz sayılmamalı. Bilgiler çok az. Bilinen şu: Mustafa Kemal, öyle kişisel kavgaların adamı değil. Hırslı ve şüpheci olduğu muhakkak. Ancak bunlar, Mustafa Kemal'in kişisel olarak hareket ettiğini iddia etmek için yeterli değil. Mutlak arada eğilim farkları olması gerek. Bu konuda ise çok bilgi yok. Bazı parçacıklar var.

Birisi şu: «Yozgat ve havalisi isyanlarının bastırılıp söndürülmesinden dönen millî kuvvetlerin, beraberlerinde ganimet olarak pek çok eşya ile beraber sürülerle her cins hayvan getirmiş olmaları, Ankara'da kötü tesirler

yaratmaktan geri durmamış ve bir hayli söylentilere yol açmıştı.» (Yunus Nadi, Çerkez Etem Kuvvetlerinin İhaneti, İstanbul, 1955, sayfa 14) Kuvvay-i Seyyare'nin hayvan sürüleriyle dönmesi, «Ankara'da» kötü tesirler uyandırmış. Nedeni de şuymuş: «Bu eşya ve hayvanların asilere ait olduklarının kat'i olarak tespiti kabil olsa, belki yine de 'lâyıktırlar, oh olsun!' denilip geçilebilirdi. Fakat bunun mutlaka böyle olduğu muhakkak değildi. Belki, rastgele herkesin mal ve mülkünün alınmış olması ihtimali daha kuvvetliydi.»

Bu, son derece öğretici bir aktarma. Belli bir bakış açısını yansıtıyor. Kurtuluş günlerinin burjuva ihtilâlcilerinin bakış açısını gösteriyor. Mülk ve mülkiyet kutsal. Dokunulmaz sayılıyor. Dokunmak için ya isyancı ya da Yunancı olması gerek. Isyancı ve özellikle Yunancı olmadığı zaman «millici» demek. Millici mülk sahibinin mülkine dokunmak ise caiz değil. Fazla dillendirilmek istenmiyor. Ancak söylenmek istenen bu. Çerkez Etem, safdil halkçı Etem, bu ayırımı yapamadığı için endişe kaynağı oluyor.

Bir parça bilgi parçacığı da şöyle oluyor: «Mustafa Kemal, İstanbul'dan gelmiş olan heyetle Ankara'ya dönerken Reşit ve Albay Kâzım da Tevfik'i yola getirmek ve ara bulmak üzere Bilecik'ten özel bir trenle Kütahya'ya gitmiş, Çerkez Etem'le görüştükten sonra 7 Aralık'ta Eskişehir'e dönmüşlerdi. Meselenin halledildiğini, Kuvve-i Seyyare ile Batı Cephesi Komutanlığı arasında tekrar haberleşmenin başlayacağını, Simav ve Dolayları Komutanının beraberindekilerle birlikte görev yerine gideceğini bildirdiler.» (Türk İstiklâl Harbi, II nci Cilt 3 üncü Kısım, Ankara, 1966, sayfa 79) Bu olay, Mustafa Kemal'in Çerkez Etem'i ve milletvekillerini istasyonda bırakıp aniden Eskişehir'den Bilecik'e gittiği günden hemen sonra oluyor.

Harp Tarihi Dairesi Arşiv No. 1/4282, Dosya No. 29 kod numaralı belgede ise bu bilgiler karşısında Batı Cep-

hesi Komutanı İsmet Bey'in Mustafa Kemal'e ve diğer ilgililere verdiği rapor yer alıyor. Tabii bu belgede tam olarak yayınlanmıyor ve kimse göremiyor. Yapılan özetten, İsmet Bey'in «olayın halli zahiridir» dediği anlaşılıyor. İsmet Bey, Çerkez'in zaman kazanmaya çalıştığını ve bunu da «halkoyunu ve meclisi kendilerine bağlamak, maddeten ve siyaseten kuvvetlerini artırmak ve inkılâp yapabilecek bir hale gelmek» için yaptığını söylüyor. İsmet Bey, Çerkes Etem'in yapmak istediği inkılâbın türünü de, bu belgeye göre, açıklamış oluyor. «Bolşevik cereyanına sahip çıkmak istiyorlar.» Belgenin özetine göre İsmet Bey, bunları ileri sürüyor.

Oldukça anlamlı. Şu bakımdan: Bolşevizmin prestijinin çok yüksek olduğu bir zamanda «Bolşevik cereyanına sahip çıkmak istiyorlar» sözü, öyle kamu oyunda aleyhte bir kampanyayı başlatmak için kullanılmış olamaz. Bu, ancak aynı ekip içinde olanların bir eylem üzerinde anlaşabilmek için, birbirine aktardıkları bir değerlendirme olabilir.

Bu değerlendirmenin abartmalı olduğunda hiç kuşku yok. Ancak bu abartma tümden dayanaktan yoksun da değil. Çerkez Etem'de naiv popülist eğilimler var. Mustafa Kemal ve arkadaşları, kendi kontrolları dışındaki bu eğilimlere karşı önlem alma ihtiyacını duyuyorlar. Bunu, ülkede var olan Bolşevizm akımı ile birleştiriyorlar.

Batı Cephesi Komutanı İsmet Bey, Aralık ayı başlarında Mustafa Kemal'e bir telgraf çekerek Çerkez Etem ile ilgili olarak «Bolşevizm cereyanına sahip çıkmak istiyorlar» diyor. İsmet Bey, Mustafa Kemal'e, bir de 1 Nisan 1921 tarihinde bir telgraf çekiyor. Arşivlerde olan fakat yine «özet» olarak yayınlanan bu telgrafında İsmet Bey «Saat 18.30'da Metristepe'den gördüğüm durum» diyerek anlatmaya başlıyor. Şöyle: «Gündüzbey kuzeyinde sabahtanberi direnen ve artçı olması umulan bir düşman müfrezesi, sağ kanat grubunun taarruzu ile düzensiz bir şekilde çekiliyor, yakından takip ediyoruz. Ha-

midiye istikametinde temas ve faaliyet yok. Bozöyük yanıyor, düşman binlerce ölüleriyle doldurduğu muharebe meydanını silâhlarımıza terketmiştir.» (Türk İstiklâl Harbi, II nci Cilt 3 üncü Kısım, sayfa 444) Aynı gün Mustafa Kemal, bu telgrafa cevap veriyor. Cevap telgrafını Hamdullah Suphi'nin yazdığı biliniyor. «Bütün dünya tarihinde sizin İnönü Meydan Muharebesi'nde yüklendiğiniz görev kadar ağır bir görevi üzerine almış komutan pek azdır.» Mustafa Kemal, İsmet Bey'i böylesine övüyor. «Siz orada yalnız düşmanı değil, milletin makus talihini de yendiniz» diyor.

Türk İstiklâl Harbi tarihinin aynı cildinde, günlerce süren ve tarihin pek az kaydettiği savaşlardan birisi sayılan İkinci İnönü Savaşı'nda Yunan tarafının kayıplarıyla ilgili bilgi de veriliyor. Birinci Yunan Kolordusu 1 subay, 32 er ölü veriyor. Üçüncü Yunan Kolordusu ise 53 subay, 669 er ölü kaydediyor. İsmet Bey'in sadece bir tepede binlerce ölü gördüğü İkinci İnönü Savaşı'nın, Yunan tarafı için maliyeti bu kadar. Türkiye'nin kaybı ise daha da az. 44 subay ve 637 er şehit oluyor. (Türk İstiklâl Harbi, II nci Cilt 3 üncü Kısım, sayfa 509) Bu rakamlar, İnönü'de ciddi bir çarpışma iddialarının çok büyük bir ihtiyat payı ile ele alınması gerektiğini gösteriyor.

Yalnız iş bununla da bitmiyor. İsmet Bey ile Mustafa Kemal Paşa'nın, birbirine telgraf göndermeleri 1 Nisan 1921 günü oluyor. 2 Nisan günü ise Ankara'da çok «garip» bir olay oluyor. Şöyle: «2 Nisan 1921 sabahı, evlerinden çıkan Ankara halkı kadın, erkek, çocuk ve ihtiyar, Meclis binasının önüne giderek zafer haberini almışlardı.» (Türk İstiklâl Harbi II nci Cilt 3 üncü Kısım, sayfa 469) Kuşkusuz garip olan, bu değil. Bundan doğal bir iş olamaz. Zafer, her zaman halkın hakkıdır. Bu, son derece doğal. Garip olan bundan sonrası. Şöyle başlıyor: «O gün Fevzi Paşa Büyük Millet Meclisi'nden içeri girdiği sırada salondaki milletvekillerinin bir alkış tufanı ile karşılandı.»

Burada başlıyor. Çünkü alkış tufanı yalnız kalmıyor. Kalsa, «tarih» yazmazdı. Tarihin daha tek başına bir alkışı yazdığı görülmemiştir. Tarihte alkışlanan çok olmuştur. Ancak sadece ve bir tek kez alkış alanı tarih yazmaz. Tarih alkışı yazarsa, mutlaka arkası gelir. Bu yüzden tarihte alkış daima habercidir. 2 Nisan günü de böyle oluyor. Türk İstiklâl Harbi tarihi şöyle yazıyor: «Fevzi Paşa yerine oturduktan sonra, Meclis Başkanı 'söz zaferin kahramanı Fevzi Paşa Hazretlerinindir' dedi.» İşte «garip» iş başlıyor. İnönü Bucağı'ndaki savaş dolayısıyla Ismet Bey, ulusun ters talihini düzeltmiş oluyor; fakat aynı zamanda, bu «zaferin kahramanı Fevzi Paşa Hazretleri» oluyor.

Şöyle düşünmek mümkün: Kurtuluş günlerinde Anadolu'nun burjuva ihtilâlcileri zafere muhtaç. Muhtaç olunan zafer ile İnönü Bucağı'nda karşılaşılıyor. Buraya kadar ihtiyaç da, karşılığı da kollektif. Ancak bunun kişilere mal olması gerekiyor. Çünkü sınıflı toplumlarda kişisel adlara yazılmamış zaferler kalıcı olmuyor. Önce İsmet Bey düşünülüyor. Fakat sonra, bunun fazla olduğu hesap ediliyor. Fevzi Paşa, kişiliği gereği, hiçbir zaman parlak değil. Üstelik önemli bir eksikliği de var. Osmanlı'nın son zamanlarında Harbiye Nazırı olmuş. Bu eksikliği ya da fazlalığı nedeniyle Ankara'da hiçbir zaman birinci plana geçemez. Bu yüzden 2 Nisan 1921 tarihinde «zafer», yer değiştirerek Fevzi Paşa'ya yöneliyor.

Meclis Başkanı «Söz zaferin kahramanı Fevzi Paşa Hazretlerinindir» deyince Fevzi Paşa söz alıyor. Uzun uzun askerî bilgi veriyor. Herhalde ihtiyaca cevap vermiyor. Başkaları söz alıyor. Meclis İkinci Başkanı Celâlettin Arif Bey söz alıyor. Celâlettin Arif Bey, Meclis-i Mebusan'da da başkanlık kürsüsünde oturuyordu. Arif Bey söz alıyor. Konuşuyor. Sonra söylemek istediğini söylüyor: «Şunları söylüyor: «Sayın Paşa, sarsılmak bilmeyen azim ve imanınız şu büyük ve muntazam ordumuzu teşkil etmiştir. Tarih sizi ve eserinizi altın yaldızla yazacaktır.

Bizim teşekkür ve tebriklerimizi komutana, generallere ve diğer üst rütbeli subay ve astsubaylara ve özellikle mehmetçiklere ulaştırınız.»

Tabii bu sözler üzerine Fevzi Paşa tekrar söz aldı. Şunları söyledi: «Ben İstanbul'da Harbiye Nazırı iken milleti kurtarmak için çalışmak istedim. Fakat orada buna imkân bulamadım. Bu gayemin ancak Anadolu'nun fedakâr evlâtları arasında husul bulacağını anlayarak buraya geldim. Bunun için bu başarılar Anadolu'ya aittir.» Bu sözler salonu daha da coşturdu. Yusuf Izzet Paşa kalktı «İnönü'deki zaferi, siyasette olduğu gibi askerlikte de kazanmış olan Fevzi Paşa hazretlerine minnetlerimi arzederim» dedi. Sonra Fevzi Paşa tekrar söz aldı. Söz almalar devam etti. En sonunda «Fevzi Paşa'nın rütbesinin orgeneralliğe yükseltilmesi hakkında verilen önerge» okundu, kabul edildi ve Hükümet'e havale edildi. İsmet Bey miletin makus talihini değiştirdi. Fakat Fevzi Paşa terfi etti. Tam böyle oldu.

Bütün bunlar 1921 yılı Nisan başlarında oldu. 1921 yılı Mayıs ayı başlarında ise Kılıç Ali, İhsan ve İsmail'den oluşan İstiklâl Mahkemesi 573 numaralı kararı aldı. Acele ile aldı. Çünkü karar «tafsilâtı sonradan tanzim edilecek ilâmda mufassalan gösterileceği vechile» diye başladı. Karar sonradan yazılacak. Hüküm ise hemen verildi. Hüküm şu: «Sabık Kuvve-i Seyyare Kumandanı Etem ve biraderi Tevfik ve keza biraderi Saruhan Mebusu sabıkı Reşit ve mezkûr Kuvve-i Seyyare'den İzmirli Yüzbaşı Etem, Jandarma Yüzbaşı Sami, Erkânı Harp Yüzbaşı Halil, Kütahya polis memurlarından Artin, Kuvve-i Seyyare Müfreze Kumandanlarından Manyaslı Şevket ve Çerkez Ahmet Ağa ve İhtiyat Mülâzımı Reşat, Kütahya Mıntıka Komutanı Sabıkı Binbaşı Abdullah ve Mülkiye Kaymakamlarından Omer Lütfü'nan müsellahan taklibi hükümet cürmünü irtikap ederek düşman tarafına firarları anlaşılmasına binaen cümlesinin gıyaben idamlarına» karar verildi.

Ancak bu kararda bununla yetinilmedi. Karar devam etti: «Hafi Komünist Partisi teşkili suretiyle yine taklibi hükümet cürmünü irtikap teşebbüsünde bulundukları anlaşılan Tokat Mebusu Nazım Bey'in müebbeden tevkifi olan 12 Nisan 337 tarihinden; Baytar Binbaşı Hacıoğlu Salih Efendi'nin müebbeden tevkifi olan Kanunisani 337 tarihinden ve matbuat ve istihbarat müdiriyeti memurlarından Ziynetullah Nevşirvan'ın müebbeden tevkifi olan kanun-u cezai umuminin 46 ncı maddesi delâletiyle hiyaneti vataniye kanununun ikinci maddesi mucibince onbeşer sene müddetle küreğe va'zlarına ve Salih Efendi'nin meslek-i askeriyeden tardına ve hudut hariçi bulunan Şerif Manatof'un keza gıyaben 15 sene müddetle küreğe vaz'ına» karar verildi. Yeni Dünya'dan Nizamettin, daha sonraki yılların sağcı yazarı Nizamettin Nazif Tepedelenlioğlu, sekiz yıla mahkûm oldu. Arif Oruç'un tutukluluk süresi yeterli görüldü.

Hükümet, onbeş yıl küreğe mahkûm edeceği Şerif Manatof'un, Mustafa Suphi ile birlikte Ankara'ya ya da ölümüne gelmesine izin vermedi. Kars'tan geri döndü. Baytar Salih Kırşehir'de yattı. Sonra Moskova'ya çıktı. Komünist mücadeleyi bırakmadı.

Nazım, en güzel şiirlerinden birisini Baytar Salih için yazdı.

Hacıoğlu Salih memleketimdendi,
Karadenizden.
Kocaman gözlü, kocaman burunluydu,
dazlaktı.
Komünistti ondokuzundan.
Dövüştü,
hapse düştü,
yattı Ankarada, Kırşehirde.
Sonra geçti bu yana,
yani ikinci vatana.

Sonra TKP yöneticilerinin gadrine ve zulmüne uğradı. Nazım, burada, inançlılığı dile getirdi.

Ne bir dağ devrildi içinde,
hatta ne bir toprak parçası kaydı.
Yalnız, inme indi sağına,
altmış yedi yaşındaydı.

Üçüncü Bölüm İçin
Birinci Ek

ÇERKEZ ETEM'E GÖNDERİLEN MİLLETVEKİLLERİ HEYETİNİN TELGRAFI

1 — Harp Tarihi Dairesi Yayınında

«Kuvve-i Seyyare komutanları, Büyük Millet Meclisi kararlarına uyacaklarını ve cephenin güvenliğini bozmamak şartıyla bizlere karşı emniyet düzeni alındığını söylemişlerdir. Kendilerine karşı toplanan kuvvetler ve çıkarılan karakollar asıl yerlerine çekildiği takdirde bu harekâttan vazgeçilebileceği, düşmanca hareket edilmedikçe memleketin esenliği ve Mustafa Kemal'e olan saygıları dolayısıyla her türlü etkin hareketten sakınacaklarını, en büyük yeminlerle temin etmişlerdir. 12 nci Kolordu Komutanının Altıntaş bucak müdürüne gönderdiği mektup hakaret edici sayılmıştır. Kuvve-i Seyyare'ye ait izinli, kaçak ve hasta erlerin dönmesine izin verilmediği ve özellikle Afyonkarahisar'da tutuklandıklarını söylüyor ve bunların serbest bırakılmalarını istiyorlar.

Güvenliği kurmak için, komutanlık otoritesinin sarsıldığı bildirilen Albay Fahrettin'in değiştirilmesini ve Albay Refet'in İçişleri Bakanlığına dönmesine kadar Albay Kâzım'ın, Albay Fahrettin'in yerine getirilmesini veyahut, Albay Refet'in bir an önce İçişleri Bakanlığı görevine dön-

mesini, 12 nci Kolorduya herhangi bir tarafsız komutanın atanmasını memleketin esenliği için istemişlerdir. Sorunun ruhu bu son maddedir.»

Genelkurmay Harp Tarihi Başkanlığı, Türk İstiklâl Harbi VI ncı Cilt, İstiklâl Harbinde Ayaklanmalar 1919-1921, Ankara, 1974, sayfa 234.

2 — Nutukta :

«26/27 Aralık 1920'de yine kurul üyelerinin ortak imzaları ile gelen ayrıntılı bir açık telde önemli olarak şunlar vardı :

1 — Güvenlik önlemleri alındığına kuşku yoktur. Bu önlemlerin hepsi kendilerini savunmak içindir. Kendilerine karşı çıkarılan ve yığılan kuvvetler ve yeni kurulan karakollar eski yerlerine çekilirse, bu önlemlerden de vazgeçeceklerdir.

2 — Düşmanca davranışlarla karşılaşmadıkça, yurdun gelecekteki esenliği ve yüksek kişiliğinize karşı besledikleri içten bağlılık dolayısıyla, her türlü çatışmadan sakınacaklarına en büyük antlarla söz vermişlerdir.

3 — Gezici Kuvvetlerin Konya ve Alaca'da bulunan erleri ile, Teğmen Sadrettin Efendi komutasında Konya'dan gelmekteyken Fahrettin Paşa'nın tutuklattığı seksen kişinin ve Gezici Kuvvetler Birlik Komutanlarından Kürt İsmail Ağa ile, Kalecik'ten, kendi hısımları içinden, savaşa katılmak üzere, askerlik çağı dışında bulunan kimselerden topladığı adamların Gezici Kuvvetlere katılmalarına engel olunmamalıdır.

4 — Gezici Kuvvetlere para verilmesi için Kütahya Mutasarrıflığına buyruk verilmelidir.

5 — Karşılıklı güvenin gerçekten kurulması ve sürdürülmesi için Fahrettin ve Refet Beyler cepheden uzaklaştırılmalıdır.

Bunlardan çıkan anlam nedir baylar? Oraya giden

arkadaşlarımızın tümünün bu anlamı kavrayamayacakları düşünülebilir miydi? Öyle ise, biraz önce belirttiğim gibi, Kütahya'ya giden Kurul gerçekten tutuklanmıştı. Bu yazılan şeyler, kendilerine zorla yazdırılıyordu.»

Atatürk, Söylev, İkinci Cilt, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 1978, sayfa 397.

3 — Yunus Nadi'nin Yayınladığı Metin :

«Ankarada Büyük Millet Meclisi Reisi Mustafa Kemal Paşa Hazretlerine

27/26.12.1920

1 — Etem ve Tevfik Beylerle şimdi görüştük. Orada iken arkadaşlar önünde bahis konusu olan konuşmaları tekrar ederek, usul ve inzibat dahilinde hareket ve Büyük Millet Meclisi'nin kararlarına harfiyen riayet edilmesini söyledik. Bunun için anlaşmazlık varid olamıyacağını ve işlerin tamamen bu şekilde cereyan edeceği cevabını aldık.

2 — Burada, 150 kilometrelik cephe ihmal edilmemek şartıyla emniyet tertibatı alındığına şüphe yoktur. Bundan bahsolunduğu zaman mevzilerin tamamen tedafüi olduğunu ve kendilerine karşı toplanan ve mevzie giren kuvvetler ve ittihaz edilen bu karakollar asli mevkilerine çekildikleri takdirde bu hareketten de sarfınazar edecekleri ve herhangi bir düşmanca harekete maruz kalmadıkça memleketin âtideki selâmeti için ve Şahsı Devletlerine karşı besledikleri sevgiye binaen her türlü faal hareketlerden içtinab edeceklerini en büyük yeminlerle temin etmişlerdir.

Gerçekten Eskişehir'den Kütahya'ya gelirken Seyyar Kuvvetlere mensup izinli ve hasta eratın, yolda, askeri karakolun aldığı emir üzerine, geçmelerine engel olunmak istendiğini ve birbirlerinin silâhlarını almağa yeltendiklerini görmüş ve müteessir olmuştuk. Silâhları alınan iki askerin silâhlarının geri verilmesiyle bu meseleyi bizzat hallettik.

Yine bu kabilden olmak üzere 12 nci Kolordu Süvari Bölüğü Kumandanı Ahmet Vecdi imzasıyla Ankara'da zatı devletlerine hikâye ettikleri kapanmış bir hadisenin ikaz ve idamesine ait tahrik edici bir mektupları da dünkü gün buraya gelmişti. Bu mektubu da aynen Nazarı Devletlerine arzediyoruz.

Bir de irtibat memurları yalnız Ankara ve Eskişehir'de birer zabitten ibaret olup, ellerindeki şifrelerin ordu şifresi olduğunu ve yine böyle olacağını ve hatta harp nizamında ve cephe dahilinde bir Fırka oldukları halde, son ordu şifresinin kendilerine verilmediğini ve verilmesi lâzım geldiğini ve verildiği takdirde eskisi gibi onunla muhabere edileceğini pek tabii bulmaktadırlar.

Eratın toplanmasına gelince: Seyyar Kuvvetler bu havaliye geldiklerinden beri orduya 3000 er sevkettiklerini ve hatta dün ve bugün sevkettikleri gibi, yarın da sevkedeceklerini ve yalnız Seyyar Kuvvetler için Yozgat hadisesi esnasında hazırlanıp şimdiye kadar gelmeyen mürettebatın Konya ve Alaca'da bulunan erleri ile, Konyadan Teğmen Sadrettin Efendi kumandasında gelmekte iken 12 nci Kolorduca tevkif edilen 80 erin ve Seyyar Kuvvetler müfreze kumandanlarından Kürt İsmail Ağa'nın Kalecik'teki akrabasından, cihada iştirak etmek üzere askerlik yaşı dışındaki kimselerden toplananlardan alınacaklara müsaade edilmesine, bundan sonra Seyyar Kuvvetler kadrosuna ikmal etmek için, vaad buyurulduğu gibi, hükümetten erat istenileceğini, yaralı ve hasta ve izinli eratın, son defa Karahisar'da yapıldığı gibi lüzumsuz yere tevkif edilmemeleri ve tevkif edilenlerin serbest bırakılmaları temenni edilmektedir. Garp Cephesinden iki gün evvel Mutasarrıflığa gelen bir telgrafta bundan böyle Seyyar Kuvvetlere para verilmemesi yazılmakta olduğundan, bunun da tashihini rica etmektedirler.

Bizler Ankara'dan hareketten bir gün evvel Etem Bey, Reşit Bey'le bu meseleyi görüşmek için makine başına

rica ettiği halde, Posta ve Telgraf Umumum Müdürünün muhalefetinden muvaffak olamadıklarını ve bir fırka kumandanının bir mebusla vatani bir meseleyi görüşmekten men'edilmesi teessürü mucib olduğu gibi, anlaşamamazlıkların uzamasına ve artmasına sebep olduğu ilâve edilmektedir.

Emniyet ve itimadın fiilen teessüs ve devamı için, vaziyeti bu şekle soktukları iddia edilen Fahrettin ve Refet Beylerden Fahrettin Bey'in daima düşmana ganimet bırakmakla kumanda mevkiinin sarsıldığını ve bundan başka düşman karşısında kuvvetlerin iftirakına sebebiyet verdiğini ileri sürerek artık başka bir yerde çalışmasına ve Refet Bey Dahiliye Vekâletine dönünceye kadar, şahsen tanıdıkları ve güvendikleri Kâzım Bey'in, Fahrettin Bey'in yerine getirilmesine vatanın selâmesi namına müsaade buyurulmasına veya Refet Bey'in Dahiliye Vekâletine dönmesinin sür'atlendirilmesiyle bu takdirde herhangi tarafsız bir zatın 12 nci Kolorduya tayinini tasvip etmenizi temenni etmektedirler.

Hissettiğimize ve kanaatimize göre, meselenin hal noktası buradadır. Bu noktai nazardan meselenin yüksek ve müdebbir tedbirlerinizle hal buyurulmasını vatanın selâmeti namına bilhassa istirham ederiz efendim.

Kılıç Ali, Vehbi, Eyüb Sabri, Reşit, Celâl.»

Yunus Nadi, Çerkez Etem Kuvvetlerinin İhaneti, İstanbul, 1955, sayfa 87-89.

Üçüncü Bölüm İçin
İkinci Ek

NOVİÇEV'İN İNCELEMESİ: VOPROSI İSTORİİ 1951

Sovyet bilim adamı A. Noviçev'in «Ankikrest'yanskaya Politika Kelamistov v 1919-1922 Godah» adını taşıyan incelemesi 1951 yılında yayınlandı. 1951 yılı anlamlı bir

yıl oldu. Batı'nın NATO'yu oluşturan devletleri, Türkiye'nin NATO'ya girme tutkusu karşısındaki isteksizliklerine son verdiler. 1951 yılında, 1951 Tevkifatı başladı. Noviçev'in incelemesi, Türkiye veya Asya ya da Orta Doğu ile ilgili uzmanlaşmış yayınlarda çıkmadı. Tarih Sorunlarını konu alan Voprosı İstorii dergisinde çıktı. Voprosı İstorii, Sovyetler Birliği içinde ve dışında tarihle ilgili herkesin okuma durumunda olduğu saygın ve değerli bir yayın organı.

Noviçev'in «1919-1922 yıllarında Kemalistlerin Antiköylü Politikası» adlı incelemesi, Sovyet bilim adamlarının kaleminden çıkan en sert Kemalizm eleştirilerinden birisini oluşturuyor. Zaman zaman son derece etkili bir inceleme olduğunda ve bu özelliğini sürdürdüğünde kuşku yok. Etkili olmasının yanında süregelen bazı yanlışlıklara da kaynaklık ediyor.

Bu değerli incelemenin Türkiye'deki tarihçiler, bilim adamları ve bilimsel politikacılar tarafından tanınmaması ya da çok az tanınması, büyük bir şanssızlık. Bu yüzden burada, mümkün olan genişlikte, bir özeti yapılıyor. Diğer tarihçi ve bilimsel politikacıların doğrudan doğruya kullanmalarına imkân vermek için, kitabın içine alınmadı. Burada ekte yer aldı. Bazı düzeltmelerle birlikte.

Antikrest'yanskaya Politika Kemalistov v 1919-1922 Godah başlığıyla yayınlanan inceleme ilk paragrafında şöyle başlıyor: «Türkiye'nin resmî ya da gayri resmî burjuva tarihçileri, ulusal kurtuluş hareketi tarihini tahrif ediyorlar, tüm tarihi ve hareketin başarısını Mustafa Kemal'in adına ve burjuva örgütlerinin eylemlerine bağlayarak Kemalistleri ve özellikle liderleri Mustafa Kemal'i yükseltiyorlar; emekçi kitlelerin rolünü ve onların demokratik örgütlerinin emperyalistlerle mücadelesini küçültüyorlar ve Kemalistlerin halka karşı mücadelesini, ulusal kurtuluş hareketi yıllarındaki işçi ve köylülere karşı politikalarını gizliyorlar. Halk hareketleri, örneğin köylü hareketleri, burjuva tarihçileri tarafından, Kemalistlerin hunharca katliamlarını haklı gösterebilmek için, haydutluk olarak yansıtılıyor.» (A. Noviçev, Antikrest'yanskaya Politika Kemalistov v 1919-1922 Godah, Voprosı İstorii, 1951, sayı 9, sayfa 56) Sovyet bilim adamı, önce tarihçileri eleştiriyor.

Sonra Türkiye'deki köylü hareketinin «kendiliğinden» niteliği ve güçsüzlüğü üzerinde duruyor. «Krest'yanskoe dvişenie vozniklo stihiyno» diyor. Şöyle: «Köylü hareketi kendiliğinden ortaya çıktı. Temelinde, Türkiye'nin geniş köylü kitlelerinin içinde bulundukları ve ilerde iyileşme umudundan yoksun oldukları son derece ağır durumdan duydukları hoşnutsuzluk yatıyordu. Harekete önemli ölçüde köylü kitlelerinin katılmasına rağmen ne güçlü, ne de bir proleterya yönetimine sahip olabildi.» Türkiye'de köylü hareketinin güçlü bir geleneğe sahip olmamasının belirtilmesi yerinde bir vurgulama oluyor. Noviçev, bunu yapıyor. Iyi ediyor. Çünkü köylü hareketinin güçlü bir gelenekten yoksun olması, Türkiye'de demokratik hareketin önemli eksikliklerinden birisini meydana getiriyor. Bu eksikliğin gözden uzak tutulması ise toplumsal mücadelede birçok yanılgıya kaynaklık ediyor.

«Türk ulusal burjuvazisi, sınıf düşmanları olarak gördüğü işçi ve köylülere karşı, emekçi kitlelerin eylemlerine karşı, son derece sert bir biçimde mücadele etti.» Sovyet bilim adamı bunları ileri sürüyor ve ekliyor: «Ulusal azınlıkların eylemlerine karşı da temelden düşmanca bir tutum aldı.» Bütün bunları genel olarak söylüyor.

Noviçev, genel olarak Türkiye'deki köylü hareketi üzerinde durduktan sonra, devam ediyor: «Bu konuyla ilgili olarak Mustafa Kemal'in Samsun'a gidişi sorunu var. Bu sorun, şimdiye kadar, Sovyet uzmanlarının dikkatini çekmedi. Gerçekten Mustafa Kemal'i, başka bir yere değil de Samsun'a ne götürdü? Anılarına Mustafa Kemal şu deyimle başlıyor: '19 Mayıs 1919'da Samsun'a çıktım.' Neden buraya geldiği, konusunda hiçbir şey söylemiyor? Mustafa Kemal'in bu konuyla ilgili diğer ifadesi de hiç-

bir şey açıklamıyor. Bunda kendisini İstanbul'dan uzaklaştırmak isteyen kimselerin 'düzenin bozuk olduğu yerleri yerinde görmek ve gerekli önlemleri almak' için Samsun'a gitmesi gerektiğini öneri olarak ileri sürdüklerini söylüyor. Burada Samsun bölgesinde düzen bozukluğu yer alıyor ve Mustafa Kemal, bu konuda hiçbir şey söylemiyor.» (*) Bu emir Mustafa Kemal'in Üçüncü Ordu Müfettişi olarak Samsun'a çıkışını sağlıyor.

Sovyet bilim adamı bu emir üzerinde duruyor. Mustafa Kemal'in Samsun bölgesinde görevlendirilmesini sağlayan ve kendisine geniş yetkiler veren direktifi inceliyor. Bu direktife göre Mustafa Kemal, bölgede istikrar ve düzeni sağlamakla görevlendiriliyor. Halktan silâhların toplanması da Mustafa Kemal'e verilen görevler arasında kalıyor.

Noviçev, bu direktifi incelerken «şu madde özel bir öneme sahiptir» diyor. Madde şu: «Bazı yörelerde Sovyetler bulunmaktadır; bunlar asker topluyorlar ve gayri resmî olarak ordu besliyorlar. Benzer Sovyetler kesinlikle önlenecek, mevcutlar ortadan kaldırılacak, askerler tutuklanacak, silâhlar toplanacak ve Ordu ile temas sağlanacaktır.» Tabii Sovyet kelimesi eski dilde Şûra olarak geçiyor.

Bundan sonra sıra, Mustafa Kemal'in yetki alanının

(*) Mustafa Kemal, Nutuk'ta şöyle başlıyor: «1919 yılı Mayısının 19'uncu günü Samsun'a çıktım.» Bundan hemen sonra bir yurt ve dünya değerlendirmesi yapıyor. Daha sonra, Samsun'a çıkarken elde ettiği geniş yetkinin nedenleri üzerinde duruyor. Şöyle :

«Bu geniş yetkiyi, beni İstanbul'dan sürmek ve uzaklaştırmak amacıyla Anadolu'ya gönderenlerin bana nasıl verdiklerine şaşabilirsiniz. Hemen söylemeliyim ki, bana bu yetkiyi onlar bilerek ve anlayarak vermediler. Her ne olursa olsun benim İstanbul'dan uzaklaşmamı isteyenlerin buldukları gerekçe, 'Samsun ve yöresindeki düzen bozukluğunu yerinde görüp önlem almak için Samsun'a değin gitmek' idi. Ben, bu işin başarılmasının, üstün yetkili bir görev verilmesine bağlı olduğunu ileri sürdüm. Bunda hiçbir sakınca görmediler.»

incelenmesine geliyor. Bunun çok geniş sayılması gereken bir alanı içine aldığı saptanıyor. Bu alanın bir bölümü yabancı işgali altında. Önemli bir alan ise işgal altında değil. «Oyleyse bu durumda bu hareketlerin toplumsal bir niteliği yoksa, özelliği ne olabilir? Buna bir de, Harbiye Bakanı tarafından Mustafa Kemal'e verilen direktifin daha önce Dahiliye Bakanı ile görüşülüp muvafakatının alındığı eklenmelidir.» Bunlarla Noviçev, Mustafa Kemal'e verilen direktifte, toplumsal hareketleri bastırma görevinin bulunduğunu ileri sürüyor.

Bunu çok açık olarak da söylüyor. Şöyle: «Bütün bu kanıtlardan, Doğu, Orta ve Kuzey Anadolu'da daha çok köylü hareketi olmak üzere kitle hareketinin özellikle gelişmiş olması nedeniyle Mustafa Kemal'in Samsun'a gittiği çok açık olarak ortaya çıkmaktadır. Mustafa Kemal'in gidişinin amacı, askerî diktatörlük kurarak, bu hareketi bastırmak, Türkiye'de yönetici kodamanların 'bolşevizm' tehlikesi dedikleri akımı yoketmek, geniş halk yığınlarındaki devrimci dalga ile hiddeti, Türkiye'nin burjuvazisi ve toprak ağalarının çıkarları için kullanmaktır.» (A. Noviçev, Antikrest'yanskaya Politika Kemalistov v 1919-1922 Godah, Voprosı Istorii, 1951, sayı 9, sayfa 64) 1951 yılında yayınlanan bu inceleme oldukça sert yargıları içeriyor.

Büyük Millet Meclisi Hükümeti kurulduktan sonra, 1920 sonbaharında gelişen olaylar ele alınıyor. Kemalistler tarafından kurulan «Komünist Partisi» üzerinde duruluyor. Bunun bir provokasyon olduğu belirtiliyor. «Resmi» Komünist Partisi'nin «Seyyare Yeni Dünya» Gazetesi'ni, Partizanskiy Novıy Mir, ele geçirmesi ve bunu bir polis ceridesi haline sokması eleştiriliyor. Resmî Komünist Partisi'nin «işçi hareketi ve özgün komünistlerin Türk işçi ve köylüsü üzerinde gittikçe artan etkileriyle mücadele etmek için» Kemalistler tarafından kurulduğu belirtiliyor. Şunlar ekleniyor: «1920 yılı sonlarında 'Yeşil Ordunun' ihtilâlci kanadı, daha çok demokrat enteli-

jansiya tarafından kurulmuş bir örgüt olan Halk İştirakiyun Partisi ile birleşti.» Burada bir noktanın daha eklenmesi gerekiyor: Sovyet bilim adamları, anlaşılması zor fakat ısrarlı bir yanılgıyla, tanımadıkları veya tanımak için pek fazla istekli olmadıkları sosyalist hareketlere «demokrat hareket» diyorlar. 1920 yıllarının Halk İştirakiyun Fırkası, bugünkü deyimle, Halk Komünist Partisi veya 1961-1971 dönemi Türkiye İşçi Partisi ve 1975 yılından sonra yurt içinde kurulan partiler hep «demokrat hareket» oluyor. Bu, düzeltilmesi gerekli bir yanlışlık olarak duruyor.

Noviçev'in yanılgısı bundan ibaret değil. Bu, hemen hemen tüm Sovyet bilim adamlarını içine alan bir yanılgı. Üstelik yanılgı olduğu saptanınca çok önemli olmuyor. Önemini yitiriyor. Düzeltilmesi gerekiyor. Noviçev'in daha özel yanılgısı, Yeşil Ordu'yu çok büyük bir gerçek sayması ve bundan sonra da çok ciddiye almasında yatıyor. Noviçev, Yeşil Ordu'yu çok ciddiye alıyor ve Çerkez Etem kuvvetlerinden ayırıyor. Yeşil Ordu ile Çerkez Etem kuvvetlerini aynı veya birleşik sayan Kemalistleri şiddetle eleştiriyor. Bundan sonra Çerkez Etem'i daha büyük bir şiddetle eleştiriyor. Noviçev, Çerkez Etem'e, en ortodoks Kemalistten daha şiddetle bakıyor. Şöyle bakıyor: «Etem, bir Kemalist provokatör idi ve Kemalistler tarafından kurulan, polis işi ve provokasyon dolu 'Komünist Parti' üyesiydi. Mustafa Kemal ile bozuştuktan sonra, ulusal ihanetini tamamladı ve kardeşleri ve yakınlarıyla birlikte Yunan'a sığındı.»

Noviçev, Etem'i bir Kemalist provokatör olarak niteliyor. Bu niteleme, ikinci ya da üçüncü ellerde daha ileriye götürülüyor. Örneğin Bulgar gazetecisi Şişmanov, çok üstünkörü yazılmış çalışmasında şunları ileri sürüyor: «Çerkez Etem, Yeşil Ordu'nun ortadan kaldırılması için bir bahane olmuştu. Yeşil Ordu'nun müfreze ve çetelerinde kahramanca savaşan mücahitlerin yok edilmesini haklı göstermek için Türk burjuvazisi, bugün hâlâ,

Yeşil Ordu içindeki kendi ajanı Çerkez Etem'in hıyanetini öne sürmektedir.» (Dimitır Şişmanov, Türkiye İşçi ve Sosyalist Hareketi 1908-1965, İstanbul, 1978, sayfa 80) Bulgar gazetecisi Şişmanov, Çerkez Etem'i, burjuvazinin «kendi ajanı» sayıyor.

Sosyalist ülke yazarlarının Çerkez Etem çözümlemeleri üzerinde durmak gerekir. Çerkez Etem'in «ihaneti» ispat edilmeyi gerektiriyor. Etem, anılarında, kendisini savunurken kardeş kanı için bir tek kurşun bile attırmadığını söylüyor. Şöyle söylüyor: «Beni ihanetle itham edenlere soruyorum. Ben, ne zaman, hangi tarihte ve mevzide, esasen müdafaa ettiğim cepheden bir adım dönmüşümdür de bir tek kurşun attırmışımdır? Bir tek kardeş kanı döktürmüşümdür?» Bu sorulara henüz ikna edici cevaplar verilerek Çerkez Etem'in ihaneti kanıtlanmış sayılamaz.

Bu durumda Çerkez'in «günahı» ne olmalı? Şu söylenebilir: Çerkez, bir ihtilâlci köylü hareketini, bir devrimci demokrat hareketi, kişisel yeteneksizliği nedeniyle heba etmiştir. Bu yüzden ihanet etmiştir. Bu söylenebilir. Bunda bir gerçek payı var. Ancak gerçeğin payı var. Tamamı yok. Çerkez Etem'in, dayandığı ve komuta ettiği güçlerin sınıfsal niteliğinin Mustafa Kemal'in dayandığı ve yönettiği sınıflardan daha «ileri» olduğu söylenebilir. Ama örgütçülük ve kendi yaptıkları işin bilinci söz konusu olunca Mustafa Kemal ile Çerkez Etem karşılaştırılamaz. Mustafa Kemal bir ustadır. Çerkez Etem sadece bir çırak.

Bu yüzden Çerkez Etem'i «ihanet» ile suçlamak düşünülebilir. Dayandığı güçleri başarıya götüremediği için. Ancak bu da çok gerçekçi olamaz. Bu güçleri ve bunların mücadele hırsını abartmak olur. Daha açıkçası, küçük burjuvazinin yönetiminde bir köylü ihtilâline fazla şans tanımak olur.

Ancak böyle düşünüldüğüne hükmetmek gerekiyor. Kuvvay-i Seyyare, Çerkez Etem'den soyutlanıyor. Ayrı bir

gerçek sayılıyor. Noviçev şunları yazıyor: «1921 Ocak ayında Kemalistler, işgalciler karşısındaki mücadeleyi zayıflatmaktan endişe bile etmeden, köylü 'Yeşil Ordu' üzerine taarruzun zamanının geldiğine hükmettiler. Böylece köylü çete birliklerinin bulunmasını, köylü hareketinin olmasını, kendileri için başlıca tehlike saydıklarını gösterdiler.» Bundan sonra, 'Yeşil Ordu' içinde toplanan Türk köylülerinin işinin bitirilme görevinin Ismet Bey ile Refet Bey'e verildiğini belirtiyor. Gerçekten de Kuvvay-i Seyyare üzerine gerçekleştirilen operasyon ortaya çıkıyor.

Noviçev ekliyor: «Aynı 1921 Ocak ayında, Kemalistlerin köylü partizan birliklerine yüklendikleri zamanda, Türkiye Komünist Partisi'nin örgütleyicisi ve yöneticisi Mustafa Suphi, ondört yoldaşı ile birlikte, yokedildi; cesetleri Trabzon yakınında Karadeniz'e atıldı. Aynı zamanda Ankara'daki komünistler tutuklandı. Bu komünistlerin sonuncu grubu, tamı tamamına 28 Ocak'ta, Mustafa Suphi ve Yoldaşlarının öldürüldüğü gün hapse atıldı. Böylesine üstüste gelme rastlantı olamaz.» Noviçev, bu gelişmeleri işçi ve köylü hareketinin yükselmesine ve Ankara Hükümeti'nin izlediği dış politikaya bağlıyor.

Noviçev, Yeşil Ordu'yu sadece çok gerçek saymakla kalmıyor; aynı zamanda hem Mustafa Kemal'den ve hem de Çerkez Etem'den ayırıyor. Yeşil Ordu'nun Çerkez Etem kuvvetlerinden ayrılınca ne ölçüde gerçek olacağını kestirmek zor. Gerçi Noviçev bunu yapmıyor. Yaptığı, Çerkez Etem'i, Çerkez Etem kuvvetlerinden ayırmak oluyor. Bu, oldukça zor. Ancak 1920 yıllarının başlarından itibaren Çerkez Etem'e karşı alınan tutum sürdürüldüğü sürece kaçınılmaz.

Ancak Yeşil Ordu'yu Mustafa Kemal'den ayırmak çok zor. Nutuk'ta Mustafa Kemal bile bunu başarı ile yapamıyor. «Yeşil Ordu örgütünün ilk kurucuları arasında bulunan yakın arkadaşlar, yalnız bana yardım amacı ile ve beni ayrıca yormamak düşüncesiyle kendileri işe

girişerek çalışmayı uygun görmüşler. Bana, yalnız, yararlı bir yapacaklarını söyleyerek. Kısaca bu girişimlerinden söz açmışlardı.» 1920 sonbaharında Ankara'yı ve Mustafa Kemal'i algılayabilecek olanlar, Mustafa Kemal'in bu sözlerine inanmakta güçlük çekerler.

Şu sözler de Mustafa Kemal'in: «Örgütün kurucuları arasına, milletvekili bulunan Çerkez Reşit Bey ve Ankara üzerinden Yozgat'a gidip gelirken olacak, Çerkez Etem ve kardeşi Tevfik Beyler girmişler. Bundan başka Etem ve Tevfik Bey birliklerinin bütün adamları, Yeşil Ordu'nun sanki temeli olmuşlar.» Bunlar da Mustafa Kemal'in anılarında geçiyor. Etem ise, kendi anılarında bunları cevaplandırırken kesinlikle inkâr ediyor. Şunu diyor: «Hakikat nedir, bilmiyorum. Bilmeme de imkân yoktur. Fakat benim katiyetle söyleyeceğim şudur ki, ben, Yeşil Ordu'nun hiçbir safhası ile katiyyen alâkadar olmadım.»

Çerkez Etem'in söylediklerine de fazla inanmak zor. Yeşil Ordu, Mustafa Kemal ve arkadaşları tarafından kurulmuş «resmî» Komünist Fırkası ile benzer işleve ve benzer kadere sahip görünüyor. «Resmî» Fırka, komünist hareketi kontrol altına alıp ortadan kaldırmak için kuruluyor. Yeşil Ordu da, yine Mustafa Kemal ve arkadaşları tarafından, Çerkez Etem'in partizan birliklerini kontrol altına alıp ortadan kaldırmak için kuruluyor. Her ikisi de gerçekle hayal arasında bir yaşama sahip oluyor. Hem komünizmin prestiji yüksek ve hem de çete hareketinin itibarı yukarlarda olduğu için bunlara gerek duyuluyor. İşlevleri bitince tarihe mal oluyorlar.

Eğer Noviçev, Yeşil Ordu'yu fazla gerçek saymazsa, burodaki çözümleme ile aynı oluyor. Noviçev şunları da yazıyor: «Yeşil Ordu, Türkiye'nin köy emekçilerinin tutarlı sınıf örgütü değildi ve proleter yönetimden yoksun olduğu için de olamazdı. Bununla birlikte köylülerin çıkarını yansıtıyordu ve Kemalistlere düşmandı.» Çok doğru. Ancak Çerkez Etem kuvvetleri ile Yeşil Ordu'yu ayırmamak koşulu ile.

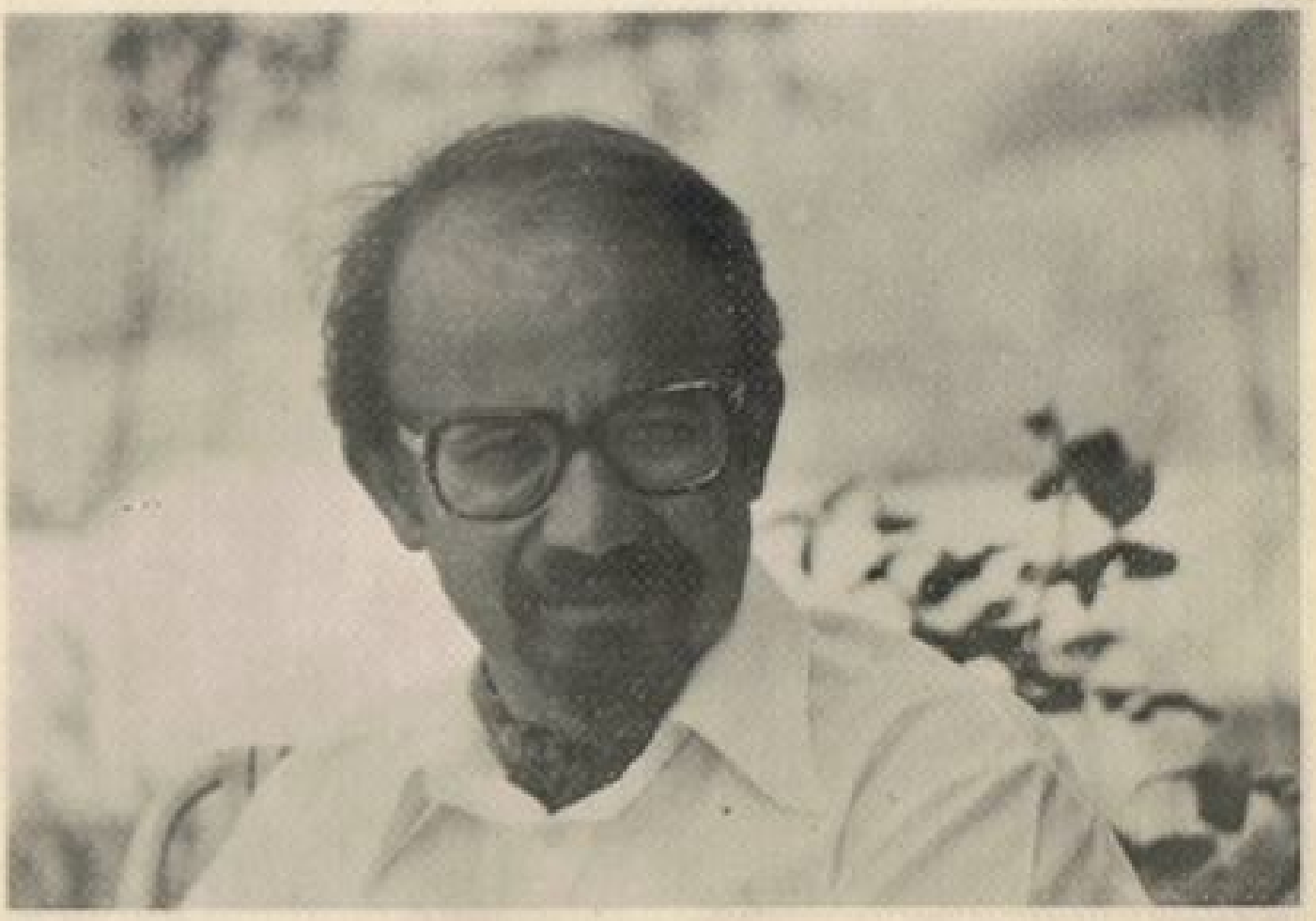

Fotoğraf : Emin Hakarar

Burada, modern Türkiye tarihini ters yüz ettim. Şimdiye kadar, önemli olarak, ne söylenmişse tersini kanıtlamaya çalıştım. Başardığımı sanıyorum. Mustafa Kemal; Nutuk'da, 1920 Sonbaharında Cediz'de yenildik' diyor. Yenilmediğimizi gösterdim. Üstelik Genelkurmay Başkanlığı Harp Tarihi Dairesi yayınlarına dayanarak. İlkokul yurttaşlık bilgilerinde bile 'İnönü Zaferi' anlatılıyor. İnönü'de 'makus talihin' yenildiği söyleniyor. İnönü'de zafer değil ciddi bir çarpışma olmadığını gösterdim. Yine Genelkurmay yayınlarına göre ve diğer kaynaklara dayanarak.

Burada, 'soğuk savaşın Türkiye'nin iç sorunu olduğunu' yazıyorum. Türkiye, nerede ise bütün dünyanın katıldığı İkinci Dünya Savaşı'nın dışında kalıyor. Faşizm ile demokrasi cepheleri arasında mekik dokuyor ve dokumasını, savaşa girmeden tamamlıyor. Ancak savaş bitince, resmi tarihin söylediğinin aksine, dünya topluluğunun yalnız ve itibarsız bir ülkesi oluveriyor. Bu yüzden Türkiye, İkinci Savaş biter bitmez yeni bir dünya savaşı özlüyor. Bunun kışkırtıcılığını yapıyor. İnanılmaz gibi görülüyor ama, bu kitapta inandırıcı dayanaklara kavuşturuluyor.